

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

Colegiul editorial/Editorial board:

IOAN OPRİȘ – Universitatea „Valahia” , Târgoviște
SABIN ADRIAN LUCA – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
ANDREI MARGA – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
ANTAL LUKÁCS – Universitatea București
EUGEN STRĂUȚIU – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
GHEORGHE ROȘCULEȚ – Universitatea „Transilvania”, Brașov
GHEORGHE LAZĂR – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

Colegiul de redacție:

CONSTANTIN BĂJENARU – redactor șef
GHEORGHE FARAON – membru
AUREL DRAGNE – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacție

Adresa de corespondență:

MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAȘ
P-ța Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Brașov
Tel. 0268/211862

Correspondence address:

RO – 505200, FĂGĂRAȘ
Mihai Viteazul St., No. 1,
Tel. (+40) (268) 211862

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2018. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

**MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”**

**ACTA TERRAE
FOGARASIENSIS
VII**

**Editura Negru Vodă
Făgăraș
2018**

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: CONSTANTIN BĂJENARU

SUMAR

CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ISTORIE

HISTORY

IOANA MĂRINCEAN – Pontus Euxinus – o mare sortită înghețurilor	13
<i>Pontus Euxinus – a sea intended to frosts</i>	13
Abstract	13
GHEORGHE LAZAROVICI <i>et alii</i> – Cercetări arheologice la Rupea.	
Campania din 2018	21
<i>Archaeological research at Rupea. The 2018 campaign</i>	21
Abstract	21
BORDI ZSIGMOND LÓRÁND, DAN-LUCIAN BUZEA – Situri arheologice și alte descoperiri postromane (cultura <i>Sântana de Mureș-Černjeachov</i>) din județul Covasna	38
<i>Archaeological sites and other late Roman discoveries (Sântana de Mureș-Černjeachov culture) from Covasna County</i>	38
Abstract	38
DRĂGAN-GEORGE BASARABĂ – Smațurile stemei dinastice a Basarabilor. Noi supoziții și interpretări	79
<i>The tinctures of the dynastic arms of the Basarabs. New suppositions and interpretations</i>	79
Abstract	79
HORAȚIU GROZA – Casa Cămării de Sare de la Turda. Etape de edificare	94
<i>Unpublished research at Salt Storehouse from Turda</i>	94
Abstract	94
CRISTIAN MAREȘ – Întâia bătălie de la Brașov a lui Radu Șerban (17 iulie 1603)	111
<i>The first battle of Brasov his Radu Serban (17 July 1603)</i>	111
Abstract	111
MIHAI CHIRIAC, HORAȚIU GROZA – Quelques considérations historiques concernant un yatagan de la collection du Musée Municipal Turda	122
<i>Câteva considerații istorice asupra unui iatagan otoman din colecția Muzeului Municipal Turda</i>	122
Rezumat	122
JUDIT GRAPĂ – „Árva” Bethlen Kata - „Orfana” Bethlen Kata	128
<i>„Árva” Bethlen Kata - The „Orphan” Bethlen Kata</i>	128
Abstract	128

DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU – Studenți mediciști din Făgăraș până în anul 1920	142
<i>Medical students from Făgăraș until 1920</i>	142
Abstract	142
DELIA VOINA – Repere ale istoriei fotografiei în Transilvania (1839-1900)	157
<i>About Photography in Transylvania (1839-1900)</i>	157
Abstract	157
MARIUS CÂMPEANU – Episcopul Mihail Pavel (1827-1902). Două decenii de viață în slujba românilor maramureșeni	166
<i>Bishop Mihcael Paul (1827-1902). Two decades of living in the service of the romanians in Maramures</i>	166
Abstract	166
CONSTANTIN BĂJENARU – Două momente importante din istoria politico-administrativă a Făgărașului, oglindite în paginile <i>Telegrafului Român</i> (1861-1863)	177
<i>Two important moments in the political-administrative history of Făgăraș, reflected in the pages of The Romanian Telegraph (1861-1863)</i>	177
Abstract	177
TUDOR-RADU TIRON – File de istorie diplomatică. Blazoane românești în cărțile heraldice ale ordinelor regale daneze (secolele al XIX-lea și al XX-lea)	187
<i>Pages of diplomatic history. Romanian coats of arms in the heraldic books of the royal danish orders (19th-20th centuries)</i>	187
Abstract	187
VALENTIN-IOAN FUȘCAN – Politică și alegeri la români în preajma Primului Război Mondial	215
<i>Political and elections to the romanians before the First World War</i>	215
Abstract	215
ALEXANDRU BUCUR, VASILE MĂRCULEȚ – Participarea românilor din fostele județe Brașov și Făgăraș la Primul Război Mondial (1914-1918)	221
<i>Romanians from the former countys of Brașov and Făgăraș that participated in the First World War (1914-1918)</i>	221
Abstract	221
GHEORGHE FARAON – Despre suferințele preoților din Țara Făgărașului în perioada Primului Război Mondial. 1914-1918	241
<i>About priests sufferings in Făgăraș County during First World War. 1914-1918</i>	241
Abstract	241
IOAN VLAD – Antecedente ale hotărârii de la Alba Iulia și contribuții brașovene la realizarea lor	257
<i>Antecedents of the judgement of Alba Iulia and Brasov contributions to their functioning</i>	257
Abstract	257
EMIL STOIAN – Ion Clopoțel, promotor al Marii Uniri	276
<i>Ion Clopoțel, un acteur major de la Grand Unification</i>	276

Résumé	276
IOAN-ARMAND STREZA – De la Gimnaziul de stat maghiar la Liceul de stat românesc în Făgăraș, 1918-1919	289
<i>From the hungarian state gymnasium to the romanian state college in Fagaras, 1918-1919</i>	289
Abstract	289
IOAN VLAD – Două monumente de excepție la Zărnești ale Marii Uniri: <i>Hora Brazilor și Paraclisul Întregirii</i>	296
<i>Two exceptional monuments of the Great Union in Zărnești: the Shindy of Fir Trees and the Parakleis of the Reunification</i>	296
Abstract	296
IOAN OPRIȘ – Diplomatul patriot Vasile Stoica. Din Avrig în lume	302
<i>The patriot diplomat's Vasile Stoica. From Avrig in the world</i>	302
Abstract	302
VASILE MĂRCULEȚ, ALEXANDRU BUCUR – Contribuția fostului județ Făgăraș la <i>Fondul jertfelor liniei demarcaționale</i> (1919)	310
<i>The contribution of the Former Country Fagaras to the Border Line Victim's Fund (1919)</i>	310
Abstract	310
LAVINIA DUMITRAȘCU – <i>Povestea profesională a unui medic participant în cele două războaie mondiale: Anton Sc. Tesio</i>	317
<i>The Profesional story of a medic who has participated in two world wars: Anton Sc. Tesio</i>	317
Abstract	317
RĂZVAN MIHAI NEAGU – Primii deputați și senatori ai județului Turda-Arieș în Parlamentul României Mari (1919)	323
<i>The first deputies and senators of Turda-Arieș county in the Parliament of the Great Romania (1919)</i>	323
Abstract	323
SZEKERES ATTILA ISTVÁN – The Changes of the Civic Coats of Arms on the Territory of Szeklerland after the Union of Transylvania and Romania	339
<i>Modificări aduse stemelor administrative de pe teritoriul Ținutului Secuiesc după unirea Transilvaniei cu România</i>	339
Rezumat	339
CRISTIAN-ANDREI SCĂICEANU – Monitorizarea de către Banca Națională a României a exportului de mărci poștale în perioada 1933-1947	355
<i>Monitoring by National Bank of Romania to the postage stamps export between 1933-1947</i>	355
Abstract	355
DAN VICTOR TRUFAȘ – Rromii în documentele de arhivă ale Hunedoarei interbelice. „Romi” sau „țigani”?	361
<i>Roma in Hunedoara's archive interwar documents. „Roma” or „Gypsies”?</i>	361
Abstract	361
IULIA MALCOCI – Centenarul Marii Uniri și situația lingvistică din Basarabia în perioada ocupației sovietice și după	370

<i>Centenary of Great Union and the linguistic situation in Basarabia in period the soviet occupation and after</i>	370
Abstract	370
ION VALER XENOFONTOV, IULIA MALCOCI – Academicianul Iakov Prinț (1891-1966). Aspecte din biografia științifică și privată <i>The classicizing Iakov Prinț (1891-1966). Aspects from the scientific and private biography</i>	381
Abstract	381
VALENTIN ARAPU – Cineastul basarabean Vlad Ioviță (1935-1983): dimensiunile istorice ale operei sale între libertatea de exprimare și exigențele cenzurii sovietice	392
<i>Basarabian filmmaker Vlad Iovita (1935-1983): historical dimensions of him creation between freedom of expression and the bill of Soviet censorship</i>	392
Abstract	392
VOICA ISTRATE – Caravana cinematografică în Regiunea Stalin (1952-1954)	404
<i>The Caravan cinematography of the Stalin Region (1952-1954)</i>	404
Abstract	404
IULIA MALCOCI, ION VALER XENOFONTOV – Academicianul Aleksandr Jucenko (1935-2013). Parcurs ideologic și profesional <i>The academician Aleksandr Jucenko (1935-2013). Ideological and professional way</i>	412
Abstract	412
EMILIA TOMESCU – Imnurile României – evoluție și simbol	419
<i>The Romanian Anthems – Evolution and Symbol</i>	419
Abstract	419
ION VALER XENOFONTOV – Despre inimă (o abordare inter/trans/multidisciplinară)	425
<i>About the heart (an inter/trans/multidisciplinary approach)</i>	425
Abstract	425
CRISTIAN MAREȘ – Vulnerabilități și riscuri ale NATO pe flancul estic <i>Vulnerabilities and risks of NATO on its eastern flank</i>	448
Abstract	448

PATRIMONIU HERITAGE

SORIN OANE – Cele trei mesaje ale tabloului <i>Moartea lui Socrate</i> de Jacques-Louis David	469
<i>The three messages of the painting Death of Socrates by Jacques-Louis David</i>	469
Abstract	469

GINEL LAZĂR – Școala teologică de caligrafie și miniatură din Târnovo și influența ei în spațiul românesc medieval	482
<i>The theological school of calligraphy and illumination in Tarnovo and its influence on the romanian medieval space</i>	482
Abstract	482
CLAUDIA ELENA SIMA – Ceramica medievală transilvăneană. Câteva considerații	492
<i>Transylvanian medieval ceramics. Few considerations</i>	492
Abstract	492
VIORICA BICA – Căi de difuzare a cărții vechi românești	502
<i>Moyens de diffusion de l'ancien livre roumain</i>	502
Résumé	502
MARIA MIHAELA AVRAM – Considerații privind câteva vitralii din bisericile sibiene	519
<i>Aspects concerning some stained glass windows in Sibiu churches</i>	519
Abstract	519
CONSTANTIN MĂNESCU – Patrimoniul cultural al localității Horezu	526
<i>Cultural heritage of Horezu</i>	526
Abstract	526
ELA COSMA – Case și inscripții din Rășinari, sec. XVIII-XIX (I)	537
<i>Houses and Inscriptions from Rășinari, 18th-19th Centuries (I)</i>	537
Abstract	537
ELENA BĂJENARU – Câteva considerații asupra icoanelor pe sticlă din Transilvania	548
<i>A few considerations about glass icons of Transylvania</i>	548
Abstract	548
AUREL DRAGNE – Furci de tors din patrimoniul Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”	558
<i>La quenouille du patrimoine du Musée du Pays de Făgăraș „Valer Literat”</i>	558
Résumé	558
GUDRUN-LIANE ITTU – O carte de bucate din belle époque. <i>Poftă bună!</i> de Zotti Hodoș (Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1899, 1900)	575
<i>A cookery book from belle époque. Poftă bună!, author Zotti Hodoș (Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1899, 1900)</i>	575
Abstract	575
ANCUȚA DOROHOI – Pemii. Minoritatea ascunsă din Munții Banatului și portul lor popular	584
<i>Die Böhmen. Die verborgene minorität von den Bergen des Banats und ihre volkstrachten</i>	584
Inhalt	584
MONICA RAMONA LAZĂR – Din confesiunile lui Virgil Teodorescu. Despre suprarealism, public și poezie în anii comunismului	592
<i>From the confessions of Virgil Teodorescu. About surrealism, public and poetry in Communism</i>	592
Abstract	592

LIGIA OTILIA TEODOR – Etape preliminare în procesul de restaurare- conservare a ceramicii arheologice	598
<i>Preparative steps in the restoration proces of archaeological pottery</i>	598
Abstract	598
MIHAELA ANTONINA SIMON – Aspecte privind restaurarea unor obiecte arheologice din fier	603
<i>Aspects regarding the restoration of archaeological iron objects</i>	603
Abstract	603
MIRUNA MIHAELA CĂMINESCU – Restaurarea unei lucrări de secol XIX de tip <i>Proskynetaria</i>	607
<i>Restoration on the piece from 19th century by type Proskynetaria</i>	607
Abstract	607

ISTORIE
HISTORY

PONTUS EUXINUS – O MARE SORTITĂ ÎNGHEȚURILOR

IOANA MĂRINCEAN¹

PONTUS EUXINUS – A SEA INTENDED TO FROSTS

ABSTRACT

Those ancient sources which refer to climatic variability from Black Sea are important. To verify and interpret the literary ancient sources we must have in view not just the information as it is, but the context in which it is offered. Many literary sources, which may be subjective, are used for restoring the climate. Are relevant sources that are bringing into discussion the Black Sea western seaside climate, to create a big picture of climatic oscillations of this area.

Keywords: climatology, Black Sea, Ist. B.C.-VIth. A.D. centuries, frosts, ancient literary sources.

Marea Neagră este una dintre cele mai mari mări închise din bazinul atlantic planetar, care se învecinează cu Rusia, Ucraina, România, Bulgaria, Turcia și Georgia. Marea se întinde pe o suprafață de 423.488 km². Cel mai adânc punct se află la 2.212 m sub nivelul mării, în apropiere de Ialta. Mareele sunt în general de mică amploare, circa 12 cm, iar salinitatea apei este în larg de 17-18 la mie. În zona litoralului românesc salinitatea scade și mai mult, în mod obișnuit fiind între 7 și 12 la mie².

Númeroase sunt sursele literare care pot fi folosite în procesul de reinterpretare a motivului pentru care Marea Neagră, deși are apă sărată, totuși îngheață, sau cele care ne vor aduce un aport de informație asupra modului de percepție a acestei clime.

În lucrarea sa, Strabon ne vorbește despre *Pont* din prisma geografului, a omului care este interesat de modul în care este percepută ideea de știință. De aceea pentru Strabon nu prezenta nicio necunoscută, încă din primul secol al erei noastre, explicația științifică care făcea ca marea să înghețe la mal. Un argument pentru faptul că spre mal salinitatea mării scade este acela că multe râuri se varsă în Pont. Strabon spune că „apa din Pont este din aceeași pricină (pentru că râurile se varsă în ea-n.n.) foarte puțin sărată și există un curent care merge prin aceleași locuri unde malul coboară. I se părea (autorii ne propun să înțelegem că Eratostene este cel căruia i se părea-n.n.) că pe viitor întreg Pontul se va umple cu nămol, dacă apa va continua să

¹ Muzeograf, doctorand în istorie, Muzeul de Istorie Turda; e-mail: ioanna0121@gmail.com.

² Nicolae Panin and Irina Popescu, *The northwestern Black Sea: climatic and sea/level changes in the late Quaternary*, în Valentina Yanko-Hombach et al. (eds.), „The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate And Human Settlement”, Dordrecht, 2007, p. 387.

curgă astfel³. Ceea ce este important de menționat este faptul că în Marea Neagră se varsă numeroase fluvii mari cum sunt Dunărea, Nistru, Bug, Nipru, Kâzâl-Irmak. Acesta este motivul pentru care salinitatea sa este foarte scăzută, aproximativ 15-22%, în comparație cu cea a oceanului planetar. La gurile de vărsare ale Dunării salinitatea este și mai scăzută, aproximativ 3-10%⁴. Iată una din cauzele pentru care Marea Neagră deși are apa sărată ea totuși îngheață. Lucruri pe care Ovidius nu și le putea explica sau cel puțin din opera sa înțelegem că aceste lucruri îl miră pe poet. Aici putem observa o diferență de abordare a acestui climat: una care aparține unei scrieri literare, poetice, și alta văzută prin prisma omului de știință, a savantului.

Strabon este cel care la cumpăna dintre cele două ere avea informații care îl ajutau să explice anumite fenomene naturale. Totuși, chiar și acesta în demersurile sale s-a inspirat la rândul său din autori precum Eratostene, Artemidor, Apolodor, Megastene, Nearh, Posidoniu. Aparținând curentului stoicilor, el consideră geografia ca parte a filosofiei, de aceea el nu doar descrie locurile, ci, după cum am mai menționat, arată și importanța factorului uman și valoarea trecutului istoric. Toate aceste remarci ne ajută să considerăm lucrarea sa *Geografia* ca fiind cea mai completă și valoroasă din această categorie de scrieri. El nu este un compilator, ci aduce informații și studii noi cu privire la cunoștințele referitoare la tot ce înseamnă Univers și mediu înconjurător⁵.

Cel care ne oferă cele mai multe informații cu privire la climatul de pe litoralul Mării Negre este Ovidius, chiar dacă sunt într-o oarecare măsură interpretabile toate cele povestite de el. Ovidius în încercarea de a înduioșa se folosește de această antiteză dintre climatul din Tomis și climatul mediteranean. Ca atare, în bibliografia de specialitate unii cercetători consideră că sunt discutabile informațiile aduse de el și nu în sensul că exagerează, pentru că pe acest fond al exagerării el totuși spune adevărul, ci pentru că s-ar raporta la diferențele dintre climatul mediteranean și cel tomitan, dar și pentru că se folosește de aceasta ca de un artificiu pentru a obține înduioșare.

În primă instanță ne vom opri atenția asupra fragmentelor din *Tristia*, care vorbesc despre climatul acestui ținut. În ciuda hiperbolizării imaginii de bază a peisajului polar, rece și sumbru, care a fost proiectat de poet, unele detalii pot fi cu siguranță considerate autentice.

Interesul nostru se îndreaptă spre anunțurile cu privire la înghețul și dezghețul Mării Negre. Primele de acest gen sună în felul următor – „cumque sit hibernis agitated fluctibus aequor”⁶, urmat de o întărire a primei fraze aduse în discuție: „et maris adstricto quae coit unde gelu”⁷, și în final conturează o imagine geografică a locului despre care vorbește: „proxima sideribus tellus Erymanthidos ursae/me tenet,

³ Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan (edit.), Strabon, *Geografia*, I, 3, 4 (C. 50), p. 219.

⁴ http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Marea_Neagr%C4%83, accesat la 06.05.2012.

⁵ Ioana Mărincean, *Despre cunoștințele geografice în antichitate. Studiu de caz: Strabon*, în „Collegium Mediense”, VIII, Mediaș, 2018, p. 5-8.

⁶ Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan (edit.), *op. cit.*, Ovidius, *Tristia*, II, 11, 33: „Marea este agitată de valuri în timpul iernii”, p. 274-275.

⁷ *Ibidem*, II, 196: „apa mării, care îngheață, înțepenită de ger”, p. 276-277.

adstricto terra perusta gelu”⁸. Putem observa că aceste trei fraze sunt legate între ele și că împreună formează un climax, și anume o figură de stil în care desfășurarea ideilor și a acțiunii se face treptat, în gradație ascendentă, de obicei reprezentând punctul culminant al unei acțiuni. În cazul de față este vorba despre încercarea de a intensifica lucrurile. Dacă în primă instanță marea apărea ca fiind doar „agitatam fluctibus aequor”, aceasta devine ulterior „coit unde gelu”.

Această etapizare subliniază, în primul rând din punct de vedere climatic, o eventuală trecere de la anotimpul de toamnă la cel de iarnă, pentru ca apoi în ultima frază să asocieze acest anotimp cu situația în care se află însuși poetul, care intensifică această stare prin epitetul „perusta”. Sintagma „perusta gelu” ne sugerează că ar fi vorba de un ger nemaîntâlnit în aceste locuri, un ger care depășește cu mult limitele normale. Însă trebuie să fim atenți la ceea ce înseamnă *normal* pentru un mediteranean cum este Ovidius, deoarece nu există comparație între cele două tipuri de climă.

Frazele enunțate mai sus sunt completate cu una mult mai intensă, de această dată invocând figuri de stil mai puternice: „At cum tristis hiems squalentia protulit ora./terraque marmoreo est candida facta gelu,/dum patet et boreas et nix iniecta sub arcto/tum patet, has gentes axe tremente premi./Nix iacet, et iactam ne sol pluviaequae resolvant,/indurat boreas perpetuamque facit./Ergo ubi delicuit nondum prior, altera venit./Et solet in multis bima manere locis./Tantaque commoti vis est aquilonis, ut altas/aequet humo turre tectaque rapta ferat”⁹. Ovidius compară „tristis hiems” cu sufletul său, atribuindu-i astfel acestui tablou o dinamică de tristețe și de apăsare. Totuși, dacă privim dincolo de figurile de stil, Ovidius nu face altceva decât să *zugrăvească* un tablou de iarnă, un tablou căruia nu îi oferă un sfârșit, prin folosirea negației „ne sol pluviaequae resolvant”.

Tot acest fenomen îi este nefamiliar și de aceea este prezentat într-o doză de dinamism și tot tabloul este construit astfel încât să îi demonstreze afirmațiile. Vrând parcă să ofere dovezi celor care îi vor citi rândurile scrie și următoarele versuri: „Vidimus ingentem glacie considere pontum,/lubricaque inmontas testa premebat aquas./Nec vidisse sat est; durum calcavimus aequor./undaque non udo sub pede summa fuit”¹⁰. Poetul ține să precizeze că el însuși a călcat pe „durum aequor” și că „non udo sub pede summa fuit”.

În iernile foarte geroase apa mării în zona litoralului românesc poate să înghețe în imediata vecinătate a țărmului, fapt care determină întreruperea temporară a activității de navigație și de operare în zona porturilor. Fenomenul de îngheț al mării, după cum am mai menționat și după cum și Strabon amintește, are loc deoarece

⁸ *Ibidem*, III, 4, 47-48: „Mă găesc într-un ținut foarte apropiat de Carul Mare, pe un pământ ars de ger năpraznic”, p. 278-279.

⁹ *Ibidem*, III, 10, 9-18: „Când însă trista iarnă își arată hâda ei față și pământul s-a făcut alb de gerul ca marmura, când se dezlănțuie și Boreas și se așterne zăpada sub Ursă, populațiile acestea par strivite de axa polului care tremură. Peste tot e zăpadă; nici soarele, nici ploile nu o pot topi pe cea care a căzut; Boreas o întărește și o face să dăinuiască veșnic. Încă nu s-a topit una cade alta și de obicei, în multe locuri, zăpada rămâne de la an la an”.

¹⁰ *Ibidem*, III, 10, 37-40: „Am văzut cum marea, cât este de mare, stă nemișcată din pricina înghețului și cum un acoperiș lunecos îi apasă apele care nu se mai pot mișca. Nu numai că am văzut, am călcat pe apa întărită și nu s-a udat piciorul de apa mării”, p. 284-285.

în această zonă este un mare aport de apă dulce provenit din apele Dunării, dar și din râurile ucrainiene.

Ovidius continuă descrierile Pontului și a ținutului plin de geruri prin prezentarea greutății sau mai bine spus a imposibilității de a naviga pe mare din cauza înghețului: „Et, quamvis boreas iactatis insonet alis,/fluctus in obsesso gurgite nullus erit;/inclusaequae gelu stabunt in marmore puppes,/nec poterit rigidas findere remus aquas./Vidimus in glacie pisces haerere ligatos,/sed pars ex illis tunc quoque viva fuit./Sive igitur nimii boreae vis saeva marinas,/sive redundatas flumine cogit aquas,/protinus aequato siccis aquilonibus Histro/invehitur celeri barbarus hostis equo”¹¹. Întrucât în acea vreme nu exista acel vas ce acum se numește *spărgătorul de gheață*, cu ajutorul căruia este spartă gheața din porturi, fluvii și mări pentru a face drumurile navigabile, în timpul iernii porturile din zonă erau închise pentru că nu se putea naviga. Acest fapt accentuează greutățile poetului care se află singur printre străini. De exemplu, în ultima mențiune referitoare la clima din Tomis, Ovidius vorbește despre sfârșitul unei ierni parcă mai lungi decât cele de dinainte și în același timp de venirea primăverii și de vântul lin de primăvară care pare să aducă puțină speranță în sufletul său: „Frigora iam zephyri minuunt, annoque peracto/longior antiquis visa Maeotis¹² hiemps”¹³. În aceste condiții, zefirul¹⁴ va topi zăpezile și va alunga iarna cea grea. Aici putem observa că din poeziile ovidiene aflăm și despre încetarea iernii. Prin urmare în aceste poezii motivul pentru care predomină iarna este acela că starea lui este asemănătoare iernii, în sensul de mohorât, cenușiu și trist, cum am văzut mai sus că numește acest anotimp. Dar iată că vine acest vânt de primăvară ca și un pansament care acoperă rănile poetului.

În ceea ce privește scrisorile târzii cum mai sunt numite *Epistulae ex Ponto*, vedem că nu sunt lipsite de aceste detalii climatice de pe litoralul Mării Negre. Ele au fost scrise între anii 12-19 A.D., știm aceasta pentru că însuși Ovidius numără iernile care au trecut din momentul în care a ajuns la Tomis.

În *quarta hiems*, anul 12 A.D., Ovidius spune că „Adde loci faciem nec fronde nec arbore laecti/Et quod iners hiemi continuatur hiems./Hic me pugnatem cum frigore cumque sagittis/Cumque meo fato quarta fatigat hiems”¹⁵. Motivul pentru care Ovidius consideră acest loc ca fiind unul lipsit de arbori și de frunze, este pentru

¹¹ *Ibidem*, III, 10, 45-54: „(...) și, deși crivățul șuieră cu aripile lui întinse pe apele împresurate ale mării nu se mișcă nici un val; corăbiile prinse de ger stau ca în marmură și vâsla nu mai poate spinteca apele încremenite. Am văzut pești stând prinși în gheață; unii din ei mai erau încă în viață. Ca urmare, când puterea sălbatică a lui Boreas fixează pe loc apa mării sau pe cea care curge în fluvii, pe dată – tocmai pentru că vânturile uscate au făcut Istrul una cu pământul –, dușmanii barbari năvălesc pe caii lor iuți”, p. 284-285.

¹² Vezi nota 27 din *Ibidem*, p. 287, unde este propusă corectura Tomis pentru varianta *Maeotis*.

¹³ *Ibidem*, III, 12, 1-2: „Frigul începe deja să scadă sub acțiunea zefirului și la sfârșitul acestui an iarna pare să fi fost mai lungă în Meotida”, p. 286-287.

¹⁴ Vânt lin, călduț, care suflă primăvara dinspre apus (cf. Gheorghe Guțu, *Dicționar Latin-Român*, București, 2009, p. 674, col. II).

¹⁵ Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan (edit.), *op. cit.*, Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, I, 2, 25-28: „Aduă și faptul că ținutul de aici nu are nici arbori, nici frunze/și că iarna grea ține până la cealaltă iarnă./Pe mine, în luptă cu frigul, cu săgețile/și cu soarta, mă chinuiește acum aici a patra iarnă”, p. 306-307.

că tipul de climă, floră și faună e unul sărăcăcios în păduri din cauza tipului de vegetație pe care îl întâlnim în zona teritorială în cauză. În această zonă există cu precădere stepă ierboasă. În cadrul acesteia întâlnim mai mult ierburi și pe alocuri unele pâlcuri de arbuști. Dintre ierburi, se întâlnesc mai des *spinul-vântului*, *colilia*, iar dintre arbuști *măceșul* și *porumbarul*. Ovidius spune că îl chinuie aici a patra iarnă, încă neobișnuit el continuă să se lamenteze prin întrebări retorice: „Quid melius Roma? Scythico quid frigore pejus?”¹⁶. Aici el pune în antiteză bunăstarea de care se bucura la Roma cu starea jalnică în care se află pe țărmul mării. Tocmai pentru a intensifica durerea din sufletul său.

Dacă în versurile anterioare soarta sa se identifica în iarna crudă, vom putea să observăm că încet se detașează de aceasta și va spune că „Temperie caeli corpusque animusque jுவatur:/Frigore perpetuo Sarmatis ora riget”¹⁷. Ceea ce înseamnă că deși pare resemnat cu situația în care se află, iarna sarmaților continuă să îi pară de neîndurat. Lucru care ne îndeamnă să considerăm că Ovidius nu în toate poemele sale folosește exacerbarea frigului pentru a explica situația în care se află, ci este vorba de o anormalitate pe care el o resimte întrucât îi era cu siguranță dificil să se acomodeze cu clima în condițiile în care el vine dintr-un loc cu o climă mediteraneană.

Într-o dispută interioară cu „pontica tellus”, îi reproșează faptul că „Tu neque ver sentis cinctum florente corona,/Tu neque messorum corpora nuda vides/Nec tibi pampineas autumnus porrigit uvas,/Cuncta sed immodicum tempora frigus habent./Tu glacie freta vincta tenes et in aequore piscis/Inclusus tecta saepe natavit aqua”¹⁸. Luându-le pe rând vom putea explica faptul că prin afirmația conform căreia el spune că țărmul sarmatic nu cunoaște primăvara se contrazice pe sine însuși, pentru că vorbește chiar el într-unul din poemele sale despre venirea primăverii și despre prezența zefirului, vântul specific primăverii. Din cauza fenomenelor pe care le-am tratat mai sus știm că tipul de sol nu permite cultura cerealelor, iar cultura viței de vie lipsește cu desăvârșire în această zonă. Cel mai probabil atunci când spune că „Cuncta sed immodicum tempora frigus habent” se referă la faptul că în orice anotimp există o răcoare specifică ce diferă de căldurile lipsite de adierile vântului cu care era obișnuit la Roma. Din cauza stratului de gheață format deasupra mării, peștii sunt nevoiți să înoate dedesubtul acestui strat, însă în același timp este necesar de menționat că acest strat îi protejează de frigul care se manifestă deasupra apei mării. În aceeași notă Ovidius continuă, încercând parcă să convingă de faptul că nu minte și că el suferă cumplit: „Ipse vides certe glacie concrecere Pontum./Ipse vides rigido stantia vina gelu”¹⁹. De asemenea insistă asupra vinurilor înghețate, tocmai pentru a

¹⁶ *Ibidem*, I, 3, 37: „Unde-i mai bine ca la Roma? Ce-i mai rău decât gerul scitic?”, p. 310-311.

¹⁷ *Ibidem*, II, 7, 71-72: „Trupul și sufletul se bucură de un climat temperat,/dar țărmul sarmatic suferă de un frig neîntrerupt”, p. 318-319.

¹⁸ *Ibidem*, III, 1, 11-16: „Tu nu simți primăvara încinsă cu coroane de flori,/tu nu vezi trupuri goale de secerători,/toamna nu-ți oferă strugurii viței de vie,/și în toate anotimpurile te stăpânește același frig cumplit./Tu ții apele încătușate din pricina gheții, iar peștele/înoată în mare închis de un acoperiș de apă”, p. 322-323.

¹⁹ *Ibidem*, IV, 7, 7-8: „Tu însuși vezi în mod neîndoios că marea s-a prefăcut în gheață;/tu însuși vezi că vinurile stau nemișcate din pricina gerului care le-a înghețat”, p. 328-329.

evidenția diferența dintre opulența cu care la Roma se consumă vinul și condițiile grele pentru a păstra și consuma vinul.

Așa cum am menționat anterior, Ovidius are obiceiul de a număra anii petrecuți la Tomis în funcție de trecerea iernilor. Întrebarea care survine este: din ce motiv alege să numere anii în funcție de trecerea anotimpului de iarnă și nu a altui anotimp. Răspunsul îl găsim chiar la el, și anume iarna este anotimpul în care suferința lui se acutizează și acel anotimp îi intensifică suferința, după cum am văzut la a patra iarnă când spunea că este chinuit de acest ținut sau mai degrabă de clima acestuia. La cea de-a șasea iarnă (anul 14 A.D.), el nu mai specifică nimic în legătură cu clima, ci doar lasă de înțeles că nu se bucură de ideea că „Haec mihi Cimmerico bis tertia ducitur aestas/litore pellitos inter agenda Getas”²⁰. Așadar una dintre explicațiile pe care le putem emite ar fi că se identifică cu starea lui de tristețe și de mohorâre.

Lăsându-l în urmă pe Ovidius, vom ajunge la un ilustru care tratează în opera sa *Probleme de istorie naturală*. Este vorba despre Seneca, cel care scrie inspirându-se din Posidoniu. Faptul că prin Seneca noi putem să cunoaștem și alți autori constituie un beneficiu pentru noi, deoarece lucrările lui Posidoniu, de exemplu, nu au ajuns până la noi.

Problema pe care o aduce Seneca în discuție este următoarea: „(...) - ob hoc Pontus in infernum mare assidue fluit rapidus, non, ut cetera maria, alternatis ultro cito aestibus, in unam partem semper pronus et torrens - ; quod nisi faceret his itineribus <ut> quod cuique deest redderetur, quod cuique superest emitteretur, iam aut siccata essent omnia aut inundata”²¹. Seneca se referă aici la faptul că un curent de suprafață transportă prin Bosfor apele mai dulci ale Mării Negre spre Marea Mediterană, iar în adâncime se formează un curent compensator care transportă în sens contrar ape cu salinitate mare²². Motivul pentru care acest fenomen are loc este că la nord se găsește multă apă și prin urmare lichidele tind spre locuri uscate pentru a se putea restabili un echilibru. După cum spune și Seneca, „quod nisi faceret his itineribus <ut> quod cuique deest redderetur, quod cuique superest emitteretur”, atunci ar apărea hazardele create de natură, manifestate prin secetă sau inundații. Putem observa o dovadă a faptului că știința era cunoscută în antichitate, iar consecințele care pot surveni în urma unui hazard natural nu reprezentau un mister. Fiecare lucru era explicat prin forma vremii. Ne dăm seama că sensul folosit este același cu al definiției pe care o găsim astăzi în bibliografia de specialitate, ce diferă însă este modul de exprimare.

Aceeași situație este adusă în discuție și de Caius Valerius Flaccus, care în epopeea sa, *Argonautica*, atinge problema înghețului Mării Negre și a scăderii salinității apei acestei mări. Din acest moment, mai mulți autori se vor opri asupra

²⁰ *Ibidem*, IV, 10, 1-2: „Iată a șasea iarnă care trece și pe care trebuie s-o petrec pe țărmul/cimmerian, între geții îmbrăcați în piei de animale”, p. 334-335.

²¹ *Ibidem*, Seneca, *Probleme de istorie naturală*, IV, 2, 29: „Din cauza aceasta, Pontul curge repede și fără întrerupere în marea inferioară (Mediterană), nu ca alte mări, unde alternează fluxul și refluxul, ci ca un torent mereu înclinat în aceeași direcție. Dacă n-ar face astfel și n-ar da pe această cale acolo unde lipsește și n-ar lua de unde prisosește, de mult timp toate regiunile ar fi secate sau inundate de prea multă apă”, p. 370-371.

²² <http://www.mareaneagra.net/>, accesat la 12.06.2012.

acestui aspect, semn că aceasta va reprezenta oficial explicația științifică a fenomenului și că aceasta va deveni din ce în ce mai cunoscută între cei ce vor fi interesați de zona în cauză sau că autorii antici nu își mai bazau lucrările doar pe presupuneri, ci se documentau înainte de a scrie în lucrările lor despre o zonă și despre fenomenele climatice care au loc în acel teritoriu.

Caius Valerius Flaccus spune că „Flumineo sic agmine fregit amari/vim salis hinc Boreae cedens glaciantibus auris/Pontus et exorta facilis concrescere bruma./ Utque vel inmotos ursae rigor invenit amnes/vel freta versa vadis, hiemem sic unda per omnem/aut campo iacet aut tumido riget ardua fluctu./atque hac Europam curvis anfractibus urget,/hac Asiam Scythicum specie sinuatus in arcum”²³. Datorită multitudinii de fluvii care se varsă în Marea Neagră, salinitatea acesteia scade, după cum am mai menționat deja. Reluăm această problemă pentru că de această dată Caius Valerius Flaccus vorbește concret despre motivul pentru care are loc acest fenomen. De această dată nu se mai pune doar problema, ci se oferă și răspunsul la problema adusă în discuție. El spune clar despre mare că „cedens” vânturilor de la miazănoapte, de aceea în iernile reci îngheață cu ușurință. În cadrul aceluiași fragment întâlnim și prima mențiune relativ concretă cu privire la întinderea Mării Negre și anume „atque hac Europam curvis anfractibus urget,/hac Asiam Scythicum specie sinuatus in arcum”. Înțelegem astfel că autorul trebuie să se fi inspirat din lucrarea vreunui geograf, fiindcă nu avem informații despre faptul că acesta ar fi călătorit în zonă, pentru ca să putem afirma cu certitudine că el cunoștea aceste meleaguri. Însă un lucru poate fi cert și anume existența în secolul I A.D. a unor cunoștințe legate de întinderea Mării Negre.

La sfârșitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus, în lucrarea sa *Istoria romană în 31 de cărți*, are o parte în care descrie Pontul Euxin și populațiile învecinate, și în care va continua ideea propusă de predecesorii săi despre amestecul apei sărate a mării cu apa dulce a fluviilor care se varsă în aceasta: „Quidquid autem eiusdem Pontici sinus aquilene caeditur et pruinis, ita perstringitur gelu, ut nec amnium cursus subtervolvi credantur, nec per infidum et labile solum gressus hominis possit vel iumentum firmari, quod vitium nunquam mare sincerum, sed permixtum aquis amnicis temptat”²⁴. Pe litoralul vestic al Mării Negre crivățul și înghețul nu iartă nimic în calea sa, iar iernile devin atât de aspre încât „aquis amnicis temptat” și

²³ Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan (edit.), *op. cit.*, Caius Valerius Flaccus, *Argonautica*, IV, 721-728: „Pontul, cu ajutorul acestui șir de fluvii, a frânt puterea sărată a apelor amare;/de aceea el cedează în fața vânturilor înghețate de la miazănoapte/și îngheață cu ușurință la începutul iernii./După cum asprimea nordului găsește aici ape liniștite/sau valuri răscolite: apele stau nemișcate toată iarna/ca o câmpie sau înțepenesc pe înălțimile falnice./Într-o parte Pontul lovește cu apele sale Europa cu țărmurile ei sinuoase,/iar într-alta Asia, fiind încovoiat în formă de arc scitic”, p. 426-427.

²⁴ Haralambie Mihăescu et alii, *op. cit.*, Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri XXXI*, XXII, 8, 48: „În acest sân al Pontului tot ce cade sub biciul crivățului și zăpezilor îngheață în așa măsură că nu-ți vine să crezi că apele râurilor curg pe dedesubt și în mersul lor, omul sau animalul abia se poate ține pe picioare, pășind pe un pământ înșelător și fugar; dar neajunsul acesta nu încearcă niciodată marea adevărată, ci numai pe cea amestecată cu apa din râuri”, p. 118-119.

oamenii sunt greu încercați, pentru că după cum afirmă autorul le este greu chiar să pășească din cauza stratului gros de zăpadă.

Revenind la ideea înghețului mării, trebuie să avem în vedere faptul că de această dată autorul face deosebirea între modul în care se comportă cele două tipuri de apă ale Mării Negre. Prin urmare el spune că „quod vitium numquam mare sincerum, sed permixtum aquis amnicis temptat”, făcând diferența între apa din preajma litoralului care este amestecată cu cea a fluviilor, devenind astfel mai vulnerabilă în fața înghețului, și cea din largul mării unde salinitatea nu este afectată și care nu este supusă înghețului.

Ultima mențiune pe care o avem referitoare la subiectul de față este și prima care aduce în discuție existența unui hazard natural. Astfel, Marcellinus Comes a lăsat o *Cronică* ce se ocupă de Imperiul roman de răsărit în perioada anilor 379-534. În cadrul acestei cronici informează că „Maris Pontici superficies et gelu frenata, ita per triginta dies soluta tandem glacies instar montium per Popontidem superne portata decurreret”²⁵. Avem deci o primă consemnare a unei consecințe a înghețului Mării Negre. Chiar dacă nu este vorba despre o răsfrângere a acesteia asupra teritoriului despre care suntem interesați, totuși este importantă datorită faptului că putem să avem în vedere și urmările acestei clime și nu doar să le deducem din analogiile cu clima pe care o avem în prezent.

Dacă am văzut cum este percepută Marea Neagră în surse, este cazul să vedem astăzi care sunt considerentele care produc aceste ierni aspre pe litoral. Astfel, Dumitru Brînză ne spune că litoralul românesc este influențat iarna de ciclone mediteraneene care înaintează deasupra Mării Negre, transportând aer cald și umed ce intră în contact cu aerul rece al anticlonului euro-asiatic, generând astfel un vânt puternic și însemnate cantități de precipitații solide care sunt intens viscolite. Prin urmare aceste descrieri ale unor ierni inimaginabil de crude nu exagerează neapărat realitatea, pentru că există și în prezent astfel de ierni, deseori pe litoral s-au format viscole și furtuni și mai apoi s-a ajuns la înghețul acestuia.

Sursele literare antice selectate în lucrarea de față au oferit un argument în demersul explicării fenomenului care îi miră pe mulți. Înghețul mării la mal a fost explicat prin intermediul acestora și putem spune că tot datorită surselor literare putem cunoaște tipul de an existent în perioada scrierii lor. În timp ce atunci când un an este bogat în precipitații, salinitatea mării scade datorită abundenței de apă dulce care se revarsă prin intermediul râurilor și a fluviilor, atunci când anul este secetos salinitatea mării se păstrează în condiții optime.

²⁵ *Ibidem*, Marcellinus Comes, *Chronicon*, 401, XIV, 2: „Suprafața Pontului Euxin a înghețat atât de tare din cauza gerului, încât, după ce s-a topit, timp de treizeci de zile au pluit adevărați munți de gheață pe întinsul Propondidei”, p. 360-361.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA RUPEA. CAMPANIA DIN 2018

GHEORGHE LAZAROVICI¹, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI²,
SILVIU GRIDAN³, OLIMPIA GRIDAN⁴, HORIA PIRĂU⁵,
CONSTANTIN APARASCHIVEI⁶, MIRCEA OANCĂ⁷,
CLAUDIU FLORIAN⁸, CRISTIAN ROMAN⁹

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT RUPEA.THE 2018 CAMPAIGN

ABSTRACT

In this article we analyzed the Starčevo-Criș ceramic materials discovered at the Rupea 7 site on the territory of Rupea (Brașov County). They come from both private collections and archaeological research carried out in the summer of 2018. After studying and encoding the ceramics, it follows that the Rupea 7 settlement can be ascribed to Starčevo-Criș III phase.

We also present some materials discovered at Rupea (Rupea 4 and Rupea 7) that can be attributed to the Petrești culture and come from two private collections (Cl. Florian and S. Gridan) as well as archaeological research made in the summer of 2018. Analyzing the ceramic materials we can conclude that they can be ascribed to the Petrești A phase, including elements of Zau, Turdaș and Foeni tradition.

The discovery of several perforated axes as well as stoppers at the Rupea 7 point indicates a workshop for processing of such axes. We made a brief incursion into the issue of this kind of artefacts, which still arise from the Neolithic. Some perforated axes, without wear, indicate their use as a symbol of power and social distinction, which is probably an attribute of the rulers.

Keywords: Rupea 7, Rupea 4, remains of Starčevo-Criș, Petrești and Ariușd-Cucuteni cultures.

Motivație

¹ Prof. univ. dr. asociat, Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu;
e-mail: ghlazarovici@yahoo.com.

² Cercetător științific principal I, doctor în istorie, Institutul de Arheologie Iași; e-mail: magdamantu@yahoo.com.

³ Inginer, Romtelecom, masterand, Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu;
e-mail: gridan.silviu@yahoo.com

⁴ Inginer, Brașov.

⁵ Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș;
e-mail: horia.horica@yahoo.com.

⁶ Restaurator, Muzeul Bucovinei – Suceava; e-mail: costi_costi0@yahoo.com.

⁷ Muzeograf, Muzeul „Vasile Pârvan” – Bârlad; e-mail: myrxas_oanca@yahoo.com.

⁸ Director, ICR Berlin; e-mail: claudiu.florian@rki-berlin.de.

⁹ Cercetător independent, Hunedoara; e-mail: cricr2001@yahoo.com.

- primii pași de informare sau valorificare au fost făcuți de colegii de la Brașov, în special Florea Costea¹², la care se adaugă înaintașii¹³; dar, nu trebuie să uităm nici membrii echipei noastre de cercetare, care au valorificat propriile cercetări de teren (respectiv materialele arheologice din paleolitic până în vremurile noastre, la care se adaugă informații prețioase oferite de localnici sau alte surse istorice), prin mai multe studii foarte apreciate¹⁴;

- studiul mediului în zonă demonstrează prezența unor terenuri favorabile agriculturii și creșterii vitelor (**Fig. 1**);

- nu trebuie uitate nici pădurile (pentru vânătorii paleolitici - **Fig. 2a**¹⁵), pășunile (stânele actuale sunt în vecinătatea surselor de sare), sursele de sare (**Fig. 2b-c**), importante în procesul de neolitizare al zonei¹⁶;

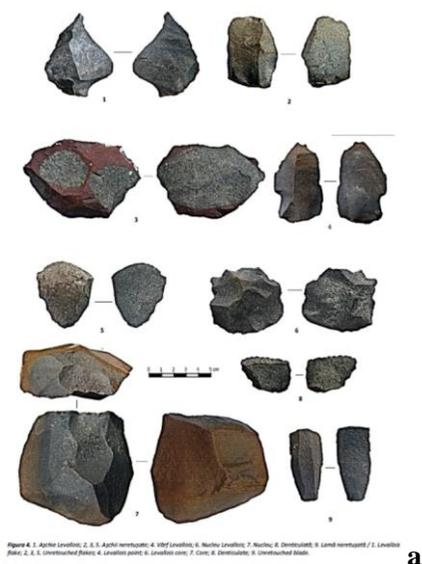

Fig. 2: a. Rupea, piese paleolitice; b-c. fântâni de sare (b. Rupea; c. Ungra)

- surse de roci sedimentare (Valea Oltului), roci și minerale vulcanice la Rupea, Racoș, bune pentru unelte, râșnițe (neolitice, dacice, romane), minerale pentru extragerea cuprului (sulfat de cupru la Racoș), necesar confecționării de podoabe, unelte și arme în Epoca Cuprului, foarte probabil și aur menționat uneori, căutat de

¹² Costea 2004 și bibl.

¹³ Roska 1942; Maxim 1999: vezi la aceștia și bibliografiile mai vechi.

¹⁴ Gridan 2014; Gridan, Florian 2015; Doboș, Gridan S. 2018; Lazarovici Gh. et alii 2018a, 2018b; Lazarovici C.-M. et alii 2018a, 2018b, 2018c; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018a, 2018b; vezi și nota 1.

¹⁵ Doboș, Gridan S. 2018.

¹⁶ Gridan et alii 2017, p. 870, apud Savu 2014, p. 681; Lazarovici Gh. et alii 2018b; Tincu, Roman et alii 2018.

comunitățile Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr – toate pastilate¹⁷, daci, romani (două castrare romane, Ungra și Rupea - **Fig. 3a**) și altele.

• surse de sare din zonă (**Fig. 2b-c**: puțuri și izvoare), exploatate de comunitățile preistorice, istorice și cele actuale, marcate în primele hărți ale Imperiului Habsburgic; ocne de sare cunoscute sau recent semnalate¹⁸.

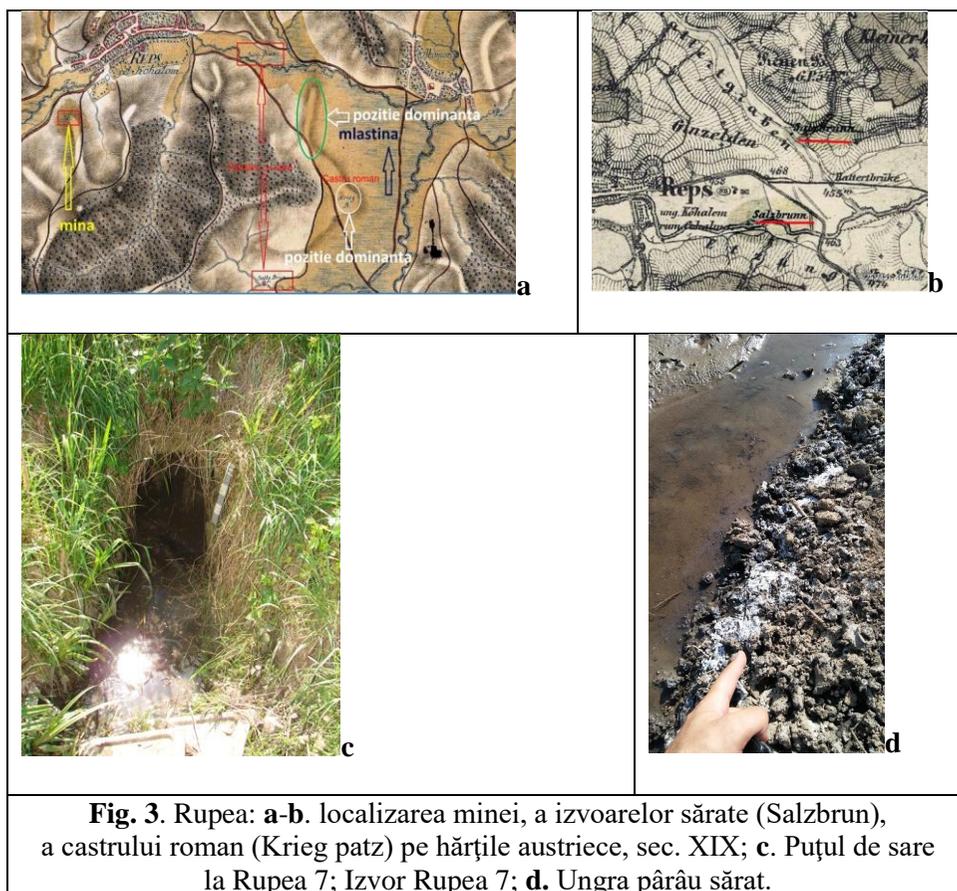

Fig. 3. Rupea: **a-b.** localizarea minei, a izvoarelor sărate (Salzbrun), a castrului roman (Krieg patz) pe hărțile austriece, sec. XIX; **c.** Puțul de sare la Rupea 7; Izvor Rupea 7; **d.** Ungra pârâu sărat.

Toate aceste bogății naturale, dar și pozițiile geo-strategice (**Fig. 1**), indică existența unei zone arheologice deosebit de bogate, dar care nu a beneficiat de cercetări pentru preistorie. Mai bine cercetate au fost cele dacice (fortificații, locuri, zone de cult la Racoș) și Castrul roman de la Ungra¹⁹.

¹⁷ Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M., 2018c; Lazarovici C.-M. et alii 2018a, 2018b, 2018c; Oancă et alii 2018.

¹⁸ Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018a, 2018b; Lazarovici Gh. et alii 2018b.

¹⁹ Gridan et alii 2017; Lazarovici Gh. et alii 2018a, sondaje 2018; S. Gridan și colectivul de la *Arheovest*.

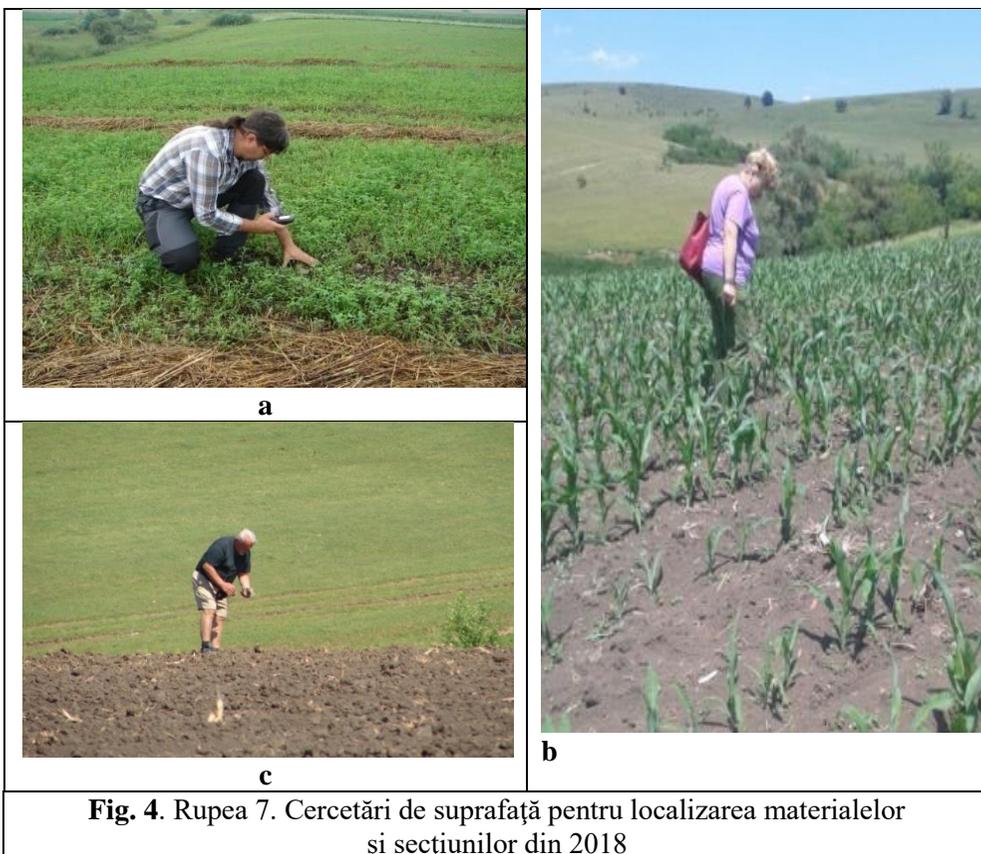

Fig. 4. Rupea 7. Cercetări de suprafață pentru localizarea materialelor și secțiunilor din 2018

Pentru sondajele din 2018 am stabilit cercetarea a două obiective: Rupea 7 (*Pârâul Mălinilor*) și Rupea 4 (*La Movilă*)²⁰. În ambele puncte au fost descoperite la suprafață fragmente mari de chirpici de la locuințe incendiate și concentrații de resturi ceramice. În primăvara anului 2018, C.-M. Lazarovici și Gh. Lazarovici, conduși de Silviu Gridan, au verificat din nou aceste obiective (**Fig. 4**). Silviu Gridan ne-a indicat zonele cu aglomerări de materiale din cele două situri, meritul său fiind și acela că a localizat cu GPS-ul materialele mai importante (**Fig. 4a; 5a**).

Rupea 7 – Pârâul Mălinilor

Cu sprijinul mai sus precizat, în vara 2018 am deschis două secțiuni, una în continuarea celeilalte, marcate ca S1 și S2, cu dimensiunile de 10x2 m, într-o zonă unde la suprafață în periegezele din primăvara anului 2018 (**Fig. 4**: în martie și 20 iunie), au fost găsite fragmente de chirpici de mari dimensiuni, ce păreau a proveni de la o structură masivă din lemn și lut, incendiată.

La suprafață în zonă apăreau alături de bucățile mari de chirpici, fragmente ceramice și unelte șlefuite și cioplite (**Fig. 5**), ce pot fi atribuite culturilor Starčevo-Criș (mai departe prescurtat SC) și Petrești. Din cauza unor aglomerări de unelte

²⁰ Denumirile au fost date de Silviu Gridan, care a adunat din cele două puncte numeroase materiale arheologice de la suprafață scoase de lucrările agricole.

șlefuite, din care unele erau perforate (**Fig. 5**), am considerat posibilă existența aici a unor „ateliere de perforat unelte din piatră”²¹.

Pe parcursul celor două săptămâni cât a fost proiectată cercetarea de sondare am avut parte de o perioadă extrem de ploioasă, care ne-a încurcat cumva planurile și munca.

Dar, cu sprijinul binevoitor al colegilor din Societatea culturală *Ramidava* din Rupea, în special a domnilor Borcoman Dragoș, Ciprian Vaida, Ciprian Borcoman, Radu Danciu, s-au organizat sisteme de acoperire a săpăturilor contra ploii pentru a continua cercetările și pe timp nefavorabil (**Fig. 6a-b**). Uneori s-au implicat și membrii ai familiilor lor, ca de pildă Flucuș Răzvan și alții. Tot membrii Societății culturale *Ramidava* au organizat și masa de prânz gratuit pe șantier, pentru echipele de cercetare, ceea ce a fost de real ajutor pentru noi, care suntem un grup destul de mic ce trebuie să gestioneze o zonă foarte bogată, cu multe descoperiri.

Fig. 5. Rupea 7, unelte perforate: **a.** Localizare (galben, verde, albastru); **b.** tipurile de unelte marcate cu GPS-ul; **c.** Silviu Gridan marchează cu GPS-ul; **d.** Claudiu Florian la muncă.

²¹ Silviu Gridan a marcat cu GPS-ul locul de descoperire al uneltelor, dar și a celor mai importante materiale ceramice, tocmai pentru o mai ușoară orientare a zonelor de cercetat.

Secțiunea 1. Secțiunea a fost trasată în zona în care la suprafață erau mari bucăți de chirpici cu structură de bârne (**Fig. 7:** în general întâlnim asemenea chirpici la pereți sau podelele suspendate²²).

Fig. 6. Membri Societății *Ramidava*: **a.** sapă la Rupea 7; **b.** ridică apărătoare de ploaie la Rupea 4

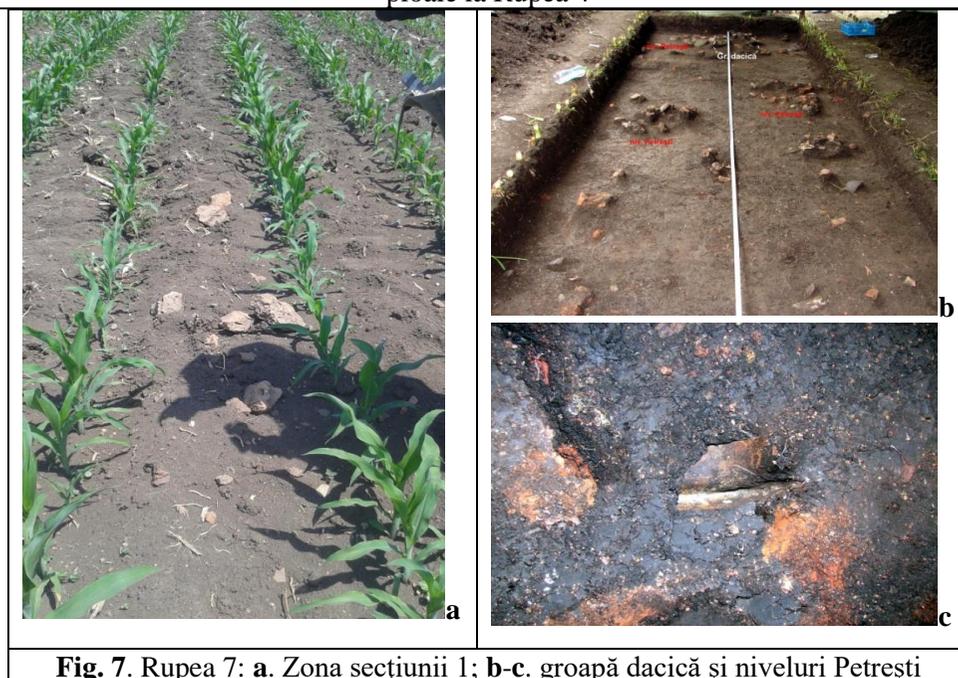

Fig. 7. Rupea 7: **a.** Zona secțiunii 1; **b-c.** groapă dacică și niveluri Petrești

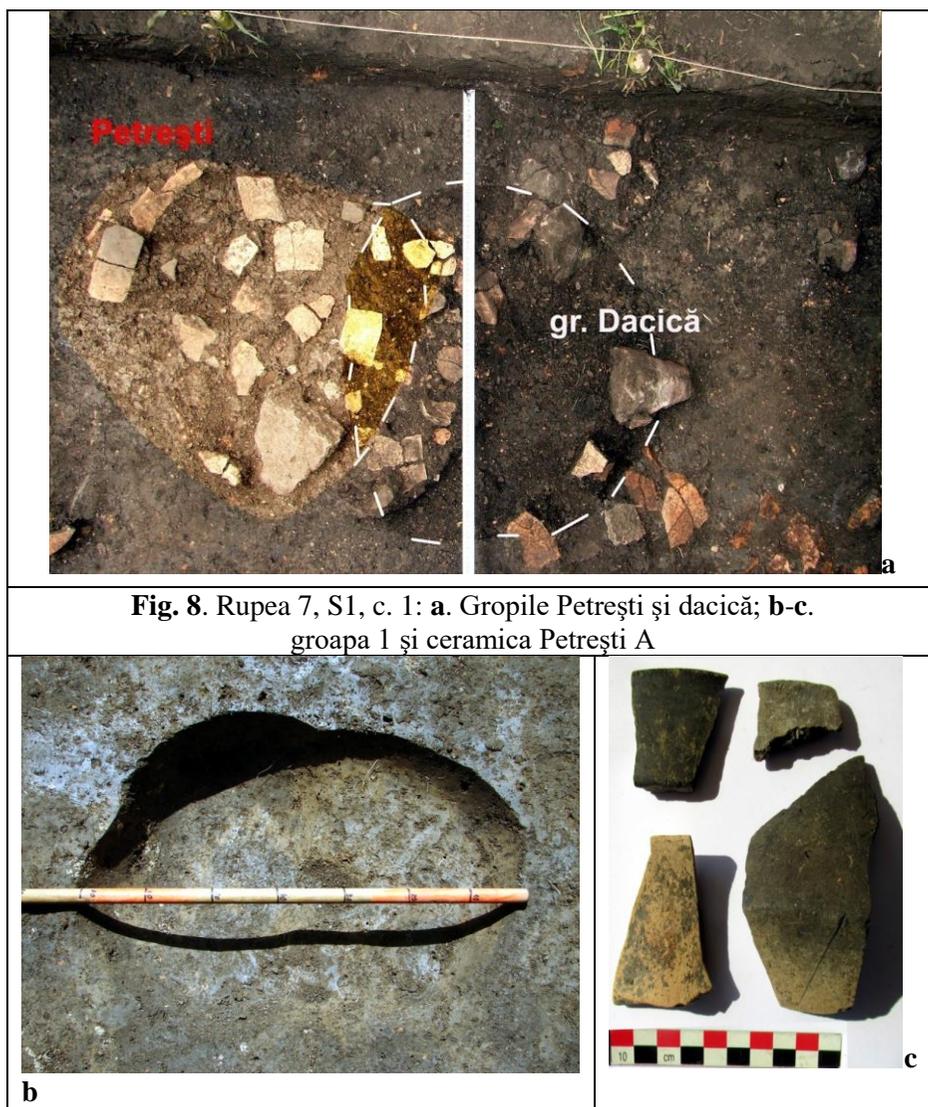
După îndepărtarea straturilor deranjate de lucrările agricole (0-0,25/30 m), la -0,30 m am găsit un nivel cu resturi menajere, situație ce apare frecvent între locuințe

²² În cultura Banatului, la Parța: Lazarovici Gh. et alii 2001, vol.1.1, fig. 123, 124, 217-218 ș.a.; în cultura Petrești, Iuliu Paul a găsit asemenea situații: Paul 1992, pl. X-XIII; în cultura Cucuteni, la Scânteia în L14: Lazarovici C.-M. et alii 2018d.

(în mai multe așezări precum Scânteia, Turdaș și altele). În Groapa 1 au fost găsite fragmente ceramice Petrești, de fază A (**Fig. 8c, 10**).

Adesea aceste resturi sunt în dosul unor locuințe sau, așa cum am menționat, în spațiul dintre două locuințe (**Fig. 7b**)²³. De la una din anexele locuinței s-a găsit o groapă de stâlp (**Fig. 9**).

Depunerile erau până la -0,35-0,40 m, uneori fiind răvășite de plug sau de o groapă dacică (în caroul (c.) 1, **Fig. 7b; 8a**).

²³ Asemenea situații avem la Scânteia în L14, cu un număr de peste 4.000 de fragmente. Situații similare sunt la Turdaș: Luca et alii 2012.

Dar erau și zone nederanjate la 0,40-0,45 m, mai ales în carourile 2-4, cu niveluri de resturi menajere Petrești (**Fig. 7b-c; 8b-c**). Sub aceasta apar sporadic fragmente ceramice SC de la -0,40 până la -0,70 m. În caroul 4/5 s-a găsit o groapă de stâlp (G2A) de la o structură sau anexă de locuință (**Fig. 9**) din cultura Petrești (**Fig. 10b**). Undeva în vecinătatea ei, foarte probabil spre amonte, urma locuința cu restul gropilor de la structura de susținere a casei. Groapa avea o formă ovală rezultată de la montarea sau scoaterea stâlpului pentru a fi refolosit. Groapa este tăiată de o groapă mai mică din Epoca Bronzului (Gr. 2B, vezi și materialul din **Fig. 10. a1**).

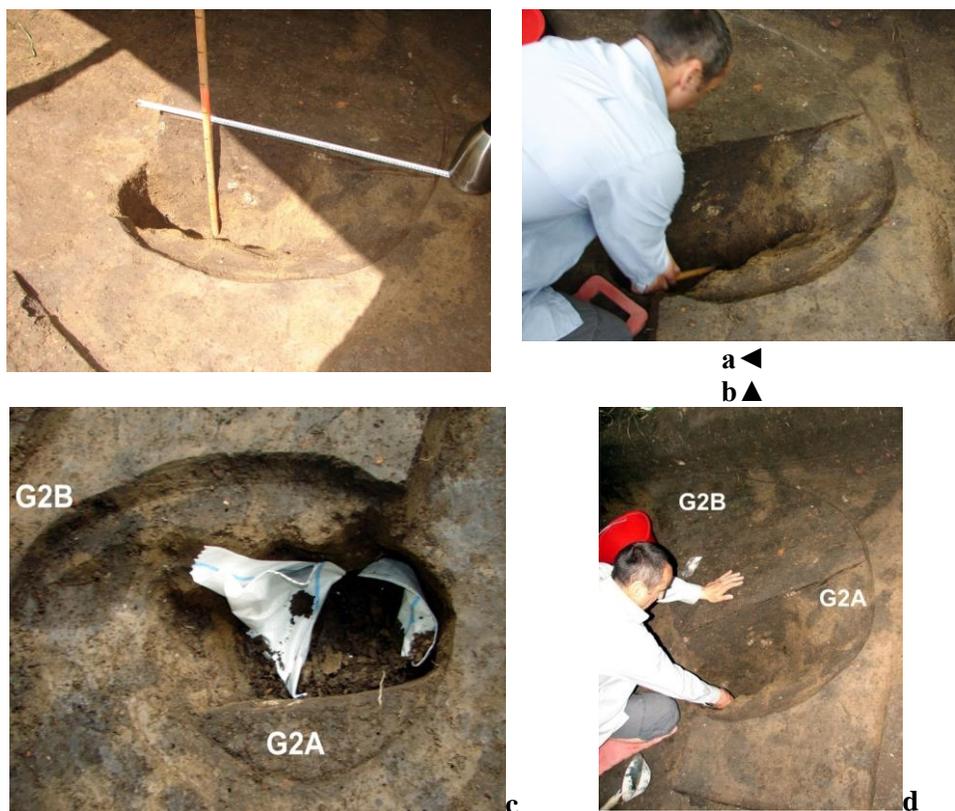

Fig. 9. Rupea 7: S1, c. 4/5, -0,40-0,70 m; Gropile 2; G2A, groapă de stâlp de locuință, cultura Petrești; G2B, groapă din Epoca Bronzului; preparate de C. Aparaschivei

Materialele aparținând culturii Petrești au ceramică neagră, caracteristică pentru faza A timpurie, după noi (**Fig. 10**), și foarte probabil reflectă influența etapei Foeni, varianta din Transilvania; dar descoperirile de la Lumea Nouă²⁴ sunt mai târzii după datele C14²⁵. Rezultă că avem un orizont Petrești A timpuriu, dar și unul A

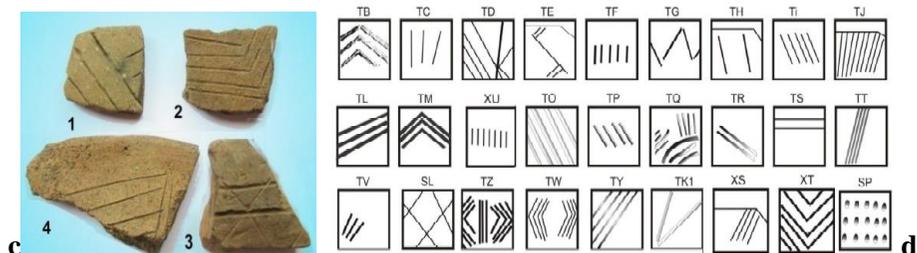
²⁴ Gligor 2009, pl. LXVI-XCVI, LXXV=CLX ș.a.

²⁵ După Drașoveanu 2014, pl. I, în Transilvania Foeni ar începe cu etapa Foeni II, care evoluează între 4557-449 BC, după analiza baesiană.

târziu și ne referim la ornamentele cu ciupituri sau din pastă cărămie zgrunțuroasă cu proeminente (**Fig. 11**), cum apar în situl de la Lumea Nouă²⁶. De altfel în colecțiile Gridan și Florian sunt materiale Petrești în care se păstrează elemente de tradiție Turdaș (**Fig. 10c**). Trebuie să amintim că și I. Paul menționa diferite niveluri în care au apărut materiale turdășene²⁷, dar care nu au fost publicate. Sorin Tincu în teza sa de doctorat a prezentat o serie de ornamente de tradiție turdășeană din cultura Petrești (**Fig. 10d** - materiale și coduri Petrești nepictate, după S. Tincu)²⁸.

Fig. 10. Rupea 7: **a2-7.** ceramică din Gr. 2A; **a1.** Epoca Bronzului; **b.** Gr. G1; **a2-7, b,** cultura Petrești; **c.** materiale de tradiție Turdaș; **d.** coduri Petrești turdășene (Tincu 2011)

Asemenea materiale sunt cunoscute și la Cașolț - *Poiana în Pisc*²⁹, dar și în alte stațiuni Petrești³⁰. Din cercetările de suprafață ale lui Claudiu Florian și Silviu Gridan provin numeroase materiale Petrești, ce pot fi atribuite fazei A timpurii, A târziu, ca și unele Petrești A-B³¹.

²⁶ Gligor 2009, pl. LXXV-CLX, CLV-CLVII.

²⁷ Paul 1992, tab. I; pl. LXX 2-6.

²⁸ **Fig. 10d**, prelucrare după Tincu 2011, fig. 26-27.

²⁹ Macrea 1959, p. 427, fig. 23.5-9, 25; Paul 1992, pl. LXX 13.

³⁰ Paul 1992, pl. LXX 11, XXVa11; Sabin Adrian Luca a găsit la Turdaș (Luca et alii 2012), în săpăturile de salvare, mai multe materiale turdășene, precum și în săpăturile de salvare de la Orlat. Tot el ne-a arătat unele materiale de la Orlat, unde materialele Turdaș sunt asociate cu materiale Precucuteni cu evoluție spre Petrești. De altfel, el susține o contemporaneitate Turdaș târziu Petrești A. Opinii similare sunt și la M. Gligor (vezi și Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2016, p. 37-74, Orlat, p. 47-48, 58-61).

³¹ Lazarovici Gh. et alii 2018a; Lazarovici C.-M. et alii 2018b.

În „Foieniul din Transilvania”, un Petrești A evoluat, apar materiale cu ciupituri cu unghia (**Fig. 11a**), considerate cândva de adepții cronologiei scurte a fi de „tradiție Criș”. Ele sunt prezente și la Alba Iulia - *Lumea Nouă* în suprafața II, în grădina lui Sărăcuț³². Diferența dintre cele mai târzii materiale SC ce se plasează la 5.300 BC, și cele Foieni II din Transilvania, care după Fl. Drașovean începe la 4.557 BC și sfârșește la 4.495 BC (după analiza sa baesiană), diferență de cca. 900 de ani face imposibilă asemenea supraviețuirii. Aceste ciupituri reapar în Neoliticul târziu (cultura Precucuteni), dar și în Epoca Cuprului, în culturile Sălcuța, Gumelnița, Petrești³³ și altele, pe altă pastă, cu alte tehnologii.

Fig. 11. Rupea 7: **a.** ceramică Petrești A - Foieni II; **b.** cultura Petrești, diferite faze

Din colecțiile Florian și Gridan provin numeroase materiale fără observații stratigrafice. Nu credem că în acest stadiu trebuie să le amintim, deoarece este necesară includerea în bazele de date a întregului material Petrești și apoi corelate cu cele din săpătură, ceea ce va oferi în acest fel unele puncte de referință.

Ateliere de perforat și confecționat topoare de piatră

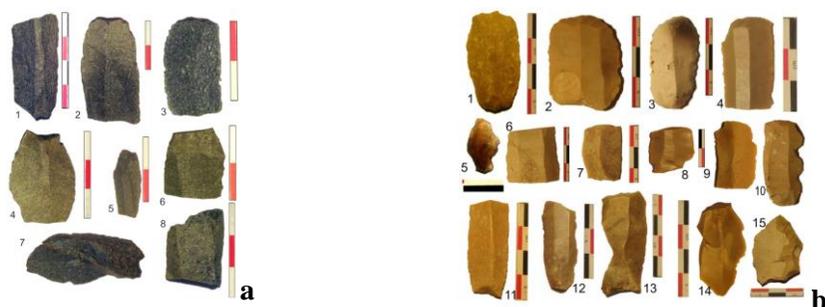

Fig. 12. Rupea 7. Artefacte din piatră cioplită: **a,** unelte din cornean; **b,** unelte din silex și opal

³² Gligor 2009, p. 260, pl. CLV-CLVII.

³³ Paul 1992, Precucuteni, pl. XXII14, 17-19; Petrești, pl. XXV25a-25b; XXVa14.

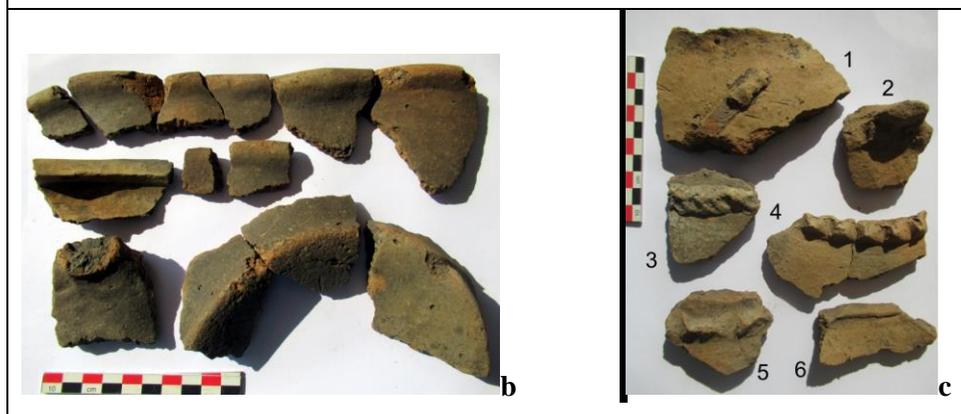
Un studiu detaliat despre perforare și uneltele perforate ne scutește de analize detaliate³⁴, așa că vom prezenta doar concluziile. După cum am menționat anterior, mai toate piesele importante (ceramică, unelte, plastică, vase pictate deosebite) au fost localizate cu GPS-ul de către Silviu Gridan (**Fig. 5a, c**). Observăm că uneltele se grupează în patru-cinci zone (**Fig. 5a**). Dopurile rezultate în urma perforării (**Fig. 5b/1a-c**), perforații rebutate (**Fig. 5b/4, 6**), dar și unele perforații perfecte (**Fig. 5b/2-3**) ne arată că operațiile se făceau la fața locului.

Uneltele cioplite (**Fig. 12a-b**)

La finele Neoliticului timpuriu în Transilvania, la Iclod II.II și III, Țaga III, predominau uneltele din cornean. La Rupea, în cultura Petrești uneltele din cornean sunt foarte frecvente (**Fig. 12a**). Remarcăm și unelte din silex (unele provenind din nordul Bulgariei - **Fig. 12b/1, 12**), și opal, ultimul probabil din Carpații Răsăriteni (zona Toplița³⁵), la care se adaugă și câteva așchii și lame din obsidian.

Fig. 13. Rupea 7: **a.** plastică; **b-c.** ceramică dacică

Plastica

Din secțiune, din nivelurile Petrești avem trei fragmente: un fragment de mască umană, o protomă cu bucraniu și un picior de măsuță-altar (**Fig. 13a**).

³⁴ Lazarovici C.-M. et alii 2018a, 2018c.

³⁵ Lazarovici Gh. et alii 2011a.

Obiecte mărunte

O rondelă desprinsă dintr-un perete de vas Petrești putea servi ca nasture la hainele din piele.

Ceramica dacică din groapă era amestecată cu materiale Petrești din cauza intersectării cu o groapă a culturii Petrești (**Fig. 8a-b**). Cele mai multe materiale provin de la un vas lucrat cu mâna, ce poate fi restaurat, chiar dacă nu în întregime. În poziții secundare am găsit și alte materiale. Deasupra gropii erau unele pietre răscolite de plug, pe care este greu să le legăm de groapa dacică sau de cea Petrești.

Secțiunea 2

Secțiunea avea mai puține complexe. Sunt de semnalat două gropi care se întretaie în profilul dinspre S1 cu materiale Petrești și un semibordei cu ceramică Starčevo-Criș. În ceea ce privește cultura Starčevo-Criș, decorul predominant cu barbotină organizată, ca și unele fragmente decorate cu barbotină canelată, pornind de pe umărul vasului, indică o etapă SC IIIA, legată de descoperirile de la Cristian III, dar și mai departe spre sud, în Serbia și Macedonia (**Fig. 14c-d**)³⁶.

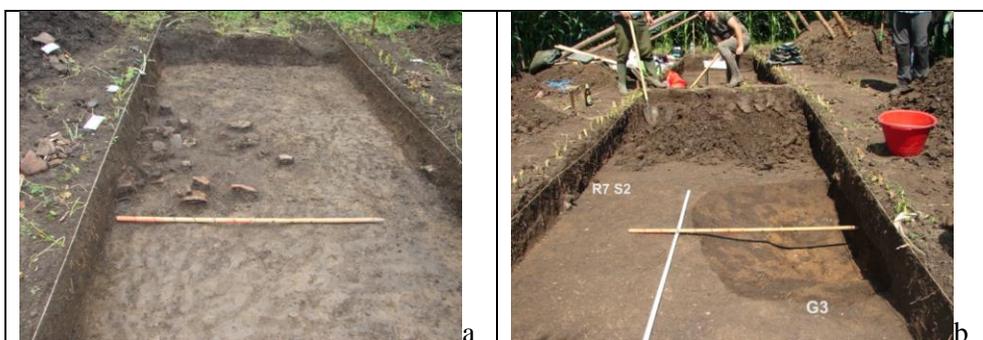
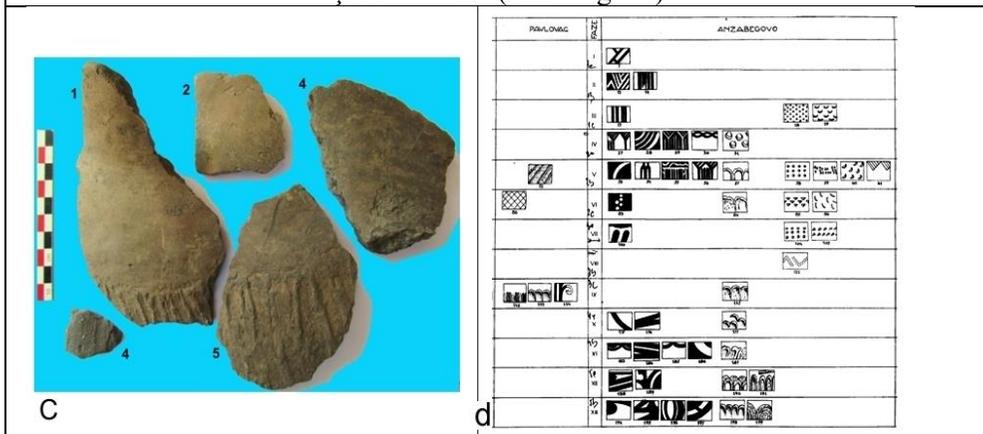

Fig. 14. Rupea 7: **a-b.** Secțiunea 2 cu semibordeiul G3, cultura SC; **c-d.** decor cu barbotină canelată și analogiile ei în Serbia (Pavlovac) și Macedonia (Anzebegovo)

³⁶ Oancă et alii 2018, comunicare prezentată la Constanța, noiembrie 2018, sub tipar.

Rupea 4 - La Movilă

Am efectuat un sondaj de verificare în zona unde la suprafață se observau urme de chirpici deranjat de lucrările agricole și care au semnalat existența în vecinătate a două locuințe. Ambele structuri erau în marginea casetei cercetate de noi (6x6 m), în colțuri opuse (L1 în caroul C3 și L2 în caroul A1). La cea de a doua locuință, sub chirpicii de la pereții care după ce au ars au căzut de o parte și alta, am găsit resturile unui perete alcătuit din stâlpi înfiți vertical. Printre resturile pereților erau fragmente de la două vase care nu se întregeau complet. Ceramica de slabă calitate din cauza amestecului organic și a solului acid (nu s-au păstrat oase), avea slipul picat.

Din inventarul mai deosebit amintim un vârf de săgeată din opal de culoare brună, fin retușat, altul brun închis spre negru (**Fig. 15d-e**), un idol antropomorf păstrat fragmentar (**Fig. 15c**), ca și fragmente ceramice.

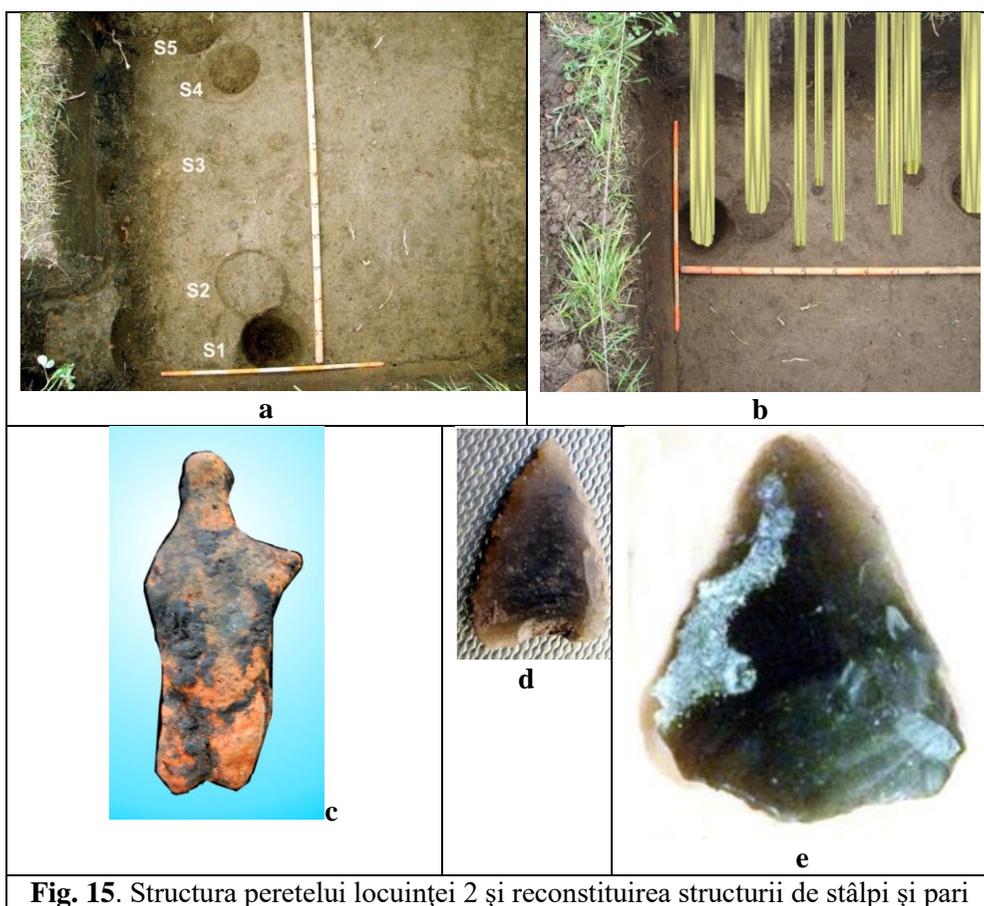

Fig. 15. Structura peretelui locuinței 2 și reconstituirea structurii de stâlpi și pari

Materialul ceramic nu a fost prelucrat în întregime. În stratul de arătură, pe marginea suprafeței cercetate, a fost găsit un fragment ceramic pictat cu o pictură de bună calitate, purtat de plug de la un alt complex mai timpuriu. După aspectul tehnologic al ceramicii descoperite între cele două locuințe, putem preciza că acestea

aparțin unei etape târzii a așezării Ariușd-Cucuteni A2-A3, aflată în proces de retardare (slipul cel mai adesea a picat). Ciobul pictat arată că locuirea începe în Ariușd-Cucuteni A1.

Bibliografie:

Costea Fl. 1995 – *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. 1, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1995.

Costea Fl. 1996 – *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. 2, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1996.

Costea Fl. 2004 – *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, Editura C2design, 2004.

Doboș A., Gridan S. 2018 – *Recente descoperiri paleolitice în sud-estul Transilvaniei. Microzona Rupea - Homorod - Ungra, județul Brașov*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, s.n., XIV, 2018, p. 5-12.

Drașoveanu Fl. 2014 – *On the Late Neolithic and Early Eneolithic Relative and Absolute Chronology of the Eastern Carpathian Basin. A Bayesian approach*, în W. Schier and Fl. Drașoveanu (eds.), „The Neolithic and Eneolithic Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millenium BC”, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, Band 28, 2014, p. 129-172.

Gligor M. 2009 – *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia - Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009.

Gridan S. 2014 – *Un nou punct arheologic neolitic în sud-estul Transilvaniei, orașul Rupea (jud. Brașov)*, în S. Forțiu, A. Cîntar (eds), „Simpozion ArheoVest, nr. II.1. In honorem Gheorghe Lazarovici. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 6 decembrie 2014”, Szeged, JATEPress Kiadó, 2014, p. 241-250.

Gridan S. et alii 2017 – S. Gridan, P. Urdea, Al. Hegyi, *Castrul de la Ungra, jud. Brașov. Cercetări multidisciplinare*, în S. Forțiu et alii (eds.), în „ArheoVest, V.2. In Honorem Prof. Univ. Emerit Dina Benea, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017”, Szeged, JATEPress Kiadó, 2017, p. 851-883.

Gridan S., Florian Cl. 2015 – *Contribuții la cunoașterea neoliticului și eneoliticului din sud-estul Transilvaniei*, în S. Forțiu, A. Stavilă (eds.), „ArheoVest III.1, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, In memoriam Florin Medeț (1943-2005)”, Szeged, JATEPress Kiadó, 2015, p. 119-133.

Lazarovici C.-M. et alii 2018a – C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Gridan, O.-M. Gridan, *About perforated axes from Rupea (Brașov County)*, în S. Forțiu (ed.), în „ArheoVest VI. In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în Arheologie”, vol. II, Szeged, JATEPress Kiadó, 2018, p. 461-474.

Lazarovici C.-M. et alii 2018b – C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Gridan, Cl. Florian, C. Aparaschivei, C. Roman, *Cercetări privind cultura Petrești la Rupea*, în S. Colesniuc (coord.), „Marea Unire de la Marea Neagră”, Constanța, 2018, 15 pagini, sub tipar.

Lazarovici C.-M. et alii 2018c – C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Gridan, O. Gridan, *Despre topoarele perforate de la Rupea (Județul Brașov)*, în S. Colesniuc (coord.), „Marea Unire de la Marea Neagră”, Constanța, 2018, 17 pagini, sub tipar.

Lazarovici C.-M. et alii 2018d – C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, D. Mischka, C. Mischka, A. Kovács, M. Oancă, Șt. Honcu, Al. Berzovan, L. Teodor, A. Hușleag, *Scânteia - „La Nuci”, jud. Iași, sat Scânteia, comuna Scânteia*, în „CCAR. Campania 2017”, 2018, p. 122-123.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2016 – *Cultura Precucuteni în Transilvania*, în „Analele Banatului”, XXIV, 2016, p. 37-74.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018a – *Sarea și etapele neolitizării în Europa de SE*, în S. Forțiu (ed.), „Arheovest VI. In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în Arheologie”, vol. I, Szeged, JATEPress Kiado, 2018, p. 41-94.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018b – *The role of salt sources in Transylvania in the process of neolithization of Central and Southern Europe*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, XXIV/2, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2018, p. 147-192.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018c – *Noi date despre orizontul cultural Sălcuța IV-Herculane II-III-Cheile Turzii*, în „Arheologia Moldovei”, XLI, 2018, 39 pagini, sub tipar.

Lazarovici Gh. et alii 2001 – Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1.1, 341 p.; vol. 1.2, 115 pl., 137 fig., „Waldpress”, „BHAB”, 12, 2001.

Lazarovici Gh. et alii 2011a – Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, I.C. Pop, S. Angeleski, *Megaliți în Carpații Răsăriteni. Căi spre sanctuarele din natură și urmele unor așezări. Studiu de etno-arheologie și etno-religie*, în „Arheologia Moldovei”, XXXIV, 2011, p. 53-76.

Lazarovici Gh. et alii 2018a – Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Gridan, H. Pirău, O. Gridan, C. Aparaschivei, M. Oancă, C. Roman, *Cercetările arheologice la Rupea, Campania I, 2018 și importanța lor*, comunicare susținută la Sesiunea anuală internațională de comunicări științifice, organizată de Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș, 4-6 septembrie 2018.

Lazarovici Gh. et alii 2018b – Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Gridan, *Surse de sare și procesul de neolitizare din SE Transilvaniei*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, Cluj-Napoca, 2018, 18 pagini, sub tipar.

Luca S.A. et alii 2012 – *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara). Campania 2011*, în „Bibliotheca Brukenthal”, LIX, Editura Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, 2012.

Luca et alii 2017 – S.A. Luca, A. Georgescu, A. Tudorie, Fl. Martiș, A. Luca, Fl. Perianu, *Cristian III: Realități cronologice și culturale preistorice dovedite prin cercetările preventive*, Suceava, Editura Karl A. Romstoffer, 2017.

Macrea M. 1959 – *Șantierul arheologic Cașolț - Boița*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, VI, p. 407-444.

Maxim Z. 1999 – *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în „BMN”, XIX, Cluj-Napoca, 1999.

Oancă et alii 2018 – M. Oancă, Gh. Lazarovici, S. Gridan, *Cercetări în stațiuni Starčevo-Criș din zona Rupea*, în S. Colesniuc (coord.), „Marea Unire de la Marea Neagră”, Constanța, 2018, 10 pagini, sub tipar.

Paul I. 1992 – *Cultura Petrești*, București, Editura Museion, 1992.

Roman et alii 2018 – C.C. Roman, S. Tincu, E. Bucur, *Considerații etno-arheologice privind exploatarea surselor saline din Țara Făgărașului (I)*, în „Angustia”, 12, 2018, p. 91-100.

Roska M. 1942 – *Erdely régészeti repertoriuma. I*, Öskor, Cluj, 1942.

Tincu S. 2011 – *Cultura Petrești*, PhD, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011.

**SITURI ARHEOLOGICE ȘI ALTE DESCOPERIRI POSTROMANE
(CULTURA SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJEACHOV)
DIN JUDEȚUL COVASNA¹**

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND²
DAN-LUCIAN BUZEA³

**ARCHAEOLOGICAL SITES AND OTHER LATE ROMAN DISCOVERIES
(SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJEACHOV CULTURE)
FROM COVASNA COUNTY**

ABSTRACT

The state of research on the history and archeology of Southeastern Transylvania since the withdrawal of the Romans from the province of Dacia shows its rudimentary, often exhaustive character. In the attempt to clarify the problems related to the period between the Romans left Dacia and the disappearance from Transylvania of the Sântana de Mureș-Černjachov culture, the research project Sud-estul Transilvaniei în perioada romană târzie: identități, interacțiuni și integrare după părăsirea Daciei romane - (SETDLRP) was initiated.

In order to accomplish the objectives proposed for the primary phase of the project (cataloging sites and discoveries), the study of the bibliography started, in the attempt to trying the identification of the primary sources, unaltered by republications, also the identifying of the unpublished materials found in museum stores, respectively minimal field research, to ascertain the location of the identified sites as accurately as possible.

As result of the study performed, the list of post roman sites that could attributed to the Sântana de Mureș-Černjeachov culture currently consists 53 points, of which 10 haven't be able to be located. To these further 11 monetary discoveries were added (6 points with isolated discoveries and treasures, respectively 5 coins from the settlements of culture) and a gold ingots' treasure.

Keywords: post roman, Sântana de Mureș-Černjeachov culture, catalogue.

Aruncând o privire asupra stadiului cercetărilor privind istoria și arheologia sud-estului Transilvaniei din perioada de după retragerea romanilor din Provincia Dacia, putem observa cu ușurință caracterul rudimentar, adeseori exhaustiv, al acestor cercetări. Săpăturile arheologice și prospecțiunile de teren, care stau la baza cunoștințelor noastre despre acest subiect, au fost documentate conform unor metodologii depășite, lucru care poate fi afirmat în egală măsură și despre metodele de interpretare

¹ Acest studiu a fost realizat cu sprijinul financiar al Ministerului Cercetării și Inovării – CNCS-UEFISCDI, acordat prin proiectul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0352, PNCDI III.

² Consilier, doctorand în istorie, Direcția Județeană pentru Cultură Covasna;
bordi_lorand@yahoo.com.

³ Consilier, doctor în istorie, Direcția Județeană pentru Cultură Covasna;
buzealuci@yahoo.com.

a materialului descoperit. Este semnificativ faptul că, deși au trecut peste 135 de ani de la descoperirea în cadru instituționalizat a primelor vestigii de factură postromană din regiune, tema nu a beneficiat, nici până în prezent, de o prelucrare monografică la nivelul importanței sale.

În această ordine de idei, au devenit oportune documentarea tuturor surselor de cercetare a istoriei și arheologiei epocii postromane din sud-estul Transilvaniei și un studiu aprofundat, utilizându-se metode și tehnici de cercetare moderne. Toate acestea urmează să creeze contextul necesar implementării pasului următor: o reinterpretare istorică și culturală a materialelor arheologice aparținând perioadei cuprinse între părăsirea Daciei de către romani și dispariția din Transilvania a civilizației de tip *Sântana de Mureș-Černjachov*.

În scopul realizării celor prezentate mai sus, a fost inițiat proiectul de cercetare *Sud-estul Transilvaniei în perioada romană târzie: identități, interacțiune și integrare după părăsirea Daciei romane* - (SETDLRP), care urmează să fie realizat cu sprijinul financiar al Ministerului Cercetării și Inovării – CNCS-UEFISCDI.

Obiectivul general al proiectului îl constituie generarea de noi cunoștințe legate de structura și dinamica în timp și spațiu a comunităților umane din sud-estul Transilvaniei, în perioada cuprinsă între momentul părăsirii Daciei de către armata și administrația romană și dispariția culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* din această zonă.

Obiectivul primar al proiectului este documentarea vestigiilor culturii materiale din sud-estul Transilvaniei aparținând Epocii Romane Târzii (postromane), prin identificarea și cercetarea multidisciplinară a siturilor arheologice și a materialului ceramic din cuprinsul acestora. Cel de-al doilea obiectiv urmărește explicarea și interpretarea contextelor geografice și arheologico-arheometrice identificate, în timp ce al treilea obiectiv al proiectului îl constituie reconstrucția situației culturale și istorice din sud-estul Transilvaniei după părăsirea Daciei de către romani, în măsura în care acest lucru este posibil.

În vederea îndeplinirii obiectivelor propuse pentru faza primară a proiectului, a fost inițiat studiul bibliografiei de specialitate, încercându-se identificarea surselor primare, nealterate de republicări, respectiv o cercetare minimală de teren, în cursul căreia s-a dorit stabilirea cât mai exactă a locației siturilor identificate. Alături de acest studiu au fost analizate registrele de inventar ale celor două instituții muzeale din județul Covasna: Muzeul Național Secuiesc și Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni. Ne-au fost, de asemenea, de mare ajutor și studiile arheologice realizate pentru Planurile de Urbanism General ale diferitelor comune din județ (de exemplu Arcuș⁴, Ozun⁵, Sita Buzăului⁶, Valea Crișului⁷ etc.), care nu numai că au oferit

⁴ Dan-Lucian Buzea, *PUG Arcuș. Raport de cercetare arheologică*, 2007. Manuscris în arhiva DJC Covasna.

⁵ Sztáncsu Sándor József, Puskás József, Lokodi Alpár Imre, *Comuna Ozun. Studiu arheologic*, 2015. Manuscris în arhiva DJC Covasna.

⁶ Dan Ștefan, Dan-Lucian Buzea, Maria Magdalena Ștefan, *Studiu arheologic. Comuna Sita Buzăului, județul Covasna*, 2017. Manuscris în arhiva DJC Covasna.

⁷ Sztáncsu Sándor József, Lokodi Alpár Imre, *Valea Crișului. Studiu arheologic*, 2015. Manuscris în arhiva DJC Covasna.

informații privind unele situri nou descoperite, dar au ajutat și la localizarea unor descoperiri mai vechi.

Prima descriere științifică a unor vestigii de factură postromană provine de la Géza Nagy, care în cadrul prezentării colecțiilor Muzeului Național Secuiesc a publicat o analiză a siturilor de la Pădureni - *Kistelek*, Sf. Gheorghe - *Eprestető* și Tg. Secuiesc - *Cimitirul barbar*, pe care, datorită prezenței vaselor de provizii decorate cu benzi de linii ondulate incizate, le considera contemporane și le data începând din epoca preromană până în cea postromană⁸. Nagy nu oferă interpretări etnice sau culturale, dar nu trebuie să uităm că studiul a apărut cu 22 de ani înainte de cercetarea necropolei de la Sântana de Mureș, respectiv cu peste șapte decenii înainte de definirea științifică a culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

În anul 1958, Kurt Horedt publica în volumul dedicat istoriei timpurii a Transilvaniei un studiu privind circulația monetară din provincie în perioada de după retragerea aureliană⁹. În catalogul întocmit cu această ocazie, apar tezaurul de la Crasna și patru puncte cu descoperiri monetare (Calnic, Ilieni, Olteni și Reci).

Prima încercare de sintetizare a cunoștințelor privind cultura *Sântana de Mureș-Černjeachov* din sud-estul Transilvaniei îi aparține arheologului brașovean Ioan Pop¹⁰. În articolul său sunt enumerate șapte puncte cu descoperiri aparținând culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*: Cernatul de Sus, Sf. Gheorghe, Reci, Tg. Secuiesc, Coșeni, Comolău și Mărtineni, fiind oferită o prezentare în conformitate cu ideologia vremii, afirmându-se că această cultură „are la bază un puternic substrat cultural local, ceea ce dovedește că populațiile locale au avut un rol primordial în geneza și dezvoltarea acestei culturi, preluată apoi și de către populațiile migratoare stabilite vremelnic în regiunile respective”. Articolul este completat de un repertoriu¹¹, care enumeră localitățile din Regiunea Brașov¹² în care s-au făcut descoperiri postromane. Enumerarea este relativ seacă, fiind amintit doar numele localității, fără menționarea locului exact al descoperirilor, oferindu-se doar o descriere sumară a vestigiilor și o bibliografie minimală. Repertoriul este completat și de o hartă schițată, care oferă o imagine generală asupra ariei de răspândire a descoperirilor, fără însă a face diferența între epoci sau tipurile de descoperiri. Lista cu situri a repertoriului cuprinde 57 de puncte (unele cu descoperiri mai târzii decât perioada tratată de noi), între acestea găsindu-se 17 localități covășnene cu 20 de puncte în care s-au făcut descoperiri de vestigii postromane. Dintre acestea, informația privind mormântul de înhumăție descoperit între Cernatul de Jos și Cernatul de Sus¹³ se referă la mormântul descoperit în punctul *Mihács-kert* (vezi punctul A.13). Apar de asemenea mențiuni și

⁸ Nagy Géza, *A Székely Nemzeti Múzeum ismertetése*, în „Székely Nemzeti Múzeum Értesítője”, 1, 1890, p. 54-55.

⁹ Kurt Horedt, *Circulația monetară din Transilvania între 276-450 e.n.*, în vol. „Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII”, București, Editura Academiei RPR, 1958, p. 11-40.

¹⁰ Ioan Pop, *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul Regiunii Brașov în perioada anilor 271-600*, în „Cvmidava”, I, 1967, p. 93-103.

¹¹ I. Pop, Bakó Géza, *Repertoriul principalelor descoperiri din Regiunea Brașov pentru perioada anilor 271-600*, în „Cvmidava”, I, 1967, p. 105-114.

¹² Azi teritoriul județului Brașov, Covasna, Sibiu, respectiv partea sudică a județului Mureș.

¹³ I. Pop, Bakó G., *op. cit.*, p. 106, nr. 9a.

despre o postromană la Mărtineni¹⁴. Această așezare, după verificarea materialelor descoperite, s-a dovedit a fi una de epocă romană, fragmentele de vase menționate a fi de tip *Krausengefässe*¹⁵, fiind în realitate două vase de provizii de tip *dolia* descoperite întregi¹⁶.

La doi ani după publicarea articolului lui Ioan Pop, apărea, sub semnătura lui Zoltán Székely, un studiu care se dorea a fi o sinteză a cunoștințelor despre cultura *Sântana de Mureș-Černjeachov* din sud-estul Transilvaniei¹⁷, deși în el se fac referiri și la descoperiri făcute în Podișul Transilvaniei (Sântana de Mureș și Tg. Mureș), valea Târnavelor (Bezid, punctul *Loc*), respectiv Depresiunea Gheorgheni (Valea Strâmbă). Pentru județul Covasna, catalogul publicat conține șapte puncte cu descoperiri monetare din secolul al IV-lea, zece localități cu descoperiri mai vechi (anterioare celui de al Doilea Război Mondial) atribuibile culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*, respectiv patru situri: Sf. Gheorghe - *Eprešető 2*, Reci - *Telek*, Cernatul de Sus - *Mihács-kert* și Pădureni - *Necropolă*, cercetate în deceniile șase și șapte ale secolului al XX-lea.

La începutul deceniului nouă al secolului trecut, Kurt Horedt a revenit la problema perioadei postromane și, studiind materialele descoperite în sud-estul Transilvaniei, în special cele de la Sf. Gheorghe - *Eprešető 2*, ajungea la concluzia că aici exista o cultură materială cu rădăcini locale, pe care a numit-o *cultura Sfântu Gheorghe* și pe care o considera diferită de cultura *Sântana de Mureș-Černjeachov*, cu care aceasta a fost contemporană și se suprapunea parțial¹⁸. Dintre cele 22 de așezări aparținătoare culturii *Sfântu Gheorghe*, nouă (Arcuș, Căpeni, Comolău, Ghidfalău, Reci, Sf. Gheorghe - *Bedeháza*, Sf. Gheorghe - *Eprešető*, Sânzieni și Târgu Secuiesc), se găsesc în teritoriul județului Covasna¹⁹. Horedt a semnalat, de asemenea, și existența unor posibile așezări ale populației romanizate în regiune, la Cernatul de Sus, Coșeni, Dalnic și Lisnău²⁰. Ipoteza este susținută de faptul că în aceste așezări ale populației romanizate nu există printre vestigiile modelul ceștii tronconice, decorate la bază cu alveole, pe care Kurt Horedt o considera specifică culturii *Sfântu Gheorghe*.

Primul repertoriu arheologic al județului Covasna, publicat abia în 1998²¹, menționa: 15 puncte cu descoperiri atribuite culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*, 1 punct cu descoperiri din secolele II-IV (tezaurul monetar de la Cernat - *Kicsi-határ*), 2 puncte cu descoperiri de secol III-IV, respectiv 15 puncte cu descoperiri datate în secolul al IV-lea, din categoria cărora fac parte descoperiri monetare, morminte (de ex. Cernatul de Sus - *Grădina Mihács*) și așezări (de ex. Ghidfalău - *Mélyárok*).

¹⁴ *Ibidem*, p. 108, nr. 31.

¹⁵ Vas de dimensiuni medii și mari, cu buza lățită pe orizontală, decorat cu benzi de linii paralele și ondulate.

¹⁶ Muzeul Național Secuiesc (MNS), Nr. inv. 133-1888 și 43-1895; Nagy G., *op. cit.*, p. 57.

¹⁷ Székely Zoltán, *Materiale ale culturii Sântana de Mureș din sud-estul Transilvaniei*, în „Aluta”, I, Sf. Gheorghe, 1969, p. 7-116.

¹⁸ K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, p. 76.

¹⁹ *Ibidem*, p. 202-203; catalog B.

²⁰ *Ibidem*, p. 203; catalog C.

²¹ *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, redactor Valeriu Cavruc, Sf. Gheorghe, Editura Angustia, 1998.

În anul 2002, Florin Petrescu publica un repertoriu al siturilor arheologice ale culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* din România²², în care, dintre cele 950 de localități enumerate, 14 sunt din județul Covasna, însumând un număr de 18 situri: Arcuș, Căpeni, Cernat - 2 puncte, Chilieni, Coșeni, Dalnic, Ghidfalău, Lisnău, Pădureni, Reci - 2 puncte, Sânzieni, Sf. Gheorghe - 3 puncte, Tg. Secuiesc și Turia. Toate aceste 18 situri au fost deja publicate în repertoriul județului Covasna din 1998.

Volumul dedicat evoluției habitatului uman din Depresiunea Sfântu Gheorghe, publicat de către Zsolt Székely²³, în capitolul dedicat epocii migrațiilor (secolele IV-VIII), enumera 13 puncte (10 așezări și 3 descoperiri monetare izolate) situate în valea râului Olt și lângă afluenții acestuia. Catalogul se bazează, în primul rând, pe informațiile din repertoriul arheologic al județului, dar include și puncte noi (Bodoc - *Cariera de lut* și Olteni - *Tag/Nisipărie*), descoperite după apariția acestuia.

În anul 2015, József Puskás a publicat un studiu privind noile descoperiri aparținând culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* din valea Râului Negru²⁴. Acesta conține un catalog²⁵ și o hartă de răspândire²⁶ a descoperirilor din arealul studiat. Catalogul cuprinde 20 de puncte cu descoperiri postromane, printre acestea numărându-se descoperiri mai vechi (11 situri), o serie de puncte nou identificate prin cercetări de teren: Albiș - *Felső-utca*, Catalina - *Eprés*, Catalina - *Keresztnél*, Lunga - *Negyedláb*, Mereni - *Nagytag*, Ojdula - *Középső-határ*, Tg. Secuiesc - *Fehérmartok felett*, precum și puncte relevate prin prelucrarea materialelor unor cercetări arheologice mai vechi (Boroșneu Mare - *Castru*).

În momentul începerii cercetării de pe teritoriul județului Covasna erau cunoscute 39 de puncte cu descoperiri postromane aparținând culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*, respectiv descoperiri monetare contemporane. Dintre acestea, 13 se găsesc în valea Oltului, în Depresiunea Sfântu Gheorghe, 24 în valea Râului Negru, iar alte două în Depresiunea Baraolt (Căpeni) și Depresiunea Întorsura Buzăului (Crasna).

În urma studiului preliminar, în momentul de față lista siturilor postromane atribuite culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* cuprinde 53 de puncte (**Pl. 1**), dintre care doar 10 nu au putut fi localizate cu exactitate în teren. La acestea se adaugă 11 descoperiri monetare (6 puncte cu descoperiri izolate și tezaure, respectiv 5 monede provenite din așezări ale culturii) și un tezaur de lingouri de aur (**Pl. 2**).

Majoritatea așezărilor culturii se găsesc în apropierea cursurilor de apă, fiind preferate terasele joase în apropierea râurilor, respectiv terenurile plane, ușor înclinate spre apă, în cazul cursurilor de apă secundare. Boturile de deal și înălțimile au fost evitate în majoritatea cazurilor, în prezent cunoscându-se doar trei așezări (Căpeni - *Mina de cărbune*, Cernat - *Dealul Crucii* și Dobolii de Sus - *Határhegy*), unde

²² Florin Petrescu, *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de pe teritoriul României*, București, Editura Ars Docendi, 2002.

²³ Székely Zsolt, *Településfejlődés az Olt sepsiszéki szakaszán*, Csíkszereda, 2008, p. 135-140.

²⁴ Puskás József, *Noi descoperiri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov în valea Râului Negru, județul Covasna*, în „Angustia”, 19, Sf. Gheorghe, 2015, p. 175-204.

²⁵ *Ibidem*, p. 182-187.

²⁶ *Ibidem*, p. 190, pl. 1.

purtătorii culturii s-au stabilit în zone mai înalte, la o distanță relativ mai mare de cursurile de apă.

Așezarea în teritoriu a siturilor culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* ilustrează mai degrabă gradul de cercetare decât răspândirea reală a locuirii. Concentrarea cea mai mare a așezărilor se poate observa în regiunea municipiilor Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc, respectiv în valea pâraului Cernat, zone care au fost cercetate mai intens. Numărul mai mare al așezărilor identificate s-ar putea datora și faptului că în apropierea celor două municipii relieful este marcat de terasele care se înalță deasupra râurilor, locuri preferate de către purtătorii culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*.

Analizând aria de răspândire a siturilor culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*, se observă faptul că majoritatea acestora se găsesc la nord de Râul Negru, la sud de acesta fiind identificate doar cinci puncte cu urme de locuire specifice. Acest fapt se poate datora fie, pe de o parte, cercetării mai intense derulate la nord de Râul Negru, fie, pe de altă parte, mediului mai puțin propice locuirii umane²⁷ la sud de Râul Negru. Același hiatus de locuire se poate constata și în regiunile din Depresiunea Brașov ale județului Covasna, unde, până în prezent, cu excepția așezării de la Căpeni, în teritoriul cuprins între Olt și Munții Baraolt, nu se cunoaște nici o așezare de tip *Sântana de Mureș-Černjeachov*.

Un alt aspect important observat este faptul că vestigiile culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* se suprapun unor locuiri mai vechi, în majoritatea cazurilor peste așezări din *LaTène* dacic. Acest lucru ar putea fi explicat printr-un mod de viață asemănător sau prin faptul că în locul vechilor așezări dacice migratorii au găsit terenuri defrișate și destelenite, sau surse de apă potabilă (izvoare amenajate sau eventual fântâni), considerate indispensabile pentru stabilirea așezărilor.

Catalogul descoperirilor

A. Situri și puncte cu descoperiri postromane

1. Albiș, comuna Cernat - *Felszeg* (Pl. 1/1; 3/1, nr. 1).

Cod RAN: 64210.01. **Tip:** așezare.

În partea nord-vestică a localității, numită *Felszeg* (*Capătul de sus* [al satului]), lângă brațul nordic al pâraului Albiș, în grădina familiei Császér (*Császérkert*) de la nr. 217, a fost cercetat un sit arheologic în care s-au descoperit vestigii din neolitic până în secolele XII-XIII. Au fost identificate de asemenea materiale arheologice atribuibile culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*.

Materialul ceramic postroman constă din fragmente din pereți de vase de provizii de culoare brun-cenușii, decorate cu benzi de linii incizate paralele și ondulate, respectiv un disc perforat parțial (*fusaiolă?*), realizat din peretele unui vas de lut cenușiu, modelat pe roata rapidă.

Tip descoperire: incidentală, periegeză, sondaj.

Cercetare: Botond Bartok, Zsigmond Lóránd Bordi (1998-1999); Zsolt Székely, Zsigmond Lóránd Bordi (2001).

²⁷ Zona cuprinsă între Râul Negru, pâraul Zăbala și poalele munților a fost o zonă mlăștinoasă în evul mediu și epoca modernă, care a început să fie desecată abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Nu se poate exclude faptul ca aceste mlaștini să fi existat și în antichitate. Nu s-au făcut cercetări în acest sens.

Bibliografie: Székely Zsolt, Bordi Zsigmond Lóránd 2000, p. 131; Székely Zsolt 2002, p. 14-15, Bordi Zsigmond Lóránd 2003a, p. 31-34; Bordi Zsigmond Lóránd 2003b, p. 13; Bordi Zsigmond Lóránd 2003c, p. 13; Székely Zsolt 2007a, p. 95-96; Székely Zsolt 2007b, p. 225, pl. 3/1-4, 6; Székely Zsolt 2007c, p. 35, fig. 4-7, 9; Puskás József 2014, p. 81, nr. 4.

2. Albiș, comuna Cernat - Felső-utca/Ulița de Sus (Pl. 1/2; 3/2, nr. 2).

Cod RAN: 64210.04²⁸. **Tip:** așezare.

În capătul sud-vestic al localității, numit *Felső utca (Ulița de Sus)*, aflat lângă brațul sudic al pârâului Albiș, a fost identificat un alt sit (acesta se află la 0,75 km spre sud de situl *Felszeg*) în care au fost evidențiate urme de locuire din *eneolitic* până în secolele *XIV-XVI*. Cu ocazia cercetărilor arheologice de teren au fost identificate materiale arheologice postromane atribuite culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov*.

Descoperirile de factură postromană au fost făcute în patru puncte distincte (nr. 145 - *Curtea Ferenc Bajka*, nr. 146 - *Casa Erzsébet Márton*, nr. 135 - *Casa János Buzsa* și colțul vestic al grădinilor din centrul satului), aflate la o distanță de peste 100 de metri una față de alta, ceea ce indică faptul că situl este unul de mari dimensiuni. Materialul postroman constă din fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată. S-au remarcat două *vase de provizii* de mari dimensiuni. În curtea lui *Ferenc Bajka* s-a descoperit o *fibulă* de bronz, cu placă semicirculară de dimensiuni reduse, prevăzută cu buton și picior romboidal.

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Botond Bartók, Zsigmond Loránd Bordi (1998); Árpád Tóth (2000); Zsolt Székely (2003); József Puskás (2010).

Bibliografie: Székely Zsolt 2007a, p. 89-93; Székely Zsolt 2007b, p. 225-226, pl. 2/1, 3/5; Székely Zsolt 2007c, p. 36, fig. 8; Puskás József 2012, p. 115-116, pl. 1/1, 2; Puskás József 2015b, p. 176-177, pl. 5/2, 7/1.

3. Arcuș, comuna Arcuș - Veres-gödör/Hazafelé A (Pl. 1/3; 3/2, nr. 3).

Cod RAN: 64924.03. **Tip:** așezare.

În capătul sudic al localității Arcuș, la 0,45 km sud-est de Biserica fortificată, pe locul numit *Veress-gödör (Groapa Veress)* a fost identificat un sit cu vestigii din *preistorie* și până în *epocă postromană*. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de cca. 2 ha (200×100 m).

Materialul arheologic postroman atribuit culturii *Sântana de Mureș-Černjeachov* constă din ceramică modelată cu mâna și la roată. S-a descoperit o *ceașcă-opaiț* de formă tronconică, decorată deasupra fundului cu alveole și un fragment de la un *vas de provizii*.

Tip descoperire: incidentală, periegeză.

Cercetare: Zoltán Székely (1968); Dan-Lucian Buzea (2004).

Bibliografie: Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 105, nr. 1 (fără localizare); Székely Zoltán 1969, p. 19, nr. 9 (ca *Groapa Roșie*); RACv 1998, p. 146, nr. 598 (ca *Groapa Roșie*); Florin Petrescu 2002, p. 52, nr. 19 (ca *Groapa Roșie - Veres Gödör*); Dan-Lucian Buzea 2007, p. 10, pl. III-IV (ca *Házáfele A*); Székely Zsolt 2008, p. 135,

²⁸ Codul RAN se referă la descoperirea din curtea lui Ferenc Bajka.

nr. 153 (ca *Vörös Gödör*).

4. Arcuș, comuna Arcuș - Curtea școlii (Pl. 1/4; 3/2, nr. 4).

Cod RAN: – . **Tip:** descoperire izolată.

În curtea Școlii generale *Dr. Gelei József* (Str. Br. Szentkereszthy Béla, nr. 34; fosta grădină a familiei Benkő), a fost descoperită, alături de fragmente ceramice aparținând *eneoliticului* (cultura *Ariușd*), *epocii bronzului* (cultura *Wiettenberg*), *epocii fierului* (cultura *Gava*), perioadei *La Tene* (cultura *dacică*), fragmentul gurii unui vas de provizii *postroman*, decorat cu benzi de linii în val, specific culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: Áron Régeni, învățător (1920-1930).

Sursă: RI VIII. MNS, 220.

Bibliografie: Inedit.

5. Arcuș, comuna Arcuș - Curtea castelului Szentkereszty (Pl. 1/5; 3/2, nr. 5).

Cod RAN: – . **Tip:** descoperire izolată.

De pe teritoriul parcului Castelului Szentkereszty, întins pe cca. 6 ha (str. Br. Szentkereszty Béla, nr. 493), provine fundul rupt în trei bucăți al unui vas de provizii atribuibil culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*. Descoperirea poate fi pusă în legătură cu situl de la *Veress-gödör*, situat la 100 de metri spre nord-vest.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI IX. MNS, nr. 17.589.

Bibliografie: Inedit.

6. Bodoc, comuna Bodoc - Cariera de lut (Pl. 1/6; 3/3).

Cod RAN: – . **Tip:** descoperire izolată.

La vest de localitatea Bodoc, pe un teren agricol aflat între DN12, DC29 și calea ferată (Sfântu Gheorghe-Miercurea Ciuc), au fost descoperite la suprafața terenului fragmente ceramice din *epoca bronzului*, *prima vârstă a epocii fierului* și din perioada *postromană*. Din perioada *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) s-a descoperit un fragment dintr-un vas de provizii decorat cu benzi de linii incizate ondulate.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: István Zsolt Janovits (2001).

Bibliografie: Janovits István Zsolt 2002, p. 343, nr. 1.c; Székely Zsolt 2008, p. 138, nr. 161.

7. Boroșneu Mare, comuna Boroșneu Mare - Castrul roman (Pl. 1/7; 3/4).

Cod RAN: 63946.01. **Tip:** așezare.

În cursul cercetărilor arheologice efectuate la castrul roman din localitate, în perimetrul acestuia au apărut alături de descoperirile specifice fortificației romane și vestigii din *eneolitic* până în *secolele XIII-XIV*.

Materialul ceramic atribuibil perioadei *postromane* (cultura *Sântana de*

Mureș-Černjachov) constă din fragmente de vase cenușii modelate la roată (străchini bitronconice, străchini cu profil în formă de *S* alungit cu buza lățită, vas bitronconic decorat cu benzi verticale șlefuite și oale bitronconice cu buza trasă pe orizontală).

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely (1973-1974).

Bibliografie: Bordi Zsigmond Lóránd, Alexandru Popa 2013, p. 266, pl. 17; Puskás József 2015b, p. 183.

8. Catalina, comuna Catalina - Eprés/Városi út jobb oldala (Pl. 1/8; 3/5).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare.

În partea de nord a localității Catalina, pe terasa înaltă a Râului Negru, a fost descoperit un sit arheologic cu vestigii răspândite pe o suprafață de cca. 1,1 ha. Situl este localizat pe latura estică a DJ 121 (150 metri spre nord-est de borna kilometrică nr. 48), în partea sudică a hotarului *Nagy Eprés (Eprésul mare)* sau *Eprés*. La suprafața terenului au fost descoperite materiale arheologice datate în *perioada târzie a epocii bronzului*, perioada *postromană* și din epoca *medievală*.

Materialul ceramic *postroman* (*cultura Sântana de Mureș-Černjachov*) este modelat la roată și constă din fragmentele unor străchini bitronconice cu buza îngroșată și fragmente din gura unor *vase de provizii* cu buza lățită.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2009-2010).

Bibliografie: Puskás József 2012, p. 123-124, nr. 6, pl.1/6, 12/11-13, 13/1-3 (ca *Városi út jobb oldala II*); Puskás József 2014, p. 83, nr. 12 (ca *Városi út jobb oldala I-II*); Puskás József 2015b, p. 183, nr. 4 (ca *Városi út jobb oldala I-II*).

9. Catalina, comuna Catalina - Keresztnél/La Cruce (Pl. 1/9; 3/6, nr. 9).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare.

La sud de localitate, în zona hotarului *Az alszegi keresztnél (La crucea din capătul de jos al satului)*, pe o terasă joasă a Râului Negru, a fost identificat un sit cu urme de locuire din *epoca bronzului* și din perioada *postromană*. Situl este localizat la est de trecerea de nivel peste calea ferată Sfântu Gheorghe-Brețcu, pe ambele laturi ale DJ 121F.

Ceramica atribuită perioadei *postromane* (*cultura Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din câteva fragmente modelate la roata rapidă cu suprafața lustruită, printre care se găsește un fragment din partea centrală a unei căni bitronconice prevăzută cu toartă.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2013-2014).

Bibliografie primară: Puskás József 2014, p. 84, nr. 13; Puskás József 2015a, p. 258, fig. 1/1, 23/4-6; Puskás József 2015b, p. 183, nr. 5, pl. 3/5.

10. Catalina, comuna Catalina - Damok-halom/Kisdomb (Pl. 1/10; 3/6, nr. 10).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare.

La sud de localitate, în locul numit *Damok-halom (Movila [lui] Damok)* sau *Kisdomb (Dealul Mic)*, pe o terasă joasă a Râului Negru, la suprafața terenului agricol

au fost identificate vestigii de locuire din perioada *postromană*. Situl este localizat pe latura sudică a DJ 121F, la cca. 0,25 km spre sud-sud-est de trecerea peste calea ferată Sfântu Gheorghe-Brețcu.

Materialul aheologic *postroman* (*cultura Sântana de Mureș-Černjachov*) este format din fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată. Ceramica modelată cu mâna este compusă din fragmente de *oale* cu gura ușor evazată. Ceramica modelată la roată este formată din fragmente de *străchini bitronconice*, un fund inelar al unei *oale* și fragmente dintr-un *ulcior* fațetat pe orizontală.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2012-2014).

Bibliografie: Puskás József 2014, p. 84, nr. 13; Puskás József 2015a, p. 258, nr. 2, fig. 1/2, 2/1-8; Puskás József 2015b, p. 183, nr. 5, pl. 3/5.

11. Căpeni, oraș Baraolt - Mina de cărbune (Pl. 1/11; 3/7).

Cod RAN: 63946.01. **Tip:** așezare.

În valea pârâului *Căpeni*, la cca. 2,4 km de centrul localității (într-un punct aflat deasupra minei de cărbune), pe creasta dintre pârâurile *Ágazat* și *Csihányos*, a fost identificat un sit cu vestigii din *epoca bronzului* și din perioada *postromană*.

Materialul aheologic *postroman* (*cultura Sântana de Mureș-Černjachov*) este format din fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată. Ceramica modelată cu mâna este reprezentată de o *ceașcă* tronconică cu corpul arcuit. Ceramica modelată la roată este formată din *străchini* bitronconice cu buza rotunjită (dintre care un exemplar poartă decor șlefuit) respectiv câteva fragmente de *vase de provizii* de tip *Krausengefässe*.

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Ferenc László (1908).

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1910, p. 47; Vasile Pârvan 1926, p. 576, 582, 824, fig. 446, 449; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 11; Székely Zoltán 1961, p. 799-804; Ion Horațiu Crișan 1969, p. 258, nr. 68 (ca ceramică dacică fină descoperită la construirea căii ferate); Székely Zoltán 1969, p. 16, nr. 7, pl. II/10-11, XII/7, XIII/4; RACv 1998, p. 39, nr. 29, Florin Petrescu 2002, p. 89-90, nr. 167.

12. Cernatul de Sus, Cernat, comuna Cernat - Kereszthegy (Pl. 1/12; 3/8, nr. 12).

Cod RAN: 64201.11. **Tip:** așezare (?).

Pe botul de deal *Kereszthegy* sau *Keresztdomb* (*Dealul Crucii*), situat la cca. 100 metri spre nord-vest de Biserica reformată din Cernatul de Sus (la 150 metri spre nord de punctul *Mihács-kert*), este menționată existența unei așezări *postromane* de tip *Sântana de Mureș-Černjachov*, suprapusă unei așezări eneolitice al grupului cultural *Ariușd*.

În afara unei scurte note cu privire la descoperirea sitului, nu există informații privind materialul pe baza căruia s-a făcut atribuirea culturală.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Zoltán Székely (1959, 1966).

Bibliografie: Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 10; Székely Zoltán 1970, p. 309 (ca *Cruce*); RACv 1998, p. 72, nr. 181; Florin Petrescu 2002, p. 94, nr. 184b

(ca panta Dealului Cruce); Székely Zsolt 2007b, p. 82; Puskás József 2015b, 184, nr. 7b.

13. Cernatul de Sus, Cernat, comuna Cernat - Mihács-kert (Pl. 1/13; 3/8, nr. 13).

Cod RAN: 64201.09. **Tip:** mormânt izolat (?), necropolă (?).

La vest de Biserica reformată din Cernatul de Sus, în punctul *Grădina Mihács* sau *Grădina CAP (Mihács-kert sau TSz-kert)*, a fost cercetată în anul 1961 o așezare *eneolitică* (cultura *Ariușd*) și un mormânt de înmormântare din perioada *postromană*.

Mormântul atribuit culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*, a fost săpat orientat pe direcția nord-est-sud-vest. Având în vedere faptul că în punctul *Dealul Crucii*, care se află la 150 de metri spre nord-vest de acest punct, este menționată o așezare de tip *Sântana de Mureș-Černjachov*, nu excludem posibilitatea ca mormântul să facă parte din necropola acesteia.

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely (1961).

Bibliografie: Dorin Popescu 1962, p. 205; Eugen Comșa 1962, p. 79, 85; Székely Zoltán 1965; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 9a (la *Cernatul de Jos*); Székely Zoltán 1969, p. 69; Székely Zoltán 1970a, p. 307, fig. 11; RACv 1998, p. 70, nr. 177; Florin Petrescu 2002, p. 94, nr. 184.a (ca *grădina lui Mirkacs*); Székely Zsolt 2007a, p. 82-83; Puskás József 2015b, p. 184, nr. 6.

14. Cernatul de Jos, Cernat, comuna Cernat - Dealul bisericii (Pl. 1/14; 4/1).

Cod RAN: 64201.15. **Tip:** așezare.

Pe terasa joasă de pe malul estic al pâraului Cernat, unde se ridică Biserica reformată din Cernatul de Jos, în mai multe puncte distincte (*Biserica reformată, Casa de cultură și grădina lui László Biró*), au fost identificate urme de locuire din *neolitic, eneolitic, epoca bronzului, La Tène dacic* și din perioada *postromană*.

Materialul ceramic *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) este modelat cu mâna și la roată. Ceramica modelată la roată este formată din fragmente de vase de provizii de tip *Krausengefässe*.

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Ferenc László (1909); Pál Haszmann (1949); Zoltán Székely (1962).

Bibliografie: Florea Costea 1995, p. 42 (ca *Movila bisericii*); RACv 1998, p. 73, nr. 190, p. 74, nr. 198; Székely Zsolt 2007a, p. 54-55; Puskás József 2015b, p. 184, nr. 7b și 8.

15. Chilieni; municipiul Sf. Gheorghe - Malul Oltului (Pl. 1/15; 4/2).

Cod RAN: 63410.02, 64201.15. **Tip:** așezare.

Săpăturile efectuate începând cu anul 1987 pe toată lungimea terasei înalte de pe malul stâng (estic) al Oltului, au scos la iveală o cantitate foarte mare de vestigii aparținând mai multor perioade (*neolitic, LaTène-dacic, postroman, sec. VIII-X, sec. XI-XIII*).

În cursul cercetărilor au fost dezvelite opt locuințe de suprafață și o locuință

semiadâncită, vetre, un cuptor „pentru pâine”, un cuptor de redus minereu de fier, respectiv șapte gropi de provizii datând din perioada postromană. Acestea din urmă au fost săpate în perioada *LaTène-dacic*, fiind reutilizate de purtătorii culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Materialul postroman constă din ceramică lucrată la roată (vase de provizii, oale, străchini), cu mâna (oale, cești decorate cu alveole la bază), obiecte de port și podoabă (fibule cu picior întors și înfășurat, și cu semidisc, cataramă, inele, o aplică), piepteni (cu mâner în formă de clopot, respectiv bilaterali), unelte (seceră, sule de fier și de os, burghiu de fier) și arme (vârfuri de lance și de săgeată, un pumnal de tip *Kurtzschwert*). Într-una dintre locuințe a fost descoperită o monedă de argint, o *siliqua* al lui Constantius II (vezi C.3).

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely, Botond Bartok (1987-1988); Botond Bartok (1991-1998); Zsigmond Lóránd Bordi (1998).

Bibliografie: Bartok Botond 1996a, p. 133-134, fig. 1-16; Bartok Botond 1996b, p. 143; Bartok Botond 1997a, p. 123-124; Bartok Botond 1997b, p. 127, pl. I-IV; RACV 1998, p. 126, nr. 451 (*la capătul sudic al satului*); Bartok Botond, Bordi Zsigmond Lóránd 1999, p. 173; Bartok Botond 2000, p. 173; Bartok Botond, Bordi Zsigmond Lóránd 2000, p. 175-180, fig. 1-6; Florin Petrescu 2002, p. 95, nr. 191 (ca *sit necercetat, situat între Olt și drum*); Székely Zsolt 2008, p. 136, nr. 157 (ca *Eprestető-Homokbánya*).

16. Comolău, Reci, comuna Reci - Nagyvár (Pl. 1/16; 4/3).

Cod RAN: 64782.02. **Tip:** așezare.

Pe latura nord-vestică a localității Reci, pe teritoriul fostei localități Comolău (azi înglobată în satul Reci), în locul numit *Nagyvár (Cetatea Mare)* au fost cercetate ruinele unei *fortificații medievale*, care suprapune un sit cu locuire *romană* de un caracter necunoscut.

În cursul săpăturilor arheologice au fost descoperite și vestigii de factură *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) care constau din vase și fragmente de vase modelate cu mâna (oale, cești-opaiț) și la roată (oală, cești, străchini și vase de provizii). Există de asemenea o serie de descoperiri (cuțit cu spatele curbat, vârfuri de lance, umbo de scut, fusaiole), care datorită lipsei contextului stratigrafic pot fi atribuite în egală măsură nivelului de locuire *romană* sau *postromană*.

Tip descoperire: sondaj, săpătură sistematică.

Cercetare: Vilmos Csutak, Ferenc László (1909-1910); János Szilágyi, Zoltán Székely (1942).

Bibliografie: Székely Zoltán 1943, p. 20, 23-25, pl. X/1-3, XII/7, 14-16, XIV/1, 4; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 15; Székely Zoltán 1969, p. 17-19, pl. V; Florin Petrescu 2002, p. 224, nr. 719.a (ca *Reci - Dealul Cetății*); Alexandru Popa, Bordi Zsigmond Lóránd 2016, p. 71-72, pl. LIX-LXIII; Bordi Zsigmond Lóránd 2016, p. 237-271, pl. 1-12.

17. Coșeni, municipiul Sf. Gheorghe - Malul Oltului (Pl. 1/17; 4/4, nr. 17).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare.

Pe terasa înaltă a Oltului situată la nord de localitate, pe o lungime de cca.

400-500 de metri la sud de drumul care coboară spre lunca Oltului, a fost identificată o așezare cu urme de locuire din *perioada mijlocie a epocii bronzului, LaTène dacic și perioada postromană*.

În prezent, în malul prăbușit al terasei se pot observa urmele unor *gropi* sau *locuințe adâncite*. Situl a fost distrus parțial de eroziunea naturală a solului și de exploatarea de nisip și pietriș.

Materialul postroman (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) adunat din arătură și din umplutura gropilor, constă din fragmente ceramice modelate cu mâna (fragmente de oale) și la roata rapidă (străchini cu profilul în formă de S alungit, vase de tip *Krausengefässe*).

Tip descoperire: incidentală, periegează.

Cercetare: István Zsolt Janovits (1997-1999); Zsigmond Lóránd Bordi, Sándor József Sztáncsu (2011); Zsigmond Lóránd Bordi (2014-2016).

Bibliografie: Janovits István Zsolt 2002, p. 343, nr. 2.

18. Coșeni, municipiul Sf. Gheorghe - Capătul sudic al satului (Pl. 1/18; 4/4, nr. 18).

Cod RAN: 63429.02. **Tip:** așezare(?).

În anul 1955, cu ocazia construirii șoselei naționale (DN 12), la capătul sudic al localității au fost identificate vestigii din *perioada mijlocie a epocii bronzului și din perioada postromană*.

Materialul *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) ajuns în MNS, constă din fragmente de vase de provizii decorate cu benzi de linii incizate în val.

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Zoltán Székely (1955-1958).

Bibliografie: Székely Zoltán 1960a, p. 181-182; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, 17; RACv 1998, p. 125, nr. 474; Florin Petrescu 2002, p. 106, nr. 240.

19. Crasna, comuna Sita Buzăului - Dealul Craiului (Pl. 1/19; 4/5).

Cod RAN: -. **Tip:** descoperiri izolate.

În partea sudică a localității Crasna, pe creasta împădurită a dealului aflat pe malul estic al râului Buzău, au fost descoperite *obiecte de port și monede* din epoca *LaTène dacic, romană și postromană*. Acestea din urmă sunt reprezentate de două *fibule*: una cruciformă cu capete în formă de bulbi de ceapă și una cu picior întors și înfășurat (ambele din bronz), și o *siliqua* a lui Constantius II (vezi nr. C.4).

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: Petrică Tohănean (2017).

Sursă: Dan Ștefan, Dan Lucian Buzea, Maria Magdalena Ștefan 2017, p. 55-57, fig. 24-26.

Bibliografie: Inedit.

20. Dalnic, comuna Dalnic - Kis-völgy - Derék-út melléke (Pl. 1/20; 4/6).

Cod RAN: 64586.04²⁹. **Tip:** așezare.

Pe locul numit *Kisvölgy - Derék-út melléke (Valea Mică - Lângă drumul*

²⁹ Situl este denumit în RAN: „Așezarea geto-dacică de la Dalnic - Valea Mică”.

Derék), situat pe malul vestic al pârâului Dalnic, între localitate și DN 11, s-au descoperit fragmente ceramice din *prima vârstă a fierului, La Tène dacic* și din perioada *postromană*.

Ceramica *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) este lucrată la roată și constă dintr-o *cană*, fragmente de *oale* și de vase de tip *Krausengefässe*.

Tip descoperire: incidentală, periegeză.

Cercetare: Ferenc László (1902).

Bibliografie: Vasile Pârvan 1926, p. 580, fig. 424; Roska Márton 1929, p. 304 (ca *ceramică hallsattiană*); Roska Márton 1942, p. 65, nr. 22 (ca ceramică celtică); id., Rep, p. 65, nr. 10; Ion Horațiu Crișan 1969, p. 261, nr. 105, pl. LXII/5, CLXII/3 (ca ceramică dacică); Székely Zoltán 1969, p. 15-16, nr. 5, pl. I/3; RACv 1998, nr. 305; Florin Petrescu 2002, p. 113-114, nr. 276; Puskás József 2015b, p. 184, nr. 9.

21. Dobolii de Sus, comuna Boroșneu Mare - *Határhegy* (Pl. 1/21; 4/7).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare(?).

În locul numit *Határhegy* (*Dealul hotarului*), pe un bot de deal care se înalță cu cca. 10 metri deasupra luncii inundabile a pârâului *Zagon*, situat la vest de localitate, au fost adunate fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată.

Acestea din urmă sunt fragmente ale unor vase modelate pe roata rapidă, dintr-o pastă degresată cu nisip fin și mică. Unele prezintă urme de lustruire pe suprafață, putând fi atribuite culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Zsigmond Lóránd Bordi 2017.

Bibliografie: Inedit.

22. Ghidfalău, comuna Ghidfalău - *Bedeháza*³⁰ (Pl. 1/22; 4/8).

Cod RAN: 63401.05. **Tip:** așezare.

Situl este localizat pe o terasă înaltă aflată pe malul estic al Oltului, la cca. 2,5 km nord de gara CFR Sfântu Gheorghe și la cca. 4 km sud-vest de comuna Ghidfalău. În cursul cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului au fost descoperite vestigiile din *neolitic* până în *secolul al XIII-lea*³¹.

Materialele arheologice *postromane* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) sunt formate din fragmente de ceramică modelată cu mâna (cești-opaiț, oale) și la roata olarului (oale, ulcioare, străchini și vase de tip *Krausengefässe*). Aceste materiale provin în special din umplutura gropilor datate în epoca *LaTène-dacic* și din nivelul de călcare al sitului. Până în prezent nu a fost cercetat nici un complex atribuit cu certitudine perioadei *postromane*.

Tip descoperire: incidentală, săpătură de salvare, săpătură sistematică,

³⁰ Situl este înscris în RAN și sub denumirea „Așezarea geto-dacică de la Ghidfalău - Bedehaza” (cod 64354.03), fiind inclus de asemenea și pe lista monumentelor istorice cu Cod LMI: CV-I-s-A-13032.

³¹ Inadvertențele din denumirea sitului (ex. *Sf. Gheorghe - Bedeháza*), provin din faptul că până la reorganizarea teritorial-administrativă din anul 1968 acesta se găsea pe teritoriul orașului Sfântu Gheorghe.

periegează.

Cercetare: Vilmos Csutak, Ferenc László (1912-1914); Kurt Horedt (1949-1950); Zsigmond Lóránd Bordi, Lóránt László Méder (2009).

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1912, p. 8; Csutak Vilmos, László Ferenc 1913, p. 13-14; Csutak Vilmos, László Ferenc 1914, p. 14; Székely Zoltán 1948, p. 36-37, 38; Székely Zoltán 1969, p. 20, nr. 12, pl. II/7, VIII/13; RACv 1998, p. 84-85, nr. 242; Florin Petrescu 2002, p. 236, nr. 766.a (la Sf. Gheorghe, ca „descoperire accidentală și sit necercetat”).

23. Ghidfalău, comuna Ghidfalău - *Cariera de nisip* (Pl. 1/23; 5/1).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

Pe malul drept al Oltului, din zona unei cariere de nisip au fost descoperite fragmente de vase ceramice de factură *postromană*. S-au descoperit fragmente de *căni*, *străchini* cu buza îngroșată (lucrate din pastă fină de culoare cenușie) și vase de tip *Krausengefässe* (lucrate din pastă grosieră). S-a remarcat un fragment de vas care are buza rășfrântă în exterior pe orizontală, gâtul înalt și este decorat pe umăr cu linii incizate așezate în val. Materialul ceramic descoperit aparține în totalitate culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: Zoltán Székely (înainte de 1969).

Bibliografie: Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 107, nr. 23; Székely Zoltán 1969, p. 19; Florin Petrescu 2002, p. 137, nr. 372.

24. Leț-Varheghiu, comuna Boroșneu Mare - *Várhegy/Dealul Cetății* (Pl. 1/24; 5/2).

Cod RAN: 63973.01. **Tip:** așezare (?).

Situl cunoscut în literatura arheologică *Várhegy - Dealul Cetății* este localizat pe malul drept al Râului Negru, pe un bot de terasă foarte înalt (547,2 m) care domină Depresiunea Târgu Secuiesc. Cercetările arheologice au scos la iveală vestigii aparținând mai multor perioade: *neolitic*, *eneolitic*, *epoca bronzului*, *prima vârstă a epocii fierului*, *LaTène-dacic*, *perioada romană*, sec. XIV și sec. XVII-XVIII.

Pe latura sud-vestică a *fortificației medievale* (în S.II) au fost descoperite fragmente ceramice care pot fi atribuite cultural perioadei *postromane* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*).

Caracterul sporadic al materialului ceramic *postroman* descoperit la Leț, lipsa cercetărilor arheologice sistematice ulterioare, contextul neclar al provenienței ceramicii (săpătura arheologică a fost efectuată în pământul de umplutură provenit din șanțurile de apărare ale fortificației), nu permit stabilirea caracterului locuirii *postromane* din acest sit.

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely (1949).

Bibliografie: Székely Zoltán 1951, p. 16-17 (ca ceramică provincială romană).

25. Lunga, orașul Târgu Secuiesc - *Negyedláb* (Pl. 1/25; 5/3).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

La 2,25 km spre nord–nord-vest de Biserica romano-catolică din localitate, în hotarul numit *Negyedláb*, pe o terasă aflată pe malul estic al pârâului *Lutoasa*, au fost descoperite vestigiile din *perioada târzie a epocii bronzului* (cultura *Noua*) și din *perioada postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*). Materialele arheologice sunt răspândite la suprafața terenului pe cca. 12 ha.

Materialul arheologic *postroman* constă din fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată, aparținând unor oale, străchini și vase de provizii.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2010-2012).

Bibliografie: Puskás József 2013, p. 160, pl. 16/2-7, 17/1-8; Puskás József 2014, p. 83, nr. 9, pl. 1/9; Puskás József 2015b, p. 184, nr. 10, pl. 12.

26. Mărtineni, comuna Catalina - Csegej (Pl. 1/26; 5/4).

Cod RAN: 64176.02. **Tip:** așezare(?).

În hotarul *Csegej (Ceghei)*, situat la sud-vest de localitate, pe latura sudică a DJ 123F, pe terasa de deasupra luncii inundabile al Râului Negru există urme de locuire atribuibile epocii *neolitice*, *dacice* și *postromane*. În acest punct s-au făcut cercetări arheologice la începutul secolului al XX-lea. S-a descoperit partea superioară a unui *ulcior* cu toarta în bandă și o piesă de fier în formă de *T*, care pot fi atribuite culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Ferenc László (1901).

Sursă: RI IV. MNS, 33-34 (ill.).

Bibliografie: László Ferenc 1902, p. 16.

27. Mereni, comuna Mereni - Nagytág (Pl. 1/27; 5/5).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

În locul numit *Nagytág (Lotul mare sau Lotul Nagy)*, situat pe o terasă joasă aflată pe malul estic al pârâului Ciomortan, la 3,5 km spre sud–sud-vest de gara CFR Mereni, au fost identificate vestigiile *postromane*.

Materialul arheologic *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) este format din fragmente modelate la roată: *vase de provizii* (buză lățită pe orizontală, perețidecorați cu benzi incizate formate din linii așezate în val și paralele), un fragment de *ceașcă* cu gura trasă spre exterior și răsfrântă, un fragment de *strachină* cu fundul inelar și un *disc (pessoi)* realizat din peretele unui *vas ceramic* de mari dimensiuni.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2012-2014).

Bibliografie: Puskás József 2015a, p. 260, nr. 7, fig. 1/2, 2/1-8 (ca *Pământul mare-Nagytág*); Puskás József 2015b, p. 185, nr. 12, pl. 3/13 (ca *Pământul mare*).

28. Ojdula, comuna Ojdula - Középső-határ/Hotarul de mijloc (Pl. 1/28; 5/6).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

La cca. 3,75 km spre nord-vest de la Biserica romano-catolică din localitate, în punctul *Középső határ (Hotarul de mijloc)*, aflat între Râul Negru și pârâul

Kápolna (Capolna), pe o suprafață de cca. 1 ha au fost descoperite vestigii din *LaTène dacic* și din perioada *postromană*.

Materialul postroman (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din fragmente ceramice modelate la roată (fragmente de *străchini*).

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2010-2012).

Bibliografie: Puskás József 2013, p. 162-163, pl. 3/13, 22/5-7; Puskás József 2014, p. 83, nr. 10, pl. 1/10; Puskás József 2015b, p. 185, nr. 13 (ca *Középső határ*).

29. Olteni, comuna Bodoc - Tag/Cariera de nisip (Pl. 1/29; 5/7).

Cod RAN: 63919.03. **Tip:** așezare.

Cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate în carierele de nisip situate în capătul sudic al localității Olteni, pe terasa înaltă a Oltului, în cele două sectoare ale sitului despărțite de DN 12, au fost identificate urme de locuire din *neolitic*, *eneolitic*, *epoca bronzului*, *LaTène dacic* și din perioada *postromană*.

Culturii *Sântana de Mureș-Černjachov* îi aparțin opt locuințe (trei de suprafață și cinci semiadâncite), vetre, două complexe de cuptoare și 101 de gropi, conținând un material arheologic bogat și variat, format din ceramică lucrată la roată (*vase de provizii* de tip *Krausengefässe*, *oale*, *străchini*), ceramică modelată cu mâna (*oale*, *cești* decorate cu alveole la bază), obiecte de port și podoabă (*catarama*, *inele*), un *pieptene* cu mâner în formă de clopot din corn de cerb și unelte.

Tip descoperire: cercetare arheologică preventivă.

Cercetare: Valerii Kavruk, Dan Buzea (2001-2003, 2005-2007); Valerii Kavruk, Dan Buzea, Marian Bobei, Costel Cioancă, István Asztalos (2004); Dan Buzea, Valerii Kavruk, Adela Mateș, Radu Zăgoreanu (2008-2009); Dan-Lucian Buzea (2010-2012).

Bibliografie: Dan Buzea 2002, p. 183-226, pl. II, XXIV-XXVII; Valeriu Cavruc, Dan Buzea 2002, p. 219-221; Valeriu Cavruc, Dan Buzea 2003, p. 219-221, pl. 87; Valeriu Cavruc, Dan Buzea 2004, p. 220-222; Valeriu Cavruc, Dan-Lucian Buzea, Asztalos István 2005, p. 247-248, pl. 28-2; Valeriu Cavruc, Dan-Lucian Buzea 2006, p. 242-245; Valeriu Cavruc, Dan-Lucian Buzea 2007, p. 246-250; Valeriu Cavruc, Dan-Lucian Buzea 2008, p. 208-211; Valeriu Kavruk, Dan-Lucian Buzea, Adela Mateș, Radu Zăgoreanu 2009, p. 323-326; Valeriu Kavruk, Dan-Lucian Buzea, Adela Mateș, Radu Zăgoreanu 2010, p. 285-286; Dan Buzea, Radu Zăgoreanu 2011, p. 39-61.

30. Olteni, comuna Bodoc - Olteni Nord/Hotarul de sus (Pl. 1/30; 5/8).

Cod RAN: -. **Tip:** așezare (?).

La nord de localitatea Olteni, pe direcția Malnaș sat, la cca. 0,2 km de capătul sud-vestic al podului de peste Olt, a fost cercetat un sit cu urme de locuire din perioada *postromană*. Datorită caracterului restrâns al cercetării nu s-a putut stabili extinderea sitului. În suprafața cercetată au fost descoperite două gropi cu materiale arheologice. Ceramica *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) descoperită, constă din fragmente de *strachini* bitronconice de culoare cenușie modelate la roată și un fragment din gura unui *vas de provizii*.

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Dan-Lucian Buzea, Marian Bobei (2003).

Sursă: Studiu arheologic Olteni; RI II. MNCR, Nr. 8.961-8.965.

Bibliografie: Inedit.

31. Ozun, comuna Ozun - Holtág/Feredő/La Bălți (Pl. 1/31; 6/1, nr. 31).

Cod RAN: 64648.01. **Tip:** așezare.

Cu ocazia efectuării unor construcții în cursul anului 1976, pe un imobil situat la 0,42 km spre sud-est de la intersecția dintre DN 11 și DJ 103B au fost descoperite vestigii din epoca *LaTène dacic* (faza clasică) și din perioada *postromană*.

Materialul arheologic *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din fragmente ceramice modelate cu mâna și la roata olarului.

Tip descoperire: incidentală, periegeză.

Cercetare: Zoltán Székely (1976).

Bibliografie: RACv 1998, p. 113, nr. 407 (ca *La Bălți*).

32. Ozun, comuna Ozun - Molnár-tag (Pl. 1/32; 6/1, nr. 32).

Cod RAN: –. **Tip:** descoperire izolată.

Pe terenul arabil situat pe terasa joasă aflată pe malul estic al Râului Negru, la 1,5 km spre nord-est de la intersecția dintre DJ 103B și DC 16, în perimetrul așezării din *perioada târzie a epocii bronzului* a fost descoperit un fragment dintr-un *vas* modelat la roată, atribuit *culturii Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Sándor József Sztáncsu, József Puskás (2015).

Sursă: RI X. MNS, nr. 19.843.

Bibliografie: Inedit.

33. Ozun, comuna Ozun - Szentiváni-mart (Pl. 1/33; 6/1, nr. 33).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

De pe terenul arabil situat pe terasa înaltă aflată pe malul vestic al Râului Negru, la 1,9 km spre nord-est de la intersecția dintre DN 11 și DJ 103B (tronsonul spre Chilieni), au fost descoperite fragmente ceramice din *prima vârstă a fierului*, epoca *LaTène dacic* și epoca *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*).

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Sándor József Sztáncsu, József Puskás (2015).

Sursă: RI X. MNS, nr. 19.848; Sztáncsu Sándor József, Puskás József, Lokodi Alpár Imre 2015, p. 19, nr. 6.4.

Bibliografie: Inedit.

34. Pădureni, comuna Moacșa - Kistelek (Pl. 1/34; 6/2).

Cod RAN: 64595.08. **Tip:** așezare.

Pe botul de deal numit *Kistelek (Teleacul Mic)*, situat la vest de localitate, pe latura estică a văii *Bábolna-árka (Șanțul Bobâlnei)*, a fost identificat un sit cu vestigii din *eneolitic* până în perioada *postromană*.

Materialul *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din fragmente de vase lucrate la roată din pastă fină cenușie, un număr relativ mare de vase de tip *Krausengefässe* și o *catarmă* de bronz cu placa elipsoidală.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Géza Nagy (1884).

Bibliografie: Nagy Géza 1890, p. 54-55; Székely Zoltán 1969, p. 15, nr. 4; RACv 1998, p. 106, nr. 342 (ca *Pârâul Bobâlnii*); Florin Petrescu 2002, p. 201, nr. 625 (ca *Babolnaarka*).

35. Reci, comuna Reci - Telek (Pl. 1/35; 6/3).

Cod RAN: 64872.01. **Tip:** așezare.

În locul *Telek (Teleac)*, situat la est de localitate, la poalele sud-estice ale dealului *Doboica*, pe terasa înaltă aflată pe malul nordic al Râului Negru, a fost cercetat un sit arheologic cu vestigii din *neolitic* până în *secolele IX-X*. Aici a fost cercetat un nivel de locuire atribuit perioadei *postromane*.

Epocii *postromane* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) îi aparțin trei locuințe semiadâncite (prevăzute cu vetre circulare) și material arheologic reprezentativ format din: fragmente ceramice specifice (*cești-opaiț, oale, străchini*, vase de tip *Krausengefässe*), obiecte de port și podoabă (*fibulă, cataramă, pandantiv, pieptăn din corn*), unelte (*cuțite, seceră, sule din os*) și o monedă de la *Constantius II* (vezi C.9).

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely (1957-1959).

Bibliografie: Székely Zoltán 1959b, p. 196-198, fig. 9; Székely Zoltán 1962, p. 325; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 109-110, nr. 41; Székely Zoltán 1969, p. 50-65, fig. 3, 4/1, 6/4, pl. III/4, 6, IV/11-12, VII/8-17, VIII/1-10, IX/1-14, X/2-6, 11, 16, 20, 26; Gheorghe Diaconu 1971, p. 265 (fibula); Kurt Horedt 1982, p. 202, nr. 13, p. 214, nr. 25, p. 216, nr. 6, p. 217, nr. 12, fig. 30/1-6; RACv 1998, p. 121-122, 455; Florin Petrescu 2002, p. 224-225, nr. 719.b.1 și 719.b.2 (ca *Télek*).

36. Sânzieni, comuna Sânzieni - Urakszerelábja/Felsőbereske I (Pl. 1/36; 6/4).

Cod RAN: 64835.05. **Tip:** așezare.

În cursul sondajului realizat în hotarul *Urakszerelábja (Lotul arabilului domnilor)*, denumit în prezent *Felsőbereske (Bereske de sus)*, au fost descoperite vestigii din *epoca bronzului, LaTéne dacic* și din perioada *postromană*.

Materialul *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din fragmente din vase modelate cu mâna (*ceașcă-opaiț decorată cu alveole*) și la roată (*cești, străchini* și vase de tip *Krausengefässe*).

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Ferenc László (1913).

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1913, p. 14; Vasile Pârvan 1926, p. 582, 588, fig. 446 (fără menționarea locului); Roska Márton 1942, p. 122-123, nr. 114 (fără menționarea locului); Székely Zoltán 1969, p. 16, nr. 6 (fără menționarea locului); RACv 1998, p. 132, nr. 527 (ca *loc neprecizat*); Florin Petrescu 2002, p. 333, nr. 754 (ca *loc neprecizat*); Puskás József 2013, p. 156, nr. 2/1, pl. 7/9.

37. Sfântu Gheorghe, municipiul Sfântu Gheorghe - Eprestető I (Pl. 1/37; 6/5, nr. 37).

Cod RAN: 63401.04. **Tip:** așezare.

În cursul exploatării nisipului din zona actualului lac de agrement de pe terasa *Eprešető* (*Culmea cu Fragi*), au fost distruse mai multe complexe adâncite în sol care conțineau materiale databile în *epoca bronzului*, *LaTène dacic* și perioada *postromană*. Materialul *postroman* constă din vase și fragmente de vase modelate cu mâna (*oale*, *cești-opaiț*) și la roată (*oale*, *străchini*, vase de tip *Krausengefässe*).

Tip descoperire: incidentală, sondaj.

Cercetare: Géza Nagy (1883-1889); Ferenc László (1920).

Bibliografie: Nagy Géza 1883; Nagy Géza 1890, p. 53-55; Székely Zoltán 1948, p. 35, 38, pl. I.b/9, 10, 12; Székely Zoltán 1969, p. 23-24, fig. 4/2; RACv 1998, p. 126, nr. 485 (ca *Dealul Fragilor*); Florin Petrescu 2002, p. 236, nr. 766.b.1; Székely Zsolt 2008, p. 138, nr. 162.

38. Sfântu Gheorghe, municipiul Sfântu Gheorghe - *Epres/Eprešető* 2 (Pl. 1/38; 6/5, nr. 38).

Cod RAN: 63401.04. **Tip:** așezare, necropolă.

În locul numit *Epres* (*Frăgosul* sau [Locul] *cu fragi*), situat la cca. 350 de metri spre sud de punctul precedent, pe mica terasă dintre str. Locotenent Păiuș David și malul înalt al terasei (aproximativ între stațiile peco *Lukoil* și *OMV*), a fost cercetat un sit cu vestigii din *epoca LaTène dacic* și din perioada *postromană*. Acestea din urmă îi aparțin două locuințe de suprafață (cu vetre dreptunghiulare și circulare) și două cuptoare de ars ceramică.

Materialul arheologic descoperit, specific culturii *Sântana de Mureș-Čerňachov*, este format din vase modelate cu mâna și la roată, un *piaptân* (corn), *o fibulă cu semidisc* și mai multe *cuțite*. La o distanță de cca. 30 de metri spre nord de locuințe a fost descoperit un *mormânt* de inhumație, care suprapunea un altul, de *incinerare*.

Tip descoperire: săpătură de salvare.

Cercetare: Zoltán Székely (1956).

Bibliografie: Székely Zoltán 1959, p. 240-242, pl. X/2-9; Székely Zoltán 1969, p. 25-49, fig. 4/3, 4/4, 6/1-3, 6/5-6, 9, 11, 12, 13, pl. I/1, 3-6, 15, II/1-3, 5, 8-9, 13, IV/14-15, VI/1-7, 9-17, VII/1-5, X/1, 7, 10, 12-15, 23-25, XII/1-6, 11, XIII/1-3, 5-15, 16, XIV/1-6, XV/1-3, XVI/1-8, XVII/1, 2-5, 7-8, XVIII/2, 4-9, XIX/1-8, XX/1-5, XXI/1-7, XXII/1-7, 9-10, 12-22, XXIII/1, 4, 6, XXIV/4-7 (ca *Eprešető*); Florin Petrescu 2002, p. 236, nr. 766.b.2 (ca *Eprešető*); Székely Zsolt 2008, 138, nr. 162 (ca *Eprešető*).

39. Târgu Secuiesc, municipiul Târgu Secuiesc - *Cimitirul barbar/Cimitirul reformat/Cimitirul nou/Pompele de apă* (Pl. 1/39; 6/6, nr. 39).

Cod RAN: 63759.05. **Tip:** așezare.

În partea sud-estică a orașului, pe terasa înaltă a pârâului *Cașin*, în zona mărginită de străzile *Fabricii* și *Josef Bem*, a fost cercetat situl denumit *Barbár temető* (*Cimitirul Barbar*), cu vestigii din *epoca bronzului* până în perioada *postromană*. Materiale de factură *postromană* au fost descoperite și în zonele adiacente aflate pe teritoriul *Cimitirului reformat* vechi și în grădinile din vecinătatea acestuia, respectiv în împrejurimile *Cimitirului reformat nou*.

Materialul atribuit culturii *Sântana de Mureș-Černjachov* constă din fragmente ceramice aparținând unor vase modelate cu mâna (*cești, oale*) și la roata rapidă (*cești, străchini, ulcior și vase de provizii*).

Tip descoperire: incidentală, sondaj, periegeză.

Cercetare: Géza Nagy (1882); János Bányai (1914); József Puskás, Sándor József Sztáncsu (2013-2014).

Bibliografie: Nagy Géza 1882, p. 158; Vasile Pârvan 1926, p. 566, fig. 396, p. 589, fig. 422; Roska Márton 1942, p. 123, nr. 115; RACv 1998, p. 139, nr. 554, p. 140, nr. 558; Florin Petrescu 2002, p. 253, nr. 836 (ca descoperire de pe *teritoriul orașului*); Puskás József 2014, p. 82, nr. 7; Puskás József 2015a, p. 262-263, nr. 16; Puskás József 2015b, p. 186, nr. 16.

40. Târgu Secuiesc, municipiul Târgu Secuiesc - *Fehérmartok felett/Deasupra malurilor albe* (Pl. 1/40; 6/6, nr. 40).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare (?), necropolă (?).

În punctul *Fehérmartok felett* (*Deasupra malurilor albe*), situat la est de localitate, între pârâurile Turia și Cașin, au fost identificate urme de locuire din *eneolitic* și din perioada *postromană*. În prezent, în zona malurilor prăbușite se pot observa urme de *gropi* de diferite forme și dimensiuni (nu se poate stabili dacă aparțin unor locuințe adâncite, unor *gropi* de provizii sau unor morminte).

Materialul arheologic *postroman* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) constă din fragmente de *oale, străchini și vase de provizii* modelate cu mâna sau la roată, respectiv dintr-un *piaptân* din corn de cerb cu mâner în formă de clopot.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: József Puskás (2010-2012).

Bibliografie: Puskás József 2012, p. 116-117, nr. 2, pl. 1/2, 3/1-11; Puskás József 2014, p. 82, nr. 6; Puskás József 2015b, p. 179, nr. 4, pl. 7/2.

41. Turia, comuna Turia - *Rétiláb* (Pl. 1/41; 6/7, nr. 41).

Cod RAN: 64880.10. **Tip:** așezare.

Coordonate: 46.017171°N, 26.097464°E. **Altitudine:** 573 m.

În hotarul *Rétiláb* (*Lotul din luncă* sau *Lotul Réti*), situat la est de localitate între DJ 133 și pârâul *Turia*, a fost cercetată o așezare cu vestigii din epoca *LaTène dacic, postromană și medievală*.

În afara faptului că au fost descoperite fragmente de vase modelate cu mâna și la roată, nu se fac alte specificări cu privire la ceramica culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Zoltán Székely (1991).

Bibliografie: RACv, p. 148, nr. 592; Puskás József 2014, p. 84, nr. 14; Puskás József 2015b, p. 186-187, nr. 17.

42. Turia, comuna Turia - *Telek/Teleac* (Pl. 1/41; 6/7, nr. 42).

Cod RAN: – . **Tip:** așezare (?).

În hotarul *Telek* (*Teleac*) situat în partea sud-estică a localității, pe terasa înaltă aflată pe malul estic al pârâului *Turia*, a fost cercetată o așezare cu vestigii din

prima vârstă a epocii fierului, perioada postromană și medievală.

S-a descoperit material ceramic de factură *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*). Se consemnează și descoperirea unei *monede* de bronz a împăratului *Valentinianus II* (375/383-392).

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Zoltán Székely (1980).

Bibliografie: Székely Zoltán 1993, p. 299; RACv 1998, p. 145, nr. 583; Florin Petrescu 2002, p. 259, nr. 861; Puskás József 2014, p. 84, nr. 15; Puskás József 2015b, p. 187, nr. 18.

43. Valea Crișului, comuna Valea Crișului - *Büdöskút/Izvorul puturos* (Pl. 1/43; 6/8).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare.

În hotarul *Büdöskút* (*Izvorul puturos*) aflat la 1 km spre est de intersecția dintre DJ 121A și DC 30, la nord de DJ 121A, pe o suprafață de cca. 50×30 metri, au fost adunate fragmente ceramice din perioada *postromană*.

Ceramica *postromană* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*) este reprezentată de fragmente de vase modelate la roata rapidă și vase de provizii decorate cu benzi formate din linii incizate în val și paralele.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Sándor József Sztáncsu, Alpár Imre Lokodi (2015).

Sursă: Sztáncsu Sándor József, Lokodi Alpár Imre 2015, p. 10.

Bibliografie: Inedit.

B. Descoperiri cu localizare incertă

44. Brețcu, comuna Brețcu (Pl. 1/44).

a) **Cod RAN:** –. **Tip:** descoperire izolată.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, într-un loc neprecizabil de pe teritoriul localității a fost descoperită o strachină „de lux” întregă, având buza dreaptă, umăr puternic profilat și fațetat pe verticală cu 16 colțuri, fund inelar. Vasul este decorat pe umăr cu registre formate din câte două sau trei cercuri adâncite și benzi lustruite pe partea inferioară. Se păstrează în Muzeul Național al Ungariei (Nr. Inv. 61.51.1). Starea de conservare a vasului ar putea indica faptul că acesta provine dintr-o *necropolă* neidentificată până în prezent.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Bóna István 1986, p. 120, fig. 23; Bóna István 1990, p. 72, fig. 6; Bóna István 1993, p. 69, fig 6; Bóna István 1994, p. 71, fig. 6; Bóna István 2001, p. 156, fig. 23.

b) **Cod RAN:** –. **Tip:** descoperire izolată.

În jurul anului 1911, într-un loc neprecizabil de pe teritoriul localității a fost descoperită o piesă descrisă ca o „fusaiolă șlefuită, din calcedonie”, fără alte precizări (MNS, Nr. Inv. 3.889). Piesa ar putea fi o *mărgea* bitronconică din sticlă sau dintr-o piatră semiprețioasă, atribuibilă epocii *postromane* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*).

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI VI. MNS, 26.

Bibliografie: Inedit.

45. Cernat, comuna Cernat (Pl. 1/45).

Într-un loc necunoscut de pe teritoriul localității a fost descoperit un *pahar* de lut, întreg, de culoare cenușiu-deschis, modelat la roată și decorat cu motive imprimare, șlefuite și adâncite, aparținând *culturii Sântana de Mureș-Černjachov*. Datorită gradului bun de conservare, *paharul* ar putea să provină dintr-un mormânt.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Puskás József 2014, p. 77-79, pl. 2/2; Puskás József 2015b, p. 177-179, pl. 5/1.

46. Ghidfalău, comuna Ghidfalău (Pl. 1/46).

În grădina familiei Vajna de lângă șanțul *Mélyárok* (*Șanțul adânc*) – loc care nu a fost deocamdată identificat –, a fost cercetată o așezare „din epoca migrațiilor”, în care au fost descoperite fragmente ceramice specifice și un vârf de lance.

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Ferenc László (1908).

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1910, p. 47; RACV 1998, p. 84, nr. 239; Székely Zsolt 2008, p. 135, nr. 154.

47. Lisnau, comuna Ozun (Pl. 1/47).

Cod RAN: –. **Tip:** așezare (?).

În locul numit *Völgyteteje* (*Creasta Văii*), situat într-un loc neprecizabil pe teritoriul localității, au fost descoperite fragmente de *vase* cenușii, de tehnică superioară și *vase* de tip *Krausengefässe*, decorate cu linii incizate ondulate. Punctul nu a putut fi identificat pe teren.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 108, nr. 30; Székely Zoltán 1969, p. 19; RACV 1998, p. 110, nr. 383.

48. Mărtănuș, sat Fotoș³², comuna Ghidfalău (Pl. 1/48).

Cod RAN: 64372.01. **Tip:** așezare. **Datare:** D.

În anii 1909 și 1911, de lângă șura din ograda lui Károly Berde (neidentificabil), au fost adunate fragmente ceramice din *vase* modelate cu mâna și la roată, chirpici și o unealtă din corn de cerb din epoca *LaTène dacic* și din perioada *postromană*. Materialul *postroman* constă din fragmente din *vase* modelate cu mâna și la roată; între ele fragmentul unui *vas de provizii* (cultura *Sântana de Mureș-Černjachov*). Nu s-au făcut cercetări arheologice suplimentare.

³² Localitatea Fotoș este formată din comasarea la sfârșitul secolului al XIX-lea a satelor Fotoș și Mărtănuș, aflate la cca. 1 km una de cealaltă.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI. V. MNS, 72, nr. 2.172-2.173; RI. VI. MNS, 23-24, 3.828-3.837.

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1910, p. 56 (fără detalii); Csutak Vilmos, László Ferenc 1912, p. 68 (fără detalii); Székely Zoltán 1948, p. 38 (doar vasul de provizii); RACV 1998, p. 86, nr. 245 (ceramică dacică, ca *Locul lui C. Barda*).

49. Mărtineni, comuna Catalina - Vizremenő/Spre apă (Pl. 1/49).

Cod RAN: –. **Tip:** aşezare (?).

Într-un loc neprecizabil din hotarul *Vizremenő (Spre apă)*, situat pe terasele joase de pe latura estică a localităţii, învăţătorul József Czirmay a adunat 8 fragmente de vase şi 2 mărgele de sticlă. Cel puţin un fragment de vas ceramic cu gura lăţită pe orizontală de la un vas de provizii şi probabil cele două mărgele aparţin culturii *Sântana de Mureş-Černjachov*.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI VI. MNS, 117, nr. 5.584-5.585.

Bibliografie: Puskás József 2015, p. 184-185, pl. 13/5.

50. Ozun, comuna Ozun - Intravilan (Pl. 1/50).

Cod RAN: –. **Tip:** descoperire izolată.

Într-un loc neprecizabil din intravilanul localităţii Ozun, de pe terasa înaltă aflată pe malul drept al Râului Negru, au fost adunate vestigiile din mai multe epoci. S-a identificat un fragment de la o *străchină bitronconică* şi un vas de provizii cu gura lăţită pe orizontală, ambele aparţinând culturii *Sântana de Mureş-Černjachov*.

Tip descoperire: periegeză.

Cercetare: Ferenc László (1901).

Sursă: RI IV MNS, 61; Sztáncsu János József, Puskás József, Lokodi Alpár Imre 2015, pl. X.

Bibliografie: Inedit.

51. Pădureni, comuna Moacşa (Pl. 1/51).

a) **Cod RAN:** –. **Tip:** necropolă.

În jurul anului 1964, în timpul unor lucrări de construcţie pentru refacerea drumului, într-un punct neprecizabil de pe teritoriul satului au fost distruse mai multe *morminte de incinerare*. În cursul sondajului efectuat în urma descoperirii nu s-au putut stabili dimensiunile *necropolei*, fiind adunate doar câteva fragmente ceramice, din care a fost întregită o *străchină bitronconică* de culoare cenuşie modelată la roată şi un *vârf de lance* încovoiată (vârf de forma frunzei de salcie, prevăzut cu tub de înmănuşare). *Necropola* a fost atribuită de autorul cercetărilor arheologice purtătorilor culturii *Przeworsk*.

Tip descoperire: incidentală, periegeză.

Cercetare: Zoltán Székely (1964).

Bibliografie: Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 109, nr. 38; Székely Zoltán 1969, p. 69, nr. VIII, fig. 18/5-6; RACV 1998, p. 107, nr. 358.

b) **Cod RAN:** 64595.12. **Tip:** descoperire izolată.

În jurul anului 1884 într-un punct neprecizabil de pe teritoriul localității a fost descoperită o *cataramă* de bronz cu placa eliposoidală prevăzută cu trei nituri, atribuită culturii *Sântana de Mureș-Černjachov*.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Nagy Géza 1890, p. 57; Székely Zoltán 1969, p. 15, nr. 4; RACv, p. 107, nr. 345³³.

52. Sfântu Gheorghe, municipiul Sfântu Gheorghe (Pl. 1/52).

În anul 1958, într-un loc neprecizabil de pe malul pârâului *Kökényes (Porumbarul)*, care curge la nord de localitate, au fost descoperite fragmente ceramice și un *pandantiv* de bronz datate pentru secolul al IV-lea p.Chr.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Székely Zoltán 1960b, p. 558, nr. 11; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 110, nr. 44.d; Gheorghe Diaconu 1964, p. 209; RACv, p. 128, nr. 499; Székely Zsolt 2008, p. 139, nr. 164.

53. Târgu Secuiesc, municipiul Târgu Secuiesc (Pl. 1/53).

În anul 1907 cu ocazia construirii căii ferate Sf. Gheorghe-Brețcu, pe terasa înaltă situată între gară și str. Bem József au fost descoperite vestigiile arheologice: *oale* modelate cu mâna, la roată (*strachină, ulcior și ceașcă*), fragmentare de la o *zăbală* și o *spadă-pumnal* de tip *Kurzschwert*.

Deși nu se cunosc împrejurările descoperirii se poate presupune că artefactele au făcut parte din *inventar funerar* (unul sau mai multe morminte).

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI V. MNS, 10, nr. 347-358.

Bibliografie: Csutak Vilmos, László Ferenc 1907, p. 19; Vasile Pârvan 1926, p. 584, 589, 824, fig. 439; László Gyula 1943, p. 3, nota 3 (ca „mormânt din secolul al X-lea”); Kurt Horedt 1951, p. 204-205, pl. VIII/1-5 (ca „descoperire de factură slavă”); Maria Chișvasi-Comșa 1958, p. 76 (ca „descoperire de factură slavă”); Ion Nestor 1959, p. 51, nota 2 (ca „descoperire de factură slavă”); Székely Zoltán 1969, p. 13-14, nr. 1; RACv 1998, p. 139-140, nr. 554; Puskás József 2015b, 186, nr. 16.

C. Descoperiri monetare și tezaure

1. Calnic, comuna Valea Crișului (Pl. 2/1).

În anul 1920, în hotarul *Kútramenő (Spre fântână/izvor)*³⁴, aflat la nord de localitate, a fost găsită în timpul lucrărilor agricole (aratul terenului) o *monedă* de

³³ În repertoriul județului Covasna piesa este prezentată ca o descoperire de lângă biserica reformată, fiind confundată cu o gaică de bronz (MNS, Nr. Inv. 3.924) dintr-o epocă neprecizabilă, probabil medievală târzie sau premodernă.

³⁴ Punctul este înscris în RAN cu codul 64933.02 sub denumirea de „moneda romană de la Calnic - Poteca fântânii”.

argint (*siliqua*) a împăratului *Constantius II* din anii 351-355, emisă la *Sirmium* (Av: *D N CON-STANTIUS PF AVG*. Bust drapat, cuirasat și laureat spre dreapta; Rev: *VOTIS XXX MVLTI XXXX* în cunună de palmier. În exegră: • *SIRM*; tip RIC VIII 17). Cel mai apropiat sit *postroman* se află spre sud, la capătul estic al satului Valea Crișului (vezi nr. 43).

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Székely Zoltán 1957, p. 471-472; Kurt Horedt 1958, p. 39, nr. 50 (ca Cîlnic, fără locul descoperirii); Székely Zoltán 1969, p. 11, fig. 2-2; Bucur Mitrea 1979, p. 74; Kurt Horedt 1982, p. 175, 220, nr. 12; RACv 1998, p. 148, nr. 604 (ca *Poteca fântânii*); Székely Zsolt 2008, p. 136, nr. 156 (ca *Forrás útja*).

2. Cernat, comuna Cernat (Pl. 2/2).

a) În anul 1962 în locul numit *Kicsi-határ* (*Hotarul mic*)³⁵, toponim care nu a putut fi identificat până în prezent în hotarul localității, a fost descoperit un *depozit* de *monede* romane (cca. 80-100 de piese) din *secolele III-IV p.Chr.* În colecția Muzeului Haszmann Pál din localitate sunt înregistrate piese recuperate din acest *tezaur* (cinci piese de bronz), emisiuni ale împăraților *Gallienus* (254-268) - 1 monedă, *Constantius II* (323-361) - 3 monede, *Constantius Gallus* (351-354) - 1 monedă.

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Székely Zoltán 1996, p. 121; RACv 1998, p. 73, nr. 195 (ca *Hotar Mic - Kicsi Határ*); Székely Zsolt 2007a, p. 60.

b) În literatura de specialitate este menționată descoperirea dintr-un punct neprecizabil de pe teritoriul localității a unui *siliqua* a lui *Constantius al II-lea*. Ipotetic, moneda ar putea face parte din *tezaurul* de la *Kicsi-határ*.

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Bucur Mitrea 1972a, p. 143, nr. 61; Bucur Mitrea 1972b, p. 369, nr. 61; Bucur Mitrea 1979, p. 74; Constantin Preda 1975, p. 462; Kurt Horedt 1982, p. 175, 220, nr. 13; RACv, p. 73, nr. 194.

3. Chilieni, municipiul Sf. Gheorghe (Pl. 2/3).

În interiorul locuinței de suprafață dezvelită în cursul săpăturilor efectuate în anul 1987, în situl de pe malul înalt al Oltului (vezi nr. 15), a fost decoperită o *monedă* de argint, o *siliqua* a lui *Constantius al II-lea* din anii 351-355, emisă la Constantinopol (Av: *D N CONS-TANTIUS PF AVG*. Bust drapat, cuirasat și laureat spre dreapta; Rev: *VOTIS XXX MVLTI XXXX* în cunună de palmier. În exegră: *C • IA*; Tip RIC VIII 102, IA).

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán Székely, Botond Bartok (1987).

Bibliografie: Bartok Botond 1990, p. 205; Bartok Botond 1995, p. 133;

³⁵ Punctul este înscris în RAN cu codul 64201.25.

Bartok Botond, Bordi Zsigmond Lóránd 2000, p. 175-180, fig. 1-6.

4. Crasna, comuna Sita Buzăului (Pl. 2/4).

La sud de Crasna, pe malul estic al râului Buzău, pe Dealul Craiului, alături de alte descoperiri de epocă *dacică, romană și postromană* (vezi nr. 19) a apărut și o *siliqua* al lui *Constantius II* emisă la Constantinopol între anii 351-355 (Av: *D N CONS-TANTIUS PF AVG*. Bust drapat, cuirasat și laureat spre dreapta; Rev: *VOTIS XXX MVLTI XXXX* în cunună de palmier. În exegră *C • H*; Tip RIC VIII 102, H).

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: Petrică Tohănean (2017).

Sursă: Dan Ștefan, Dan Lucian Buzea, Maria Magdalena Ștefan 2017, p. 55-56, fig. 24.

Bibliografie: Inedit.

5. Crasna, comuna Sita Buzăului (Pl. 2/5).

La sud de Crasna, pe malul estic al râului Buzău, la poalele versantului vestic al crestei *Cheia* (sau *Fața Cheii*) au fost descoperite circa 20 bare-lingou de aur. Dintre acestea, 12 sau 13 bare au fost descoperite în luna septembrie a anului 1887, cu prilejul curățirii drumului de pământul scurs de pe versant în urma precipitațiilor. Restul barelor au fost descoperite la o dată ulterioară, în condiții necunoscute. Unele bare au fost tăiate în bucăți, pentru a fi împărțite între descoperitori ori pentru a fi vândute. Lungimea barelor păstrate întregi variază între 0,161-0,175 m; în timp ce greutatea este între 331-520 g. Lingourile datează din intervalul cuprins între 367 și 383.

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Finály Henrik 1887, p. 337-346; Téglás Gábor 1887, p. 347-357; Adolf Resch 1887; Friederich von Kenner 1888a, p. 1-24; Friedrich von Kenner, Alfred von Domaszewski 1888, p. 1-24, 66-73; Friederich von Kenner 1888b, p. 19-46; Theodor Mommsen 1888, p. 351-358; CIL, III, 8.080; Róbert Fröhlich 1888, p. 39-48; Hampel József 1888, p. 48-56; Hampel József 1894, p. 23-24; Heinrich Willers 1898, p. 211-235; Constantin Moisil 1922, p. 34-39; Georg Elmer 1935a, p. 271; Georg Elmer 1935b, p. 17-21; Kurt Horedt 1958, p. 13, 31, nr. 15; Octavian Iliescu 1965, p. 269, 278-281, pl. III-IV; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 107, nr. 19; Dumitru Tudor 1968, p. 279; Székely Zoltán 1969, p. 12, nr. 15; Kurt Horedt 1982, p. 174-175, 179, 180, 221, nr. 23; Bóna István 1986, p. 120, fig. 23; Bóna István 1990, p. 76; Bóna István 1993, p. 69, fig. 6; Bóna István 1994, p. 71, fig. 6; RACv 1998, p. 134, nr. 532; Bóna István 2001, p. 156, fig. 23.

6. Ilieni, comuna Ilieni³⁶ (Pl. 2/6).

Din zona cursului superior al pârâului *Egres*, care curge la sud de localitate, provine o *siliqua* a lui *Constantius II* (Av: *D N CONS-TANTIUS PF AVG*; Bust drapat, cuirasat și laureat spre dreapta; Rev: *VOTIS XXX MVLTI XXXX* în cunună de palmier). Cel mai apropiat sit *postroman* se găsește în capătul sudic al localității

³⁶ Descoperirea este înscrisă în RAN cu codul 64434.08.

Coșeni (vezi nr. 17 și 18), pe celălalt mal al Oltului.

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Kurt Horedt 1958, p. 33, nr. 23; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 108, nr. 29; Székely Zoltán 1969, p. 11-12, nr. 11; Kurt Horedt 1982, p. 175, 221, nr. 42.

7. Între Covasna și Zagon (Pl. 2/7).

Într-un punct neprecizabil de pe teritoriul cuprins între Covasna și Zagon au fost descoperite o *monedă* de argint și două de bronz, emisiuni ale lui *Constantius II*. Una dintre *monedele* de bronz pare a fi pe baza descrierii (doi soldați care flanchează stindarde militare), o emisiune din perioada 337-341. Cele mai apropiate situri cu descoperiri *postromane* se află la Dobolii de Sus - *Határhegy* (vezi nr. 21) și la Boroșneu Mare - *Castrul roman* (vezi nr. 7).

Descoperire: incidentală.

Cercetare: Gábor Téglás (1899).

Bibliografie: Téglás Gábor 1902, p. 151, nr. 5-7; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 18; Székely Zoltán 1969, p. 12; Kurt Horedt 1982, 175, p. 220, nr. 22.

8. Olteni, comuna Bodoc (Pl. 2/8).

Pe teritoriul satului au fost descoperite o *monedă* de la *Constantius II* emisă la Thesalonic (marcă: *SMTSA*) și două „bronzuri mici” asemănătoare, dar mai uzate. Cele mai apropiate situri *postromane* se găsesc la sud (*Tag-Cariera de nisip*) și la nord (*Olteni Nord*) de localitate.

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Székely Zoltán 1946, p. 29; Székely Zoltán 1955a, p. 34; Székely Zoltán 1955b, p. 29; Kurt Horedt 1958, p. 34, nr. 30; Dumitru Protase 1966, p. 167; Székely Zoltán 1969, p. 11, nr. 8; Constantin Preda 1975, p. 474; RACv 1998, p. 49, nr. 64.

9. Reci, comuna Reci (Pl. 2/9)

În cursul săpăturilor efectuate în anul 1958 pe terasa *Telek* (vezi nr. 35), lângă vatra din locuința 2 a fost descoperită o *monedă* de argint (*siliqua*) a lui *Constantius II* emisă între anii 351-355 la Antiochia (Av: *D N CONS-TANTIVS P F AVG*, bust cu diademă, drapat și cuirasat spre dreapta; Rv: *VOTIS XXV MVLTVS XXX* în cunună, în exegra *ANT*).

Tip descoperire: săpătură sistematică.

Cercetare: Zoltán SZÉKELY (1958).

Bibliografie: Kurt Horedt 1958, p. 34, nr. 31 (fără locul descoperirii); Székely Zoltán 1960b, p. 557, nr. 9; Székely Zoltán 1969, p. 11, nr. 8; Constantin Preda 1975, p. 474; Bucur Mitrea 1979, p. 74; Kurt Horedt 1982, p. 175; RACv 1998, p. 49, nr. 64.

10. Sfântu Gheorghe, municipiul Sf. Gheorghe (Pl. 2/10).

În anul 1883, într-o groapă prăbușită din situl de pe *Eprestető*, situată vizavi

de podul de atunci de peste Olt (vezi nr. 37), a fost descoperită o *monedă* de argint (*siliqua* ușoară) a lui *Constantius II* emisă între anii 351-355 la Antiochia (Av.: *D N CONS-TANTIVS P F AVG*, bust cu diademă, drapat și cuirasat spre dreapta; Rv.: *VOTIS XXV MVLTVS XXX* în cunună, *ANT* în exegeză; tip RIC VIII 186).

Descoperire: incidentală.

Cercetare: Géza Nagy (1883).

Sursă: RI II. MNS, 178v.

Bibliografie: Nagy Géza 1890, p. 55; Székely Zoltán 1957, p. 472; Kurt Horedt 1958, p. 37, nr. 37; Székely Zoltán 1969, p. 11; Kurt Horedt 1982, p. 175, 221, nr. 62.

11. Sfântu Gheorghe, municipiul Sf. Gheorghe (Pl. 2/11).

În jurul anului 1969, într-un loc neprecizabil de pe str. Borvíz (între km 0 și 1 al DJ 121C), din partea nord-vestică a municipiului, s-au găsit două *monede* bronz (*follis*) de tip Cohen 6, nr. 53 și nr. 137, ale împăratului *Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculus* (286-305, 307-308, 310).

Tip descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Sursă: RI IX. MNS, nr. 16.034-16.035.

Bibliografie: Inedit.

12. Tamașfalău, comuna Zăbala (Pl. 2/12).

De pe teritoriul satului este semnalată descoperirea, fără precizarea locului, a patru *monede* romane de bronz, între ele o emisiune a împăratului *Constans I* (333-350). Cel mai apropiat sit cu descoperiri *postromane* se găsește la Mărtineni (vezi nr. 26), pe malul nordic al Râului Negru.

Descoperire: incidentală.

Cercetare: –.

Bibliografie: Dumitru Protase 1966, p. 169; Ioan Pop, Bakó Géza 1967, p. 106, nr. 18; Székely Zoltán 1969, p. 12, nr. 17; RACv 1998, p. 163, nr. 663.

13. Turia, comuna Turia (Pl. 2/13).

Între descoperirile *postromane* făcute în situl arheologic de la punctul *Telek* (vezi nr. 42) este menționată fără alte precizări și descoperirea unei *monede* de bronz a împăratului *Valentinianus II* (375–383-392).

Tip descoperire: sondaj.

Cercetare: Zoltán Székely (înainte de 1983).

Bibliografie: RACv 1998, p. 145, nr. 583.

Bibliografie:

BARTOK Botond

1990 *Cercetări arheologice în așezarea din sec. IV. e.n. de la Chilieni, municipiul Sf. Gheorghe, județul Covasna*, în „Symposia Thracologica”, 8, Satu Mare-Carei, p. 205.

- 1996a *Cercetări arheologice în așezarea din sec. IV. d.Chr., de la Chilieni (j. Covasna)*, în „ACTA-1995”, p. 143-144.
- 1996b *Cercetări arheologice de salvare în așezarea din sec. IV. d.Chr., de la Chilieni (j. Covasna)*, în „ACTA-1995”, p. 143-144.
- 1997a *Cercetări arheologice în așezarea de secol IV. p.Chr., de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1993*, în „ACTA-1996-1”, p. 123-126.
- 1997b *Cercetări arheologice în așezarea de secol IV. p.Chr., de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1995*, în „ACTA-1996-1”, p. 127-132.
- 1998 *Vestigii arheologice din secolele IV, VI și XI-XII p.Chr., de la Chilieni (j. Covasna)*, în „ACTA-1997-1”, p. 183-190.
- 2000 *Așezarea de secol IV p.Chr. de la Chilieni, j. Covasna (campania 1991). Raport preliminar*, în „ACTA-1999-1”, p. 173-174.
- BARTOK Botond - BORDI Zsigmond Lóránd
- 1999 *Cercetări arheologice în așezarea de secol IV p.Chr., de la Chilieni (jud. Covasna) (Campania 1998)*, în „ACTA-1998-1”, p. 173-174.
- 2000 *Obiecte de metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna)*, în „ACTA-1999-1”, p. 175-190.
- BÓNA István
- 1986 *Erdélyi gót telepek és temetők*, în „Erdély Története. I. A kezdetektől 1606-ig.”, Főszerkesztő: Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 117-120.
- 1990 *Die Goten in Siebenbürgen*, în „Kurze Geschichte Siebenbürgens”, Herausgegeben von Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 66-76.
- 1993 *A gótok Erdélyben*, în „Erdély Rövid Története”, 2. kiadás, Főszerkesztő: Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 63-72.
- 1994 *The gots in Transylvania*, în „Short History of Transylvania”, General Editor: Béla Köpeczi, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 66-75.
- 2001 *Gothic Settlements and Cemeteries in Transylvania*, în vol. „History of Transylvania. I. From the Beginnings to 1606”, General editor: Béla Köpeczi, Atlantic Research and Publications Inc., Highland Lakes, New Jersey, p. 153-157.
- BORDI Zsigmond Lóránd
- 2003a *Așezarea preistorică de la Albiș-„Grădina Csíszér”*, în „Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei. Catalog de expoziție”, coord.: Valeriu Cavruc, Brașov, Editura Angustia, p. 31-34.
- 2003b *A kézdialbisi „Csíszér-kert” őskori települése*, în „Új régészeti leletek délkelet Erdélyben. Catalog de expoziție”, redactor: Bordi Zsigmond Lóránd, Editat de Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, p. 13-14, 51.
- 2003c *The Albiș prehistoric settlement - „Grădina Csíszér”*, în „New Archaeological Discoveries in South-Eastern Transylvania. Exhibition Catalogue” coordinator: Valeriu Cavruc, Sf. Gheorghe, Editura Angustia, p. 13-14, 55-56.
- 2016 *Ceramica postromană (cultura Sântana de Mureș - Černjachov) din fortificația de la Comolău*, în „Angustia”, 20, p. 237-271, pl. 1-12.
- BORDI Zsigmond Lóránd - POPA Alexandru
- 2013 *Castrul roman de la Boroșneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică*, în „Acta Siculica - 2012-2013”, p. 261-301.
- BUZEA, Dan

2002 *Săpăturile arheologice de salvare de la Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna, în anul 2000, în „Angustia”, 7, p. 183-226.*

2003a *Sat Olteni, com. Bodoc, Jud. Covasna – „Cariera de nisip”, în „Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei. Catalog de expoziție”, Sfântu Gheorghe, p. 73-80.*

2003b *Olteni village, Covasna county – Cariera de nisip, în „New Archaeological Discoveries in South-Eastern Transylvania. Exhibition Catalogue”, Sfântu Gheorghe, p. 27-29.*

2003c *Oltszem „Homokbánya”, Bodok község, Kovászna megye, în „Új Régészeti leletek Délkelet-Erdélyben”, Sepsiszentgyörgy, p. 28-29.*

BUZEA Dan-Lucian

2007 *PUG Arcuş, Raport de cercetare arheologică, manuscris în arhiva DJC Covasna.*

BUZEA, Dan - ZĂGREANU, Radu

2011 *Posztrómai település Oltszem – Homokbánya lelőhelyen (Kovászna megye). Locuirea post-romană de la Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Considerații preliminare. The Post - Roman habitation from Olteni, „The sand quarry”, Covasna Country. Preliminary report, în „A Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában – Publicațiile Muzeului Molnár István 3. Transilvania și relațiile ei în epoca migrațiilor timpurii”, Székelykeresztúr - Cristurul Secuiesc, p. 39-61.*

CAVRUC, Valeriu - BUZEA, Dan-Lucian

2002 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag, în „CCAR. Campania 2001”, p. 219-221.*

2003 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag, în „CCA. Campania 2002”, p. 219-221.*

2004 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag, în „CCAR. Campania 2003”, p. 217-219.*

2006 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag, în „CCA. Campania 2005”, p. 242-245.*

2007 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag-Situl B, în „CCA. Campania 2006”, p. 246-250.*

2008 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag-Situl B, în „CCA. Campania 2007”, p. 208-211.*

CAVRUC, Valeriu - BUZEA, Dan-Lucian - ASZTALOS István

2005 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag, în „CCA. Campania 2004”, p. 220-222.*

CHISVASI-COMȘA, Maria

1958 *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice, în „SCIV”, 9, nr. 1, p. 73-90.*

COSTEA, Florea

1995 *Sud-estul Transilvaniei în timpul stăpânirii romane, în „Cvmidava”, 15-19, 1990-1994, p. 36-54.*

CRÎȘAN, Ion Horațiu

1969 *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania, București.*

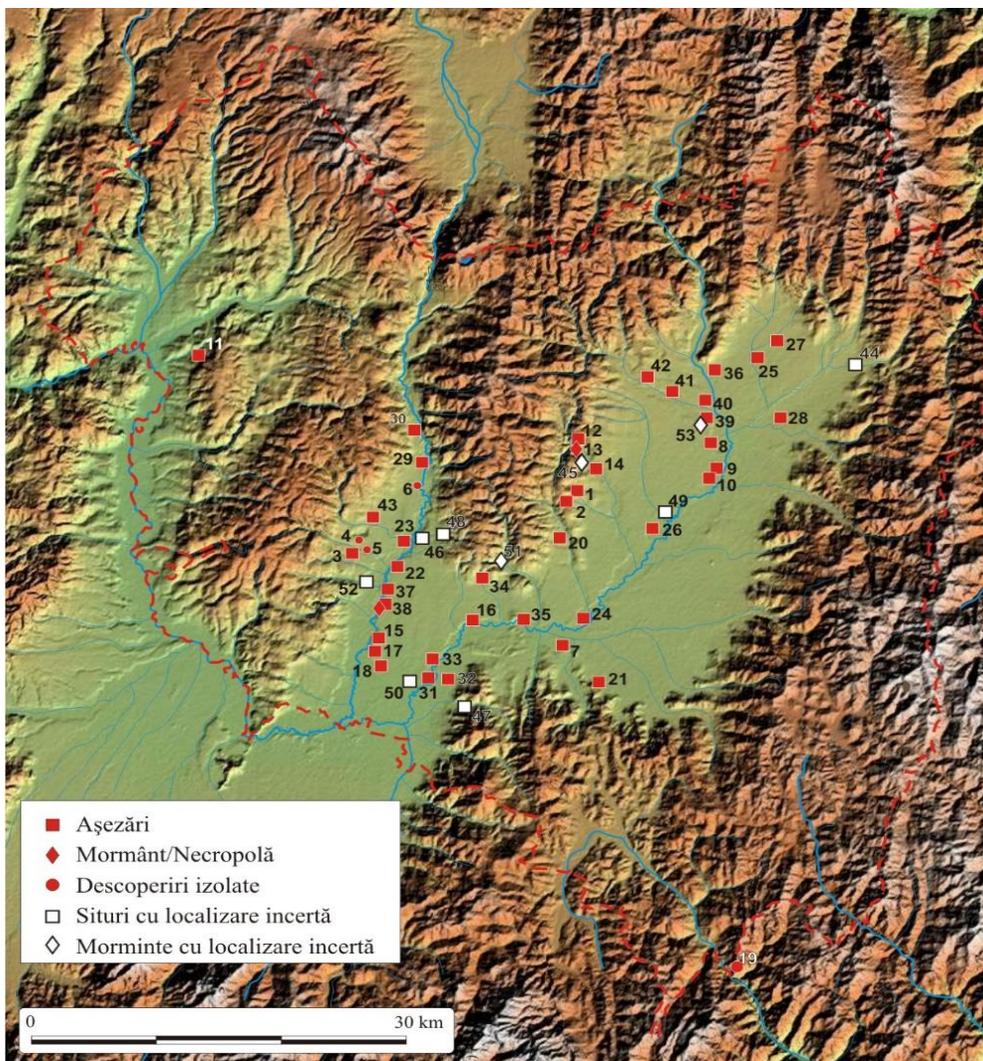
CSUTAK Vilmos - LÁSZLÓ Ferenc

- 1907 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1907. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.
- 1910 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.
- 1912 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.
- DIACONU, Gheorghe
- 1964 *Einheimische und Wandervölker im 4 Jahrhundert u. Z. auf dem Gebiete Rumäniens (Târgsor-Gheraseni-Variante)*, în „Dacia NS”, 8, p. 195-210.
- 1971 *Über die Fibel mit ungeschlagenem Fuß in Dazien*, în „Dacia NS”, 15, p. 239-268.
- ELMER, Georg
- 1935a *Neue Gefundene römische Goldbarren*, în „Mitteilungen der numismatischen Gesellschaft in Wien”, 16, 1927-1936, ...
- 1935b *Excurs über die römischen Goldbarren aus Sirmium (Naissus und Tessalonice) und ihre Datierung*, în „Numizmaticar”, 2, fasc. V, p. 17-21.
- FINÁLY Henrik
- 1887 *A krasznai aranyelet*, în „Erdélyi Múzeum”, 4, nr. 4, p. 337-346.
- FRÖHLICH Róbert
- 1888 *A krasznai aranyelet*, în „Archaeológiai Értesítő”, U8, nr. 1, p. 39-48.
- HAMPEL József
- 1888 *A krasznai római aranyrudak kora és rendeltetése*, în „Archaeológiai Értesítő”, U8, nr. 1, p. 48-56.
- 1894 *Keresztény emlékek a régibb középkorból*, în „Archaeológiai Értesítő”, U14, nr. 1, p. 23-53.
- HOREDTE, Kurt
- 1951 *Ceramica slavă din Transilvania*, în „SCIV”, 2, nr. 2, p. 183-232.
- 1958 *Circulația monetară din Transilvania între 276-450 e.n.*, în vol. „Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII”, București, Editura Academiei RPR, p. 11-40.
- 1982 *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București.
- ILIESCU, Octavian
- 1965 *Nouvelles informations relatives aux lingots romains d'or trouvés en Transylvanie*, în „Revue des Études sud-est Europeenes”, 3, nr. 1-2, p. 269-283.
- JANOVITS István Zsolt
- 2002 *Cercetări arheologice din sud-estul Transilvaniei între anii 1997-2001*, în „Angustia”, 7, p. 343-350.
- KAVRUK, Valeriu - BUZEA, Dan-Lucian - MATEȘ, Adela - ZĂGREANU, Radu
- 2009 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag-Situl B*, în „CCA. Campania 2008”, p. 323-326.
- 2010 *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, Punct: Cariera de nisip-Tag-Situl B*, în „CCA. Campania 2009”, p. 285-286.
- KENNER, Friedrich von
- 1888a *Römische Goldbarren mit Stämpfen* [1], în „Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn”, 12, Vien, p. 1-24.

- 1888b *Römische Goldbarren mit Stämpfen*, în „Numismatische Zeitschrift”, 20, p. 19-46.
- KENNER, Friedrich von - DOMASZEWSKI, Alfred von
1888 *Römische Goldbarren mit Stämpfen* [2], în „Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn”, 12, Vien, p. 66-71.
- LÁSZLÓ Ferenc
1902 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról*, în „SzNME”, 3, Sepsiszentgyörgy, p. 9-31.
- LÁSZLÓ Gyula
1943 *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*, Kolozsvár.
- MITREA, Bucur
1972b *Découvertes de monnaies antiques et Byzantines dans la République Socialiste de Roumanie. XV*, în „Dacia NS”, 16, p. 359-374.
- MOISIL, Constantin
1922 *Tezaurul de la Crasna*, în „CNA”, III, 5-6, p. 34-39.
- MOMMSEN, Theodor
1888 *Goldbarren aus Sirmium*, în „Zeitschrift für Numismatik”, Berlin, 16, p. 351-358.
- NAGY Géza
1882 *Jelentés a Kézdi-Vásárhelyen f. évi ápril 13. és 14-én tett ásatásokról*, în „Nemere”, Sepsiszentgyörgy, 12, nr. 40, p. 158.
- 1883 *A sepsiszentgyörgyi őstelepeken ...*, în „Nemere”, Sepsiszentgyörgy, 13, nr. 88, p. 315.
- 1885 *Régészeti kirándulások*, în „Székely Nemzet”, 1885, nr. 148, nr. 150.
- 1890 *A Székely Nemzeti Múzeum ismertetése*, în „SzNME”, 1, p. 40-90.
- NESTOR, Ion
1959 *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în „SCIV”, 10, nr. 1, p. 7-48.
- PÁRVAN, Vasile
1926 *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- PETRESCU, Florin
2002 *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de pe teritoriul României*, București.
- POP, Ioan
1967 *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul Regiunii Brașov în perioada anilor 271-600*, în „Cvmidava”, 1, p. 93-104.
- POP, Ioan - BAKÓ Géza
1967 *Repertoriul principalelor descoperiri din Regiunea Brașov pentru perioada anilor 271-600*, în „Cvmidava”, 1, p. 105-114.
- PREDA, Constantin
1975 *Circulația monedelor romane postareliene în Dacia*, în „SCIVA”, 26, nr. 4, p. 441-486.
- PROTASE, Dumitru
1966 *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, Editura Academiei R.S.R.
- PUSKÁS József

- 2012 *Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához (II.)*, în „A Csíki Székely Múzeum Évkönyve”, 8, p. 77-90.
- 2013 *Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához I*, în „ACTA SICULICA – 2012-2013”, p. 155-206.
- 2014 *Újabb népvándorláskori leletek a Felsőháromszéki-medencében (Kovászna megye)*, în „CsSzMÉ”, 10, p. 115-150.
- 2015a *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Covasna (III)*, în „MCA s.n.”, 11, p. 257-290.
- 2015b *Noi descoperiri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov în valea Râului Negru, județul Covasna*, în „Angustia”, 19, Sf. Gheorghe, p. 175-204.
- RACV
- 1998 *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, redactor: Valeriu Cavruc, Sf. Gheorghe, Editura Angustia.
- RESCH, Adolf
- 1887 *A krasznai aranykincs*, în „Archaeológiai Értesítő”, U7, nr. 5, p. 392-395.
- ROSKA Márton
- 1942 *Erdély régészeti repertórium. I. Óskor*, Kolozsvár.
- ȘTEFAN, Dan - BUZEA, Dan-Lucian - ȘTEFAN, Maria Magdalena
- 2017 *Studiu arheologic. Comuna Sita Buzăului, județul Covasna*, Manuscris în arhiva DJC Covasna.
- SZÉKELY Zoltán
- 1943 *A komollói erődített római tábor*, Kolozsvár.
- 1946 *A háromszéki római erődrendszer*, în „Jegyzetek Dácia történetéhez”, Sepsiszentgyörgy, 1946, p. 24-32.
- 1948 *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*, Sepsiszentgyörgy.
- 1951 *Săpăturile din anul 1949 la Leț-Varheghiu (Trei Scaune)*, în „SCIV”, I, 1951, p. 3-41.
- 1955a *Jelentes a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól*, în „A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve”, Szerk. Székely Zoltán Marosvásárhely, p. 8-50.
- 1955b *Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945-1953*, în „Almanah. Muzeul Regional din Sf. Gheorghe”, redactor: Székely Zoltán, Tg. Mureș, p. 7-43.
- 1957 *Știri cu privire la unele descoperiri monetare din Transilvania*, în „SCN”, I, 1957, p. 471-473.
- 1959a *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în „MCA”, 5, 1959, p. 179-190.
- 1959b *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară*, în „MCA”, 5, 1959, p. 187-201.
- 1960a *Săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe (Reg. Autonomă Maghiară)*, în „MCA”, 7, 1960, p. 179-190.
- 1960b *Noi descoperiri monetare de pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare*, în „SCN”, 3, p. 555-557.

- 1962 *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în „MCA”, 8, 1962, p. 325-340.
- 1969 *Materiale ale culturii Sântana de Mureș din sud-estul Transilvaniei*, în „Aluta”, 1, Sf. Gheorghe, p. 7-116.
- 1970 *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966)*, în „MCA”, 9, 1970, p. 298-313.
- 1993 *Stațiunile arheologice de la Turia și Valea Crișului, jud. Covasna*, în „MCA”, 17-2, 1983, București, p. 299-306.
- 1996 *Adatok Kovászna (Háromszék) megye római és népvándorlás korához*, în „ACTA - 1995”, p. 119-132.
- SZÉKELY Zsolt
- 2003 *Kiegészítés Délkelet-Erdély kora bronzkorának relatív kronológiájához*, în „A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve”, 45, Nyíregyháza, 2003, p. 113-124.
- 2007a *Csernáton község régészeti monográfiája*, Miercurea Ciuc, Editura Status.
- 2007b *A Marosszentanna-Cserneahov kultúra emlékei Kézdiálbisban*, în „Acta Siculica – 2007”, p. 225-230.
- 2007c *Așezarea culturii Sântana de Mureș-Cerneahov de la Albiș (com. Cernat, jud. Covasna)*, în „Cvmidava”, 30, p. 34-40.
- 2008 *Településfejlődés az Olt sepsiszéki szakaszán*, Csíkszereda.
- SZÉKELY Zsolt - BORDI Zsigmond Loránd
- 2000 *Noi periegeze arheologice la Albiș (Cernat, j. Covasna)*, în „Acta - 1999-1”, p. 131-144.
- SZTÁNC SUJ Sándor József - LOKODI Alpár Imre
- 2015 *Valea Crișului. Studiu arheologic*. Manuscris în arhiva DJC Covasna.
- SZTÁNC SUJ Sándor József - PUSKÁS József - LOKODI Alpár Imre
- 2015 *Comuna Ozun. Studiu arheologic*. Manuscris în arhiva DJC Covasna.
- TÉGLÁS Gábor
- 1887 *A háromszéki aranykincs*, în „Erdélyi Múzeum”, 4, nr. 4, p. 347-357.
- 1902 *Újabb adalékok Dácia különböző határállomásairól*, în „Erdélyi Múzeum”, 19, nr. 3, p. 149-154.
- TUDOR, Dumitru
- 1968 *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, Editura Științifică.
- WILLERS, Heinrich
- 1898 *Römische Silberbarren mit Stempeln*, în „Numismatische Zeitschrift”, 30, p. 211-235.

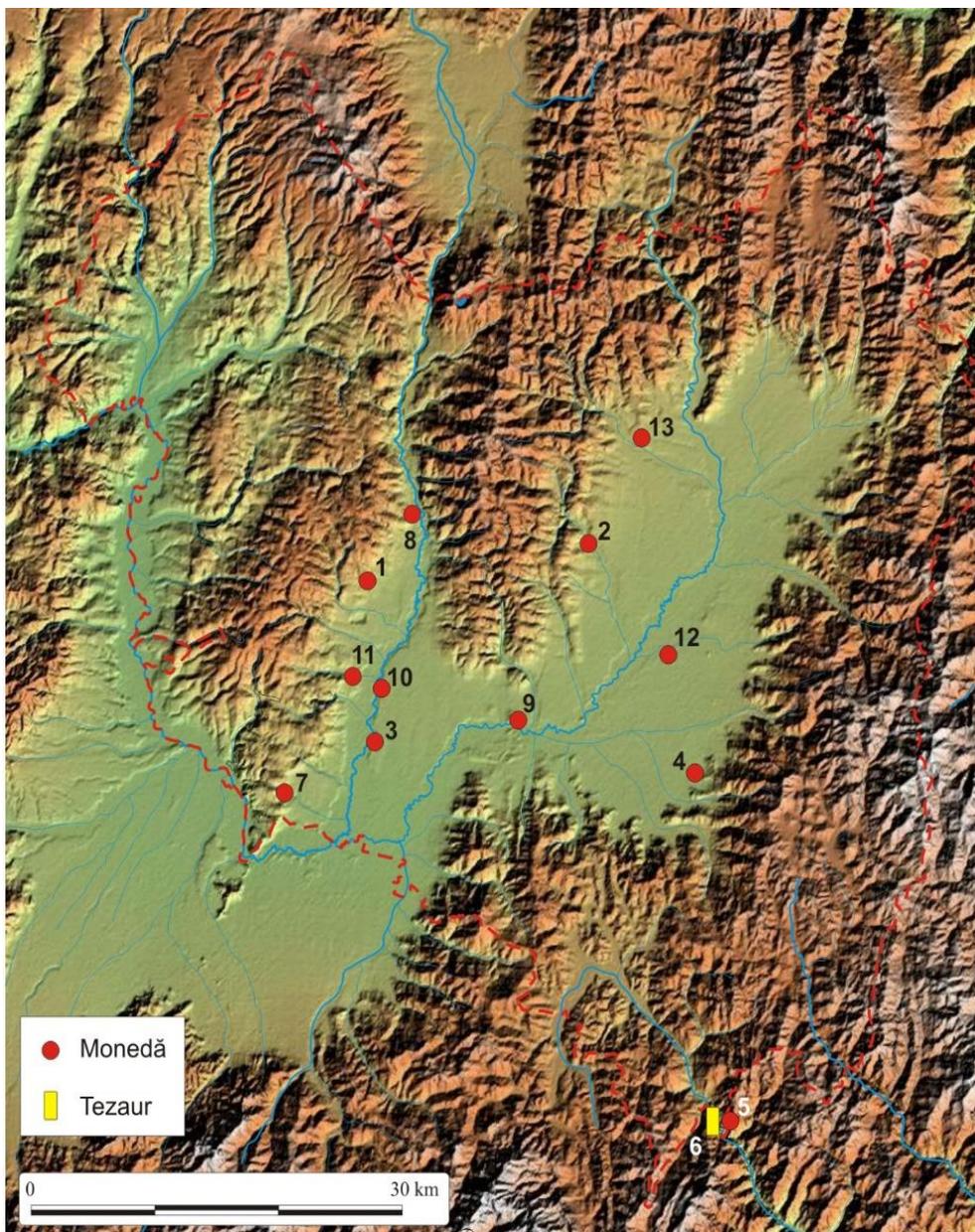
Situri și puncte cu descoperiri postromane:

1. Albiș - *Felszeg*; 2. Albiș - *Felső-utca*; 3. Arcuș - *Ves-gödör*; 4. Arcuș - *Curtea școlii*; 5. Arcuș - *Castelul Szentkeresztly*; 6. Bodoc - *Cariera de lut*; 7. Boroșneu Mare - *Castrul roman*; 8. Catalina Eprês; 9. Catalina - *La Cruce*; 10. Catalina - *Damok-halom*; 11. Căpeni - *Mina de cărbune*; 12. Cernat *Kereszt-hegy*; 13. Cernat - *Mihács-kert*; 14. Cernat - *Dealul Bisericii*; 15. Chileni - *Malul Oltului*; 16. Comolău - *Nagyvár*; 17. Coșeni - *Malul Oltului*; 18. Coșeni - *Capătul satului*; 19. Crasna - *Dealul Craiului*; 20. Dalnic - *Kis-völgy*; 21. Dobolii de Sus - *Határhegy*; 22. Ghidfalău - *Bedeháza*; 23. Ghidfalău - *Cariera de de nisip*; 24. Leț-Varhegyiu - *Várhegy*; 25. Lunga - *Negyedláb*; 26. Mărtineni - *Csegely*; 27. Mereni - *Nagytag*; 28. Ojdula - *Középső-határ*; 29. Olteni - *Tag*; 30. Olteni - *Olteni Nord*; 31. Ozun - *Holtág*; 32. Ozun - *Molnár-tag*; 33. Ozun - *Szentiváni mart*; 34. Pădureni - *Kistelek*; 35. Reci - *Telek*; 36. Sânzieni - *Urakszerelábja*; 37. Sf. Gheorghe - *Eprestető 1*; 38. Sf. Gheorghe - *Eprestető 2*; 39. Tg.Secuiesc - *str. Fabricii*; 40. Tg. Secuiesc - *Fehärmartok felett*; 41. Turia - *Rétláb*; 42. Turia - *Telek*; 43. Valea Crișului - *Büdöskút*

Descoperiri cu localizare incertă:

44. Brețcu; 45. Cernat; 46. Ghidfalău; 47. Lisnău; 48. Fotoș; 49. Mărtineni; 50. Ozun; 51. Pădureni; 52. Sf. Gheorghe; 53. Tg. Secuiesc

Planșa 1

Descoperiri monetare și tezaure:

1. Calnic - *Kútramenő*; 2. Cernat; 3. Chilieni - *Malul Oltului*; 4. Între Covasna și Zagon;
5. Crasna - *Dealul Craiului*; 6. Crasna - *Fața Cheii*; 7. Ilieni - *Egres-patak*; 8. Olteni;
9. Reci - *Telek*; 10. Sfântu Gheorghe - *Eprestető*; 11. Sfântu Gheorghe - *str. Borvíz*;
12. Tamașfalău; 13. Turia - *Telek*

Planșa 2

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Planșa 3

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Planșa 4

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Planșa 5

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Planșa 6

SMALȚURILE STEMELOR DINASTICE A BASARABILOR. NOI SUPOZIȚII ȘI INTERPRETĂRI*

DRĂGAN-GEORGE BASARABĂ¹

THE TINCTURES OF THE DYNASTIC ARMS OF THE BASARABS. NEW SUPPOSITIONS AND INTERPRETATIONS

ABSTRACT

The tinctures of the dynastic arms of the Basarabs have been the subject of much debate among Romanian heraldists; but only the theories of Jean-Nicolas Mănescu, Dan Cernovodeanu and Octavian Iliescu stood the test of time, thus giving us three possible tincture combinations for the shield of Wallachia's first princely dynasty: Or-Gules-Azure, Argent-Gules-Azure, and Or-Vert-Or.

This study aims to go through each variant, while also presenting new discoveries. This, it starts by discussing the theory of Jean-Nicolas Mănescu and his Or-Gules-Azure formula, the possible links of the Wallachian Princes to the arms of the so-called „Kings of Wallachia” from Western armorials, as well as the possible derivation of the Basarab arms from those of Asan and the latter use of this formula on an 18th century flag of the principality.

Dan Cernovodeanu's theory basically states that Basarab the Founder derived his arms from those of King Charles I of Hungary, his overlord. Tiberiu Frățilă-Felmer tries to add to this theory by linking the arms of what was thought to be a Polish noble from the Bergshammars wapenboek to Prince Radu I of Wallachia.

Thirdly, Octavian Iliescu's opinion revolved around the heraldic buttons found on a princely tomb in Curtea de Argeș. As such, he came up with the Or-Vert-Or formula – like the one on the buttons. This formula could be linked with the arms of two other local dynasts, Moldavia's Stephen the Great (in a Tetraevanghel from 1502) and Bulgaria's John Alexander (in the Wapenboek Gelre from the 14th century). Moreover, on a coin of Prince Vladislav I of Wallachia, one can clearly see a shield on which the engraver, by hatching, tried to point that the arms has only two distinct tinctures, thus putting to rest the tricolour theories of Mănescu and Cernovodeanu.

Lastly, this study presents a new piece of evidence that was not previously known to the Romanian heraldic community: the arms of the Principality of Wallachia on a Corvina found at the Estense Library in Modena.

Keywords: dynastic arms, Basarabs, the tinctures, armorials, new suppositions, new interpretations.

* Autorul se folosește de acest prilej pentru a aduce mulțumiri domnișoarei Ancuța Dorohoi (Timișoara), doamnei Nadia de Lutio (Modena), precum și domnilor Adrian Ioniță (București), Tudor-Radu Tiron (București) și Hubert de Vries (Amsterdam), pentru întreg sprijinul acordat în vederea definitivării studiului de față.

¹ Heraldist, Asociația de Heraldică și Vexilologie din Banat; e-mail: dgbasaraba@gmail.com.

În anul 1920, istoricul Virgil Drăghiceanu descoperea în Biserica Domnească a Curtii de Argeș un mormânt princiar valah datând din secolul al XIV-lea². Asupra identității celui înhumat s-au emis diverse ipoteze: Nicolae Iorga susținea că este vorba de Basarab I³, Petru Demetru Popescu credea că avem de-a face cu Vladislav I⁴, iar Constantin C. Giurescu înainta numele lui Radu I⁵. Cercetările recente (inclusiv o datare cu izotopul C¹⁴), arată însă că nu poate fi vorba nici de Vladislav I, nici de Radu I, dat fiind faptul că moartea personajului princiar a survenit înainte de anul 1370, an în care cei doi erau încă în viață⁶. În orice caz, putem fi siguri că este vorba de un membru al Dinastiei Basarabilor.

La deschiderea mormântului s-a constatat că principele era acoperit cu un giulgiu din mătase⁷; sub giulgiu, o tunică purpurie închisă cu 30 de nasturi aurii în partea din față și 20 de nasturi mai mici pe mâneci; peste brâu, o centură din piele căptușită cu catifea, ornată cu fir de aur și mărgăritare dispuse în romburi cu marginile aurite, închisă cu o pafta din aur, atent lucrată în moda occidentală a vremii⁸, precum și alte podoabe. O concluzie asupra inventarului pieselor din mormânt o face C.C. Giurescu, arătând că „voievodul de la Argeș, așa cum ni-l arată veșmintele și podoabele sale, putea sta alături de cei mai străluciți monarhi ai Europei contemporane”⁹ (**Fig. 1**). Pentru heraldiști, nasturii cu stemă (pe care îi vom analiza în detaliu în ultima parte a lucrării), prezintă o deosebită importanță, rămânând până astăzi singurul element heraldic ce poate fi atribuit în proporție de 100% unui membru al primei dinastii princiare valahe. Cu toate acestea, mulți istorici români s-au aplecat asupra heraldicii dinastice a Basarabilor, născându-se astfel felurite teorii: Bogdan Petriceicu-Hașdeu încerca să lege numele Basarabilor de stemele cu capete de mauri atribuite Valahiei (supoziție dovedită a fi greșită)¹⁰, Octavian Iliescu înainta formula cromatică

² Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în vol. „Curtea domnească din Argeș”, București, 1923, p. 9-76.

³ Nicolae Iorga, *Domni români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, p. III-IV.

⁴ Petru Demetru Popescu, *Basarab I*, București, Editura Militară, 1975.

⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, Editura „All Educational”, 2003, p. 338.

⁶ Beatrice Kelemen, Adrian Ioniță, Alexandru Simon, *Mormântul 10 de la Biserica Sf. Nicolae din Curtea de Argeș. Despre geneza Țării Românești*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2013, prezentare publicată la adresa <https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwiY1YOUr-7bAhWGApoKHdBTAB8QFggnMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ibiol.ro%2Fproiecte%2FFPNII%2FGENESIS%2F2014%2FKelemen-Ionita-Simon-Prezentare-M10-AR-2014-Presa-UBB.ppt&usg=AOvVaw0w4L9dLvnOR4bwBHHLUXtD>, pagină accesată la 25.06.2018. Potrivit cercetătorului Constantin Rezachevici, decesul lui Vlaicu (Vladislav I) a avut loc înainte de 7 iunie 1377, iar cel al lui Radu I în cursul primei jumătăți a anului 1385 (vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 73-74, 76).

⁷ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 338.

⁸ *Ibidem*, p. 339.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 25.

aur-verde-aur¹¹, Dan Cernovodeanu presupunea un scut cu smalțuri argint-roșu-albastru¹², iar Jean-Nicolas Mănescu vedea un scut tricolor, aur-roșu-albastru¹³; printre cei ce au scris despre stema Basarabilor mai menționăm pe Mihai Popescu¹⁴, Gheorghe Brătianu¹⁵ sau, mai nou, Tiberiu Frățilă-Felmer¹⁶.

În fine, teoriile privind stema Basarabilor se pot împărți în trei categorii: **I. Scut cu câmp fasciat aur-roșu și câmp plin azuriu (Fig. 2), II. Scut cu câmp fasciat argint-roșu și câmp plin azuriu (Fig. 3) și III. Scut cu câmp fasciat aur-verde și câmp plin de aur (Fig. 4).**

I. Smalțuri aur-roșu-azur

Despre teoria scutului tricolor a scris Jean-Nicolas Mănescu¹⁷, care credea că strămoși de-ai lui Litovoi, Bărbat și Tihomir¹⁸ (care erau la rândul lor ascendenții lui Basarab I¹⁹), ar fi putut participa la Cruciada a V-a (1217-1221), condusă de regele Andrei al II-lea, moment în care aceștia ar fi adoptat steme personale cu scut fasciat aur-roșu²⁰, steme ce se vor oglindi mai apoi în armorialele străine sub titlul de „Rege al Valahiei”/„al Valahilor”. De pildă, pentru prima oară, în *L'armorial Wijnbergen* – un armorial franțuzesc din secolul al XIII-lea –, acum pierdut, se găseau două asemenea blazoane: la numărul 1.289, în capitolul *Rois*, se află un scut²¹ cu explicația „le roi de blaquie” (Fig. 5), iar la numărul 1.307, același capitol, regăsim un scut²² asemănător, „le roi de blanque” (Fig. 6). Alte armoriale mai târzii au preluat stemele acestor Regi ai Valahiei. De exemplu, într-un armorial englezesc din veacul al XV-lea se află scutul²³ lui „le Roy de Blaqui” (Fig. 7), asemănător cu stema nr. 1.289 din *L'armorial Wijnbergen*, iar un veac mai târziu, în armorialul portughez *Livro do Armeiro-Mor* (1506-1509) regăsim același tip de blazonare în stema²⁴ unui „Rei de Blaqui” (Fig. 8). Considerăm că, deși Mănescu încerca să lege aceste însemne heraldice de dinastia de pe malul drept al Oltului, tipul de scut fasciat cu aur și roșu, cu sau fără labe de leu negre, se referă mai degrabă la țării de la sud de Dunăre. Informații cu privire la blazonul acestora ar fi putut ajunge în Occident prin învățatul

¹¹ *Ibidem*, p. 34, 39.

¹² *Ibidem*, p. 63-69.

¹³ *Ibidem*, p. 65.

¹⁴ *Ibidem*, p. 33.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ Tiberiu Frățilă-Felmer, *Basarabii Valahiei. Heraldică și genealogie*, Asociația „Villa Wellmer”, 2016, p. 21.

¹⁷ Autorul amintit avea să își reia teoria referitoare la cromatica stemei Basarabilor în articolul de popularizare *Basarabii (I)*, în „Înalta societate”, I, 1997, nr. 4 (3-9 iulie), p. 13.

¹⁸ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 65.

¹⁹ Constantin Kogălniceanu, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor. Basarab I zis Negru-Vodă, întemeietorul Țării Românești*, fascicola 1, București, Minerva – Institutul de arte grafice și editură, 1908, p. 6-8.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Scut fasciat în 10 piese aur-roșu cu două labe de leu negre dispuse în săritoare.

²² Scut fasciat în 10 piese aur-roșu.

²³ Scut fasciat în 12 piese aur-roșu cu două labe de leu negre dispuse în săritoare.

²⁴ Scut fasciat în 18 piese aur-roșu cu două labe de leu negre dispuse în săritoare.

german Ansbert, participant la Cruciada a III-lea (1189-1190)²⁵, același Ansbert care îl numea pe țarul Petru „Blacorum et maxime partis Bulgarorum dominus” sau „imperator Blacorum et Cumanorum”²⁶; mai mult, țarul Caloian era numit de Papă „Bulgarorum et Blachorum rex”²⁷. Greu de crezut că niște mici voievozi din nordul Dunării ar fi rămas în memoria occidentalilor cruciați ca regi.

Un alt element al teoriei lui Mănescu se leagă de studiul unei fotografii alb-negru (!!!) (**Fig. 9**) a frescei „cavalerului fără cap” (**Fig. 10**) din Biserica Domnească a Curții de Argeș. Credem că acesta s-a folosit de intensitatea griurilor din fotografie pentru a deduce un câmp azuriu (mai închis) și fascii alternante aur (mai deschis)-roșu (mai deschis), însă în 1915 fotografiile ar fi folosit clișee ortocromatice, clișee ce redau culorile nenatural²⁸, argument care ne face să credem că interpretarea heraldicului amintit este nefondată. Cu atât mai mult cu cât am vizitat în două rânduri Biserica Domnească din Curtea de Argeș și nu am putut identifica – din cauza distrugerilor survenite frescei –, niciun fel de forme ori de pigmenti pe scutul cu pricina. Un posibil indiciu pentru câmpul azuriu îl găsim mai degrabă în *Wapenboek Gelre*, un armorial flamand din veacul al XIV-lea. Pe fila 150^r se află două blazoane de origine bulgaro-bizantină, anume stema țarului de Vidin²⁹ (**Fig. 11**) și cea a țarului de Tricala³⁰ (**Fig. 12**), ambele însemne derivate din armeriile Imperiului Bizantin. Dat fiind faptul că albastrul era o culoare specifică despoților din imperiu³¹ și luând în calcul titulatura hibridă pe care germanii o atribuiau Principilor Valahiei – aceea de *Duce Despot*³² –, am putea trage unele concluzii care să arate că Basarabii s-au folosit de stema Asăneștilor (de care erau, poate, legați genealogic), însă adăugând un câmp azuriu în scut, câmp care să ateste noua lor titulatură, oricare ar fi fost aceasta: *principe*, *duce* sau *voievod* pentru occidentali, *despot* pentru mai-marii din sudul Dunării? Însă toate acestea nu sunt decât supoziții. Niciuna dintre stemele prezentate mai sus nu a fost vreodată atribuită cu certitudine vreunui Principe al Valahiei, singura astfel de armerie fiind blazonul de pe nasturii descoperiți în necropola princiară din Curtea de Argeș, asupra căroră vom reveni într-o secțiune următoare.

Un ultim indiciu care ar putea corela fasciile aur-roșu cu Dinastia Basarabilor vine târziu, în 1700 (an în care dinastia se stinsese deja pe ambele ramuri, Drăculești și Dănești), când stolnicul Constantin Cantacuzino publică la Padova o hartă a

²⁵ T. Frățilă-Felmer, *op. cit.*, p. 5.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Alexander A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, vol. 2, University of Wisconsin Press, 1952, p. 442.

²⁸ Am vorbit despre efectele ortocromaziei și în comunicarea *Simboluri identitare ale românilor din Monarhia Habsburgică*, susținută în 11 mai 2018, în cadrul celui de-al XVIII-lea Congres de Genealogie și Heraldică al Institutului „Sever Zotta” din Iași.

²⁹ Scut scartelat, în cartierele 1 și 4 Imperiul Bizantin, cartierele 2 și 3 azurii.

³⁰ Scut despicat, în cartierul dextru Imperiul Bizantin, cartierul senestru azuriu.

³¹ Ivan Biliarsky, *Word and Power in Mediæval Bulgaria*, Koninklijke Brill NV, Leiden, the Netherlands, 2011, p. 300.

³² De pildă, în *Chronik des Konstanzer Konzils*, Ulrich von Richental îl menționează pe principele Valahiei cu titlul de „herzog dispott”, același titlu pe care îl regăsim și în *Wappenbuch des Conrad Grünenberg*, unde autorul, bazându-se pe informațiile din armorialul lui Ulrich von Richental, îi atribuie principelui titlul de „herzog dispot”.

Valahiei^{33, 34}. Deși harta a fost publicată alb-negru, în colțul lucrării regăsim un steag al principatului dunărean, unde culorile sunt redată prin hașura heraldică convențională. Astfel, drapelul are opt benzi orizontale, alternând aur-roșu, iar în canton un medalion azuriu încărcat cu acvila valahă³⁵ (**Fig. 13**). Deși interesantă, considerăm o astfel de legătură mai curând neverosimilă, deși Constantin Brâncoveanu s-ar fi putut folosi de fasciile presupuse ale Basarabilor pentru a-și întări pretențiile de urmaș al primei dinastii valahe. Ne lovim, din nou, doar de supoziții.

II. Smalțuri argint-roșu-azur

O origine mai puțin fantezistă pentru armeriile Basarabilor a fost adusă în discuție de Dan Cernovodeanu. Acesta opina că, inițial, stema dinastică a Basarabilor își avea originile în heraldica Dinastiei maghiare Arpadiene – scut fasciat roșu-argint (**Fig. 14**), alături de care s-ar fi adăugat un câmp azuriu, ca marcă personală³⁶; pe de altă parte, stema Basarabilor poate fi privită și ca o variantă a celei a dinaștilor Angevini – scut în două cartiere, primul fasciat roșu-argint, al doilea azuriu, presărat cu flori de crin din aur (**Fig. 15**) –, compoziție din care lipsesc simbolurile redată, la Angevini, în cea de-a doua partiție. Amintim, în acest context, că principii Valahiei erau suzeranii regelui Ungariei; or, practica preluării însemnelor heraldice ale suveranului nu era, în Evul Mediu, ceva ieșit din comun; cum nici însușirea blazonului unui învins în bătălie nu era ceva ieșit din comun în acea perioadă, motiv pentru care Frățilă-Felmer crede că Basarab Întemeietorul ar fi putut prelua însemnele de arme lăsate în urmă de Regele Ungariei care fugise de la bătălia de la Posada³⁷. Același autor leagă această teorie de un blazon apărut într-un armorial aflat în colecția Arhivelor Naționale ale Suediei, *Bergshammar vapenbok*. În capitolul dedicat Regelui Ungariei și vasalilor acestuia poate fi observat blazonul (**Fig. 16**) unui anume „Raczek de Vleskovic, Derslawiz”, pe care Frățilă-Felmer îl interpretează ca „Radu al Valahiei, Slavul (ortodoxul)”³⁸. În fine, găsim interesantă această opinie, deși este la fel de posibil ca acel scut fasciat cu câmp azuriu să facă referire la voievodul de Sandomierz, a cărui stemă (**Fig. 17**) o regăsim și în *Armorial universel, avec blasons peints*, un armorial francez din veacul al XVII-lea aflat la Biblioteca Națională a Franței. Mai ales că în continuarea stemelor de vasali ai Regelui Ungariei din *Bergshammar vapenbok* se află și o sumedenie de nobili polonezi.

III. Smalțuri aur-verde-aur

Numismatul Octavian Iliescu își leagă teoria de singura stemă coloră a Basarabilor cunoscută până acum – cea de pe nasturii descoperiți în mormântul din Curtea de Argeș –, scut despicat, primul câmp fasciat aur-verde, al doilea plin, de aur. Numismatul considera că Basarab I și-ar fi asumat această stemă cândva după bătălia de la Posada, dat fiind faptul că aurul este un metal superior argintului, iar suveranul maghiar nu ar fi concedat niciodată unui suzeran un blazon având elemente su-

³³ Harta originală se află în prezent la Biblioteca British Museum din Londra.

³⁴ D. Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre*, Brăila, Editura Istros, 2005, p. 194.

³⁵ *Ibidem*, p. 195.

³⁶ *Idem*, *Știința...*, p. 65.

³⁷ T. Frățilă-Felmer, *op. cit.*, p. 29.

³⁸ *Ibidem*, p. 14-15.

perioare, din punct de vedere simbolic, celor din blazonul regal^{39, 40}. Deși Octavian Iliescu considera blazonarea de mai sus – bazată pe nasturi – ca sigură⁴¹, heraldistul Jean-Nicolas Mănescu credea că nasturii nu au nicio valoare din punct de vedere heraldic⁴². Dan Cernovodeanu lega însă blazonarea lui Iliescu de stema policromă a lui Ștefan cel Mare (**Fig. 18**) (înruind cu Basarabii), din *Tetraevanghelul* din 1502⁴³ (**Fig. 19**), aflat astăzi la Biblioteca Națională de la Viena. Trebuie spus că teoria numismatului în legătură cu înrudirile dinastice și heraldica rezultată din acestea este interesantă, chiar dacă dinastia Mușatini foloseau câmpul fasciat și înainte de înrudirile cu Basarabii; credem că fasciile Basarabilor nu au legătură cu cele ale Mușatinilor, chiar dacă acestea din urmă ar fi putut, la rândul lor, să se inspire inițial după cele ale Angevinilor, schimbarea cromaticii lor având loc ca efect al afirmării neatârării principatului de la est de Carpați. De altfel, o posibilă explicație pentru verzele din stema valahă și cea moldoveană o putem găsi pe unele piese (**Fig. 20**) donate de regele Ungariei Catedralei din Aachen, unde fundalul roșu al crucii duble maghiare – acum de aur în loc de argint –, este înlocuit cu un fundal cât se poate de verde! (**Fig. 21**)⁴⁴. Având în vedere că aceste piese sunt contemporane cu nașterea celor două state medievale românești, ne întrebăm dacă nu cumva există vreo legătură. Să fi fost vorba de o modă în epocă?

O posibilă explicație pentru un blazon cu fascii aur-verde găsim în *Wapenboek Gelre*, armorial de secol XIV (terminat înainte de 1396), contemporan cu Basarabii. Pe fila 104, la numărul 1.485 se află blazonul lui „Die Keyser v. Bolgheries”, țarul Bulgariei, un scut fasciat cu aur și verde, având în canton stema Imperiului Bizantin⁴⁵ (**Fig. 22**). Or, țarul Bulgariei contemporan cu armorialul și cu domnia lui Basarab I era Ioan Alexandru I (1331-1371), care îi era ginere principelui Valahiei, fiind însurat cu fiica acestuia, Teodora. Deși este doar o supoziție, considerăm că există o legătură între cele două însemne heraldice, unul dintre scuturi copiindu-l pe celălalt. Sperăm doar că specialiștii în istoria celui de-Al Doilea Țarat Bulgar se vor apleca pe viitor și asupra posibilelor influențe heraldice dintre cele două formațiuni statale nord și sud-dunărene.

Cu toate acestea, cea mai elocventă dovadă pentru teoria aur-verde-aur o reprezintă nasturii cu stemă ce împodobeau tunica purpurie a principelui înmormântat în Curtea de Argeș. Aceștia sunt aflați în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României din București (**Fig. 23**)^{46, 47, 48, 49} și Muzeului Municipal din Curtea de

³⁹ Octavian Iliescu, *O acvilă neobișnuită*, în „Magazin Istoric”, V, nr. 3 (48), 1971, p. 27-32.

⁴⁰ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 67.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Emil Condurachi, *Blazonul lui Ștefan cel Mare*, în „Hrisovul”, V, 1945, p. 148-149 (descriere) și p. 151 (reproducere).

⁴⁴ Herta Lepie, Georg Minkenbergh, *Le trésor de la cathédrale d’Aix-la-Chapelle*, Verlag Schnell & Steiner GmbH, [Ratisbonne], [2010], p. 99.

⁴⁵ *Héraldique européenne, Armorial de Gelre, Folio 104v*, accesat la 19.06.2018.

⁴⁶ *cIMeC, Nasture*, accesat la 22.06.2018.

⁴⁷ *cIMeC, Nasture*, accesat la 22.06.2018.

⁴⁸ *cIMeC, Nasture*, accesat la 22.06.2018.

⁴⁹ *cIMeC, Nasture*, accesat la 22.06.2018.

Argeș (**Fig. 24**)⁵⁰, fiind confecționați prin turnare în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sunt din argint aurit și email verde obținut prin folosirea pigmentilor de cobalt, având mase între 1,21 g și 1,74 g⁵¹.

Pe lângă nasturele din mormânt, aducem în discuție și o stemă, până acum necunoscută literaturii de specialitate românești, care se găsește într-una dintre *Corvinele* aflate la Biblioteca Estense, în Modena⁵². În partea dreaptă a marginaliilor (**Fig. 25**) regăsim steme ale posesiunilor regelui Matia I: întâi, stema de familie, înconjurată de însemnul Ordinului Dragonului; mai jos, stema sa în calitate de Comite al Bistriței; sub aceasta, o stemă fasciată aur-negru cu câmp plin de aur (**Fig. 26**), neidentificată de specialiștii italieni care s-au aplecat asupra manuscrisului⁵³. Pe marginalia din josul paginii avem stema sa în calitate de Duce al Sileziei; în mijloc, stema sa în calitate de Rege al Ungariei și Boemiei, Duce al Austriei și Margrav al Moraviei; în dreapta, stema sa în calitate de pretendent la Tronul Galiției. Dat fiind faptul că toate stemele de pe această pagină indică posesiuni regale și luând în considerare datarea ilustrațiilor (1485-1490), heraldistul olandez Hubert de Vries presupune că stema cu fascii aur-negru și câmp de aur este de fapt stema dinastică a lui Vlad Călugărul, principe al Valahiei în 1481 și între 1482-1495⁵⁴. Chiar dacă avem rezerve în ceea ce privește atribuirea atât de exactă a stemei lui Vlad Călugărul, trebuie spus că, prin excludere, scutul fasciat aur-negru cu câmp plin de aur nu poate fi decât un însemn heraldic menit să reprezinte Valahia. Atragem atenția și asupra faptului că, deși argintul din pigmentul folosit la colorarea ilustrațiilor devine negricios în timp din cauza oxidării, există o diferență între culoarea astfel rezultată (un gri-oteliu), și culoarea neagră din stema menționată mai sus. Dar de ce negru? Până la urmă, nasturii de la Curtea de Argeș au emailul verde și nu negru. Un răspuns la această întrebare se află – pe de-o parte –, în reprezentările stemei Valahiei⁵⁵ (**Fig. 27**) din unele armoriale străine. Pe de altă parte, se poate ca Drăculeștii să fi adus modificări stemei dinastice fie pentru a se delimita de cealaltă linie princiară, Dăneștii, fie dintr-o influență a Sfântului Imperiu Roman⁵⁶. Însă trebuie luată în considerare și ipoteza în care artistul care a pictat stema n-a văzut niciodată blazonul, dar l-a colorat din auzite. Poate că de aur și-a amintit, fiind metal prețios, culoarea rămânând un element al imaginației acestuia.

Un lucru este însă cert: scutul heraldic al Basarabilor avea doar două smalțuri. Pe una dintre monedele emise de Vladislav I, regăsim una dintre puținele steme dinastice în care s-a făcut efortul diferențierii între culorile din scut (**Fig. 28**). Chiar dacă primele semne convenționale pentru indicarea smalțurilor în reprezentările

⁵⁰ Potrivit informațiilor și fotografiilor puse la dispoziție de Adrian Ioniță, co-autor în proiectul GENESIS.

⁵¹ Potrivit analizei chimice pusă la dispoziție de A. Ioniță, co-autor în proiectului GENESIS.

⁵² Leon Battista Alberti, *De re aedificatoria*, Cod. Lat. 419, fol. 1 r., în marginalia din dreapta.

⁵³ *Nel segno del Corvo*, în „Il Bulino”, edizioni d'arte, Modena, 2002, p. 126.

⁵⁴ *Hubert Herald, Valachia, Rulers*, accesat la 10.08.2018.

⁵⁵ Toate aceste steme cu leu, soare sau stea și semilună amintesc de stema Cumaniei.

⁵⁶ Amintim că stema Sfântului Imperiu Roman era o acvilă bicefală neagră pe scut de aur și că Sigismund de Luxemburg, Sfânt Împărat al Romei, a fost în relații bune cu Vlad al II-lea, ridicându-l pe acesta în rândurile Cavalerilor Ordinului Dragonului, de unde și porecla principelui Valahiei – Dracul.

necolorate ale stemelor vor fi stabilite de-abia în secolul al XVII-lea⁵⁷ și nu putem, deci, trage nicio concluzie referitoare la cromatica însemnelor domnești, prevalându-ne de hașurile rombice din scut putem spune că în stema dinastică a Basarabilor existau doar două smalțuri, fiind vorba de un singur tip de hașură, pe lângă câmpul gol. S-ar exclude astfel teoriile lui Jean-Nicolas Mănescu și Dan Cernovodeanu, teorii potrivit cărora blazonul Basarab ar fi avut trei smalțuri. Bazându-se pe aceste monede cu scut hașurat cu romburi, familia Grecianu folosea prin ultima parte a veacului al XIX-lea un scut scartelat cu ecuson, unde ecusonul și două dintre cartiere erau menite să reprezinte vița Basarabilor, acestea fiind împărțite în două, cu jumătatea dextră fasciată cu argint și negru, iar câmpul senestru de argint (**Fig. 29**)⁵⁸.

În fine, singurele însemne heraldice ce pot fi atribuite în proporție de 100% unui membru al Dinastiei Basarabilor rămân stemele de pe nasturii din necropola princiară a Curții de Argeș. Luând în considerare acest aspect, opinăm că diverșii dinaști din neamul Basarabilor ar fi folosit un scut despicat cu jumătatea senestră fasciată aur-verde și jumătatea dextră de aur (**Fig. 30**), formulă care însă credem că a suferit diverse transformări de-a lungul timpului. Ne legăm afirmația de acele emisiuni monetare care nu prezintă un scut cu câmpul plin, ci încărcat cu diverse mobile heraldice: de pildă, la Vladislav I găsim o semilună (**Fig. 31**), la Radu I o floare de crin (**Fig. 32**), la Mircea cel Bătrân o stea cu cinci raze (**Fig. 33**), iar mai târziu, la Vlad Țepeș, o semilună și o stea cu șase raze (**Fig. 34**). Așa cum observa și Tudor-Radu Tiron, în heraldica maghiară, dar și în cea autohtonă, astrele – din aur sau argint –, erau mai mereu așezate pe un fond azuriu⁵⁹ și, mai adăugăm noi, floarea de crin din stema lui Radu I ar fi putut veni pe filieră maghiară (ca în stema Angevină), de unde putem presupune tot o formulă aur pe azur⁶⁰. Altfel, dacă luăm în considerare și blazonul din *Corvina* din Modena, trebuie să admitem și o posibilă modificare a scutului dinastic, unde verdele a devenit negru, rezultând astfel două posibile steme pe care le considerăm ale Drăculeștilor (**Fig. 35, Fig. 36**).

Concluzionăm folosindu-ne de principiul parcimoniei⁶¹: dacă **singurele însemne heraldice** în culori pe care le putem atribui Basarabilor se găsesc pe nasturii descoperiți la Curtea de Argeș, nu ne rămâne decât să fim de acord cu teoria numismatului Octavian Iliescu, încercând totodată să explicăm prezența mobilei heraldice adăugată ulterior blazonaleor princiare. Orice alte teorii rămân doar supoziții, chiar dacă bine formulate.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Mormântul princiar în anii '20.

⁵⁷ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸ Gheorghe G. Bezveconnăi, *II. Basaraba ot Greci*, în „Din Trecutul Nostru”, 3, nr. 15-16, Dec. 1934 - Ian. 1935, p. 48.

⁵⁹ Tudor-Radu Tiron, *Stemele familiei Kendeffy de Malomvitz*, în „Herb. Revista Română de Heraldică”, I (IV), 1-2, 1999, nota 10.

⁶⁰ Amintim aici și de stema lui Ștefan cel Mare din 1502, unde cartierul al patrulea, azuriu, este încărcat cu flori de crin de aur.

⁶¹ „Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem”.

- Fig. 2** – Stema propusă de Jean-Nicolas Mănescu (reconstituirea autorului).
- Fig. 3** – Stema propusă de Dan Cernovodeanu (reconstituirea autorului).
- Fig. 4** – Stema propusă de Octavian Iliescu (reconstituirea autorului).
- Fig. 5** – Stema lui „le roi de blaquie”, din *L’armorial Wijnbergen* (reconstituire).
- Fig. 6** – Stema lui „le roi de blanqe”, din *L’armorial Wijnbergen* (reconstituire).
- Fig. 7** – Stema lui „le Roy de Blaqui”, dintr-un armorial englez din veacul al XV-lea.
- Fig. 8** – Stema lui „Rei de Blaqui din Livro do Armeiro Mor”.
- Fig. 9** – Fotografie din 1915 cu scutul din fresca „cavalerului fără cap”.
- Fig. 10** – Fotografie din 2016 cu fresca „cavalerului fără cap” (fotografia autorului).
- Fig. 11** – Stema țarului de Vidin în *Wapenboek Gelre* (reconstituirea autorului).
- Fig. 12** – Stema țarului de Tricala în *Wapenboek Gelre* (reconstituirea autorului).
- Fig. 13** – Steagul Principatului Valahiei de pe harta publicată de stolnicul Constantin Cantacuzino la Padova (reconstituirea autorului).
- Fig. 14** – Stema Dinastiei Arpadiene a Ungariei (reconstituirea autorului).
- Fig. 15** – Stema Dinastiei Angevine a Ungariei (reconstituirea autorului).
- Fig. 16** – Stema lui „Raczek de Vleskovic, Derslawiz”, în *Bergshammar vapenbok*.
- Fig. 17** – Stema Voievodatului de Sandomierz, în *Armorial universel, avec blasons peints*.
- Fig. 18** – Stema lui Ștefan cel Mare în *Tetraevanghelul* din 1502.
- Fig. 19** – Pagină din *Tetraevanghel* în care apar toate însemnele heraldice ale lui Ștefan cel Mare.
- Fig. 20** – Una dintre piesele dăruite de regele Ungariei către Catedrala din Aachen.
- Fig. 21** – Crucea dublă maghiară din aur în scut verde, așa cum o găsim în tezaurul Catedralei din Aachen.
- Fig. 22** – Stema lui „Die Keyser v. Bolgheries”, în *Wapenboek Gelre* (reconstituirea autorului).
- Fig. 23** – Nasturii cu stema Basarabilor aflați în colecția Muzeului Național de Istorie a României.
- Fig. 24** – Nasturii cu stema Basarabilor aflați în colecția Muzeului Municipal din Curtea de Argeș.
- Fig. 25** – Pagină din *Corvina* de la Modena, în care apar toate însemnele heraldice ale lui Matia Corvinul.
- Fig. 26** – Stemă presupusă a unui dinast din stirpea Basarabilor pe linia Drăculeștilor.
- Fig. 27** – Diferite steme atribuite Valahiei în armoriale străine.
- Fig. 28** – Monedă emisă de Vladislav I.
- Fig. 29** – Stemă a familiei Grecianu (zisă și Basarab de Greci), din veacul al XIX-lea (reconstituirea autorului).

- Fig. 30** – Stema Dinastiei Basarabilor (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 31 – Stema lui Vladislav I (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 32 – Stema lui Radu I (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 33 – Stema lui Mircea cel Bătrân (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 34 – Stema lui Vlad Țepeș (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 35 – Stema Dinastiei Drăculeștilor bazată pe blazonul din *Corvina* italiană (presupusă și reconstituită de autor).
Fig. 36 – Stema lui Vlad Țepeș bazată pe blazonul din *Corvina* italiană (presupusă și reconstituită de autor).

Fig. 1

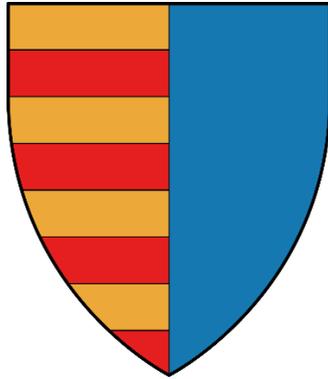

Fig. 2

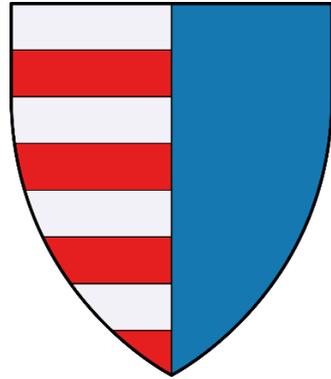

Fig. 3

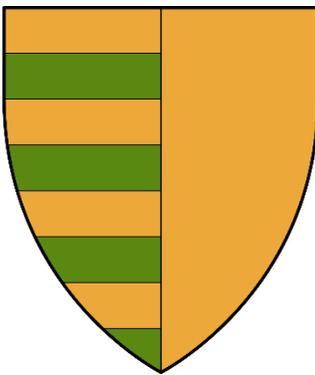

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

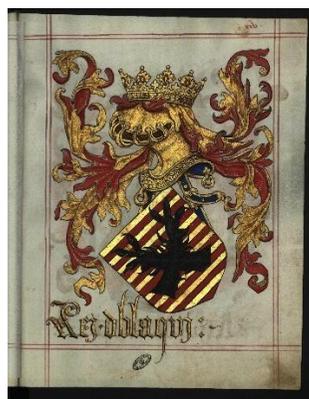

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

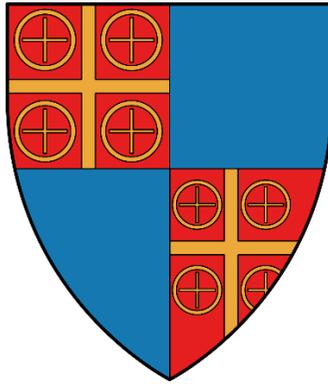

Fig. 11

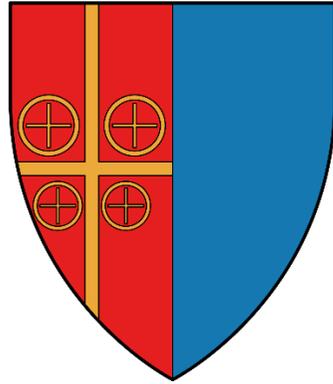

Fig. 12

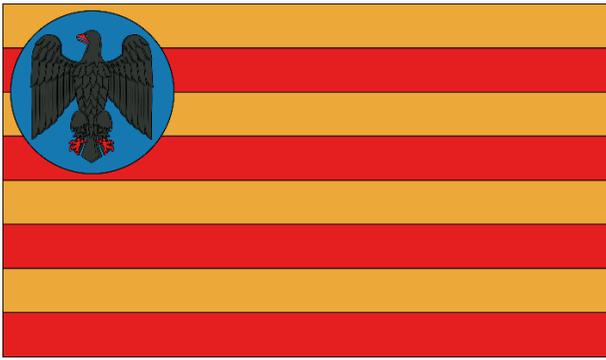

Fig. 13

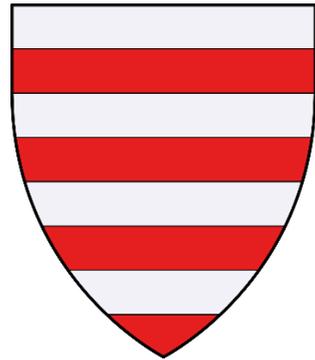

Fig. 14

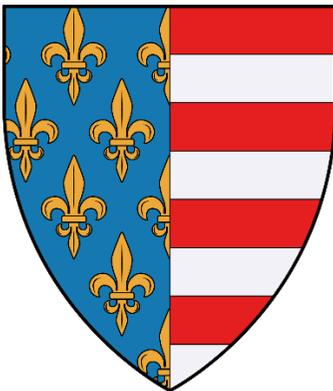

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

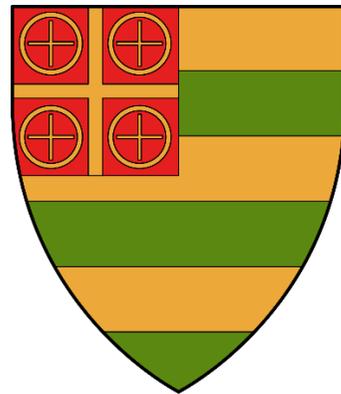

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

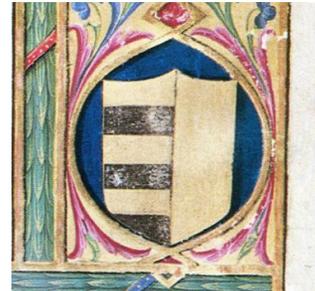

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

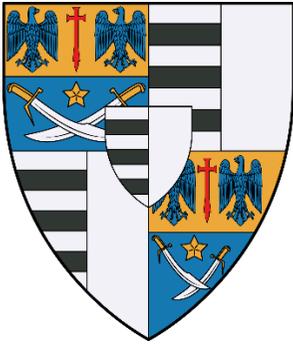

Fig. 29

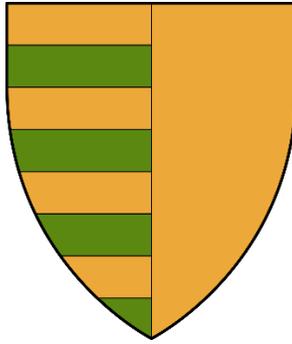

Fig. 30

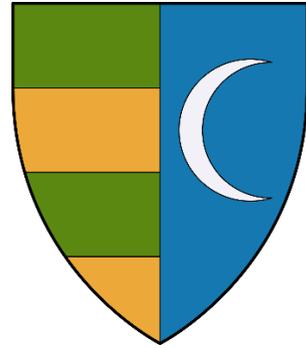

Fig. 31

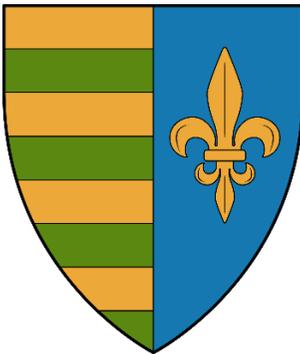

Fig. 32

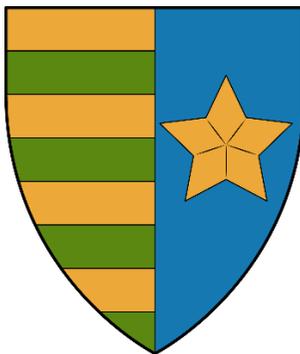

Fig. 33

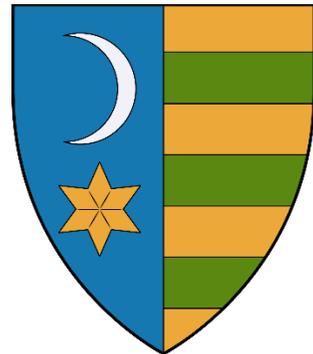

Fig. 34

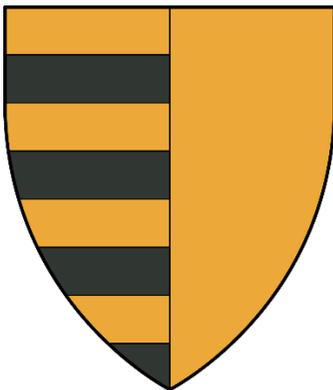

Fig. 35

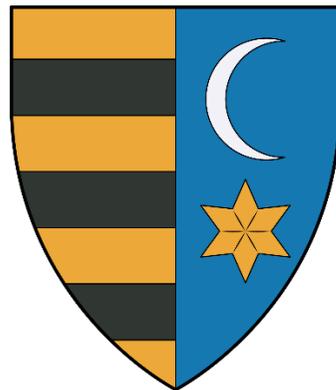

Fig. 36

CASA CĂMĂRII DE SARE DE LA TURDA. ETAPE DE EDIFICARE

HORAȚIU GROZA¹

UNPUBLISHED RESEARCH AT SALT STOREHOUSE FROM TURDA

ABSTRACT

The Salt Storehouse of Turda is the most valuable monument of civil medieval architecture in the town and the only edifice with surviving parts that date from the late 15th century and the beginning of the next. Interest in conducting research on the salt storehouse is mainly due to the chronological positioning of this monument at the boundary between two distinct periods of the Middle Ages: the Gothic (the end of the period) and the Renaissance. This paper brings additional information to the studies already written about the Salt Storehouse of Turda, providing interesting data about the building starting from the second half of the 17th century. All the records made during these centuries clearly demonstrate that this building, which served, for a long time, as the Salt Storehouse, had a special significance for both the community of the Turda area and the Principality of Transylvania.

Keywords: Turda, Salt Storehouse, history museum, Transylvania, researches.

Studiu introductiv. Istoria medievală a Turzii este indisolubil legată de exploatarea bogatelor zăcăminte de sare care se găsesc în această zonă a Transilvaniei, ce datează din era badeniană inferioară (cca. 22 milioane de ani vechime).

Datorită evaporării apei mării de mică adâncime formată în acest areal, straturile de sare precipitate au constituit depozite pe fundul bazinului marin. Depunerile masive de argile, marne, gresii și alte sedimente grele din erele geologice imediat următoare au forțat depozitele de sare să migreze spre marginea Bazinului Transilvaniei, majoritatea ieșind la suprafață sub forma unor cute diapire².

Zăcămintul de sare de la Turda, ce are rezerve de aproximativ 66.000 de milioane tone³, aparține aliniamentului de vest ce se dezvoltă din zona Maramureșului, la nord, și până în zona Sibiului, la sud. Aceluiași aliniament îi aparțin și zăcămintele de la Ocna Dej, Sic, Cojocna și Ocna Mureș, ce au fost exploatare sistematic, după unele surse din antichitate⁴, dar cel mai sigur în perioada medievală și în epoca modernă⁵.

¹ Muzeograf, Muzeul de Istorie Turda; e-mail: grozahoratiudorin@yahoo.com.

² Andrea Chiricescu, *Civilizația tradițională a sării în sud estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, Editura Angustia, 2013, p. 7.

³ Liviu Drăgănescu, *Sarea gemă din extra - și intracarpaticul României*, în „Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție”, Sfântu Gheorghe, Editura Angustia, 2006, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ Horațiu Groza, *Cercetări inedite la Casa Cămării de Sare din Turda*, în „Cultura Medieșană”, V, Mediaș, 2016, p. 30.

Toponimul Turda apare pentru prima dată în documente în anul 1075, fiind menționat în legătură cu activitatea de extracție a sării. Este vorba despre un act emis de către regele Ungariei Geza I (1074-1077). În acest context, monarhul ungar donează jumătate din veniturile ocnelor de sare de la Turda, abației benedictine Garamszentbenedek (azi în Slovacia): „(...) Ultra silvam ad castrum quod vocatur Turda deditributum salinarum, in loco qui dicitur Hungarice Aranas, latine autem Aureus, scilicet medietatem regie partis (...)”⁶.

Informațiile și documentele privind exploatarea sării la Turda devin tot mai frecvente odată cu trecerea timpului, iar subordonat acestora se regăsesc date privind evoluția sub aspect social, edilitar și economic a localității.

Instituția Cămării de Sare în Evul Mediu. Paralel cu dezvoltarea orașelor salinare din Transilvania a avut loc formarea cămărilor de sare, realizându-se astfel o formă instituționalizată necesară în coordonarea activităților de la ocne și a tot ce însemna: exploatare, depozitare, transport și valorificare. Cămările de sare erau conduse și coordonate de către comiți (cămărași)⁷. Funcția acestui înalt funcționar era însemnată, fiind uneori membru al consiliului regal⁸.

Profitul realizat din exploatarea sării constituia o importantă sursă de venit pentru regatul Ungariei. Activitatea cămărilor de sare din Transilvania era reglementată prin statute, care conțineau prevederi referitoare la diverse aspecte precum: dimensiunea bucașilor de sare, salariile tăietorilor (*salarium*) și a angajaților cămărilor și ocnelor, conțineau amănunte privind transportul sării și a prețurilor de vânzare a acesteia etc.⁹.

În Transilvania existau două tipuri de cămări de sare. Cele mai importante dintre acestea, ce se ocupau cu exploatarea propriu-zisă, depozitarea și transportul sării, făceau parte din prima categorie. Cea de a doua categorie o constituiau cămările ce se ocupau doar cu transportul sării¹⁰.

Cămara de Sare de la Turda. Cămara din Turda făcea parte din prima categorie, fiind pomenită în documente încă din secolul al XIV-lea. Fiind direct sub administrația trezoreriei regale, ea a fost socotită cea mai importantă dintre cămările de sare transilvane, comitele de aici fiind considerat superiorul cămărașilor și vice-cămărașilor celorlalte cămări de sare din Transilvania¹¹. Pentru perioada Principatului au fost identificați 140 de cămărași ce au activat la cămările de sare din Turda, Dej, Sic, Cojocna și Ocna Sibiului. Dintre aceștia 14 sunt de origine turdeană, o parte dintre ei au fost în această funcție și la alte cămări de sare din Transilvania. La Turda,

⁶ *Documente privind istoria României, seria C, Transilvania* (în continuare, *DIR C.*), Veacul XI-XIII (1075-1250), vol. I, București, Editura Academiei RPR, 1951, p. 1.

⁷ Wolf Rudolf, *Exploatarea sării în Transilvania în perioada Principatului (1541-1691)*, teză de doctorat, manuscris, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, 1998, p. 5.

⁸ *DIR C. Veacul XIV. Transilvania*, vol. II (1321-1330), București, Editura Academiei RPR, 1953, p. 46; *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (în continuare, *MES*), I, tomus quartus, Strigonii-Budapestini, Budapesta, 1999, p. 478.

⁹ Ovidiu Mera, Tudor Ștefănie, Valentin Vișinescu, *Cetatea din muntele de sare*, Turda, 2010, p. 19.

¹⁰ W. Rudolf, *op. cit.*, p. 5.

¹¹ *Ibidem*.

pentru aceeași perioadă, studiul documentelor a dus la identificarea unui număr de 45 de cămărași¹².

Cămara de Sare de la Turda era compusă din: ocnele propriu-zise, casa cămării și din proprietățile aflate la hotarul localității (fânețe, teren arabil¹³, zone viticole, păduri, heleștee¹⁴ etc.).

Față de cămara de sare orașenii aveau anumite obligații în muncă (*gratuitus labor*). Muncile prestate de către comunitate erau diverse: cositul, transportul și depozitarea fânului de pe fânețele cămării la Casa Cămării, tăiatul și transportul de la pădure a lemnului pentru construcții, cărbune (necesar fierăriei) și foc, aprovizionarea ghețării, strângerea și transportul dijmei la Casa Cămării¹⁵, ridicarea de stăvilare la heleșteele ce aparțineau cămării, transportul grâului la moară, aducerea vinului pentru cârciumărit la Casa Cămării¹⁶, diverse munci de întreținere la ocne etc. Cu toate că în documente aceste obligații sunt pomenite ca munci gratuite, în realitate pentru efectuarea lor cămărașul plătea o anumită sumă de bani sau o anumită cantitate de sare¹⁷.

Cămara de sare de la Turda s-a aflat de-a lungul timpului sub administrație unică, dar au existat și cazuri când ocnele au fost concesionate (secolul al XVII-lea)¹⁸.

În perioada stăpânirii habsburgice, ocnele de sare de la Turda au continuat să aducă venituri importante fiscului. Puterea centrală, încercând să obțină venituri mai mari de la aceste ocne, a renunțat la concesionarea exploatării, administrând ocnele direct prin intermediul cămărașilor.

Începând cu secolul al XIX-lea rolul cămării de sare de la Turda scade, aceasta fiind mutată la Sibiu, apoi la Cluj și în final la Ocna Mureș. Cauza mutării acesteia a fost legată în principal de scăderea în importanță a salinelor de la Turda, dar și de deschiderea unor noi exploatări de sare la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁹.

Casa Cămării de Sare din Turda în documente. Prima informație despre reședința cămării de la Turda o avem din anul 1524, în perioada comitelui cămărilor transilvane, Iacob Thornaljai²⁰. Informații despre existența Casei Cămării de Sare la Turda sunt oferite și de către călătorii străini Hans Dernschwam, în anul 1528²¹, și

¹² H. Groza, *op. cit.*, p. 33-34.

¹³ W. Rudolf, *Torda város Tanácsi Jegyzőkönyve 1603-1678*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 1993, p. 12. În secolul al XVII-lea cămara de sare de la Turda nu dispunea de teren arabil. Necesarul subzistenței personalului era asigurat de un lot de teren arabil dat în folosință de către primăria orașului.

¹⁴ *Ibidem*. Cămara de Sare avea în proprietate la mijlocul secolului al XVII-lea trei heleștee.

¹⁵ *Ibidem*. Dijmele din Turda Veche și Bisericanii au fost strânse de Cămara de Sare până în anul 1665.

¹⁶ *Ibidem*. Pe tot parcursul secolului al XVII-lea, Cămara de Sare obținea venituri importante din comercializarea alcoolului și avea dreptul conform privilegiilor conferite de către principe de a-și vinde produsele la cârciumile din oraș.

¹⁷ W. Rudolf, *Exploatarea sării...*, p. 112.

¹⁸ *DIR C. Veacul XIV. Transilvania*, vol. II (1321-1330), p. 46; *MES*, I, tomus quartus, p. 478.

¹⁹ O. Mera, T. Ștefănie, Val. Vișinescu, *op. cit.*, p. 9.

²⁰ Weisz Attila, *Monumente ecleziastice și medievale din orașul Turda*, teză de doctorat, manuscris, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, 2013, p. 50.

²¹ *Călători străini despre Țările Române* (în continuare *Călători*), vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968, p. 268.

Georg Werner, în anul 1552²². Fără a specifica locația, în rapoartele acestora se precizează că la o distanță apreciabilă față de ocne se afla Casa Cămării de Sare²³.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o serie de personalități amintesc în înscrisurile lor de existența Casei Cămării, unii dintre ei fiind chiar „ospătați și cazați” de cămărașii din Turda²⁴. Îi amintim aici pe: misionarul catolic Antonio Possevino (1583), francezul Jacques Bongars (1554-1612)²⁵, suedezul Conrad Iacob Hildebrandt (1629-1679)²⁶, Rocus Ulbricht (1738)²⁷, abatele iezuit Francois Xavier de Feller (1735-1802)²⁸ și pe numismatul italian Domenico Sestini (1759-1832)²⁹.

Cele mai multe informații despre Casa Cămării sunt prezente într-o listă de inventar întocmită de scribii cancelariei principelui Transilvaniei, Acațiu Barcsai (1658-1660). Documentul, redactat în 2 aprilie 1660 de Diósi Gáspár și Pávai János, cuprinde inventarul bunurilor mobile și imobile ale Casei Cămării la acea dată³⁰.

O altă listă de inventar, redactată în timpul domniei principelui Mihail Apafi I (1662-1690), în anul 1677³¹, completează informația deținută despre Casa Cămării din Turda. Cele două inventare sunt cunoscute specialiștilor, fiind publicate în ultimii ani³². Inventarele redactate în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ce prezintă aspecte și informații inedite despre Casa Cămării de Sare de la Turda, coroborate cu rezultatul cercetării arheologice, a condus evident la o mai bună cunoaștere a istoriei monumentului. Conform documentelor analizate, descrierea clădirii, a compartimentărilor și a destinației unora dintre încăperi justifică într-o oarecare măsură spațiile existente astăzi atât la subsol, cât și la parter. Informațiile despre încăperile situate la etajul edificiului rămân totuși, cel puțin deocamdată, lacunare și confuze.

Pe lângă inventarul realizat, indirect, aceste documente ne-au oferit atât descrieri ale clădirii, curții și a grădinilor istorice, cât și a unor anexe ale Casei Cămării, precum: bucătăria, măcelăria, brutăria, grajdurile, ghețaria, fântâna, pridvorul exterior, camera de cereale etc.³³. Deși se precizează destinația acestor mici

²² *Ibidem*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1970, p. 19.

²³ H. Groza, *op. cit.*, p. 31.

²⁴ W. Attila, *op. cit.*, p. 48-49. Reprezentanții misiunilor diplomatice erau cazați și în alte clădiri importante ale orașului, cum ar fi, de exemplu, clădirea primăriei.

²⁵ *Călători*, vol. II, p. 551.

²⁶ *Călători*, vol. V, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1973, p. 560. Conrad Iacob Hildebrandt a călătorit prin Transilvania în calitate de emisar al regelui Suediei, Carol al X-lea Gustav, care după alungarea lui Ioan Cazimir II de pe tronul Poloniei dorea să ofere coroana principelui Gheorghe Rákoczi II.

²⁷ *Călători*, vol. IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1997, p. 217. Rochus Ulbricht, călugăr misionar de la mănăstirea franciscană din Glatz (Boemia).

²⁸ *Ibidem*, p. 571.

²⁹ *Ibidem*, vol. X, partea I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 2000, p. 367.

³⁰ *Az erdély káptalan országos levéltára: A tordai sókamaraház 1660-as lettári listája*, Magyar Országos Levéltár, Budapest, Lymbus XVI/1 (în continuare MOL, *Lymbus*, XVI/1).

³¹ *Kolozsmonostori Konvent Levéltára. A tordai sókamaraház 1677-es lettári listája*, Magyar Országos Levéltár, Budapest, Urbaria Folia 786-890 (în continuare MOL, *Folia Urbaria*).

³² Vass Erzsébet, *A tordai sókamaraház*, în „Aluta”, XXII, Sfântu Gheorghe, 1998, p. 39-58.

³³ H. Groza, *Palatul Voievodal din Turda în documente medievale și moderne*, în Acta Musei Napocensis (AMN), 47, II, Cluj-Napoca, 2010, p. 120.

construcții printr-o descriere detaliată, aceste documente nu specifică precis amplasamentul acestora. Anexele nu se mai regăsesc astăzi în teren, ele fiind distruse cel mai probabil de construcțiile ce s-au ridicat ulterior în fosta curte a Casei Cămării de Sare³⁴. La aceasta se mai adaugă și pierderea unei mari zone din terenul fostelor grădini istorice odată cu amenajările moderne ale Pârâului Racilor în epoca modernă.

Minuțios redactate, inventarele au surprins și o serie de aspecte ale vieții sociale și economice din Turda secolului al XVII-lea. Am fost informați atât de existența unui personal specializat ce deservea această instituție, cât și a unor angajați permanenți³⁵, rapoartele vremii consemnând în numeroase rânduri sumele ce le erau plătite acestora săptămânal sau anual³⁶.

Descrieri ale casei cămării apar mai frecvent începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, informații interesante oferindu-ne Csipkés Elek în prima monografie a orașului, apărută în anul 1823³⁷. Descrierile și informațiile privitoare la această problematică sunt mult mai ample în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Rómer Flóris, în vizita făcută la Turda în anul 1868, notează o mare parte a inscripțiilor aflate la fosta casă a cămării de sare, schițând în caietele sale și blazonul aflat pe frontonul porții de la intrare, înainte de demolarea acesteia survenită în anul 1883³⁸. Informațiile și descrierile edificiului vor fi completate două decenii mai târziu de către istoricul ungar Orbán Balász, care într-o perioadă caracterizată de romantism își aduce un aport subiectiv în prezentarea încăperilor clădirii și a destinației acestora. Imaginația foarte bogată a istoricului maghiar a redat evenimente politice din istoria Transilvaniei, care s-ar fi derulat în incinta acestei clădiri și care rămân încă neconfirmate³⁹.

Amplasament. Descriere. La începutul veacului al XVI-lea, cultura și arta au continuat să se dezvolte în toată Europa, formele arhitecturii Renașterii pătrunzând și în Transilvania. Elementele arhitectonice ale noului stil au pătruns cu precădere atât la construcțiile nobiliare, cât și la cele ecleziastice.

În ce privește arhitectura urbană din Transilvania, aceasta s-a dezvoltat în condiții restrictive, impuse de epoca anterioară, planurile și fațadele construcțiilor fiind subordonate formelor specifice orașului medieval. Renașterea în Transilvania

³⁴ *Ibidem*. Urmele unor construcții au fost descoperite la introducerea rețelei de canalizare, în anul 2009.

³⁵ *Călători*, vol. II, p. 321.

³⁶ W. Rudolf, *Exploatarea sării...*, p. 73. În atribuțiile cămării de la Turda intrau o serie de sarcini precum: plata judei („purtătorul de cuvânt” al tăietorilor de sare) cu 12 florini pe an, plata unui fierar și plata unui argat responsabil cu împărțirea seului (*distributor saevi*), ce asigura iluminatul în mină și care era plătit cu 12 florini pe an. Fierarul (*faber*), ascuțea și se îngrijea de uneltele tăietorilor de sare, fiind retribuit în anul 1528 cu 50 de denari pe săptămână. Din anul 1552, acestei sume i se mai adaugă 1 denar pe săptămână pentru baie, nouă coți de postav pe an și un cojoc.

³⁷ Bicsok Zoltán, *Torda város története és statútuma. Csipkés Elek kézirat 1823-ból*, Kolozsvár, 2001.

³⁸ Sódor Alajos, *Rómer Flóris úti jegyzetkönyvei*, (kézirat) Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézete. Budapest, 1980 (Magyar Építészettörténeti Dokumentáció, 1.), XXVI. Jegyzetkönyv.

³⁹ Orbán Balász, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889.

păstrează în general caracterul constructiv al arhitecturii gotice premergătoare. Monumente civile de arhitectură urbană din perioada Renașterii s-au păstrat, însă, foarte puține⁴⁰. Datele caracteristice acestui stil se rezumă, cel puțin pentru arhitectura medievală civilă din Turda, la elemente izolate din piatră cioplită – portaluri și ancadrame de uși și ferestre, inscripții și blazoane nobiliare⁴¹. Este și cazul fostei case a Cămării de Sare de la Turda.

Casa Cămării de Sare, situată în centrul orașului, este cel mai valoros monument de arhitectură medievală civilă din zonă. În aspectul exterior al clădirii predomină o impresie de sobră masivitate, descinsă din tradițiile arhitecturii civile gotice, pe care modificările ulterioare renașcentiste nu le-a risipit decât într-o oarecare măsură. Volumetria masivă a clădirii nu este împărțită de elemente orizontale sau verticale, predominând zidul plin nedecorat. Principiile și procedeele Renașterii găsesc câmp de acțiune în domeniul compozițiilor de plan, al soluțiilor spațiale determinate de folosirea bolților cilindrice și cel al ornamentării ancadramentelor.

Din punct de vedere tipologic această construcție poate fi definită ca o trecere de la clădirile publice medievale la curiile Renașterii.

Clădirea, așa cum se prezintă în prezent, este rezultatul mai multor etape de edificare, intervențiile ultimului secol și jumătate punându-și puternic amprenta asupra aspectului acesteia⁴².

Edificiul a suferit în timp mai multe modificări, datorate distrugerilor și incendiilor care au avut loc de-a lungul existenței sale și totodată transformărilor radicale survenite la numeroasele renovări ce au avut loc în cei aproximativ 500 de ani de la fundarea lui.

Etapele și fazele de edificare. Data exactă a începerii construcției și a destinației sale inițiale nu ne este cunoscută. Putem, însă, afirma cu certitudine că această construcție a început să se dezvolte pornind din colțul de sud-est, unde inițial a existat un turn cu plan rectangular, a cărui înălțime și număr de niveluri nu au putut fi determinate din lipsa informațiilor. Construcția acestui turn rectangular corespunde de fapt cu prima etapă de construcție.

Casa Cămării în secolul al XV-lea. Prima etapă de edificare - E I. Insuficiența informațiilor documentare cu privire la datarea monumentului nu îndepărtează incertitudinile și îndoielile, lăsând un prielnic spațiu discuțiilor științifice. Unii istorici afirmă că turnul (bastionul⁴³) a fost demolat și înglobat în sistemul de fortificații al bisericii reformate din Turda Veche și ar fi fost ridicat împreună cu întreaga incintă fortificată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1560-1570), în perioada domniei principelui Ioan II Sigismund Zapolya (1540-1571)⁴⁴.

⁴⁰ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei RSR, 1982, p. 312. Printre cele mai reprezentative și mai cunoscute clădiri medievale se numără: Casa Wolphard și Casa Matias din Cluj Napoca, Casa Haller din Sibiu etc..

⁴¹ H. Groza, *Un monument de arhitectură medievală: Palatul Voievodal din Turda*, în „AMN”, 45-46, II, Cluj-Napoca, 2008-2009, p. 236-242.

⁴² *Ibidem*, p. 232.

⁴³ Orbán B., *op. cit.*, 1889.

⁴⁴ Camil Mureșan, *Monumente Istorice din Turda*, București, Editura Meridiane, 1968, p. 24.

Compus astăzi din parter și etaj, acesta a suferit de-a lungul istoriei numeroase intervenții ce au dus la modificări esențiale ale structurii și aspectului său. Analiza elementelor de arhitectură ce fac parte din componența turnului au stabilit data aproximativă a edificării acestuia. Elementele originale de arhitectură gotică⁴⁵ ce s-au mai păstrat, indică într-o primă fază, *F I*, ridicarea acestui turn în a doua jumătate a secolului al XV-lea sau cel mai târziu la sfârșitul aceluiași veac⁴⁶. Conform aceluiași elemente de arhitectură, a doua fază din cadrul primei etape de construcție a turnului, *F II*, corespunde perioadei Renașterii, modificări ce au avut loc cel mai probabil în prima jumătate a secolului al XVI-lea⁴⁷.

Elementele arhitectonice ce aparțin perioadei gotice se rezumă la trei ancadrame din piatră (două de ușă și unul de fereastră). Celelalte elemente arhitectonice ale turnului aparțin epocilor renascentiste și neoclasiciste.

Turnul a suferit o multitudine de intervenții ce au dus la modificări radicale ale aspectului său atât la exterior, cât și pe interior. Bolțile din cărămidă existente inițial au fost înlocuite cu plafoane tăvănite din lemn, cel mai probabil la renovările efectuate la începutul secolului al XIX-lea. Tot în perioada modernă s-a renunțat la zidul ce compartimenta camera de la parterul turnului. Ultima intervenție asupra tavanelor a avut loc în anul 1964, când au fost turnate planșee casetate din beton. Motivul înlocuirii acestora fiind cauzat de prăbușirea acestora. Multitudinea nivelurilor de călcare din interiorul turnului (lutuială, lemn, cărămidă), este încă un indiciu în ceea ce privește numeroasele faze intermediare și intervenții ce s-au succedat până în prezent⁴⁸.

Casa Cămării în secolul al XVI-lea. A doua etapă de construcție - E II. Între anii 1581-1594 a avut loc cea de a doua etapă de construcție - *E II*, atunci când turnul a fost înglobat într-o construcție nou ridicată. Este momentul când edificiului i s-au dat proporții mai mari, fiind amenajat mai confortabil decât în versiunea inițială⁴⁹. Turnului existent îi este adosat pe latura nordică un corp de clădire, compus din subsol, parter și etaj.

Cercetările arheologice efectuate au confirmat etapizarea și intervențiile asupra construcției datate și relevate de elementele de arhitectură existente. Prilejuită de amplele lucrări de reabilitare ale clădirii efectuate la sfârșitul secolului al XX-lea, cercetarea a reușit definirea și stabilirea etapelor și fazelor de construcție a monumentului și a renovărilor mai importante ce au avut loc de-a lungul istoriei sale.

Cercetarea arheologică întreprinsă, coroborată cu studiul surselor documentare, a dus la obținerea unor informații deosebit de prețioase pentru cunoașterea monumentului. Subsolul, pentru prima dată descris într-un document medieval, era alcătuit dintr-o succesiune de beciuri legate între ele, fapt confirmat și de cercetarea arheologică. Beciurile acoperite cu bolți cilindrice de cărămidă, sunt sprijinite pe

⁴⁵ Portalul relativ simplu este profilat gotic, fiind amplasat pe latura de nord a turnului. Astăzi acesta este înglobat în extinderile ce au avut loc ulterior.

⁴⁶ Virgil Vătășianu, *Istoria Artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, Editura Academiei RPR, 1959, p. 618.

⁴⁷ Weisz A., *op. cit.*, p. 53.

⁴⁸ Cercetarea arheologică a confirmat existența a cel puțin patru niveluri de călcare.

⁴⁹ C. Mureșan, *op. cit.*, p. 25.

arhivolte de piatră ecarisată⁵⁰. Accesul în beciuri se făcea pe latura de est a clădirii, acolo unde exista o scară din lemn ce făcea legătura atât cu parterul edificiului, cât și cu etajul acestuia. Descrierea edificiului este cunoscută, în ultimii ani fiind publicate mai multe studii de specialitate⁵¹.

Turda în secolul al XVII-lea. Casa Cămării de Sare. Renovări? La scurt timp de la finalizarea lucrărilor de modernizare a Casei Cămării de Sare, Turda, ca și întreaga Transilvanie de altfel, a trăit vremuri tulburi.

Situația politică și socială de la începutul secolului al XVII-lea a fost strâns legată de evenimentele ce s-au derulat în urma asasinării lui Mihai Viteazul (1593-1601) și de perioada terorii instituită de mercenarii generalului Basta în timpul guvernării sale în Transilvania (1602-1604).

În timpul conflictului dintre trupele imperiale ale lui Georgio Basta și cele ale nobilimii transilvănene, Turda a suferit mari distrugereri, devastată de patru ori⁵² ea a fost aproape depopulată⁵³. În urma acestor evenimente, au izbucnit epidemii și molimi care au decimat populația orașului⁵⁴. După unii istorici, Turda s-ar fi confruntat cu o epidemie de holeră în anul 1603, care a dus la o scădere demografică considerabilă. Această scădere nu se datorează doar ratei mari a mortalității, ci și faptului că orașul a fost părăsit de un număr însemnat de locuitori⁵⁵. Cercetările arheologice întreprinse în anul 2006 la sud de biserica reformată, în necropola medievală, au confirmat existența unei astfel de epidemii⁵⁶. Pe întreg parcursul secolului al XVII-lea în Transilvania au fost consemnate nouă epidemii de ciumă și holeră⁵⁷.

Sigismund Báthory este primul dintre principii transilvăneni care întărește privilegiile și libertățile localității, în actul emis la Alba Iulia, la 1 mai 1602⁵⁸.

Reconstrucția orașului a fost alertă, politica de stimulare a vieții economice și sociale dusă de principii Transilvaniei dovedindu-se benefică. Pentru îmbunătățirea situației demografice de la Turda, principii Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613-1629), Gheorghe Rákóczi I (1630-1648), Gheorghe Rákóczi II (1648-1657) și Mihail Apafi (1660-1692), au acordat numeroase privilegii coloniștilor aduși să repopuleze orașul. Turda a fost repopulată cu soldați eliberați din armată în anul 1619⁵⁹. În același

⁵⁰ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 618.

⁵¹ H. Groza, *Un monument...*, p. 233-252; idem, *Palatul Voievodal...*, p. 109-122; idem, *Aspects concerning the interiors of the „Voivodal Palace” from Turda*, în „AMN”, 50, II, 2013, Cluj-Napoca, p. 139-153; idem, *Cercetări inedite...*, p. 30-37.

⁵² Orbán B., *op. cit.*, p. 268.

⁵³ C. Mureșan, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁴ Eugen Gergely, *Turda istorie și contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2005, p. 76.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Responsabil șantier arheologic - dr. Ana Căținaș (Muzeul de Istorie Turda). Rezultatele cercetării sunt inedite.

⁵⁷ Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 113.

⁵⁸ Orbán B., *op. cit.*, p. 127.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 143, 144 și 146.

an, principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, acordă blazon și statut nobiliar celor 335 de coloniști aduși în același scop în Turda Nouă.

În ce privește distrugerile orașului și pagubele materiale suferite, ele au fost de proporții. Nu știm cât de mult a fost afectată Casa Cămării de Sare, deoarece nu deținem informații documentare care să ateste distrugerii ale acesteia. Cu siguranță și acest edificiu a avut de suferit de pe urma evenimentelor, din moment ce alte construcții impozante ale orașului au fost devastate, distruse și incendiate. Singurele dovezi concrete rămân cele arheologice, stratigrafia secțiunilor arheologice cercetate fiind certă în această privință⁶⁰. Chiar dacă nu avem informații care să ateste intervenții de renovare ale acestei clădiri în prima jumătate a secolului al XVII-lea, având în vedere evenimentele derulate la Turda ele au avut loc cu siguranță.

A treia etapă de construcție - E III. La scurt timp de la extinderea clădirii pe latura sa nordică, nevoi stringente ale Casei Cămării impun noi modificări. Astfel, clădirea este extinsă de data aceasta spre vest, acolo unde sunt semnalate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea grădinile istorice. Modificările au avut loc cel mai probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, după cum o dovedește singura monedă descoperită în cercetarea arheologică⁶¹. Materialul arheologic descoperit constă din fragmente ceramice și de cahle, datat cronologic la cumpăna veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea.

În etapa *E III*, apare așadar pe latura de vest a clădiri, adosat, un alt corp de clădire, cu o funcție pe care nu am putut-o deocamdată determina. Realizată de diletanți, această construcție nu a rezistat în timp. Adâncimea mică de fundare a corpului de clădire nou construit, la care se adaugă instabilitatea terenului din zonă, a dus în cele din urmă la apariția fisurilor și rupturilor în fundații⁶². Corpul de clădire adosat în această etapă, era funcțional în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Deși nu cunoaștem data dezafectării acestuia, putem presupune că etapa *E IV* a contribuit cu siguranță la demolarea lui.

Renovări la Casa Cămării în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în Transilvania au avut loc numeroase incursiuni otomane și tătare ce au dus la pustiirea unor zone întinse, Turda numărându-se printre localitățile afectate. Ca răspuns la campania militară întreprinsă de Gheorghe Rakóczi II (1648-1660) în Polonia, fără acordul Porții Otomane, trupele turco-tătare invadează Transilvania în anul 1658. În această campanie, Turda este devastată și incendiată, o parte a orașenilor refugiindu-se la Cluj și în pădurile învecinate⁶³.

Călătorul turc Evlia Celebi (1611-1684?), participant la această campanie militară, a fost martor la devastarea și distrugerea a numeroase orașe transilvănene, de către cei aproximativ 200.000 de combatanți, cât număra armata otomană. Turda

⁶⁰ Casa Cămării a fost incendiată în repetate rânduri pe parcursul secolului al XVII-lea.

⁶¹ Monedă cu valoarea nominală de 3 groși, emisiune monetară a regelui Poloniei, Sigismund al III-lea; anul emiterii este ilizibil.

⁶² Rupturile din fundații au fost observate la cercetarea arheologică.

⁶³ Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke (ed.), *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei*, I, Cluj-Napoca, EME, 2006, p. 18.

s-a numărat și ea printre orașele ce au avut de suferit în urma atacurilor acestor hoarde: „Turda este și ea dărâmată și pustiită”⁶⁴.

Un an mai târziu, la 24 mai 1659, în cadrul lucrărilor dietei ținute la Sebeș se ia hotărârea repopulării Turzii cu nobilii și cetățenii refugiați din Lugoj și Caransebeș, orașe ocupate de turci, populația adusă intrând în subordinea comitatului Turda⁶⁵. Câteva luni mai târziu, venind în ajutorul lui Acațiu Barcsai, pașa de Buda, Sejdi Ahmed, distruge armata lui Gheorghe Rakóczi II, venită din Parțium în ajutorul acestuia, la Turda. Nu au fost consemnate distrugerii semnificative în oraș.

Incursiunile otomane și tătare s-au repetat și în anii următori. Anul 1661 aduce un nou atac turcesc asupra orașului Turda, prin Ali Pașa, care îl urmărea pe Kemeny Janos.

Între anii 1660-1661, Evlia Celebi participă ca însoțitor la campaniile militare conduse de vizirul Köse Ali Pașa, până la instalarea lui Mihail Apafi I ca principe al Transilvaniei⁶⁶. Și în această campanie Turda a fost incendiată, fiind luați sute de prizonieri⁶⁷: „Am poposit în acest oraș timp de o zi, pe care l-am și ars astfel încât s-a pustiit complet și n-a rămas nimic în urma lui”⁶⁸, „și a fost distrus în așa măsură, încât pe acest loc n-a mai rămas nimic, afară de o grămadă de ruine”⁶⁹.

Ca urmare a acestor evenimente politice și campanii militare duse pe teritoriul Turzii, orașul a suferit mari distrugerii. Pentru refacerea localității autoritatea centrală a dus o politică demografică repopulând în mai multe rânduri orașul în anii 1659 și 1665 cu refugiați din Caransebeș, Lugoj și Oradea⁷⁰.

Incursiunile musulmanilor au afectat la modul cel mai serios Casa Cămării de Sare, pricinuindu-i numeroase pagube. Deși nu sunt menționate documentar lucrări de renovare și intervenții asupra clădirii în această perioadă, ele cu siguranță au existat. Inventarul realizat în anul 1660 de către scribii cancelariei principelui Transilvaniei, Acațiu Barcsai (1658-1660), prezintă mai multe părți ale casei cămării afectate de distrugerii și incendii. Inventarul realizat în anul 1677 ne prezintă în schimb o situație ameliorată a celei prezentate 17 ani mai devreme, urmele distrugerilor și incendiilor ce au afectat edificiul fiind șterse de intervențiile de renovare ce au avut loc în acest interval.

Turda în secolul al XVIII-lea. Casa Cămării de Sare. Renovări. La începutul secolului al XVIII-lea, în cadrul evenimentelor revoluției anti-habsburgice conduse de principele Francisc Rakoczi II (1704-1711), Transilvania a fost teatrul unor lupte violente între armata principelui și a celor 8.000 de soldați din armata habsburgică, aflați sub comanda generalului Rabutin⁷¹. În acest context, orașul Turda, fidel principelui, a fost ocupat, prădat și incendiat de o parte a trupelor de mercenari aflate sub

⁶⁴ T. Nicoară, *op. cit.*, vol. II, p. 275.

⁶⁵ Bogdándi Zs., Gálfı Emöke, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁶ *Călători*, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 313.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 684.

⁶⁸ Bogdándi Zs., Gálfı Emöke, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁹ *Călători*, vol. VI, p. 548.

⁷⁰ Orbán B., *op. cit.*, p. 143, 144 și 146.

⁷¹ Virgil Cândea, *Istoria Românilor*, vol. V, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 380.

conducerea generalului danez Tiege⁷². În urma numeroaselor confruntări, au suferit distrugerii majore toate edificiile impozante ale orașului: biserica romano-catolică, fortificația și biserica reformată și probabil multe dintre construcțiile aflate în apropierea celor menționate mai sus.

Un plan de restaurare și refacere a fortificației bisericii reformate și a întregului areal a fost întocmit de către autoritățile habsburgice încă din anul 1734⁷³. Planul, în care apar pentru prima dată detalii referitoare la curtea Casei Cămării, este de o importanță majoră pentru înțelegerea evoluției și istoriei acestei clădiri. Informațiile oferite de acest document sunt întărite de harta Josephină, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1769-1773), și mai apoi de cea franciscană de la începutul secolului următor. Harta Josephină ne prezintă atât planurile clădirii și anexelor (astăzi dispărute), cât și fosta grădină a casei cămării.

Chiar dacă nu au fost semnalate documentar intervenții de renovare sau alte etape de construcție, având în vedere evenimentele politice derulate și distrugerile ce au avut loc în Turda, este greu de grezut ca ele să nu fi existat pe parcursul acestui secol.

Casa Cămării la începutul secolului al XIX-lea. A patra etapă de construcție – E IV. În anul 1818 au avut loc ample renovări la Casa Cămării de Sare din Turda, construcția fiind modificată radical și extinsă spre vest.

Extinderea clădirii a însemnat de fapt construirea unui corp de clădire etajat, cu câte două încăperi de mari dimensiuni pe fiecare nivel. Această etapă este consemnată epigrafic într-o inscripție ce s-a păstrat în elevația clădirii⁷⁴.

Renovările de la începutul secolului al XIX-lea au fost majore și complexe, ele confruntându-se cu un monument aflat la acea dată în ruină. Acestea au simplificat structura inițială a clădirii, iar o parte a încăperilor de la parter, dar și a celor situate la etajul clădirii au fost recompartimentate. Cele mai multe dintre ancadramentele din piatră ale ferestrelor de la etajul clădirii au fost înlocuite cu ancadramente neo-clasiciste.

Marea intervenție din anul 1818, așa cum spunea și Orbán Balász în monografia Turzii, „a dezbrăcat clădirea de forma originală în așa măsură încât este foarte dificil să se constate astăzi ce este original și ce este adăugat ulterior”⁷⁵. După unele surse, lucrările au fost conduse de meșterul constructor Kövecsi János⁷⁶. Arheologic au fost identificate numeroase intervenții asupra clădirii, ce pot fi atribuite acestei etape de construcție⁷⁷.

Casa Cămării la sfârșitul secolului al XIX-lea. A cincea etapă de construcție – E V. Renovările de la sfârșitul secolului al XIX-lea, consemnate atât de istoricul

⁷² C. Mureșan, *op. cit.*, p. 17.

⁷³ Planul bisericii reformate din Turda Veche și a cetății alăturate, din 1734, cu propunerile de reamenajare a cetății (Kriegsarchiv, Inland C 1 – 1 – 604).

⁷⁴ Inscripția a fost demontată la renovările din 1997-2011 și a fost expusă în sala destinată perioadei medievale a Muzeului de Istorie Turda.

⁷⁵ Orbán B., *op. cit.*, p. 346.

⁷⁶ Weisz A., *op. cit.*, p. 55.

⁷⁷ Asupra acestui aspect vom reveni într-un studiu mai detaliat privind lucrările ce au fost executate de-a lungul istoriei clădirii.

Orbán Balázs, cât și de arhitectul Lux Kalmán, constituie totodată o altă etapă de construcție a edificiului. Lucrările efectuate între anii 1886-1887 au adus câteva modificări care au schimbat aspectul exterior al clădirii. Cea mai vizibilă a fost adosarea contraforturilor de susținere a zidurilor pe întreg perimetrul clădirii. Premergător acestor lucrări a fost renunțarea la poarta monumentală de la intrarea în curte în anul 1883 și demantelarea zidurilor ce delimitau fosta casă a cămării de celelalte proprietăți. Tot în acea perioadă s-a renunțat la anexele dispuse pe laturile de sud și de nord ale fostei curți. Aceste modificări au fost identificate atât de cercetarea arheologică, cât și de desenele lui Istvan Téglas, și releveele lui István Möller, utilizate ulterior de către arhitectul Lux Kalmán la marea restaurare de la începutul secolului al XX-lea.

Casa Cămării la începutul secolului al XX-lea. A șasea etapă de construcție – E VI. Lucrările executate între anii 1911-1913, de către echipa ce se afla sub directa îndrumare a tânărului arhitect maghiar Lux Kalmán, au fost radicale și au salvat acest monument de la pieire. Lucrările de restaurare, la fel ca precedentele renovări, au constituit practic prin modificările majore aduse o nouă etapă de construcție în istoria multiseculară a edificiului.

Intervențiile restauratorului s-au axat atât pe interioarele și exteriorul edificiului, cât și pe amenajarea perimetrului acestuia. Acestea au surprins și identificat mai multe detalii medievale legate de fazele de început ale construcției, însă documentarea lucrărilor a lăsat mult de dorit.

Pentru aceste lucrări de restaurare au fost întocmite planuri și rapoarte minuțioase. Planul general al restaurării prevedea atât refacerea unor părți din clădire, cât și a unor elemente originale aflate în componența acesteia. Desfacerile efectuate au avut ca scop revenirea la volumele inițiale, înlăturarea unor elemente și eliberarea zidăriei și golurilor vechi ale clădirii. Multe dintre propunerile inițiale nu s-au regăsit însă materializate la sfârșitul acestor lucrări. Mai mult decât atât, o parte a clădirii care necesita investiții mari pentru a fi reabilitată a fost demolată, iar unul dintre beciuri grav afectat structural a fost acoperit⁷⁸.

Ca și multe alte renovări din zilele noastre, *refacerile* de la începutul secolului al XX-lea nu au putut reda monumentului aspectul original⁷⁹. Deși s-a încercat, planul propus nu a fost respectat *ad literam* din diverse motive și considerente: de ordin tehnic, structural, buget alocat, din punct de vedere al locației monumentului etc.

Renovări și intervenții la clădirea Casei Cămării în secolul al XX-lea. Între anii 1913-1997 au existat o multitudine de intervenții asupra clădirii, care nu au adus

⁷⁸ Beciul descoperit în cercetarea arheologică trebuia refăcut și de asemenea câteva dintre ferestrele de la etajul clădirii.

⁷⁹ Primul aspect demn de menționat este demolarea corpului de clădire aflat pe latura de nord a monumentului și construirea unei anexe în unghiul interior al clădirii. O altă modificare majoră a fost relocarea intrării în beciurile clădirii, moment în care vechea intrare a fost obturată și intrândul medieval acoperit cu umplutură de pământ. Pe interior au fost modificate: scara festivă, intrarea în podul clădirii, aspectul unor încăperi atât la parter, cât și de la etajul clădirii.

modificări importante în ce privește aspectul și structura acesteia. Considerate etape intermediare în istoria edificiului, acestea au fost confirmate de cercetările din arhive:

- 1927-1928 – reparații și renovări interioare;
- 1937 – reparații și amenajări interioare;
- 1944-1947 – amenajări pentru sediul ARLUS (Asociația Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică);
- 1963-1967 – reparații curente, reamenajări și dotări tehnice specifice destinației clădirii;
- 1971-1972 – intervenții la șarpantă, cornișă și la plafoanele din lemn ale încăperilor clădirii;
- 1986-1987 – reparații curente și reamenajări ale interioarelor.

Casa Cămării la cumpăna dintre milenii. A șaptea etapă de construcție – E VII. La sfârșitul mileniului trecut a început cea mai amplă renovare din istoria clădirii, lucrare ce s-a întins pe mai bine de 14 ani. Lucrările de restaurare au început în vara anului 1997 și au fost finalizate în anul 2011.

Grav afectată de efectul inundațiilor care au erodat malul pârâului din apropiere⁸⁰, la data începerii lucrărilor de reabilitare clădirea s-a aflat în pragul prăbușirii. Confruntându-se cu reale probleme, restaurarea și-a propus să urmărească: găsirea unor soluții pentru stabilizarea terenului de fundare, desfacerea adaosurilor provenite de la renovările anterioare, refacerea componentelor istorice certe și marcarea etapelor de construcție, dotarea tehnică modernă și amenajarea funcțională a clădirii ce în prezent are destinația de muzeu⁸¹.

Lucrările au fost radicale și au avut în vedere într-o primă fază consolidarea malului văii, iar mai apoi a clădirii. Operațiile premergătoare acestor lucrări au scos la lumină elemente necunoscute ale fazelor de început ale monumentului, ceea ce a făcut necesară extinderea investigațiilor. O parte a elementelor descoperite în cercetările arheologice și de parament au fost marcate, iar unele refăcute.

Dintre lucrările mai importante ce au avut loc la fosta casă a cămării, putem aminti: refacerea unei părți a corpului de clădire construit la sfârșitul secolului al XVI-lea, mansardarea podurilor clădirii și compartimentarea lor, înlocuirea sistemului de încălzire, a rețelei apă-canal și a celei electrice, montarea sistemelor antiincendiu și antiefracție. Au fost realizate de asemenea și alte modificări precum: recompartimentarea unor încăperi de la parter și etaj, reamplasarea casei scărilor, schimbarea șarpantei și învelișului, realizarea tencuielilor de epocă, parchetarea încăperilor, reamplasarea grupurilor sanitare etc. Proiectul de restaurare mai cuprindea și reamenajarea perimetrului istoric al clădirii, lucrare care nu a fost executată nici până la această dată.

Concluzii. De la renovarea din anul 2011 au trecut câțiva ani. Probleme legate de întreținerea unei astfel de clădiri monument vor apărea, însă, mereu.

⁸⁰ Clădirea, situată în imediata apropiere a Văii Racilor, a fost afectată de inundațiile produse în vara anului 1969.

⁸¹ Virgil Polizu, *Proiecte muzeologice: Palatul Voievodal Turda. Restaurare, Extindere, Amenajare*, în „Muzeele din România între clasic și modern. Proiecte Muzeale (1990-2010)”, București, 2011, p. 161.

Preocuparea cercetătorilor, istoricilor și arhitecților față de istoria și arhitectura monumentului a fost constantă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când interesul pentru istoria națională a luat amploare. Clădirea Casei Cămării de Sare de la Turda a intrat însă în atenția istoricilor și cercetătorilor cu precădere în secolul următor. Astfel, acestei clădiri i-a fost alocat un spațiu aparte în publicațiile și revistele de specialitate care au apărut de-a lungul anilor. Csipkés Elek, Rómer Flóris, Orbán Balázs, Harmath Domokos, Lux Kalmán, Coriolan Petranu, Virgil Vătășianu, Camil Mureșan, Erzsébet Vass, Virgil Polizu, Weiss Attila, Wolf Rudolf etc., sunt doar câțiva dintre cercetătorii, istoricii și arhitecții care au atins această problematică.

Interesul științific și cultural față de clădirea amplasată în centrul Turzii este o realitate incontestabilă. Curtea bine pusă în valoare la ultimele renovări, adăpostește astăzi spectacole de teatru și concerte de jazz, iar expozițiile găzduite și clădirea sunt punct de atracție pentru turiști. Monumentul a beneficiat de o binemeritată restaurare care reconstituie istoric înfățișarea de altădată. Oglindită în cei peste 500 de ani de la fundare, Casa Cămării de Sare de la Turda are perspectiva favorabilă de reintegrare în circuitul cultural și turistic european.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Casa Cămării de Sare în secolul al XVIII-lea.

Fig. 2 – Clădirea Casei Cămării de Sare la începutul secolului al XX-lea.

Fig. 3 – Ancadrament gotic - intrarea în clădire.

Fig. 4 – Ancadrament gotic - intrarea în turnul locuință -, prima etapă de construcție - *E I (F I)*.

Fig. 5 – Fragment de ancadrament renescentist din elevația turnului locuință - prima etapă de construcție - *E I (F II)*.

Fig. 6 – Ancadrament renescentist - a doua etapă de construcție - *E II(1581-1594)*.

Fig. 7 – Ancadrament refăcut la începutul secolului al XX-lea (1911-1913).

Fig. 8 – Cercetarea arheologică. Fundația laturii de vest a Casei Cămării de Sare - a treia etapă de construcție -, *E III* (secolul al XVII-lea).

Fig. 9 – Cercetarea arheologică. Corp de clădire cu beci descoperit în anul 1997 - a doua etapă de construcție *E II* (1581-1594).

Fig. 10 – Cercetarea arheologică. Hornul și instalația de încălzire cu aer cald realizate subteran - a șasea etapă de construcție *E VI* (1911-1913).

Fig. 11 – Starea clădirii în anul 1912.

Fig. 12 – Planul parterului casei cămării de sare cu etapele de edificare și de reconstrucție.

Fig. 13 – Fosta clădire a casei cămării, astăzi Muzeul de Istorie Turda, după restaurare - etapa *E VII*.

Fig. 14 – Muzeul de Istorie Turda - vedere din curtea interioară.

Fig. 15 – Muzeul de Istorie Turda - punerea în valoare a corpului de clădire descoperit în cercetarea arheologică.

Fig. 1

Fig. 2

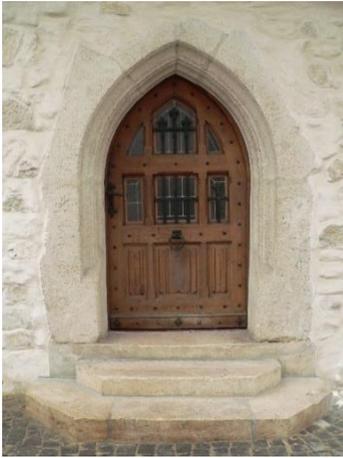

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

PRIMA BĂTĂLIE DE LA BRAȘOV A LUI RADU ȘERBAN (17 IULIE 1603)

CRISTIAN MAREȘ¹

THE FIRST BATTLE OF BRASOV HIS RADU SERBAN (17 JULY 1603)

ABSTRACT

Successor of Michael the Brave at Whallachian throne, Radu Șerban was a good military leader and strategist who fought many battles in troubled times. One of his most brilliant victories was the battle of Brașov (17 July 1603), against Moise Szekely, Transylvanian voivode.

Keywords: Transylvania, Wallachia, Michael the Brave, Moise Szekely, Thirteen years war.

În cursul Războiului cel Lung (1591-1606) dintre Imperiul Otoman și Liga Sfântă (alianță ce cuprindea Sfântul Imperiu Romano-German, Statul Papal, Spania, Veneția, alte state italiene, Ducatul Moscovei și Țările Române), în cadrul căruia au avut loc și campaniile lui Mihai Viteazul, Imperialii au înțeles că nu pot stăpâni Transilvania dacă nu au în scaunul Munteniei un aliat, iar turcii, de asemenea, înțelegeau că toate cuceririle lor din Banat și șesul Ungariei sunt nesigure fără stăpânirea Ardealului, iar aceasta nu putea fi asigurată decât prin Muntenia, deci stăpânirea acesteia era esențială. Aici se adăuga interferența polonă, care îl susținea pe Simion Movilă, fratele domnului moldovean Ieremia Movilă. Dar succesorul lui Mihai Viteazul la conducerea Munteniei, Radu Șerban, a fost un talentat diplomat și conducător de oști, fapt dovedit în campaniile sale militare.

Preliminarii

La 20 octombrie 1600, pe când Mihai Viteazul, înfrânt, își căuta refugiu la Viena la curtea împăratului Rudolf, în Muntenia își instaura domnia Simion Movilă. Cucerind tronul cu ajutor militar polon, el stoarce greu țara pentru a-și întreține armata de leși și moldoveni. După victoria lui Mihai Viteazul la Guruslău (3 august 1601), boierii îl alungă pe Simion Movilă, care fuge la fratele său, domnitorul moldovean Ieremia Movilă, mercenarii poloni trecând de partea boierilor munteni. Dar Simion revine cu o nouă armată de moldoveni și tătari, și îi înfrânge pe răsculați la Buzău la 15 august. Turcii își aveau propriul pretendent, pe Radu, fiul lui Mihnea Turcitul (1577-1583, 1585-1591), care aștepta la sud de Dunăre primul prilej să se instaleze pe tron cu ajutor militar turcesc².

¹ Director Editura Marist – Baia Mare; e-mail: edituramarist@gmail.com.

² Vasile Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, în „Academia Română, Memoriile secțiunii istorice”, Seria III, Tomul VI, Mem. 11, București, Cultura Națională, 1926, p. 2.

După asasinarea mișlească a lui Mihai Viteazul din ordinul generalului Giorgio Basta, la 19 august 1601, acesta din urmă îl propune pe cel mai tânăr dintre frații Buzești, pe viteazul Stroe Buzescu, ca domn în Muntenia, dar acesta refuză invocând vârsta sa prea tânără. Astfel, boierii credincioși lui Mihai îl aleg ca domnitor pe Șerban, fost mare paharnic în divanul lui Mihai Viteazul, un boier foarte avut și unchiul după mamă al fraților Buzești (Preda, Radu și Stroe), dar și nepot de fiu al răposatului Basarab, după cum își spunea el poate pentru a-și justifica pretenția la tron³. Și-a luat numele domnesc de Radu Șerban, iar despre el se spunea că era în vârstă, foarte priceput în meșteșugul războaielor, având cunoștință largă de oameni, câștigată printr-o lungă experiență. Giovanni Beduccino, de la curtea imperialilor, spune despre el că „nu era fiul lui Mihnea, și acela cu numele de Radu, ci un altul, de familie foarte nobilă, care prin bogățiile sale și rudele ce avea în acea provincie, între celelalte mai principale și mai puternice, ținea primul loc”⁴.

Domnia era periclitată de la bun început – Simion Movilă înainta spre Târgoviște după victoria de la Buzău, iar turcii se apropiiau de Dunăre cu pretendentul lor Radu, viitor domnitor sub numele de Radu Mihnea. Singurul de la care putea aștepta ajutor Radu Șerban era generalul Giorgio Basta, asasinul lui Mihai Viteazul. Paradoxal, dar deloc neobișnuit pentru acele vremuri tulburi. Dar și Basta avea propriile lui probleme presante, care îl împiedicau să se lipsească de trupe care să le trimită în Muntenia. Sigismund Bathory, după ce fusese bătut la Guruslău de Mihai Viteazul și Basta, s-a refugiat în Moldova la aliatul său Ieremia Movilă, de unde se pregătea să revină în Ardeal pentru a-și recupera domnia, trimițând solii pentru a-i răscula pe unguri și secui. Pentru a-l sprijini, turcii își reiau atacurile în Ungaria, iar la Deva se uniră trupele turcești ale lui Becteș Pașa cu nobilii unguri refugiați la turci, conduși de Borbély. Dimpotrivă, Radu Șerban îi trimite lui Basta din puținele sale trupe, sub conducerea lui Deli Marcu, viteaz căpitan al lui Mihai Viteazul⁵.

Oastea boierilor, cu câțiva mercenari, încearcă să reziste lui Simion Movilă, ce venea cu oaste de moldoveni, turci și tătari, dar au fost învinși și cea mai mare parte a Munteniei ocupată. Boierii lui Radu Șerban încearcă să revină, fără succes, tătarii sunt lăsați slobozi să prade țara. Suferința Munteniei devine un ajutor pentru Basta, tătarii împrăștiați după pradă nu pot veni în oastea lui Sigismund Bathory, care îi așteaptă în zadar. Basta îl trimite în octombrie pe Vasile Mârza (sau Mârza Mare, fratele cel mare al lui Dimitrie Mârza, zis Mârza Mic, ambii foști căpitani ai lui Mihai Viteazul) în Muntenia, în ajutorul lui Radu Șerban, ceata sa trece munții în apropierea Turnului Roșu, dar sunt surprinși și bătuți crunt de tătari, cei rămași se întorc în Transilvania, dar lângă Sibiu sunt surprinși de trupele lui Sigismund și împrăștiați. Radu Șerban, Buzeștii și boierii, cu oastea rămasă (cam la 4.000 de oameni) trec în

³ Virgil Căndea (coord.), Constantin Rezachevici (secretar științific), *Istoria Românilor*, vol. V, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 38.

⁴ Nicolae Iorga, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazu și Radu Șerban*, în „Academia Română, Memoriile secțiunii istorice”, Seria III, Tomul XII, Mem. 9, București, 1937, p. 10-11.

⁵ V. Motogna, *op. cit.*, p. 4-5.

Transilvania și se stabilesc la Dej, la cartierul general al lui Basta. Aici depune jurământ de credință împăratului Rudolf, legându-și soarta de a imperialilor⁶.

Sigismund Bathory are inițiativa în Transilvania împotriva trupelor imperiale ale lui Basta, care se retrage la Dej alături de Radu Șerban. Sigismund îl trimite pe Moise Szekely (Moise Secuiul) să asedieze Clujul, unde Basta lăsase o garnizoană. Orașele săsești i se închină lui Sigismund, mai puțin Sibiul, care refuză să-și deschidă porțile. Sigismund Bathory, la acest moment, l-ar fi putut alunga pe Basta din Ardeal încheind socotelile, dar firea sa nestatornică și-a spus din nou cuvântul: la rugămintea clujenilor ridică asediul orașului și trimite trupele turcești și tătarăști în cantonamentele de iarnă. La început, în februarie, cu toată situația sa favorabilă, Sigismund încheie un armistițiu și din nou acceptă să cedeze Ardealul pentru Oppeln și Ratibor, plus o sumă importantă de bani, la fel ca și în 1597 când lasă Ardealul vărului său Andrei Bathory, învins apoi de Mihai Viteazul la Șelimbăr în 1599. Ardealul le revine imperialilor pe tavă⁷.

Situația devenită favorabilă îl face pe Radu Șerban, care fusese alături de Basta tot acest timp, să decidă că a sosit momentul năvălirii în Muntenia pentru recuperarea domniei. Basta este de acord și îi dă acestuia toate trupele de care se putea lipsi. Expediția porni în martie 1602, cu circa 15.000 de ostași munteni, unguri și diferiți mercenari. Basta dăduse 3.000 de călăreți sub comanda căpitanului Boulet, expert în meșteșugul războiului și bun cunoscător al locurilor din Muntenia. Dar Radu Șerban este învins de Simion Movilă, ajutat de tătari, și reușește să se retragă în Ardeal, scăpând ca prin minune de o ambuscadă datorită intervenției lui Vasile Mârza, care ocupase pasurile și împiedicase închiderea cercului tătarilor.

A fost o înfrângere, dar fără Mârza Mare ar fi fost o catastrofă. În retragerea prin Ardeal, lui Radu Șerban i-a fost atacată ariergarda de către Moise Szekely, care nu recunoaște convenția dintre Basta și Sigismund Bathory, și îi ucide 800 de oameni⁸.

Victoria lui Simion Movilă asupra lui Radu Șerban a avut efect și asupra turcilor. Cu o lună înainte ei trimiseseră steag de domnie lui Simion Movilă, la intervenția polonezilor. Dar nu se împăcau cu ideea unui domn în Muntenia sub protectorat polonez. Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, candidatul lor, fuge la Giurgiu și își adună o oaste de turci, munteni și mercenari ardeleni, cu care trece Dunărea și se îndreaptă spre Craiova, unde promite să pună ban un turc fruntaș. Pe drum oastea sa sporește la câteva mii de oameni. Simion Movilă trimite împotriva lui o ceată de polonezi conduși de paharnicul de Camenița și una de moldoveni conduși de hatmanul Orăș și vornicul Ureche. Acesta din urmă sosi doar după sfârșitul bătăliei. Bătălia s-a dat la 15 martie, Radu Mihnea a scăpat cu fuga, două mii dintre ai săi au rămas morți pe câmpul de luptă, iar mulți s-au înecat în Jiu. Radu Mihnea fuge la ocrotitorii săi de la Giurgiu, dar în mod sigur Sultanul nu era străin de această încercare, el preferând pe tronul Munteniei un om al său în locul unuia al polonezilor⁹.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁸ *Ibidem*, p. 8-10.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

Basta avansează spre Alba Iulia, dar Moise Szekely, împreună cu Gabriel Bethlen, care nu recunosc convenția încheiată, i se opun. Sunt bătuți de Basta lângă Teiuș și își găsesc refugiu în teritoriul ocupat de turci, în Banat. Imperialii devin stăpâni în Ardeal, iar momentul era oportun pentru Radu Șerban să își revendice tronul din Muntenia. Frații Buzești, împreună cu Mârza, în fruntea unei cete de haiduci (trupe neregulate, a nu se confunda cu haiducii de mai târziu), trec în Muntenia pe la Turnu Roșu pentru a răscula pe cei credincioși lui Radu Șerban din nordul țării. Oștenii se strâng în câmpia de lângă Brașov, ajungând la circa 25.000 de oameni. Basta, plecând din Sibiu, stoarce bani de la brașovenii care l-au susținut pe Sigismund Bathory, apoi ordonă oștirii lui Radu Șerban să treacă munții spre sud. La începutul lui august 1602 întreaga armată trece în Muntenia, surpriza fiind deplină. Postul de pe Teleajen e nimicit și niciunul din cei 25 de spioni trimiși să observe mișcarea trupelor lui Șerban nu se mai întoarce. Trupele lui Simion se retrag în Moldova, Radu Șerban le urmărește energic, trece Siretul și incendiază Tecuciul și satele învecinate. Alături de el călărește Marcu Vodă, fiul domnitorului Petru Cercel (1583-1585), fratele vitreg al lui Mihai Viteazul; spaima cea mare a lui Ieremia Movilă este posibilă intenție a lui Radu Șerban de a-l înlocui cu acesta, după modelul predecesorului său Mihai Viteazul¹⁰. Dar Radu Șerban nu avea nici posibilitatea, nici intenția asta, el dorind doar să dea un exemplu care să îl facă pe Simion Movilă să se țină departe de tronul Munteniei. În a doua jumătate a lui august, în coordonare cu trupele imperiale ce porniseră pe direcția Lipova-Timișoara, Radu Șerban trece Dunărea și atacă Belgradul prin surprindere, punctul strategic esențial al otomanilor. Pătrunde în suburbii, pașa se închide în cetate și cere ajutorul vizirului, dar Radu Șerban este nevoit să se retragă când îi vine știrea că Simion Movilă, alături de importante trupe tătare, e gata să revină pentru a revendica încă o dată tronul muntean¹¹. Simion Movilă e înfrânt categoric la Ogretin-Teișani (23-24 septembrie 1602), una dintre cele mai strălucite victorii ale lui Radu Șerban¹².

Victoria de la Ogretin (sau Teișani) i-a consolidat domnia lui Radu Șerban, dar și poziția imperialilor în Ardeal, prin îndepărtarea amenințării dinspre Moldova Movileștilor susținuți de Polonia. Soliei lui Ieremia Movilă la Basta, ce venea să îndrepte lucrurile după înfrângerea lui Simion, îi este reproșată comportarea lui Ieremia, prin ajutorarea lui Sigismund Bathory la Guruslău și luarea tronului muntean de către Simion, cu ajutor turco-tătar. Basta îl amenință pe Ieremia cu represalii dure, respectiv trimiterea lui Marcu Vodă din Muntenia, ajutat de trupele sale din Transilvania, în cazul unei alte tentative contra lui Radu Șerban¹³.

Dar Radu Șerban trecea prin mari dificultăți, țara era pustiită în pragul iernii în urma repetatelor năvăliri tătarăști, iar mercenarii din trupele lui Radu Șerban nu puteau fi plătiți. Însă scăpat pe moment de moldoveni și tătari, Radu Șerban se decide să îndepărteze și primejdia turcească, în același timp ținându-și ocupați mercenarii și

¹⁰ *Ibidem*, p. 12-13.

¹¹ V. Căndea, C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 45.

¹² Una dintre cele mai complete descrieri ale acestei bătălii se găsește în Traian Mutașcu, *Artă militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, Editura Militară, 1960, p. 57-95.

¹³ V. Motogna, *op. cit.*, p. 20.

dându-le posibilitatea de pradă. La începutul lui februarie 1603 hotărî un atac asupra Silistrei peste Dunărea încă înghețată. Își chemă trupele din cantonamentele de iarnă, li se alătură Marcu Cercel cu Ionașcu, ce supravegheau Dunărea la Giurgiu, și în cea mai mare surprindere se aruncară asupra cetății Silistra. Aceasta era înconjurată de un șanț și un zid tare, și avea o garnizoană destul de puternică formată din turci și tătari, dar surpriza și impetuoșitatea atacului au fost așa de mari încât garnizoana și-a căutat scăparea prin fugă. Considerând că ar avea mai mari șanse pe poarta dinspre Dunăre, au ieșit pe acolo în mare grabă, dar gheața s-a rupt și majoritatea au pierit în valuri. Puțini au scăpat cu fuga, printre ei și Ahmat Pașa și Radu Mihnea, pretendentul turcilor la tronul muntean. Încurajat de această expediție, după modelul înaintașului său, Radu Șerban porunci lui Gheorghe Raț să repete isprava în altă parte. Au trecut pe la Hârșova, unde turcii ridicaseră un mic castel după ce Mihai Viteazul a ars Brăila. Gheorghe Raț luă pradă bogată și învinse mai multe detașamente turcești – unul de 300 spahii a fost anihilat chiar de oamenii locului, după ce l-au ambuscat și împins în Dunăre. Speriați, turcii s-au retras la Bazargic, evacuând mare parte din Dobrogea de frica repetării raidurilor și expedițiilor lui Mihai Viteazul. Radu Șerban își chemă întreaga oștire, aflând că tătarii, în număr de 3.000, au intrat în țară, se întoarse asupra lor și îi alungă cu ușurință.

Dar un alt pericol veni din altă parte, și la apariția lui Radu Șerban se putea felicita că a îndepărtat pe moment pericolul turcesc de la granițe prin incursiunile curajoase peste Dunăre, și pe cel tătaro-moldovean prin bătălia de la Teișani. Pericolul venea din Transilvania și era reprezentat de Moise Szekely. Acest bătrân luptător servise sub steagul lui Ștefan Bathory, voievod al Ardealului și rege al Poloniei, Mihai Viteazul îl făcuse comandant general al Transilvaniei și îl încercase cu donații și proprietăți, dar acesta la cel dintâi prilej ridicase armele tocmai împotriva lui Mihai Vodă.

Acum, retras în Banatul stăpânit de turci, ca lider al opozițiilor unguri față de imperialii ce stăpâneau prin Basta Ardealul, deveni instrumentul sultanului pentru a-i scoate din Transilvania, Szekely închinându-se turcilor. În primăvara lui 1603, Moise Szekely cu cei ce se retrăseseră în teritoriul stăpânit de turci, porni campania în Ardeal însoțit de o oaste turco-tătară condusă de Becteș Pașa. Caransebeșul și Lugojul se predară, apoi o avangardă de 1.000 de tătari și 120 de unguri, condusă de Gabriel Bethlen, se îndreptă spre Alba Iulia și începu asediul. I se alătură și Moise Szekely cu restul oștirii, iar comandantul garnizoanei Alba Iulia, căpitanul Spinoza, predă orașul la 9 mai 1603. Szekely se îndreptă apoi spre Gherla pentru a-l înfrunța pe Basta. Basta ceruse în repetate rânduri împăratului bani pentru plata oștilor, însă cum aceștia nu i-au venit, soldații au început să prade împrejurimile. Pentru a-i întreține și a-i ține sub control, Basta pune noi biruri asupra orașelor, astfel că cea mai mare parte a populației îi deveni ostilă, iar Moise Szekely fu întâmpinat ca eliberator. Basta era prins în încercuire la Gherla, dar din fericire pentru el Moise Szekely nu dispunea de artilerie pentru asediu. Singura scăpare putea veni doar din partea lui Radu Șerban. Succesele lui Szekely continuă, Clujul îi deschide porțile la 8 iunie, apoi acesta lasă o trupă să continue asediul Gherlei și se năpustește asupra Bistriței, pe care o ocupă la 19 iunie. La această veste, Sebeșul și Mediașul se supun de bună voie. O oaste ce venea în ajutorul lui Basta, condusă de frații Francisc și Baltazar Kornis, este surprinsă și bătută la Căpâlna de Francisc Redey, căpitanul lui Szekely.

Frații Kornis scapă cu fuga la Sătmar (Satu Mare). Dintre orașele săsești, credincioase împăratului au mai rămas doar Sighișoara, Brașovul și Sibiu. Basta îi scrie împăratului și lui Radu Șerban, cerând insistent ajutor. Ulterior reușește să rupă cercul de la Gherla și să fugă la Sătmar cu oastea sa, de unde așteaptă zadarnic ajutor din Ungaria superioară. Dar soarta îi putea fi decisă doar de Radu Șerban¹⁴.

Acesta încă ezită, situația lui fiind mult prea precară. Totuși, trimite 1.400 de oameni sub comanda lui Farkas Kis (sârb maghiarizat) și a crudului Ioan Chonka (Mutilus), și separat 300 de secui, dar care au fost surprinși de tătari și tăiați. Moise Szekely trimite în calea celor 1.400 de oameni conduși de Farkas Kis și Ioan Chonka pe Gheorghe Mako, fost luptător al lui Mihai Viteazul, și pe tătarii Cantemir și Ac-Mârza, care îi surprind lângă satul Dumitra. Kis și Chonka aprind satul ca să împiedice urmărirea, dar Mako așteaptă stingerea incendiului și atacă decisiv împărștiindu-le trupele și capturându-i pe cei doi. Moise Szekely îi ia pe Farkas Kis și Ioan Chonka în serviciul său¹⁵.

Sașii din Sighișoara trimit solii la Radu Șerban cerându-i să intervină, la fel face și Moise Szekely, cerându-i să se supună sultanului. Radu ezită, începe să negocieze, având în vedere că se simțea amenințat din toate direcțiile. Sultanul îi trimisese firman de domnie lui Simion Movilă, practic invitându-l să atace Muntenia, la Dunăre aștepta Hadil Pașa, dornic să răzbune incursiunile domnitorului din februarie, iar tătarii se pregăteau și ei de război. Dacă Moise Szekely devenea stăpân al Ardealului, Radu Șerban era prins în clește din toate părțile, zilele lui erau numărate. Ca un bun diplomat, negociază cu Moise Szekely, îi cere lui Becteș Pașa să rețină pe Simion Movilă și pe turcii de la Dunăre, precum și pe tătari; în acest caz se va supune sultanului, iar într-o scrisoare separată la fel spun și boierii. În același timp, trimisul sighișorenilor, văzând că voievodul ezită, intră în vorbă cu destoinicii căpitani ai lui Mihai Viteazul, Gheorghe Raț (comis în divanul țării¹⁶) și Deli Marcu, care spun că ei vor pleca contra voinței domnitorului în Ardeal împotriva lui Moise Szekely, dar Radu Șerban, de teamă să nu fie părăsit, își dă ulterior acordul cu inima îndoită¹⁷.

O găselniță diplomatică, ca să se poată apăra față de sultan. Desigur, Radu Șerban, care s-a dovedit un fin diplomat, înțelegea situația strategică imposibilă în care s-ar fi găsit dacă Ardealul ar fi căzut în mâna lui Moise Szekely, supus turcilor. S-ar fi văzut înconjurat din toate părțile ca într-un clește de către turci sau supușii acestora, situație asemănătoare ca și a lui Mihai Viteazul în 1599. La sud, est și vest, dincolo de Dunăre, era Imperiul Otoman, care îi dorea de la început căderea și înlocuirea cu Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, pretendentul permanent, ținut aproape în garnizoanele turcești de la sud de Dunăre. De la nord-est pândeau Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, susținut de poloni și care a recurs până atunci de câteva ori la ajutorul tătarilor, și ei aliați ai turcilor. Dacă Transilvania cădea în mâna lui Moise Szekely, soarta sa ar fi fost pecetluită într-un răstimp numărat în zile, cel mult săptămâni. Ori, ca diplomat, strateg și conducător încercat de oști, nu putea permite

¹⁴ *Ibidem*, p. 23-24.

¹⁵ *Ibidem*, p. 25.

¹⁶ Col. (r) Traian Mutașcu, *Radu Șerban*, București, Editura Militară, 1978, p. 37.

¹⁷ V. Motogna, *op. cit.*, p. 27.

asta, fiind nevoit să îi dea tot ajutorul aliatului său Giorgio Basta, aflat în dificultate la Sătmăr cu trupe insuficiente, pentru a evita închiderea cercului otoman în jurul Munteniei. Pentru a câștiga timp, pentru a-i adormi bănuielile sultanului, se face că ezită, are schimburi de scrisori cu Moise Szekely în care încearcă o mediere, dar în același timp se pregătește de o campanie în Ardeal pentru a tranșa situația. Tot pentru a câștiga timp, dar și a ușura situația grea în care se găsea Basta, se preface că doar de nevoie și împotriva voinței sale îi lasă pe Raț și pe Deli Marcu să plece cu ceva trupe în Ardeal, astfel ca bănuielile spionilor sultanului să fie adormite. Această strategie i-a reușit pe deplin și turcii se vor trezi prea târziu că au fost trași pe sfoară.

Luptele de avangardă

3.000 de munteni, moldoveni, sârbi și haiduci unguri, sub conducerea generală a lui Gheorghe Raț, având adjuncți pe Moise Radibrad, Attilio Vimercati, căpitanul Mârza și Stanislav Kracker, solul sighișorenilor, de origine polonă, pătrund în Țara Bârsei prin Valea Teleajenului la 5 iulie 1603, unde li se alătură 3.000 de secui credincioși împăratului. Ordinul lui Radu Șerban era de a evita orice ciocnire cu dușmanul până la sosirea grosului oștirii conduse de el însuși. Kracker cumpără pe cheltuiala proprie arme și muniții de la brașoveni, cu care dotează trupa lui Gheorghe Raț, pe care o considera slab înarmată. Mârza își puse oamenii la fabrica de hârtie, Raț la Prejmer, dar auzindu-se că vin tătarii se uniră și se stabiliră lângă Feldioara. Însă apărură fel de fel de zvonuri, cum că Șerban și Szekely s-au înțeleș (în urma dezinformărilor lui Radu Șerban), astfel că unii soldați au părăsit tabăra plecând spre casă. A fost nevoie de întreaga energie a căpitanilor pentru a-și menține trupele. Radu Șerban, pentru a-i adormi bănuielile lui Szekely, continua negocierile prin solii, dar de la un moment dat Szekely deveni bănuitor și se hotărî să atace trupele din Ardeal ale lui Șerban înainte de a sosi domnul însuși cu grosul oștirii. Trimise înainte 3.000 de călăreți aleși, comandați de Gheorghe Mako și Mihail Imecs, împreună cu 500 de tătari cu Ac-Mârza și Balad Sultan, el urmând să vină cu restul oștirii din tabăra de la Mediaș. La fel ca și Radu Șerban, Moise Szekely le interzise comandanților să aibă vreo ciocnire cu inamicul până nu va ajunge și el cu grosul¹⁸.

Dar nici ordinele lui Radu Șerban, nici ale lui Moise Szekely nu au fost respectate, fapt care va duce la declanșarea unei aprige bătălii între cele două avangarde, cu consecințe deosebite. Gheorghe Mako, ajungând la Feldioara în preajma avangardei lui Raț, constituită din secui și condusă de Vasile Mârza, o atacă puternic. Mârza, neavând încredere în capacitățile de luptă ale secuilor, se retrase spre munți cu ai săi, pentru a fi mai aproape de Muntenia. Gheorghe Raț, văzând retragerea fraților Mârza, își întări tabăra cu care legate între ele și răspunse cu bărbăție atacurilor lui Mako. Primind de știre că secuii rezistă, Vasile Mârza îl trimite pe Dimitrie Mârza, fratele său, cu 300 de oameni odihniți în sprijinul lui Gheorghe Raț. Trupa lui Mako, epuizată, se retrage cale de 7.000 de pași, pregătindu-se de un nou atac. Această primă angajare a durat de la amiază până seara, vineri 4 iulie 1603. Mako se simțea victorios și îi trimise lui Moise Szekely două steaguri cucerite în prima luptă. Moise Szekely îi transmite din nou ordinul să se abțină de la vreo confruntare până la sosirea sa, dar îi trimite un ajutor de 2.000 de oameni ce urmau să sosească în zilele următoare. Sâmbăta trece fără vreo luptă, ambele tabere se studiază reciproc. Dar duminică

¹⁸ *Ibidem*, p. 28-29.

dimineată, 6 iulie 1603, Gheorghe Raț ridică tabăra și se retrage brusc până în satul Cristian. Manevra era cu dublu scop – ocupa o poziție mai bună de apărare, pe flancuri având înălțimi împădurite și în față un pârâu cu o albie adâncă, ca un șanț de apărare, dublat de carele legate între ele cu lanțuri și frânghii, și în același timp se afla mai aproape de Muntenia de unde aștepta ca ajutoare forțele principale ale lui Radu Șerban¹⁹.

Gheorghe Mako interpretează retragerea ca și o încercare de fugă peste munți, așa că decide un atac general, aruncându-se cu trupele sale asupra taberei lui Raț. Acesta rezistă și produse mari pierderi atacatorilor, iar când observă că presiunea începe să scadă, ca un meșter în ale războiului, trecu la contraatac. Mako a crezut că se poate desprinde cu ușurință dacă ordonă replierea, ca și cu două zile în urmă, dar s-a înșelat. Soldații lui Raț, mai proaspeți, au sărit peste șanț și au trecut la urmărire, iar retragerea lui Mako s-a transformat în debandadă și peste 1.500 de morți au rămas pe calea de la Cristian la pădurea Codlei. Farkas Kis și Ioan Chonka, cei ce au fost trimiși cu ajutoare de către Radu Șerban lui Basta și apoi înfrânți, au schimbat tabăra, trecând la Moise Szekely; au scăpat cu fuga, la fel și căpeteniile tătare, pe caii lor iuți. Mihail Imecs a fost ucis în luptă, iar Gheorghe Mako, comandantul avangărzii, a fost rănit, capturat și apoi decapitat; un sfârșit tragic pentru un căpitan ce a luptat sub ordinele lui Mihai Viteazul împotriva turcilor. A fost un dezastru pentru Szekely, o victorie importantă pentru Radu Șerban, obținută de căpitani încercați ai lui Mihai Viteazul, Gheorghe Raț și frații Mârza, Vasile și Dimitrie²⁰.

Confruntarea dintre Gheorghe Raț și Gheorghe Mako a fost un preludeu pentru bătălia decisivă ce a urmat, cea între Radu Șerban și Moise Szekely. Vestea dezastrului i-a fost adusă lui Szekely de către tătarii fugiți în goana mare de furia armelor soldaților lui Gheorghe Raț. Acesta se văzu într-o situație dificilă. Pornise de la Mediaș cu 8.000 de oameni, unguri, turci și tătari, inclusiv cei 3.000 de oameni trimiși înainte, cu 500 de tătari, dar care fuseseră bătuți și decimați de Gheorghe Raț, astfel că a ajuns în fața Brașovului cu circa 6.000 de oameni. Polonezii conduși de Kraminsky, care schimbaseră tabăra și trecuseră din slujba împăratului Rudolf în subordinea sa, abia plecaseră din Dej. Albert Nagy se afla tot la Dej, Gheorghe Borbely și Gabriel Bethlen erau la Deva, parte din trupe răspândite prin Ardeal sau în garnizoanele cetăților cucerite. În același timp, Basta pornise din Sătmar cu oștile sale să se unească cu Radu Șerban²¹.

Moise Szekely putea aștepta să se strângă trupele sale răspândite în Ardeal, așa ar fi putut ataca cu mai mari șanse de reușită pe Radu Șerban, ce era așteptat în Țara Bârsei să se unească cu Gheorghe Raț, dar între timp Basta putea să ajungă și el pe câmpul de luptă. Moise Szekely a decis să aplice manevra pe linii interioare, respectiv să își atace și să își bată adversarii pe rând, iar cel mai apropiat și mai primejdios era, fără îndoială, Radu Șerban. De aceea a ordonat continuarea avansării forțelor sale principale spre Brașov, fără să își aștepte întăririle din alte părți ale Transilvaniei.

¹⁹ *Ibidem*, p. 29.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

²¹ *Ibidem*, p. 31.

De partea cealaltă, Aloisio Radibrad se întoarse în Muntenia să determine pe Radu Șerban să se grăbească, ducând cu el dovezile victoriei lui Gheorghe Raț – capetele lui Gheorghe Mako și Mihail Imecs. Convins, Radu Șerban porni spre Transilvania cu întreaga oștire și boierii credincioși, luând cu el și familia, dar și averea mobilă, semn că se aștepta ca în timpul lipsei sale turcii sau Simion Movilă să năvălească și să pună stăpânire pe tronul Munteniei. În 12 iulie era în apropierea Brașovului cu oștirea sa de 8.000 de oameni. Încă mai spera într-o rezolvare pașnică a conflictului, trimițând în tabăra lui Raț pe Dan Logofătul și Constantin Cârnu să le spună soldaților să stea liniștiți pentru că urmează tratative de pace, dar soldații s-au năpustit asupra lor și i-au ucis, spunând că ei mai degrabă luptă singuri decât să facă pace, iar după biruință vor pedepsi pe toți cei ce trădează cauza creștină²².

Astfel, nu mai era decât o singură soluție, cea a armelor.

Bătălia Brașovului²³ (17 iulie 1603)

Moise Szekely își orânduie oastea în ordine de bătaie, între Hălchiu și Brașov, cu aripa dreaptă pe valea Bârsei și cea stângă pe valea ce trece prin Stupini. În centru era o pădurice, iar în coastă moara de hârtie. În față era un pârâu mocirlos, dar care putea fi trecut de infanterie. Sfătuit de supraviețuitorii luptei cu Gheorghe Raț, Moise îl imită, înconjurând tabăra cu un zid de care legate între ele cu funii, iar pentru a nu lăsa pe nimeni să iasă din tabără, îl însărcină pe Redey, cu 300 de călăreți, să ucidă pe oricine iese din incinta fortificată. Becteș Pașa refuză să rămână în tabără, pe motiv că cei 2.000 de tătari și 200 de turci de sub comanda sa nu suportă să stea ca vitele într-un staul, și luă poziție pe aripa dreaptă, în câmp deschis.

Radu Șerban se poziționează în fața lui în ordine de bătaie, aripa dreaptă formată din călăreți conduși de Gheorghe Raț, iar cea stângă, tot din călăreți, sub conducerea fraților Mârza, ce trebuiau să se ocupe de trupele turco-tătare ale lui Becteș Pașa. Centrul, condus de Radu Șerban, era format în majoritate de pedestrime și haiduci călări, cu o rezervă de elită rămasă mai în spate. Radu Șerban avea patru tunuri, în schimb Moise Szekely dispunând de circa 25 de tunuri de câmp.

Bătălia începe prin atacul ordonat de Radu Șerban, el descălecând cavaleria și punând-o să atace în rânduri cu pedestrimea la centru, în timp ce Gheorghe Raț și frații Mârza atacau cu cavaleria flancurile, hărțuindu-le continuu. Mai ales frații Mârza, pe flancul stâng, hărțuiau trupele tătaro-turce ale lui Becteș Pașa, împiedicându-le să vină în ajutorul centrului, a taberei întărite a lui Moise Szekely. Aici, la centru, pedestrimea și trupele descălecate, conduse de viteazul Deli Marcu, au înaintat târâș, au trecut peste pârâul mocirlos și s-au avântat asupra zidului de care. Modul în care au avansat, mare parte târâș, a făcut ca focul tunurilor, al arcebutelor și ploaia de săgeți să nu aibă mari efecte asupra lor, dar în momentul în care au ajuns aproape s-au năpustit cu furie asupra zidului de care și l-au sfărâmat în mai multe puncte cu lovituri de securi, halebarde și ciocane, deschizând drum în interiorul taberei fortificate a lui Moise Szekely. Cei ce li s-au împotrivit au fost culcați la pământ. Prin breșele deschise au pătruns românii, care s-au angajat în lupte corp la corp în

²² *Ibidem.*

²³ Cele mai complete descrieri ale acestei bătălii, inclusiv ale dispunerii trupelor, efectivelor și etapelor se găsesc în V. Motogna, *op. cit.*, p. 32-34, și Tr. Mutașcu, *op. cit.*, p. 96-123. Desigur, Tr. Mutașcu a folosit ca și reper opera lui V. Motogna.

interiorul taberei. Deși Moise Szekely alerga dintr-un punct în altul al apărării să își îmbărbăteze soldații, apărarea a căzut. Românii au început să-și măcelărească adversarii prinși în spațiul strâmt, mai ales sulițele lungi ale românilor și haiducilor făceau prăpăd, pătrunzând și în două-trei corpuri deodată. În învălmășeala creată, mulți oșteni ai lui Moise au murit călcați în picioare de ai lor. Văzând dezastrul, Becteș Pașa împreună cu turcii și tătarii săi au dat pinteni cailor și au fugit, oprindu-se abia la Timișoara. Moise Szekely, în disperare, încălecă și sări peste oiștea unui car căutându-și scăparea cât mai departe. Gheorghe Raț l-a văzut și l-a urmărit cu o ceată de călăreți, și din goana calului i-a strigat să se predea. Moise refuză, însă ajuns la un pârâu se apăra cu o măciucă și cu hangerul, când fu lovit de un glonte tras dintr-o flintă și se clătină. Gheorghe Raț îl ajunse și cu o lovitură îi reteză capul. Câtva timp, capul lui Moise Szekely a stat înfipt într-o lance în fața cortului lui Radu Șerban, apoi a fost ținut pe zidurile cetății Făgărașului. Acesta a fost sfârșitul unui mare războinic, luptător sub steagurile lui Ștefan Bathory, regele Poloniei, apoi alături de Mihai Viteazul, încărcat de titluri și onoruri de acesta, dar pe care l-a trădat cu prima ocazie. Fără îndoială, lovitura de sabie a lui Gheorghe Raț, comandant al lui Mihai Viteazul, care i-a retezat capul, a avut și o încărcătură de răzbunare pentru marele voievod.

Concluzii

Pierderile oastei lui Moise Szekely sunt estimate între 2-3.000 de morți, mulți căpitani ardeleni și-au aflat aici sfârșitul, 32 de steaguri au fost capturate și trimise împăratului la Praga²⁴. Un triumf deplin pentru Radu Șerban care salva Transilvania de dominația otomană, dar se salva și el însuși de situația critică în care se afla, prins între dușmani. Urmărirea dușmanilor este preluată de Basta, aflat pe drum, ce se temea ca Radu Șerban să nu devină un al doilea Mihai Viteazul și să ocupe Ardealul pentru el însuși, dar nu era cazul, acesta neavând nici forțele necesare, nici geniul militar al predecesorului său. Dar a făcut ceea ce trebuia făcut. Efortul său militar se încadrează ca o continuare românească după Mihai Viteazul în Războiul cel Lung, între otomani și Liga Sfântă, numit și Războiul de 15 ani (1591-1606), unul dintre cele mai importante teatre de război fiind Transilvania și Muntenia.

După victorie, Radu Șerban se întoarce la Târgoviște cu oastea, pentru a nu fi surprins de turci sau moldovenii lui Simion Movilă. Îl lasă în Ardeal pe Gheorghe Raț cu 2.000 de oameni să pustiască țara secuilor, ca represalii pentru ajutorul dat lui Moise Szekely. Opozanții din Ardeal, după bătălia pierdută la Brașov, se retraseră la Caransebeș sub comanda paralticului Borbely, dar după câteva mici ciocniri cu imperialii și după refuzul lui Becteș Pașa de a-i ajuta cu trupe (de teamă sau din indisponibilitate a trupelor), îi făcu să ceară iertare pentru a se întoarce în patrie. Un an de zile după aceea a fost pace în Ardeal. Între timp, Muntenia suferea enorm de pe urma anilor de războaie și năvăliri, mai ales ale tătarilor, care continuau să atace periodic, una din incursiuni a circa 3.000 de tătari fiind în martie 1604. Pentru a rezolva această stare de lucruri, Radu Șerban, cu știrea imperialilor, începe tratative cu tătarii și cu turcii, pentru încheierea unui armistițiu, oferindu-se să le plătească tribut²⁵. A fost practic un precursor al negocierilor de mediere ale lui Ștefan Bocskay,

²⁴ Tr. Mutașcu, *op. cit.*, p. 117.

²⁵ V. Motogna, *op. cit.*, p. 37.

voievodul Transilvaniei, care a reușit să medieze pacea între cele două tabere epuizate după cincisprezece ani de război, de partea creștinilor greu ducându-l imperialii, transilvănenii și muntenii sub Mihai Viteazul și Radu Șerban, restul aliaților mulțumindu-se să contribuie cu bani, rar trimițând contingente militare.

Cam în aceeași perioadă, Basta anunță că merge în Maramureș să se instaleze în scaunul de comite și că revine în două săptămâni. Nu a mai revenit niciodată, a ajuns la Hust cu sănătatea zdruncinată, împăratul dorind să îl trimită înapoi ca și guvernator, dar acesta îl imploră pe împărat să-l scutească de această sarcină, deoarece nu mai are oșteni nici cât să își apere propria persoană. Practic, își dădea seama că nu mai are cum să țină Ardealul cu forțele puține și banii insuficienți ce îi trimitea împăratul, și nu dorea să aibă soarta lui Moise Szekely. Este numit comandant suprem al trupelor imperiale din sudul Ungariei, în locul său rămânând la conducerea treburilor transilvane niște comisari imperiali care se vor dovedi total inadecvați și depășiți de situație.

Cu o configurație geopolitică regională în continuă schimbare, Radu Șerban, grație calităților sale de diplomat și conducător militar, dar și al prestigiului dobândit în bătăliile victorioase, reușește să se mențină la cârma Munteniei încă câțiva ani, până ce aventurismul politic al noului și neexperimentatului voievod al Ardealului, ambițiosul Gabriel Báthory, va forța și rupe echilibrul puterilor în sud-estul european. Totuși, capacitatea sa de bun strateg militar îl ajută să iasă din situații dificile, câștigă o victorie clară, tot la Brașov, în 1611, dar conjunctura devenită defavorabilă îl obligă să ia drumul exilului. Chiar și în exil își exercită influența și are câteva încercări, eșuate, de a reveni, dar izbucnirea războiului de 30 de ani (1618-1648) va face alte încercări imposibile. Un aspect interesant al istoriei: deși inițial nu se înțelege deloc cu Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, ulterior îi devine socru și în ultima parte a domniei acesta fiind unul din căpitaniii importanți ai domnitorului, iar ulterior vor împărți împreună cupa amară a exilului.

O importantă personalitate a istoriei noastre, pe nedrept uitată, voievodul Radu Șerban se ridică la rangul de demn urmaș al lui Mihai Viteazul, de la care a moștenit geniul militar și talentul diplomatic. Nu a fost un domnitor de anvergura marelui său înaintaș, dar în condițiile în care a domnit, în conjunctura internațională dificilă, a fost un mare domnitor, dar care va rămâne permanent în umbra Leului Răsăritului, Mihai Viteazul.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES CONCERNANT UN YATAGAN DE LA COLLECTION DU MUSÉE MUNICIPAL TURDA¹

MIHAI CHIRIAC²
HORAȚIU GROZA³

CÂTEVA CONSIDERAȚII ISTORICE ASUPRA UNUI IATAGAN OTOMAN DIN COLECȚIA MUZEULUI MUNICIPAL TURDA

REZUMAT

În studiul de față am prezentat o armă otomană, un iatagan, aparținând colecției de arme medievale a muzeului turdean. În prima parte a materialului am făcut o trecere în revistă a istoriei și componenței colecțiilor de arme medievale aparținând muzeului transilvănean, iar în a doua parte am prezentat iataganul otoman propriu-zis, urmărind reperul cronologic, tipologia, componentele și starea de conservare a artefactului. Astfel am ajuns la concluzia că avem de a face cu un iatagan otoman de secol XVIII, aparținând tipului crnosapac, de luptă, specific ienicerilor.

Cuvinte cheie: iatagan, muzeu, proveniență, colecție, armă, Turda.

Les bases du musée de Turda ont été mises à l'aide des quelques collections privées, ramassées déjà au XIX-e siècle. Les recherches scientifiques et la collection des objets archéologiques et historiques des admirateurs du domaine, ont conduit à la constitution des précieuses collections, parmi lesquelles les plus connues sont celles de József Kemény (1705-1855), Imre Botár (1846-1906) et István Téglás (1853-1915). Les deux derniers collectionneurs ont aménagé des petits musées dans leurs maisons, des épreuves sont les relations des contemporaines, les photos et les dessins qui accompagnent les descriptions des pièces, qui ont attiré l'attention des visiteurs occasionnels.

Les collections de Imre Botár et de István Téglás sont mieux connues, grâce aux manuscrits et les photos, que les propriétaires les ont eu et les ont préservées jusqu'aux nos jours. La publication des listes d'inventaires de ces collections nous a mis à la disposition des matériaux inédits concernant les pièces composantes. La manque d'un musée et les tentatives échouées pour l'acquisition des collections, après la mort des possesseurs, a conduit à leur partielle dissipation.

¹ O variantă a acestui studiu a fost publicată sub următoarea formă: Mihai Chiriac, Horațiu Groza, *Considerații istorice privind un iatagan din colecția Muzeului Municipal Turda*, în „Collegium Mediense VIII, Comunicări Științifice XVII”, Mediaș, 2018, p. 55-59.

² Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Stephan Ludwig Roth” – Mediaș; e-mail: cronistudentroman@yahoo.com.

³ Muzeograf, Muzeul de Istorie Turda; e-mail: grozahoratiudorin@yahoo.com.

Il est certain que des autres collections d'antiquités ont été aussi à Turda. Orbán Balázs mentionne dans l'un de son ouvrage, de l'existence „des vraies collections”, qui ont été ramassées: à la maison paroissiale réformatrice, au Collège Unitarien, à la mairie et au Gymnase Royal Hongrois d'État. Il mentionne aussi les collections privées de Nagy Miklós et de Nagy Olivér⁴, dont des parties ont été acquises par l'inspecteur d'école István Téglás pendant l'an 1909⁵.

Une importante collection des objets antiques existait aussi à la Maison Princière, la future Maison Culturelle de la ville, qui a été inaugurée en 12 octobre 1913⁶. L'un des paragraphes du contrat de l'assimilation de la Maison Culturelle (28 mars 1912), par la Société de la Défense Hongroise (*Magyar Védő Egyesület*), mentionne cette collection: „(...) la surveillance, le triage, le soin, la manipulation et le développement de la maison culturelle, de ces aménagements et de toutes les collections et les valeurs là ramassées”⁷. La continuation de la politique d'acquisition commencée au début du XIX-e siècle a conduit au enrichissement des collections existantes déjà et, plus tard, à la constitution du futur musée.

Le projet de la constitution d'un nouveau musée dans le siège de la Maison Culturelle est repris après la Première Guerre Mondiale, quand on espérait l'acquisition de la collection Téglás. Les essais de la Commission des Monuments Historiques, Section Transylvanie (créée en 1921) d'acquiescer cette collection ont échoués, la plus part de celle-ci ayant été dissipée, seulement quelques objets sont arrivés dans le musée de Turda. À cette époque-là l'impressionnante collection avait environ 1.500 artefacts romains et des autres époques historiques. Elle contenait des nombreux objets ethnographiques, des livres et des anciennes lettres, ayant environ 4.068 pièces⁸.

Dans la lettre adressée en 11 avril 1922, à la Commission des Monuments Historiques, la Section Régionale pour la Transylvanie, de Cluj, Márton Roska soulignait l'importance de cette collection, opinant qu' „il existe un seul lieu digne pour elle: le palais culturel de Turda”⁹. Le catalogue de la collection contenait 15 classes d'objets classifiés par collections: préhistoire, paléontologie, découvertes à Potaişa, le moyen âge, migrations, manuscrits (de la collection du comte József Kemény) et des imprimés, objets de majolique, en cuivre et en bois, ethnographie, des anciens tableaux et des peintures, ancien livre, numismatique (des monnaies de l'Empire Romain, des monnaies romaines de la Dacie) et des modèles de broderies. Selon la presse du temps, la plus grande partie de la collection a été acquiescée d'un marchand étranger d'antiquité pour la somme de 25.000 lei¹⁰.

⁴ Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 39.

⁵ István Bajusz, *Colecția Teglás István din Turda*, în „Acta Musei Porolissensis”, IV, Zalău, 1980, p. 388.

⁶ Horațiu Groza, *Un monument de arhitectură medievală: Palatul Voievodal din Turda*, în „Acta Musei Napocensis”, 45-46/II, 2008-2009, Cluj-Napoca, p. 233-252.

⁷ Arhiva Muzeului de Istorie Turda – Fond *Înființarea unui muzeu la Turda (1912-1943)*, doc. nr. 1.

⁸ Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, 1922, p. 158-159.

⁹ H. Groza, *Muzeul de Istorie Turda*, Cluj-Napoca, 2013, p. 14.

¹⁰ C. Petranu, *op. cit.*, p. 158-159.

L'idée de la création d'un musée à Turda se développe entre les deux guerres mondiales, la famille Rațiu s'est impliquée directement à ce projet¹¹. Les découvertes occasionnelles des inscriptions, des sarcophages, des sculptures, des fragments architectoniques etc., dans la ville et au alentours enrichissent la collection de la Maison Culturelle de Turda. Toujours, entre les deux guerres, ont fait des donations et des acquisitions, à la collection existante on s'ajoute beaucoup de pièces provenant les collections privées de Augustin Rațiu et Karoly Kovrig.

À 22 novembre 1943, à l'initiative de l'inspecteur écolier Dariu Pop, un groupe de 12 citoyens mettent les bases du musée de la ville et du département Turda¹². En présence des professeurs Constantin Daicoviciu et Ioan Berciu, qui ont pris une position officielle à la fondation de l'institution de Turda, on signe son document d'inauguration. Les autres signataires ont été: dr. Valer Moldovan, dr. Augustin Rațiu, Petre Suci, Ion Modrișan, Vasile Candrea, Dariu Pop, Bârlea Ioan, Vasile Iluțiu, Albin Moraru et dr. Iosif Chireanu (le maire de la ville)¹³.

La situation économique précaire, les années de guerre et l'instabilité politique existante après la prise du pouvoir par les communistes, a eu comme conséquence l'impossibilité d'ouvrir les expositions pour le grand public. Le musée a ouvert largement ses portes pour les visiteurs pendant l'an 1951, le professeur Ioan Țigăra étant encadré dans le poste de responsable du musée rayonal.

À Turda, la constitution d'une telle institution était plus nécessaire qu'ailleurs, car il s'imposait le sauvetage de la destruction et de la disparition des nombreux vestiges historiques importants pour l'histoire locale, mais aussi pour celle nationale. En manque d'un musée, de nombreux objets sont entrés dans divers collectionnes privées, la plupart se sont perdues. Des autres objets sont arrivés dans les collections des musées de Cluj, Alba Iulia, Sibiu, Deva, Blaj, Târgu Mureș, București, Budapesta, Viena etc.

La collection d'armes et d'équipement militaire du Musée d'Histoire Turda compte environ 100 objets, la majorité des pièces exposés provenant du fond de la Maison Culturelle, une autre partie de divers donations et des recherches archéologiques faites dans la ville et, en mince nombre, des acquisitions.

Le Moyen Âge européen a été, généralement, une période semée par des nombreux conflits armés, qui ont conduit à l'apparition d'une variée game d'armes et des moyens de protections efficaces. Les armes et les armures médiévales constituent, certainement, l'un des plus fascinants domaines pour les amateurs d'histoires et de culture.

La collection d'armes, constituée pendant la deuxième moitié du XIX-e siècle, comptait plus de pièces qu'aujourd'hui. Les pertes se sont produit pendant les deux conflagrations mondiales, la dernière affectant sérieusement la collection muséale.

¹¹ Arhiva Muzeului de Istorie Turda, doc. nr. 2.

¹² Ioan Opreș, *Despre începuturile muzeografiei la Turda*, în „Potaișa”, II, 1980, p. 305; Claudia Luca, *Muzeul de Istorie Turda. Peste 50 de ani de activitate*, în „Tribuna”, Cluj-Napoca, VIII, nr. 26, 1996.

¹³ I. Opreș, *op. cit.*, p. 305.

Créées pour chasse, lutte ou parade, les armes, par leur moyen de réalisation, mais aussi par leur aspect esthétique, attirent leur attention. Les unes présentent une décoration réalisée par incision avec des motifs géométriques et floraux, et d'autres sont nacrées et plaquées de feuilles d'or.

Une partie des exponents ont été manufacturées dans des ateliers spécialisés de Transylvanie, d'autres ont été produits en l'Empire Autrichien ou l'Empire Ottoman. Les exponents s'encadrent chronologiquement entre les siècles le XIV-e et le XIX-e.

La collection d'armes du musée contient: des sabres, des fleurets, de yataganes, des hallebardes, des points de lances, des pistolets à pierre, des mousquets et des boulets de mortier. Les accessoires sont représentés des cuirasses, des éperons et des cornes pour le poudre d'arme.

Aujourd'hui nous nous sommes arrêtés à un yatagan, qui est entré dans la collection du musée déjà à son constitution¹⁴ (**Image nr. 1**). La pièce est entrée dans la collection de la Maison de Culture Turda à 10.04.1952, sous la forme d'une donation, ayant le nombre d'inventaire 331. Malheureusement on peut pas identifier le donateur. Maintenant la pièce a le nombre d'inventaire 368 M et fait partie de la collection médiévale du musée de Turda. La pièce est relativement correctement encadrée, selon sa fiche, dattant du XVIII-e siècle.

Selon la fiche d'enregistrement, la pièce a les suivantes dates techniques: longueur 65 cm, largeur entre 3 et 10,5 cm et la pèseuse de 0,6 kg. Voici la description de la pièce: lame d'acier battu, la manche en bois est fixée par des rivets. En plus, la pièce se présente comme un sabre courbé, avec la lame sur la partie concave, ayant la manche en bois avec la partie supérieure évasée, en forme des ailes de papillon; sur l'une des facettes de la lame est incisée une inscription en caractères arabes et sur l'autre sont incisés des motifs géométriques-floraux.

En ce qui nous concerne, nous allons faire une série de constatations sur la typologie et la chronologie du cet yatagan. Notre analyse part faisons des analogies avec les pièces qui se trouvent dans la collection du Musée d'Histoire de Banat, à Timișoara¹⁵. Cette collection d'armes se composent de 30 exemplaires, parmi lesquels 17 sont de type *crnosapac*, comme la pièce décrite, ayant les manches en corne et le bois de couleur foncée¹⁶.

Des pièces de même type se retrouvaient dans l'équipement standard des janissaires, elles étaient plus employées en lutte¹⁷ que les yataganes de type *belosapac*, utilisés par des employeurs ou des riches civiles¹⁸, surtout ceux à manche

¹⁴ Remerciements, par cette voie, à monsieur muséographe dr. Zoran Marcov, du Musée de Banat Timișoara, pour les consignes offertes avec rapidité et professionnellement.

¹⁵ Zoran Marcov, *Colecția de iatagane a Muzeului Banatului Timișoara*, în „Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie”, XX, 2012, p. 265.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 263.

¹⁸ *Ibidem*; M. Chiriac, Viorel Ștefu, *Quelques considerations historiques concertant un yatagan ottoman de la collection du Musée Municipal Medias*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, VI, 2017, p. 284.

métalique, employés par les dignitaires et les officiels de premier rang, représentant assez souvent, des cadeaux de la part du sultan¹⁹.

La pièce est belle, bien conservée et préservée, et on peut observer, qu'elle a été une fois restaurée, car la parzvana semble être un complètement ultérieur (**Image nr. 2**). On pourra celle-là vérifier, en avenir, par un conservateur en métaux, faisant une comparaison entre les métaux utilisés pour les deux parties de la manche *parazvana vs hasrma*, si les métaux sont différents et si leur décoration est différente, alors, il est certain sa restauration ultérieure. Le yatagan a aussi une inscription, sur laquelle nous avons déchiffré les suivants éléments; le nom du propriétaire *Hasan*, le nom de l'armurier *Ahmed*, et le troisième mot pourrait-il être traduit par „réalisé de l'armurier” (**Image nr. 3**). On ne peut pas voir l'année de la fabrication. Quant à son encadrement chronologique, nous sommes d'avis que la pièce date depuis la deuxième moitié du XVIII-e siècle - le XX-e siècle, et on ne peut pas établir le lieu de l'atelier, car il n'existe aucune location, donc il pourrait être Constantinople ou Foca.

Sources documentaires:

Arh. MIT – Arhiva Muzeului de Istorie Turda - *Fond Înființarea unui muzeu la Turda (1912-1943)*.

Ogorul Școalei, 1937/1938 - *Ogorul Școalei*, nr. 6, 1937/1938.

¹⁹ Z. Marcov, *op. cit.*, p. 263.

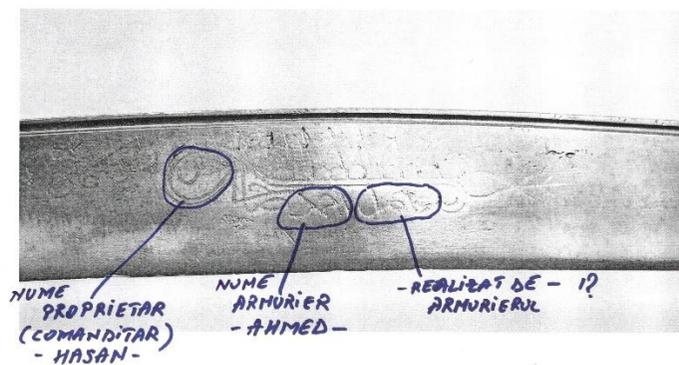

Image nr. 1

Image nr. 2

Image nr. 3

„ÁRVA” BETHLEN KATA – „ORFANA” BETHLEN KATA

JUDIT GRAPĂ¹

„ÁRVA” BETHLEN KATA – THE „ORPHAN” BETHLEN KATA

ABSTRACT

Considered one of the most remarkable female figures of the first half of the 18th century in Transylvanian culture, its name is closely related both to the history of the reformed church and to the Hoghiz locality in Braşov county, where it has spent the highest part of life between 1722 and 1759, but also by Făgăraş.

She remains in posterity's memory for the embroidery made by herself and by others under her supervision and guidance, for her activities and personality, and also for her role in the culture of that epoqe, being object of studies and research of many authors. She's known as autobiography author, book collector, doctor, sermon author, fighter for her assets and children, church builder and protector of poors.

Keywords: embroidery, fabrics, the first female doctor in Transylvania, memorialist.

Bethlen Kata - portret

Considerată una dintre cele mai remarcabile personalități feminine din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din cultura transilvăneană, numele ei se leagă strâns atât de istoria bisericii reformate, cât și de localitatea Hoghiz din județul Braşov, unde și-a petrecut cea mai mare parte din viață (1722-1759), dar și de Făgăraş.

Rămasă în memoria posterității în primul rând pentru broderiile făcute de ea și în casa ei, sub îndrumarea și supravegherea sa, „activitatea, personalitatea ei, precum și locul ocupat de ea în cultura epocii sale” au reprezentat subiecte de studiu și cercetare pentru multe persoane. Este cunoscută ca autobiograf, colecționar de cărți,

¹ Documentarist, Muzeul Țării Făgăraşului „Valer Literat” – Făgăraş;
e-mail: iuditgra@yahoo.com.

medic, autoare de rugăciuni, persoana care s-a luptat pentru copiii ei și pentru averea sa, ctitor de biserici, ocrotitoare a săracilor².

În aceste broderii, despre care vorbește în scrisorile sale, este oglindită cel mai remarcabil „personalitatea ei multiplă”, iar lucrările care au rămas posterității dovedesc bunul gust, tehnicile desăvârșite, „viziunea ei artistică, ilustrează fața spirituală și oglindesc trăsăturile societății nobiliare transilvănene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea” și s-au păstrat în cea mai mare măsură în cadrul bisericilor reformate din Transilvania³.

Născută la 25 noiembrie 1700 în localitatea Bahnea, județul Mureș, într-una dintre cele mai celebre familii ale Transilvaniei –, tatăl ei fiind contele Bethlen Sámuel, comitele comitatului Târnava, căpitanul șef al Scaunului Mureșului, iar mai apoi și curatorul Colegiului de la Aiud, fiul fostului cancelar al Transilvaniei între 1659-1678, contele Bethlen János, iar unchiul ei, groful Bethlen Miklós, a fost și el cancelarul Transilvaniei între 1696-1706 –, este crescută în spiritul religiei reformate. Rămâne orfană de tată la vârsta de opt ani. Mama sa se recăsătorește cu Ștefan Haller, de religie catolică, care moare în anul 1710.

Tragediile nesfârșite din viața ei încep la vârsta de 17 ani, când este obligată de către mamă să se căsătorească contra dorinței sale cu Ladislau Haller din Sibiu, fratele ei vitreg. Problema care o frământa în legătură cu această căsătorie era religia catolică a soțului său. Chiar dacă la început se opune acestei căsătorii, în final se supune dorinței mamei.

În anul 1718 îi naște la Crișul de Mureș pe cei doi gemeni ai familiei, Pál și Sámuel. În urma unei epidemii de ciumă, pe 1 iunie 1719 soțul său moare, lăsând-o și văduvă și gravidă. Atunci când se pregătea pentru înmormântarea lui, îi moare și fiul său Sámuel. Pe 11 septembrie 1719 se naște Borbála, al treilea lor copil⁴.

Haller László és Árva Bethlen Kata

Bethlen Kata și soțul său

În 1722 se căsătorește cu contele Teleki József (1675-1732), de religie reformată, în satul Hoghiz, sat de al cărui nume se leagă până în ziua de azi activitatea,

² Palotay Gertrud, *Árva Bethlen Kata fonalás munkái*, în „Erdélyi Tudományos Füzetek”, nr. 117, Kolosvar, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Rt. Nyomása, 1940, p. 3.

³ *Ibidem*.

⁴ *Árva Bethlen Kata*, introducere de Tonk Sándor, editat de Az Erdélyi Református Egyházkerület, Kolosvar, 1998, p. 16.

numele și viața ei, și unde îi naște pe cei trei copii proveniți din această căsătorie, pe Zsigmond în 1723, Gábor în 1726 și Klára în 1730⁵.

Castelul de la Haghiz (2018)

Atunci când în 1723 familia Haller, cu ajutorul Curții de la Viena, o obligă să renunțe la educația celor doi copii proveniți din prima căsătorie, începe cea mai neagră perioadă a vieții sale. Chiar dacă se consolează cu ceilalți trei proveniți din a doua căsătorie, în scurt timp, în urma unei epidemii, pe parcursul unui singur an îi pierde pe toți, iar soțul său moare și el, și este înmormântat pe 18 ianuarie 1733 la Cârțișoara⁶.

Este momentul de cotitură a vieții sale. Rămasă fără cei doi soți și cei șase copii, se consideră „orfană”, a nimănui, și își ia singură viața în piept. Din acest moment a început să folosească acest cuvânt înaintea numelui, devenind astfel „Orfana” Bethlen Kata.

Așa cum descrie în memoriile sale, a doua zi după înmormântarea soțului său, rudele acestuia, adică familia Teleki, începe lupta pentru averea rămasă. Chiar dacă a existat un testament, cei din familia Teleki considerau că ea trebuie să moștenească doar un sfert din ce i-a lăsat soțul. La exact un an de la decesul soțului au invitat-o la Sibiu pentru ridicarea părții cuvenite din avere, dar până la urmă, cu ajutorul guvernatorului de atunci, reușește să-și păstreze tot⁷.

Viața ei tumultuoasă se încheie la Făgăraș, pe 29 iulie 1759, și este înmormântată în curtea Bisericii Reformate, la construcția căreia a contribuit substanțial.

Ca reprezentantă a nobilimii transilvănene, moștenirea lăsată de ea este atât de importantă, deoarece broderiile ei ocupă un loc fruntaș în arta decorativă nobiliară din Transilvania, iar cu ajutorul autobiografiei și scrisorilor sale putem „arunca o privire în viața și epoca respectivă”. Ea, ca și alte femei nobile de aici, erau cele care „cu supunere față de Dumnezeu, aveau grijă de sufletele care le-au fost încredințate, construiau biserici și școli, supravegheau asupra moralității”⁸.

⁵ *Ibidem*, p. 16-17.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ *Bethlen Kata – Önéletirása*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984, p. 62-64.

⁸ *Ibidem*, p. 28.

Toată viața ei a fost dominată de ideologia religiei creștin reformate și așa cum descrie, „și-a dorit ca și după moartea ei din bunăvoința lui Dumnezeu, să-și lase în scris mărturie despre credința și religia ei”⁹.

Mormântul său și Biserica Reformată din Făgăraș

Chiar dacă primul ei soț i-a propus să treacă la religia catolică, a refuzat acest lucru cu desăvârșire, amenințându-l cu divorțul și reamintindu-i că în contractul de căsătorie este prevăzut că „dacă este tulburată în religia ei, îl va putea părăsi”¹⁰.

În al unsprezecelea an al văduviei (1744), începe să-și scrie autobiografia, sub forma unui jurnal, în care în cuvinte simple descrie evenimentele din viața ei și a celor din jur. Ca memorialist, așa își definește scopurile: „Mi-am dorit să-mi descriu pe scurt și atât cât s-a putut, viața mea, care se scurge între multele încercări și fantome lumești, fără să jignesc pe cineva”¹¹.

La începutul autobiografiei, principala ei lucrare scrisă, definește motivul pentru care s-a hotărât să își descrie viața și anume „ca să vadă și alții puterea mare a Milostivului Dumnezeu în marea mea neputință. Și pentru cei cărora Dumnezeu le dă o cruce grea, să-și dea seama și de aici, că niciodată Bunul Dumnezeu pentru ai lui nu le dă încercări pentru îndurarea cărora să nu le dea și suficientă putere”¹².

Își continuă până la sfârșitul vieții această autobiografie, care este publicată în anul 1762 sub titlul de *Scurta descriere autobiografică a vieții contesei Bethlen Kata din Bethlen* (Beclean), datorită muncii depuse de preotul ei de curte, Bod Péter.

În aceste rânduri nu numai că descrie evenimentele petrecute în perioada vieții sale, suferințele, bucuriile, rănilor sufletești, procesele duse pentru cei doi copii din prima căsătorie și pentru avere, „fără ca vreodată să se plângă de soarta ei”, dar încearcă să caute și o „explicație a suferințelor” sale¹³.

Chiar dacă nu și-a scris memoriile în scop literar, prin această autobiografie ea a contribuit la dezvoltarea beletristicii literaturii maghiare.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

¹⁰ *Bethlen Kata – Önéletirása*, p. 25.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² *Ibidem*.

¹³ Magda van der Ende, *Irodalom és iskola, Árva Bethlen Kata*, în „Látó-szépirodalmi-folyóirat”, VII, nr. 10, octombrie 1996, p. 4-5.

Fiind crescută și educată în principiile bisericii reformate, una dintre activitățile ei importante a fost cea de autoare de rugăciuni. Încă din tipul vieții sale este tipărită cartea sa de rugăciuni, sub titlul de *Védelmező erős pais* („Scut puternic ocrotitor”).

O dovadă deosebită a talentului său literar o reprezintă scrisorile adresate rudelor mai apropiate, familiile Teleki și Ráday. Din acestea putem cunoaște mai bine viața ei tumultuoasă. Din păcate, nu s-a păstrat decât o mică parte din această corespondență. Deși au fost „găsite și publicate” 243 de scrisori, „lipsesc” cele adresate „fiului său, preotului ei de curte”, Bod Péter, sau fraților ei¹⁴.

Era o femeie cultă, educată, iubitoare a științelor, literaturii și foarte generoasă. Și-a creat propria bibliotecă, adunând aici cele mai bune cărți din Transilvania și Ungaria „apărute începând din anul 1536”¹⁵, tipărind de multe ori cărți pe propria cheltuială. Așa cum descrie preotul ei de curte, prin acest lucru a contribuit atât la propagarea confesiunii, cât și la susținerea materială a școlilor.

A construit în curtea sa de la Hoghiz o moară de hârtie, unde a adus chiar un meșter. De multe ori dona cărți, iar pentru copiii de la sate care doreau să învețe, din zona curților sale de la Hoghiz sau Făgăraș, oferea și sprijin financiar¹⁶. La fel a procedat și în cazul colegiilor reformate din Transilvania, donând acestora cărți și acordând burse școlare. La Făgăraș a ajutat la educarea fetelor nobile, plătind un profesor.

Prin testament își lasă biblioteca de aproximativ 500 de volume Colegiului din Aiud, dar din păcate această colecție valoroasă a ars în 1849.

Având în vedere firea ei bolnăvicioasă, a învățat taina medicinei și a utilizării ierburilor de la medicii transilvăneni, folosind aceste cunoștințe și pentru vindecarea celor săraci. A citit o mare parte din cărțile medicale existente în perioada respectivă, utiliza rețete vechi ale medicamentelor fabricate în casă și ceaiurile pentru tratarea diverselor afecțiuni.

Era învățată în taina medicinei de trei celebri medici ai vremii: „în botanică de Borosnyai Nagy Márton - medicul șef al Guberniului Transilvaniei, cel care a strâns plantele din acest ținut”, în medicina generală de Köleséri Sámuel. Dar pentru că era preocupată cel mai mult de „oftalmologie, în acest domeniu era sfătuită de un bun oculist și anume de Simoni Márton”; în permanență „se consulta cu medici practicanți dintre care în mod deosebit cu Johann Gottlieb Schuller din Sibiu”¹⁷.

Era perioada în care din lipsă de medici se practica medicina prin intermediul scrisorilor. Pentru aplicarea tratamentelor trimise era „obligatoriu ca soția moșierului

¹⁴ Lakatos Bakó Melinda, *Árva Bethlen Kata levelei*, Kolosvar, A Misztótfalusi Kis Miklós Typographia, 2002, p. 6-7.

¹⁵ *Árva Bethlen Kata*, p. 22.

¹⁶ Tóth Anna, *Árva Bethlen Kata jótéteményei - ihlet és buzditás mai nőszövetségünk szeretetszolgálatához*, Református Család, http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/6.5/toth_bethlen_kata.pdf.

¹⁷ Morvai Nagybal Tamara, *A beteg test Árva Bethlen Kata Önéletírásában*, Tanulmányok, Újvidék, 2016/2, Caietul nr. 53, p. 133.

să se preocupe de aprovizionarea leacurilor” pentru cei de pe moșia lor și la „curțile mai mari să existe și farmacii”¹⁸.

În autobiografia sa vorbește des despre bolile sale, despre epidemiile de ciumă din Transilvania și sarcină, ca despre o boală.

Și-a slujit biserica prin: donații de cărți, de broderii, școlarizarea preoților, finanțarea construcțiilor, dotarea acestora cu obiecte de cult. În anul 1737 construiește la Hoghiz o biserică de lemn, iar în 1748 o biserică de piatră, școală și locuință pentru preot. A sprijinit financiar și construirea bisericii reformate din Făgăraș din anul 1758.

Era considerată „protectoare a religiei reformate” din Transilvania și „un simbol al luptei împotriva recatolicizării” de aici¹⁹. Și-a sprijinit preoții cu generozitate, contribuind la școlarizarea lor, ca în cazul lui Bod Péter, care i-a devenit preot de curte între 1743 și 1749.

Imagini cu Biserica Reformată din Hoghiz (2018)

„Talentul, concepțiile și gusturile sale artistice” au fost concretizate în broderiile făcute de ea și în casa ei²⁰. Din cele care s-au păstrat până în prezent și în descrierile făcute în scrisorile sale, putem avea o imagine mai clară asupra acestora. Interesant este că în autobiografia sa nu pomeneste nimic despre ele.

Este perioada în care broderia nobiliară era considerată o artă în sine și se diferenția de arta populară prin: tehnica de cusut, compoziție, ornamente, materiale.

¹⁸ *Ibidem*, p. 132.

¹⁹ Magda van der Ende, *op. cit.*, p. 1.

²⁰ Palotay Gertrud, *op. cit.*, p. 3.

Își dobândește acest statut prin calitatea materialelor folosite, tehnica de compoziție, cromatica utilizată, iar lucrările realizate erau folosite atât pentru împodobirea interioarelor bisericilor, cât și pentru uzul casnic și cel personal, și erau executate în cadrul atelierelor ce funcționau la curțile nobiliare. Astfel, broderia, „prin frumusețea artistică și complexitatea tehnică”, devine una dintre cele mai „importante ramuri ale artelor decorative”²¹.

În timp ce arta populară utiliza fire și fibre naturale, ca lână, in, cânepă, care erau la îndemâna tuturor, broderia nobiliară dispunea de cele mai fine materiale din bumbac, mătase, pe care se executau aceste lucrări; se foloseau fire de aur și argint, tehnici și compoziții de înaltă calitate, luxul și eleganța dominând aceste piese. În cele mai multe cazuri firele scumpe erau aduse din străinătate, iar prețul lor nu era accesibil pentru orice buzunar.

Așa cum reiese din scrisorile sale, Bethlen Kata, la „rugămintele rudelor” sau din plăcere, „accepta executarea multor broderii”. La 29 de ani era cunoscută ca o „profesionistă” în acest domeniu. Prin „lucrările” făcute pentru sine a „dovedit calitatea” acestora. De exemplu, în anul 1729 este solicitată de familia cumnatului său Teleki Sándor să confecționeze „pentru nunta fiicei lor tot ce este necesar”, începând de la „fețele de masă, șervete” etc. În scrisoarea adresată familiei Teleki face următoarele precizări: „(...) în privința șervetelor, eu așa știu, că pentru nași, pețitor și cei doi urători de bine, se cuvin șervete cusute cu fire de aur și argint. Acest lucru este valabil și în cazul stăpânului (...), șervete cusute cu mătase și fire de aur sau argint câte sunt necesare (...), acestea se cuvin celor care se ocupă de mese, paharnicilor, purtătorilor de tăvi, (...) așa cred că în funcție de numărul de mese (...)”. Tot aici face referire și la fețele de masă „din pânză de casă, (...) pe două mese erau mai subțiri, iar pe restul erau doar din cele obișnuite (...)”²². Modelul lor era după „forma” existentă, iar „cusătorii” erau „la casa ei într-un număr mai mare și executau” aceste broderii²³.

Tot dintr-o scrisoare adresată cumnatului său, aflăm că „(...) așa cum a fost comanda, s-au confecționat 23 de bucăți de șervete, dintre care 5 brodate cu fire metalice pe cel mai fin material, 8 cu mătase bordo și 10 cu mătase de culoarea mării”²⁴.

Pe broderiile nobiliare din perioada respectivă „rareori se foloseau două culori”. De obicei la o „față de masă se folosea doar o singură culoare”, care era „completată și cu fire de aur sau argint”. Cele mai utilizate culori erau bordoul și azuriul sau „culoarea mării”²⁵.

²¹ Livia Ramona Petrescu, *Graficistul elementelor din broderia de cult din România (secolele XIV-XIX)*, Cluj-Napoca, Universitatea de Artă și Design, Teză de doctorat în domeniul artevizuale, 2016, p. 3.

²² Palotay Gertrud, *op. cit.*, p. 4 (citat extras din Szádeczky Kardoss Lajos, *Széki gróf Teleki József özvegye bethleni Kata grófnő irásai és levelezesei*, Budapest, 1923).

²³ *Ibidem*, p. 4-5.

²⁴ *Ibidem*, p. 6.

²⁵ *Ibidem*, p. 7.

Rudele sale își trimiteau la ea „cusătorii” pentru a beneficia de „o școlarizare exemplară”, ea având deja la vârsta „de 16 ani un cusător pe nume de Timár Jancsi” la dispoziția ei, iar mai târziu un „anume Bucur”²⁶.

Pe lângă brodarea șervetelor și fețelor de masă se ocupa și de „brodarea tapițeriei mobilei”. Tot dintr-o scrisoare a ei aflăm că la vremea respectivă ea nu mai avea scaune de lemn, ci toate erau cu tapițerii brodate. Culorile acestora variau de la crem, bordo, verde, până la azuriu, gri, portocaliu, dar nu știm nimic despre modelul lor²⁷.

Nici arta țesutului nu era străină pentru ea. Tot din scrisorile ei aflăm că „stăpâna tehnicile de țesut”. Cunoștea modelele ce se foloseau pentru țesutul pânzelor, care erau folosite pentru fețele de masă, iar pentru acestea ținea și „o carte cu modele”. Pe lângă acestea, în atelierul ei se „țeseau și pături și cergi, conform obiceiului transilvănean”²⁸.

Din păcate, din lucrurile confecționate în atelierul său pentru societatea transilvăneană nu a mai rămas nimic, dar avem norocul să-i putem admira creațiile făcute pentru bisericile reformate. Ca o credincioasă înflăcărată, ea nu a dotat cu cele necesare doar bisericile construite de ea, ci și pe cele existente. Cei aproape 300 de ani trecuți de atunci, „ignoranța, nepăsarea” pentru îngrijirea și întreținerea lor, au dus la distrugerea în mare parte a acestora. Dintre „cele peste 20 de biserici din Transilvania” cărora le-a făcut astfel de donații, „doar trei sau patru mai păstrează aceste adevărate opere de artă”²⁹.

Oare cine nu și-ar dori, ca măcar odată în viață, să aibă ocazia să admire, să atingă și să poată fotografia astfel de capodopere? Eu am avut acest privilegiu. Cred că sentimentul și emoția trăită nu pot fi descrise în cuvinte.

De asemenea, noi cei care trăim aici, în Țara Făgărașului, ar trebui să ne mândrim că avem șansa și norocul ca dintre foarte puținele broderii păstrate, două să fie aici. Lăudabil este și faptul că fostul preot al Bisericii Reformate de la Hoghiz, părintele Veres László, a reușit să transcrie în format electronic *Iubar Solis Iustitie* („Ziua luminoasă a dreptății”), scris între anii 1725-1864, în care sunt descrise toate donațiile făcute de contesă acestei biserici și evenimentele legate de această biserică.

Prima consemnare de acest gen este din 1727, când, la Hoghiz, Bethlen Kata înființează prima biserică reformată și pe parcursul aceluși an se ocupă de patronajul său și face donații generoase. Este anul în care primul preot al bisericii de aici, Vásárhelyi János, face o listă cu donațiile făcute de ea, în care spune: „Am găsit aici la venirea mea (...) o față de masă din pânză, care este împodobită jur împrejur și la mijloc cu două rânduri de flori cusute cu multe culori și cu fire de aur și argint, având marginea făcută cu o dungă bordo (...)”, un șervet alb, care are jur împrejur o „legătură albă” (dantelă) de lățimea unei palme. Am găsit și un covor dublu (o față de masă captușită-n.n.) pentru masă (...)”. De aici se poate deduce că „obiectele donate de ea

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 9.

²⁹ *Ibidem*, p. 10.

erau în uzul bisericii” la momentul în care acest preot a sosit aici. Din broderiile descrise în acest inventar nu s-a mai păstrat niciuna³⁰.

Din inventarul anului 1733 reiese că ea a făcut pe parcursul anilor mai multe donații acestei biserici: „(...) pentru că Doamna a împodobit masa Domnului cu astfel de îmbrăcăminte frumoase și scumpe: 1. O față de masă scumpă cu table, care are în ea douăzeci de table, adică cinci rânduri de table (...), 2. Un șervet alb, pe care se găsesc patru flori cusute din fire de aur și tot atâtea mici, având marginea tivită cu bandă de aur”³¹.

Inventarul din 1735 vorbește și el, printre altele, despre o donație făcută de ea bisericii: „(...) un covor pentru masă, cusut cu propria ei mână (care avea în două chenare rotunde cusut blazonul cu șarpele negru - adică blazonul familiei Bethlen)”³². Din păcate nici acesta nu mai există în ziua de azi.

Această descriere vorbește de o „altă față de masă confecționată de ea”, care se află în Biserica Reformată din Făgăraș și acoperă amvonul și Masa Domnului. Și aceasta are două medaloane, dar „sunt ovale și înfățișează blazoanele familiilor Bethlen și Teleki”³³.

Tot inventarul din 1735 de aici amintește de două broderii care pot fi admirate și în ziua de azi:

1. „Un șervet, făcut cu mare măiestrie, care are brodat în mijloc un blazon în formă de miel, cusut pe un fileu de mătase bordo cu fire de aur și de argint, ținând un steag cu cruce, cu aceste două litere: B.K., în jurul căruia se află două rânduri de fileu din mătase bordo, umplute cu fire de aur și argint, înglobate în pânză albă fină”.

Are dimensiunea de 95x95 cm, fiind o combinație de pânză albă fină, aproape transparentă, și trei fileuri confecționate din mătase bordo, pe care modelele au fost brodate cu fire de aur și argint. Din păcate trecerea vremii și-a pus amprenta peste el, prin petele galbene care au apărut pe pânza albă, iar la unul dintre colțuri broderia este deteriorată. Pe fileul din mijloc este brodat un miel care ține un steag cu semnul crucii, sub burta lui fiind inițiale B.K, adică ale contesei. Tot aici apare un pocal, iar pe două dintre marginile pătratului (cel din stânga și cel de jos) câte o ramură cu frunze și o floare. Corpul mielului, pocalul, ramura cu frunze și florile sunt brodate cu fire aurii, iar steagul, picioarele mielului, mijlocul florilor și aura de pe capul mielului sunt brodate cu fire argintii. Celelalte două fileuri au modelul identic, fiind brodate cu motive florale. Cel care urmează după cel din mijloc are pătratele mai mari, iar cel din margine pătratele mai mici. Chiar dacă „tehnica de cusut și așa” cu care au fost executate sunt identice, totuși dau impresia că fileul din margine ar fi mai închis la culoare și ar avea modelul mai des, iar celălalt ar avea modelul mai rar. Palotay Gertrud în studiul publicat în anul 1940 așa descrie broderia din mijloc: „Părțile care par mai închise de pe imaginea mielului și a steagului sunt cusute cu tehnica de cusut „tip țesătură” (în literatura de specialitate din străinătate cunoscută sub denumirea de „Stopfstich” sau „Point de toile”), umplând pătratele fileului în ambele direcții, iar părțile care par mai deschise ca: steagul, picioarele și coada mie-

³⁰ *Ibidem*, p. 11.

³¹ *Ibidem*, p. 12.

³² *Ibidem*, p. 14.

³³ *Ibidem*.

lului sunt executate cu cusătura „tip șiret” (sau Point de reprise), care sunt făcute într-o singură direcție”³⁴.

Detalii șervet

2. Tot în acest inventar este menționată și „O față de masă care are prinsă între cele 12 table albe, dintr-o pânză fină, 13 table de fileu din mătase bordo, brodate fiecare cu ață albă și având inițialele B.K, dintre care trei reprezintă un miel, zece un vultur cu un singur cap, fiind înconjurată pe margine cu o dantelă confecționată din ață bordo și umplută cu ață albă”³⁵.

Fața de masă are dimensiunea de 150x150 cm, modelul pătratului brodat din mijloc este identic cu cel de pe șervet, este reprezentat tot mielul Domnului-Agnus Dei, adică simbolul lui Hristos, iar în jurul acestui simbol, pe restul pătratelor bordo, sunt așezate simbolurile evangheliștilor, astfel: 2 pentru Matei, 4 pentru Marcu, 2 pentru Luca și 4 pentru Ioan. Fiecare simbol ține o panglică pe care se poate citi numele fiecăruia. În afară de pătratul bordo din mijloc, pe restul apar inițialele de B.K. Interesant este că modelele de pe această față de masă nu sunt executate cu fire de aur și argint. În studiul din 1940, Palotay descrie că sunt confecționate „din fire galbene de mătase și de bumbac alb”³⁶. Se pare că trecerea timpului și-a pus amprenta și aici, deoarece, ca și pe șervet, pe pânza albă au apărut pete galbene și maro, ața galbenă care apare în studiul sus menționat s-a transformat într-un crem mai închis. Marginea este înconjurată de o dantelă bordo mai deschisă la culoare și umplută cu dantelă albă în ornament.

³⁴ *Ibidem*, p. 14-15.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 15.

Detalii față de masă

Deoarece modelul din mijlocul ambelor broderii este identic, se poate trage concluzia că acestea „formează un set”, una fiind destinată pentru „acoperirea Mesei Domnului”, iar cealaltă „a pocalului”, și chiar dacă au fost donate în anul 1735 se presupune că ar fi fost „confeccionate anterior anului 1733”, pentru că de atunci ea își folosea numele de „orfănă”, iar pe cele două broderii apare doar numele ei, fără acest cuvânt³⁷.

Ele ocupă un „loc important în arta europeană a broderiei”. Ca model, „seamănă cu fețele de masă confeccionate cu un secol înainte mai ales în Italia”, dar și cu cele deja făcute în „1595 la noi”. Deci, așa cum vedem, acestea nu se bazează doar „pe legături vest europene”, ci și „pe tradițiile vechi transilvănene”³⁸.

Modelele acestor broderii seamănă foarte mult „cu cele două dăruite” de ea Bisericii Reformate din Alba Iulia, despre care în inventarul de aici sunt consemnate următoarele: „În 17 februarie 1735 (...) doamna contesă Bethlen Kata a dăruit bisericii noastre sărace o față de masă, pe care sunt brodate cu diferite fire de mătase și de aur patruzeci și patru de flori sau crengi. Identic simbolul evangheliștilor (...)”, dar „diferă materialul și culorile” folosite la confeccionarea acestora. Ele sunt o combinație de „pătrate de mătase gri albăstrui”, cele 13 fileuri dintr-o „mătase verde-maroniu”, „iar o a treia variantă a lor” este păstrată la Biserica Reformată din Debrecen (Ungaria), unde au fost donate în anul 1741 și apar înregistrate în anul 1743 în *Registrul Anual al Consiliului*. În ambele inventare se menționează că aceste broderii au fost donate de văduva contelui Teleki József, doamna contesă Bethlen Kata³⁹.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ *Ibidem*, p. 16.

³⁹ *Ibidem*, p. 17-18.

Cele două broderii păstrate în cadrul Bisericii Reformate din Făgăraș diferă atât ca stil, compoziție, cât și ca material de cele prezentate până acum. Sunt menționate într-un inventar din anul 1773 astfel: „(...) 15. pentru amvon un acoperitor din tafta de mătase galbenă (...), 16. pentru Masa Domnului o față de masă frumoasă, rotundă, din tafta de mătase galbenă”. Ambele sunt confecționate din mătase și tivite cu șnur auriu, una având formă dreptunghiulară, iar cealaltă fiind rotundă⁴⁰.

Chiar dacă după descrierea lor din inventar nu pot fi atribuite contesei, cele două blazoane (ale familiilor Bethlen și Teleki, purtând în jurul lor numele de Bethlen Kata și Teleki Iosef, care apar brodate pe fața de masă dreptunghiulară), ținute în două mâini de un înger, dovedesc clar că au aparținut familiei și că au fost confecționate pentru nunta lor.

Pe ele apar modele brodate care „nu mai sunt întregi”, lucru ce dovedește că „destinația inițială a fost alta”. Așa cum se obișnuia în secolele XVI-XVIII în rândul „familiilor bogate catolice”, ca după nuntă rochia de mireasă să fie dăruită bisericii, probabil așa s-a procedat și în acest caz, chiar dacă în rândul enoriașilor reformați „nu se cunosc cazuri până la ea”⁴¹.

Broderiile din Biserica Reformată din Făgăraș

După ornamente și culoarea de fond se vede că au fost făcute pentru un eveniment fericit. Acestea, de dimensiuni mai mici sau mai mari, stau înșirate pe marginea broderiilor, altele plutesc pe suprafața lor, modelele sunt cu totul diferite

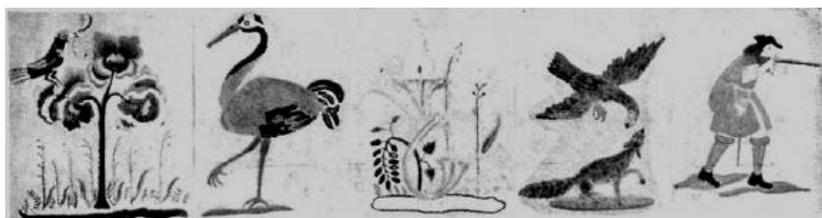
⁴⁰ *Ibidem*, p. 20.

⁴¹ *Ibidem*, p. 20-21.

față de ce se cunoștea și practica în acest domeniu în perioada respectivă, iar culorile se succed de la cele mai tari la cele mai pale. Fiecare în parte simbolizează ceva.

Din punct de vedere etnografic, ele se pot împărți în două grupuri: „simboluri ale dragostei”, ca „pomul vieții, crinul dublu legat cu o fundă roșie”, și „grupul personajelor din lumea animalelor” – unde se încadrează viețuitoarele și „scenele de vânătoare”. În afară de acestea, un grup important îl reprezintă „vestitorii barocului”, ca libelula, fântâna arteziană⁴².

Ornamentele sunt foarte variate, de la melci, păsări, câine care urmărește un iepure, pomi, păianjeni, urs care se sprijină pe toiag, fluturi, cerbi care încearcă să se salveze de un vânător și câinele său, un șarpe cu coroană care ține în gură o ramură cu flori, până la flori, fructe⁴³.

Diverse scene

În ce privește descrierea acestora, diferă părerile celor care au studiat-o. Palotay Gertrud în studiul ei vorbește de exemplu despre „un negru îmbrăcat în haine indiene cu săgeată în mână” sau „un struț cu ciocul lung care se deplasează grațios”, pe când într-un studiu publicat în Anuarul Muzeului din Debrețin în 1994, de Kőváriné Fülöp Katalin, se vorbește despre „cocor” și „un negru” din nordul sau centrul Africii.

Aceste „figuri ciudate își demonstrează epoca” în care au fost cusute și anume „stilul barocului târziu din secolul al XVIII-lea”. Toată fața de masă arată ca un „covor umplut cu obiecte colorate”. Ele atât din punct de „vedere cromatic, ca formă și tehnică ar putea concura cu orice capodoperă a broderiei occidentale”⁴⁴.

După descrierea făcută de Palotay Gertrud, „broderia în sine nu face referire numai la un proiectant priceput, ci la un meșter cu gusturi deosebite care cunoștea valoarea împărțirii culorilor și formelor. Nu numai dimensiunea își schimbă plăcut formele, figurile mai mici sau mari mari, dar și culorile. Tonurile maro ale animalelor se schimbă cu culorile pastelate ale florilor, atât separat, cât și împreună, ieșind în evidență din fundalul portocaliu. Iese în evidență și faptul că în jurul blazoanelor, coroana de flori nu se aseamănă nici prin elementele sale și nici prin formă cu florile

⁴² Kőváriné Fülöp Katalin, *Árva Bethlen Kata fogarasi terítőjének néprajzi vonatkozásai*, în „A debreceni Déri Múzeum Évkönyve Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati, 1992-1993”, Debrecen, 1994, p. 313, 315, 316, 318, 325.

⁴³ Palotay Gertrud, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 22.

care apar pe fața de masă, lucru care dovedește că aceste blazoane nu au fost făcute odată cu celelalte ornamente⁴⁵.

După modelul și materialul din care au fost confecționate, lucrările ei se împart în trei categorii: 1. „fețe de masă din pânză, brodate cu mătase și fire de metal”; 2. „dantele și fileuri”; 3. „broderii colorate făcute pe mătase”. În ce privește numărul lor, cele din prima categorie au fost cele mai numeroase⁴⁶.

După ce un secol și jumătate nu sunt modificări în stilul broderiilor, în anii 20 ai secolului al XVIII-lea „vechile linii bine conturate și desenele curate încep să fie înlocuite cu excesul de ornamente ale barocului”, iar în domeniul executării acestora încep să apară modificări, în sensul că acum sunt „brodate doar contururile ornamentelor și interioarele acestora sunt lăsate libere”. În broderiile lui Bethlen Kata nu găsim aceste elemente. Trăsăturile principale ale lucrărilor sale sunt: „simplitatea, echilibrul, liniile bine conturate și noblețea, împreună cu frumusețea culorilor”⁴⁷.

Activitatea sa din acest domeniu este foarte importantă atât ca diversitate, cât și ca nivel artistic. Caracteristicile lucrărilor sale sunt „onoarea și sinceritatea”, acestea fiind specifice de altfel „și celorlalte domenii ale activității sale”⁴⁸.

Broderiile sale, păstrate până astăzi, în afară de „valoarea lor artistică”, au fost catalogate și cu o „valoare cultural-istorică”, pentru că s-au păstrat în mare parte și inventarele care se referă la ele. Prin „înscrierile originale” luate împreună cu acestea, putem „stabili autenticitatea” lor⁴⁹.

Activitatea ei vastă se întindea și în domeniul grădinăritului, modei, creșterii cailor, confecționării lumânărilor.

Considerată ca „Patroană a bisericilor reformate din Transilvania”, această persoană religioasă până în măduva oaselor este cunoscută ca una dintre executantele celor mai frumoase broderii nobiliare din Transilvania secolului al XVIII-lea.

Ca orice „mare spirit”, nu numai că „purta în ea contrastele, dar putea să le unească și să facă să se înțeleagă între ele, pentru binele și uimirea celorlalți”⁵⁰.

Bethlen Kata este simbolul și modelul nobilimii, „a unei tipologii umane” care a fost „prezentă mai multe secole în viața societății transilvănene”, a slujit tot timpul cu credință și conștiinciozitate Biserica Reformată, „conștiință fiind de menirea sa”⁵¹, chiar dacă toate acestea le-a făcut cu un trup bolnăvicios, firav și care s-a confruntat cu multe dureri.

* Mulțumiri călduroase preotului Sylvester Aba János de la Biserica Reformată din localitatea Hoghiz și preotului Szász Tibor de la Biserica Reformată din Făgăraș.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 23-24.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 24.

⁵¹ *Árva Betlen Kata*, p. 10.

STUDENȚII MEDICINIȘTI DIN FĂGĂRAȘ PÂNĂ ÎN ANUL 1920

DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU¹

MEDICAL STUDENTS FROM FĂGĂRAȘ UNTIL 1920

ABSTRACT

Medical studies have always taken up a distinct and privileged place in higher education systems in Europe. Medicine was studied in the fourth core faculty of medieval universities. In modern times, medicine had the most to gain from all fields of study. Fundamental discoveries in the medical sphere have radically changed its image and its social importance. At the same time, the modern state paid special attention to this field, through the new imperatives related to public hygiene, the eradication of various infectious diseases, the raising of the standard of living, healthcare as a state policy etc.

From the end of the 17th century to the end of the First World War, 42 young people from Făgăraș studied medicine in seven European universities: Budapest, Cluj, Frankfurt/Oder, Franeker, Graz, Leiden and Vienna. Most students (34 out of 42) did their studies in one city: Cluj - 15, Vienna - 11, Pest - 7 and Graz - 1. The other eight students went through two academic centers: Cluj/(Buda)Pest - 4, Vienna/Cluj, Vienna/Frankfurt, Vienna/Pest, Franeker/Leiden - one. Most trained for internal medicine, but there are cases when they focused on surgery, military or veterinary medicine. The analysis of university syllabi highlights the fact that there was no medical tradition in the students' families, the occupations of parents being foreign to this field. Young people began their studies at ages between 17 and 35, most of them at the usual age of 18-19. Registers, especially those in Cluj, highlight interruptions of studies for various reasons: academic peregrination, limited financial resources or war. Sometimes students received scholarships from the state or foundations that helped them complete their studies. The exams were very complex and rigorous, from all medical branches. The completion of studies and the interest for the training are evidenced by the large number of those who obtained their MD. 35% of graduates (15 out of 42) acquired this academic degree. Graduates' efforts were fruitful not only in university titles but also in notable careers. From simple country doctors and doctors on the front of the First World War to scholars and university professors at home or in the world, they proved to be loyal servants of Hippocrates and good people in all circumstances.

Keywords: Fagaras, Medicine, Surgery, Student, Physician.

Un aspect important din istoria culturală a Făgărașului îl reprezintă pregătirea superioară a tinerilor de aici în centrele academice europene. Problematika frecvențării universităților merită o cercetare specială din mai multe motive. În primul rând, informațiile despre studiile efectuate, despre gradele academice obținute și performanțele carierelor ulterioare contribuie la mai buna cunoaștere a biografiilor localnicilor. În al doilea rând, cercetarea are darul de a evidenția faptul că studioșii

¹ Profesor, doctor în istorie, Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” – București; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

au reprezentat categoria intelectualilor dornici să-și amelioreze statutul material și social prin educație și competență. Cu precădere în secolele XVIII-XIX, rolul social al intelectualilor a devenit tot mai important și a evoluat spre statutul de profesie sau funcție, puse adeseori în serviciul Statului. Astfel, se poate stabili măsura în care activitatea absolvenților de școli înalte a fost apreciată în societate, sub aspect moral și material. Cercetarea carierelor postuniversitare își arată utilitatea în condițiile în care din rândul absolvenților s-au recrutat specialiști și tot ei au dat creatori de cultură. Prin investigarea parcursului academic se poate explica mai bine contribuția absolvenților de învățământ superior la răspândirea culturii scrise în mediul provincial, la dezvoltarea și diversificarea rețelei de învățământ și a ramurilor științei, la maturizarea conștiinței individualităților naționale. În rândul tinerilor cu pregătire superioară, medicii ocupă un loc special, mai întâi datorită complexității și exigențelor studiilor, apoi prin importanța socială a profesiei.

Prezența făgărășenilor în universitățile europene este atestată de timpuriu. Șirul studenților îl deschide *Johannes Luce de Fugerisch de Septemcastris*, care s-a înscris la Facultatea de Arte liberale a universității vieneze pe 14 aprilie 1399². În secolele XV-XVIII, foarte puțini făgărășeni au avut o pregătire superioară, iar interesul pentru medicină a fost practic inexistent. Din cei zece studenți consemnați până în anul 1700, doar unul a optat pentru studii medicale. În Secolul Luminilor și în deceniile prepașoptiste frecventarea centrelor academice a rămas sporadică. Astfel, pentru perioada dintre 1700 și 1850 sunt cunoscuți abia zece făgărășeni care au studiat în afara Ungariei istorice, dintre care trei medici. La aceștia se adaugă alți șase studiosi preocupați de medicină, care s-au îndreptat către Universitatea din Pesta, în intervalul 1820-1847³. Interesul pentru domeniul medical a devenit mai pronunțat în cele șapte decenii jalonate de Revoluția pașoptistă și Primul Război Mondial, când matricolele accesibile cercetării înregistrează numele a 32 de tineri (dintre care două femei) originari din Făgăraș⁴. Ei au trecut prin șapte universități europene: Buda-Pesta, Cluj, Frankfurt/Oder, Franeker, Graz, Leiden și Viena. Facultățile frecventate erau foarte diferite sub multe aspecte: vechime, curriculum, examene, disciplină, echivalarea studiilor, cercetare. Primele facultăți de medicină datează din secolele XIV-XVI: Viena (1399), Frankfurt/Oder (1506), Leiden (1575) și Franeker (1585). În perioada modernă au apărut facultățile din Trnava/Buda/Pesta (1769/1777/1784), Graz (1782) și Cluj (1872). Majoritatea medicinștilor (34 din 42) au urmat studiile într-un singur oraș: Cluj - 15, Viena - 11, Pesta - 7 și Graz - 1. Restul de opt studiosi au trecut prin câte două centre academice: Cluj/(Buda)Pesta - 4, Viena/Cluj, Viena/

² Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Students from Hungary at the University of Vienna between 1365 and 1526*, Budapest, 2008, nr. 583.

³ Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992; Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely/Tg. Mureș, 1998; Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005.

⁴ Victor Karady, Lucian Nastasă, *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*, Budapest/Cluj-Napoca, 2004; Szögi László, *Studenți români din Transilvania la universitățile din Europa în secolele XVI-XX*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849-1919 között*, Marosvásárhely/Târgu Mureș, 2014.

Frankfurt, Viena/Pesta, Franeker/Leiden – câte unul. Astfel, facultățile din (Buda) Pesta, Cluj și Viena s-au dovedit a fi cele mai atractive și mereu prezente în puținele peregrinări academice întreprinse. În topul preferințelor s-a aflat Clujul care, deși a devenit foarte târziu cetate universitară, avea avantajul apropierii față de Făgăraș. Facultatea clujeană a fost căutată încă de la înființarea ei, devenind opțiunea tuturor făgărășenilor de după anul 1890. Un număr similar de studenți este înregistrat la Viena, însă ei sunt risipiți pe parcursul a mai mult de un secol, cu concentrarea maximă în perioada 1875-1890. Și mai sporadică apare frecventarea facultății din (Buda)Pesta, iar în cazul centrelor de la Graz, Franeker și Leiden, prezența poate fi considerată cu totul întâmplătoare.

Studiile medicale au ocupat întotdeauna un loc distinct și privilegiat în sistemele de învățământ superior din Europa. Medicina se studia în cea de-a patra facultate de bază a universităților medievale⁵. În perioada modernă, facultățile de medicină au avut cel mai mult de câștigat dintre toate domeniile de studii. Descoperirile fundamentale din sfera medicală au schimbat radical imaginea acestora și importanța ei socială. Totodată, statul modern a acordat o atenție deosebită acestui domeniu, prin noile imperative legate de igiena publică, eradicarea diverselor maladii infecțioase, ridicarea standardului de viață, ocrotirea sănătății ca politică de stat etc. Din aceste rațiuni, în facultățile de medicină s-a investit cel mai mult, mai ales în edificii și dotări cu tehnică de specialitate. Învățământul medical vienez a cunoscut o extindere încă din Secolul Luminilor. În 1784, împăratul Iosif II a avut inițiativa înființării unui *Collegium Medicum-Chirurgicum* (numit în onoarea sa - *Josephinum*), destinat să pregătească medicii și chirurșii necesari armatei imperiale. A fost prima academie de medicină militară din lume, modelul său fiind urmat de *Pépinière* din Berlin (1795). Din anul 1822, instituția a primit rang de universitate și a funcționat până în 1849. Cursurile au fost reluate în anul 1854, dar după două decenii Academia a fost închisă definitiv⁶. În această ultimă etapă este atestat singurul student făgărășean preocupat de medicina militară, anume Georg Müller, în anii 1859-1860.

Studiile medicale vieneze au cunoscut o dezvoltare remarcabilă îndeosebi după Revoluția pașoptistă. În capitala Imperiului s-au realizat cu succes intervenții chirurgicale complexe și s-au deschis primele clinici din lume pentru dermatologie, oftalmologie și ORL⁷. Progresul se extinde spre Est, în facultatea budapestană și în cea nouă de la Cluj⁸. Peste tot, facultățile beneficiază de un corp profesoral bine pregătit, de laboratoare utilizate unde se poate face și cercetare, de un instrumentar tot mai evoluat și de materiale didactice variate (atlase, cursuri, microscopie, mulaje

⁵ Facultățile clasice erau cele de Arte Libérale (apoi de Filosofie), de Teologie, Drept și Medicină.

⁶ *Geschichte der Wiener Universität von 1848 bis 1898*, Wien, 1898, p. 260-261; Robert Offner, Hansgeorg von Killyen, *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei 1775-1874. Ungarländische Zöglinge der Wiener medizinisch-chirurgischen Josephi-Akademie (Josephinum) 1775-1874*, Budapest, 2012, p. 6-11, 34-39.

⁷ G. Wolf, *Zur Geschichte der Wiener Universität*, Wien, 1883, p. 195-202; *Geschichte der Wiener Universität*, p. 179-262.

⁸ Hőgyes Endre, *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről*, Budapest, 1896 (pentru Buda-Pesta); V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 52-68 (pentru Cluj).

etc.). Mediciniștii aveau posibilitatea de a studia anatomia, fiziologia, patologia, chirurgia, terapia, oftalmologia, farmacologia, dermatologia, ginecologia, histologia și embriologia, psihiatria și igiena, epidemiologia, chimia patologică, medicina legală. Pregătirea practică se realizează în clinici și spitale. Majoritatea fâgărășenilor s-au pregătit pentru medicină generală, dar există și cazuri în care ei s-au orientat către chirurgie (Arthur Berkó, Carol Brosz, Francisc Futsek, Georg Goldschmidt, August Kamp, Ignatius Navara, Julius Papp, Joseph Ratz, György Szabó, George Taflan), medicină militară (Georg Müller) sau veterinară (amintitul George Taflan). Preocupări și specializări variate se remarcă în cazul medicilor Samuel Fogarasi (psihiatrie), Michael Orgovany (medicină legală), Victor Pildner (farmacie), György Szabó (oculistică), Titus Turcu (igienă și epidemiologie). Pentru doi studenți, medicina s-a dovedit mai atrăgătoare decât filosofia (George Taflan) sau studiile politehnice (Somogyi Kálmán).

Matricolele universitare oferă detalii biografice interesante pentru studenții fâgărășeni. Ei proveneau din medii sociale diferite, fapt care reiese din etalarea rangului nobiliar și din paleta largă a ocupațiilor părinților. Cei doi studioși din secolul al XVIII-lea (Michael Orgovany și Andreas Szabó) sunt înregistrați cu titlul de nobili ardeleni („Nobilis Transylvano Hungarus/civis Tr. Nobilis de M. Süllye, Erdély”)⁹. În veacul următor, rangul nobiliar își pierde din relevanță, distincția socială fiind dată de funcții și ocupații. Analiza repertoriilor universitare evidențiază faptul că nu a existat o tradiție medicală în familiile studenților, ocupațiile părinților fiind străine de acest domeniu. Pentru un sfert dintre mediciniști nu există date despre părinți, iar pentru un alt sfert se confirmă proveniența din familii de comercianți – 11 (majoritatea evrei)¹⁰. Cealaltă jumătate a contingentului ilustrează o diversitate apreciabilă de ocupații pe care le aveau tutorii (căpitan - 1)¹¹, părinții aflați în viață (proprietari - 4, meseriași - 3, funcționari fiscali, sociali sau de cadastru - 3, casier, criminalist, fabricant de cărămizi, farmacist, învățător, preot - câte unul)¹² sau decedați (avocat, legător de cărți, pădurar - câte unul)¹³. Aici se poate remarca ambiția de promovare socială pe calea studiilor, mai ales la tinerii care erau orfani ori și-au pierdut tatăl în timpul pregătirii¹⁴.

Etnia și confesiunea studenților sunt etalate în proporții inegale, mai discret în cazul originii și mai complet în privința opțiunii religioase. Ei s-au declarat

⁹ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2.931, 3.836.

¹⁰ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.701, 5.844, 7.514, 7.678, 9.490; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 167, 213, 222, 228, 288, 319.

¹¹ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 234.

¹² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1.961; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.748, 6.137, 6.978, 7.923; L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 159, 216, 229, 252, 285, 293, 299, 303-304, 307, 323.

¹³ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.883; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 321, 349; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 624, 1.334 (fără arătarea ocupației).

¹⁴ De exemplu, Julius (Gyula) Papp figurează la Cluj, în 1878, ca fiul unui funcționar fiscal, iar peste doi ani apare ca student orfan la Viena (V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 293; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 6.137).

maghiari¹⁵ - 15 (îndeosebi cei de la Cluj), români¹⁶ - 5 sau germani¹⁷ - 4. Paleta confesională a tinerilor reflectă diversitatea religioasă a orașului lor: evrei¹⁸ - 10, catolici¹⁹ - 9, reformați²⁰ - 7, luterani²¹ - 6, greco-catolici²² - 4, ortodocși²³ - 3.

Înainte de a deveni studenți, tinerii originari din Făgăraș și-au făcut pregătirea de bază în gimnaziile ardelene. Datele incomplete lasă să se întrevadă faptul că ei au învățat fie în orașul natal (Berkó Arthur, Goldberger Ede, Titus Grecu, Ernest Halbreich, Hirschhorn Nándor, Hódy Károly, Neumann Vilmos, Olimpiu Poparadu, Ernest Schmidt), fie în alte școli prestigioase: gimnaziile catolice din Alba Iulia (Julius Papp), Brașov (Nagy Miklós) și Cluj (Balassa Margit), gimnaziul greco-catolic din Beiuș (Ioan Pop), colegiile reformate din Aiud (Fogarasi Samuel, Ráczkövi Sámuel) și Târgu-Mureș (Jakab Géza), gimnaziul unitarian din Cluj (Erhárd Schuster). Pentru un singur elev (Somogyi Kálmán) se confirmă absolvirea cursurilor medii în Slovacia, la Nagyszombat (Trnava).

Din registrele facultăților se poate afla atât vârsta celor înmatriculați, cât și durata studiilor. Tinerii și-au început cursurile la vârste cuprinse între 17 și 35 de ani, cei mai mulți la cea obișnuită de 18-19 ani. Disponibilitatea vârștelor este următoarea: 17 ani²⁴ - 1, 18 ani²⁵ - 9, 19 ani²⁶ - 12, 20 ani²⁷ - 5, 21 ani²⁸ - 3, 23 ani²⁹ - 2, 24 ani³⁰ - 3,

¹⁵ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 2.439; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2.931; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 159, 167, 213, 222, 228, 229, 234, 252, 285, 288, 293, 307, 319.

¹⁶ L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 216, 303-304, 323, 349.

¹⁷ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.701; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 299, 303, 321.

¹⁸ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 503, 6.978, 7.514, 7.678, 9.490; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 167, 213, 222, 228, 288.

¹⁹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 586, 1.334, 1.491; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.883, 5.748, 5.722, 6.137; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 159, 293.

²⁰ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 268; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 7.923; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 229, 234, 252, 285, 307.

²¹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 624; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.701, 5.844; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 299, 319, 321.

²² M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1.821; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 216, 303-304.

²³ L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 323, 349.

²⁴ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 288.

²⁵ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 7.514, 9.490; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 167, 216, 222, 303, 321, 323, 349.

²⁶ L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 503, 3.701, 6.978, 7.678; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 213, 228, 234, 285, 299, 303-304, 319.

²⁷ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.844, 7.923; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 252, 293, 307.

²⁸ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.748, 5.722; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 159.

²⁹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 268, 1.334.

³⁰ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 2.439; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 624; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 229.

30 ani³¹ - 2 și 35 de ani³² - 1. Un parcurs aparte l-a avut August Kamp, care în 1837 devine „chirurgiae studiosus” la Viena, apoi își întrerupe studiile mai mult de un deceniu, revenind în capitala imperiului când avea deja 41 de ani, pentru a-și continua cu succes pregătirea (1850-1853)³³.

În privința duratei studiilor, situația se prezintă astfel: un an universitar³⁴ - 9 studenți; doi ani³⁵ - 7; trei ani³⁶ - 3; patru ani³⁷ - 5; cinci ani³⁸ - 13; șase, șapte, opt sau nouă ani³⁹ - câte unul. Fiecare stagiou trebuie atent interpretat, mai ales dacă este mic sau foarte lung. Un interval de 1-2 ani nu presupune abandonarea timpurie a studiilor, după cum înregistrarea în matricole timp de mai mult de 5 ani nu reprezintă și durata efectivă a cursurilor. Din parcurgerea anexei prezentului studiu se poate sesiza faptul că unii mediciști care figurează în registrele universitare doar 1-2 ani au reușit, într-un final, să absolute și să obțină chiar titlul doctoral (Samuel Fogarasi, Andreas Szabó, György Szabó, Simon Ziehn, Octavian Florea). Rare au fost situațiile în care ei și-au întrerupt studiile de timpuriu. Este cazul nefericit al lui Ernest Habreich care, după primul an de medicină (1914-1915), pleacă pe frontul Primului Război Mondial și moare la sfârșitul verii anului 1917. Concitadinul său, Victor Pildner, urmează doar trei ani de medicină (1910-1913), care completează studii mai vechi de farmacie, absolvite cu 20 de ani în urmă. De altfel, Pildner a practicat farmacia, pe care a preferat-o medicinii. Pe de altă parte, matricolele, îndeosebi cele clujene, evidențiază întreruperile de studii din diverse motive: peregrinare academică, resurse financiare limitate sau situație de război. Spre exemplu, Berkó Arthur face opt semestre de cursuri la Cluj (I-VI și IX-X), intercalate cu două semestre (VII și VIII) la Budapesta, iar Titus Turcu urmează șase semestre în capitala maghiară (1912-1915) și alte patru la Cluj (1919-1921). Greutăți familiale și/sau materiale se întrevăd pentru Jakab Géza (doar patru semestre de cursuri în șapte ani), după cum vicisitudinile conflagrației mondiale au prelungit studiile lui Ioan Pop (zece semestre finalizate în opt ani). Destine diferite au avut și cele două studente originare din Făgăraș. Margareta Balassa a reușit să-și facă studiile la Cluj chiar în anii Marelui Război (nouă semestre în cinci ani), pe care le-a completat și finalizat la Budapesta în martie 1923. În schimb, Veturia Șenchea a fost mai vitregită de soartă: după ce tatăl ei, patriotul Ioan Șenchea,

³¹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 586, 1.821.

³² *Ibidem*, nr. 1.491.

³³ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1.961; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.883.

³⁴ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.722, 7.923, 9.490; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 268, 1.491; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 216, 222, 228, 303.

³⁵ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 2.439; L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.701, 5.748, 6.978; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 586; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 323.

³⁶ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 624, 1.821; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 299.

³⁷ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1.961, 2.931; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.883; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1.334; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 293.

³⁸ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 503, 7.514, 7.678; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 159, 167, 213, 229, 252, 285, 288, 307, 319, 321.

³⁹ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.844; V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 234, 303-304, 349.

a fost executat în septembrie 1916 din motive politice⁴⁰, ea a urmat câte un an de medicină la Budapesta și la Cluj, fără a se ști dacă a absolvit facultatea.

Studentii cu resurse financiare limitate au primit burse de stat (lui Erhárd Schuster i s-au dat 300 florini în 1894) sau din partea unor fundații (Ede Goldberger încasează 630 coroane în 1909). Aceste ajutoare erau foarte necesare în condițiile în care studiile medicale au fost dintotdeauna cele mai costisitoare și îndelungate. Amintirile facilități s-au dovedit salutare pentru cei doi tineri care au putut să-și finalizeze studiile chiar cu doctorat.

Exemenle erau foarte complexe și riguroase, din toate ramurile medicale. La Viena, în momentul adoptării unui nou regulament de examinare (1872), studiile medicale erau extinse la cinci ani. În primii doi ani studenții susțineau cel dintâi *Rigorosum* din fizică, chimie, anatomie, fiziologie și histologie; la capătul studiilor ei aveau de trecut al doilea *Rigorosum* la patologie generală și experimentală, la terapie, anatomie patologică, farmacologie și medicină internă; un al treilea *Rigorosum* verifica pregătirea mediciniștilor în domeniile: chirurgie, oculistică, obstetrică și medicină legală⁴¹.

Finalizarea studiilor și interesul pentru perfecționare sunt dovedite prin numărul mare al celor care au obținut doctoratul. 35% dintre absolvenți (15 din 42) au dobândit acest grad academic. Performanța este cu atât mai apreciabilă dacă se are în vedere durata mare, costurile și exigențele sporite ale studiilor medicale. Seria doctorilor începe chiar cu primii făgărășeni consemnați în ordine cronologică. Samuel Fogarasi se distinge prin două lucrări publicate în Olanda, la cumpăna secolelor XVII-XVIII⁴². După multe decenii, el este urmat de Michael Orgovany, care abordează un subiect de medicină legală. Lucrarea a fost considerată interesantă, dovadă fiind retipărirea ei într-un compendiu medical⁴³. Următorii doi posesori ai titlului

⁴⁰ Victor Cornea, *Țara Făgărașului în luptele politice din Ardeal*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928”, vol. III, București, Editura Cultura Națională, 1929, p. 1.515.

⁴¹ G. Wolf, *op. cit.*, p. 201; *Geschichte der Wiener Universität*, p. 254-255.

⁴² *Disputatio Medica Inauguralis De Mania. Quam, Favente Divino Numine, Ex Auctoritate Magnifici Rectoris D. Herm. Röell, SS. Theol. & Philosophiae Doctoris, & utriusque Facultatis in Celeberrima Frisiorum Academia Professoris Ordinarii Solidissimi, Acutissimi. Nec non Amplissimi Senatus Academici unanimi Consensu & Nobilissimae Facultatis Medicae Decreto; Pro Gradu Doctoratus, Summisque in Medicina Honoribus, & Privilegiis rite ac legitime consequendis, Publice Eruditorum disquisitioni subijcit Samuel Fagarasi, Transylvano-Vngarus. Ad Diem 5. Julii in Templo Academico hora solita, Franeqverae, MDCC [Franeker, 1700].*

Dissertatio inauguralis medica De Scorbuto, Franequerae, anno 1703 (menționată doar de Stephan Wespzpremi, *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, tom IV, Viennae, 1787, p. 146).

Ambele dizertații sunt menționate în *Régi magyar könyvtár*, ed. Szabó Károly, Hellebrant Árpád, vol. III/2, Budapest, 1898, nr. 4.178, 4.395.

⁴³ *De Controversa Pulmonum In Declarandis Infanticidiis Aestimatione/Praeside Viro Excellentissimo, Experientissimo, Doctissimo, Petro Immanuele Hartmanno, Med. Et Phil. Doct. Med. Theor. Anat. Botan. Et Pharmac. Prof. Publ. Ord. Acad. Caesar. Nat. Cur. et Elect. Mog. Erfurt. Scient. Util. Itemque Societ. Ducal. Teuton. Helmstad. Sodale, Ordinis Medici H. T. Decano, Doctoris Medici Dignitatem Legitime Capessurus D. XXX. Novembris*

doctoral par a fi înrudiți: Andreas Szabó se prezintă ca „nobilis de M. Süllye” (1790)⁴⁴, iar urmașul său era „Magyarsülyei dr. György Szabó” (1904). Ambii și-au obținut doctoratul la Pesta, recomandându-se ca fiind din Făgăraș. În această zonă ei aveau rude și au profesat. Strădaniile absolvenților și-au arătat roadele nu doar în titlurile universitare, ci mai ales în carierele notabile.

Destinul mediciniștilor făgărășeni este prezentat în anexa studiului. Deși au ocupat cele mai diverse posturi, ei și-au arătat mereu utilitatea. De la simpli medici de țară și doctori pe fronturile Marelui Război, până la cercetători și profesori universitari, acasă sau răspândiți în lume, ei s-au dovedit a fi, indiferent de împrejurări, slujitori fideli ai meseriei lui Hippocrate și oameni de bine.

ANEXĂ

Lista studenților mediciniști originari din Făgăraș

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Cariera postuniversitară
1.	Samuel Fogarasi <i>Transylvano-Ungarus</i> (1674-1724)	Franeker (1698, 1700, 1703); Leiden (1699)	Rector al gimnaziului din Tg. Mureș (1696-1698); doctorat în medicină la Franeker (1700); medic la Făgăraș ⁴⁵ .
2.	Michael Orgovany de Fagaras, <i>Nobilis Transylvano Hungarus</i>	Viena (1767); Frankfurt/ Oder (1769- 1771)	Doctorat în medicină (1771) ⁴⁶ .
3.	Andreas Szabó, <i>civis Tr. Nobilis de M. Süllye/Fogarasi, Erdély</i>	Viena (1788); Pesta (1790/91)	Doctorat la Pesta în 1790/91; medic (<i>orvos doctor</i>) în comitatul Alba de Sus (1794) ⁴⁷ .
4.	Ignatius Navara	Pesta (1820-1824)	Specializat în chirurgie ⁴⁸ .
5.	Carolus Brosz	Pesta (1821-1822)	Specializat în chirurgie ⁴⁹ .

MDCCLXXI. *Publice Disseret Auctor Michael Orgovany de Fagaras, Nobilis Transylvano Hungarus*. Lucrare republicată de Johann Christian Traugott Schlegel, *Collectio opusculorum selectorum ad medicinam forensem spectantium*, vol. 6, Lipsiae, 1791, p. 73-115, nr. XXXIX.

⁴⁴ Azi, satul Șilea din comuna Fărău, județul Alba.

⁴⁵ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 2.439; viața sa este evocată de S. Wesprenyi, *op. cit.*, p. 144-147 (articulus IX).

⁴⁶ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2.931.

⁴⁷ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.836; E. Hógyes Endre, *op. cit.*, p. 227; *Magyar Almanak 1794-ik esztendőre*, Viena, 1794, p. 389.

⁴⁸ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1.334.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 268.

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Cariera postuniversitară
6.	Georg Goldschmidt	Pesta (1822-1825)	Specializat în chirurgie ⁵⁰ .
7.	Joseph Ratz	Pesta (1834-1835)	Specializat în chirurgie ⁵¹ .
8.	August Kamp (1809-1876)	Viena (1837, 1850-1853)	Specializat în chirurgie. Figurează cu titlul doctoral din anul 1858; s-a stabilit definitiv la Viena ⁵² .
9.	Francisc Futsek	Pesta (1840-1842)	Specializat în chirurgie ⁵³ .
10.	Georg Teflan	Pesta (1844-1847)	Specializat în chirurgie și medicină veterinară ⁵⁴ .
11.	Georg Müller	Viena - Josephinum (1859-1860)	Specializat în medicină militară ⁵⁵ .
12.	Kálmán Somogyi	Viena (1865-1866)	Își începe studiile la politehnica vieneză (1865-1866), apoi continuă cu medicina (din 1866) ⁵⁶ .
13.	Áron Kovács	Cluj (1872-1877)	Medic asistent (1877); medic militar în diverse regimente ardeleni (1879-1915) ⁵⁷ .
14.	György Szabó (1836-1904)	Pesta (1873-1874)	La Budapesta: doctorat în chirurgie (1873/74) și adjunct al clinicii de oculistică din Institutul de chirurgie (1882-1884). Medic oculist la Oradea (1891), apoi profesează în ținutul natal (1896), devenind medicul șef al

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 624.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 1.491.

⁵² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 1.961; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.883; *Wiener Zeitung*, nr. 227, 3 octombrie 1858, p. 3.739; *Wiener Abendpost* (Beilage zur Wiener Zeitung), nr. 225, 2 octombrie 1876, p. 4 (anunțul decesului).

⁵³ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 586.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 1.821 (anterior studiase filosofia).

⁵⁵ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.722.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 7.923.

⁵⁷ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 252; *Budapesti Közlöny*, 11, nr. 253, 6 noiembrie 1877, p. 9.133; *A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség Névkönyve*, Budapest, edițiile: 1883, p. 189; 1895, p. 234; *Pesti Hirlap*, Budapest, 37, nr. 138, 19 mai 1915.

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Carierea postuniversitară
			comitatului Făgăraș până la capătul vieții ⁵⁸ .
15.	Samuel Ráczkövi	Cluj (1873-1878)	Medic asistent (1879), avansează la gradul de medic-șef militar în districtul Făgăraș (1884-1888) ⁵⁹ .
16.	Simon Ziehn	Viena (1874-1875)	Medic superior (<i>Oberarzt</i>) în armata activă (1882); avansează până la gradele de medic de regiment clasa I (<i>Regimentsarzt I. Klasse</i>) și medic-șef clasa II (<i>Ober-stabsarzt 2. Klasse</i>) ⁶⁰ .
17.	Géza Jakab	Cluj (1875-1882)	⁶¹ .
18.	Pap(p) Gyula/Julius	Cluj (1878-1882); Viena (1880)	Doctorat (1887); în anii 1887-1889 lucrează ca medic secundar la Institutul de chirurgie din Budapesta și totodată este membru al Asociației salvatorilor voluntari; activează și în armată ca medic secundar (din august 1883), apoi ca medic de regiment (de la 1 mai 1890) ⁶² .
19.	Albert Schul	Viena (1878-1883)	Apare cu titlul doctoral și ca medic al unui regiment din Brașov (1892); medic-șef de

⁵⁸ E. Hógyes, *op. cit.*, p. 255, 273, 521; *Orvosi Hetilap*, Budapest, 35, nr. 3, 18 ianuarie 1891, p. 3; 40, nr. 18, 3 mai 1896, p. 219; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, Budapest, 17, 1898, p. 63; 18, 1899, p. 72; *Vasárnapi Ujság*, Budapest, 51, nr. 52, 25 decembrie 1904, p. 906 (necrolog).

⁵⁹ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 307; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1880*, Wien, 1879, p. 750; *A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség Névkönyve*, Budapest, edițiile: 1884, p. 87; 1888, p. 215.

⁶⁰ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 9.490; *Der Militaerarzt. Zeitschrift für das gesammte Sanitätswesen der Armeen*, Wien, 16, nr. 8, 28 aprilie 1882, col. 64; 24, nr. 9, 2 mai 1890, col. 71; *Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1910*, Wien, 1909, p. 1228.

⁶¹ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 234.

⁶² *Ibidem*, p. 293; M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 6.137; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja*, ediția 1887-1888, p. 44; ediția 1888-1889, p. 43; Strihó Gyula, *A Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesület története 1887-1897*, Budapest, 1897, p. 303-304; *A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség Névkönyve*, Budapest, edițiile 1889, p. 251; 1895, p. 237.

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Cariera postuniversitară
			regiment de la 1 noiembrie 1892; profesează și în 1911 ⁶³ .
20.	Moritz Schwartz	Viena (1880-1885)	O persoană cu acest nume figurează ca medic asistent rezervist în anul 1906 ⁶⁴ .
21.	Victor Emmanuel Müller	Viena (1882-1884)	Un doctor Viktor Müller apare ca medic secundar la spitalul <i>Szent Rókus</i> din Budapesta (1903) ⁶⁵ .
22.	Hermann Beer	Viena (1882-1887)	Medic asistent și medic-șef de regiment (între 1889 și 1895); doctor în medicină generală pe care o practică la Viena (1891); activitate îndelungată încheiată după anul 1924, când era membru al Camerei medicale vieneze (<i>Wiener Ärztkammer</i>) ⁶⁶ .
23.	Samuel Nehrer	Viena (1883-1889)	Medic în circumscripțiile brașovene Hărman (până la 1 aprilie 1923) și Bod (până la 1 octombrie 1923), când a fost pus în retragere pentru pensionare ⁶⁷ .
24.	Ignaz Roth	Viena (1885-1887)	⁶⁸ .
25.	Octavian Florea	Viena (1888-1890)	Medic militar clasa II (<i>Regimentsarzt 2. Klasse</i>) (1903), apoi medic de regiment (1 mai 1909); din iulie 1919 integrat în armata română (cu gradul de locotenent colonel, recunoscut de la 1 sep-

⁶³ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 7.514; *Wiener Zeitung*, nr. 113, 15 mai 1892, p. 4; *A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség Névkönyve*, Budapest, ediția 1895, p. 240; *Budapesti Közlöny*, 45, nr. 89, 16 aprilie 1911.

⁶⁴ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 7.678; *Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1907*, Wien, 1906, p. 1.159.

⁶⁵ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.748; *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, Budapest, 15, 1903-1904, p. 243.

⁶⁶ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 503; *A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség Névkönyve*, Budapest, ediția 1894, p. 239; ediția 1895, p. 241; *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 41, nr. 49, 5 decembrie 1891, col. 2.000 și 74, nr. 49, 29 noiembrie 1924, col. 2.646.

⁶⁷ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 5.844; *Monitorul Oficial*, nr. 150, 7 octombrie 1923, p. 7.516; nr. 65, 19 martie 1926 (!), p. 3.755.

⁶⁸ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 6.978.

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Cariera postuniversitară
			tembrie 1917), apoi înaintat în grad (1923) și decorat cu Ordinul <i>Steaua României</i> în grad de ofițer (1928); pus în retragere pentru limită de vârstă (15 mai 1936) ⁶⁹ .
26.	Miklós Nagy	Cluj (1890-1895)	Doctorat (1897) ⁷⁰ .
27.	Erhard Schuster	Cluj (1891-1896)	Doctorat (1897) ⁷¹ .
28.	Ede Goldberger (1887-1959)	Cluj (1906-1911)	Doctorat (1911); primește drept de liberă practică a medicinei în România (1920); colaborator la <i>Erdélyi Orvosi Lap</i> și <i>Orvosi Szemle</i> din Cluj ⁷² .
29.	Arthur Berkó	Cluj (1907-1910, 1911-1912); Budapesta (1910-1911)	Medic la Făgăraș (1916-1917); medic primar definitiv (chirurg) la spitalele din Sighet, Bechet (jud. Dolj) și Orhei (1939) ⁷³ .
30.	Wilhelm Neumann	Cluj (1909-1914)	Doctorat (1914); primește drept de liberă practică a medicinei în România (1923) ⁷⁴ .
31.	Victor Pildner	Cluj (1910-1913)	Studiază farmacia (1891-1893), pe care o practică toată viața; amintit cu titlul doctoral din 1922; primește drept de liberă practică a farmaciei în România

⁶⁹ L. Szögi, *Studenți români*, nr. 513; *Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1904*, Wien, 1903, p. 531; *Schematismus für 1914*, 1914, p. 1.156; *Ranglisten des Kaiserlichen und Königlichen Heeres 1918*, Wien, 1918, p. 975; *Monitorul Oficial*, nr. 73, 18 iulie 1919, p. 3.948; nr. 6, 12 aprilie 1923, p. 255; nr. 101/I, 9 mai 1928, p. 4.091; nr. 97/I, 28 aprilie 1936, p. 3.641.

⁷⁰ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 285.

⁷¹ *Ibidem*, p. 321.

⁷² *Ibidem*, p. 213; *Monitorul Oficial*, nr. 182, 19 noiembrie 1920, p. 6.818; *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tom III: 1919-1924, București, 1987, p. 319, nr. 1.076; menționat de Izsák Sámuel, *Paul Ehrlich kolozsvári vonatkozásai*, în „Orvostörténeti Közlemények”, Budapest, vol. 53, nr. 3-4 (200-201), 2007, p. 98-99.

⁷³ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 167; *Budapesti Közlöny*, 50, nr. 69, 24 martie 1916; 51, nr. 52, 4 martie 1917; *Monitorul Oficial*, nr. 173/I, 29 iulie 1939, p. 4.694; 255/I, 3 noiembrie 1939, p. 6.122.

⁷⁴ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 288; *Monitorul Oficial*, nr. 131, 13 septembrie 1923, p. 6.498.

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Carierea postuniversitară
			(1922), dar lucrează la Budapesta ⁷⁵ .
32.	Nándor Hirschhorn	Cluj (1911-1912)	⁷⁶ .
33.	Ioan Popp	Cluj (1912-1920)	Doctorat (1920); primar al Făgărașului, decorat cu Ordinul Coroana României în grad de cavaler (1922); gradație de merit (1943); pretor în jud. Târnava Mare și Bihor (1943-1945) ⁷⁷ .
34.	Titus Turcu (1894-1973)	Budapesta (1912-1915); Cluj (1919-1921)	Doctorat (1922); fondează și conduce primul Institut de Igienă din Ardeal; predă la Univ. din Cluj (1923-1964); bogată activitate de cercetare (peste 200 de studii) ⁷⁸ .
35.	Wilhelm Jaros	Graz (1913-1914, 1918)	(probabil) locotenent infanterist în rezervă (1 februarie 1918) ⁷⁹ .
36.	Titus Grecu	Cluj (1914-1915)	⁸⁰ .
37.	Margareta Balassa (1892-1972)	Cluj (1914-1919); Budapesta (1922-1923)	Stabilită definitiv la Budapesta, unde își încheie studiile (martie 1923) și profesează ⁸¹ .

⁷⁵ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 299; *Fővárosi Közlöny*, Budapest, 33, nr. 49, 10 noiembrie 1922, p. 2.507; *Monitorul Oficial*, nr. 126, 7 septembrie 1923, p. 6.248; *Budapesti Háztulajdonosok címtára (név- és lakjegyzéke) 1938, 1939*, Budapest, 1938, p. 232.

⁷⁶ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 228.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 303-304; *Monitorul Oficial*, nr. 184, 23 noiembrie 1922, p. 8.573; nr. 173/I, 27 iulie 1943, p. 6.634; nr. 253/I, 28 octombrie 1943, p. 9.858; nr. 163/I, 21 iulie 1945, p. 6.220.

⁷⁸ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 349. Descrierea amplă a activității în *Monitorul Oficial*, nr. 221/I, 28 septembrie 1945, p. 8.439-8.440. Medalion biografic la Florea Marin, *Vieți dedicate omului. Personalități medicale clujene*, vol. 2, Cluj-Napoca, 1994, p. 59-77.

⁷⁹ M. Szabó, Zs. Simon, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3.701; *Ranglisten des Kaiserlichen und Königlich Heeres 1918*, Wien, 1918, p. 388.

⁸⁰ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 216.

⁸¹ *Ibidem*, p. 159; *A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán végzett orvostanhallgatók jegyzéke 1921-1951* (în seria „A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai”, vol. 3), coord. Molnár László, Budapest, 2006, nr. 599; *Budapesti Közlöny*, 63, nr. 16, 19 ianuarie 1929; *A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora 1943. január*, Budapest, (1943), p. 522; *Magyar Nemzet*, Budapest, 28, nr. 274, 21 noiembrie 1972 (necrolog).

Nr. crt.	Numele studenților	Locul și perioada studiilor	Cariera postuniversitară
38.	Ernest Halbreich (1897-1917)	Cluj (1914-1915)	Decedat în timpul războiului ⁸²
39.	Olimpiu Poparád/ Poparadu	Cluj (1915-1916)	Locotenent de infanterie rezervist (1917); admis în armata română ca sublocotenent rezervist (1924) cu recunoașterea gradului obținut în armata austro-ungară ⁸³ .
40.	Veturia Șenchea/ Sencher	Budapesta (1917-1918); Cluj (1918-1919)	În 1935 era stabilită la București și urma să se căsătorească cu ing. Gustav Zink ⁸⁴ .
41.	Károly Hódy	Cluj (1918-1923)	Doctorat (1923); profesează ca medic la Sânmartin Ciuc (1937), Odorheiu Secuiesc (1941), fiind integrat ca medic în armata ungară cu grad de locotenent (1942-1944), apoi numit medic șef al jud. Odorhei (1945-1947) ⁸⁵ .
42.	Ernest Schmidt	Cluj (1918-1923)	Doctorat (1924); numit provizoriu medic de circumscripție, clasa III, la Direcția Generală CFR (1925) ⁸⁶ .

⁸² V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 222; *Vasárnapi Ujság*, 64, nr. 35, 2 septembrie 1917, p. 570.

⁸³ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 303 (nu trebuie confundat cu Olimpiu Popa Radu din Cârțișoara, cu doctorat și carieră în medicină la Cluj - vezi *ibidem*); *Ranglisten des Kaiserlichen und Königlichen Heeres 1918*, Wien, 1918, p. 366; *Monitorul Oficial*, nr. 168, 5 august 1924, p. 8.947.

⁸⁴ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 323; *Monitorul Comunal al Primăriei Municipiului București*, 60, nr. 2, 13 ianuarie 1935, p. 25.

⁸⁵ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 229; *Monitorul Oficial*, nr. 178/I, 5 august 1937, p. 6.990; nr. 147/I, 3 iulie 1945, p. 5.589; nr. 175/I, 2 august 1947, p. 6.857; *Budapesti Közlöny*, 75, nr. 129, 8 iunie 1941; *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek*, 54, nr. 10, 10 martie 1942, p. 178; 56, nr. 31, 20 iulie 1944, p. 580.

⁸⁶ V. Karady, L. Nastasă, *op. cit.*, p. 319; *Monitorul Oficial*, nr. 271, 8 decembrie 1925, p. 13.727.

REPERE ALE ISTORIEI FOTOGRAFIEI ÎN TRANSILVANIA (1839-1900)

DELIA VOINA¹

ABOUT PHOTOGRAPHY IN TRANSILVANIA (1839-1900)

ABSTRACT

Talking about photography is, no doubt, a normal thing nowadays. His contribution to contouring concepts about the world we live in is overwhelming, beginning with portraits of loved ones, to phenomena occurring within the atom and only, photography has been prove.

The first amateur or permanent workshops appeared in Transylvania very soon after the discovery of photography and multiplied quickly as throughout Europe.

The links between towns and villages, the flow of information to which access had also residents of rural areas made the characters immortalized by the photograph before the camera.

Part of the Transylvanian world – men with bright faces, aspects of daily life, homes and traditional interiors, schools, churches –, were surprised and captured on photographic paper with skill and a lot of artistic taste. The photographer of the second half of the nineteenth century was a kind, an artist.

Keywords: photography, Transylvania.

1839 reprezintă anul în care, la Academia de Științe și Arte Frumoase din Paris, Dominique Arago (1786-1853) anunța public descoperirile lui Joseph Nicéphore Niepce (1765-1833) și Jacques Mandé Daguerre (1789-1851): reproducerea naturii cu mare fidelitate, utilizând lumina, fără a fi necesare cunoștințe de desen sau îndemânare manuală².

În prezentarea noastră ne-am propus să fixăm câteva repere din istoria fotografiei în Europa și, ca particularitate, în Transilvania, în perioada cuprinsă între anii 1839-1900.

Dagherotipia (procedeu care purta numele inventatorului și consta în obținerea imaginilor pe placă de cupru acoperită cu o peliculă argintată, sensibilizată cu vapori de iod și brom)³, a făcut senzație, iar în scurt timp entuziasmul pentru noul procedeu tehnic a fost atât de mare încât s-a răspândit rapid în lumea întreagă. În toate orașele din Europa, revistele științifice ale vremii au tipărit în paginile lor raportul

¹ Consilier superior, Direcția Județeană pentru Cultură Sibiu; e-mail: deliavoina@gmail.com

² Helmut Gernsheim, *A Concise History of Photography*, New York, Third Revised Edition, 1986, p. 10; Jean-A. Keim, *Histoire de la photographie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, p. 9-14.

³ Adrian Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea. Inventatori și maeștri*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, 21 (2007), p. 107-118; Alma Davenport, *The History of Photography, an overview*, Albuquerque, University New Mexico Press, 1991, p. 8-9.

prezentat de Dominique Arago la Paris, precum și instrucțiunile lui Jacques Daguerre despre cum se mănuieste camera pentru a obține imaginea obiectelor exterioare. Procedul avea, însă, unele probleme majore: se obținea o singură imagine, multiplicarea nefiind posibilă, necesita un timp îndelungat de expunere (de peste o jumătate de oră) pentru fixarea extrem de fragilă a imaginii, imaginea era inversată dreapta-stânga⁴. Totodată, procedul era unul periculos pentru sănătate, deoarece printre substanțele chimice folosite se găsea și mercurul. Dar cu toate acestea, încă din anul 1839 s-au deschis studiouri fotografice în toată Europa și a început întrebuințarea, cu succes, a fotografiei în aproape toate domeniile⁵.

Transilvania sfârșitului secolului al XIX-lea a fost o zonă propice practicării și dezvoltării noii tehnici, iar ziarele apărute în marile orașe ardelenene au ținut la curent cititorii cu amănunte despre perfecționările aduse în ultimul timp noii invenții. Amintim aici doar *Gazeta de Transilvania* și *Foaie pentru minte, inimă și literatură* din Brașov⁶.

În anul 1840, Petrache Poenaru, vechi boier oltean, director al Eforiei școlilor, a înzestrat Colegiul Sf. Sava cu un aparat de fotografiat marca *Pierson*, adus direct de la Paris, la doar un an de la punerea acestui model în vânzare. La Iași, *Albina românească* din anul 1841 publica prima reclamă a *Depozitului produselor industriei naționale*, loc unde se puteau face portrete „prin minunata aflare a faimosului Dagher”⁷. În Transilvania, la Sibiu, în luna iunie, expunerea portretului baronului Josef von Brukenthal ca dagherotip, stârnea mare curiozitate în rândul locuitorilor orașului. Acestea se întâmplau în același timp în care Alexander Wolcott obținea, la New York, primul portret din profil al asociatului său John Johnson (acesta urmând să își deschidă un atelier în Anglia, câțiva ani mai târziu), urmând instrucțiunile din cartea lui Daguerre, și când, la Londra, John Frederick Goddard (și John Johnson, amintit anterior) deschidea primul studio fotografic de portrete, situat pe acoperișul Institutului Politehnic Regal⁸.

În 1842, la Cluj, ziarul local *Múlt és Jelen* făcea cunoscut publicului că Lutz Lorincz a realizat mai multe dagherotipii cu aspecte din oraș, iar *Gazeta de Transilvania* prezenta o reclamă pentru vinezul Godefried Bart care, sosit la Brașov cu aparatul său, executa portrete de „cea mai neașteptată asemănare cu originalul”. Cei doi se numără printre primii fotografi ambulanți din Transilvania, alături de Wilhelm Berg (realizator de dagherotipii la Sibiu, între anii 1846-1847) și W. Proksch (prezent la Brașov în aprilie 1851 și la Sighișoara un an mai târziu)⁹.

⁴ Charles Chevalier este cel care în 1841, la Academia de Științe din Paris, prezenta o prismă prin care se permitea rectificarea inversării imaginii fixate cu ajutorul aparatului fotografic.

⁵ H. Gernsheim, *op. cit.*, p. 11; M. Susan Barger, William B. White, *Nineteenth Century Technology and Modern Science*, Baltimore and London, John Hopkins Edition, 2000, p. 20-23.

⁶ Constantin Săvulescu, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834-1918*, București, Asociația Artiștilor Fotografi, 1985, p. 3-4; A.S. Ionescu, *op.cit.*, p. 117.

⁷ C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 3-4.

⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁹ Konrad Klein, *Zeittafel zur Fotogeschichte Siebenbürgens (1839-1945)*, în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen”, Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 613-614; C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 5-6, 13-14.

Profesia de fotograf s-a bazat mult pe relația de încredere stabilită între fotograf și cel care se lăsa fotografiat. Chiar dacă prețul unei dagherotipii era unul destul de mare, pragul studiourilor fotografice era trecut de un număr însemnat de oameni (la început mai înstăriți). În saloanele fotografice, care rivalizau în lux și publicitate, erau amenajate, cu eleganță, interioare cu o mare diversitate de elemente de recuzită, dintre care nu lipseau: mobilierul specific epocii, balustrade, coloane și socluri, tapiserii orientale, draperii masive din catifea, covoare, scări în stil renascentist, ziduri de piatră, cărți, copaci și pietre. Fundalurile pictate cu aspecte de interior orășenesc sau rural și peisaje au înlocuit treptat fundalul mat, într-o singură nuanță, chiar și în realizarea portretelor.

William Henry Fox Talbot este cel care dezvoltă tehnica fotografică și care, prin cercetările sale începute din 1834, realizează în 1841 primele negative pe hârtie, procedeu care avea să poarte numele de **calotipie**. Avantajele acestui procedeu erau că imaginea se putea multiplica și mări, se fixa mai rapid pe hârtie, era mult mai ieftin și mai puțin nociv pentru sănătate decât dagherotipia, iar fotografia obținută era mult mai ușor de transportat dintr-un loc în altul¹⁰. Procedeu a fost utilizat cu mare succes de David Octavius Hill și Robert Adamson, doi fotografi din Scoția, care au executat portrete ale unor celebrități, clerici și oameni politici, dar și ale oamenilor obișnuiți: țărani, zidari, pescari etc.¹¹.

În toată Europa, încă din primii ani ai fotografiei, au fost inventate sute de tehnici diferite, au fost utilizate sute de substanțe chimice, în diferite combinații. Din 1847, Claude Félix Abel Niépce de Saint-Victor începe să utilizeze placa de sticlă sensibilizată cu albumină și iodură de argint, cu ajutorul căreia obține negative transparente de pe care execută apoi probe pozitive¹². Datorită noului procedeu inventat de englezul Frederick Scott Archer¹³, în anul 1851 (pornind de la un singur negativ pe sticlă se puteau multiplica, într-un număr foarte mare de exemplare, pe hârtie tratată cu albumină – albuș de ou amestecat cu clorură de amoniu, sensibilizată cu nitrat de argint –, fotografii cu aspect clar, lucios, în tonuri de sepia), artistul-fotograf din spațiul transilvan a putut ieși din interiorul atelierului fotografic pentru a immortaliza străzile și arhitectura orașelor pline de forfotă, satele înconjurătoare, așa cum au făcut-o Eduard Fritsch la Brașov, Theodor Glatz la Sibiu sau Ludwig Angerer¹⁴, farmacist în armata austriacă, la București. Să îl amintim și pe Carol Popp de Szathmari, unul dintre cei mai de seamă fotografi români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acesta a luat cunoștință despre noua tehnică fotografică în timpul numeroaselor sale călătorii făcute în Europa. Om universal și călător emerit, martor al celor mai însemnate evenimente pe care le-a fixat pe hârtie, Szathmari a

¹⁰ H. Gernsheim, *op. cit.*, p. 16-17; A.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 119-133; Alma Davenport, *op. cit.*, p. 9.

¹¹ A.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 126.

¹² H. Gernsheim, *op. cit.*, p. 11; M.S. Barger, W.B. White, *op. cit.*, p. 20-23; A.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 133-134.

¹³ A.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 134.

¹⁴ Rodica Antonescu, *Tehnica fotografică folosită de Ludwig Angerer în București*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, 23 (2009), p. 249-262; Lelia Zamani, *București, 1856. O fotografie inedită a lui Ludwig Angerer*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, 21 (2007), p. 357-363.

practicat dagherotipia și calotipia. Prin lucrările sale, Carol Szathmari a impus fotografiei o deosebită ținută artistică. El a fost și unul dintre primii reporteri de război, începând cu Războiul Crimeii (alături de britanicul Roger Fenton). În această calitate a lăsat o sumedenie de imagini impresionante, realizate chiar pe câmpul de luptă, de o inestimabilă valoare documentară, care i-au sporit faima internațională¹⁵.

Odată cu inventarea dagherotipiei, imaginea captată cu ajutorul aparatului fotografic nu a mai fost ceva trecător. Fotografia exprima de acum aceeași permanență în timp ca și pictura: putea fi înrămată, expusă, depozitată în cutie sau chiar arătată celorlalți. Unii artiști și critici ai vremii s-au temut că fotografia putea să înlocuiască portretele și peisajele pictate.

S-au iscat tot mai multe controverse pe această temă, ridicându-se o serie de întrebări: Este fotografia o nouă muză? Care este, totuși, domeniul utilizării sale? Are fotografia rolul de a însoți cercetarea științifică sau pune accent pe creativitatea artistică? Între anii 1855-1859 – din cauza problemelor ridicate de amplasarea spațiilor de tip salon fotografic la expozițiile universale la care fotografiile vremii participau frecvent –, era frecventă întrebarea: Unde este locul fotografiei, în secțiunile de industrie, comerț sau la arte? Se poate observa că majoritatea fotografiilor care au practicat această meserie au obținut premii la primele „confruntări” internaționale la care au participat. Să ne oprim tot la Carol Popp de Szathmari, onorat cu medalie clasa a II-a la prima Expoziție Universală de la Paris, în 1855. Cele 200 de imagini cuprinse în albumul său cu portrete de generali ruși și turci, soldați, scene de luptă, realizat la începutul războiului din Crimeea, în 1855, a fost lăudat și apreciat la toate curțile europene¹⁶.

Și totuși, care a fost locul fotografiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea?

Dacă observăm dezvoltarea rapidă a tehnicilor și procedeele de obținere a fotografiilor și economia de piață specifică secolului al XIX-lea, credem că fotografia trebuia să devină *industrie*. Studiourile reușeau să „trăiască” datorită comerțului pe care îl practicau cu portrete ale unor personalități cu mari merite în viața politică, socială și culturală a comunității locale, ale unor actori de succes sau ale unor anonimi care le-au trecut pragul. Expuse în vitrine exterioare, fixate pe zidul casei care adăpostea de obicei atelierul, fotografiile se bucurau de atenția și interesul publicului larg, care își putea comanda oricare dintre imaginile prezentate. Rapiditatea execuției și asemănarea perfectă au dat posibilitatea unui număr mare de oameni, chiar și pentru cei cu venituri modeste, să își reproducă chipul după *noua tehnică*. Aceasta se datora și formatului *carte-de-visit* (având dimensiunea de 8,5x6 cm), inventat de francezul

¹⁵ Miklósi-Sikes Csaba, *Fényképészek és műtermek Erdélzben 1839-1916*, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Alapítvány, 2001, p. 197-199; C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 30; Ana Maria Covrig, *Contribuții la deslușirea bibliografiei și la cunoașterea operei pictorului Carol Popp de Szathmari*, în „Studii și comunicări de istoria artei. Seria Artă Plastică”, 23 (1976), p. 89-101; A.S. Ionescu, *Totuși, primul a fost Szathmari*, în „Magazin Istoric”, nr. 3/1999; Emanuel Bădescu, Radu Oltean, *Carol Popp de Szathmari, fotograful Bucureștilor*, București, Editura Art Historia, 2012, p. 11-12.

¹⁶ A.S. Ionescu, *Introducere*, p. 130; C. Săvulescu, *Carol Popp de Szathmari, primul fotoreporter de război?*, în „Magazin Istoric”, nr. 12/1973, p. 60-61.

Adolphe Disderi. Procedul său permitea realizarea a opt portrete (similare sau în diferite ipostaze) pe un singur negativ, multiplicarea realizându-se ușor într-un număr foarte mare de exemplare. Prețul unui asemenea portret fotografic a scăzut mult (în Franța se vindeau cu 20 de franci), fapt ce a permis tuturor comercializarea, colecționarea și chiar schimburi de fotografii între prieteni. Iar vizitele la fotograf se făceau cu prilejul unor evenimente speciale ce aveau loc în viața omului: la nuntă, la botez, cu ocazia diferitelor aniversări etc.¹⁷.

Existau însă și păreri răspiccate: fotografia s-a născut din mijlocul artelor grafice și deci locul ei este alături de pictură, grafică și desen. Chiar mai mult, în opinia unora, fotografiile erau „picturi” deoarece în interiorul atelierului fotografic se imitau teme întâlnite frecvent în pictură¹⁸. Cum se explică relația tumultuoasă dintre fotografie și pictură? Era greu de făcut o demarcație între ele, căci prima furniza celei de-a doua modele, metode de cadrare, de compunere, de luminare, ridicând această soră a artelor grafice la rang de artă. Deosebirea dintre cele două era că prin pictură se „reproducea” o realitate a lumii prin ochii și prin calitățile artistice ale pictorului-autor, pe când fotografia era o „imprimare” cu acuratețe a realității pe un negativ sau pozitiv cu ajutorul aparatului fotografic. La rândul său, fotograful putea să își exprime prin imaginile sale propriile sentimente, dar fotografia avea, prin calitatea materialelor folosite și prin tehnologiile avansate de reproducere cu ajutorul luminii, propriile posibilități de exprimare artistică.

Din anii '50 ai secolului al XIX-lea, numeroși pictori au utilizat fotografia ca model în încercările lor de a reda lumea înconjurătoare. În Franța, Jean Francois Millet, Gustave Le Gray și Henri Le Secq au realizat și au colecționat fotografii care le-au furnizat subiecte diferite precum: peisaje, aspecte din orașe, cariere de piatră, monumente de arhitectură, lumea rurală etc. Englezii David Hill și Robert Adamson au deschis un atelier fotografic, specializat în portrete, la Edinburg în 1843, iar în albumul lor, prezentat Academiei de Artă Regală din Londra, au inclus și reproduceri după picturi celebre ale vremii. David Brewster, cunoscut pentru descoperirile sale privind caleidoscopul, s-a remarcat datorită fotografiilor realizate¹⁹.

Totuși, fotografierea operelor de artă, în special a picturilor, a devenit o cerință a clienților, ajunsă la modă în toată lumea, câțiva fotografi recomandându-se ca specialiști în arta reproducerilor. Amintim aici pe Fratelli Alinari din Florența, Robert Macpherson și James Anderson în Roma, Leonida Caldesi (italian de origine) în Londra, Juan Laurent și Charles Clifford în Madrid, Hanfstaengl și Bruckmann în München.

¹⁷ H. Gernsheim, *op. cit.*, p. 22; J.A. Keim, *op. cit.*, p. 36; A.S. Ionescu, *Cartea de vizită fotografică, șicul militar și impozanta crinolină în al doilea imperiu francez*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, 22, 2008, p. 213-216; idem, *Arta portretului în fotografia secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă Plastică”, 34, 1987, p. 58; idem, *Introducere*, p. 138-139; Alma Davenport, *op. cit.*, p. 31-32.

¹⁸ Ion Frunzetti, *Arta și fotografia*, în vol. „În căutarea tradiției”, București, Editura Meridiane, 1998, p. 149-156.

¹⁹ A.S. Ionescu, *Cartea de vizită*, p. 212-213; John Hannavy (ed.), *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, vol. I (A-I), New York, London, Taylor and Francis Group, 2008, p. 1.106.

La Sibiu, în deceniul șase al secolului al XIX-lea s-a conturat un grup de pictori locali grupați în jurul lui Theodor Glatz, care vor părăsi, parțial sau total, pictura în favoarea fotografiei.

Theodor Glatz (1818-1871, pictor, desenator, litograf, fotograf), și-a început studiile între anii 1837-1840, ca elev la Academia din Viena. În anul 1841 a deschis o expoziție la Pesta. Din anul 1843 a ocupat postul de profesor de desen la Școala Reală din Sibiu. Între anii 1846-1848 a fost centrul unui cerc de pictori veniți din alte locuri la Sibiu, legați de interese artistice comune. Din grup mai făceau parte: Heinrich Trenk (1818-1892), Klara Soterius von Sachsenheim (1822-1861), elevă și apoi soția lui Theodor Benedict Sockl (1815-1861), Heinrich Zuther (cu studii la Academia de Artă din München, stabilit la Sibiu din 1846), Wilhelm Berg (1807-1872, daguerotipist). Theodor Glatz a publicat, prin mijlocirea istoricului Anton Kurz, în *Illustrierte Zeitung* din Leipzig, desene și imagini din Transilvania care însoțeau uneori textele lui Kurz. A pictat peisaje în ulei și a utilizat diferite tehnici de grafică, inclusiv gravura, dovedindu-se un desenator îndemânat, un romantic. Creațiile sale, pe care ni le-a lăsat în calitate de desenator (peisaje, ilustrații), au o deosebită valoare cultural-istorică. Din anul 1850 a început să fotografieze, mai întâi din plăcere, ulterior ca profesionist. De la Theodor Glatz avem cele mai vechi imagini fotografice cu peisaje (unul cu Brașov, redat și în desen, datat de mână 1854, și unul cu Sibiu, din 1858, lucrări remarcabile prin calitatea tehnică și prin focalizarea imaginii), cu scene urbane (așa cum la Paris pictorul Gustave Le Gray se remarcă cu fotografiile sale pariziene tot în anul 1858) și nenumărate portrete ale unor personalități ale vieții spirituale (G.D. Teutsch, W.J. Ackner, portretul baronului Apor Károly, baron de Ardeal, expus la primele expoziții de amatori în Cluj).

Urmărind activitatea artistică ca pictor a lui Theodor Glatz²⁰, constatăm că din anul 1859 lipsesc din portofoliul său alte lucrări în ulei sau în tehnici grafice, ceea ce ne face să credem că din acel moment s-a dedicat în totalitate fotografiei. Pentru cartea sa *The land Beyond the Forest* (New York, 1888), Emily Gerard selectează ca ilustrație câteva din tipurile reprezentative imortalizate de Theodor Glatz și de Camilla Asbóth, succesoarea acestuia în atelierul sibian și, probabil, moștenitoarea clișeelelor maestrului²¹.

Gustav Albert Schivert (1826-1881) a fost cunoscut în Sibiu ca pictor și grafician. Între 1850-1860 și-a îndreptat preocupările spre fotografie, obținând, în anul 1860, titlul de fotograf al curții de la Iași. După un scurt periplu la Sibiu s-a retras

²⁰ Conform Iulia Mesea, concluzie bazată pe studiul picturilor semnate de Theodor Glatz, din colecția Muzeului Național Brukenthal - Sibiu.

²¹ Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918*, în vol. „120 de ani de arhivă publică în Transilvania/120 Jahre Öffentliches Archiv in Siebenburgen”, Sibiu/Hermannstadt, Arhivele Statului Sibiu/Staatsarchiv Hermannstadt, 1996, p. 160-169; Miklósi-Sikes C., *op. cit.*, p. 128; Iulia Mesea, *Peisagiști din sudul Transilvaniei între tradițional și modern. Sfârșitul secolului al XVIII-lea - mijlocul secolului al XX-lea*, Sibiu, Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 86-119; Ana Grama, *La photographie ethnologique transylvaine (1850-1918): de la curiosité la propagande patriotique*, în „Martor”, nr. 2/1997, p. 50-57; idem, *Cultura tradițională în vechi imagini fotografice (1850-1913)*, text CD „Cultura tradițională comparată din Transilvania”, 1998.

la Graz și la Viena, unde și-a deschis un studio fotografic. A participat la diferite expoziții universale, fiind recompensat, la Viena (1873), cu o *Diplomă de Merit*²².

Theodor Benedikt Sockl (1815-1861), unul dintre cei mai talentați portretiști sibieni, a renunțat la pictură din lipsă de comenzi și s-a ocupat doar de fotografie. Soția sa, fiică de patrician, Clara Adelheid Soterius von Sachsenheim (1822-1861), l-a ajutat la colorarea imaginilor²³.

Alături de cei amintiți și-au deschis studiouri fotografice și **Hermann Büchner** (pe la 1860-1880), **Alois Ziegler** (pe la 1863-1875), **Karl Ackerfeld** (pe la 1882-1885), **Wilhelm Auerlich** (1886-1917), **Josef Heinrich Briegel** (pe la 1883-1920) și mulți alții²⁴.

Dacă la Paris fotografia va aștepta anul 1862 pentru a fi recunoscută ca artă și anul 1864 pentru recunoașterea sa oficială, la București – prin decretul semnat de domnitorul Principatelor Române, Alexandru Ioan Cuza, și ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice, Nicolae Kretzulescu –, cele două decenii care au urmat anunțului lui Arago au fost martorele creșterii spectaculoase a numărului de ateliere fotografice în toate centrele importante ale Europei²⁵.

Un capitol aparte îl constituie **fotografia etnografică**. Începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea, fotografiile au manifestat interes pentru oamenii de la sate, pentru „exotismul” costumelor populare din Monarhia Austro-Ungară, descoperindu-le frumusețea, eleganța și rafinamentul. Toți aveau asemenea imagini în ofertele lor promoționale. Artiști precum Theodor Glatz, Kamilla Asboth, Wilhelm Auerlich din Sibiu, Leopold Adler, Carl Muschalek din Brașov sau Elek Dunky și Ferenc Veress din Cluj-Napoca au realizat numeroase fotografii reprezentând costume populare de sărbătoare sau porturi de toate zilele, interioare tradiționale, case, biserici, obiceiuri tradiționale specifice. Artistul-fotograf „compunea”, în interiorul atelierului său, un decor specific, un gen de peisaj mioritic în care femeile visătoare stăteau așezate lângă fântână, având în mâini ulcioare din lut sau coșuri împletite, iar bărbații cântau la fluiet sau „simulau” atitudini caracteristice pentru activități cotidiene.

În anul 1862, sibianul Theodor Glatz se asocia – lucru firesc pentru acele vremuri –, cu Karol Koller de la Bistrița, din această colaborare rezultând o serie de aproximativ 200 de fotografii numerotate și având explicații în limbile română și germană, care ilustrează frumusețea costumului popular de sărbătoare, dar și aspecte din viața societății transilvănene tradiționale. Le-au stârnit interesul tinere în frumoase costume populare românești de sărbătoare, femeii torcând, săsoaice care vindeau mere, bărbați în haine de lucru plecați la cosit, familii pregătite pentru a merge duminica la biserică, perechi de miri în costume specifice fiecărei naționalități,

²² Miklósi-Sikes C., *op. cit.*, p. 188-189; C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 5; K. Klein, *Zeittafel Lexikon*, p. 436; Iulia Mesea, *op. cit.*, p. 119.

²³ Miklósi-Sikes C., *op. cit.*, p. 193; K. Klein, *op. cit.*, p. 613; Iulia Mesea, *op. cit.*, p. 119.

²⁴ Miklósi-Sikes C., *op. cit.*, p. 19; K. Klein, *Fotografische 120 Jahre*, p. 160-169.

²⁵ Să dăm câteva exemple în acest caz: la Londra, între anii 1841-1900 au fost deschise peste 200 ateliere fotografice, la București, în aceeași perioadă, au existat 132 de fotografi și peste 150 de ateliere și filiale, la Cluj-Napoca erau 88 ateliere, iar la Sibiu 45, proprietarii lor fiind toți de origine germană. Și orașele mai îndepărtate au cunoscut fotografi ambulanti care foloseau, adesea, decoruri simple din pânză întinsă, lângă căruțe sau în interiorul gospodăriei țărănești.

secui îmbrăcați în haine de zi cu zi din zona Odorhei și grupuri de țigani. Parteneriatul celor doi a fost unul de mare succes și pentru o parte dintre imaginile cu port, reunite într-un album, au fost răsplătiți cu premii și distincții la expozițiile la care au participat sub numele de „Glatz-Koller”: Paris (1867), Hamburg (1868), Groningen (1869) Sibiu (1869), Bécs (1873)²⁶.

O atenție deosebită merită **Alexandru Roșu**, primul fotograf român din Transilvania, cel care a realizat o serie de fotografii etnografice cu porturi populare de sărbătoare, biserici, imagini generale ale satelor din zona Bistrița pentru Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, ASTRA²⁷.

Putem afirma așadar, fără a greși, că fotografi precum Carol Pop de Szathmari, Albert Schivert, Theodor Glatz, Kamilla Asboth, Alexander Maierhofer, August Meinhardt, Karol Koller, Hermann Buchner, Leopold Adler, Anton Fiala, Veress Ferenc și mulți alții, au fost la nivelul unui Carjat și Nadar din Paris, Garreau din Chili, Bergamasco din St. Petersburg, Sommer din Napoli sau Szekely din Viena.

Ne propunem ca în viitor să detaliem și să popularizăm tehnicile fotografice utilizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, să descoperim și alte aspecte ale acestui patrimoniu cultural mai puțin cunoscut.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Femeie din zona Sibiu. Fotografi: Theodor Glatz, Carl Koller, cca. 1862-1866 (Colecția Muzeului ASTRA Sibiu).

Fig. 2 – Fotografii cu români în costume de sărbătoare pe panou de reclamă – atelier Theodor Glatz, Sibiu, moștenit de Camilla Asboth (Colecția Muzeului ASTRA Sibiu).

Fig. 3 – Tânără din zona Sibiu. Fotograf: Camilla Asboth, cca. 1882-1897 (Colecția Muzeului ASTRA Sibiu).

Fig. 4 – Familie de ceangăi din jurul Brașovului. Fotograf: Leopold Adler, prima jumătate a secolului XX (Colecția Muzeului ASTRA Sibiu).

²⁶ A.S. Ionescu, *Începuturile fotografiei etnografice în România*, în „Revista Muzeelor”, nr. 1/1991, p. 51-62; idem, *Fotografie und Folklore. Zur Ethnofotografie im Rumänien des 19. Jahrhunderts*, în „Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie” 27, Heft 103, 2007, p. 50-56; K. Klein, *Foto-Ethnologen. Theodor Glatz und die frühe ethnografische Fotografie in Siebenbürgen*, în „Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie”, 27, Heft 103, 2007, p. 23-40; Ana Grama, *Photographie*, p. 50-57.

²⁷ C. Săvulescu, *op. cit.*, p. 69; Miklósi-Silkes C., *op. cit.*, p. 184; Ana Grama, *În „casa dinainte” a țaranului ardelean printre icoane – Fotografiele*, în „Transilvania”, 25, 1995, p. 122-124; idem, *Photographie*, p. 50-57; *Din albumul nostru. Alexandru Roșu*, în „Revista ilustrată”, 2, 1899, p. 61.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

**EPISCOPUL MIHAIL PAVEL (1827-1902).
DOUĂ DECENII DE VIAȚĂ
ÎN SLUJBA ROMÂNILOR MARAMUREȘENI**

MARIUS CÂMPEANU¹

**BISHOP MICHAEL PAUL (1827-1902). TWO DECADES OF LIVING
IN THE SERVICE OF THE ROMANIANS IN MARAMURES**

ABSTRACT

Mihail Paul was the first Greek-Catholic vicar of Maramureș, after the ecclesiastical incorporation of this area (in 1860) within the Greco-Catholic Bishopric of Gherla.

He was born on September 6, 1827, in Recea, near Baia Mare. After the primary classes made at the confessional school in his native village, he attended gymnasium and lyceum classes in Baia Mare, Satu Mare and Cașovia. The theological studies began in 1846 at the Santa Barbara College in Vienna and completed them in 1851 at the Ungvár Seminary.

On March 21, 1852, he was ordained a priest, later being appointed eparchial secretary at Ungvár for the Greco-Catholic parishes of Maramures in the Ruthenian Labor Episcopate.

In 1854 he was appointed priest in Apsa de Jos. Between 1856 and 1860, in the early phase of organizing the chancellery in the new diocese of Gherla, he renounced the priesthood of joining Bishop Ioan Alexi to perform the notary and archivist function of the Diocese Consistory.

In 1860 he was appointed priest in Slatina and the protopop of the Greek-Catholic Archbishop of Sighet.

On November 24, 1860, through the diploma issued by Bishop Ioan Alexi, Mihail Pavel was appointed vicar of Maramureș.

In 1872, after the vacancy of the episcopal seat at Gherla by the election of John Vancea as a metropolitan, Michael Paul was invested as Bishop of Gherla. On 27 January 1879 he was appointed Bishop of Oradea. It passed to eternity on June 1, 1902, being buried in the crypt of the church in Slatina, its foundation.

During his time as a vicar of Maramures (between 1860 and 1872), Mihail Pavel played a significant role in the administrative-church, cultural, school and political life of Maramures county.

Keywords: Vicar, Vicariate, Maramureș, Bishop, Greek-Catholic Church.

Repere biografice

Mihail Pavel a fost primul vicar greco-catolic al Maramureșului, după încorporarea ecleziastică a acestui areal în cadrul Episcopiei Greco-Catolice de Gherla².

¹ Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș – Baia Mare; e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

² În deceniul 4 al secolului al XVIII-lea, comitatul Maramureș a intrat sub jurisdicția Episcopiei de Muncaci. Episcopii greco-catolici ruteni și-au exercitat controlul ecleziastic prin intermediul unor vicari (cu mici excepții toți ruteni), considerați „loctiitori episcopesci”.

S-a născut la 6 septembrie 1827, la Recea (în apropiere de Baia Mare), în comitatul Satu Mare, „într-o familie nobilă, dar săracă”. Tatăl său, Constantin, a fost diac și dascăl la școala confesională din satul natal. După clasele primare realizate la școala confesională din Recea, a urmat clasele gimnaziale și liceale la Baia Mare, Satu Mare și Cașovia. Studiile teologice le-a început, în 1846, la Colegiul „Santa Barbara” din Viena și le-a finalizat, după încheierea evenimentelor revoluționare de la 1848, la Seminarul din Ungvár, în 1851.

În 1851 a intenționat să se căsătorească cu fiica unui preot din Borșa, aceasta decedând înainte de cununie, nefericitul eveniment făcându-l să opteze pentru statutul de preot celib. La 21 martie 1852 a fost hirotonit de Baziliu Popovici, episcopul Muncaciului. La puțin timp după îmbrăcarea „hainei preoțești” a fost numit secretar eparhial la Ungvár, pentru parohiile greco-catolice „marmațiene” din cadrul Episcopiei rutene de Muncaci. În 1854 a fost numit preot la Așa de Jos. Între anii 1856-1860, în faza incipientă de organizare a cancelariei în noua eparhie de Gherla³, a renunțat la calitatea de preot, alăturându-se episcopului Ioan Alexi⁴ pentru a îndeplini funcția de notar și arhivar al Consistoriului diecezan.

În 1860 a fost numit preot la Slatina și protopop al tractului Sighet. La 24 noiembrie 1860, prin intermediul diplomei emise de episcopul Ioan Alexi, lui Mihail Pavel i s-a conferit demnitatea de vicar al Maramureșului. A depus jurământul de credință față de Ioan Alexi și Consistoriul diecezan la Gherla, în ziua de 23 decembrie 1860⁵.

În 1872, după vacantarea scaunului episcopal de la Gherla prin alegerea lui Ioan Vancea ca mitropolit, Mihail Pavel a fost investit episcop al Gherlei (instalarea în scaunul episcopal a avut loc la 23 februarie 1873). La 27 ianuarie 1879 a fost desemnat episcop de Oradea. În perioada păstoririi de la Oradea s-a îngrijit de buna funcționare a Gimnaziului catolic din Beiuș, ca acesta să poată oferi condiții de

Motivația delegării acestora, potrivit vicarului Tit Bud, a avut o dublă semnificație: pe de-o parte intenționau „să mângăie pe maramureșeni pentru pierderea episcopilor lor” (cu referire directă la arhieriei locale ai fostei Episcopii Ortodoxe a Maramureșului), iar pe de altă parte situația cerea delegarea unui vicar, avându-se în vedere distanța considerabilă dintre Ungvár (sediul episcopiei rutene) și comitatul Maramureș. Vicariatul Maramureșului a fost înființat de împărăteasa Maria Tereza, la 24 august 1776, pentru românii din comitatul omonim („pro districtibus valachicus”). După vizita întreprinsă în Maramureș de episcopul Ioan Alexi (în vara anului 1860), Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului a fost reînființat la 24 noiembrie 1860, redându-i-se acestuia menirea sa originală.

³ Episcopia Greco-Catolică de Gherla a luat naștere la 26 noiembrie 1853 prin bula pontificală *Ad Apostolicam Sedem*. În componența acesteia au intrat 634 de parohii: 540 de parohii, cu 350.000 de credincioși, desprinse de la eparhia de Alba-Iulia și Făgăraș, și 94 de parohii, cu 60.000 de credincioși, desprinse de la dieceza ruteană de Muncaci (din comitatele Maramureș, Satu Mare și Ugocea). La conducerea diecezei, prin decretul împărătesc din 17 martie 1854, a fost numit episcopul Ioan Alexi.

⁴ „(...) s-a jertfit pe sine și averile sale și a lăsat parohia și odihna și a venit la acest Guvern diecesan de oficiant, atunci când a început Ilustritatea Vo[a]stră a guverna, când a fost vatra rece (...)” (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare, SJCjAN), Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 1.213/1860, f. 10v).

⁵ *Ibidem*, dos. 8.496/1900, f. 9.

învățămint și de internat pentru circa 100 de elevi, și a renovat catedrala episcopală. A trecut la veșnicie la 1 iunie 1902, fiind înmormântat în cripta bisericii din Slatina, ctitoria sa⁶.

Cadrul confesional din Maramureș la jumătatea secolului al XIX-lea

După cum s-a menționat, Mihail Pavel a fost paroh la Apșa de Jos (între anii 1854-1856), în etapa finală de subordonare a parohiilor „marmațiene” diecezei rutene de Muncaci și, ulterior, paroh la Slatina (astăzi, Solotvino, în Ucraina subcarpatică, între anii 1860 și 1872), la puțin timp după transferarea celor 54 de parohii „marmațiene” de sub jurisdicția Episcopiei Greco-Catolice de Muncaci la Episcopia Greco-Catolică de Gherla. Numirea acestuia în calitate de vicar are legătură directă cu procesul de reînființare a Vicariatului Maramureșului, demers dus la bun sfârșit la 24 noiembrie 1860 de episcopul Ioan Alexi.

Includerea și organizarea celor 54 de comunități greco-catolice cu populație românească majoritară în structura administrativă a nou-înființatei eparhii de Gherla, sub forma unui vicariat, are la bază mai multe considerații. Pe de-o parte, a fost corectată o nedreptate istorică, redându-i-se vicariatului înființat de Maria Tereza (la 24 august 1776) menirea sa originală, iar pe de altă parte, arhiepiscopul gherlean a intenționat încă de la bun început să aibă o administrare eficientă asupra unui areal aflat la extremitatea nord-vestică a diecezei, conferind, în același timp, instituției ecleziastice din Maramureș un anumit grad de autonomie. Celor două motivații se adaugă și prevederile Concordatului încheiat între Viena și Scaunul papal de la Roma, în anul 1855, în conformitate cu articolul IV lăsându-se la latitudinea episcopilor catolici organizarea propriilor administrații bisericești. Cu siguranță, decizia episcopului Ioan Alexi a fost influențată și de situația litigioasă româno-ruteană în urma căreia Sighetul și câteva comunități mixte din Maramureș au rămas sub jurisdicția Episcopiei rutene de Muncaci⁷.

Alegerea vicarului Mihail Pavel

Între 19 mai și 13 iunie 1860, episcopul Ioan Alexi a desfășurat o vizită canonică în Maramureș, luând contact cu problemele spirituale, patrimoniale, cano-nice și materiale existente în fiecare comunitate⁸. Întors la Gherla, episcopul a adus

⁶ Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel. Viața și faptele lui (1827-1902). La o sută de ani de la nașterea și la douăzeci și cinci de la moartea lui*, Oradea, Tipografia și Librăria Românească Societate Anonimă, 1927, p. 7-12. Personalitatea marcantă a primului vicar foraneu al Maramureșului a fost reliefată și în ultima contribuție istoriografică referitoare la elita greco-catolică din Transilvania, în *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, volum întocmit de Mirela Popa-Andrei (coord.), Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecan, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 294-297.

⁷ Sub jurisdicția ecleziastică a Muncaciului au mai fost menținute Rona, Frumușaua și Valea Neagră, ultimele două așezări fiind alipite Petrovei, ca filii, prin decizia Cancelariei aulice a Transilvaniei din 13 iulie 1863.

⁸ Prezența episcopului în Maramureș este marcată documentar și de „protocoalele vizitațiunilor canonice”, șase dintre acestea fiind identificate până în momentul de față la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Este vorba despre „protocoalele” încheiate la Ocna Șugatag (21 mai 1860), Glod (27 mai 1860), Botiza, Strâmtura (28 mai 1860), Cuhea - azi, Bogdan-Vodă (30 mai 1860) și Dragomirești (31 mai 1860). Pe această temă, a se vedea

pe linie dreaptă tema reînființării vicariatului maramureșean și a desemnării unui vicar în calitate de „cap subaltern în Marmația”⁹. În acest sens, a solicitat punctul de vedere al Capitlului diecezan, format din șase canonici, care a analizat dosarele celor doi candidați propuși: Mihail Pavel (fostul notar consistorial) și Filip Opriș (protopop al tractului Cosău). În urma deliberării forului ecleziastic, fiecare candidat a obținut câte trei voturi.

La 1 octombrie 1860, o nouă comisie, formată din prepozitul capitular Macedon Pop, canonicul școlar Ștefan Bilțiu și canonicul Ioan Gulovich, a analizat cele două opțiuni, declarându-se în favoarea lui Mihail Pavel. În argumentarea deciziei au fost menționate următoarele: experiența acumulată în cei șase ani și jumătate în care a lucrat ca secretar și arhivar în cancelariile diecezane de la Ungvár și Gherla, experiența de doi ani ca „păstor sufletesc” la Apșa de Jos, purtarea morală ireproșabilă și faptul că în ultimii ani de pregătire teologică, transferându-se din cauza „tulburărilor revoluționare” de la 1848, de la Viena la Ungvár, a îndeplinit calitatea de prefect al elevilor seminariști. În conjunctura tensionantă („împrejurările zgomotoase”) din Maramureș, se impune numirea unui vicar cu puternice sentimente românești („iubitoriu de limbă și națiunea sa”), îndrăgit de clerul local și de elita intelectuală, aspect confirmat personal de Ioan Alexi în urma vizitei întreprinse în Maramureș în vara anului 1860. În consecință, comisia s-a pronunțat pentru „energicul” și „experimentatul” Mihail Pavel, în detrimentul „morbosului” protopop al Cosăului, Filip Opriș¹⁰. În favoarea alegerii lui Mihail Pavel ca vicar al Maramureșului, episcopul Gherlei a mai luat în calcul cunoștințele referitoare la situația confesională existentă în Sighet, precum și familiarizarea acestuia cu culisele politicii ecleziastice rutene, grație activității de secretar eparhial, desfășurate la Ungvár între anii 1852 și 1854¹¹.

Prin diploma emisă de Ioan Alexi la 24 noiembrie 1860, Mihail Pavel a fost desemnat în demnitatea de vicar al Maramureșului, sediul vicariatului fiind stabilit la Slatina (azi, Solotvino, în Ucraina transcarpatică). În aceeași zi, decizia a fost adusă la cunoștința clerului și credincioșilor din „Arhidiaconatul marmațian”, forului ecleziastic de la Muncaci și lui Iosif Man, comitele suprem al Maramureșului¹². Prin intermediul scrisorii trimise comitelui, pe care arhiepiscopul îl considera „un bărbat prea demn al națiunii noastre române”, acesta a fost rugat să-l sprijine pe Mihail Pavel în îndeplinirea atribuțiilor politico-religioase ca „sarcina impusă pe umerii lui în toate cele cu putință să i-o ușurați”, fapt care ar aduce „cea mai mare bucurie și îndestulare” clerului și poporului român din Maramureș¹³.

În actul eparhial din 24 noiembrie 1860 au fost precizate drepturile și obligațiile ce îi reveneau noului vicar, acestea fiind următoarele: conduce ședințele

M. Câmpeanu, *Vizita episcopului Ioan Alexi în Maramureș (1860)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, V, 2016, p. 317-326.

⁹ SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 1.213/1860, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 1, 10, 11.

¹¹ Ana Grigor, *Separarea bisericească a românilor maramureșeni de biserica ruteană*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, XLII, 1-2, Cluj-Napoca, 1997, p. 83.

¹² SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 8.496/1900, f. 6, 7, 14.

¹³ *Ibidem*, f. 14.

Consistoriului subaltern în calitate de președinte, numind doi asesori: un defensor matrimonial și un notar consistorial; aduce hotărâri în cauze „mai mărunțele” (între cler și „popor”, cântăreți, servitori bisericești și „popor”); încearcă reconcilierea în procesele de divorț; vizitează anual parohiile și școlile confesionale din vicariat; revizuiește și trimite Ordinariatului diecezan rapoartele trimise de protopopi („relațiuni periodice” și „rațiuni bisericești”); binecuvântează cruci, cimitire, veșminte preoțești și biserici nou construite; acordă dispense de la gradul al patrulea de înrudire și la a treia vestire pentru căsătorii¹⁴.

Mihail Pavel a depus jurământul de credință la Gherla, la 23 decembrie 1860. Instalarea s-a desfășurat la 27 ianuarie 1861, în biserica din Slatina, în cadrul unei mise solemne la care a fost delegat Ștefan Bilțiu, canonicul școlar al Episcopiei de Gherla. După momentul instalării și după citirea actului eparhial emis la 24 octombrie 1860, a fost constituit Consistoriul subaltern „marmațian”. În cadrul primei ședințe a forului nou-înființat (desfășurată la Slatina, la 28 ianuarie 1860), episcopului Ioan Alexi i-au fost transmise cuvinte de grațitudine din partea clerului și poporului român din Maramureș pentru numirea unui vicar de naționalitate română și pentru înființarea Consistoriului subaltern „din indivizi curat români, de un sânge, o limbă și conaționalitate stătător”. Momentul imens de fericire a mai fost exprimat în felul următor: „Saltă inima fieștecărui român marmațian de bucurie văzând că cărma lor bisericească s-a curățit de limbi străine și văzând că prin aceasta cu un pas sunt iară mai aproape de scopul la care țintesc în timpul de față toate popoarele europene”¹⁵.

Activitatea vicarului maramureșean Mihail Pavel

În intervalul de timp în care a deținut calitatea de vicar al Maramureșului (între anii 1860-1872), Mihail Pavel a jucat un rol semnificativ în viața administrativ-bisericească, culturală, școlară și politică a comitatului Maramureș.

Cea mai importantă realizare, din perspectiva **administrației bisericești**, a fost rezolvarea situației jurisdicționale a parohiei Sighet în 1871¹⁶, în urma unei îndelungate activități petiționare la care și-a adus contribuția episcopul Ioan Alexi și întreaga elită laică a Maramureșului, dintre care îi menționăm pe comitele suprem

¹⁴ Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare, SJMmAN), Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu*, dos. 6/1861, f. 4v.

¹⁵ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918, vol. III (30 iulie 1859-26 februarie 1861)*, coord. Simion Retegan, București, Editura Academiei Române, 2006, doc. 284, p. 529-530. Scrisoarea de mulțumire a membrilor Consistoriului subaltern, adresată episcopului Gherlei pentru numirea primului vicar român în Maramureș, se află publicată și la S. Retegan, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, p. 199-200.

¹⁶ În urma decretului Nunțiatului Apostolice de la Viena din 18 aprilie 1871, românii din Sighet au primit aprobarea de a-și organiza o parohie proprie în cadrul Episcopiei de Gherla. În prima fază, prin intervenția vicarului Mihail Pavel, serviciile religioase au fost oficiate într-o capelă romano-catolică din centrul Sighetului. În anul 1890, Administrația financiară a statului a donat un teren central, începându-se edificarea unei biserici de piatră. Pe lângă sprijinul venit din partea autorităților administrative, la edificarea, pictarea și înzestrarea interioară a bisericii au contribuit toate parohiile Vicariatului Maramureșului. Biserica are hramul Adormirea Maicii Domnului. A fost sfințită la 20 martie 1892 de delegatul episcopal Alexandru Erdöss, împreună cu vicarul Tit Bud și un sobor format din 19 preoți.

Iosif Man, Gavrilă Mihaly de Apșa, Ioan Iurca și Vasiliu Mihalca. Pentru extragerea parohiei Sighet din sfera Muncaciului, Mihail Pavel „a recurs la locurile cele mai înalte, a călătorit la Gherla, mai de multe ori la Viena, ba și la Roma necruțând nici ostenele, nici spese”¹⁷. Un exemplu concludent al activității petiționare desfășurate de vicarul Pavel este scrisoarea trimisă episcopului Ioan Alexi, la 2 aprilie 1861. Prin intermediul misivei, arhierul a fost rugat să intervină la „locurile mai înalte” pentru corectarea nedreptăților comise împotriva comunității românești din Sighet și pentru a nu se desemna, în perspectivă, un alt vicar rutean aici, deoarece parohiile aflate de jur-împrejurul orașului au fost încorporate diecezei de Gherla¹⁸. Referindu-se la sediul vicariatului, consideră Sighetul ca fiind locul cel mai potrivit, arătând că în afară de acesta „nu putem afla, acolo este fusul pe lângă care se învârtește toată Marmația, acolo e vatra tuturor lucrurilor”¹⁹. O alternativă ar constitui-o Slatina, aflată la mică depărtare de Sighet, „însă Tisa e o prăpastie mare de multe ori”, fapt ce generează un anumit efort și grad de oboseală, atât pentru vicar, care era obligat să se deplaseze la Sighet (reședința comitatului), de nenumărate ori, pentru rezolvarea problemelor „dregătorești”, cât și pentru slujitorii bisericești, în relația lor cu Oficiul vicarial²⁰.

Ca o consecință firească a demersurilor făcute de forurile superioare ale Bisericii Greco-Catolice din Transilvania (mitropolit de Blaj, episcop de Gherla, vicar), barierele birocratice, politice și bisericești au fost îndepărtate prin decretul Nunțiatunii Apostolice de la Viena, din 18 aprilie 1871, care a adus pe românii greco-catolici din Sighet sub jurisdicția Gherlei. Imediat după recunoașterea oficială a parohiei Sighet, administrarea acesteia a fost încredințată preotului Ioan Pop care, în paralel, îndeplinea calitatea de profesor de limba română și catehet la Gimnaziul Romano-Catolic din Sighet²¹.

Cu un an înaintea acestui moment crucial din destinul confesional al comunității sighetene, vicarul Mihail Pavel l-a însoțit pe mitropolitul Ioan Vancea la Roma, la lucrările Conciliului Vatican I. De asemenea, către finalul mandatului vicarial, între 5 și 14 mai 1872, a participat la primul Conciliu provincial al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, desfășurat la Blaj²².

Printre atribuțiile vicariale s-a numărat și aceea de a face vizite anuale în parohii, pentru a vedea situația reală în care se aflau bisericile, edificiile parohiale și școlile confesionale. De acest aspect Mihail Pavel a fost conștient încă de la bun început, arătând că „nimic nu-i mai scump înaintea ochilor mei ca împlinirea dregă-

¹⁷ Tit Bud, *Disertatiune despre episcopii și vicarii romani din Maramuresiu*, Gherla, Tipografia Diecezană, 1891, p. 39.

¹⁸ SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 723/1861, f. 2v.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 3. Trecerea succesivă a Tisei, atât a vicarului pentru a ajunge la Sighet, cât și a preoților pentru a ajunge la Slatina, obliga la achitarea unei taxe la trecerea podului peste râu. Contravaloarea taxei de pod, cumulată într-un an calendaristic, totaliza circa ¼ din veniturile clericale.

²¹ T. Bud, *Însămănări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului*, Gherla, Tipografia Diecezană, 1905, p. 12.

²² *Conciliul provincial prim al provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872*, ediția a II-a, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1886, p. XXIV.

toriei mie grațios concredinte așa precum așteaptă mai marii mei și recere înaintarea religiunii, a bisericei și a culturii poporului mie încredințată”²³. Însoțit de juzii comunali, prin intermediul vizitelor desfășurate în anul 1864 Mihail Pavel a luat un prim contact cu realitatea faptică din parohii, încercând să îmbunătățească starea materială a preoților și a dascălilor. Vizitarea parohiilor a fost precedată de o circulară („informare”) adresată protopopilor și preoților, pentru ca aceștia „să-și întocmească lucrurile școlare, așa încât mergând în vizita canonică să nu afle defecte grosolane, în care caz voi fi silit a face arătare la locuri competente”²⁴.

A mai fost preocupat de aspectele matrimoniale și de modul în care era respectat sacramentul Căsătoriei de către enoriași. În acest sens, a analizat situația căsătoriilor „învrăjbite” și a relațiilor de concubinare (aproximativ 200 de cazuri în vicariat), încercând să le oficializeze canonic acolo unde nu existau piedici și „a le străface în căsătorii legiuite”²⁵.

Din punct de vedere **cultural**, Mihail Pavel a fost unul dintre membrii fondatori, în 1860, alături de comitele suprem Iosif Man și de alți intelectuali români, a *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș*²⁶. *Asociațiunea* a fost cel mai important proiect cultural al Maramureșului din epoca modernă, la bază fiind o alianță a clerului greco-catolic cu elita laică. Obiectivul principal al acestui proiect de factură iluministă a fost sprijinirea învățământului primar românesc din vicariat, prin formarea de dascăli calificați. Dezideratele îndeplinite ale acestui organism cultural au fost înființarea unei **Preparandii** și a unui **Convict** (alumneu, internat). Preparandia a avut rolul de a forma învățători calificați, iar convictul a fost înființat pentru susținerea atât a elevilor care frecventau cursul preparandial, cât și pentru tinerii români fără posibilități materiale care urmau cursurile gimnaziilor maghiare (reformat și romano-catolic) din Sighet²⁷. Faptul că Sighetul nu s-a aflat în componența Episcopiei de Gherla a dus la întârzierea aprobării statutelor *Asociațiunii* și, implicit, la privarea Preparandiei la dreptul de publicitate, aceasta funcționând, între anii 1862-1870, ca o instituție privată de învățământ, din contribuțiile benevole ale

²³ SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 1.609/1864, f. 1r.

²⁴ SJMmAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Iza*, dos. 44/1869-1870, f. 3v.

²⁵ SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 1.609/1864, f. 1r.

²⁶ Deși statutele n-au fost aprobate de autorități decât în 1868, *Asociațiunea* și-a început activitatea în 1860. Activitatea *Astrei* maramureșene, desfășurată între anii 1860 și 1905, a fost reflectată de T. Bud în *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș* (Gherla, 1906) și de Artur Koman în *Documente istorice maramureșene* (Vișeu de Jos, 1937).

²⁷ Preparandia din Sighet a fost înființată în 1862, avându-l la conducere pe profesorul Ioan Bușiția, absolvent al Institutului pedagogic de la Viena și fost dascăl al Școlii Normale Districtuale din Lăpușu Unguresc (astăzi, Târgu Lăpuș). În cadrul Preparandiei au fost pregătiți peste 120 de dascăli pentru școlile confesionale din vicariat și din ținuturile învecinate (Sătmar, Chioar). În 1870 a fost transformată în Preparandie de stat, cu limba de predare maghiară. Relevante pentru această problemă sunt următoarele studii: Ion Bușiția, *Preparandia română din Maramureș*, în „Gazeta Transilvaniei”, XLIII, nr. 12, 10/22 februarie 1880, Brașov; Vasile Paul, *Ioan Bușiția, întâiul profesor al învățământului pedagogic din Maramureș*, în „Marmatia”, IV, Baia Mare, 1978; Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava”, XII, Arad, 1982.

clerului și credincioșilor greco-catolici din Maramureș. Vicarul Mihail Pavel a deținut funcția de vicepreședinte al *Asociațiunii* și de director a Preparandiei confesionale.

În calitate de **inspector școlar**, Mihail Pavel a încercat să asigure condițiile optime de organizare și funcționare a școlilor confesionale din vicariat. În acest sens, a purtat numeroase discuții cu părinții renitenți, încercând să-i conștientizeze de importanța educării copiilor, dar și cu dascălii confesionali, în scopul eficientizării procesului educațional. A înființat școli în satele în care nu fuseseră în perioada anterioară, astfel încât la 6 august 1864 existau școli în toate comunele „marmațiene”. La 4 octombrie 1864, după patru ani de la instalarea în parohia Slatina, a invitat întregul cler maramureșean la sfințirea și deschiderea școlii noi de piatră²⁸. De asemenea, a fost preocupat de dotarea corespunzătoare a școlilor confesionale cu manuale școlare, pe care personal le-a comandat de la Tipografia Diecezană din Gherla. Dacă comunitățile și senatele școlare nu aveau posibilități materiale să achite costurile manualelor și a rechizitelor școlare, vicarul a recomandat preoților ca aceste sume de bani să fie suportate din fondurile parohiale („lada bisericii”).

Unul dintre principalele motive ce ducea la întârzierea sau întreruperea temporară a prelegerilor școlare a fost salariul derizoriu acordat dascălilor, la care se adăuga neregularitatea cu care comunitățile parohiale își onorau obligațiile față de acești „luminători” ai satelor maramureșene. Numeroasele informări trimise vicarului de către dascăli scot în evidență faptul că atât slujitorii bisericești și senatele școlare, cât și artiștii comunale, actanți principali la nivelul lumii rurale în asigurarea resurselor financiare necesare desfășurării procesului educațional, nu au fost preocupați în mod constant de asigurarea salariilor dascălilor, dotarea cu rechizite școlare și manuale didactice și, implicit, de asigurarea frecvenței școlare. Vicarul Mihail Pavel a abordat această problemă cu o atenție deosebită, intervenind personal sau prin intermediul corespondenței oficiale, solicitând imperios protopopilor să se deplaseze în parohii pentru remedierea situațiilor ivite. Făcând referire la demersurile rămase fără efectul scontat, îndreptate către „oficiolatele politice”, venite din partea sa sau a protopopilor, Mihail Pavel a văzut în dezinteresul autorităților un act voluntar făcut, pentru ca națiunea română „să rămână în întuneric ca să nu-și cunoască situațiunea, interesele și drepturile sale”²⁹.

În majoritatea așezărilor românești din Maramureș, salarizarea dascălilor se făcea din banii proveniți prin arendarea dreptului de cârciumărit (așa-numitele „fonduri regale”), încredințați școlilor confesionale sau parohiilor de către autoritățile civile. Mai existau cazuri în care remunerația dascălului și întreținerea edificiului școlar se făceau pe baza unei contribuții financiare anuale („cieptare pe popor”), repartizată pe fiecare familie în parte. Pentru stabilitatea dascălilor locali, dar și pentru atragerea altora, din afara comitatului, Mihail Pavel a reglementat salarizarea dascălilor pe bază contractuală, motiv pentru care „stațiunile docențiale” din Vicariatul Maramureș erau considerate cele mai bine retribuite din întreaga dieceză a Gherlei, fiind un prilej de bucurie „acelui preparand care a putut să ajungă dascăl în Maramureș”³⁰. Sistemizarea veniturilor dascălilor a dus la eliminarea vechilor

²⁸ SJMmAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Ieud*, dos. 9/1864-1865, f. 3.

²⁹ SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 481/1867, f. 1.

³⁰ T. Bud, *op. cit.*, p. 22.

cantori-docenți care se mulțumeau cu o plată modestă în schimbul câtorva ore de catehizare. De nenumărate ori, obstacolele în calea progresului școlar erau așezate chiar de reprezentanții clerului și de membrii senatelor școlare, pentru că între un dascăl care a terminat preparandia și pretindea o „soluțiune docențială” decentă și un cantor care-și asuma atribuții de dascăl și avea pretenții salariale modice, se opta în favoarea ultimului, motivul invocat fiind precaritatea financiară a comunității. Documentele de arhivă prezintă numeroase cazuri în care vicarul a intervenit ferm, cerând protopopilor introducerea unor dascăli calificați, absolvenți ai cursurilor preparandiale, atrăgând, în același timp, atenția preoților de consecințele la care se expun prin nerespectarea dispozițiilor diecezane³¹.

Dacă sintetizăm situația învățământului confesional românesc din vicariat în deceniul 7 al secolului al XIX-lea, nu putem decât să reproducem cuvintele vicarului Pavel, care a arătat că, deși erau școli și dascăli în fiecare comună, „de vom intra fără știre în școală aflăm câte trei-patru pruncuți contrași într-un unghi și tremurând, parte pentru rigoarea frigului, parte pentru frica vergei ce[le]i mari care e culcată a lungul mesei, învățătorul șede în chilia sa caldă, cu pipa”³².

În **sfera politică**, Mihail Pavel a fost activ încă din 1871, când a fost ales membru în Parlamentul de la Budapesta din partea cercului electoral Sighet. Alegerea acestuia s-a făcut la 4 decembrie 1871, punându-se punct unei lungi perioade, de 26 de ani, în care românii din Maramureș nu au avut niciun reprezentant în „Dieta țării”. Momentul alegerii a fost redat cu mult entuziasm în presa vremii: „Alegerea s-a făcut în perfectă unanimitate, în 4 decembrie, în sala mare a prefecturii, în prezența unui mare număr de alegători, în mare parte români, sub prezidiul Domnului vice-comite Vasiliu Mihalca. Ne saltă inima de bucurie când auzim străbunele vivate în onoarea unui român. Numai tricolorul nostru național mai lipsea pentru ca spectacolul să fie întreg și demn de însuflețire. Dacă d[omnu]l Pavel n-ar avea alt merit decât numai că e născut român, chiar și în acest caz am felicita pe frații noștri din cercul Sighetului pentru noua direcțiune observată în exercitarea celui mai scump drept constituțional. Domnia sa însă are un trecut binemeritat de națiunea română, un trecut care nu-i va permite să lucre[ze] altfel decât pentru binele poporului român”³³. Meritele și realizările culturale, școlare și politice au fost apreciate și de către autoritățile civile, în anul 1870 vicarului fiindu-i conferită distincția de cavaler al ordinului Francisc Iosif I.

De-a lungul întregii sale activități vicariale, Mihail Pavel s-a bucurat de atașamentul clerului și al enoriașilor păstoriți, sentiment exprimat plenar mai ales cu ocazia deplasării acestuia de la Slatina la Gherla, începută în ziua de 19 februarie 1873³⁴. În toate parohiile pe care le-a străbătut a fost însoțit de călăreți, de alaiuri de români îmbrăcați în haine de sărbătoare și de preoți în „ornate” bisericesti. Drumul

³¹ SJMmAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Cosău*, dos. 23/1865, f. 27, 48, 50.

³² SJCjAN, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 481/1867, f. 2r.

³³ *Federațiunea*, IV, nr. 121-589, 13/1 decembrie 1871, Pesta, p. 483.

³⁴ În cadrul ședinței consistoriale de la Vad (4 februarie 1873), a fost elaborat un „proiect de program” privind însoțirea lui Mihail Pavel de la Slatina la Gherla (SJMmAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Cosău*, dos. 43/1873, f. 4).

parcurs până la Cavnic (unde era granița dintre comitatul Maramureș și districtul Chioar), s-a desfășurat pe fundalul sonor neîntrerupt al clopotelor din biserici.

Mihail Pavel a fost un vicar și un episcop respectat atât de cler și de credincioși, cât și de autoritățile politice ale vremii. Pe lângă biserica și școala confesională din Slatina, edificate din veniturile sale, a susținut financiar activitatea *Asociațiunii* și a institutului preparandial din Sighet. De asemenea, s-a îngrijit de bisericile, casele parohiale și școlile confesionale, ultimele funcționând în condiții optime și datorită sprijinului, direct sau indirect, venit din partea vicarului maramureșean. A fost un orator desăvârșit și un erudit prin excelență, dar, din păcate, în urma sa n-a rămas nicio scriere, fapt pentru care s-ar impune o cercetare de substanță care să reunească toate pastoralele și circularele (vicariale și eparhiale) elaborate în timpul păstoririi sale.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Episcopul Mihail Pavel (1827-1902).

Fig. 2 – Gimnaziul catolic din Baia Mare.

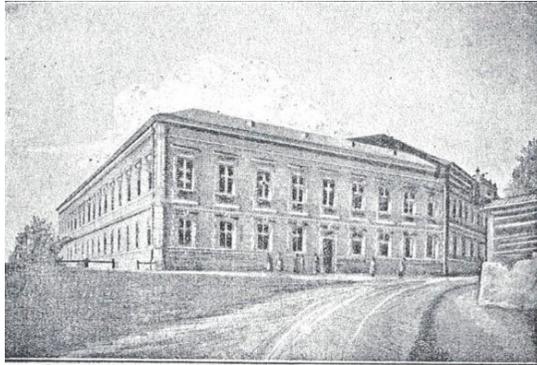
Fig. 3 – Internatul „Pavelian” pentru băieți din Beiuș.

Fig. 1

Fig. 2

Internatul „Pavelian“ pentru băieți din Beiuș.
Cliforia lui Mihail Pavel.

Fig. 3

DOUĂ MOMENTE IMPORTANTE DIN ISTORIA POLITICO-ADMINISTRATIVĂ A FĂGĂRAȘULUI, OGLINDITE ÎN PAGINILE *TELEGRAFULUI ROMÂN* (1861-1863)

CONSTANTIN BĂJENARU¹

TWO IMPORTANT MOMENTS IN THE POLITICAL-ADMINISTRATIVE HISTORY OF FĂGĂRAȘ, REFLECTED IN THE PAGES OF *THE ROMANIAN TELEGRAPH* (1861-1863)

ABSTRACT

The introduction of liberalism within the Habsburg Empire during the fall of 1869 led inevitable to the revival of national movements, inclusive in Transylvania. One of the actions of the Romanians from Transylvania was lead to the restoration of the administrative autonomies existent before 1848-1849 and especially towards the declaration of Romanian as the official language within the administration. In this process were exemplary involved the Romanians from Făgăraș which seldom were considered as model of organization and action for the whole area of Transylvania. The development of actions from the first half of the year 1861, for imposing Romanian as mother language in administration in Făgăraș district, was frequently reflected in the pages of Romanian publication from Sibiu, The Romanian Telegraph.

The same paper hosted consequently, in the spring of 1863, the narrations regarding the decision from Wien that all the villages of Bran domain and some other close localities to be moved from the structure of Brașov County in that of Făgăraș district, situation which will be perpetuated until 1925.

Keywords: liberalism, national movement, administrative restoration, Romanian language, Bran area, Făgăraș district.

Schimbările politice din vara anului 1860 care au avut loc în cadrul Imperiului habsburgic și care au culminat cu publicarea Diplomei liberale din 20 octombrie, au declanșat un reviriment puternic al mișcărilor naționale. Acestea do-reau fie revenirea la autonomiile pe care le avuseseră înainte da 1848, fie dobândirea acestora, acolo unde nu existaseră, deoarece deși legea fundamentală din octombrie „recunoaște egalitatea tuturor popoarelor din imperiu, *istorice și neistorice*, nu preconizează nicidecum autonomia lor politică, ci doar federalizarea provinciilor de coroană”².

¹ Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

² Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii pre-mergători dualismului*, în vol. „Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)”, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 43.

În condițiile create de noua orientare liberală austriacă, liderii mișcării naționale românești au impulsionat, susținut permanent și au reușit instaurarea în mare măsură a unei administrații românești în Transilvania. Încă din iarna 1860-1861, numeroase localități românești declară, „cu de la sine putere”, limba română drept singura limbă oficială a lor.

Pe acest fundal se înscriu și acțiunile care au loc la Făgăraș, devenit unul dintre centrele românești cu mare impact și asupra celorlalte din Ardeal. Toate aceste acțiuni și-au găsit permanent ecoul în paginile publicației sibiene *Telegraful Român* a anilor 1861-1863, cauzele constituindu-le atât forța exemplului făgărășenilor, cât și proximitatea cu Sibiu.

Exceptând evenimentele legate de alegerile și activitatea Dietei românești de la Sibiu (1863-1864), care constituie subiectul unei cercetări separate, am ales să prezentăm de această dată două dintre cele mai importante momente desfășurate în anii 1861-1863 și găzduite în coloanele publicației sibiene, care și-au pus puternic amprenta asupra evoluției ulterioare politico-administrative, de până la 1918, a societății făgărășene: **restaurarea administrației românești în districtul Făgăraș și trecerea satelor brănele din cadrele comitatului Brașov, în primăvara anului 1863, în componența districtului Făgăraș.**

Acțiunile pentru restaurarea districtului Făgăraș

Încă dintr-o corespondență de la începutul lui februarie 1861, apărută în *Korunk* („Epoca noastră”)³, era acuzată „inteligenta” română că „se îndeasă” către aplicarea la serviciile/posturile existente în districtul Făgăraș, în detrimentul celei maghiare, care până în 1848 a „domnit” în mod exclusiv⁴.

În aprilie 1861, într-o lungă corespondență către gazeta sibiană se relatează despre unul dintre puținele memorii și proteste trimise de către românii de aici către tronul austriac și care fusese încununat de succes, anume „pofta noastră, a Oltenilor, de a căpăta drept căpitan suprem un român”, în persoana lui Ioan Bran Pop de Lemény⁵. Izbânda aceasta a adus o mare bucurie printre români, care l-au întâmpinat

³ Ziar apărut la Cluj imediat după Diploma din octombrie 1860.

⁴ *Telegraful Român*, nr. 4/1861, p. 14.

⁵ Ioan Bran de Lemény (1811-1899), de profesie jurist, s-a născut în Zărnești (jud. Brașov), într-o familie de nobili ce provenea din satul Lemniu, zona Chioarului. Studiile le-a urmat la Blaj, Sibiu și Cluj (unde a primit diploma de avocat). În 1837 s-a stabilit la Brașov, fiind primul avocat român de aici, unde duce o importantă activitate pentru obținerea de drepturi politico-naționale pe seama românilor. A participat la revoluția din 1848-1849: i-a reprezentat pe românii brașoveni, alături de I. Popasu, la Adunarea Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848, unde a fost ales secretar; membru al delegației românilor la Viena; membru în Comitetul Național Român; a conlucrat la organizarea militară a românilor. După revoluție a ocupat funcțiile de inspector administrativ în cercul Bran, referent juridic pe lângă Guvernul civil și militar, consilier al Tribunalului, consilier la Curtea de Apel din Sibiu (1854), apoi la Viena. În condițiile liberalismului a fost numit căpitan suprem al districtului Făgăraș și apoi ales reprezentant al acestuia în Dieta de la Sibiu (care l-a desemnat membru în Consiliul imperial din Viena). În contextul schimbărilor politice din anul 1865, a decis să se retragă definitiv din activitatea publică.

pe cel desemnat de împărat ca lider al districtului cu arcuiri de triumf și tricolorul românesc, și cu o deosebită însuflețire și speranță⁶.

Noul căpitan deschidea Congregația districtului în limba română, ceea ce era firesc având în vedere proporția populației românești, însă maghiarii s-au considerat lezați și au protestat, afirmând că se putea adresa și în limba maghiară pentru firava minoritate. Protestele acestora au continuat și în momentul alegerii Comitetului districtual, afirmând permanent că ei nu recunosc decât legislația existentă la 1848.

Seara a fost invitat la un banchet organizat în cinstea sa la „Cetatea de Paris” (Hotelul Paris), care a fost considerat decenii întregi fieful românilor făgărășeni, alături de 200 de oaspeți, deopotrivă români, maghiari și sași, trecându-se peste evenimentele de peste zi. Inclusiv „frații maghiari” au toastat, care „vorbiră multe și bune despre adevărata înfrățire”, însă zilele următoare au demonstrat din nou, prin fapte, că au reprezentat doar „vorbe goale”⁷.

În momentul discuțiilor în congregație asupra adoptării limbii oficiale în instituțiile districtului a avut loc și un moment dezamăgitor în ceea ce privește solidaritatea românilor. Dacă marea majoritate a îmbrățișat folosirea limbii române, o „fracțiune mică începu însă a striga [că] nu ne trebuie nouă domni români, voim să trăim cu domnii noștri cei vechi. Acești[a] erau boierii noștri din Grid și câțiva și din alte sate. Să fim atenți, ei nu strigară nu ne trebu[i]e limba română, fiindcă pe aceasta o pofteau și ei, ci strigară nu ne trebu[i]e domni români (...)”⁸.

Datorită acestei atitudini duplicitare s-a ajuns în situația ca în Comitetul districtual reprezentarea să fie disproporționată – 68 de membri să reprezinte 60.000 de români, iar 32 (dintre care 25 de maghiari) pe 3.000 de locuitori maghiari și sași⁹.

Mai târziu, în urma protestelor maghiare vehemente, deciziile adunării amintite au fost declarate ilegale și s-a cerut inclusiv suspendarea căpitanului suprem. Pentru rezolvarea situației extrem de tensionate a fost trimis la Făgăraș consilierul gubernial Ioan Alduleanu¹⁰, care s-a înțeles cu fruntașii ambelor tabere și au întocmit împreună o listă cu 400 de bărbați din întregul district, care aveau să se întrunească în ziua de 13 mai a aceluiași an, pentru alegerea Comitetului Central Districtual.

⁶ *Telegraful Român*, nr. 16/1861, p. 61-62.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁸ *Ibidem*. Problema aceasta a devierii boierimii făgărășene de la interesul general românesc a planat asupra societății făgărășene în nenumărate situații de-a lungul deceniilor următoare.

⁹ *Telegraful Român*, nr. 16/1861, p. 63.

¹⁰ Ioan cavaler Alduleanu (1821-1871), jurist, s-a născut în Moieciu (jud. Brașov), fiind descendent al familiei boierești Aldulea din Voila-Făgăraș. După finalizarea studiilor juridice, a ocupat funcțiile de cancelist la Tabla Regească din Târgu Mureș (1847), avocat în Brașov (1847), notar al districtului Făgăraș (1848), asesor al Tribunalului din Alba Iulia (1850), președinte al Tribunalului urbanial din Brașov (1858), consilier al Guvernului Transilvaniei (1861), vicepreședinte al Dietei de la Sibiu (1863-1864), deputat în Senatul imperial din Viena (1863-1865), vicepreședinte al Tablei Regești din Târgu Mureș (1865), consilier în Ministerul de Justiție din Budapesta (1867), consilier al Curiei Regești (Curtea de Casație) din Budapesta (1869-1871). S-a implicat activ în acțiunile de la 1848 din Făgăraș, a fost permanent membru al adunărilor naționale românești și al sinoadelor bisericii ortodoxe din Ardeal. În anul 1864 a fost decorat cu ordinul *Coroana de Fier* clasa a III-a și ridicat la rangul de cavaler al Imperiului. A decedat în 1871 la Budapesta, dar a fost înmormântat la Zărnești.

În ziua stabilită, piața centrală și străzile adiacente erau pline de grupuri de români, care includeau și foști grăniceri, dar și întregi familii de boieri făgărășeni, care doreau să fie martori la importantele decizii ce grevau asupra viitorului lor. De aceea, pe fețele lor se citea „solidaritatea, unanimitatea și caracterul cel ferm de a nu se abate de la cele hotărâte în 16/4 și 17/5 aprilie la Moara de hârtie”¹¹. Conștienți de drepturile lor, românii purtau și însemne specifice momentului – la pălării aveau, pe lângă cocardele tricolore, inscripționat cuvântul „limba”. Odată ajunși la locul adunării – curtea Fiscului –, care era plină, românii au început să fluture steagul tricolor, pe care era de asemenea inscripționat cuvântul „limba”.

Adunarea a fost prezidată de amintitul consilier gubernial, împreună cu căpitanul suprem I. Bran, acesta din urmă dând citire decretului Guberniului referitor la subiectul zilei, în ambele limbi. Apoi, timp de patru ore au urmat dezbateri furtunoase, iscate de propunerea fiecăreia dintre părți ca protocoalele adunării să se întocmească într-o limbă sau cealaltă. Însuși comisarul I. Alduleanu a fost convins de realismul cererilor românilor, care „de la cel din urmă țăran până la inteligență (intelectualitate-n.n.) e inspirat tot de acel spirit național și fiecare vorbește numai din convingere, iar nu după informări, pentru că tocmai când inteligența voia a se lăsa la târg și la concesiuni în privința limbii, poporul striga în gura mare: Nu voim altă limbă decât cea română, suntem sături de alte limbi, nu voim a cădea din baltă în lac etc. Cel mai mare spin în ochii maghiarilor era însă steagul național”, care i-a făcut pe unii dintre ei să jignească în mod violent pe românii prezenți, dar și să afurisească steagul și inscripția cu „limba”. În cele din urmă, astfel de voci au fost aduse la tăcere de proprii conaționali¹².

Neajungându-se la vreun rezultat acceptabil pentru ambele părți, căpitanul suprem a luat cuvântul afirmând că este pus în situația de a alege între două rele: să închidă ședința și să lase districtul în anarhie sau să accepte votul majorității. În cele din urmă a ales a doua variantă, lăsând totodată maghiarilor dreptul de a protesta, la care aceștia au și recurs.

A urmat alegerea Comitetului, în care au intrat 70 de reprezentanți ai românilor și 30 ai maghiarilor și sașilor. În urma acestui rezultat I. Alduleanu și-a declarat părerea de rău că nu a reușit să împace taberele așa cum își propusese, mărturisind că n-a fost pregătit pentru o astfel de „rezistență și opoziție”, dar și că pleacă bucuros, totuși, pentru că s-a ajuns la un rezultat¹³.

În după-amiaza aceleiași zile, căpitanul suprem convoca noul Comitet Central Districtual, pe care-l deschidea printr-o cuvântare în limba română și în care-și exprima marea bucurie pentru că în sfârșit reprezentanța districtului era „legiuită”. Au urmat din nou proteste și propuneri ca protocoalele ședinței să se întocmească și în limba maghiară, la care a luat atitudine vicarul Ioan Chirilă, arătând documentat necesitatea scrierii acestora exclusiv în limba română, inclusiv prin aceea că locuitorii minorităților din district cunosc bine limba română, pe când din contră, cu puține

¹¹ *Telegraful Român*, nr. 20/1861, p. 77.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

excepții, românii nu cunosc limba maghiară. Urmarea firească a constat în aceea că majoritatea a decis ca protocoalele să fie redactate numai în limba română¹⁴.

Ședința a fost reluată a doua zi, în cadrul căreia maghiarii, prin reprezentantul Gal, au considerat ca neconstituțională instrucțiunea de restaurare și au cerut reintroducerea legislației din 1848. Replica le-a fost dată de către avocatul Ioan Roman, care a spus că acestea din urmă nu au fost elaborate și pentru români, care au luptat și și-au vărsat sângele împotriva lor, prin urmare propunând acceptarea imediată a instrucției, cel puțin până la apariția altei rânduielei sau până la organizarea Dietei ardelenene. În sprijinul acestuia a venit și reprezentantul român Strâmbu, care a opinat că oricum legislația din 1848 nu se aplica în privința unei bune părți a românilor făgărășeni – grânicerii –, care până la anul 1851, când au fost desființate cele două regimente românești de graniță, au intrat sub incidența directă a legilor austriece și au comunicat doar în limbile română și germană. În cele din urmă majoritatea a adoptat instrucțiunea, iar minoritatea a protestat din nou¹⁵.

În fine, după îndelungi și furtunoase dezbateri, la propunerea lui Ioan Codru Drăgușanu de a se decide odată în privința limbii oficiale, majoritatea a luat hotărârea ca doar limba română să fie folosită în afacerile districtului, „de sus până jos”, atât în administrație, cât și în justiție, dar „lăsând sfântul drept celorlalți a se servi în toate afacerile lor de limba maternă”, ceea ce i-a mulțumit și pe maghiarii prezenți¹⁶.

Consider că pentru generațiile făgărășene de astăzi este absolut necesară redarea numelor membrilor ordinari și onorari ai Comitetului Central al districtului Făgăraș, aleși în mai 1861, nume printre care poate își regăsesc stăbunii. Prin urmare, membri ordinari erau următorii: Basiliu Alutan, Iosif Botezan, Ioan Bărbat, Arsenie Bunea, David Bărbat, Spiridon Boieriu, Ioan Bursan, Ioan Balea, Barabás József, Bruszt Ludovic, Bruszt Ignatz, vicar Ioan Chirilă, Nicolae Țipu, Dumitru Chișorean, Iosif Codreanu, George Cerbu, Ioan Cinteș, Filimon Caba, Iosif Cepeș/Țepeș, Iacob Cocan, Simion Comșuța, Ioan Comșia, George Țețu, Tămaș Cornea, Ioan Codru Drăgușanu, Nicolae Dobrin, Iosif Dateș, George Aiser, Encedi István, Friedrich Essigmann, George Făgărășanu, Matei Fulicea, Alexius Fülöp, Filep Alexander, Constantin Ganea, Daniel Gremoiu, George Gavrilă, Moise Gușeală, Gyertyanosi István, Alexandru Halmaghi, Herszényi László, Herszényi György, Michael Henter, Jakab Gigri, Karl Kraft, Kiss János, Johann Kraus, Köntzey Carol, Adolf Kaufmann, Michael Kloss, Basiliu Laicu, Bucur Langa, Karl Lentchaft, Grigorie Maier, Karl Messleni, George Mohan, Ananie Moga, Nicolae Micu, Ioan Mardan, Grigorie Negrea, Iosif Opreș, Petru Popescu, Constantin Pop, Iosif Pușcariu, Ioan Pop, George Pop, Nicolae Pinciu, David Popa, Samoilă Păsărar, George Pop, George Maior Popa, Ioan Petrișor, Samoilă Pop, Karl Pantzel, Pentsi József, Rákosi József, Ioan Roman, George Rusu, Nicolae Raicu, Ioan Rațiu, Navir Recean, Matei Radeș, Nicolae Șustai, Ioan Sassebesi, Ioan Scurtu, George Strâmbu, George Strâmbu (locotenent major), Iosif Șendrucu, Șerban Șerban, Karl Seres, Joseph Sterzing, Szabó András, Nicolae Toma, Tóth József, Uzoni Iszak, Achim Bucur Urdea, George Vas, Moses Wachspress, Johann Wolf.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 77-78.

¹⁶ *Ibidem*, p. 78.

Membri onorari fuseseră aleși: episcopul ortodox Andrei Baron de Șaguna, mitropolitul greco-catolic Alexandru Șterca Șuluțiu, episcopul romano-catolic Ludovic Hainald, baronul Joseph Brukenthal, consilierul gubernial Ioan Alduleanu, superintendentul evanghelic Georg Binder, superintendentul reformat Bodola Sámuel, contele Mikes János, contele Teleki Gyula, asesorul regal Gál János, secretarul gubernial Matei Pop Gridanul, concipistul aulic Ioan Pușcariu, Anton Stoica (secretar la Curtea de apel urbarială), proprietarul Zeik József, biserica ortodoxă din Brașov (printr-un delegat) și Universitatea Săsească (printr-un delegat)¹⁷.

În iulie 1861, era convocată o nouă adunare a Comitetului Central, pe care căpitanul suprem o deschidea printr-o cuvântare în limba română, „acomodat împrejurărilor”, în care afirma că trebuie de urgență pus capăt provizoratului și să se aleagă definitiv amplexiații Oficiolatlui Districtual. Din nou membrii maghiari au declarat că acțiunea ar fi ilegală, însă căpitanul suprem le-a argumentat că atâta timp cât Comitetul Central este organizat și funcțional, acesta își poate continua activitatea fără nici o piedică. Iritați de replică, membrii maghiari au părăsit ședința, care a continuat fără ei¹⁸.

După votare, au ieșit aleși următorii: Ioan Pușcariu – vicecăpitan, Grigorie Maier – primnotar, I. Codru Drăgușanu – notar secundar, G. Făgărășanu – perceptor, I. Roman – fiscal; asesori: Nicolae Șustai, György János Károly, Nicolae Blăjean, N. Mureșan, Nanasi Samuel, Dănilă Gabor, Borosnyai György, Ioan Rusu, Emerig Naigebaur, Ioan Popovici, Nicolae Barbu și Barabás József. De asemenea, au mai fost aleși juzii și subjuzii cercuali, oficianții de la Scaunul pupilar, avocatul săracilor, medicul și chirurgul districtual, pădurarul, inginerul districtual, doi comisari de drumuri vicinale (districtuale) și 12 panduri, având un conducător¹⁹.

În aceeași zi s-a mai decis alegerea și trimiterea unei deputații la Viena, care să depună împăratului Franz Joseph omagiul de mulțumire și care, totodată, să stăruiască pentru întărirea hotărârilor votate de făgărășeni, îndeosebi a celei referitoare la limba oficială. Aceasta a și fost trimisă, având în componență pe I. Codru Drăgușanu, Ioan Strâmbu și avocatul Ioan Roman. Ziua următoare adunarea a continuat lucrările, însă cu un nou incident – demisia câtorva maghiari din funcții, nemulțumiți că au fost aleși în lipsă, și din nou părăsirea ședinței²⁰.

La finele anului 1861, deoarece Dieta ardeleană încă nu fusese convocată pentru a emite o lege proprie în privința organizării administrative, era trimisă de la Viena o ordonanță în acest sens, cu titlul „Instrucțiuni privitoare la regularea provizorie a organizării municipale a comitatelor, districtului Năsăudului și al Făgărașului, și a scaunelor secuiești din Transilvania”. Prin ea se aducea la cunoștință, în primul rând, faptul că fostele adunări marcale urmau a fi înlocuite cu comitete formate exclusiv prin alegeri libere, care urmau să reprezinte respectivele jurisdicții și să funcționeze până când Dieta va vota o lege de organizare.

Comitetele decideau în toate treburile interne ale jurisdicțiilor, cu excepția acelor care erau prevăzute în diploma din 20 octombrie 1860, considerate a fi

¹⁷ *Ibidem*, nr. 27/1861, p. 105.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 29/1861, p. 112.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

comune întregului Imperiu (dreptul statului, problemele militare și financiare, precum și cele atingătoare de sfera puterii judecătorești)²¹. În privința limbii oficiale folosite în ședințele comitetelor se specifica faptul că se puteau întrebuința toate cele trei limbi folosite în Transilvania. O știre pe care o preluase din *Siebenbürger Bote*, din același număr al periodicului sibian, informa că la Făgăraș uzul limbii române ca limbă oficială urma să fie suspendat provizoriu²².

Încorporarea zonei Branului la districtul Făgăraș

Încă de la începutul anului 1863, în periodicul sibian se punea pe tapet intenția Curții de la Viena ca satele brănene (Bran, Predeal/Predeluț, Sohodol, Fundata, Moieciu, Poarta, Măgura, Peștera, Șirnea, Șimon), împreună cu localitățile Tohanu Vechi, Tohanu Nou, Zărnești, Vlădeni și Țânțari/Dumbrăvița să fie scoase din cadrele districtului săsesc al Brașovului și încorporate la districtul Făgăraș, de unde decurgea și întrebarea dacă nu cumva Transilvania începea a fi împărțită după naționalități²³.

Știrea acesta a alimentat unele temeri printre locuitorii satelor amintite, câteva dintre ele fiind dezvăluite redacției *Telegrafului Român* într-o corespondență purtând titlul „De sub Bucegi, în ziua fiului rătăcitor. Dezbinarea și ruperea românilor din Țara Bârsei”. Una dintre îngrijorări făcea referire la faptul că această acțiune ar fi fost meșterită din interese ascunse, care ar dori dezbinarea românilor din districtul Bârsei, brănenii trebuind „să se rupă și să se înstrăineze cu afacerile sale la Făgăraș”, fără ca cei din umbră să se gândească la consecințele nefaste care se abăteau asupra locuitorilor.

În corespondență este tras un semn de alarmă și prin prisma faptului că existau deosebiri consistente între fizionomia/trăsăturile brănenilor și ale făgărășenilor, dar fără a avea o explicație plauzibilă: „Cei de sub poalele munților Făgărașului se deosebesc de aceștia de sub poalele Bucegiului. Au și dreptul, că aceia-s făgărășeni, iar aceștia brașoveni, brăneni. Ceia au trăs[at]juri mai multe de la Târnava și aceștia de la România. Așadar nu numai natura lucrului și a locului, dar și natura individuală a ambelor pătri de locuitori nu se unește”²⁴.

O altă consecință negativă a rearondării considera corespondentul că o reprezentă prea marea depărtare de capitala districtului Făgăraș: „Adevărat că cu 100% sunt mai buni ceia (făgărășenii-n.n.) decât Brașovul, dar noi am vrut derigerea (?) noastră acasă, iar nu dezbinare și cale lungă”²⁵.

O și mai mare problemă se contura din punct de vedere economic, care putea avea consecințe agravante: „Noi sârmanii suntem mai toți economi de vite și vitele noastre pasc în România pe la Bărăgan. Las că cine cunoaște poziția noastră a celor 11 comune brănene știe că n-avem pic de loc de semănătură, locuim împrăștiați prin păduri și la tot 5 zile luăm poteca călări sau pe jos, cu sacul după porumb la Câmpulung. Nu ne era nouă destul de greu a plăti vama și a veni și la Brașov după pașaport, când cu câțiva ani mai înainte (1830) nu aveam asemenea greutăți. Iar după aceea suindu-se linia vămii din sus de noi”, tot „ne erau toate la îndemână în Bran, ba

²¹ *Ibidem*, nr. 51/1861, p. 201.

²² *Ibidem*, p. 202.

²³ *Ibidem*, nr. 10/1863, p. 39.

²⁴ *Ibidem*, nr. 11/1863, p. 41.

²⁵ *Ibidem*.

și sub absolutism tot a[i]ci aveam domniile pentru toate. Acum știind acestea, ce gândiți, deși iubim pe frații noștri făgărășeni, deși d[omnul] căpitan (suprem-n.n.) al Făgărașului e din sânul nostru, ușor ne este a merge acolo? Ba nicidecum”²⁶.

O altă temere era aceea că vor fi acuzați de sașii din vecinătate că ei ar fi cerut alipirea la districtul Făgăraș. Totuși reamintea că în anul 1861, odată cu restaurarea administrației Brașovului, comitele Salmen nu a făcut nimic pentru românii de aici, care au înaintat și un memoriu, privitor tot la ieșirea din cadrele Brașovului și încorporarea la Făgăraș, rămas fără răspuns.

După toate aceste semnale de alarmă, totuși în final corespondentul se arăta a se fi resemnat: „(...) Fie ce va fi; căci numai de la a[nul] 1848 încoace n-ați văzut cât ne-am tot schimbat²⁷, dar în trei secole înainte ce au făcut cu noi? Și tot noi suntem (...). Acum fie să fim mulțumitori cu orice s-ar întâmpla prin știrea Î[naltului] Monarh, cu atât mai ușor căci toate vor ține până la Dietă, când țara trebuie să se organizeze după cum cere natura ei (...). Și în acest caz, brănenii își vor rupe multe opinci călcând 9 mile²⁸ până la Făgăraș”²⁹.

Totuși, spusele corespondentului nu reprezentau opinia generală, deoarece câteva zile mai târziu „Mai mulți brăneni” îi replicau în același periodic, acuzându-l că nu avea dreptul, nici temeiul „de a scrie atari văietări în numele nostru, cu atât mai cu seamă fiindcă ești foarte departe de principiul din care noi am procedat când ne-am așternut plângerea și cererea în privința despărțirii de la districtul Brașovului (...). Noi brănenii știm pentru ce am cerut ruperea și apoi reîncorporarea noastră la districtul Făgărașului (dar nu cum te exprimi d-ta lipirea...); știm și cu ce condiții am cerut-o, totuși nu ne dă mâna a-ți spune și acest secret al nostru până mai întâi nu vedem realizată cererea noastră (...)”³⁰.

În continuare se afirma că brănenii au cerut acest lucru asumându-și-l în comun și ca să fie mai bine perceput gestul lor îl informează pe corespondentul precedent că prin „reîncorporarea (?) cu Făgărașul – care încă nu-i realizată și pe care însă o dorim cu mare sete și și nerăbdare –, ne-am simți cei mai ferice, ne-am simți cei mai obligați a mulțumi de mii de ori Î[naltului] nostru Monarh și tuturor acelor generoși care au coajutat la decidera și realizarea unei atari mari și de mult dorite cereri a noastră”³¹.

Cert este că făgărășenii au fost bucuroși și ei în privința trecerii amintitelor localități în cadrele districtului, așa cum se decisese prin decretul gubernial nr. 5.599 din 13 martie 1863. Se observă această atitudine din lucrările Comitetului Central Districtual din 23 martie: „Urmează citirea Î[naltului] Decret Gubernial (...) pentru încorporarea Domeniului Bran și a comunelor Zărnești, Tohanul vechi și nou, apoi Vlădeni și Țânțari la Districtul Făgărașului, care s-a luat cu plăcere la cunoștință și pășindu-se la cele ordinate în acel decret se alege mai întâi o comisie pentru solemnă

²⁶ *Ibidem*, p. 42.

²⁷ Aluzie la dese reorganizări administrative din deceniul al șaselea.

²⁸ Mila austriacă=unitate de măsură pentru lungimi, folosită și în Transilvania, echivalentă cu 7.585,9 m.

²⁹ *Telegraful Român*, nr. 11/1863, p. 42.

³⁰ *Ibidem*, nr. 13/1863, p. 50.

³¹ *Ibidem*.

transpunere și încorporare a numitelor comune (...)”. Comisia respectivă a constatat din trei membri – vicecăpitanul I. Codru Drăgușanu, asesorul Maier și maiorul pens [ionar] de Popa³².

Bineînțeles, extinderea teritorială a districtului impunea și creșterea numărului de funcționari, ceea ce s-a și decis în cadrul aceleiași ședințe a Comitetului Central din 23 martie. Astfel, după câteva dezbateri, aparatul administrativ, dar și cel juridic, au fost sporite cu un vicecăpitan în Gremiu, doi juzi tractuali pentru localitățile noi, doi canceliști, un medic chirurg, un președinte jurist în Gremiu și la Sedria orfanală, un asesor ca jude pentru zona nouă și doi canceliști pentru Judecătoria de acolo. De asemenea, s-a mai decis și creșterea numărului membrilor Comitetului cu alți șapte, astfel încât să se ajungă la un total de 40³³.

O lună mai târziu poposea la Făgăraș o delegație de brăneni, formată din 40 de persoane și condusă de protopopul Ioan Mețianu, pentru a-i înmâna căpitanului suprem o adresă de mulțumire, însă acesta se afla la Viena cu probleme oficiale. În adresă brănenii își exprimau recunoștința pentru prezența la conducerea districtului a lui Ioan Bran de Lemeny, dar și pentru „alipirea ținutului nostru cu acest district plin de reminiscențe istorice”³⁴.

Spuneau că prin actul alipirii nu aveau nimic de imputat decât distanța cea mare, care și aceasta părea lipsită de importanță prin prezența la conducere a amintitului căpitan suprem, care reprezenta speranța pentru un ținut „mult [în] cercat” la un „viitor mai fericit”, după care au tânjit atât de mult timp. „Pătrunși de astfel de credință și speranță, noi și toți comitenți[i] noștri ne împlinim datoria (...) că vom ruga pe părintele ceresc ca să vă întărească (...) spre a putea governa și conduce acest District străbun – la care vă oferim și noi tot concursul nostru –, către adevărata fericire și mărire națională; ca să puteți pedepsi răul și premia dreptatea, ca să combateți întunericul și să constituiți cultura (...)”³⁵.

Peste o săptămână, la 30 mai, în cadrul unei adunări organizate la Zărnești cu ocazia încorporării oficiale a domeniului Bran la districtul Făgăraș, vice-căpitanul I. Codru-Drăgușanu afirma că prin acest act brănenii scapă de sub o jurisdicție „străină, ce poate în ideea Dumneavoastră vă era neamică intereselor, și vă împreunăți cu o jurisdicțiune cosânceană, națională, de la care în fantezie poate așteptați numai decît vindecarea tuturor neajunsurilor și o credeți ultra fericitoare”. Prin urmare se simțea dator să-i avertizeze și să-i tempereze oarecum că totuși nu va curge lapte și miere, chiar dacă și-au dorit mult încorporarea, aducând în discuție pilde culese din Vechiul Testament. Mai spunea că doar încetul cu încetul și împreună vor ajunge acolo „unde încă nu suntem”³⁶.

Îi îndemna să nu aibă așteptări peste măsură, ca să nu aibă ca rezultat deziluzii și ca atare să țină o cuviincioasă măsură în toate privințele. În final spunea: „Dorința D-voastră v-a atras către leagănul Românilor, v-a încorporat cu Țara Făgărașului; cu fraternă amoare (dragoste-n.n.) vă cuprindem și cu bucurie vă îmbrățișăm. Din cât ne

³² *Ibidem*, nr. 24/1863, p. 95.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, nr. 40/1863, p. 163.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, nr. 42/1863, p. 171.

vor ierta (ajuta-n.n.) puterile ne vom adopera (strădui-n.n.) ca să nu aveți cauză de căință; neajungându-ne puterile, însă, iarăși pretindem indulgență fraternă.

Cu acestea, Domnii mei, împlânt stindardul românesc în ținutul Branului și în numele Ilustrității Sale supremul căpitan Bran declar acest ținut (...) anexat la Făgăraș cu toate drepturile ce ne asigură constituția țării”³⁷.

Evident, în anii aceștia de început al deceniului șapte al secolului al XIX-lea au avut loc și alte momente importante pentru istoria Țării Făgărașului, evidențiate în paginile *Telegrafului Român*, însă cele două prezentate au constituit cu siguranță borne speciale pentru evoluția ulterioară a societății făgărașene: restaurarea districtului n-a fost întreruptă nici de legea administrativă din 1876, care reducea numărul unităților administrativ-teritoriale la 15 (sub denumirea de comitate), iar încorporarea satelor brănene și a celorlalte localități amintite a fost una de durată (peste șase decenii, până în anul 1925), conducând la întărirea elementului românesc din această zonă a Transilvaniei.

³⁷ *Ibidem.*

FILE DE ISTORIE DIPLOMATICĂ. BLAZOANE ROMÂNEȘTI ÎN CĂRȚILE HERALDICE ALE ORDINELOR REGALE DANEZE (SECOLELE AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA)*

TUDOR-RADU TIRON¹

PAGES OF DIPLOMATIC HISTORY. ROMANIAN COATS OF ARMS IN THE HERALDIC BOOKS OF THE ROYAL DANISH ORDERS (19th-20th CENTURIES)

ABSTRACT

The Romanian - Danish official relations were established in 1879, immediately after our country obtained its Independence, during the Russo-Turkish War of 1877-1878. Prince Carol I's special envoy to King Christian IX, G. Basarab-Brâncoveanu, offered the Danish monarch the newly-founded Order of the Star of Romania. In return, the Prince of Romania was decorated with the Order of the Elephant. Permanent diplomatic relations were instituted in 1917, when the Romanian minister plenipotentiary in Stockholm was also accredited in Denmark.

The study focuses on the Romanian coats of arms registered in the armorial books of the Royal Danish Orders (Elefantordenens Våbenbog and Dannebrogordenens Våbenbog), following a long established chivalric practise. It's about the achievements of Prince Carol I of Romania and of Prince Ferdinand (while being a Crown Prince), both decorated with the Collar of the Elephant Order. The list continues with the coats of arms of seven Romanian heads of mission accredited to Copenhagen, covering a period of almost 25 years of diplomatic relations, all being decorated with the Grand Cross of the Order of Dannebrog. Besides these high-ranking diplomats, the study encompasses the achievements of three foreign diplomats having Romanian roots.

Keywords: Romanian-Danish diplomatic relations, Romanian monarchy, Romanian diplomacy, Danish orders of chivalry, Romanian coats of arms.

Prezența unor însemne românești în culegerile cu caracter heraldic ale Occidentului reprezintă o constantă a bibliografiei heraldice autohtone², dintre stu-

* Autorul se folosește de acest prilej pentru a aduce mulțumirile sale doamnei Lidia Cotovanu (București), precum și domnilor Ronny Andersen (Copenhaga), Drăgan-George Basarabă (Timișoara), Simion Câlția (București), Gheorghe Lazăr (București), Mikhail Y. Medvedev (Sankt Petersburg), Mihai-Alin Pavel (Berlin), Tudor Vișan-Miu (București) și Adrian Vițalaru (Iași), pentru întregul sprijin acordat în vederea definitivării studiului de față.

Ilustrațiile care au stat la baza acestui demers au fost obținute prin amabilitatea Cămarilor Ordinilor Regale Daneze.

¹ Heraldist, doctor în istorie, Comisia Națională de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române; e-mail: trtiron@yahoo.com.

² Maria Dogaru, *Bibliografia heraldicii românești*, București, Editura Ministerului Administrației și Internelor, 2004, p. 49-62.

diile care au fost dedicate acestei probleme fiind de amintit cele semnate de Constantin I. Karadja³, Gheorghe Brătianu⁴, Andrei Veress⁵, Jean N. Mănescu⁶, Dan Cernovodeanu⁷, Nicolae-Șerban Tanașoca⁸ etc.

Redactate în scopul organizării informațiilor referitoare la blazoanele folosite într-o anumită perioadă istorică, armorialele Europei Apusene și Centrale constituie, prin numărul și acoperirea geografică pe care o oferă⁹, o categorie cu totul însemnată de surse ale fenomenului heraldic general¹⁰. Nedorind a relua lucruri pe care le-am afirmat cu alt prilej¹¹ – în privința importanței armorialelor străine pentru literatura de specialitate românească –, subliniem faptul că această categorie de surse cuprinde orice alt fel de înregistrări ale stemelor boierești, din lucrări specializate de heraldică, mai vechi (precum stema Agăi Leca, boierul lui Mihai Viteazul, din colecția germană *Siebmacher*, ediție datând din secolul al XVII-lea)¹² sau mai noi (precum stema prinților Ipsilanti, care achiziționaseră în a doua parte a secolului al XIX-lea unele

³ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (Baden) în anul 1415*, în „AARMSI”, seria III, tom VII, mem. II, 1927, p. 59-91; idem, *Despre stemele românești ale lui Richenthal*, în „RA”, II, 1927-1929, nr. 4-5, p. 436-437; idem, *Portretul și stema lui Grigorie Țambac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, în „AARMSI”, seria III, tom XXVI, 1943-1944, p. 141-143, pl. I, IV-V, VII-X.

⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovii și Țării Românești*, în „RIR”, I, 1931, fasc. 1, p. 51.

⁵ Andrei Veress, *Originea stemelor Țărilor Române*, în „RIR”, I, 1931, fasc. 3, p. 225.

⁶ Ioan N. Mănescu, *Cu privire la originea stemei Țării Românești*, în „CN”, V, 1983, p. 183-196; idem, *Das Oswaldussymbol in der Wappentierwelt Osteuropas*, în vol. „Genealogica & Heraldica. Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16-21 August 1984”, Tom C. Bergroth (red.), the Finnish National Committee for Genealogy and Heraldry, Helsinki, 1984, p. 345-367.

⁷ Dan Cernovodeanu, *Les armes attribuées à la Valachie et à la Moldavie par les armoiries ouest et centro-européennes (XIIIe-XVIe siècles)*, în „BBRF”, XII (XVI), 1985, p. 177-194; idem, *Stemele valahe din armorialul Wijinbergen, în lumina ultimelor cercetări*, în „RI”, V, 1994, nr. 3-4, p. 295-302.

⁸ Nicolae-Șerban Tanașoca, *Semnificația istorică a unui însemn heraldic: Stema „regelui Vlahiei” din armorialul Wijinbergen*, în „AIIAI”, XXIV, 1, 1987, p. 59-70.

⁹ Michel Pastoureau, *Traité d'héraldique*, Paris, 2003, p. 222-223.

¹⁰ Michel Popoff, *Bibliographie héraldique internationale (et de quelques disciplines connexes)*, Paris, 2003 - versiunea 2010, publicată la adresa <http://www.aih-1949.com/biblio.php> (pagină consultată în data de 30 mai 2018), p. 150-184 (armoriale medievale), 185-210 (armoriale moderne).

¹¹ Tudor-Radu Tiron, *Din nou despre corbul cu inel în cioc. Reprezentări ale stemelor Hunedoreștilor într-un manuscris din colecția Bibliotecii de Stat Bavareze*, în „Sargetia”, VII, 2016, p. 255-256.

¹² De exemplu, stema Agăi Leca din galeria de steme ale înnobilaților, *apud*. Johann Siebmacher, *Erneuert- u. Vermehrtes Wappen-Buch, In welchen Aller hoher Potentaten, der Römischen Kayser, Könige, des Heil. Römischen Reichs Chur-Fürsten, Fürsten, Gefürsteten Grafen, Grafen und Herren, Baronen, Rittern, samt anderer Stände, Republicken und Städte, Adelicher und Unadelicher Geschlechter, &c. Wappen, Schilde, Helmen, Kleinodien, Nebenst Dero Nahmen und Herrschafften in schönen Kupffern vorgebildet, Und vormalens in Fünff, Anjetzund aber, zu dessen sonderbarer Verbesserung, In Sechs Theilen*, editor Rudolph Johann Helmer, Nürnberg, 1699, p. 22.

proprietăți în Moravia, dintr-un armorial dedicat nobilimii acestei provincii)¹³. Tot aici, amintim și însemnele de neam ce apar în *surse genealogice* (precum sunt armele Brâncovenilor, descrise într-una dintre edițiile *Almanahului de Gotha*, prestigios anuar al înaltei nobilimi europene din secolele al XIX-lea și al XX-lea)¹⁴. În concluzie, aceste însemne întregesc și aduc „la zi” evoluția heraldicii de neam din Țările Române.

Rezervată inițial suveranilor și vârfurilor nobilimii, apartenența la un ordin cavaleresc european avea să fie recunoscută, începând cu secolul XVII-lea, și celor amplasați în partea de mijloc a piramidei sociale. *Criteriul sângelui*, caracteristic ordinilor de curte ale Evului Mediu, avea să facă loc *criteriului meritului*, acesta din urmă generalizându-se la nivel global și găsindu-și aplicare până în zilele noastre¹⁵. Onoarea care se răsfrângea asupra celui distins cu un ordin era materializată nu numai prin obiectele cu caracter simbolic înmânate acestuia (mantie, colier, stea, spadă etc.), nu numai prin conferirea unor privilegii și prerogative specifice, nu numai prin participarea celui decorat la anumite solemnități, ci și prin „dreptul acestuia de a-și expune propriul blazon”, în *loci memoriae* asociate ordinului din care făcea parte. Strâns legată de idealul cavaleresc pe care îl împărtășeau membrii ordinilor medievale¹⁶, utilizarea de blazoane atesta, în mod simbolic, identitatea socială și genealogică a fiecăruia dintre aceștia. De aici și alcătuirea de armoriale, cuprinzând blazoane cavaleriești (precum cele ale Ordinului Lânii de Aur, respectiv al Ordinului Sfântului Mihail)¹⁷, precum și reprezentarea însemnelor ordinilor în sigiliile și pe monumentele funerare ale celor decorați¹⁸, ori marcarea locurilor rezervate cavalerilor, în capelele ordinilor, prin amplasarea de steaguri¹⁹ ori de compoziții cu

¹³ Heinrich von Kadich, Conrad Blažek, *Der Mährische Adel*, Verlag von Bauer und Rappe, Nürnberg, 1899, p. 185 și pl. 129, fig. 4.

¹⁴ T.-R. Tiron, *Întregiri genealogice și heraldice la istoria Brâncovenilor din secolul al XIX-lea*, în „ATF”, III, 2014, p. 81-97.

¹⁵ Václav Měříčka, *Orders and Decorations*, Paul Hamlyn Limited, London, 1967, p. 11-14 (generalități), 43-51 (despre ordinele cavaleriești laice), 65-72 (despre ordinele de merit) etc.

¹⁶ D’Arcy Jonathan Dacre Boulton, *The Knight of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe. 1325-1520*, The Boydell Press, [Bury St Edmunds, Suffolk], 1987, p. 12-13.

¹⁷ De exemplu, armorialele din colecția Bibliotecii de Stat Bavareze din München, colecție cunoscută sub numele *Codices iconographici monacenses*: Cod. Icon. 285 (***) *Livre du toison d’or*, Țările de Jos, sfârșitul secolului al XVI-lea), 286 (***) *Nomi ed arme dei cavalieri del Tosone d’oro*, Italia?, cca. 1560), 280 (***) *Insignia equitum Gallici ordinis Sancti Michaelis*, Italia, 1550-1555) – armorialele amintite sunt publicate la adresa <http://codicon.digitale-sammlungen.de/start.html> (pagină consultată în data de 31 mai 2018). Multe alte exemple apar la M. Popoff, *op. cit.*, p. 413-418.

¹⁸ Michel Pastoureau, *Héraldique*, în vol. „Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen Âge”, sous la direction de Nicole Bériou et Philippe Josserand, coordination générale effectuée par Frédéric Chartrain, préface par Anthony Luttrell, introduction historiographique par Alain Demurger, Librairie Arthème Fayard, 2009, p. 430.

¹⁹ Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry. Illustrated by Nine Plates in Colour and Nearly 800 other Designs, mainly from Drawings by Graham Johnston, Herald Painter to the Lyon Court*, T.C. & E.C. Jack, London and Edinburgh, 1909, p. 474.

caracter heraldic²⁰. În privința armorialelor, reținem faptul că obiceiul alcătuirii acestora s-a consolidat în perioada modernă, apărând numeroase culegeri de blazoane cavalierești, lucrări inegal redactate, ce pretindeau a trece în revistă însemnele tuturor celor ce avuseseră calitatea de membri. Aici s-au adăugat numeroase manuscrise cu caracter heraldic, referitoare la diferite ordine, manuscrise care, chiar dacă au pierdut din rigoarea inițială, au continuat să fie completate până în contemporaneitate²¹.

Ne vom apleca atenția asupra a două dintre ordinele cavalierești europene (dintre cele în legătură cu care au fost alcătuite manuscrise heraldice). Este vorba despre Ordinul *Elefantului* (*Elefantordenen*) și Ordinul *Dannebrog* (*Dannebrogordenen*), două vechi distincții ale Regatului Danemarcei, făcând parte, la origine, din categoria ordinelor cu caracter nobiliar²². Ordinul Elefantului a fost înființat în secolul al XV-lea, fiind reinstituat în data de 1 decembrie 1693, sub domnia lui Christian al V-lea. În paralel, trimițând la originea mitică a drapelului național – *Dannebrog* –, care ar fi apărut din ceruri cu prilejul unei bătălii cu estonienii, în 1219²³, Ordinul cu același nume a fost înființat în 1671, de către același Christian al V-lea, rege al Danemarcei și Norvegiei²⁴. Menționăm, pe această cale, faptul că monarhul de al cărui nume se leagă istoria celor două distincții era un admirator al Regelui Soare, între eforturile depuse în vederea consolidării puterii regale numărându-se și introducerea titlurilor de conte și baron, cu prerogativele ierarhice aferente²⁵.

Din vremea lui Christian al V-lea și până astăzi, Ordinul Elefantului are întâietate, el având o singură clasă (**Fig. 1**), rezervată membrilor casei regale daneze, șefilor de stat străini și membrilor altor case regale. Transformat dintr-o distincție nobiliară într-una de merit în 1808, sub regele Frederik al IV-lea, Ordinul Dannebrog (**Fig. 2**) a trecut, de-a lungul timpului, prin mai multe schimbări statutare (1840, 1864 etc.). În perioada pe care o vom avea în vedere – adică intervalul ce coincide cu existența Principatului, iar mai apoi a Regatului României –, ordinul era împărțit, în

²⁰ Amintim însemnele cavalerilor Ordinului Lânii de Aur, pictate în urma reuniunilor ținute în 1432, 1445, 1451 etc., care se conservă la catedrala Saint-Bavon din Gand, la bisericile Notre-Dame și Saint-Saveur din Bruges, la biserica Saint-Rombaut din Malines etc. – vezi Baron A. van Zuylen van Nyevelt, *Blasons*, în „Exposition de la Toison d’or à Bruges (Juin-Octobre 1907). Catalogue (édition définitive)”, Librairie Nationale d’Art et d’Histoire V. van Oest & Cie, Bruxelles, 1907, p. 261-281.

²¹ M. Pastoureaux, *Héraldique*, loc. cit.

²² General Gr. Constandache, *Medaliile și decorațiunile militare românești. Privire asupra recompenselor, decorațiunilor și medaliilor*, în „BSNR”, anii XXIX-XXXVI, nr. 83-90, 1935-1942, partea II, p. 189.

²³ Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, Tudor Martin, *Onoarea națiunilor. Ordine și decorații din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României. Catalog*, vol. I, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 58.

²⁴ Maximilian Gritzner, *Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt*, J. Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber, Leipzig, 1893, p. 70-72 (Ordinul Elefantului), 73-76 (Ordinul Dannebrog).

²⁵ Sever Zotta, *Descendența lui Christian III. A) Casa regală a Danemarcei*, în „IN”, anul I, fascicula 2, iulie 1922, p. 252.

ordine descrescătoare, în următoarele categorii valorice (redate în ordine descrescătoare)²⁶:

Ierarhie		Însemne
Mare Comandor (<i>Storkommandør</i>)		colan și stea
Mare Cruce (<i>Storkors</i>)		lentă și stea
Comandor (<i>Kommandør</i>)	Clasa I	cravată și stea
	-	cravată
Cavaler (<i>Ridder</i>)	Clasa I	însemn în piept (auriu)
	-	însemn în piept (argintiu)
Oamenii „Dannebrog” (<i>Dannebrogsmænd</i>)		însemn în piept (argintiu, neemailat)

Fără să aibă însemne deosebite pentru civili și pentru militari, Ordinul Dannebrog era și este în continuare conferit atât cetățenilor danezi, cât și celor străini. Păstrându-și, până astăzi, aspectul tradițional, atât Ordinul Elefantului, cât și Ordinul Dannebrog rămân între cele mai prestigioase și râvnite ordine ale Europei zilelor noastre.

În vechea organizare a celor două ordine, apartenența la acestea era marcată prin anumite semne și privilegii. Dacă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea cavalerii purtau costume pompoase, cu mantii lungi și pălării cu pene (ținute care fuseseră descrise și reproduse în statutele din 1693 ale ambelor ordine)²⁷, cei decorați aveau să se bucure de mari onoruri chiar și după 1808, an în care Ordinul Dannebrog s-a deschis către categoriile nenobile (între aceste beneficii, titlul de *Excelență*, recunoscut Marilor Comandori, precum și asimilarea lor cu gradele militare de feldmareșal sau general-locotenent)²⁸. Tot în categoria onorurilor trebuie amintită și omagierea publică a blazoanelor celor decorați, reglementată încă prin statutele din 1693 ale ambelor ordine (art. 20 din statutul Ordinului Elefantului, respectiv art. 14 din cel al Ordinului Dannebrog). În acest sens, secretarii ambelor ordine țineau câte un registru al blazoanelor cavalești, fiecare nou membru depunând câte o reproducere a propriului însemn. Pictate pe plăci din metal, aceste blazoane au fost de atunci expuse în mod public, spre amintirea perpetuă a celor decorați, în biserica reședinței regale de la Frederiksborg. Plăcile de metal au modele diferite, ambele având fond întunecat; pentru cavalerii Ordinului Elefantului, ele sunt de formă ovală, cu o margine albă încărcată cu lentă albastră a ordinului, peste care se suprapune colierul de care atârna însemnul cu elefant, în vreme ce, pentru cavalerii Ordinului Dannebrog (în privința acestora, dreptul de expunere a stemei se referă doar la titularii gradelor superioare),

²⁶ M. Gritzner, *op. cit.*, p. 74-75. Cf. L.J. Trost, *Die Ritter- und Verdienst-Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts. Mit über 700 meist farbigen Abbildungen auf 40 Tafeln*, Wilhelm Braumüller, Wien und Leipzig, 1910, p. 28-29.

²⁷ Statutele sunt publicate la adresele http://www.omsd.dk/DanishOrders/da/OrderElephant_da.aspx, respectiv http://www.omsd.dk/danishorders/da/orderdannebrog_da.aspx (pagini consultate în data de 5 iunie 2018).

²⁸ M. Gritzner, *op. cit.*, p. 73.

placa are forma unui cartuş baroc, cu un spaţiu central de formă ovală, la rândul său înconjurat de lenta ordinului. În ambele cazuri, pe marginea plăcilor este redat numele și rangul cavalerului, împreună cu data primirii acestuia în ordinul respectiv (**Fig. 3**).

Legăturile dintre heraldică și faleristică au constituit o preocupare mai veche a pasionaților științei blazonului, aceasta constituind chiar tematica unui recent colocviu, organizat de către Academia Internațională de Heraldică în 2017²⁹. În privința dispunerii publice a blazoanelor cavaleresti, avem în vedere îndeosebi practica anglo-saxonă a amplasării de plăci pictate cu blazoane, precum și de steaguri heraldice individualizându-i pe membrii ordinelor englezești al *Jartierei* și al *Băii*, ai ordinului scoțian al *Ciulinului* și ai ordinului irlandez al *Sfântului Patrick*³⁰. Dintre acestea, cele mai cunoscute rămân însemnele – plăci armoriolate, spade, coifuri cu cimieruri –, ale cavalerilor Ordinului *Jartierei*, care, încă de la înființarea acestei asociații, au fost amplasate în capela castelului regal Windsor³¹. În privința ordinelor regale daneze, amintim și faptul că, în urmă cu opt ani, la palatul regal Amalienborg din Copenhaga a fost deschisă o expoziție valorificând documentația heraldică depusă de către cei decorați cu cele două ordine regale, fiind alcătuit și un catalog³².

*

Legăturile româno-daneze au preexistat stabilirii relațiilor diplomatice între cele două state. Dintre evenimentele care au jalonat aceste legături, amintim participarea unui militar de carieră de talia baronului cu obârșie regală, Ulrik Frederik Voldemar de Løwendal (*1700-†1755), viitor mareșal al Franței, în campania care a dus la eliberarea Timișoarei de sub turci (1716)³³. Tot astfel, amintim și scurta prezență pe pământul românesc a diplomatului danez Clausewitz, consilier al Legației Danemarcei la Constantinopol, care a fost primit la curtea lui Grigore vodă Ghica, consemnându-și amintirile în ediția *Scurtă trecere prin Transilvania și Țara Românească* (1824)³⁴, tot aici fiind de notat și cunoscutul scriitor danez Hans Christian Andersen (*1805-†1875), care a străbătut ținuturile de la Dunărea de Jos în 1841, redându-și impresiile, un an mai târziu, în scrierea *En Digters Bazar (Vitrina unui poet)*³⁵. Legăturile se reînnoadă cu prilejul Războiului de Independență din

²⁹ „Les grands ordres de chevalerie et leurs traditions héraldiques”/„The great orders of chivalry and their heraldic traditions”, Copenhaga, 10-13 noiembrie 2017.

³⁰ Vezi *supra*, nota 19.

³¹ W.H. St. John Hope, *The Stall Plates of the Knights of the Order of the Garter 1348-1485. A Series of Ninety Full-Sized Coloured Facsimiles with Descriptive Notes and Historical Introductions*, Archibald Constable and Company Ltd, Westminster, 1901, p. 7 și următoarele.

³² *Riddere i Bog og på Skjold. Udstilling af våbenforlæg fra Ordenskapitlets arkiv Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek. Christian VIII's Palæ, Amalienborg, 25. Maj 2012-1. Januar 2014*, udstilling og katalogredaktion ved Ronny Andersen og Christian Gottlieb, tekst og illustrationer ved Ronny Andersen, 2012, 36 p.

³³ Tănase Bujduveanu, *Relații româno-daneze de-a lungul timpului*, ediția a III-a, Constanța, Editura Ex Ponto, 2011, p. 17-18.

³⁴ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea (în continuare, Călători străini)*, serie nouă, vol. II (1822-1830), coord. Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 95-97.

³⁵ *Călători străini*, vol. IV (1841-1846), coord. Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 19-28. Tot aici trebuie amintit și istoricul Frederik Schiern (1816-1882),

1877-1878, la care a luat parte și căpitanul danez – viitor general –, Marius Sophus Frederik von Hedemann (*1836-†1903). Atașat pe lângă armata rusă, acesta a lăsat interesante rapoarte asupra operațiunilor militare antiotomane, rapoarte care au contribuit la creșterea interesului autorităților daneze față de tânărul stat de la Dunăre³⁶. De o apropiere formală avea să fie vorba doar în contextul eforturilor depuse de către diplomația românească în vederea recunoașterii Independenței. Astfel, în prima parte a anului 1879 avea să pornească către nordul continentului o delegație condusă de către principele Grigore Basarab-Brâncoveanu (*1827-†1886)³⁷, delegație care s-a aflat la Copenhaga între 30 martie (11 aprilie) și 6 (18) aprilie. Sugestivă asupra felului în care urmașii marilor familii românești s-au pus în slujba înfăptuirii statului român modern³⁸, misiunea principelui Basarab-Brâncoveanu avea să fie încununată de succes, odată cu primirea solemnă a delegației românești de către regele Christian al IX-lea al Danemarcei, în data de 2 (14) aprilie 1879³⁹. Cu acest prilej, trimisul român avea să îi remită monarhului danez însemnele Ordinului *Steaua României*, în chip de „simbol al Independenței țării”. Din ampla relatare a evenimentului, inserată în paginile *Monitorului Oficial*, aflăm și că regele Danemarcei, care a purtat decorația românească la serata oferită în onoarea delegației țării noastre, „(...) însărcină pe șeful misiunii române a înștiința pe A[lteța] S[a] R[egală] Domnitorul că i-a conferit marea cruce a ordinului danez Elefantul, ale cărei însemne (sic!) le va trimite printr-un înadins trimis (...)”. Cu prilejul audienței de despărțire din data de 5 (17) aprilie 1879, regele Christian al IX-lea va înmâna Ordinul Dannebrog principelui Basarab-Brâncoveanu (în grad de Mare Cruce), precum și maiorului Bărcănescu (în grad de Comandor)⁴⁰ –, aceștia fiind, prin urmare, cei dintâi supuși români decorați cu ordine daneze. În data de 10 mai același an, regele Danemarcei va semna decretul pentru decorarea lui Carol I, însemnele Ordinului Elefantului fiindu-i remise domnului României de către șambelanul de Falbe, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar,

care a efectuat, în 1857, o călătorie de la Viena până la Sulina, lăsând interesante însemnări referitoare la viața internă românească, în anii dinaintea Unirii din 1859 (vezi T. Bujduveanu, *op. cit.*, p. 25-27).

³⁶ *Ibidem*, p. 27-31.

³⁷ Fiu primogenit al lui Gheorghe Bibescu, viitor domn al Țării Românești (1843-1848), și al Zoei Mavrocordat, prin adopție Brâncoveanu (1805-†1892), acest Grigore avea să fie adoptat, la rândul său, de către marele ban Grigore Brâncoveanu (*cca.1770-†1832), fiind recunoscut ca purtător al numelui Basarab-Brâncoveanu, neam căruia i-a asigurat continuitatea (vezi G.D. Florescu, *[Genealogia familiei Brâncoveanu]*, în „Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică”, vol. II, Boian-Buzescu, coord. și coautor Mihai Dim. Sturdza, [București], Editura Simetria, 2011, p. 247-248, 322.

³⁸ D. Berindei, *Descendants des princes régnants face à la constitution de l'État Roumain moderne*, în idem, „Genealogie și societate”, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 173.

³⁹ T. Bujduveanu, *op. cit.*, p. 31-32. O săptămână mai devreme, în data de 24 martie (5 aprilie) 1879, principele Basarab-Brâncoveanu fusese primit în audiență și de către regele Oscar al II-lea al Suediei, la Stockholm (vezi *Istoria politicii externe românești în date*, coord. Ion Calafeteanu, Fundația Europeană Titulescu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 183).

⁴⁰ *MO*, nr. 127 din 6 (18) iunie 1879, p. 3.074.

în cadrul unei primiri solemne care a avut loc la palatul din București, în data de 31 mai (12 iunie) 1879⁴¹.

Sub aspect formal, începutul relațiilor bilaterale româno-daneze avea să fie marcat prin deschiderea unui consulat onorific al Danemarcei la Galați, în 12 (24) ianuarie 1853, acesta funcționând până după Al Doilea Război Mondial. Înființarea consulatului onorific al României la Copenhaga va fi decisă prin Decretul Regal nr. 4.203 din 24 decembrie 1892 (5 ianuarie 1893). În urma încheierii mai multor aranjamente comerciale între cele două state, Danemarca a deschis, în 1914, un consulat onorific general la București, un oficiu diplomatic al României la Copenhaga fiind inaugurat trei ani mai târziu. Astfel, prin Decretul nr. 407 din 3 (16) mai 1917, se înființează oficiile diplomatice de la Copenhaga și Christiania (Oslo). Pentru cel dintâi, titularul desemnat era distinsul diplomat George Derussi (*1870-†1931), pe atunci ministru plenipotențiar al României la Stockholm, acesta prezentându-și scrisorile de acreditare la Copenhaga în cursul lunii august 1917⁴². Legația Danemarcei în România avea să fie înființată în 1924 (primul reprezentant danez având reședința la Varșovia), stabilirea sediului acesteia la București având loc în 1934⁴³. Amintim și faptul că relațiile diplomatice ale țării noastre cu statele scandinave au avut de suferit de pe urma dificultăților financiare ale perioadei, precum și din cauza depărtării geografice, respectiv a lipsei de interes politic și economic (aceasta deși Danemarca era, totuși, o bună piață de desfacere pentru produsele agricole românești)⁴⁴. Totuși, în deceniul al patrulea al secolului trecut s-a reușit deschiderea de reprezentanțe permanente în toate capitalele scandinave⁴⁵. Din păcate, această extindere a reprezentării diplomatice a țării noastre avea să fie una efemeră, începutul anilor '40 ducând, pe fondul contextului politic și militar internațional, la închiderea oficiilor de la Oslo, Helsinki și Copenhaga. Cel din urmă va fi redeschis abia în 1943 (după ce, timp de doi ani, reprezentarea diplomatică va fi asigurată de către ministrul român de la Berlin)⁴⁶. Ridicarea reprezentanțelor diplomatice ale României și Danemarcei la nivel de ambasadă avea să se producă abia în 1964⁴⁷ – moment care depășește limita cronologică pe care am avut-o în vedere pentru studiul de față.

*

Am văzut, în cele de mai sus, felul în care inițierea relațiilor de stat dintre România și Danemarca a fost marcată prin conferirea de decorații (tot în 1879⁴⁸ a fost decorat și Ion Câmpineanu, fost ministru al afacerilor străine, care a primit *Marea*

⁴¹ Idem, nr. 123 din 1 (13) iunie 1879, p. [2.977].

⁴² Oana Popescu, *România și Danemarca în prima jumătate a secolului XX*, [Târgoviște], Editura Cetatea de Scaun, [2010], p. 48.

⁴³ T. Bujduveanu, *op. cit.*, p. 33-34.

⁴⁴ Adrian Vițalaru, *Romanian Diplomats in the Scandinavian Countries (1916-1947)*, în „RRSBN”, vol. 6, Issue 2 (2014), p. 148, 152.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 152.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 153-154.

⁴⁷ T. Bujduveanu, *loc. cit.*

⁴⁸ Decorat în data de 17 mai 1879 – *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VI, 1872-1889, p. 110.

*Cruce a Ordinului Dannebrog*⁴⁹). Până la schimbarea de regim din 1947, mai mulți români au fost decorați cu Ordinul Dannebrog, dintre care îi amintim: cu gradul de Comandor Clasa I (= Mare Ofițer) – generalul Eracle Arion, inspector general al artileriei (*1838- †1903)⁵⁰, contraamiralul Vasile Urseanu, părinte al Observatorului astronomic din București (*1848-†1926)⁵¹, precum și Vespasian V. Pella, ministru plenipotențiar (*1897-†1960)⁵²; cu gradul de Comandor – consilierul de legăție Marcel Romanescu (*1897-†1956)⁵³, profesorul universitar George Oprescu, director al Muzeului *Toma Stelian* (*1881-†1969)⁵⁴, precum și inginerul Ion Ghica, sub-director general al Serviciului Maritim Român (*1874-†1971)⁵⁵; cu gradul de Cavaler: secretarul II de legăție Alexandru Brăiloiu (*1851-†1929)⁵⁶, ministrul plenipotențiar George Lecca (*1893-†?)⁵⁷.

Acestora li se adaugă și mai multe decorări de natură strict protocolară. Înainte de toate, trebuie amintită conferirea Ordinului Elefantului principelui moștenitor Ferdinand al României în 1908 (nu avem date din care să rezulte decorarea altor membri ai Casei Regale a României). Tot astfel, mai mulți miniștri ai României acreditați la Copenhaga au fost decorați cu Marea Cruce a Ordinului Dannebrog⁵⁸: Mihail M. Pâclianu (decorat în 1923), Dimitrie C. Pennescu (decorat în 1929), Carol M. Mitilineu (decorat în 1931), Matila Costiescu-Ghyka (decorat în 1933), George G. Assan (decorat în 1938), Alexandru Duiliu Zamfirescu (decorat în 1940) (**Fig. 4**), Raoul Vasile Bossy (decorat în 1943). De regulă, atribuirea decorației avea loc după încheierea mandatului, indiferent de durata acestuia (spre exemplu, ministrul plenipotențiar Carol M. Mitilineu a fost decorat chiar dacă a ocupat postul timp de numai 10 luni, între 1 martie și 31 decembrie 1930). Pe de altă parte, criteriul încheierii misiunii pentru primirea unei decorații nu constituia o condiție *sine qua non*; spre exemplu, ministrul plenipotențiar Mihail M. Pâclianu a fost decorat în 1923, adică pe când mandatul său (1 septembrie 1919-1 februarie 1928), nu ajunsese nici măcar la

⁴⁹ Înalță autorizație domnească, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 8.553, în *MO*, nr. 160 din 14 (26) iulie 1879, p. 3.482.

⁵⁰ *România liberă*, X, nr. 2.767, 29 octombrie (10 noiembrie) 1886, p. [1].

⁵¹ *Calendarul „Minervei” pe anul 1905*, anul al VII-lea, București, Institutul de arte Grafice și Editură „Minerva”, 1905, p. 168.

⁵² Înalta apostilă regală, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 74.700/36 C.O. din 7 decembrie 1938, în *MO*, partea I, nr. 299 din 23 decembrie 1938, p. 6.196.

⁵³ Înalta apostilă regală, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 74.696/32 C.O. din 7 decembrie 1938, în *MO*, partea I, nr. 296 din 20 decembrie 1938, p. 6.049.

⁵⁴ Înalta apostilă regală, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 41.973/22 C.O. din 12 iulie 1938, în *MO*, partea I, nr. 164 din 20 iulie 1938, p. 8.428.

⁵⁵ Înalta apostilă regală, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 60.290/29 C.O. din 7 octombrie 1938, în *MO*, partea I, nr. 240 din 15 octombrie 1938, p. 4.928.

⁵⁶ *România liberă*, III, nr. 669, 18 august 1879, p. 1.

⁵⁷ Înalta apostilă regală, în baza raportului ministrului afacerilor străine, nr. 33.913/8 C.O. din 27 mai 1939, în *MO*, partea I, nr. 169 din 25 iulie 1939, p. 4.600.

⁵⁸ Datele biografice referitoare la acești reprezentanți ai României sunt cuprinse în **ANEXA** studiului de față.

jumătate! Nu toți titularii postului de la Copenhaga au fost însă decorați⁵⁹. Alături de acești reprezentanți diplomatici, au mai primit Marea Cruce a Ordinului Dannebrog și Richard Franassovici, ministru al Comunicațiilor și Lucrărilor Publice⁶⁰, precum și principele Mihai R. Sturdza, ministru al Afacerilor Externe (care îndeplinise calitatea de ministru plenipotențiar la Copenhaga între 1 mai 1938-10 octombrie 1939)⁶¹.

Blazoanele românești din cărțile heraldice ale ordinelor scandinave nu au mai trezit interesul cercetătorilor autohtoni (amintim, în treacăt, un mic studiu, având caracter de popularizare, care a fost dedicat însemnelor șefilor de stat români decorați cu Ordinul regal suedez al *Serafimilor*⁶²). Seria de însemne din armorialele regale daneze nu este deloc neglijabilă. Alături de armeriile lui Carol I (decorat în 1879) și de cele ale viitorului rege Ferdinand I (decorat în 1908), care se regăsesc în cartea cu blazoane a Ordinului Elefantului, avem și însemnele celor șapte miniștri plenipotențiar amintiți anterior, pictate în cartea cu blazoane a Ordinului Dannebrog. Aceștia li se adaugă blazoanele unor diplomați străini cu origini românești: ambasadorul otoman Ioan Constantin Karadja (decorat în 1887) (**Fig. 5**), ambasadorul rus Vasile Nicolae (Vassili Nikolaievich) Krupensky (decorat în 1916), respectiv ambasadorul francez Maurice Paléologue (decorat în 1920). În total, avem 10 blazoane nobiliare, la care se adaugă cele ale primilor doi suverani ai României.

În ceea ce îi privește pe reprezentanții diplomatici ai țării noastre pe lângă curtea daneză, observăm că mai toți au răspuns pozitiv solicitării de a-și înregistra stemele în armorialul Ordinului Dannebrog. În principiu, această solicitare formală era transmisă împreună cu brevetul care atesta conferirea distincției (**Fig. 6-7**). Pictate prin grija fiecărei persoane decorate⁶³, pe planșe care rămâneau la dosarul beneficiarului distincției (**Fig. 8**), însemnele erau redată de către artiștii Cancelariei Ordinului Regale în respectiva carte cu blazoane și, ulterior, pe placa destinată bisericii din Frederiksborg. Uneori, stema celui decorat nu mai ajungea până la Cancelarie, pagina din armorial rămânând necompletată⁶⁴.

Cele două steme suverane pe care le-am avut în vedere nu aduc multe elemente noi. Este vorba despre însemnele de stat, instituite prin „Înaltul Decret Domnesc nr. 498 din 8 martie 1872, pentru modificarea armelor țerei”⁶⁵. Observăm faptul că, în privința lui Carol I, domnul României, s-a folosit stema întregă, în

⁵⁹ Nu avem date din care să rezulte decorarea miniștrilor plenipotențiar Gheorghe Crutzescu (1 august 1943-1 octombrie 1944) și Victor Brabetzianu (28 martie-15 septembrie 1947) (vezi Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *O istorie ilustrată a diplomației românești (1862-1947)*, București, R.A. Monitorul Oficial, 2011, p. 323).

⁶⁰ Decorat în data de 29 iulie 1935 (cf. *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 174).

⁶¹ Decorat în data de 10 octombrie 1940 (cf. *Ibidem*, p. 234).

⁶² George Cristea, *Catedrala Cavalerilor – Riddarholmskyrkan din Stockholm*, în „Familia”, Oradea, nr. 1 (482), ianuarie 2006.

⁶³ Este vorba doar de cei decorați cu gradele de Mare Comandor și Mare Cruce ale Ordinului Dannebrog.

⁶⁴ De exemplu, din cărțile cu blazoane lipsesc armeriile principelui Grigore Basarab-Brâncoveanu, decorat în 1879 (cf. *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VI, 1872-1889, p. 109), respectiv cele ale principelui Mihail R. Sturdza (vezi *supra*, nota 61).

⁶⁵ *MO*, nr. 57 din 11/23 martie 1872.

vreme ce în cazul principelui moștenitor Ferdinand s-a optat pentru scutul încoronat și însoțit de deviză, completat însă printr-o bordură aurie. În acest context, remarcăm faptul că, deși legea nu prevedea nimic în privința stemei moștenitorului tronului – stemă care va rămâne nereglementată în vreun fel până la prăbușirea monarhiei –, redarea unei variante reduse a stemei de stat și, respectiv, completarea scutului printr-o bordură, par a indica dorința marcării unei diferențe (ceea ce, în limbaj heraldic, se numește brizură). Amintim, în acest context, faptul că, în aceeași perioadă, stema prințului de coroană al Imperiului German avea un scut identic celui al suveranului, cu adăugarea unei borduri roșii⁶⁶; să fie, așadar, bordura înfățișată în jurul scutului principelui Ferdinand, tot un semn de diferențiere față de stema propriu-zisă a suveranului? Un răspuns pozitiv pare a fi sugerat de un obiect aparținând aceleiași perioade, anume caseta oferită de către doamnele române principesei Maria (1893), obiect decorat cu scuturile încoronate ale perechii moștenitoare, dintre care scutul cu armele României este, la fel ca cel din armorialul Ordinului Elefantului, completat printr-o bordură îngustă de aur.

Încă și mai interesante sunt însemnele personale ale diplomaților decorați cu Ordinul Dannebrog (datele lor biografice se regăsesc în **ANEXA** studiului de față). Dintre acestea, cel mai bine documentat rămâne cel al diplomatului Matila Costiescu-Ghyka, un personaj interesant al epocii sale, care se prelua de sângele princiar moștenit de la mama lui, Maria, nepoata lui Grigore vodă Ghica, domnul Moldovei (1849-1856). Dacă pe sigiliile sale domnești acesta din urmă folosea un blazon cuprinzând în scut doar capul de zimbbru al țării⁶⁷, membrii diferitelor ramuri ale Ghiculeștilor moldoveni vor utiliza, de la mijlocul până spre finele secolului al XIX-lea, diferite variante de stemă în care elementul central era o acvilă (neagră sau de aur), așezată sau nu deasupra unei ramuri, purtând pe piept un ecuson sfertuit, cu alte patru acvile, iar mai târziu, în locul acvilelor, 12 (sau mai multe) lacrimi (ori vârfuri de sulită)⁶⁸. În aceeași serie de însemne ale Ghiculeștilor moldoveni se înscrie și compoziția declarată de către Matila Costiescu-Ghyka pentru cartea cu blazoane a Ordinului Dannebrog, compoziție redând capul de bovideu, acvila și lacrimile⁶⁹, într-o dispunere mai puțin uzuală (îndeosebi prin modalitatea de aranjare a lacrimilor).

De un interes deosebit este blazonul diplomatului Mihail Pâclianu, însemn care apare redat și pe cavoul familiei acestuia, monument de arhitectură neo-românească ce i-a fost atribuit arhitectului Ion Mincu, aflat în cimitirul din Focșani. Înfățișând trei vulcani activi, prima parte a scutului trimite fără echivoc la formele de relief – Vulcanii Noroioși de la Pâcelele Mari, Pâcelele Mici și Pâcelele de la Beciu –,

⁶⁶ Hugo Gerhard Ströhl, *Deutsche Wappenrolle, Wappen von Deutschen Reiches und seiner Bundesstaaten. Deutsche Wappenrolle enthaltend alle Wappen, Standarten, Flaggen, Landesfarben und Kokarden des Deutschen Reiches, seiner Bundesstaaten und regierenden Dynastien*, Julius Hoffmann, Stuttgart, 1897, p. 3.

⁶⁷ Laurențiu-Ștefan Szemkovicz, **Maria Dogaru**, *Tezaur sfragistic românesc. II. Sigiliile emise de Cancelaria domnească a Moldovei (1387-1856)*, București, 2006, p. 87 și fig. 261-263.

⁶⁸ Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, Editura Istros, 2005, p. 256-257.

⁶⁹ Despre aceste simboluri, vezi T.-R. Tiron, *Ansamblul funeral al Ghiculeștilor de la București-Colentina – manifestare artistică și conștiință de neam*, în „Monumentul”, XIII, partea 1, Iași, 2012, p. 289-290.

ce particularizează Subcarpații Buzăului (zona Berca-Arbănași), aceștia rezultând în urma emanațiilor gazelor din zonele cutanate și faliat ce aduc la suprafață noroi. Sursa de inspirație a figurii din partea a doua a scutului Pâclienilor pare să fi fost o cruce monumentală de piatră, vizibilă încă pe marginea drumului care duce de la satul Policiori (com. Scorțoasa, jud. Buzău) înspre aria protejată *Vulcanii Noroioși - Pâclele Mari* (pe raza com. Berca, jud. Buzău)⁷⁰. În schimb, cea de-a treia parte a scutului redă o figură fantastică, al cărei model ar putea fi o piatră gravată din antichitatea romană – de tipul numit *gryllus (-i)*, model caracterizat printr-o alăturare bizară a unor părți ale corpului uman cu altele, împrumutate de la zburătoare ori patrupede⁷¹. Remarcăm și deviza patriotică a acestui blazon, amintind de cele pe care le găsim în însemnele altor neamuri boierești, alcătuite probabil tot pe la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul celui următor: Brătianu („LEGEA NEAMULUI NE LEAGĂ”)⁷², Olănescu („RELIGIA - PATRIA”)⁷³, Vlădescu („PRO FIDE ET PATRIA SEMPER”)⁷⁴ etc.

De un anumit interes este și blazonul lui George G. Assan. Acesta se bazează pe o emblemă boierească datată 1792, ce a aparținut – probabil – marelui stolnic Grigore Asan (mort ante 1825), pe o călimară de argint păstrată de familie⁷⁵. Câmpul armelor are o formă circulară, fiind mărginit de o cunună de lauri (?) și timbrat de o coroană cu trei fleuroane. Însemnul propriu-zis este alcătuit dintr-un șarpe încolăcit pe o inimă în flăcări, cu un obiect nedefinit care străpunge inima, în bandă. O compoziție similară apare pe o matrice din metal gravată în înălțime (de pe la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul celui următor), cu diferența că, alături de elementele enumerate, este redată și deviza „DREPTUL ȚĂREI MELE”⁷⁶.

O compoziție heraldică egal interesantă este aceea care îl individualizează pe diplomatul Alexandru Duiliu Zamfirescu. Despre acest însemn nu avem alte date în afara informației – găsită în spațiul virtual, într-un forum de limbă rusă (!!!)⁷⁷ –, că el era redat pe niște sfeșnice de argint, unde ambarcațiunea este mai corect reprezentată, iar deviza este amintită pe două panglici separate. De altfel, mottoul „GUARDA SUBLIME”, trădând înaltele aspirații intelectuale ale diplomatului, se regăsește într-o evocare pe care acesta – altfel un scriitor și traducător plin de har –, a închinat-o

⁷⁰ Din nefericire, lectura inscripției nu aduce clarificări în privința familiei care a ridicat această cruce: „Cu vreața Tatălui și a Fiului și a Sf. Duh s-au ridicat această cruce de robu lui Dumnezeu Stroe, Maria (?)...”.

⁷¹ Ernest Babelon, *La gravure en pierres fines. Camées et intailles*, Ancienne maison Quantin, Paris, 1894, p. 176-177.

⁷² D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 283 și pl. XLIII, fig. 6.

⁷³ *Ibidem*, p. 295, pl. XLIX, fig. 2.

⁷⁴ Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Brăila, Muzeul Brăilei - Editura Istros, 2000, p. 89.

⁷⁵ Theodor Corneli, *Figuri contemporane din România. Dicționar biografic ilustrat*, București, 1909-1914, p. 113.

⁷⁶ ANIC, Fond *Matrice sigilare*, nr. 6.780. Potrivit indicațiilor cromatice redate pe acest obiect, câmpul era argintiu, șarpele era verde, iar inima roșie.

⁷⁷ https://forum.geraldika.ru/?forum_id=43259 (pagină consultată în data de 23 august 2018).

Cetății Eterne, loc al nașterii sale⁷⁸. De altfel, cele două simboluri ale blazonului, anume steaua și ambarcațiunea redată pe jumătate, completează în mod fericit mesajul devizei, ilustrând aceeași idee a năzuinței spre desăvârșire.

Seria blazoanelor românești se completează prin însemnele diplomaților Dimitrie C. Pennescu, Carol M. Mitileneu și Raoul Bossy. Dintre acestea, avem informații doar despre însemnul de neam al celui din urmă, atestat pe sigilii din secolul al XIX-lea⁷⁹. Ceea ce pare să fi fost însemnul inițial al boierilor Bosie – „pe azur, trei gheare de acvilă de argint” –, a fost completat cu un al doilea câmp, redând un leu ținând o cruce – însemn a cărui proveniență nu o putem explica⁸⁰.

Interesante concluzii pot fi desprinse și în privința blazoanelor celor câtorva diplomați străini de origine română pe care i-am identificat. Cel dintâi însemn, în ordine cronologică, este cel transmis de către principele Ioan Constantin Alexandru Othon Karadja, pașă și ambasador al Imperiului Otoman la Stockholm și Haga. Cunoaștem, în acest sens, faptul că expedierea unui blazon „corect redat în culori” i-a fost solicitată diplomatului otoman prin adresa mareșalului Cancelariei Ordinilor daneze, în data de 1 septembrie 1887: „(...) Je Vous prie de (...) me faire parvenir à la même occasion **un dessin correctement colorié de Vos armes** (s.n.), destiné à l’armorial de l’Ordre du Danebrog (...)”⁸¹. Pictat pe o placă având fondul verzui – care a fost inclus în expoziția de heraldică de la palatul Amalienborg din Copenhaga, la care ne-am referit deja⁸² –, blazonul a fost pictat în armorialul Ordinului Dannebrog. Este vorba despre însemnul de neam al familiei, însemn cunoscut și din alte surse⁸³, scutul sfertuit fiind alcătuit prin reunirea a două blazoane separate: cel propriu-zis al familiei Karadja/Caragea (sus - pasărea cu cruce în cioc a Țării Românești; jos - inorogul), respectiv cel al familiei Mavrocordat (sus - astru; jos - pasărea Fenix, simbol al renașterii națiunii elene)⁸⁴. Dintre simbolurile enumerate, inorogul este însemnul cel mai vechi al neamului, el fiind săpat pe piatra tombală a lui Ioanichie Karadja, patriarh al Constantinopolului (1761-1763), înhumat în insula Chalki din Marea Marmara⁸⁵, în vreme ce pasărea cu cruce în cioc arată că avem de-a face cu însemnul unei familii domnitoare. Versiunea pictată în armorial este

⁷⁸ „Voi, scări romane, păgâne sau creștine, din Evul Mediu sau din vremuri moderne, voi, scări romane, întruchipați sinteza omenirii viclene și chinuite, credincioase și pătimășe, cu greșeli, cu râvniri, dar și cu dorința de mai bine. **Guarda Sublime!** (s.n.). Acesta este adevăratul tâlc al acestor scări, pururi urcând către ideal, pe acele șapte coline (...)” (vezi Al. Duiliu Zamfirescu, *Pe căi de miazăzi*, [București], Lutetia, s. a., p. 185).

⁷⁹ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 302 și pl. LI, fig. 4.

⁸⁰ Nu poate să fie vorba de un însemn al soției diplomatului, Senta Cantacuzino (*1905-†2001), ori al mamei acestuia, Olimpia Borănescu (*1859-†1939) – familiile amintite utilizând alte însemne heraldice.

⁸¹ ANIC, Fond *Caragea*, dos. 194/1887, doc. 2.

⁸² *Riddere i Bog og på Skjold...*, p. 17.

⁸³ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 239 și pl. XXXVIII, fig. 3.

⁸⁴ T.-R. Tiron, *Un sceau inconnu de Jean Georges Caradja, prince de Valachie (1812-1818). Sur l’héraldique des princes Caradja aux XIXe-XXe siècles*, în „RRH”, XL-XLI, 2001-2002, p. 137-138.

⁸⁵ Mihai Dimitri Sturdza, *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople*, 2e édition, chez l’auteur, Paris, 1999, p. 258.

completată, la capetele superioare ale mantoului princiar, cu două tuiuri, trimițând la calitatea de demnitar otoman a principelui Karadja. Tot astfel, este interesant de observat că între cele patru cartiere ale scutului a fost redată o cruce roșie cu extremitățile lățite – cruce caracteristică heraldicii regale daneze! Mai remarcăm și faptul că figurile heraldice tradiționale ale familiei au fost corect redată, cu excepția fenixului din cel de-al IV-lea cartier, care a fost înfățișat sub forma unei acvile stând deasupra unor fulgere.

Cel de-al doilea însemn este acela al diplomatului basarabean Vasile Nicolae Krupensky, ambasador al Imperiului Rus la Tokio. Este vorba de herbul Poraj, unul dintre cele mai cunoscute blazoane nobiliare poloneze⁸⁶, însemn folosit, prin tradiție, de către boierii Krupenschiești⁸⁷ – deși numele acestora nu figurează în lista propriuzisă a familiilor herbului Poraj⁸⁸.

Cel de-al treilea însemn al unui diplomat străin de origine română este cel al ambasadorului, memorialistului și academicianului francez Maurice Paléologue, compoziție care face parte din cadrul mai larg al heraldicii bizantine și post-bizantine⁸⁹. Avem în vedere, în concret, preluarea vechilor însemne imperiale – acvila bicefală, dar și scutul cuprinzând o cruce, însoțită de patru litere „B” (abreviind după unele păreri deviza „Βασιλεὺς Βασιλέων Βασιλεύων Βασιλεύοντων”, adică „Regi ai regilor, domnind peste regi”⁹⁰) –, de către familiile ce descindeau ori pretindeau acest lucru, din vechii stăpânitori ai Constantinopolului, de aici rezultând o întregă bibliografie genealogico-heraldică⁹¹. Astfel, în secolele care au urmat momentului 1453, însemnele bizantine au înflorit în spațiul italian, unde s-au stabilit numeroși descendenți ai familiilor imperiale ori nobiliare constantinopolitane⁹², nelipsind însă pretențiile unor „(...) imposteurs, aventuriers de haut vol ou charlatans de bas étage (...)” – după cum arăta mai demult istoricul Mihai Dim. Sturdza –, pretendenți care au asumat numele și însemnele vechilor împărați⁹³.

*

Am văzut, în cele de mai sus, modalitățile prin care cavalerii celor mai prestigioase ordine ale „bătrânului continent” au găsit cu cale, de-a lungul timpului, să își marcheze statutul cu ajutorul limbajului heraldic. Dintre aceste distincții,

⁸⁶ Jan Nep. Bobrowicz, *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów rękopismów, dowodów, urzędowych*, tom VII, W Lipsku, Breitkopf i Haertel, 1841, p. 388-420.

⁸⁷ [Emanoil Hagi-Mosco], *Steme boerești din România*, București, [1918], [pl. 5, nr. 8]. În același sens și D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 310 și pl. LVI, fig. 6.

⁸⁸ Gheorghe Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia*, în „DTN”, anul VII, octombrie 1939, p. 5.

⁸⁹ D. Cernovodeanu, *Contributions à l'étude de l'héraldique byzantine et postbyzantine*, în „JOByz”, Bd. 32, 2, 1982, p. 412-415. Vezi și Michael MacLagan, *The Byzantine empire and heraldry*, în „Genealógica & heráldica. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica”, Instituto Português de Heráldica, Lisboa 1986, p. 345-347.

⁹⁰ M.D. Sturdza, *op. cit.*, p. 375.

⁹¹ *Ibidem*, p. 57-58.

⁹² Giuseppe Gerola, *L'aquila bizantina e l'aquila imperiale a due teste*, în „FelRav”, fasc. 1 (XLIII), 1934, p. 18-19.

⁹³ M.D. Sturdza, *op. cit.*, p. 374-375.

Ordinul Elefantului și Ordinul Dannebrog au fost atribuite în secolele al XIX-lea și al XX-lea unor personalități ale statului român, precum și unor oficiali străini având origini românești, oferind ocazia înregistrării și expunerii formale a blazoanelor acestora. A rezultat de aici o serie deloc neglijabilă de însemne heraldice românești, păstrate în colecția Cancelariei Ordinilor Regale Daneze, fără a cărei amabilitate studiul de față nu ar fi putut vedea lumina tiparului. Seria de însemne selectate oferă o perspectivă nouă asupra heraldicii lumii românești dinaintea anului 1948, atât prin intermediul însemnelor viitorilor regi Carol I și Ferdinand I, cât și, mai ales, prin cele ale diplomaților români (la care se adaugă și cele ale diplomaților străini de origine română).

Prezența tuturor acestor blazoane românești în armorialele ordinilor regale daneze se datorează, în principal, unui context de ordin protocolar, specific unei anumite perioade istorice. Totuși, această serie de blazoane demonstrează faptul că elitele politice și diplomatice ale României de altădată erau conștiente de propria identitate genealogică, utilizând blazoane în scopul evidențierii față de ceilalți „actori” ai scenei publice. Nu trebuie uitat și că perioada interbelică – cu care se suprapune înregistrarea celor mai multe dintre blazoanele abordate în lucrarea de față –, coincide cu creșterea interesului societății românești pentru genealogie⁹⁴, cu tentative în direcția constituirii unor organisme de profil⁹⁵, ba chiar și cu ideea înființării unui sistem nobiliar românesc către finalul domniei regelui Carol al II-lea⁹⁶. În toate cazurile, este vorba de dorința elitelor sfârșitului deceniului al patrulea de a-și (re)afirma propria identitate genealogică, ca răspuns la impactul factorilor de natură politică, economică ori socială, sub semnul cărora s-a aflat societatea românească la începutul așa-numitei „epoci a dictaturilor”.

⁹⁴ M.S. Rădulescu, *Genealogia...*, p. 48-87.

⁹⁵ Theodor Râșcanu, *Un institut de genealogie*, în „DTN”, anul VII, octombrie 1939, p. 1-4.

⁹⁶ D. Cernovodeanu, *Amintiri despre George D. Florescu*, în „ArhGen”, III (VIII), 1996, 1-2, p. 28-29.

ANEXĂ

A. Blazoanele unor suverani ai României, decorați cu Ordinul Elefantului:

1. Principele Carol I al României, decorat în data de 10 mai 1879.

Descrierea stemei: „În I-ul cartier, pe azur, o acvilă cu aripile desfăcute și zborul avântat, purtând pe cap o coroană deschisă, totul de aur, ținând în cioc, în bandă, o cruce latină de argint, iar în gheare, în partea dextră, o spadă, așezată în pal, de același metal, acvila fiind însoțită, în cantonul dextru al șefului, de o stea cu opt raze de aur; în al II-lea cartier, pe roșu, un cap de zimbru, cu coarnele având vârfulurile recurbate, de aur, însoțit între coarne de o stea cu șase raze de argint, iar în cantonul senestru al șefului de o semilună spre dextra, de aur; în al III-lea cartier, pe roșu, o coroană deschisă, din care iese un leu, încoronat cu o coroană deschisă, totul de aur, având între labe o stea cu șase raze de argint; în al IV-lea, pe azur, doi delfini așezați în pal, cu capetele coborâte și afrontate, de aur; peste tot, un ecuson sfertuit argint și negru. Scutul este timbrat de o coroană regală (de aur, cu baza împodobită cu rubine și safire, cu cinci arce perlate vizibile unite sub un glob crucifer, având în interior căptușeală roșie). Suporti – doi lei de aur, cu limbi roșii, stând pe două arabescuri aurii, de care atârna o panglică albă, cuprinzând deviza: NIHIL SINE DEO („Nimic fără Dumnezeu”). Mantou de purpură, căptușit cu hermină, cu franjuri și legături aurii, închis printr-o coroană identică cu cea care timbrează scutul”⁹⁷ (**Fig. 9**).

2. Principele moștenitor Ferdinand Victor Albert Meinrad al României, decorat în data de 8 ianuarie 1908.

Descrierea stemei: „În I-ul cartier, pe azur, o acvilă cu aripile desfăcute și zborul avântat, purtând pe cap o coroană deschisă, totul de aur, ținând în cioc, în bandă, o cruce latină de aur, iar în gheare câte o spadă așezată în pal, cu lama de argint și mânerul de aur, acvila fiind însoțită, în cantonul dextru al șefului, de un soare de aur; în al II-lea cartier, pe roșu, un cap de zimbru, cu coarnele având vârfulurile recurbate, de aur, însoțit între coarne de o stea cu șase raze de argint, iar în cantonul senestru al șefului de o semilună spre dextra, de aur; în al III-lea cartier, pe roșu, o coroană deschisă de aur, din care iese un leu de același metal, încoronat cu o coroană deschisă de același metal, cu limba roșie, având între labe o stea cu șase raze de argint; în al IV-lea, pe azur, doi delfini de aur așezați în pal, cu capetele coborâte și afrontate și limbile roșii; peste tot, un ecuson sfertuit argint și negru, cu o bordură îngustă de argint. Scutul cel mare are o bordură îngustă de aur. Scutul este timbrat de o coroană regală (de aur, cu baza împodobită cu rubine și safire, cu cinci arce perlate vizibile unite sub un glob crucifer, având în interior căptușeală roșie), de la care pornesc două panglici azurii pe o parte și roșii pe cealaltă. Deviza, pe o panglică azurie, cu versoul roșu, în litere de aur: NIHIL SINE DEO („Nimic fără Dumnezeu”) (artist: Herman Friederich Funch, 1915)⁹⁸ (**Fig. 10**).

B. Blazoanele unor diplomați români, decorați cu Ordinul Dannebrog:

⁹⁷ *Elefantordenens Våbenbog*, vol. III, 1878-1996, p. 4.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 99.

1. Mihail M. Pâclianu („Michel M. Pacliano”) (*1867-†1928), ministru plenipotențiar al României la Stockholm, acreditat și la Copenhaga (1 septembrie 1919-1 februarie 1928)⁹⁹, decorat în data de 7 mai 1923.

Licențiat în drept (1888) și absolvent al școlii de științe politice de la Paris (1890), Mihail M. Pâclianu a avut mai multe funcții atât în centrala ministerului, cât și pe lângă legațiile din Paris și Bruxelles (1890-1892), funcționând o vreme în cadrul consulatului general din Sofia (1893-1894)¹⁰⁰. A fost agent al României la Cairo (1906-1912), apoi ministru plenipotențiar la Berna (1912-1919)¹⁰¹. Este interesant de notat și că, după încetarea mandatului lui Pâclianu, activitatea legației avea să fie coordonată, o vreme, de către ginerele acestuia, Nicolae Dianu¹⁰².

Diplomatul era descendentul unei familii de boieri buzoieni, care avea la obârșie pe un anume Toader, căpitan din Pâcleni, trăitor în ultimul sfert al veacului al XVII-lea¹⁰³. Mihail M. Pâclianu își doarme somnul de veci într-un cavou din cimitirul sudic al orașului Focșani, monument atribuit arhitectului Ion Mincu, pe al cărui frontispiciu se află blazonul familiei (aceiași cu cel pictat în Armorialul Ordinului Dannebrog).

Descrierea stemei: „Țăiat, cu jumătatea superioară despiciată; în I-a parte, pe negru, trei vulcani roșii, fiecare având câte o erupție de argint, cea din mijloc mai amplă; în a II-a parte, pe roșu, o cruce latină de aur, surmontată de o mitră arhierescă (?) de același metal; în a III-a parte, pe aur, două ramuri de lăcrămioare (?) negre, încrucișate, fiecare având câte o frunză și patru flori, deasupra cărora se află un medalion oval negru, încărcat cu o reprezentare himerică roșie, spre senestra (pasăre în profil, cu aripile strânse, al cărei piept este transformat într-un profil feminin), pe care stă un personaj masculin (?), înspre dextra, ținând un steag în mâna dreaptă, în vreme ce mâna stângă este ridicată, arătând înspre șef. Scutul este *timbrat de un coif nobiliar cu gratii, în vedere frontală, de argint, cu colan de aur, cu lambrechini aurii, din care ies, în cimier, trei pene de struț albe*. Deviza, pe o panglică albă, cu litere de aur: CU DUMNEZEU ÎNAINTE (artist: Hans Christian [Gether-]Caspersen, 1924)¹⁰⁴ (**Fig. 11**).

2. Dimitrie C. Pennescu („D.C. Pennesco”) (*1874-†1938), ministru plenipotențiar al României la Stockholm, acreditat și la Copenhaga (1 februarie 1928-1 august 1929)¹⁰⁵, decorat în data de 19 august 1929.

⁹⁹ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 330.

¹⁰⁰ *Anuar diplomatic și consular al României pe 1894*, București, Imprimeria Statului, s.a., p. 56-57.

¹⁰¹ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 321.

¹⁰² A. Vițalariu, *op. cit.*, p. 156.

¹⁰³ M.S. Rădulescu, *Diplomați de altădată*, în „Ziarul de Duminică”, 27 aprilie 2007. Vezi și Ramona Miron, *Familia lui Duiliu Zamfirescu în „Însemnările” lui I. M. Dimitrescu*, în „CV”, XV, 2013, p. 248-249.

¹⁰⁴ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VIII, 1909-1926, p. 290.

¹⁰⁵ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *loc. cit.*

Născut la Ploiești¹⁰⁶, Dimitrie C. Pennescu și-a început activitatea în slujba Externelor în 1894, în calitate de copist¹⁰⁷. A mai îndeplinit funcția de ministru plenipotențiar la Vatican (1920-1928)¹⁰⁸, reprezentarea României la Stockholm marcând și sfârșitul carierei sale diplomatice (încheiată în 1930)¹⁰⁹.

Descrierea stemei: „Pe azur, trei pene de struț de argint, legate la bază printr-o panglică înnodată de aur, cu o cruce de Lorena de aur în cantonul dextru al șefului. Scutul este timbrat de o coroană nobiliară deschisă (cu cinci perle vizibile, având baza împodobită cu rubine și safire). Deviza, pe o panglică albă, cu litere de aur: PENTRU NEAM ȘI ȚARĂ (artist: monogramistul G.C., 1932)¹¹⁰ (**Fig. 12**).

3. Carol M. Mitileneu („Charles M. Mitilinen”) (*1866-†1939), ministru plenipotențiar al României la Stockholm, acreditat și la Copenhaga (1 martie-31 decembrie 1930)¹¹¹, decorat în data de 2 martie 1931.

Fiu al diplomatului Mihail Mitileneu (*1836-†1903), Carol M. Mitileneu și-a obținut licența în drept la Paris (1888)¹¹². Intrat în serviciul diplomatic în 1889, a parcurs toate treptele ierarhice, devenind, între altele, ministru plenipotențiar la Haga (1911-1922) și Viena (1923-1930)¹¹³. A fost delegat al României la Conferința internațională asupra circulației auto de la Paris, din 1909. În 1931 a devenit senator de Lăpușna¹¹⁴. În momentul numirii în postul de la Stockholm, Mitileneu avea la activ patru decenii de activitate diplomatică, această însărcinare anunțându-i retragerea din serviciul externelor¹¹⁵.

Descrierea stemei: „Pe azur, un porumbel trecând, de argint. Deviza, pe o panglică albă, cu litere de aur: PERSEVERANTIA („Statornicie”) (artist: monogramistul G.C., 1934)¹¹⁶ (**Fig. 13**).

4. Matila Costiescu-Ghyka („Matila Costiescu-Ghyka”) (*1881-†1965), ministru plenipotențiar al României la Stockholm, acreditat și la Copenhaga (1 iunie 1932-1 iulie 1933)¹¹⁷, decorat în data de 10 iulie 1933.

Născut dintr-o mezalianță, ca fiu al ofițerului Matila Costiescu și al principesei Maria Ghyka (*1860-†?), Matila Costiescu-Ghyka era strănepotul lui Grigore vodă Ghica, domnul Moldovei (1849-1856). După ce a urmat studii în Franța

¹⁰⁶ O familie Pennescu a existat în județul Dâmbovița, purtând în secolul al XVIII-lea numele „Bălăură” (cf. O.G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, Editura „Universul” SA, 1937, p. 397).

¹⁰⁷ *Anuar diplomatic...*, p. 58.

¹⁰⁸ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 331.

¹⁰⁹ A. Vițalariu, *op. cit.*, p. 157.

¹¹⁰ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 58. Dl. Ronny Andersen presupune că este vorba de pictorul heraldic Hans Christian [Gether-]Caspersen.

¹¹¹ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 330.

¹¹² *Anuar diplomatic...*, p. 54.

¹¹³ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 318, 326.

¹¹⁴ Katiușa Pârvan, *Câteva medalii și decorații străine primite de români*, în „CN”, XIV, 2008, p. 526.

¹¹⁵ A. Vițalariu, *loc. cit.*

¹¹⁶ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 84. Dl. Ronny Andersen presupune că este vorba de pictorul heraldic Hans Christian [Gether-]Caspersen.

¹¹⁷ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 330.

(prilej pentru trecerea la catolicism), ani de formare încununată prin Școala Navală de la Brest, Matila s-a înscris în rândul ofițerilor de marină. Pendulând o vreme între marină și diplomatie, el se va dedica celei din urmă, ocupând în perioada interbelică diferite posturi la legațiile României din Statele Unite, Marea Britanie (unde se va și căsători cu Eileen O'Connor, fiică de ambasador englez la Istanbul), Italia, Spania, Polonia, Austria, Franța, Stockholm și iarăși Londra. În paralel, Matila Costiescu-Ghyka rămâne în istoria culturii pentru cercetările sale de estetică, în care, cu ajutorul matematicii și al istoriei artelor, a fost un deschizător de drumuri; stau mărturie, în acest sens, lucrări precum *Le Nombre d'Or* (1931) sau *Essai sur le rythme* (1938). Sortit exilului, Matila Costiescu-Ghyka a activat în învățământul de peste ocean, stabilindu-se într-un final în Marea Britanie, unde a și murit¹¹⁸.

Descrierea stemei: „Pe aur, o acvilă neagră, cu aripile desfăcute și zborul coborât, cu capul spre senestra, înconjurată de nouă lacrimi/picături naturale, amplasate în bordură (iar cele două din partea superioară dispuse flankând capul acvilei), purtând pe piept un ecuson roșu, încărcat cu un cap de bour în culori naturale, cu coarne de argint, însoțit între coarne de o stea cu cinci raze de aur, iar în cantonul senestru al șefului de o semilună spre dextra. Scutul este timbrat de o coroană (bonetă) princiară (cu o bază din hermină aurie, cu trei arce perlate vizibile unite sub un glob crucifer, având în interior căptușeală roșie). Suporți – doi delfini așezați în pal, cu capetele coborâte și adosate, de aur¹¹⁹ (Fig. 14).

5. George G. Assan (*1897-†?), ministru plenipotențiar al României la Copenhaga (20 iunie 1934-1 mai 1938)¹²⁰, decorat în data de 16 mai 1938.

Diplomatul era fiul lui George G. Assan (*1862-†1909), proprietar al casei Assan din Piața Lahovary, monument reprezentativ pentru arhitectura eclectică bucureșteană, la rândul său fiu al industriașului George Assan (*1821-†1866). Figură importantă a Partidului Național Liberal, George G. Assan fusese subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului, desemnarea sa în fruntea legației din Copenhaga fiind explicabilă prin rațiuni politice¹²¹. Secundat, pentru problemele strict diplomatice, de către Marcel Romanescu, fostul prim secretar al legației de la Belgrad (1932-1934)¹²², George G. Assan s-a folosit de experiența sa economică, militând pentru creșterea relațiilor economice româno-daneze¹²³. Familia Assan este de obârșie din județul Bacău¹²⁴.

Descrierea stemei: „Pe azur, în interiorul unei cununi circulare de argint, o inimă de argint din care ies flăcări roșii, străpunsă în bandă, dinspre șef înspre vârf, de o săgeată de argint, peste inimă și săgeată încolăcindu-se un șarpe de același metal,

¹¹⁸ *Matila C. Ghyka (1881-1965)*, în „Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică, vol. I, Abaza-Bogdan, coord. și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Simetria, 2004, p. 313-314.

¹¹⁹ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 121.

¹²⁰ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 321.

¹²¹ A. Vițalariu, *op. cit.*, p. 159.

¹²² <http://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/R/romanescu%20marcel%20petru.pdf> (pagină consultată în data de 25 iulie 2018).

¹²³ A. Vițalariu, *loc. cit.*

¹²⁴ M.S. Rădulescu, *În jurul genealogiei lui Barbu Brezianu (II)*, în „SCIAAP”, 5 (49), 2015, p. 164-165.

care apucă în gură trunchiul săgeții. Scutul este timbrat de o coroană nobiliară deschisă (cu cinci fleuroane vizibile și încărcate cu perle, alternate cu câte o perlă, având baza împodobită cu rubine, safire și smaralde) (artist: Johannes Britze)¹²⁵ (**Fig. 15**).

6. Alexandru¹²⁶ Duiliu Zamfirescu („Alex. Duilio Zamfiresco”) (*1892-†1968), ministru plenipotențiar al României la Copenhaga (1 noiembrie 1939-15 octombrie 1940)¹²⁷, decorat în data de 18 octombrie 1940.

Provenind dintr-o familie originară „din Niceea”, refugiată la nord de Dunăre în veacul al XVIII-lea, ilustrată mai apoi prin comerțul cu lemne și prin arendășie¹²⁸, dar nutrinđ pretenția descendenței din neamul imperial Laskaris din Bizanț¹²⁹, Alexandru Duiliu Zamfirescu era fiu al scriitorului și diplomatului Duiliu Zamfirescu (*1858-†1922) și al italienei Henrietta (Enriquetta) Allievi¹³⁰. Intrând în serviciul Externelor în 1915¹³¹, Al.D. Zamfirescu a parcurs treptele ierarhiei diplomatice, cariera sa culminând cu desemnarea ca ministru plenipotențiar la Rio de Janeiro (1934-1935), Lisabona (1935-1936), Varșovia (1936-1938), Roma (1938-1939)¹³². Fiind un apropiat al lui Nicolae Titulescu și un admirator al regelui Carol al II-lea, Zamfirescu nu a mai fost trimis ca reprezentant al României după 1940, fiind exclus din diplomatie cu câteva zile înainte de 23 august 1944¹³³. Alexandru Duiliu Zamfirescu a fost și un traducător și scriitor de talent, semnând amintiri diplomatice și traduceri în limba franceză după Mihail Sadoveanu¹³⁴.

Descrierea stemei: „În I-ul cartier, pe azur, o stea cu șase raze de aur; al II-lea cartier, roșu plin; al III-lea cartier, roșu plin; în al IV-lea cartier, pe azur, o jumătate de ambarcațiune de aur, plutind deasupra unei mări de argint, care trece peste vârful celor două cartiere inferioare. Deviza, pe o panglică albă, cu litere de aur: GUARDA SUBLIME (artist: Johannes Britze)¹³⁵ (**Fig. 16**).

7. Raoul Vasile Bossy („Raoŭl Vasili Bossy”, „Raoŭl Basile Etienne Bossy”) (*1894-†1975), ministru plenipotențiar al României la Berlin, acreditat și la Copenhaga (1 martie 1941-15 iunie 1943)¹³⁶, decorat în data de 1 iulie 1943.

Fiu al magistratului Vasile Bosie (*1853-†1939), nepot al agăi, mai apoi postelnicului cu aceleași nume (†1873) și strănepot al unui postelnic Iordache Bosie, trăitor la sfârșitul veacului al XVIII-lea (cu origini în ținutul Dorohoi), Raoul Bossy își va obține licența la Facultatea de Drept din Paris (1916), având parte de o frumoasă carieră: șef de cabinet în Ministerul Afacerilor Străine (1920), secretar de legație la

¹²⁵ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 207.

¹²⁶ Numele complet era: „Alexandru-Antonio-Lascar-Cesare”.

¹²⁷ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 321.

¹²⁸ Tudor Vișan-Miu, *Din viața lui Lascăr Zamfirescu și a familiei sale*, București, Editura Memoriae, 2015, p. 8.

¹²⁹ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 532.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 533.

¹³¹ T. Vișan-Miu, *op. cit.*, p. 6, nota 4.

¹³² D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 319, 324, 327.

¹³³ A. Vițalaru, *op. cit.*, p. 160.

¹³⁴ T. Vișan-Miu, *loc. cit.*

¹³⁵ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 235.

¹³⁶ D.C. Giurescu, R. Dinu, L. Constantiniu, *op. cit.*, p. 321, 323.

Roma (1921), director politic la Președinția Consiliului de Miniștri (1923), secretar general pe lângă Înalta Regență (1927-1930), consilier de legație la Viena (1931), ministru plenipotențiar la Helsingfors (1934-1936), Budapesta (1936-1939), Roma (1939-1940), Berna (1940-1941), Berlin (1941-1943), reprezentant al României pe lângă Comitetul Internațional al Crucii Roșii din Elveția (1943-1946), stat în care avea să rămână în exil¹³⁷.

Descrierea stemei: „Despicat; în I-a parte, pe azur, trei membre de acvilă de argint, spre dextra, 2 și 1; în a II-a parte, pe roșu, un leu de aur, cu limbă roșie, ținând în laba dreaptă o cruce latină, cu terminații treflate și piciorul retezat, de argint. Scutul este timbrat de un coif nobiliar cu gratii, în semiprofil, de argint, cu colan de aur, cu lambrechini azur și argint, încoronat cu o coroană nobiliară deschisă (cu trei fleuroane vizibile, între care se află câte o perlă, totul de aur), din care iese, în cimier, un cavaler de carnație, în armură completă de argint, purtând pe cap un coif cu viziera deschisă, împodobit cu trei pene de struț, una azurie, una albă și una aurie, ținând în mâna dreaptă o sabie (cimeterre) de argint, cu gardă și mâner de aur, iar mâna stângă sprijinind-o în șold. Deviza, pe o panglică albă, cu litere de aur: PORRO TAMEN („Cu toate acestea, [merg] mai departe”) (artist: Franz Sedivý)¹³⁸ (Fig. 17).

C. Blazoanele unor diplomați străini de origine română,decorați cu Ordinul Dannebrog:

1. Principele Ioan Constantin Alexandru Othon Karadja („Fyrst I. Karadja Pascha”) (*1833¹³⁹-†1894), ambasador al Imperiului Otoman la Stockholm și Haga, decorat în data de 22 august 1887.

Fiu al lui Constantin (*1795-†1860), ministru otoman la Haga și nepot al lui Ioan Gheorghe Caragea/Karadja (*1734-†1844), domn al Țării Românești (1812-1818), principele Ioan Constantin Karadja făcea parte dintr-una din marile familii ale Fanarului, cu rosturi adânci în istoria Imperiului Otoman și a Principatelor Române¹⁴⁰. Intrând în serviciul de stat în 1863, ca secretar al legației Turciei de la Torino, Ioan Constantin Karadja va îndeplini diferite însărcinări înalte: director al Școlii Imperiale (1879), membru al Consiliului de Stat și beglerbeg al Rumeliei (1881), ministru plenipotențiar la Berlin (1881) și la Stockholm (1881-1894), reprezentând interesele Imperiului Otoman în Suedia, Norvegia, Danemarca și Regatul Țărilor de Jos¹⁴¹. Din căsătoria acestuia cu Mary Louise Smith (fiica unui senator danez cu origini englezești), avea să se nască diplomatul și istoricul Constantin I. Karadja (*1889-†1950)¹⁴².

¹³⁷ Mihai Dim. Sturdza, *Raoul Bossy*, în „Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească...”, vol. II, *Boian-Buzescu*, ed. cit., p. 82-83.

¹³⁸ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. IX, 1926-1948, p. 249.

¹³⁹ Anul 1835 apare la M.D. Sturdza, *Dictionnaire Historique...*, p. 259. La Georgeta Penelea-Filitti, *Cuvânt înainte*, în Georgeta Penelea-Filitti, Lia Brad-Chisacof, *Comorile Unei Arhive*, [București], Editura Demiurg, 1996, p. 14, este indicat ca an al nașterii 1833.

¹⁴⁰ M.D. Sturdza, *Dictionnaire...*, p. 258-259.

¹⁴¹ Georgeta Penelea-Filitti, *op. cit.*, p. 14-15.

¹⁴² Eadem, *Constantin I. Karadja (1889-1950)*, în „ArhGen”, VII (XII), 2000, 1-4, p. 43-46.

Descrierea stemei: „Sfertuit printr-o cruce cu extremitățile lățite, roșie; în I-ul cartier, pe azur, un corb în profil, cu aripile desfăcute și zborul coborât, ținând în plisc o cruce latină, totul negru; în al II-lea cartier, pe azur, o stea cu cinci raze de aur; în al III-lea cartier, pe azur, un inorog rampant în culori naturale, în al IV-lea cartier, pe aur, o acvilă cu aripile desfăcute și zborul coborât, stând deasupra unui fulger, totul negru. Scutul este timbrat de o coroană (bonetă) princiară (cu o bază din hermină, cu trei arce perlate vizibile unite sub un glob crucifer, având în interior căptușeală roșie). Suportți – doi inorogi rampanți, în culori naturale. Pavilion de purpură, căptușit cu hermină, cu franjuri și legături aurii, închis printr-o coroană identică cu cea care timbrează scutul. În spatele pavilionului se încrucișează două tuiuri în culori naturale, coroana din partea superioară fiind flancată de o mână a justiției de aur și de lama unei spade de argint. Deviza (pe câte o panglică de pergament, una deasupra scutului și alta sub acesta), rezultând următorul text: „Ἐν τούτῳ ἰσχυῶς μου, ὅτι καλὸν φίλον ἐστὶ” („În aceasta se află puterea mea, în tot ce este frumos și drag”)¹⁴³ (artist: Herman Friederich Funch, 1888)¹⁴⁴ (**Fig. 18**).

2. Vasile Nicolae Krupenski („Vasilij Nikolaiewitch Kroupensky”), ambasador al Imperiului Rus la Tokio, decorat în data de 23 octombrie 1916.

Despre Vasile Krupenski (*1868-†?), absolvent al colegiului „Alexandru”, cunoaștem că a fost ambasador în China și Japonia până în 1922¹⁴⁵. El era urmașul unei vechi familii de boieri moldoveni, atestată începând cu veacul al XVII-lea, despre care s-a arătat că ar avea origini poloneze¹⁴⁶. Familia Krupenski va juca un rol de maximă importanță în viața politică a Basarabiei secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea: tatăl diplomatului, Nicolae Matei Krupenski (*1822-†1893), a fost mareșal al nobilimii Basarabiei (1866-1868) și al Podoliei (1879-1886), consilier de stat efectiv (1882) și șambelan (1885) (și alți membri ai familiei au îndeplinit funcțiile de mareșali ai nobilimii din Hotin, respectiv Tighina, de președinți de zemstvă, de șambelani etc.). Și fratele lui Vasile Nicolae Krupenski, Anatol (*1850-†1923), avea să îmbrățișeze cariera diplomatică, fiind numit ministru plenipotențiar rus în Norvegia (1905), apoi ambasador în Italia (1912-1915)¹⁴⁷.

Descrierea stemei: „Pe roșu, roză de argint. Scutul este timbrat de un coif nobiliar cu gratii, în vedere frontală, de argint, cu gratii și colan de aur, cu lambrechini în culorile scutului, încoronat cu o coroană nobiliară (cu cinci perle vizibile), din care iese, în cimier, roza din scut (Herbul polonez Poraj)¹⁴⁸ (**Fig. 19**).

3. Georges-Maurice Paléologue (*1859-†1944), ambasador francez, secretar general al Ministerului Afacerilor Externe, decorat în data de 8 decembrie 1920.

Diplomat, scriitor și academician francez, Maurice Paléologue avea origini românești, străbunicul său direct fiind popa Dumitru de la biserica Nicolae Tabacu

¹⁴³ Partea a doua a frazei reprezintă un citat din *Elegiile* lui Theognis din Megara (I, 17) – mulțumim și pe această cale doamnei dr. Lidia Cotovanu, pentru sprijinul acordat în vederea transcrierii, traducerii și interpretării acestui fragment.

¹⁴⁴ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VI, 1872-1889, p. 229.

¹⁴⁵ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 5-6.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 48.

¹⁴⁸ *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VIII, 1909-1926, p. 158.

din București. Fiul acestuia, Alexandru Demetrescu (*1809-†1890), a avut o legătură nelegitimă cu Safta Barbu Văcărescu, copiii rezultați primind, la cererea mamei acesteia, Zoe, născută Paleolog Guliano, dreptul de a purta numele Paleolog – chiar dacă, inițial, acesta fusese folosit ca nume de botz¹⁴⁹! Aceasta nu i-a împiedicat pe acești Paleologi să alcătuiască, la finele veacului al XIX-lea, o genealogie fabuloasă, proclamându-și origini bizantine. Aceleași origini bizantine aveau să fie reclamate de însuși Maurice Paléologue, într-o notiță din *Grande Encyclopédie du XIXe siècle*¹⁵⁰. Intrând în serviciul Externelor în 1880, ca atașat la cabinetul ministrului Charles de Freycinet, Paléologue a îndeplinit funcțiile de atașat al legației de la Tanger (1883-1885), secretar al ambasadei de la Roma (1885), delegat în China și Coreea (1885-1887). Revenit în centrul ministerului, va urca treptele ierarhice, de la sub-șef de cabinet (1892) până la ministru plenipotențiar (1906). După mai multe stagii la Sofia, apoi iarăși la Quai-d’Orsay, Paléologue va fi, în fine, numit ambasador al Republicii Franceze la Sankt-Petersburg (1914-1917). Reîntors în țară după evenimentele care au dus la căderea imperiului țarilor – perioadă pe care o va descrie într-un bine-cunoscut volum memorialistic –, Maurice Paléologue va mai exercita, între 1920 și 1921, funcția de secretar-general al Ministerului francez al Afacerilor Externe, pensionarea aducându-i, în 1928, un fotoliu de membru al Academiei Franceze¹⁵¹.

Descrierea stemei: „pe roșu, o cruce fațetată, cantonată de patru litere „B” adosate, totul de aur. Scutul este timbrat de un coif nobiliar cu gratii, în profil, de argint, cu gratii, colan și margine de aur, cu lambrechini în culorile scutului, purtând un burlet, în aceleași culori, din care ies, în cimier, două aripi de acvilă albe”¹⁵² (**Fig. 20**).

Abrevieri:

AARMSI – „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”.

AIIAI – „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași”.

ArhGen – „Arhiva Genealogică”.

ArhGen AIIIX – „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol””, seria „Arhiva Genealogică”.

ATF – „Acta Terrae Fogarasiensis”.

BBRF – „Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg im Breisgau”.

BSNR – „Buletinul Societății Numismatice Române”.

CN – „Cercetări Numismatice”.

CV – „Cronica Vrancei”.

DTN – „Din Trecutul Nostru”.

FelRav – „Felix Ravenna. Rivista di antichità ravennati, cristiane, bizantine”.

IN – „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași”.

¹⁴⁹ Gh. Bezviconi, *Cercetări genealogice românești (II)*, în „ArhGen AIIIX”, V, 1-2, 1993, p. 699-700.

¹⁵⁰ M.D. Sturdza, *Dictionnaire...*, p. 374.

¹⁵¹ F. Guirand, *Georges-Maurice Paléologue*, în „Larousse mensuel illustré. Revue encyclopédique universelle”, publiée sous la direction de Claude Augé, N° 264, Février 1929, p. 40.

¹⁵² *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VIII, 1909-1926, p. 226.

JOByz – „Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik”.
MO – „Monitorul Oficial al României”.
RA – „Revista Arhivelor”.
RI – „Revista Istorică”.
RIR – „Revista Istorică Română”.
RRH – „Revue Roumaine d’Histoire”.
RRSBN – „Revista Română de Studii Baltice și Nordice”.
Sargetia – „Sargetia. Acta Musei Devensis”.
SCIAAP – „Studii și Cercetări de Istoria Artei. Artă plastică, serie nouă”.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Colanul și steaua Ordinului Elefantului – reproducere după *Salmonsens konversationsleksikon VI, Demeter-Elektriske Sikringer*, Chr. Blangstrup (red.), J.H. Schultz Forlagsboghhandel, København, MCMXVII, p. 863-864.

Fig. 2 – Însemnul Ordinului Dannebrog și steaua de Mare Cruce – *Ibidem*, V, *Cikorie-Demersale*, Chr. Blangstrup (red.), J. H. Schultz Forlagsboghhandel, København, MCMXVI, p. 747.

Fig. 3 – Blazoane ale cavalerilor Ordinului Dannebrog, expuse în biserica reședinței regale de la Frederiksborg – imagine comunicată de către dl. Ronny Andersen (Copenhaga).

Fig. 4 – Exemplu de diplomat român acreditat la Copenhaga, purtând însemnele Ordinului Dannebrog: ministrul plenipotențiar Alexandru Duiliu Zamfirescu (*1892-†1968) – imagine comunicată de către dl. Tudor Vișan-Miu (București).

Fig. 5 – Exemplu de diplomat străin, cu origini românești, acreditat la Copenhaga, purtând însemnele Ordinului Dannebrog: ambasadorul otoman principe Ioan Constantin Alexandru Othon Karadja (*1833-†1894) – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karadja_Pasha1.jpeg.

Fig. 6 – Model de brevet atestând conferirea Ordinului Dannebrog, atribuit principelui Karadja (1887) – ANIC, Fond *Caragea*, dos. 194/1887, doc. 1.

Fig. 7 – Model de scrisoare a Cancelariei Ordinului daneze (adresată principelui Karadja în 1887), prin care se solicită transmiterea blazonului, în scopul pictării acestuia în armorialul Ordinului Dannebrog – ANIC, Fond *Caragea*, dos. 194/1887, doc. 2.

Fig. 8 – Exemplu de blazon pictat prin grija unei persoane decorate cu Ordinul Dannebrog și arhivat la dosarul acesteia: însemnul heraldic al ministrului plenipotențiar Mihail M. Pâclianu (*1867-†1928) – imagine comunicată de către dl. Ronny Andersen (Copenhaga).

Fig. 9 – Blazonul lui Carol I, domn al României, decorat cu Ordinul Elefantului în 1879 – *Elefantordenens Våbenbog*, vol. III, 1878-1996, p. 4.

Fig. 10 – Blazonul principelui moștenitor Ferdinand al României, decorat cu Ordinul Elefantului în 1908 – *Ibidem*, p. 99.

Fig. 11 – Blazonul ministrului plenipotențiar Mihail M. Pâclianu, decorat cu Ordinul Dannebrog în 1923 – *Dannebrogordenens Våbenbog*, vol. VIII, 1909-1926, p. 290.

Fig. 12 – Blazonul ministrului plenipotențiar Dimitrie C. Pennescu (*1874-†1938), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1929 – *Ibidem*, vol. IX, 1926-1948, p. 58.

Fig. 13 – Blazonul ministrului plenipotențiar Carol M. Mitilieu (*1866-†1939), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1931 – *Ibidem*, p. 84.

Fig. 14 – Blazonul ministrului plenipotențiar Matila Costiescu-Ghyka (*1881-†1965), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1933 – *Ibidem*, p. 121.

Fig. 15 – Blazonul ministrului plenipotențiar George G. Assan (*1897-†?), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1938 – *Ibidem*, p. 207.

Fig. 16 – Blazonul ministrului plenipotențiar Alexandru Duiliu Zamfirescu (*1892-†1968), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1940 – *Ibidem*, p. 235

Fig. 17 – Blazonul ministrului plenipotențiar Raoul Vasile Bossy (*1894-†1975), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1943 – *Ibidem*, p. 249.

Fig. 18 – Blazonul ambasadorului otoman principe Karadja, decorat cu Ordinul Dannebrog în 1887 – *Ibidem*, vol. VI, 1872-1889, p. 229.

Fig. 19 – Blazonul ambasadorului rus Vasile Nicolae (Vassili Nikolaievich) Krupensky (*1868-†?), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1916 – *Ibidem*, vol. VIII, 1909-1926, p. 158.

Fig. 20 – Blazonul ambasadorului francez Maurice Paléologue (*1859-†1944), decorat cu Ordinul Dannebrog în 1920 – *Ibidem*, vol. VIII, 1909-1926, p. 226.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

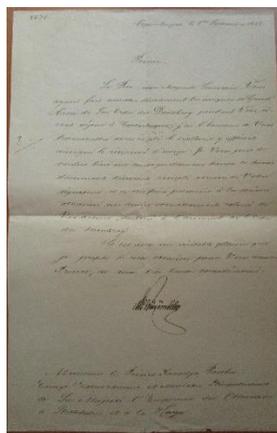

Fig. 7

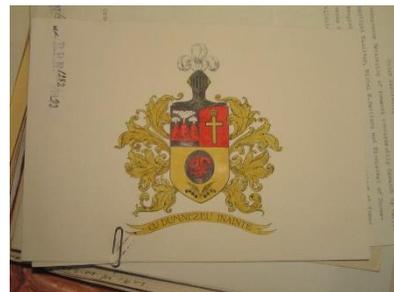

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

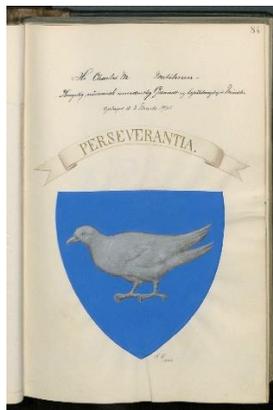

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

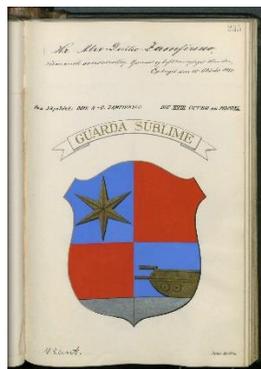

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

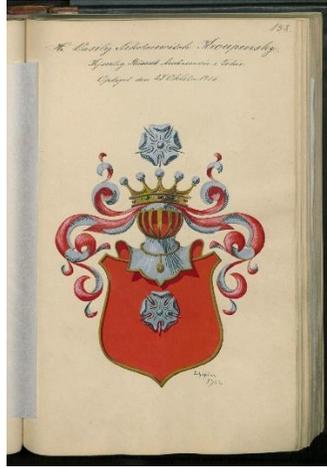

Fig. 19

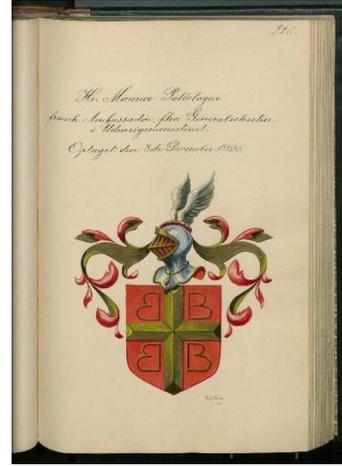

Fig. 20

POLITICĂ ȘI ALEGERI LA ROMÂNI ÎN PRAJMA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

VALENTIN-IOAN FUȘCAN¹

POLITICAL AND ELECTIONS TO THE ROMANIANS BEFORE THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

This article deals with the political elections before the First World War and its mechanism at that age. Before 1914, the vote was restrained to a minority of the population and the struggle for winning the elections is revealed very colourful by the documents from the archives. These documents show the pressure and even the intimidation put on the voters in order to get their vote in favour of the party who organized the elections.

Keywords: elections, political parties, Conservative Party, Liberal Party, Nicolae Iorga, C.G. Costa-Foru, Constantin Rădulescu-Motru.

În urmă cu un secol, Nicolae Iorga publica în *Neamul Românesc* un editorial succint privind anul 1907, care tocmai se încheiase, an care fusese marcat de răzcoalele țărănești. Răscoalele scosese la suprafață grave probleme sociale, nerezolvate de către succesivele guvernări conservatoare și liberale.

Reputatul istoric surprindea o realitate care seamănă în multe privințe, în mod izbitor, cu cea a zilelor noastre: „(...) în România noastră, liberă pentru cei mari până la cea mai deșantată anarhie, dar stăpână de robi pentru cei mici, în România noastră independentă față de oricine altul decât industria germană, moda franceză și companiile de exploatare a pădurilor și petrolului, care s-au înstăpânit suverane pe o parte din teritoriul nostru – și uităm controlul (...) comisiunii europene², (...) anul a început cu stăpânirea celei mai îndrăznețe gloate de paraziți bugetari (...) care, conștienți de jertfele de injurii și urlete făcute într-o opoziție cu mațele goale, tratau această biată Românie ca pe o țară cucerită (...) [subl.ns.]”³.

¹ Arhivist, doctor în istorie, Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale; e-mail: fuscان@europe.com.

² Este vorba de Comisia Europeană a Dunării, înființată după Războiul Crimeei.

³ *Neamul Românesc*, III, no. 1, 1 Ianuar 1908, p. 1. Istoricul Nicolae Iorga a luat o parte activă la viața politică a României, fiind un promotor neobosit al luptei pentru întregirea țării prin alipirea la România a teritoriilor locuite de români, aflate în stăpânirea imperiilor vecine, fondator al Partidului Naționalist Democrat, în 1910, membru al Parlamentului de la tribuna cărui a expus o serie de discursuri care au rămas în istoria oratorismului românesc, și, mai târziu, chiar prim ministru.

În preajma Primului Război Mondial, sistemul politic al Vechiului Regat avea la bază, cel puțin din punct de vedere formal, principiile Constituției din 1866⁴, fiind dominat de către cele două mari partide politice constituite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Partidul Conservator și Partidul Național-Liberal. Schimbările de guvern aveau la bază principiul rotativei guvernamentale, în baza căruia cele două partide principale se succedau la conducerea țării. Prin ideile și principiile cuprinse în actul fundamental al țării, România se putea înscrie în rândul statelor liberale ale vremii. „Din punctul de vedere al realităților – scria, însă, în aceeași perioadă, C.G. Costa-Foru –, ar fi multe de zis”. Ziarist, colaborator al cotidianelor *Adevărul* și *Dimineața*, C.G. Costa-Foru constata, în paginile revistei săptămânale *Părerile unor spectatori*, al cărei director era, faptul că, dincolo de progresele incontestabile realizate de către România pe parcursul ultimei jumătăți de secol, care se confunda cu domnia lui Carol I, „sub strălucirea noastră aparentă s-ascund mizeriile și lipsurile cele mai mari, cele mai rușinoase, cele mai odioase. Corpul social român e acoperit de rele bube”⁵.

La rândul său, Constantin Rădulescu-Motru, influențat de ideile exprimate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către profesorul său de la Universitate, Titu Maiorescu, cu privire la formele fără fond, a analizat din punct de vedere teoretic cauzele înapoierii politice din țara noastră. Într-un studiu intitulat sugestiv *Cultura română și politicianismul* (1904), el denunța păcatele oamenilor politici de la noi, pe care îi asemăna cu o „plantă parazitară”⁶. Totodată, el critica concepția multora dintre politicienii români al căror crez era acela că „**țara este bogată și poporul blajin, iar noi politicienii putem duce încă multă vreme viața de paraziți de până acum. A suportat el, bietul Român, alte multe poveri pe umerii lui în trecut. Credeți că n-ar[e] să suporte el și pe acelea pe care i le impunem noi (...)? Nu-l cunoașteți bine, Domnilor! N-ați voit niciodată să vă scoborâți până la el și să vă convingeți de puterea lui, nemărginita lui putere de ...răbdare** [subl.ns.]”⁷.

Critica sistemului politic realizată de către numeroși intelectuali români, adeoseori cu multă duritate, nu excludea, însă, recunoașterea progreselor împlinite de către o elită animată de idealul național, care își propusese ca, printr-o serie de măsuri reformatoare, să contribuie la modernizarea României.

La 4 ianuarie 1914, la conducerea țării era chemat Ion I.C. (Ionel) Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, care înlocuia cabinetul conservator al lui Titu Maiorescu⁸. Alegerile, organizate în februarie, respectiv în mai 1914, au stat sub

⁴ Sistemul electoral din România avea la bază, pe lângă Constituția elaborată în 1866, o serie de legi speciale, modificate de câteva ori până la Primul Război Mondial. Caracterul cenzitar al legii electorale și împărțirea pe colegii contrazicea, însă, principiul egalității în drepturi enunțat în Constituție, limitând în mod semnificativ numărul alegătorilor, care erau formați în majoritate de marii proprietari și de către reprezentanții burgheziei.

⁵ *Părerile unor spectatori*, III, no. 17, 10 Maiu 1914, p. 2.

⁶ C. Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, București, Editura Nemira, 1998, p. 178. Deputat în 1912, Rădulescu-Motru avea să îmbrățișeze după Primul Război Mondial doctrina național-tărănistă.

⁷ *Ibidem*, p. 160.

⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți. 1866-1916*, București, Editura Silex, 1994, p. 145-146.

semnul intențiilor proclamate de către Ionel Brătianu de a iniția două importante reforme pentru țară – agrară și electorală, prin exproprierea parțială a marii proprietăți și crearea unui colegiu electoral unic, ele fiind câștigate de către partidul chemat la conducerea țării: „(...) în România colegiile restrânse, guvernele alegeau camerele, nu camerele guvernele, și când un guvern venea la putere, el avea toți sortii să izbutească pe cât se putea de strălucit”⁹.

În acea epocă, guvernele erau acuzate, de multe ori, de câștigarea alegerilor prin „matrapazlăcuri”, „votul morților” și „anularea cărților de alegător”¹⁰. Documentele vremii conțin informații interesante cu privire la tulburările și incidentele de care erau însoțite alegerile electorale, prezente, chiar dacă sub forme diferite, și în zilele noastre. Astfel, N. Marinescu, comisar al Prefecturii Poliției Capitalei, instituție care reprezenta în mod invariabil interesele partidului aflat la guvernare, consemna plângerea lui Jean Heisler, german, în vârstă de 23 de ani, electrician la Banca de Credit a României. Acesta reclama că a fost „maltratat și înjurat de un grup de indivizi, pe motivul că ar fi liberal”¹¹. Relatările reclamantului și ale martorilor par desprinse din scrierile lui I.L. Caragiale, de altfel el însuși martor al practicilor electorale din acea epocă. În declarația depusă la Prefectura Poliției Capitalei, victima scria cu amărăciune că „pe când mă înapoiam de la un botez al unui coleg și cum aveam o cruce¹² mărturie în piept de la acel botez, pe când treceam pe strada Mihai Vodă în dreptul casei nr. 11 m-am pomenit deodată cu mai mulți indivizi că vin la mine și încep să mă înjure spunându-mi că sunt agent liberal. Eu la rândul meu am protestat că nu sunt, după cum puteți constata și Dv. că sunt cetățean pașnic (...) iar ei atunci au început să mă lovească cu bastonul în cap și pe corp producându-mi leziuni grave”¹³.

Cu prilejul primirii de către membrii opoziției conservatoare a cunoscutului om politic Nicolae Filipescu¹⁴ la Gara de Nord, inspectorul de poliție Eugeniu D. Ionescu consemna faptul că liderul conservator a fost așteptat de „un grup de oameni, în număr de 100-150”. Conduc acasă de aceștia, Nicolae Filipescu a ținut o cuvântare aprinsă, promițându-le simpatizanților politici că „numai Dsa va fi în stare să învețe minte pe acel mizerabil și bandit de la Interne, vizând pe Dl. Ministru V. Morțun”¹⁵.

⁹ I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, Editura Jon Dumitru, 1991, p. 9 și urm.

¹⁰ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Volumul al II-lea. Partea a IV-a. 1913-1916, București, Editura Humanitas, 1991, p. 89.

¹¹ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale (în continuare SMBAN), Fond *Prefectura Poliției Capitalei*, Dosar nr. 89/1914, f. 8.

¹² Crucea era în acea epocă semnul electoral al Partidului Național Liberal.

¹³ *Ibidem*, f. 10.

¹⁴ Constantin Argetoianu îl descria pe Nicolae Filipescu drept „trepăduș neobosit”, acesta fiind principalul animator al întrunirilor și manifestațiilor Partidului Conservator, care nu se sfîia să participe în mod direct la luptele de stradă din timpul campaniilor electorale: „Câteodată întrunirile la Orfeu se terminau și cu bătaie - la ieșire. Era momentul în care Nicu Filipescu înnebunea de-a binelea. Se făcea roșu ca un rac, își încheșta fălcile, își mușca mustața și pornea cu bastonul în mână la atac. Lovea în dreapta și în stânga (...)” (C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. I, p. 162).

¹⁵ SMBAN, Fond *Prefectura Poliției Capitalei*, Dosar nr. 89/1914, f. 13.

Procesul-verbal întocmit de către inspectorul Prefecturii Poliției Capitalei consemna faptul că: „Grupul de manifestanți, care era compus din vreo 15 persoane cumsecade, iar restul numai haimanale în picioarele goale și derbedei cunoscuți de poliție, înflăcărați și încurajați de cuvântarea Dlui Filipescu, s-au dus la locuința Dlui Ministru Morțun unde au pus muzica să cânte un marș funebru, au fluierat și huiduit și apoi au aruncat cu facile aprinse înspre geamuri, dar care s-au împiedicat de pomii din curte, neajungându-și astfel ținta”¹⁶.

Atacurile opoziției conservatoare și mai ales cele ale lui Nicolae Filipescu la adresa lui Vasile Morțun nu aveau să rămână fără răspuns din partea ministrului liberal de Interne. I.G. Duca, ministrul Instrucțiunii Publice în guvernul lui Ionel Brătianu, redă cu mult haz acest episod în amintirile sale: „Într-o bună dimineață, (...) Morțun, căruia îi plăceau farsele de acest fel, împachetează frumos «o cămașă de forță» și cu o carte de vizită [și] i-o trimite lui Filipescu acasă. Era, fără îndoială, spiritual”¹⁷.

În perioada alegerilor, Prefectura Poliției Capitalei primea numeroase sesizări privind traficul „cu cărți de alegător, punându-se a vota persoane fictive cu aceste cărți”¹⁸. Mărturie cu privire la aceste fapte stătea și declarația unui inspector de poliție din care reieșea că se făcea trafic cu cărțile de alegător. Informat cu privire la un astfel de caz care se petrecea în secția de votare organizată la Școala „Lucaci”, situată la intersecția străzilor Lucaci, Romulus și Matei Basarab din București, acesta, „căutând a preveni fraudă și constata delictele (...) a oprit o trăsură în care se găseau mai mulți indivizi și dându-se jos, numai unul din ei, iar ceilalți dispărând cu trăsura”¹⁹. Interogat cu privire la suspiciunea de falsificarea votului, în condițiile în care se afla în posesia unei cărți de alegător care nu îi aparținea, autorul presupusei fapte a arătat „că cartea i-a dat-o un oarecare Cornescu și Lăzărescu, fără să știe pe ce nume este scoasă”²⁰.

De multe ori, votanții partidului advers erau șicanați înainte de a ajunge la secția de votare pentru a fi împiedicați să își exercite acest drept. Este cazul lui Dumitru G. Stănescu, care se adresa Prefecturii Poliției Capitalei cu o plângere privind faptul că: „Ducându-mă să votez la școala Mântuleasa pentru alegerea de deputați ai colegiului al 2-lea (...) am fost oprit de 3 inși cam bine îmbrăcați și pe care nu-i cunoșteam întrebându-mă unde mă duc și răspunzându-le că la vot. Mi-au cerut să vadă cartea (de alegător-n.n.) pe care arătându-le-o Dlor unul din ei mi-a smuls-o din mână spunându-mi că dacă vo[i]esc să votez să mă duc la clubu[l] conservator de unde să-mi dea că am vo[i]e să votez”²¹.

Nu lipsesc însă nici documente în care inspectorii de poliție erau acuzați de intervenția abuzivă în desfășurarea normală a procesului de votare. Câțiva cetățeni îl informau pe președintele unuia dintre birourile de votare că un inspector de poliție a

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 24.

¹⁸ *Ibidem*, f. 23.

¹⁹ *Ibidem*, f. 29.

²⁰ *Ibidem*, f. 29 verso.

²¹ *Ibidem*, f. 7.

oprit pe stradă un alegător, „luându-i cartea de alegător, și în urmă fiind dus la secție a fost reținut și oprit de a mai veni la vot!”²².

Alegerile din 1914 s-au încheiat, așa cum se întâmpla în epocă, cu victoria partidului aflat la putere, respectiv Partidul Național Liberal. Evenimentele internaționale din vara aceluiași an, care au culminat cu declanșarea Primului Război Mondial, aveau să plaseze în plan secund, pentru o perioadă, vechile lupte electorale, în favoarea dezbaterii interne cu privire la opțiunea politico-militară a României care să asigure împlinirea idealului național de întregire a țării și a neamului românesc.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Carte de alegător (1914).

Fig. 2 – Carte de alegător (verso).

Fig. 3 – Încăierare între alegători și agenții electorali.

Fig. 4 – Încăierare între alegători și agenții electorali, și intervenția forțelor de ordine.

²² *Ibidem*, f. 24.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN FOSTELE JUDEȚE BRAȘOV ȘI FĂGĂRAȘ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1914-1918)

ALEXANDRU BUCUR¹
VASILE MĂRCULEȚ²

ROMANIANS FROM THE FORMER COUNTYS OF BRAȘOV AND FĂGĂRAȘ THAT PARTICIPATED IN THE FIRST WORLD WAR (1914-1918)

ABSTRACT

The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived that were part of the former-countys Brașov and Făgăraș. In the actions imposed by the war were involved 14.519 persons from the 109 localities reviewed.

Between 1914 and 1918 from the localities of the county were concentrated 17.190 Romanian inhabitants. Among those called to arms, 15.443 were employed in the active part, as soldiers on the frontline and 1.747 in the sedentary part for auxiliary activities or mobilized on the spot. 407 other Romanian inhabitants were detained to be incarcerated or imprisoned in camp most likely because of their involvement in the national fight and 854 of them chose the path of refuge.

During the war, among the Romanians mobilized, 1.615 died on the front, 464 died in detention, in exile, due to the diseases they caught or from the injuries and 981 went missing. At the end of the war the number of survivors was 15.391. 13.201 of them returned home fully healthy, 1.213 ill or injured which afterwards would make a full recovery and 977 of them disabled. 1.245 medals were received. Those that were dead or had disappeared left behind 1.406 widows and 2.893 orphans.

The communities of the county had their own contribution in sustaining the war. The donation and voluntary contributions made by the inhabitants of those communities reached a total value of 1.220.800 lei during the entire war. At the same time, they suffered damages that reached a total value of 82.423.000 lei.

Keywords: Brașov, Făgăraș, Romanians, NCOs (non-commissioned officers), officers, soldiers, farmers, officials, craftsmen, intellectuals.

Izbucnirea Primului Război Mondial în anul 1914 a implicat participarea unui mare număr de locuitori români din Transilvania în cadrul armatei austro-ungare. Până în 1918, la sfârșitul conflagrației mondiale, un număr mare de români transilvăneni au luptat pe diferitele fronturi în cadrul armatei austro-ungare, plătind un însemnat tribut de sânge. Alături de aceștia, la efortul de război al dublei monarhii au contribuit masiv și ceilalți membri ai comunităților locale.

¹ Doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

² Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis” – Mediaș;
e-mail: vasiemarculet@gmail.com.

Românii transilvăneni în Primul Război Mondial. Numărul românilor transilvăneni participanți la prima conflagrație mondială, în cadrul armatei austro-ungare, rămâne necunoscut cu exactitate. Diferitele cercetări, mai vechi sau mai recente, au condus la rezultate diferite.

Conform statisticii realizate de Teodor V. Păcățian, numărul acestora ar fi fost de 489.544 de persoane³. Dintre aceștia, 41.739 au căzut pe câmpul de luptă, 11.275 au murit în detenție, în pibegie, în spital sau acasă din cauza rănilor sau a bolilor contactate în timpul războiului, 29.839 au fost dați dispăruți, 343.387 s-au întors din război complet sănătoși, 25.406 au revenit acasă invalizi, iar 37.898 s-au întors răniți și bolnavi, dar ulterior s-au însănătoșit. Populația a dat contribuții benevole pentru armată cifrate la suma de 11.884.169 lei. Pagubele înregistrate în urma acțiunilor militare au fost mari și s-au ridicat la suma de 285.598.471 lei⁴.

Într-un studiu realizat cu peste trei decenii în urmă, Liviu Maior susținea că au fost mobilizați 483.373 de români din Transilvania, cifră care reprezenta 52% din totalul soldaților transilvăneni și 5,3% din totalul soldaților austro-ungari⁵. Potrivit aceluiași autor, dintre românii mobilizați, 449.796 soldați și ofițeri, adică 92,4%, au fost trimiși la partea activă, fiind repartizați unităților din prima linie, și doar 34.578, respectiv 7,6%, au fost distribuiți la partea sedentară pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc⁶. Dintre militarii români repartizați la partea activă 52.954 au căzut pe diferitele câmpuri de luptă, iar alți 25.402 au rămas invalizi⁷.

Potrivit calculelor de dată mai recentă, realizate de Ioan I. Șerban, care valorifică informațiile transmise de Octavian Codru Tăslăuanu, numărul românilor încorporați în armata austro-ungară s-ar fi ridicat la peste 651.000 soldați, subofițeri și ofițeri⁸. În rândul acestora s-au înregistrat, în cei patru ani de război, 82.588 de morți și dispăruți, și 63.304 de răniți, invalizi și bolnavi⁹.

Identificarea românilor transilvăneni participanți la Primul Război Mondial, din toate localitățile provinciei, a fost realizată în urma solicitărilor adresate de ASTRA autorităților locale. Inițiativa a aparținut ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput modelul tabelului și a făcut demersuri repetate și insistente pentru completarea lui¹⁰. În pofida acestor eforturi, ca urmare a dezinteresului manifestat de unii

³ Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918* (citată în continuare Păcățian, 1923a), în „Transilvania”, LIV, 1923, nr. 1-2, p. 50; T.V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918* (citată în continuare Păcățian, 1923b), Sibiu, Editura ASOCIAȚIUNII, 1923, p. 21.

⁴ *Ibidem*, p. 49; *Ibidem*, p. 20.

⁵ Liviu Maior, *Soldați români din armata austro-ungară*, în vol. „Civilizație medievală și modernă românească”, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 357.

⁶ *Ibidem*, p. 357-358.

⁷ *Ibidem*, p. 358.

⁸ Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 2-3, 1998-1999, p. 207.

⁹ *Ibidem*, p. 208.

¹⁰ Păcățian 1923a, p. 32-50; Păcățian 1923b, p. 3-21.

reprezentanți ai autorităților locale față de această inițiativă, rezultatele au rămas incomplete¹¹.

Prezentarea documentelor. Studiul nostru își propune să prezinte aportul locuitorilor de naționalitate română din fostele județe Brașov și Făgăraș. Demersul inițiat de noi se bazează pe un set de documente inedite, care apare cu titlurile *VII. Județul Brașov* și *XI. Județul Făgăraș*, care în realitate cuprinde: câte un centralizator al localităților rurale ale fostelor județe Brașov și Făgăraș (tabel nominal al localităților rurale) și un *Tabel nominal* cu participanții din orașul Făgăraș. Din nefericire, *Tabelul nominal* cu participanții din orașul Brașov nu se regăsește printre documentele aflate în fondul ASTRA. Putem să concluzionăm că ori nu s-a trimis tabelul (cea mai veridică ipoteză), ori acesta a fost înaintat, dar s-a pierdut. Documentele sunt incluse în pachetul intitulat *Listele participanților la Primul Război Mondial*, aflat la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu, în *Fondul Astra*: pachet nr. 4, act nr. 4a și pachet nr. 7, act nr. 7a¹². Într-un alt set de documente, intitulat *Adrese de înaintare, corespondență privind listele cu participanții români la războiul din 1914-1918*, am descoperit și adresa de înaintare a *Tabloului nominal* cu participanții din orașul Făgăraș¹³.

Documentele studiate de noi, pe care le reproducem în anexă, în facsimil (primul și al doilea integral; al treilea parțial, respectiv doar filele 4r și 9v), conțin: primul, o filă, numerotată 1; al doilea, 2 file, numerotate de la 1 la 2; al treilea, 6 file, numerotate de la 4 la 9. La primul document, fila 1r cuprinde doar denumirea actului, iar fila 1v conține 23 de localități și un total, care înregistrează rezultatele celor 23 de localități recenzate¹⁴. Cel de-al doilea document conține date despre participanții din comunele județului Făgăraș. Fila 1r cuprinde doar denumirea actului, iar fila 3r conține, pe lângă datele a 23 de comune, un total al celor trei pagini¹⁵. Cealaltă filă, 2, cuprinde alte 62 de localitățile recenzate¹⁶. Cel de-al treilea document conține date nominale despre participanții din orașul Făgăraș. Setul a fost realizat în urma demersurilor ASTREI pe lângă autoritățile locale. Inițiativa, în acest sens, a aparținut istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput de altfel și modelul tabelului transmis autorităților pentru completare, a realizat centralizarea documentelor, datelor și tipărirea (publicarea) rezultatelor¹⁷.

Documentul centralizator al fiecărui județ, este un tabel nominal al localităților rurale și cuprinde 10 rubrici principale. Patru dintre acestea sunt împărțite în alte 11 rubrici secundare. Dintre rubricile secundare, două sunt compuse din câte alte

¹¹ *Ibidem*, p. 49; *Ibidem*, p. 20.

¹² Arhivele Naționale, Serviciul județean Sibiu, *Fond Astra* (citate în continuare SJANSB, *FA*), pachet nr. 4, act nr. 4b (citat în continuare 4b); *VII. Județul Brașov* (conține 78 file), f. 1r, 1v; pachet nr. 7, act nr. 7a (citat în continuare 7a); *XI. Județul Făgăraș* (conține 311 file), f. 1r-9v.

¹³ *Idem. Adrese de înaintare, corespondență privind listele cu participanții români la războiul din 1914-1918*, pachet nr. 1, act nr. 1a, f. 3 (conține 16 file).

¹⁴ *Ibidem*, f. 1r-1v.

¹⁵ *Ibidem*, f. 1r-3r.

¹⁶ *Ibidem*, f. 4r-9v.

¹⁷ Păcățian 1923a, pass.; Păcățian 1923b, pass.

trei subrubrici. În total, *actul* cuprinde 21 de rubrici (principale, secundare și sub-rubrici)¹⁸.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare un număr de 23 de poziții, respectiv 85 de poziții. Acestea corespund celor 23 de localități ale județului Brașov și 85 de localități ale județului Făgăraș, recensate¹⁹.

2. A doua rubrică principală este intitulată *Comunele din județ*. Ea cuprinde cele 23, respectiv 85 de localități, înregistrate în ordine alfabetică²⁰.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Poporațiunea română a comunei*, înregistrează numărul total de locuitori români ai fiecărei localități²¹. Precizăm faptul că cifra reprezintă numărul locuitorilor români domiciliați în localitate la momentul completării tabelului de către autoritățile locale, nu la izbucnirea războiului.

4. Rubrica a patra principală, intitulată *Numărul celor decorați în cursul războiului*, înregistrează numărul decorațiilor din fiecare localitate²². Nu sunt precizate nici numele celor decorați, nici numele sau clasele decorațiilor primite, nici numărul decorațiilor primite de fiecare.

5. A cincea rubrică principală, *S-au făcut contribuiri benevole pentru armată*, precizează doar valoarea totală, aproximativă, în lei, a contribuțiilor și donațiilor locuitorilor pentru susținerea efortului de război²³. Actul nu precizează însă în ce au constat aceste contribuții benevole.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *Pagubele de război ale comunei în total*, înregistrează valoarea totală, aproximativă, în lei, a pagubelor produse de război fiecărei localități recensate²⁴. În cadrul documentului nu sunt precizate nici contextul concret în care s-au produs aceste pagube, nici în ce au constat ele.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *Au luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare localitate numărul locuitorilor români concentrați în timpul războiului. Rubrica cuprinde alte două rubrici secundare, anume *Chemați fiind*, în care sunt înregistrați numeric toți cei concentrați în perioada conflagrației, în funcție de statutul avut în timpul războiului, și *Au fost refugiați*, ce cuprinde numărul persoanelor care în timpul războiului, din motive legate de acesta, și-au părăsit locuințele plecând în refugiu.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: *La partea activă, ca soldați pe front*, care îi include numeric pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc*, înregistrează numărul celor mobilizați ca necombatanți; *Pentru a fi arestați sau internați*, cuprinde numărul persoanelor indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează numeric situația celor mobilizați la sfârșitul conflagrației. Rubrica

¹⁸ SJANSB, FA, 4b, f. 1r-1v; 7a, f. 1r-3r.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, *Morți pe câmpul de luptă*, înregistrează numărul celor căzuți pe front din fiecare localitate. A doua rubrică secundară, *Morți în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor*, precizează numărul concentrațiilor care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, *S-au reîntors acasă*, cuprinde numărul celor concentrați care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată *Sunt dispăruți*, înregistrează numărul celor care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară cuprinde alte trei subrubrici: *Ca invalizi*, în care sunt înregistrați numeric toți cei care au suferit în urma războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; *Răniți, bolnavi, însă în prezent sănătoși*, îi cuprinde, de asemenea numeric, pe cei care au revenit din război cu diferite traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenziilor se însănătoșiseră complet.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedaților și dispăruților au rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica cuprinde două rubrici secundare, anume *Văduve și Orfani*, în care este înregistrat numărul văduvelor și orfanilor rămași în urma celor morți sau dispăruți pe câmpul de luptă sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *După clasele sociale au luat parte la mișcările impuse de război*, cuprinde alte trei rubrici secundare, *Intelectuali, Comercianți și meseriași și Plugari*. În cadrul celor trei rubrici secundare este înregistrat numărul celor concentrați din fiecare categorie socială²⁵.

*

Documentul referitor la orașul Făgăraș, studiat de noi, conține 6 file, numerotate de la 4 la 9²⁶. *Tabloul nominal* (Tabelul nominal) cuprinde 10 rubrici principale. Trei dintre acestea sunt împărțite în alte opt rubrici secundare. Două dintre rubricile secundare sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, *Tabloul nominal* cuprinde 19 rubrici principale, rubrici secundare și subrubrici.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare 288 de poziții. Numerotarea este însă bulversată la fila 9r unde, după nr. crt. 270, s-a numerotat eronat, adică 281. La verificarea acestuia, Teodor V. Păcățian a făcut corecturile necesare²⁷.

2. A doua rubrică principală, *Numele și Pronumele*, îi cuprinde pe toți cei recrutați, fără respectarea ordinii alfabetice.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Născut în comuna*, înregistrează locul de naștere al celor recenzați, care locuiau în momentul respectivului demers la Făgăraș.

4. Rubrica a patra principală, *Ocupațiune civilă*, nominalizează profesiile și ocupațiile practicate de cei concentrați, în viața civilă.

5. A cincea rubrică principală, *Gradul avut în miliție*, precizează gradele militare deținute de cei mobilizați în timpul războiului.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 4r-9v.

²⁷ *Ibidem*, f. 9r-9v.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *A fost decorat cu medalia*, înregistrează denumirea ordinelor și decorațiilor primite de cei decorați în urma participării la război, gradul decorațiilor și numărul acestora.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *A luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare dintre cei concentrați statutul avut în timpul războiului. Rubrica conține alte două rubrici secundare, anume *Chemat fiind*, în care sunt înregistrați toți cei concentrați în timpul războiului, în funcție de statutul avut în timpul războiului, și *A fost refugiat*, care cuprinde persoanele care în timpul războiului, din motive legate de acesta, și-au părăsit locuințele plecând în refugiu.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: *La partea activă ca soldat pe front*, care îi include pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc*, care îi include pe toți cei mobilizați ca necombatanți; *Pentru a fi arestat sau internat*, înregistrează persoanele indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează situația fiecărei persoane concentrate, la sfârșitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima, *Mort pe câmpul de luptă*, îi înregistrează pe cei căzuți pe front. A doua rubrică secundară, *Mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor*, include toate persoanele concentrate, care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, *S-a reîntors acasă*, îi cuprinde pe toți concentrații care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată *Dispărut*, îi înregistrează pe toți cei care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară conține alte trei subrubrici: *Ca invalid*, în care sunt înregistrați toți cei care au supraviețuit războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; *Rănit, bolnav, însă în prezent sănătos*, îi cuprinde pe cei care au revenit din război cu diverse traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenzării se însănătoșiseră.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedatului sau dispărutului a rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica conține două rubrici secundare, anume *Văduvă* și *Numărul orfanilor*, în care este înregistrat numărul văduvelor și orfanilor rămași în urma celor morți pe câmpul de luptă sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *Observare*, cuprinde diferite observații, precizări și adnotări referitoare la unele aspecte, care nu au fost incluse în celelalte rubrici sau cărora nu li s-a consacrat o rubrică proprie.

Conținutul documentelor. Cele două *Tablouri nominale*, cu localitățile rurale, le recenzează pe toate cele 23, respectiv 85 de așezări cu acest statut existente în județe la data respectivă²⁸. Menționăm că le vom reproduce așa cum au fost

²⁸ Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 17, 25-26; *Anuarul Statistic al României 1922/Annuaire Statistique de la Roumanie* (în continuare *Anuar 1923*), București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 27, 30; *Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă și de Legea pentru organizarea administrațiunii*

nominalizate în centralizatoare, trecând – în paranteză, acolo unde este necesar –, denumirea actuală. Specificăm faptul că, la acest moment, majoritatea se află în cadrul actualului județ Brașov, iar o parte în actualul județ Sibiu. La ultimele vom marca în paranteză apartenența actuală. Localitățile sunt înregistrate în ordine alfabetică, împreună cu numărul de locuitori români pe care îl aveau, după cum urmează: A. în fostul județ Brașov: 1. Apața, 395; 2. Bacifalău (azi Baci, cartier al municipiului Săcele), 783; 3. Bod, 920; 4. Cernatu (azi cartier al municipiului Săcele), 451; 5. Codlea (azi oraș), 1.865; 6. Cristian, 1.106; 7. Crizbav, 802; 8. Feldioara, 1.224; 9. Ghimbav (azi oraș), 569; 10. Hălchiu, 458; 11. Hărman, 1.034; 12. Măghieruș (azi Măieruș), 632; 13. Nou (Satunou, azi Satu Nou), 211; 14. Prejmer, 1.912; 15. Purcăreni (azi cartier al municipiului Săcele), 982; 16. Râșnov (azi oraș), 2.995; 17. Rotbav, 496; 18. Satulung (azi cartier al municipiului Săcele), 2.788; 19. Sânpetru, 942; 20. Târlungeni (azi cartier al municipiului Săcele), 1.144; 21. Turcheș (azi cartier al municipiului Săcele), 1.188; 22. Vulcan, 821; 23. Zizin (azi cartier al municipiului Săcele), 261;

B. în fostul județ Făgăraș: 1. Arpașul de jos (azi Arpașu de Jos, jud. Sibiu), 1.227; 2. Arpașul de sus (azi Arpașu de Sus, jud. Sibiu), 1.678; 3. Beclean, 970; 4. Berivoiu mare (azi Berivoi), 669; 5. Berivoiu mic (azi Berivoi), 853; 6. Beșimbac (în germană Bessenbach, „Pârâul Bissenilor”, azi Oltet), 549; 7. Bran, 968; 8. Breaza, 1.099; 9. Bucium, 618; 10. Cârța săsască (azi Cârța, jud. Sibiu), 489; 11. Colun (jud. Sibiu), 423; 12. Comana de jos (azi Comăna de Jos), 1.134; 13. Comana de sus (azi Comăna de Sus), 919; 14. Copăcel, 1.072; 15. Corbu (azi Corbi), 393; 16. Cuciulata, 1.357; 17. Dejani, 567; 18. Dridif, 762; 19. Drăguș, 1.362; 20. Feldioara, 526; 21. Fundata, 729; 22. Galați, 981; 23. Găinari (azi Poienița, jud. Sibiu), 231; 24. Grid, 1.102; 25. Hârșeni (azi Hârșeni), 737; 26. Holbac (azi Holbav), 1.294; 27. Hurez, 548; 28. Iași, 556; 29. Ileni, 1.104; 30. Lisa, 1.498; 31. Ludișor, 467; 32. Lupșa, 266; 33. Luța, 288; 34. Măgura, 616; 35. Mândra, 1.156; 36. Mărgineni, 823; 37. Moeciu de jos (azi Moieciu de Jos), 1.761; 38. Moeciu de sus (azi Moieciu de Sus), 670; 39. Netot (azi Gura Văii), 719; 40. Noul românesc (azi Nou Român, jud. Sibiu), 760; 41. Ohaba, 657; 42. Oprea Cârțișoara (azi Cârțișoara, jud. Sibiu), 1.082; 43. Părău, 1.427; 44. Perșani, 966; 45. Peștera, 886; 46. Poiana Mărului, 2.705; 47. Pojorta, 384; 48. Porumbacul de jos (azi Porumbacu de Jos, jud. Sibiu), 1.258; 49. Porumbacul de sus (azi Porumbacu de Sus, jud. Sibiu), 1.758; 50. Predeal (azi oraș), 511; 51. Răușor, 684; 52. Rucăr, 624; 53. Sâmbăta de Jos, 667; 54. Sâmbăta de Sus, 1.565; 55. Sărata, 878; 56. Săsciori, 418; 57. Sevestreni (azi Săvăstreni), 382; 58. Scoreiu (jud. Sibiu), 1.128; 59. Sebeș, 851; 60. Șercaia, 784; 61. Șercăița, 1.125; 62. Șimon, 1.258; 63. Șinca Nouă, 1.711; 64. Șinca Veche, 1.331; 65. Șirnea, 964; 66. Sohodol, 1.427; 67. Streja Cârțișoara (azi Cârțișoara, jud. Sibiu), 726; 68. Telechirecea (azi Recea), 713; 69. Țințari (azi Dumbrăvița), 2.414; 70. Toderița, 763; 71. Tohanul nou (azi Tohanu Nou), 1.072; 72. Tohanul vechiu (azi Tohanu Vechi), 1.735; 73. Ucea de Jos, 885; 74. Ucea de Sus, 1.094; 75. Vad, 1.288; 76. Vaidarecea (azi Recea), 726; 77. Veneția de Jos, 1.426; 78. Veneția de Sus, 665; 79. Vlădeni, 1.157; 80. Viștea de Jos, 1.087;

comunale a orașului București (în continuare, *Împărțirea României 1926*), București, Impri-
meria statului, 1926, p. 20, 39.

81. Viștea de Sus, 1.166; 82. Voila, 878; 83. Voivodenii mari (azi Voivodeni), 574; 84. Voivodenii mici (azi Voivodeni), 432; 85. Zernești (azi Zărnești, oraș), 3.367²⁹.

Potrivit conținutului documentelor analizate, la momentul redactării acestora în fostele județe Brașov și Făgăraș trăiau aproximativ 110.525 locuitori de naționalitate română³⁰, astfel: A. în comunele rurale din județul Brașov 23.975 locuitori; B. în județul Făgăraș 86.560 (83.660+2.900)³¹ locuitori³².

Între 1914 și 1918 din rândul locuitorilor români ai fostelor județe Brașov și Făgăraș au fost concentrați, sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 17.190 locuitori de naționalitate română, din care: A. în județul Brașov 3.490, reprezentând 0,13% din totalul românilor transilvăneni³³; B. în județul Făgăraș 13.700 (13.421+279) locuitori de naționalitate română³⁴, reprezentând 2,83% din totalul transilvănenilor mobilizați. Dintre aceștia, un număr de 17.190 locuitori (15.443 la partea activă și 1.747 la partea pasivă³⁵), astfel: A. în județul Brașov 3.490 (0,72%), din care 3.089 la partea activă (reprezentând 0,69% din totalul mobilizaților transilvăneni la partea activă) și 401 la cea sedentară (reprezentând 1,16% din totalul omologilor transilvăneni); B. în județul Făgăraș 12.354 (12.092+262) au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front (reprezentând 2,75% din totalul omologilor transilvăneni), iar 1.346 (1.329+17) la partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc³⁶ (reprezentând 3,89% din totalul transilvănenilor de la partea sedentară). Se remarcă, prin numărul mare de participanți, localitățile³⁷: A. din județul Brașov: Codlea, cu 363 activi și 15 la partea sedentară³⁸; Râșnov, cu 354 activi și 43 la partea sedentară³⁹; Prejmer, cu 293 activi și 45 la partea sedentară⁴⁰; Sânpetru, cu 211 activi și 21 la partea sedentară⁴¹; B. din județul Făgăraș: Zărnești, cu 477 activi și 4 la partea sedentară⁴²; Poiana Mărului, cu

²⁹ SJANSB, FA: 4b, f. 1r-1v; 7a, f. 1r-3r; *Împărțirea României 1926*, p. 20, 39; pentru denumirile actuale a se vedea: Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, Editura Academiei RSR, 1967-1968, pass.; Ion Iordan, Petre Gâstescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, Editura Academiei RSR, 1974, pass.; Eliza Ghinea, Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2000, pass.; *Codul poștal al localităților din România*, vol. I, București, 2003, pass.

³⁰ SJANSB, FA: 4b, f. 1r-1v; 7a, f. 1r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A; *Anuar Statistic 1923*, p. 30.

³¹ În continuare, între paranteze vom reda totalul pe localitățile rurale + totalul pe orașul reședință de județ.

³² SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

³³ Termenul „transilvăneni” înglobează pe locuitorii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș.

³⁴ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

³⁵ Mobilizați la locul de muncă, după normele actuale.

³⁶ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

³⁷ Nominalizate cu denumirea actuală.

³⁸ SJANSB, FA: 4b, f. 1v, nr. crt. 5.

³⁹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

⁴¹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 19.

⁴² *Ibidem*, 4a, f. 3r, nr. crt. 85.

404 activi și 40 la partea sedentară⁴³; Tohanu Vechi, cu 400 activi și 20 la partea sedentară⁴⁴; Dumbrăvița, cu 313 activi și 33 la partea sedentară⁴⁵; Șinca Nouă, cu 258 activi și 17 la partea sedentară⁴⁶; Făgăraș, cu 262 activi și 17 la partea sedentară⁴⁷.

Autoritățile austro-ungare nu i-au scăpat din vedere nici pe cei ostili dublei monarhii. Ca urmare, între 1914 și 1918 un număr de 407 locuitori români au fost reținuți pentru a fi întemnițați sau internați în lagăre (23,47% din totalul internaților transilvăneni), cel mai probabil datorită implicării lor în lupta națională, din care: A. în județul Brașov, 198 (reprezentând 11,42% din totalul transilvănenilor internați sau arestați); B. în județul Făgăraș, 209 (205+4), reprezentând 12,05% din totalul transilvănenilor arestați sau internați⁴⁸.

854 au ales calea refugiului (24,85% din totalul refugiaților provinciei), astfel: A. din județul Brașov 244, reprezentând 7,10% din totalul transilvănenilor refugiați; B. din județul Făgăraș 610 (605+5), reprezentând 17,75% din totalul transilvănenilor refugiați, fiind clasat pe locul trei între fostele județe ale Transilvaniei⁴⁹. Dintre localitățile care au avut cei mai mulți arestați sau întemnițați, nominalizăm următoarele: A. din județul Brașov: Râșnov, 93 reținuți⁵⁰; Crizbav, 31 reținuți⁵¹; Turcheș, 18⁵²; Târlungeni, 12⁵³; B. din județul Făgăraș: Șinca Nouă, 19⁵⁴; Cârța, 18⁵⁵; Șinca Veche, Vad și Viștea de Jos, cu câte 9⁵⁶; Cârțișoara și Voila, cu câte 8 reținuți⁵⁷. Cei mai numeroși refugiați s-au înregistrat în localitățile: A. din județul Brașov: Turcheș, 151⁵⁸; Baci, 31⁵⁹; Râșnov, 16⁶⁰; B. în județul Făgăraș: Moieciu de Jos, 49⁶¹; Șinca Veche, 44⁶²; Șinca Nouă, 42⁶³; Peștera, 28⁶⁴; Poiana Mărului, 26⁶⁵.

Totalul celor care au fost implicați în acțiunile impuse de război s-a ridicat, conform documentelor, la un număr de 18.451 persoane (3,77% din totalul participanților provinciei), din care: A. în județul Brașov 3.932, reprezentând 0,80% din

⁴³ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 46.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 69.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 9v.

⁴⁸ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

⁴⁹ *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

⁵⁰ SJANSB, FA, 4b, f. 1v, nr. crt. 16.

⁵¹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 7.

⁵² *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 21.

⁵³ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 20.

⁵⁴ *Ibidem*, 7a, f. 3r, nr. crt. 63.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 10.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 64, 75, 80.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 19; f. 3r, nr. crt. 67, 82.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 21.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

⁶¹ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 37.

⁶² *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 64.

⁶³ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 45.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 46.

totalul participanților transilvăneni; B. în județul Făgăraș 14.519 (14.231+288), reprezentând 2,97% din totalul transilvănenilor participanți. Dintre aceștia, 569 au fost intelectuali (3,08% din totalul participanților din cele două județe și 8,69% din totalul intelectualilor mobilizați în Transilvania), din care: A. în județul Brașov 104, reprezentând 2,64% din participanții din județ și 1,59% din totalul intelectualilor transilvăneni; B. în județul Făgăraș 465 (401+64), reprezentând 3,20% din totalul participanților făgărășeni și 7,10% din totalul intelectualilor transilvăneni mobilizați. 895 (4,85% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni și 6,10% din totalul omologilor transilvăneni) au fost comercianți și meseriași, astfel: A. în județul Brașov 385, reprezentând 9,79% din participanții brașoveni și 2,62% din totalul omologilor transilvăneni; B. în județul Făgăraș 510 (383+127), reprezentând 3,51% din totalul participanților făgărășeni și 3,48% din totalul comercianților și meseriașilor din Transilvania. Numărul cel mai mare a fost cel de agricultori (plugari), 16.987 (92,07% din totalul participanților din cele două județe și 3,62% din cel al plugarilor transilvăneni), din care: A. în județul Brașov 3.443, reprezentând 87,56% din participanții din județ și 0,74% din totalul agricultorilor transilvăneni; B. în județul Făgăraș 13.544 (13.447+97)⁶⁶, reprezentând 93,28% din participanții din județ și 2,89% din totalul agricultorilor transilvăneni⁶⁷. Cei mai mulți intelectuali au provenit din localitățile: A. din județul Brașov: Târlungeni, 13⁶⁸; Cernatu și Măieruș, câte 10⁶⁹; Turcheș, 9⁷⁰; B. din județul Făgăraș: Făgăraș, 64⁷¹; Voila, 19⁷²; Recea, 16⁷³; Tohanu Vechi și Zărnești, câte 18⁷⁴. Numărul cel mai important de comercianți și meseriași a provenit din următoarele localități: A. din județul Brașov: Codlea, 60⁷⁵; Baci, 53⁷⁶; Bod, 33⁷⁷; Râșnov, 22⁷⁸; B. din județul Făgăraș: Făgăraș, 127⁷⁹; Șinca Veche, 37⁸⁰; Tohanu Vechi, 28⁸¹; Porumbacu de Sus, 17⁸²; Șercaia și Zărnești, cu câte 16⁸³. Agricultorii cei mai numeroși au fost mobilizați din localitățile: A. din județul Brașov: Râșnov,

⁶⁶ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

⁶⁷ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

⁶⁸ SJANSB, FA, 4b, f. 1v, nr. crt. 20.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 4, 12.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 21.

⁷¹ *Ibidem*, 7a, f. 9v.

⁷² *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 82.

⁷³ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 76.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72, 85.

⁷⁵ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 5.

⁷⁶ *Ibidem*, 7a, f. 1v, nr. crt. 2.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

⁷⁹ *Ibidem*, 7a, f. 9v.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 64.

⁸¹ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72.

⁸² *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

⁸³ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 60; f 3r, nr. crt. 85.

478⁸⁴; Codlea, 323⁸⁵; Prejmer, 321⁸⁶; Turcheș, 246⁸⁷; B. din județul Făgăraș: Poiana Mărului, 468⁸⁸; Zărnești, 451⁸⁹; Tohanu Vechi, 383⁹⁰; Șinca Nouă, 360⁹¹ și Dumbrăvița, 349⁹².

Pierderile suferite au fost, de asemenea, însemnate. Din rândul celor mobilizați, 1.615 locuitori au căzut pe front (8,75% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni, și 3,87% din totalul omologilor transilvăneni): A. din județul Brașov: 357, reprezentând 9,08% din totalul participanților brașoveni și 0,86% din totalul transilvănenilor morți pe câmpul de luptă; B. din județul Făgăraș: 1.258 (1.246+12), reprezentând 8,66% din totalul participanților făgărășeni și 3,01% din totalul transilvănenilor. 464 (2,51% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni, și 4,12% din totalul omologilor transilvăneni) au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, astfel: A. din județul Brașov 94, reprezentând 2,39% din totalul participanților brașoveni și 0,83% din totalul transilvănenilor; B. din județul Făgăraș 370 (369+1), reprezentând 2,55% din totalul participanților făgărășeni și 3,28% din totalul transilvănenilor. Numărul dispăruților s-a ridicat la 981 de persoane (5,32% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni, și 3,29% din totalul omologilor transilvăneni), din care: A. din județul Brașov 182, reprezentând 4,63% din totalul participanților brașoveni și 0,61% din totalul transilvănenilor dispăruți; B. din județul Făgăraș 799 (786+13), reprezentând 5,50% din totalul participanților făgărășeni și 2,68% din totalul transilvănenilor dispăruți⁹³. Localitățile care au avut cel mai mult de suferit prin decesul participanților pe câmpul de luptă au fost: A. din județul Brașov: Râșnov, 62⁹⁴; Codlea, 51⁹⁵; Sânpetru, 25⁹⁶; Hărman, 22⁹⁷; B. din județul Făgăraș: Tohanu Vechi, 67⁹⁸; Dumbrăvița și Șinca Nouă, câte 47⁹⁹; Veneția de Jos, 40¹⁰⁰; Arpașu de Sus, 37¹⁰¹; Zărnești, 35¹⁰²; Părău, Poiana Mărului și Tohanu Nou, câte 33¹⁰³. Cei mai numeroși participanți la conflagrație care au decedat în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, au provenit

⁸⁴ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 16.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 21.

⁸⁸ *Ibidem*, 7a, f. 2v, nr. crt. 46.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 85.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72.

⁹¹ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 91.

⁹² *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 69.

⁹³ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

⁹⁴ SJANSB, 4b, f. 1v, nr. crt. 16.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 19.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

⁹⁸ *Ibidem*, 7a, f. 3r, nr. crt. 72.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63, 69.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 2.

¹⁰² *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 85.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 43, 46; f. 3r, nr. crt. 71.

din următoarele localități: A. din județul Brașov: Râșnov, 14¹⁰⁴; Baci, 12¹⁰⁵; Feldioara, Măieruș și Sânpetru, cu câte 9¹⁰⁶; B. din județul Făgăraș: Copăcel, 21¹⁰⁷; Moieciu de Jos, 17¹⁰⁸; Tohanu Vechi și Șinca Nouă, câte 14¹⁰⁹; Holbav, 13¹¹⁰. Numărul cel mai mare de dispăruți a fost din localitățile: A. din județul Brașov: Râșnov, 25¹¹¹; Prejmer, 19¹¹²; Sânpetru, 18¹¹³; Cristian, 12¹¹⁴; B. din județul Făgăraș: Poiana Mărului, 46¹¹⁵; Mândra, 45¹¹⁶; Porumbacu de Sus, 36¹¹⁷; Moieciu de Jos, 35¹¹⁸ și Holbav, 26¹¹⁹.

La sfârșitul războiului au revenit acasă un număr de 15.391 de persoane (83,42% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni și 3,78% din totalul omologilor transilvăneni), din care: A. din județul Brașov 3.299, reprezentând 83,90% din totalul participanților brașoveni și 0,81% din totalul transilvănenilor reveniți; B. din județul Făgăraș 12.092 (11.830+262), reprezentând 83,28% din totalul participanților făgărășeni și 2,97% din totalul transilvănenilor reveniți. Dintre aceștia, 13.201 s-au întors deplin sănătoși (71,55% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni, și 3,84% din totalul omologilor transilvăneni), astfel: A. din județul Brașov 2.903, reprezentând 73,83% din totalul participanților brașoveni și 0,85% din totalul transilvănenilor deplin sănătoși; B. din județul Făgăraș 10.298 (10.118¹²⁰+180), reprezentând 70,93% din totalul participanților făgărășeni și 3% din totalul transilvănenilor întorși sănătoși. Cele rănite sau bolnave care până la data realizării recenzării s-au însănătoșit complet au fost 1.213 (6,57% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni și 3,20% din totalul omologilor transilvăneni), din care: A. din județul Brașov 212, reprezentând 5,39% din totalul participanților brașoveni și 0,56% din totalul omologilor transilvăneni; B. din județul Făgăraș 1.001 (942+59), reprezentând 6,89% din totalul participanților făgărășeni și 2,64% din totalul omologilor transilvăneni. Numărul invalizilor s-a ridicat la 977 (5,30% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni, și 3,85% din totalul omologilor transilvăneni), astfel: A. din județul Brașov 184, reprezentând 4,68% din totalul participanților brașoveni și 0,72% din totalul transilvănenilor invalizi; B. din județul Făgăraș 793 (770+23), reprezentând 5,46% din totalul participanților făgărășeni și

¹⁰⁴ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 16.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 8, 13, 19.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 7a, f. 2r, nr. crt. 14.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 37.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63, 72.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 26.

¹¹¹ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 16.

¹¹² *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

¹¹³ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 19.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 6.

¹¹⁵ *Ibidem*, 7a, f. 2v, nr. crt. 46.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 35.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 37.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 26.

¹²⁰ La Păcățian, trecut eronat 10.518.

3,12% din totalul transilvănenilor invalizi¹²¹. Localitățile care au avut cel mai mare număr de răniți sau bolnavi au fost: A. din județul Brașov: Satulung, 61¹²²; Bod și Feldioara, cu câte 38¹²³; Râșnov, 25¹²⁴; Satu Nou, 11¹²⁵; B. din județul Făgăraș: Galați, 78¹²⁶; Porumbacu de Sus, 64¹²⁷; Făgăraș, 59¹²⁸; Holbav și Șinca Nouă, cu câte 45¹²⁹. Cei mai mulți participanți la război care s-au întors cu diverse invalidități, au fost mobilizați din următoarele localități: A. din județul Brașov: Prejmer, 30¹³⁰; Codlea și Feldioara, cu câte 16¹³¹; Bod și Satulung, cu câte 12¹³²; B. din județul Făgăraș: Poiana Mărului, 28¹³³; Sâmbăta de Sus și Șinca Veche, cu câte 26¹³⁴; Făgăraș, 23¹³⁵; Arpașu de Sus, Șercăița și Zărnești, cu câte 21¹³⁶; Mărgineni și Șinca Nouă, cu câte 20¹³⁷.

Actele de curaj și vitejie au fost recompensate prin acordarea de decorații ale statului austro-ungar. Din totalul celor participanți la război, un număr de 1.245 au fost decorați (6,75% din totalul participanților făgărășeni și brașoveni și 2,82% din totalul omologilor transilvăneni): A. din județul Brașov 336, reprezentând 4,63% din totalul participanților brașoveni și 8,55% din totalul transilvănenilor decorați; B. din județul Făgăraș 909 (853+56), reprezentând 6,26% din totalul participanților făgărășeni și 2,06% din totalul transilvănenilor decorați¹³⁸. Cei care s-au remarcat prin cele mai multe fapte de vitejie și au fost decorați au provenit din următoarele localități: A. din județul Brașov: Rotbav, 49¹³⁹; Satulung, 48¹⁴⁰; Bod, 38¹⁴¹; Hărman,

¹²¹ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

¹²² SJANSB, FA, 4b, f. 1v, nr. crt. 18.

¹²³ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3, 8.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 13.

¹²⁶ *Ibidem*, 7a, f. 2r, nr. crt. 22.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 9v.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 26; f. 3r, nr. crt. 63.

¹³⁰ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 14.

¹³¹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5, 8.

¹³² *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3, 18.

¹³³ *Ibidem*, 7a, f. 2v, nr. crt. 46.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 54; f. 3r, nr. crt. 64.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 9v.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 2; f. 2v, nr. crt. 61; f. 3r, nr. crt. 85.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 36; f. 3r, nr. crt. 63.

¹³⁸ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

¹³⁹ SJANSB, f. 1v, nr. crt. 17.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 18.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3.

30¹⁴²; B. din județul Făgăraș: Veneția de Jos, 107¹⁴³; Făgăraș, 56¹⁴⁴; Șinca Nouă, 41¹⁴⁵; Șercaia, 38¹⁴⁶; Comăna de Jos, 35¹⁴⁷; Comăna de Sus și Cuciulata, câte 33¹⁴⁸.

Grav afectate au fost familiile celor morți sau dispăruți. În urma acestora au rămas 1.406 văduve (3,64% din totalul văduvelor transilvănene), din care: A. în județul Brașov: 238, reprezentând 16,93% din totalul pe cele două județe și 0,62% din totalul văduvelor transilvănene; B. în județul Făgăraș: 1.168 (1.142+26), reprezentând 83,07% din totalul pe cele două județe și 3,02% din totalul văduvelor transilvănene. Numărul orfanilor a fost de 2.893 (3,65% din totalul orfanilor transilvăneni), astfel: A. în județul Brașov 577, reprezentând 19,94% din totalul din totalul pe cele două județe și 0,73% din totalul orfanilor transilvăneni; B. în județul Făgăraș 2.316 (2.289+27), reprezentând 80,06% din totalul pe cele două județe și 2,92% din totalul orfanilor transilvăneni¹⁴⁹. Localitățile care au înregistrat cel mai mare număr de văduve și orfani au fost următoarele: A. din județul Brașov: Codlea, 30 văduve și 70 orfani¹⁵⁰; Feldioara, 18 văduve și 47 orfani¹⁵¹; Cristian, 17 văduve și 44 orfani¹⁵²; Prejmer, 16 văduve și 45 orfani¹⁵³; Râșnov, 16 văduve și 43 orfani¹⁵⁴; B. din județul Făgăraș: Dumbrăvița, cu 55 văduve și 90 orfani¹⁵⁵; Sâmbăta de Sus, cu 42 văduve și 25 orfani¹⁵⁶; Șinca Nouă, cu 41 văduve și 70 orfani¹⁵⁷; Holbav, cu 40 văduve și 66 orfani¹⁵⁸; Poiana Mărului și Tohanu Vechi, cu câte 39 văduve și 85/76 orfani¹⁵⁹.

Informațiile cuprinse în document evidențiază, de asemenea, efortul de război al comunităților. Potrivit actelor analizate, donațiile și contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat, pe parcursul războiului, la valoarea aproximativă de 1.220.800 lei¹⁶⁰ (10,27% din totalul contribuțiilor transilvănene), din care: A. din județul Brașov 129.300 lei, reprezentând 10,59% din totalul pe cele două județe și 1,09% din totalul celor transilvănene; B. din județul Făgăraș 1.091.500 (891.500+200.00) lei, reprezentând 89,41% din totalul pe cele două județe și 9,18% din totalul celor transilvănene. De câteva zeci de ori mai mari au fost însă

¹⁴² *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 7a, f. 9v.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 60.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 12.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 13, 16.

¹⁴⁹ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

¹⁵⁰ SJANSB, 4b, f. 1v, nr. crt. 5.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 8.

¹⁵² *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 6.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 7a, f. 3r, nr. crt. 69.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 54.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 63.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 46; f. 3r, nr. crt. 72.

¹⁶⁰ SJANSB, FA: 4b, f. 1v; 7a, f. 2r-3r, 4r-9v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

pagubele suferite. Acestea s-au ridicat la valoarea totală de 82.423.000 lei (28,86% din totalul pagubelor transilvănene), din care: A. în județul Brașov 59.420.000 lei, reprezentând 72,09% din totalul pe cele două județe și 20,81% din totalul pagubelor transilvănene; B. din județul Făgăraș 23.003.000 lei, reprezentând 27,91% din totalul din pe cele două județe și 8,05% din totalul pagubelor transilvănene¹⁶¹. Cele mai importante contribuții benevole au provenit din localitățile: A. din județul Brașov: Codlea, 40.000 lei¹⁶²; Târlungeni, 30.000 lei¹⁶³; Râșnov, 20.000 lei¹⁶⁴; Cernatu și Cristian, câte 10.000 lei¹⁶⁵; B. din județul Făgăraș: Făgăraș, 200.000 lei¹⁶⁶; Zărnești, 100.000 lei¹⁶⁷; Sohodol, 80.000 lei¹⁶⁸; Ileni, 60.000 lei¹⁶⁹; Telechi Recea, 55.000 lei¹⁷⁰; Bran și Vaida Recea, câte 50.000 lei¹⁷¹; Poiana Mărului, 36.000 lei¹⁷². Au suferit cele mai mari pagube, următoarele localități: A. din județul Brașov: Feldioara, 17.000.000 lei¹⁷³; Prejmer, 14.000.000 lei¹⁷⁴; Bod, 6.100.000 lei¹⁷⁵; Cristian, 4.500.000 lei¹⁷⁶; B. din județul Făgăraș: Bran și Zărnești, câte 2.500.000 lei¹⁷⁷; Făgăraș, 2.000.000 lei¹⁷⁸; Sohodol, Șimon și Veneția de Jos, câte 1.200.000 lei¹⁷⁹; Holbav, 1.000.000 lei¹⁸⁰.

¹⁶¹ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

¹⁶² SJANSB, 4b, f. 1v, nr. crt. 5.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 20.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 16.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 4, 6.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 7a, f. 9v.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 85.

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 66.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 29.

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 68.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 7; f. 3r, nr. crt. 76.

¹⁷² *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 29.

¹⁷³ *Ibidem*, 4b, f. 1v, nr. crt. 8.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 6.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 7a, f. 2r, nr. crt. 7; f. 3r, nr. crt. 85.

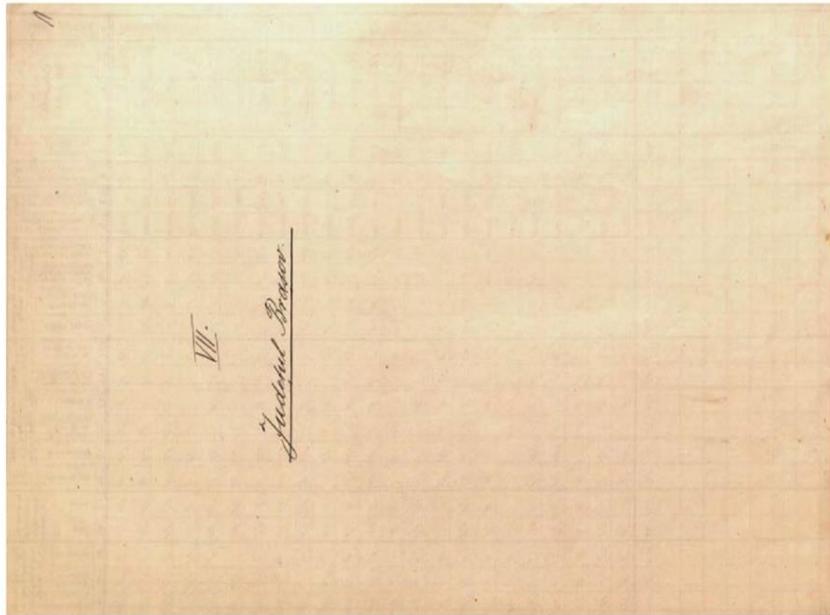
¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 9v.

¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 62; f. 3r, nr. crt. 66, 77.

¹⁸⁰ *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 26.

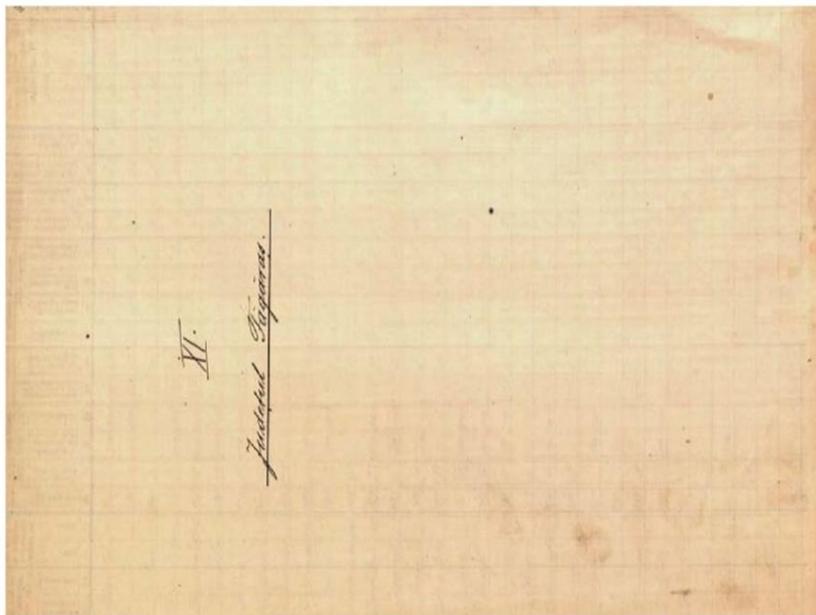
FACSIMILE

I. Centralizator al localităților rurale din județul Brașov, fila 1 (integral)

Numărul curent	Comunele din județ	Populația rurală a comunei		Populația rurală în anul 1900		Populația rurală în anul 1910		Populația rurală în anul 1920		Populația rurală în anul 1930		Populația rurală în anul 1940		Populația rurală în anul 1950		Populația rurală în anul 1960		Populația rurală în anul 1970		Populația rurală în anul 1980		Populația rurală în anul 1990									
		Populația rurală în anul 1900	Populația rurală în anul 1910	Populația rurală în anul 1920	Populația rurală în anul 1930	Populația rurală în anul 1940	Populația rurală în anul 1950	Populația rurală în anul 1960	Populația rurală în anul 1970	Populația rurală în anul 1980	Populația rurală în anul 1990	Populația rurală în anul 1900	Populația rurală în anul 1910	Populația rurală în anul 1920	Populația rurală în anul 1930	Populația rurală în anul 1940	Populația rurală în anul 1950	Populația rurală în anul 1960	Populația rurală în anul 1970	Populația rurală în anul 1980	Populația rurală în anul 1990	Populația rurală în anul 1900	Populația rurală în anul 1910	Populația rurală în anul 1920	Populația rurală în anul 1930						
1	Albani	50	57	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300			
2	Brașov	200	250	300	350	400	450	500	550	600	650	700	750	800	850	900	950	1000	1050	1100	1150	1200	1250	1300	1350	1400	1450	1500			
3	Blaj	100	120	140	160	180	200	220	240	260	280	300	320	340	360	380	400	420	440	460	480	500	520	540	560	580	600	620	640		
4	Bozovene	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420		
5	Carbunari	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450		
6	Cluj	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390		
7	Coșbuc	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430		
8	Drăgășani	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410		
9	Ștefănești	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380		
10	Șiboteni	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400		
11	Șirnița	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440		
12	Ștefănești	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	
13	Ștefănești	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	
14	Ștefănești	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	
15	Ștefănești	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	
16	Ștefănești	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	
17	Ștefănești	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	
18	Ștefănești	310	320	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	
19	Ștefănești	330	340	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	
20	Ștefănești	350	360	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	
21	Ștefănești	370	380	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	
22	Ștefănești	390	400	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	
23	Ștefănești	410	420	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	
24	Ștefănești	430	440	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	
25	Ștefănești	450	460	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	
26	Ștefănești	470	480	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	
27	Ștefănești	490	500	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	
28	Ștefănești	510	520	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800
29	Ștefănești	530	540	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820
30	Ștefănești	550	560	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840
31	Ștefănești	570	580	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860
32	Ștefănești	590	600	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880
33	Ștefănești	610	620	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900
34	Ștefănești	630	640	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920
35	Ștefănești	650	660	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940
36	Ștefănești	670	680	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940	950	960
37	Ștefănești	690	700	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940	950	960	970	980
38	Ștefănești	710	720	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940	950	960	970	980	990	1000
39	Ștefănești	730	740	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940	950	960	970	980	990	1000	1010	1020
40	Ștefănești	750	760	770	780	790	800	810	820	830	840	850	860	870	880	890	900	910	920	930	940	950	960	970	980	990	1000	10			

2. Centralizator al localităților rurale din județul Făgăraș, filele 1r-3r (integral)

1r

Comuna din județ	Populația în anul 1900		Populația în anul 1910		Populația în anul 1920		Populația în anul 1930		Populația în anul 1940		Populația în anul 1950		Populația în anul 1960		Populația în anul 1970		Populația în anul 1980		Populația în anul 1990			
	Populație	Sex																				
Albota	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50	100	50
...
Făgăraș	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500	1000	500
...
Județul Făgăraș	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000	10000	5000

2r

4. Tabloul nominal parțial cu participanții din orașul Făgăraș, filele 4r, 9v

Adresa: *Făgăraș*
 Oraș: *Făgăraș*
 Comuna: *Făgăraș*
 Populația română: *2045*

Tabloul nominal

despre locuitorii români, care au luat parte la războiul din anii 1914—1918

Numele și pronumele	Născut în comuna	Ocupația civilă	Gradul avut la mobilizare	A fost decorat cu medalia	A luat parte la războiul din anii 1914—1918													Observații		
					1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13			
<i>1. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>2. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>3. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>4. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>5. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>6. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>7. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>8. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>9. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>10. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>11. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>12. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>13. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>14. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>15. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>16. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>17. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>18. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>19. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>20. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																

Numele și pronumele	Născut în comuna	Ocupația civilă	Gradul avut la mobilizare	A fost decorat cu medalia	A luat parte la războiul din anii 1914—1918													Observații		
					1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13			
<i>1. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>2. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>3. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>4. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>5. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>6. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>7. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>8. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>9. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>10. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>11. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>12. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>13. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>14. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>15. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>16. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>17. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>18. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>19. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																
<i>20. Popescu, Ștefan</i>	<i>Făgăraș</i>	<i>scriitor</i>	<i>caporal</i>	<i>medalia</i>																

DESPRE SUFERINȚELE PREOȚILOR DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN PERIOADA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. 1914-1918

GHEORGHE FARAON¹

ABOUT PRIESTS SUFFERINGS IN FĂGĂRAȘ COUNTY DURING FIRST WORLD WAR. 1914-1918

ABSTRACT

The study is structured on ten subchapters, in which it is treated the worldwide political situation during the period prior to World War I start, and then it is described the political situation in Transylvania and in Făgăraș area, once by hostilities triggering and then the sufferings of Romanians and the way they were treated by Austro-Hungarian authorities, then it follows a chapter about the history of research and in the last five chapters it is treated the situation of priests which had to suffer during this period. The last chapter is dedicated to conclusions.

Keywords: war, priests, international situation.

I. Situația internațională la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

Situația internațională la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor era complicată. Nevoia de resurse a marilor puteri era tot mai pregnantă, iar mărirea sferelor de influență, atât în Europa, cât și pe alte continente, erau principalele obiective urmărite de acestea. Numeroasele crize politico-diplomatice, dar și militare, au marcat această perioadă.

Pentru realizarea acestor obiective au fost create două importante alianțe politico-militare. Primul acord a fost încheiat în anul 1879 între „Germania și Austro-Ungaria, fiind numit dubla alianță”², iar odată cu aderarea Italiei la această alianță, în anul 1882, s-a definitivat primul bloc militar de pe continent, el fiind cunoscut sub denumirea de *Tripla Alianță*³; această alianță mai era cunoscută și sub denumirea de *Puterile Centrale*. Regatul României, datorită situației politice, economice și militare (încerca prin acest mod să se opună ascensiunii Rusiei), a strâns relațiile cu Viena și la 18/30 octombrie 1883, semnează *Tratatul secret*⁴, prin care se apropie de aceasta. Tratatul a fost prelungit „de patru ori, ultima dată în anul 1913”⁵.

¹ Muzeograf-conservator, doctorand în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: geo.faraon@yahoo.com.

² Imanuel Geiss, *Istoria lumii. Din preistorie până în anul 2000*, București, Editura All, 2008, p. 468.

³ *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 303.

⁴ Emil Stoian, *Intrarea trupelor române în Bran - 15 august 1916*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, Alba Iulia, Editura Altip, 2014, p. 121.

⁵ Dragomir Silviu Bertoni, *Relațiile româno – austro-ungare în perioada 1900-1914*, teză de doctorat, mss., Craiova, 2012, p. 15-16.

Al doilea bloc militar s-a numit *Tripla Înțelegere*⁶ și a fost format inițial din Franța și Marea Britanie, în anul 1893, la care aderă și Rusia în 1907; înțelegerea mai era cunoscută sub denumirea de *Antanta cordială*.

Tendențele antagoniste ale celor două blocuri au culminat cu izbucnirea la 28 iulie 1914 a Primului Război Mondial. Pretextul izbucnirii războiului a fost asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, de către extremistul sârb Gavriilo Princip, sprijinit de organizațiile *Unire sau moarte (Mâna neagră)* și *Bosnia tânără*⁷.

Evenimentul a fost pe larg comentat de gazetele și ziarele vremii, astfel și ziarul făgărășean *Olteanul*⁸ anunța cu litere mari uciderea la Sarajevo a moștenitorului coroanei habsburgice.

Conflictul armat nu a mai putut fi evitat: „Războiul dintre Austro-Ungaria și Serbia a izbucnit. Austro-Ungaria a trimis Serbiei un ultimatum cu cereri grele, pe care Serbia nu le-a primit. Astfel Austro-Ungaria și Serbia au intrat în stare de război, duminică 28 iulie”⁹.

II. Izbucnirea războiului și situația în zona Făgărașului

În cursul lunii iulie cercurile conducătoare de la Berlin și Viena au purtat discuții despre „sanționarea Serbiei și evaluarea poziției celorlalte puteri europene”¹⁰. István Tisza, primul ministru al Ungariei, pe tot parcursul discuțiilor era pesimist și se temea de reacția populației românești din Transilvania față de măsurile luate contra sârbilor. El cere în mai multe rânduri ca trupe mobilizate să rămână în Transilvania: „(...) pe 19 iulie, când apare clar hotărârea de a ataca Serbia, Tisza, cu obsesiile sale, cere ca trupele mobilizate să rămână în Transilvania, în special cele majoritar ungurești, de honvezi”¹¹.

Criza declanșată după asasinarea prințului moștenitor a adus o stare de neliniște în Transilvania. Această stare a fost adâncită și de incertitudinile și ambiguitatea cercurilor politice de la București, care înclinau spre neutralitate.

Odată declanșat conflictul armat, a urmat mobilizarea generală decretată pe data de 2 august 1914¹², iar îngrijorarea autorităților budapestane era la cote maxime față de populația românească, ele fiind conștiente de faptul că românii nu au uitat cum au fost tratați de acestea, „mai ales că de abia trecuseră câteva luni de la eșecul tratativelor purtate cu reprezentății politici ai acestora”¹³.

Pe parcursul celor patru ani de război au fost mobilizați din rândurile transilvănenilor „926.500 de soldați și ofițeri. Pe naționalități situația se prezintă astfel – români 484.924 (52,27%), maghiari 257.110 (27,75%), germani 87.500

⁶ I. Geiss, *op. cit.*, p. 469.

⁷ Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 590.

⁸ *Olteanul*, nr. 25/1914, p. 1.

⁹ *Libertatea*, XII, nr. 32, 14/27 iulie 1914, Orăștie, f. 1.

¹⁰ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război, 1914-1916*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 44.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016, p. 22.

¹³ Ioan I. Șerban, *Românii din armata austro-ungară în anii primului război mondial*, în „*Annales Universitatis Apulensis*”, I-II, 1998-1999, p. 203.

(9,44%), alții (evrei, ruteni, slovaci, țigani etc.) 10,52%”¹⁴. Contrar temerilor autorităților oficiale, mobilizarea populației românești s-a făcut fără incidente majore. Despre trăirile făgărășenilor în urma atentatului din Serbia găsim următoarele mărturii: „(...) o mare jale în toate sufletele”¹⁵, fiind convinși că acest atentat a dus la „mobilizarea generală a armatei”¹⁶.

Momentul izbucnirii conflictului îl găsim descris în localitatea Vad astfel: „(...) evenimentul a fost vestit în sat prin tragerea clopotelor și anunțat ca toate evenimentele importante de Iacob Țiganul (cel care suna dintr-un corn de vită). El vestea începutul războiului și faptul că toți bărbații până la 30 de ani să se prezinte la încorporare”¹⁷.

Din datele referitoare la românii făgărășeni găsim următoarea statistică: „(...) din totalul de 83.660 de locuitori români, 12.092 soldați au fost trimiși pe front și 1.392 au fost mobilizați la alte munci”¹⁸.

III. Situația populației civile românești din Transilvania

Pe fondul desfășurării primilor ani de război, situația populației civile românești din zona Transilvaniei a fost destul de dificilă, autoritățile maghiare le-au suspectat în permanență de lipsă de patriotism și fidelitate. Erau vizate în special zonele de graniță precum Brașovul, Făgărașul, Sibiu, Hunedoara etc., încă din luna iulie a anului 1914 fiind luate măsuri menite să oprime sentimentele naționale ale românilor.

Pe baza „Legii măsurilor excepționale în caz de război” și a unor ordonanțe, după punerea lor în aplicare au avut drept efect „militarizarea economiei, suprimarea unor drepturi cetățenești fundamentale, instituirea curților marțiale, îngrădirea autonomiei bisericești ș.a.”¹⁹, precum și adoptarea în anul 1915 a Legii nr. XVIII, conform căreia „printr-un simplu denunț și a unei cercetări sumare putea fi acuzat de trădare a patriei”²⁰; mulți români au avut de suferit, fiind declarați trădători de patrie, bunurile fiindu-le confiscate.

Printre măsurile represive luate de autorități se numărau: amenințări, șicane, bătăi, procese de agitație și spionaj, condamnări la închisoare și chiar asasinat.

Conform măsurilor excepționale instituite de oficialitățile ungare, se alcătuiau listele infidelilor în fiecare plasă și comitat, înregistrându-se cu atenție fiecare exponent al spiritului românesc, cărora li se înscenau procese de „agitație”, fiind aspru pedepsiți.

În noaptea de 14/27 spre 15/28 august 1916, Regatul României va intra în război alături de Tripla Înțelegere, declanșând ostilitățile contra Austro-Ungariei.

¹⁴ L. Maior, *op. cit.*, p. 191-192.

¹⁵ C. Băjenaru, *Făgărășenii și Primul Război Mondial. Memorie și istorie (I)*, în „Țara Bârsei”, XIII (XXIV), nr. XIII (serie nouă), 2014, p. 118.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Gh. Faraon, *Contribuție la istoria Țării Făgărașului. Participarea vâdenilor la Primul Război Mondial*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 182.

¹⁸ Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului*, în „Cumidava”, XII, 1979-1980, p. 287.

¹⁹ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 11-12.

²⁰ C. Băjenaru, *Contribuții făgărășene în timpul Primului Război Mondial (1914-1918)*, mss., Biblioteca-fond documentar a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”, f. 1.

Vestea a dus la un val de entuziasm în inimile românilor făgărășeni: „Vine România, Vine România!, era cuvântul care flutura pe toate buzele”²¹.

În această perioadă a avut loc asasinarea liderului politic al românilor din Făgăraș, avocatul Ioan Șenchea; acesta a fost surprins de jandarmii unguri în pădurea de la Cincu și fără vreo judecată prealabilă – sub pretextul trădării de patrie și al spionajului –, a fost împușcat pe loc, iar trupul i-a fost aruncat sau îngropat într-o zonă nedepistată până acum²².

Cu toate acestea, armata română a fost primită cu mare bucurie de locuitorii zonei, în localitatea Vad „oamenii îi îmbrățișau pe soldați oferindu-le fructe și flori, iar aceștia la rândul lor le aruncau pâine din căruțele de manutanță”²³.

Însă lucrurile nu au stat așa cum spera majoritatea românilor, cu ajutorul armatei germane trupele austro-ungare reușind să oprească ofensiva armatei române și chiar să recupereze vechiul teritoriu. Ordinul a venit „într-o zi de luni”²⁴, iar populația Făgărașului privea cu regret și resemnare armata română care acum se retrăgea. Românii făgărășeni erau îngroziți de perspectiva revenirii administrației maghiare, de aceea o mare parte din fruntașii și intelectualii satelor vor lua drumul pribegiei și se vor refugia peste munți. Astfel, în perioada 18 septembrie-29 noiembrie are loc contraofensiva trupelor germano-austriece, conduse de generalul Erich von Falkenhayn, iar pe data de 4 octombrie 1916 Făgărașul va fi reocupat.

Acum începe practic o nouă etapă a măsurilor represive luate de guvernul budapestan, prin ordinul nr. 4.845 din 31 august 1916, dat de ministrul ungar de interne conducerii tuturor comitatelor din Transilvania, care prevedea „supravegherea și urmărirea cu maximă vigilență a mișcărilor naționaliștilor români (...), a activității mișcărilor naționale române și mai ales activității asociațiilor românești”²⁵.

Conform măsurilor excepționale instituite de oficialitățile ungare se alcătuiau „listele infidelilor” în fiecare plasă și comitat, înregistrându-se cu atenție fiecare exponent al spiritului românesc, cărora li se înscenau procese de „agitație”, fiind aspru pedepsiți.

Aceste măsuri represive vor prevedea arestarea, încarcerarea și deportarea intelectualilor români: preoți, dascăli, notari, avocați și ziariști români transilvăneni acuzați de trădare de patrie, simpatie față de Regatul român, instigare împotriva autorităților, spionaj în favoarea României și instigare contra națiunii maghiare și legii maghiare. Cu alte cuvinte, autoritățile maghiare au intenționat extragerea și alungarea din mijlocul comunităților românești a liderilor formatori de opinie și în mod special a preoților.

Documentele vremii ne dezvăluie că ridicarea și internarea fruntașilor români nu s-a realizat pe baza unor dovezi clare, cu atât mai puțin în urma unor procese juridice și a unor verdicte emise de autoritățile competente, fiind în multe cazuri nimic

²¹ Victor Cornea, *Țara Făgărașului în luptele politice din Ardeal*, în vol. „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928”, vol. III, București, 1929, p. 1.513.

²² *Oltul*, nr. 77/1919, p. 4.

²³ Gh. Faraon, *op. cit.*, p. 187.

²⁴ C. Băjenaru, *Comitatul ...*, p. 257.

²⁵ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, p. 20.

altceva decât rezultatul unui abuz generat de tensiunea încinsă a războiului, precum și a excesului de zel al autorităților locale ungurești de a-i dezavua pe posibili trădători ai patriei.

Locurile de internare au fost lagărele înființate în orașele Șopron (astăzi, în vestul Ungariei, la granița cu Austria), în localitățile din jur și Voivodina (nordul Serbiei). Temnițe folosite de autorități au fost la Cluj, Făgăraș, Târgu Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vaș.

IV. Istoricul cercetării

Printre cei care s-au ocupat de această problemă s-a numărat Sebastian Stanca, care consemnează următoarea statistică: au fost internați 140 preoți, cu un total de 113 ani, 2 luni, 14 zile; un alt număr de 112 preoți internați, însă fără date precise; 85 preoți închiși în temniță; preoți duși în pribegie - 106; preoți omorâți - 34.

Preotul profesor Mircea Păcurariu ne mai dă un număr de 8 preoți uciși în zona de vest după 1 Decembrie 1918; preoți osândiți la moarte, 4; preoți asasinați în închisoare, 15; au murit în închisori 13 preoți; au murit în pribegie 17 preoți; au stat în închisoare 23 de preotese²⁶.

Grigore N. Popescu are o lucrare consistentă în care apare un număr de 175 de preoți internați sau închiși în această perioadă²⁷.

O serie de scrieri despre situația românilor din Transilvania găsim și în opera episcopului ortodox Roman R. Ciorogariu, care în memoriile sale atinge și el acest subiect al refugierii intelectualilor peste munți în România. Din scrierile sale aflăm că din zona Brașovului și Făgărașului s-au refugiat 80 învățători ortodocși și 14 uniți, apoi circa 60 de preoți²⁸.

Acest subiect a fost tratat și în articolul scris de Romulus Cândea în revista *Candela*, ce apărea la Cernăuți²⁹. Acesta dă următoarele date privind internările preoțimii din arhidieceza română ortodoxă a Transilvaniei: 97 de preoți au fost internați, 45 întemnițați; din Alba Iulia au fost 5 internați și 3 întemnițați pe mai scurtă vreme; din tractul Brașovului 7 internați, 3 întemnițați; din tractul Sibiului 11 internați la izbucnirea războiului cu România, 8 internați cu 3 săptămâni mai târziu, 4 întemnițați; din Trei Scaune au fost internați 12 preoți, iar pe 8 i-au întemnițat. Din protopresbiteratele Avrigului (3 internați, 1 întemnițat) și al Făgărașului (1 internat și 5 întemnițați), au fost în pribegie 106 preoți, dintre care 2 protopopi – al Avrigului și al Branului. De la Avrig începând, în întreaga Țara Oltului, ca și în Țara Bârsei, sate de-a rândul au rămas fără preot.

Dintre autorii care ating tangențial acest subiect îl amintim și pe Valer Moga, care într-un articol apărut la Alba Iulia³⁰ amintește de situația preoților români de la

²⁶ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986.

²⁷ Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, Tipografia „Vremea”, 1940.

²⁸ Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 79-82.

²⁹ Romulus Cândea, *Biserica ardeleană în anii 1916-1918*, în „Candela. Revistă teologică și bisericească”, XXXVII, nr. 10-11, Cernăuți, 1926, p. 244-253.

³⁰ Valer Moga, *De la patriotismul dinastic la România Mare. Bisericile românești din Transilvania în tumultul politic al anilor 1914-1918*, în „Annales Universitatis Apulensis”, 15/II, Alba Iulia, 2011, p. 355.

începutul războiului. Conform datelor acestuia, la 24 octombrie 1917 fuseseră internate 825 de persoane.

V. Preoți făgărășeni deportați de autoritățile austro-maghiare

Bunea Ioan, preot greco-catolic din Vad³¹, internat de autoritățile maghiare timp de 1 an și 8 luni, începând cu data de 1 septembrie 1916. Cei vizați au fost luați de acasă, fiindu-le interzisă luarea vreunui bagaj cu ei, apoi au fost îmbarcați în tren și duși în Ungaria.

Cațavei Petru, preot în Rodbav³², ulterior în Lisa. Lupta îndârjită purtată ani de-a rândul cu șaiii din comună pentru câștigarea de drepturi egale la averea comunei și susținerea școlii „mi-a atras ura prim-pretorului sas Hening, care m-a pus pe lista neagră și la 1 septembrie 1916 am fost internat în comuna Repce Kóhalom. Șase luni am stat aici, susținându-mă ca scriitor în cancelaria notarială, până la 15 martie 1917. Întors acasă mi-am aflat soția și trei copii alungați de acasă, locuința ocupată de armata germană și tot avutul devastat”.

Conta Gheorghe, preot ortodox în Cincu³³, deținut în 7 septembrie 1916. „(...) la ordinul prim-pretorului sas Hening, am fost expediat la Șopron. Internat în comuna Lakfalva până în 20 iulie 1917. În absența de acasă, soldații unguri mi-au prefăcut locuința în cazarmă și magazie, devastând tot”. În timpul internării s-a îmbolnăvit de o boală incurabilă de picioare.

Cosma Augustin, preot-profesor greco-catolic din Vad³⁴, a absolvit teologia la Budapesta, fiind hirotonit ca preot de episcopul greco-catolic de Oradea Mare, Valeriu Traian Frentiu. În timpul studenției sale a fost ales vicepreședinte al asociației studenților români „Petru Maior” din Budapesta; în această calitate s-a manifestat deschis pentru eliberarea românilor ardeleni de sub hegemonia autorităților maghiare. Pentru militantismul său, poliția din Budapesta a cerut exmatricularea lui din Academia Teologică budapestană.

La începutul războiului, în 1914, a revenit la Vad, unde a continuat să activeze pentru unirea Ardealului cu România. Autoritățile locale, în frunte cu jandarmii, solgăbirăul (pretorul) din Șercaia și fôişpanul (prefectul) Făgărașului, au „sesizat” pericolul și l-au trecut pe lista „suspecților”.

Astfel, în anul 1917 a fost internat timp de 18 luni la Füleș, împreună cu tatăl său, învățătorul Gheorghe Cosma, acesta fiind persecutat de autoritățile maghiare, fiind acuzat de lipsă de zel în propagarea limbii maghiare în școală, de aceea a fost pensionat forțat în anul 1910, împreună cu fratele său.

Cosma Emilian, teolog greco-catolic³⁵, fratele lui Augustin Cosma.

Mandea Dimitrie, preot ortodox în Porumbacu de Jos³⁶. „Deținut în 4 mai 1918, am fost expediat cu un jurat comunal la Șopron, unde am fost internat în comuna Sercz cu alți 12 țărani și cu învățătorul Ion Pampu din Hozman, care a murit

³¹ Gh. Faraon, *op. cit.*, p. 185.

³² S. Stanca, *op. cit.*, p. 75.

³³ *Ibidem*, p. 79.

³⁴ Gh. Faraon, *op. cit.*, p. 185.

³⁵ S. Stanca, *op. cit.*, p. 75.

³⁶ *Ibidem*, p. 93.

la opt zile după ce a fost eliberat. Cu traiul am dus-o foarte greu. Am trăit zile foarte amare. În 18 ianuarie 1918 am fost eliberat”.

Muşat Aurel, preot ortodox în Ucea de Sus³⁷. „Acuzat ca iredentist, am fost deţinut în 21 mai 1910 şi închis în temniţa din Braşov, de aici dus la Târgu-Mureş, de unde, după trei săptămâni, am fost eliberat. Urmărit din nou m-am refugiat în Vechiul Regat. După căderea Bucureştilor, am fost deţinut din nou şi închis în Braşov până la 25 decembrie 1916. Întors acasă, am fost declarat în 27 ianuarie internat şi expedit la Şopron. Internat în comuna Locsmand, am fost eliberat la 5 iunie 1917 şi pus sub supravegherea jandarmeriei până la revoluţia din 1918”.

Stoicanea Vasile, preot ortodox în Şercaia³⁸. „(...) pus sub acuza de înaltă trădare cu soţia mea, mi s-au făcut două percheziţii. La 1 septembrie 1916 m-au arestat în Şona şi prin ploaie m-au dus la Sighişoara. În Şoarş un jandarm secui a vrut să mă spintece. Auzind, însă, că fac rugăciuni pentru nevastă şi copii s-a înmuiat şi m-a lăsat. Expedit la Şopron, am fost internat în Repcekóhalom, unde m-am susţinut ca pedagog al copiilor unui pădurar. Stam la masă cu ei, dar mie îmi dădeau altă mâncare, rea. Am trăit mai mult cu pâine şi cartofi primiţi pe ascuns de la copile şi cu măcriş de pe câmp. La Paşti, în 1917, trecând în Şopron pe lângă un ofiţer român prizonier, acesta mi-a şoptit în treacăt: „Nu dispera părinte, Dumnezeuul strămoşilor e cu noi!”. Am fost eliberat în 5 iunie 1917. Acasă m-a aşteptat o scrisoare ascunsă sub o grindă din grajd, în care ofiţerii români retraşi din comună mă felicitau pentru suferinţele mele”.

Nicolae Şoneriu din Cincu³⁹, seminarist internat la Şopron.

VI. Preoţi făgărăşeni întemniţaţi de autorităţile austro-maghiare

Boeriu George, preot greco-catolic în Telechi-Recea⁴⁰, judeţul Braşov, s-a refugiat la Câmpulung Muscel cu soţia. În primăvara anului 1917 au fost arestaţi de unguri şi duşi la Ploieşti, apoi la Braşov şi Făgăraş, de unde, după cinci săptămâni, au fost transferaţi la temniţa din Cluj, unde au fost închişi şapte luni. În noiembrie 1917 au fost eliberaţi, însă la nici două săptămâni preotul a decedat, fiind înmormântat la 1 decembrie 1917.

Borzea Nicolae, Făgăraş, Oradea-Mare⁴¹, 5 septembrie 1916-mai 1917; protopop ortodox al Făgăraşului între anii 1905-1936. După Marea Unire a fost ales deputat, apoi senator în Parlamentul României Mari. La moartea sa, survenită pe 11 iunie 1936, Nicolae Iorga a scris următoarele: „S-a stins la Făgăraş un om din cei vechi ai Ardealului, voinic şi inimos, cald la prietenie, gata la faptă, bucuros să ajute oriunde”.

³⁷ *Ibidem*, p. 98.

³⁸ *Ibidem*, p. 112.

³⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 191.

⁴¹ Cătălin Teulea, *Pagini din istoria Protopopiatului Ortodox Făgăraş*, în „Apostolat în Ţara Făgăraşului”, II, nr. 18, 2008, p. 2.

Brumboiu Moise, preot greco-catolic născut la Calbor⁴², a activat ca preot la Tohanu și Brașov (1913-1922), apoi ca vicar arhiepiscopal al Făgărașului din anul 1922. A absolvit Academia Teologică din Blaj și facultatea de drept de la Budapesta.

Bunea Ion, preot greco-catolic din Vad⁴³, județul Brașov. A fost internat în Șopron timp de un an și opt luni.

Capătă Ioan, preot ortodox în Șona⁴⁴. „(...) după retragerea trupelor române am fost pârât de un catolic din sat că am fraternizat cu românii și am pomenit pe regele Ferdinand. În 16 mai 1917 m-au deținut jandarmii. Dus pe jos la Brașov, am fost expedit la Cluj, stând o noapte întreagă în ploaie și vânt pe tampoane, căci în vagon nu m-au lăsat soldații. În temnițele Clujului am îndurat torturi cumplite. În 5 dec[embrie] 1917 m-au osândit la 5 ani pușcărie. În 26 martie 1918 am fost achitat de Curtea de casație, dar internat în Cluj. Întors acasă, în 28 mai 1918, n-am mai aflat nimic, nici ce mânca, nici ce îmbrăca”. A fost în permanență în conflict cu autoritățile austro-maghiare, datorită susținerii drepturilor românilor și a afirmării sentimentelor naționale.

În anul 1912 va fi întemnițat prima dată, timp de o lună, pentru că a cântat „Deșteaptă-te române”, ca mai apoi în 1917 să fie închis pentru a doua oară, timp de 18 zile, fără a i se aduce vreo învinuire.

Dragomir Trandafir⁴⁵, preot ortodox în Arpașu de Jos. A fost arestat și închis la Cluj timp de șase săptămâni, apoi internat la Zimbor, între 15 septembrie 1916 și 18 noiembrie 1918.

Ganea Mihail, preot ortodox în Veneția de Jos⁴⁶. A fost deținut în 12 februarie 1917 de jandarmii unguri pe motivul că la serviciul divin, în biserică, a pomenit pe regele Ferdinand I și familia domnitoare. Escortat la Cluj, a fost închis în temnița „Honvédkerületi fogház”⁴⁷, unde a stat 21 de luni, până la „revoluția din 2 noiembrie 1918”⁴⁸, când a fost eliberat. Batjocorit, ocărat și maltrat de ofițerii investigați, a fost osândit la opt ani și jumătate de temniță ordinară, înăsprită în fiecare săptămână cu 2 zile de întuneric și post. Întors acasă și-a aflat casa jefuită de armatele cotropitoare. În urma grelelor suferințe a murit în 2 decembrie 1918, în vârstă de 48 ani, rămânând în urma lui soția cu un copil de 2 ani, în lipsă și fără nici un ajutor.

Motoc Maxim, preot greco-catolic în Săsciori⁴⁹, județul Brașov: „La intrarea României în război am fost arestat în biserică, învinuit că am ațâțat oamenii în contra unei patrule. Am scăpat cu viață numai mulțumită intervenției foștilor notar și vicenotar Traian Herseni și Ioan Gavrilă. După retragerea oștilor române, pârât ca trădător. Am stat închis la Odorhei vreo 10 zile. Am fost eliberat, însă mult timp suspectat și urmărit”.

⁴² Ioan Grecu, Ioan Funar, Lucia Baki, *Personalități din Țara Făgărașului*, ediția a II-a, Făgăraș, 2015, p. 44.

⁴³ *Ibidem*, p. 135.

⁴⁴ S. Stanca, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 155; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 268.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 82-83.

⁴⁷ District militar.

⁴⁸ Dan Brudașcu, *Cluj-Napoca și Marea Unire*, Cluj-Napoca, 1998, p. 10.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 208.

Popița Ion, preot ortodox în Comăna de Jos⁵⁰. „Pârât de notarul satului că am făcut servicii armatei române, pomenind la liturghie pe regele Ferdinand, am fost deținut la 1 noiembrie 1917 și închis în temnița din Cluj, unde am avut parte de un tratament asiatic. M-a eliberat revoluția din noiembrie 1918”.

Răduleț Ion, preot ortodox în Seliștat⁵¹. „Am fost luat de un maior de jandarmi ca zălog pentru populația din comună, urmând să fiu împușcat dacă vreun român din sat ar săvârși cel mai mic act suspect. În 25 septembrie am fost expediat la Becicherecul Mare”, de unde s-a întors la 24 octombrie 1917.

Popa Lazăr, preot ortodox în Șinca Nouă⁵², închis la Cluj, în perioada 1 septembrie 1916-1 octombrie 1918. Sentința de condamnare a părintelui a fost pronunțată de Tribunalul Diviziei honvezilor din Cluj, nr. 421 din 23 martie 1917. Spiciuim: „Deținutul, aflat în arest preventiv, Lazăr Popa, născut și cu domiciliul în Șinca Nouă, de 64 de ani, de religie ortodoxă, căsătorit, preot ortodox, se face vinovat de crimă împotriva armatei statului, pe care a făcut-o prin aceea că în toamna anului 1916, când trupele românești dușmane au ocupat comuna Șinca Nouă, și-a permis să intre în înțelegere cu dușmanul, cu scopul de-a avantaja trupele sale și a ne dezavantaja armata proprie și anume: a) Și-a exprimat deschis simțămintele sale antimaghiare, prin aceea că la alegerea de primar, care a avut loc sub prezidiul ofițerilor dușmani, a colaborat cu ei, protestând împotriva alegerii fostului ajutor de primar Ilie Flucus, în acest post, socotind că pe acesta l-au pus maghiarii și că lor nu le trebuie un astfel de om; b) După retragerea dușmanilor, a plecat de bună voie cu ei în România, de unde s-a reîntors cu aprobarea comandantului aliaților germani abia la sfârșitul lunii decembrie în anul trecut (1916-n.ed.) (...). Pe baza articolului 329 din legile militare, s-a avut în vedere și faptul că acuzatul, ca preot, prin atitudinea sa, prin care a sprijinit dușmanul, a influențat foarte defavorabil pe credincioșii săi în simțămintele lor patriotice. Sentința: Acuzatul este condamnat la 8 ani închisoare, cu post cu pâine și apă o zi pe lună, în zilele de post urmând să doarmă pe dușumea; i se înăsprește pedeapsa, ca să fie ținut izolat (singur) în carceră în prima, a patra și a opta lună, pe toată perioada condamnării; în afară de aceasta, este condamnat și la pierderea slujbei preoțești”⁵³.

În urma recursului, judecat la Înalta Curte a Honvezilor din Budapesta, nr. 222 din 27 iulie 1917, pedeapsa i-a fost redusă la 3 ani închisoare, o zi de post cu pâine și apă odată la două luni, când va dormi pe dușumea; iar în primul și al doilea an de închisoare va face câte 14 zile de carceră⁵⁴.

Popa Alexandru, preot ortodox în Lisa⁵⁵, județul Brașov; în momentul retragerii armatei române din Transilvania s-a refugiat în Moldova, unde a rămas până în toamna anului 1918.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 105.

⁵¹ *Ibidem*, p. 106.

⁵² *Ibidem*, p. 121.

⁵³ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 184.

⁵⁴ Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 1.206/1917; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 250.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 215.

Langa Petru, preot greco-catolic din Șercaia⁵⁶. În raportul nr. 397 din 1936 al preturii Șercaia către prefectura Făgăraș se specifică: „(...) înainte de război a fost un înflăcărat luptător naționalist scriind în *Gazeta de Transilvania* din Brașov; condamnat de justiția ungurească în mai multe rânduri. La intrarea armatelor române în Transilvania a fost internat la Füleș, Șopron. A decedat în ziua de 1 septembrie 1917, departe de familie și de credincioși”.

Sas Dănilă, preot greco-catolic în Homorod⁵⁷; originar din localitatea Hurez, județul Făgăraș. A studiat la Blaj și a fost hirotonit pe seama parohiei unite Homorod. În august 1916 a fost arestat de autoritățile maghiare pentru că nu a dat curs ordinului de retragere din fața frontului, fiind internat în Șopron, unde a stat până la sfârșitul anului 1917. După Marea Unire a păstorit în localitatea Feneș, din județul Cluj, unde a și trecut la Domnul în anul 1931.

Turcu Dionisie, din Șoarș⁵⁸, deținut în închisoarea din Sighișoara.

VII. Preotese internate și întemnițate

Maria Flucuș, din Șinca Nouă⁵⁹, internată în lagărul din Füleș, sub acuzația că a primit cu simpatie trupele române.

Ana Popa, preteasă ortodoxă din Lisa⁶⁰. „După lupta de la Porumbac, bărbatul meu a trecut munții cu armata română. Din 2-25 decembrie 1916 veneau în toată noaptea jandarmii la percheziție amenințându-mă că mă spânzură. În 26 decembrie m-au dus în temnița din Brașov. Cei doi copii, unul de 11 și unul de 9 ani au rămas singuri. Istovită de drum, pe frig și ninsoare, un jandarm m-a izbit cu pumnul, strigând: „Urcă, Dumnezeuul tău de putoare valahă!”. A doua zi ne-au dus la Cluj, 1.300 bărbați și 220 femei. Pe drum batjocuri, huiduieli și scuipări. Închisă într-o odaie murdară cu țigănci și alte haimanale, am stat până la 26 iulie 1917. Mulți au mâncat bătaia strașnice, le plesnise pielea de curgea sângele șiroi, alții s-au umplut de bube. Zilnic mureau 3-4. Copiii adunau cojile din gunoi și le rodeau. Acuzată cu trădare, după cinci pertractări, neputându-se dovedi nimic m-au eliberat. Acasă totul ni se pustiise”.

Preteasa Stoicanea, din Șercaia⁶¹. „A doua zi după ce născusem, jandarmii mi-au făcut percheziție. Doi au stat strajă la patul meu făcând glume triviale. Pe bărbat l-au deținut. Pe mine m-au maltratată să le dau scrisori secrete. Am leșinat. După plecarea bărbatului meu am fost mereu șicanată de organele administrației”.

Preteasa Maria Bărbat din Șercăița⁶², a fost amenințată cu pușca pentru a deconspira locul din pădure unde era ascuns preotul. Mai târziu aflăm despre ea următoarele: „(...) am aflat pe preteasă acasă, eliberată din arestul de la Cluj, aproape îmbătrânită și puterile istovite de suferință, dar mulțumită lui Dumnezeu că am aflat-

⁵⁶ *Ibidem*, p. 137; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 123.

⁵⁷ Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 299.

⁵⁸ Ioan Vlad, *Brașovul și Marea Unire*, vol. III, Brașov, 2018, p. 1187.

⁵⁹ C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 258.

⁶⁰ S. Stanca, *op. cit.*, p. 152; Nicolae Borzea, *Organizarea Românilor Olteni în orașul Făgăraș*, Făgăraș, Tiparul Tipografiei Miron Neagu, 1925, p. 14.

⁶¹ *Ibidem*, p. 152.

⁶² C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 250.

o în viață”⁶³ (carte poștală expediată de preotul Bărbat Dumitru din Șercăița, către protopopul Grigoriu din Vaslui). Aceasta a fost „internată și torturată pentru neam și legea română”⁶⁴.

Muntean Rozeta, fiica preotului N. Muntean din Lisa, fiind de asemenea închisă timp de cinci săptămâni deoarece a întâmpinat cu euforie trupele române.

VIII. Preoți refugiați în România

Aldea Octavian, Șinca Veche⁶⁵, teolog, viitor preot romano-catolic.

Bărbat Dumitru, Șercăița⁶⁶, județul Brașov. Preotul s-a refugiat în Moldova în perioada august 1916-noiembrie 1918.

Boer Ilarie, Grid⁶⁷. Refugiat în România și apoi în Rusia din septembrie 1916 până în decembrie 1918.

Bărglăzan Nicolae, Porumbacu de Sus⁶⁸.

Boer Nicolae, Grid⁶⁹; refugiat în România și apoi în Rusia din septembrie 1916 până în decembrie 1918.

Borzea Pavel, Viștea de Sus⁷⁰. Curând după intrarea României în război în 1916, câțiva preoți ortodocși din Țara Făgărașului se întruneau destul de des, în diferite locuri, spre a se consfătui în vederea evenimentelor. Într-o noapte au fost încercuiți de jandarmii unguri. Preotul Pavel Borzea s-a ascuns într-o pivniță părăsită pe câmp, unde a stat mai multe zile. Nefiind găsit de poterile ungurești, întregul sat a fost amenințat cu incendierea. Preotul anunțat printr-un bătrân sătean despre pericolul ce amenință satul, s-a predat. A fost amenințat cu împușcarea. Prin deosebită dibăcie, travestit în haine țărănești, a reușit să fugă în Țara Românească, de unde s-a refugiat în Moldova până la sfârșitul războiului. Aceeași soartă a avut-o și preotul Alexandru Popa din comuna Lisa-Făgăraș, care la fel, travestit, a trecut munții, pribegind până în 1919. Menționăm că în anii 1910, 1911 și 1912 a fost pedepsit împreună cu preoții Solomon Făgărășanu, Ilie Mănecuță, Ioan Banciu, Trandafir Dragomir și Pavel Monea, „cu pierdea salariului tot pentru atitudinea românească”⁷¹.

Chiușdea David, Șinca Nouă⁷²; în raportul nr. 195 din 7 februarie 1936 al plășii Arpașu de Jos către prefectura din Făgăraș se menționează că preotul a fost „(...) urmărit în 1916 pentru purtarea sa demnă și românească, s-a refugiat în pădurea Strâmba, unde după câteva zile de pribegie a fost prins și arestat. Dus la Șinca Veche, condamnat la moarte, însă, cu ajutorul câtorva prieteni și cunoscuți din Șinca Veche, a fugit din închisoare și vreo 7 zile a umblat ascuns prin pădurile de pe hotarul comunei. La retragerea armatei române a luat calea pribegiei și s-a refugiat împreună

⁶³ Carte poștală expediată din Șercăița în 19 februarie 1919 la Vaslui (Colecția Cristian Scăiceanu, București).

⁶⁴ N. Borzea, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁵ Ioan Poliță, Maria Poliță, *Monografia comunei Șinca de Făgăraș*, Tulcea, Editura StudIS, 2016, p. 241.

⁶⁶ S. Stanca, *op. cit.*, p. 153; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 120.

⁶⁷ *Ibidem*; *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 251; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 119-120.

⁷² S. Stanca, *op. cit.*, p. 154; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 116-117.

cu preteasa Anastasia în orașul Roman”. Mai târziu a ajuns în Bolsoaiavisca, lângă orașul Elisabetgrad. „S-a reîntors la domiciliu în anul 1918 după ocuparea, din nou, a Transilvaniei de armata română”⁷³.

Cocan Ilarie, Mândra⁷⁴, județul Brașov. Refugiat în România și în Rusia din septembrie 1916 până în decembrie 1918.

Clonța Nicolae, Făgăraș⁷⁵.

Conora Ioan, Boholț⁷⁶. Refugiat în Moldova, între septembrie 1916 și februarie 1919.

Crișan Valeriu, preot greco-catolic în Mărgineni⁷⁷, după Marea Unire în Șercaia, județul Brașov. Începând cu anul 1909 a colaborat cu diferite ziare și reviste naționale din Ardeal și Vechiul Regat. În 1914-1916 a redactat ziarul *Olteanul* din Făgăraș, iar în perioada interbelică a redactat *Gazeta Făgărașului*. Odată cu retragerea armatelor române din Ardeal s-a refugiat cu soția și o copilă de 1 an în România, pribegind prin Pleoști, Huși și Iași, apoi în 26 iulie 1917 în comuna Gruskoe, gubernia Kerson din Rusia, de unde a revenit la Ruginoasa în martie 1918, iar de acolo la Mărgineni în decembrie 1918, unde și-a găsit casa pustiită, fiind declarat trădător de patrie.

David Timotei, Scorei⁷⁸. Refugiat în Oltenița, apoi în Moldova din 15 august 1916 până în 20 ianuarie 1919.

Debu Petru, preot ortodox din Toderița⁷⁹. Refugiat în România, în Moldova, fiind administrator parohial în parohia din satul Stroești, comuna Dracșani, județul Botoșani⁸⁰, apoi în Rusia din septembrie 1916 până în decembrie 1918. A participat ca delegat al cercului electoral I Brașov la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. După Marea Unire a fost deputat și senator în Parlamentul României⁸¹.

David Dionisie, Scorei⁸².

Făgărășan Solomon, Drăguș⁸³; refugiat în Oltenia, apoi în Moldova din 1 noiembrie 1916 până în 10 decembrie 1918.

Fulicea Ioan, preot greco-catolic în Șinca Veche⁸⁴, județul Brașov. În momentul retragerii armatei române din Transilvania s-a refugiat în Moldova, de unde a revenit în anul 1920, împreună cu „soția Josefina Fulicea, născută Macavei”⁸⁵.

⁷³ Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 116-117.

⁷⁴ S. Stanca, *op. cit.*, p. 154; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ V. Crișan, *Amintiri din pribegie*, în „Oltul”, II, nr. 15, din 5 martie 1920, p. 1; S. Stanca, *op. cit.*, p. 196-197.

⁷⁸ S. Stanca, *op. cit.*, p. 155; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁹ *Ibidem*; *Ibidem*.

⁸⁰ Urian Laurențiu, *Preotul Corneliu Pop*, mss., Arhiva Parohiei Ortodoxe Părău, f. 1.

⁸¹ I.I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii*, p. 136.

⁸² S. Stanca, *op. cit.*, p. 155.

⁸³ *Ibidem*, p. 156; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 199.

⁸⁵ I. Poliță, Maria Poliță, *op. cit.*, p. 241.

Gavrilescu Ioan, din Țânțari (Dumbrăvița Bârsei astăzi)⁸⁶; s-a retras cu armata română, însă a fost prins de autoritățile germane de ocupație și a fost trimis acasă, unde a fost arestat de autoritățile maghiare. A fost închis la Făgăraș, Târgu Mureș, Cluj, temnițe în care a fost mereu jignit și numit trădător de țară. Deși achitat în august 1917, fără să se țină cont de sentință a fost internat la Cluj până la finele anului.

Giurca Ion, din Colun⁸⁷, refugiat în Oltenia, apoi în Moldova din 27 august 1916 până în 10 ianuarie 1919.

Gogonea Aron, Poiana Mărului⁸⁸, a fost refugiat în Moldova și în Ucraina din septembrie 1916 până în decembrie 1918.

Gramă Constantin, preot ortodox în Râușor⁸⁹, lângă Făgăraș, refugiat în România.

Judele Valeriu. Înainte de Primul Război Mondial a fost preot ortodox în comuna Mărgineni din județul Brașov, ulterior fiind ales protopop de Șercaia⁹⁰. Între septembrie 1916 și mai 1919 s-a refugiat în România și în Rusia.

Literat Valeriu⁹¹ (1895-1972), preot ortodox și istoric cu numeroase contribuții în domeniul istoriei artei religioase, membru corespondent al Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, președinte al despărțământului ASTRA Făgăraș. Între 1907-1919 a slujit ca preot paroh în Luța, iar între 1920-1942 a activat ca profesor la Liceul „Radu Negru” din Făgăraș. Între 1951-1953 este închis de către regimul comunist.

Miron Radu, preot greco-catolic în Cincu⁹², județul Brașov; în momentul retragerii armatei române din Transilvania s-a refugiat împreună cu soția și cei trei copii în Moldova, de unde a revenit în anul 1919. A fost judecat, în lipsă, de tribunalul Dumbrăveni, care l-a condamnat la moarte prin sentința nr. 909/1917. Autoritățile maghiare i-au vândut averea prin licitație publică.

Monea Pavel, preot ortodox în Streza-Cârțișoara⁹³, județul Sibiu; s-a refugiat în România odată cu retragerea armatei române din Transilvania. Rămas în spatele frontului a fost arestat de trupele bulgare. A revenit în Ardeal în 1918 „cu puterile zdrobite și aproape dement, iar după 2 ani a murit”.

Aron Nicolae, preot ortodox în Galați (Făgăraș)⁹⁴. Intrând armata română în Ardeal s-a declarat bolnav: „Am stat ascuns pe când satul era străjuit de 150 jandarmi unguri, care terorizau poporul. Tot timpul l-am petrecut îmbrăcat în cămașă de noapte și la cea mai mică mișcare simulând că sunt bolnav. Într-o noapte cu lună am fost chemat la postul de jandarmi, dar dându-mă bolnav a fost trimis medicul evreu, care a constatat că sunt bolnav și m-a scăpat de jandarmerie. Trei săptămâni am petrecut

⁸⁶ C. Băjenaru, *op. cit.*, p. 258.

⁸⁷ S. Stanca, *op. cit.*, p. 156; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 121.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 156; *Ibidem*, p. 56.

⁸⁹ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 122.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 157; *Ibidem*, p. 121.

⁹¹ M. Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, p. 336-337.

⁹² *Ibidem*, p. 206-207.

⁹³ *Ibidem*, p. 207-208.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 118.

zile de groază și nopți nedormite în bubuitul tunurilor. După ce comuna a fost ocupată de români am servit acestora, dar retrăgându-se armata m-am refugiat în Țara Românească. În vremea ocupației germane lipsa de îmbrăcăminte și lemne m-a făcut adesea să cerșesc, pentru o bucată de carne mi-am sfârtecat rocul într-o măcelărie; am locuit în case de nuiele, lipite cu tină, m-a mâncat frigul, ploaia, păduchii de piele și păduchii de lemn. O bucată de carne pârlită o puneam în buzunar de la praznice și o mâncam a doua zi, încolo trăiam cu ciorbă și cu mălai. M-am întors acasă în decembrie 1918 plin de reumatism”.

Păcală Traian, preot ortodox în Galați⁹⁵, județul Brașov; în momentul retragerii armatei române din Transilvania s-a refugiat timp de doi ani și trei luni în Moldova.

Pop Corneliu (1880-1971), preot în Părău⁹⁶, s-a născut la data de 13 octombrie 1880 în comuna Comăna de Jos, căsătorindu-se la 31 iulie 1905 cu Emilia Aron, născută în 24 iunie 1884, fiica preotului Nicolae Aron, fost paroh în Laslăul Român. S-a refugiat în Moldova, în septembrie 1916, unde timp de nouă luni a fost administrator parohial în parohia Stroești, comuna Dracșani, plasa Sulița, județul Botoșani, până în mai 1918⁹⁷. Părintele Pop a administrat această parohie după părintele Petru Debu din Toderița.

„În data de 27 august 1916, într-o zi de sâmbătă, armata română a intrat în comună și s-a răsfirat pe drumul spre Veneția de Jos cu gândul de a se apropia de Olt și de a-l trece pe unde este mai puțin adânc, spre a-i ataca pe ungurii care se aflau în dealul Hălmeagului. În aceste vremuri tulburi pentru comună, cei răutăcioși au găsit prilej potrivit pentru a se răzbuna pe cei cărora le purtau dușmănie. Trebuie spus că datorită faptului că Comuna Părău era în zona de război, orice denunț sau vorbă mincinoasă era luată de bună. Astfel niște locuitori care purtau dușmănie l-au pârât pe notarul Gheorghe Pop și pe primarul Ioan (Ionel) Oana Slătinar că au complotat ca multe familii ale celor duși în război să nu primească ajutor de la stat, că au dat vitele în mâinile ungarilor pentru a nu cădea în mâinile românilor, că au telefon secret cu ungurii, că sunt pro maghiari și contrari românilor etc. De lucruri asemănătoare a fost acuzat și preotul Corneliu Pop de către cei care nu îl simpatizau. Perchezițiile amănunțite ce s-au făcut mai târziu au dovedit falsitatea acestor denunțuri. La început, însă, aceste denunțuri au fost luate de bune. Astfel cei menționați mai sus au fost ridicați de armată, iar la urmă și denunțătorul lor Andrei Cerbu (Golea). Dovedindu-se falsitatea afirmațiilor, au fost lăsați liberi, dar neputând trece frontul spre a se întoarce acasă, s-au refugiat în Moldova. Acolo au murit din cauza bolii primarul Ioan Oana și crâșmarul Andrei Cerbu Golea, iar notarul Gheorghe Pop a ocupat o funcție în cancelaria moșiei prințului Sturza de la Flămânzi, pe când preotul Corneliu Pop a administrat biserica mai sus amintită”⁹⁸.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 213.

⁹⁶ I. Vlad, *op. cit.*, p. 1199.

⁹⁷ L. Urian, *op. cit.*, f. 1.

⁹⁸ *Ibidem*.

Popa Ioan, Arpașu de Sus⁹⁹. A fost arestat în data de 9 decembrie 1917 și închis la Sibiu, apoi la Cluj până în 30 decembrie 1917. Îmbolnăvindu-se este eliberat și trimis acasă, însă i se aplică o amendă de 6.000 coroane.

Popa Alexandru, preot ortodox în Lisa¹⁰⁰, județul Brașov; în momentul retragerii armatei române din Transilvania s-a refugiat în Moldova, unde a rămas până în toamna anului 1918.

Pop Ioan (sau Vicențiu), Sâmbăta de Sus¹⁰¹. S-a refugiat în Moldova odată cu retragerea armatei române din Transilvania. Din 1917 până în august 1918 a pribegit prin Rusia. Întors acasă a fost arestat de unguri și închis la Cluj, între 1 august și 20 octombrie 1918.

Purice Dumitru, din Hurez¹⁰², refugiat în Moldova.

Răduleț Matei, preot ortodox în Berivooi Mari¹⁰³ din județul Brașov, refugiat în România, apoi în Rusia, din august 1916 până în ianuarie 1919.

Răduleț Vasile¹⁰⁴, preot ortodox în Berivooi Mici, refugiat în România, apoi în Rusia din august 1916 până în ianuarie 1919.

Șolca Gheorghe, preot în Calbor¹⁰⁵, județul Brașov. Refugiat în România, apoi în Rusia, din septembrie 1916 până în februarie 1919.

Vasu Gheorghe, preot în Voila¹⁰⁶, județul Brașov. La 16 noiembrie 1916 a fost arestat și întemnițat o lună la Brașov. După ce a fost eliberat s-a refugiat în Moldova până în toamna anului 1918.

Zaharie Bartolomei, preot ortodox în Ludișor¹⁰⁷, județul Brașov, refugiat în Muntenia, apoi în Moldova până în noiembrie 1918.

IX. Preoți uciși de autorități

Octavian Bârsan, teolog din Corbi¹⁰⁸, asasinat pe dealul Galațiului, de jandarmii unguri, după ce în prealabil a fost pus să-și sape singur groapa; sentința dată pe loc de ucigași se datora activității deosebite aduse în slujba idealului național, în special pentru culegere de informații pentru armata română.

Cațavei B. Iosif, preot ortodox din Lisa¹⁰⁹. Acuzat de primarul satului că a pomenit la liturghie pe regele Ferdinand al României, a fost deținut în 1 octombrie 1916 și dus în temnița din Cluj. În 6 octombrie 1917 tribunalul militar l-a aflat vinovat și l-a osândit la patru ani închisoare ordinară. În urma tratamentului barbar și a investigației sălbatice, „s-a bolnăvit și a murit”¹¹⁰ într-un spital militar din Cluj în 14 ianuarie 1918. Familia l-a adus acasă și l-a îngropat creștinește. Zbuciumul sufletesc a răpus în iunie 1918 și pe soția lui, rămasă acasă fără sprijin.

⁹⁹ Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 276.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 215.

¹⁰¹ S. Stanca, *op. cit.*, p. 159; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰² I. Vlad, *op. cit.*, p. 1200.

¹⁰³ Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 121.

¹⁰⁴ S. Stanca, *op. cit.*, p. 160; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 121.

¹⁰⁵ *Ibidem*; *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 162; *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*; *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Cuvântul Grăniceresc*, nr. 3/1938, Făgăraș, p. 6.

¹⁰⁹ S. Stanca, *op. cit.*, p. 74-75.

¹¹⁰ N. Borzea, *op. cit.*, p. 14.

Muntean Nicolae, preot greco-catolic în Lisa¹¹¹, închis în Cluj între 1916-1917. A fost arestat în iarna anului 1916-1917 și închis la Cluj până în 17 martie 1917, când în urma unei tuberculoze netratate și a fracturii cangrenate a uneia dintre mâini a decedat¹¹². Însmormântat în Cluj, a fost deshumat și reînhumat în localitatea Lisa din județul Brașov. În perioada interbelică o stradă din zona Pieței Gării din Cluj a fost rebotezată cu numele său. A lăsat în urmă o văduvă și șapte copii orfani.

Pop Ion David, Scorei¹¹³, închis în Târgu-Mureș în perioada 1916-1917. A fost încarcerat un an și nouă luni în temnița din Târgu-Mureș, unde a și decedat.

X. Concluzii

Conform unei statistici parțiale apărută în ziarul *Oltul*, putem afla că din plasa Făgăraș au fost internați 15, întemnițați 225, au murit 4; din plasa Șercaia, internați 21, întemnițați 120, morți 2; din plasa Arpaș, internați și întemnițați 130, morți 6; din plasa Zărnești, internați 10, întemnițați 125, morți 3¹¹⁴.

Despre preoții din Țara Făgărașului, menționăm că 9 dintre ei au avut domiciliu forțat (internați) la Șopron, 15 au fost întemnițați, un număr de 5 preotese sau fete de preot au fost internate sau întemnițate, un număr mare se refugiază peste munți în România – 36, iar 4 au fost uciși sau au murit în urma relelor tratamente primite.

¹¹¹ Petre I. Dan, *Solidaritatea sibiienilor cu frații lor de dincolo de munți în timpul primului război mondial*, în „Mitropolia Ardealului”, XXII, nr. 7-9, iulie-septembrie 1917, p. 603; R. Stanca, *op. cit.*, p. 122; Gr. N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lagăre*, București, Editura Vremea, 1940, p. 124; I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 18.

¹¹² N. Borzea, *op. cit.*, p. 14.

¹¹³ P.I. Dan, *op. cit.*, p. 14; S. Stanca, *op. cit.*, p. 603; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 122.

¹¹⁴ *Oltul*, I, nr. 16/1919, p. 5.

ANTECEDENTE ALE HOTĂRĂRII DE LA ALBA IULIA ȘI CONTRIBUȚII BRAȘOVENE LA REALIZAREA LOR

IOAN VLAD¹

ANTECEDENTS OF THE JUDGMENT OF ALBA IULIA AND BRASOV CONTRIBUTIONS TO THEIR FUNCTIONING

ABSTRACT

The collective, public and plebiscite decision in Alba Iulia, whereby Greater Romania was formed, in the most democratic way possible, is not a solution of the moment of political leaders, a special inspiration of the democratic thinking of the generation of perpetrators, but is an exerted procedure and repeated earlier by the Romanian leaders in the context of the war, when a leader, led by a representative community of Transylvanian and Bucovina people, usually outside the chained Transylvania, could express themselves freely and pronounce a democratically voted decision in large public gatherings. So, on this subject, we should proudly say that Zărnești excels between the localities of Bârsa County, the honor of the fighters and heroes of the great national foundations of 1918 is at the level of the unexpected benefits and at other moments and phenomena of the national progress towards independence, freedom and national unity.

Keywords: antecedents, national unity, contributions, Bârsa County, Alba Iulia.

Decizia colectivă, publică și plebiscitară de la Alba Iulia, prin care se constituia România Mare, în modul cel mai democratic posibil, nu este o soluție de moment a liderilor politici, o inspirație specială a gândirii democratice a generației făptuitorilor, ci este o procedură exersată și repetată anterior de către liderii români în contextul războiului, atunci când un lider, în fruntea unei comunități reprezentative de ardeleni și bucovineni, de regulă, în afara Ardealului înlănțuit, puteau să se exprime liber și să pronunțe o hotărâre votată democratic în mari întruniri publice. Am identificat cinci astfel de hotărâri sau declarații, la baza cărora stau liderii brașoveni, ca inițiatori și conducători ai comunității decidente.

1. „Prima Alba Iulia” – Proclamația de la Darnița din 13/16 aprilie 1917 (Pompiliu Nistor).

Medicul brașovean Pompiliu Nistor (1883-1961), unul dintre liderii prizonierilor de la Darnița-Kiev, și-a dat măsura prestației lui istorice prin inițierea și redactarea celor două importante documente politice: **Manifestul** din 11/24 aprilie 1917 și **Proclamația de la Darnița** din 13/26 aprilie 1917².

¹ Prof. univ. dr., Universitatea „Spiru Haret” – Brașov; e-mail: ioan.vlad50@yahoo.com.

² Cele două documente, neavând un titlu sau o denumire dată de autorii lor, au fost denumite în epocă și, apoi, în istoriografie, cu noțiuni diferite, uneori confundându-se sau inversându-se. Am adoptat, ca fiind mai exacte și nuanțate, conceptele propuse de cercetătorul brașovean Ion Nicoară în studiul intitulat *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru*

Adoptarea unei poziții proprii în plan politic și național de către voluntarii români din Rusia și formularea, în consecință, a celor două documente, sunt rezultanta a cel puțin doi factori din viața internațională, care și-au făcut simțit impactul asupra românilor. Primul îl constituie propaganda tot mai intensă a ungarilor în străinătate împotriva aspirațiilor legitime ale românilor transilvăneni și bucovineni, ei răspândind în toate părțile „declarațiile de fidelitate” smulse cu forța de la românii din Transilvania și pretinzând că acestea exprimă voința acelor români. Cum propaganda românească în străinătate era aproape inexistentă, cea ungară avea succes. Cel de-al doilea factor îl constituie ascensiunea în opinia publică mondială a principiului autodeterminării popoarelor, principiu instituționalizat în viața politică de președintele american W. Wilson și de revoluția rusă din februarie 1917.

Pompiliu Nistor înțelegea necesitatea stringentă ca voluntarii să acționeze, să se manifeste public, să-și definească poziția și opțiunea politico-națională ca singurii români transilvăneni și bucovineni liberi și obligați să se exprime din moment ce frații lor de acasă erau cu lacătul la gură. Se naște astfel ideea ținerii adunărilor din 11/24 și 13/26 aprilie 1917 a tuturor voluntarilor, adunări de importanță istorică. În prima adunare, dr. Pompiliu Nistor prezintă un raport, „o motivare” a adunării și a necesității de a redacta un document adresat lumii politice și opiniei publice mondiale.

Materialul prezentat adunării, adică **Manifestul** din 11/24 aprilie 1917, analizează mai întâi revoluția rusă din februarie 1917 și impactul ei asupra războiului în desfășurare. Atitudinea deplin favorabilă față de revoluția rusă, în prima ei fază, denotă și latura conjuncturală – voluntarii se aflau pe teritoriul Rusiei și așteptau bunăvoința și sprijinul Rusiei revoluționare pentru a-și putea îndeplini idealul. Se apreciază că „marea revoluție rusească” a măturat „oribilele gunoaie ale stăpânirii absolutiste, trădătoare”, toți au primit „cu entuziasm triumful democrației”, „schimbarea fundamentală a bazelor unui stat”³. P. Nistor înțelege și justifică și fenomenele revoluționare – anarhia, „beția de libertate” a maselor, „urmare și a neștiinței și naivității politice..., firește la un popor a cărui cultură s-a mărginit la straturile de sus”, lozinca „jos războiul” și apoi propunerea de pace cinstită cu toate popoarele democratice „**fără anxiuni și contribuții**”⁴. Punctul forte al revoluției îl găsește însă în afirmarea dreptului la autodeterminare al popoarelor supuse de alte state, „samoopredielenie” .

desăvârșirea unității naționale a poporului român (1918), în „Studii și articole de istorie”, XI, București, 1968, p. 188-190. Pompiliu Nistor denumesc primul document „motivare”, la fel și primul său biograf, N. Căliman. Petre Nemoianu îl numește „judicioasa și temeinica apreciere a situației internaționale, redactată și citată în calitate de raportor al adunării, de dr. P. Nistor” (*Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1922, p. 18). Cel de-al doilea document este denumit de autorul său principal, P. Nistor, „Manifestul” (documentul 1.027, p. 48), de către P. Nemoianu „Manifestul de la Darnița” (*op. cit.*, p. 25), de către autorii *României în primul război mondial*, p. 378, „apel, memoriu-manifest”; St. Neagoe, în *Marea Unire a românilor în izvoare native*, p. 227, îl denumesc „adresă”; I. Ardeleanu și M. Mușat, în *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 584, îl denumesc „Declarația de la Darnița”, iar culegerea de documente *1918 la români – „proclamația de la Darnița”*.

³ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 19.

⁴ *Ibidem*.

Lansarea și recunoașterea acestui principiu politic în viața internațională a generat o efervescență deosebită, mai ales că revoluția rusă nu l-a lămurit conceptual pe deplin, lăsând astfel loc unei multitudini de interpretări. Pompiliu Nistor și adunarea voluntarilor, vital interesați în înțelegerea profundă și aplicarea completă a acestui principiu, analizează în **Manifest** diversele interpretări cunoscute pentru a da apoi o interpretare proprie, de pe pozițiile militantismului transilvănean, reprezentat cel mai fidel în acel moment de voluntarii de la Darnița. Se constată mai întâi că austro-germanii văd în acest principiu posibilitatea de a încheia o „pace separată cel puțin pe baza unui **status-quo**”, iar problemele naționale interne să le rezolve prin „comedia unei autonomii a popoarelor care să țină de joi până mai apoi”⁵. În rândurile Antantei, lansarea acestui principiu a fost interpretată ca o înscenare ascunsă a Rusiei de a se sustrage angajamentelor asumate față de aliați, periclitând astfel postulatele naționale antantiste. Guvernul provizoriu rus se vede obligat să asigure că va continua războiul, că nu luptă pentru anexiuni și noi teritorii, dar și că „Rusia nu va putea ieși din acest război micșorată, nici știrbită în interesele ei vitale”. Era deja o primă atingere a principiului de ei lansat.

Alte interpretări văd în acest principiu „dreptul fiecărui popor de a-și alege singur statul la care vrea să se alipească sau să-și formeze singur un stat”, ministrul francez Albert Thomas, socialist, îl înțelege doar ca autonomie națională și protestează la perspectiva că Alsacia și Lorena vor rămâne în continuare în Germania, liderul socialiștilor olandezi îl interpretează tot ca autonomie națională, dar o aprobă ca modalitate de „dezlegare a chestiunilor naționale”. În Rusia există, de asemenea, interpretări diferite. Partidul Constituțional Democrat a statuat în programul său „principiul formării statelor naționale independente, care să cuprindă totalitatea națiunilor cehoslovace, sârbo-sloveno-croate, române, franceze, italiene etc.”, pe când un apel al „sovietului” declară că nu tolerează anexiuni sau dezmembrări de state, ceea ce înseamnă „nedizolvarea Austro-Ungariei și Turciei”, ci doar autonomie națională pentru popoarele subjugate. Partidul afirmă „dreptul popoarelor de a-și clădi singure existența lor de stat pe cale de plebiscit (...), dreptul de stat național, independent”⁶. În planul activității practice, se proclamă independența Poloniei, încălcându-se principiul de nedizolvare a statelor vechi, partidul „socialist național ucrainean” pretinde formarea unui stat ucrainean în cadrul republicii federative ruse.

Data fiind această mare diversitate de poziții și străduința generală a mișcării socialiste și a forțelor politice antantiste de a ajunge la o viziune unitară, Pompiliu Nistor consideră că „este de datoria noastră de a conlucra la aceasta; mai ales până nu este prea târziu, până ce nu s-a fixat definitiv, prin declarații solemne, sau chiar prin tratate sau alianțe, cât de departe va merge dreptul cu privire la independența și existența națiunilor mici”. Aici se află rațiunea însăși a întregului demers politico-democratic și propagandistic inițiat și pregătit de Pompiliu Nistor. El înțelege că „mai ales noi, pe pielea cărora se va încresta dezlegarea acestor chestiuni, suntem datori s-o facem, căci întreaga îndreptățire a noastră de a fi, întreaga noastră ființă în calitate

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 21.

de voluntari se bazează pe condiția dezlegării acestei chestiuni, în sensul unirii fiecărui popor într-un stat național independent”⁷.

Pledoaria lui pentru acest demers ia în considerație și faptul că propaganda românească în străinătate este minimă, se cunosc foarte puține proteste publice, de răsunet, în contra jugului austro-ungar, sunt așa de puține cereri de eliberare care să informeze și să sensibilizeze opinia publică internațională, se vorbește și se cunoaște atât de puțin problema românească în străinătate, imaginea despre aceasta este vagă și adesea deformată. În Rusia, „de care poate depinde foarte mult hotărârea existenței noastre”, se știe că în România „țărani trăiesc ca vitele, trebuind să se răscoale în fiecare deceniu pentru a-și ușura mizeria”, acolo sunt cei mai mari moșieri și cei mai săraci țărani, că evreii sunt la fel de asupriți ca în Rusia absolutistă, că țara e plină de germanofili-trădători, se știe de „generali degradați pentru trădare și fugiți la dușman” etc. Despre românii din Transilvania rușii știu că luptă pentru idealul național și unirea cu România, dar și că „voim să ne întindem asupra Banatului sârbesc – cum îl cred ei – și a unei părți ucrainiene în Bucovina”, adică să subjugăm două popoare slave, care „stau mai aproape de sufletul lor decât noi”, că voim „să ne întindem până la Tisa, peste trupul ungarilor”, unguri pe care rușii îi văd „ca cel mai gentleman, eroid și democrat popor”⁸. Despre celelalte popoare asuprite din Austro-Ungaria se știe în Rusia – apreciază Pompiliu Nistor –, că vor să fie independente, că s-au manifestat în masă prin dezertări, răscoale și conjurații, că au dat jertfe mari represiunii politice și juridice austro-ungare, că sunt subiecții unor proteste răsunătoare și ai unor procese monstruoase. În cazul românilor, însă, „nu se prea știe de asemenea cazuri”, ele există în aceeași măsură, dar nu li se face publicitate, nu sunt accesibile opiniei publice internaționale. În schimb, manifestațiile și declarațiile de loialitate smulse cu forța sau prin trădare de către autoritățile dublei monarhii, „ungurii s-au grăbit să le trâmbițeze în lumea largă”. Dacă „foarte mulți vor fi săvârșit trădarea de neam numai puși între alternativa: loialitate sau închisoare ori moarte”, autorul nu acceptă gestul din partea fruntașilor politici, culturali și bisericești, care „au compromis marele principiu pentru care au luptat și ei și noi și strămoșii noștri”, și care „erau datori neamului care i-a ridicat în slavă, cu o moarte eroică”⁹, precum au făcut-o cehii, sârbii, rutenii etc.

Autorul se arată îngrijorat de perspectiva folosirii acelor „acte de lașitate” în viitoarele negocieri de pace „ca voință a întregului popor român, credincios dinastiei și statului”¹⁰. Acest fapt impune cu atât mai mult ca poporul român să-și exprime dorința și voința, idealul național. Acest lucru nu se poate face însă acasă, în Transilvania sau Bucovina, ci numai în afară și doar de către doi factori mai importanți: refugiații români transilvăneni în România, cei care „au trecut granița cu inima curată, cu sfântul gând să lupte cu vorba și cu fapta pentru ideal, iar nu să-și apere cinstita lor piele”¹¹ și apoi voluntarii români care au răspuns apelului națiunii și s-au adunat pentru o nouă ofensivă în lupta națională. Aceștia, consideră P. Nistor, trebuie să se

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

manifeste public, să-și exprime opțiunile, să își facă auzit glasul și de către cei de acasă, părăsiți și deznădăjduiți, dar și de către unguri și nemți. Aceștia din urmă să știe „că noi nu-i mai vrem”, iar cei de acasă „că noi nu i-am uitat și să prindă din curajul nostru, nou curaj, nouă voință de a suferi și spera”¹². **Manifestul** se încheie cu apelul insistent ca glasul voluntarilor să se facă auzit, să se demonstreze că războiul purtat de români se face „în numele democrației, în numele dreptului elementar al fiecărui popor la viață, de a-și hotărî singur soarta, de a-și alege singur statul pe care vrea să-l formeze sau căruia vrea să se alipească”.

În concluzie, autorul manifestului propune voluntarilor să întocmească un memoriu către guvernul provizoriu al Rusiei, către organele revoluționare din marile orașe ruse, către partidele politice și personalitățile de stat din Rusia, presei rusești, reprezentanților în Rusia a statelor aliate și neutre, organizațiilor naționale cehe, sârbești și rutene din Rusia, presei, guvernului și factorilor politici din România¹³. În vederea redactării memoriului, în manifest sunt formulate șapte teze ca idei de bază ale viitorului document.

Acest manifest, adevărată expunere de motive a Proclamației de la Darnița, a fost prezentat de autorul lui, dr. Pompiliu Nistor, în adunarea generală a corpului voluntarilor români de la Darnița, care l-a primit cu entuziasm și a acceptat în unanimitate propunerea de a se redacta documentul care avea să poarte numele de **Proclamația de la Darnița**¹⁴. Adunarea generală constituie o comisie pentru redactarea documentului, formată din: dr. Pompiliu Nistor, medic-locotenent, dr. Victor Deleu, dr. Octavian Vasu, dr. Nicolae Nedelcu, dr. Gavrilă Iuga, dr. Vasile Chiroiu, dr. Trifon Ghilezan, avocați, Simeon Gogan și Emanoil Isopescu, profesori. La rândul ei, comisia încredințează redactarea proclamației doctorului Pompiliu Nistor, dovadă încă o dată a autorității și întâietății dobândite de P. Nistor în această acțiune. Distinsul medic brașovean redactează proiectul pe care comisia îl aprobă în forma prezentată și apoi el va fi supus aprobării generale a voluntarilor la 13/26 aprilie 1917¹⁵.

Manifestul din 11/24 aprilie 1917, prezentat mai sus, constituie un document istoric de importanță deosebită, neglijat sau subapreciat până acum în istoriografie. El reprezintă un început în activitatea politică națională a Corpului Voluntarilor Români din Rusia, un document fără care nu poate fi înțeleasă apariția **Proclamației de la Darnița** și încărcătura ei de semnificații. Manifestul analizează competent și profund impactul revoluției ruse asupra războiului și problematicii românești într-un moment de răscruce a evoluției politico-militare românești și europene, într-un moment în care perspectiva cauzei românești și chiar a statalității noastre era incertă. Acest document prefigurează o nouă concepție politică și o nouă forță românească, cu un potențial moral și politic considerabil în echilibrul precar al situației și luptei naționale. Constatând neajunsurile dureroase, dar reale ale politicii românești de pretutindeni, manifestul concepe un nou program politic, absolut necesar în noua conjunctură și reclamat de marile interese ale neamului. Prin acest program, voluntarii trag o linie demarcațională

¹² *Ibidem*, p. 24.

¹³ I. Nicoară, *Brașovenii în fruntea luptelor românilor din S.U.A. pentru desăvârșirea statului național unitar român*, în „Cumidava”, VII, 1974-1975, p. 189.

¹⁴ *Ibidem*, p. 190.

¹⁵ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 25.

între politica tradițională „cu multe pretenții de diplomație, dar prea puțin potrivită să facă cunoscute lumii dorințele poporului român”¹⁶ și noua orientare.

Voluntarii, prin documentele și orientările lui Pompiliu Nistor, devin avangarda luptei pentru idealul național românesc, adoptă o poziție categorică, de răsunet internațional și de mare efect politic și propagandistic. „Li se cuvine toată onoarea și recunoștința – apreciază P. Nemoianu în lucrarea menționată –, pentru înțelepciunea cu care au cumpănit evenimentele, căci din această înțelepciune s-a născut prima manifestare colectivă a românilor din Austro-Ungaria – Memoriul-Manifest –, care, pentru întâia dată în cursul războiului, prin voința exprimată a ardelenilor, pune problema românească net, fără tertipuri diplomatice, la lumina zilei, aducându-l la cunoștința tuturor acelor de care depindea soarta poporului român. **Darnița este prima Alba-Iulia a Ardealului**”¹⁷.

După expunerea de motive făcută la 11/24 aprilie, prin documentul prezentat adunării generale a voluntarilor la Darnița, la 13/26 aprilie 1917, Pompiliu Nistor, în numele tuturor voluntarilor, exprimă o profesie de credință, un program politic național al tuturor românilor din Austro-Ungaria, într-o redactare clară, răspicată, în termeni categorici și imperativi, expresie a unei hotărâri ferme, de neclintit, într-o luptă pe viață și pe moarte pentru idealul național românesc.

Proclamația debutează cu asigurarea că ei, „voluntarii în armata română” (subl. n.) sunt gata să intre în luptă pentru împlinirea idealului național românesc „de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din monarhia austro-ungară în una și nedespărțită Românie liberă și independentă”¹⁸. Se exprimă apoi încrederea în Rusia democratică, în programul său democratic, subliniindu-se că poporul român, mai exact cele 4 milioane de români din Transilvania și Bucovina, constituie „un popor absolut democratic, fără aristocrație, fără proprietari mari, compus din țărani, muncitori, meseriași și intelectuali, ei înșiși în mare parte proletari”¹⁹. Dacă avem în vedere că proclamația era adresată în primul rând noilor forțe politice rusești, paralela este explicabilă. Această tactică continuă și se face apoi o paralelă între absolutismul țarist, sfârșit de revoluția rusă din februarie 1917 și absolutismul austro-ungar care nu poate să aibă decât aceeași soartă. Înfăptuirea idealului național românesc, ca și a aspirațiilor celorlalte popoare asuprite de Austro-Ungaria, ideal pentru care românii s-au angrenat mult înainte într-o „luptă crâncenă”, au îndurat „prigoniri și martiriu”, izbindu-se însă continuu de „zidul șovinismului brutal și intolerant maghiar și german”, satisfacerea postulatelor juste de viață națională liberă și independentă, înseamnă – spune proclamația – „sfârșitul stăpânirii absolutiste și reducerea la adevărata lui valoare a elementului maghiar și german”²⁰. Toată îndărătnicia acestor minorități stăpânitoare de a perpetua „sclavia economică, culturală și națională”, de a răpi supușilor limba, cultura și averea, de a se îmbogăți „prin membre rupte din carnea și sângele neamurilor noastre, ca apoi pe ruinele națiunilor înghițite să-și

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 26.

¹⁸ Arhiva Șchei, Fond P. Nistor, doc. 1.029; P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 26.

¹⁹ *1918 la români*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 909.

²⁰ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 26.

zidească visul lor imperialist maghiar și german, pe toată întinderea Europei centrale și sud-estice”²¹, trebuie stopată.

În consecință, proclamația relevă o realitate crudă, o particularitate obligatoriu de luat în seamă de gândirea și practica politică europeană. Dacă în Occident s-au rezolvat problemele naționale, în Austro-Ungaria ele sunt primordiale, vitale pentru evoluția ascendentă a comunităților de aici. Până când acestea nu vor fi rezolvate în spiritul timpului, adică al principiului naționalităților, al dreptului lor la autodeterminare, „în Austro-Ungaria pace nu va fi, nici bunăstare”, reformele vor fi o ficțiune, se vor menține privilegiile feudale, cele mai ridicate impozite, cei mai mulți emigranți și cele mai mari mizerii, iar acest stat multinațional va fi „un cuib de viespi”, care va amenința continuu pacea și liniștea Europei. Față de această situație disperată, opțiunea voluntarilor este categorică și drastică. Ea rupe definitiv cu variantele vehiculate anterior, federalizare, autonomizare, formule de compromis, de tranziție, neacceptate nici acelea de dubla monarhie. Se afirmă răspicat conștiința de sine a românilor, faptul că le este imposibilă existența în continuare în statul austro-ungar și, din moment ce ei formează „un trup unic și nedespărțit cu toate celelalte părți constitutive ale națiunii române”, ei cer „cu voință nestrămutată” încorporarea la România liberă, pentru desăvârșirea statului unitar național român. În împlinirea acestui ideal nu există alternative și „ne punem în cumpănă tot ce avem, viața și averea noastră, femeile și copiii noștri, viața și fericirea urmașilor noștri și nu ne vom opri până ce nu vom învinge, ori vom pieri”²².

Dacă altcândva, siliți de împrejurări, românii ar fi acceptat și numai o autonomie națională a Transilvaniei, deși autonomia solicită minoritățile naționale, pe când românii au constituit întotdeauna o majoritate etnică, la momentul în discuție proclamația consideră că în cadrul statului austro-ungar nu se mai poate. Date fiind „firea celor două neamuri stăpânitoare”, visurile lor de „hegemonie absolută și de imperialism”, români nu mai au nici o încredere. Orice concesi, orice legi, oricât de drepte și liberale, toate garanțiile care s-ar da „vor fi tot minciuni care vor fi călcate în prima zi”²³. Ei nici măcar autonomia n-o acceptă atâta timp cât au puterea și instrumentele ei – armata, administrația, justiția și jandarmii –, și cât au în spate militarismul și imperialismul german. Legile bune, destul de multe, au fost călcate în picioare, dar folosite pentru a amăgi democrațiile occidentale.

Concluzia imperativă se impune: „(...) cerem deci încorporarea noastră în România” –, spunea proclamația în numele principiului autodeterminării. Se apelează din nou la sprijinul tinerei democrații ruse, care a instituționalizat, prin manifestul din 27 martie 1917, acest principiu și care l-a pus prima în practică „prin declararea independenței statului polonez și unirea tuturor polonezilor într-un singur stat în cadrul hotarelor etnografice ale acestora”. Acest din urmă fapt a creat un precedent și dezmembrarea Austro-Ungariei este inevitabilă. Ea este și vital necesară pentru descătușarea popoarelor înrobite „de un tron sângeros și de o împărăție fără lege”. Se exprimă încrederea că în acești termeni înțelege democrația rusă aplicarea principiului autodeterminării vis-à-vis de popoarele din Austro-Ungaria, în consonanță

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem*, p. 27.

cu democrațiile occidentale care și-au exprimat opțiunea prin glasul autorizat și generos al președintelui Wilson.

Chestiunea dezmembrării Austro-Ungariei este primordială și vitală și pentru că atâta timp cât se menține cadrul statal al acesteia nu se pot rezolva problemele naționale nici pe calea plebiscitului. Acesta presupune deplină libertate pentru națiuni, atât în stabilirea obiectivelor strategice ale plebiscitului, cât și în desfășurarea lui efectivă. Fără această libertate, plebiscitul „ar însemna teroare (...), renunțare la orice aspirațiuni, ori moartea”. N-ar putea exista nici un fel de garanții care să nu fie călcate și eludate. Practica „exprimării” liberei convingeri în Transilvania o dovedește pe deplin, se arată în proclamație. Numai în 1917, până la emiterea acestui document, „fuseseră executați peste 400 de fruntași ai neamului nostru, iar câteva mii au fost aruncați în temniță, averile lor confiscate”. Și numai pentru bănuiele sau refuzul de a semna aceste declarații, produse după cum am mai menționat, proclamația protestează categoric împotriva perspectivei ca ele „să fie considerate părerea și voința neamului românesc din Austro-Ungaria”.

Voința neamului o exprimă, spune proclamația, mai convingător decât un plebiscit, istoria vieții politice a românilor, răscoalele contra asupritorilor de pământ, lege și limbă, revoluția de la 1848 cu miile de martiri și eroi, programele politice formulate după ea, condamnării politici care au umplut temnițele maghiare, mulțimea țărănilor care suferă și tac, miile de refugiați peste Carpați în România, unde au luptat și murit pentru idealul național, sutele de spânzurați și împușcați, miile de condamnați care n-au trădat de frica baionetei, o exprimă foștii prizonieri de război, acum voluntari care au „venit de bună voie la luptă și la moarte (...), ofițerii (...) și zecile de mii de soldați (...) conștienți de datoria lor națională, care ne oferim brațul și sângele nostru tânăr și generos”²⁴ pentru împlinirea idealului românesc.

Proclamația se încheie cu nădejdea că între viitoarele state fericite, naționale și democratice, se va afla și România tuturor românilor, iar datoria celorlalte state democratice este să ne ajute.

Acest document de excepțională importanță a fost adoptat la 13/26 aprilie 1917 în adunarea generală a voluntarilor români la Darnița și poartă semnătura a 250 de ofițeri și 250 de subofițeri ca reprezentanți ai tuturor voluntarilor. Tradus în limbile rusă și franceză, el a fost trimis forurilor statale, politice și de presă menționate, și astfel a fost cunoscut în lumea întreagă. În America, el a fost dus și publicat de o misiune română formată din Vasile Lucaciu, Vasile Stoica și Ion Moța, iar pe frontul italian au fost lansate din avion ziare care publicau memoriul. Exemplarele de bază, purtând semnăturile, au fost trimise unul guvernului român, iar al doilea guvernului rus²⁵.

Proclamația de la Darnița s-a bucurat în epocă de o largă popularizare și de o primire entuziastă în opinia publică românească și europeană. Colonelul Pietraru, însărcinat de guvernul român cu organizarea voluntarilor și strâns legat de idealul acestora, a apreciat elogios documentul și atitudinea foarte hotărâtă a voluntarilor²⁶.

Octavian Goga consideră proclamația voluntarilor drept „mărturisirea credinței care-i călăuzește și le luminează singurătatea prin toate pustiurile Siberiei (...),

²⁴ *Ibidem*, p. 29.

²⁵ Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, *Colecția dr. P. Nistor*, doc. nr. 9/955.

²⁶ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 30.

cel mai important document politic. Prin el vorbește Ardealul adevărat, zecile de mii de soldați, care cer să se jertfească pentru pământul lor²⁷ (subl. în orig.). Apreciind apoi că documentul a fost generat și de curentul creat în Rusia și în opinia publică mondială de principiul autodeterminării și rezolvarea plebiscitară a problemelor naționale, Goga continuă: „Cuvântul prizonierilor ardeleni publicat în toate ziarele mari din Rusia a fost o prețioasă contribuție pentru lămurirea vecinilor noștri. Dar tot atât de prețioase sunt aceste accente de energie dâră și pentru asupritorii de acasă, care au crezut o clipă că pot înșela străinătatea cu un manifest smuls prin teroare înainte cu două luni, unui mănunchi de renegați și slabi de înger, în frunte cu spurcatul călugăr trădător Vasile Mangra”.

Goga găsește proclamația de o mare utilitate și pentru românii din regat, pentru care „această pagină de spovedanie” trebuie să fie o lămurire definitivă și hotărâtoare pentru „realitatea sufletească a Ardealului”. În al doilea rând, trebuie să se înțeleagă măcar acum „utilitatea superioară de ordin militar și politic a colaborării” celor o sută treizeci de mii de români din Ardeal și Bucovina, să se judece în regat măcar acum cu deplină înțelegere soarta acestor oameni, marea greșală politică a izolării în care au fost lăsați fără nici un semn măcar după intrarea României în război. Și Goga încheie tot acuzator la adresa autorităților române: „Nu era oare un lucru mai bun de făcut cu acești (...) ardeleni decât să-i lăsăm fără nici o întrebare și fără nici un răspuns (...)”²⁸.

La rândul său, Onisifor Ghibu își amintea, mai târziu, că „manifestul zecilor de mii de voluntari români de la Darnița (Kiev) din aprilie 1917 declară în fața Aliștilor dreptul Ardealului de a-și hotărî singur soarta în sensul unirii cu România”²⁹.

Nu putem încheia aceste considerații despre Proclamație fără a semnală și opinia lui Pompiliu Nistor însuși. El apreciază acest document ca „cel mai însemnat act politic”³⁰ al voluntarilor, care a avut efecte multiple. El amintește mai întâi că în pertractările lui O. Goga cu ministrul de război rus pentru recrutarea a 30.000 de voluntari români a contribuit în mare parte și manifestul nostru de care Kerenski avea cunoștință. Tot P. Nistor semnalează apoi faptul că pentru ardelenii refugiați în Moldova proclamația „a avut efectul unui balsam (...), a unui reazim”, dându-le noi speranțe prin care să-și refacă moralul după opiniile îmbolnăvite de suferințele înfrângerii.

Prin această proclamație, apreciază tot P. Nistor, s-a dovedit mai convingător însemnătatea specială pe care avea să o aibă existența unui corp de voluntari ardeleni și bucovineni pentru opinia publică internațională. Era cea mai puternică dovadă că românii din Transilvania doresc aplicarea principiului autodeterminării și unirea lor cu România³¹.

Acest act istoric a fost apoi „cel mai puternic argument de îndreptățire morală a războiului statului român”³² în noua situație, după campania anului 1916. Pentru

²⁷ *România*, nr. 100, din 14 mai 1917.

²⁸ *Ibidem*; Arhiva Șchei, *fd. cit.*, doc. nr. 324, p. 2.

²⁹ O. Ghibu, *În drum spre 1 decembrie 1918*, în „Telegraful român”, Sibiu, nr. 83-84, din 1 decembrie 1928.

³⁰ *Marea Unire a românilor în izvoare narrative*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 768.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

organele de conducere românești, documentul a impus definitiv hotărârea de formare a corpului voluntarilor, trăgându-se timp de șase luni.

2. O „Alba Iulia” americană. Românii ortodocși se unesc cu Mitropolia de la București (Ioan Podea)

Un al doilea brașovean luptător pentru cauza unității politico-statale românești pe pământ american, după Vasile Stoica, a fost Ioan Podea (1884-1968), cel care în perioada 1909-1921 a funcționat ca administrator protopopesc ortodox la Youngstown, în SUA.

El și-a început activitatea la biserica „Sf. Andrei” din Youngstown (Ohio) și a desfășurat o amplă activitate pentru ridicarea culturală a românilor din America. Încă din 1913 și-a constituit protopopiatul ortodox, prin unificarea parohiilor răslețite pe un vast teritoriu, protopopiat recunoscut de autoritățile americane ca persoană juridică. Rețeaua de biserici românești în America s-a dezvoltat exploziv după 1900, când nu exista nici una, pe când în 1922 existau, în SUA, 40 (24 ortodoxe și 16 greco-catolice).

În plan politic, prima acțiune națională, de mari proporții, corelată cu cehii, slovacii, sârbii și croații, formând un front comun, a fost prilejuită de vizita contelui Apponyi în America, în 1911. Ei l-au prezentat opiniei publice americane pe reprezentantul Austro-Ungariei drept un politician duplicitar, care vorbea în străinătate de pace și înțelegere, iar în țară suprima fără cruțare cele mai elementare drepturi și libertăți ale naționalităților³³.

Ioan Podea editează la Youngstown și o publicație proprie, *Semănătorul*³⁴.

De la început, protopopul brașovean s-a angrenat într-o activitate multiplă pentru apărarea intereselor poporului român și de exprimare a năzuințelor lui de viitor pentru opinia americană, prin presă, conferințe, demersuri politice etc. Prin aceste acțiuni el demasca și combătea propaganda guvernului austro-ungar îndreptată împotriva intereselor poporului român.

Data fiind această atitudine hotărâtă, consulatele austro-ungare din Pittsburg și Cleveland i-au cerut, în iulie și septembrie 1914, „să colaboreze la acțiunea de atragere a poporului român de partea monarhiei”³⁵, în conflictul mondial. Răspunsul patriotului român a fost tranșant: „Drumurile noastre merg în direcții opuse (...). Dacă nu ați cunoaște istoria suferințelor de veacuri a poporului român din Ardeal și dorul lui de libertate și dacă nu ați ști ca și mine că naționalitățile din Austro-Ungaria așteaptă de mult momentul de a se descătușa din legăturile imperiului și a-și întemeia state naționale independente sau a se uni cu frații lor de la hotare, apelul dumnea-voastră ar avea o justificare. Dar cum toate acestea vă sunt bine cunoscute, nu înțeleg ce așteptați de la mine și de la noi”³⁶.

În condițiile de la începutul anului 1918, când situația românilor era disperată și Puterile Centrale impuneau Pacea de la București, singurii români care „puteau să

³³ Stelian Popescu-Boteni, *Relațiile între România și SUA până în 1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 163.

³⁴ *Ibidem*, p. 165.

³⁵ I. Nicoară, *op. cit.*, p. 171.

³⁶ Apud I. Nicoară, *op. cit.*, p. 171.

ridice glasul împotriva umilirii unui neam de 16 milioane de suflete³⁷ erau românii din Statele Unite, emigrați în număr mare aici din Transilvania, mai ales, și constituiți în comunități relativ puternice. În acel moment ei au înțeles să-și facă într-un anume fel datoria lor de români față de frații lor aflați încă în suferință.

Sub îndemnul protopopului Ioan Podea, exponentul mișcărilor sociale, culturale și naționale românești din America, românii s-au întrunit la 9-10 martie 1918 într-o mare adunare națională, unde au declarat ruperea legăturilor cu Ungaria și cu Mitropolia din Transilvania condusă încă de mitropolitul vândut, Vasile Mangra. Această despărțire politică și religioasă, concepută și realizată în numele tuturor românilor transilvăneni, au consfințit-o printr-un jurământ solemn al reprezentanților români din toate zonele Statelor Unite și prin semnarea unei hotărâri sau *Hrisov de Închinare și Supunere a Românilor Ortodocși din Statele Unite ale Americii de Nord către sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei*. Documentul, puțin cunoscut, consemnează voința românilor ortodocși din SUA întruniți în „sobor obștesc” și „pătrunși de simțământul dreptății și al datoriei de neam”, ca din acel moment cu toții „să nu mai fie supuși și să nu mai aibă nici un soi de legătură cu Mitropolia Română Ortodoxă din Ungaria și Transilvania, legăturile ce au fost să se rupă și numai atunci să fie statornicite iarăși când Transilvania și ținuturile românești din Ungaria vor fi dezrobite, făcând parte din Regatul liber al României”³⁸. În consecință, adunarea hotărăște întemeierea în America a unei episcopii ortodoxe cu numele de Episcopia Română Ortodoxă din SUA de Nord. Noua episcopie urma să se subordoneze Mitropoliei Ungro-Vlahiei, „având să urmeze toate cele ce crede, mărturisește și hotărăște această sfântă mitropolie, care singură va avea de acum încolo dreptul de a da îndrumări pentru chivernisirea bisericii noastre”³⁹.

Documentul precizează apoi că prin cuvântul semnatarilor nu se exprimă doar cei o sută cincizeci de mii de români ortodocși din SUA, ci și „milioanele de frați rămași sub stăpânirea ungurească, al căror glas a fost întotdeauna și este astăzi mai mult decât oricând înăbușit de silnicii și prigoane și cu care împreună de veacuri întregi ne-am străduit și ne-am jertfit pentru unirea într-o libertate cu Regatul românesc”⁴⁰.

³⁷ Dr. Titus Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 121.

³⁸ *Ibidem*, p. 122.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*. Pentru valoarea și relativ puțină cunoaștere, redăm întregul document comentat, păstrând cu exactitate ortografia originalului:

„Hrisov de Închinare și supunere
a Românilor Ortodocși din Statele Unite ale Americii
de Nord către Sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei

Noi, mai jos iscăliții preoți și mireni, trimișii și împuterniciții Poporului și Bisericii Române Ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord, întruniți în Sobor obștesc, pătrunși de simțământul dreptății și dragostei de Neam.

socotind că toți suntem din ținuturile Românești robite de Unguri, care vreme de zece veacuri nu numai că ne-au răpit toată agoniseala noastră câștigată cu grea trudă, ci pururi s-au năzuit să stârpească Limba, Credința și datinile noastre Românești moștenite din Moși-Strămoși.

socotind, că din fața prigonitorilor stăpânirii Ungurești adevărații noștri Luminători și Înainte-Mergători au fost siliți să-și caute scăparea în binecuvântatul Regat Românesc, iar noi, poporul muncitor, sărac și necăjit să venim peste țări și peste mări în acest dulce Pământ al Libertății.

socotind că în toate zilele amarei noastre Vieți, gândurile ni se îndreptau cu adâncă dragoste și neclintită nădejde spre liberul Regat al României, de unde așteptăm cu toții dezrobirea Neamului nostru ajuns sub oblăduiri streine și dușmane.

socotind că pe limanul unde ne aflăm în aceste zile de dureroasă încercare cu munca brațelor noastre am ridicat noi Lăcașuri sfinte întru Slava lui Dumnezeu și pentru izbăvirea sufletului nostru Creștinesc și Românesc, și că aceste Lăcașuri au stat până în ziua de astăzi în strânsă legătură de supunere cu Mitropolia Ortodoxă Română din Ungaria și Transilvania.

socotind că Ocârmuirea Ungurească, potrivit planurilor sale de zdrobire a Neamului Românesc încăput pe mâna ei, a schimbat din temelie menirea acestei Mitropolii și a întregii Biserici Românești din Ungaria și Transilvania, prefăcând-o dintr-un așezământ de Cultură și Viață Creștinească într-o unealtă de apăsare și chinuire.

fiind convinși că prin legătura ce ar avea Biserica noastră din Statele Unite cu sus pomenita Mitropolie, Ocârmuirea Ungurească și-ar întinde asupra noastră și aici mâna aducătoare de stricăciune și perzanie.

știind că în zilele de amară robie ale Neamului nostru pe plaiuri Ardelene și Ungurene sfânta Mitropolie a Ungro-Vlachiei ne-a apărat și povățuit trimițându-ne Vrednici Duhovnici și Arhierei, singurii conducători ai Poporului nostru de pe aceste vremuri.

pentru deplina asigurare a Drepturilor noastre bisericești, a Credinței, Limbii și Datinelor pe care străbunii le-au apărat cu cinste de-a lungul veacurilor, din al nostru cel mai curat îndemn și fără nici o silă de nici o parte,

HOTĂRĂM,

că nimeni din noi, fiii Bisericii Române Ortodoxe din America, nici Preot, nici Mirean, de astăzi înainte să nu mai fie supus și nici să mai aibă legătură cu Mitropolia Română Ortodoxă din Ungaria și Transilvania, legăturile ce au fost să se rupă și numai atunci să fie statornicite iarăși, când Transilvania și Ținuturile Românești din Ungaria vor fi dezrobite, făcând parte din Regatul liber al României,

întemeiem aici pe Pământul acestei Țări a Libertății o Episcopie Românească de Legea noastră a răsăritului, care de acum întotdeauna va purta numele „Episcopia Română Ortodoxă din Statele Unite ale Americii de Nord”.

supunem această Episcopie Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlachiei, având să urmeze toate cele ce crede, mărturisește și hotărăște această Sfântă Mitropolie, care singură va avea de acum încolo dreptul de a îndrumări întru chivernisirea Bisericii noastre.

Totodată ne ținem datori în fața lui Dumnezeu și înaintea oamenilor, să spunem cu toată tăria, că prin acest cuvânt al nostru se rostesc nu numai cele una sută cincizeci de mii de Români Ortodocși din Statele Unite, ci și milioanele de frați români de sub stăpânirea Ungurească, al căror glas a fost întotdeauna și este azi mai mult decât oricând înăbușit de silnicii și prigoane și cu care împreună de veacuri întregi ne-am străduit și ne-am jertfit pentru unirea întru libertate cu Regatul românesc.

Am făcut și iscălit acest hrisov, întărindu-l cu jurământul nostru, în orașul Youngstown din statul Ohio, astăzi în a Douăzeci și Patra Zi a lunii Februarie, anul de la Nașterea Domnului și Mântuitorului Nostru Una Mie Nouă Sute Optsprezece, după socoteala Sfintei Noastre Biserici a Răsăritului, și al O Sută Patruzeci și Doilea an al Independenței Statelor Unite ale Americii de Nord.

Așa să ne ajute Dumnezeu acum și în ceasul morții noastre, Amin!

Hotărârea luată este adusă la cunoștința forurilor politice americane prin telegrama adresată președintelui Wilson. Informând mai întâi că cei 150.000 de români, de lege ortodoxă, din America, au întemeiat Episcopia Ortodoxă Română din SUA, „rupând astfel și cea din urmă legătură cu Ungaria și guvernul ei, care timp de zece veacuri i-a asuprit, silindu-i să-și părăsească căminurile și să rătăcească în largul lumii”, adunarea românilor își exprimă apoi recunoștința față de statul american și președintele său și anunță că „fiii și frații lor, voluntari în armata americană, au luat deja parte la luptele de pe frontul franțuzesc”, și-l asigură pe președinte că ei, românii, nu vor precupeți nici o „jertfă de sânge și avere ce va cere țara în războiul pentru eliberarea lumii și au cea mai neclintită încredere că prin jertfele armatei americane și armatelor aliate se vor elibera toate popoarele mici și astfel se vor elibera și uni cu Regatul Român și cei patru milioane de români transilvăneni, care trăiesc astăzi sub asuprirea ungurească”⁴¹. Documentul este semnat de protopopul Ioan Podea, președintele adunării, și de Teofil Roșca, vicepreședinte, și este însoțit și de o copie a hrisovului-hotărâre al adunării⁴².

Evenimentul de la 10 martie 1918 capătă astfel o semnificație istorică deosebită. Artizanul său principal, președintele adunării, Ioan Podea, aprecia mai târziu că „înființarea Episcopiei și supunerea ei Scaunului Mitropolitan din București, a fost un act politic în primul rând (...). Pentru administrarea a 24 de comunități nu era necesară transformarea Protopopiatului în Episcopie, dar aceasta era singura formă prin care se putea exprima dorința de unire a românilor din ținuturile robite cu Regatul României”⁴³.

Vorbitorii români, în ședința festivă din 10 martie, au relevat sensul profund și semnificația actului politic în lupta pentru libertatea și unitatea poporului român. Astfel, ministrul României la Washington, prezent la adunare, a relevat rațiunile care au impus intrarea României în război și a spus, printre altele: „Prea mult au fost apăsați transilvănenii și am vrut să le dăm și lor libertatea. Știu și aliații noștri cum și

Ioan Podea, adm. prot., Elie Pop preot, Cornel Fătuțiu preot, Octavian Mureșanu preot, Teofil Roșca preot, Romul B. Doctor preot, Aurel Reu preot, Simion Mihălțian preot, Solomon Duma preot, Iuliu Holdea preot, Iosif Roman, Ioan Popa, Ioan I. Herupu, preot Irimia Delea, Ilie Știrbețiu, Victor Berteș, Nic. Savu, Andreiu Gheșea curator, Nicolae Opincaru, Avram Becoiu, Yuan Râmniașu, Iova Onciu, Mihăilă Crăciun, Zacharia Oprea, Vasile V. Luca, Andronic Porta, Ilarion Morariu, Ioan Roșială, Gavril G. Giurgiu, Iacob B. Popa, Simion Grama, Ioan Cohnă, Victor Andreiu, Niculae Burdach, Nicolae Dobrotă, Nicolaie G. Lăpădat, Moise Ballea, Petru Cucu, Pavel Crăciun, Ioan Baba, Niculae Nemeș, Teodor Baba, Nicolae Boeriu, Ioan G. Radu, Bucur Neagoie, George N. Lascu, Ioan L. Teșca, Valeriu Cuteanu, Ilie Moga, Teodor Moroiu, Pavel Imbone, Ștefan Stoica, Niculae Bârsan, Niculae Rațu, Avram Iosa, George Giura, Pantelimon Chima, Costache Belba, Dr. C.A. Patrojo, Ilarion Inolaci, Ninu Nanciu, Nicolae Băișan, Petru Rus, Iordan Cosma, Spiridon Gavrilă, Gheorghe Bălan, Filaret Gheorghiu, Simion Lupșa (după Dr. Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, vol. I, Cluj, 1926, p. 331-333).

⁴¹ *Ibidem*, p. 124.

⁴² Boris Rangheț, *Relații româno-americane în perioada primului război mondial (1916-1920)*, Cluj, Editura Dacia, 1975, p. 68-69.

⁴³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), Fond *Ioan Podea*, proces verbal luat în conferința preoțească în ziua de 22 februarie 1918, f. 55.

pentru ce am intrat în război, știe chiar și America, țara aceasta puternică în care ne aflăm astăzi. Actul măreț pe care l-ați săvârșit, acum, când 150.000 de români din Ungaria și Transilvania au jurat credință României, dovedește sentimentele de care este pătruns neamul românesc de sub stăpânirile străine. Istoria noastră va înscrie această frumoasă manifestație printre cele mai mari evenimente din viața noastră”⁴⁴.

Întrunirea s-a încheiat în acordurile cântecelor *Deșteaptă-te, române* și *Stars and Stripes*, preluate de mulțimea celor 20.000 de români aflați în piața centrală a orașului. Numeroase telegrame de sprijin și adeziune au sosit pe adresa adunării. În cea a ministrului de război al Statelor Unite, acesta îi numea pe românii din America „foști supuși ai Austro-Ungariei”, iar într-o scrisoare a Departamentului Executiv al statului Ohio se afirma: „Declarația de credință (...) marchează o epocă în istoria rezidenților americani născuți în străinătate și este o stea călăuzitoare pentru strădaniile celor ce luptă pentru libertate, împotriva autocrației în lumea întreagă”⁴⁵.

Adunarea de la Youngstown (Ohio), din 9-10 martie 1918, a reprezentat un eveniment istoric reprezentativ, prin care românii din America au hotărât unirea lor cu România cu aproape 9 luni înainte de actul istoric de la Alba Iulia, urmând exemplul fraților lor din Rusia care realizaseră acea „primă Alba Iulia” de la Darnița a voluntarilor români transilvăneni și bucovineni prin Proclamația de la Darnița din aprilie 1917. Semnificația și importanța adunării au fost apreciate astfel de gazeta *Roumania* din Chicago: „Această acțiune națională, acest gest eroic și acest devotament patriotic al românilor din Statele Unite, care doresc unirea cu România, dovedește cât de puternic este sentimentul lor național. Oamenii politici și întreaga lume pot trage concluzia că numai unirea tuturor românilor ar putea să fie o garanție pentru dezvoltarea națiunii române potrivit cu voința sa liberă. Menținerea națiunii, principiu subliniat de președintele Wilson, poate fi îndeplinită numai pe această cale”⁴⁶.

Vasile Stoica, martor ocular, angrenat profund în serviciul cauzei românești pe continentul american, apreciază evenimentul în discuție ca foarte important, „o mare manifestație de înalt patriotism” care a arătat „și mai puternic profunda hotărâre a românilor transilvăneni de a fi uniți cu frații lor din regatul liber”⁴⁷.

Activitatea protopopului Ioan Podea la Youngstown a continuat alături de alți tineri ardeleni entuziaști, cu recrutarea de voluntari dintre românii de aici. Ei au reușit să formeze o subunitate de luptă, devenită apoi Bateria 112 de mortiere și tranșee în cadrul Diviziei 37 din Ohio⁴⁸.

Ioan Podea a servit cauzei românești și prin publicarea la Youngstown a revistei *Semănătorul*, publicație prin care s-au lărgit posibilitățile de manifestare social-culturală ale românilor din America, în limba lor maternă⁴⁹. După revenirea în țară, Ioan Podea continuă editarea *Semănătorului* la Brașov, în anii 1921-1924.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 11-12.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Roumania*, March, 1918, p. 187.

⁴⁷ V. Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926; apud S. Neagoe, *op. cit.*, p. 606.

⁴⁸ I. Nicoară, *op. cit.*, p. 196; V. Stoica, *op. cit.*, p. 607.

⁴⁹ *Cărturari brașoveni (sec. XV-XX). Ghid biobibliografic*, Brașov, 1972, p. 182-183.

Revenit în țară, Ioan Podea se instalează la Brașov, după o nouă peregrinare prin America, și avea să funcționeze ca director al Arhivei Statului și secretar al prefecturii județului, iar mai târziu, adaptându-se vremurilor, intră în Partidul Comunist și ajunge primar, apoi primul director al Muzeului Regional de Istorie și Artă de la Brașov (1949-1963).

După ce a publicat *Monografia comunei Săcădate*, Sibiu, 1911, comuna sa natală, a mai tipărit, în 1938, *Monografia județului Brașov*, lucrare valoroasă pentru analiza vieții economice, sociale și culturale a județului, mai ales după Marea Unire.

A avut patru copii: Bianca Podea, născută în 1920 la Ohio, în SUA, pictoriță, Erie, căsătorită cu medicul Gross Geza, Ontario, crainic la BBC, și Titus Podea, specialist în cibernetică⁵⁰.

3. Declarația de la Iași din 6 octombrie 1918 a Comitetului Național al românilor din Austro-Ungaria (Alexandru Lapedatu)

Brașoveanul Alexandru Lapedatu (1876-1950), în ampla sa activitate națională, în anii războiului, atunci când semnele victoriei apar și când strigătele de pace răsună din toate părțile, activitatea Comitetului Național al românilor refugiați din Austro-Ungaria renaște, se reiau consfăturile și întrunirile și se pregătește o acțiune de răsunet, o manifestație în fața țării și a lumii. Astfel s-a născut Declarația din 6 octombrie a acestui comitet, act prin care românii refugiați cer să fie eliberați de sub jugul Austro-Ungariei. Românii ardeleni și bucovineni din Regat, în numele lor și al fraților subjugăți de acasă, a căror conștiință este înlănțuită și în imposibilitatea de a se manifesta liber, cer eliberarea și exprimă hotărârea de a lupta, prin toate mijloacele și pe toate căile pentru aceasta, astfel „ca întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat național și liber”. Nu se recunoaște dublei monarhii dreptul de a se ocupa de soarta românilor, pentru că veacuri de-a rândul i-a ținut „în cea mai rușinoasă robie”, iar încercările de federalizare sunt considerate doar „gesturi disperate ale unei împărății osândite să se descompună și să piară”. Soarta românilor din Austro-Ungaria „s-a hotărât prin războiul regatului român – se spune în declarație –, și prin voința liberă a întregului popor românesc și o va consfinți Congresul de pace generală”. Se cere apoi ca întreg teritoriul din monarhia bicefală, „revendicat de statul român, recunoscut și garantat prin tratatele de alianță încheiate de România cu puterile Antantei să fie eliberat și unit cu patria mamă”⁵¹. Declarația se încheie cu afirmația clară că declarații potrivnice acesteia „le considerăm ca scoase cu forța de autoritățile dușmane și aceste declarații nu vor putea induce în eroare opinia lumii, care a proclamat principiile de dreptate și de libertate pentru toate neamurile asuprite”. Declarația este semnată de Al. Lapedatu, ca președinte al Comitetului Național al românilor emigrați din Austro-Ungaria, și de Oct. C. Tăslăuanu, ca secretar. A fost prezentată regelui, guvernului și Aliatilor și s-a bucurat de bună primire și de considerația tuturor (extras din *Brașovul și Marea Unire*, ed. a II-a, p. 916-917).

Comitetul Național constituit la Odessa, la 20 dec./2 ian. 1918, avea în componere 11 brașoveni din totalul de 24: dr. Gh. Baiulescu, dr. N. Vecerdea, Al. Lapedatu, dr. Iancu Meșianu, G. Moroianu, Emil Baiulescu, V. Lacea, Gr. Popescu,

⁵⁰ Steluța Pestrea Suciuc, *Străzi, case, oameni din Brașov*, Brașov, Editura Foton, 2011, p. 34.

⁵¹ Al. Lapedatu, *D-I de Saint Aulaire și românii refugiați din Austro-Ungaria în timpul marelui război*, în vol. „Marea Unire a românilor în izvoare narrative”, p. 421.

N. Lupan, N. Garoiu și Ioan Petrovici. În conducerea Comitetului, din zece, patru erau brașoveni: I. Mețianu, Gh. Baiulescu, Al. Lapedatu și Mihai Popovici.

4. O „Alba Iulia” siberiană. Declarația din 16/29 oct. 1918 de unire cu România a voluntarilor din Siberia (Voicu Nițescu)

Săceleanu Voicu Nițescu (1883-1968), jurist, avocat și ziarist brașovean, profund implicat în lupta națională, ca inițiator și conducător al Corpului al II-lea al voluntarilor români din Siberia, a inițiat și produs o hotărâre pre Alba Iulia în Siberia.

Deși foarte departe de evenimentele războiului european, informațiile ajungeau foarte repede, iar percepția și reacțiile voluntarilor români sunt foarte prompte. În prima decadă a lunii octombrie 1918, ei află că armatele franceze „se revarsă în valuri asupra nemților”, că militarismul german se prăbușește, că dubla monarhie „pârâie din toate încheieturile”, că „toate națiile Austro-Ungariei îngână cuvântul Dreptății și-și pleacă genunchii în fața Libertății”, că Ardealul „se mișcă și el”. Voluntarii simt că a sosit momentul acțiunii, că istoria îi cheamă.

În ziua de 16/29 octombrie 1918, voluntarii din toate cele trei garnizoane românești – Celiabinsk, Kurgan și Petropavlovsk –, la chemarea Consiliului național au adoptat o **Declarație** de unire a provinciilor românești din Austro-Ungaria cu România, „suprema voință, plebiscitul spontan al Ardealului”. Voicu Nițescu, președintele Comitetului Național Român, a prezentat declarația în cazarma de la Celiabinsk. „Noi voluntarii români (...), drept răspuns la Manifestul împăratului Carol, declarăm și proclamăm toate provinciile românești (...) din monarhia austro-ungară desfăcute de către această împărăție și realipite la regatul liber român, cu care din acest moment ele alcătuiesc un stat unitar, liber și independent, iar locuitorii acestor provincii se declară cetățeni ai României Mari” – se proclamă la începutul documentului. Declarația afirmă voința și dorința tuturor românilor, inclusiv a celor de acasă care nu pot vorbi liberi și se exprimă prin glasul voluntarilor. După ce exprimă convingerea că Alianții n-au abandonat România după pacea separată din mai 1918, voluntarii speră că aceiași Alianți vor da aprobarea lor și acestei Declarații, „pentru ca în sfârșit să dispară din Europa vulcanul mereu în fierbere – Austro-Ungaria”. Cu încrederea în „cuvântul dat de Alianți în momentul intrării României în război, repetat mereu și în cursul acestuia, miile de voluntari români din Rusia, Italia, Franța și America așteaptă cu nerăbdare acest act de dreptate pe care și Franța și Italia și America sunt datoare să-l facă în numele Dreptului și al Libertății umane, pentru care au luptat” – încheie voluntarii Declarația. Urările finale vizează „România Mare”, pe „regele tuturor românilor” și „alianții noștri”⁵².

Vestea acestei uniri hotărâte de voluntari este adusă direct la cunoștința regelui Ferdinand printr-o telegramă, în care miile de voluntari îl „aclamă” pe „regele tuturor românilor”, așteaptă ordinele lui și-l informează că „au proclamat desfacerea provinciilor românești de către monarhia austro-ungară și alipirea lor la România”, și că „sunt nerăbdători să aclame încoronarea Majestății Voastre la Alba Iulia!”. Telegrama este semnată de Voicu Nițescu, președintele Comitetului Național Român din Rusia.

În aceeași manieră, președintele american Wilson, arbitrul păcii, este informat asupra hotărârii de la 16/29 octombrie 1918, a „numeroșilor români din Rusia

⁵² Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anii 1918-1919. În capitala Sovietelor. Credințele din Siberia*, București, 1932, p. 177-178.

(...), un puternic corp de voluntari” și este rugat respectuos „să binevoiască a lua cunoștință de această Declarație, făcută în numele tuturor românilor oprimați, care au aceleași simțăminte și aceeași voință”. Desigur, și această telegramă a cântărit în răspunsul lui Wilson către Austro-Ungaria la propunerile ei de pace, propuneri pe care le respinge „deoarece nu ea, ci popoarele care o locuiesc sunt chemate să stabilească condițiile în care ele înțeleg să trăiască de aici înainte”⁵³.

Declarația de unire cu România este adusă și la cunoștința guvernului provizoriu al Rusiei, insistându-se pe faptul că „acest ideal politic al românilor a fost recunoscut de către precedentul guvern provizoriu al Rusiei și nici un act ulterior n-a desfăcut acest legământ”. Se exprimă „neștrămutata credință” că și noul guvern va primi cu bunăvoință declarația de unire a românilor. Răspunsul rusesc confirmă așteptările: „Guvernul provizoriu panrus, plin de simpatie pentru poporul român, ia cunoștință cu cea mai mare bucurie de Declarația d-voastră (...)”. La demersul de informare a guvernului francez răspunde maiorul Pichon, șeful misiunii militare franceze pe lângă Corpul cehoslovac, fost atașat militar în România, exprimându-și ferma speranță că „viitorul le va da câștig de cauză tuturor acelor care au o neseacă energie și fără șovăire vor fi luptat până la sfârșitul acestui lung război. Și dv. vă numărați printre aceștia”.

O telegramă de informare este trimisă de Voicu Nițescu prin rețeaua de transmisiuni a Corpului cehoslovac și la Paris, lui Take Ionescu, președintele Consiliului Național Român din capitala Franței, la care distinsul om politic român răspunde cu entuziasm și apreciază că „telegrama voluntarilor români ardeleni i-a fost de cel mai mare folos în eforturile pe care Consiliul național le face pe lângă aliați pentru recunoașterea idealului nostru național”⁵⁴.

5. Independența Transilvaniei hotărâtă de românii americani. Declarația din 26 octombrie 1918 (Vasile Stoica)

Acțiunile emigranților de diferite naționalități din Austro-Ungaria, inclusiv românii, reprezentați de Vasile Stoica (1889-1959), absolvent șagunist, profesor, ziarist, diplomat și istoric, au sensibilizat conducerea politică americană și, la 20 septembrie 1918, președintele SUA a primit oficial comitetul care reprezenta națiunile oprimate din Austro-Ungaria, adică pe Masaryk, Paderewsky, Hinkovici, Stoica, Bivione și Karkora. Informându-l despre adunarea din 15 septembrie și prezentându-i moțiunile adoptate, comitetul cere dizolvarea Imperiului Austro-Ungar și acordarea tuturor libertăților popoarelor asuprite. În răspunsul său, președintele accentuează „că guvernul Statelor Unite e întru toate de acord cu aspirațiile noastre – își amintește Vasile Stoica –, și că, după convingerea sa, Austro-Ungaria este o șandramă putredă care nu mai poate fi ținută în picioare, oricâte proptele i s-ar pune, și a cărei dezmembrare a devenit o necesitate”⁵⁵. Această afirmație publică a președintelui Wilson avea o importanță istorică, considerată de Vasile Stoica **prima declarație publică în favoarea destrămării Imperiului Austro-Ungar**⁵⁶.

⁵³ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 181.

⁵⁵ V. Stoica, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁶ *Ibidem*.

În intervalul 23-26 octombrie 1918, Uniunea Democratică a Europei Centrale desfășoară un complex de acțiuni la Philadelphia, vizând să solicite solemn Statelor Unite și Alianțelor „dezmembrarea Austro-Ungariei” și eliberarea „robilor de veacuri” și, în al doilea rând, să proclame independența națiunilor oprimate din Austro-Ungaria, sub cupola unde a fost făcută Declarația de Independență a Americii la 1776.

Cu această ocazie, tot pentru a urma tradiția americană, s-a format un **Clopot al libertății** care trebuia „să fie vestitorul istoric pentru toate veacurile ce au să urmeze al libertății nemărginite” a popoarelor care au fost asuprite de Austro-Ungaria. În ziua de sâmbătă 26 octombrie 1918, într-o festivitate impresionantă, s-a proclamat independența națiunilor oprimate din Austro-Ungaria.

Vasile Stoica a avut o participare deosebit de activă, remarcată și de presa americană. El a făcut o pledoarie răscolitoare în apărarea românilor oprimați. Precierile sale despre Transilvania au fost receptate cu multă simpatie și înțelegere de presa americană. Vasile Stoica arăta că aspirațiile Transilvaniei sunt aceleași cu ale României și că numai constrânși ardelenii au fost încorporați în armata austro-ungară. El asigura că imediat ce va fi promisă eliberarea României, douăzeci de mii de români se vor înrola în armata americană. El cerea, apoi, să se recunoască imediat aspirațiile românilor și avertiza că Austro-Ungaria va încerca din nou același joc duplicitar pe care îl făcuse și la 1848, adică se va pregăti să câștige la Conferința de Pace tot ceea ce a pierdut în război.

În ziua de 25 octombrie, Vasile Stoica făcea un apel insistent ca o moțiune redactată de el să fie prezentată președintelui Wilson în numele Uniunii. Moțiunea făcea un apel bine argumentat guvernului american să recunoască răspicat aspirațiile la libertate și unitate a celor 4 milioane de români transilvăneni și bucovineni, cel puțin pe baza voinței exprimate de voluntarii români care luptau alături de Aliați. Documentul a fost prezentat președintelui american în numele Uniunii Democratice a Europei Centrale. Tot atunci, Vasile Stoica făcea cunoscut Uniunii proiectul organizării voluntarilor români în armata americană⁵⁷.

În ziua următoare, 26 octombrie 1918, Vasile Stoica participă ca reprezentant al românilor la ceremonia semnării Declarației de Independență a popoarelor subjugate de Austro-Ungaria. Într-o festivitate cu totul deosebită, repetând ritualul de la 1776, cei doisprezece reprezentanți ai popoarelor oprimate, între care și Vasile Stoica, reprezentând Transilvania, și-au pus semnătura pe acest document istoric. După semnarea și lectura publică a Declarației, au tras menționatul **clopot al libertății**. Pe una din pancartele din mulțime scria: *Români din Austro-Ungaria pretind libertatea și Unirea cu România, patria mamă*⁵⁸. Au luat apoi cuvântul semnatarii documentului, în numele popoarelor pe care le reprezentau.

Vasile Stoica, vorbind în limba engleză, a arătat celor prezenți suferințele și nedreptățile făcute celor 4 milioane de români subjuogați de guvernele tiranice maghiare. El declară că libertatea este un dar sfânt și că cei care încearcă să o răpească

⁵⁷ Gelu Neamțu, *Uniunea Democratică a Europei Centrale și Unirea Transilvaniei cu România în 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XXVII, 1985-1986, p. 213.

⁵⁸ *Ibidem*.

trebuie să fie pedepsiți. Solicită ca românii să fie sprijiniți mai hotărât de Statele Unite și de Aliați, pentru a se elibera și uni cu frații lor.

Semnarea Declarației de Independență a fost primită cu multă simpatie și i s-a făcut o largă publicitate. Opinia publică americană a fost pe deplin atrasă de partea aspirațiilor popoarelor din Europa Centrală. Însuși președintele Wilson trimite o telegramă deplin favorabilă națiunilor oprite care s-au unit în luptă, document care echivala cu încă o recunoaștere deschisă a idealurilor lor. „Vă rog să transmiteți – se spune în telegramă –, caldele mele urări reprezentanților națiunilor oprite din Europa Centrală și să exprimați adâncă mea satisfacție pentru faptul că între noi există o atât de impresionantă și irezistibilă unanimitate de principii”⁵⁹.

Prin acțiunile Uniunii și ale lui Vasile Stoica în cadrul acesteia, cauza românească a progresat simțitor în America. Credibilitatea propagandei românești condusă de Vasile Stoica în fața opiniei publice și a oficialităților americane crește considerabil. Vasile Stoica desfășoară o activitate impresionantă în cadrul Uniunii pentru cauza noastră. La 19 octombrie 1918, prezintă un scurt memoriu asupra chestiunilor românești ministrului de interne Franklin Lave, cel mai influent membru al cabinetului președintelui Wilson, care promite că va pune în discuția cabinetului problemele memoriului.

Prin urmare, aceste antecedente politice și juridice ale Hotărârii de la Alba Iulia probează asimilarea de către clasa politică românească, cea din Ardeal în primul rând, a procedurilor moderne, democratice de rezolvare a marilor probleme ale neamului din acea epocă, probează recunoașterea forței juridice și politice a deciziei colective, a votului colectiv, a consultării maselor, a deciziei poporului, forțelor naționale în competiție cu decizia tradițională a marilor puteri. Aceasta din urmă trebuie precedată de decizia națională și redusă la rolul de a confirma și consacra decizia națională. Energica Hotărâre plebiscitară de la Alba Iulia, precedată și pregătită de antecedentele semnalate, de o bogată activitate politică, diplomatică, publicistică și propagandistică românească în Occident au făcut ca aproape obligatoriu Congresul de Pace să consacre politic și juridic hotărârea poporului român.

Liderii politici brașoveni de talie națională au fost în fruntea clasei politice care a produs aceste hotărâri, dovadă încă o dată a rolului Brașovului de oraș al Marii Uniri.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 217.

ION CLOPOȚEL, PROMOTOR AL MARII UNIRI

EMIL STOIAN¹

ION CLOPOȚEL, UN ACTEUR MAJOR DE LA GRAND UNIFICATION

RÉSUMÉ

Ion Clopoțel est né en 1918 à Poiana Mărului (département de Făgăraș), a fait ses études à Budapest, Vienne et Paris.

Il a lutté pour l'émancipation, la liberté et indépendance du peuple roumain.

Il a été le responsable du Bureau de Presse au sein de la Grande Assemblée d'Unification qui s'est tenue à Alba Iulia 1 er Décembre 1918.

Mots-cle: Ion Clopoțel, journaliste, historien et critique littéraire, sociologue, Bureau de Presse, Alba Iulia 1 er Décembre 1918.

Urmând vechiul drum transilvănean ce leagă Țara Făgărașului de Țara Bârsei, drumețul, ajuns în zona de articulație a prelungirilor nordice ale Munților Piatra Craiului, cu dealurile, văile și pădurile sudice ale Măgurii Codlea, iar în partea vestică cu Munții Țaga, din extremitatea estică a Munților Făgăraș, este fascinat de așezarea și pitorescul comunei muntoase, cu gospodării risipite, Poiana Mărului.

Începuturile localității se pierd în timp și sunt învăluite în legendele miste-rioase. Se spune că primii oameni care s-au stabilit aici au fost ciobanii veniți cu oile în această regiune bogată în pășuni și păduri.

Pe Vale, la confluența actualelor *Văii Satului* cu *Valea Sub Masa Mare*, a existat o poiană în mijlocul căreia crescuse un măr mare, iar de aici s-a dat denumirea de Poiana Mărului. În jurul acestei poieni, pe dealuri și văi, s-au așezat pe lângă păstori, haiduci și hoți de codru ce se găseau prin munții din jur. Prin tăierea pădurii și defrișări continue, în timp s-a încheat o comunitate de oameni căliți în lupta cu natura și munca plină de greutate, care au format localitatea Poiana Mărului.

Geografii au apreciat că această comună, de un farmec și spectaculozitate aparte, cu gospodari și case răspândite între păduri, pe dealuri abrupte și văi adânci, a fost localitatea cea mai întinsă ca suprafață din țară².

Situată în bazinul hidrografic Șinca, la 49 km de Făgăraș și 32 km de Brașov, Poiana Mărului este un spațiu geografic și etnocultural aparte, un loc binecuvântat ce a selectat, în timp, oameni viguroși și harnici, un colț de țară în inima țării, adevărat leagăn al românismului.

Asemenea altor domni români care vedeau în Transilvania un loc de refugiu, Constantin Brâncoveanu a dorit să-și consolideze o serie de reședințe peste munți și a dobândit mai multe domenii. Se apreciază că în jurul anului 1700, acesta cumpără

¹ Notar, doctor în istorie, Bran; e-mail: stoiancoriolan.emil@gmail.com.

² Aprecierea s-a făcut după reforma administrativă din 1968, când actuala comună includea și satele Șinca Nouă și Paltinul.

mai multe proprietăți, printre care și moșia Poiana Mărului „cu iobagi cu tot”, așa cum reiese dintr-o scrisoare a domnului muntean către Brașov³.

În perioada stăpânirii austriece a Țării Făgărașului, când se exercita expansiunea catolicismului asupra populației românești, Constantin Brâncoveanu a sprijinit eforturile de construire de mănăstiri și biserici în zonă, printre ele numărându-se și cea din Poiana Mărului, ridicată în anul 1707⁴.

Nu mulți știu că din această regiune cu plaiuri mioritice, în decursul anilor, s-au ridicat oameni de aleasă ținută culturală și științifică, patrioți și luptători înflăcărați pentru cauza poporului nostru.

Ori de câte ori mă găsesc pe aceste meleaguri mirifice, îmi aduc amintesc de **unul dintre cei mai valoroși fii ai comunei – Ion Clopoțel –, gazetar, scriitor, istoric și critic literar, sociolog, memorialist, om politic, profesor, luptător pentru idealurile neamului românesc, personalitate remarcabilă a vieții culturale a secolului al XX-lea**⁵.

Vede lumina zilei la 22 noiembrie 1892 la Poiana Mărului, ca fiu al Susanei și a lui Ion Clopoțel, familie de oameni harnici și gospodari, cu dragoste pentru pământ și satul lor, în armonie perpetuă cu tradiția acestui colț de țară.

Încă din copilărie, a cunoscut viața cu greutățile și aspirațiile țăranilor români din această parte a Transilvaniei. Părinții săi au avut cinci copii, dar primii doi au decedat timpuriu. La fel și mama lor pleacă din această viață când Ion nu avea nici zece ani. Copilăria sa a fost scurtă, marcată de lipsa mamei și neajunsuri materiale.

A făcut primii pași pe cărarea vieții sărac, dar cu dragoste de carte și pasiune pentru cunoaștere. A plecat din bătătura casei, din Dealul Bărdaș, în bătaia cu vicisitudinile timpurilor, singur, doar cu convingerea că cel mai bun prieten este

³ Ștefan Meteș, *Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1930, p. 91, 129; Minerva Nistor, *Brâncoveanu și Brașovul*, în „Cumidava”, XII-1, Brașov, 1979-1980, p. 103-112; Iolanda Țighiliiu, *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu*, în vol. „Constantin Brâncoveanu”, București, Editura Academiei RSR, 1989, p. 81, 93; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Transilvania*, Sibiu, Editura Andreiană, 2013, p. 93; Laurențiu Streza, Vasile Oltean, *Odiseea unor proprietăți brâncovenești: moșiile Poiana Mărului și Sâmbăta de Sus*, Sibiu, Editura Andreiană, 2014, p. 290, 301, 302.

⁴ Constantin Băjenaru, *Țara Făgărașului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013, p. 30.

⁵ Pentru redactarea acestui material ne-am bucurat de informațiile și documentele puse la dispoziție de nepoți: dr. Ioan Viorel Măneucă, Teodora Bătă - născută Măneucă, Valeria Măneucă, prof. Adriana Clopoțel, cărora le aduc cele mai calde mulțumiri. De asemenea, am folosit lucrările: Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973; Andrei Neagu, *Ion Clopoțel. Studiu monografic*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003; Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii*, Alba Iulia, Editura Altip, 2003, p. 80; A. Neagu, *Antologie și studiu introductive* la vol. „Ion Clopoțel și „Societatea de mâine”, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 5-20; A. Neagu, *Notă introductivă* la I. Clopoțel, *Existență, experiență, cunoaștere universală, discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române*, în „Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” Cluj-Napoca. Seria Humanistica”, tom. IX, 2011, p. 323; Ligia Maior, *Ofrandă înaintașilor*, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova, 2002; idem, *Instantanee*, București, Editura Mistral Info Media, 2011; Steliana Măneucă, *Monografia satului Poiana Mărului, județul Brașov*, mss.

cartea. A luat cu sine pentru totdeauna imaginea de basm a locului de naștere, dragostea pentru natură și frumos, iubirea de neam, istorie, tradiție, credința în simplitate, sensibilitate, sinceritate, dorul pentru satul său, pentru familie și oamenii locului. Acesta a fost bagajul avut când a pornit în lume și zestrea ce l-a ajutat să treacă peste toate obstacolele și greutățile⁶.

Asemenea altor copii de țărani, a făcut clasele primare la școala din localitate, unde a fost apreciat de dascălii săi. Fiind elev conștiincios și dotat cu o capacitate intelectuală deosebită, a reușit să urmeze în perioada 1904-1912 cursul prestigiosului liceu „Andrei Șaguna” din Brașov. Obținând în clasele gimnaziale I-VII calificativul „foarte bine” și având posibilități materiale reduse, reușește să intre în grupul elevilor care primeau masa de prânz gratuit și să se bucure de meritoria *Bursă Cristurian*, acordată doar la doi-trei elevi⁷.

Profesorul Alexandru Bogdan, fratele doamnei Catinca Iorga, sesizând aptitudinile excepționale ale liceanului, a facilitat contactul acestuia cu marele istoric Nicolae Iorga și a făcut posibilă, prin strădaniile tânărului Ion Clopoțel, distribuirea lucrărilor savantului printre elevi⁸.

Într-o perioadă extrem de grea, când cărțile și lucrările publicate în Regat, inclusiv la Vălenii de Munte, erau interzise în Transilvania, iar trecerea lor peste frontieră era aspru pedepsită, s-a apelat la metoda unor coperti și titluri apocrife⁹. Ion Clopoțel, fericit că a intrat în posesia unui manual de istorie a românilor, trecut astfel frontiera, i-a mulțumit prin scrisori savantului¹⁰.

Marea admirație pentru inegalabilul istoric se concretizează prin vizitele elevului Ion Clopoțel la Vălenii de Munte și participarea lui, timp de cinci ani, la cursurile de vară ale Universității libere de aici. Chiar dacă acest vis s-a realizat cu sacrificii financiare, onoarea și bucuria de a fi în apropierea lui Nicolae Iorga îl vor marca întreaga viață.

Întrezărim satisfacția elevului de la Liceul „Andrei Șaguna” de a fi apreciat de savant, de a-i câștiga încrederea. Astfel, în perioada șederii la Vălenii de Munte are marele privilegiu de a cataloga cărți din biblioteca marelui istoric, cât și de a arhiva acte personale ale acestuia. Despre acest moment crucial în viața sa a consemnat: „(...) am trecut Carpații și am urmat cursurile de vară ale universității populare din Vălenii de Munte. Eram fascinat de verbul scăpărător al marelui dascăl Iorga și de felurimea subiectelor de conferințe ale specialiștilor, literaților, artiștilor de seamă, invitați din toate ținuturile românești. I se încheagă în imaginație icoana virtuților străvechi și a justiției pe care o prezintă aspirația multiseculară a încorporării poporului român într-un stat național unit și independent. Mă întorceam de fiecare dată la Brașov cu prețioase colete de cărți literar-istorice. Publicasem în ziarele ardelenne dări de seamă asupra cursurilor agreate și am intrat cu pasiune, definitiv, în publicistica vremii. Fusese pentru mine o experiență fundamentală”¹¹.

⁶ Teodora Băță, *Ion Clopoțel*, mss.

⁷ A. Neagu, *op. cit.*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁹ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, 1968, p. 208-209.

¹⁰ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga la Vălenii de Munte*, Editura KARTA-GRAPHIC, 2016, p. 44.

¹¹ I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, p. 5-6.

„Atrăsesem prin râvna mea atenția profesorului Iorga, care m-a întrebat dacă n-aș fi dispus să-i cataloghez biblioteca. Cursurile se terminau în iulie. Eu aveam liber întregul august și am avut norocul să lucrez chiar în biroul său de scris, nelăsându-se incomodat de răstunarea și înregistrarea cărților din dulapuri și etajere”¹².

Publicând de foarte tânăr în presa vremii, este remarcat de Vasile Goldiș, care îl angajează ca redactor intern, „cu scrisoare de angajare în regulă”, la ziarul *Românul* din Arad. Cuvintele tânărului intelectual sunt și astăzi impresionante: „Iată-mă în centrul luptelor politice purtate de ardeleni. Când i-am arătat lui Iorga – în biroul căruia inventariasem timp de o lună o parte din uriașa sa bibliotecă și arhivă – actul de angajament de la Arad, el făcu ochii mari, îmi vorbi cu efuziune și-mi dori noroc în misiunea grea a înverșunatei înclăștări pentru emancipare, obligându-mă să-i dau semnale de alarmă în eventualele ceasuri de cumpănă”¹³.

Experiența de la Vălenii de Munte, dobândită stând pe lângă cel mai mare istoric al neamului, pleiada de intelectuali pe care i-a cunoscut, au constituit o temelie solidă a intensei sale activități publicistice și a eforturilor făcute cu admirabilul său condei în scopul nobil de emanciparea și propășirea poporului nostru.

Ajuns în vârtoarea luptelor și curentelor politice ale vremii, dedicându-se cu pasiune, probitate profesională și talent unei profesii pe cât de grea, pe atât de importantă pentru o națiune ce își clădea viitorul, Ion Clopoțel își aduce aminte peste ani: „A doua mea experiență politică s-a consumat în îndelungata activitate ziaristică de la *Românul* și *Gazeta Transilvaniei*, întâi, apoi continuată timp de două decenii la ziarele *Adevărul* și *Dimineața*, precum și la *Patria* din Cluj, *Libertatea* din București și *Poporul* – aceste două din urmă, organe socialiste. Funcțiunea ziaristică mă ținea în strânse raporturi cu pleiada intelectualității transilvane, cu *Comitetul național de zece* – care avea rolul de guvern neoficial al celor aproape patru milioane de români din Transilvania și Ungaria –, cu ziarști și literați, cu pătura țărănească și muncitorească ce se abătea cu treburi la redacțiile conduse de mine”¹⁴.

Ion Clopoțel a înțeles menirea și importanța gazetelor pentru populație, mai ales într-o perioadă grea, spunând că „Redacțiile lor erau flăcări de altar național și social, de la care poporeniile își împrumutau luminițele până la cel din urmă”¹⁵.

Fiind format în spiritul național creștin, cultivat la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov – adevărat templu al învățământului românesc –, înțelege în profunzime suferințele și aspirațiile nației sale, apreciază la justa sa valoare politica de segregare, tiranie, marginalizare, persecuție, dispreț și asuprire la care era supusă populația românească majoritară din Transilvania.

După interzicerea, la 12 martie 1916, a ziarului *Românul* din ordinul guvernului Tisza István, în timpul studenției sale la Budapesta (1912-1916) și Viena (1916-1918) cunoaște suferințele tineretului studios român de aici, înțelege în profunzime politica de asuprire a populației din care provenea. În memorie și în suflet îi vor

¹² *Ibidem*, p. 71.

¹³ *Ibidem*, p. 6. Aceste fapte au fost relatate și de fratele lui, Gheorghe Clopoțel din Poiana Mărului (vezi Camelia Csiki, *Sublocotenent la 104 ani*, în „Monitorul de Brașov”, 15 aprilie 2003, p. 4-5).

¹⁴ *Ibidem*, p. 7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 8.

rămâne neșterse aceste experiențe: „Aveam prilejul să descopăr diabolica artă de a cârmui în disprețul majorităților populare etnice. Mentalitatea habsburgică propaga „nivelarea” conștiințelor, adormirea simțului de aderență la naționalitatea distinctă. Împăciunitorismul austriac era o formulă absurdă de suprastat cu tendința de a cultiva dinasticismul în dauna libertății și autodeterminării națiunilor constrânse sub sceptrul său tiranic multisecular”¹⁶.

La Viena a putut să cunoască și să studieze activitatea politică și publicistică a unor personalități de talia lui Alexandru Papiu Ilarian¹⁷, Vichentie Babeș, Andrei și Alexandru Mocioni, Andrei Șaguna, Ioan Maiorescu ș.a.¹⁸.

Are privilegiul să se formeze la școala sociologică franceză prin studiile făcute la Universitatea Sorbona de la Paris, unde a urmat cursurile lui Ch. Seignobos¹⁹.

Linia sa politică, activitatea naționalistă au deranjat autoritățile și odată cu sărbătoarea Nașterii Domnului din 1917, în timp ce era profesor la Caransebeș, a fost întemnițat pentru crimă împotriva statului, alături de grupul Valeriu Braniște (dr. Manu, dr. Z. Pop, Adrian Onțoiu, Aurel Daica, T. Bucurescu), la Caransebeș și Seghedin. Victimă a convingerilor și luptei pentru cauza nobilă a românilor, lui Ion Clopoțel i se înscenează, asemenea altor intelectuali români, un proces monstruos în urma căruia cele mai grele suferințe au fost în închisorile de la Seghedin: „Am fost coborâți la nivelul ucigașilor, căci ne supuneau unui tratament egal cu ei și cu toți bandiții de pe pusta Ungariei”²⁰.

Suferința și dezoanarea au marcat pentru totdeauna viața publicistului:

„Trebuia să facem cunoștință pe viu cu sistemul oligarhiei feudal-aristocratice. Plăteam scump protestul contra prigoanei și desnaționalizării. Dar revanșa a venit: monarhia bicefală s-a prăbușit, integritatea națională de stat a românilor s-a înfăptuit”²¹.

Călit de persecuțiile și suferințele închisorilor, dar dotat cu rezistență fizică și tărie de caracter, după Primul Război Ion Clopoțel poate să-și etaleze capacitatea intelectuală și talentul de scriitor și gazetar. Ajunge să ocupe funcții de mare răspundere, fiind redactor-șef la *Românul*, *Gazeta Transilvaniei*, *Patria* – toate cotidiene oficiale²².

Una dintre cele mai mari realizări în plan publicistic și socio-cultural este fondarea și conducerea timp de 23 de ani (1924-1945) a revistei săptămânale *Societatea de Măine. Revistă de știință sociografică, estetică și cultură*. Gândită imediat după 1918 de o serie de tineri intelectuali, ea a avut ca fundament ecoul și directivele Marii Uniri: „Încep mărturisind că gândul hotărâtor al înființării și

¹⁶ *Ibidem*, p. 9.

¹⁷ În 1939 publică chiar o monografie: *Alexandru Papiu Ilarian în fața problemelor românești contemporane*, Alba Iulia, Editura „Alba”, 1939.

¹⁸ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 9.

¹⁹ A. Neagu, *op. cit.*, p. 14.

²⁰ I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura „Societatea de Măine”, 1926, p. 145-146.

²¹ *Ibidem*, p. 10.

²² *Ibidem*, p. 10.

organizării acesteia a rezidat în climatul epocal din 1918 ca o datorie sacră de a susține transformarea în realități a istoricelor rezoluții proclamate de mărețta Adunare națională de la 1 decembrie (la care am participat cu drept de vot, ca reprezentant al Consiliului național central din Arad)²³.

De asemenea, trebuie subliniat că Ion Clopoțel a fost un luptător fără egal pentru emanciparea și eliberarea populației asuprite din Transilvania și Banat, pentru democrație și punerea în aplicare a principiilor ce au stat la baza Actului de la 1 Decembrie 1918. A fost șef al Biroului de presă la Marea Adunare de la Alba Iulia²⁴, în Sala Unirii, ocupând loc la masa presei.

Crezul său este recunoscut de publicațiile timpului: „De zece ani ne-am devotat omului mic și nevolnic, neajutorților, claselor dezarmate de mizerie, suferință și neștiință. Numărul cel mai mare al acestora în România îl dă poporul meu românesc”²⁵.

Importanța revistei *Societatea de Mâine* în peisajul publicisticii și cercetării românești interbelice este atestat și de numărul impresionant de colaboratori de aleasă ținută științifică sau literară. Deși un studiu bibliografic, cu un indice adecvat, se impune, aici amintim ilustrativ doar câteva nume: Ion Bianu, Vasile Bogrea, Teodor Capidan, Constantin Daicoviciu, Silviu Dragomir, Vasile Goldiș, Alexandru Graur, Dimitrie Gusti, Pan Halipa, Iuliu Hațeganu, Traian Herseni, Iacob Iacobovici, Constantin Lacea, Ioan Lapedatu, Simion Mehedinți, Iuliu Moldovan, Ion Mușlea, Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, Sextil Pușcariu, Emil Racoviță, Mihai Ralea, Constantin Rădulescu-Motru, Liviu Rusu, George Vâlsan, Tudor Vianu, Romul Vuia, Ștefan Zeletin, Onisifor Ghibu, Victor Iancu, Ion Lupaș, Ștefan Meteș, Vasile Netea, Teodor V. Păcățean, Valeriu Pușcariu, Coriolan Suciuc, Romul Ladea, Gheorghe Bogdan Duică, Emanoil Bucuța, Ion Agârbiceanu, Lucian Blaga, Zaharia Stancu²⁶.

Bun cunoscător a vieții și suferințelor țaranului român, înarmat cu cele mai noi cercetări în domeniul sociografiei, consideră că este în interesul progresului și al emancipării celor perecutați și nevoiași să desfășoare cercetări în teren pentru a putea cunoaște și interpreta științific realitățile.

În acest sens întreprinde, timp de 16 ani, o vastă campanie de cercetare în Munții Apuseni și Banat, făcând anchete sociale în rândul celor săraci, persecutați, exploatați și marginalizați. Rezultatele au fost dintre cele mai valoroase, ele concretizându-se în lucrări ce au avut un puternic ecou în presa și lumea cercetărilor sociologice și istoriografice: „Personal am întreprins investigații în șase plăși, iar încheierile de sinteză au fost cuprinse în lucrările mele principale *Sociografie românească, Satele răslețe ale României, Cum trăiesc 40000 moși*, cu răsunset în opinia și critica vremii, în seminarul sociologic universitar și în institutul social al profesorului Dimitrie Gusti”²⁷.

Având însușiri intelectuale deosebite, dotat cu tenacitate și sete de muncă, plin de talent și pasiune, animat de profunde sentimente patriotice, Ion Clopoțel a

²³ *Ibidem*, p. 167.

²⁴ *Ibidem*, p. 170.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 174-176.

²⁷ *Ibidem*, p. 11.

lăsat o impresionantă operă literară, istorică, publicistică, sociologică, memorialistică. Amintim câteva titluri:

- *Frământările unui an (1918)*, Sibiu, 1919.
- *Lupta pentru democrație în România de la Actul Unirii încoace*, Brașov, Editura „Gazeta Transilvaniei”, 1921.
- *Două săptămâni în Cehoslovacia*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1926.
- *Criza democrației în România*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1926.
- *Direcția realismului social-economic (anchetele sociografice în Munții Apuseni)*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1926.
- *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura „Societatea de mâine”, 1926.
- *Sociografie românească*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1928.
- *Dinastia românească a Corvinilor*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1942.
- *Un program de culturalizare a satelor*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1933.
- *Figuri reprezentative dela noi. Notă introductivă. Vasile Goldiș*, Cluj, Biblioteca Ziaristică, 1934.
- *Alexandru Papiu Ilarian în fața problemelor românești contemporane*, Alba Iulia, Editura „Alba”, 1939.
- *Originile, dezvoltarea și desăvârșirea limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.
- *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973.
- *Existență, experiență, cunoaștere universală, discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române*, în „Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” Cluj-Napoca. Seria Humanistica”, tom IX, 2011, lucrare postumă.

În domeniul istoriei și criticii literare este cunoscut și apreciat prin lucrarea sa de mari proporții *Antologia scriitorilor români dela 1821 încoace*, Arad, 1917, 4 volume, în biblioteca „Sămănătorul”, Editura librăriei diecezane²⁸.

Om de cultură și cercetător cu orientare de stânga, a luptat pentru perfecționarea și instituționalizarea cercetărilor sociologice și a avut contribuții deosebite în domeniul social-politic. Amintim câteva din lucrările sale:

- *Criza democrației în România*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1926.
- *Direcția realismului social-economic*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1926.
- *Zootehnia micii proprietăți agrare*, București, Tipografia cărților bisericesti, 1926.
- *Social-democrația și problemele României contemporane*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1931.
- *Social-democrația în satele dunărene și balcanice*, Cluj, Editura „Societatea de Mâine”, 1935.

²⁸ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția II, Editura București, Minerva, 1982, p. 978.

- *Sate răzlețe ale României. Habitatul răsfirat din munții transilvani și bănățeni. Studiu de sociologie rurală*, Alba Iulia, Editura „Alba”, 1939.

A condus și a colaborat la un număr mare de publicații: *Românul*, Arad (1911-1919), *Pașini literare* (1914-1917), *Drapelul*, Lugoj (1917-1918), *Gazeta Transilvaniei*, Brașov (1919-1921), *Patria* (1927-1931), *Tribuna democratică* (1932), *România de Vest* (1938), *Adevărul și Dimineața*, Cluj (1921-1934), în calitate de redactor pentru Ardeal și Banat, iar din 1934 lucrează în București pentru aceste cotidiene, *Patria*, *Societatea de mâine* (1924-1945), *Poporul*, Brașov (1944), *Lumea nouă* (1945).

A semnat articole și a colaborat cu multe alte publicații: *Adevărul literar și artistic*, *Ardealul*, *Vocea Ardealului*, *Cuvântul*, *Dacia*, *Foaia diecezană*, *Gazeta gazetarilor*, *Lucașfârul*, *Foaia poporului*, *Viața românească*, *Steaua*, *Șoimul* ș.a.

Considerăm că o prezentare exhaustivă a lucrărilor sale este greu de realizat, mai ales că multe lucrări sunt semnate cu pseudonime: „I. Ardeleanu”, „I. Bobei”, „CI.” „I. CI.” „D. Corvinul”, „Euphraste”, „Traian Huniade”, „I. Poenaru”, „Dr. Titu Popa”, „I. Săgeată”, „Teofast”, „Theofraste”, „Horia Trandafir” etc.

În pofida scurgerii nemiloase a timpului, în localitatea natală, dar și în zonă, personalitatea sa luminoasă a rămas vie în sufletele oamenilor. El a iubit cu pasiune locul de baștină, cu tradiția și istoria sa, a îndrăgit ca nimeni altul oamenii satului său.

Venea adesea la Poiana Mărului unde avea „Vila Gelu”, denumită așa după băiat, care era doctor veterinar. La fel cum făcea și la reședința sa de la Marginea din Banat, când ajungea la casa de suflet de pe valea *Pe Sub Mese* o împodobeau cu obiecte de ceramică, cergi din lână țurcană, puneau multe flori, îi plăcea să fie frumos, așa cum o cerea tradiția și cultura populară românească.

A promovat și iubit civilizația locală sub toate aspectele ei. Consuma cu neputință plăcere produsele și mâncărurile pe care le pomenește la părinți și la oamenii din satul său. Spre exemplu îi plăcea „călăia” și spunea că „este delicoasă”.

Când venea la Poiana Mărului își vizita rudele, cunoscuții, iar copiii îi lăsa cu oamenii din sat să meargă la muncile câmpului să cunoască viața lor aspră, dar reală. În timpul verii se dezbrăca până la brâu și cosea cu multă plăcere pe vârful Dealului Pietrosul²⁹.

O nepoată de la fratele său, Gheorghe Clopoșel, la rândul ei ne-a confirmat:

„Ion Clopoșel a îndrăgit mult satul, a militat pentru respectul, cinstirea și ridicarea țăranului. N-a uitat niciodată de unde a plecat! A suferit, l-a durut sufletul și s-a preocupat mult de starea socială a oamenilor de la țară, de truditorii acestui pământ.

Fiind un fiu cu dragoste pentru locurile de baștină și având diferite funcții, printre care și cea de deputat de Făgăraș în perioada 1928-1931, a contribuit în mod substanțial la dezvoltarea satului natal și la ușurarea trudei oamenilor de pe aceste meleaguri. I se datorează îndiguirea Văii satului, obținerea de pășunat pentru poienari, în Munții Văcărea Mică și Văcărea Mare. De asemenea, a reușit să construiască, pe fostul amplasament, treizeci de case distruse de un grav incendiu, alinând astfel durerea consătenilor săi.

Mai amintesc că a fost și un adevărat familist. A fost căsătorit cu Letiția, fiica unui preot din Banat. Împreună au avut trei copii: Gelu – medic veterinar, Rodica –

²⁹ Inf. Valeria Clopoșel, căsătorită Mănecuță, nepoată de la fratele Gheorghe.

ingineră și Ligia – profesoară, toți oameni deosebiți, educați cu dragoste și respect față de părinți și în general față de tot neamul nostru. Astăzi toți sunt decedați.

Drumul vieții cărturarului Ion Clopoțel a fost săpat de lacrimi de durere, de dor, de bucurii, de căderi și ridicări. L-a străbătut cu demnitate, cu multă nădejde, ajutat fiind de o structură sufletească sănătoasă și având un crez al său în viață, moștenit de la moșii și strămoșii săi:

„Să știi ce vrei

Să vrei ce poți

Să poți ceea ce trebuie!”

După această învățătură și-a organizat întreaga viață.

Personal l-am cunoscut pe Ion Clopoțel, unchiul nostru, mai târziu, în anul 1976 la Blaj, unul din orașele istorice ale României. A vrut să revadă Câmpia Libertății.

Întâlnirea cu mine a fost scurtă, în casa unui fost student și trebuie să spun că a fost foarte importantă pentru formarea mea, pentru profesia mea și m-a marcat pentru totdeauna.

A doua întâlnire a fost peste trei ani la Sinaia. Niciodată n-am avut în fața mea un asemenea om. L-am ascultat cu sufletul la gură. Gusta din cele ce i-am adus cu mult drag. Cum vorbea, parcă era un izvor de apă lină, de lângă care nu te îndurai să te îndepărtezi. Strălucea pe fața lui toată frumusețea sufletului, bunătatea, era plin de căldură, liniștit, senin.

Mi-a vorbit de Marea Unire ca despre cel mai de preț lucru. A precizat că acest act măreț s-a făcut cu sacrificii mari, chiar cu pierderi de vieți. Privindu-l și ascultându-l am realizat că în fața mea se afla de fapt înțelepciunea venită de departe, din adânc, din neam peste mine, din durerea lacrimilor scurse în timp. Privea peste mine, departe în trecut, retrăia istoria acestui neam. Două lacrimi s-au rostogolit încet pe fața marcată de timp. M-am ridicat, l-am îmbrățișat, l-am sărutat, i-am șters lacrimile. S-a luminat, mi-a zâmbit și mi-a spus să țin minte că această Unire au gândit-o intelectualii timpului, dar au înfăptuit-o cu adevărat împreună cu țărani și toată suflarea românească. Țăranii, spunea el, au bătut drumul până la Viena, îmbrăcați în straie românești, încălțați cu opinci. Unii nici nu s-au mai întors, au murit în închisorile de acolo.

Pe 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia s-a împlinit marele vis istoric al neamului nostru românesc. Spunea că era atâta lume și atâta bucurie, încât chiar vântul a dus-o și a răspândit-o în toată țara. Iată că și natura era participantă! Cu adevărat o bucurie sfântă!

Apoi mi-a spus ceva uimitor și anume că păstrează cu sfințenie, la loc de cinste, o cămașă cusută de bunica lui. Spunea că o prețuiește așa cum preotul prețuiește epitrahilul. Așa am simțit și trăit o lecție adevărată de credință, cultură și istorie românească.

Cred că Ion Clopoțel a fost și este un dar al lui Dumnezeu pentru familia noastră, pentru neamul nostru, un om al luminii, al bucuriei peste timp, un adevărat român³⁰.

³⁰ Teodora Bătă, *Ion Clopoțel*, mss.

Era cunoscut ca un om vesel, căruia îi plăcea să glumească, în tot timpul era plin de viață și cu un optimism debordand. Chiar și la vârsta de 92 de ani avea planuri și prevedea realizarea lor³¹.

În activitatea publicistică și social-politică a lui Ion Clopoțel tema unirii ocupă un loc de cea mai mare însemnătate, fiind țelul suprem al existenței sale. Puțini sunt cei care au contribuit și au înțeles făurirea României Mari asemenea lui Ion Clopoțel. El a cunoscut nemijlocit, încă din copilărie, viața grea a țăranului transilvănean, a înțeles lupta sa seculară pentru dreptate socială ...

A avut privilegiul să primească o educație aleasă la dascăli din sat, apoi la prestigiosul Liceu „Andrei Șaguna” din Brașov, dar și în preajma unor nume ilustre ale culturii române ca Nicolae Iorga, Vasile Goldiș. Cursurile de la Universitățile din Budapesta și Viena i-au desăvârșit personalitatea, în timp ce contactele sale cu lumea politică și presa l-au conectat la pulsul istoriei.

Cunoscând educația și crezul patriotului Ion Clopoțel, înțelegem profunzimea acțiunilor sale în slujba Marii Uniri, implicarea și reușita omului de cultură, meritul excepțional al operei sale puse în slujba poporului.

Nobila sa dorință de a vedea înfăptuită unirea tuturor românilor într-un stat unitar independent și liber, a prezentat-o și a explicat-o public, făcând apel, prin condeiul său atât de scilpitor, la sentimentele patriotice și conștiința națională: „Citiți apelul comandei noastre supreme și nu stați pe gânduri. Să ne ajutăm noi înșine cum putem până vom ajunge să ne avem vist[i]eria noastră națională.

Întăriți, organizați să plece românii, cu cugetul limpede la Alba Iulia la 1 Decembrie. Este mare lipsă de această Adunare ca toți fiii neamului nostru să aibă glas, să hotărască viitorul. Adunarea aceasta va fi Constituanta care-și va alege pe conducătorii săi legitimi, pe aceia care cunosc gândurile maselor, care întrupează calitățile de rasă și idealurile naționale. Hotărârile aduse acolo vor fi valabile și îndatoritoare pentru toți. Și, pentru ca întreaga lumea să știe ce vrem și să nu se facă nimic ceea ce ar fi în contradicție cu interesele obștești, și ca să treacă pe umerii tuturor răspunderea, trebuie să fie de față românii din toate colțurile teritoriului locuit de români. Toți să ne făurim destinul după cea mai bună judecată și după cea mai dreaptă simțire. Români, să plecăm cu toții la Alba Iulia!”³².

Visul secular al românilor, idealul atâtor milioane de oameni asupriți și persecutați, s-a împlinit. Asemenea tuturor românilor, bucuria fără margini a învăluit și inima marelui om de cultură, care a scris încă din 20 noiembrie 1918:

„Măreață zi, înălțătoare zi, de 1 Decembrie! În sfârșit ai sosit după așteptări grele și lupte seculare, ca să pui capăt robiei și să începi istoria românilor liberi.

Am gemut sub jugul legilor grele, sub tratamentul regimurilor ungurești împilatoare, am fost implicați să ne vedem de rosturile naționale specifice, care sunt legate de individualitatea națională a poporului românesc. Și se părea că o să ne dripească și risipească dușmanii noștri, să ne sfășie trunchiul național slăbit și încătușat, să ne sape mormântul de veci. Toți fiii neamului românesc n-au avut altceva comun decât suferința că ne împărtășim de această soartă care era a tuturor. Dar

³¹ Inf. prof. Adriana Clopoțel, strănepoată a lui Ion Clopoțel.

³² I. Clopoțel, *Necesități actuale*, în vol. „Marea Unire a românilor în izvoare narative”, Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, București, Editura Eminescu, 1984, p. 187-188.

tocmai această suferință comună a fost elementul de coeziune, care nu ne-a lăsat să ne împrăștiem, ci ne-a unit în sentimentele și speranțele noastre (...).

Ca un singur om, întreg românismul cuprins între crestele carpatine și apa șerpuitoare a Tisei și-a dat expresiune glasului de revoltă contra trecutului plin de fantome urâte și a declarat sărbătorește că este decis să rupă cu comunitatea de stat a asupritorilor maghiari și să se închege într-un stat național al românilor de pretutindenii”³³.

A reușit să se elibereze din temnițele maghiare nu cu mult înainte de marele eveniment de la 1 Decembrie 1918 și, astfel, a putut să se dedice nemijlocit mișcării unioniste și să participe, în calitate de deputat al Colegiului electoral al presei române din Arad, la Marea Adunare. Pentru meritele sale obține importanta misiune și funcție de șef al Biroului de presă al Marii Adunări de la Alba Iulia.

După Unire, în perioada 1920-1936, îndeplinește funcția de Președinte al Sindicatului Presei din Ardeal și Banat.

În contextul favorabil creat de pactul politic defensiv al Micii Înțelegeri, fondat în 1920-1921 de Cehoslovacia, Iugoslavia și România, întreprinde, în luna mai 1925, o călătorie în Cehoslovacia, cu o delegație de jurnaliști de la principalele publicații politice, condusă de Constantin Mille, în scopul constituirii unei asociații a presei din cele trei țări³⁴.

Din anul 1934 se stabilește la București. Aici, continuă cu pasiune munca la revista *Societatea de Mâine* și se angajează pentru cunoscutele publicații centrale *Adevărul* și *Dimineața*.

La sfârșitul războiului preia conducerea ziarului *Poporul* de la Brașov, considerându-l ca important instrument în lupta social-democrată pentru reconstrucția țării³⁵.

Începând cu anul 1945 colaborează la revista *Lumea nouă* și îndeplinește funcțiile de director la IOVR și în Ministerul Instrucțiunii Publice³⁶. De asemenea, în perioada 1944-1946 este rector al Universității Libere Brașov, iar în perioada 1947-1956 deține funcția de director general în Ministerul Muncii.

Rămâne cu valoare de simbol, într-o simetrie de mare frumusețe intelectuală, faptul că prima sa activitate a fost la Biblioteca de la Vălenii de Munte, iar ultima funcție a fost ca director al Bibliotecii Centrale Universitare din București.

Plecând din Dealul Bărdaș al comunei Poiana Mărului, trecând pe băncile Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, binecuvântat de Nicolae Iorga în timp ce a lucrat în biroul lui de la Vălenii de Munte, remarcat și angajat ca redactor de Vasile Goldiș, plătind un greu tribut pentru activitatea sa patriotică în temnițele austro-ungare, deputat și șef al Biroului de presă la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918, îndeplinind funcții importante la cele mai cunoscute publicații din România, în anul 1961, din prestigioasa funcție de director al Bibliotecii Centrale

³³ *Ibidem*, p. 191.

³⁴ Idem, *Două săptămâni în Cehoslovacia*, Cluj, Editura „Societatea de mâine”, 1926; Tiberiu Avramescu, „*Adevărul*”, *mișcarea democratică și socialistă*, București, Editura Politică, 1982, p. 381.

³⁵ I. Clopoțel, *Pornim la luptă*, în „*Poporul*”, anul I, 1944.

³⁶ A. Neagu, *op. cit.*, p. 18.

Universitare București, se pensionează, încheind o longevivă și impresionantă activitate profesională.

După o viață lungă, presărată cu numeroase lipsuri și greutăți, dar animată de împliniri mărețe, în 10 noiembrie 1986, la o vârstă venerabilă, se stinge din viață la București și este înmormântat la Cimitirul „Sfânta Vineri”. Lasă în urmă o operă vastă, deosebit de interesantă, rămânând pentru posteritate un adevărat model de intelectual ce și-a dedicat munca și sufletul pentru poporul său.

Cunoscător desăvârșit al istoriei Marii Uniri, pătruns de cele mai profunde simțăminte naționale, beneficiarul unui tezaur de informații de primă importanță, cunoscător al presei interne și străine, maestru al condeiului, om de aleasă cultură, sub imperiul celor trăite publică lucrarea *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura „Societatea de mâine”, 1926, care a primit, în urma referatului istoricului Ioan Lupaș³⁷, din partea Astrei, Premiul *Scotus Viator*, fiind considerată cea mai importantă contribuție a sa istoriografică.

Cartea a fost scrisă de un militant de seamă al luptei poporului român pentru emancipare socială, libertate, democrație și participant de excepție la acțiunile legate de înfăptuirea actului de întregire a neamului. Este, în esență, un adevărat filon documentar și un important instrument de lucru, una din cele mai remarcabile lucrări pe această temă.

Pe lângă faptul că eruditul autor a vibrat odată cu evenimentele și a trăit acele momente unice în istoria poporului nostru, ca o expresie a încoronării celor mai nobile simțăminte, a crezului și împlinirilor fără egal, a cunoscut foarte bine contextul extern, inclusiv publicațiile din spațiul adiacent, și a reușit, la numai câțiva ani de la tumultuoasele și apoteoticele evenimente, să vadă sub lumina tiparului o lucrare unică în istoriografia românească.

Reeditarea și publicarea ei³⁸, la o sută de ani de la desfășurarea evenimentelor, evenimente la care a participat și Ion Clopoșel, constituie un omagiu adus autorului și o contribuție la cunoașterea celei mai importante zile din istoria poporului român.

Activitatea patriotică, personalitatea culturală de excepție a lui Ion Clopoșel trebuie permanent cinstite și comemorate.

Considerăm că declararea, post mortem, a Omului de cultură și a Patriotului Ion Clopoșel ca „Cetățean de onoare” al comunei Poiana Mărului și ridicarea unui monument în memoriam, se impun de la sine și constituie un prinos de recunoștință bine meritată.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-7 – Ion Clopoșel în diferite ipostaze ale vieții.

³⁷ *Societatea de Mâine*, III, nr. 45/07. 11. 1926.

³⁸ Din profund respect pentru autor și ediția princeps, nu am făcut nicio intervenție pe textul original, lăsând ca farmecul și culoarea inițială să fie înțeleasă și apreciată de cititorul actual.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

DE LA GIMNAZIUL DE STAT MAGHIAR LA LICEUL DE STAT ROMÂNESC ÎN FĂGĂRAȘ, 1918-1919

IOAN-ARMAND STREZA¹

FROM THE HUNGARIAN STATE GYMNASIUM TO THE ROMANIAN STATE COLLEGE IN FĂGĂRAȘ, 1918-1919

ABSTRACT

The year 1918 represents a turning point for education in Fagaras. Albeit the area was mainly inhabited by Romanians, they did not have any secondary school with the purpose of educating the elites. After the failure of the Romanian army campaign in 1916, even the two confessional schools in Fagaras were closed (an Orthodox school and a Greek-Catholic school) with Romanian students still in elementary education. Two weeks after the act on the 1st of December, the representatives of the Romanian National Council of the Comitatens had a meeting with the head of the State Royal Hungarian Gymnasium from Fagaras and they asked for courses to be taught in Romanian to those students who asked for it specially. At the same time, those students were to be exempt from studying the Hungarian language. By the end of the 1918-1919 school year, there were practically two schools working in the premises of the Superior Gymnasium. In October 1919, the Ministry of Cults and Education and the Government of Sibiu, managed by Vasile Goldis, will approve the nationalization of the Secondary Hungarian school from Fagaras and will sign the foundation act of „Radu Negru” State College.

Keywords: The Hungarian Gymnasium, 1st December 1918, the Romanian National Council, condominium, nationalization.

Problematika școlii care poartă numele întemeietorului de țară românească, *Radu Negru*, la începutul secolului al XX-lea are în fundal evenimentele istorice care au culminat cu hotărârea celor 1.228 de delegați ai națiunii române din Transilvania, Banat și Partium de a proclama unirea cu România la 1 decembrie 1918, în celebra *Rezoluție de la Alba Iulia*. Ca urmare, noile autorități românești din Făgăraș, instituția prefectului, reprezentată de Octavian Vasu, mandatate de Consiliul Dirigent din Sibiu, au naționalizat școlile de stat maghiare. Faptele au decurs în modul următor: în februarie 1919 autoritățile românești au anunțat naționalizarea *Fogarasi m. kir. állami fógimnázium* („Fogarasi magyar királyi állami fógimnázium” – „Gimnaziul Superior Regal Maghiar de Stat din Făgăraș”), care a continuat să funcționeze cu aceeași conducere, profesori și programă² până la finalul anului școlar; din toamna aceluiași an 1919, școala își redeschide activitatea cu o nouă conducere, alți profesori și parțial altă programă de studiu, cu precizarea că numele oficial este de *Liceul de*

¹ Profesor, Colegiul Național „Radu Negru” – Făgăraș; e-mail: istreza@yahoo.com.

² Din situația statistică a Gimnaziului Superior de Stat pe semestrul I reiese că s-a introdus studiul limbii române la toate clasele din 3 ianuarie 1919.

stat „Radu Negru”. Tranziția de la școala maghiară la școala românească s-a făcut în contextul evenimentelor care au urmat Marii Uniri – este vorba de instaurarea noilor autorități românești, războiul cu Ungaria bolșevică, care însă nu a afectat și Făgărașul, aflat totuși departe de frontul care ajunsese la un moment dat pe linia Mureșului, și semnarea tratatului de la Trianon.

Din ceea ce a fost relevat de documentele vremii, articole de ziar, testimoniale etc., impunerea controlului românesc asupra instituțiilor de cultură maghiare de stat s-a făcut relativ discret, cu o solicitare scrisă adresată și acceptată imediat de conducerea școlilor sau adresată și respinsă de directori sub pretextul că nu răspund decât în fața autorităților statului maghiar sau unui act de forță majoră. În acest ultim caz a fost necesară utilizarea simbolică a forței și prezența unor soldați din gărzile naționale românești a fost îndeajuns pentru ca tranziția spre noile autorități să se încheie³.

În arhiva liceului se află registrul proceselor verbale al Gimnaziului Superior Regal Maghiar de Stat din Făgăraș, cu predare în limba maghiară, pentru anul școlar 1918-1919, etichetat totuși în limba română, dovadă că procesele verbale nu au mai fost legate de vechea conducere maghiară, ci ulterior, directorul numit al liceului „Radu Negru” va finaliza acțiunea utilizând însă noua titulatură a școlii. Situația este explicabilă deoarece la patru zile după ce conducerea comitatului Făgăraș a fost preluată de Consiliul Național Român Comitatens⁴, delegații acestuia s-au prezentat la gimnaziu și au sechestrat arhiva până la noi ordine.

Primul proces verbal, din 29 august 1918, este semnat de directorul dr. Sárkány Loránd și șase profesori, alți trei fiind trecuți ca absenți cu motivările de rigoare (ulterior numărul profesorilor va crește la 11, la care se adaugă și directorul), în care se arată că școala se deschide în mod firesc, fără nicio problemă neobișnuită. Totuși, ultimul proces verbal semnat de directorul dr. Sárkány Loránd este din 16 decembrie 1918, după care documentele vor fi semnate de profesorul Vér Vencel, care prezidează ședințele profesionale, fiind numit director provizoriu în locul vechiului director, aflat într-un concediu din care n-a mai revenit la școală. Nu este exclus ca directorul să se fi repleat ca urmare a noii întorsături a situației din Făgăraș, pe care l-a părăsit, după cum nu poate fi exclusă nici pandemia de gripă, fără a avea dovezi într-unul sau altul dintre cazuri. Interesantă la acest ultim proces verbal al ședinței profesorilor din Gimnaziul superior de stat, prezidat de director, este mustrarea pe care acesta o adresează unui elev din clasa a II-a, Tessler Salamon, care a scris o poezie jignitoare la adresa națiunii române. Atitudinea elevului și directorului este ușor de pus în contextul evenimentelor istorice din jurul datei de 1 decembrie 1918 și demonstrează o oarecare reaşezare a societății făgărășene destul de afectată de acțiuni „reprobabile și condamnabile (...) prin care locuitorii de altă naționalitate erau somați să părăsească comunele în care au trăit”⁵.

Între timp, directorul dr. Sárkány Loránd face referiri la epidemia de gripă spaniolă care a afectat întregul comitat și ca urmare cursurile au fost suspendate pen-

³ Gheorghe Iancu, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, Editura Ecumenica Press, 2006.

⁴ Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2016, p. 279.

⁵ *Ibidem*.

tru aproximativ patru săptămâni. Materia poate fi recuperată foarte greu pentru că a afectat și profesori și elevi. Profesorii de maghiară, latină, greacă, aritmetică, matematică au ore de recuperat la clasele I, IV, V, VI, VII, iar elevi lipsesc din toate clasele, astfel încât raportând la numărul total de elevi ai școlii care au fost clasificați la finalul anului (285), au lipsit din cauza gripei spaniole pentru mai mult de o săptămână, până în decembrie 1918, 58 de elevi, însemnând mai mult de 20% din efective, pentru ca în 16 decembrie să fie raportat numărul de 45 de elevi absenți din cauza pandemiei. Remarcabil este că până la acel moment încă nu fuseseră raportate în școală decese din cauza gripei.

Tranziția spre școala românească este surprinsă și de directorul Liceului „Radu Negru” în anuarul anilor școlari 1920/21-1930/31, care afirmă că după preluarea clădirii Gimnaziului Superior de Stat de către autoritățile române (Consiliul Dirigent), prin instituția prefectului de Făgăraș, reprezentat la acel moment de Octavian Vasu, la 2 februarie 1919 profesorii maghiari își continuă nestingheriți activitatea, secondați de profesorul Vasile Stoicanea care predă elevilor români din toate clasele cursuri de limba română și ia în primire zestrea școlară pe baza inventarului⁶. Dar registrul școlii relevă o poveste mai nuanțată. Al doilea proces verbal, din 16 decembrie 1918, descrie o ședință extraordinară convocată cu ocazia vizitei în Gimnaziu a protopopului ortodox Nicolae Borzea, vicepreședintele Consiliului Național Român din Făgăraș, însoțit de preotul ortodox Vasile Stoicanea („hogy a Fogarasvármegyei Román Nemzeti tanács alelnöke, Borzea Miklós gör. kel. esperes, Stoicanea Vazul gör. kel. Lelkész”). Aceștia anunță că prin autoritatea obținută de la românii din Ardeal și Ungaria solicită școlii introducerea unui număr de 2 ore de predare a limbii române pentru elevii români. Surprinzător sau nu, directorul dr. Sárkány Loránd susține că limba română se poate preda în școală fără niciun fel de probleme, nu pentru că ar fi voința și autoritatea Consiliului Național Român, ci pentru că există deja un ordin al autorităților maghiare, numite VKM („Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium” – „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice” din guvernul de la Budapesta), cu numărul 306.631 din 21 noiembrie 1918, care permite aceasta. Mai departe, în document este trecută noua plajă orară a limbilor maghiară, latină, greacă și română care va funcționa din 3 ianuarie 1919:

I: lb. maghiară 4 ore, lb. latină 5 ore, lb. română 2 ore;

II: lb. maghiară 4 ore, lb. latină 5 ore, lb. română 2 ore;

III: lb. maghiară 4 ore, lb. latină 4 ore, lb. română 2 ore;

IV: lb. maghiară 4 ore, lb. latină 4 ore, lb. română 2 ore;

V: lb. maghiară 4 ore, lb. latină 4 ore, lb. greacă 4 ore, lb. română 2 ore;

VI: lb. maghiară 3 ore, lb. latină 4 ore, lb. greacă 4 ore, lb. română 2 ore;

VII: lb. maghiară 3 ore, lb. latină 4 ore, lb. greacă 4 ore, lb. română 2 ore;

VIII: lb. maghiară 3 ore, lb. latină 4 ore, lb. greacă 2 ore, lb. română 2 ore.

Mai mult, directorul propune celor doi membri ai delegației Consiliului Național Român din Făgăraș ca de la 3 ianuarie toți elevii gimnaziului să studieze limba română în număr de 4 ore pe săptămână, propunere refuzată de Vasile Stoicanea pe motiv că fiind foarte ocupat timpul nu-i permite să presteze decât 2 ore.

⁶ *Anuarul Liceului „Radu Negru” Făgăraș pentru anii școlari 1920/21-1930/31*, Făgăraș, 1932, p. 8.

Procesul verbal a fost semnat doar de directorul dr. Sárkány Loránd și 11 profesori ai gimnaziului, fără ca delegații români să parafeze în vreun fel documentul. De altfel, din situația statistică a gimnaziului reiese foarte clar că limba română a fost studiată la toate clasele, din 3 ianuarie 1919, numai de elevii români, care în schimb n-au mai frecventat orele de limba maghiară, astfel încât la finalul primului semestru un număr de 119 elevi, reprezentând 41,75% din totalul elevilor ce funcționau în cele opt clase, aveau chiar situația încheiată la această nouă disciplină pe care o studiaseră doar câteva săptămâni, deoarece clasificarea situației școlare pe semestrul I s-a făcut în data de 5 februarie 1919. Directorul dr. Ștefan Damian al Liceului „Radu Negru” afirmă în anuar că elevii români nu mai puteau fi obligați să frecventeze cursurile de limbă maghiară din 2 februarie 1919, deci cu trei zile înaintea clasificării elevilor din Gimnaziul Superior de Stat, ceea ce pare diferit de situația prezentată mai sus (de exemplu, cum poate fi explicată neîncheierea situației lor la limba maghiară dacă au frecventat cursurile până în 2 februarie, iar situația școlară s-a încheiat pe 5 februarie?).

Mai sunt însă câteva surprize, după studierea situației școlare din Gimnaziul Superior de Stat pe semestrul al II-lea. Anexa cu statistica rezultatelor celor 285 de elevi arată că trei elevi din clasa I, unul din clasa a III-a și unul din clasa a IV-a au ales să studieze limba română în locul celei maghiare la care fuseseră clasificați la finalul primului semestru, având astfel un total de 124 de studenți ai limbii române (43,50%). În sens invers nu există dovezi că s-ar fi mutat elevi, deoarece numărul celor care au studiat limba română a crescut, scăzând corespunzător și numărul celor de la limba maghiară (o clarificare completă a situației s-ar putea face numai după studierea atentă a registrelor matricole). Dar în capitolul disciplinelor opționale, cum le-am putea denumi astăzi („Rendkivüli tantárgyak”), descoperim că în semestrul al II-lea s-a studiat în școală și muzica în limba română, prin corul la care s-a înscris un număr de 62 de elevi din toate clasele, mai puțin clasa a VIII-a. Această nouă disciplină nu făcea parte din înțelegerea inițială și nu fusese inclusă nici în tipizatul care fusese completat cu situația școlară din semestrul I. Apărea acest cor românesc, în schimb, în ultimul semestru. Oare ce profesor s-a ocupat de ansamblul muzical? Vasile Stoicanea? El se plânsese în data de 16 decembrie 1918 că are un program prea încărcat pentru a suplimenta numărul orelor predate în școală. Mai trebuie adăugat faptul că la clasa a V-a numărul „coriștilor” în limba română era de 10 în timp ce numărul studenților înscriși la limba română era de 8. Tot registrele matricole pot lămuri această situație, cel puțin parțial.

Dar profesorul de limba română are un statut special, semnătura lui neapărând la nicio conferință profesorală, deși în discuțiile inițiale cu directorul plata salariului său de profesor urma să fie suportată de același VKM al cărui ordin se aplica. Ar fi de subliniat și o adăugire făcută ulterior de directorul Gimnaziului Superior de Stat, cu stiloul, deși procesul verbal fusese redactat la mașina de scris, în care face un calcul de redistribuire al orelor de limba greacă în favoarea limbii române, după ce inițial numărul orelor fusese convenit. Rândurile adăugate pot fi plasate în contextul propunerii făcute de director pentru sporirea numărului de ore alocate limbii române, dar propunerea, redactată cu mașina de scris în blocul mai mare al întregului proces verbal, fusese deja respinsă de preotul, devenit ulterior profesor, Vasile Stoicanea:

V: lb. greacă 2 ore, lb. română 2 ore;

VI: lb. greacă 2 ore, lb. română 2 ore;

VII: lb. greacă 2 ore, lb. română 2 ore;

VIII: lb. greacă 0 ore, lb. română 2 ore.

În ședința profesorilor de la Gimnaziul Superior de Stat din Făgăraș din 28 aprilie 1919, directorul provizoriu Vér Vencel anunță ordinele autorităților maghiare care reglementează funcționarea învățământului la acel moment, fiind înșiruite nu mai puțin de 31, primul având numărul 206 și apoi 213, 219, 220, 221, 223, 232, 245, 247, 252, 253, 263, 277, 286, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 308, 317, 318, 319, 320, 323, 338, 339, 362, 368, 373. Lângă acestea este trecut și ordinul 340 al prefectului județului Făgăraș care face referire la inițiativa lui Vasile Goldiș, responsabilul Resortului Cultelor și Instrucțiunii publice din cadrul Consiliului Dirigent, care solicită profesorilor jurământul de credință. Procesul verbal nu precizează atitudinea profesorilor față de această solicitare, dar directorul Liceului „Radu Negru”, Ștefan Damian, susține că „profesorii, care erau toți unguri, și-au continuat activitatea nestânjeniți, până la finele anului 1918/19, când au părăsit institutul, renunțând din proprie și liberă voință la posturile lor, prin faptul că refuzaseră să depună jurământul de fidelitate către Statul român”⁷.

Ultima ședință a profesorilor maghiari din Gimnaziul Superior de Stat s-a ținut la 24 iunie 1919. Directorul provizoriu Vér Vencel afirmă că obișnuita împărțire a materiilor pe anul școlar viitor nu este posibilă din cauza situației din prezent, nespecificată însă. Apoi corpul profesoral este întrebat dacă are vreo dorință în privința anului școlar viitor, acesta răspunzând că dorește să se adreseze Inspectoratului teritorial (?) pentru instrucțiuni care să lămurească funcționarea școlii în următorul an școlar, mai ales că unii profesori, nenumiți, au nevoie de aprobare cât mai curând, căci vor să se mute. Directorul comunică faptul că materialele din dotarea laboratoarelor și arhiva au fost sechestrate de autoritățile române, astfel că cei responsabili de finalizarea acțiunilor administrative nu-și pot îndeplini sarcina. Directorul constată cu bucurie că profesorii și-au îndeplinit datoria chiar și în condițiile deosebit de grele și le mulțumește pentru munca depusă dorindu-le o binemeritată odihnă.

Acesta a fost ultimul document redactat de profesorii Gimnaziului Superior de Stat cu predare în limba maghiară din Făgăraș. Deasupra oricărei îndoieli este situația extrem de incertă în care se aflau încă de la începutul anului școlar. Trăirile lor și ale elevilor care studiau atunci în școală n-au putut fi surprinse în aceste procese verbale ale conferințelor profesorale, dar dramatismul momentelor transpare din numărul proceselor verbale relativ mic, 14, din care unul a fost de deschidere a anului școlar, două de clasificare a rezultatelor obținute de elevi în cele două semestre, unul dedicat preluării edificiului de către autoritățile române, unul care dezbate problema epidemiei de gripă și ultimul proces verbal de încheiere a activității educative. În celelalte documente sunt menționate lecții ale profesorilor, cu numele, disciplina, tema predată sau evaluată, lecturi etc., rapoarte ale profesorilor diriginți asupra situației la învățatură a elevilor, câteva abateri disciplinare; de exemplu, un caz care a fost dezbătut în conferința profesorală din 28 aprilie 1919, deoarece doi elevi, unul din clasa a VI-a și unul din clasa a VII-a au fost obligați să părăsească instituția din cauza unor absențe, după ce profesorul diriginte a făcut o anchetă foarte severă.

⁷ *Ibidem.*

Niciunul din cei doi elevi nu era român. De altfel în memoriile lui, fostul profesor al Gimnaziului Superior de Stat, care a părăsit Făgărașul în 1911, poetul Babits Mihály, amintește că elevii români ai gimnaziului dădeau școlii un aer exotic prin ținuta lor tradițională (costume populare cu siguranță), dar că erau, în același timp, mult mai harnici și mai serioși decât cei maghiari, care pierdeau uneori timpul bătând mingea pe stradă sau în curtea gimnaziului⁸. Situația se va schimba întrucâtva după ce Făgărașul va fi integrat statului român.

Lista profesorilor care au predat fiecare un anumit număr de materii, în ultimul an de funcționare a Gimnaziului Superior de Stat, este:

Sárkány Loránd	matematică	(director, 1918);
Vér Vencel	geografie și istorie	(director, 1919);
Borbély Gyula	limba maghiară și limba latină (secretarul conferințelor profesoriale);	
Rozsondai Gyözö	limba maghiară, științele naturii, istorie și literatură greacă;	
Majtényi Károly	limba maghiară, limba latină și literatură greacă;	
Kövari Aladár	limba maghiară, limba latină și istorie;	
Krebsz Ernő	limba maghiară și limba germană;	
Ambrózy Pál	limba latină și limba greacă;	
Szeiler Antal	fizică și matematică;	
Tass Kálmán	matematică, științele naturii și limba greacă;	
Reider Béla	științele naturii, matematică (geometrie) și literatura greacă;	
Albrich Janos	gimnastica.	

În fruntea listei cu disciplinele predate în gimnaziu se afla religia. Profesorii care coordonau studierea acestei discipline nu sunt numiți nicăieri, dar este cert că elevii români studiau această disciplină cu preoții celor două biserici românești din oraș, deoarece în același anuar directorul Liceului „Radu Negru” afirmă că singura posibilitate a elevilor români de a studia limba maternă înaintea actului de unire era la ora de religie, prin intermediul preoților care mai împrumutau câteodată cărți românești elevilor „pentru a trezi și ține aprinsă în ei conștiința națională”⁹. În cazul celorlalte confesiuni din studiul registrului cu procese verbale ale conferințelor profesoriale nu reiese raportul între acestea, dar în ultimul an de predare la Gimnaziul Superior de Stat, în 1911, Babits Mihály a fost diriginte la clasa a VIII, cu 25 de elevi, repartizați pe următoarele confesiuni¹⁰:

Elevi ortodocși	3	români
Elevi greco-catolici	2	români
Elevi romano-catolici	5	maghiari
Elevi reformați	4	maghiari
Elevi evanghelici (luterani)	3	sași
Elevi israeliți	8	Evrei.

⁸ Csokonai-Illés Sándor, *Babits Mihály és Fogaras*, Budapest, 2010.

⁹ *Anuar 1920/21-1930/31*, p. 7.

¹⁰ Csokonai-Illés Sándor, *op. cit.*, p. 233-234.

Alte discipline studiate în anul școlar 1918/1919 în gimnaziu, dar fără a cunoaște numele profesorilor, sunt: caligrafia, stenografia(?), igiena. Deși în mod curent se studia și muzica la anumite clase, în acest an nu sunt trecute calificative pentru niciunul din elevii școlii. La toate acestea vin adăugate limba română și corul în limba română, introduse la începutul anului 1919.

În ansamblul lui, anul școlar 1918/19, ultimul din existența Gimnaziului Superior Regal Maghiar de Stat din Făgăraș, a fost dificil. Evenimentele istorice au fost dublate și de epidemia de gripă spaniolă și de numărul scăzut de profesori. Numai așa se poate explica motivul pentru care în clasa I au studiat 67 de elevi, concentrați într-un singur colectiv, în timp ce câțiva ani mai înainte la clasa I funcționau două colective, IA și IB, cu 75 de elevi¹¹.

În concluzie, tranziția între școala maghiară și cea românească, care au funcționat în același edificiu, s-a realizat treptat, după actul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918. La începutul anului școlar erau studiate numai disciplinele cu profesorii maghiari, excepție făcând orele de religie, pentru ca ulterior să fie instructor și un profesor de limba română. Pentru un interval de timp, cele două școli chiar au coexistat, deoarece între cele 19 discipline studiate de elevii claselor I-VIII de gimnaziu două erau frecventate numai de elevii români – limba română și corul în limba română, iar una numai de elevii maghiari, evrei și sași – limba maghiară, în timp ce religia era împărțită între confesiuni. Directorul Liceului „Radu Negru”, dr. Ștefan Damian, a afirmat că naționalizarea Gimnaziului Superior de Stat a fost însoțită și de numirea, de către aceleași autorități românești nou instituite, a unui director român, dr. Traian Suci, care însă nu și-a putut îndeplini mandatul, îmbolnăvindu-se foarte grav¹². În registrul proceselor verbale acesta nu este menționat, dar nu este menționat nici profesorul Vasile Stoicane, care a încheiat situația școlară pentru cei 124 de studenți ai limbii române. În acest caz, ar fi putut funcționa doi directori în același timp, unul al Gimnaziului Superior de Stat, Vér Vencel, și unul al școlii românești, încă fără nume, dr. Traian Suci.

¹¹ *Ibidem*, p. 264.

¹² *Anuarul I al Liceului de Stat „Radu Negru” anul școlar 1919-20*, Făgăraș, 1920, p. 3.

DOUĂ MONUMENTE DE EXCEPȚIE LA ZĂRNEȘTI ALE MARIU UNIRI: *HORA BRAZILOR ȘI PARACLISUL ÎNTREGIRII*

IOAN VLAD¹

TWO EXCEPTIONAL MONUMENTS OF THE GREAT UNION IN ZĂRNEȘTI: *THE SHINDY OF THE FIR TREES* *AND THE PARAKLEIS OF THE REUNIFICATION*

ABSTRACT

Although at the beginning of the documentary on this topic, monuments of the Great Union at Zarnesti, we thought the material was very thin, we convinced that there is a lot of material, a vast network of monuments and symbols of the cult of the heroes of the national struggle and of the Great Union at Zarnesti. We had the surprise to discover that some seven monuments, at least related to the local people's sacrifice in the Romanian war of reunification, to the national struggle, and three to 1690 and Brâncoveanu's victory against the Habsburgs and their "unification" Romanian under Vienna's scepter. So, on this subject, we should proudly say that Zărnești excels between the localities of Bârsa Land, the honor of the fighters and heroes of the great national foundations of 1918 is at the level of the unexpected benefits and at other moments and phenomena of the national progress towards independence, freedom and national unity.

Keywords: two monuments, Great Union, Zărnești, symbols, heroes.

Deși la primii pași în documentarea pe acest subiect, monumente ale Marii Uniri la Zărnești, ni s-a părut că materialul e foarte subțire, pe parcurs ne-am convins că există mult material, o rețea amplă de monumente și însemne ale cultului eroilor luptei naționale și a Marii Uniri la Zărnești. Ba am avut surpriza să descoperim că vreo șapte monumente zărneștene, cel puțin, se leagă de jertfa localnicilor în războiul românesc al întregirii, în lupta națională, iar trei de momentul 1690 și victoria lui Brâncoveanu împotriva habsburgilor și a proiectului lor de „unificare” a țărilor române sub sceptrul Vienei. Deci și pe acest subiect, cu mândrie trebuie să spunem, Zărneștiul excelează între localitățile Țării Bârsei, cota de cinste a luptătorilor și eroilor marii ctitorii naționale din 1918 este la nivelul prestațiilor zărneștene și-n alte momente și fenomene ale progresului național spre independență, libertate și unitate națională.

***Hora brazilor* – monument unic al Marii Uniri**

O „horă infinită”, foarte sugestivă în animația electronică tricoloră pe care o vedem adesea pe ecrane, a fost aleasă oficial ca logo-ul sau identificarea vizuală a Centenarului Marii Uniri. Ne-am ofuscat atunci la decizia autorităților pentru că n-am regăsit în logo nici harta, nici sintagma „România Mare” sau „Marea Unire”, pe un tricolor triumfător.

¹ Prof. univ. dr., Universitatea „Spiru Haret” – Brașov; e-mail: ioan.vlad50@yahoo.com.

Lucrând la această carte de istorie zărneșteană constat că motivul simbolic al horei, dar și al bradului se regăsesc în spiritualitatea locală zărneșteană, profund asimilate și puse în operă **într-un monument local al Marii Uniri, într-o materializare absolut genială**. „În 1919 locuitorii au sădit pe colina aflată (...), brazi sub forma unei hore, în cinstea Marii Uniri (...)”, se spune într-un panou promoțional al unei pensiuni zărneștene de la Gura Râului, intrarea în Prăpăștiile Zărneștiului, text care reproduce laconic tradiția locală. Ca și *Miorița* sau orice capodoperă a artei populare, și *Hora brazilor* este o lucrare anonimă. Nu știm nici autorul, nici motivația personală, nici împrejurările, nici fierberea creativă care a născut ideea și opera. Știm doar anul și deducem că brazii se plantează cândva în curgerea primăverii aceluși an, care era și primăvara României Mari.

Deci o idee aparent simplă, din popor, anonimă, dar genială, care îmbină două simboluri de vârf din spiritualitatea românească și nu numai, foarte bogate în semnificații și foarte frecvente în viața, cultura și arta neamului românesc. Să încercăm să le deslușim.

Hora este mai întâi un simbol solar; aceasta înfățișează o lume perfectă și solară; hora imită **hora planetelor** în jurul soarelui, un vârtej a tot ce se mișcă în căutarea sublimului, a divinului, a lui Dumnezeu, simbolizat de soare; hora, adică cercul, este o formă cosmică, este un univers închis, o creație desăvârșită; hora este și roata timpului, calendarul solar circular al dacilor, ciclicitatea timpului pe ani, luni și zile, ziua împărțită în 12 părți numite hora, ora, cele 12 horae într-o rotire horală imperturbabilă, continuate în 12 zodii, în cei 12 apostoli ...

Apoi hora este **dansul reprezentativ al românilor**, dans de o tradiție multi-milenară, care strânge pe toată lumea într-un cerc mare, un cerc care se învârtește într-o ritmicitate muzicală aparte, un cerc viu, al vieții biologice, dar și cosmice.

Prima identificare istorică o avem în cultura neolitică, prin *Hora de la Frumușica*, un vas sculptură din clasa *Gânditorului de la Hamangia*, reprezentând șase siluete feminine văzute din spate încinse în horă, figurine de lut înalt abstractizate pe un filon artistic care duce ciclic la Brâncuși.

Ca dans românesc, hora este menționată mai întâi de Dimitrie Cantemir, la 1716 în *Descrierea Moldovei*, iar cu secolul al XIX-lea hora înseamnă o serbare, o festivitate populară, este „Hora satului”, serbarea comunitară deplină, dar și mai restrânsă, „Hora nunții”, până la „Hora miresei”, „Hora Ilenuței”, ca omagiu momentului nupțial și frumuseții feminine. Hora în sens restrâns este un dans specific, care se joacă la „hora satului”, la sărbătoare, alături de alte dansuri, învârtite, sârbe etc.

„Hora satului” adună toată obștea, toate straturile sociale sau de altă natură, este un ritual de regăsire și de consolidare a colectivității, un joc al vieții și al morții, al patimilor și al pasiunilor. Hora este expresia vie a sufletului deschis, desfășurat al satului, scena de prezentare și reprezentare a frumosului din dans, din muzică, din port, din purtare, șansa de întâlnire și comunicare verbală și mai ales nonverbală, ocazie de clevetiri, dar și de mărturisiri, oglinda răbufnirii spiritelor în petrecere, în spectacol, în fabulosul patimii și al iubirii.

Dimensiunea fabuloasă a horei rezultă și din folclorul zărneștean: „Asta-i hora horilor/Hora sărbătorilor/Asta-i hora bătrânească/Cine-o joacă să trăiască/Hora pe mini nu mă bate/C-am horit horile toate/Horile, horile-mi plac/Horile-n pământ

mă bag!”. Hora-i și prilej de îndreptare prin satiră: „Hai la horă măi băieți,/Care vreți, care puteți,/Care nu mai rămâneți!/Chiuiți bușteni pârliti/Și jucați bușteni uscați!”.

Această „realitate horală” sau „fenomen horal” (cf. Romulus Vulcănescu), ca și doina este expresie a sufletului românesc, hora se identifică evident cu firea românului, este o chemare și o răbufnire biologică, o descărcare terapeutică de energie, o exaltare tonifiantă a spiritului („De n-ar fi horele-n lume,/Ai vedea fete nebune/Și neveste duse-n lume!”).

Aceste virtuți ale horei le regăsim în literatura românească, admirabil oglindite și tălmăcite de Coșbuc, Rebreanu, Blaga sau Creangă, dar și-n artă, cum este *Hora de la Aninoasa* a lui Theodor Aman.

În plan istorico-național, hora este **cântec al chemării revoluționare, metaforă a renașterii naționale**, un simbol al biruinței și al legământului celor care înfrățiți se simt ai aceluiași neam și ai aceluiași pământ. Și geografia românească susține „fenomenul nostru horal”. Ca-ntr-o horă își dau mâna Carpații românești, iar brăul apelor este și el o horă a frumuseților noastre naturale.

Horea, cel care horea, este și el produs al „fenomenului horal” din lumea moșilor, cei care au făcut revoluția lor parcă horind cu munții și cu focul: „Trage hora ca să joc,/La lumina ăstu-i foc!”.

Horarul național își desăvârșește în *Hora Unirii*, cea mai frumoasă horă a neamului românesc, cum o numea Eminescu, simbolul înfrățirii tuturor românilor, dans și cântec al strigătului revoluționar, simbol al aspirației, dar și al împlinirii biruitoare, modalitate de înălțare spiritual colectivă pe idealul național.

Idealul de unire mai întâi a Principatelor și apoi a tuturor românilor, este reflectat cel mai mult în muzică și poezie, începând cu Iancu Văcărescu la 1830, apoi la Alecsandri – *Către români*, *Hora Ardealului* la 1848 și *Hora Unirii* la 1856. Hora e ceva din ritmul sfânt al fluierului lui Iancu, din faptele mărețe ale lui Cuza, din dangățul clopotelor de la Putna și Alba Iulia, din îndemnurile spre Marea Unire, este expresia cea mai fidelă a permanenței și libertății, metaforă deplină a renașterii noastre naționale.

Horarul nostru național începe cu *Hora de la Frumușica* și ajunge apoi la *Hora infinită* din logo-ul Centenarului Marii Uniri!

„Verticalitatea bradului! Ce frumos gândește iraționala natură” (Val. Butulescu)

Simbolistica bradului este și ea bogată în spiritualitatea românească, iar combinarea cu simbolistica horei este una fericită.

Bradul, copacul veșnic verde, este **un prototip al pomului vieții**, al vieții veșnice, al tinereții, al curajului și al plăcerii de a trăi. El desemnează fâlnicia, vitalitatea, verticalitatea sufletului. Prin simetria sa excepțională și geometria sa perfectă, bradul inoculează **sensul perfecțiunii**, solemnitatea peisajului natural.

Este arborele care leagă cele mai importante cicluri din viața omului, nunta și moartea, începutul și sfârșitul. La nuntă este numit *bradul mirelui* și se pregătește cu o zi înainte de către tineri, băieți și fete, se duce în casa mirilor, ca **simbol al vieții** îmbelșugate. Bradul funerar apare la înmormântarea tinerilor necăsătoriți, „nelumiți”, și simbolizează pe soțul sau soția celui defunct, iar ritualul cu care este adus vizează deopotrivă nunta și înmormântarea.

În literatura română bradul, cu simbolurile lui, este foarte frecvent. La Sadoveanu el are valoare de **emblemă a spiritualității noastre**, ca neam, căci oamenii din *Baltagul* sunt oameni de „sub brad”. Lucian Blaga consideră bradul o **legătură între cer și pământ**: „Stă între zodii și țară și un brad” (*Cântecul bradului*).

La Hașdeu bradul simbolizează deopotrivă statornicia, rezistența, frumusețea, dar și forța și **vitalitatea poporului român**: „Când arde soarele de mai,/Când vântul iernii geme,/Mărețul brad pe-naltul plai,/Stă verde în orice vreme!”. La fel și la Alecsandri: „În zadar tu vrăjitoare/Aduci viforul pe-aice,/În zadar îmi pui povară/De zăpadă și de gheață,/Fie vară, fie iarnă/Eu păstrez a mea verdeață!”.

Sf. Bonifaciu, care i-a creștinat pe germani pe la anul 720, a interpretat bradul ca fiind Sf. Treime și astfel bradul a devenit **simbol al credinței creștine** și al Crăciunului în Germania.

Brazii joacă Hora Unirii la Zărnești de o sută de ani

O îmbinare mai fericită decât a horei cu bradul, a tuturor simbolurilor și semnificațiilor pe care cele două elemente le încorporează, nu putea fi găsită decât în realizarea unui **monument al Marii Uniri**. Creatorul popular, coleg de clasă cu autorul *Mioriței*, la fel de genial, a creat un monument unic, original, pe cât de simplu, pe atât de ingenios (capodoperele sunt de regulă lucruri aparent simple!), monument natural și totuși creație genială a omului; monument care preia simboluri absolute de la hora solară și astrală, la hora națională; de la hora timpului, la hora satului; de la calendarul horal al dacilor, la calendarul horelor feciorilor de cătănie; de la bradul vieții, la bradul funerar; de la verticalitatea bradului, la măreția jertfei martirice; de la bradul ca sens al perfecțiunii, la statornicia și mucenicia neamului românesc în istorie; de la bradul spiritualității românești, la bradul - soție sau iubită a eroului tânăr nelumit și necunoscut în patima iubirii.

Creatorul popular al monumentului nu și-a definit, cu siguranță, atât de limpede, de cărturește simbolurile de care uza, le avea mai mult în sânge, în subconștient, de unde a sărit doar scânteia, cuvântul, ideea ca soluție și a urmat făptuirea. Dacă avem în vedere că monumentul a fost plasat, se pare, pe locul unui castru roman (Vlad Ilie), obiective militare care se legau de obicei de cele precedente dacice, avem imaginea arcului peste timp, a legăturii cu strămoșii și cu ritualul lor în cinstea celor jertfiți pe câmpul de luptă.

Apoi, dacă osemintele eroilor și martirilor luptei pentru eliberare și întregire națională sunt risipite pretutindeni în țărâna patriei și peste hotarele ei, la Zărnești, în *Gruicul cu brazi*, adică în *Hora brazilor*, horesc soțiile, iubitele, fiicele și fiii generațiilor de urmași, mereu înnoite natural. Eu le-aș zice „Hora brădoaielor”. În Lupșa mea natală din Apusenii moștești bradul are nevastă sau iubită. Adică acolo nu avem molid, noi îl numim brad, iar celălalt, care aici se numește brad, noi îl numim brădoaie, adică femininul de la brad (molid). Brădoaia în comparație cu bradul are „feminitate” în formă, în coajă, în blândețea cetinii, în densitatea lemnului mai slabă decât la brad. De Crăciun este preferată brădoaia în casa omului. În casa de lemn, în dulgherie și tâmplăria de rezistență era evitată brădoaia în favoarea bradului.

Deci, în *Hora brazilor* s-au adunat brazii funerar, adică cei care fac pereche cu feciorii „nelumiți” și „nenunțiți”, deci brădoaiele, horind omagial jerfa soților, iubitorilor, a căror horă din lumea cealaltă calcă la fel, în același ritm și același vârtej.

Verticalitatea și verdele veșnic al brazilor, aspirația lor spre ceruri, în chip de rugăciune către Cel de Sus, transferul mesajului de la brazii care cad la cei care cresc, constituie un evlavios cult al eroilor, natural și acesta, indiferent și independent de uitoa aducere aminte a omului față de eroii înaintași.

Dacă *Hora brazilor* ar fi fost plasată pe vârful Pietrei Craiului sau pe vârful Bucegilor, Olimpul rotundului românesc, într-o relație cosmică directă cu sufletele din ceruri ale eroilor, cuprinderea acestui monument al Marii Uniri ar fi fost deopotrivă națională și cosmică, de factura monumentelor dacice, cum este și Sfinxul din Bucegi.

Dar *Hora brazilor* nu este doar monument al eroilor și martirilor Marii Uniri, este și monument al victoriei și biruinței luptei naționale seculare a românilor, monument al bucuriei împlinirii idealului național, horă a provinciilor românești în sărbătoare, sărbătoarea regăsirii, sărbătoarea împreunăviețuirii politico-statale prin marea ctitorie de la 1 Decembrie 1918. De data aceasta brazii în horă sunt provinciile românești unificate, încinse horal în vârtejul sărbătorii, al veseliei și împlinirii naționale.

Motivul horei în arta monumentală a Marii Uniri este mereu prezent în inspirația și lucrarea artiștilor români aplecați pe această temă. Am relevat în studiul privind monumentele zărneștene prezența lui și în paraclisul dedicat Marii Uniri, dar și în monumentul brâncușian al „Întregirii”, cunoscut mai mult ca Poarta Sărutului. Personal, preocupat de un monument brașovean al Marii Unirii, am propus un prototip pe modelul Waterloo, iar în vârful movilei (dealul Șprenghe-Brașov), în locul leului napoleonian, am propus o horă a provinciilor unite în 1918, reprezentate de falnicele fete în straiile acelor provincii, în vârtejul apoteotic al horei bucuriei și biruinței.

Dar creatorul popular anonim zărneștean, încă odată genial, a depășit modesta mea viziune, dar și pe a lui Brâncuși, și a prefigurat nu o horă a provinciilor unite în România Mare, ci o horă a românilor în totalitatea lor, o horă a națiunii române complete. Provinciile le numeri pe degete (opt la Brâncuși!), dar brazii din hora zărneșteană sunt cu sutele, cu miile, reprezentând milioane de români dornici de unire la 1918. Hotărârile plebiscitare de la Alba Iulia, Chișinău, Cernăuți, ca și tratatele de la Versailles și Trianon, nu i-au putut uni pe toți românii, au rămas mulți în afara granițelor României Mari, la toate punctele cardinale, români care plâng până azi, dacă n-au fost asimilați prin pierderea șansei din 1918.

Zărneșteanul vizionar nu i-a uitat, nu i-a lăsat în afară, i-a adus în hora lui și ne spune de o sută de ani că și aceia sunt români, că și ei trebuie să horească alături de noi în hora destinului românesc, chiar dacă nu politic și statal, dar obligatoriu în hora spirituală, culturală, de suflet, de credință, de bucurie a neamului întreg.

Hora brazilor este iată, deopotrivă, monument al eroilor luptei naționale, un monument al mării ctitorii românești de la 1 Decembrie 1918, dar și un program politic al actualei aspirații spre unitatea neamului nostru.

La Zărnești brazii joacă Hora Unirii de o sută de ani!

Paraclisul Întregirii

Cel de-al doilea monument ridicat imediat după 1918 și dedicat memoriei eroilor căzuți în războiul de eliberare și întregire națională, este o troiță sau **cruce** – **paraclis**, azi dispărută, amplasată la intersecția străzilor Mitropolit I. Mețianu și Mihai Eminescu, zonă de margine a orașului la acel moment, cam pe locul unde se

află astăzi turnul de apă dezafectat, construit de comuniști prin 1950, când au demolat crucea-paraclis, nu din motive de spațiu firește, ci ideologice, cu alți eroi și alte crezuri. În fața paraclisului, puțin stânga, s-a ridicat Biserica catolică „Sf. Anton” (1927). Din fotografia și prezentarea lui I. Lepădatu, preluată și de V. Ilie, înțelegem că era un monument de o factură arhitecturală și artistică deosebită, în stil neobizantin, construcție poligonală pătrată, din zid de cărămidă, pe o suprafață construită de 10m², înaltă de 2,5 m, peste care se mai ridica o cupolă, cu acoperiș pe patru ape egale, arcuite în jos, împreunate la vârf cu un turnuleț, tot de secțiune pătrată, care se ascutea în piramidă și avea în vârf o cruce metalică frumos lucrată. Înălțimea totală o atingea pe cea a unei case cu un nivel, deci circa 5 m. Sub cupolă se afla micul paraclis, cu intrare pe latura vestică și trei ferestre pe celelalte laturi, toate în arcadă, iar în mijloc o cruce de piatră înaltă de un metru și jumătate. Nu știu dacă avea vreo inscripție sau alte însemne, nici dacă paraclisul era pictat pe interior. La exterior, cele patru colțuri erau „ornate geometric foarte artistic”, ne spune I. Lepădatu.

Din fotografia mică pe care o avem, eu descifrez pe colțuri câte două coloane, deci opt de toate, unite peste arcade de cupolă și acoperiș, iar pe orizontală două brațe legate și ele cu cele opt coloane și întregul edificiu. Dacă viitoare documente grafice sau fotografice confirmă cele opt coloane, ideea constructorului este și aici genială, iar simbolistica Marii Uniri este desăvârșită în acest monument! Să mă explic: Brâncuși va crea *Poarta sărutului* ca monument al „Întregirii neamului”, compus din doi stâlpi, fiecare din alți patru uniți la partea de sus cu o grindă transversală. Sărutul reprezentat pe toate fețele celor doi stâlpi simbolizează unirea, iar cei opt stâlpi reprezintă cele opt mari provincii românești care se alipiseră la patria mamă și formau România Mare.

Dacă sărutul brâncușian este înlocuit în paraclisul zărneștean de îmbrățișarea celor două brâie, mesajul este același, reprezentarea deplină, și în plus putem descifra și aici motivul horal național al provinciilor românești în sărbătoarea Marii Uniri.

Aș merge chiar mai departe cu descifrarea simbolurilor paraclisului și aș spune că brâul de jos este „îmbrățișarea” țărilor române de la 1600, când Mihai Viteazul conduce hora, iar brâul de sus este „îmbrățișarea” horală din 1918 sub regele Ferdinand. Nu odată în simbolistica istorică, cei doi sunt puși în simetrie, pe un avers de medalie sau pe un brevet de decorare (vezi brevetul *Patria recunosătoare*).

O imperioasă reconstituire a acestui măreț monument, cu un destin nemeritat și grabnic de reparat, trebuie să țină cont de această genială îmbinare de simboluri, de măiestria arhitecturală și artistică, și de românism militant la românii zărneșteni.

DIPLOMATUL PATRIOT VASILE STOICA. DIN AVRIG ÎN LUME

IOAN OPRÎȘ¹

THE PATRIOT DIPLOMAT'S VASILE STOICA. FROM AVRIG IN THE WORLD

ABSTRACT

Distinguishable by special talents – and the one of being polyglot and a brilliant connoisseur of universal literature –, but more by the ardor with which he sustained the cause of Romanian unity, Vasile Stoica (1889-1959) received diplomatic missions on important posts during the period between the two World Wars – USA, Turkey, Bulgaria, Albania, Latvia, Lithuania, Netherlands.

Keywords: Vasile Stoica, patriot, diplomat, roumanians, missions, Avrig.

Vasile Stoica impune printr-o carieră diplomatică de o energie excepțională. Despre biografia avrigeanului nu s-au cunoscut până relativ recent aspectele diplomatice care îl situează printre creatorii de stil și, totodată, contribuitorii de seamă la consolidarea relațiilor externe românești. Rolul și poziția sa în cadrul acestei istorii diplomatice pot fi mai bine înțelese de acum prin două lucrări monografice consistente, cărora li se adaugă, desigur, numeroase studii și articole care, tangențial, îi pun în lumină calitățile sale, privindu-le în contextul anumitor momente politice și diplomatice din intervalul scurs între Primul și Al Doilea Război Mondial².

În evocarea de față ne limităm așadar la inserția unora din datele referențiale din prodigioasa biografie a diplomatului, invocându-le și adăugându-le cu ceea ce în dosarul personal a fost notat de cei care în Ministerul Afacerilor Străine, la Direcțiunea Personalului, erau obligați să consemneze³. Din ansamblul datelor personale deducem, în logica evoluției diplomatului, atât atitudinile și concepțiile acestuia, cât și importanța demersurilor sale.

Voluntar în armata română – după ce tânărul profesor de 27 de ani trecuse munții Carpați refuzând să se supună autorităților imperiului dualist⁴ –, și avansat pentru faptele sale de o îndrăzneală excepțională la gradul de sublocotenent în

¹ Prof. univ. dr., Universitatea „Valahia” – Târgoviște.

² Vezi: Ioan Oprîș, *Vasile Stoica în serviciul României*, București, Editura Oscar Print, 2008, 641 p., și Robert Stănciugel, *Lumea balcanică în viziunea și activitatea diplomatului Vasile Stoica*, București, Editura Colias, 2008, 663 p.

³ Cf. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe - Arhiva diplomatică, *Problema 77 S 75*, dosar Vasile Stoica.

⁴ Odată refugiat la București, a obținut și diploma de licență în Filologia modernă (specialitatea limba și literatura germană), eliberată de Decanatul Facultății de Litere și Filosofie, cu nr. 7.499/10 februarie 1915, trecută cu 5 bile albe (Magna cum Laude), fără teză, semnată de decanul Ioan Bogdan.

Regimentul 1 Vânători de gardă⁵, a fost trimis cu misiunea de propagandă în SUA de Marele Cartier General al Armatei⁶. A ajuns în America, la Washington, iar la 1 ianuarie 1918, după o călătorie cu peripecii de legendă, a fost numit atașat pe lângă Legația României, condusă de aristocratul diplomat Anton Bibescu⁷. A lucrat în direcția solidarizării comunităților românești din SUA, confruntând greutăți greu de imaginat, și reușind să constituie un corp de voluntari români americani, acceptat ca atare de guvernul american⁸. La solicitarea lui I.I.C. Brătianu s-a deplasat la Paris, fiind integrat grupului de experți atașați Delegației României la Conferința de Pace. Legăturile sale cu americanii, cunoștințele sale de istorie și etnografie românească, și calitățile sale speciale de negociator au servit din plin orientării Delegației. Odată prefigurată decizia Marilor Puteri în ceea ce privește România, Stoica a primit la 28 iulie 1919 ordinul de a se reîntoarce în SUA, cu scopul de a contribui, sub conducerea comandorului Pantazzi, la organizarea serviciului consular pentru SUA și Canada. S-a reîntors după ce-l aflăm la 17 ianuarie 1920 la Paris, fiind încadrat – la 16 iulie 1921 –, secretar de legație clasa II-a în Ministerul Afacerilor Străine. Aici s-a distins, lucrând la Direcția Presei și a Propagandei, sub îndrumarea lui I.G. Duca, cu alți iluștri confrăți: Nic. E. Lahovary, Ion Bucșan, Vintilă Petala, în timp ce prietenul său V.V. Tilea funcționa la Secțiunea Centrală⁹. Tot aici a depus și primul său jurământ de credință regelui și țării la 20 iulie 1921, Decretul regal din 16 iulie 1921 recunoscându-i rangul diplomatic.

Mânat de un puternic spirit al dreptății, animat de idei de reformare a sistemului diplomatic și de firea sa de luptător, n-a lăsat loc de compromisuri, așa că, fiind în dezacord cu unele decizii ministeriale, și-a depus demisia, acceptată de I.G. Duca la 19 martie 1923 și confirmată prin Decret regal zece zile mai târziu¹⁰. Ulterior, vechiul său conflict cu Anton Bibescu i-a urmărit gândurile, considerându-se nedreptățit și calomniat de ceea ce acest diplomat a formulat ca acuze la adresa misiunii sale în SUA. În acest sens, la 20 februarie 1925 a cerut o anchetă ministrului de Război pe seama activității sale, la care s-a decis că „nu e loc să facem această anchetă”¹¹.

⁵ În urma bravurii sale a fost decorat cu Ordinul *Ferdinand*.

⁶ Cf. ordinul Marelui Cartier General cu nr. 1.082/18 aprilie 1917, în *loc. cit.*, vol. I.

⁷ Prințul Anton Bibescu a intrat în diplomație din tinerețe, la 7 iulie 1904 devenind (prin Decretul regal nr. 2.160) secretar de legație cl. II-a, la propunerea lui Al. Djuvara. La 1 aprilie 1912 era trimis cu misiunea specială la Sankt Petersburg. De aici, la 4 octombrie 1917, prin ordin al Centralei emis de la Iași, era transferat la Legația de la Washington unde a rezidat până la 29 noiembrie 1919, când se reîntorcea la postul de prim secretar la Londra. Prin Decretul regal nr. 4.864/12 noiembrie 1921 a fost numit ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al României în SUA. Ginere al Lordului de Oxford, Asquith (fost prim ministru), A. Bibescu (1878-1951) aparținea aristocrației europene (vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe - Arhiva diplomatică, Fond *Londra*, 1, Dosare personale, Anton Bibescu 1909-1940, nenumerotat).

⁸ Despre activitatea sa în timpul mandatului încredințat, vezi V. Stoica, în *America pentru cauza românească*, București, Tipografia Universul, 1926, 82 p.

⁹ Cf. Organigrama Ministerului Afacerilor Străine, purtând nr. 14.224/30 martie 1922, *loc. cit.*, f. 77-78.

¹⁰ Cf. Decretul regal cu nr. 1.387/29 martie 1923, *loc. cit.*, f. 89.

¹¹ În *loc. cit.*, f. 120.

Retras ca ziarist, bine apreciat dealtminteri, planurile sale se leagă mereu de politica externă și, firesc, de diplomație. De altfel, cei de la Externe l-au vizat ca pe un potențial agent diplomatic, așa cum o arată și propunerea lui I. Mițileneu, din 7 iulie 1926, pentru chemarea sa în Centrala ministerului, ceea ce, o săptămână mai târziu, era certificat prin Decretul regal nr. 3.090 din 14 iulie 1926¹². Rolul său în dezbaterile de moment pe tema drepturilor minorităților, respectiv ale demersurilor din vestitul proces al optanților – desfășurat în areopagul Ligii Națiunilor de la Geneva –, a fost hotărâtor pentru reinscrierea în Ministerul Afacerilor Străine prin decizia din 5 iunie 1927. Revenit în minister a fost desemnat pentru câteva misiuni speciale, N. Titulescu încredințându-i-o pe cea de la Londra, întărită și de C. Argetoianu pentru perioada 1 septembrie-1 decembrie 1928¹³.

Ranchiuna și nemulțumirile, în combinație cu ofensele aduse lui de aristocratul Bibescu, au izbucnit în mod nediplomatic la 30 noiembrie 1928, când Stoica l-a pământuit pe acesta în anticamera primului ministru Iuliu Maniu¹⁴. Reacția la acest fapt nemaîntâlnit în lumea diplomatică, atât a elitei politice, cât și a presei, exprimă deopotrivă stupoare, șoc chiar, critici parlamentare, dar și adeziune la gestul simbolic făcut. Ca urmare indirectă, la 1 decembrie 1928, prin Decretul Regenței nr. 2.964, Vasile Stoica a fost pus în disponibilitate¹⁵. Câteva reacții la eveniment pledează în favoarea sa, prima fiind a celor de la *Adevărul*, din aceeași zi. Ne oprim însă la scrisoarea lui Stoica publicată de *Curentul* (nr. 322/4 decembrie 1928), în care acesta declara: „Sunt om al muncii mele. Nu m-a sprijinit nimeni în drumul meu; nici rudeniile nici politica. Nu pot permite ca asupra mea să plutească acuzații de purtare nevrednică”¹⁶. Fiul de țărani din Avrig s-a răzbunat prin mijloace alese de el și nu prin subtilitatea calomniei! La 7 decembrie 1928, într-o altă scrisoare, cel trimis cu misiuni importante în America de 3 ori, a relatat în apărarea sa cauzele gestului incriminat, amintind despre cel ultragiatic, deși la ora 2 în dimineața zilei de 2 iulie 1927 se comunicase Legației din Madrid știrea morții Regelui Ferdinand, Anton Bibescu (atunci ministrul României în Spania) n-a anulat balul dat în seara de 20, acceptând că în Legație „se dansa și se bea șampanie”, în timp ce la palatul regal din capitala Spaniei se arborase drapelul în doliu. A mai amintit și un incident mai vechi, din 19 noiembrie 1923, din sediul ziarului *Românul*, dintre Anton Bibescu și Iosif Schiopul – cu martori Stoica, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu și Vasile Savel –, când Schiopul l-a dat afară din redacție pe Bibescu numindu-l canalie! Nu fără motive!¹⁷. Sigur este că între cei doi au existat serioase incompatibilități: de temperament, de rang social, de orgolii, iar grupurile din jurul lor le-au alimentat! Pe de o parte Anton Bibescu s-a văzut scos în afara jocului diplomatic – pe care considera că-l conducea singur –, în relațiile cu românii americani, iar pe de altă parte comunicarea dintre cei doi prota-

¹² Vezi filele 128-129, *loc. cit.*

¹³ Vezi decizia lui N. Titulescu cu nr. 49.787/28 iulie 1928, în *loc. cit.*, f. 139; vezi și cea a lui C. Argetoianu cu nr. 51.919/7 august 1928; *idem*, f. 142.

¹⁴ Cu Iuliu Maniu s-a cunoscut cu mult înainte, acesta apreciindu-i meritele; din 1909 a devenit membru al Partidului Național Român din Transilvania, fiind activ până în anul 1930.

¹⁵ Vezi decretul în *loc. cit.*, f. 147.

¹⁶ Scrisoarea în *loc. cit.*, f. 166.

¹⁷ Vezi *loc. cit.*, f. 172, 2 și 3.

goniști nu a existat. Cert este că demersul lui Vasile Stoica a rodit exemplar față de cel al trimisului oficial, Anton Bibescu, care n-a reușit să pătrundă în rândurile colectivităților românești. Sigur și pentru că primul s-a adresat direct, convingător și cunoscător al psihologiei emigraților proveniți cei mai mulți din Transilvania. Din asemenea rațiuni, președintele românilor americani, Ioan N. Sârbu, și secretarul general John N. Sufană i-au recunoscut lui Stoica merite deosebite: „(...) ați ajutat la dezvoltarea conștiinței naționale” și „ați îndreptat relele din trecut”¹⁸. Iar la aflarea conflictului dur cu Bibescu, Ioan Podea – alt lider –, i-a scris lui Stoica: „Frate Stoica, Aș vrea să te felicit pentru palma ce i-ai aplicat-o lui Bibescu. Cred însă că ți-ai ales timpul și locul cel mai nepotrivit pentru o răfuială cu el. Dacă în situația aceasta [produsă] de acest incident îți pot fi de folos, iată-mă la dispozițiunea ta. Cu frățești salutări”¹⁹. Dacă lui Podea-i înțelegem solidaritatea și o explicăm ca venind de la un ardelean, cu atât mai mult ne miră rândurile lui George Lahovary, care i-a scris tocmai de la Nisa: „Iubite domnule Stoica, Am aflat cu părere de rău din gazetele românești care mi-au căzut din întâmplare în mână zilele trecute, c-ai fi avut o întâlnire cam vie cu Bibescu în urma căreia s-a dispus numirea comisiei pentru cercetarea pricinii. Deși sănătatea mea foarte sdruncinată la plecarea mea din Budapesta poate nu este pe deplin restabilă, mi-am reținut patul în Simplonul care sosește la București pe 29 decembrie, astfel încât voi sta la dispoziția d-tale dacă crezi că declarațiile mele în fața aceleia a comisiei ar putea să-ți fie de folos – în însușirea mea de fost însărcinat cu afaceri la Washington pe vremea când au început neînțelegerile dintre d-ta și Bibescu care și-au găsit acum epilogul. Asigurându-te încă o dată de sentimentele mele de cordială prietenie rămân al d-tale devotat coleg”²⁰. Onorantă și totodată favorabilă mărturie, care exprima o atitudine apreciativă la adresa activismului lui Stoica versus infatuarea gomoasă a celui alt împlicat, vădit deranjat de succesele acestuia. Comisia de anchetă a fost instituită din ordinul lui G.G. Mironescu la 3 decembrie 1928 în componența: Al. Em. Lahovary (președintele Consiliului Superior Diplomatic), Ion N. Tresnea-Grecianu (directorul Protocolului și Cancelariei Ordinilor) și Dim. Georgescu (directorul Cifrului), și s-a reunit în ședințele din 6, 8, 10, 11 și 15 decembrie 1928. Concluziile ei i-au fost favorabile lui Vasile Stoica²¹.

Gestul brutal și inelegant n-a rămas însă nesancționat, Stoica fiind aspru judecat de mulți contemporani – inclusiv de impulsivul Nicolae Iorga –, așa că la 1 decembrie 1928 a fost pus în indisponibilitate. Valoarea lui a impus însă la scurt timp rechemarea, produsă prin Decretul regal nr. 755 din 8 martie 1929, cu începere de la 1 martie²². În Centrală, Stoica a lucrat puțin, intervenind numirea sa ca ministru plenipotențiar în Albania începând cu 1 iunie 1930²³. De aici, scria Stoica ministrului său

¹⁸ Cf. scrisoare, Alliance Ohio, 10 decembrie 1920, în *loc. cit.*, f. 164. Pentru detalii asupra misiunii sale și îndeplinirii acesteia, vezi V. Stoica, *În America pentru cauza românească*.

¹⁹ Cf. scrisoarea din Brașov, 4 decembrie 1928, str. Nisipului de Sus, nr.15, idem, f. 164, anexa 6.

²⁰ Cf. scrisoare olografă, Nizza, 14 decembrie (1928), în *loc. cit.*, f. 145.

²¹ Vezi ordinul nr. 74.869/3 decembrie 1928 și procese-verbale în *loc. cit.*.

²² Decretul în *loc. cit.*, vol. II, f. 42.

²³ Decretul cu nr. 1.836/28 mai 1930, f. 49, idem.

D.I. Ghika: „(...) consider o înaltă onoare și sfântă datorie de a-mi servi regele și țara oriunde și în orice împrejurare”²⁴.

Aflase despre încetarea misiunii sale în acea țară și că i se încredințase un nou post, în Bulgaria, la Sofia²⁵. Misiunea sa în țara vecină a debutat cu un program de fermă susținere a intereselor românilor, detensionând relațiile bilaterale și promovând legături directe. Rezultatele s-au remarcat imediat, fiind apreciate de cercurile conducătoare din țară, ca și de cele bulgărești²⁶. După un mandat de patru ani, care a redresat relațiile bilaterale, înlesnind întâlniri și vizite la cel mai înalt nivel politic, economic și cultural, Stoica era înștiințat, prin telegrama ministrului Afacerilor Străine, Victor Antonescu, că misiunea sa în Bulgaria se încheiase, încredințându-i-se un alt post, cel de la Riga și Kaunas. Într-adevăr, la 11 noiembrie 1936 regele Carol al II-lea a semnat decretul de numire în urma recomandării ministrului Afacerilor Străine. La doar câteva zile distanță, Stoica telegrafia Centralei că, la 26 noiembrie 1936, a fost primit în audiență de bun rămas de către regele Boris al Bulgariei, primind de la acesta mulțumiri pentru felul în care și-a îndeplinit mandatul și totodată cea mai înaltă distincție oficială a statului bulgar²⁷.

Cu postul său din Republica Letonia însărcinările diplomatice încredințate lui Stoica au primit un plus de greutate. Dealtminteri în scrisorile de acreditare către Karlis Ulmanis, președintele Letoniei, se scria: „Calitățile care disting pe acest diplomat, zelul său pentru interesele statului, cât și devotamentul său față de persoana Mea (regele Carol al II-lea-n.n.), sunt o garanție sigură că se va achita de misiunea sa în așa fel încât să se dovedească demn de încrederea Excelenței Voastre precum se bucură de a Mea”²⁸.

Într-adevăr, acele calități vor fi verificate pe deplin, postul permițându-i să observe nuanțele politice ale statelor vecine Letoniei, îndeosebi Polonia, Germania, URSS, rapoartele sale fiind de o luciditate și predictibilitate excepționale²⁹. Dar din nou calitățile l-au recomandat pentru un nou post mai important: Victor Antonescu i-a propus să organizeze propaganda externă, ceea ce Stoica a refuzat, sugerând politicos că „se poate găsi altcineva să facă acest lucru, chiar mai bine decât mine”³⁰. Argumentele sale sunt atât de puternice, iar cele observate și raportate atât de importante pentru orientarea politicii externe, încât a rămas în postul de la Riga încă trei ani. La 22 februarie 1938 a declarat că începând cu misiunea sa de la Tirana „nu mai fac parte din nici o organizațiune politică”³¹ de aici ca și ceilalți diplomați, apoi a jurat din nou credință regelui Carol al II-lea la 21 martie 1938. De la Titulescu la Petrescu-Comnen, de la Vaida-Voevod la Gafencu, toți miniștrii de externe i-au apreciat con-

²⁴ Vezi telegrama din 17 martie 1932, f. 68, idem.

²⁵ Numit, în urma propunerii lui D. Ghika (cu nr. 15.590/23 martie 1932) ministru plenipotențiar în Bulgaria prin Decretul nr. 931/24 martie 1932, f. 71, idem.

²⁶ Vezi detalii la I. Opreș, *op. cit.*, și R. Stănciugel, *op. cit.*.

²⁷ Telegrama în *loc. cit.*, f. 107, idem.

²⁸ Vezi copia scrisorilor de acreditare din 21 noiembrie 1936, prezentate președintelui Ulmanis la 16 decembrie 1936, *loc. cit.*, f. 103.

²⁹ Vezi la I. Opreș, *op. cit.*, p. 225-251.

³⁰ Cf scrisoare din 3 februarie 1937, în *loc. cit.*, f. 102, 135-139.

³¹ Vezi „declarațiunea” și jurământ de credință, 22 februarie, respectiv 22 martie 1938, în *loc. cit.*, f. 150-151.

tribuțiile diplomatice ridicându-i mereu rangul; în 1938 Stoica era deja ministru plenipotențiar cl. I-a, așa că mutarea sa în postul de la Ankara – ridicat la nivel de ambasadă –, este o consecință firească a valorii sale dovedite cu prisosință³². Recomandarea regală pentru ocuparea acestui post o citim în scrisorile de acreditare: „(...) calitățile care disting pe dl Vasile Stoica, zelul său pentru interesele sale precum și devotamentul său față de persoana Mea îmi sunt garanții sigure că se va achita de misiunea sa în așa fel încât să se dovedească demn de încrederea Excelenței Voastre (președintele Turciei-n.n) precum se bucură de a Mea”³³.

Suportul pentru Stoica, cel al oficialităților românești, dar și serviciile aduse intereselor naționale într-o manieră care i-au atras elogiile partenerilor turci, au determinat propunerea de a i se încredința Departamentul Propagandei Naționale. Propunătorul a fost ministrul român de stat Al. Radian, care l-a recomandat regelui Carol al II-lea, la 4 martie 1940. Postul vizat, de subsecretar de stat, a fost confirmat prin trei acte regale: Decretul nr. 716/4 martie 1940, Decretul nr. 1.601/11 mai 1940 și Decretul nr. 2.301/4 iulie 1940³⁴. După îndeplinirea cerințelor protocolare legate de încetarea misiunii sale în Turcia, Stoica a părăsit Istanbulul la 22 iunie 1940, orele 14⁵⁰, îmbarcat pe vasul *Oituz*, îndreptându-se spre țară și lăsând în urma sa regretele colaboratorilor săi, începând cu cei de la ambasadă și consulat, și terminând cu cele ale atașatului militar, lt. col. Teodorescu³⁵.

Ajuns așadar din nou într-o poziție cheie în structurile diplomației strategice, Vasile Stoica a conlucrat cu C.C. Giurescu, șeful său direct, ca și cu cei din Ministerul Afacerilor Străine, rolul său sporind în contextul dramatic al intrării României între beligeranții celui de-Al Doilea Război Mondial. S-a contat pe marile sale calități pentru a-l trimite să reprezinte România în Statele Unite ale Americii, trimițându-se la Washington propunerea de acreditare, agreată, dar oprită de intrarea României în război³⁶. De acum Stoica rămâne să se ocupe de problemele Oficiului de Studii,

³² Vezi decretele de înaintare în grad cu nr. 1.616/29 martie 1938 și de numire în postul din Turcia, cu nr. 650/6 februarie 1939, în *loc. cit.*, vol. III, f. 148-167.

³³ Cf. scrisorile de acreditare din 28 februarie 1939, *idem*, f. 162.

³⁴ Cele trei decrete, în *loc. cit.*, *idem*, f. 86, 89-90 și 105. Este interesant desigur de știut ce voință puternică l-a animat pe Stoica, diplomatul care nu și-a negociat prin compromisuri poziția. O dovedește și un conflict avut cu Grigore Gafencu pe tema numirii fără consultarea sa a unei dactilografe, d-ra Râmniceanu, la Ambasada de la Ankara. În acest deferend Stoica i-a telegrafiat ministrului la 14 aprilie 1940: „În împrejurările de astăzi, când griji nu serioase ci dramatice ne frământă, eu nu pot lucra aici temeinic și cu suflet decât dacă am deplina și o necondiționată încredere a Excelenței Voastre și dacă Departamentul Excelenței Voastre ține cât de puțin seama de cererile ce îi fac în interesul serviciului”; or „(...) fiindu-mi imposibil să lucrez în Ambasadă cu persoane pe care nu le vreau și contra numirii cărora – indiferent de motive – am protestat, nu-mi rămâne decât să-mi dau întâlniri eu însumi”, deci a cerut ca „odată cu sosirea la Ankara a d-rii Râmniceanu să fiu rechemat din fruntea acestei Ambasade. Sunt mulțumit că această divergență de păreri între Excelența Voastră și mine s-a ivit pe o banală temă administrativă și nicidecum pe tema activității mele diplomatice aci” (cf. *loc. cit.*, f. 80, 81).

³⁵ Vezi la I. Opreș, *op. cit.*, p. 550-551.

³⁶ Vezi nota cu nr. 40.554/28 mai 1941 și acordul SUA în acest sens, *loc. cit.*, supra f. 112-113, 122.

înființat din ordinul lui Ion Antonescu pentru a pregăti documentația necesară viitoarelor tratative de pace³⁷. La 23 septembrie 1941, Alexandru Crețeanu l-a numit în Comisia interministerială instituită pe lângă Ministerul Afacerilor Străine, iar între alte însărcinări va fi și cea de reprezentant al ministerului în Comisariatul general al refugiaților din Transilvania de Nord, desemnat de Mihai Antonescu; în acest rost l-a cerut comisarul general al refugiaților, preotul Gr. Forțu, ca „să îndrumeze și să coordoneze lucrările pentru a obține o lucrare unitară”³⁸. Peste puțin timp, schimbările politice radicale au adus din nou competențele sale în prim plan, diplomația românească având mare nevoie de contribuția sa. Din 16 decembrie 1944 a fost numit director al Afacerilor Politice³⁹, loc în care Stoica a contribuit în mod plener la menținerea legăturilor diplomatice într-o tranziție tulburată de conflicte militare, încă neîncheiate, și de lupta pentru putere⁴⁰. Poziția sa în minister s-a consolidat și mai mult prin numirea în Comisia pentru studiul materialelor și pregătirea documentelor în vederea Conferinței de pace, prezidată de Eugen Filotti; această comisie i-a asociat pe cei mai buni experți: Ion Cristu, Gh. Davidescu, Radu Crutzescu, Eduard Ciuntu, Gr. Niculescu-Buzești, toți miniștri plenipotențieri, alături de care figurau și V. Rădulescu-Pogăneanu, Richard Hillard (consilier juridic) și Zenovie Pâclișanu (directorul Oficiului de Studii)⁴¹. În acea primăvară Stoica a devenit secretarul general al ministerului, autorizat „a semna în numele Nostru, deciziile de numiri, detașări, transferuri și înaintări, a aproba cheltuieli în limita creditelor deschise prin buget sau prin decrete-legi speciale în conformitate cu Legea Contabilității Publice, a semna actele pentru instanțele judecătorești, a rezolva și semna corespondența privitoare la actele ce cad în competența sa”. Totodată, vicepremierul i-a acordat dreptul de a semna dispoziții de plată și cheltuieli în limita a 500.000 lei lunar⁴², iar la 3 decembrie 1945 l-a numit președinte al Comisiei de propuneri pentru numiri, înaintări și transferuri, în care a lucrat cu Gr. Gr. Constantinescu, Ion Stănescu, Victor Brabetzianu, Ioachim Dăianu și secretarul Emil Nicolau⁴³. Încă o însărcinare deosebit de importantă a primit la 30 martie 1946, când tot Gh. Tătărescu l-a numit președinte al Comisiei pentru numiri, înaintări și transferuri pentru personalul administrativ, auxiliar și de serviciu, în care a lucrat cu V. Brabetzianu, Noti Constantinide, Nicolae

³⁷ Vezi la I. Opreș, *op. cit.*, p. 315 și urm., 338 și urm., 367 și urm. Valoarea contribuțiilor sale diplomatice o regăsim recent și în studiul lui Gheorghe Sbârnă, *Premisele propagandei românești în străinătate*, în vol. „Românii în anii premergători Marii Uniri. 1916-1918. Proiect culegere de studii”, coord. Gh. Sbârnă și I. Opreș, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2017, p. 300-302.

³⁸ Cf. decizia nr. 7.0351/23 septembrie 1941, *loc. cit.*, supra, f. 119. Vezi și adresa Comisariatului cu nr. 5.262/15 martie 1943 către Mihai Antonescu, *idem*, f. 126.

³⁹ Cf. Decretul cu nr. 1.403/16 iulie 1944, *idem*, f. 74.

⁴⁰ Numit ca director al Afacerilor Politice, întâi ca delegat de ministrul secretar de stat C. Vișoianu, cu nr. 11.622/16 decembrie 1944, și titular de către vicepreședintele Consiliului de miniștri și ministru al Afacerilor Străine, Gh. Tătărescu, la 9 martie 1945, în *loc. cit.*, f. 128, 133.

⁴¹ Instituită prin decizia lui C. Vișoianu, cu nr. 1.532/1 februarie 1945, *idem*, f. 134.

⁴² Cf. decizii semnate de Gh. Tătărescu, cu nr. 8.546/8.547 din 27 și 28 martie 1945, *loc. cit.*, *idem*, f. 144 și 147, decizii confirmate prin Decretul regal cu nr. 881/24 martie 1945.

⁴³ Cf. decizia cu nr. 32.382/3 decembrie 1945, *idem*, f. 116.

Vlădescu, Ioachim Dăianu, acesta fiind președintele Sindicatului de la Externe, avându-i secretari pe Șt. Ionescu și Ioan Tasula⁴⁴.

De acum Vasile Stoica ocupă poziția decizională centrală în diplomație, deciziile sale fiind salvatoare pentru un mare număr de confrăți aflați în situații limită, lipsiți de mijloace bănești și izolați de țară. Mulți îi datorează lui salvarea personală și a familiilor lor. Meritele i-au adus din nou o însărcinare extraordinară: funcția de ambasador în Olanda pe lângă regina Wilhelmina, Decretul din 9 iulie 1946 numindu-l trimis extraordinar și ministru plenipotențiar⁴⁵. Acreditarea respectivă, acoperind și Belgia, s-a făcut deliberat pentru ca să fie aproape de Paris, unde se desfășurau tratativele de pace, pe ajutorul său calificat scontându-se. La 26 iulie era deja la Haga și preluase legația aflată într-o stare deplorabilă, reușind s-o restabilizeze în cel mai scurt termen. La sfârșitul aceluși an, pe 22 noiembrie, întrezărind viitorul sumbru, Vasile Stoica a cerut întocmirea dosarului de pensie, dar mai păstra speranța că lucrurile ar putea să ia o cale normală. Dovada – la 2 ianuarie 1948 a depus jurământ de credință noii forme de stat: Republica Populară Română. Curând, însă, noul ministru al Afacerilor Externe, atotputernica Ana Pauker, l-a rechemat de la post, în 4 februarie 1948, Stoica anunțând-o că era la București și se punea la dispoziția ministerului⁴⁶. De acum înainte, nu s-a mai întrezărit nici o cale de reîntoarcere, cariera diplomatului Vasile Stoica luând sfârșit. Decretul Marii Adunări Naționale – semnat de C.I. Parhon, M.F. Ionescu și de Ana Pauker –, din 28 aprilie 1948, a pus capăt definitiv acestei cariere, destituindu-l pe Vasile Stoica din rândurile diplomaților Republicii, cu începere retroactivă de la 1 aprilie acel an⁴⁷. Au urmat ani grei, alternând pușcăria cu o scurtă perioadă de libertate, ani de urmărire și teroare, deposedare de bunuri și privațiuni materiale, în care a trăit din episodice colaborări – mai ales traduceri –, la edituri și reviste, ocolit, el și familia sa, ca un paria. I s-a prefigurat sfârșitul, nedrept și nedemn pentru un rafinat om de cultură și un mare patriot, târându-l în nesfârșite interogatorii în care acuzații aberante i-au măcinat sănătatea și așa de șubredă, grăbindu-i sfârșitul în închisoarea de cea mai tristă amintire de la Jilava (27 iulie 1959).

⁴⁴ Cf. decizia din 30 martie 1946, idem, f. 161.

⁴⁵ Cf. Decretul cu nr. 2.154/9 iulie 1946, idem, f. 172. Calitatea de ambasador o dobândise încă la 7 mai 1946, confirmată prin Decretul nr. 1.480 semnat de regele Mihai.

⁴⁶ Scrisoare personală, autografă, cu adresa București, str. Șt. Negulescu, nr. 55, pe care a înmănat-o secretarului general al ministerului, Gr. Preoteasa, în 5 februarie 1948, idem, f. 109.

⁴⁷ Cf. Decretul cu nr. 810/28 aprilie 1948.

CONTRIBUȚIA FOSTULUI JUDEȚ FĂGĂRAȘ LA FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAȚIONALE (1919)

VASILE MĂRCULEȚ¹
ALEXANDRU BUCUR²

THE CONTRIBUTION OF THE FORMER COUNTRY FAGARAS TO THE BORDER LINE VICTIM'S FUND (1919)

ABSTRACT

At the end of 1918 and the beginning of 1919, Hungary was occupying a series of Romanian territories from the western part of Transylvania that were situated in the border line area. The Romanians that felt under the Hungarian domination were victims to such atrocities that are hard to imagine. As a response to the Hungarian violence, on March 18th 1919, at the initiative of the Reunion of Romanian women from Sibiu was established the Border Line Victim's Fund. Through it the victims of the Hungarian oppressions were about to get help. The former Country Făgăraș donated to the Border Line Victim's Fund a total sum of 13.364 crowns and 95 fillers.

Keywords: Fagaras, Sibiu, Border Line Victim's Fund, the Reunion of Romanian women.

Unirea Transilvaniei cu România, proclamată de marea adunare a națiunii române, desfășurată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a determinat o puternică eferescență națională în rândul tuturor locuitorilor români ai provinciei. Pe plan extern, actul de la Alba Iulia, recunoscut de Puterile Aliate, a fost puternic contestat de statul maghiar, care a recurs inclusiv la folosirea forței armate pentru împiedicarea lui.

Fondul jertfelor liniei demarcaționale: înființare și evoluție. Oprirea ofensivei armatei române, în urma dispozițiilor comandamentului aliat, a încurajat forțele maghiare să reia acțiunile antiromânești, încălcând cu bunăștiință hotărârile internaționale. Profitând de oprirea ofensivei armatei române în Transilvania, forțele armate ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație stabilită de Aliați. Scopul acestor acțiuni este clar semnalat de Constantin Kirișescu, care consemna că „*recăștigarea Ardealului este acum obiectivul principal al sforțărilor lor*”³.

¹ Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis” – Mediaș;
e-mail: vasilemarculet@gmail.com.

² Doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

³ Constantin Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 417.

Regimul de ocupație a avut un pronunțat caracter antiromânesc. El a supus populația românească unor violențe și abuzuri greu de imaginat⁴. Presa românească a vremii, din Transilvania îndeosebi, a semnalat, de altfel, atrocitățile la care au fost supuși locuitorii români, indiferent de statutul lor social⁵.

În aceste momente dificile, solidaritatea românilor de pretutindeni avea să se manifeste cu pregnanță. În sprijinul fraților lor din zona liniei de demarcație, năpăstuiți de ocupații unguri, locuitorii din restul provinciei au venit, atât prin strângerea de fonduri în bani, cât și prin donații de bunuri materiale și de produse alimentare.

Inițiativa colectării de fonduri bănești și de ajutoare materiale în scopul ajutorării românilor din zona liniei de demarcație, supuși represiunilor maghiare, a revenit femeilor române din Sibiu și din împrejurimi. În adunarea *Reuniunii femeilor române din Sibiu*, din 18 martie 1919, acestea au decis înființarea *Fondului jertfelor liniei demarcaționale* sau *liniei de demarcație*. Scopul fondului, care urma să se constituie din „colecte, chete, daruri ori alte ofrande de la locuitorii întregii țări românești, precum și de la oficii publice, bisericești, institute particulare și de umanitate”, era acela de a veni în ajutorul victimelor violențelor maghiare⁶.

Administrarea fondului era încredințată Institutului financiar și de credit (Banca) *Albina* din Sibiu, către care trebuiau trimise „direct toate ofrandele”⁷. Acceptarea de către Banca *Albina* a solicitării adresate în acest sens de Catinca Bârseanu, președinta Reuniunii femeilor române din Sibiu este confirmată de un proces verbal încheiat în ședința VIII din 25 martie 1919, la care au participat factorii de decizie ai instituției: Ilie Beu (președinte), Iosif Lissai (referent), Ion Vătășan (notar), Andrei Bârseanu, Vasile Bologna, Ion I. Lapedatu, Ioan Lupaș, Gavril Precup și Ioan Stroia (membri), și Octavian Russu (juristconsult)⁸. Cu privire la solicitarea făcută de Comitetul Executiv al Reuniunii femeilor române din Sibiu, prin glasul președintei sale, în procesul verbal se precizează: „Doamna Catinca Bârseanu în numele Comitetului Executiv al femeilor române din Sibiu și jur cere ca institutul să primească administrarea fondului de ajutorare a jertfelor sălbăticiilor ungurești săvârșite asupra populațiunei românești dincolo de linia de demarcație și să încredințeze un funcționar, care să prezinte Comitetului Executiv în fiecare săptămână un tablou despre încasări”⁹. Exprimându-și acordul cu privire la solicitarea femeilor din Sibiu și jur, participanții la ședință puneau următoare rezoluție: „Institutul primește administrarea fondului în sensul dispozițiilor fixate de comitetul femeilor române și încredințează cu purtarea socotelilor pe funcționarul Enea Hocman”¹⁰.

⁴ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 162-163; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 417.

⁵ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 27, 7/20 martie 1919, p. 2; idem, nr. 47/20 mai 1919, p. 2-3.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *Albina*, inventar 47, Inventarul registrelor Banca *Albina* Sibiu, 1871-1951, registrul nr. 21, f. 92.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Distribuirea ajutoarelor colectate în fond urma a se realiza „prin Comitetul Executiv cu ajutorul organelor ce va afla de cuviință”, iar termenul final de încheiere a strângerii contribuțiilor era fixat pentru 1 mai 1919¹¹. Însă, așa cum informațiile o vor arăta, această dată avea să fie prelungită ulterior, fără a mai fi stabilită una finală.

De asemenea, în acțiunea de strângere a colectelor s-au implicat activ patru ziare din Transilvania: *Telegraful Român*, *Patria*, *Renașterea Română* și *Unirea Poporului*. De altfel, din paginile lor dispunem de cele mai consistente informații cu privire la evoluția *Fondului jertfelor liniei demarcaționale*, la modul cum s-a constituit acesta, la valoarea donațiilor, la felul în care au fost folosite acestea și cine au fost beneficiarii lor.

Primul organism care a deschis seria contribuțiilor a fost Corpul Voluntarilor Ardeleni. Membri săi au contribuit cu suma de 10.000 de coroane¹². La 19 martie 1919, în urma unei colecte organizate pe străzile orașului, femeile din Sibiu au strâns suma de 15.947 de coroane¹³. La rândul lor, preoții, întruniți într-un congres în Sibiu, au donat fondului 5.699 de coroane¹⁴. În scurt timp, contribuțiile au început să curgă de pe întreg spațiul locuit de români, astfel că, în conformitate cu cifrele publicate în *Telegraful Român*, nr. 29, din 12/25 martie 1919, în numai câteva zile de la înființare se strânseseră în fond 34.362 de coroane¹⁵.

Au răspuns imediat apelului Reuniunii femeilor române din Sibiu alte asociații ale femeilor, atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat: *Reuniunea femeilor Române Greco-Catolice* din Blaj, care a contribuit cu suma de 6.737 de coroane, *Societatea ortodoxă a femeilor române* din București, care a trimis suma de 3.000 lei, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, care a donat 6.573 coroane și 20 filleri, *Reuniunea „Sf. Maria” a femeilor române din Cluj*, *Reuniunea femeilor române din Bistrița*, *Reuniunea femeilor române din Năsăud*, *Reuniunea femeilor din Sângiorgiul de Câmpie*, *Liga drepturilor și datoriilor femeii*.

Parcurserea presei ne arată faptul că strângerea de fonduri pentru victimele atrocităților maghiare de dincolo de linia de demarcație nu s-au oprit la 1 mai 1919, așa cum fusese stabilit inițial, ci a continuat și după această dată, până la sfârșitul lunii iunie. Sumele strânse în fond au cunoscut creșteri continue:

- la 3 aprilie 1919 acestea erau de 35.963 de coroane și 60 de filleri¹⁶;
- la 12 aprilie de 72.098 coroane și 60 de filleri¹⁷;
- la 19 aprilie de 108.794 coroane și 40 de filleri¹⁸;
- la 24 aprilie de 125.556 coroane și 20 de filleri¹⁹;

¹¹ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 27, 7/20 martie 1919, p. 2.

¹² *Ibidem*, p. 3; idem, nr. 29, 12/25 martie 1919, p. 3.

¹³ Idem, nr. 29, 12/25 martie 1919, p. 3.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*; *Renașterea Română*, I, nr. 55, 13/26 martie 1919, p. 2; *Patria*, I, nr. 33/25 martie 1919, p. 3.

¹⁶ *Patria*, I, nr. 38/20 martie 1919, p. 3; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 33/3 aprilie 1919, p. 3.

¹⁷ Idem, nr. 43/5 aprilie 1919, p. 3; idem, nr. 36/12 aprilie 1919, p. 3.

¹⁸ *Renașterea Română*, I, nr. 73/16 aprilie 1919, p. 2; *Patria*, I, nr. 51/16 aprilie 1919, p. 4; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 38/19 aprilie 1919, p. 6.

¹⁹ *Renașterea Română*, I, nr. 77/20 aprilie 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 39/24 aprilie 1919, p. 3; *Patria*, I, nr. 55/29 aprilie 1919, p. 3.

- la 10 mai de 148.504 coroane și 40 de filleri²⁰;
- la 17 mai de 168.890 coroane și 35 de filleri²¹;
- la 20 mai de 178.408 coroane și 75 de filleri²²;
- la 24 mai de 188.908 coroane și 92 de filleri²³;
- la 31 mai de 198.110 coroane și 42 de filleri²⁴;
- la 7 iunie de 207.922 coroane și 37 de filleri²⁵;
- la 14 iunie de 229.860 coroane și 51 de filleri²⁶;
- la 21 iunie aceasta era de 524.025 coroane și 71 de filleri²⁷;
- la 26 iunie de 534.776 coroane și 60 de filleri²⁸;
- la 28 iunie de 541.476 coroane și 65 de filleri²⁹.

După 28 iunie nu mai dispunem de informații provenite din presă cu privire la noi colecte pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Asemenea acțiuni au continuat însă. Conform *Raportului general pe anii 1917/18 și 1918/19*, al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, publicat în 1919, se arată însă că la data prezentării acestuia se strânseseră peste 700.000 coroane³⁰.

Alături de bani, în *Fondul jertfelor liniei de demarcație*, s-au colectat și unele bunuri materiale și produse alimentare. Ziarul *Telegraful Român*, nr. 59, din 26 iunie 1919, spre exemplu, înregistrează faptul că locuitorii din satul Boian, județul Târnava Mică (azi, în județul Sibiu), au mai predat Comitetului Executiv „61 feldere de porumb și diverse albituri”³¹. Întrucât o ferdelă de porumb cântărește 13-14 kg, putem estima că donația locuitorilor din Boian s-a ridicat la circa 800-850 kg.

Contribuția fostului județ Făgăraș. Printre locuitorii care au răspuns apelului Reuniunii femeilor române din Sibiu de a contribui la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* s-au numărat și o serie de locuitori, comunități locale, asociații ale femeilor, instituții religioase, juridice și ale administrației locale din fostul județ Făgăraș. Facem precizarea că avem în vedere structura administrativ-teritorială avută

²⁰ *Renașterea Română*, I, nr. 87/4 mai 1919, p. 2; *Patria*, I, nr. 65/4 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 44/10 mai 1919, p. 6.

²¹ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 46/17 mai 1919, p. 6.

²² *Idem*, nr. 47/20 mai 1919, p. 3.

²³ *Renașterea Română*, I, nr. 95/16 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 48/24 mai 1919, p. 7.

²⁴ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 50/31 mai 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 106/1 iunie 1919, p. 3; *Patria*, I, nr. 70/13 mai 1919, p. 2.

²⁵ *Renașterea Română*, I, nr. 109/5 iunie 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 52/7 iunie 1919, p. 6.

²⁶ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 54/14 iunie 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 117/15 iunie 1919, p. 3.

²⁷ *Idem*, nr. 57/21 iunie 1919, p. 6; *idem*, nr. 123/22 iunie 1919, p. 3.

²⁸ *Idem*, nr. 59/26 iunie 1919, p. 6; *idem*, nr. 135/6 iulie 1919, p. 3.

²⁹ *Idem*, nr. 60/28 iunie 1919, p. 7.

³⁰ Catinca A. Bârseanu, V. Bologa, *Raport general pe anii 1917/18 și 1918/19*, în „Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/19 și 1918/19”, Sibiu, 1919, p. 15; cf. Valeria Șoroștineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sebesiensis”, 2, 2016, p. 69.

³¹ *Telegraful Român*, nr. 59/26 iunie 1919, p. 6.

de județul Făgăraș în anul 1919, când număra 86 de localități, dintre care 85 rurale și una urbană, respectiv orașul omonim³².

Informațiile referitoare la contribuția fostului județ Făgăraș la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* se regăsesc în trei cotidiane transilvănene, care apăreau în cursul anului 1919, anume *Telegraful Român*, *Patria* și *Renașterea Română*.

Parcurgerea informațiilor din presa amintită ne relevă faptul potrivit căruia contribuția unor particulari la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* s-a ridicat la suma de 6.532 coroane și 80 filleri. Donatorii acesteia au fost:

- Victor Florea, preot în localitatea Iași – 130 coroane³³;
- Elena Mețian și Aurelia Cunțean (sau Cuțean) din Zărnești – 2.807 coroane³⁴;
- Otilia Ianovici și Vioara Dan din Zărnești – 288 coroane³⁵;
- Elena Nistor și Lenița Ianovici din Zărnești – 431 coroane și 40 filleri³⁶;
- Valeria Sporea și Cornelia Nistor din Zărnești – 473 coroane și 60 filleri³⁷;
- o anumită d-nă dr. D. Vasu din Făgăraș – 1.356 coroane³⁸;
- Elena Jiga din Făgăraș – 700 coroane³⁹;
- Ana Borza din localitatea Galați – 102 coroane⁴⁰;
- Valer Comșa din localitatea Copăcel – 244 coroane și 80 filleri⁴¹.

La nivelul fostului județ Făgăraș, informațiile existente ne permit constatarea că o singură asociație de femei a contribuit la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Este vorba de *Societatea femeilor române din Feldioara*, care a donat suma de 1.234 coroane și 90 filleri⁴².

Informațiile deținute ne permit constatarea că la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* au contribuit cu diverse sume și 12 comunități rurale ale fostului județ Făgăraș. Acestea au strâns și donat în contul fondului suma de 1.973 coroane și 25 filleri. Comunitățile rurale care au contribuit la strângerea ei au fost:

- comuna Șercaia – 426 coroane și 85 filleri⁴³;
- comuna Perșani – 170 coroane⁴⁴;

³² *Anuarul Statistic al României, 1922/Anuaire Statistique de la Roumanie, 1922*, București 1923, p. 12.

³³ *Patria*, nr. 55/20 aprilie 1919, p. 3; *Renașterea Română*, nr. 77/20 aprilie 1919, p. 5; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 39/24 aprilie 1919, p. 3.

³⁴ *Idem*, nr. 65/4 mai 1919, p. 2; *idem*, nr. 87/4 mai 1919, p. 3; *idem*, nr. 44/10 mai 1919, p. 6.

³⁵ *Ibidem; Ibidem; Ibidem*.

³⁶ *Ibidem; Ibidem; Ibidem*.

³⁷ *Ibidem; Ibidem; Ibidem*.

³⁸ *Renașterea Română*, I, nr. 95/16 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 48/24 mai, p. 7.

³⁹ *Ibidem; Ibidem*.

⁴⁰ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 47/20 mai, p. 3.

⁴¹ *Idem*, LXVII, nr. 50/31 mai, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 106/1 iunie 1919, p. 3.

⁴² *Renașterea Română*, I, nr. 95/16 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 48/24 mai, p. 7.

⁴³ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 60/28 iunie 1919, p. 7.

⁴⁴ *Ibidem*.

- comuna Vlădeni – 131 coroane⁴⁵;
- comuna Șinca Nouă – 161 coroane⁴⁶;
- comuna Șinca Veche – 141 coroane⁴⁷;
- comuna Vad – 52 coroane⁴⁸;
- comuna Ohaba – 164 coroane⁴⁹;
- comuna Mândra – 231 coroane și 20 filleri⁵⁰;
- comuna Toderița – 121 coroane⁵¹;
- comuna Șercăița – 99 coroane⁵²;
- comuna Bucium – 134 coroane⁵³;
- comuna Părău – 142 coroane și 20 filleri⁵⁴.

Alte donații pentru Fondul jertfelor liniei demarcaționale au fost realizate de o serie de instituții ale administrației locale, religioase, judecătorești sau financiare. Acestea au donat în contul fondului suma de 3.788 coroane. Contributorii la această sumă au fost:

- Primăria Ileni – 400 coroane⁵⁵;
- Primăria Râușor – 600 coroane⁵⁶;
- Primăria Făgăraș – 1.647 coroane⁵⁷;
- Judecătoria de Ocol Șercaia – 548 coroane⁵⁸;
- Biserica Hurez – 429 coroane⁵⁹;
- Institutul *Minerva* (Banca rurală) Poiana Mărului – 164 coroane⁶⁰.

În temeiul informațiilor pe care le deținem cu privire la contribuția fostului județ Făgăraș la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*, suntem în măsură să conchidem că aceasta s-a ridicat la suma de 13.364 coroane și 95 filleri. Aceasta a reprezentat peste 1,90% din suma totală colectată.

Concluzii. Finalizarea prezentului demers ne permite formularea câtorva concluzii:

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Patria*, I, nr. 70/13 mai 1919, p. 2; *Renașterea Română*, I, nr. 106/5 iunie 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 52/7 iunie 1919, p. 6.

⁵⁶ *Patria*, I, nr. 70/13 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 54/14 iunie 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 117/15 iunie 1919, p. 3.

⁵⁷ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 57/21 iunie 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 123/22 iunie 1919, p. 3.

⁵⁸ *Patria*, I, nr. 70/13 mai 1919, p. 2; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 54/14 iunie 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 117/15 iunie 1919, p. 3.

⁵⁹ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 57/21 iunie 1919, p. 6; *Renașterea Română*, I, nr. 123/22 iunie 1919, p. 3.

⁶⁰ *Telegraful Român*, LXVII, nr. 54/14 iunie 1919, p. 6.

1. Pe fondul opririi ofensivei armatei române în Transilvania, forțele militare ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație stabilită de Aliați. Regimul de ocupație maghiar a supus populația românească unor violențe și abuzuri greu de imaginat.

2. La 18 martie 1919, din inițiativa *Reuniunii femeilor române din Sibiu* era înființat *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Scopul acestuia era să vină în sprijinul locuitorilor români căzuți victime ale atrocităților maghiare din zona liniei de demarcație.

3. Apelului adresat de femeile românce din Sibiu de a contribui cu colecte și donații la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* au răspuns, între alții, și unii locuitori, comunități locale, asociații ale femeilor, instituții religioase, juridice, financiare și ale administrației locale din fostul județ Făgăraș.

4. Suma donată de contributorii din fostul județ Făgăraș pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* s-a ridicat la 13.364 coroane și 95 filleri. Aceasta a reprezentat peste 1,90% din suma totală colectată.

POVESTEA PROFESIONALĂ A UNUI MEDIC PARTICIPANT ÎN CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE: ANTON SC. TESIO

LAVINIA DUMITRAȘCU¹

THE PROFESSIONAL STORY OF A MEDIC WHO HAS PARTICIPATED IN TWO WORLD WARS: ANTON SC. TESIO

ABSTRACT

This article presents a document which can be found in a personal archive, a short autobiography of Major Dr. Anton Tesio, recipient of a Ph.D. in Medical Sciences. During the First World War, as a teenager, he was active at the front as a member of the Scouts.

Anton Tesio was a radiologist with a Ph.D. in Medical Sciences who worked at the Military Hospital in Bucharest, at the Hospital of the 3rd Army Corps in Chisinau and at the Aeronautical Medical Center. During the Second World War, Major Dr. Anton Tesio was active as Chief of the 1st Mobile Aeronautical Ambulance unit and then as President of the Medical-Military Aeronautical Commission. After his retirement, his services were solicited by the Institute for Expertise and Recovery of Labor Capacity and he worked at the Duesti Polyclinic.

Keywords: Anton Tesio, medicine, Bucharest Military Hospital, Chisinau, Second World War, Aeronautics.

Tesio Anton s-a născut pe 24 septembrie 1900. Părinții săi au fost Scarlat și Virginia Tesio². A absolvit Liceul „Radu Greceanu” din Slatina.

A activat încă de la începuturile cercetășiei în Cohorta „Șerban Cantacuzino”. Intrarea României în război și mobilizarea armatei române l-au determinat pe adolescentul Anton Tesio să-și ofere ajutorul, în calitate de cercetaș. Astfel, fiind repartizat la *Crucea Roșie*, cu serviciul în gara Slatina, a distribuit alimente trupelor române și ruse care treceau pe aici, a ajutat la transportul și la repartiția răniților.

În 1916 s-a refugiat în Moldova, la Iași, împreună cu mama, surorile și fratele său mai mic – și el cercetaș. Tatăl și fratele mai mare erau pe front. Aici, Anton a absolvit clasa a VI-a. Anul următor, familia este transferată la Huși, unde Anton urmează Școala de Horticultură. Liceul fiind transformat în spital, a urmat cursurile clasei a VII-a la Episcopie, în chiliile călugărilor.

Clasa a VIII-a a terminat-o în 1918, în timpul armistițiului, la Slatina, iar baccalaureatul îl trece la Craiova.

¹ Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: laviniagh@yahoo.com.

² Probabil că în familia sa a mai existat un *Anton Tessio*, căsătorit „legitim” cu Roza Cervedo, care, pe 13/25 septembrie 1852, își boteza băiatul Carol Emanuel, la Biserica „Sf. Ioan Botezătorul din Galați misiunea ordinului Sfn. Francisco”. Nași au fost Iosef Barbierise și Clotilda Nicolini, iar documentul este legalizat de Ministerul Afacerilor Străine.

Anul 1919 a însemnat începutul studenției la Institutul Medico Militar din București, ca intern și bursier. Anul următor este transferat, împreună cu alți 62 colegi, la Facultatea de Medicină din Iași, pe care o termină cu „Diploma de Doctor în Medicină și Chirurgie”, în februarie 1926.

În perioada interbelică, s-a înscris în Liga Antirevizionistă Română.

În 1925 și-a susținut teza de doctorat cu tema *Contribuțiuni la studiul endocarditelor pneumocice*, la Clinica Medicală a profesorului doctor C. Bacaloglu din cadrul Facultății de Medicină din Iași. A fost avansat la gradul de medic căpitan doctor și numit la Spitalul Militar Central din București, secția Fizioterapie-Radiologie.

În 1928 a fost numit medic șef radiolog la Spitalul Militar al Corpului 3 Armată din Chișinău și, în contextul în care „sosirea unui medic nou, radiolog, a constituit o revelație”, a fost numit secretar general al Societății științifice medicale a tuturor doctorilor din Basarabia.

Peste 3 ani, a fost „chemat” la Spitalul Militar din București. În 1933 a făcut cursul de informații pentru ofițeri superiori la Sibiu.

În 1937 a fost transferat la Cercul Medical Aeronautic, ca șef la Serviciul Radiologic. În *Anuarul medical al României 1938*³, Anton Tesio era înregistrat la capitolul „Medici radiologi”, cu adresa str. Romulus nr. 18, București.

În perioada interbelică a depus legământ Ligii Antirevizioniste Române, care a activat între 1933-1939.

Din punct de vedere personal, acesta a fost căsătorit cu Maria M. Rusovici – pe 19 iulie 1928 căsătoria civilă, iar cununia religioasă la Biserica Mântuleasa din București, în 22 iulie 1928. Maria era fiica lui Gheorghe Mateescu – decedat la data căsătoriei –, și al Radei Mateescu (născută Gh. Gheorghe), fără profesiune. Era născută la Slatina și avea 23 de ani atunci când s-a căsătorit cu Anton Tesio. Împreună au avut o fată, Eugenia-Virginia, născută la Chișinău, pe 26 august 1929. Aceasta se va căsători cu Nicolae Berberianu (1922-2010), fiul lui Ion și al Evanghelinei Berberianu și nepot al farmacistului constănțean Ion Berberianu⁴. Eugenia-Virginia moare pe 26 iulie 2009.

Războiul Al Doilea Mondial îl înregimentează și pe medicul Antonio Tesio pe fronturile sale. În 1941, maiorul doctor Anton Tesio este numit membru în Comisia medico-militară mixtă a SS Aerului⁵. Astfel, în 1942, pleacă pe front ca șef al Ambulanței Aeronautice Nr. 1. Peste 3 ani este avansat medic colonel și pleacă pe frontul de Vest în calitate de președinte al Comisiei medico-militare aeronautice.

S-a pensionat în 1947, „după o activitate radiologică îndelungată”. În 1960 este chemat la Institutul de Expertiză și Recuperare a Capacității de muncă și i se încredințează Serviciul Radiologic, de unde demisionează după 1 an și 6 luni.

În 1963 este numit radiolog la Policlinica Dudești.

³ *Anuarul medical al României 1938*, București, Editura Esculap, 1938, p. 128.

⁴ *Din istoria orașului Constanța, la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Farmacistul, cetățeanul și omul politic Ioan Berberianu (1859-1922)*, în vol. „Profesor universitar dr. Valentin Ciorbea la 70 de ani. O viață în slujba muzei Clio”, București, Editura Etnologică, 2016, p. 351-358.

⁵ *Monitorul Oficial* (partea I), CIX, nr. 159/8 iunie 1941, p. 3.884.

*

Aceasta este istoria de viață a unui medic participant la cel de-Al Doilea Război Mondial. În continuare, îl las pe doctorul Tesio Sc. Anton să se prezinte singur, printr-un document ce face parte din arhiva personală a domnului Cristian Ceti, arhivă ce privește familia constănțeană Berberianu, cu care, de altfel, Anton Tesio se înrudește. Din aceeași arhivă, ilustrăm „povestea” cu imagini.

„Date biografice

Doctor Tesio Sc. Anton

Născut în anul 1900 Septembrie 24.

Primele 5 clase la Liceul Radu Greceanu din Slatina (Olt).

În anul 1916 refugiat în Moldova; absolv clasa VI-a la Iași; sunt cazat la o colonie de cercetași de război. În anul 1917 suntem transferați la Huși, la Școala de Horticultură. Deoarece liceul local era transformat în Spital, urmez cursurile clasei VIII-a la episcopie, în chiliile foștilor călugări.

În anul 1918, în timpul armistițiului, mă reîntorc la Slatina, unde termin clasa VIII. Bacalaureatul îl trec la Craiova (pe atunci se chema examen de absolvire).

În acest an – 1919 – mă prezint și sunt admis la Institutul Medico-Militar din București, unde sunt intern, bursier. Urmez cursurile Facultății de Medicină, anul I.

În anul 1920 sunt transferat, împreună cu 62 colegi la Iași, unde mă înscriu în anul II la Facultatea de medicină din acel oraș și urmez mai departe până la terminarea facultății.

În toamna anului 1925 susțin teza de doctorat cu titlul „Contribuțiuni la studiul eudocarditelor pneumococice” la clinica Profesor Doctor Bacaloglu⁶.

Sunt avansat la gradul de medic Căpitan Doctor și numit la București, Spitalul Militar Central secția Fizioterapie-Radiologie.

Nu aveam nici o noțiune asupra acestei specialități medicale, deoarece la Iași, unde am terminat Facultatea, nu exista la aceea vreme catedră de Radiologie.

Lucrând intens și citind tot timpul liber, am reușit, în câteva luni, să-mi apropiez primele cunoștințe.

Șeful serviciului era Lt. Colonel Dr. Giurea Gheorghe, iar secundar, Căpitan Doctor Ionescu Virgil.

La început stăteam în spatele lor pe când erau la ecran și ascultam cum și ce dictau celui care scria la birou, rezultatul examenului. Între timp, curând, au mai venit încă 2 medici căpitani, din aceeași serie cu mine, așa că ne făcusem 4 secundari.

Tot timpul citeam din manualele de Radiologie franceze, reviste, scriam recenzii și mă documentam încet, încet.

După trei ani de studiu și activitate intensă, zilnic erau 60-80 radioscopii și 25-30 radiografii, eram considerați că posedam cunoștințe suficiente pentru a conduce un serviciu de radiologie.

⁶ Bacaloglu Constantin (1871-1942), a studiat medicina la Paris. Doctor în medicină (1900). Profesor universitar la Iași. Întemeietorul Societății de anatomie clinică de la Iași (1922-1930). Transferat la București la Spitalul Filantropia și Colțea (cf. http://193.231.13.10:8991/F?func=findb&request=00007039&find_code=SYS&local_base=BCU10&CON_LNG=ENG).

În acea vreme filmele lipseau, emulsia era imprimată pe sticlă (geam); încărcatul casetelor cerea atenție, manipularea lor fiind mai dificilă. În plus emulsia era pe o singură față. Curând însă, au apărut filmele radiografice, emulsionate pe ambele părți, cu ecrane întăritoare, ușurând mult manevra de încărcare a casetelor.

Aparatul Röntgen era primitiv, cu tuburi cu gaz (ionoelectronice) în care emisiunile de raze catodice erau produse prin aflux catodic.

După 2 ani – în 1928 – a fost instalat un aparat modern, cu tuburi termo-electronice.

Nu am lucrat cu acest aparat, deoarece nu era complet instalat și eu am fost numit medic șef radiolog la Spitalul Militar al Corpului 3 Armată din Chișinău (Basarabia) care în „1928” nu avea nici aparat Röntgen, nici specialist radiolog.

După 30 zile s-a instalat un aparat, tot din cele vechi, dar care mă mulțumea, deocamdată.

Pentru Chișinău sosirea unui medic nou, radiolog, a constituit o revelație. Luând ființă societatea științifică medicală a tuturor doctorilor din Basarabia, am fost numit secretar general. Ședințele științifice se țineau lunar; personal, prezentau toate cazurile pe care le considerau interesante și foarte instructive pentru majoritatea colegilor, care nu avuseseră încă ocaziunea să vadă radiografii și maladii exemplificate și documentate.

Ziarele locale inserând această manifestare am primit la spital vizita comandantului Liceului militar din localitate, cât și a profesorului Radu, doctor în teologie, care predă cursuri la Facultatea de Teologie din Chișinău. Am convenit să trimită în serii câte 10 elevi pentru a face un control pulmonar, radioscopie. Elevii de la liceu se prezentau – în general – bine. Studenții de la facultate însă m-au îndurerat, găsind vreo 12 bacilari, dintre care 4 cu caverne și zone ulcerative; acestora le-am făcut și radiografii și am sugerat internarea lor de urgență la sanatoriile de specialitate. Decan al Facultății de Teologie era Prof. Dr. Gala Galaction, o persoană sensibilă și care la vederea și prezentarea filmelor plângea, neputând să-și astâmpere sbuciumul sufletesc.

În anul 1931, sunt chemat din nou la spitalul militar din București, încadrat în același serviciu.

În 1933 fac cursul de informație pentru ofițeri superiori la Sibiu.

În 1937 mă transfer la Centrul Medical Aeronautic, ca șef la Serviciul Radiologic.

În anul 1942 plec pe front ca șef al Ambulanței Aeronautice Nr. 1. Fiind dotat cu mașini de specialitate tip *Lathyl* franceze, una Radiologie, cealaltă Chirurgie, am lucrat în condiții optime și cu randament recuperator remarcabil.

Mașinile aveau un grup electrogen propriu, putând fi folosite și în afara orașelor, neavând nevoie de rețea electrică a lor.

În anul 1945, sunt avansat medic colonel și plec pe frontul de Vest în calitate de președinte al Comisiei medico-militare aeronautice, pentru a examina personalul navigant care lupta pe acel front, la unitățile aflate dispersat la: Lucenetz, Rhima-Szombard, Kiss-Terreny, Velca-Luca, Swollen, Banska-Bistrica etc.

În anul 1947 sunt pensionat, retrăgându-mă după o activitate radiologică îndelungată.

În anul 1960 sunt invitat la Institutul de Expertiză și Recuperare a capacității de Muncă, condus de Profesorul Dr. Maurer M. Mi se încredințează Serviciul Radiologic. Volum mare de lucru, obositor. Mai era alt aparatură Röntgen și la Serv[iciul] Chirurgical, pe care eram invitat să-l maniez tot eu; a mai adus și un kinograf. După 1 an și 6 luni am demisionat, fapt care a produs mare contrarietate conducerii.

În anul 1963 sunt numit radiolog la Policlinica Dudești, care se desființează în urma construcțiilor de pe Bulevardul Ion Șulea.

Alături 2 referințe ale Colonelului Doctor Mândru de la Spitalul Corpului 3 armată Chișinău și a Directorului Policlinicii Dudești, D[octo]rul Chișu Ștefan⁷.

*

Acest document, olograf, este povestea de viață profesională a unui om, a unui medic radiolog ce și-a făcut datoria pe timp de pace și de război. Am căutat referințe despre Anton Tesio pe internet. Nu-l reține. Cercetarea se află, însă, la început. Poate voi reuși să completez informațiile pe care le am cu altele din arhive medicale și militare.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Filă din *Memoriu*.

Fig. 2 – Diploma de doctor în medicină și chirurgie.

Fig. 3 – Antonio Tesio la locul de muncă.

Fig. 4 – Antonio Tesio împreună cu camarazi.

Fig. 5 – Antonio Tesio analizând o radiografie.

Fig. 6 – Antonio Tesio cu soldați pacienți în fața unei ambulanțe mobile.

⁷ Aceste două referințe nu se regăsesc în arhiva personală privind familia Berberianu din Constanța, pe care m-am bazat în realizarea articolului.

Memorie

Doctor Teodor J. Anton, Bucuresti, Str. Romania Nr. 18. Nașterea 23 August, răsunat în anul 1900 Sept. 24 în comuna Stătuța (Oct).

Prințele I clase în liceu, la Lic. Reale Jucăreni în Stătuța.

În anul 1916, refugiat în Mehala; absolvit clasa I-a la Jucăreni; casa părintească cu nr. 150 în satul Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

Prințele II clase în liceu, în anul 1917, în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

În anul 1917 sunt terminat de ambele clase în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

În anul 1918, în timpul războiului, mă mută în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

În anul 1919, asistăm în București, în casa părintească, în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

În anul 1920, sunt terminat de ambele clase în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

Facultățile de Medicină și Chirurgie în Mehala, comitatul Mehala, județul Mehala, în județul Mehala.

Fig. 1

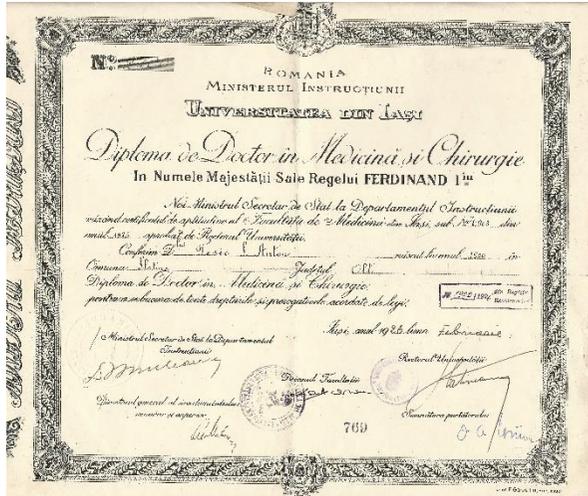

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

PRIMII DEPUTAȚI ȘI SENATORI AI JUDEȚULUI TURDA-ARIEȘ ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI MARI (1919)

RĂZVAN MIHAI NEAGU¹

THE FIRST DEPUTIES AND SENATORS OF TURDA-ARIEȘ COUNTY IN THE PARLIAMENT OF THE GREAT ROMANIA (1919)

ABSTRACT

Once the Great Union being achieved, Transylvania started a process of integration in the legislative and political framework of The Great Romania. A first step on this purpose was the elections from 1919, the first to take place after the end of World War I. This election party had a great importance, being the first democratic exercise all the Romanians took part in. The main political force in Transylvania that took part in the electoral campaign was The Romanian National Party. Within these elections, Turda Arieș County sent seven deputies and two senators in the Romanian parliament. These were part of the intellectual elite of the Romanian community and were personalities very well prepared intellectually. Most of them were jurists and priests.

Keywords: Turda, Transylvania, elections, 1919, Great Romania.

Preliminarii. Context extern și intern. Istoriografia românească mai veche, dar și de dată mai recentă, a fost interesată de subiectul primelor alegeri parlamentare din cadrul României Mari desfășurate în toamna anului 1919. Analizele acestui fenomen sunt concentrate pe desfășurarea scrutinului într-un anumit județ². Până la prezentul studiu analiza alegerilor din 1919 din județul Turda-Arieș nu a intrat în preocupările de cercetare ale diverșilor specialiști. Prin prezentul demers dorim să umplem acest gol din istoriografia locală.

Odată cu înfăptuirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, orașul Turda și comitatul Turda-Arieș deveneau parte integrantă a României Mari. Acest fapt a schimbat radical evoluția istorică a orașului de pe Arieș și a zonei aflate în competența

¹ Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda;
e-mail: neagurazvan10@yahoo.com.

² Gheorghe Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, fasciculus 1, 1973, p. 91-120; idem, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, fasciculus 1, 1974, p. 103-133; Vasile Dudaș, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Caraș-Severin*, în „Analele Banatului”, S.N., Arheologie-Istorie, XIX, 2011, p. 467-475; Valentin Gheorghe, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Ialomița*, în „Sargetia”, III (XXXIX), 2012, p. 469-482; Ramona Miron, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 în județul Putna*, în „Cronica Vrancei”, XV, 2013, p. 197-221; Adrian Simion, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Vâlcea*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Arheologie-Istorie-Muzeologie”, 10, 2014, p. 139-152.

administrativă a acestuia. Era absolut firesc ca orașul și comitatul (județul) să primească o nouă administrație, românească, după ce o perioadă îndelungată de timp românilor le-a fost interzis accesul la funcțiile de răspundere publică. Un rol decisiv în procesul de integrare a zonei în cadrele României Mari a fost numirea de către Consiliul Dirigent, la 29 decembrie 1918, a primului prefect român al județului Turda-Arieș, în persoana avocatului Zosim Chirtop, originar din Câmpeni³.

Primul eveniment politic cu impact național la care au participat turdenii în granițele României Mari au fost alegerile parlamentare din anul 1919, organizate la nivel național de guvernul condus de generalul Arthur Văitoianu (27 septembrie-28 noiembrie 1919)⁴. Scrutinul s-a desfășurat conform imperativelor epocii, între 2-4 noiembrie 1919 pentru Adunarea Deputaților, respectiv între 7-9 noiembrie pentru Senat. Contextul epocii în care s-au desfășurat primele alegeri din România Mare a fost unul deosebit, marcat de perioada tulbure prin care a trecut Europa Centrală și de Sud-Est, după sfârșitul Primului Război Mondial. Cel mai important pericol la adresa stabilității regiunii a fost expansiunea comunismului. Considerăm că un eveniment major în zona Europei Centrale al anului 1919 a fost proclamarea Republicii Sovietice Ungare (Republica Sfaturilor), în urma unei revoluții condusă de Kun Béla, care amenința unirea Transilvaniei cu România și pe care Armata Română a știut să o gestioneze și să o anihileze (august 1919). De asemenea, la granița de est a României Mari era în desfășurare Războiul Civil din Rusia (1917-1922/1923) între partizanii fostului regim țarist (albii) și susținătorii noii puteri bolșevice (roșii).

În ceea ce privește situația generală a Europei, aceasta începuse procesul de reconfigurare, potrivit normelor sistemului de la Versailles, în sensul în care la 28 iunie 1919 este semnat tratatul de pace cu Germania, iar la 10 septembrie 1919 s-a parafat la Saint Germain (suburbie a Parisului) tratatul de pace cu Austria, prin care marile puteri au recunoscut unirea Bucovinei cu România⁵.

Pe plan intern, alegerile din 1919 surveneau în noul context politic generat de Marea Unire. Ele au constituit o etapă importantă și decisivă în procesul de integrare a noilor provincii în Regatul României. De asemenea, acest scrutin a marcat și două premiere remarcabile: au fost primele alegeri în care Basarabia, Bucovina și Transilvania și-au trimis reprezentanții în Parlamentul de la București; aceste alegeri au fost primele organizate pe baza votului universal masculin, așa cum fusese prevăzut în revizuirea Constituției de la 1866, efectuată la 19 iulie 1917⁶. La nivelul Transilvaniei, alegerile din 1919 au fost organizate de Consiliul Dirigent, forul instituțional provizoriu cu atribuții guvernamentale, condus de Iuliu Maniu, în strânsă colaborare cu guvernul central de la București⁷. Din punct de vedere legislativ, la 11

³ Valentin Vișinescu, Tudor Ștefănie, *Primari și prefecți ai Turzii după Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Turda, 2005, p. 37; Gh. Iancu, *Justiție Românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, Editura Ecumenica Press, 2006, p. 20.

⁴ *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, coord. Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 247.

⁵ Pierre Milza, Serge Berstein, *Istoria secolului XX*, vol. 1, *Sfârșitul lumii europene 1900-1945*, București, Editura All, 1998, p. 98.

⁶ Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României. 1859-1991*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 51-54.

⁷ Gh. Iancu, *Campania electorală...*, p. 91.

decembrie 1918, regele Ferdinand a dispus printr-un decret ca organizarea alegerilor parlamentare din Transilvania să fie făcută de Consiliul Dirigent, care urma să elaboreze un proiect de lege electorală, bazat pe votul universal. La 29 iulie 1919, Ioan Suciuc, cel care conducea Resortul Organizării, a prezentat Marelui Sfat Național de la Sibiu proiectul Legii electorale⁸. Viața politică a Transilvaniei în preajma alegerilor din 1919 era departe de a fi liniștită. Astfel, în vara aceluiași an, Partidul Social Democrat a decis să întrerupă colaborarea cu Partidul Național Român, iar cei doi reprezentanți ai săi în Consiliul Dirigent, Ioan Flueraș (șeful Resortului Social și Igienă) și Iosif Jumanca (conducătorul Resortului Industrie), au demisionat la 4 august 1919, fiind înlocuiți ulterior cu Tiberiu Brediceanu, respectiv cu Mihai Popovici. Astfel, în cadrul alegerilor din 1919 Partidul Național Român se afla în poziția partidului de la guvernare, în timp ce Partidul Social Democrat (devenit Partidul Socialist) nu a prezentat candidați. În acest context, opoziția era reprezentată de gruparea Uniunea Națională din jurul ziarului *Banatului Românesc*, condus de Avram Imbroane, care s-a pronunțat contra politicii de autonomie și a caracterului regional al formațiunii românești din Transilvania, de gruparea dizidentă, Partidul Radical a lui Amos Frâncu, precum și de o serie de candidați independenți⁹. La acestea se adaugă reprezentanții minorităților naționale (maghiari, sași, șvabi, slovaci, ruteni).

Alegerile din 1919 și județul Turda-Arieș. Pentru alegerile din 1919 județul Turda-Arieș a fost împărțit în șapte circumscripții electorale pentru Adunarea Deputaților: Turda, Câmpeni, Mureș-Ludoș (azi Luduș, jud. Mureș), Vințu de Sus (azi Unirea, jud. Alba), Agârbiciu (azi Viișoara, jud. Cluj), Trascău (azi Rimetea, jud. Alba) și Iara de Jos (azi Iara, jud. Cluj), și trei circumscripții electorale pentru Senat (Turda, Câmpeni și Mureș-Ludoș). Cei aleși pentru a reprezenta județul transilvan în Parlamentul român au fost personalități ilustre ale comunității românești locale și nu numai. Pentru Adunarea Deputaților au fost aleși: Valer Moldovan (circumscripția Turda), George Pătăceanu (circumscripția Mureș-Ludoș), Iuliu Căpâleanu (circumscripția Vințu de Sus), Mihai Moldovan (circumscripția Agârbiciu), Ioan Boeriu (circumscripția Trascău), Andrei Nicola (circumscripția Câmpeni) și George Mărie (circumscripția Iara de Jos). Județul Turda-Arieș a fost reprezentat în primul Senat al României de doi clerici: unul ortodox, Vasile Gan, și unul greco-catolic, Ioan Sâmpălean¹⁰.

Referitor la forțele politice participante la alegerile din județul Turda-Arieș, trebuie precizat faptul că singura formațiune care a înscris candidați în lupta electorală a fost Partidul Național Român. Acesta avea un imens capital de prestigiu la nivelul Transilvaniei, fapt valabil și în cazul județului Turda-Arieș. Practic, toate marile personalități ale zonei, elita românească, făcea parte din acest partid. Pe de altă parte, popularitatea Partidului Național Român era perfect justificată, dacă ne gândim că această formațiune a fost principalul catalizator al unirii Transilvaniei cu România. Partidul a prezentat candidaturi pentru fiecare circumscripție electorală a județului.

⁸ V. Dudaș, *op. cit.*, p. 467.

⁹ Gh. Iancu, *op. cit.*, p. 110, 118.

¹⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 171/18 noiembrie 1919, p. 9.642; idem, nr. 172/19 noiembrie 1919, p. 9.719.

Astfel, pentru Camera Deputaților au candidat: la Mureș-Ludoș avocatul George Pătăceanu, la Vințu de Sus preotul greco-catolic Iuliu Căpâlneanu, la Turda avocatul Valer Moldovan, la Viișoara avocatul Mihai Moldovan, la Iara ilustrul intelectual blăjean Zenovie Pâclișanu, la Trascău avocatul Ioan Boeriu, iar la Cămpeni avocatul Andrei Nicola¹¹. Pentru Senat au candidat: la Turda avocatul George Popescu, la Cămpeni protopopul ortodox al Lupșei, Vasile Gan, iar la Mureș-Ludoș clericul și profesorul blăjean Ioan Sâmpălean¹². În privința rezultatelor, votul a arătat victoria candidaților naționali, cu două excepții, pentru Camera Deputaților, la Iara independentul George Mărie I-a învins pe Zenovie Pâclișanu, iar pentru Senat candidatul George Popescu nu a obținut mandatul.

Analiza candidaților din județul Turda-Arieș pentru primele alegeri din România Mare relevă date interesante. În primul rând remarcăm faptul că în marea lor majoritate cei aleși au fost prezenți la Marea Unire de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, reprezentând oficial (cu credențional) comunitatea care i-au desemnat. Singurul care nu s-a încadrat în această categorie a fost Andrei Nicola.

Referitor la confesiunea acestora, din cei nouă parlamentari cinci erau de confesiune ortodoxă, iar patru greco-catolici. Pregătirea lor educațională a fost una deosebită. Astfel, cinci dintre ei aveau pregătire juridică la facultatea de profil din cadrul Universității din Cluj (Valer Moldovan avea un stagiu de pregătire în acest domeniu și în cadrul Universității Regale Maghiare din Budapesta). Patru dintre primii parlamentari ai Turzii aveau pregătire teologică efectuată la Blaj, Sibiu și Roma. Dacă analizăm condiția socială a primilor parlamentari turdeni, se constată că patru proveneau din familii simple de agricultori, doi erau fii de preoți, unul era fiu de avocat, în timp ce tatăl unuia dintre ei era decedat. Pentru unul dintre ei nu se cunoaște din ce mediu social provenea.

Primii deputați ai județului Turda-Arieș. Vom începe analiza noastră cu prezentarea alfabetică a deputaților care au reprezentat județul Turda-Arieș în primul Parlament al României Mari, rezultat în urma alegerilor din anul 1919.

Ioan Boeriu (1888-1952) a fost un important om politic liberal al Turzii în perioada interbelică. El s-a născut la 3 ianuarie 1888, la Cioara de Sus (azi în jud. Alba, aparținând administrativ de orașul Baia de Arieș), în familia preotului ortodox Aurel Boeriu (1852-1938). Având sprijinul financiar al Fundației Gojdu, tânărul Boeriu a studiat dreptul la Universitatea din Cluj între anii 1907-1910, devenind ulterior avocat. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat în armata austro-ungară, iar ulterior s-a înrolat ca voluntar în armata română, activând la Iași, în cadrul Marelui Cartier General. Ajuns în România, Boeriu s-a numărat printre cei 628 de beneficiari ai ajutoarelor oferite de *Comitetul de ajutorare a românilor refugiați din țările subjugate*. În toamna anului 1918 Ioan Boeriu a făcut parte din delegația foștilor ofițeri austro-ungari care a dus informații din partea lui Teodor Mihali și Alexandru Vaida-Voevod pentru Ion I.C. Brătianu. La 14 noiembrie 1918 a părăsit orașul Iași.

Ioan Boeriu s-a implicat activ în realizarea Marii Uniri de la 1918. A organizat Gărzile Naționale din comitatul Turda-Arieș, a luat parte la 1 decembrie 1918 la festivitățile de la Alba Iulia ca simplu participant. A fost ales din partea Turzii

¹¹ *Unirea Poporului*, XXIX, nr. 220/16 octombrie 1919, Blaj, p. 2.

¹² *Gazeta Transilvaniei*, 80, nr. 218/18 octombrie 1919, p. 2.

membru în Marele Sfat Național, organ provizoriu al puterii de stat în Transilvania, cu rol legislativ. În anul 1919, Ioan Boeriu a fost numit director al încartuirilor la Cluj. Distinsul avocat a făcut parte din primul Parlament al României Mari, fiind ales deputat în anul 1919 în circumscripția electorală Trascău din județul Turda-Arieș. La începutul perioadei interbelice, opțiunile politice ale avocatului au fost volatile. De la Partidul Național Român a trecut la Partidul Poporului condus de generalul Averescu, iar ulterior a fost unul dintre cei care au pus bazele Partidului Național Liberal la Turda. La 6 noiembrie 1920 a avut loc la Turda o întrunire politică la Restaurantul Elisabeta, în care s-a constituit un Comitet de acțiune pentru întemeierea organizației locale PNL Turda, dar și a celei județene Turda-Arieș. Președintele Comitetului a fost ales Ioan Boeriu, care a trimis o telegramă lui Ion I.C. Brătianu pentru a-i aduce la cunoștință situația din Turda. În perioada interbelică Boeriu a fost una dintre personalitățile liberale proeminente ale Turzii. Boeriu a avut o strălucită carieră politică, reprezentând în continuare județul Turda în Parlamentul României Mari. Astfel, a fost deputat din partea PNL între 1922-1926, perioada supranumită *decada brătienistă*. La alegerile din 1926 a candidat pentru un loc în Senat, dar nu a obținut mandatul. Această demnitate publică a fost obținută de fruntașul liberal la alegerile din 1927. La scrutinul din 1928, pe fondul victoriei Partidului Național Țărănesc, Ioan Boeriu nu a reușit să-și reînnoiască mandatul de senator. Situația lui Boeriu s-a îmbunătățit la următoarele alegeri (1931), când a obținut un fotoliu senatorial din partea județului Turda, candidând pe listele Uniunii Naționale. A deținut acest mandat un an. La alegerile din 1933 a obținut un nou mandat de senator pe listele liberalilor, demnitate pe care a deținut-o până în 1937. Ilustrul avocat a fost ales și vicepreședinte al Senatului. Ioan Boeriu a împletit activitatea politică cu o notabilă implicare socială. În calitate de deputat, împreună cu protopopul ortodox al Turzii, Iovian Mureșan, la rândul său senator liberal, Ioan Boeriu a luat inițiativa de a înființa la Câmpeni un gimnaziu cu patru clase destinat pregătirii copiilor de moși (1923). În anul 1928, el a contribuit cu suma de 5.000 de lei la construcția Catedralei din Turda. Numele său apare pe lista celor convocați pentru Marele Congres Economic al Ardealului și Banatului din 28 noiembrie 1935 de la Cluj. În plan bisericesc, Ioan Boeriu este atestat ca membru laic al Sinodului eparhiei Clujului, făcând parte din comisia de verificare (1924). Boeriu a rămas profund atașat de valorile liberalismului, fapt confirmat de un raport al Siguranței Turda din 1942 referitor la situația organizației liberale locale: „(...) majoritatea membrilor s-au înregimentat în organismul politic al Frontului Renașterii Naționale, rămânând credincios ideologiei politice a PNL numai avocatul Dr. Ioan Boeriu”. Încă din perioada regimului antonescian Ioan Boeriu a fost supus vigilenței organelor polițienești. Dintr-un raport al Poliției din Turda din anul 1946, aflăm că în casa avocatului din Turda s-a ținut o întrunire politică a PNL Brătianu, ocazie cu care Boeriu este menționat în funcția de vicepreședinte al organizației. După instaurarea definitivă a comunismului în România, alături de clasa politică interbelică de orientare democratică, Ioan Boeriu devine o țintă a noului regim. Deși datele despre acest important om politic sunt destul de lacunare, totuși se știe despre el că a avut un final tragic, de martir al regimului comunist. A fost arestat la 5 mai 1949, fiind încarcerat inițial la

Turda și Cluj, găsindu-și sfârșitul la 19 noiembrie 1952 în închisoarea Văcărești din București¹³.

Iuliu Căpâlneanu (1885-1951), a fost un distins cleric greco-catolic, din păcate mai puțin cunoscut. Provenea dintr-o familie simplă de agricultori și s-a născut la 29 iulie 1885 în localitatea Turdaș (azi sat în com. Hopârta, jud. Alba). A studiat la Aiud, precum și în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj, obținând la această instituție diploma de bacalaureat. Tânărul Căpâlneanu a ales să studieze teologia în cadrul Seminarului Teologic din Blaj (1905-1909)¹⁴. El și-a închinat toată viața și activitatea slujirii altarului. A fost sfințit ipodiaton la 29 iulie 1909, iar preot la 1 august 1909 de către mitropolitul Blajului, Victor Mihaly de Apșa. Căpâlneanu și-a început pastorația în localitatea Beclean pe Olt (azi în jud. Brașov)¹⁵. Ulterior, el a fost administrator parohial în Sânmiclăuș (sat în com. Șona, jud. Alba), de unde în 1910 este adus și numit paroh în Vereșmort (azi Unirea II, localitate înglobată în Unirea, jud. Alba), precum și paroh în parohia Unirea I între anii 1910-1939¹⁶. Această parohie era inclusă în tractul protopopesc al Arieșului. Ulterior, a fost protopop greco-catolic de Ocna Mureș (1939-1948)¹⁷. Încă din perioada studiilor

¹³ *Monitorul Oficial al României*, nr. 171/18 noiembrie 1919, p. 9.642; idem, nr. 280/14 martie 1922, p. 12.268; idem, nr. 123/5 iunie 1926, p. 8.143; idem, nr. 124/6 iunie 1926, p. 8.230; idem, nr. 155/16 iulie 1927, p. 9.750; idem, nr. 285/21 decembrie 1928, p. 10.814; idem, nr. 134/13 iunie 1931, p. 5.347; *Învățătorul*, Organul Asociației Învățătorilor Români din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. Revistă Pedagogică Socială, IV, nr. 6-7, 15 Martie-1 Aprilie 1923, Cluj, p. 11; *Clujul*, XII, nr. 1-2/1 februarie 1934, Cluj, p. 1; *Renașterea*, VI, nr. 25/17 iunie 1928, Cluj, p. 8; idem, II, nr. 19/11 mai 1924, Cluj, p. 3; *Revista Economică*, XXXVII, nr. 47/23 noiembrie 1935, Sibiu, p. 340; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 498, nr. 3.357; C. Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu 1871-2001*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2002, p. 97, nr. 89; Valentin Vișinescu, Vasile Miclăuș, Tudor Ștefănie, *Dicționar de personalități turdene*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2006, p. 23-24; Ioan Ciupea, Virgiliu Țărău, *Liberale Clujeni. Destine în marea istorie*, vol. II, Medalioane, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007, p. 31, 35; V. Țărău, *Extinderea liberalismului românesc peste Carpați. Înființarea organizațiilor PNL din Ardeal 1919-1920*, material disponibil la adresa electronică <http://historia-aurellazar.wikispaces.com/file/view/Extinderea+liberalismului.pdf>, consultat la 4 octombrie 2014; Lazăr Gruneanțu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, p. 242-243.

¹⁴ C. Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2007, p. 223, nr. 1.521.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1911*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, p. 49; *Șematismul clerului Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1929*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, p. 22; *Șematismul provinciei mitropolitane române-unite de Alba Iulia și Făgăraș conținând datele până la 10 octombrie 1938*, editat de gazeta „Unirea Poporului” de la Blaj, Tip. Gheorghe Pușcaș, Diciosânmărtin, 1938, p. 149; *Unirea*, XX, nr. 18/30 aprilie 1910, Blaj, p. 162.

¹⁷ Alexandru Florin Biriș, *Monografia Bisericii Române Unită cu Roma Greco-Catolică din Ocna Mureș; sediul Parohiei și al Protopopiatului Ocna Mureș. Spiritualitate, istorie și cultură*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2010, p. 72, 139.

teologice blăjene, Căpălneanu a avut o intensă implicare socială, fiind membru al Societății de lectură „Inocențiu Micu-Klein” a teologilor greco-catolici din Blaj. În primul an de studii a fost ales vicebibliotecar al acestei societăți¹⁸, iar în anii următori a fost membru al comisiei literare¹⁹. La finalizarea studiilor teologice, Iuliu Căpălneanu s-a căsătorit la 12 iulie 1909 cu Elena Moga, ceremonia având loc în Ocna Mureș²⁰. Pe plan cultural, încă din perioada antebelică, tânărul Căpălneanu a făcut parte din asociațiunea ASTRA (începând cu anul 1909²¹), activând inițial în despărțământul Uioara, apoi în despărțământul Măhaciu, în cadrul căruia figura în 1915 ca membru pe viață²², iar ulterior în despărțământul Vințu de Sus (în perioada interbelică). A susținut numeroase conferințe în cadrele ASTRA, atât înainte de Primul Război Mondial, cât și în perioada interbelică. A colaborat cu publicațiile blăjene *Unirea și Cultura Creștină*. Preotul Iuliu Căpălneanu a avut ocazia să participe la cel mai mare eveniment al istoriei românilor. La 11/24 noiembrie 1918, în cadrul adunării electorale a cercului electoral Vințul de Sus, desfășurată la Măhaciu (azi Măhăceni, jud. Alba) din comitatul Turda-Arieș, el a fost ales delegat al acestei comunități la Marea Adunarea Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, unde s-a decis unirea Transilvaniei cu România²³.

Iuliu Căpălneanu s-a implicat în viața politică, fiind membru al Partidului Național Român, care l-a desemnat drept candidat pentru cercul electoral Vințu de Sus (Unirea) din județul Turda-Arieș la alegerile din anul 1919. El și-a adjudecat victoria și astfel a reprezentat comunitatea românească din județul Turda-Arieș în primul Parlament al României Mari. În perioada interbelică, în paralel cu slujirea la altar, Căpălneanu a desfășurat o intensă activitate politică, iar ca membru al Partidului Național Român, iar apoi al Partidului Național Țărănescu, a reprezentat județul Turda-Arieș în Parlamentul României.

Iuliu Căpălneanu a fost membru al AGRU (Asociația Generală a Românilor Uniți), figurând chiar în comitetul central al acestei asociații.

În anul 1924, datorită activității sale pe multiple planuri, Iuliu Căpălneanu a fost numit protopop onorar²⁴.

O personalitate a Turzii mai puțin cunoscută, dar nu mai puțin importantă, a fost **George Mărie** (1893-1981). El s-a născut la 30 aprilie 1893 la Măgura Ierii (comitatul Turda-Arieș), într-o familie simplă de agricultori și era de confesiune greco-catolică. El și-a făcut studiile la Iara, iar apoi la Gimnaziul Piarist din Cluj, pe care îl va absolvi în anul 1911. Alege să studieze teologia și urmează cursurile Seminarului din Blaj între 1911-1914. La 5 aprilie 1914, George Mărie primește

¹⁸ *Răvașul*, III, nr. 41/14 octombrie 1905, Cluj, p. 167.

¹⁹ *Unirea*, XVII, nr. 27/13 iulie 1906, p. 244; idem, XVIII, nr. 42/24 octombrie 1908, p. 353.

²⁰ Idem, XIX, nr. 27/10 iulie 1909, p. 237.

²¹ *Transilvania*, nr. IV/octombrie-decembrie 1909, p. 358.

²² Idem, XLVI, nr. 7-12/1 decembrie 1915, p. 195.

²³ *1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918* (în continuare *1918 la Români*), vol. IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 466-467; Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș, Editura Tipomur, 1996, p. 419-420.

²⁴ *Unirea*, XXXIV, nr. 6/9 februarie 1924, p. 3.

tunsura din partea mitropolitului Victor Mihaly de Apșa. În timpul Primului Război Mondial, respectiv între 1917-1918, George Mărie urmează timp de două semestre cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității din Cluj²⁵. Tânărul teolog a fost implicat în evenimentele care au precedat Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Astfel, în Adunarea electorală a cercului electoral Turda, desfășurată la 11/24 noiembrie 1918 la Hotelul Elisabeta din Turda, sub președinția avocatului Iuliu Popescu, Mărie, caracterizat ca „teolog din Măgura”, a fost ales delegat la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia²⁶. În adunarea de la Turda, Mărie a fost delegat din partea localității Măgura (azi Măgura Ierii, jud. Cluj), fiind desemnat în această calitate la 10/23 noiembrie 1918, în cadrul Adunării populare desfășurate la Măgura²⁷. Ulterior, el s-a implicat în viața politică și a candidat pentru un post de deputat în cadrul circumscripției Iara din județul Turda-Arieș, din postura de independent, reușind să-l învingă pe Zenovie Pâclișanu, reprezentantul Partidului Național Român. Așadar, el a reprezentat județul Turda-Arieș și circumscripția electorală în primul Parlament al României Mari. În perioada interbelică George Mărie a funcționat ca profesor la Liceul „Regele Ferdinand” din Turda (azi Colegiul Național „Mihai Viteazul”), cea mai prestigioasă instituție de învățământ din urbea de pe Arieș, contribuind decisiv la integrarea acestei școli în sistemul de învățământ românesc. În paralel, Mărie s-a implicat în viața politică a comunității turdene. Presa vremii îl prezintă printre participanții la adunarea antirevizionistă desfășurată în 11 decembrie 1932 la Turda. El a ținut un discurs în care a subliniat: „Nu ne pasă de ungerii din Ungaria. Câteva regimente de moți le vor arăta cum știu românii să-și apere țara și libertatea. Cu ungerii din Ardeal n-avem nimic. Așteptăm de la ei să fie cetățeni credincioși ai statului român”²⁸.

În același timp, Mărie a deținut o serie de funcții publice în administrația locală de la Turda, culminând cu cea de primar al urbei arieșene, fiind ales în anul 1933 din partea Partidului Național Țărănesc²⁹. A fost un factor activ al vieții sociale din Turda în perioada interbelică, iar o fațetă a implicării sale a fost susținerea de conferințe publice în cadrele *Reuniunii meseriașilor români*³⁰. George Mărie a fost o victimă a regimului comunist, fiind arestat și încarcerat. Nu deținem prea multe informații despre această perioadă din viața acestei personalități, dar știm că a fost eliberat abia în anul 1964 odată cu amnistia generală a deținuților politici. Marele om politic turdean Ion Rațiu, care i-a fost elev lui George Mărie, afirmă în jurnalul său: „Prof. Gheorghe Mărie, care a avut o atitudine proverbial curajoasă și demnă în toată această perioadă tulbure, din 1940 încoace, a făcut șapte ani de pușcărie și este acum exilat la Iara”³¹. Din păcate, în ultima parte a vieții George Mărie a plecat din Turda

²⁵ C. Sigmirean, *Istoria formării...*, p. 528, nr. 3.894.

²⁶ *1918 la Români*, vol. IX, p. 464.

²⁷ *Ibidem*, p. 457-458.

²⁸ *Arieșul*, VII, nr. 12/25 decembrie 1932, Turda, p. 3.

²⁹ *Idem*, VIII, nr. 6/31 mai 1933, p. 1.

³⁰ Daniela Comșa, Maria Magdalena Jude, *Reuniunea meseriașilor români din Turda în slujba idealului național*, în „Acta Musei Napocensis”, nr. 35-3/II, 1999, p. 146.

³¹ Ion Rațiu, *Jurnal, volumul 2, Printre spioni și trădători de țară (1955-1962)*, București, Editura Corint Books, 2017, p. 504.

și s-a stabilit la Timișoara, unde se va stinge din viață la 3 mai 1981. Bogata sa activitate a fost răsplătită de statul român, fiind decorat cu Ordinul *Coroana României* în grad de ofițer (1922), Ordinul Parlamentar *Vulturul României* în grad de ofițer (1933) și *Medalia comemorativă Peleş* (1933)³².

Un ilustru reprezentant al breslei avocațești din Turda a fost **Mihai Moldovan** (1879-1943). El era născut la 23 aprilie 1879 în Călărași (azi în jud. Cluj), într-o familie modestă de agricultori ortodocși³³. Și-a început studiile în localitatea natală, continuându-le apoi la Blaj, în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic, de unde a fost exmatriculat pe motivul că a arborat steagul românesc pe Catedrala Sf. Treime. Tânărul Moldovan și-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Ortodox din Brașov, unde a fost coleg de clasă cu Octavian Goga. Mihai Moldovan și-a continuat studiile în cadrul Universității din Cluj, fiind student la Facultatea de Drept și Științe Politice, între anii 1901-1905, obținând și titlul de doctor în științe juridice (13 iulie 1906). Pentru a urma studiile universitare, tânărul Mihai Moldovan a beneficiat de sprijinul financiar al Fundației Gojdu³⁴. Mihai Moldovan și-a început stagiatura la biroul avocatului dr. Eugen Pătăceanu din Turda (1904). În anul 1910 își deschide propriul birou de avocat, iar în scurt timp, în urma implicării sale sociale, devine o personalitate importantă a comunității românești din orașul de pe Arieș. Moldovan a susținut examenul de avocat la 22 noiembrie 1913, la Budapesta, iar după acest moment revine și se stabilește definitiv la Turda.

Moldovan a participat la Primul Război Mondial (1914-1918) în cadrul Armatei cezaro-crăiești, fiind rănit de două ori. Ca urmare a meritelor militare demonstrate pe câmpul de luptă el a fost avansat de la gradul de sublocotenent la cel de căpitan³⁵. Revenind acasă s-a implicat puternic în mișcarea națională din zona Turzii. Astfel, avocatul Moldovan a devenit organizatorul și conducătorul Gărzii Naționale Române din Turda, desfășurând o intensă activitate pentru menținerea ordinii. În noiembrie 1918, pentru o scurtă perioadă, avocatul Moldovan împreună cu alți fruntași ai românilor din Turda (Valer Moldovan, Augustin Rațiu, protopopul ortodox Iovian Mureșan și parohul greco-catolic de Turda Veche, Nicolae Portos Rațiu), au fost ridicați și încarcerați la Cluj în închisoarea Cetățuie (Fellegvár). Ulterior, grupul patrioților turdeni a fost eliberat³⁶. A participat la Marea Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 ca delegat al Gărzii Naționale

³² *Arieșul*, VIII, nr. 6/31 mai 1933, p. 1; *Monitorul Oficial*, nr. 171/18 noiembrie 1919, p. 9.642; Gh. Iancu, *Desfășurarea și rezultatele...*, p. 118; Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, în „Bibliotheca Musei Napocensis”, XVII, Cluj-Napoca, 1998, p. 77; C. Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică...*, p. 238, nr. 1.691; V. Vișinescu, V. Miclăuș, T. Ștefănie, *op. cit.*, p. 84-85; V. Vișinescu, *Turdenii la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2008, p. 95.

³³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond *Colecția Registrele Parohiale de Stare Civilă*, Călărași, p. 31.

³⁴ C. Sigmirean, A. Pavel, *op. cit.*, p. 133, nr. 578.

³⁵ Vasile Lechințan, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003, p. 218.

³⁶ I. Ciupea, V. Țărău, *op. cit.*, p. 251.

Române din comitatul Turda-Arieș, fiind ales în această calitate la 27 noiembrie 1918³⁷.

S-a implicat în politică, la început în Partidul Național Român, devenind primul pretor al plășii Turda din județul omonim. El a candidat din partea acestei formațiuni în cadrul primelor alegeri parlamentare organizate după Marea Unire, în cadrul circumscripției electorale Viișoara din județul Turda-Arieș. Astfel, Moldovan a ocupat un fotoliu de deputat în primul Parlament al României Mari³⁸. S-a remarcat în prima legislatură a României Mari prin faptul că a fost membru în comisia de răspuns la Mesajul Tronului.

În anul 1920 a fost unul dintre cei care au pus bazele înființării Partidului Național Liberal la Turda. Între 1922-1924 a fost prefectul județului Turda-Arieș. Din punct de vedere economic, Mihai Moldovan a făcut parte din conducerea Băncii Centrale și a Fabricii de Sticlă Turda înființată în 1921. A mai îndeplinit și funcția de decan al baroului de avocați din Turda (ales în 1937). La 15 ianuarie 1924 împreună cu foștii săi camarazi români, care au căzut în prizonierat în Primul Război Mondial, a pus bazele Băncii Voluntarilor³⁹. Pentru contribuția sa la Marea Unire, dar și pentru meritele sale politice a fost decorat cu Ordinul *Coroana României* în grad de ofițer, precum și Medalia *Ferdinand I*. În plan personal, a fost căsătorit din 1911 cu văduva avocatului Eugen Pătăceanu, Ecaterina Pătăceanu, fiica lui Ioan Mezei și a Ecaterinei, născută Rațiu. Ecaterina Moldovan a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, ca delegată din partea *Societății de lectură a femeilor române din Turda*⁴⁰. Avocatul Mihai Moldovan a murit la Turda, în 2 septembrie 1943⁴¹. A fost condus pe ultimul drum de către protopopul ortodox al Turzii, Aurel Gliga, dar și de o serie de personalități laice, precum avocatul Valer Moldovan și farmacistul Ioan Murgău⁴².

Una dintre cele mai remarcabile figuri ale comunității românești din Turda în secolul al XX-lea a fost avocatul **Valer Moldovan** (1875-1954), personalitate de o largă respirație democratică și culturală, luptător pentru drepturile românilor transilvăneni, om politic, distins și eminent profesor, publicist, dar și martir al gulagului românesc. El s-a născut la Câmpeni (1875) și a fost fiul avocatului Anania Moldovan și al Ludovicăi, născută Stwertecy. Valer Moldovan și-a pierdut de tânăr părinții, tatăl murind în 1888, iar mama în 1884. Se pare că, după moartea părinților, Valer a fost crescut în familia bunicului patern, Vasile Moldovan, preot ortodox în Sânmihaiul Inferior (azi inclus în loc. Mihai Viteazu, jud. Cluj). Valer și-a făcut studiile

³⁷ Gheorghe Unc, Augustin Deac, 1918. *Gărzile Naționale Române din Transilvania*, București, Editura Militară, 1979, p. 153.

³⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 80, nr. 218/18 octombrie 1919, p. 2; idem, nr. 235/9 noiembrie 1919, p. 3; *Unirea Poporului*, XXIX, nr. 220/16 octombrie 1919, p. 2.

³⁹ *Clujul*, II, nr. 3/20 ianuarie 1924, p. 2

⁴⁰ I. Ciupea, V. Țărău, *op. cit.*, p. 252.

⁴¹ *1918 la Români*, vol. IX, p. 445-448; idem, vol. X, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 230-231; C. Sigmirean, *Istoria formării...*, p. 491, nr. 3.250; Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *op. cit.*, p. 117-118; V. Vișinescu, V. Miclăuș, T. Ștefănie, *op. cit.*, p. 91-92; V. Vișinescu, *op. cit.*, p. 35, 37, 54, 61-62, 108-109.

⁴² *Gazeta de la Turda*, IV, nr. 166/12 septembrie 1943, p. 1; idem, nr. 178/12 decembrie 1943, p. 1.

primare și gimnaziale la Turda, Brașov, Blaj și Sibiu, iar apoi a studiat dreptul la Universitățile din Cluj și Budapesta între anii 1894-1899, devenind doctor în științe juridice al universității din capitala Ungariei la 13 iunie 1900. Pe perioada studiilor a beneficiat de o bursă acordată de Fundația Gojdu. După încheierea pregătirii universitare, Valer Moldovan a început să practice avocatura, inițial la Bistrița și Brașov, iar din 1903 la Turda, unde în perioada interbelică a ocupat postul de decan al baroului de avocați (1923-1928). Abia stabilit în orașul de pe Arieș, ilustrul avocat și-a început prodigioasa activitate socială, impunându-se imediat ca un membru respectat al comunității orașenești, dar și a comitatului Turda-Arieș, în general. S-a remarcat printr-o deosebit de bogată activitate națională, caritativă și culturală, aceasta din urmă în cadrele asociațiunii ASTRA. Valer Moldovan a fost apropiat de Biserica Ortodoxă, atât pe plan local la Turda, cât și la nivel eparhial, în perioada antebelică la Sibiu, iar în perioada interbelică la Cluj, îndeplinind mai multe funcții. Avocatul a fost unul dintre animatorii vieții comunității românești din Turda, caracteristică identificabilă atât înainte, cât și după Marea Unire. El s-a preocupat și de ridicarea culturală a românilor din satele limitrofe Turzii, pe care i-a cercetat de numeroase ori, susținând diverse conferințe. Pe plan politic, Valer Moldovan a fost membru al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania. În timpul Primului Război Mondial a fost concentrat la Linz, unde a locuit cu familia între 1916-1918. Valer Moldovan a fost unul dintre corifeii unirii Transilvaniei cu România, din comitatul Turda-Arieș. În acest sens a îndeplinit o serie de atribuții: vicepreședinte al Consiliului Național Român din comitatul Turda-Arieș, precum și delegat al orașului la Marea Adunare de la Alba Iulia. Participând la Marea Unire, Valer Moldovan a fost ales membru în Marele Sfat Național, organ provizoriu de conducere al Transilvaniei, cu rol legislativ. El a făcut parte din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, fiind numit la 14 decembrie 1918 secretar general al Resortului Organizare⁴³.

După Marea Unire, Valer Moldovan și-a continuat cu o deosebită vigoare activitatea politică în cadrul Partidului Național Român, iar apoi în cadrul Partidului Național Țărănesc. Fără putință de tăgadă, Valer Moldovan a fost cel mai important om politic turdean din prima jumătate a secolului al XX-lea. Moldovan a făcut parte din primul Parlament al României Mari, fiind ales deputat în anul 1919 pe lista Partidului Național Român, în circumscripția electorală Turda. La alegerile din anii 1926, 1927, 1928 și 1931 Valer Moldovan a obținut mandatul de deputat din partea Turzii, candidând inițial din partea Blocului Național Țărănesc (1926), iar apoi din partea Partidului Național Țărănesc. La alegerile din 1932 Valer Moldovan a optat să candideze pentru un post de senator, funcție pe care a deținut-o până în 1933. În cadrul legislaturii 1932-1933 el a fost vice-președinte al Senatului. În paralel cu activitatea parlamentară, Valer Moldovan a fost, pentru scurte perioade, membru al guvernului României, fiind numit subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor (14 noiembrie 1929-6 iunie 1930) în timpul primului guvern condus de Iuliu Maniu și respectiv în timpul guvernării lui George Mironescu (7 iunie 1930-12 iunie 1930). O altă latură a vieții și activității lui Valer Moldovan a fost strălucita sa carieră didactică. La 25 ianuarie 1930 devine profesor agregat la Facultatea de Drept a

⁴³ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 47.

Universității din Cluj, iar de la 1 aprilie 1933 devine titularul catedrei de drept canonic. Din octombrie 1934 este titularul catedrei de drept administrativ, iar apoi devine directorul Seminarului de Drept Administrativ. În calitate de profesor universitar a ținut mai multe conferințe. După încheierea ultimei conflagrații mondiale, din cauza activității sale în cadrul Partidului Național Țărănesc, Valer Moldovan a devenit o țintă a comuniștilor. A fost arestat în celebra *Noapte a demnitarilor* (5/6 mai 1950) la vârsta de 75 de ani și întemnițat la Penitenciarul Sighet. Împreună cu demnitarii și elita intelectuală a României interbelice, avocatul Moldovan a fost supus unui regim de exterminare. Profesorul C.C. Giurescu relatează în memoriile sale faptul că, aflat în închisoarea Sighet, Valer Moldovan a fost bătut de gardieni pentru că s-a ridicat în vârful picioarelor pentru a vedea cât este ceasul la clopotnița bisericii⁴⁴. Din cauza tratamentelor inumane la care a fost supus, dar și a vârstei înaintate, Valer Moldovan a murit la 19 iulie 1954 la Sighet, fiind îngropat într-un mormânt anonim în Cimitirul Sărăcilor⁴⁵.

Andrei Nicola (1881-1953) s-a născut la 25 februarie 1881 la Vidra, comitatul Turda-Arieș (azi jud. Alba). El și-a făcut studiile liceale la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Beiuș, fiind orfan de tată. Cu ajutorul bursei Gojdu a studiat dreptul la Universitatea din Cluj între anii 1901-1904, iar la 26 octombrie 1907 devine doctor în științe juridice. Informații despre viața și activitatea sa se găsesc în dosarul său întocmit de Securitate. Astfel, el a participat la Primul Război Mondial în cadrul armatei austro-ungare, luptând pe frontul din Galiția, contra rușilor. În anul 1915 a dezertat din armata austro-ungară și s-a alăturat armatei române. A fost luat prizonier în Rusia (1915-1916). Andrei Nicola a fost condamnat la moarte pentru dezertare de Tribunalul Militar Maghiar Cluj, dar în anul 1919 i s-a anulat pedeapsa. După război a fost avocat la Câmpeni, oraș de care este legată cea mai mare parte a activității sale profesionale. În plan politic, Andrei Nicola a fost membru al Partidului Național Român, fiind ales deputat pe listele acestuia în primul Parlament al României Mari (1919) din partea circumscripției Câmpeni din județul Turda-Arieș. La alegerile din 1920 el și-a reînnoit mandatul de deputat în aceleași condiții. La scrutinul din anul 1926, Andrei Nicola a candidat la un fotoliu de deputat pe listele Blocului Național Țărănesc, dar nu a obținut mandatul. După fuziunea Partidului Național Român cu Partidul Țărănesc (1926) devine membru al Partidului Național Țărănesc. Multe dintre aspectele vieții sale rămân necunoscute, însă dosarul de Securitate consemnează faptul că la alegerile din 1946 Andrei Nicola s-a implicat activ în campania electorală în favoarea PNȚ Maniu în zona Iara-Câmpeni. În anul 1947 s-a refugiat la sora sa din Târgu Mureș, iar în 1951 este arestat pe motive politice și încarcerat la Penitenciarul Ocnele Mari (jud. Vâlcea), unde a murit la 24 ianuarie 1953⁴⁶.

⁴⁴ *Istoria Românilor*, vol. X, *România în anii 1948-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 145.

⁴⁵ Răzvan Mihai Neagu, *Formarea intelectualității din Turda. Studenți din Turda la marile universități europene 1377-1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 165-180.

⁴⁶ *Monitorul Oficial al României*, nr. 171/18 noiembrie 1919, p. 9.642; idem, nr. 122/4 iunie 1926, p. 8.063; *Universul*, XXXVIII, nr. 139/7 iunie 1920, p. 2; C. Sigmirean, *op. cit.*, p. 474, nr. 2.974; C. Sigmirean, A. Pavel, *op. cit.*, p. 137, nr. 627. Cele mai multe date despre această

George Pătăceanu (1878-1965) a fost fiul preotului greco-catolic Ioan Pătăceanu (1843-1910). Conform matricolelor universitare publicate, G. Pătăceanu s-a născut la Turda, oraș de care este legată cea mai mare parte a activității sale. Pătăceanu și-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj, unde s-a implicat de tânăr în viața extrașcolară, fiind menționat în anul 1895 în calitate de vicebibliotecar în cadrul *Societății de lectură a studenților* din Blaj. În 1897, la vârsta de 19 ani a intrat la Facultatea de Drept și Științe Politice a Universității din Cluj. A studiat aici între anii 1897-1901. Menționăm faptul că în perioada studiilor universitare Pătăceanu a beneficiat de o bursă în valoare de 800 de coroane din partea Fundației „Ștefan Ferdinand Hirsch”. În timpul studiilor universitare, Pătăceanu s-a impus printr-o implicare activă și constantă în viața studentescă a Clujului antebelic. De asemenea, el a dat dovadă de un puternic spirit altruist, efectuând mai multe acte caritabile. George Pătăceanu și-a finalizat studiile academice cu obținerea titlului de doctor în științe juridice al universității clujene la 3 octombrie 1903. Pătăceanu și-a efectuat stagiatura de avocat la Turda în cadrul biroului fratelui său Eugen Pătăceanu, ulterior deschizându-și propriul birou la Iara (1905), iar apoi la Vințul de Sus (azi Unirea, jud. Alba). În anul 1906, la moartea fratelui său Eugen, a preluat biroul de avocatură al acestuia. Stabilite definitiv la Turda, Pătăceanu a devenit în scurt timp un membru al vază al comunității românești, fiind prezent la mai multe evenimente cu caracter monden, social și național. El a desfășurat o bogată activitate filantropică în Turda și nu numai. De asemenea, avocatul Pătăceanu a activat la nivelul comunității greco-catolice turdene. A fost un apropiat al diverselor reuniuni românești din Turda, a căror activitate a sprijinit-o, precum *Societatea de lectură a femeilor române* sau *Reuniunea meseriașilor români*. George Pătăceanu a activat și în cadrul celei mai importante asociații culturale românești din Transilvania, ASTRA, fiind membru al despărțământului Turda. Distinsul avocat a sprijinit școala românească din Turda și a apărut interesele naționale în cadrul Congregației generale a comitatului Turda-Arieș.

Avocatul Pătăceanu a avut un rol important în pregătirea Marii Uniri de la 1918 în comitatul Turda-Arieș. În toamna anului 1918 a organizat cercul electoral în care era inclusă zona Munților Apuseni. Activitatea lui Pătăceanu în sprijinul cauzei românilor din Transilvania era cunoscută și în exteriorul Carpaților. Astfel, numele său apare pe o listă a Armatei române, ca persoană demnă de toată încrederea cu care ofițerii români puteau colabora, în contextul intrării unităților românești în Transilvania. Pătăceanu a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, care a hotărât unirea Transilvaniei cu România, reprezentând cercul electoral Vințul de Sus din comitatul Turda-Arieș. A fost ales în această calitate în cadrul adunării electorale a cercului electoral Vințul de Sus, care s-a desfășurat la Măhaciu în 11/24 noiembrie 1918⁴⁷. Ulterior, avocatul turdean a fost ales în Marele Sfat Național Român, instituție cu rol legislativ. Pentru contribuția sa la realizarea Marii Uniri, George Pătăceanu a fost numit subprefect al județului Turda (1919), fiind primul român care a deținut această funcție. Din punct de vedere politic, George Pătăceanu a fost un membru marcant al Partidului Național Român. Cariera sa

personalitate sunt culese din copia dosarului său de la Securitate aflată în arhiva personală a autorului.

⁴⁷ 1918 la Români, vol. IX, p. 466-467.

politică a fost încununată după Marea Unire, când a fost ales membru al Adunării Deputaților din cadrul primului Parlament al României Mari din partea județului Turda-Arieș, dobândind un mandat pe listele Partidului Național Român (1919-1920), circumscripția Mureș-Ludoș. Ulterior, Pătăceanu a fost reales pentru un al doilea mandat (1920-1922). După fuziunea Partidului Național Român cu Partidul Țărănesc (1926), Pătăceanu devine membru al Partidului Național Țărănesc, pe lista căruia a candidat la alegerile din anul 1927, având locul al doilea pe listă. Avocatul nu a reușit să mai obțină mandatul de deputat. În prima parte a perioadei interbelice, George Pătăceanu a continuat să funcționeze ca avocat la Turda, iar ulterior a fost notar public. A decedat în anul 1965⁴⁸. În stadiul actual al cercetărilor, alte date despre această personalitate, precum și despre implicarea sa în evenimentele ulterioare nu sunt disponibile.

Primii senatori ai județului Turda-Arieș. Județul Turda-Arieș a fost reprezentat în primul Senat al României Mari de doi senatori, ambii clerici.

Vasile Gan (1859-1934), s-a născut la 26 aprilie 1859 în satul Runc (azi jud. Alba). A început școala în localitatea natală, continuând apoi la Trascău (azi Rimetea, jud. Alba), iar ulterior, între anii 1873-1882, a studiat la Cluj în cadrul Școlii normale și Gimnaziului Romano-Catolic, unde în 1882 își susține cu succes examenul de maturitate. Optează pentru o carieră clericală și urmează cursurile Seminarului Andreian din Sibiu, cea mai prestigioasă școală clericală ortodoxă din Transilvania, între anii 1882-1885. Pentru scurt timp a funcționat ca învățător la Baia de Arieș (1885-1887), iar apoi a fost atât preot, cât și învățător, în aceeași localitate (1888-1894). Din anul 1895, Gan a fost preot la Sălciua de Sus. Calitățile sale teologice, morale și administrative l-au propulsat în postura de protopop, astfel că la 5 martie 1901 este numit administrator protopresbiterial al tractului Lupșa (cu sediul la Baia de Arieș), iar la 2 februarie 1902 este ales protopop titular, fapt întărit în ședința Consistoriului eparhial sibian din 1 aprilie 1902. A deținut această demnitate ecleziastică până la moarte. A fost un stâlp de susținere al vieții naționale, spirituale și educaționale a comunității moșilor din Munții Apuseni.

Activitatea lui Vasile Gan înainte de Marea Unire a inclus și domeniul financiar. El a fost un apropiat al Băncii *Munteana* din Baia de Arieș, iar în 1893 făcea parte din Comitetul de supraveghere al acestei instituții de credit românești⁴⁹. Vasile Gan își va păstra această funcție și în anii următori.

Preotul Gan a fost un apropiat al asociațiunii ASTRA, manifestând o preocupare constantă pentru ridicarea culturală a moșilor. Astfel, a susținut mai multe conferințe în cadrele ASTRA, cum a fost cea din 1908 de la Baia de Arieș, intitulată

⁴⁸ *Monitorul Oficial al României*, nr. 171/18 noiembrie 1919, p. 9.642; idem, nr. 153/14 iulie 1927, p. 9.628; *Universul*, XXXVIII, nr. 139/7 iunie 1920, p. 2; Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *op. cit.*, p. 81, 154; Cornel Grad, *Contribuția armatei române la preluarea puterii politico-administrative în Transilvania. Primele măsuri (noiembrie 1918-aprilie 1919)*, în „Revista de Administrație Publică și Politici Sociale”, II, nr. 4(5)/decembrie 2010, p. 57; C. Sigmirean, *op. cit.*, p. 462, nr. 2.783; V. Lechințan, *op. cit.*, p. 250; V. Vișinescu, V. Miclăuș, T. Ștefănie, *op. cit.*, p. 120; V. Vișinescu, *op. cit.*, p. 34, 100, 126.

⁴⁹ *Compas Românesc. Anuar Financiar pe 1893-1894*, II, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidieceesane, 1894, p. 43.

Computul economic. S-a implicat la nivel local în evenimentele care au precedat Marea Unire, numărându-se printre corifeii care au susținut-o în zona Munților Apuseni. Astfel, el a fost membru al Adunării electorale a cercului electoral Turda, care la 11/24 noiembrie 1918 a stabilit delegații locali pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, fiind caracterizat ca „bărbat de încredere”⁵⁰. A participat la Marea Unire. La alegerile din 1919, alegătorii l-au desemnat să reprezinte județul Turda-Arieș, în calitate de senator, în primul Parlament al României Mari.

Vasile Gan a susținut școala românească pentru moți, chiar și în anul de dinaintea morții sale. La începutul anului 1933 a făcut demersuri pe lângă episcopul Nicolae Ivan pentru salvarea de la desființare a Gimnaziului de stat din Baia de Arieș.

S-a stins din viață la Baia de Arieș în 22 ianuarie 1934, fiind condus pe ultimul drum de un impresionant sobor preoțesc condus de trimisul episcopului Vadului, Feleacului și Clujului, Sebastian Stanca, printre participanți amintindu-i pe prefectul județului Turda-Arieș, Remus Pașca, și pe protopopul Câmpenilor, Iosif Furdui. Vasile Gan a fost un preot cărturar, elaborând o istorie a protopopiatului Lupșa intitulată *Cronica protopopiatului Lupșa seu Cartea de Aur carea cuprinde în sine istoria protopresbiteriatului Lupșa și însemnarea tuturor evenimentelor remarcabile*⁵¹.

Ioan Sâmpălean (1866-1940), s-a născut la 27 iulie 1866 la Trittenii de Sus (azi, în jud. Cluj) într-o familie simplă de agricultori. A urmat cursurile școlii primare în localitatea natală, iar ulterior a învățat la Turda. Formarea sa intelectuală a continuat la Blaj, fiind absolventul Gimnaziului Superior Greco-Catolic, dovedind pasiune pentru cunoaștere și studiu, calități remarcate și de mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa, care decide în anul 1885 să-l trimită pe tânărul Sâmpălean la studii în Cetatea Eternă, în cadrul Colegiului Sf. Atanasie, unde a studiat teologia și filosofia între anii 1885-1890, devenind doctor în teologie în 1890. După finalizarea studiilor, Sâmpălean revine în Transilvania și se stabilește la Blaj, optând pentru cariera didactică, după ce inițial, pentru scurt timp, a lucrat în administrația bisericească. În scurt timp devine unul dintre profesorii exponențiali ai școlilor Blajului, desfășurându-și activitatea în cadrul Seminarului Teologic (titularul catedrei de drept canonic și istorie bisericească între 1896-1926), dar și la Liceul de băieți, Școala normală de băieți și Școala de fete, instituții de învățământ unde a predat religia. Din punct de vedere ecleziastic, I. Sâmpălean a fost asesor consistorial, defensor matrimonial sau fisc consistorial. Cariera sa bisericească atinge punctul culminant în anul 1924, când a fost desemnat canonic în Capitulul mitropolitan, demnitate pe care a deținut-o până la sfârșitul vieții. Înainte de 1918, activitatea lui Ioan Sâmpălean s-a înscris pe

⁵⁰ *1918 la Români*, vol. IX, p. 464.

⁵¹ *Șematismul bisericei ortodoxe-orientale române din Ungaria și Transilvania pe anul 1904*, în „Calendariu pe anul visect dela Christos 1904”, 53, Sibiu, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, p. 73; *Transilvania*, nr. IV/octombrie-decembrie 1909, p. 271; *Renașterea*, XI, nr. 9/5 martie 1933, Cluj, p. 6; idem, XII, nr. 5/4 februarie 1934, p. 2; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic „Andreian” al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, p. 157; *1918 la Români*, vol. X, p. 78-79; Ioana Rustoiu, Dana Alexandra Zecheru, *O istorie „prin cei mici”*; *Cronica protopopului Lupșei, Vasile Gan (1902)* în „Apulum”, L, 2013, p. 484-485.

coordonatele mișcării naționale ale românilor din Transilvania. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, ca delegat al Seminarului Teologic arhidiecezan din Blaj, condus la acea vreme de Izidor Marcu. Ulterior, a făcut parte din primul Parlament al României Mari, fiind ales în 1919 senator de Turda. Sub aspectul activității culturale, Ioan Sâmpălean a fost membru al prestigioasei asociații ASTRA și a contribuit la apariția revistei *Cultura Creștină*, publicația oficială a diecezei de Gherla, în paginile căreia i-au apărut mai multe materiale de-a lungul timpului. Evidențele sale merite pe plan național, didactic și cultural i-au fost recunoscute și apreciate de statul român, care l-a premiat cu Ordinul *Steaua României* în grad de comandor, Ordinul *Regele Ferdinand* în grad de cavaler, Medalia *Răsplata Muncii pentru Biserică* clasa I. Ioan Sâmpălean s-a stins din viață la 1 februarie 1940 la Turda⁵².

Considerații finale. Un moment important al istoriei politice a României a fost organizarea primelor alegeri parlamentare de după Marea Unire, în anul 1919. Orașul Turda și județul Turda-Arieș dispuneau de o elită intelectuală bine pregătită, care a luat parte la aceste alegeri. Principala formațiune politică din Turda, dar și din Transilvania, era în acel moment Partidul Național Român. Turda a fost reprezentată în primul Parlament al României Mari de șapte deputați și doi senatori.

⁵² *Șematismul veneratului cler al Archidiecezei Metropolitane Greco-Catolice Romane de Alba Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecezan, p. 765; *Șematismul* 1911, p. 18; *Șematismul* 1929, p. 5; *Unirea*, L, nr. 5/3 februarie 1940, p. 1; Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 209; *1918 la Români*, vol. X, p. 88-89; Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului*, București, Editura Demiurg, 1994, p. 124; C. Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică...*, p. 192, nr. 1.216; Mirela Popa-Andrei (coord.), *Canonici, profesori, și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 366-368.

THE CHANGES OF THE CIVIC COATS OF ARMS ON THE TERRITORY OF SZEKLERLAND AFTER THE UNION OF TRANSYLVANIA AND ROMANIA¹

SZEKERES ATTILA ISTVÁN²

MODIFICĂRI ADUSE STEMELOR ADMINISTRATIVE DE PE TERITORIUL ȚINUTULUI SECUIESC DUPĂ UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA³

REZUMAT

După Primul Război Mondial și Tratatul de Pace de la Paris, Basarabia, Bucovina de Nord, Transilvania, Țara Crișurilor, partea de sud a Maramureșului și în parte Banatul s-au unit cu România, formând – colocvial – România Mare. Pentru a arăta noile schimbări și pe plan heraldic, în anul 1921 s-a modificat stema țării. Articolul III al Legii pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu țările surori unite (L. nr. 3573 din 23 iulie 1921) prevedea înființarea pe lângă ministrul de interne a unei „comisiuni consultative heraldice” pentru alcătuirea stemelor unităților administrativ-teritoriale. Stemele tuturor județelor au fost fixate în anul 1928 prin decret.

În urma unificării administrative a țării din 1925, pe teritoriul Ținutului Secuiesc fostele comitate Ciuc, Odorhei și Trei-Scaune și-au păstrat teritoriul și denumirea, din comitatul Mureș-Turda, care îngloba fostul scaun secuiesc Mureș, s-a format județul Mureș, iar din comitatul Turda-Arieș, care avea în componență fostul scaun secuiesc Arieș, s-a format județul Turda. Dintre stemele județelor doar stema celor Trei Scaune a rămas neschimbată, celelalte suferind modificări, unele chiar drastice. Totodată au fost modificate și stemele orașelor, acte care au devenit oficiale în perioada 1930-1936, majoritatea în anul 1934.

Cuvinte cheie: stemă, Ținutul Secuiesc, Transilvania, România, Trei-Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureș, Turda, Arieș.

A SZÉKELYFÖLDI KÖZIGAZGATÁSI CÍMEREK MÓDOSÍTÁSA ERDÉLYNEK ROMÁNIÁVAL VALÓ EGYESÜLÉSÉT KÖVETŐEN⁴

¹ Conference presentation at the 4th IHW Conference on Heraldry and Vexillology, organized by the Polish Heraldic and Wexillological Institut in Cieszyn, September 6-8, 2018.

² Heraldist, PhD in history, associated member of the International Academy of Heraldry, president of the Transylvanian Heraldic and Vexillological Association – Sfântu Gheorghe; e-mail: attila@szekeres.ro; <https://www.szekeres.ro>.

³ Varianta în limba română a comunicării a fost prezentată cu ocazia celui de-al 18-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică organizat de către Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” la Iași în perioada 10-12 mai 2018.

⁴ A magyar változat bemutatott az Erdélyi Múzeum-Egyesület sepsiszentgyörgyi fiókszervezete által a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 17. fóruma keretében Határtalan tudomány – Tudomány határok nélkül címmel szervezett konferencián, Sepsiszentgyörgyön 2018. november 8-án.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az első világháborút és az azt lezáró Párizs környéki békeszerződéseket követően az Erdéllyel, a Bánság egy részével, a Körös-vidékkel, a történelmi Máramaros déli részével, Észak-Bukovinával és Besszarábiával kibővült Román Királyság, a köznyelvben ún. Nagyrománia jelképeiben is jelezni kívánta a változást. Elsőként az ország címerét bővítették. Az impériumváltáskor az Erdély dél-keleti részén elterülő Székelyföld területén az 1925-ös közigazgatási szabályozás során a vármegyék megyévé változtak, kisebb területi módosítással. Megmaradt Háromszék, Csík és Udvarhely neve (Trei Scaune, Ciuc, illetve Odorhei), Maros-Tordából egyszerűen Maros (Mureș), Torda-Aranyosból Torda (Turda) lett.

A Román Királyság összes, szám szerint 71 megyéjének címerét 1928-ban fogadták el. A megyeszékhelyek címerét nagyrészt 1930-32 között, más városokét 1936-ig, zömmel 1934-ben fogadták el királyi rendelettel. A jelképeket a Heraldikai Konzultatív Bizottság állította össze. Elvként határozták meg, hogy a Kárpátokon túli részekben kiiktatták a „magyar történelmi hagyományokra vonatkozó elemeket, helyettük másokat, a román nép múltjából ihletetteket illesztettek be”. Mindenhonnan eltüntették a vörös-ezüst sávozást, mely Magyarország címerében szerepel. Viszont Háromszék megye címerét teljességében megőrizték.

Kulcsszavak: címer, Székelyföld, Erdély, Románia, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros, Torda, Aranyos.

After the World War I, the Kingdom of Romania or Greater Romania in the common language, extended to include Transylvania, part of Banat, the Criș region, the southern part of the historical Maramureș, Northern Bukovina and Bessarabia, intended to indicate the change in its symbols as well.

The country coat of arms

First the country coat of arms was augmented. King Ferdinand I of Romania appointed a coat of arms committee to draw the new symbol. The members of the committee either did not reach a common agreement or the monarch did not like the result; the composition of the committee was changed. However, no solution was obtained in this way either. Finally, on the proposal of art historian, country museum inspector general Alexandru Tzigara-Samurçaș⁵, with the approval of Minister of the Interior Constantin Argetoianu⁶, the king had heraldist József Sebestyén Keöpeczi⁷ appointed to create the new coat of arms⁸. The coat of arms of the country was adopted in three versions: greater, middle and small coat of arms. The law unanimously adopted by the Senate⁹ and the House of Representatives¹⁰, promulgated by the king,

⁵ 1872-1952.

⁶ 1871-1952.

⁷ 1878-1964. See: Szekeres Attila István, *Keöpeczi Sebestyén József, a címerművész [József Sebestyén Keöpeczi, the heraldic artist]*, Tortoma, Barót, 2014.

⁸ Al. Tzigara-Samurçaș, *Memorii III (1919-1930). Lupta vieții unui octogenar [Memories III (1919-1930). The Life Struggle of an Octogenarian]*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 92-93.

⁹ On 18 July 1921.

¹⁰ On 20 July 1921.

was published in the *Official Gazette* on 29 July 1921¹¹. On the same day, the heraldic drawing of the greater coat of arms, with the signature of its author, J. Sebestyén de Keöpecz, appeared on the front page of the daily paper entitled *Universul*¹². The heraldic drawings of all the three versions appeared in the *Official Gazette*, however, without signature. The heraldic drawing of the greater coat of arms, with the author's signature, was also presented in the December issue of the journal entitled *Ilustrația*¹³.

The first clause of the law adopting the country coat of arms describes the symbol¹⁴: the coat of arms of the Kingdom of Romania, complemented with the unified sister countries, consists of three superimposed escutcheons.

The great escutcheon: in field Azure, a crowned eagle displayed Or and membered Gules holding in its beak a cross pattée Or with a sharp point at the lower limb, holding in its dexter talon a sword and in its sinister talon a sceptre Or ending in lily – the heraldic eagle of Romania, the symbol of the Romanian kingdom.

On the breast of the eagle there is an escutcheon quarterly, with the symbols of the unified sister countries:

In dexter chief the coat of arms of the principality of the old Wallachia: in field Azure, an eagle Or and membered Gules, holding a cross in its beak, flanked by a sun Or in dexter chief and an increscent of the last Or in sinister chief.

In sinister chief the coat of arms of the old principality of Moldavia (including Bessarabia and Bukovina): in field Gules an aurochs head Sable with a five-pointed star Or between the horns, a five-petalled rose Or on the dexter and a decrescent Or on the sinister¹⁵.

In dexter base the coat of arms of the Banat including the old Romanian Banate of Severin: in field Gules an ashlar bridge on two arches Or (Traian's bridge) issuant from water, thereon a lion rampant Or.

In sinister base the coat of arms of the Grand Principality of Transylvania (including the Criș region and parts of Maramureș): party per fess with a fillet Gules in the middle, an Or beaked eagle Sable issuant from the fess, in field Azure, with a sun Or on the dexter and a decrescent Argent on the sinister. In the base of the quarter, in field Or, seven towers Gules (four and three) with double gables, two windows and gates shut.

Dobruja's coat of arms entrée en point: in field Azure two dolphins urinant respectant Or.

The inescutcheon quartered Argent and Sable is the coat of arms of the ruling Hohenzollern dynasty.

The Romanian steel crown is displayed atop the great escutcheon.

¹¹ Law no. 3.578 dated 23 June 1921: *Lege pentru fixarea stemei României, întregit cu țările surori unite* (Law on the establishment of the coat of arms of the Kingdom of Romania complemented with the unified sister countries), published in the *Official Gazette* (hereinafter: OG) no. 92 issued on 29 July 1921, 3.569-3.573.

¹² *Universul*, XXXIX, no. 169/29 July 1921, front page.

¹³ *Ilustrația – Revistă ilustrată enciclopedică*, vol. X, II, no. 9, December 1921, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ There is an aurochs head figuring in the description, but a bison appears in the drawing. Moldavia's traditional heraldic beast is the aurochs, but after the animal became extinct, according to Polish sources, it was referred to as a bison's head.

The supporters of the escutcheon are two lions Or standing on arabesque Or. Beneath the escutcheon the collar and star of the Order of Carol I is displayed. On a banderole Azure with fringes Or the motto of the Hohenzollern dynasty is displayed in Latin letters Or: *Nihil sine Deo*¹⁶.

All these are placed on a pavilion¹⁷ Purple with fringes Or and ermine lining. A royal crown Or ornamented with precious stones is displayed atop the pavilion.

The second clause of the law defines the forms of the country coat of arms and their usage¹⁸. The symbol described above is the Greater Coat of Arms, the version without the mantle is the Middle Coat of Arms, while the Small Coat of Arms consists of the three superimposed escutcheons with the royal steel crown displayed atop the great escutcheon.

The third clause stipulates the establishment of the Consultative Committee of Heraldry¹⁹.

The fourth quarter of the coat of Arms of the Romanian Kingdom displays the coat of arms of the Grand Principality of Transylvania, as the symbol of one of the „sister countries”. The title of Grand Principality was awarded by Queen Maria Theresa and the coat of arms of Transylvania was augmented accordingly²⁰. The document issued on 2 November 1765 does not describe the coat of arms itself – which was widely known –, only the crown placed atop the escutcheon. There is also a painting of the coat of arms: escutcheon with fillet Gules in the middle, in chief Azure a dexter-looking eagle Sable with spread wings issuant from the division, flanked by a sun-in-splendour Or on the dexter and a personified decrescent Argent on the sinister. In the base, in field Or, seven towers Gules appear, divided four and three. Contrary to the traditions, the moon appears in an inverted position, as a decrescent²¹. In the Romanian coat of arms there appear the elements of Maria Theresa’s coat of arms, together with the decrescent.

¹⁶ Nothing without God.

¹⁷ Actually a mantle appears instead of a pavilion.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ MNL OL, A 57 – *Hungarian Chancery Archives, Libri regii*, vol. 47, 372-374.

²¹ József Keöpeczi Sebestyén mentions that as part of the Austrian-Hungarian Monarchy, the coat of arms of the Hungarian Kingdom containing the symbol of Bosnia – a modification elaborated by himself on the Hungarian side (on the Austrian side the unified coats of arms were created by the Austrian artist of heraldry Hugo Gerard Ströhl) –, displays the version donated by Maria Theresa, replacing the older version that contained the increscent. This may be the reason why the Romanian coat of arms also displays a decrescent.

The coat of arms of Transylvania displaying the eagle issuant, the sun, the crescent and the seven towers has been in use since 1580²². The official description of the elements of the coat of arms and of their meanings appeared in 1659²³.

Administrative coats of arms between the two World Wars

At the change of administration Szeklerland, situated in the south-eastern part of Transylvania, was divided into five counties: Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, and Torda-Aranyos Counties – the last one including the former Aranyos Seat. In the Romanian Kingdom enlarged with new territories the problem of the administrative-territorial units was regulated in 1925²⁴. The counties mentioned above continued existing with minor territorial modifications. The names of Háromszék, Csík and Udvarhely counties were translated into Romanian (Trei Scaune, Ciuc and Odorhei), the name Maros-Torda was changed into Mureș and Torda-Aranyos into Turda.

County coats of arms

The coats of arms of the 71 counties of the Romanian Kingdom were adopted in 1928²⁵. The symbols were created by the Consultative Committee of Heraldry. The town coats of arms were adopted between 1930 and 1936, most of them in 1934, with Royal Decrees.

The Decree adopting the county coats of arms also informs on the principles the Consultative Committee of Heraldry followed during the elaboration of the coats of arms²⁶. Their purpose was to follow both the indications of the late King Ferdinand and the traditions of heraldry. As far as the regions beyond the Carpathians are concerned, they adopted the coats of arms that had been used during the Hungarian administration, removing the elements that referred to Hungarian historical traditions, and replacing them by new ones that evoke the past of the Romanian people. The barriers Gules and Argent, as part of the Hungarian coat of arms, were also removed.

²² According to our present knowledge the coat of arms of Transylvania with all its component parts first appeared on the commemorative lead coin issued in 1580 by Christopher Báthori, Voivode of Transylvania (cf. Szekeres A.I., *A székely címer* [The Szekler Coat of Arms], in Mihály János (ed.), „Jelképek a Székelyföldön – Címerek, pecsétek, zászlók [Symbols in Szeklerland – Coats of Arms, Seals, Flags]”, Miercurea Ciuc, 2011, 15-28; Idem, *Székely jelképek* [The Szekler symbols], Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2013; Idem, *Te Sun and Crescent in the seal of the Szekler community*, in „Acta Siculica 2014-2015”, A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2015, p. 117-129; Idem, *Stema comunității secuiești* [The coat of arms of the Szekler community], in Szekeres A.I., Pál-Antal Sándor, Mihály János, *Simboluri istorice secuiești* [Historical Szekler symbols], Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Harghita, Odorheiu Secuiesc, 2017, p. 11-70.

²³ Szilágyi Sándor (szerk.), *Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. (1658-1661)*, Budapest, 1887, 291, p. 310.

²⁴ *Royal Decree no. 2.465* issued on 25 September 1925, published in „OG” No. 220 on 7 October 1925.

²⁵ *Royal Decree no. 2079* issued on 1 August 1928, published in „OG” No. 222 on 6 August 1928, 8.278-8.283.

²⁶ *Memoriu asupra stemelor județelor*, 8.282-8.283.

After the presentation of the general principles, the text provides detailed explanation on the modifications carried out on the coats of arms, grouping them into regions. In the present paper only the counties that administered parts of the Szeklerland are highlighted, all belonging to the „territories beyond the Carpathians”. As far as Ciuc County is concerned, they retained the old coat of arms with two modifications: in the second field the Hungarian double cross was changed into a simple cross, and in the third field the guard-houses standing on the Romanian border were replaced by a Roman eagle.

The Hungarian soldier was removed from the second field of Mureş County's old coat of arms²⁷.

As far as Odorhei and Trei Scaune Counties are concerned, the old coats of arms were adopted without modifications.

As far as Turda County is concerned, they replaced the old coat of arms, which displayed King Saint Ladislaus of Hungary²⁸, with another one representing Horea's national revolt²⁹.

This part also contains the names of the Committee members that signed the document: M. Seulescu (president), Const. Moisil, I.C. Filitti, Al. Crăsnaru, Virg. Drăghiceanu, Z. Păclişanu (members), Iuliu Tuduceanu (secretary).

All the county coats of arms had escutcheons of mediaeval French shape.

The coat of arms of Odorhei County

Escutcheon quartered Argent and Azure. In the first and the fourth fields five small crosses Azure are displayed in saltire, while the second and third fields display a three-towered castle Argent, the middle tower is taller with a cross Argent on the top flanked by decrescent Or on the dexter and sun Or on the sinister³⁰.

According to the description the coat of arms symbolises the faith battles fought by the inhabitants of the county and the castles for defence. It is the heraldised³¹ old coat of arms³².

The coat of arms of the former Udvarhely County resembles the one in use before 1876 symbolising Udvarhely Seat, but the latter displays five Byzantine crosses Gules instead of Azure in the first and fourth fields Argent. In the field Azure of the second and third quarters a double cross Or is displayed on each of the taller middle towers of the three white buildings with three towers Gules, while the sun flanking them on the dexter is Or and the crescent on the sinister is Argent.

²⁷ Actually, it is about the second field of the coat of arms of Maros-Torda county. The so-called Hungarian soldier is King Saint Ladislaus.

²⁸ See the previous footnote.

²⁹ The inescutcheon of the coat of arms of the town of Turda was changed: the barry of Gules and Argent was changed into the Romanian tricolour in Turda county's coat of arms.

³⁰ In the documents found in the Archives there is also another representation of the coat of arms where the cross on the castle displayed in the second and third fields is Or, the castle stands on soil Vert, the sun and the crescent appear in different order: the sun on the dexter and the crescent on the sinister.

³¹ The term „heraldisation” does not appear in the dictionary. It refers to the correction of the mistakes concerning the rules of heraldic design.

³² *OG*, no. 222/1928, p. 8.280.

The coat of arms of Ciuc County

The first field of the escutcheon quartered Argent and Gules displays a sun Gules, the second field displays a crescent Argent lying below a cross Or, the third field shows an eagle Sable holding a bolt of lightning Argent in its talon, while the fourth one shows four fir trees Vert atop four mounts Sable. The inescutcheon displays the Virgin Mary with the child Jesus in her lap sitting on a throne placed on crescent Argent lying on a globe Sable in field Azure.

The description is followed by the following remark: it symbolises that the Romanian realm has taken root in this county rich in forests, patronised by the Virgin Mary. The modified old coat of arms.

Compared to the coat of arms of the former Csík County and to the coat of arms of Csík, Gyergyó and Kászón Seat, which was in use before 1876, it can be remarked that the new coat of arms preserved the original quartered escutcheon with the inescutcheon, but in the first quarter the sun Or in field Azure was replaced by sun Gules in field Argent, the field Gules of the second quarter remained unchanged, but the double cross was changed into a simple Latin cross. The houses and barriers symbolising the border crossing points at the Gyimes and Piricske passes and the three rivers flowing on the flanks of the mountains (the Mureş, the Olt and the Târnava Mare) displayed in the third quarter were replaced by a Roman eagle Sable holding a bolt of lightning. The fourth quarter was rightly „heraldised”, colour was not put on colour. The figure of the Virgin Mary holding the child Jesus in her arms in the inescutcheon was displayed according to the traditions of eastern Christian iconography.

The coat of arms of Trei Scaune County

Armoured arm Argent holding a sword Argent with heart Gules stabbed on the blade in field Azure, flanked on the dexter by sun in splendour Or and on the sinister by crescent Argent surrounded by three six pointed stars Or.

Explanation: the old coat of arms of the county³³.

The old coat of arms of Háromszék County was actually preserved.

The coat of arms of Mureş County

Tree fruited with apples Or standing on mount Vert placed on escutcheon Gules with two narrow bars Or. Over the tree an eight-pointed star Or is displayed.

According to the official explanation the coat of arms symbolises a county rich in fruit, crossed by the two Târnava rivers. The modified old coat of arms³⁴.

The coat of arms was inspired from the dexter side of the coat of arms of the former Maros-Torda County, which had been in use since 1878. The dexter side of the coat of arms – King Saint Ladislaus standing on soil Vert scattered with coins Or, holding in the dexter hand a flag Or and Azure and in the sinister hand a mace lowered to the ground in field Gules – was fully removed. The field of the new coat of arms is Gules instead of Azure, the three bars Argent were replaced by two fesses Or, and the six-pointed star was replaced with a star with eight rays. The county was named after river Mureş, but in the coat of arms – according to the explanation –, only the two Târnavas are presented.

³³ OG no. 222/1928, p. 8281.

³⁴ *Ibidem*.

The coat of arms of Turda County

Escutcheon Or with inescutcheon parted per fess Azure, Yellow (Or) and Gules hanging from eradicated oak tree Vert³⁵.

According to the explanation: the coat of arms symbolises the idea of national unity planted into the Romanians' hearts by the great Ruler – Prince Michael the Brave –, assassinated near Turda³⁶.

The coat of arms of the county was inspired neither from the coat of arms of Torda-Aranyos County, nor from that of Maros-Torda County, but – probably due to a misunderstanding –, from the coat of arms of the town of Torda, renewed and enforced by royal donation in 1911. The olive tree standing on mount Vert was replaced by eradicated oak tree, and the inescutcheon displays the Romanian national colours (Gules-Or-Azure) instead of the Gules-Argent bars of the Árpád dynasty. The Hungarian coat of arms was transformed into a Romanian symbol.

Town coats of arms

Similarly to the county coats of arms, the coats of arms of towns were adopted with Royal Decrees, however, no longer with one single Decree, but grouped. From among the coats of arms in Szeklerland, the coat of arms of Târgu Mureş was the first to be legalised among the coats of arms of twenty county towns in 1930³⁷. The coats of arms of Miercurea Ciuc and Odorheiu Secuiesc were adopted with a Royal Decree specifying the coats of arms of thirty-five county towns and two other towns, also in 1930³⁸. The coat of arms of Sfântu Gheorghe was adopted together with the coats of arms of sixteen county towns and one other town in 1931³⁹. The coats of arms of Gheorgheni and Târgu Secuiesc were adopted with a Royal Decree legalising the coats of arms of fifteen towns in 1934⁴⁰.

Similarly to the county coats of arms, the coats of arms of towns were uniformly represented in triangular escutcheons; Argent mural crown was used to indicate the rank of the settlement. In the case of big county towns a mural crown with seven towers, in the case of smaller county towns a mural crown with five towers, and in the case of other towns a mural crown with three towers was placed on the escutcheon.

The coat of arms of Târgu Mureş

Armoured arm Argent holding a sword with hilt Or and blade Argent stabbed through heart Gules in escutcheon Azure; in dexter chief of the escutcheon a scale in balance Or can be seen. A mural crown with seven towers is lying on the escutcheon.

³⁵ In the description the word „yellow” is used, while in the drawing preserved in the Archives tincture Or appears.

³⁶ *OG* no. 222/1928, 8281.

³⁷ *Royal Decree no. 5.857* issued on 29 July 1930, published in „OG” no. 171 on 2 August 1930.

³⁸ *Royal Decree no. 2.935* issued on 11 August 1930, published in „OG” no. 186 on 21 August 1930, 7.090-7.092.

³⁹ *Royal Decree no. 2.856* issued on 3 August 1931, published in „OG” no. 182 on 8 August 1931.

⁴⁰ *Royal Decree no. 3236* issued on 28 November 1934, published in „OG” no. 279 on 3 December 1934.

Explanation: the old coat of arms, complemented with the symbol of the old legislation seat of the town⁴¹.

The old coat of arms of the town was slightly modified, the sword stabbed not only a heart but also a bear's head; the balance in dexter chief appeared as a new element.

The coat of arms of Miercurea Ciuc

In escutcheon Or three roses Gules with stem and leaves Vert grow from heart Gules. A mural crown with five towers is lying on the escutcheon.

Explanation: the heraldised old coat of arms⁴².

According to the tradition, in the coat of arms of the town three blue forget-me-nots grew from the heart and transformed into roses. The field of the escutcheon was Argent.

The coat of arms of Odorheiu Secuiesc

Armoured arm Argent holding a sword Argent stabbed through heart Gules in escutcheon Azure, surrounded with four six-pointed stars Or. A mural crown with five towers is lying on the escutcheon.

Explanation: the heraldised old coat of arms⁴³.

In the former coat of arms the sword stabbed a crown, a heart and a bear's head.

The coat of arms of Gheorgheni

In the first field of the escutcheon split with Azure and Gules there floats a torn-out fir tree Argent, in the second field a torn-out oak Or. A mural crown with three towers is lying on the escutcheon.

Explanation: it symbolizes the richness in forests of the area⁴⁴.

In the field Azure of the former coat of arms there appeared a fir tree Vert standing on triple mount Vert, with a sun-in-splendour Or on the dexter and a personified crescent Argent on the sinister.

The coat of arms of Târgu Secuiesc

In field Azure, on soil Vert, a cart transporting three wheatears is pulled forward by two horses next to each other⁴⁵. The outer horse is ridden by a man with a hat, raising his whip. The entire heraldic charge is Argent. A mural crown with three towers is lying on the escutcheon.

Explanation: the old coat of arms.

In the coat of arms of the town conferred by Franz Joseph I in 1909 there appeared the cart pulled by two horses in field Azure, on soil Vert, but it had a coating Or, just like the three wheatears, which have to be represented with Or from the start, and the postman blowing the horn on horseback. The escutcheon is divided, in the

⁴¹ *OG no. 1930/171*, p. 6.287.

⁴² *OG no. 1930/186*, p. 7.091.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *OG no. 1.934/279*, p. 7.634.

⁴⁵ In the official coat of arms description it appears incorrectly that the cart is pulled by the horses towards the left, as the coat of arms is always described from the angle of the knight holding the shield, thus the cart is moving forward, that is towards the right.

field Gules of the escutcheon chief there appeared a cannon Or, alluding to the battles of 1848-1849, to Áron Gábor's cannon casting in Kézdivásárhely.

The coat of arms of Sfântu Gheorghe

In escutcheon Azure castle wall Argent with gables and three towers, out of which the two peripheral ones are also with gables, the pointed top Gules of the middle one ends in a cross Argent. The castle gate and the windows of towers are closed. In dexter corner there is a sun Or, in sinister corner there is a crescent Argent. The heraldic charge is lying on a terrace Sable. In the base corner of the escutcheon there is a medal Or with the image of Christ and the circumscription „Christus spes mea”⁴⁶. The escutcheon is covered by a five-towered mural crown Argent.

Explanation: the heraldised old coat of arms⁴⁷.

In the archival material of the Consultative Committee of Heraldry⁴⁸ from the Central Historical Department⁴⁹ Bucharest, of the National Archives of Romania, in the case of Sfântu Gheorghe the file contained the heraldic painting submitted by the town administration⁵⁰. The Consultative Committee of Heraldry sent a questionnaire to the territorial-administrative units, inquiring about the local heraldic and sigillographic traditions⁵¹. The town administration of Sfântu Gheorghe submitted its claim, requesting the former official coat of arms unchanged. The annexed heraldic painting is the identical copy of the coat of arms designed by mayor Ferenc Gödri, conferred to the town by Franz Joseph I in 1897⁵². The Consultative Committee of Heraldry modified the coat of arms. Not only were the escutcheon and the crown endowed with the shape uniform in the country; according to the explanation, the coat of arms was „heraldised”. The expression should refer to the correction of heraldic mistakes, however, in our case we experience a high degree of encroachment. The triple mount Vert was replaced by a terrace Sable, conferring the coat of arms a mournful impression. We can see by no means the tower of the fortified church as in the former coat of arms, but the onion dome tower characteristic of Orthodox churches. There is a cross on it and not a sphere as on the Reformed church. The tower clock is also missing, instead, a closed, round window can be seen. I highlight this because we are on the Eastern border of Western Christianity and culture, to the East and to the South – beyond the Carpathians –, there are no tower clocks. The image of Christ was placed into the medal, which can be explained with the circumscription „Christus spes mea”,

⁴⁶ „Christ is my hope”.

⁴⁷ *OG 1931/182*, 6.626.

⁴⁸ Fond 3 - *Comisia Consultativă Heraldică*, inventory number: 1.066.

⁴⁹ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale.

⁵⁰ Dossier no. 70 – *Trei Scaune* – file Háromszék, document no. 1: coat of arms painting on cardboard, with a reference number on its back: 8.041/1931.

⁵¹ Maria Dogaru, *Din heraldica României* [From the Heraldry of Romania], Bucharest, Editura JIF, 1994, p. 90.

⁵² Painted on cardboard with water-based paint, it is an identical copy of the coat of arms figuring in the deed of gift preserved in the Székely National Museum (historical department, inventory no. 1.919/47), painted by Ernst Krahl. This drawing is slightly more vivid in its colours than the one figuring in the deed of gift. Based on the style of the inscription below it it is highly probable that it was painted by József Sebestyén Keöpeczi.

however, a representation of Christ known in Orthodox iconography was applied. To sum up, the coat of arms of the town was orthodoxised.

Conclusions

After the change of power the references to Hungary were removed from the coats of arms, what is more, the coat of arms of Turda County was entirely Romanianised, however, more to the East, Szekler symbols were still preserved.

The coat of arms of Trei Scaune County was preserved in its entirety, it was only edited in accordance with the template of the age. The coat of arms of Udvarhely Seat, then County mostly survived into the coat of arms of Odorhei County, the sun and the moon pair in any case, only in reverse order. The coat of arms of Csík, Gyergyó and Kászón Seats, then Csík County was partly transposed into the coat of arms of Ciuc County, but the sun – albeit not with coating Or but Gules –, and the moon crescent remained. In the case of Mureş County, the apple tree as well as two straight lines instead of the three wavy lines – the rivers Mureş, Târnava Mică and Niraj –, survived from the 1753 coat of arms of the former Maros Seat into the 1878 coat of arms of Maros-Torda County. After the change of power Târgu Mureş preserved its old coat of arms, slightly altered and augmented, but the heraldic charge of the old Szekler coat of arms survived. Odorheiu Secuiesc preserved its old coat of arms also in the interwar period, with a slight modification. At the change of power the coat of arms of Sfântu Gheorghe conferred in 1897 was roughly modified, however, the pair of the sun and moon crescent in field Azure survived. To sum up the changes in the coats of arms of territorial-administrative units, it can be stated that the old Szekler coat of arms survived from the symbol of the former Háromszék Seat into the coat of arms of Trei Scaune County and it also survived in the coats of arms of Târgu Mureş and Odorheiu Secuiesc. The sun-moon pair forming the new Szekler coat of arms survived in the coat of arms of Sfântu Gheorghe and it also figured in the coat of arms of the former Ciuc County.

Although indirectly, the sun-moon pair symbolizing the Szeklers, as part of the coat of arms of Transylvania, was included in the coat of arms of Romania sanctioned by law in 1921, and also in the coat of arms of the country adopted in 1992 and augmented in 2016.

List of illustrations:

Fig. 1 – The greater coat of arms of the Kingdom of Romania – 1921. Painting by József Sebestyén Keöpeczi (National Archives of Romania, Central Historical Department – Bucharest, Fond 3, *Consultative Committee of Heraldry*, I 1.066/1).

Fig. 2 – Heraldic drawing of the greater coat of arms of Romania on the front page of the „Universul” daily paper (29 July 1921) with the signature J. Sebestyén de Keöpecz.

Fig. 3 – The small coat of arms of the Kingdom of Romania – 1921. Painting by József Sebestyén Keöpeczi (I 1066/1).

Fig. 4 – The coat of arms of Udvarhely Seat – 1757 (Hungarian National Archives, MNL OL, B2, *Acta Generalia*, no. 101/1757).

Fig. 5 – The coat of arms of Udvarhely County – 1878 (apud Hoppál Dezső, *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei*, Budapest, Cartographia, 2001, 137).

Fig. 6 – The coat of arms of Odorhei County – 1928 (I 1.066/47).

Fig. 7 – The coat of arms of Csík, Gyergyó and Kászón Seats – 1793 (MNL OL, B2, *Acta Generalia*, no. 1.123/1779).

Fig. 8 – The coat of arms of Csík County – 1878 (Hoppál, 45).

Fig. 9 – The coat of arms of Ciuc County – 1928 (I 1.066/22)

Fig. 10 – The coat of arms of Háromszék Seat – 1832 (on the headquarters of the Seat, photo: Szekeres Attila István).

Fig. 11 – The coat of arms of Háromszék County – 1878 (Hoppál, 63).

Fig. 12 – The Coat of arms of Trei Scaune County – 1928 (I 1.066/70).

Fig. 13 – The coat of arms of Maros-Torda County in the Libri Regii – 1878 (MNL OL, A57, K19, 68/465).

Fig. 14 – The coat of arms of Mureş County – 1928 (I 1066/43).

Fig. 15 – The coat of arms of Torda-Aranyos County in the Libri Regii – 1878 (MNL OL, A57, K19, 68/505).

Fig. 16 – The coat of arms of Turda County – 1928 (I 1066/72).

Fig. 17 – The coat of arms of Marosvásárhely – 1616 (Romanian National Archives, Mureş County Department, *Primăria Tg. Mureş, Scrisori privilegiate*, no. 25/1616 – photo: Pál-Antal Sándor).

Fig. 18 – The coat of arms of Târgu Mureş – 1930 (I 1066/43b).

Fig. 19 – The coat of arms of Csíkszereda – reconstitution (by Szekeres Attila István).

Fig. 20 – The coat of arms of Miercurea Ciuc – 1930 (apud Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Bucureşti, Editura JIF, 1994, pl. XXXVII, f. 158).

Fig. 21 – The coat of arms of Székelyudvarhely – reconstitution (by Mihály János).

Fig. 22 – The coat of arms of Odorheiu Secuiesc – 1930 (I 1066/47b).

Fig. 23 – The coat of arms of Gyergyószentmiklós – 1890 (apud Hugo Gerard Ströhl: *Österreichisch-Ungarische Wappenrolle*, Verlag von Anton Schroll & Co, Wien 1890).

Fig. 24 – The coat of arms of Gheorgheni – 1934 (apud Maria Dogaru, *op. cit.*, pl. XXXVII, fig. 159).

Fig. 25 – The coat of arms of Kézdivásárhely – 1909 (Hungarian National Archives, MNL OL, A57, K19, 71/1014).

Fig. 26 – The coat of arms of Târgu Secuiesc – 1934 (apud Maria Dogaru, *op. cit.*, pl. LXXXII, f. 337).

Fig. 27 – The coat of arms of Sepsiszentgyörgy – 1897 (Székely National Museum, Historical Department, 47-1919).

Fig. 28 – The coat of arms of Sfântu Gheorghe – 1931 (apud Maria Dogaru, *op. cit.*, pl. LXXXII, f. 336).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

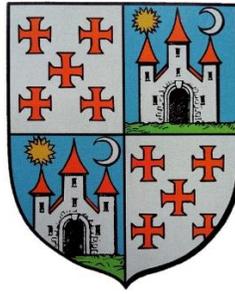

Fig. 5

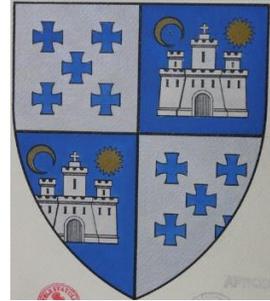

Fig. 6

Fig. 7

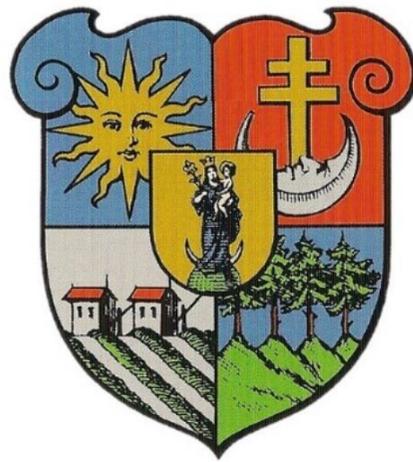

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

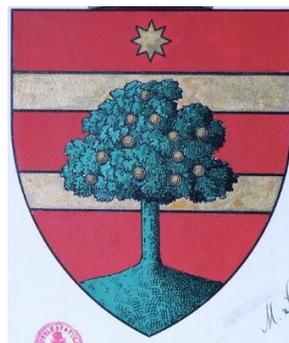

Fig. 14

Fig. 15

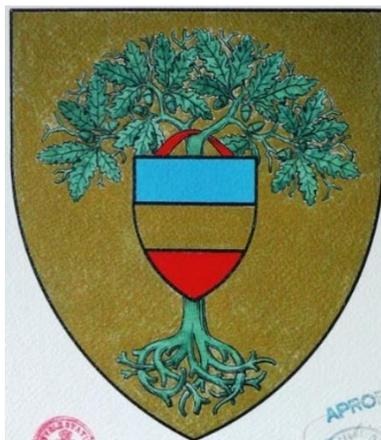

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

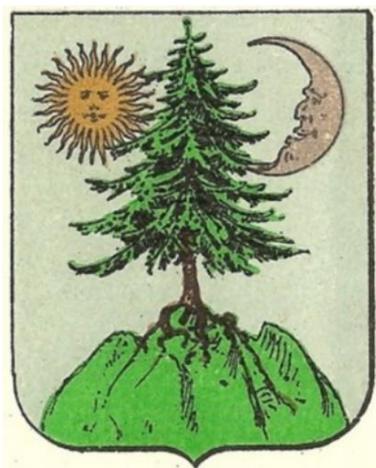

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

MONITORIZAREA DE CĂTRE BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI A EXPORTULUI DE MĂRCI POȘTALE ÎN PERIOADA 1933-1947

CRISTIAN-ANDREI SCĂICEANU¹

MONITORING BY NATIONAL BANK OF ROMANIA TO THE POSTAGE STAMPS EXPORT BETWEEN 1933-1947

ABSTRACT

The article presents how the authorities have included between 1933 and 1947 the postage stamps in the currency category and also the consequences of such an approach. Based on the documents from the BNR archive, the author shows the regulations that have been the basis for BNR monitoring the postage stamps export and the concrete measures taken by the central bank in this regard, including organizational ones. So, within the National Bank of Romania were created organizational structures having as service duties a careful and rigorous monitoring of foreign exchange of postage stamps.

Keywords: postage stamps, philately, National Bank of Romania, export, legislation.

Devizele (din fr. *Devises*) sunt „documente de credit și de plată (cambii, cecuri etc.) emise în valută străină și pe baza cărora beneficiarul obține o anumită cantitate de valută dintr-o altă țară; mijloc de plată în valută străină”². În anumite situații un stat poate apela la instrumente de control al circulației devizelor pe teritoriul său atunci când se apreciază că situația existentă impune astfel de măsuri. Controlul devizelor poate avea, de la caz la caz, diverse forme, dar în general vizează unele restricții de utilizare a devizelor pentru limitarea eventualelor inconveniente ce pot afecta economia unui stat în anumite momente³.

Printre documentele denumite generic devize intră și mărcile poștale, iar primul caz pe care l-am întâlnit legat de controlul exportului de timbre este cel al Germaniei. Situația economică a acestei țări la sfârșitul Primului Război Mondial era destul de gravă și în aceste condiții s-au impus restricții, printre altele și la libera

¹ Consultant strategie, doctor în istorie, Cancelaria Băncii Naționale a României – București; e-mail: cristianscaiceanu@gmail.com.

² Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2009.

³ Există prevederi chiar în sfera dreptului internațional care fac referiri la controlul devizelor în România. Astfel, Tratatul de Pace din 10 februarie 1947 dintre România și Puterile Aliate și Asociate menționa într-unul din aliniatele art. 24 posibilitatea existenței unui control al devizelor în țara noastră (*Monitorul Oficial*, nr. 199 din 30 august 1947).

circulație a devizelor, inclusiv a mărcilor poștale⁴. O dovadă în acest sens este controlul devizelor realizat și prin verificarea corespondenței poștale externe.

În țara noastră primele măsuri luate pentru reglementarea circulației devizelor sunt cuprinse în *Legea pentru comerțul cu devize* din 1 octombrie 1932. Conform prevederilor acestei legi, Banca Națională a României era autorizată să facă controalele necesare, atât la nivelul firmelor, cât și la cel al persoanelor particulare. Încălcarea dispozițiilor legii era considerată contravenție și se pedepsea, după caz, cu amendă sau închisoare. Pentru ducerea la îndeplinire a prevederilor legii în centrala Băncii Naționale a României s-a înființat *Inspectoratul Devizelor și al Schimbului cu Străinătatea*. Structura nou înființată avea printre atribuții autorizarea plății mandatelor poștale externe și a operațiunilor filatelice de import-export⁵. În consecință, la începutul anului 1933 s-au luat de către Banca Națională a României primele măsuri pentru controlul exportului de mărci poștale prin corespondență privată. Confruntându-se cu reacții negative atât în țară, cât și peste hotare, banca centrală a dat dovadă de flexibilitate și a renunțat, prin Ordinul nr. 34.260/20 din mai 1933, emis de Oficiul de Control al Devizelor, la măsurile anunțate inițial⁶. În martie 1938, pe fondul instaurării în România a unui regim autoritar, se revine la restricțiile referitoare la exporturile de mărci poștale efectuate de către filateliștii amatori, cărora li se stabilea un plafon de 2.000 lei lunar în limita căruia puteau să facă operațiuni de export fără autorizarea Băncii Naționale a României. Pentru a promova vânzarea colitelor *Pentru înzestrarea Armatei*, puse în circulație în 1940, Direcțiunea Generală PTT (DGPTT) a obținut de la BNR, în mod excepțional, ca expedierea acestor colite în străinătate să se facă fără restricții din partea băncii centrale, numai prin intermediul DGPTT. Poșta a stabilit un plafon de 10.000 lei pentru filateliștii înscriși în societăți filatelice autorizate și 1.200 lei pentru orice particular. Timbrele puteau fi expediate în străinătate numai prin scrisori recomandate, depuse direct la oficiile PTT care au primit instrucțiuni în acest sens⁷.

Alte reglementări importante referitor la exportul de mărci poștale sunt cuprinse în prevederile Decretului-Lege nr. 668/1940 pentru promulgarea Legii nr. 178/1940 privind schimburile cu străinătatea⁸, în Legea nr. 285/1947 pentru modificarea și completarea unor dispozițiuni din Legea pentru comerțul de devize din 1 octombrie 1932 și a altor legi pentru reglementarea schimbului cu străinătatea⁹. Mai

⁴ Măsurile luate nu au reușit nici pe departe să rezolve situația, astfel încât Germania se va confrunta în următorii ani cu o criză economică de proporții, în care inflația a atins cote astronomice.

⁵ Pentru contextul economic care a determinat apariția aceste legi, vezi George Virgil Stoenescu (coord.), Elisabeta Blejan, Brândușa Costache, Adriana Iarovici, *Regimul valutar în România 1929-1939. Rezerva internațională a B.N.R. 1920-1944*, București, Banca Națională a României, 2007.

⁶ Pentru detalii privind aceste aspecte, vezi pe larg rolul BNR în exportul de mărci poștale la Cristian Andrei Scăiceanu, *Istoria mișcării filatelice din România*, București, Editura Oscar Print, 2011, p. 425-428.

⁷ *Schimb de mărci „Înzestrarea Armatei” prin scrisori*, în „Revista Societății Filatelice Române”, IV, nr. 3, martie 1940.

⁸ Publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 53/1940.

⁹ Publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 186 din 15 august 1947.

trebuie precizat faptul că în urma acordului încheiat cu Direcțiunea Generală a PTT și în baza Jurnalului Ministerului de Finanțe nr. 7.382 din 23 noiembrie 1947 mărcile poștale, uzate sau neuzate, sunt considerate devize.

În anii celui de Al Doilea Război Mondial, pe baza dispozițiilor legale, trimiterea de valori prin scrisori simple era interzisă. Expedierea mărcilor poștale, uzate sau neuzate, se putea face doar prin scrisoare recomandată și numai cu aprobarea Inspectoratului Devizelor din Banca Națională a României. Această măsură avea scopul de a facilita identificarea trimiterii poștale și a expeditorului. Exportul mărcilor poștale se putea face numai cu obligația de a importa mărci poștale străine sau devize forte, de aceeași valoare. Evidența acestor schimburi se realiza la „cartotecă”, în cadrul unor structuri din BNR care puneau la dispoziția celor interesați formulare tipizate¹⁰. Plicul conținând mărcile poștale exportate, după verificarea și sigilarea lui de către BNR, era înmănat expeditorului, care-l depunea la oficiul poștal. Organele poștale aveau obligația să trimită plicul sigilat, împreună cu formularele însoțitoare, la *Censura Corespondenței Externe*. Similar, la sosirea în țară a corespondenței externe, organele de cenzură aveau obligația trimiterii la Inspectoratul Devizelor din Banca Națională a României a scrisorilor care conțineau mărci poștale. Aici erau invitați destinatarii trimiterii pentru completarea formularelor necesare, iar după aprobarea importului plicul era remis organelor de cenzură, de unde, prin intermediul Poștei, ajungea la destinatar. Trimiterile refuzate de destinatari erau înapoiate în țara de origine.

Solicitantul unui export de mărci poștale trebuia să completeze un formular special elaborat de BNR, care însoțea ulterior plicul cu mărcile trimise. Totodată, solicitantul exportului trebuia să completeze și un alt formular, numit „cartotecă”, prin care-și lua obligația ca în termen de 3 luni de la data înregistrării cererii să importe mărci poștale străine de valoare egală. Funcționarii BNR aveau obligația să verifice dacă timbrele din plic corespundeau cu cele specificate în formulare. Pentru evaluarea trimiterilor se utilizau prețuri minimale pentru mărcile poștale, fixate de către BNR prin Inspectoratul Devizelor și care se actualizau periodic. Exportatorul avea libertatea de a majora valoarea minimă stabilită de BNR. După verificarea trimiterii se dădea aprobarea, se sigila plicul pe care se menționa: „liberat autorizația Nr.....B.N.R.”, urmată de semnăturile autorizate să angajeze exportul.

La importurile de mărci poștale procedura era similară. Toate plicurile bănuite că ar conține mărci poștale trebuiau reținute la oficiile poștale de destinație. În astfel de situații, funcționarii Poștei aveau obligația să invite la sediul oficiului poștal pe destinatar și pe delegatul BNR, care urmau să asiste la deschiderea plicului de către organele poștale. Dacă se constata că în plic se aflau mărci poștale, se verifica dacă timbrele din trimiterea poștală sunt cele cuprinse în factura sau nota expeditorului, care trebuia să însoțească scrisoarea, și apoi plicul era transmis delegatului BNR. Urma prezentarea destinatarului la sediul BNR pentru solicitarea autorizației de import, pe un formular tipizat. În cazul unui import în compensare, ca urmare a

¹⁰ Pentru detalii privind evidența operațiunilor de import-export mărci poștale, vezi la Banca Națională a României, Secretariat, *Normative-Instrucțiuni de serviciu, Serviciile Aur, Import, Export, Relațiuni cu străinătatea, Restricțiuni pentru asigurarea stabilității monetei românești*, p. Aur. Dev. 59 rev. 5 - rev. 11.

unui export anterior, se făcea mențiunea „scăzut la cartoteca nr...”, după care se elibera plicul destinatarului împreună cu formularele respective. Pe factură se făcea mențiunea „epuizat cu aprobarea nr... val...”. Atunci când importul era anticipat, pe formulare și pe factură trebuia făcută mențiunea „Aprobat importul anticipat nr..., în val. de Sfr..., Fr.frs..., Lei... etc.”. În baza unui import anticipat destinatarul din România putea exporta în compensație, fără a i se mai lua obligația la cartotecă, caz în care se punea următoarea rezoluție: „Aprobat exportul de mărci în val. de...în compensația importului anticipat nr...”. Se făcea mențiunea și pe factura importului anticipat, astfel încât aceasta să nu mai poată fi utilizată pentru un alt export în compensație.

Filateliștilor amatori li se fixa un plafon de 200.000 lei în limita căruia puteau face exporturi de mărci poștale, cu respectarea procedurilor arătate mai sus. În cazurile în care un filatelist putea demonstra că plafonul nu-i este suficient pentru schimburile de mărci poștale necesare completării colecțiilor proprii, acesta putea solicita majorarea plafonului. După o verificare temeinică, Banca Națională a României putea acorda o majorare de plafon, în situațiile justificate.

Solicitanții care dețineau firme al căror obiect de activitate declarat era „comerțul de filatelie” nu erau supuși unor plafoane lunare, putând exporta oricâte timbre doreau, cu respectarea normelor de export în vigoare. Evaluarea mărcilor poștale exportate era calculată după valoarea nominală a timbreleor atâta timp cât acestea aveau putere de francare. Pentru timbrele care fuseseră retrase din circulație Banca Națională a României întocmea periodic liste de prețuri în conformitate cu tendințele pieței filatelice. Pentru operațiunile cu caracter filatelic Banca Națională a României putea apela la concursul unor filateliști „de încredere”.

În 1946, compartimentul filatelic din cadrul Inspectoratului Devizelor funcționa în Palatul Chrissoveloni, din strada Lipscani nr. 18, la etajul IV și era condus de Vasile Seceleanu¹¹. Presa filatelică a epocii îl considera „un vechi filatelist”¹². Nu am întâlnit alte date care să confirme pasiunea pentru filatelie a funcționarului bancar. Fără îndoială însă că acesta avea un minimum de cunoștințe necesare îndeplinirii unei sarcini de serviciu deloc ușoară. Reglementările Băncii Naționale a României privind desfășurarea comerțului exterior cu mărci poștale au fost întâmpinate, în general, cu nemulțumire de mediile filatelice. De aceea este curioasă simpatia cu care îl prezenta presa filatelică pe Seceleanu. Putem să considerăm aceasta drept un act de „import anticipat”? Adică filateliștii bucureșteni l-au primit cu bunăvoință pe cel care urma să le controleze exporturile de mărci poștale, cu speranța unei atitudini binevoitoare a acestuia. Această practică a fost intens folosită de organele de presă ale filateliștilor români. Sunt numeroase situațiile în care numirea unor persoane în anumite funcții era salutată cu bucurie și speranță de filateliști, aducându-i-se elogii, dar uneori și plusând prin aprecieri de genul „un cunoscut filatelist”, „vechi filatelist” sau „prieten al filateliștilor”. Pe măsură ce solicitările, îndreptățite sau nu, ale filateliștilor nu au

¹¹ Vasile I. Seceleanu (1913, Nazarcea, jud. Constanța - ?). După absolvirea în 1937 a Academiei Comerciale din București, Secția Administrativă, a fost angajat funcționar la Banca Românească, iar din noiembrie 1938 și până la pensionare, în 1966, a lucrat la Banca Națională a României în sectorul relațiilor cu străinătatea.

¹² Vezi Cr.A. Scăiceanu, *op. cit.*, p. 426.

fost rezolvate de cel în cauză, acesta devenea „dușmanul filateliștilor”. Bănuim și în cazul Seceleanu o atitudine similară.

Circulara BNR nr. 747 din 11 septembrie 1947 precizează condițiile efectuării operațiunilor de import-export de mărci poștale, preluând prevederile unei circulare mai vechi (nr. 1.085 din 9 decembrie 1946) și adaptându-le ca urmare a stabilizării monetare din 15 august 1947¹³. Noua circulară stabilea, printre altele, o taxă de 2% din valoarea mărcilor poștale exportate, prețul diverselor formulare puse la dispoziție, cursul de vânzare al leului în capitale din Europa, Asia și SUA, precum și prețurile minimale ale unor serii de mărci poștale emise în perioada 1939-1947.

Analizând sistemul de schimb filatelic cu străinătatea derulat prin intermediul Băncii Naționale a României, remarcăm următoarele aspecte:

Banca Națională a României a avut anumite atribuții în desfășurarea acestei activități ca urmare a prevederilor conținute de legislația vremii și generate de situația politică și economică existentă. Analiza fenomenului în afara acestui context ar fi o eroare. Nu există argumente care să susțină un interes al BNR în domeniu, așa încât putem considera că implicarea instituției în exportul de mărci poștale nu a fost, în nici un caz, dorința băncii, ci doar o atribuție generată de efectul legii.

Este adevărat faptul că o parte a filateliștilor a fost nemulțumită de rigorile la care erau obligați să se supună, dar acestea îi vizau doar pe cei care, prin natura activității de schimb filatelic cu străinătatea, puteau fi asimilați unor exportatori, fie ei și de mărci poștale.

Banca Națională a României a dat dovadă de mare flexibilitate în aplicarea măsurilor restrictive, fie renunțând temporar la ele – cazul din 1933 –, fie prevăzând în propriile regulamente posibilitatea majorării plafonul lunar de schimb în cazurile bine justificate.

Sistemul de evidență al mărcilor poștale intrate și ieșite din țară prin schimbul individual cu străinătatea, pus la punct de către Banca Națională a României în anii celui de Al Doilea Război Mondial, a fost folosit cu succes și în perioada comunistă. Din anul 1958, când a fost înființată *Asociația Filateliștilor din România*, acesta a trecut în administrarea noii organizații, fiind folosit până la începutul anilor '90.

Banca Națională a României a dat dovadă de tact și discreție în aplicarea măsurilor ce reglementau operațiunile de import-export de mărci poștale, evitând situațiile neplăcute care puteau să apară într-o lume plină de orgolii, cum era cea a filateliștilor. Astăzi, plicurile care au trecut prin acest sistem au devenit piese filatelice rare și apreciate de către filateliști.

Banca Națională a României a aplicat în mod eficient măsurile de reglementare a schimbului filatelic cu străinătatea, astfel încât verificările efectuate de Serviciul Special de Informații (SSI) în anul 1940, privind traficul de valută, nu au evidențiat niciun filatelist printre cele 36 de persoane depistate că au încălcat dispozițiunile legii devizelor¹⁴.

¹³ Banca Națională a României, *Colecția de circulare a B.N.R.*, p. 1.169-1.174.

¹⁴ Urmărind acțiunile de trafic de valută și contravenții la legea devizelor, SSI ajunge la concluzia că asupra unei mari părți din depozitele de bani aflate în străinătate se dau dispoziții de plată de către proprietarii acestora aflați în România, la băncile respective, către terțe persoane. Prin interceptarea corespondenței bănuite a conține astfel de dispoziții s-au putut

Prin reglementările impuse filateliștilor li s-a asigurat o oarecare protecție în cazurile în care partenerul extern de schimb nu a mai trimis timbrele în contrapartidă. Înregistrarea unui export de mărci poștale la Banca Națională a României putea fi folosită de filatelistul păgubit în susținerea unei reclamații adresată poliției din orașul de reședință al partenerului din străinătate.

identifica, până la 1 ianuarie 1941, 36 de persoane care se ocupau cu astfel de operațiuni (Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri - S. S. I.*, dosar nr. 13/1940, f. 52-54). Către sfârșitul anilor '80, pe fondul agravării crizei din România, situația s-a schimbat mult, comerțul ilegal de mărci poștale cu străinătatea fiind una dintre puținele căi prin care românii puteau obține valută. Serviciul Special „S” al Securității a identificat, prin interceptarea corespondențelor poștale, numeroși filateliști care trimiteau mărci poștale în străinătate pentru a obține valută, aparatură electronică sau alimente. În arhiva Securității sunt nenumărate exemple în acest sens; ne limităm la un singur exemplu, ales datorită numelor importante din Securitate implicate în caz. Prin adresa nr. 373/OD/00145419 general-maior Aurelian Mortoiu transmitea ordinul ministrului adjunct general-maior Ganiu Bucurescu de luare în lucru activ al unui filatelist pentru că se ocupa cu schimburi filatelice ilegale cu străinătatea, de pe urma cărora a încasat sume importante în valută (ACNSAS, *Fond Informativ*, dosar I-257988, vol. 1, f. 60; pentru alte detalii privind supravegherea informativă a filateliștilor bănuși că ar vinde mărci poștale în străinătate, vezi pe larg la Cr.A. Scăiceanu, *op. cit.*, p. 440- 472).

ROMII ÎN DOCUMENTELE DE ARHIVĂ ALE HUNEDOAREI INTERBELICE. „ROMI” SAU „ȚIGANI”?

DAN VICTOR TRUFAȘ¹

ROMA IN HUNEDOARA'S ARCHIVE INTERWAR DOCUMENTS. „ROMA” OR „GYPSIES”?

ABSTRACT

Between 1918 and 1939, Roma and gypsy words are used alternately without a definite positive or negative sense. However, after 1933, the term Roma appears in official documents when general, organizational issues are discussed. The term Gypsy is used primarily to identify the ethnicity of those in question. The offensive epithets attached to the gypsy word are as few as positive epithets. A careful analysis of the context when an expression is used helps to determine the positive or negative meaning of the expression.

The alternative or even simultaneous use of the terms gypsy and rum led to a certain uncertainty in communication. This caution observed in the inter-war Hunedoara's documents deepened after 1989.

Keywords: gypsy, Roma, interwar archive, Hunedoara County, peaceful Gypsy, Roma thieves.

Scurtă prezentare a problemei

Făcând o incursiune rapidă și sumară în bibliografia de specialitate, aflăm faptul că etnonimul *țigan* a fost folosit, pe continentul european și în zonele limitrofe, cu diferite forme: *tsinghiane* (în Turcia), *tsigani* (în Bulgaria), *ciganyok* (în Ungaria). În vestul Europei se foloseau termenii *calo* (în Spania) și *gitan* (în Spania și Franța), *zingari* (Italia)². Kogălniceanu amintea și alți termeni sau variații ale celor amintiți deja: *bohemiens* (în Franța), *gypsies* (în Marea Britanie), *zigeuner* (la germani), *zingari/zingani* (la italieni), *pharao nemzeteg* (în Ungaria), *tziganes* (în Rusia), *tschinghene* (în Turcia), *heydenes* (în traducere *păgâni*, la olandezi), *tartari* (la danezi și suedezi), *charami*, *briganzi* (la arabi), *țigani* (la românii munteni și moldoveni)³. Referirile erau completate sau înlocuite, în funcție de context, cu specificațiile legate de îndeletnicirile emblematice pentru anumite categorii: aurari (în Moldova și Țara

¹ Doctorand în istorie, Universitatea „Babeș-Bolyai” – Cluj-Napoca;
e-mail: danvictortrufas@yahoo.com.

² Nicole Martinez, *Romii*, traducere de Ana Iovănescu, Timișoara, Editura de Vest, 2001, p. 27-29.

³ Mihail Kogălniceanu, *Țiganii din România. Dezrobirea țăganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, traducere din limba franceză de Angela Barbu, Craiova, Editura Sitech, 2008, p. 20-21.

Românească), rudari (în Transilvania), băieși, lingurari, lăieși, ursari, lăutari⁴, netoți (ca și lăieșii, erau un neam nomad), pieptănari, zlătari (inelari), spoitori, geambași, clopotari, florărese, lustragii de ghete, cocalari⁵.

Etnonimul *țigan* este, după cum se poate deduce la o primă vedere, folosit în primul rând de către celelalte grupuri etnice în raport cu rromii. Se pare că originea grecească a termenului – *athinganoi* –, tradus prin „de neatins”, are legătură cu obiceiul de a saluta, după modelul hindus, prin împreunarea mâinilor sub bărbie și înclinarea capului, în contradicție cu modelul de salut roman, răspândit în Europa. Vasile Burtea afirmă faptul că acest termen e străin etniei în discuție și a fost auto-asumat în timp: „Rromii au acceptat denumirea așa cum au acceptat un șir întreg de noțiuni, fapte, opinii sau legende cu privire la ei, fără a contrazice, fără a face opoziție, fără a corecta sau contra, ba dimpotrivă, alimentând zvonurile și falsele convingeri cu certitudinea că dacă nu au nimic de câștigat, în nici un caz nu au ce pierde”⁶.

În această ordine de idei, merită punctată atitudinea membrilor etniei rromilor cu referire la propriul apelativ, fără a putea identifica momentul istoric al auto-asumării termenului și al condiției, fie el mai îndepărtat sau recent, dar nici concluzionarea faptului că reprezintă o conștientizare a unei identități din timpuri imemorabile. E un simplu fapt observat în prezent, în urma unor interviuri. Fără a avea pretenția de a face o statistică anume, sunt relevante următoarele exemple de auto-denumire, găsite în câteva studii cuprinzând elemente de istorie orală. Astfel, rromii ploieșteni au următoarele păreri: ursarii sunt foarte hotărâți în a li se spune *rromi*, asimilând denumirea de *țigan* cu o insultă gravă, unii dintre lăieși doresc să fie numiți țigani, în virtutea unei tradiții autoasumate, alții preferă *rromi*; zavraștii preferă tot *țigan* pentru că e mai familial, iar argintarii afirmă: „Rromi pentru că pare mai frumos, dar tot țigani suntem”⁷. În aceeași ordine de idei, amintesc declarațiile altor doi membri ai etniei în discuție, declarații întâlnite într-un studiu semnat de Delia Grigore: „Mie să-mi spuneți țigan, nu rrom. Rromi sunt ăia de la București” (rrom ursar, 5 clase, 58 de ani, Buzău); „Noi suntem țigani adevărați, nu rromi dintr-ăia făcuți!” (rromni holdeancă, 67 ani, București); „Suntem țigani. De unde până unde rromi?” (rrom vătraș, 29 de ani, 10 clase, Găgești, județul Vrancea)⁸.

Totuși, mulți autori au o abordare diferită. Spre exemplu, Florin Manole, într-un studiu, consideră că etnonimul *țigan* însumează cele mai importante atribute ale marginalității, fiind nefamiliar membrilor comunității⁹.

⁴ Ionuț Anghel, Mihai Cristi, Eduard Antonian, *Minoritățile naționale din România. Dovezi istorice privind așezarea și evoluția lor*, București, 2001, p. 131.

⁵ Elena Macavei, *Țigani/romii – identitate și statut*, în vol. Elena Macavei (coord.), *Țigani/romii. Realități și perspective*, Sibiu, Editura Asociației Astra, 2008, p. 44.

⁶ Vasile Burtea, *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, București, Editura Lumina Lex, 2002.

⁷ Vasilache Bidilică, *De vorbă cu rromii ploieșteni despre rromi și ne-rromi. Neamurile rrome. Mentalități, tradiții și orgolii*, Ploiești, Editura Cult Art, 2006, p. 26.

⁸ Delia Grigore (coord.), *Rromii... în căutarea stimei de sine*, București, Editura Vanemonde, 2007, p. 19.

⁹ *Altădată și acum*, în „Glasul romilor”, II, nr. 1, august 1935, p. 2-3, apud Florin Manole, *Țigan-rom. Perspective istorice comparative*, în vol. „Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim

Referitor la rromii din Bucovina, Dimitrie (Dumitru) Dan afirma, într-un studiu apărut la începutul secolului XX, faptul că rromii se numeau pe ei înșiși *rom/roma* (în traducere „bărbat/țigan”), *romni/rumni* (în traducere „femeie/țigancă”). De asemenea, foloseau și termenul *kalo/kali* sau *melelo, mellelo*, tradus prin „negru”. O altă denumire era folosită tot cu semnificația de om, și anume *manuș/manușa*. Toți acești termeni sunt folosiți în raport cu cel de *gadșio*, însemnând neapartinător poporului lor¹⁰.

La fel de relevantă este însăși definiția dată de DEX termenului *țigan*, unde se specifică, pe lângă elementul de bază al originii indiene și faptul că poate fi un epitet dat unor persoane cu apucături rele sau unei persoane brune¹¹, și referirile făcute de o serie bogată de proverbe și zicători, toate construind rezonanța peiorativă a termenului *țigan*: „A se muta ca țiganul cu cortul”, „A se îneca ca țiganul la mal”, „A arunca moartea în țigani” - cu sensul de a da vina unul pe altul (aceste trei proverbe sunt exemplificate chiar în DEX), „Țiganul când a ajuns împărat întâi pe tatăl său l-a spânzurat”, „Dacă ar face toate muștele miere, ar mânca și țiganii cu lingura”, „Țiganul tot țigan e și în ziua de Paște”, „Dracu a mai văzut țigan popă și nuntă miercurea” etc.¹².

În istoriografia europeană a secolelor XVIII-XIX, termenii sinonimi, în diferite limbi, pentru țigan și (r)rom sunt folosiți aleatoriu, fără o preferință anume și, cu atât mai interesant, după cum afirmă Lucian Nastasă, fără conotația peiorativă evidentă, observată mai apoi în secolul al XX-lea. Se pare că legislația anti-vagabondaj din Franța sfârșitului de secol XIX, legislație care dorea stărpirea multor disfuncționalități sociale, puse pe seama țiganilor și evreilor, a avut un rol în conturarea unui sens negativ al termenului *țigan*¹³.

Folosirea apelativului *țigan* drept un cuvânt batjocoritor la adresa rromilor a fost amintită într-un articol publicat în *Glasul romilor*, în 1935. E relevantă această abordare pentru identificarea unui program politic etnic, încă din acea perioadă (în același timp... unic pentru acea perioadă). Astfel, citez din articolul vizat: „Recunoaștem că am rămas în urma tuturor popoarelor și aceasta nu din vina noastră. Cauza? Țiganii! Cuvânt de batjocură și sfidare... compromitere. Iată de ce intelectualii noștri se feresc a ne veni în ajutor și se feresc a se afișa în public ca îndrumători ai romilor!”

Principala dilemă apărută și exploatată intens de ambele tabere în perioada post-decembristă o reprezintă riscul perceput drept real legat de confuzia termenilor *român* și (r)*rom*, peste această posibilă confuzie făcută de *ceilalți* suprapunându-se imaginea negativă care ar putea fi aruncată asupra noțiunii de *român*. Nu voi detalia polemica, întrucât e arhicunoscută, doar punctez niște date care arată faptul că discuția nu e deloc nouă. Apelativului *țigan*, folosit ca insultă la adresa românilor, îl

în spațiul românesc”, coord. Istvan Horvath, Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2012, p. 149.

¹⁰ Dimitrie Dan, *Etnii bucovinene. Armenii, evreii, lipovinenii, rutenii, țiganii*, Suceava, Editura Mușatinii, 2012.

¹¹ <https://dexonline.ro/definitie/țigan>.

¹² Delia Grigore (coord.), *op. cit.*, p. 24.

¹³ L. Nastasă, *Convergențe și disparități în definirea unei identități etnoculturale. Denominație și imagistică în epoca emancipării (secolul XIX)*, în vol. „Rom sau țigan...”, p. 101.

găsim într-un caz amintit de căpitanul Andrei N. Ifrim din Divizia 12, în momentul retragerii românilor din Basarabia la sfârșitul lunii iunie 1940. Astfel, se pare că populația evreiască, într-una din localitățile prin care trecea armata română, ar fi strigat „Jos țiganii!”. De asemenea, Ion Antonescu afirma, în interogatoriul de la procesul său, faptul că în perioada interbelică Ungaria a reușit să convingă Europa că România era o țară de „țigani, oameni care nu știu să-și administreze țara”¹⁴.

Fără a detalia polemicile și a adânci subiectul la nivelul istoriografiei și presei de astăzi, specific faptul că alternanța folosirii celor doi termeni, simbolistica de multe ori forțată a acestora, obligă cercetătorul la o precauție în plus și dau o stare de disconfort în procesul comunicării¹⁵.

În prezentul articol s-a preferat scrierea cu dublu r (*rrom/rromii*) în toate cazurile de referire la etnia în cauză, chiar dacă poate părea în contrast cu cea de epocă interbelică (*rom/romi*), aceasta din urmă fiind folosită ca atare în documentele citate.

Relevanța surselor și prezentarea lor

Pentru a putea trage o concluzie relevantă și cuprinzătoare legată de întrebuințarea termenilor *țigan/rrom*, trebuie cuprinse toate sursele existente. Cercetarea mea este un prim pas către un studiu complet, fiind o mică parte a lucrării în curs de realizare privitoare la imaginea rromilor în mentalul colectiv hunedorean.

Sursele folosite pentru acest articol sunt documente existente în fondurile arhivistice păstrate până acum ale organismelor administrative din județul Hunedoara în perioada 1918-1939, însumând peste 250 de dosare și aproximativ 20.000 de file. Astfel, fondurile arhivistice studiate sunt: Fondul *Chesturii de Poliție Deva 1919-1946* (s-au folosit dosare din intervalul 1919-1939); Fondul *Comisariatului de Poliție Hațeg 1926-1931* (s-au folosit dosare din intervalul 1926-1931); Fondul *Comisariatului de Poliție Orăștie 1933-1950* (s-au folosit dosare din intervalul 1933-1939); Fondul *Comisariatului de Poliție Petroșani 1919-1946* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939); Fondul *Parohiei Ortodoxe Române Deva 1855-1949* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939); Fondul *Parohiei Ortodoxe Române Simeria 1937-1939* (s-au folosit dosare din intervalul 1937-1939); Fondul *Postului de Jandarmi Vulcan 1929-1948* (s-au folosit dosare din intervalul 1929-1939); Fondul *Prefecturii Județului Hunedoara 1919-1929*; Fondul *Prefecturii Județului Hunedoara 1930-1942* (s-au folosit dosare din intervalul 1930-1939); Fondul *Preturii Orăștie 1857-1950* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939); Fondul *Preturii Plășii Hațeg 1856-1949* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939); Fondul *Primăriei orașului Hațeg 1913-1989* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939); Fondul *Judecătoria Hațeg 1851-1948* (s-au folosit dosare din intervalul 1918-1939).

¹⁴ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere de Cătălin Drăcșineanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 247.

¹⁵ „Consider că istoricul nu se află în nici un fel de eroare sau într-o postură discriminatoare dacă face apel la exonimul țigan. Excesele trebui căutate și amendate la nivelul concepției narrative istorice propuse, lucru posibil numai prin citirea contextuală a materialelor”, afirma Marian Zăloagă în studiul *Între imagistică, cercetarea istoriografică și politică/Tradiții moderne și paradigme postmoderne în enunțarea etnicității țiganului/romului*, în vol. „Rom sau țigan...”, p. 139-140.

Informațiile găsite nu sunt numeroase, dar tocmai datorită rarității lor sunt deosebit de valoroase și majoritatea relevante pentru tema studiată. Am luat în considerare pentru realizarea tabelului cu relevanța termenilor fiecare caz în parte o singură dată. Astfel că tabelul cuprinde nu frecvența folosirii termenilor în sine, ci frecvența cazurilor/situațiilor în care termenii/etnonimii sunt folosiți.

Aceste documente sunt de două feluri și fac această diferențiere întrucât pot fi considerate ca având calități ușor diferite: în primul rând documentele propriu-zise emise de autorități – rapoarte și procese verbale ale consiliilor orașenești, sătești, rapoarte ale controlorilor (subprefect, pretor), rapoarte ale comisariatelor și chesturii de poliție, rapoarte și înștiințări ale Jandarmeriei, Siguranței, note secrete trimise între instituții, către Prefectura județului sau dinspre aceasta. De asemenea, au fost identificate diferite adrese, telegrame trimise de la diferite cabinete ministeriale centrale sau regionale pentru a fi aplicate în teritoriu. Toate au o formă oficială și sunt deosebit de relevante pentru modul general de a sintetiza elementele de imagologie, arătând, practic, esența multiplelor etichetări posibil de identificat în spațiul public. Avem de-a face, practic, cu punctul de vedere oficial al autorităților.

Apoi, sunt de găsit cereri, adrese, reclamații formulate de cetățeni către diferite instituții, acestea fiind relevante pentru a identifica percepția comună, din teritoriu asupra rromilor, percepție mult mai puțin alterată și forțată de caracterul voit oficial al primei categorii de documente amintite. Observăm o mai mare libertate de expresie, chiar dacă nu totală, în astfel de adrese și declarații ale particularilor, nemulțumirile sau solicitările concrete exprimate în scris fiind emblematice pentru atitudinea populației în general și pentru preferința acesteia de a folosi un termen sau altul¹⁶.

Împărțirea expresiilor în pozitive/neutre și negative am realizat-o explicând criteriile, pentru a putea identifica rezonanța mult-discuțată (mai ales după 1989, în spațiul românesc) a celor două etnonime. Am dorit să verific pe cât posibil, în perioada abordată, *încărcătura simbolică* a celor doi termeni. Modul în care am făcut diferențierea pozitiv/negativ am încercat să îl explic dând anumite exemple, ale cazurilor posibil discutabile, pentru o transparență cât mai mare a interpretării.

Prezentarea și analiza materialului

Etonimul *țigan* a fost prezent în documentele din perioade timpurii, cele mai vechi fiind identificate, pentru perioada studiată, în 1920. Folosirea acestui etnonim continuă fără întrerupere până la sfârșitul perioadei studiate. După anul 1933 apar chiar câteva cazuri de dublă referire *rom/țigan* sau *țigan/rom*, dovedind imposibilitatea autorităților de a clarifica o situație care din acel moment avea să își păstreze ambiguitatea.

Cel de *rom* (folosit în perioada cercetată exclusiv cu un singur *r*), apare în documentele de după 1933 și se regăsește preponderent în documente emise de organizații ale rromilor către oficialități, precum și în rapoartele oficialităților care tratează chestiuni de ordin general. După anul 1933 coexistă cu primul etnonim, dar

¹⁶ Spre exemplu, cazul unui rrom din satul Ghelmar, care e nevoit să își dărâme bordeiul, construcția lui fiind în mijlocul unei livezi de meri și nuci. Acesta se plânge primăriei: „Cer loc acolo unde li s-a dat tuturor țiganilor din comună, eu singur am rămas pe locul vechi unde locuiam toate familiile de țigani” (Fondul *Prefecturii Județului Hunedoara 1930-1942*, dosar nr. 68, an 1938, fila 35).

apare preponderent în documentele oficiale. Trebuie specificat faptul că în rapoartele comisariatelor de poliție și ale Jandarmeriei e de găsit termenul *țigan/țigană*, acest termen fiind întotdeauna în legătură cu fapte care se referă la încălcarea legii, nefiind înlocuit cu cel de *rom*. Sunt amintiți făptuitori (dovediți sau bănuți) identificați drept țigani (cele mai multe cazuri) sau *de naționalitate țigani*¹⁷, cu diferite variante: *numitul țigan, indivizi necunoscuți, bănuți țigani* etc.

Specificații în completare sau alternative legate de rromi pe care le-am identificat sunt: *țiganul nomad...*, *Câmpul Țigănimii, țigan ambulant, cărămidar, lingurar, Țigătime, ferari, lăutar*, precum și exemple din onomastica considerată evidentă: *Lingurar, Cărpaci/Cărpaciu, Căldărar*¹⁸. Aceste referiri, definite în completare sau alternative au un caracter neutru, fiind puse în tabel la locul cuvenit.

Referiri cu tentă pozitivă-neutră - țigan le-am considerat cele care nu reflectă o stare de conflict explicit cu populația majoritară sau în interiorul comunității rrome. Ca exemple pot aminti: cazuri de autorizații date țiganilor meseriași, ajutoare pentru rromii șomeri din Deva, cererea pentru autorizația de construcție a unor case în Orăștie, pe Strada Țigănimii etc.

De asemenea, tot o referire cu un caracter neutru/pozitiv e aceea legată de promovarea unui dicționar româno-țigan, pe care Comisariatul de Poliție Deva îl trimite colegilor de la Orăștie pentru a-l folosi¹⁹.

Referiri cu tentă negativă - țigani sunt în primul rând contextuale. Sunt de găsit multe, mai ales cazuri de încălcări ale legii (unele dovedite, altele suspecte) comise de rromi, fiind amintiți simplu drept *țigani*: furturi²⁰, scandaluri în spațiul public, incendiere prin neglijență²¹. Acestea sunt cele mai numeroase și referirea simplă și directă la *țigani*, acolo unde este cazul, se păstrează pe durata întregii perioade.

¹⁷ Termenul *etnie*, la modul explicit, nu e folosit în niciun document. De asemenea, nu a fost identificată varianta *naționalitate rom*, ci doar varianta *naționalitate țigan*, de-a lungul întregii perioade.

¹⁸ Documentele au scos la iveală o listă cu elevi rromi ai școlii primare de la Romos, listă pentru ajutor în îmbrăcăminte și încălțăminte, înaintată de directorul școlii către Asociația Generală a Romilor din România. Această cerere a făcut cale întoarsă către județ, fiind retrimisă de Asociație în județ, către Prefectură, la 23 noiembrie 1937. E interesantă nu doar pentru faptul că se confirmă situația materială deplorabilă a comunităților de romi, în niște vremuri istorice oricum tulburi, dar revelează o onomastică neașteptată. Astfel, sunt întâlnite nume de familie precum Almaș, Furdui, Muntean, Ștefan. Iar la categoria prenume, unele foarte uzuale pentru întreaga populație a județului: Elena, Monica, Ion, Andronica, Aurica, Sofica, Melania, Iosif. În acest caz, fără o specificație clară a etniei celor numiți, ar fi fost trecuți ușor cu vederea (Fond *Prefectura Județului Hunedoara*, dosar nr. 65, an 1937, fila 3).

¹⁹ Serviciului Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (în continuare SJHAN), Fond *Comisariatul de Poliție Orăștie, 1933-1950*, dosar nr. 5, an 1933, fila 31; documentul este datat 23 februarie 1933).

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 2, an 1936, f. 126-129; aici găsim un exemplu de „pungașă de buzunare”.

²¹ Astfel de fapte enumerate nu sunt specifice comunităților de rromi, cel puțin nu prin numărul faptelor comise, cercetate de autorități. Cu siguranță, o statistică bună și cuprinzătoare nici autoritățile din acea vreme nu aveau. O privire de ansamblu asupra documentelor arată făptași de diferite etnii, după o analiză superficială a onomasticii. În cazul țiganilor și a evreilor se specifică ceea ce documentele numesc *naționalitate*, ceea ce ușurează munca de identificare.

Spre exemplu: Ministerul de Stat cerea prefectului să nu mai elibereze acte țiganilor nomazi care nu s-au prezentat la încorporare²²; țiganul Șugar T., autonumit președinte al invalizilor și al văduvelor de război din comuna Sârbi, județul Hunedoara, cerea bani pentru a întocmi actele necesare pensiilor și a fost reclamat chiar de către reprezentanții organizațiilor rromilor din teritoriu²³. Printre semnatarii reclamației se numărau un fierar, de „naționalitate țigan”, păcălit și el.

Apar probleme semnalate legate de păstrarea curățeniei publice, stare de fapt care privește pe toți cetățenii, indiferent de naționalitate, situația sanitară a satelor comunelor, chiar și a orașelor fiind destul de dificilă în perioada interbelică, lipsa infrastructurii spunându-și cuvântul. Cazul rromilor era unul extrem, conform documentelor studiate până acum fiind identificați, în perioada studiată, în zonele marginale ale localităților. Condițiile insalubre de viață sunt ușor de dedus. Astfel, cazuri de bordeie care trebuie dărâmate sau mutate din zone care primesc alte destinații, sunt cazuri de conflict acut între membrii comunității și administrația locală.

Într-un caz, două referiri convergente pe o chestiune în discuție le-am separat astfel: un pădurar, Șugar T., de etnie rromă, a fost recompensat de consiliul local cu lemne de foc²⁴, drept recompensă pentru serviciile aduse comunității, acesta supraveghind țiganii de la marginea comunei. Referirea la numitul pădurar am considerat-o cu un caracter pozitiv, acesta fiind recompensat pentru servicii aduse comunității, iar cea legată de cei „supravegheați” am considerat-o cu un caracter negativ²⁵.

Referiri cu tentă pozitivă-neutră romi

Referiri cu tentă pozitivă-neutră a etnonimului *rom* pot fi identificate după anul 1933 și au un caracter oficial. Dau câteva exemple: secretarul Uniunii Romilor din județul Hunedoara cerea autorizație pentru a ține discursuri, semnatarii sunt romii din Orăștie²⁶; apare un tabel cu elevii de etnie rromă din clasele primare de la Școala din comuna Romos, elevi pentru care se solicită ajutor material, fiind copii din familii sărace.

Cereri pentru autorizații de întruniri, discursuri publice etc., inclusiv o cerere pentru un ajutor în preajma sărbătorilor de Crăciun, cerere scrisă de T. Aramă, președintele romilor din Deva și semnată de 9 membri ai comunității, a fost încadrată la referiri pozitive, nefiind o dovadă de conflict cu populația majoritară.

În cazul unui conflict între trei familii de romi, rapoartele specificau faptul că au avut de suferit și ceilalți romi pașnici²⁷. În acest caz am considerat conflictul în sine ca o referire negativă, iar referirea la rromii pașnici drept una pozitivă.

²² SJHAN, Fond *Prefectura Județului Hunedoara 1930-1942*, dosar nr. 96, an 1931, f. 10.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 49, an 1931, f. 56.

²⁴ Oricât de paradoxal ar părea, chiar și pădurarii aveau nevoie de autorizație pentru a tăia lemne de foc, pentru uzul propriu. Această problemă era bine reglementată, chiar dacă nu se putea controla aplicarea ei în teritoriu întotdeauna. Tăierea clandestină a copacilor din domeniul public era pedepsită, atunci când se putea dovedi. Astfel că o anumită cantitate de lemn de foc primită era binevenită.

²⁵ SJHAN, *fd. cit.*, dosar nr. 121, an 1931, f. 263.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 80, an 1935, f. 1-5.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 68, an 1938, f. 31.

Referiri cu tentă negativă - romi

O serie de neînțelegeri între membrii asociațiilor rromilor în teritoriu și la nivel național. În comuna Geoagiu, conform reclamației făcute de membrii comunității, un individ, al cărui nume nu a fost reținut de martori, care s-a dat drept „inspector al romilor de la București”, declarând că vrea să-i organizeze și să pună primari de-ai lor (!), a împărțit carnete de membru al Uniunii și a solicitat bani pentru ele. Ulterior s-a constatat faptul că Uniunea Generală a Romilor trimisese, într-adevăr, un reprezentant (numit în rapoartele oficiale „un individ al romilor”) pe raza județului Hunedoara, în persoana lui N. Gligoraș, pentru a organiza rromii din județ, dar fără instrucțiuni precise, acesta acționând după bunul plac și nereușind altceva decât să agite spiritele. Autorizația de a acționa în teritoriu nu i-a putut fi retrasă, dar a fost ținut sub supraveghere pentru a nu înșela membrii comunității în continuare²⁸.

Dublă numire romi/țigani

În rapoartele Jandarmeriei, ale Poliției și ale Siguranței, mai ales după anul 1933, apar referiri cu dublu termen romi/țigani. Se fac rapoarte referitoare la discuțiile și desfășurarea reuniunilor rromilor de pe raza județului (congrese, simple întruniri cu un caracter autodeclarat socio-cultural etc.).

Un caz de dublă numire (țigani/romi), aparent cu un caracter pozitiv, după lecturarea cu atenție a documentului a fost inclusă la referiri negative. Astfel, consiliul comunal de la Bobâlna delegă un reprezentant pentru a purta tratative cu *romii/țigani* pentru o anumită cantitate de cărămidă, necesară construcțiilor din domeniul public, însă se specifică faptul că plata trebuie făcută doar după recepționarea materialelor și, foarte important, trebuie verificată calitatea fasonării cărămidizilor, întrucât se suspectează ca fiind de calitate inferioară. Modul cum s-a pus problema dovedește mici probleme anterioare în colaborarea dintre Primărie și comunitatea de rromi locală²⁹.

Anii cercetați	Referiri pozitive-neutre la țigani	Referiri negative la țigani	Referiri pozitive-neutre la romi	Referiri negative la romi	Referiri pozitive-neutre duble romi/țigani	Referiri negative duble romi/țigani	Alte denumiri folosite
1918-1933	2	20	-	1	-	-	5
1933-1939	4	21	14	5	2	-	4
Total	6	41	14	6	2	0	9

Concluzii

Consider că nu e o pură coincidență apariția denumirii de *rom* în documentele de arhivă după anul 1933 și înființarea, în luna septembrie 1933, a Uniunii Generale a Romilor din România, sub conducerea lui G.A. Lăzărescu-Lăzuică, aceasta apărând imediat după Asociația Generală a Țiganilor din România, înființată în aprilie 1933 de arhimandritul Calinic Popp Șerboianu, care nu primise inițial statutul de persoană

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 65, an 1937, f. 14-24.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 2, an 1934, f. 45.

juridică, la propunerea Direcției Generale a Poliției³⁰. Contrastul între denumirile celor două asociații e evident. Iar pentru a fi situația mai derutantă, Lăzuică s-a auto-intitulat „voievod al țiganilor din” România. I-a urmat Gherghe Niculescu, care a schimbat din nou terminologia și s-a autointitulat „președinte activ și voievod al romilor din România”³¹. Asociațiile pe plan local, apărute anterior, cum au fost *Junimea Muzicală*, patronată de Grigoraș Dinicu, Societatea *Înfrățirea Neorustică*, înființată de Năftănăilă Lazăr în 1926 în județul Făgăraș, nu făceau referire, în denumirea lor, la termenul *rom*.

La această neconcordanță în terminologie se adaugă contradicția titlurilor celor două publicații ale romilor, apărute în aceeași perioadă: *Neamul țigănesc* (apărut în 1934 la Făgăraș, până în 1941) și *Glasul Romilor* (din care au apărut două numere)³².

Într-o astfel de situație nu e de mirare că la nivelul funcționalității efective a termenilor, folosirea lor a fost alternativă sau chiar simultană. Ceea ce se poate observa în urma prezentării documentelor și în tabel, termenul *rom* a fost folosit într-un sens formal și exclusiv în documentele cu un caracter oficial, după 1933 prezența termenului *țigan* fiind identificată în continuare. Într-adevăr, se poate constata o rezonanță peiorativă a etnonimului *țigan*, fiind evidentă mai ales contrastului cu cel nou apărut, dar folosirea de bază este pentru a identifica etnia celui vizat. În acest sens, specific faptul că majoritare sunt exprimările care conțin etnonimul *țigan* și numele respectivului, fără alte epitete cu tentă negativă sau pozitivă. Caracterizări de genul *țigan pușcăriaș*, *țigancă pungașă*, *țigan falsificator de monede*, sunt foarte puține, identificate în documente. Practic, statutul de marginal poate fi dedus din prezentarea faptelor, în urma identificării etniei (sau a *naționalității* cum spun documentele) și nu din caracterizări cu un caracter literar. În același timp, apar la fel de puțin numeroase exprimări de genul *țigani sărmani*, *țigani săraci*, *țigani pașnici*.

O concluzie complexă și cuprinzătoare pentru perioada studiată poate fi trasă după abordarea tuturor surselor disponibile (în primul rând presă, apoi documente școlare, literatura existentă atunci, memorii), dar relevanța arhivelor e deosebită, ca păstrătoare a unei varietăți mari de documente, și e baza oricărei discuții despre surse. După cum putem observa, apariția termenului *rom* în documentele emise de autorități a determinat o derută terminologică și simbolistică încă din perioada interbelică, continuată și adâncită, după cum știm, în perioada postdecembristă.

³⁰ Gheorghe Sarău, *Rromii. Incursiune în istoria și limba lor*, București, Editura Sigma, 2008, p. 197.

³¹ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 129.

³² Donald Kenrick, *Dicționarul istoric al țiganilor (romilor)*, cuvânt înainte de Jon Woronoff, Cluj-Napoca, Editura Motiv, 2002, p. 143.

CENTENARUL MARI UNIRI ȘI SITUAȚIA LINGVISTICĂ DIN BASARABIA ÎN PERIOADA OCUPAȚIEI SOVIETICE ȘI DUPĂ

IULIA MALCOCI¹

CENTENARY OF GREAT UNION AND THE LINGUISTIC SITUATION IN BASARABIA IN PERIOD THE SOVIET OCCUPATION AND AFTER

ABSTRACT

The paper describes the linguistic situation in Bessarabia during the Soviet occupation, based on concrete examples established in educational institutions and in society. There are given examples of words in the so-called „Moldavian language”, as well as the abundant use of Russianisms. The following text refers of the distribution of young Moldovan specialists abroad and their replacement with specialists brought from other Soviet republics. The author makes a foray into the history of the development of the spoken languages in the world and the causes of the multitude of spoken languages, both of natural and artificial languages. At the same time, a question to be raised is about the possibility of installing a single language on Terra due to information technologies, and whether it is possible to declare the language of a national minority as a language of communication in society.

Keywords: „Moldavian” language, Romanian language, Russian language, Cyrillic alphabet, school, kindergarten.

În prezent, pe Terra sunt cunoscute circa 65 de limbi, vorbite fiecare de cel puțin 10 milioane de oameni. Limba română o vorbesc circa 24 milioane, fiind limbă oficială în România, Republica Moldova (inclusiv în stânga Nistrului) și Serbia (Voivodina), precum și recunoscută ca limbă minoritară în Ucraina, Serbia și Ungaria. De fapt, sunt mii de limbi, dialecte și graiuri vorbite în diferite grupuri ale popoarelor lumii. E știut faptul că limba vorbită reprezintă unicul mod de a păstra cultura unei națiuni, menținând în ansamblu gândirea umană.

Pe lângă limbile naturale există și nouă limbi artificiale, cea mai răspândită fiind *esperanto*, vorbită de 100.000-3 milioane de persoane. A fost lansată ca limbă internațională în 1887, de către lingvistul, medicul, inventatorul și traducătorul polonez, de origine evreiască, Ludovic Lazar Zamenhof (15.XII.1859, Białystok, Imperiul Rus-14.IV.1917, Varșovia, Regatul Poloniei).

Pot fi aduse exemple când oamenii din aceeași țară, care locuiesc la câteva sute de kilometri unii de alții, să nu se înțeleagă între ei, dacă nu au studiat la școală limba literară unică. Nu știu dacă pentru noi poate fi adus alt exemplu mai elocvent decât cazul României și Republicii Moldova, datorită faptului că în Republica

¹ Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Centrul de Cercetări Enciclopedice – Chișinău, Republica Moldova; e-mail: iumalcoci@yahoo.com.

Moldova limba română (zisă moldovenească), timp de jumătate de secol (1940-1990), s-a studiat pe baza grafiei chirilice, fiind excluse multe cuvinte care erau considerate strict românești. Și mai ridicolă, dacă nu chiar tragică, era utilizarea rusismelor. Pentru confirmare vom da un exemplu de anunț publicat în ziar (vezi imaginea), precum și pentru comparație un mic dicționar rus-român:

Завод (zavod) – uzină, fabrică;
Сила (sila) – forță, putere fizică;
Квалификация (kvalifiaciia) – calificare, specialitate;
Весовщик (vesovșic) – cantaragiu;
Прессовщик (pressovșic) – lucrător la presă, presor, matriter;
Кочегар (kocegar) – fochist;
Газовщик (gazovșic) – specialist în gazificare;
Паковать (pakovati) – a împacheta, a ambala;
Общежитие (obșejitie) – cămin, internat;
Сдельный (cdelinii) – în acord, cu bucata.

La fel de ridicol este transliterat din rusă cuvântul „сахар” („sahar”) – зэгар (zăgar) „în moldovenește”. Din rusă în română, „загар” („zagar”) se traduce „bronzare, bronz”. Intuim că bronzați erau creierii „făuritorilor” limbii moldovenești, care la auzul cuvântului „zahăr” au primit, credem, vreo indicație de a translitera litera „h” în „r” (g) chirilic, cum au făcut-o în numele de familie Нуџу (Гуџу – Guџу), obținând astfel un „зэгар” (bronz) minunat.

La Muzeul Pedagogic Republican din Chișinău pot fi găsite manuale, ziare din anii '40 ai secolului al XX-lea, unde sunt expuse mostre ale celor mai năstrușnice creații ale marilor inventatori de limbă moldovenească. Manualul era numit „învățälnic”, prosopul sau ștergarul – „mânăștergură”, cravata – „gâtlegău”, acidul uric – „acreală chișătică”, bilet de membru – „bilet de cilen”, nodul unei căi de comunicații – „ciot” etc., etc.

Situația s-a schimbat radical odată cu numirea, în 1950, a lui Leonid Brejnev (1906-1982) ca prim-secretar al Moldovei sovietice. Dacă predecesorul său, activistul de partid Nicolai Covali (1904-1970), a participat la deportarea miilor de basarabeni spre Kazahstan, la înfometarea sistematică a țăranilor, atunci Brejnev a avut alte directive: rusificarea populației prin repartizarea sistematică a băștinașilor, după absolvirea studiilor medii de specialitate și superioare cu cele mai bune rezultate, departe de hotarele Moldovei sovietice și înlocuirea lor cu specialiști „invitați” din alte republici unionale, în special din Rusia, Ucraina, Belarus. Majoritatea secretarelor din diferite anticamere, a dactilografelor, erau invitate având ca prim beneficiu alocarea spațiului locativ gratuit. Rusificarea sistematică a învățământului, administrației și culturii a fost continuată de activistul de partid Dmitri Gladki (1911-1959). Dacă în școlile din sate se studia în „limba moldovenească”, atunci la oraș se închi-

deau școlile/clasele cu predare în limba băștinașilor, iar în instituțiile de învățământ superior și profesional cursurile de specialitate se țineau, în general, în limba rusă.

În articolul 1 al Declarației Universale a Drepturilor Omului se spune: „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Ele sunt înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unele față de altele în spiritul fraternității”. Aceste afirmații erau flagrant încălcate în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Este necesar de menționat că autorii de manuale, scriitorii, profesorii din rândul populației autohtone se străduiau să perfecționeze scrisul și vorbirea orală, dar limba utilizată ca mijloc de comunicare era totuși departe de a fi româna autentică, mai ales din cauza alfabetului chirilic utilizat în scriere. Pentru a înțelege realitatea lingvistică, vom exemplifica consecințele deznaționalizării din propria experiență, ceea ce va demonstra cum s-a ajuns la Marea Adunare Națională din 1989 și la cea din 1991.

La 1 septembrie 1980, fiul mai mare, Nicolae, a plecat la școală în clasa întâi. Nici prin minte nu mi-a venit vreodată să-l înscriu în clasa cu limba rusă de predare. Nu am căutat nici școală cu înclinații speciale, ci l-am înscris la școala din sector, școala nr. 10 din sectorul Botanica al municipiului Chișinău (școală mixtă ruso-moldovenească), azi Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”. Având profesori de excepție în satul natal, Schineni, și în centrul raional, orașul Soroca, nu-mi puteam imagina că în capitală poate fi altfel. Eu nu am văzut draperii la ferestrele școlii din satul natal și nici chiar la cele din centrul raional. Părinții mei nu erau impuși să plătească nici un fel de taxe. Ce-i drept, nici nu prea ar fi avut de unde, după modul mizer de remunerare al colhoznicilor. Pe lângă problemele legate de profesionalismul dascălilor din capitala republicii, a mai existat o problemă pe care am aflat-o abia când fiul era în clasa a VIII-a și la care voi reveni mai jos. Am fost mirată când în anticamera școlii secretara directorului, o fetișcană cam obrăznicuță, îndemna mamele (Sectorul era mai mult muncitoresc din cauza numeroaselor uzine de rang unional), să-și înscrie odraslele în clasele cu limba rusă de predare, căci astfel li se vor deschide mai multe uși în viitor. Dacă cineva riposta câtuși de puțin, imediat încheia discuția. Deoarece au fost organizate doar două clase cu limba de instruire a băștinașilor autohtoni, în clasa unde a fost înscris fiul meu erau 46 de elevi, în catalog fiind spațiu pentru 45.

Venind la Universitatea de Stat din Moldova (pe atunci în numele lui V.I. Lenin), unde activam în calitate de lector universitar la Catedra de fizică teoretică, am fost întrebată în ce școală mi-am înscris fiul. Am răspuns simplu – la școala nr. 10. Dar cei care m-au întrebat (desigur, în limba rusă) nu știau că școala nr. 10 este mixtă. Astfel, chiar a doua zi, pe 2 septembrie, am fost întrebată în ce clasă va studia fiul, cu ce limbă de predare. Iarăși am răspuns, fără să am vreo suspiciune – limba moldovenească (de română nu putea fi vorba atunci). Au urmat argumente „grele” pentru a-mi transfera fiul în clasă cu limba rusă de predare, deschizându-i-se mai multe căi pentru viitor. Am răspuns, fără a mă gândi la repercusiuni, că nu-l voi putea ajuta la însușirea temeinică a materiei de studiu, deoarece eu nu cunosc terminologia la toate disciplinele în limba rusă, iar dacă copilul nu va obține rezultate excelente la învățătură, nu aș vrea să-l văd muncitor la Magadan. Consecințele le-am depistat peste ani.

Era luna martie 1981. Fiul mai mic, Iulian, urma ca la 14 aprilie să împlinească un anişor. Întrucât concediul neplătit de creştere a copilului şi stagiul neîntrerupt de muncă se acordau doar până la această vârstă, urma să revin la serviciu, iar copilul să frecventeze grădiniţa. De fapt, îl înscriisesem în rând pentru a obţine un loc la grădiniţă chiar din primele săptămâni de viaţă. În cerere am solicitat grădiniţă cu limba „moldovenească”, indicând vreo 4 grădiniţe, fie aproape de casă, fie aproape de serviciu, fie pe traseul casă-serviciu. Erau nişte cozi interminabile la comisia care elibera certificatele de repartizare a locurilor la grădiniţe, așa încât se stătea şi noaptea în rând. De seara până dimineata stătea în rând soţul, iar apoi veneam eu să-l înlocuiesc. La „comisie”, 4 persoane de sex feminin completau nişte registre, încheind cu „нет мест” („nu sunt locuri”). La prima audienţă n-am înţeles nimic, mi s-a spus să vin peste o lună. Am venit peste o lună, situaţia s-a repetat. Copilul îl dusesem la mama soacră, Maria Malcoci-Bacinski, în satul Coşcodeni, căci trebuia să revin la serviciu. Pentru a treia audienţă „m-am pregătit” psihologic de o altă discuţie. După toate procedurile repetate, în momentul când mi s-a spus „нет мест” nu m-am mai ridicat să plec. Le-am întrebat (în română) pe cele 4 tovarăşe de ce îşi bat joc de mamele (aceleaşi) care stau şi fac coadă de atâtea ori la uşa lor. Nu sunt locuri? De ce şi cum unele familii (aveam unele informaţii) primesc loc la grădiniţă fără să stea o zi în rând? Nu plec, am zis, până nu mi se repartizează un loc. Atunci cea de a patra persoană din comisie îmi strigă: „Сейчас я вам дам, я вам дам” („Imediat vă dau eu, vă dau eu”). Mi-au propus grădiniţa nr. 17. Întrebând unde se află şi ce prezintă (căci nu făcea parte din cele solicitate), am aflat că e de fapt creşă. Copilul meu avea un an şi jumătate şi nu avea nici un rost să-l duc la creşă. Mi-au propus o grădiniţă care se găsea în alt sector al oraşului. Le-am zis că în acel sector sunt alte mame care aşteaptă ca şi mine, dacă e nevoie le invit de după uşă (tovarăşele s-au schimbat la faţă). Mi-au propus o altă grădiniţă de limbă rusă de pe sector. Le-am amintit că în cererea mea este indicată altă limbă. Atunci „şefa” din nou a ridicat vocea: „А что вас скушают в русский садик?” („Dar ce, o să vă mănânce în grădiniţă rusă?”). Apoi a început foarte calm să-mi explice că grădiniţele cu limba rusă sunt mai multe, iar cu limba moldovenească mai puţine. Am ascultat atent, propunându-le să transformăm atunci o grădiniţă de limba rusă în grădiniţă de limba moldovenească, căci în rândul de aşteptare foarte multe mame solicită locuri în aceste grădiniţe (s-au făcut albe ca varul reprezentantele puterii). Era pe la sfârşitul lunii mai. Atunci m-au rugat să vin în luna iulie şi îmi vor da un loc la grădiniţă.

Am făcut coadă şi a patra oară în acelaşi mod. Când am intrat, din nou cele 4 tovarăşe au scris în registre, iar „şefa” mi-a întins certificatul gata completat, fără să mă informeze în prealabil ce grădiniţă îmi propune. Luând acest „document”, am văzut că mi se propune cea mai bună din cele solicitate. A urmat: „Вы довольны?” („Sunteţi mulţumită?”). La răspunsul meu „da” a urmat „По вас не видно” („După înfăţişarea dvs. nu se vede”). „Dar ce trebuia să sar în sus, după atâta timp pierdut, stând la aceste cozi create artificial? La revedere!”, am răspuns.

Încă în luna martie am scris şi cererea de revenire la serviciu în moldoveneşte (limba română cu grafie chirilică). Am transmis-o la catedră prin soţul meu, căci mă aflam la ţară cu fiul. Am reînceput activitatea la 1 aprilie, fiind întrebată de şeful catedrei de ce am scris cererea în limba moldovenească şi nu în limba rusă. Toate cererile până atunci le scrisesem, în principal, în limba moldovenească. Am

întrebat stupefiată: „А что, нельзя?” („Da ce, nu se poate?”). Răspunsul a fost: „Не то что нельзя, не принято” („Nu că nu se poate, dar nu se obișnuiește”).

Toate aceste lucruri m-au făcut să fiu mai atentă la ceea ce se întâmpla de acum înainte în jurul meu. Vedeam cum eram impuși să vorbim doar rusește. Până atunci îmi părea ceva natural.

În 1983 am plecat cu copiii la teatru. Am cerut la casă bilete, vorbind în română, de unde mi s-a reproșat: „Говорите по-человечески!” („Vorbiți omeneste!”). Mi-am dat seama că până atunci mă adresam în rusă (aceasta era omeneste), iar fiind cu copiii am vorbit în limba de acasă (de la bucătărie). Tot în acel an am plecat cu Iulian, de trei ani, la magazin, la secția cu jucării. Discutam cu el că putem cumpăra doar o jucărie acum și ar fi preferabil să-și aleagă pe cea ce o dorește mai mult. Deodată s-a apropiat o vânzătoare tinerică și a început să mă dojenească: „Почему говорите с ребенком по-молдавски?. Говорите по русски, ему русский язык нужен” („De ce vorbiți cu copilul în moldovenește? Vorbiți rusește, îi trebuie limba rusă”). Am lăsat-o fără răspuns și mi-am văzut de ale mele. Cu toate acestea, parcă m-am trezit dintr-un somn greu. Am fost marcată fără voia mea. O urmă adâncă mi-a rămas în suflet. Situația lingvistică ce se crease în acea perioadă o cunoșteau și o înțelegeau cu adevărat doar cei care aveau copii la școală sau la grădiniță, în capitală și centrele raionale. Ceilalți nu simțeau vreun disconfort. Starea de lucruri era de așa natură încât și elevii de la puținele școli cu limba de predare moldovenească, în afara orelor de clasă, vorbeau doar în rusă, limbă căreia i se aduceau laude și preamărire, iar moldoveneasca cu alfabetul ei chirilic, stâlcită, se considera ca o limbă inferioară, a țăranilor.

Îmi amintesc cum fiul Nicolae, venind după primele zile de la școală, m-a întrebat: „Mamă, dar de ce copiii din clasele ruse strigă la noi „țaranî, țaranî”?”. Li se crea copiilor din clasele cu limba de predare moldovenească un simțământ de inferioritate. I-am explicat ce înseamnă „țaran” și ce înseamnă „colhoznic”. I-am spus că nu are de ce să-i fie rușine că e nepot de țăran, căci sunt oameni muncitori, harnici, onești. Totuși, în școala unde nu se vorbea în limba ta, unde pe pereți erau inscripții doar în limba rusă, disconfortul era la fiecare pas.

În acea perioadă am aflat despre campaniile organizate periodic împotriva „naționalismului”. Una dintre ultimele a fost lansată la 3 august 1982 prin decizia Biroului politic al Partidului Comunist al RSSM – „Despre manifestările naționaliste în republică și măsurile în vederea consolidării educației ideologico-patriotice și internaționaliste a oamenilor muncii”. Cred că peste tot erau puși acei care ne urmăreau și ne „îndrumau” pe „calea cea dreaptă”. Deoarece Uniunea Sovietică a fost creată prin forța armelor, tot cu forța era menținută. Politica națională era ca și în toate imperiile. Citind romanele *Ion* și *Pădurea spânzuraților*, de Liviu Rebreanu, găsim aceeași situație a țăranului român și în Imperiul austro-ungar. Aceste romane le-am citit împreună cu nepotul Cezar-Casian, care, din fericire, a studiat la gimnaziu și liceu limba și literatura română după alte programe școlare.

În anul 1986, elevii erau înscriși la școală începând de la vârsta de 6 ani (ca experiment, căci multe experimente au mai fost efectuate pe bietul meu popor; de exemplu fiul mai mare, în 1989, din clasa a IX-a a fost promovat direct în clasa a XI-a. Pe atunci indicațiile partidului erau executate imediat). Primul an, în principal, era organizat la grădiniță, ca mai apoi următorii 3 ani copiii să fie trecuți la școală. A fost

înscris și fiul mai mic, Iulian, însă manualele nu erau editate la timp, conform noilor programe. Erau mai multe probleme decât soluții. Marele noroc al copiilor a fost doamna Maria Coșcodan, învățătoare cu o experiență bogată de viață (împreună cu părinții a fost deportată pe țărmuri străine), înzestrată cu calități, metode de lucru cu copiii (mai mulți ani a fost metodistă la grădiniță, a predat și în clasele primare cu limba rusă de instruire). În toamna lui 1987, această clasă a trecut la școala nr. 10, elevii fiind în clasa a II-a. Astfel, clasele primare reveneau din nou la patru ani de studii, însă vârsta de școlarizare a revenit din nou la șapte ani.

Ne-am dus la careu, unde s-a vorbit doar în limba rusă. O singură fetiță a recitat 4 versuri în „moldovenește”. Plecând spre casă, Iulian m-a întrebat despre ce s-a vorbit acolo, căci nu a înțeles nimic. L-am rugat totuși să-mi spună cam ce s-ar fi vorbit acolo după părerea lui. Desigur, mi-a spus lucruri din imaginația lui de copil, dar nici pe departe ce s-a vorbit la acel careu. Iarși vechea poveste. Noi eram noi înșine doar la bucătărie.

După o săptămână am aflat că mai multe discipline vor fi predate acestor copii de clasa a II-a în limba rusă: muzica, desenul, educația fizică, ritmica și, desigur, limba rusă. Fiul mai mare, Nicolae, era în clasa a VIII-a. Am aflat cu stupeoare că și lui aceste discipline de studiu i-au fost predate tot în rusă. În primul an de școală nu putea să-mi explice clar ce are de desenat, ce au făcut la ora de muzică, însă eu nu știam că disciplinele pot fi predate în altă limbă unor copii de clasa întâi. Nicolae nu înțelegea rusește aproape deloc, fiind crescut până la vârsta de 5 ani la țară, la bunici. Întrebându-l de ce nu mi-a spus despre aceasta, a zis: „Eu credeam că așa trebuie să fie la școală”. Un mare semn de întrebare mi-a apărut față de învățătorii și profesorii moldoveni de atunci: oare nu vedeau ce se întâmplă?

Nu puteam să mai admit ca și la al doilea fiu să-i fie lezate drepturile elementare, să nu cunoască cum se spune în maternă „stânga-mprejur”, „cheia sol”. Majoritatea părinților și-au exprimat indignarea. A fost convocată o ședință cu părinții, fiind invitată și administrația școlii. A venit o doamnă care vorbea doar rusește, fiind director adjunct pentru învățământul primar (?). Ne-a explicat foarte amabil că nu pot avea doi profesori de acele discipline școlare, fiindcă sunt ore puține (?), erau câte opt clase paralele, iar școala fiind mixtă au doar un singur profesor (și acela vorbea doar limba rusă). Am propus să angajeze profesori ce cunosc limba acestui pământ și să li se predea moldovenește claselor de limbă rusă. Răspunsul a fost: „Если вам не нравится, найдите себе школы!” („Dacă nu vă place, găsiți-vă școală!”). Aici răbdarea noastră a luat sfârșit... Am obținut ca învățătoarea clasei să le predea elevilor și disciplinele la care nu au profesori instruiți în limba maternă la disciplinele respective. Dar am scris și un articol în ziar², relatând starea de lucruri din învățământul preuniversitar, deoarece în celelalte clase primare continua vechea poveste.

De fapt, problemele lingvistice abia urmau să fie ridicate cu adevărat la nivel de țară. Au început ședințele periodice ale Cenaclului „Alexei Mateevici”, a apărut articolul *Veșmântul ființei noastre*, de Valentin Mândâcanu³. Iar la școli lipsea

² Iulia Malcoci, Olga Leu ș.a., *Să ne facem cinstit datorია de patrioți*, în „Literatura și Arta”, nr. 39 (2199), 24 septembrie 1987.

³ Valentin Mândâcanu, *Veșmântul ființei noastre*, în „Nistru”, nr. 4, 1988.

cu desăvârșire literatura, chiar și în limba moldovenească. Astfel, am scris o scrisoare la revista *Nistru* (nr. 6, 1988), fiind publicată cam o treime din ce am scris:

„Uneori îmi amintesc de lecțiile de istorie din școală. Pe de o parte mi se spunea că țărănimea rusă era cea mai asuprită clasă socială pe timpul regimului țarist. Pe de altă parte mi se spunea că în 1812 Moldova a fost alipită la Rusia-mamă. Interesant: reiese că țăranul rus nu mai putea de necazuri, iar cel moldovean și-a găsit, în sfârșit, izbăvirea. De parcă țarismul ar fi deschis cel puțin o școală în limba moldovenească (sau română-n.n.) pe teritoriul alipit, de parcă n-ar fi dus o politică de rusificare în Basarabia. Repercusiunile acestei politici se mai simt și astăzi. Exemplific. În multe școli din capitală copiilor din clasele primare li se predau până la cinci obiecte în limba rusă, iar dacă mai includem și lecțiile de limbă rusă, reies ceva mai multe. În studiourile de muzică se predă numai în rusește. S-ar părea că țelul școlii nu este de a da elevilor cunoștințe trainice, dar de a-i învăța altă limbă. La biblioteca pentru copii din raionul Sovietic (azi sectorul Botanica-n.n.), bibliotecarele care, de fapt, ar trebui să-i ajute pe copii să-și aleagă cărțile, nu cunosc limba moldovenească. În afară de aceasta, biblioteca are foarte puține cărți în limba moldovenească. Există doar două polițe pe care e scris „Литература на молдавском языке” („Literatura în limba moldovenească”) (mă refer la literatura pentru clasele primare). Parcă ar fi expuse pentru muzeu.

Nu-s specialist în domeniul limbii, de aceea îi rog pe specialiștii care afirmă că există două limbi să alcătuiască de urgență un dicționar român-moldovenesc sau moldo-român.

După câte îmi dau seama, limba literară de unii e numită română, iar cea poluată cu rusisme moldovenească. Am vizitat diferite regiuni ale Rusiei. Poporul se exprimă în diferite dialecte. Unii pronunță un „o” accentuat, alții îl transformă în „a”, însă nimănui nu i-a venit în cap să spună că există două sau trei limbi”.

Desigur, ulterior, un dicționar asemănător celor solicitate în mod ironic a apărut, ca o rușine națională. Mă gândesc că poate de la acea scrisoare le-a venit ideea de a elabora o asemenea „lucrare”. Au procedat anapoda și cu multe lucrări ale marilor scriitori: expresiile incomode erau înlocuite cu puncte de suspensie, mai ales fragmentele în care se menționa despre limba română, poporul român, România.

Peste tot se discutau problemele alfabetului, a limbii și drapelului. Era un suflu parcă îndrumat de Domnul. Eram o apă și un pământ. Vorbitori de limbă rusă, de alte naționalități, se întrebau „А что, мы не дома?” („Da ce, noi nu suntem acasă?”). La Catedra de fizică teoretică unde activam, aceștia ne aduceau fel de fel de argumente despre binele „eliberării”. O profesoară mi-a zis: „Юля, если бы не была советская власть, ты бы не получила высшее образование” („Julia, dacă nu ar fi fost puterea sovietică, tu nu ai fi obținut studii superioare”). I-am zis că aș fi studiat la Sorbona, dacă părinții mei ar fi fost remunerați conform muncii lor. Un coleg, fost student de al meu, mi-a zis: „Вы знаете, я не хочу чтобы у Днестра ставили границу. Там у меня - родственники” („Știți, eu nu vreau ca să se pună hotar pe Nistru, acolo eu am rude”). I-am răspuns: ”Dar eu peste Prut nu am rude? Și-apoi cerând scoaterea sârmei ghimpată de pe Prut, am cerut punerea ei pe Nistru? Voi aveți în cap hotare, sârmă ghimpată, noi nu dorim așa ceva nicăieri. Avem rude peste tot, vrem să ne deplasăm liber, fără ca să cerem permisiunea comitetului central”.

La argumentele noastre nu aveau contraargumente. La ședința catedrei, unde în primăvara lui 1989 au fost puse în discuție „mărețele teze” ale PC al RSSM privind limba vorbită de băștinași, am luat cuvântul, relatând istoria adevărată a acestei palme de pământ. Profesorul universitar, membru-corespondent Iurie Perlin, originar din Kiev, a spus că totdeauna a știut că e o singură limbă și nu două. Adică limba română, dar m-a întrebat de către cine am fost împuternicită să vorbesc. Răspunsul meu a fost foarte convingător: bunica Zinovia – care a suferit foamea, colectivizarea, pângărirea bisericii; mama Eudochia – care, absolvind patru clase cu note de zece, a fost „eliberată” și liber a robit pe lanurile de sfeclă de zahăr și de tutun; mama-soacră Maria – care absolvind două clase de liceu (Liceul „Domnița Ileana” din Bălți) cu note de 10, a fost „eliberată” și liber a îngrijit viței la ferma colhozului; copiii mei – pentru care nu am nici grădiniță, nici școală cu limba maternă de predare. Vedeti dvs., nu-și puteau imagina că nu stă în spatele nostru vreo organizație care să ne conducă, să ne spună cum să acționăm, așa cum aveau cei care ne „sfătuiau” să vorbim cu copiii rusește. Șeful de catedră (originar din Volgograd, Rusia), nu mult timp după ședință a scris cerere de eliberare și a plecat în orașul natal, zicând: „Мне нечего возразить этим людям” („Nu am ce le reproșa acestor oameni”). Erau oameni și printre cei veniți prin repartizare unională, care înțelegeau repercusiunile „eliberării” noastre. Mult mai târziu aflasem ca tatăl profesorului universitar I. Perlin a fost împușcat la Kiev în 1937. Din păcate și astăzi unii conaționali nu înțeleg pe ce lume trăiesc. Școala sovietică și-a atins scopurile. Dar și efectul de rob nu poate fi eliminat decât în timp. Să ne amintim de robii lui Vasile Alecsandri.

După câțiva ani de frământări sociale: organizarea periodică a Cenaclului „Alexei Mateevici”, mitingurile băștinașilor unde se scanda neconținut „limbă, alfabet”, articolele din periodice au dus la adoptarea la 31 august 1989 a limbii moldovenești cu grafie latină ca limbă de stat, pentru denumirea corectă a căreia mai luptăm și azi. Se vede că „îndrumătorii” noștri au făcut exces de zel, de ne-au trezit „din somnul de moarte”, obținând în anul 1989 revenirea la alfabetul latin și la studierea limbii române și altor discipline în limba română în instituțiile de învățământ pe toate treptele.

Anii 1988-1991 au fost anii marilor schimbări în societatea dintre Nistru și Prut. Totuși, mentalitatea oamenilor a rămas cea creată de decenii și până azi. În mare parte, regimului de atunci i-a reușit „crearea omului nou” – fără istorie, limbă, obiceiuri, pământ... Puterea nu recunoștea nelegiuirile regimului comunist: nici deportările, nici foametea organizată, nici colectivizarea forțată, nici rusificarea societății... Astfel, am scris articolul *A fost și foametea din 1962-1963*, publicat în ziarul *Tineretul Moldovei*, nr. 72 din 17 iunie 1990:

„Deși m-am născut în 1950, pentru mine foametea și deportările nu constituie o temă neștiută. Până mai ieri despre toate acestea la noi nu s-a publicat nimic, dar bunica și mama mi-au povestit mult despre aceste evenimente tragice. Mi-au povestit fără gânduri de politică, fără a urmări scopul „de a pune mâna pe putere”, după cum trâmbițează autoritățile despre cei ce încearcă să numească lucrurile pe nume, să rostească adevărul deplin, obiectiv, și nu „adevărul” cel convenabil celor puși de sus.

Mama și bunica au rămas atunci în viață ca prin minune. Pâinea le-a fost luată până la ultimul bob. Până și un pumn de crupe (din budălăul din cotruță – vas

de lemn pentru ales unt-n.n.) le-a fost luat. Dar având vreo trei teancuri de zestre, covoare, lăicere (tot rod al muncii lor), au supraviețuit. Au supraviețuit, fiind martori oculari și pătimiți ai tuturor nelegiuirilor.

Una din aceste nelegiuiri a fost foametea din 1962-1963 (din perioada hrușciovistă), despre care, din păcate, deocamdată n-am întâlnit nicăieri nici un rând în ziare. Mama nu avea din ce ne coace măcar o turtă. Țin minte cum umblam cu bunica și cu fratele de vreo 6-7 ani prin satele din împrejurimi după pâine de mazăre. Din vina cui și cu ce scop s-au organizat toate acestea? Cu ce scop se organizează deficitul de astăzi? În țara aceasta nimic nu se face întâmplător. Și ar fi cazul ca istoria să descrie mai amănunțit „calea glorioasă” pe care am parcurs-o până azi ca să tragem cu toții concluziile necesare.

Bunica mea n-a știut a citi, dar având o bogată experiență de viață ne povățuia și ne îndruma așa cum astăzi nu o pot face multe mame și bunici cu școala medie terminată. Bunica a murit în 1976 la vârsta de 84 de ani. A trăit și în timpul guberniei țariste, și „sub ocupația boierilor români”, și în „Moldova eliberată”. Iată cum aprecia ea aceste schimbări: „Cu românii trăiam mai bine ca la țarul rus, dar așa ca acum nici pe timpul țarului n-a fost”. Comentariile sunt de prisos (totuși, ziarul mi-a modificat spusele bunicii. Bunica spunea un pic altfel: s-a trăit greu și la români, dar așa ca la ruși nici la țarul Nicolai nu s-a trăit. Tatăl meu Gheorghe Rotari (1928-1993) caracteriza timpul în care a trăit astfel: „Nu m-au pus la icoane nici românii. Am muncit. În schimb, ne era plin podul cu pâine, putina cu brânză și covata cu miere”).

Ascultând acasă povestirile bunicii, iar la școală fiind educați de pe poziții marxist-leniniste, credeam că bunica poate, ca femeie simplă ce era, nu înțelegea ceva. Cu timpul însă am înțeles că anume bunica povestea faptele și evenimentele așa cum s-au produs ele în realitate, fără a le schimonosi în favoarea vreunei ideologii sau vreunui partid politic.

Când am citit în copilărie *Coliba lui moș Toma* (copiii mei au citit deja *Coliba unchiului Tom*), de Harriet Beecher Stowe, mă bucuram că noi cel puțin nu suntem vânduți ca niște robi. În rest, mama robea mai ceva ca robii „lui Beecher Stowe” pe plantațiile de sfeclă de zahăr, iar mai apoi pe cele de tutun, în condiții inumane, pentru o remunerare mizeră. Și azi mulți colhoznici muncesc tot așa. Spre deosebire de robii „lui Beecher Stowe”, noi am fost lipsiți de posibilitatea de a ne lupta împotriva robiei noastre, căci la fiecare pas ni se trâmbeța că am fost eliberați, astfel că eliberatorii se aflau pretutindeni în preajma noastră. Iar astăzi am mai aflat că suntem încă și vânduți, arginții fiind cele 40 de mii de ruble date de către guvernul sovietic în 1947 drept premiu celor care îi expediau pe băștinașii de aici în Siberia, precum și cele 150 de ruble plătite azi pentru fiecare familie ce își părăsește baștina. Se vede că unii concep înflorirea națiunilor prin... dispariția lor”.

Desigur, textul original a fost modificat pe alături, puțin accentul „înmuat”. De fapt, a fost publicat doar jumătate din articolul expediat. A doua parte am scris-o despre armata sovietică. Fratele a fost 5 ani în armată în Ungaria, unde și-a făcut serviciul militar, înrolându-se în continuare. Un cumnat a fost aviator militar. Soțul a făcut doi ani de armată, fiind ofițer, după absolvirea facultății.

Aveam material de ajuns. Faptele descrise despre armată ziarul nu le-a publicat. În schimb, a plasat în locul textului o fotografie cu cinci soldați care țin degetul mare în semn de aprobare cu brio. Nimeni nu înțelegea ce au acei soldați cu textul de mai sus. Doar eu înțelegeam mesajul ziarului. Cine știe, nu era pregătit colegiul de redacție să publice așa ceva sau încă mai era cenzura la putere (de parcă astăzi nu ar fi). În opinia mea, toți autorii unor astfel de articole erau în vizorul securității. După câte îmi amintesc, în acele rânduri am scris despre încurajarea mamelor singure (dar cu copii), oferindu-le anumite facilități față de mamele care aveau soți (astfel a fost susținut concubinajul, care astăzi poate fi urmărit la tot pasul). Acestor „domnișoare” li se dădea loc la grădiniță fără rând, ajutor material, iar unele primeau și apartament de stat (gratuit). Ultimele cred că erau amantele unor șefi. Multe odrasle ale mamelor singure au ajuns la casa de copii, dar nu cunoșteam nici un băiat care ar fi fost înfiat, ci doar fete. Băieții consider că erau înscriși la școli militare, „dresați” pentru a participa în cele mai fierbinți locuri (Afganistan, Gruzia...), iar în caz că nu se mai întorceau nu avea cine-i căuta.

STRUCTURA ETNICĂ
A POPULAȚIEI REP. MOLDOVA

RECENSĂMÂNTUL din #2014

Etnie	Populație	% din total	% creștere/desc. față de reces. 2014
1. Băștinași declarați Moldoveni	2.068.058	75,1%	▼ 1,0%
2. Băștinași declarați Români	192.800	7,0%	▲ 4,8%
3. Ucraineni	181.035	6,6%	▼ 1,8%
4. Găgăuzi	126.010	4,6%	▲ 0,2%
5. Ruși	111.726	4,1%	▼ 1,9%
6. Bulgari	51.867	1,9%	0,0%
7. Țigani	9.323	0,3%	▼ 0,1%
Celelalte grupuri etnice	13.900	0,5%	▼ 0,2%
Total	2 804 801	100%	▼

Conform recensământului din anul 2014 (vezi imaginea), în Republica Moldova s-au declarat moldoveni/români 82,1%, iar ruși 4,1%, ultimii ocupând locul cinci după componența națională. Dar și azi se mai găsesc voci care insistă ca limba rusă să fie legiferată ca limbă de comunicare. Oare poate fi numită limba unei minorități

limbă de comunicare pentru majoritate?

De la lingvistul român, academicianul Alexandru Graur (1900-1988), aflăm cauzele evoluției, diferențierii, scindării, dar și dispariției limbilor vorbite⁴. Preistoricii admit că inițial oamenii au apărut în același loc pe Terra, vorbind aceeași limbă, apoi, înmulțindu-se, s-au deplasat mereu în căutarea hranei, devenind grupuri, triburi, ginți necomunicabile din cauza lipsei de transport, iar din necesitatea de a comunica au creat fiecare limba sa. Însă mai apoi, o parte din aceste limbi au încetat de a mai fi vorbite, cele mai frecvente motive fiind dispariția populației din cauza cutremurelor, prăbușirilor de pământ sau colectivitățile fiind măcelărite de alte populații. Desigur, o altă cauză este asimilarea vorbitorilor unei limbi, ceea ce s-a întâmplat cu multe naționalități puțin numeroase ale fostei URSS. Acestea prin „înflorirea” lor au dispărut.

În prezent suntem martorii înființării unor instituții de învățământ pre-universitar (primar-liceal), dar și grupe în instituțiile de învățământ superior unde procesul educațional se desfășoară, integral, în limba engleză sau franceză. Cele de limbă rusă ne-au rămas ca moștenire de la vechiul sistem. Urmărim cum terminologia științifică, medicală, politică în cea mai mare parte a lumii devine aceeași. Oare este

⁴ Alexandru Graur, *De ce oamenii vorbesc limbi diferite?*, în ”Știința – prietena noastră”, București, Editura Politică, 1966, p. 385-400.

posibil să revenim din nou la o singură limbă vorbită pe globul pământesc, mai ales datorită răspândirii și însușirii excepționale a tehnologiilor informaționale?

*) Pentru tinerii de astăzi care nu au studiat cursul *Comunismul științific* la facultate le aducem la cunoștință fără comentarii că principiul de bază al constructorului comunismului era:

- în română: „De la fiecare după capacități, fiecăruia după necesități” (așa suna prin anii '70 ai secolului XX);

- în „moldovenește”: „Fiecare după puteri, fiecăruia după nevoi” (variantă găsită într-o ediție anterioară).

Totodată mai erau și alte principii nu mai puțin interesante:

- formarea omului nou;

- apropierea satului de oraș;

- înflorirea națiilor prin dispariția lor.

Dacă aplicarea principiului de bază a răspândit teroare, durere și opresiune, apoi celelalte au dus la distrugerea sufletului și rațiunii umane, distrugerea satelor și dispariția multor limbi și culturi.

ACADEMICIANUL IAKOV PRINTȚ (1891-1966). ASPECTE DIN BIOGRAFIA ȘTIINȚIFICĂ ȘI PRIVATĂ

ION VALER XENOFONTOV¹
IULIA MALCOCI²

ACADEMICIAN IAKOV PRINTȚ (1891-1966). ASPECTS FROM THE SCIENTIFIC BIOGRFY AND PRIVATE LIFE

ABSTRACT

The authors present new information from the biography and private life of academician Iakov PrintȚ, professor, entomologist and plant protection specialist, founding member of the Academy of Sciences of the Moldovan SSR. There was analyzed the personal file of the scientist from the Central Scientific Archive of the Academy of Sciences of Moldova. The authors conclude that although several Soviet Union cadres came to Soviet Moldova, many of them under the protection of the Communist Party, there is an exception in the case of Iakov PrintȚ, as the scientist noted, first of all by professional acribulation. The scientific work of the titular member of the Academy of Sciences of the Moldovan RSS is still present.

Keywords: Iakov Prince, academician, Academy of Sciences of the Moldavian SSR, entomology, plant protection, biography.

Personalitate remarcabilă atât pe tărâmul științific, cât și pe cel didactic, academicianul Iakov PrintȚ a fost un om modest și responsabil. Este recunoscut ca specialist în domeniul protecției plantelor.

Academician Iakov PrintȚ
(Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.
Fond foto. Cota arhivistică: 00502)

¹ Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova – Chișinău, Republica Moldova; e-mail: ionx2005@yahoo.com.

² Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Centrul de Cercetări Enciclopedice – Chișinău, Republica Moldova; e-mail: iumalcoci@yahoo.com.

Prin Hotărârea din 4 martie 1936, a Comisiei de Calificare a Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ), lui I. Prinț i-a fost atribuit gradul științific de doctor în biologie, iar la 17 iunie 1937 Comisia Superioară de Atestare a URSS i-a aprobat titlul de profesor universitar în domeniul entomologiei. În dosarul personal al academicianului (consultat de autori la Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei), se găsesc doar copiile scrise de mână, inclusiv ștampila copiată (vezi imaginile), ale acestor diplome, întrucât în 1950 ... xeroxul „nu era la modă”. Aceste copii erau autentificate de un notar (vezi imaginile).

Hotărârea din 4 martie 1936 a Comisiei de Calificare a Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ) prin care lui I. Prinț i-a fost atribuit gradul științific de doctor în biologie și Hotărârea din 4 martie la 17 iunie 1937 a Comisiei Superioare de Atestare a URSS prin care lui I. Prinț i-a fost aprobat titlul de profesor universitar în domeniul entomologiei
(Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei,
Prinț I.I. Dosarul personal, Fondul 1, Inventarul 3, Dosarul 2.185, f. 14-15)

Din dosarul personal³ constatăm:

- Savantul s-a născut la 28 septembrie 1891 în satul Ciucea⁴, provincia Tauriană (Таврическая губерния)⁵, districtul Perescop, plasa Ak-Șeisk, regiunea Crimeea, Rusia țaristă (la momentul completării fișei personale din dosar, februarie

³ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, *Prinț I.I. Dosarul personal*, Fondul 1, Inventarul 3, Dosarul 2.185, 104 file.

⁴ Sat ce s-a numit Ciucea Germană până în 1948, azi în Crimeea.

⁵ Provincia Tauriană – unitate administrativ-teritorială a Imperiului Rus, ulterior a Federației Ruse, existentă în perioada 8/20 octombrie 1802-18 octombrie 1921. Centru administrativ – orașul Simferopol, din Crimeea.

1950, satul Ciucea se găsea, după schimbarea denumirilor localităților, în raionul Seitler);

- s-a născut într-o familie de țărani, nemți de naționalitate;

- nu a fost membru de partid, dar a fost membru al Sindicatului din Învățământul Superior;

- a absolvit Universitatea de Stat din Moscova (1911-1917), Facultatea de Fizică și Matematică, Secția de Științe Naturale.

Nu a fost ales în careva organe de stat, iar în dosar au rămas necompletate punctele:

„25. Участвовал ли в революционном движении и подвергался ли репрессиям за революционную деятельность до Октябрьской революции” („A participat la mișcarea revoluționară și a fost supus represaliilor pentru activitate revoluționară înainte de Revoluția din Octombrie”);

„26. Участвовал ли в партизанском движении и подпольной работе” („A participat la mișcarea de partizani și activități ilegale”);

„27. Военная служба в старой армии ..., в Красной армии ..., общий стаж службы в Советской Армии” („Serviciul militar în vechea armată ..., în Armata Roșie ..., stagiul în serviciul Armatei Sovietice”);

„28. Был ли в плену” („A fost în prizonierat”);

„29. Служил ли в войсках или учреждениях белых правительств” („A făcut serviciul în trupele sau instituțiile albgardiste”);

„31. Находился ли на территории, временно оккупированной немцами в период Отечественной войны” („S-a aflat pe teritoriul ocupat temporar de nemți în timpul Războiului pentru Apărarea Patriei”).

După absolvirea studiilor a activat în instituțiile de cercetări științifice și de învățământ superior. A început activitatea (1917) în funcția de asistent la Biroul (Cabinetul) de entomologie al Grădinii Botanice din Tbilisi, Georgia. În acea perioadă, cea mai profitabilă ramură a industriei – viticultura –, a fost atacată de invazia filoxerei. Astfel, la inițiativa lui I. Prinț, a fost înființat Biroul entomologic și au fost importate îngrășăminte deficitare, pesticide, echipamente și literatură de specialitate cu care a fost dotat acest Birou de entomologie, în scopul de a ajuta viticultorii în lupta cu dăunătorii și bolile corespunzătoare⁶.

În 1919-1923 a activat în calitate de profesor la Școala Medie de Cultură Generală din Helenendorf, Azerbaidjan, unde coloniștii germani organizaseră cooperativa țărănească „Конкордия” („Armonie”). În 1921-1930 a condus Biroul de entomologie a cooperăției agricole Конкордия, iar în 1930-1935 este șef al Secției de Protecție a Plantelor a Institutului Unional de Viticultură și Vinificație din Tbilisi, unde a devenit conferențiar universitar (docent)⁷. În 1934 a fost invitat la Institutul Unional de Cercetări Științifice pentru Protecția Plantelor din Leningrad (azi, Sankt Petersburg), unde a condus Laboratorul ecologic până în 1942. Concomitent, a fost

⁶ Академик Я.И. Принц, *Биобиблиография*, Кишинёв, Редакционно-издательский отдел Академии наук Молдавской ССР, 1970 (Acad. I.I. Prinț, *Biobibliografie*, Chișinău, Departamentul de editare și publicare al Academiei de Științe a RSS Moldovenești, 1970).

⁷ *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961-2006*, Chișinău, „Știința”, 2006. p. 122.

(1934-1944) și șeful Catedrei de entomologie și fitopatologie a Institutului de Zoologie Aplicativă din Leningrad. În 1944-1946 a fost șeful Catedrei de protecție a plantelor a Institutului Agricol din Barnaul, ținutul Altai, unde a fost evacuat Institutul din Leningrad. Din dosarul (fila 23) academicianului I. Prinț desprindem că în anii 1946-1950 a condus un laborator din cadrul Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ), iar în perioada 25.II.1950-12.IX.1950 a fost șeful Sectorului de zoologie al Filialei Moldovenești al AȘ a URSS și în continuare șef al Secției de fitopatologie.

Atât din Dosar, cât și din alte surse nu este clar de către cine este invitat sau transferat în anii 1946-1950 ca să activeze în calitate de șef al Laboratorului pentru imunitate al Stațiunii Moldovenești de Protecție a Plantelor a Institutului Unional de Cercetări Științifice pentru Protecția Plantelor, apoi al Catedrei de protecție a plantelor a Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău. Probabil, după evacuare, specialiștii au fost repartizați în diferite centre de cercetare ale URSS, din cadrul Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ). Se cunoaște⁸ că în 1946, în cadrul celei de a XVI-a Plenare a Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ), șeful Catedrei de protecție a plantelor a Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, membrul corespondent al AȘM (1970) Dmitri Verderevski (8.VII.1904, Tașkent-31.X.1974, Chișinău), l-a invitat pe I. Prinț în RSS Moldovenească pentru a activa împreună. Astfel, prin Ordinul din 2 iulie 1947 privind aprobarea personalului didactic la Institutul Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, I. Prinț este angajat prin cumul în calitate de profesor universitar, devenind (1949-1950) șef al Catedrei de protecție a plantelor a Facultății de Agronomie. Pe parcurs, a fost confirmat în calitate de conducător științific, activând prin cumul până în 1960 și pe bază de contract în continuare la acest Institut.

Academicianul I. Prinț a ocupat funcția de șef (1950-1956) al Secției de protecție a plantelor a Institutului de Pomicultură, Viticultură și Vinificație al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, apoi (1957-1966) conduce Laboratorul de zoologie a nevertebratelor al Institutului de Zoologie al Academiei de Științe a RSS Moldovenești.

**Iakov Prinț, șeful Catedrei de protecție a plantelor
a Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău**
(Foto prezentată de dr. Asea Timuș)

⁸ Asea Timuș, N. Croitoru, Irina Mihailov, *Cadre didactice din domeniul Entomologiei agricole. Istorie și contemporaneitate*, Chișinău, 2017, p. 87-90.

Pe parcursul întregii activități a studiat dăunătorii și bolile viței-de-vie, elaborând un sistem de măsuri de combatere a acestora și pe larg le-a aplicat în producție. În premieră, a implementat tratamentul strugurilor împotriva mildiului după perioadele de incubatie. A studiat ecologia moliei frunzelor, bondarilor, căpușelor, păduchilor-țestoși, viermilor-sârmoși, filoxerei și a elaborat măsuri de combatere a acestora. A elaborat bazele teoretice ale imunității plantelor față de dăunători. A propus metode originale de combatere a filoxerei prin fumegarea solului cu dicloretan, hexaclorbutadienă și alte substanțe.

În perioada activității sale în Moldova a argumentat raționalitatea cultivării viței-de-vie pe rădăcini proprii în funcție de tipul solului și rezistența soiurilor. A elaborat sistemul integrat de combatere a dăunătorilor și bolilor viței-de-vie, precum și măsuri de combatere a dăunătorilor și bolilor pomilor de măr. A condus cercetările privind stabilitatea pomilor de măr la putregaiul sângeriu, la păduchele-țestos, la viermele-mărului. A studiat dăunătorii pădurilor. La inițiativa lui I. Prinț, la Institutul de Zoologie au fost inițiate cercetările nematodologice, acarologice, privind sericicultura, vectorii bolilor viței-de-vie, rasele de filoxeră etc. În studierea celor mai periculoase boli ale viței-de-vie a utilizat datele privind temperatura și umiditatea întregii zone.

Pentru merite importante în activitatea științifică, în 1961 a fost ales în primul efectiv de membri titulari ai Academiei de Științe a RSS Moldovenești, fiind astfel unul din fondatorii instituției academice.

Pe timpul aflării sale în Caucaz, I. Prinț a făcut cunoștință cu N.I. Vavilov⁹, a colaborat cu renumitul pedolog rus S.A. Zaharov (1878-1949), cu botanistul rus, uzbek și tadjik, colegul său de facultate P.A. Baranov (1892-1962) ș.a.

În anii 1870-1880 filoxera a devastat podgoriile Europei de Vest, mai ales cele din Franța, iar metodele folosite în combaterea acesteia nu au dat rezultatele scontate. În 1877, Academia Franceză a anunțat un concurs de 300 mii de franci pentru cel care va soluționa pozitiv această problemă. De premiu nu s-a învrednicit nimeni, însă s-a ales o cale de compromis: la propunerea chimistului și fondatorului microbiologiei și imunologiei moderne, L. Pasteur (1822-1895), s-a început altoirea soiurilor europene instabile cu soiurile și speciile viței-de-vie americane rezistente. Însă metoda utilizată, după spusele unor specialiști, „a salvat prezentul, dar a distrus viitorul”.

În 1947-1949, la inițiativa lui I. Prinț a fost organizată o expediție în care au fost determinate solurile pe care filoxera se dezvoltă slab, stabilindu-se și gradul de rezistență la filoxeră a unor specii de viță-de-vie locală. Pe baza materialelor expediției au urmat experiențe cu fumegarea solului în Transcaucazia, precum și în sovhozul Grătiești din Moldova. Cercetările au continuat și în domeniul rezistenței viței-de-vie la mucegai și înghețuri. Astfel, a fost creat sortul *Rară-Neagră de Amur*, cu proprietăți mari și perspective pentru lucrările de selecție. Ameliorarea calitativă a viticulturii moldovenești se datorează și propunerii academicianului I. Prinț de a importa soiuri rezistente la filoxeră din Gruzia, cum este *Rkașiteli*, pe baza căruia se

⁹ N.I. Vavilov (13.XI.1887, Moscova, Imperiul Rus-26.I.1943, Saratov, URSS) – renumit savant, genetician, botanist, biolog, geograf.

pregătesc vinurile *Grăiești*, *Ciumai*, ce obțin medalii de aur la expoziții naționale și internaționale.

Datorită cunoștințelor și corespondenței pe care o avea cu savanți din țările occidentale, ca de exemplu cu botanistul, zoologul, silvicultorul, fermierul și vinificatorul german Carl Börner (1880-1953), I. Prinț a adus soiuri și specii de viță-de-vie de selecție din Republica Democrată Germană pentru creșterea strugurilor imuni.

Este autor și coautor a circa 170 de lucrări științifice, inclusiv 14 monografii și manuale, deținător a trei brevete de invenții pentru noi fumiganți în lupta cu filoxera. Dintre cele mai valoroase lucrări fac parte două lucrări în română, scrise cu grafie chirilică (vezi imaginile) – *Cultura viței-de-vie europene pe rădăcini proprii* (1951), editată și în rusă în 1960, și *Cultura viței-de-vie nealtoite în Moldova* (1960), ce pot fi consultate la Biblioteca Națională a Republicii Moldova, precum și *Вредители и болезни виноградной лозы* („Dăunătorii și bolile viței-de-vie”) (1962), *Виноградная филлоксера и методы борьбы с ней* („Filoxera viței-de-vie și metodele de combatere a acesteia”) (1965) ș.a. În calitate de coautor a publicat 30 de lucrări. A publicat șase lucrări în germană, limbă pe care o cunoștea bine, la Tbilisi (1924-1930) și una la Frankfurt (1964). Găsim și o lucrare în limba franceză: *La lutte contre Phylloxera*, în „Le progr. agric. et vitic.”, nr. 14-15, 1954, p. 11. Pe lângă cele 27 de lucrări ce conțin rezultatele cercetărilor complexe privind filoxera viței-de-vie, găsim și lucrări ca *Защитить сливовые сады от цитовок* („Protejarea grădinilor de pruni de viermele-țestos”), iar împreună cu D. Verderevski, *Болезни и вредители хлопчатника в Молдавской ССР и меры борьбы с ними*, Кишинёв, Госиздат Молдавии, 1951, 64 c. („Bolile și dăunătorii bumbacului în RSS Moldovenească și măsurile de combatere a acestora”, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1951, 64 p.) (sic!). Ultima lucrare vorbește despre directivele partidului de a cultiva orice cultură oriunde, numite de specialiști „campanii ideologice”. De menționat că orice activitate, fie și de cercetare științifică, trebuia să obțină acceptul partidului, Sovietului de Miniștri al URSS sau al RSSM.

Pentru activitatea sa academicianul I. Prinț a fost distins:

- în 1923 – cu diploma Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” pentru cercetări științifice în domeniul viticulturii;

- în 1939 – cu Medalia de argint a Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” pentru elaborarea metodelor de luptă cu dăunătorii viței-de-vie;

- în 1951 – Filiala Moldovenească a AȘ a URSS cu prilejul celei de a 34-a aniversări a Marii Revoluții din Octombrie i-a adus mulțumiri pentru munca excepțională cu înscriere în fișa personală;

- în 1951 – pentru elaborarea noilor metode de combatere a filoxerei și implementarea acestora, prin ordinul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a primit un premiu bănesc în valoare de un salariu lunar;

- în 1957 – pentru rezultate de succes în soluționarea problemelor științifice și implementarea rezultatelor științifice și tehnice, prin ordinul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a fost premiat cu 1.000 de ruble;

- în 1959 – pentru merite analogice a fost premiat cu 6.000 ruble;

- în 1962, prin ordinul AȘ a RSSM a fost premiat cu 800 ruble (după schimbarea banilor în 1961);

- în 1964 – pentru munca excepțională, AȘ a RSSM i-a adus mulțumiri pentru munca merituosă;
- în 1965 – pentru activitatea științifică și în viața obștească, și cu prilejul zilei de 1 Mai i-a fost acordată Diploma de onoare a Prezidiului AȘ a RSSM și a Comitetului Sindical al AȘ a RSSM.

**Savantul Iacov Prinț împreună cu discipolul P. Chischin
descifrează lumea miraculoasă a faunei, 1959**

(Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei.

Fond foto. Cota arhivistică: 00083d)

Toate aceste premii se acordau prin coordonare cu Sovietul de Miniștri și conform recomandărilor Comitetului Sindical și se prezentau la CC al PCM. În caracteristica dată lui I. Prinț la 26 martie 1960 de Filiala Moldovenească a AȘ a RSSM este specificat: „Рекомендуется для поездки в качестве туриста для участия в работе XI международного конгресса энтомологов” („Se recomandă pentru călătorie în calitate de turist pentru a participa la lucrările celui de al XI-lea Congres Internațional al Entomologilor”) de la Viena. De ce în calitate de turist și nu de om de știință? Dar pentru a înțelege timpul în care a trăit academicianul vom mai da fraza care era prezentă în asemenea documente: „Профессор Я.И. Принц морально устойчив и скромен в быту” („Profesorul I.I. Prinț este statornic moral și modest în viața cotidiană”, dar și frazele cu care se terminau fiecare caracteristică: „Характеристика утверждена на заседании партийного бюро молдавского филиала АН СССР 22 марта 1960 года” („Caracteristica a fost aprobată la ședința biroului de partid al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS din 22 martie 1960”) sau „Характеристика дана для представления в ленинский РК КПМ” („Caracteristica este dată pentru a fi prezentată la Comitetul Raionului Lenin al PCM”).

Sub îndrumarea academicianului I. Prinț au fost susținute 25 de teze de doctor (candidat) și 4 teze de doctor habilitat (doctor) în biologie. Savantul a participat activ și la viața obștească: membru al Societății pentru diseminarea cunoștințelor politice și științifice, președinte al Secției Moldovenești a Societății Unionale de Entomologie, membru al Consiliului Tehnic al Ministerului Agriculturii, membru al Consiliului Tehnic al Consiliului (Sovietului) Comisarilor Poporului din Moldova, membru al Consiliului Tehnic al Biroului Specializat de Proiectare.

La punctul 37 din fișa personală, „Семейное положение” („Starea civilă”), savantul a completat: „жена и внук” („soția și nepotul (de la fiu sau de la fiică-n.n.)”).

Pe adresa electronică https://persons-info.com/persons/PRINTS_Iakov_Ivanovich, la comentarii, un oarecare Aleksandr (Александр) scrie: „Это мой дедушка. Добрый человек, сделавший очень много для нашей семьи” („Acesta este bunicul meu. Om bun, care a făcut foarte multe pentru familia noastră”). Cu regret, despre familia Prinț, copiii sau nepoți, nu pot fi găsite careva date în dosar, doar că o persoană, E.I. Prinț, i-a fost discipol² și au publicat împreună lucrarea *Об использовании в плодОВОДстве пород и сортов с комплексной устойчивостью к вредителям и болезням*, В книге: „Вредная энтомофауна Молдавии и меры борьбы с ней”, Кишинёв, «Картя Молдовеняскэ», 1963, с. 70-72 („Cu privire la utilizarea în pomicultură a speciilor și soiurilor cu rezistență complexă la dăunători și boli”, în vol. „Entomofauna dăunătoare a Moldovei și măsurile de combatere a acesteia”, Chișinău, „Cartea Moldovenească”, 1963, p. 70-72), având-o în calitate de coautor și pe o altă discipolă, L.A. Zinkovski.

Din amintirile doctorului în chimie I. Iazlovețchii (vezi **Anexa**), cu care autorii au întreținut un interviu la 17 iulie 2018, aflăm că familia Prinț avea în casă o menajeră, iar soția academicianului, Vera Alexandrovna, era „boieroaică”, se ocupa de activități obștești, de exemplu era președinta Comitetului părintesc al Școlii Medii de Cultură Generală nr. 37 (azi, Liceul Teoretic „V. Gogol”) din Chișinău, unde învăța nepotul Oleg Cononov (n. 1937), fiul mai mare al fiicei lor Tamara. Nepotul Oleg a locuit cu bunicii la Chișinău, iar fiica Tamara împreună cu fiul mai mic, Alexandr Cononov (n. 1945), locuiau la Leningrad.

La Chișinău, familia Prinț a locuit pe strada Pușkin nr. 17, ap. 3, în clădirea unde astăzi se află Ambasada României, apoi pe bd. Lenin (azi, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt), nr. 159, ap. 4, în proximitate cu Ambasada Federației Ruse.

Casa în care a locuit Iakov Prinț

(în prezent, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 159.

Foto: Ion V. Xenofontov, 8 iunie 2016. Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00159d)

S-a stins din viață la 23 mai 1966, fiind înmormântat la Chișinău, în Cimitirul Central de pe strada Hâncești, unde în 1970 și-a găsit somnul de veci și soția sa, Vera Aleksandrovna. Locul înhumării ne-a fost indicat de doctorul în chimie Lidia Simonova (n. 13.03.1938, Tiraspol), soția doctorului în științe fizico-matematice Iurii Simonov și fiica doctorului în științe agricole, șef de catedră, secretar științific la Institutul Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, Luca Mațiușcu, președintele Prezidiului

filialei moldovenești a AȘ a URSS. D-na Lidia Simonova, care locuiește pe aceeași scară unde a locuit și familia Prinț, ne-a comunicat că această familie a mai avut o fiică adoptivă, Eugenia, căreia i-au dat numele Prinț și care a locuit împreună cu ei. După moartea părinților adoptivi și ieșirea sa la pensie, Eugenia a schimbat apartamentul cu patru odăi pe un altul, la Leningrad.

Mormântul soților Prinț

(Cimitirul Central din municipiul Chișinău. Foto: Ion V. Xenofontov, 23 iulie 2018)

Activitatea științifică a academicianului I. Prinț a fost recunoscută în țară și peste hotare. Despre el, cu mult entuziasm vorbeau atât specialiștii din Moldova, ținutul Krasnodar, Ucraina, Crimeea, cât și mulți savanți din Australia, Iugoslavia, Republica Democrată Germană. Ideile sale și-au găsit aplicare și în solul unor țări europene. Fiind o fire generoasă, cu plăcere împărtășea cunoștințele și experiența sa tinerilor. Cunoscând foarte bine literatura universală în domeniu, comunica colegilor, discipolilor ultimele realizări ale științei. Anume acesta a fost marele secret al marelui savant – cunoașterea domeniului explorat, colaborarea cu discipolii și colegii săi, și legăturile permanente cu mulți specialiști de vază: N. Dimo (1873-1959) – unul dintre fondatorii agrologiei biologice din Basarabia; P. Ungureanu (1894-1975) – recunoscut specialist în oenologie (din greacă s-ar traduce „știința vinificației”), membru corespondent al AȘ a RSSM (1961) ș.a. A considerat pozitiv și a acordat sprijin în dezvoltarea principiului politomiei la crearea sistemelor de prospecțiune în biologie, care începuse să fie o temă de cercetare a discipolilor săi în 1960.

Ca om se caracterizează printr-o principialitate aparte. Era ferm în convingerile sale științifice, intolerant față de nedreptăți și împăciuitorism reprobabil. Susținea discuții aprinse în problemele științifice discutabile. De exemplu, devenise oponent a lui D. Verderevski, care susținea obținerea soiurilor tehnice de viță-de-vie, ce pot fi cultivate fără protecție chimică, fără utilizarea substanțelor chimice toxice. I. Prinț susținea creșterea soiurilor rezistente pe rădăcini proprii și protecție chimică, utilizând soiurile europene, pe când D. Verderevski considera utilizarea chimicalelor ca o măsură extremă și susținea creșterea viței-de-vie pe rădăcini americane. De menționat că în prezent în podgorii nu se mai aplică fumegarea solului cu dicloretan, hexaclorbutadienă și alte substanțe chimice.

ANEXĂ

Lista martorilor:

Dr. Igor Grigore Iazlovețhii
(Foto: Lidia Prisac, 18 iulie 2018)

1. Igor Grigore IAZLOVEȚHII (n. 28.06.1941, stațiunea Krâmsk, ținutul Krasnodar) – chimist, cercetător științific superior. A absolvit școala Medie de Cultură Generală nr. 37 din Chișinău (1959), Facultatea de Chimie a Universității de Stat din Moldova (1964). A continuat studiile de doctorat (1964-1968) la Institutul de Chimie Organică al AȘ a URSS, Moscova, avându-l în calitate de conducător pe academicianul AȘ a Rusiei Nicolai Kocetkov (1915-2005), cunoscut pentru lucrările sale în domeniul chimiei carbohidraților. I. Iazlovețhii a susținut teza de doctorat în domeniul chimiei bioorganice.

După absolvirea doctoraturii (aspiranturii), I. Iazlovețchi a activat doi ani în calitate de cercetător științific superior la Institutul Politehnic „S. Lazo” din Chișinău (azi, Universitatea Tehnică a Moldovei), la Catedra tehnologia vinificației, apoi (1970-1991) la Institutul de Protecție a Plantelor din Chișinău ce se subordona Academiei Unionale de Științe Agricole „V.I. Lenin” (BACXHИИЛ). A activat în calitate de cercetător științific superior, apoi șef al Laboratorului de biochimie și biologie a insectelor. Din 1991 până în prezent activează în calitate de cercetător științific principal la Institutul de Protecție a Plantelor, subordonat Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare al Republicii Moldova. Acest Institut a cunoscut pe parcurs mai multe denumiri datorită unor restructurări, comasări de organizații de cercetare științifică: Institutul de Protecție a Plantelor și Agricultură Ecologică (2007), Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecția Plantelor (2017).

Domeniul de cercetare științifică al dr. I. Iazlovețhii este studiul fiziologiei și biochimiei de alimentare a insectelor entomofage, precum și dezvoltarea mediilor nutritive artificiale pentru insectele entomofage.

I. Iazlovețhii a cunoscut personal familia Prinț, oferind autorilor studiului date inedite. I. Prinț cu soția au fost oaspeți de onoare la nunta dlui I. Iazlovețhii (decembrie 1963), care în timpul studiilor la Moscova a făcut-o pe curierul între academicianul I. Prinț și președintele (1951-1961) AȘ a URSS, academicianul A.N. Nesmeianov (1899-1980), chimist și unul dintre organizatorii științei sovietice, la inițiativa căruia a fost deschis Institutul Compușilor Elementelor Organice al AȘ a URSS pe care l-a condus până în 1980 și care azi îi poartă numele.

Din surse private, I. Iazlovețchii a aflat că Vera Aleksandrovna, soția academicianului Prinț, avea studii superioare în același domeniu – biologia –, fiind un bun ajutor pentru I. Prinț.

2. Lidia SIMONOVA (n. 13.03.1938, Tiraspol), doctor în chimie. A cunoscut familia Prinț și a oferit informații prețioase la elaborarea studiului.

Dr. Lidia Simonova

Foto: Ion V. Xenofontov, 23 iulie 2018

Din opera științifică a acad. Iakov Prinț (selecție: dr. Iulia Malcoci):

**CINEASTUL BASARABEAN VLAD IOVIȚĂ (1935-1983):
DIMENSIUNILE ISTORICE ALE OPEREI SALE
ÎNTRE LIBERTATEA DE EXPRIMARE
ȘI EXIGENȚELE CENZURII SOVIETICE**

VALENTIN ARAPU¹

**BASARABIAN FILMMAKER VLAD IOVITA (1935-1983):
HISTORICAL DIMENSIONS OF HIM CREATION BETWEEN FREEDOM
OF EXPRESSION AND THE BILL OF SOVIET CENSORSHIP**

ABSTRACT

Vlad Iovita, a filmmaker, has shown himself as a writer, director and screenwriter. At the film studio Moldova-Film he casts films of nonfiction and fiction. Although in teenage years he was alienated from his parental home by studying in Chisinau and Leningrad, Vlad Iovita managed to return to the Romanian spiritual and cultural origins, writing his texts in the Soviet period with Latin characters. His entire cinematographic work was created in the conditions of Soviet censorship, the communist ideological dictatorship. In spite of these impediments, in the 1960s Vlad Iovita managed to formulate critical messages about the Soviet paradise and the repressions that followed in 1970 led him to produce some fiction films to the likes of the governors, for later, to take refuge in the world of film art, non-fiction film.

Keywords: Vlad Iovita, filmmaker, Soviet censorship, creation, Moldova.

„Dacă vreți, tăiați-mă cu securea
Cum se taie din rădăcini pădurea,
Numai nu-mi tăiați în fiecare zi,
Aripa crescută peste noapte”.
(Vlad Ioviță)

Viața. Vlad Ioviță s-a născut la 25 decembrie 1935², într-o familie de țărani, în satul Cocieri, raionul Dubăsari; „(...) a crescut fără tată, iar sovieticii i-au închis

¹ Lector universitar, doctorand în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova – Chișinău; e-mail: valarapu@gmail.com.

² În unele surse este prezentată informația conform căreia Vlad Ioviță s-a născut în Regatul României. În realitate, satul Cocieri, în perioada anilor 1924-1940, făcea parte din RASSM. În anii 1941-1944 satul Cocieri a fost sub administrația româno-germană, anume atunci Vlad Ioviță a și mers la școala românească primară din localitate. Este semnificativ faptul că pe pagina web de limbă rusă, dedicată lui Vlad Ioviță, la compartimentul cetățenie sunt indicate două țări: România și URSS (*Иовицэ Владимир Игнатъевич*), în: http://www.wikiwand.com/ru/%D0%98%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8D_%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%98%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87 (accesat: 24.06.2018).

mama în pușcărie pentru câțiva ciocleji. Respectiv, este copilul de orfelinat, după care a stat tot prin străini, când a fost selectat pentru școala de coregrafie din Leningrad”³. După o altă versiune, tatăl său, Ignat, a decedat în război, iar mama sa a fost judecată „pentru o sudalmă la adresa lui Stalin”, pentru „niște înjurături la adresa lui Stalin”⁴.

Vlad Ioviță, împreună cu fratele Nicolae, au fost plasați la orfelinatul nr. 1 din Chișinău. Fiind în clasa a patra, a fost selectat de către educatoarea Agnesa Bogdanova, împreună cu alți zece copii din RSSM, pentru a-și continua studiile la o școală de balet din Leningrad. Studiile de la Școala de coregrafie „A. Vaganova”⁵ le-a îmbinat cu pasiunea sa pentru literatură. Custodele bibliotecii, Tatiana Șostok, remarcă că Vlad Ioviță studia cu sârguință, fiind pasionat de lectură. A fost îndrumat de către dascălii școlii de balet: Chiril Palii, profesor de literatură; Elizaveta Gromova, pedagog de dans clasic; Evghenii Stațkevici, profesor de istorie⁶. Unul dintre profesori era descendent din familia unor boieri moldoveni care l-au însoțit pe Dimitrie Cantemir în Rusia, dându-i lui Vlad Ioviță o bogată bibliotecă. În anul 1954, Vlad Ioviță a absolvit Școala de coregrafie „A. Vaganova”. În 1964, în cadrul atelierului lui Leonid Trauberg⁷, discipol al lui Serghei Eisenstein, se afla printre absolvenții Cursurilor Superioare de scenariști din cadrul Institutului Unional de Cinematografie din Moscova⁸.

După revenirea la Chișinău, Vlad Ioviță a făcut parte din trupa de balet a Teatrului Moldovenesc Muzical-Dramatic „A.S. Pușkin”, actualmente Teatrul Național „M. Eminescu”. Împreună cu colegii săi Vlad Tihonov, Petru Leonardi și Vitalie Poclitaru, Vlad Ioviță a contribuit la crearea bazei artistice a Teatrului național de

³ Viorica Mija, *Vlad Ioviță (ultimul episod). Interviu cu cineastul și scriitorul Mihai Ștefan Poiată, omul care l-a văzut și a vorbit cu Vlad Ioviță în ultimele sale luni și zile din viață*, în: <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2016/05/16/vlad-iovita-ultimul-episod/> (accesat: 22.06.2018).

⁴ Dumitru Olărescu, *Filmul: dincolo de nonficțiune (artă și cultură în imagini filmice)*, în vol. „Dramă în stop cadru (studii monografice)”, ediție îngrijită de Dumitru Olărescu, Chișinău, „Bulat Art Club” SRL, 2009, p. 8.

⁵ Școala de dansuri a fost fondată la 4 mai 1738, pe lângă curtea împărătesei ruse Anna Ioannovna (1730-1740). Din anul 1937, instituția se numea Școala de Coregrafie din Leningrad. În anul 1957 instituției i-a fost dat numele Agrippinei Vaganova (1879-1951), balerină celebră, distins pedagog și autoare a lucrării *Bazele dansului clasic* (А. Ваганова, *Основы классического танца. Учебное пособие*, Ленинград-Москва, Издательство «Искусство», 1963 г., 179 стр.). Din anul 1991 școala de coregrafie a primit statutul de Academie a baletului rus în numele „A.Ia. Vaganova” (Академия русского балета имени А.Я. Вагановой, în: <http://www.vaganovaacademy.ru/> (accesat: 23.06.2028).

⁶ *Vlad Ioviță*, în: <https://www.youtube.com/watch?v=VmzMNXmjtIg> (accesat: 22.06.2018). Acest film documentar a fost realizat de către regizorul și scenaristul Iacob Burghiu (*In memoriam: Эдем Якоба Бургиу в ожидании биографии*, în: <https://press.try.md/item.php?id=134915>) (accesat: 24.06.2018).

⁷ Leonid Trauberg este originar din orașelul Orhei, Basarabia.

⁸ Iraidă Băicean, „Lumea pe dos” și paznicul subversiv (*Vlad Ioviță în dialog intertextual cu Ion Creangă*), în „Philologia”, LVII, ianuarie-aprilie 2015, p. 9 și <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A19928/pdf> (accesat: 23.06.2028).

balet, a propus libretul baletului *Meșterul Manole*, dar inițiativa sa a fost respinsă de colegiul artistic⁹.

În perioada anilor 1964-1983 a fost angajat la Studioul de Televiziune din Moldova, ocupând în ultimii ani de viață funcția de secretar al Comitetului de conducere al Uniunii Cineaștilor (1981-1983)¹⁰.

Mihai Ștefan Poiată remarca că Vlad Ioviță „e născut în Transnistria, dar de când a absolvit școala de coreografie din Leningrad scria doar în grafie latină. Pe lângă asta, a avut o bibliotecă extraordinară, cu ediții rare, mai ales lucrări istorice. Nici un istoric din Chișinău nu se putea lăuda cu așa ceva. Fiind transnistrean, a trebuit să demonstreze că este la fel de talentat caăștia de pe malul drept. Vorbea foarte bine românește, dar învăța mereu”¹¹.

Vlad Ioviță a trecut în neființă după o boală grea la 24 iunie 1983, la Chișinău, fiind înmormântat în satul său de baștină, Cocieri¹².

Scriitorul. Scriitorul Vlad Ioviță a debutat în 1965 cu volumul de proză *Râsul și plânsul vinului*, iar ulterior a editat mai multe volume de nuvele: *Trei proze* (1971), *Dimitrie Vodă Cantemir* (1973), *Dincolo de ploaie* (1979), *Un hectar de umbră pentru Sahara* (1984)¹³, *Friguri* (1985)¹⁴.

În scrierile sale, Vlad Ioviță „a cultivat un laconism pragmatic, uneori în dauna naturaleței stilistice. Proza sa este prin excelență comportamentistă, cu eroi care apar conturați zgârcit ca într-un basorelief. Destinele și faptele eroilor sunt pre-determinate și puse sub un fatum basarabeano-transnistrean. Este spațiul în care respiră eternul, fac ravagii apa războiului și mâlul și în care, bineînțeles, se moare”¹⁵. O lucrare care-și păstrează actualitatea, mai ales pe fundalul depopulării spațiului românesc în ansamblu, este nuvela lui Vlad Ioviță, *Un hectar de umbră pentru Sahara*. Scrierea se remarcă prin formula sa „epică mai liberă”, reprezentând prin mesajul său profund și într-o oarecare măsură profetic „cântecul de lebedă” al autorului. Eroul central este Simeon, un dezrădăcinat care, după lungi rătăcirii prin lume, se întoarce acasă unde moare în scurt timp „pe meleagurile natale, invadate de turiștii străini”. Prozatorul Vlad Ioviță a abordat în nuvela sa problema înstrăinării, a omului înstrăinat, dezrădăcinat de vatra strămoșească și care în cele din urmă își

⁹ D. Olărescu, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ *80 de ani de la nașterea cineastului Vlad Ioviță*, în: <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2015/12/22/80-de-ani-de-la-nasterea-cineastului-vlad-iovita/> (accesat: 22.06.2018).

¹¹ Viorica Mița, *op. cit.*.

¹² A fost condus în ultimul drum de soția Ludmila și fiica Vlada. Pe parcursul vieții sale, Vlad Ioviță a primit numeroase distincții: Premiul Mare la al VII-lea Festival zonal de filme documentare de la Chișinău pentru filmul *Fântâna*; laureat al Premiului de stat al RSSM (1976) pentru filmul *Dimitrie Cantemir*; Diploma Festivalului Cinematografic Unional din Baku (1974) pentru realizarea filmului *Dimitrie Cantemir* („Поощрительный диплом за отображение исторической темы в сложном постановочном фильме на VII Всесоюзном кинофестивале в Баку”); Maestru emerit în arte al RSSM (1982). A fost membru al Uniunii Scriitorilor din RSSM, membru al Uniunii Cinematografiștilor din RSSM.

¹³ Vl. Ioviță, *Un hectar de umbra pentru Sahara*, Chișinău, Literatura Artistică, 1984, p. 177.

¹⁴ Mihai Cîmpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 192.

¹⁵ *Ibidem*.

găsește sfârșitul în condițiile unei invazii a străinilor¹⁶. Subiectul înstrăinării era determinat și de unele episoade din biografia sa – mai întâi plasarea în orfelinatul din Chișinău, ulterior plecarea la Leningrad. În pofida plecării îndelungate de la baștina sa, Vlad Ioviță nu a uitat limba română, iar aflarea sa în Leningrad l-a ajutat să cunoască literatura rusă¹⁷.

Tema înstrăinării a fost caracteristică pentru anii postbelici, perioadă în care oamenii de creație „au exploatat mai cu seamă un registru baladesc, elegiac sau litanic, o tentă existențială”. Pe fundalul înstrăinării spiritului, „s-a înregistrat o resurrecție a mioritismului, a fatalismului cathartic”¹⁸. Prin nuvela sa *Un hectar de umbră pentru Sahara*, Vlad Ioviță a cultivat formule narative moderne, reflectând în forma sa „romanțată” condiția românului din Transnistria¹⁹.

Cineastul. Anii 60 ai secolului trecut au fost marcați de dezghețul hrușciovist, de perioada marilor speranțe pentru oamenii de creație, o epocă unică în felul său, „deoarece evocă virtualitatea unui dialog între artist și putere”²⁰. Vlad Ioviță, împreună cu alți scriitori tineri de atunci – Iacob Burghiu, Emil Loteanu, Aureliu Busuioc, Anatol Codru –, au venit în cinematografie, fenomen unic în felul său, care nu a fost atestat „în alte cinematografii din spațiul cultural ex-sovietic”²¹.

Primele sale filme de nonficțiune au fost *Băieții din Vorniceni* și *Poiana bucuriei* (1961)²². În calitatea sa de regizor de filme documentare, Vlad Ioviță s-a

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Constantin Olteanu, *Un hectar de umbră pentru Ioviță*, în „Sfatul Țării. Literatură, artă, cultură”, nr. 93, 94, 95 (1133-1135), iunie 1992, p. 4.

¹⁸ M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 328.

¹⁹ *Ibidem*, p. 339.

²⁰ Ana-Maria Plămădeală, Dumitru Olărescu, Violeta Tipa, *Arta cinematografică din Republica Moldova*, Chișinău, Grafema Libris, 2014, p. 17.

²¹ D. Olărescu, *Filmul. Valențele poeticului*, Chișinău, Editura Epigraf, 2000, p. 12.

²² Alexandru Bohanțov, *Studioul „Telefilm-Chișinău” în anii constrângerilor ideologice*, în: „La Francopolyphonie 5. Culture et pouvoir”, p. 302; https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Studioul%20E2%80%9ETelefilm-Chi%C5%9Fin%C4%83u%E2%80%9D%20%C3%AEEn%20anii%20constr%C3%A2ngerilor%20ideologice.pdf (accesat: 04.07. 2018).

Filmografia lui Vlad Ioviță cuprinde:

a) filme de nonficțiune: *Poiana bucuriei* (scenariu și regia, 1961); *Moldova sovietică* (regia, 1966); *Moldova sportivă* (regia, 1966); *Piatră, piatră* (scenariu și regia împreună cu Serafim Saka, 1966); *Fântâna* (regia, 1966); *Unde joacă moldovenii* (scenariu și regia, 1967); *De sărbători (Malanca)* (scenariu și regia, 1968); *Vivat victoria* (regia, 1970); *Dansuri de toamnă* (scenariu și regia, 1983);

b) filme de ficțiune: *Se caută un paznic* (scenariu, 1967); *Nuntă la palat* (regia Vlad Ioviță, imaginea Pavel Balan, scenografia Vasile Covrig, Moldova-Film, 1969), în: <https://www.youtube.com/watch?v=nGPCfkwacI&list=PLCO7GGxtxOWedBcUDvvMBZFuljIuxBfRf> (accesat: 28.08.2018); *Vica, eu și foiletonul* (scenariu Vlad Ioviță, 1972); *Dimitrie Cantemir* (regia Vlad Ioviță și Vitalii Kalașnikov, scenariu Vlad Ioviță, 1973); *Durata zilei* (scenariu Vlad Ioviță și Valeriu Găgiu, 1974); *Calul pușca și nevesta (Конь, ружьё и вольный ветер)* (regia Vlad Ioviță, scenariul Vl. Ioviță și Nicolae Esinencu, imaginea Vadim Iakovlev, Moldova-Film, Studioul de creație Luceafărul, 1975), în: https://www.youtube.com/watch?v=QBgrKG4_Akc (accesat: 28.08.2018); *Povestea lui Făt Frumos (Сказание о храбром витязе Фэт Фрумсе)* (regia Vlad Ioviță, scenariul Vl. Ioviță și Nicolae Esinencu,

remarcat în anul 1966 cu scurtmetraajul *Fântâna*²³. Ideea filmului a fost inspirată din nuvela sa cinematografică *Fântânarul*, pe care a editat-o în anul 1965²⁴. Vlad Ioviță a filmat *Fântâna* în satul său de baștină, Cocieri, împreună cu rudele și prietenii din localitatea sa natală. Simbolurile filmului sunt piatra, apa, tradițiile și datinile, în special claca organizată de săteni, ritualul de oferire a pomenilor, masa de binecuvântare înșirată chiar jos, pe pământ. Fântâna apare și ca un simbol de legătură dintre cele două lumi, „punțile” sau „podurile” în formă de pomeni, oferite la înmormântări în dreptul fântânilor, având menirea „de a ușura trecerea vâmlor pe care le are de străbătut mortul”²⁵. Ulterior, biografia lui Vlad Ioviță au folosit episodul coborârii găleții în fântână, pe fundalul căderii în beznă, drept simbol de plecare în lumea celor drepte a cineastului.

Fântâna este percepută ca „un cult milenar al neamului nostru”, autorul invocând mai multe semnificații: dăruirea, statornicia neamului, rostul omului în viață, „înălțarea prin coborâre (motiv rar întâlnit)”. În timpul războiului din Transnistria (1992), în colacul acestei fântâni s-au tras gloanțe. „Fântâna a fost rănită, dar a supraviețuit și mai continuă să potolească setea oamenilor, care o numesc cu drag Fântâna lui Ioviță”²⁶.

În filmele sale, Vlad Ioviță „a folosit mai frecvent prim-planurile”, chipurile transpuse pe ecran purtau „fizionomia esențială a filmului”. Împreună cu operatorul Pavel Bălan au transpus pe ecran „fizionomia autentică a țaranului nostru”, „antropologia poetică a neamului nostru”²⁷.

Vlad Ioviță a publicat nuvela *Se caută un paznic* pe paginile revistei *Nistru* (nr. 1, 1966). Printr-o astfel de operă scrisă, Vlad Ioviță face parte dintre exponenții cei mai notorii ai generației șaizeciste. Este perioada când în centrul imperiului sovietic fenomenul dezghețului hrușciovist este pe sfârșite, dar „la periferiile lui destinderea ideologică s-a mai prelungit un timp”. Iraida Băicean constată în acest sens că „în perioada regimului totalitar nu am avut o disidență literară sau o importantă „literatură de sertar”. Am avut, în schimb, o enormă literatură oportunistă.

imaginea Pavel Balan, Moldova-Film, Asociația de creație Arta, 1977), în: <https://www.youtube.com/watch?v=LlvW85azaPo> (accesat: 28.08.2018); *La porțile satanei*, regia Vlad Ioviță, scenariu Vl. Ioviță și Nicolae Esinencu, 1980; M. Cimpoi, Al. Burlacu, D. Olărescu, Ana-Maria Plămădeală, *Vlad Ioviță dincolo de timp. Studii*, Chișinău, Cartea Moldovei, 2005, p. 147-150; Călin Căliman, *Istoria filmului românesc (1897-2000)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 473.

²³ *Fântâna*, regizor Vlad Ioviță, scenariul Serafim Saka, imagine Pavel Bălan, Moldova-Film, 1966, în: <https://www.youtube.com/watch?v=DXXRSGqLhAY> (accesat: 28.08.2018).

²⁴ Viorica Zaharia, *Despre tipologia personajelor în proza lui Vlad Ioviță*, p. 2, în: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Despre%20tipologia%20personajelor%20in%20proza%20lui%20Vlad%20Iovita.pdf (accesat: 23.06.2018); *80 de ani de la nașterea cineastului Vlad Ioviță*, în: <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2015/12/22/80-de-ani-de-la-nasterea-cineastului-vlad-iovita/> (accesat: 22.06.2018).

²⁵ Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 217.

²⁶ D. Olărescu, *Filmul: dincolo de nonficțiune...*, p. 15-17.

²⁷ Idem, *Toamna imaginii. Vlad Ioviță – 65*, în „Literatura și Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova”, nr. 51(2887), 21 decembrie 2000, p. 6.

Cei mai valoroși scriitori basarabeni au dat totuși câteva opere subversive. În lupta cu cenzura, aceștia recurg la diferite strategii ale subversivității²⁸.

Vlad Ioviță, în baza nuvelei sale *Se caută un paznic*, a realizat împreună cu Gheorghe Vodă, căruia îi aparține regia²⁹, o veritabilă „nuvelă cinematografică”³⁰. Vl. Ioviță a semnat scenariul la filmul *Se caută un paznic*, realizând inițial o „intertextualizare deliberată” a poveștii lui Ion Creangă, *Ivan Turbincă*, în care eroul central „păzește raiul de rele, de cei păcătoși”. Prin realizarea unui dialog intertextual cu Ion Creangă, Vl. Ioviță „a reușit să treacă cenzura”. În versiunea lui Vl. Ioviță, „dimpotrivă, lumea e „pe dos” pentru că se caută un paznic care să oprească evadarea din rai a sfinților (a se citi din raiul comunist)”³¹. Scenariul reprezintă o „nuvelă cinema topografică” prin nivelul său de „adaptare, prelucrare, parafrază sau parodie” la originalul lui I. Creangă³². Cercetătoarea Iraidă Costin remarcă că „elementul carnavalesc în descrierea raiului trimite aluziv la miturile societății comuniste, cu îngeri perversi, în care nici chiar însuși Dumnezeu nu mai e în stare să facă ordine în lumea debusolată, în derivă (o sugestie subtilă la realitățile din „imperiul răului”). Paznicul raiului este, într-o altă lectură, cerberul ideologic al unei lumi aflată după „cortina de fier”³³. Desfrâul din infern era perceput de spectatorii timpului „ca o metaforă a petrecerilor secrete, dar știute de toți, ale guvernanților de partid”, autorii filmului au demascat „ipocrizia și morala dublă a potențaților, fie din tagma birocrăției cerului, fie a celeia de pe pământ în perioada de apogeu a promovării mitului comunist”³⁴.

Înăsprirea dictatului ideologic, în urma Hotărârii Biroului CC al PCM din 7 aprilie 1970, l-a vizat în mod direct pe Vlad Ioviță care a fost trecut din categoria avangardiștilor filmului moldovenesc în cea de dușman al propriului popor. Liderul de partid Ivan Bodiul a adresat o scrisoare oficială președintelui Comitetului de cinematografie din Moscova, tovarășului A.V. Romanov³⁵, învinuindu-l că a susținut „apucăturile dizidente ale cineaștilor din Moldova, reproșându-i cu indignare: „Cum de nu ați observat că în filmul *Se caută un paznic* este batjocorit cu nerușinare statutul soldatului rus, care este prezentat în postura unui depravat ordinar, avid doar de muieri, tabacioc și votcă?”³⁶.

Drama populară *Malanca* a stat la baza filmului de nonficțiune a lui Vlad Ioviță, *De sărbători*. Emil Loteanu consemna că regizorul „a imortalizat satul meu

²⁸ Iraidă Băicean, *op. cit.*, p. 8.

²⁹ *Se caută un paznic*, regia Gheorghe Vodă, scenariul Vlad Ioviță, imaginea Pavel Balan, Moldova-Film, 1967, în: <https://www.youtube.com/watch?v=uSkwKZMVQMU> (accesat: 28.08.2018); M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 192.

³⁰ Iraidă Băicean, Al. Burlacu, *Creangă în dialogul textelor*, p. 142, în: <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/381/p.141146%20Creanga%20in%20dialogul%20t extelor.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accesat: 23.06.2018).

³¹ Iraidă Băicean, „*Lumea pe dos” și paznicul subversive...*, p. 8.

³² Iraidă Costin, *Ion Creangă și proza basarabeană*, p. 11, în: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/2294/1/Costin_Ion_Creanga.pdf (accesat: 23.06.2028).

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ana-Maria Plămădeala, D. Olărescu, Violeta Tipa, *op. cit.*, p. 158.

³⁵ Romanov Alexei Vladimirovici (1908-1998), în perioada anilor 1965-1972 a fost președinte al Comitetului de cinematografie pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS.

³⁶ Ana-Maria Plămădeala, D. Olărescu, Violeta Tipa, *op. cit.*, p. 159-160.

natal”, unde a filmat acest film. Melania este personajul central, este eroina care și-a sacrificat viața pentru a salva o cetate asediată de turci. Astfel, persistă tema sacrificiului uman, a jertfei, părți componente ale mitului sacrificiului suprem la români³⁷.

Filmul *Dimitrie Cantemir* (1973) are o istorie complexă. Inițial, cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir³⁸, a fost lansată ideea unui proiect internațional româno-sovieto-german. Deși, studiourile de la DEFA și producătorii sovietici de la „Mosfilm” erau interesați de acest proiect, totuși s-a mers pe căi separate, fiind în cele din urmă realizate două filme dedicate lui Dimitrie Cantemir, unul produs în România și altul la Chișinău, la studioul „Moldova-Film” (1973)³⁹. La originile acestei disonanțe au stat mai mulți factori, prioritari fiind cei de ordin politic, mai ales modul diferit în aprecierea rolului Rusiei în istoria Țării Moldovei și a întregului spațiu românesc.

Filmările au început pe malul Nistrului, în imediata apropiere de satul de baștină al lui Vlad Ioviță. Premiera filmului *Dimitrie Cantemir* a avut loc la Moscova pe data de 16 septembrie 1974⁴⁰. Filmul a fost dublat în limba rusă la studioul „Lenfilm”, astfel personajul central interpretat de Mihai Volontir vorbea în rusă cu vocea lui Vladimir Costin⁴¹. Totodată, în varianta română, autorii filmului au preferat ca D. Cantemir să fie sonorizat de Emil Loteanu. La filmări au participat soldați din districtul militar Odessa.

Filmul românesc *Dimitrie Cantemir* (1973) a fost regizat de Gh. Vitanidis. În paralel cu filmul *Dimitrie Cantemir*, a fost realizat și *Mușchetarul român* (octombrie 1973-martie 1975)⁴².

³⁷ D. Olărescu, *Filmul: dincolo de nonficțiune...*, p. 17.

³⁸ Dimitrie Cantemir (26 octombrie 1673-21 august [1 septembrie] 1723).

³⁹ *Dimitrie Cantemir*, film istoric, color, 11 acte (93 min.). Scenariul: Vlad Ioviță. Regia: Vlad Ioviță, Vitali Kalașnikov. Scenografia: Vlad Bulat și Vasile Covrig. Muzica: Eduard Lazarev - în: <https://www.youtube.com/watch?v=4IOJuS7QBdk> (accesat: 28.08.2018). Vitalie Kalașnikov și-a început activitatea în calitate de operator de televiziune, devenind pe parcurs regizor și autor de scenariu. După aprecierile lui Dumitru Olărescu, V. Kalașnikov făcea parte din „cineștii venetici, fiind departe de felul de a fi al acestui neam, de percepția istoriei și culturii lui” (Al. Bohațov, *op. cit.*, p. 303-304).

⁴⁰ În distribuție: Mihai Volontir (Dimitrie Cantemir); Alexandr Lazarev (Petru I); Ariadna Șenghelaia (Casandra, soția D. Cantemir); Natalia Varlei (Rodica, fiica lui Mavrocordat); Leonhard Merzin (Ruset); Dumitru Fusu (Reis Efendi); Gheorghii Lapeto (căpitanul Decusară); Victor Ciutac (Neculce); Melic Dadașev (vizirul); Valeriu Cupcea (Nicolae Mavrocordat); Emmanuel Vitorgan (Carol al XII-lea); Jenea Roliko (fiul lui D. Cantemir). În rolurile episodice s-au filmat actorii: Mihail Badicheanu (boier); Petru Baracci (boier); Gheorghe Gheorghiu (Șeremetiev); Mihai Ciobanu (episod); Ruslan Ahmetov (Ali Bei); Larisa Ungureanu (cf. *Capodoperele filmului moldovenesc. Dimitrie Cantemir*, în: <http://www.cinema.art.md/movie/517/index.html> (accesat: 25.06.2018).

⁴¹ *Дмитрий Кантемир (Фильм)*, în: [http://www.wikiwand.com/ru/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BC\)](http://www.wikiwand.com/ru/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BC)) (accesat: 23.06.2018).

⁴² În distribuție: Alexandru Repan (Dimitrie Cantemir); Ioana Bulcă (Doamna Casandra); Amza Pelea (Sultanul Ahmed); Ilarion Ciobanu (Fripp); Victor Rebengiuc (La Mare); Iurie Darie (Mihuț Gălățeanu); Stela Popescu (Smărăndița); Ion Besoiu (Desyre); Ion Dichiseanu

Aplicând metodologia istoriei comparate, scoatem în evidență anumite afinități și mult mai multe deosebiri dintre filmele *Dimitrie Cantemir* produse în cadrul regimurilor comuniste de la București și Chișinău. Comune pentru ambele filme sunt următoarele subiecte: alianța lui Dimitrie Cantemir cu țarul Petru I al Rusiei împotriva Imperiului Otoman; bătălia de la Stănilești (18-22 iulie 1711); decorurile impresionante și jocul actoricesc.

Diferențele mesajului cinematografic constau în tratarea subiectului legat de alierea Țării Moldovei cu Rusia, în raportarea în ansamblu la Rusia lui Petru I. În filmul lui Vlad Ioviță, „alianța cu Rusia țaristă este punctul central”. Dimitrie Cantemir este domnul „care a avut intuiția genială, lumina minții de a chema pe frații ruși conduși de Petru I să vină în Moldova pentru a fi eliberată de turci. Armata țarului este singura care poate să-l ajute pe Dimitrie Cantemir ca să scape Moldova de Imperiul Otoman și jafurile tătare”. Soldații ruși sunt prezentați drept prieteni, luptători curajoși, frați cu moldovenii. Căpeteniile moldovenilor declară în film că doar cu „frații ruși vom scăpa țara de turci”. „E o frăție totală între oastea moldovenilor și cea rusească, prietenie care continuă și între cei doi conducători, Dimitrie Cantemir și Petru I”. Țarul rus „parcă e decupat dintr-un tablou de la Ermitaj: înalt, frumos, demn, generos și prietenos cu moldovenii simpli”. Bătălia de la Stănilești, care a fost o înfrângere rușinoasă pentru ruși, e prezentată în film în mod triumfalist aproape o victorie de către regizorul filmului. Lui Petru I turcii îi cer să-l predea pe domnul moldovean, iar țarul le transmite că „va da Azovul pe care îl poate recuceri cu oștile sale când vrea, dar pe Cantemir nu, pentru că onoarea odată pierdută, nu va fi niciodată recâștigată”⁴³. „Finalul filmului e apoteotic: Dimitrie Cantemir cu Petru I trec la braț pe lângă cetatea Hotinului în Ucraina spre exil, părăsind cu lacrimi în ochi căpeteniile care au acceptat să rămână „ca spini în coasta turcilor” acasă. Ca doi frați, Dimitrie Cantemir și Petru I pleacă spre Moscova, lăsând Moldova sub ocupația turcească, dar cu promisiunea că în viitor cu ajutorul „fraților ruși” vor reveni să elibereze definitiv pământul lui Ștefan cel Mare, lucru ce s-a întâmplat, dar sub formă de ocupație în 1812, 1878, 1940”⁴⁴.

În filmul *Dimitrie Cantemir*, regizat de Gheorghe Vitanidis, mesajul este de o altă natură. Regimul comunist de la București, cu un Ceaușescu ce se dorea independent de Moscova⁴⁵ prezenta „mai mult latura umanistă, de cărturar al marelui domnitor, care e nevoit de împrejurări să se alieze cu Petru cel Mare pentru a dezrobi țara”. „Românii de la București surprind ironic alianța lui Cantemir cu rușii împotriva

(Erasmus); Vlad Rădescu (căpitanul Petre); Emanoil Petruț (căpitanul Toader); Horea Popescu (Cneazul Tolstoi); Emil Coșeru (Neculce) (*Cantemir*, în: <https://www.youtube.com/watch?v=MwAmcpRxp8Q> - accesat: 14.09.2018).

⁴³ Ionuț Țene, *Dimitrie Cantemir – două filme românești din perioada comunisto-sovietică. Două interpretări despre Rusia lui Petru I* (în: <http://www.napocanews.ro/2016/05/dimitrie-cantemir-doua-filme-romanesti-din-perioada-comunisto-sovietica-doua-interpretari-despre-rusia-lui-petru-i.html> - accesat: 24.06.2018).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Daniel Lazăr, *Le pouvoir - le rêve de Nicolae Ceausescu. Nouvelles lignes directrices dans la politique de la Roumanie communiste (1965-1968)*, în vol. „In Memoriam Gheorghe Palade (1950-2016)”, editori: Valentin Arapu, Anatol Petrencu, Corneliu Ciucanu, Chișinău, Bons Offices, 2018, p. 520-529.

turcilor. Nu lipsesc imagini ușor caricaturale ale lui Petru I, jucat de un actor gras, urât și buhăit de beție”. Regizorul Gheorghe Vitanidis prezintă „o armată rusă pusă pe chefuri și beții, intrată în Moldova mai degrabă obraznic și cu tupeu de cuceritori decât aliați”. „Filmul realizat de regimul Ceaușescu prezintă stânjenit alianța cu Rusia împotriva turcilor, iar rușii sunt văzuți critic, ca aliați de nevoie, trecători până la victorie, care trebuie să plece imediat din țară, că doar nu de mult plecaseră trupele sovietice din România, și spectatorul român nu prea simpatiza cu Moscova. Filmul „Dimitrie Cantemir” prezintă un domn independent, un fel de Ceaușescu *avant la lettre*, care nu are nevoie de alianța cu rușii decât trecător până se trece pârleazul împotriva turcilor”⁴⁶.

Impactul politicului asupra celor două filme cu același titlu, *Dimitrie Cantemir*, este mai mult decât relevant. Totodată, constatăm că regizorul basarabean Vlad Ioviță, fiind și autor de scenariu, era interesat de istorie, dispunea de o impresionantă bibliotecă cu multe volume istorice, totuși nu era un cercetător profesionist, o făcea mai mult din pasiune.

Există mai mulți factori care l-au determinat pe Vlad Ioviță să realizeze un film triumfalist pe tema prieteniei multisekulare moldo-ruse, avându-i în centrul atenției sale pe Dimitrie Cantemir și Petru I:

a) în perioada studiilor sale la Moscova la Cursurile speciale de scenaristică, Vlad Ioviță a elaborat scenariul literar *Dimitrie Cantemir*. Profesorul său Leonid Trauberg nu i-a acceptat scenariul în calitate de teză de curs, deoarece bătălia de la Stănilești, în versiunea oficială de atunci, era prezentată în mod fals, drept o victorie reputată de Petru I asupra turcilor⁴⁷. Tânărul și ambițiosul Vlad Ioviță i-a promis mentorului său că în viitor va turna un film în baza scenariului său, dar în textul său a fost deturnat cursul bătăliei în favoarea victoriei lui Petru I⁴⁸.

b) într-un regim totalitar comunist sovietic toate activitățile erau subordonate unui singur scop, unei ideologii și istorii ideologizate. Vlad Ioviță a rămas captiv postulatelor istoriografiei sovietice în privința aprecierii și interpretării rolului exercitat de Dimitrie Cantemir în istoria Țării Moldovei. Cercetătorul Iurie Semeniuc a generalizat aserțiunile istoricilor sovietici I.D. Ceban⁴⁹, V.M. Senkevci⁵⁰, N.A. Mohov⁵¹, care au pus accentele principale pe relațiile și prietenia multiseculară moldo-rusă⁵².

⁴⁶ I. Țene, *op. cit.*, passim.

⁴⁷ C. Olteanu, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁸ D. Olărescu, *op. cit.*, p. 10.

⁴⁹ И.Д. Чебан, *О взаимоотношениях Молдавии с Московским государством в XV-XVIII вв.*, în „Вопросы истории”, nr. 2, 1945; idem, *Pagini din trecutul Moldovei*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1946.

⁵⁰ В.М. Сенкевич, *Исторические связи молдавского народа с великим русским народом*, Кишинёв, Государственное издательство Молдавии, 1947.

⁵¹ Н.А. Мохов, *Очерки истории молдавско-руско-украинских связей (С древнейших времен до начала XIX в.)*, Кишинёв, Штиинца, 1961.

⁵² Iurie Semeniuc, *Istoriografia sovietică privind relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVIII-lea (considerații generale)*, în vol. „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani”, Chișinău, Editura Cartdidact, 1997, p. 134-141.

N.A. Mohov vehicula ideea că *tratatul*⁵³ încheiat de Petru I cu Dimitrie Cantemir prevedea „intrarea Moldovei în componența Rusiei cu păstrarea autonomiei și tuturor obiceiurilor vechi moldovenești”⁵⁴. Publicațiile autorilor sovietici aveau menirea „să servească pregătirii fundamentului pentru justificarea anexiunii Basarabiei la Rusia în 1812”⁵⁵.

În istoriografia română, A.D. Xenopol accentua că în tratatul dat era stipulat clar că „Moldova era definită ca un stat în afara și nu în interiorul Rusiei, granițele fiind clar delimitate, dar aflat numai sub protecția țarului. Diploma, de la un capăt la altul, vădește un remarcabil efort al domnitorului pentru salvagardarea individualității țării, pentru evitarea impreciziilor, învederează nevoia Moldovei de a-și asigura starea sa împotriva unor viitoare încălcări”⁵⁶. Generalizând abordările istoriografice, se constată că „trecerea lui Cantemir de partea Rusiei n-a fost un act de conjunctură, ci rezultatul reflecțiilor sale pentru ridicarea Moldovei la un statut mai apropiat de monarhiile europene”⁵⁷.

c) realizările cinematografice au fost supuse unei presiuni ideologice acerbe în urma hotărârii biroului Comitetului Central al PCM din 7 aprilie 1970. Membrii biroului afirmau că activitatea studioului „Moldova-Film” este marcată de „neajunsuri și greșeli serioase”: „Într-un șir de filme, prezentarea veridică a vieții noi este substituită cu idealizarea modului de viață feudal, cu perimate tradiții arhaice, toate considerate ca o exprimare a spiritului popular. Idealizarea trecutului o putem urmări clar în filmele „Malanca”, „Fântâna”, „Bacchus” ș.a.”; „Toate filmele create de Vlad Ioviță („Piatră, piatră”, „Fântâna”, „Se caută un paznic”) sunt *ideinic* vicioase”⁵⁸.

În consecință „au fost puse la index” filmele realizate la studioul „Moldova-film”: „Piatră, piatră”, „Gustul pâinii”, „Ultima lună de toamnă”, „A iubi”, „Bacchus”, „Fântâna”, „Malanca”, „Se caută un paznic”⁵⁹. Ultimele trei filme au fost realizate grație regiei sau scenariului elaborat de Vlad Ioviță care, prin această interdicție, a trecut printr-o perioadă nefastă, de relativă dizgrație. În contextul presiunilor și exigențelor ideologice sovietice, Alexandru Bohațov se întrebă retoric: „Care ar fi fost astăzi cota cineaștilor moldoveni la bursa valorilor cinematografice europene sau chiar mondiale, dacă nu se amestecau impostorii, în mod brutal în procesul de creație filmică?! – nu vom putea ști niciodată”⁶⁰.

⁵³ 1711, aprilie 18 – *Din diploma lui Petru I dată lui Dimitrie Cantemir, în care sânt enumerate condițiile alianței militaro-politice ruso-moldovenești*, în vol. „Istoria RSS Moldovenești. Crestomație”, Partea I, Chișinău, Editura Lumina, 1987, p. 82-85.

⁵⁴ Н.А. Мохов, *Дружба ковалась веками*, Кишинёв, Штиинца, 1980, с. 180.

⁵⁵ I. Semeniuc, *op. cit.*, p. 139.

⁵⁶ A.D. Xenopol, *Războaiele dintre Ruși și Turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, vol. I, Iași, 1980, p. 25; I. Semeniuc, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁷ I. Semeniuc, *De ce s-a aliat Dimitrie Cantemir cu Rusia? (Aspecte istoriografice)*, în „Creșterea impactului cercetării și dezvoltarea capacității de dezvoltare. Conferința științifică cu participare internațională consacrată aniversării a 65-a a USM. Științe umanistice. Rezumatele comunicărilor”, 21-22 septembrie 2011, Chișinău, CEP USM, 2011, p. 31.

⁵⁸ D. Olărescu, *op. cit.*, p. 22; Ana-Maria Plămădeala, D. Olărescu, V. Tipa, *op. cit.*, p. 205.

⁵⁹ Al. Bohațov, *op. cit.*, p. 304.

⁶⁰ D. Olărescu, *Filmul. Valențele poeticalui*, p. 12; Al. Bohațov, *op. cit.*, p. 304.

d) un rol distructiv în realizarea filmului *Dimitrie Cantemir* a fost exercitat, prin implicarea directă în procesul de creație, de către liderul partidului comunist din RSSM, Ivan Bodiul, care la 2 noiembrie 1970 a formulat „concepțiile politice referitoare la personalitatea lui Dimitrie Cantemir”. Anume aceste clișee ideologice le-au fost ulterior impuse autorilor filmului. Ivan Bodiul critica dur oamenii de artă din RSSM și RSR, își exprima „indignarea față de proiectul unei coproducții româno-sovietice *Dimitrie Cantemir*, după scenariul lui Konstantin Isaev și Mihnea Gheorghiu”⁶¹. Totodată, I. Bodiul elogia rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea „prieteniei dintre poporul rus și poporul moldovenesc”, invoca „tratatul de prietenie cu Rusia și intrarea Moldovei sub oblăduirea rușilor”, critica scenariul pentru ignorarea personalităților lui Cantemir și Petru I, astfel încât pelicula riscă să devină „un film de aventuri”, iar „spiritul său pseudo-istoric” ar discredita o temă majoră. I. Bodiul critica și conducătorii statului român pentru falsificarea istoriei, concluzionând că „realizarea unui asemenea film ar aduce mari prejudicii ideologiei sovietice”⁶².

e) scenariile scrise de autorii basarabeni urmau a fi scrise în limba rusă sau, în mod obligatoriu, a fi traduse din limba „moldovenească” în rusă și expediate la Moscova, spre aprobare. Totodată, era atestată și o insuficiență de traducători profesioniști în domeniu. Persista un sistem centralizat în condițiile căruia erau cenzurate scenariile de filme, elaborate la studiourile cinematografice din republicile unionale. Doar în Georgia, Țările Baltice și Armenia scenariile pentru filme erau scrise în limba maternă⁶³. Cineaștii români, în frunte cu Mihnea Gheorghiu, au prezentat scenariul lor al filmului *Dimitrie Cantemir*, dar Leonid Trauberg, fiind „în conducerea Comitetului de Stat pentru Cinematografie, l-a citit și a propus să fie găsită varianta lui Ioviță, proaspăt plecat în Moldova. Cele două părți însă nu au fost de acord”⁶⁴.

f) în perioadele dificile, aproape de dizgrație, Vlad Ioviță avea două refugii: scrisul și filmele documentare, în care protagoniștii principali erau oamenii de la țară, obiceiurile și datinile străbune, domenii în care cenzorii sovietici nu erau atât de represivi. În aceste condiții prioritare pentru cineaști deveneau *filmele de artă* sau filmele *documentare de artă, filmele de nonficțiune*, fiind relevante în acest sens peliculele cinematografice *De sărbători, Dansuri de toamnă*. Vlad Ioviță făcea parte dintre regizorii pentru care *filmul de artă* a fost un refugiu de la dogmatica impusă de fostul regim totalitar”.

Ultimul său film, *La Porțile Satanei*, reprezintă un refugiu al cineastului în basm. Mihai Ștefan Poiată relevă că Vlad Ioviță „voia să facă un film special. A obținut doi actori în roluri principale, pe Grigore Grigoriu și Svetlana Toma, din care Emil Loteanu făcuse stele de importanță unională și chiar internațională. Nu a fost ușor, dar Vlad Ioviță a insistat”⁶⁵.

⁶¹ Ana-Maria Plămădeala, D. Olărescu, Violeta Tipa, *op. cit.*, p. 203-204.

⁶² *Ibidem*, p. 204.

⁶³ Al. Bohanțov, *op. cit.*, p. 303.

⁶⁴ C. Olteanu, *op. cit.*, p. 5.

⁶⁵ Viorica Mija, *Vlad Ioviță (ultimul episod). Interviu cu cineastul și scriitorul Mihai Ștefan Poiată omul care l-a văzut și a vorbit cu Vlad Ioviță în ultimele sale luni și zile din viață*, în: <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2016/05/16/vlad-iovita-ultimul-episod/> (accesat: 22.06.2018).

Concluzii. Vlad Ioviță era convins că „o proză bună este neapărat cinematografică, iar un film bun este neapărat literar”. Formarea cineaștilor basarabeni a fost strâns legată de literatură, de dezghețul hrușciovist, de necesitatea de a turna filme, mesajele cărora se aflau la granița dintre libertatea de exprimare și exigențele cenzurii sovietice. Vlad Ioviță s-a remarcat în calitate de personalitate complexă, polivalentă, creațiile sale literare și cinematografice fiind adresate istoriei, culturii și spiritualității românești din Basarabia. Filmele sale de nonficțiune reflectă și o înțelepciune populară, emanată de oamenii simpli: țărani, fântânari, pietrari. Predilecția sa pentru prim-planuri, scoate în evidență spiritul de observație al cineastului, tendința sa de a da valoare cinematografică valorilor eterne și sacre ale neamului românesc: dăruirea, statornicia neamului, compasiunea, toleranța, respectul reciproc, sacrificiul uman, jertfa personală de dragul propășirii generale. Prin scrierile sale literare și operele cinematografice, Vlad Ioviță a formulat multiple mesaje complementare de ordin educațional, cultural, civic, psihologic și filosofic.

Filmele de ficțiune ale lui Vlad Ioviță au fost influențate de conjunctura generală a epocii, de impactul factorului politic, dictatul ideologic comunist și de postulatele istoriografiei sovietice în tratarea problemei Basarabiei în contextul general al istoriei românilor. În acest context, filmele sovietic și românesc, dedicate lui Dimitrie Cantemir, au fost tributare regimurilor comuniste de la Chișinău (cu extensiune asupra metropolei moscovite) și București. Ambele producții, regizate de Vlad Ioviță și Gheorghe Vitanidis, erau turnate în concordanță cu postulatele istoriografice dominante în URSS și România. Totodată, ambele pelicule cinematografice serveau și în calitate de mijloc propagandistic și ideologic al epocii. Pentru ambele părți, turnarea unui film artistic despre Dimitrie Cantemir reprezenta un subiect sensibil, având în vedere contextul istoric și teritorial. Inițiat în calitate de proiect internațional, în cele din urmă conceptul coproducției cinematografice mixte a falimentat deoarece posibilitatea de a lucra într-un grup de creație mixt sovieto-român ar fi creat condiții prielnice pentru o cunoaștere și o comunicare apropiată dintre cineaștii români și moldoveni, fapt pe care sovieticii nu-l puteau admite în mod categoric. Mai apărea și dilema identificării locurilor pentru filmare în RSSM și România, proces care ar fi stârnit multiple semne de întrebare în mediul cineaștilor de pe ambele maluri ale Prutului. Pe viitor, părțile română și cea sovietică vor evita ecranizările comune ale unor subiecte istorice sensibile, preferând în locul lor tematici neutre, de agrement, în special coproducții de filme pentru copii și comedii muzicale*.

* *Mama* (1976), coproducție „România Film”, „Mosfilm” și „Ralux Film” (Franța); *Maria Mirabela* și *Maria și Mirabela în Tranzistoria* (1989) - coproducție româno-sovietică a studiourilor „Moldova-Film” (Chișinău, RSS Moldovenească), „Soiuzmultfilm” (Moscova, URSS) și „Studioul de creație Nr. 5” (București, România).

CARAVANA CINEMATOGRAFICĂ ÎN REGIUNEA STALIN (1952-1954)

VOICA ISTRATE¹

THE CARAVAN CINEMATOGRAPHY IN THE STALIN REGION (1952-1954)

ABSTRACT

The study presents the work of the Caravan cinematography in the Stalin Region, starting from the documents kept in the Stalin Region's People's Council of Art, Culture, 1950-1954, the purpose was purely propagandistic. The caravan was operated by operators and drivers who went to all the districts of the region, most of the projected films were Soviet productions, the venue of the activity was often the cultural home. The main impediment in carrying out the activity was the failure of the auto vehicles they were driving on the field.

Keywords: cinematography, caravan, Stalin Region, propagand, films.

În perioada care a urmat celui de-Al Doilea Război Mondial niciun domeniu al vieții culturale din România nu a rămas neatins de propaganda comunistă, orice manifestare de independență a fost anihilată. Controlul ideologic a fost constant, a cuprins toate instituțiile de cultură și de învățământ. Această situație transpare și din dosarele Sfatului Popular al Regiunii Stalin², păstrate la Arhivele Statului, filiala Brașov. Chiar dacă documentele îndosariate sunt simple ștate de salarii, dări de seamă lunare, planuri sau rapoarte de activitate solicitate căminelor culturale, bibliotecilor, muzeelor, responsabililor de „colțuri roșii”, instituțiilor de învățământ, caravelor cinematografice, ele ne permit să întrededem controlul constant, sistematic asupra tuturor instituțiilor culturale din Regiunea Stalin.

Aflăm din aceste documente că în anii '50 se organizau expoziții dedicate construirii socialismului, că se proiectau filme de propagandă chiar și în cele mai îndepărtate sate, că se distribuiau dicționare româno-ruse, afișe color pentru străngerea recoltelor, afișe pentru predarea cotelor, lozinci, cadre de gazetă de perete, fotogazete cu predarea cotelor, plicuri cu caricaturi pentru campania agricolă de primăvară, materiale de agitație vizuală în limbile română, maghiară și germană; repertoriul muzical era atent controlat.

În studiul de față ne vom îndrepta atenția asupra unui segment mai restrâns, respectiv activitatea *Caravanei cinematografice* în Regiunea Stalin, pornind de la

¹ Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie Brașov; e-mail: voicavoica97@yahoo.com.

² Regiunea Stalin a fost o diviziune administrativ-teritorială situată în centrul Republicii Populare Române, înființată în anul 1950. În urma Decretului cu nr. 331 din 27 septembrie 1952, în regiunea Stalin sunt incluse raioanele Sibiu, Făgăraș, Mediaș, Agnita, Sighișoara și Târnăveni. Preluare de pe: [https://ro.wikipedia.org/wiki/Regiunea Stalin](https://ro.wikipedia.org/wiki/Regiunea_Stalin), pagină accesată în 10.10.2018.

documentele păstrate în dosarele Sfatului Popular al Regiunii Stalin, Secția Artă și Cultură, perioada 1950-1954. Destul de seci, aceste documente de tip contabil (state de plată, tabele cu salariați, dări de seamă, avize, ordine de plată în numerar) și rareori planuri de activitate, ne dezvăluie câte ceva despre activitatea caravelor cinematografice în Regiunea Stalin. Aflăm din acestea nu doar numărul persoanelor care lucrau la Caravana Cinematografică, ci și cât de des se deplasau în teren, ce filme de propagandă se proiectau, numărul de spectatori și, nu în ultimul rând, dificultățile cu care se confruntau caravanele.

Dintr-un tabel aflat într-un dosar, reiese că în prima parte a anului 1952 Sfatul Popular al Regiunii Stalin avea în subordine: *Caravana cinematografică*, *Muzeul Regional* și *Biblioteca Centrală*, toate grupate în *Secțiunea Artă și Cultură*³; numărul salariaților era: șapte salariați cu atribuții de conducere sau administrative (șefi de secție, îndrumători, secretar dactilograf), trei angajați la Caravana cinematografică, zece salariați la Muzeul Regional Stalin, iar opt salariați la Biblioteca Centrală. Așadar, Caravana cinematografică, Muzeul și Biblioteca erau la fel de importante în activitatea de propagandă și se subordonau aceleiași structuri.

La începutul anului 1952, caravana cinematografică a avut doi salariați (un operator și un șofer), apoi numărul salariaților caravanei a crescut treptat și a ajuns la șase, ceea ce înseamnă că au existat trei caravane deservite de trei operatori și trei șoferi, în luna ianuarie 1953. Totuși, este posibil ca la nivel de regiune numărul caravelor cinematografice însărcinate cu propaganda să fi fost mai mare de trei. Astfel, un document ne prezintă următoarea situație: în anul 1947 nu exista nicio caravană cinematografică, în anul 1954 erau șapte caravane cinematografice (**Fig. 1**)⁴; un alt document ne sugerează că la nivel de regiune au funcționat în paralel atât *Caravanele Sfatului Popular al Regiunii Stalin*, cât și *Caravanele Regiunii PMR* (Partidul Muncitoresc Român)⁵.

Documentele aflate în dosarele Sfatului Popular al Regiunii Stalin-Secția Artă și Cultură sunt de natură contabilă: tabele dactilografiate pentru chenzina I-a, tipizate/tipărite, completate manuscris cu creion, uneori cu indigo. Datele înscrise erau certificate de șeful secțiunii și de șeful de la cadre (chenzina II-lichidarea). Formularele referitoare la salariați erau emise de Ministerul de Finanțe-Direcțiunea Țărilor de plată, rubricile conținute fiind: „nume, pronume(!), funcțiunea, categoria, suma de plată, semnătura”. Li se adaugă „Avizele/ordinele de plată”, formulare tipizate și completate prin dactilografiere (anul 1952)⁶. Aflăm astfel că diferența salarială dintre un șofer și operator nu era foarte mare: de exemplu, operatorul încasa 410,50 lei, iar șoferul 390 lei⁷. Din statele de plată reiese că Sfatul Popular al Regiunii Stalin a avut în perioada 1952-1953 trei caravane cinematografice, iar numărul salariaților

³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Brașov (în continuare, SJAN BV), Fond *Sfatul Popular al Regiunii Stalin. State de plată 1952-1953*, Dosar nr. 102/1952.

⁴ Idem, *fd. cit.*, *Secțiunea Culturală. Statistică. 1954*, Dosar nr. 185/1954.

⁵ Idem, *fd. cit.*, *Diferite situații statistice, dări de seamă*, Dosar nr. 190/1954.

⁶ *Ibidem*, Dosar nr. 102/1952.

⁷ În anul 1952 salariul unui ghid de muzeu era de 410 lei, directorul muzeului avea 810 lei, șeful Secțiunii Culturale 790 lei, paznicul muzeului 200 de lei (cf. *Ibidem*).

a fost de șase⁸. Așadar resursa umană era redusă, totuși sarcinile trasate erau ambițioase, după cum aflăm dintr-un „Plan de activitate pentru anul 1953”, dactilografiat și corectat cu roșu (**Fig. 2**)⁹. Reținem sarcinile care revin Caravanei Cinematografice în Regiunea Stalin pentru anul 1953: 720 de proiecții anuale, câte 180 pe trimestru. Mai includea acel plan sarcini și pentru alte instituții: șezători, conferințe la cămine culturale, cercuri de studii, spectacole de cinema la aparate fixe sau cu caravana, trupe artistice de joc, cor, teatru, concursuri regionale, raionale, expoziții culturale, cititori la biblioteci, vizitatori la muzee, cercuri. Pentru cinematografele cu aparate fixe erau planificate 4.650 de spectacole, împărțite pe trimestre: I - 1.389, II - 865, III - 865 și IV - 1.531.

Despre activitatea caravelor aflăm date un pic mai variate dintr-un alt dosar, „Sfatul Popular al Regiunii Stalin. Diferite situații statistice, dări de seamă”¹⁰, unde se găsesc două tipuri de formulare, care reflectă de asemenea gradul de control, tendința de uniformizare aplicată la nivelul întregii țări.

Primul formular tipizat, completat manuscris, are următoarele rubrici: „nr. crt., localitatea unde s-a dat reprezentația (sat, comuna, raion), ziua, titlul filmului reprezentat, proveniența (țara de producție), locul unde s-au dat proiecțiile (fabrica, școala, instituția, căminul cultural, Goscol, Gostat, S.M.T., Șantier, organizația de masă etc.), nr. spectatorilor, nr. cărților și broșurilor difuzate (vândute), reprezentația a fost însoțită de conferință (da, nu), viza Sfatului Popular unde s-a dat reprezentația” (**Fig. 5**)¹¹. Pe verso formularul avea în plus, în partea de jos, următoarele rubrici: „Itinerariul caravanei cinematografice” și „Observațiuni, greutăți întâmpinate, dacă s-au întrerupt proiecțiile, de ce anume”¹². Acest formular conține așadar date despre zilele când s-au organizat proiecții, localitatea, filmul, numărul de spectatori, iar includerea greutăților întâmpinate în formular avea o explicație serioasă, adesea nu se puteau desfășura proiecțiile din motive tehnice (pelicule defecte, aparatură învechită)¹³. În cazul Sfatului Popular apare de câteva ori mențiunea că mașina cu care trebuiau să se deplaseze era defectă ori că „s-au întrerupt proiecțiile din cauză că mașina a fost în reparații”¹⁴.

Al doilea tip de formular, prescurtat „CAR/Dări de seamă pentru Comitetul pentru Așezăminte Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri Serviciul Planificării

⁸ Ianuarie-martie 1952 (un operator și un șofer), aprilie-iulie 1952 (doi operatori și un șofer), august-octombrie 1952 (doi operatori și doi șoferi), noiembrie 1952 (trei operatori și doi șoferi). În trimestrele I, II, III 1953 și-au desfășurat activitatea tot trei caravane, chiar dacă uneori nu toate erau prezente pe teren. Ianuarie 1953 (trei operatori și trei șoferi), februarie-martie 1953 (trei operatori și doi șoferi) (cf. *Ibidem*).

⁹ SJAN BV, *fd. cit.*, *Secțiunea Artă și cultură. State de funcțiuni. Plan forță de muncă. 1953*, Dosar nr. 140/1953. Remarcăm faptul că planul este datat 24 decembrie 1952.

¹⁰ *Ibidem*, Dosar 190/1954.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cristian Vasile, *Cinematografia în anii stalinismului (1948-1953). Control ideologic și structuri instituționale* (https://www.academia.edu/29302625/ROMANIAN_CINEMATOGRAPHY_DURING - pagină accesată în 10.10.2018).

¹⁴ SJAN BV, *fd. cit.*, Dosar nr. 190/1954.

1953” (Fig. 3), se întocmea trimestrial, având format A5¹⁵. Pe verso se găseau instrucțiuni clare de completare (Fig. 4) și aflăm că datele se preluau din registrul Caravanei, se completa în trei exemplare pentru Arhiva Secțiunii Culturale, Comitetul pentru Așezăminte Culturale din RPR Serviciul Planificare și Direcțiunea Regională de Statistică. Formularele erau însoțite de adresele completate de statisticianul regiunii. Era un sistem birocratic, controlul se făcea riguros de la centru.

Nu avem foarte multe date despre sarcinile trasate caravanelor cinematografice la nivel local, dar s-a păstrat totuși o „Planificare” făcută de șeful secției Artă de la Sfatul Popular al Regiunii Stalin, în 4 martie 1953; astfel „Caravana nr. 67” urma să-și desfășoare activitatea în luna martie 1953, în raioanele Mediaș și Târnăveni, unde trebuia să proiecteze filmul sovietic *Cavalerul Stelei de Aur*¹⁶. Un alt itinerariu prevedea că în raionul Făgăraș se va deplasa în luna martie 1953 „Caravana cu nr. 10” (Fig. 6)¹⁷.

Un al treilea document, intitulat „Plan de acțiune. În vederea campaniei agricole pentru sprijinirea cu filme”, prevedea: „Caravanele Sfatului Popular Regional Stalin se vor deplasa în luna martie 1953 în raioanele Făgăraș, Mediaș, Târnăveni. Caravanele Regiunii PMR se vor deplasa în luna martie 1953 în Sibiu și Sighișoara”¹⁸.

Din documentele completate și păstrate aflăm că în anul 1952 s-au deplasat pe teren „Caravanele nr. 2, nr. 67, nr. 6.804”; nu este prea clar motivul pentru care erau denumite așa. Redăm câteva date preluate din dările de seamă, din care reiese caracterul organizat, sistematic al propagandei, numărul mare de spectatori, faptul că adesea filmele erau însoțite de conferințe și mai rar de distribuirea de cărți și broșuri. Predomină ca loc de proiecție căminele culturale, dar observăm că uneori aveau loc proiecții în aer liber, chiar și iarna¹⁹.

„Caravana cinematografică nr. 2” a avut în trimestrul II 1952: 6.210 spectatori, 27 de reprezentații (3 în școli, 23 în cămine culturale, 1 în altă parte), și s-au ținut 15 conferințe. „Caravana cinematografică nr. 67” a avut în trimestrul III 1952: 11.533 spectatori, 58 de reprezentații (5 în școli, 43 în cămine culturale, 1 la Gostat, 9 în altă parte), și s-au ținut 28 de conferințe. „Caravana cinematografe nr. 6.804” a avut în trimestrul III 1952: 14.870 spectatori, 46 de reprezentații (în școli - 1, în cămine culturale -12, organizații de masă - 1, pe șantiere - 2, în altă parte - 30); s-au ținut 34 de conferințe și s-au difuzat/vândut 116 cărți și broșuri.

Redăm câteva date preluate din dările de seamă, caravanele din anul 1953 având denumiri diferite față de anul precedent: nr. 1, 10, 139, 50.288²⁰. Nu întotdeauna formularul CAR conține numărul caravanei:

O caravană cinematografică (fără număr menționat), a avut în trimestrul I 1953: 4.300 spectatori, 23 de reprezentații (în școli - 5, în cămine culturale - 16, în GAC-uri - 2); s-au ținut 10 conferințe.

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

„Caravana cinematografică nr. 10” a avut în trimestrul I 1953: 20.005 spectatori, 65 de reprezentații (în școli - 1, în cămine culturale - 59, la organizații de masă - 2, pe șantier - 1, în altă parte - 1); s-au ținut 4 conferințe. Se menționa că din trei caravane funcționau doar două.

O caravană cinematografică (fără număr menționat), a avut în trimestrul II 1953: 20.458 spectatori, 158 de reprezentații (în întreprinderi - 3, în școli - 5, în cămine culturale - 37, la organizații de masă - 4, pe șantier - 1); s-au ținut 15 conferințe.

„Caravana cinematografică nr. 139” a avut în trimestrul III 1953: 7.766 spectatori, 28 de reprezentații (în școli - 7, în cămine culturale - 20, la organizații de masă - 1); s-au ținut 15 conferințe.

„Caravana cinematografică nr. 50.288” a avut în trimestrul III 1953: 13.550 spectatori, 39 de reprezentații (în cămine culturale - 21, la organizații de masă - 4, în altă parte - 15); s-au ținut 7 conferințe.

„Caravana cinematografică nr. 139” a avut în trimestrul IV 1953: 8.809 spectatori, 35 de reprezentații (în școli - 4, în cămine culturale - 31).

„Caravana cinematografică nr. 50.288” a avut în trimestrul IV 1953: 13.610 spectatori, 47 de reprezentații (în școli - 1, în cămine culturale - 42, la organizații de masă - 3, în aer liber - 1); s-au ținut 13 conferințe.

În dosarele Sfatului Popular pentru anul 1954 nu avem formulare CAR, avem însă tabelele lunare din care am extras următoarele date²¹:

- în luna ianuarie 1954 au avut loc 18 reprezentații în raionul Sibiu (aproape toate la cămine, o singură excepție fiind Spitalul Militar din Sibiu), au participat 5.700 spectatori, s-a proiectat filmul *Cântecul tinereții* (URSS), și au avut loc 7 conferințe. În luna martie 1954 au avut loc 14 reprezentații în raioanele Stalin și Mediaș, au participat 5.210 spectatori, s-au proiectat filmul chinezesc *Drapelul Roșu pe muntele verde* și documentare legate de sănătate și agricultură, au avut loc 13 conferințe; în luna aprilie 1954 au avut loc 10 reprezentații în raionul Stalin, cu filmul *Drapelul Roșu pe muntele verde*, au participat 3.470 spectatori²²; toate proiecțiile s-au ținut în cămine culturale și au avut loc două conferințe; în mai 1954 au avut loc reprezentații în 24 de locuri (un șantier, una în aer liber, 22 în cămine culturale), în raioanele Stalin și Făgăraș, și au participat 3.870 de spectatori care au vizionat filmul sovietic *Un vis împlinit*, și nu s-a ținut nicio conferință.

Din tabelele lunare reiese că reprezentațiile se desfășurau aproape zilnic, când condițiile tehnice permiteau, că filmele erau selectate cu grijă, predominau filmele sovietice și toate filmele erau din țările comuniste. Numărul participanților era relativ mare în fiecare localitate, de multe ori cifrele sunt rotunde (probabil raportările erau rotunjite); nu reiese de nicăieri că participanții primeau sau plăteau bilete pentru aceste filme. De altfel, un singur document se păstrează în dosare cu referire la costul filmelor, în care Direcția Difuzării Filmelor București²³ se adresa Sfatului Popular al Regiunii Stalin. Secțiunea Culturală, și, referitor „la locațiune filme bandă normală” remitea „2 deconturi pentru filme rulate în ianuarie 1954”²⁴. O listă a filmelor pro-

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*. Cei mai mulți spectatori au fost la Cristian (800).

²³ *Sovromfilm* s-a transformat în 1952 în Direcția Difuzării Filmelor (cf. C. Vasile, *op. cit.*).

²⁴ SJAN BV, *fd. cit.*, *Secțiunea Culturală. State de funcțiuni. Buget. 1954*, Dosar 191/1954.

iectate în Regiunea Stalin între anii 1952-1954 este, credem, utilă, ea justificând caracterizarea perioadei ca fiind a stalinismului integral²⁵; observăm că filmele sovietice predomină: *Cazacii din Guban* (URSS), *Bielorusia sovietică* (URSS), *Republica Finlandeză* (URSS), *Moldova sovietică* (URSS), *Lumina rusă* (URSS), *Cântecul tinereții* (URSS), *Cântând viața e frumoasă* (RP Ungară), *Mitrea Cocor* (RPR)²⁶, *Turcestanul Sovietic* (URSS), *Drumul fericirii* (RP Cehoslovacia), *Palatul Pioneerilor* (RPR), *Artec - Școala Medie Textilă* (URSS), *Cavalerul Stelei de Aur* (URSS), *Turcestanul Sovietic* (URSS), *Întâlnire fericită* (URSS), *Noutăți agricole, Se ridică noii luptători* (RP Cehoslovacă), *Luptăm pentru pace* (URSS), *Învățătoarea din Sa...* (URSS), *La luptă pentru pace* (URSS), *Drapelul roșu pe muntele verde* (RP Chineză), *Logodnica bogată* (URSS), *Misiunea Secretă* (URSS), *Moldova sovietică* (URSS), *Armenia Sovietică* (URSS)²⁷.

Cea mai mare piedică în desfășurarea activității Caravelor Cinematografice pare să fi fost situația tehnică, adesea mașinile cu care se deplasau în teren defectându-se²⁸. Dintr-o adresă către Comitetul pentru Așezăminte Culturale, de pe lângă Consiliul de Miniștri, Serviciul Planificării, datată 1 iulie 1953, aflăm că în acel an, până la data de 15 mai, nu a fost nici o caravană funcțională. La „Caravana nr. 2”, mașina Chevrolet era în stare precară: „după un drum totdeauna trebuie reparată” (din 3 până în 20 ale lunii „Caravana nr. 1” a ținut doar 7 spectacole). La o altă caravană, „mașina Ford în momentul de față e în perfectă stare de funcțiune, însă lipsește radiatorul, pe care nu-l găsim în sectorul socialist, deoarece materialele neferoase sunt blocate. Urmează cumpărarea unui radiator corespunzător prin OCL Consignația”²⁹.

În plus, nici resursa umană nu era bine pregătită: formularele conțin erori de scriere (spectacole în „aier liber”, Republica „Filandeză”)³⁰. Statistica era importantă, permanent erau inventariate resursele umane și materiale, în general se acorda o mare atenție formării/atestării unor statisticieni³¹, formularele tipizate în care se completau activitățile fiecărei instituții cuprindeau numeroase rubrici și instrucțiuni clare despre cum trebuie completate. Pentru toate domeniile care țineu de cultură criticile centru-teritoriu erau reciproce. Unii reproșau că nu sunt mereu puse la dispoziție formularele/caiete, dări de seamă pentru statistică, alții că Secțiunile Culturale nu aveau o evidență strictă a planurilor forțelor de muncă și a fondului pe regiune, nu întocmesc și nu înaintază la timp dările de seamă, nu respectă instrucțiunile de completare³².

²⁵ C. Vasile, *op. cit.*

²⁶ *Ibidem*. Ecranizare a operei lui Mihail Sadoveanu, filmul a fost recompensat cu *Premiul pentru Progres Social* la Festivalul Internațional al Filmului de la Karlovy-Vary.

²⁷ SJAN BV, *fd. cit.*, Dosar 190/1954.

²⁸ *Ibidem*. De exemplu, dintr-o adresă privind programarea la verificări tehnice aflăm că Secțiunea culturală avea 19 autovehicule, turisme sau camioane (31 ianuarie 1953).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, Dosar nr. 185/1954.

³¹ Adresa 674/19 februarie 1954, în conformitate cu HCM nr. 1298/1953, prin care s-a solicitat trimiterea unui elev la cursuri de statisticieni, adresă trimisă de la Întreprinderea Poligrafică către șeful Secțiunii Culturale Sfatul Popular.

³² Copie după o adresă către Comitetul pentru Așezăminte Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri al RPR, nr. 5.564/6 V 1953 (SJAN BV, *fd. cit.*, *Dări de seamă, Secțiunea Culturală*, Dosar nr. 139/1953.

La mijlocul anului 1954 caravanele cinematografice se reorganizează și ies de sub coordonarea Sfatului Popular Regional; singurul document care ne dezvăluie acest fapt este o adresă prin care Întreprinderea Cinematografică Regională notifică Sfatul Popular al Regiunii Stalin că nu poate achita reparațiile făcute mașinii Ford 139 (în lunile martie-aprilie 1954; suma de 9.175,76 lei). Mașina fusese predată/primită în iulie 1954 și se invocă articolul 2, litera „a”, care prevedea că „predarea Caravelor cinematografice precum și a pieselor de schimb se face lipsit de orice sarcini, conform Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 1.242 din 22 iulie 1954 privind organizarea și funcționarea Caravelor Cinematografice”.

Încetează raportările făcute de Caravana Cinematografică către Sfatul Popular al Regiunii Stalin, în schimb regăsim controlul asupra propagandei care se făcea prin intermediul filmului în instituțiile de învățământ (**Fig. 5**). Se completeau semestrial „Dări de seamă privind activitatea din procesul de învățământ și cultural-educativ al elevilor și studenților”³³. Erau inventariate cu grijă aparatele de proiecție (de exemplu în școli se puteau găsi șase tipuri de aparate de proiecție), se notau categoriile de filme proiectate.

Din documentele păstrate, în marea lor majoritate acte contabile și dări de seamă, aflăm așadar că, în perioada 1952-1954, Caravana Cinematografică s-a aflat sub coordonarea Sfatului Popular al Regiunii Stalin, operatori și șoferi s-au deplasat în toate raioanele regiunii, scopul unic fiind propaganda. Filmele proiectate au fost majoritatea sovietice, cele mai multe vizionări au avut loc în căminele culturale, publicul fiind format din zeci de mii de persoane. Dificultățile întâmpinate au fost de natură tehnică, respectiv defectarea mașinilor cu care se făcea deplasarea pe teren.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Secțiunea Culturală. Statistică. 1954*, filă Dosar nr. 185/1954.

Fig. 2 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Secțiunea Artă și cultură. State de funcțiuni. Plan forță de muncă. 1953*, filă Dosar nr. 140/1953.

Fig. 3 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Diferite situații statistice, dări de seamă*, Dosar 190/1954. Formular de tip CAR.

Fig. 4 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Diferite situații statistice, dări de seamă*, Dosar 190/1954. Formular de tip CAR-verso.

Fig. 5 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Diferite situații statistice, dări de seamă*, Dosar 190/1954. Formular completat de *Caravana cinematografică nr 1*, august 1953.

Fig. 6 – SJAN BV, Fond *Sfatul Popular Al Regiunii Stalin. Diferite situații statistice, dări de seamă*, Dosar 190/1954. Itinerariu de deplasare pentru *Caravana Cinematografică nr 10*, martie 1953.

³³ SJAN BV, *fd. cit., Secțiunea Învățământ. Dări de seamă 1954*, Dosar nr. 170/1954.

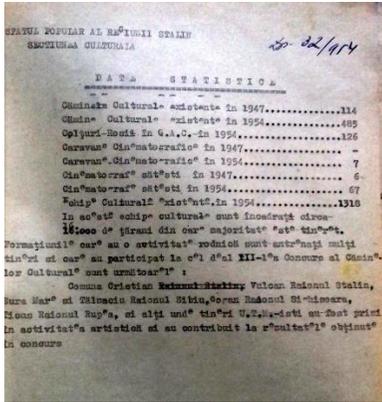

Fig. 1

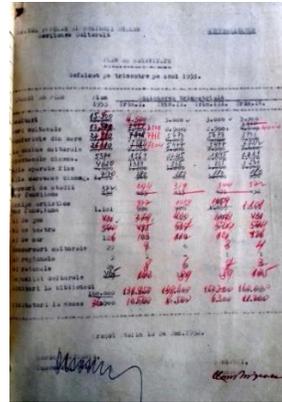

Fig. 2

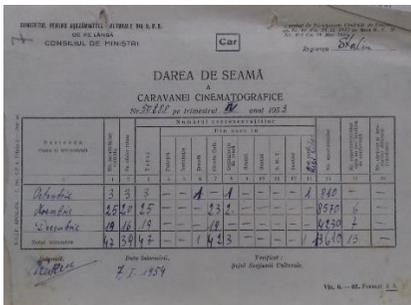

Fig. 3

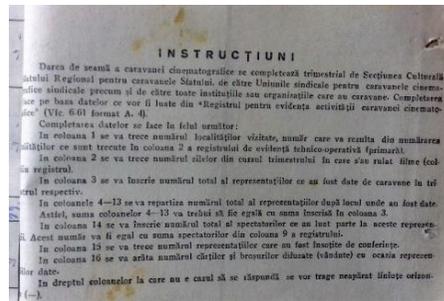

Fig. 4

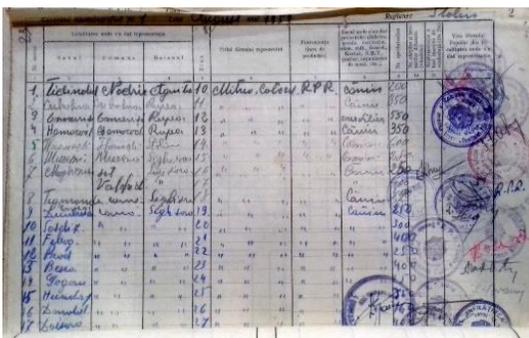

Fig. 5

Fig. 6

ACADEMICIANUL ALEKSANDR JUCENKO (1935–2013). PARCURS IDEOLOGIC ȘI PROFESIONAL

IULIA MALCOCI¹,
ION VALER XENOFONTOV²

THE ACADEMICIAN ALEKSANDR JUCENKO (1935–2013). IDEOLOGICAL AND PROFESSIONAL WAY

ABSTRACT

Based on the personal file of the academician Aleksandr Jucenko, the ideological and professional biography of the second president of the Academy of Sciences of the Moldovan Soviet Socialist Republic (10 June 1977-9 November 1989), it was emphasized that all the features given in the personal file were given to A.A. Jucenko as a party activist and not to academician Jucenko A.A. as a scientist. During the Soviet period, the principle of party membership, irrespective of the concrete person, was higher than that of the professional. Great love for the Prut-Dniester space where they have graduated and activated (without identifying the secondary education institutions graduated by them), of the Jucenko family is over along with the decree of „Moldovan language based on the Latin script as the official language of MSSR” on 31 August 1989. He died on June 1, 2013, in Moscow, without visiting the supreme scientific body of Moldova after 1990.

Keywords: Aleksandr Jucenko, Academy of Sciences of the Moldovan Soviet Socialist Republic, science, ideology.

Din dosarul personal al academicianului Aleksandr Jucenko, cel de-al doilea președinte al Academiei de Științe a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (10 iunie 1977-9 noiembrie 1989)³ (în continuare AȘ a RSSM, azi Academia de Științe a Moldovei), depistat de autori în Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei⁴, aflăm următoarele:

- s-a născut la 25.IX.1935 în orașul Essentuki, în ținutul Stavropol al districtului Caucazul de Nord din Federația Rusă, fiu de căpitan al Armatei Sovietice;

¹ Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Centrul de Cercetări Enciclopedice – Chișinău, Republica Moldova; e-mail: iumalcoci@yahoo.com.

² Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova – Chișinău; e-mail: ionx2005@yahoo.com.

³ Demir Dragnev, Constantin Manolache, Ion Valer Xenofontov, *Republica Moldova – 25 ani. Repere istorice. Istoria științei*, Chișinău, Biblioteca Științifică Centrală, 2016, p. 111.

⁴ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, *Academician Aleksandr Jucenko. Dosar personal*.

- după absolvirea studiilor medii (1954)⁵, este admis la Facultatea de Agronomie a Institutului Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău (azi, Universitatea Agrară de Stat din Moldova), iar din cursul IV este trimis de către Ministerul Agriculturii al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM) pentru a continua studiile și pentru îndeplinirea unui stagiu la Institutul Agricol Superior „V. Kolarov” din Plovdiv, Bulgaria (1957-1960), unde a absolvit Facultatea de Viticultură, Fructe și Legume, obținând calificarea de agronom în domeniu;

- după absolvire activează (1960-1961) în calitate de agronom-șef la Stațiunea Experimentală din Cahul a Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Agriculturii Irigate și al Legumiculturii din Tiraspol, apoi la aceeași stațiune – șef de secție (1961-1963); director (1963-1966) al sovhozului „Semiletka” („Septenalul”) din satul Zârnești, raionul Cahul; șef (1966-1967) al Direcției Principale a Agriculturii Irigate din cadrul Ministerului Agriculturii al RSSM; director (1967-1976) al Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Agriculturii Irigate și al Legumiculturii, precum și, concomitent, director general (1973-1976) al Asociației Științifice de Producție (AȘP) „Dnestr” („Nistru”); vicepreședinte al AȘ a RSSM și academician-secretar al Secției de biologie și chimie (1976-1977); președinte al AȘ a RSSM (1977-1989) și, concomitent (din 1985), director al Institutului de Genetică Ecologică al AȘ a RSSM.

Carierea sa științifică este confirmată de teza de doctorat susținută în 1967 la Institutul Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău; de diploma de doctor (candidat) în științe agricole obținută în 1968; de certificatul de confirmare a titlului de cercetător științific superior (1974); de diploma de doctor habilitat (doctor) în biologie (1974); de certificatul ce confirmă titlul de profesor universitar (1976). Toate aceste documente au fost eliberate de Comisia Superioară de Atestare de la Moscova⁶.

Materialele de arhivă ne-au permis să constatăm faptul că doar după un an de exercițiu a funcției de agronom și de agronom-șef a tot ținut-o cu administrarea

⁵ Cercetând toate documentele strânse în două dosare personale ce înglobează 344 de file, nu s-a putut constata ce școală medie a absolvit academicianul A. Jucenko. Unele documente se repetă de câteva ori, aceleași în ambele dosare, fiind parcă gemene, trase la indigo. Doar data diferă când au fost „întocmite”. Tatăl său, mort în 1943, nu este clar de ce, fiind născut la Essentuki, a susținut admiterea la studii superioare la Chișinău. Întrebarea este dacă a absolvit vreo instituție de învățământ mediu de cultură generală.

⁶ Comisia Superioară de Atestare (rus. „Высшая аттестационная комиссия”, cu acronimul ВАК). Întrucât la diferite declinări la ВАК se adăuga un „а”, în română i se spunea „vaca”. Această comisie a fost instituită în 1932, începând activitatea în 1934 și întrucipând modelul stalinist al științei, descris cât de cât obiectiv abia după dispariția Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. De menționat că în Imperiul Rus gradele științifice erau conferite nemijlocit de institute și universități. După Revoluția din Octombrie (recunoscută în prezent ca o utopie criminală), sărbătorită în noiembrie, până în 1934 nu a existat un sistem de grade științifice și titluri academice. Prin ordinul Sovietului Comisarilor Poporului (rus. „Совет народных комиссаров”), denumirea guvernului sovietic în perioada 1918-1946, din 1934 această comisie avea scopul de a unifica cerințele față de nivelul științific al tezelor de doctorat și postdoctorat în toate republicile unionale, dar, mai ales, de a instala un control centralizat al conținutului acestora. Crearea unei autorități de certificare unificate nu a fost posibilă din cauza lipsei oamenilor de știință cu o pregătire ideologică adecvată.

(cu alte cuvinte, nici o zi nu a activat în calitate de cercetător științific), deținând și câte două posturi de conducere concomitent, ocupând și funcții prin cumul, de exemplu de șef al Laboratorului de genetică ecologică al Secției de genetică (3.VII.1980-29.IV.1981), dar și deputat al Consiliului (Sovietului) Suprem al RSSM de legislatura a VIII-a și a IX-a (1970-1980), precum și de deputat al Sovietului⁷ Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) de legislatura a X-a și a XI-a (1979-1989). A fost numit și președinte al unor comisii, de exemplu al Comisiei pentru agricultură a Sovietului Suprem al RSSM, a fost și membru al Comitetului Raional Slobozia al PC al RSSM, membru al Biroului de Partid al institutului pe care îl conducea, președinte al Comitetului pentru Premiile de Stat al RSSM în domeniul științei și tehnicii, membru al Comitetului de Stat pentru Premiile Leniniste și de Stat ale URSS, membru al ședinței plenare a Comisiei Superioare de Atestare de pe lângă Sovietul de Miniștri al URSS etc.

A fost membru al PC al URSS din 1962, membru al CC al PC al RSSM din 1978.

Din multitudinea de caracteristici date academicianului A. Jucenko de organele de conducere, de partid, sindicale găsim că în premieră a dezvoltat particularitățile agrotehnice de cultivare a tomatelor în zona Prutului, susținând pe această temă și teza de doctorat, dar mai ales fiind distins cu Ordinul *Lenin* (1966) pentru „realizări înalte” în dezvoltarea agriculturii irigate și a legumiculturii. Așa se „creșteau” cadrele „cu o pregătire ideologică adecvată”, supuse regimului comunist. Cartea sa de căpătâi în acest domeniu este monografia *Генетика томатов* („Genetica tomatelor”, 1973), pentru care s-a învrednicit (1975) cu Medalia de Aur *N.I. Vavilov*, decernată de Academia Unională de Științe Agricole „V.I. Lenin” (ВАСХНИЛ).

De la o distincție la alta se scurgeau nu prea mari intervale de timp:

- 1970 – Medalia jubiliară *За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина* („Pentru muncă glorioasă. Întru comemorarea celei de a 100-a aniversare din ziua nașterii lui V.I. Lenin”);

- 1971, 1981, 1985 – Ordinul *Drapelul Roșu de Muncă*, decernat pentru realizări importante și servicii aduse statului sovietic în diferite domenii;

- 1972 – Diploma de Onoare a prezidiului Sovietului Suprem al RSSM;

- 1973 – Ordinul *Revoluția din Octombrie*, dar și alte distincții.

La 29 aprilie 1976 este ales membru titular al AȘ a RSSM, ca la 30 decembrie a aceluiași an să fie numit președinte interimar al AȘ a RSSM, iar la 10 iunie 1977 „este ales” președinte al Academiei. Se vede, timpul nu aștepta ca mai întâi să fie ales membru corespondent al AȘ a RSSM. Abia la 15 martie 1979 devine membru corespondent al AȘ a URSS, iar în 2006 membru titular al AȘ a Rusiei.

Variantele CV (autobiografiilor) se încheie cu fraza „Родственников, репрессированных и проживающих за границу не имею” („Rude supuse repressiunilor sau care locuiesc peste hotare nu am”). Aceasta era una din calitățile majore necesare, verificate minuțios, pentru a ocupa o funcție de conducere și nu doar.

În certificatele eliberate de la locul de muncă găsim că academicianul A. Jucenko a fost un conducător principal, organizator bun atât al cercetărilor științifice, cât și al îmbunătățirii structurii instituțiilor de cercetare: a pus în practică noi metode

⁷ Consiliului.

de planificare și organizare a cercetărilor științifice, a consolidat legătura dintre știință și producție, a propus un nou sistem eficace de remunerare a muncii cercetătorilor științifici. Totodată, se mai spune: „У него широко развиты чувства партийности, государственности и ответственности за порученное дело” („Pe scară largă are dezvoltat simțul partinic, de stat și de responsabilitate pentru sarcina încredințată”). Cât privește calificativele „bun organizator”, „îmbunătățirea structurii instituțiilor de cercetare”, menționăm că toate aceste acțiuni erau coordonate, verificate de structurile unionale⁸. În republicile unionale sovietice se îndeplineau doar indicațiile date de centru, de la Moscova. Inițiativele erau privite cu suspiciuni, multe fiind interzise.

Academicianul A. Jucenko este considerat fondatorul școlii științifice de genetică ecologică a plantelor de cultură⁹. Din dosar desprindem: „В его трудах получили дальнейшее развитие идеи академика Н.И. Вавилова в области использования генофонда, теории селекции, частной и экологической генетики растений” („În lucrările sale au fost dezvoltate în continuare ideile academicianului N.I. Vavilov¹⁰ în domeniul utilizării patrimoniului genetic, teoriei privind selecția, genetica specială și ecologică a plantelor”). Principalele lucrări ale academicianului A. Jucenko sunt dedicate dezvoltării bazelor ecologice și genetice ale cultivării intensive a plantelor de cultură, elaborării strategiei de selecție adaptivă, creșterii adaptivității speciilor cultivate. A studiat complex adaptarea, recombinogeneza și agrobiocenoza plantelor de cultură.

De menționat că toate caracteristicile date erau pentru A.A. Jucenko în calitate de activist de partid și nu pentru academicianul Jucenko A.A. în calitate de savant. În perioada sovietică, principiul apartenenței partinice, indiferent de persoana concretă, era superior celui de profesionist.

În dosarul lui A. Jucenko, la fila 92, este copia Hotărârii Sovietului de Miniștri al URSS, nr. 812 din 5 octombrie 1989, „Cu privire la numirea tovarășului Jucenko A.A. vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Știință și Tehnică al Rusiei”, funcție deținută până în 1992. Cu această ocazie, la 11 octombrie 1989 este eliberat din funcția de președinte al AȘ a RSSM. În punctul 1 al dispoziției Adunării Generale a AȘ a RSSM din 11 octombrie 1989 se spune: „Согласиться с просьбой

⁸ Vezi Constantin Manolache, I. Xenofontov, *Academia de Științe a RSS Moldovenești în perioada 1961-1990. Studiu retrospectiv*, în „Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă”, nr. 2 (41), 2016, p. 7-17.

⁹ *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar (1961-2006)*, Chișinău, „Știința”, 2006. 431 p.; *Проблемы истории, теории и организации науки (Probleme de istorie, de teorie și de organizare a științei)*, Кишинёв «ШТИИЦа» (Chișinău „Știința”), 1989, C. 178.

¹⁰ N.I. Vavilov (13.XI.1887, Moscova, Imperiul Rus-26.I.1943, Saratov, URSS) – renumit savant, genetician, botanist, biolog, geograf. A fost președinte (1929-1935) și vicepreședinte (1935-1940) al Academiei de Științe Agricole. Fondator (1920) și director (1930-1940) al Institutului Unional de Fitotehnie, ocupând și alte funcții în sistemul instituțional sovietic. A organizat și a participat la diferite expediții botanice și agronomice. A adunat o imensă colecție de plante, elaborând teoria privind originea acestora. Sub conducerea lui a fost creată cea mai mare colecție de semințe de plante agricole din lume. A fost arestat (1940), fiind acuzat de ostilitate față de teoria lui T. Lîsenko și I. Miciurin. A decedat într-un lagăr de concentrare, fiind înmormântat într-o groapă comună. A fost reabilitat la 20 august 1955 de Colegiul Militar al Curții Supreme a URSS, însă reabilitarea științifică a venit abia în 1960.

академика АН МССР Жученко А. А. об освобождении его от занимаемой должности президента Академии наук МССР в связи со служебным переводом на работу в Государственный комитет СССР по науке и технике” („A accepta solicitarea academicianului AȘ a RSSM Jucenko A.A. privind eliberarea sa din funcția de președinte al AȘ a RSSM în legătură cu transferul la alt serviciu în cadrul Comitetului de Stat pentru Știință și Tehnică al URSS”), însă o cerere în scris în acest sens, semnată de tovarășul A.A. Jucenko nu este în dosar. Nu este clar dacă tovarășul Jucenko A.A. a fost prezent la Adunarea Generală a AȘ a RSSM la acea dată.

În continuare, a ocupat alte funcții de conducere la Moscova: vicepreședinte al Academiei Agrare Ruse, concomitent șef al Catedrei de genetică a Academiei de Științe Agrare „K.A. Timireazev” din Moscova și al Laboratorului de recombinogeneză al Institutului de Cercetări Științifice în domeniul Biotehnologiilor Agricole (1992-2009). În această perioadă a obținut titlul de *Om Emerit* în știință al Federației Ruse (1995), a fost decorat cu Ordinul *Pentru merite față de Patrie* de gradul IV (2006) și a devenit academician al Academiei Agrare din Belarus (1993).

Pe parcursul întregii cariere științifice a publicat în calitate de autor și coautor peste 600 de lucrări științifice, inclusiv 17 monografii, este deținător a circa 30 de brevete de invenții.

Interesant este faptul că fiul și tizul său A. Jucenko (n. 3 noiembrie 1958, orașul Torjok, regiunea Kalinin, azi regiunea Tver), care în 1980 a absolvit același institut ca și tatăl, Institutul Agricol „M.V. Frunze” din Chișinău, a activat la Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Agriculturii Irigate și Legumiculturii, în calitate de laborant, cercetător științific inferior și cercetător științific în Laboratorul de genetică specială. În 1986 a susținut teza de doctorat la Institutul de Genetică Ecologică al AȘ a RSSM. Ca și pe tatăl său, din 1990 îl găsim la Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Inului din întreaga Rusie, în calitate de șef al Laboratorului de genetică în domeniul inului, vicedirector pentru activitatea științifică¹¹. La fel, fiica Natalia (n. 10 august 1964, Cahul) în 1982 era studentă la cursul I la Institutul de Medicină din Chișinău, găsind-o mai apoi în calitate de medic genetician, șeful Catedrei de medicină genetică la Prima Universitate de Stat de Medicină „I.M. Secenov” din Moscova.

Concluziile vin de la sine. Marea dragoste față de spațiul pruto-nistrean, unde au obținut studii superioare și au activat (fără a fi identificate instituțiile de învățământ mediu de cultură generală absolvite de aceștia), membrii familiei Jucenko, s-a terminat odată cu decretarea „limbii moldovenești pe baza grafiei latine ca limbă oficială a RSSM”, la 31 august 1989.

A. Jucenko a decedat la 1 iunie 2013, la Moscova, fără a mai vizita forul științific suprem al Moldovei după 1990. Astfel, și-a demonstrat adeviziunea la comunitatea științifică din Moldova, dar și respectul față de foștii subalterni, colegi, persoanele care i-au dat atâtea caracteristici pozitive pentru a ocupa multitudinea de posturi și de a fi ales membru titular și de trei ori președinte al celui mai înalt for științific din RSS Moldovenească.

¹¹ *Всероссийский Научно-исследовательский институт льна (Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Inului din întreaga Rusie). Исторический очерк (Schiză istorică), Торжок (Torjok), ВНИИЛ (VNIL), 1995.*

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Acad. Aleksandr Jucenko, președintele Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1977-1989). Muzeul Științei al Academiei de Științe a Moldovei. Fond foto. Cota arhivistică: 00037.

Fig. 2 – Acad. Aleksandr Jucenko, la aniversarea a 30 de ani ai Grădinii Botanice (Institut), 24 februarie 1980. Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică: 00496.

Fig. 3 – Acad. Aleksandr Jucenko îi înmânează profesorului Demir Dragnev Premiul de Stat. Februarie 1984. Arhiva familiei Dragnev. Muzeul Științei al AȘM. Fond foto. Cota arhivistică: 00497.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

IMNURILE ROMÂNIEI – EVOLUȚIE ȘI SIMBOL

EMILIA TOMESCU¹

THE ROMANIAN ANTHEMS – EVOLUTION AND SYMBOL

ABSTRACT

The national spirit of each people has preserved the old ideal of the ancestors. This ideal is expressed in the form of a national song or anthem which reveals the most relevant dream of a people. Comparing anthems from all over the world, we discover that we, human beings, share the same ideal, that is, we all want to live in dignity and have a meaningful life. This happens because the pattern of the human mind motivates the historical struggle for independence, freedom, self-determination and self-respect. All these elements contribute to the preservation of the cultural identity of a people.

Romania has had some anthems up to this moment that could be divided into two groups: anthems derived from the old ideal of the people and anthems imposed by the dominant ideology of the communist regime.

*The first anthem of Romania was **The Triumphal March**, composed in 1862, in honour of the Ruling Prince, Alexandru Ioan Cuza. The next one was dedicated to Prince Carol the first, who was to become King of Romania. This was the **Royal Anthem**, entitled **Long Live the King**, used between 1884 and 1948. After the implementation of the Communist Regime, there were more anthems in accordance with the new ideology: **Broken Handcuffs**, used between 1948 and 1953, **We Praise You, Romania**, in use between 1953 and 1975, **On Our Flag It Is Written Union**, an old patriotic song from the 19th century, in use from 1975 to 1977, and **Three Colours**, used from 1977 until 1989. The present anthem of Romania is the revolutionary song **Wake up, Romanian**, composed in the 19th century and called also „The Romanian Marseillaise”.*

Keywords: anthems, national ideal, tradition, symbol, national identity.

Spiritul neamului se păstrează în limba strămoșească împreună cu idealul tradițional al unei vieți împlinite și demne. Profesorul Adrian Cioroianu preciza că „toate țările care se respectă își respectă în primul rând tradițiile”². Referindu-se la calitățile pe care ar trebui să le îndeplinească un imn, scriitorul Andrei Pleșu spunea că acesta „trebuie să aibă capacitatea de mobilizare și de reprezentare care e necesară oricărui cetățean al oricărei țări, ca atunci când aude această compoziție să simtă că e solidar cu concetățenii lui”³.

Imnurile naționale aparțin celor mai reprezentative cântece patriotice ale tuturor popoarelor. Ele păstrează „figuri reprezentative ce au marcat veghea hotarelor

¹ Lector universitar, doctor în istorie, Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu;
e-mail: emiliatmsc@yahoo.com.

² https://www.digi24.ro/special/campanii_digi24/triumful-unei-națiuni/povestea-imnului-...

³ *Ibidem.*

lea și-au impus monopolul asupra memoriei și au vrut s-o controleze până în străfundurile cele mai intime”¹⁰. În contextul creat în România după anul 1947, ne aflăm „sub semnul lui George Orwell, care-o știm cu toții, în cartea sa, *1984*, puneă printre instrumentele-cheie ale statului comunist Ministerul Adevărului, menit să re-scrie, în fiecare zi, Istoria”¹¹.

Filosoful român interbelic Ernest Bernea, vorbind despre *criza lumii moderne*, precizează: „Când schimbările în istorie se produc printr-un proces violent, când cursul evenimentelor nu s-a dezvoltat organic, ci printr-o ruptură a zăgazurilor, prin cascade, lumea care vine distruge ordinea lumii vechi, după demolare integrând și valorificând într-un alt sistem datele tradiționale și anume printr-un proces de distrugere și nouă întocmire..., întronând o ordine nouă, pe un alt sistem de valori, pe o altă viziune asupra lumii și a vieții”¹².

Să ne amintim cum a fost implementat noul regim, cel care se dorea a fi superior tuturor celorlalte! Acest nou regim, impus poporului român și tuturor popoarelor care vor experimenta regimul comunist, este reflectat în primul imn comunist al României, numit *Zdrobite cătușe*, pe versurile lui Aurel Baranga și pe muzica lui Matei Socor. Acest imn va fi folosit între anii 1948-1953. Simbolul cătușelor zdrobite este foarte dur și poate ar fi fost mai ușor de acceptat dacă acest imn nu ar fi fost contemporan cu atrocitățile despre care știm cu toții acum. Acest prim imn al noului regim, brutal impus poporului nostru, se dorește revoluționar:

„Prin lupte și jertfe o treaptă urcăm,
Stăpân pe destin e poporul...
Zidim România Republicii noi”¹³.

Ultimele patru versuri pot fi traduse cu ușurință în chineză sau coreeană, având același suflu:

„Spre țelul victoriei mari ne îndreptăm
E ceas de izbânzi viitoare
Credință în muncă și luptă jurăm
Republicii noi populare”¹⁴.

Al doilea imn comunist, *Te slăvim Românie*, folosit de regimul de la București între anii 1953-1975, a fost compus tot de Matei Socor, pe versurile aparținând lui Eugen Frunză și lui Dan Deșliu. Acest imn reflectă crasa îndochinare de care aveau parte masele, în cadrul procesului de ideologizare comunistă. Să nu uităm cât de des era intonat și câtă ipocrizie conține:

„E zdrobit al trecutului jug blestemat
Nu zadarnic, străbunii eroi au luptat
Astăzi noi împlinim visul lor minunat.
Puternică, liberă,
Pe soartă stăpână... Republica Populară Română”¹⁵.

¹⁰ Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 9.

¹¹ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 9.

¹² Ernest Bernea, *Criza lumii moderne*, București, Editura Predania, 2010, p. 21.

¹³ <https://ro.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

Poporul român se bucură „adânc de faptul că armata rusă (sovietică) era încă în țară, elitele României își aflau sfârșitul în închisoare, iar libertatea cuvântului devenise o amintire interzisă”¹⁶.

„Te slăvim Românie, pământ părintesc,

Înfrățit fi-va veșnic al nostru popor

Cu poporul sovietic eliberator.

Leninismul ni-e far și tărie și avânt...”¹⁷.

Al treilea imn comunist este pentru scurt timp (1975-1977) cântecul patriotic *Pe-al nostru steag e scris unire*, compus de Ciprian Porumbescu și devenit între timp imnul Albaniei. Următorul imn al României, este *Trei culori*, de fapt o adaptare la ideologia marxistă a cântecului patriotic compus de Ciprian Porumbescu în secolul al XIX-lea. Cele trei culori ale lui Ciprian Porumbescu sunt culorile drapelului: Roșu – simbolul focului și al dorului pentru libertate, Galbenul-Auriu – simbolul soarelui strălucind spre viitor, iar Albastrul – simbolul credinței pentru țară. Tricolorul lui Ciprian Porumbescu este legat de Patriotismul de bun-simț, care a devenit în ultimul timp aproape nesemnificativ pentru unii... *Trei Culori*, imnul din perioada dominată de personalitatea lui Nicolae Ceaușescu (1977-1989), este o încercare de a combina viziunea tradițională cu o viziune „modernă”, forțându-se continuitatea de ideal:

„Multe secole luptară

Străbunii noștri eroi,

Să trăim stăpâni în țară,

Ziditori ai lumii noi”¹⁸.

Să ne gândim la semnificația acestor patru versuri! Oare al cui era idealul acesta?

„Azi partidul ne unește

Și pe plaiul românesc

Socialismul se clădește

Prin elan muncitoresc”¹⁹.

Dacă era un ideal comun, de ce nu a rezistat? Nu intrăm acum în spatele cortinelor de putere, dar ne gândim... și procesăm...

Anul 1989 revine la cântecul patriotic autentic de secol XIX – *Deșteaptă-te române!*, inițial numit *Un răsunet*. Acest cântec patriotic, pe versurile lui Andrei Mureșianu, păstrează linia melodică a cântecului religios *Din sânul maicii mele*, o romanță publicată în 1832, pe versurile lui Grigore Alexandrescu²⁰.

Actualul imn național al României reprezintă un strigăt aproape disperat, cu un mesaj legat de contextul revoluționar al secolului al XIX-lea, pe care oare câți îl mai aud și îl mai consideră actual? Unii cred că nu îl mai cunosc, nu îi sesizează actualitatea, considerându-l desuet, chiar vetust. Ar fi bine să studieze și alte imnuri naționale ca să poată vedea, prin comparație, mesajele pe care acestea le au! Imnul

¹⁶ <https://www.digi24.ro>.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ <https://ro.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ <https://radioromaniacultural.ro>.

nostru actual conține un puternic îndemn la cunoșterea istoriei neamului, îndemn la demnitate, la respect pentru sacrificiile predecesorilor.

Cine se mai ocupă astăzi de educația patriotică în România?

Cine mai consideră valorile strămoșești ca fiind elemente indispensabile identității naționale și personale?

Ce valoare mai are identitatea națională în contextul actual al emancipării globalizante?

Vorbind despre *identitatea națională* și despre *interesul național*, academicianul Mircea Malița spunea că „pentru ca o țară să-și afirme identitatea și să-și urmărească interesele, întâlnind diferite componente care sunt importante, ea analizează dacă atitudinea ei este suficientă sau nu pentru acestea din urmă. Identitatea ne ține în picioare”²¹.

Bătrânul academician ne atrage, însă, atenția că *identitatea națională românească este în curs de dispariție prin cedarea de către noi a tuturor factorilor care descriu libertatea și independența statului*. Și aceasta deoarece, „potrivit abordării europene, ar trebui să ne sacrificăm idealurile total, întrucât idealul Europei la ora asta este transformarea statelor în provincii care să semene cu cele americane, mai mult sau mai puțin autonome. **Nu mai vorbim de identitate națională pentru că avem identitate europeană**, trebuie să jertfim identitatea națională în favoarea unei identități mai mari, a unității politice care ne ghidează și care ne-a înghițit. Noi ca națiune sau ca popor, nu câștigăm nimic. Câștigă anumite cercuri de afaceri, câștigă anumite companii favorizate. Există câștigători și îmbogățiți care au apărut prin tot ceea ce pierde țara”²².

Și totuși, statele care se respectă își educă cetățenii în acest sens! Se ocupă de educația patriotică a fiecărui cetățean! Începând cu copiii cei mai mici! Toată lumea își cunoaște simbolurile naționale, tradițiile, imnul de stat. Statele care se respectă și nu acceptă statutul de colonie fără personalitate fac educație patriotică, uneori chiar naționalistă. Personal, nu cred că există multe state în care să domine ignoranța în ceea ce privește valorile păstrate de strămoși și în primul rând limba. Actualul imn național este considerat de mulți ca fiind anacronic. Dar este oare atât de anacronic?

„N-ajunse **despotismul** cu-ntreaga lui orbie,

Al cărui **jug din seculi ca vitele-l purtăm;**

Acum se-ncearcă cruzii, în oarba lor trufie,

Să ne răpească limba...”²³.

Mai putem oare să revenim la normal! Ce normal – ar întreba unii? Ce înseamnă oaste creștină? Astăzi când orientarea sexuală este exhibitată în public, iar raportarea la Divinitate te cataloghează ca fiind depășit sau chiar periculos...

„Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte (...),

Acum ori niciodată, croiește-ți altă soarte,

La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani (...),

Înalță-ți lata frunte și caută-n giur de tine (...),

²¹ Nicolae Melinescu, *Nevoia de românism*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015, p. 60.

²² *Ibidem*, p. 68.

²³ <https://ro.wikipedia.org/wiki/>

Priviți mărețe umbre, Mihai, Ștefan, Corvine,
Româna națiune, ai voștri strănepoți (...),
Preoți, cu crucea-n frunte căci oastea e creștină (...)²⁴.

Cât de relevant vi se pare acest imn pentru societatea românească atât de tulburată în momentul prezent?

Demersul nostru a fost doar un exercițiu, o încercare de a ne întoarce la un echilibru relativ, de a recupera NORMALITATEA și BUNUL SIMȚ pe care înaintașii le-au păstrat pentru noi! **Să nu ne oprim privirea doar la momentul prezent; să mergem mai departe căutând România profundă!**

²⁴ *Ibidem.*

DESPRE INIMĂ (O ABORDARE INTER/TRANS/MULTIDISCIPLINARĂ)

Motto: „O minte clară și o inimă dreaptă plătesc în viața unui popor mai mult decât o mie din frazele oratorice...”.

Se consacră academicianului **Mihail Popovici**,
fondatorul școlii de cardiologie în Republica Moldova.

ION VALER XENOFONTOV¹

ABOUT THE HEART (AN INTER/TRANS/MULTIDISCIPLINARY APPROACH)

ABSTRACT

In the study, the subject of the heart is approached from the cross inter/trans/multidisciplinary perspective. The heart is more than a biological organ, it has profound connotations in all social domains. The author analyzes the etymology of the word „heart”, the symbolic, folkloric dimensions. A special attention was paid to the phrases about the heart. The heart has been analyzed both from a historical and religious perspective and from the dimensions of songs and poetry. A case study based on the work of the Romanian literature Mihai Eminescu was developed. It has not been removed from the viewfinder, nor the treatment of the heart in popular medicine. The heart was approached in the minds of the cultured people. The author also analyzed more relevant case studies in history when the heart was left as a legacy to the followers. These are the cases of David Livingstone (the friend of the world), Frederic Chopin (the composer captivated by the admirer), Pierre Fredy de Coubertin (Olympic aristocrat), Queen Mary (enigmatic queen), Alexe Rau (the philosopher of writing).

Keywords: The heart, inter/trans/multidisciplinarity, symbol, religion, history, anthropology, medicine, David Livingstone, Frederic Chopin, Pierre Fredy de Coubertin, Queen Maria, Alexe Rau.

1.1. Inima din perspectivă biologică și intelectuală

Inima reprezintă un mușchi cavitătar ce pompează sângele în corp. Din perspectivă biologică, este considerată „organ intern muscular central al aparatului circulator, situat în partea stângă a toracelui, care are rolul de a asigura, prin contracțiile sale ritmice, circulația sângelui în organism, la om și la animalele superioare”².

¹ Doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării – Chișinău; e-mail: ionx2005@yahoo.com.

² *Enciclopedia medicală populară*, Chișinău, Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1984, p. 226-227; *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009, p. 508.

Bătăile inimii încep deja la fătul cu vârsta de patru săptămâni. Inițial, inima umană seamănă cu cea a unui pește, ulterior are două camere, ca inima unei broscuțe, apoi trei camere, ca inima unui șarpe. Se estimează că, la opt săptămâni de sarcină, inima fătului este complet formată, având cele patru camere caracteristice ființei umane, precum și altor mamifere. Acest mic, enigmatic și neobosit organ reușește să pompeze fără încetare sânge în vasele corpului, grație unui înveliș muscular foarte bine dezvoltat. Inima poate forma o presiune capabilă să arunce jetul de sânge la o distanță de 9 m. Medicul englez William Hurvey (1578-1657), cel care avea în grijă sănătatea regilor, a descris pentru prima dată „ingineria” construcției sistemului cardiovascular în centrul căruia se află inima și a intuit „puterea uriașă” a acesteia, estimând lungimea totală a vaselor sangvine drept enormă, ea putând înconjura perimetrul Angliei³.

Pe parcursul unei vieți medii, inima omului bate, fără încetare, de peste 3 miliarde de ori. Inima poate degaja zilnic o cantitate de energie necesară deplasării unui camion pe o distanță de 32 km. Într-o viață, energia produsă de inimă poate asigura unui automobil energia necesară parcurgerii unui drum tur-retur până la Lună.

Pe durata unei zile, o inimă ar putea umple o cisternă de 15.000 l. Inima are circa 15 cm, un diametru de 11-12 cm (volumul unui pumn) și o greutate de circa 300-350 g la adult. Inima bărbaților este mai mare decât a femeilor, însă bate mai lent⁴.

De altfel, cea mai mare inimă din lume (circa 600 kg) o deține balena albastră (*Balaenoptera musculus*), mamiferul marin care are o lungime de 30 m și o greutate de circa 170 t.

Inima integrează și o fațetă intelectuală veritabilă. Cercetările demonstrează că aceasta are un rol extrem de important în activitatea noastră mentală, spirituală și emoțională. În structura celulară a inimii se găsesc celule nervoase indispensabile creierului, care pot destul de inteligent să perceapă, să analizeze și să se conformeze în mod optim la variațiile eferente ale creierului și la oscilațiile neuroendocrine iminente. În condiții de izolare absolută, inima știe perfect cum să se adapteze la modificările de temperatură, presiune, volum etc. Câmpul magnetic al inimii este de 5.000 de ori mai puternic decât cel al creierului, iar în cadrul dezvoltării intrauterine inima întrece în timp evoluția acestuia. Inima transmite mai multe informații spre creier decât creierul spre inimă. Din această perspectivă se vorbește chiar că „inima are creier” și, mai puțin, despre faptul că „creierul are inimă”⁵.

În contextul în care vom avea grijă fizică și spirituală de inimă, atunci și inima ne va asigura o viață îndelungată, sănătoasă și armonioasă. Se cunoaște faptul că Tudor Casapu, campion olimpic la haltere (Barcelona, 30 iulie 1992, categoria 75 kg,

³ William Hurvey, *La circulation du sang. Des mouvements du coeur chez l'homme et chez les animaux*, Paris, G. Masson, 1879, 287 p.

⁴ *Enciclopedia concisă Britannica*, București, Editura Litera, 2009, p. 1.130; *Dicționar de medicină*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, p. 475-476; *Dicționar de biologie*, ediția a VI-a, București, Editura All Education, 2011, p. 289-290; *Dicționar medical ilustrat*, București, Editura Litera, 2014, p. 1.064-1.076; *Биологический энциклопедический словарь*, Москва, «Советская Энциклопедия», 1989, с. 569-570.

⁵ *Confirmat științific: Inima este mai puternică decât creierul!*, în <http://www.astrocafe.ro/articole/confirmat-stiintific-inima-este-mai-puternica-decat-creierul> (accesat: 23.02.2018).

cu suma totală de 357,5 kg.), a fentat boala de viciul cardiac și a uimit medicii peste trei ani de activitate sportivă, distanțându-se de boala necruțătoare⁶.

Tudor Casapu, singurul campion olimpic al Republicii Moldova într-o probă individuală, a reușit să sfideze viciul cardiac în urma practicării exercițiilor fizice (Arhiva privată Tudor Casapu)

1.2. Inima: etimologie

O dimensiune esențială a *identificării* o constituie logomahia noțiunii de *inimă*. În calitate de prolegomene, vom porni de la constatarea lui Jean Piaget, potrivit căreia „fiecare cuvânt desemnează un concept care constituie semnificația sa”⁷, în cazul nostru vom analiza aspectul etimologic.

Etimonul vocabulei *inimă* este latinescul *anima*, care semnifică *aer, suflare, răsuflare, suflet, viață*. Pentru comparație, în limba italiană *anima* înseamnă *spirit, suflare, gând, intenție*; în limba spaniolă, *anima* se traduce ca *suflet, canal al țevii de pușcă*; în franceză, *âme - suflet, canal al țevii de pușcă, miez, măduvă, inima arborelui*⁸.

În cultura anglo-saxonă, atunci când se face referință la esența problemei, se evocă în mod implicit și inima: *The Heart of the Matter*⁹.

1.3. Inima ca simbol

Așa cum o indică însăși etimologia, inima se consideră a fi echivalentul sufletului. Potrivit unor gânditori, inima ar fi lăcașul sufletului omului¹⁰.

Mai mult decât alte organe interne, inima este menționată, studiată, divinizată, mistificată. Ea este considerată elementul vital nu doar al omului, ci și al plantei, al legumei, al fructului; miez. Într-o formă extinsă, inima a fost considerată partea cea mai importantă, esențială a unui lucru.

⁶ I. Xenofontov, „11” pentru campionul olimpic Tudor Casapu, în „Moldova Suverană”, nr. 127 (1701)/18 septembrie 2014, p. 4.

⁷ Jean Piaget, *Structuralismul*, București, Editura Științifică, 1973, p. 85.

⁸ *Dicționar medical*, vol. II (I-Z), București, Editura Medicală, 1969, p. 36; *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, redactori: N. Raevschii, M. Gabinschi, Chișinău, Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1978, p. 160.

⁹ *The Heart of the Matter*, Report of the Commission on the Humanities and Social Sciences/ American Academy of Arts & Sciences, Cambridge, 2013, 89 p.

¹⁰ Vezi Doina Dabija, *Unde este localizat sufletul?*, în „Literatura și arta”, nr. 22 (3795)/31 mai 2018, p. 1.

Există mai multe expresii în conexiune directă cu *inima* care fac referință la starea de beatitudine: *Pe inimă goală*, în sensul de stomac gol, fără să fi mâncat ceva; *A (mai) prinde (la) inimă*, care semnifică a scăpa de senzația de slăbiciune după ce a mâncat, a se (mai) întrema, a (mai) căpăta putere.

De inimă sunt legate explozia de sentimente și emoții umane, expresiile sugestive de bucurie, dar și de necazuri, suferințe. Cu alte cuvinte, poporul a abordat inima dintr-o perspectivă dihotomică ***bine-rău***: *După (sau pe) voia (sau pofta) inimii*, adică după plac, nestingherit, cum îi e dorința; *A-i merge (cuiva ceva) la inimă*, cu sensul de a-i plăcea (ceva) foarte mult; *A râde inima în cineva sau a-i râde cuiva inima*, semnificând a fi bucuros, satisfăcut, mulțumit; *Îl doare la inimă când vede atâta risipă*; *A avea ceva pe inimă* – a fi chinuit de un gând neîmpărtășit, a avea o taină în suflet.

Inima este asociată ***sentimentelor de iubire***: *Inima-mi zboară la tine*; *A avea (pe cineva) în (sau la) inimă*, în sensul de a iubi (pe cineva).

Vorbitorul simplu a asociat inima cu ***caracteristici de personalitate***: *Inimă dreaptă*, în sensul de om drept, cinstit, corect; *Inimă de aur* se spune despre un om bun; *Cu inimă*, sugerează milos, înțelegător, uman. *A avea inimă bună (sau de aur)* sau *a fi bun la inimă (sau cu inima bună)* are același sens de bun, milos, înțelegător, darnic. *A avea inima deschisă* – a fi sincer, cinstit.

Pentru a prezenta caracteristicile negative ale unui om, tot la noțiunea de *inimă* se face apel, abordată însă prin prismă dihotomică, utilizându-se în acest sens un apelativ (adjectiv) cu o conotație sangvinară. Într-un interviu din 7 august 2017, pe care ni l-a acordat Iulia Țaran (născută la 31 mai 1946, în satul Antonești, actualmente raionul Ștefan Vodă), deportată în 1949 în regiunea Kurgansk, raionul Safakulevo, Secția nr. 3, se face referință la un moș Tanas, omul autorităților, turnătorul gospodariilor: „moș Tanasă acesta era rău și *câinos la inimă*”¹¹.

Inima, Statul-Major al corpului, poate furniza, stoca și emana ***presimțiri***: *Îmi spune inima că s-a întâmplat o nenorocire*.

Inima este asociată cu elementele de ***energie, voință, curaj/anticuraj, acțiune***: *Cu inimă*, adică energic, cu viață; *Înfruntă pericolul cu inimă rece*; *A i se tăia inima* – a-și pierde curajul.

Cuvântul este utilizat și în limbajul tehnic pentru a denumi o ***piesă sau un organ de mașină***: *Inima carului (sau a căruței)*, în sens de partea din mijloc a carului (sau a căruței), care leagă osia de dinainte cu cea de dinapoi.

Inima a fost considerată drept epicentrul vieții sufletești: *Din inimă sau din toată inima, din adâncul inimii*, adică din tot sufletul, cu toată puterea sufletească. *L-am șters din inimă*.

Deseori, inima este considerată firea, caracterul (moștenit) al omului. Astfel, sunt cunoscute expresiile de genul *Seamănă cu tatăl lui la chip și la inimă*.

¹¹ Interviul realizat de Lidia Prisac și Ion V. Xenofontov cu Iulia Țaran la 7 august 2017, Arhiva audio a Bibliotecii Științifice (Institut) „Andrei Lupan” a Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. Vezi și Lidia Prisac, I.V. Xenofontov, „Nu învinuiesc pe nimeni”. *Din mărturiile lui Iuliei Țaran cu privire la deportările din 1949*, în „Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Ediția V, vineri 28 aprilie 2018, editor: Aurel Zanoci. Program. Rezumatele comunicărilor”, Chișinău, 2018, p. 65.

Inima a fost echivalată cu însăși făptura umană, ființa, omul, individul: *Înflăcărarea a cuprins toate inimile*.

Poporul a interpretat inima în cântece, a invocat-o cu vorbe de duh. Uneori a confundat-o, numind-o impropriu: *burtă, stomac, pântece, rânză* etc.¹².

Sunt cunoscute și unele expresii ironice legate de inimă: *A rupe inima târgului*, în sensul de a face o afacere proastă, a cumpăra ce este mai prost sau, viceversa, a impresiona cu ceva foarte tare.

În religie, inima este considerată a fi de sorginte divină. Însuși Albert Einstein (1879-1955), fizician, laureat al Premiului Nobel pentru Fizică (1921), specifică: „Nu Dumnezeu a creat răul. Răul este ceea ce se întâmplă când din **inima** omului lipsește dragostea de Dumnezeu”.

În optica folclorului european, inima apare stilizată, roșul constituind simbolul pasiunii și al emoției.

1.4. Expresii despre inimă

Poporul român are zeci de expresii în care se face referință la inimă. Acestea sunt utilizate atât în limbajul formal, cât și în cel neformal: *a (mai) prinde la inimă; a râde inima în cineva sau a-i râde inima cuiva; a unge (pe cineva) la inimă; a-și călca pe inimă; a seca (sau a arde, a frige pe cineva) la inimă; a i se rupe (sau a-i rupe cineva) inima; a i se topi inima; a i se tăia inima; (a fi) cu inima împăcată; a rupe inima târgului; a avea inimă deschisă; a spune de la (sau din) inimă; avea inimă largă; a se muia la inimă; a nu-l lăsa inima (pe cineva) să facă ceva; a fi om de inimă; a fi fără inimă; a fi rău (câinos, negru) la inimă; a avea inimă de piatră (împietrită); a i se împietri cuiva inima; a avea inimă haină (sau sălbatică); a-și pierde inima; a-și lua inima în dinți; a-i veni (cuiva) inima la loc; a (mai) prinde la inimă; a-i ține cuiva inima; a i se face inima cât un purice; a-i rupe (sau a-i rupe cuiva) inima; a i se topi inima; a se sfârși la inimă; a avea ceva pe inimă; a-și răcori inima; a pune (ceva) la inimă; a-i strica (cuiva) inima; a rămâne cu inima friptă; a-și face inimă rea; a avea (pe cineva) în (sau la) inimă; a avea tragere de inimă pentru... ; a avea inimă bună; a fi bun la inimă; cât îi cere (cuiva) inima; cu inimă; cu (sau din) toată inima; cu dragă inimă; cu inima ușoară; după voia inimii; din inimă; din toată inima; din adâncul inimii; inimă albastră; inima carului (sau a căruței); inimă rea; inimă dreaptă; parcă mi-a trecut (mi-a dat cu) un fier ars prin inimă; pe inima goală; slab de inimă; inimă de aur; pe inima goală (inimă, popular „stomac”); a i se împietri cuiva inima; a arde (sau a seca, a frige) pe cineva la inimă; a fi fără inimă sau a fi rău (ori câinos, negru) la inimă; (a fi om) de inimă; a-i fi cuiva inima grea (a fi îngrijorat, trist, îndurerat); a-i merge (drept) la inimă sau a-l unge la inimă (a-i produce o satisfacție, a-i plăcea foarte mult); a-i rămâne cuiva inima la cineva (sau la ceva) ori a-i rămâne cineva (sau ceva) la inimă (a-i plăcea foarte mult o persoană sau un lucru); a (nu) avea pe cineva la (sau în) inimă (a (nu) ține la cineva, a (nu)*

¹² *Noul dicționar universal al limbii române*, București, Litera Internațional, 2008, p. 687; *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2008, p. 622; *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009, p. 508-509; *Dicționar general de sinonime al limbii române*, Chișinău, GUNIVAS, 2013, p. 779.

simpatiza pe cineva), *Spune-ți inimii să tacă în durere și-n mânie, că-n mânie și durere omul spune ce nu știe* etc.¹³.

În dihotomia *rațiune* versus *inimă* se pare că, totuși, câștigul de cauză îl are **inima**.

1.5. Figuri de stil despre inimă

Există o mulțime de epitete care fac referință la conceptul de inimă. Astfel, se zice că inima este: *arsă, bolnavă, bună, chinuită, curată, deschisă, dreaptă, dulce, frântă, fierbinte, friptă, generoasă, indiferentă, inocentă, iubitoare, încleștată, încolțită, împietrită, înăsprită, încordată, îndrăzneată, înduioșată, îndurerată, înfocată, îngrijorată, îngrozită, însângerată, însetată, înspăimântată, înțeleaptă, înțelegătoare, largă, liniștită, luminată, mâhnită, mândră, miloasă, milostivă, mulțumită, neînțeleasă, nemângâiată, nepotolită, nevinovată* etc.

Sau prin extindere, oamenii pot avea inima: *nobilă, obidită, obosită, omenoasă, onestă, otrăvită, oțelită, profundă, pustiită, rănită, rățacită, rebelă, romantică, scârbită, senină, sensibilă, sentimentală, sfărâmată, sfărtecată, sfâșiată, sfoasă, simplă, simțitoare, sinceră, slabă, smerită, speriată, sublimă, superbă, suspinând, tare, tânără, tremurătoare, tristă, trudită, uscată, veselă, virgină, vitează, voioasă, vrăjită, zbuciumată, zdrobită* etc.

Există multe proverbe și zicători care au în epicentru inima. De exemplu, tătarii zic: „În inima oricărei femei un pașă, în inima oricărui bărbat un cal înșeuat”¹⁴.

1.6. Inima în istorie și religie

Spre deosebire de civilizația mesopotamiană, considerată a fi una extrovertită (putea facil să vindece rănilor exterioare), cea egipteană antică, produsă în zodia mumificărilor, cunoștea foarte bine interiorul corpului uman, inclusiv având cunoștințe despre inimă. De aceea, egiptenii afirmă că viața omului este în strânsă conexiune cu ritmurile de batere a inimii și credeau că emoțiile și intelectul provin de la inimă. În civilizația egipteană timpurie se considera că inima are personalitate proprie, care poate să accepte și un alt organism, fapt ce peste sute de ani a fost confirmat de Christian Bernard, care, la 3 decembrie 1967, a realizat cu succes primul transplant de cord în Republica Sud-Africană.

Vechii chinezi cunoșteau termenul de aritmie și asociau centrul fericirii cu inima, iar grecii afirmă că inima este „casa” sufletului.

În Epoca neolitică (mileniile VI-V î.Chr.), pe litoralul Mării Adriatice, al coastei atlantice a Portugaliei și al Marocului, a fost răspândită *Cultura ceramicii cardiace*. Numele ei provine de la imprimarea personalizată pe ceramică a cochiliei de crustacee în formă de inimă, *Cardium edulis*¹⁵.

¹³ Elena Comșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș, *Dicționar de expresii și locuțiuni*, Chișinău, Editura Știința, 2007, p. 98-99.

¹⁴ Nuredin Ibram, *Tătarii din România. Istoric, spiritualitate, identitate*, Constanța, Editura Muntenia, 2017, p. 161.

¹⁵ M. Escalon de Fonton, *Préhistoire de la Basse Provence. Préhistoire*, XII, 1956, p. 1-159; G. Bailoud et P. Mieg de Boofzheim, *Les civilisations néolithiques de la France*, Paris, 1955; Jean Guilaine, *La Mer Partagée. La Méditerranée avant l'écriture, 7000-2000 avant Jésus-Christ*, Paris, Hachette Littératures, 1994, 454 p.; Claire Manen et al, *Le Néolithique ancien de la péninsule Ibérique: vers une nouvelle évaluation du mirage africain?*, în „Un siècle de

În învățătura budistă, calea spre fericire trece prin inimă: „Nu există o cale spre fericire./Fericirea este Calea./Calea nu este în ceruri./Calea este în inimă./ Creează-ți propria salvare./Nu depinde de alții”¹⁶.

Dacă în religia islamică inima este considerată Tronul lui Dumnezeu, atunci în creștinism ea simbolizează Împărăția lui Dumnezeu.

Vocea inimii este evocată în cartea cărților, în *Biblie*: „Dar dacă inima ta se va abate, dacă nu vei asculta, și te vei lasă amăgit să te închini înaintea altor dumnezei și să le slujești, vă spun astăzi că veți pieri, și nu veți avea zile multe în țara pe care o veți lua în stăpânire, după ce veți trece Iordanul” (*Deuteronomul*, 30:17,18).

Inima, ca element al eternității și divinității, este evocată de sfinții din domeniul religiei. În acest sens, Sfântul Paisie Aghioritul menționa: „Inima mea nu o dau nimănui. Am dat-o uneori și au spus: *Ce inimă frumoasă!* Dar apoi au folosit-o la spart nuci”.

Una dintre cele mai puternice adresări ale credincioșilor din lumea creștină către divinitate este considerată *Rugăciunea inimii*. Potrivit părintelui Cleopa, prin încercarea de a intra în contact direct cu Dumnezeu, creștinul trebuie să apeleze la *Rugăciunea inimii*, care semnifică „întoarcerea minții la inimă și intrarea minții în inimă în vremea rugăciunii, așa cum ne-a învățat Domnul Dumnezeu nostru Iisus Hristos, Care ne-a învățat pe noi cum să ne rugăm cu mintea din camera inimii noastre, când a zis: «Tu însă când te rogi, intră în camera ta și închide ușa ta și roagă-te Tatălui tău și Tatăl tău care este întru ascuns îți va răsplăti ție»¹⁷». La fel și ieromonah Hrisostom Filipescu face referință la inimă, ca un suport sigur în postexistență: „Murim și lăsăm totul. Luăm doar bogăția inimii cu care i-am iubit pe oameni”¹⁸.

1.7. Inima în cântece și poezii

Inima este omniprezentă în multe cântece și poezii. Este zugrăvită cu multă pasiune, mai ales atunci când se face referință la o durere spirituală, aflată în contrast cu cea fizică: „Săraca, inima me/Iar o prins a mă dure/Hai, hai, inimă, hai/La multe rele mă dai./Fost-am la doftor cu e/La doftor și la potică/Și mi-au zis că n-am nimică” (fragment din cântecul *Săraca, inima me*); „Of, inimioară, de ce mi se pare/Că noaptea-i mare/Și drumu-i lung/?Mă ții de veghe, Chiar și peste poate/Și-atunci socoate: Unde-o s-ajung?” (fragment din cântecul *Of, inimioară*); „Inimă, nu fi haină, /C-ai și tu un pic de vină/Dacă n-am o zi senină/Pe pământ” (fragment din cântecul *Inimă, nu fi de piatră*).

În funcție de muzica pe care o ascultăm are loc schimbarea pulsului inimii. Astfel, dacă audiem o muzică de relaxare, atunci pulsul inimii încetinește și, vice-versa, se majorează în cazul în care ascultăm o muzică dinamică.

construction du discours scientifique en préhistoire en 3 volumes: 26e Congrès préhistorique en France, Avignon 21-25 septembre 2004”, J. Évin dir., vol. 3, vol. 7, p. 133-151.

¹⁶ <https://danblaga.wordpress.com/tag/inima/> (accesat: 23 ianuarie 2018).

¹⁷ Gabriela Boceanu, *Cum faci Rugăciunea Inimii, ca să-ți fie de folos. Din învățăturile părintelui Cleopa*, în: <https://www.libertatea.ro/utile-si-servicii/utile/cum-faci-rugaciunea-inimii-ca-sa-ti-fie-de-folos-din-invataturile-parintelui-cleopa-1560221/> (accesat: 25 ianuarie 2018).

¹⁸ Hrisostom Filipescu, „Murim și lăsăm totul. Luăm doar bogăția inimii cu care i-am iubit pe oameni”, în: <http://www.oradereligie.net/murim-si-lasam-totul-luam-doar-bogatia-inimii-cu-care-i-am-iubit-pe-oameni/> (accesat: 6 aprilie 2018).

Nonagenarul profesor universitar brașovean Ion Petrescu, membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei (2013), doctor honoris causa al Academiei de Studii Economice din Moldova (2007), autor a 120 de monografii, conducător științific a 66 de teze de doctorat, șapte distinse cu calificativul *cum laude*, în cea mai recentă monografie, *Psihologia nonagenarului în confruntarea cu propria vârstă*, consideră drept element-cheie *de menținere a fericirii* pentru oamenii de vârstă sa metafora dintr-o poezie populară, unde inima, echivalentă cu sufletul, este considerată un sălaș al fericirii, al beatitudinii: „Nu lăsa tristeți absurde/Cuib în inimă să-și facă, /Lasă sufletul să zburde,/Cântă, strigă, râde, joacă”¹⁹.

1.8. Tratarea inimii în medicina populară

Pe parcursul istoriei, românii au făcut mai multe observații referitoare la utilizarea plantelor medicinale în tratarea diferitor boli, inclusiv a sistemului circulator, al inimii. Pentru a trata bolile cardiovasculare, în medicina populară din spațiul pruto-nistorean se recomandă aplicarea ferigii (*Dryopteris filix-mas L.*), lăcrămioarei (*Convallaria majalis L.*), muștelului (*Matricaria recutita L.*)²⁰. Zona biotopică a plantelor medicinale respective este cea a pădurii și stepei.

1.9. Inima în cugetările oamenilor de cultură

Inima este evocată în opera oamenilor de cultură. De exemplu, filosoful, moralistul și scriitorul francez Vauvenargues (1715-1747) estima: „Inimii noastre îi revine sarcina să hotărască ierarhia intereselor noastre, iar rațiunii să le conducă”²¹.

Cunoscutul prozator și poet brazilian Paulo Coelho are mai multe lucrări literare în care face referințe complexe la inimă: „Inima este cea care hotărăște și doar ce hotărăște ea este important”; „Ascultă-ți inima. Ea cunoaște totul, pentru că a venit din Sufletul Lumii și într-o zi se va întoarce în el”; „Nimeni nu reușește să fugă de propria inimă”; „Indiferent unde este inima ta, în acel loc vei găsi și comoara ta”; „Bărbaților le place trupul femeii, dar îi disprețuiesc inima”; „Unde va fi comoara ta, acolo îți va fi și inima”; „Când ți-s obosite picioarele, du-te înainte cu inima”; „Cu cât sunt mai departe sentimentele pe care încercăm să le înăbușim și să le dăm uitării, cu atât sunt mai aproape de inimă”; „Cu cât sunt mai departe de sentimentele pe care încerc să le înăbușesc și să le dau uitării, cu atât sunt mai aproape de inimă”. Gânditorul avea chiar să concretizeze: „În toate limbile lumii există o aceeași zicală: ce nu văd ochii, inima nu simte. Ei bine, eu afirm că nimic nu este mai fals; cu cât sunt mai departe de sentimentele pe care încercăm să le înăbușim și să le dăm uitării, cu atât sunt mai aproape de inimă. Dacă suntem în exil, vrem să păstrăm cea mai neînsemnată amintire despre rădăcinile noastre, dacă suntem departe de persoana iubită, fiecare persoană de pe stradă ne trezește amintirea ei”. Autorul *Alchimistului* intră într-un dialog metafizic dintre inimă și om: „Pe fiecare om de pe fața Pământului îl așteaptă o comoară undeva, îi spuse inima. Noi, inimile, obișnuim să vorbim puțin despre aceste comori pentru că atunci oamenii nu mai vor să le găsească. Vorbim despre ele numai copiilor. Apoi lăsăm viața să-l îndrepte pe fiecare spre destinul său.

¹⁹ I. Petrescu, *Psihologia nonagenarului în confruntarea cu propria vârstă*, București, Editura Expert, 2018, p. 545.

²⁰ Natalia Grădinaru, *Cunoștințe și practici de medicină populară din Basarabia. Aspecte istorico-etnografice*, Chișinău, Tipogr. „Notograf Prim”, 2017, p. 214-218.

²¹ <http://autori.citatepedia.ro/de.php?p=8&a=Vauvenargues> (accesat: 8 februarie 2018).

Dar, din nefericire, puțini urmează drumul care le este trasat, adică drumul Legendei Personale și al fericirii. Ei cred că lumea este un lucru amenințător, și de aceea lumea chiar devine amenințătoare. Și atunci noi, inimile, vorbim din ce în ce mai încet, dar nu tăcem niciodată. Și evităm ca vorbele noastre să fie auzite: nu vrem ca oamenii să sufere pentru că nu și-au urmat inimile. – De ce inimile nu spun oamenilor că trebuie să-și urmeze visele? îl întreba flăcăul pe Alchimist. – Pentru că, în cazul acesta, inima suferă cel mai mult. Iar inimilor nu le place să sufere. Începând din ziua aceea, flăcăul și-a ascultat inima. I-a cerut să nu-l mai părăsească niciodată. I-a cerut ca, atunci când se depărta de visele lui, inima să-i bubuie în piept și să-i dea semnalul de alarmă. Flăcăul a jurat că de câte ori va auzi acest semnal, avea să-l asculte”²².

Scriitorul și eseistul Andrei Pleșu, ministrul culturii (1989-1991) și afacerilor externe (1997-1999) al României, vorbește despre două tipuri de inimă: *inimă clinică* (ce ne provoacă sfârșitul) și *inima romantică* (sediul amorului și al „altor” trăiri sufletești)²³.

Dinu C. Giurescu, membru titular al Academiei Române (2001)²⁴, martor al evenimentelor turbulente din istoria României întregite de la sfârșitul anilor 1930, redă evenimentele macabre făcând referința la inimă: „teama, nedumerirea, întristarea – și nu numai – erau prezente în inimi și minți”²⁵.

Inima este centrul care a inspirat și continuă să inspire oamenii de creație.

1.10. Inima în opera lui Mihai Eminescu

Geniul poeziei române, gânditorul de talie mondială Mihai Eminescu (1850-1889), în opera sa nemuritoare face de mai multe ori referință la inimă. Potrivit expresiei sugestive a academicianului-eminescolog Mihai Cimpoi, cultura lui Eminescu este cea a unui *uomo universale*²⁶. Pentru Eminescu, inima este elementul cel mai durabil al unui stat: „Nu elementele moi ca ceara, care cedează fără murmură oricărei întâmpăriri, nu indivizi mânați de interese mici și lesne de îndoit după vânt, nu capete care se pleacă cu înlesnire ori în ce parte, numai puternică să fie, ci *inima* (s.n.) neînfrântă, răcăcită fie chiar, este temelia puterii unui stat”²⁷; „Răul cel mare și simțitor este că atinge *inima* (s.n.) țării, moralitatea publică”²⁸.

Eminescu considera că în viața politică este destul de dificil să menții o inimă pură: „Dar fost-a intenția guvernului bună sau lăudabilă când a alunecat a face acele făgăduinți care compromiteau cestiunea și ne răpeau încrederea puterilor apusene? Ce să zicem? Suntem siguri că «Românul» ar pune mâna-n foc pentru a jura că intenția a fost cea mai bună. Iadul – zice Dante – e pavat cu cele mai bune intențiuni din lume. Cu cele mai bune intenții, dar cu o rea politică, rezultatele sunt rele, dez-

²² Paulo Coelho despre inimă, în: <http://subiecte.citatepedia.ro/despre.php?s=Paulo+Coelho%40inim%E3> (accesat: 8 februarie 2018).

²³ Andrei Pleșu, *Despre inimă și alte eseuri*, București, Editura Humanitas, 2017, p. 11.

²⁴ Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866-2010). Dicționar*, ediția a IV-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 423-424.

²⁵ Dinu. C. Giurescu, *De la Sovromconstrucții nr. 6 la Academia Română. Amintiri, mărturii*, București, Editura Meronia, 2008, p. 36.

²⁶ Mihai Cimpoi, *Mihai Eminescu. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Gunivas, 2013, p. 96.

²⁷ Mihai Eminescu, *Opera politică*, vol. X, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 4.

²⁸ Idem, *Publicistică*, vol. XII, București, Editura Academiei RSR, 1985, p. 17.

truoase chiar, și scuza că *inima* (s.n.) a fost curată rămâne o copilărie în viața politică”²⁹.

Pentru Eminescu *inima* este un dat al patriotismului și, viceversa, un nedat al alterității: „*Inimă* (s.n.) foarte caldă și minte foarte rece se cer de la un patriot chemat să îndrepteze poporul său, și fanatismul iubirei patriei, cel mai aprig fanatism, nu oprește defel ca creierul să rămâie rece și să-și îndrepteze activitatea cu siguranță, să nimicească adevărata cauză a răului și să o stârpească cu statornicie de fier”³⁰; „(...) **poporul nostru**, al nostru de șaisprezece veacuri, bate umilit la poarta țării și cere nu ranguri, nu demnități, nu întreprinderi, ci ocazia de-a munci onest și de-a păstra în *inima* (s.n.) lui neatinsă conștiința marii lui origini și caracterul lui înrădăcinat (...)”³¹; „Popor românesc, mari învățături îți dă ție această întâmplare! Dacă fiii tăi ar fi fost uniți totdeauna atunci și pământul tău strămoșesc rămânea unul și nedespărțit. Dar veacuri de dezbinare neîntreruptă te-au adus la slăbăciune, te-au adus să-ți vezi rușinea cu ochii. Nu merge la mormintele domnilor tăi cu sămânța dezbinării în *inimă* (s.n.), ci precum mergi și te împărtășești cu sângele Mântuitorului, astfel împărtășește-ți sufletul tău cu reamintirea trecutului; fără patimă și fără ură între fiii aceluiși pământ, care oricât de deosebiți ar fi în păreri, frați sunt, fiii aceleiași mame sunt”³²; „Acum cheme-vă cum v-o chema, numai de-ați fi oameni de treabă. Ia s-o descucăm odată dezghețat și românește. De ce Caradalele și Cariagdi au fost și au trebuit să fie liberali și egalitari în țara aceasta? Pentru că nu erau români. Pentru că *inima* (s.n.) lor de străin, fără tradiții hotărâte, fără patrie hotărâtă, fără naționalitate hotărâtă, nu putea să sufere acei stejari de seculi, pe acei boieri mari, stâlpi ai țării, cum se numeau, neîndoșiți de furtună cu toate vijeliile vremurilor, plecându-se uneori bățăilor neînduratului Dumnezeu, nefrângându-se niciodată! Aceasta este istoria fanarioșilor, a căror misiune era de-a dezrădăcina și corupe pe boieri; aceasta a fost misiunea voastră și ați îndeplinit-o”³³; „Dar, dacă, de ani încoace, a fost foaie care-n nenumărate rânduri s-a ocupat cu de-amănuntul și se va ocupa încă de soarta țaranului, acea foaie a fost «Timpul». Numai răposatul Bolliac a mai scris poate cu atâta convingere ca și noi în cestiunea aceasta, și colecția din anul trecut și din cel curent e față pentru ca oricine să se convingă că e poate singura cestiune în care am scris cu toată patima de care e capabilă **inima** (s.n.) noastră, cu toată durerea și cu toată mila pe care ne-o inspiră tocmai țaranul, acest unic și adevărat popor românesc”³⁴; „Dar sunteți voi români? Dar cunoașteți voi poporul? Sunteți în stare a pricepe geniul și înclinările lui? Știți voi românește măcar? Păsăreasca d-lui C.A. Rosetti e limbă? Obiceiele de cocote și de picpocheți sunt datine strămoșești? Cărțile ce le scrieți, legile ce le croiți, gândirea și *inima* (s.n.) voastră, complexiunea voastră fizică și morală răsărit-au din sâmburii de stejar ce împodobesc mormântul lui Ștefan cel Sfânt? De la Seina, din Bizanțiu, din lupanare și din spelunci v-ați cules apucăturile politice și morale; nu din istoria și

²⁹ Idem, *Opere*, vol. XIII, București, Editura Academiei RSR, 1985, p. 259.

³⁰ *Ibidem*, vol. IX, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 165.

³¹ *Ibidem*, vol. XIII, p. 39.

³² *Ibidem*, vol. IX, p. 220.

³³ Idem, *Publicistică*, vol. XII, p. 95.

³⁴ Idem, *Opere*, vol. XIII, p. 58.

din natura poporului nostru. De aceea ați fost ca virusul în organismul viu al nației”³⁵; „Dacă *inima* (s.n.) adversarilor noștri ar fi atât de copilăroasă pe cât le e mintea n-am sta tocmai rău”³⁶; „Oare să fim un popor atât de bătrân încât să fi pierdut memoria trecutului? Să nu știm că numai în păstrarea bunurilor morale cu greu câștigate în trecut, în păstrarea elementelor educative ale istoriei române e rădăcina spornică a viitorului? Să nu vedem limpede că instinctele demagogice nu sunt decât rămășițele invidiei venetice, care dușmănea tot în această țară: și familie, și biserică, și limbă, și datină? Oare noi să nu știm că vrajba socială și politică n-a avut altă țință decât a altera caracterul și *inima* (s.n.) dreaptă pe care părinții din părinți au lăsat-o moștenire poporului nostru, pentru a le asimila instinctelor bastarde și veninoase ale rămășițelor de venetici?”³⁷; „E timp ca orice *inimă* (s.n.) patriotică să se miște la priveliștea mizeriei generale produsă prin cupiditatea populației flotante a acestei țări. Precum facem deosebire între „român” și „străin”, am ajuns a face o deosebire între „român” și „roșu”. Ca o ceată de cuceritori străini au năvălit asupra țării, constituie stat în stat, consideră ca inamici pe toți cei ce nu împărtășesc apetiturile lor, consideră populațiunile ca pe o turmă bună de exploatat”³⁸.

În poezia *Doina*, M. Eminescu face legătura dintre trădători și inimă: „Cine-au îndrăgît străinii/Mânca-i-ar inima câinii,/Mânca-i-ar casa pustia/Și neamul nemernicia!”. Lucefărul poeziei echivala inima cu justețea, cu calea spre adevăr, ca un simbol al marilor virtuți: „O minte clară și o inimă dreaptă plătesc în viața unui popor mai mult decât o mie din frazele oratorice (...)”³⁹; „În politică plătește adesea caracterul drept și *inima* (s.n.) într-adevăr binevoitoare mai mult decât o inteligență cât de naltă în serviciul unui caracter corupt”⁴⁰.

Mihai Eminescu considera că inima este transmițătoare de informații și evenimente fataliste, care, *grosso modo*, invocă perspectivele umanității: „Se vede că aceeași necesitate absolută care dictează în mecanismul orb al gravitațiunii cerești domnește și în *inima* (s.n.) *omului*; că ceea ce acolo ni se prezintă ca mișcare e dincoace voință și acțiune, și că ordinul moral de lucruri e tot atât de fatal ca și acel al lumii mecanice. De aceea vedem că marile evenimente istorice, războaie care zguduie omenirea, deși par a atârna de decretul unui individ, sunt cu toate acestea tot atât de inevitabile ca și un eveniment în constelațiunea cerească”⁴¹.

Alteori, în opera eminesciană inima este în stăpânirea divinității: „Stăpânul politic a trupului și a raporturilor lui de avere poate fi ici un Habsburg, colo un Romanov, dincolo un Rachenberg sau un Obrenovici; pe sufletul lui, pe limba lui, pe *inima* (s.n.) lui e stăpân Dumnezeu și el, și nimenea ’ncolo”⁴²; „Niciodată fanatismul religios n-a pătat *inima* (s.n.) poporului român”⁴³.

³⁵ Idem, *Publicistică*, vol. XII, p. 228.

³⁶ *Ibidem*, p. 404.

³⁷ Idem, *Opere*, vol. XIII, p. 125.

³⁸ Idem, *Publicistică*, vol. XII, p. 20.

³⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁰ Idem, *Opera politică*, vol. X, p. 9.

⁴¹ Idem, *Opere*, vol. XIII, p. 251.

⁴² *Ibidem*, p. 372.

⁴³ Idem, *Publicistică*, vol. XII, p. 374.

În manuscrisele lui Eminescu sunt inserate proverbe ce fac referință la inimă. De exemplu, *ochii văd, inima cere*⁴⁴.

Inima pentru Eminescu este itinerarul spre adevăr, moralitate, spiritualitate și religiozitate. Inima în capodoperele eminesciene înglobează biografia și firea poporului român. Este o conexiune surprinsă dintr-o dimensiune simbolistică, ușor raliată la psihologia poporului român. Surprindem însă și elemente descriptive aflate în opoziție cu valențele pozitive atribuite inimii. E un atac eminescian direct dus cu detractorii vieții politice și morale a poporului român.

1.11. Inima lăsată urmașilor

În istorie sunt cunoscute cazuri în care inima este lăsată de către marile personalități drept moștenire. Inima era plasată în spații cu profunde valențe simbolice sau îngropată în lăcașuri sfinte. Uneori inimile conducătorilor de popoare erau extrase din trupurile lor și puse în sanctuare speciale sau în fostele lor cămine.

1.11.1. Inima lui David Livingstone (prietenul lumii)

Cercetătorul David Livingstone s-a născut în 1813, într-o familie săracă din Scoția. Mama sa l-a susținut pentru a studia. A învățat autodidact latina și greaca. Pentru toți a fost o mare surpriză faptul că a devenit student la Colegiul de medicină, devenind ulterior doctor. În 1840 ajunge misionar și peste un an merge în Cape Town. În următorii 15 ani a călătorit și a studiat în Africa de Sud și Centrală. A susținut populația autohtonă, fiind împotriva abuzurilor burilor și portughezilor, care se comportau acerb cu băștinașii. Vorbea în limbile aborigenilor, fapt care i-a atras o mare simpatie în rândurile africanilor. Se pronunța împotriva comerțului cu sclavi. După o luptă cu un leu a rămas schilodit pentru tot parcursul vieții. A cercetat regiuni africane necunoscute anterior europenilor. D. Livingstone a devenit notoriu grație cercetării lacului Ngami, descrierii vieții poporului *san* (Bushmen), studierii bazinului râului Zambezi, unde a descoperit cascada pe care a numit-o Victoria, în onoarea reginei Marii Britanii. Doctorul a fost primul care a considerat că Africa reprezintă un continent cu aspect de talger plat, cu marginile ridicate. A fost supranumit „Marele Leu”, grație forței și rezistenței sale.

În anul 1857 a publicat o lucrare despre aventurile sale misterioase și neobișnuite – *Călătoriile și cercetările misionarului în Africa de Sud*⁴⁵ –, care a ajuns în topul vânzărilor. Datorită acestui bestseller, devine celebru și onorat cu premii, distincții.

La sfârșitul vieții a efectuat o expediție cu scopul de a afla izvoarele Nilului. S-a îmbolnăvit de malarie în proximitatea localității Citambo, aflată lângă lacul Banweulu. Amicii săi africani au îngropat inima celebrului cercetător pe malul lacului, iar corpul îmbălsămat a fost transmis englezilor. A fost înmormântat după nouă luni, la 18 aprilie 1874, în abația Westminster. Placa de marmură de pe mormântul său are inscripționat următorul text: „Purtat de mâinile prietenilor fideli peste uscat și mare, aici se odihnește DAVID LIVINGSTONE, misionar, navigator și prietenul lumii”.

⁴⁴ M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 171.

⁴⁵ David Livingstone, *Missionary travels and researches in South Africa*, Londra, 1857.

Inima lui D. Livingstone a rămas pentru eternitate pe continentul african⁴⁶.

Sculptură care îl reprezintă pe David Livingstone, atacat de un leu
(Sursă: [David Livingstone Centre https://www.nts.org.uk/Visit/David-Livingstone-Centre/](https://www.nts.org.uk/Visit/David-Livingstone-Centre/))

1.11.2. Inima lui Frederic Chopin (compozitorul luat în captivitate de admirator)

În 1849, la vârsta de 39 de ani, aflat pe patul de moarte, compozitorul și pianistul polonez Frederic Chopin și-a rugat o soră să fie „tăiat” pentru a se asigura că nu va fi îngropat de viu. Drept urmare, inima i-a fost extrasă și conservată într-un borcan cu coniac⁴⁷. Ulterior, cercetătorii, examinând inima, au depistat cauza morții vestitului creator de valori cantabile. Cele mai recente cercetări arată că pericardita, o complicație rară a tuberculozei cronice, a fost cea care i-a răpus viața lui Chopin. Trupul lui Frederic Chopin a fost înmormântat la cimitirul Père Lachaise din Paris (alături de Marcel Proust, Oscar Wilde, Jim Morrison), iar inima i-a fost adusă în Polonia de sora sa și se află în cripta Bisericii „Sfânta Cruce” din Varșovia. În anul 1944, datorită unui admirator al compozitorului, ofițer SS, inima s-a păstrat la sediul central de comandă german, fiind apoi înapoiată bisericii.

Potrivit profesorului M. Witt și echipei sale, la examinare s-a găsit inima „perfect conservată în borcan. Unii încă mai vor să deschidă borcanul ca să preleveze mostre de țesut pentru efectuarea de teste ADN și să-și testeze ideile că Chopin ar fi suferit de o boală genetică. Ar fi o greșeală fatală. Ei ar putea distruge inima și, în orice caz, sunt destul de sigur că acum știm ce l-a omorât pe Chopin”⁴⁸.

1.11.3. Inima lui Pierre Fredey de Coubertin (aristocratul olimpic)

Aristocratul Pierre Fredey de Coubertin (01.I.1863, Paris, Franța-02.IX.1937, Geneva, înmormântat la Lausanne, Elveția), om politic francez, literat, istoric, sociolog, pedagog, inițiatorul și fondatorul Jocurilor Olimpice moderne, renăscute în 1896,

⁴⁶ *Enciclopedia descoperirilor geografice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 330; *Enciclopedia enigmelor istoriei*, Editura Rossa, f.a.e., p. 164-165.

⁴⁷ J. Kuzemko, *Chopin's illness*, în „The Royal Society Medicine”, 1994, p. 769-772; Alex Ross, *Chopin's Heart*, în: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/chopins-heart> (accesat: 14 februarie 2018).

⁴⁸ M. Witt, A. Szklener, J. Kawecki, W. Rużyłło, M. Negrusz-Kawecka, M. Jeleń, R. Langfort, W. Marchwica, T. Dobosz, *A Closer Look at Frederic Chopin's Cause of Death*, în „The American Journal of Medicine”, Oct. 11, 2017, p. 211-212.

la Atena, a dispus, prin testament, ca *inima* să-i fie depusă într-o stelă de marmură înălțată în vechiul oraș grecesc Olympia, locul de desfășurare a celor 293 de întreceri sportive din Antichitate (776 î.Chr.-393 d.Chr.). În anul 1989, situl arheologic Olympia a fost inclus în Lista Patrimoniului Cultural Mondial UNESCO⁴⁹.

Pierre Fredy de Coubertin, „inima” Jocurilor Olimpice moderne

(Sursa: <https://www.geni.com/people/Pierre-de-Coubertin/>;
accesat: 1 februarie 2018).

Corpul de onoare însoțește inima baronului Pierre Fredy de Coubertin în ultima sa casă, Olympia, 26 martie 1938

(Sursa: http://www.proskopos.com/decoubertin_en.html; accesat: 1 februarie 2018)

1.11.4. Inima reginei Maria (regina enigmatică)

Un alt caz este cel al reginei Maria (29 octombrie 1875, Eastwell Park, Kent, Anglia-18 iulie 1938, castelul Pelișor, Sinaia, Regatul României), regina României (1914-1927). În testamentul redactat la 29 iunie 1933, la Balcic, a solicitat fiului său Carol II îndeplinirea unei dorințe misterioase pentru timpurile respective: „Inima Mea să fie adusă și așezată în «Stella Maris», biserica ce am clădit-o la marginea mării... Cu trupul voi odihni la Curtea Argeș, lângă iubitul Meu soț, Regele Ferdinand, dar doresc ca inima Mea să fie așezată sub lespezile bisericii ce am clădit-o”. Această acțiune extremă avea să fie explicată de regină unei prietene din America: „(...) locul meu este alături de el [regele Ferdinand-n.a.]; dar în testament cer ca inima să-mi fie scoasă din trup, pusă într-o casetă prețioasă de bijuterii (pe care o las eu) și îngropată în micuța «Stella Maris», la Balcic, biserițuța simplă cu vedere la mare... De-a lungul vieții mele atât de mulți oameni s-au apropiat de inima mea cătând dragoste și înțelegere, încât aș vrea ca ei să vină la inima mea și când eu nu mai sunt – să pășească

⁴⁹ Nicolai Ambrosi, Pavel Brădescu, *Sport: mică enciclopedie*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, resp. de ed. Ion V. Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2015, p. 83, 88, 226; *Baron Pierre Fredy de Coubertin his heart followed by Scouts from Patras*, în: http://www.proskopos.com/decoubertin_en.html (accesat: 3 februarie 2018).

pe poteca de lacrimioare, ajungând la locul unde zace inima mea, dedesubtul micului altar al bisericuței ortodoxe construite de o protestantă”⁵⁰. La 18 iulie 1938, ora 17:38, la castelul Pelișor, suverana a murit. Medicii au anunțat că „inima foarte puternică a funcționat până la capăt și asta a fost cauza ce a făcut să reziste așa de mult. De fapt, s-a sfârșit din lipsă de sânge, inima devenise o pompă care nu avea ce pompa”⁵¹. Ziarul *Timpul* din 20 iulie 1938 scria că „țara își plânge Regina”⁵². La 29 octombrie 1938 la Capela *Stella Maris*, inima formolizată a reginei a fost depusă într-o casetă de argint și așezată într-un sarcofag de marmură albă, gravat cu o cruce gamee. Balciul, reședința regală de la malul Mării Negre, locul unde regina a dispus să-i fie îngropată inima, a fost ales deoarece reprezenta „materializarea universului său spiritual”⁵³. Inima a stat în cea mai mică biserică din țară până în 1940, atunci când reședința regală a fost preluată de gărzile bulgare. Ulterior, inima a fost adăpostită la biserica de lângă Măgura Branului, transferată peste un an în stânca din spatele bisericii de lemn. De altfel, spațialitatea respectivă era una la care regina Maria se atașase foarte mult în timpul vieții⁵⁴. În 1947, în curtea spitalului „Inima Reginei” a fost edificată o copie a Capelei *Stella Maris*. În 1948, „bunurile fostului rege Mihai I și ale membrilor fostei familii regale”, inclusiv „Inima Reginei Maria” au fost expropriate în proprietatea Statului Român. Faptul că până în anul 1968 autoritățile comuniste nu au atentat la „Inima Reginei”, rezidă în evitarea unui conflict pe plan internațional de ordin diplomatic și religios. Arhiducesa Ileana (trecută, ulterior, la monahism cu numele Maica Alexandra), fiica reginei Maria, stabilită în America împreună cu copiii săi, a încercat să afle de mai multe ori despre soarta inimii⁵⁵. În vara anului 1968, în contextul în care România aduna prestigiu în Europa prin atitudinea luată vizavi de criza din Cehoslovacia, „Inima Reginei” a fost deschisă și ținută în biroul lui Titus Hașdeu, directorul Muzeului de Istorie și Artă Medievală Bran, până în anul 1970. Potrivit unor martori, în cutie se afla „o materie organică, spongioasă: Inima Reginei!... Semnele vremii o acoperiseră cu o culoare cenușiu-cafenie”⁵⁶. Ulterior, inima „era păstrată într-o cutie albă de plastic pe un raft al depozitului” Muzeului Național de Istorie a României, fiind tratată drept o piesă de muzeu. La 3 noiembrie 2015, caseta cu inima Reginei Maria, acoperită cu drapelele Marii Britanii și României, a fost scoasă din muzeu și transferată la castelul Pelișor, Sinaia, fiind depusă în Camera de Aur, „locul unde a bătut pentru ultima oară acum

⁵⁰ *Americans and Queen Marie of Romania: A Selection of Documents*, ed. Diana Mandache, Diana Fotescu, Center for Romanian Studies, 1998, p. 95.

⁵¹ Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939), București, Editura Silex.

⁵² *Timpul*, II, nr. 435/20 iulie 1938, p. 1.

⁵³ Nicolae Pepene, *Inima Reginei Maria*, în „Astra. Serie nouă”, revistă editată de Biblioteca Județeană „George Barițiu” – Brașov, VI (XLIX), nr. 3-4 (343-344), 2015, p. 9.

⁵⁴ Idem, *Donația castelului Bran către regina Maria a României*, în „Astra. Serie nouă”, I (XLIV), nr. 1 (324), 2010, p. 84-97; vezi și: I.V. Xenofontov, *Inima Reginei Maria (regina enigmatică)*, în „Literatura și arta. Săptămânal al Scriitorilor din Republica Moldova”, nr. 20 (3793)/17 mai 2018, p. 2.

⁵⁵ Maica Alexandra, *Amintiri despre părinții mei*, în „Magazin Istoric”, nr. 6 (351)/iunie 1991, p. 63.

⁵⁶ N. Pepene, *Inima Reginei Maria...*, p. 17.

77 de ani”⁵⁷. Este interesant faptul că în rugăciunea reginei Maria scrisă în 1916, la scurt timp după refugiarea familiei regale la Iași, se face referință la inimă și la cifra 77: „Dă-mi o inimă vitează, ca să suport toate durerile pe care le văd și le aud; o inimă vitează, ca să nu pierd curajul la sfârșitul unei zile de zbucium; o inimă destul de mare ca să pot iubi și pe cei care nimeni nu-i iubește, destul de dreaptă, ca niciodată să nu osândească în grabă și destul de milostivă, ca să poată ierta de *șaptezeci de ori șapte* (s.n.)”⁵⁸. La evenimentul de reîntoarcere a inimii reginei Maria au participat familia regală, reprezentanți ai României (inclusiv ai Bisericii și ai Armatei), ai Republicii Moldova și ai Marii Britanii. Reprezentantul Republicii Moldova, Dorin Chirtoacă, primarul general al municipiului Chișinău, specifică: „Putem spune că dacă nu ar fi fost Regina Maria, nu ar fi fost România Mare. Personalitatea Majestății sale Reginei Maria, puterea sa interioară și faptul că a avut o dublă origine, britanică și respectiv din partea familiei Romanov din Rusia, au permis să ajute enorm poporul român, ca acesta să se regăsească într-o singură țară după 2.000 de ani de așteptare. Sperăm ca vreodată să revenim în aceste hotare firești, așa cum le-a văzut, trăit și simțit regina Maria, dar și regele Ferdinand și întreaga Casă Regală”⁵⁹.

Numele reginei Maria a fost des evocat în spațiul basarabean. Astfel, în sectorul 7 al ogradei armenesti din Chișinău (astăzi ar fi între str. Bulgară și str. Tighina), a funcționat Restaurantul „Regina Maria”. Până în 1918 s-a numit „Râbak”. Era constituit dintr-o odaie cu două geamuri și o ușă care dădeau în direcția str. Aleksandrov-skaia. Avea adiacent o odaie de locuit cu două geamuri și o ușă care dădeau în curte. Localul era arendat de la Samuil Grosman de către Alexandra Somova din 1918, cu 2.750 lei pe an⁶⁰.

Monahia Maria (Lidia Dohtorova) de la complexul monahal Japca, care avea un stil de viață ostracizat în cadrul comunității monahale, în iunie 1924, „ajutată de persoane din anturajul reginei Maria”, a plecat în Serbia, iar peste un an a obținut viză pentru încă 20 de surori. În Serbia a locuit până în 1950, contribuind la dezvoltarea și consolidarea a șapte așezăminte monahale. În ultimii ani a condus simultan trei mănăstiri⁶¹.

În 1938, mănăstirii Saharna, aflată pe malul drept al fluviului Nistru (actualmente, raionul Rezina), i s-a acordat numele „Regina Maria”⁶².

⁵⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁸ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, Iași, 1991, p. 120-121.

⁵⁹ Dana Mihai, *Reparație. Inima Reginei Maria a revenit la Castelul Pelișor, locul unde a bătut pentru ultima dată*, în: http://adevarul.ro/locale/ploiesti/reparatie-inima-reginei-maria-revenit-castelul-pelisor-locul-batut-ultima-data-1_5638e913f5eaafab2c45c829/index.html (accesat: 7 februarie 2018).

⁶⁰ Arhiva Arhiepiscopiei Armene din România, Dosar 97, f. 18, 30 v, 32 v (informație furnizată de Lidia Prisac, doctor în istorie).

⁶¹ I. Xenofontov, *Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate*, Iași, Editura Lumen, 2015, p. 167-169.

⁶² I. Xenofontov, Andrei Eșanu, *Mănăstirea Saharna*, în vol. „Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice”, coord. de proiect C. Manolache, red. șt. A. Eșanu, resp. de ed. M. Adauge, I. Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, p. 546; I.V. Xenofontov, *Enciclopedia curiozităților. Trecut și prezent*, vol. I, Iași, Editura Lumen, 2016, p. 28.

Mai consemnăm faptul că în Chișinăul interbelic au funcționat o serie de instituții care purtau numele suveranei: Liceul „Regina Maria” (aflat la intersecția str. A.S. Pușkin cu str. București), Spitalul „Regina Maria”⁶³.

De la începutul secolului al XX-lea și până în 1956, la o distanță de 4 km de actuala comună Mingir, raionul Hâncești, a funcționat un sat format de coloniști germani – Regina Maria (Mariental), redenumit ulterior Semionovca, în cinstea fruntașului armatei sovietice I.M. Semionov⁶⁴.

În prezent, în Republica Moldova o localitate aflată la o distanță de 20 km de centrul raional Soroca, poartă numele Regina Maria, sat atestat documentar la 1925⁶⁵, adică în anul vieții suveranei.

Regina Maria, suverana mărinimoasă

(Sursa: <http://evz.ro/> - accesat: 1 februarie 2018)

Caseta de argint în care se află inima reginei Maria

(Sursa: <http://www.balcic.net/regina%20maria/casetu%20argint.jpg>

- accesat: 1 februarie 2018)

Liceul de Fete „Regina Maria” din Chișinău

(Sursă: Biblioteca Națională a României. Cota arhivistică: inv. 16.643)

⁶³ Chișinău. *Enciclopedie*, editor: Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 288.

⁶⁴ Mingir – mica Patrie Mare a campionului olimpic Tudor Casapu//Tudor Casapu, *eternul campion*, resp. de ed. I. Xenofontov, Chișinău, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut), 2015, p. 57.

⁶⁵ Anatol Eremia, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, Tipografia centrală, 2008, p. 202.

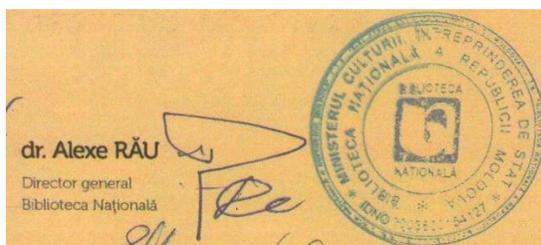
Spitalul „Regina Maria” din Chișinău

(a fost plasat pe str. Vlaicu Pârcălab, colț cu str. Veronica Micle)

Sursa: Biblioteca Națională a României. Cota arhivistică: inv. 19084

1.11.5. *Inima lui Alexe Rău (filosoful scrisului)*

Doctorul în filosofie (2010), Alexe Rău (1953-2015), bibliolog, poet, eseist, publicist, filosof al culturii, directorul general al Bibliotecii Naționale a Moldovei (1992-2015), a fost o personalitate de o vastă cultură enciclopedică. Este autorul a circa 200 de studii, articole și eseuri, publicate în culegeri și ediții periodice din Republica Moldova, România, Rusia, Iugoslavia, SUA, Franța, Austria ș.a. Într-o discuție privată, avută cu noi în anul 2013, atunci când ne consulta la Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei, ne-a informat că, la un moment, și-a dat seamă că semnătura sa de olografie seamănă izbitor cu o inimă. Într-adevăr, Al. Rău, preocupat de filosofia scrisului, căreia i-a consacrat și o lucrare de doctorat⁶⁶, nu putea să treacă cu vederea și metafizica propriului scris. Mare i-a fost mirarea să constate că scrisul său avea să-i transmită un mesaj codificat de premoniție, deoarece Alexe Rău avea să constate în timp că era cardiac. Semnătura sa poate fi vizualizată până în prezent pe numeroase diplome acordate laureaților Salonului Internațional de Carte, concurs pe care l-a inițiat și patronat până la sfârșitul vieții⁶⁷.

Semnătura în formă de inimă a dr. Alexe Rău

(Sursa: Arhiva curentă a Bibliotecii Științifice/Institut „Andrei Lupan”)

⁶⁶Alexe Rău, *Scrisul ca expresie a conștiinței și cale de cunoaștere a ființării*, Teză de doctor în filosofie, Specialitatea: 09.00.01 - Ontologie și gnoseologie/cond. șt.: dr. hab., prof. univ. Pavel Vizir, Chișinău, 2010, 180 p.

⁶⁷ Vezi: I.V. Xenofontov, *Inima lui Alexe Rău (filosoful scrisului)*, în „Literatura și arta. Săptămânal al Scriitorilor din Republica Moldova”, nr. 17 (3790)/26 aprilie 2018, p. 6.

1.12. Unele considerații finale

Invocată nu doar ca dimensiune fizică, ci și spirituală, *inima* a devenit o vocabulă sinonimă cu metafizica, axa filosofică de tălmăcire a existenței/ postexistenței umane atât în plan spațial, cât și în cel (an)temporal. Practic, nu există domeniu al cunoașterii și al artei unde inima să nu fie înfățișată, fie în sens direct, fie în cel indirect. Este evocată atât în religie, cât și creație populară sau cea literară. Mari gânditori, genii ai lumii au inclus inima drept element central în opera lor. I-au dat valoare simbolică, au asociat-o cu un univers benefic, legat de divinitate. În semn de atașament față de spațiul sau poporul pe care le-au reprezentat, unele personalități au dispus ca, după existența lor fizică, inima lor să se desprindă de corp și să fie fixată în spații speciale, cu încărcătură emoțională.

ANEXE Inima în artă

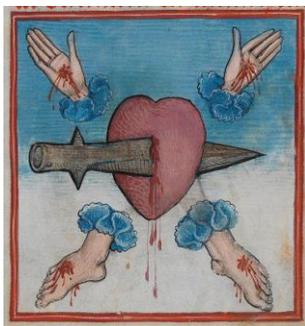
Inima este reprezentată în arta Culturii Cucuteni-Tripolie (mileniile V-IV î.Chr.), una dintre cele mai vechi civilizații din Europa, care se întindea pe o suprafață de 35 mii km², pe teritoriul actual al Republicii Moldova, României și Ucrainei.

Sursă: <http://www.descopera.ro/descopera-in-romania/13052575-cucuteni-o-civilizatie-mai-veche-decat-mesopotamia> (accesat: 10 februarie 2018).

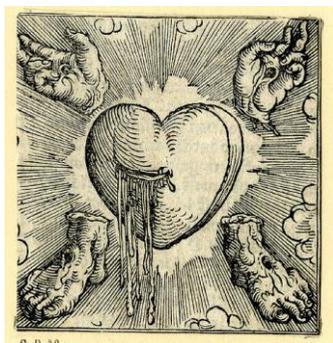
Baude Cordier, filă în formă de inimă la notele muzicale „Belle, bonne, sage” din Manuscrisul Chantilly, sec. XIV.

Sursă: <https://gorbutovich.livejournal.com/35580.html> (accesat: 1 februarie 2018)

Stigmata Christi de Waldburg-Gebetbuch, 1486.

Sursă: <http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/>
(accesat: 1 februarie 2018)

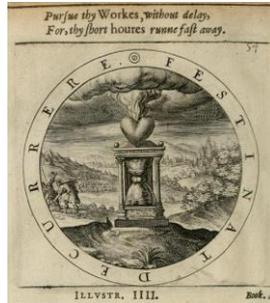

Sigmund Grimm, *Inima Sfântă a lui Iisus și cele cinci răni ale Iubirii lui Hristos*, 1521. Sursă: <https://www.flickr.com/photos/kintzertorium/2821896061/>
(accesat: 9 februarie 2018)

Harta lumii sub formă de inimă. Paris, 1536.

Sursă: <http://publicdomainreview.org/collections/the-heart-in-art/>
(accesat: 8 februarie 2018)

Detaliu dintr-o colecție de embleme antice și moderne a lui George Wither, 1635. Sursă: <https://archive.org/details/collectionofembl00withe> (accesat: 6 februarie 2018)

Detaliu din George Wither, Școala inimii sau inima ei a plecat de la sine la Dumnezeu, Londra, 1676.

Sursă: <https://archive.org/details/collectionofembl00withe> (accesat: 1 februarie 2018)

Inima într-un atlas de anatomie a medicinei experimentale din Japonia, Kyoto, 1772. Sursă:

https://www.nlm.nih.gov/exhibition/historicalanatomies/kawaguchi_home.html (accesat: 1 februarie 2018)

Jacques Chiquet, *Oglinda păcătosului*, sec. XVIII

(Muzeul Civilizațiilor din Europa și Marea Mediterană, Paris). Sursa:
http://www.culture.gouv.fr/Wave/image/joconde/0483/m500202_08-516615_1.jpg
(accesat: 8 februarie 2018)

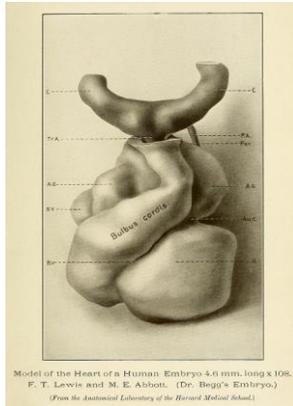

Juan Patricio Morlete Ruiz, *Inima Sfintei Maria*,

1759, ulei, 56x42,5 cm (Muzeul Național de Arte din Mexico).
Sursa: <https://gorbutovich.livejournal.com/35580.html> (accesat: 1 februarie 2018)

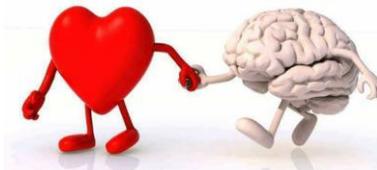
Seattle's New Retail Business Center, o hartă idealizată a cartierului Belltown din Seattle, cartierul Denny Hill/Denny Regrade și cartierul South Lake Union, care însoțește hărțile imobiliare ale lui Baist din sondajele din Seattle, 1905.
Sursa: <https://gorbutovich.livejournal.com/35580.html> (accesat: 1 februarie 2018)

Maude E. Abbott, *Imaginea unei inimi embrionare de la bolile cardiace congenitale*, 1915.

Sursă: <https://archive.org/stream/congenitalcardia00abbo#page/n9/mode/2up>
(accesat: 1 februarie 2018)

Acum o sa mergem
intr-un loc linistit ...

... ca sa cadem de acord
asupra unor lucruri!

Într-o lume profund marcată de mercantilism se duce războiul dintre inimă și rațiune, dar se pare că victoria finală îi aparține, totuși, inimii
(Captură de pe Internet)

VULNERABILITĂȚI ȘI RISCURI ALE NATO PE FLANCUL ESTIC

CRISTIAN MAREȘ¹

VULNERABILITIES AND RISKS OF NATO ON ITS EASTERN FLANK

ABSTRACT

Many scholars wrote a lot about NATO's vulnerabilities and risks on its eastern flank, mostly in Baltic States and Suwalki Gap. Here we analyze both Russia and NATO vulnerabilities, and we construct an hypothetic scenario about how situation can evolve from crisis to open conflict in the near future. One of the secondary theatre will be south-eastern flank, Romanian territory, due to proximity of the Transdnestr enclave and vicinity with Crimean Peninsula.

Keywords: NATO, Baltic States, eastern flank, vulnerabilities, Russia, Ukraine.

O temă deosebit de disputată care a preocupat și va preocupa în egală măsură un număr foarte important de cercetători și analiști, atât civili, cât și militari, este cea referitoare la vulnerabilitățile și amenințările de pe flancul estic al NATO. Ținând cont de această complexitate, este de la sine înțeles că nu poate fi abordată întreaga temă într-un singur articol de dimensiuni reduse, pentru asta nu ar fi îndeajuns nici măcar o lucrare de sute de pagini, deoarece nu ai cum să atingi întreaga gamă de aspecte și forme într-o singură lucrare, deși despre acestea s-au scris și se vor scrie mii de pagini, fără să se poată acoperi întreaga tematică.

De aceea, voi căuta să evidențiez doar o latură, cea militară, cu toate că în strînsă legătură cu ea se leagă și componentele economice, politice, diplomatice, dar și cele culturale, etnice și religioase. Mai mult, ar trebui abordate și restul componentelor devenite esențiale în ultimii ani, fie că vorbim de războiul propagandistic, informațional și cel informatic. În ultimii ani, noi vectori s-au adăugat celor deja clasici, pe lângă spațiul cosmic și spațiul virtual devenind un câmp de luptă fără de care nu se poate concepe o operațiune militară de amploare, o trecere în revistă și analizare a acestora fiind realizată de general dr. Mircea Mureșan și general (r) dr. Gheorghe Văduva în *Războiul viitorului, viitorul războiului*². Din nou, ținând seama de complexitatea subiectului, mă voi mărgini doar la latura militară strictă sau clasică, asupra modului în care se va desfășura un astfel de război al viitorului în flancul cel mai amenințat al NATO, cel estic, din care și România face parte.

Pentru început, să încercăm să vedem ce formă ar avea un astfel de război în viitor pe flancul estic. Alvin Toffler, în lucrarea sa *Război și anti-război*³, face o clasificare originală a războaielor din perspectiva analizelor sale din lucrările precedente,

¹ Director Editura Marist – Baia Mare; e-mail: edituramarist@gmail.com.

² Gen. M. Mureșan, gen. Gh. Văduva, *Războiul viitorului, viitorul războiului*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2004.

³ A. Toffler, Heidi Toffler, *Război și anti-război*, București, Editura Antet, 1995.

mai cu seamă *Al treilea val*⁴, respectiv războaie între puteri aparținând primului val, respectiv societăți agricole, celui de-al doilea val, societăți industriale (războaiele mondiale), și celui de-al treilea val, respectiv societăți informatice. De asemenea, pot fi războaie între puteri din al doilea val împotriva altora din primul val (de exemplu războaiele coloniale), sau al treilea val contra celor din al doilea val. Dar nu s-a înregistrat încă un război între societăți aparținând celui de-al treilea val. La fel, James F. Dunnigan⁵, în repetate rânduri, afirmă că nu putem ști cum va decurge un război între două puteri supertechnologizate, din motiv ce încă nu a avut loc niciunul de acest fel. La cincisprezece ani după apariția cărții, afirmația rămâne valabilă.

Armata rusă, percepții și estimări

După gradul în care este percepută armata rusă de către majoritatea analiștilor, dar și a estimărilor proprii, am fi tentați să o încadrăm în rândul armatelor din cel de-al treilea val, dar după modul în care s-au desfășurat conflictele la care a participat și participă Rusia, de la sfârșitul Războiului Rece și până în prezent, suntem tentați să o încadrăm ca o armată din al doilea val.

Desigur, dacă ne uităm de exemplu pe componenta aeriană, observăm îmbunătățiri majore de la intervenția în Georgia din 2008, la cea din Siria din prezent. La fel, la nivelul de comandă și control (C2), la unitățile ruse se observă îmbunătățiri, dar în același timp observăm și eșecuri, cum ar fi cel din estul Ucrainei, unde paramilitarii proruși sprijiniți la un moment dat direct de armata rusă (în august 2014 NATO a publicat imagini din satelit cu tragerile de artilerie de pe teritoriul rus⁶), nu au reușit crearea Novorusiei așa cum era vehiculată în 2014, ci mult mai redusă, provinciile Donetsk și Luhansk.

Dar progresul militar al Rusiei nu poate fi contestat, ea face pași importanți în modernizarea forțelor sale armate, lucru demonstrat mai cu seamă de exercițiile militare care devin tot mai ample și mai complexe. Ultimul exercițiu de amploare este *Zapad 2017*, desfășurat în septembrie 2017 pe teritoriile Rusiei și Belarusului. „Pe lângă Zapad, Rusia mai execută exerciții militare de anvergură, grupate după regiuni: *Centr* (Centru), *Vostok* (Est) sau *Kavkaz* (Caucaz, la granița de sud). Toate sunt exerciții de mare anvergură, cu participarea și implicarea de la zeci de mii, la sute de mii de militari și civili, iar Zapad nu face excepție. Tradiția acestui complex exercițiu militar vine din perioada sovietică, având loc în 1973, 1977, 1981, 1984 și 1985. Unul din cele mai mari exerciții din istoria militară sovietică a fost Zapad 1981, la care au participat peste 100.000 de militari sovietici sau din țările Pactului de la Varșovia. În perioada postsovietică, tradiția desfășurării exercițiului militar Zapad a fost reluată din 2009, acesta având loc o dată la patru ani, în zona de vest, cuprinzând teritoriile Rusiei și Belarusului, dar și enclava Kalinigrad, în zona sensibilă, de graniță cu Țările Baltice și Polonia”⁷. De asemenea, deși vorbim de zeci sau sute de mii de militari implicați, Rusia declară numărul participanților ca fiind sub 13.000, în caz contrar

⁴ A. Toffler, *Al treilea val*, București, Editura Y, 1996.

⁵ James F. Dunnigan, *How to make war. A comprehensive guide to modern warfare in 21st century*, Fourth edition, Harper, New York, 2003.

⁶ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-crisis-nato-images-show-russian-soldiers-artillery-and-armoured-vehicles-in-military-9698471.html>.

⁷ <https://romaniabreakingnews.ro/decriptarea-manevrelor-militare-ruse-zapad-17/>.

fiind obligată prin convențiile militare să invite observatori străini, inclusiv din NATO, să asiste, dar în acest mod Rusia încearcă să păstreze secretul, astfel încât responsabililor NATO să le fie cât mai greu să estimeze corect potențialul militar crescând al Moscovei.

Doar din aceste fapte deducem importanța pe care o acordă Rusia componentelor clasice ale războiului, vorbind aici de instruirea la nivel de brigadă și divizie, plus accentul pe infanterie, blindate, artilerie și mecanizate. În concepția rusă, acestea vor juca un rol important în viitorul război pe care îl va purta Rusia, și să nu uităm că NATO este un inamic declarat al Rusiei chiar în propria sa doctrină militară⁸. Mai important, încă nu putem ști în ce grad Rusia are o armată apropiată de al treilea val sau când o va avea, cert este că depune importante eforturi în acest sens. Iar politica și retorica sa agresivă din ultimii ani ar trebui să tragă semnale puternice de alarmă. Fără îndoială ele există, există și unele măsuri ale NATO, dar întrebarea e dacă ele sunt suficiente și proporționale, dar mai ales dacă sunt luate și programate în timp real, respectiv înainte ca agresivitatea Rusiei să se manifeste tocmai în zonele în care NATO este vulnerabil.

NATO și vulnerabilitățile ce decurg din percepția viitorului conflict

De cealaltă parte, NATO încă rămâne prizoniera trecutului apropiat.

Nu se prevăd a fi războaie inter-NATO, deși în 1974 am fost foarte aproape, în criza din Cipru dintre Grecia și Turcia. Există voci importante în comunitatea analiștilor politici și militari care previzionează o posibilă îndepărtare a Turciei de NATO, în urma eșuării loviturii de stat din vara lui 2016 și a măsurilor luate de conducerea turcă ulterior, și chiar posibilitatea ca Turcia să își amintească de vocația ei imperială anterioară anului 1923, și de aici posibila ieșire a ei din NATO și chiar posibilitatea unui conflict cu alianța, desigur în asociere cu alte puteri. Una din cele mai importante viziuni ale acestui aspect îi aparține lui George Friedman, CEO Stratfor, în cartea sa publicată în 2009⁹.

NATO va fi implicată și în viitor în genul de intervenții caracteristice alianței în perioada post Război Rece, ca și până în ziua de astăzi; ne referim la operațiuni contrateroriste și de contrainsurgență (Afghanistan și Irak), sau acțiuni aeriene ca în Bosnia-Herțegovina (1995), Kosovo (1999), Libia (2011) sau Siria (2011-prezent). De asemenea, vom putea asista la misiuni umanitare alături de ONU, de impunere a păcii sau de reconstrucție post-conflict. Este posibil să asistăm la intervenții NATO în conflicte limitate între state (interstatale) sau în interiorul unor state (intrastatale), toate limitate în timp și spațiu. NATO se va implica în siguranța rutelor comerciale maritime și acțiuni contra pirateriei (în estul coastelor Somaliei), și în alte acțiuni similare.

Toate aceste acțiuni desfășurate de NATO în ultimii douăzeci și șase de ani de la încheierea Războiului Rece au creat un model de acțiuni caracteristice, un model la ce se pot aștepta decidenții NATO ca și viitoare acțiuni militare ale alianței. Toate acestea, coroborate cu lipsa unui inamic pe măsura forței militare a alianței, plus extinderea ei, fapt care a dus la scăderea puterii de reacție și de decizie (implicarea NATO în acțiuni militare trebuie votată în unanimitate de toți cei 28 de membri), a

⁸ <https://www.rt.com/news/217823-putin-russian-military-doctrine/>.

⁹ G. Friedman, *Următorii 100 de ani*, București, Editura Litera, 2009.

duș la o slăbire a alianței ca și capabilități de reacție rapidă și desfășurare de forțe de răspuns în cazul unui conflict major cu un adversar pe măsură. La acestea se adaugă și constrângerile de ordin financiar, mai cu seamă în urma crizei din 2008, care au afectat cu preponderență cheltuielile militare ale membrilor. Multe programe de dotare și înzestrare au fost anulate sau amânate pe aceste considerente.

Astfel, NATO a ajuns să poată acționa eficient contra unui spectru mult mai îngust de amenințări față de cum era capabilă să o facă în 1991. Așteptările unui anumit tip de conflict în viitor vor afecta negativ capacitatea de adaptare și ripostă la un alt tip de conflict, care nu este suficient de bine prevăzut ca și probabil, chiar dacă analiștii îl consideră posibil. Insistența NATO pe acțiuni de contraterorism și contra-insurgență, pe lângă dezvoltarea capabilităților trupelor și a managementului militar în această direcție, mai ales în domeniul forțelor speciale, a avut și un efect negativ, care ar putea avea efecte pe măsură în cazul unui conflict de altă natură decât cea atât de exersată de NATO în ultima perioadă, mai ales după 11 septembrie 2001.

Mă refer aici la neglijarea pe toate planurile a componentelor esențiale în cazul unui conflict convențional cu o putere militară comparabilă cu NATO. Dar un viitor conflict militar care ar putea opune NATO o putere militară (sau o alianță) suficient de tehnologizată și pregătită, de genul puterilor celui de-al treilea val, după clasificarea lui Toffler. Majoritatea analiștilor militari defineau în urmă cu câțiva ani această eventualitate ca imposibilă sau prea puțin posibilă. După anexarea Crimeei de către Rusia în martie 2014 și izbucnirea conflictului din estul Ucrainei, tot mai mulți o consideră posibilă. Iar după declarațiile de la Moscova și concentrarea de trupe în vecinătatea Țărilor Baltice, probabilă. Sperăm să nu devină inevitabilă.

Vulnerabilități

Spuneam mai sus că după 11 septembrie 2001 SUA și NATO s-au concentrat mai mult pe capacitățile contrateroriste și contrainsurgență, ținând cont de specificul operațiunilor din Afghanistan și Irak. Excluzând invazia din Irak din 2003, o operațiune americano-britanică, forțele NATO nu au mai luat parte la altfel de operațiuni, exceptând desigur operațiunile de bombardament aerian, cum ar fi cea din Libia în 2011, dar și aici flotele aeriene europene și-au arătat limitele, ajungând spre epuizarea stocurilor de muniții, mai cu seamă cele inteligente. „Less than a month into the Libyan conflict, NATO is running short of precision bombs, highlighting the limitations of Britain, France and other European countries in sustaining even a relatively small military action over an extended period of time, according to senior NATO and U.S. officials”¹⁰.

Pe lângă asta, am asistat la o scădere continuă a importanței forțelor cheie într-un conflict convențional: infanteria, trupele mecanizate și mai cu seamă trupele blindate, baza forțelor terestre. Posibilitatea ciocnirii blindatelor pe câmpul de luptă, decisivă în ruperea fronturilor celui de-Al Doilea Război Mondial, a sprijinului necesar acestora cu trupe mecanizate și de infanterie, toate acestea au ajuns să fie văzute ca și o relicvă a gândirii militare din Războiul Rece, atunci când tancurile NATO și ale Tratatului de la Varșovia stăteau concentrate față în față în dreptul trecătorii Fulda din Germania, calea cea mai ușoară de invazie spre est. Un astfel de

¹⁰ https://www.washingtonpost.com/world/nato-runs-short-on-some-munitions-inlibya/2011/04/15/AF307EID_story.html?utm_term=.7f60f8776046.

război era văzut ieri de conducerea NATO, de analiștii militari, ca și imposibil. Dar, cum spuneam, după 2014 a devenit în ochii aceluiași ca și posibil. Dar semnalele erau mai vechi, să ne amintim de invazia rusească din Georgia din 2008, unde blindate rusești ale Armatei 58 au fost vârful de lance care i-a înfrânt pe georgieni în cinci zile.

Totuși, asistăm la scăderea ponderii importanței blindatelor, a trupelor mecanizate, a infanteriei, a artileriei, chiar și a elicopterelor vânătoare de tancuri în cadrul NATO, în mare măsură în urma constrângerilor bugetare, dar și din alte motive. Iar în cazul unui conflict de această manieră, ele, forțele terestre, vor duce greul luptei.

O altă chestiune o reprezintă vulnerabilitatea geografică a unor state membre ale alianței, în top fiind Țările Baltice: Estonia, Letonia și Lituania. În cazul unui conflict convențional sunt greu de apărut, mai cu seamă dacă ținem cont de declarațiile de la Moscova. Astfel, vedem cum aceste vulnerabilități se pot transforma în amenințări, mai cu seamă dacă ținem cont de inevitabila încetineală în reacție a alianței nord-atlantice, prizonieră a deciziei unanime a celor 28 de membri. În cazul unui astfel de conflict, o invazie a Rusiei direcționată împotriva acestor trei țări nu are șanse să fie eficient contracarată în timp util de către NATO, până la reunirea Consiliului NATO și luarea deciziei. După invocarea Articolului 5, aprobarea și decizia intervenției, pentru Țările Baltice va fi prea târziu. Tocmai un astfel de scenariu este subiectul cărții generalului britanic Sir Richard Shirreff¹¹, fost adjunct (până la retragerea din 2015) al Comandantului Forțelor NATO din Europa, generalul american Philip Breedlove. Astfel de cărți ce previzionează izbucnirea celui de-al treilea război mondial nu sunt ceva nou, au apărut încă din timpul Războiului Rece, cum ar fi cartea coordonată de generalul Sir John Hackett¹² (decorat în Al Doilea Război Mondial, ulterior adjunct al statului major al SUA și comandant al grupului de armate nord al NATO), sau a lui Tom Clancy¹³.

O altă vulnerabilitate majoră a alianței este logistica. Pe lângă faptul că nu are suficiente mijloace de luptă într-un astfel de război, greutatea este să le transporte în timp util acolo unde trebuie. Insuficiente mijloace de transport, terestru și aerian, pentru a transporta necesarul de trupe, blindate, piese de schimb, muniție, hrană etc. Pe lângă faptul că acestea nu sunt suficiente, nu sunt disponibile în puncte de unde pot fi ușor distribuite și mutate, asamblate și constituite în unități de luptă capabile să respingă o invazie inamică de o magnitudine medie. Trebuie menționat aici că Forța de Reacție Rapidă a NATO, decisă la Summitul din Țara Galilor din 2014, este doar pe hârtie; la fel, creșterea cheltuielilor militare de către statele membre, decisă tot aici, nu s-a realizat decât cu puține excepții, printre care și România. Astfel, la punctul 8 al Declarației Finale a Summitului se spune: „As part of it, we will establish a Very High Readiness Joint Task Force (VJTF), a new Allied joint force that will be able to deploy within a few days to respond to challenges that arise, particularly at the periphery of NATO's territory. This force should consist of a land component with appropriate air, maritime, and special operations forces available. Readiness of elements of the VJTF will be tested through short-notice exercises. We will also establish an appropriate command and control presence and some in-place force

¹¹ General Sir R. Shirreff, *War with Russia*, Palimpsest Book Production Ltd, London, 2016.

¹² General Sir T. Hackett, *The Third World War*, Sidgwick & Jackson, London, 1978.

¹³ T. Clancy, *Furtuna roșie*, București, RAO International Publishing Company, 2006.

enablers on the territories of eastern Allies at all times, with contributions from Allies on a rotational basis, focusing on planning and exercising collective defence scenarios. If required, they will also facilitate reinforcement of Allies located at NATO's periphery for deterrence and collective defence”¹⁴.

Observăm că SUA au decis mutarea de echipament greu (artilerie, tancuri Abrahams, vehicule blindate) în Polonia, Țările Baltice, România și Bulgaria, tocmai ca și o manevră de descurajare a unor posibile, deja, acțiuni militare ale Rusiei. Inițiativa este foarte bună, dar este doar un prim pas, deoarece acest echipament nu funcționează singur, este nevoie de echipaje pregătite și antrenate pentru punerea lui în stare de luptă și, mai ales, pentru luptă. E nevoie de logistica necesară transformării acestor piese de echipament în unități capabile să lupte. Vorbim aici de mecanici, instructori, depozite de subzistență și piese de schimb, pentru fiecare combatant e nevoie de cel puțin cinci alții care au rol doar de susținere a capacității de luptă.

Mai e nevoie de antrenament și pregătire a echipajelor ca să poată acționa ca și o echipă, și mai ales de coordonare, de state majore care să dirijeze întregul proces. Mai presus de toate e nevoie de integrarea forțelor armate multinaționale sub o comandă centralizată, unică, doar în acest fel unitățile NATO putând acționa coerent pe câmpul de luptă. Și doar astfel pot avea șanse de victorie.

Să luăm un singur exemplu. Să presupunem că pe un câmp de luptă contra unui inamic convențional, apropiat ca și dotare și pregătire, se află forțele multinaționale NATO. Un avion de recunoaștere olandez observă o concentrare inamică în fața unui batalion de infanterie românesc. O dronă americană observă o coloană de tancuri inamice camuflate în fața unei companii britanice învecinate. Informațiile sunt transmise la centrul de comandă al fiecăruia. Dar de la centrul de comandă olandez și american până să ajungă la batalionul român și compania britanică, trecând de la centrul aerian olandez și american, apoi mai departe spre comandamentul frontului care poate fi german, de acolo la comandamentul român și britanic, și de aici în teren la batalionul român și compania britanică, timpul esențial se va fi scurs și poate va fi prea târziu pentru trupele din teren. De aceea e nevoie de o comandă integrată, de comandă și control (C2), astfel ca informația să ajungă în timp util. Forțele armate ale SUA au ajuns la un grad înalt de integrare, C4I (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence), dar în cadrul NATO, între forțele multinaționale, încă este un deziderat. Tocmai acesta este scopul multora din exercițiile militare multinaționale din cadrul NATO. Dar în cazul unui conflict în viitorul apropiat, integrarea totală a forțelor încă nu este posibilă.

Totuși, din punct de vedere naval, nicio putere maritimă nu poate sta în fața celei americane, marina militară americană fiind mai puternică decât următoarele treisprezece luate la un loc, din care unsprezece sunt aliate: „The comparisons of fleet aggregate tonnages are quite stunning. The U.S. battle fleet alone, composed of modern, large, and commodious warships, comes in at an aggregate displacement of 2.85 million tons. In contrast, only seven other countries operate war fleets that displace more than 100,000 aggregate tons, and 10 more operate fleets that displace between 50,000 and 100,000 tons. (...) Together, the navies of these 17 countries account for 2.66 million tons of the entire rest of the world's (ROW) aggregate war-

¹⁴ http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm.

ship displacement of 3.03 million tons (88 percent) (...) at 94 percent of the total aggregate ROW tonnage, the U.S. war fleet displaces nearly as much as all other warships in the world's navies"¹⁵.

Din punct de vedere aerian, din nou NATO este net superioară, dar dacă sistemele antiaeriene rusești de genul S-400 ar putea echilibra balanța, ne vom vedea în situația în care decizia finală va fi pe umerii componente terestre, care ar putea deveni primordială în cazul unui conflict militar NATO-Rusia pe continent.

Și aici, pe ansamblu, putem spune că forțele terestre sunt principala vulnerabilitate a NATO în cazul unui astfel de conflict.

De la criză la conflict

Teoria și practica ne spun cum vulnerabilitățile se pot transforma în amenințări și apoi în crize, de aici putându-se genera un conflict care să escaladeze dacă nu este gestionat corect. Cel mai bine e să fie prevenit, eliminând sau micșorând vulnerabilitățile, exact ceea ce a făcut NATO prin deplasarea tehnicii militare pe flancul estic al NATO, dar cum spuneam, măsură incompletă. Modul în care se va putea declanșa criza poate varia în funcție de mulți factori greu de cuantificat. La fel, locul unde ar putea fi localizată. Cel mai probabil va fi vorba de Țările Baltice, cea mai mare vulnerabilitate geografică și, foarte important, foste teritorii deținute de Uniunea Sovietică până în 1991. Impactul pe plan intern pentru Rusia ar fi mult mai mare decât ocuparea Crimeii sau a Donbasului, pentru ruși reprezintă un nou pas important spre refacerea URSS, despre destrămarea ei președintele Vladimir Putin spunând că a fost „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului XX”¹⁶.

Putem spune că ne aflăm într-un moment de evoluție a crizei NATO-Rusia. Este destul de dificil să vedem de unde sau cine a început, din cauza faptului că deciziile se mișcă în cadrul unor constrângeri, mai mult sau mai puțin vizibile. Se pot aplica dilema prizonierului sau alte teorii ale jocurilor, având în vedere declarațiile bilaterale și evoluțiile pe scena politico-militară. Spre exemplu, instalarea elementelor unui scut antirachetă în România și Polonia a fost folosită de Rusia ca pretext pentru retragerea din CFE și dezvoltarea unui program ambițios de înzestrări militare ca răspuns. Observăm o dinamică a escaladării, de la declarații politice, demonstrații militare, acțiuni violente într-o țară terță (Ucraina), la acte de natură politică, cum ar fi impunerea de sancțiuni economice și de natură politică Rusiei de către alianță și statele occidentale. Suntem deja în faza următoare, de acumulare și concentrare de unități și tehnică militară în apropierea zonelor de frontieră.

Odată conflictul militar izbucnit, nu se poate determina nici măcar aproximativ cum se va desfășura imediat ce încep operațiunile militare. „(...) nici cel mai iscusit strateg al lumii, Napoleon, nu a putut să meargă cu prevederile și concepțiunea proiectelor lui de operațiuni decât cel mult până la luarea contactului cu forțele adverse. Moltke, un profund meditator asupra actului războiului, n-a putut nici el să prevadă natura operațiunilor armatelor ce a dirijat decât până la primele întâlniri cu

¹⁵ <http://www.globalsecurity.org/military/world/links-navy.htm>.

¹⁶ <http://www.mediafax.ro/externe/putin-urss-era-marea-rusie-disparitia-uniunii-este-cea-mai-mare-catastrofa-geopolitica-a-secolului-trecut-8986966>.

inamicul”¹⁷. Această tendință, în ciuda progreselor în matematică și informatică, poate fi explicată prin teoria haosului. „Calcularea raportului de forțe, constituirea dispozitivelor, realizarea sistemului de foc apelează totdeauna la matematică. (...) Dar, chiar și acelea nu pot fi controlate decât într-o anumită măsură, adică în elementele (constantele) care mențin o anumită stabilitate și continuitate sistemului pe care-l modelează și îl definesc. Dincolo de aceste aspecte, intervin însă numeroasele variabile care depind atât de condițiile inițiale, cât și de comportamentul sistemului în bifurcații”¹⁸.

Calculare și analize premergătoare

Din aceste motive ne este imposibil să facem o analiză a desfășurării războiului viitor dintre NATO și Rusia, acel gen de război între forțe tehnologizate despre care James F. Dunnigan spunea că nu se poate prevedea modul în care se va duce. De aceea din acest moment se pot face doar supoziții, dar bazate pe date reale disponibile.

În toate analizele și previziunile se folosesc metode matematice de comparație, dar, după cum explicam, prin teoria haosului există un număr mare de variabile care nu pot fi cuantificate. Până și performanțele din catalog ale armamentelor s-a dovedit că sunt diferite față de cele de pe câmpul de luptă. De exemplu racheta aer-aer de rază medie (capabilă să lovească ținte BVR Beyond Vizual Range, dincolo de câmpul vizual), AIM-120 AMRAAM are o precizie dată de peste 90%, dar în puținele situații de luptă de care a avut parte, contra unor adversari inferiori, respectiv avioane cu performanțe mai slabe și piloți mult mai slab pregătiți, precizia a scăzut sub 50%, ceea ce poate spune mult despre modul în care se va putea comporta împotriva unor adversari tehnologic apropiați. O astfel de comparație se poate face pentru întreg spectrul de armamente, în aviație, forțele navale, blindate, artilerie, rachete, vehicule blindate, unități de infanterie sau forțe speciale. Dar în cazul tuturor, trebuie păstrate rezerve asupra performanțelor și comportării efective pe câmpul de luptă, într-un angajament real.

Această diferență între performanțele așteptate ale armamentului și cele obținute în mod real poate avea o influență importantă inclusiv asupra tacticii viitoare și aici e suficient să dăm un singur exemplu: doborârea de către apărarea antiaeriană sârbă a unui avion invizibil F-117 la 25 martie 1999, de către un sistem sovietic S-125 Neva (indicativ NATO SA-3 Goa) considerat depășit, a făcut ca bombardamentele asupra Serbiei să aibă loc numai de la altitudini superioare (peste 5.000 m), pentru a minimiza riscul doborârii altor aparate, fapt care a dus la scăderea preciziei bombardamentelor, unele obiective militare raportate distruse fiind de fapt ținte false¹⁹.

Același raționament se poate extinde și la unități militare ce folosesc armamentul, inclusiv la companii, regimente, brigăzi și divizii, și de aici la armate întregi. Dar aici apar variabile suplimentare, în afara factorului uman ce mănuieste un armament sau altul în funcție de pregătirea și experiența lui. Aici variabilele sunt foarte complexe și țin de ceea ce istoricii militari numesc moralul și forțele morale, care

¹⁷ General G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916-1918)*, vol. 1, București, Editura I.G. Hertz, 1934, p. 70.

¹⁸ Gen. M. Mureșan, gen. Gh. Văduva, *op. cit.*, p. 36.

¹⁹ https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR1406.pdf, p. 33, 71, 72.

implică inclusiv încrederea în cauza pentru care luptă, dar nu numai atât. Vorbim aici de coeziunea unei unități care ajunge să lupte ca o echipă, dar asta se poate obține la un nivel acceptabil numai prin pregătire intensă și experiență. Se adaugă și încrederea în lideri, de la subofițeri și ofițeri până la conducerea superioară a armatei. Calitățile leadershipului sunt esențiale pentru orice armată care va obține victoria, fără ele este imposibilă.

Aceste scopuri se obțin pe timp de pace prin exerciții militare și aplicații, inclusiv inter-arme și comune interțări membre ale alianței. Se urmărește pregătirea, coeziunea, omogenitatea în gândire și acțiune. NATO face astfel de exerciții destul de des, dar și armata rusă la fel. Dar deosebirea este mare, NATO conduce exerciții de 6-20.000 de militari, pe când Rusia face în apropierea granițelor Țărilor Baltice exerciții militare ce implică între 30.000 și 80.000 de militari²⁰.

La nivel superior, pentru o bună pregătire strategică și tactică, se fac jocuri de război (*war games*) și se elaborează planuri de contingență (*contingency plans*) ca rezultat al acestora. *War games* se fac de către conducerea superioară a armatelor sau a alianței și pornesc de la o criză și urmăresc desfășurarea acesteia și modul în care forțele proprii răspund și reacționează în cadrul crizei militare. În trecut se făceau pe hartă, prin metode empirice, astăzi sunt aplicate tehnologiile informatice pentru o simulare cât mai apropiată de realitate, în speță pentru a da o imagine cât mai clară asupra timpului necesar deplasării unităților și mai ales consumului material și uman în situațiile de angajament militar. Se calculează rația pierderilor de ambele părți pe zile de angajament, se fac calcule laborioase și sofisticate, iar pe baza rezultatelor se trasează acele *contingency plans*. Ei bine, doar din această descriere ne dăm seama de componenta mai mult teoretică a acestor *war games* și prin consecință a *contingency plans*; e suficient să reamintim că rația de pierderi este teoretică și depinde de factorii și cifrele introduse în programul informatic, factorul uman neputând fi cuantificat decât foarte aproximativ. Și de aici relativitatea acestor exerciții. Nu spun că ar fi inutile, dar că nu pot fi luate ca și literă de lege.

Un exemplu practic, în Georgia 2008, vârful coloanei de blindate ruse din Armata 58 ce avansa spre Tskinali, capitala Osetiei de Sud, a fost prins și distrus într-o ambuscadă de o singură echipă a forțelor speciale georgiene, sprijinită de câțiva polițiști. Maiorul rus Denis Vetchinov și-a pierdut viața²¹, iar generalul-locotenent Anatoly Khrulyov, comandantul Armatei 58, a fost rănit și nu a lipsit mult să fie capturat²². O operațiune rapidă a forțelor speciale, determinate și motivate, contra unor forțe mult superioare, al cărei rezultat nu avea cum să fie cuantificat în simulările de calculator. E un mic exemplu al rolului pregătirii, coeziunii și moralului, chiar o trupă mică, dar pregătită și motivată, poate aplica inamicului superior numeric și în tehnică militară pierderi importante, disproporționat de mari.

²⁰ <http://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/security-baltic-defense-nato/EN/index.htm>.

²¹ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/2569650/Russian-soldiers-who-died-in-Georgia-conflict-hailed-as-heroes-by-Kremlin.html>.

²² [https://en.wikipedia.org/wiki/Special_Forces_Brigade_\(Georgia\)#South_Ossetia_2008](https://en.wikipedia.org/wiki/Special_Forces_Brigade_(Georgia)#South_Ossetia_2008).

Desfășurarea conflictului

Cu toate că nu pot fi luate ca axiome, aceste *war games* sunt importante, putând face o imagine relativă, dar apropiată asupra potențialelor desfășurări ale unui conflict. Iar în privința Țărilor Baltice, în cazul unei agresiuni rusești la scară mare, aceste jocuri de război sunt categorice: NATO nu are cum, la ora actuală și cu actuala desfășurare de forțe, să apere Țările Baltice. Acestea ar urma să fie ocupate într-un interval de la câteva zile la două săptămâni fără ca NATO să poată interveni eficient pentru respingerea agresiunii²³.

După toate probabilitățile, ținând cont de declarațiile de la Kremlin, ținta cea mai probabilă a viitoarei agresiuni rusești vor fi chiar Țările Baltice. Sunt toate pre-zumțiile pentru asta: au fost parte a URSS, geografic și strategic sunt greu de apărat de către NATO, sunt prinse între două fronturi rusești (Rusia și Kalinigrad), exact ca și Polonia în 1939 între Germania și Prusia Orientală, au o importantă minoritate rusă care poate fi manipulată etc. Ca și în cazul Crimeii sau al estului Ucrainei, vor începe demonstrații ale minorității rusești, urmate de violențe, apar omuleții verzi (soldați înarmați și cu uniforme fără însemne care pun stăpânire pe punctele strategice), apoi confruntările militare între trupe paramilitare ale etnicilor ruși cu forțele guvernamentale. Desigur, ca și în cazurile precedente, Rusia va nega orice implicare, la suprafață ducând un război prin interpuși (*proxy war*), dar trupele sale se vor afla la conducerea și în rândurile rebelilor. În cazul în care forțele guvernamentale reușesc să controleze rebeliunea și să o îngrădească, trupele ruse vor interveni direct, la fel ca și în august 2014 în Donbass²⁴.

Sau, se poate ca Rusia să meargă pe cartea disimulării și să lovească în altă parte, ca să-și surprindă adversarul. Un alt obiectiv care nu implică o confruntare directă cu NATO îl reprezintă sudul Ucrainei, cu orașul Mariupol, ocuparea acestuia putând face o legătură terestră, un coridor între Donbass și Crimeea, intrarea în istmul Perekop, calea pe uscat spre Crimeea. Este obiectivul cel mai logic și mai accesibil, dar care nu face subiectul acestui articol.

În momentul în care Țările Baltice, una, două sau toate trei, se vor confrunta cu scenariul mai sus menționat, se pune întrebarea unde și când poate interveni NATO. Desigur, cei agresati vor invoca Articolul 5, dar vor trebui să aducă dovezi că e vorba de o agresiune externă și nu de tulburări interne. Decizia de a trimite trupe NATO în Țările Baltice va trebui să o ia Consiliul NATO în unanimitate – toate cele 28 de state. Dacă agresiunea nu este clară în prima fază și are aspect doar de revoltă a etnicilor ruși, fără sprijinul Moscovei (care va nega orice implicare), chiar dacă toți știm cine e în spate, s-ar putea ca unele state, mai ales cele legate cu legături economice și financiare cu Rusia, să se opună rezoluției. Asta va da timp suplimentar agresiunii, până ce balticii vor putea veni cu dovezi. Iar când va fi clar cine e agresorul, va fi prea târziu, Țările Baltice vor fi fost deja ocupate.

De aici vine următoarea fază și cea mai complexă. Câți din cei 25 de membri rămași ai alianței vor fi de acord să își trimită soldații să lupte și să moară pentru Țările Baltice? Dacă nu o vor face, NATO își va pierde credibilitatea și însăși rațiunea

²³ http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html.

²⁴ *Tactica și Strategia*, nr 1 (3), iunie 2015, p. 6-12.

de a fi. Trei membri NATO au fost atacați și ocupați, iar NATO nu reacționează pe măsură. Poate fi sfârșitul NATO.

Dacă o va face, intrăm în necunoscut, un conflict militar deschis între două forțe tehnologizate, chiar dacă balanța înclină mult spre NATO. Se va constitui o forță de reacție rapidă (*VJTF*, planificată să devină operațională în 2017, dar încă pe hârtie), de tipul celei decise la Summiturile anterioare NATO, dar rămasă la nivel de desiderat, prea puțini pași practici fiind făcuți de atunci. Această forță ar trebui să aibă 10.000 combatanți, în loc de 5.000 militari cât este preconizat. În eșalonul doi, pe lângă această forță se vor pune în mișcare unități mecanizate și de infanterie, precum și logistica necesară. Se vor muta escadrile cu unități de susținere din Anglia și de la baza Aviano din Italia, plus escadrile din vestul Europei. Forțele terestre și aeriene se vor concentra în vestul Poloniei. Va începe deplasarea forțelor navale americane și britanice prin Marea Nordului spre Marea Baltică, însoțite de nave franceze, germane și norvegiene. Probabil Flota a 5-a din Mediterana se va deplasa și ea. Va fi vorba de cel puțin două Task Force, două portavioane clasa Nimitz cu vasele de escortă, plus nave aliate. În mod sigur vor fi îmbarcate în nave de transport și trupe de desant maritim, însoțite de vehicule speciale de debarcare.

Este de așteptat ca unii membri ai alianței să nu participe din diferite motive sau să participe doar cu contingente simbolice. România s-a dovedit un membru fidel alianței, participând la toate acțiunile acesteia acolo unde a fost nevoie, cu contribuții importante în Afghanistan, dar și în cadrul coaliției din Irak. În mod sigur va participa cu efective importante, mai ales prin prisma relației sale speciale cu SUA, dar și cu Polonia, direct amenințată de prezența trupelor rusești în Țările Baltice și în Kalinigrad. România nu va putea trimite aviație, capitol la care este deficitară, și nici forțe navale. Acestea, așa puține cum sunt, sunt necesare în cazul în care Rusia va schimba axul de avans spre Ucraina pentru a crea Novorusia și a ajunge la gurile Dunării. De asemenea, forțele navale îi sunt necesare protecției coastelor Mării Negre, Rusia fiind, după ocuparea Crimeei, puterea maritimă predominantă în acest spațiu. Dar în mod sigur România va trimite importante unități de infanterie și mecanizate, foarte probabil și un batalion de tancuri TR-85M1 Bizonul.

Aceste mutări și concentrări de trupe, consolidări de poziții și omogenizarea contingentelor este un proces de durată, vor necesita minim o lună. La fel, deplasarea componentei navale. Dar, cel mai important, Rusia are inițiativa în această fază. Întrebarea principală e ce va face Rusia în acest interval? Își va consolida pozițiile în Țările Baltice eliminând mișcările de gherilă ce vor apărea inevitabil și atât? Ținând cont de istorie, să ne amintim că balticii au dus un război de partizani mai mulți ani după 1945, la fel ca și românii, și în mod sigur vor lupta în păduri pentru țara lor. Depinde de amploarea acestor mișcări, în mod sigur ajutate de NATO cu provizii, armament și instructori, chiar și cu forțe speciale, pentru a estima în cât timp vor reuși rușii să își consolideze stăpânirea asupra Țărilor Baltice. Dacă reacția NATO va întârzia prea mult, va da timp Rusiei să anihileze partizanii și să elimine orice opoziție, asta făcând intervenția mai dificilă. Pe de altă parte, un atac prea puțin pregătit poate eșua ușor.

În acest sens, în funcție de cei doi factori, respectiv consolidarea poziției rusești prin anihilarea rezistenței și concentrarea trupelor NATO pentru un atac, trebuie găsit momentul optim pentru contraofensivă. Respectiv, acest moment trebuie

ales când rezistența balticilor este încă suficient de puternică ca să stânjenească trupele ruse; acest aspect este descendent și concentrarea NATO în vestul Poloniei este suficient de puternică, și atinge o suficientă superioritate pentru ca să poată ataca cu succes și cu minimum de pierderi, grafic ascendent. Dacă se întârzie prea mult, concentrarea poate fi mult mai mare, dar nu va beneficia de suportul rezistenței din teritoriul ocupat, anihilată între timp, fapt care va duce la lipsa aportului important al ajutorului partizanilor din spatele frontului. Se cunoaște din istorie importanța aportului rezistenței din spatele liniei inamice.

Consolidarea NATO în Polonia trebuie făcută rapid și sistematic, punând accent pe C2, *command and control*, integrarea sub aceeași conducere a forțelor multinaționale, cu tendință spre C4I, atins doar de trupele americane până în prezent. În mod sigur, exercițiile comune desfășurate până acum nu vor fi făcut ca acest deziderat să se atingă ușor odată trupele concentrate în teren.

Mai rămân multe variabile pe plan global sau regional, ca de exemplu atitudinea Belarusului, care foarte probabil să se alinieze cu Rusia, deschizând un nou front, de fapt lărgindu-l spre sud pe cel precedent și amenințând Ucraina și de la nord. Dar și atitudinea Suediei și Finlandei, care nu sunt membri NATO, dar s-ar putea considera implicați într-un conflict în imediata lor vecinătate. Atitudinea celor trei țări poate oscila de la neutralitate la ostilitate, poate chiar la implicare, totul ține de chestiunile diplomatice și politice, iar decizia pe care o va lua fiecare dintre cele trei țări ar putea influența decisiv modul în care se va duce războiul. Mai mult, dacă extindem paleta strategică, putem vedea că în cazul unui astfel de conflict, când NATO și SUA sunt concentrate în nord-estul Europei, s-ar putea să asistăm la unele surprize. China, Iranul, Orientul Mijlociu în general, poate chiar și Turcia, să nu mai vorbim de India și Pakistanul, oricare dintre ele ar putea profita de evenimente ca să își rezolve unele probleme prin acțiuni militare fulger. Oricare dintre aceste puteri ar putea profita pentru a pune lumea în fața unui fapt împlinit. China ar putea ocupa insulele Spratley sau chiar ar putea ataca Taiwanul, Iranul ar putea muta decisiv în Yemen sau Bahrein și așa mai departe, profitând de atenția SUA în altă parte.

Strategia poate evolua în funcție de conflict. Este foarte posibil ca Belarusul, strâns legat de Rusia, să se implice sau, în cel mai fericit caz, să accepte tranzitul trupelor rusești pe teritoriul său printr-un acord. Atunci trupele rusești ar putea învălui dinspre sud forțele NATO, insuficient consolidate din vestul Poloniei, obligându-le să se retragă spre centrul acestei țări și punându-le într-o postură neplăcută. Rusia își menține inițiativa, NATO putând doar să reacționeze, și destul de slab, la loviturile Rusiei. Practic, atacul Rusiei se va da pe front, dinspre frontiera cu Lituania și din Kalinigrad, cu o învăluire pe flanc, ceea ce va pune pe picior greșit NATO. Ofensiva rusă, odată ce a destabilizat dispozitivul NATO insuficient consolidat, poate continua spre vest, prin terenul plat al nordului Poloniei. NATO va fi nevoit să lupte în defensivă, retrăgându-se pas cu pas, înregistrând pierderi importante, ceea ce va duce inevitabil la dispute politice în conducerea alianței. Țările NATO sunt foarte sensibile la pierderile de vieți omenești din rândul trupelor proprii, în mod sigur vor fi probleme. Demonstrații pacifiste în capitalele lor, desigur susținute moral și material de propaganda rusească.

Liderii militari vor trebui să găsească rapid o soluție. Constituirea unei linii de rezistență în spatele căreia să se poată consolida, să respingă atacul și să concen-

treze trupele necesare pentru contraatac. Aceasta va trebui să fie în spatele unui obstacol natural, greu de găsit în terenul plat din nordul Poloniei. Poate fi Vistula, dar în cel mai nefericit caz poate fi Oderul, încă nu putem estima.

Aici NATO va avea nevoie de o suplimentare consistentă de forțe. Vom asista la mobilizarea rezerviștilor, dar în majoritatea țărilor alianței aceștia sunt foarte puțini. Se va reintroduce conscripția în multe țări, inclusiv România, lucru greu acceptat de populație. Vor fi proteste și alte mișcări. Dar rezervele nu prea au de unde să vină. Franța nu poate trimite trupe suplimentare, are problemele ei pe plan intern cu terorismul islamic. La fel și Belgia, Olanda, Danemarca, chiar și Germania, nu pot trimite decât un număr redus de trupe față de necesar. Marea Britanie, după tăierile bugetare de la armată din 2010, prea puțin. Greul revine din nou SUA, care suplimentează contingentul său. La fel și țările est-europene, ce înțeleg mai mult decât oricine pericolul. Polonezii nu au încotro, luptă pe teritoriul național. România, Ungaria, Cehia, Slovacia, Croația, Slovenia, Albania, toate trimit trupe suplimentare atât cât pot. Problema e că aceste trupe, în majoritatea cazurilor, sunt de mâna a doua, nu sunt experimentate în teatrele de operațiuni, nu au participat la exerciții militare comune. Cu excepția României, ai cărei soldați sunt printre cei mai experimentați în teatrele de operațiuni externe. Dar România trimite aceste trupe cu oarecare ezitare, știind că ar putea fi următoarea țintă a unei invazii rusești și atunci îi vor fi necesare pe teritoriul național. Fără îndoială, după acest succes, Rusia va relua avansul prin sudul Ucrainei în scopul creării Novorusiei, care ar putea ajunge până în Bugeac, la limita brațului Chilia, lângă Galați. Ca viitoare vecină a Rusiei, România ar prefera să își aibă soldații acasă.

Scopul concentrării NATO este stabilizarea frontului, respingerea agresiunii și trecerea la contraatac pentru eliberarea Poloniei și Țărilor Baltice. Întrebarea ce trebuie pusă, oare nu e prea târziu? Nu trebuiau luate toate măsurile ca să nu se ajungă până aici?

Teatre secundare de operațiuni

Desigur, axul de acțiune spre nord-vest, spre Țările Baltice, este doar una dintre opțiunile ce i se deschid Rusiei. Dacă va alege să confrunte NATO, aceasta este cea mai logică cale și care i-ar aduce cele mai multe foloase în cel mai scurt timp. Este cea mai ușoară opțiune geografică, din punct de vedere strategic îi aduce cele mai mari rezultate cu un efort minim, respectiv va putea pune sub semnul întrebării chiar rațiunea existenței NATO dacă nu își poate proteja trei dintre membrii săi, respectiv Țările Baltice. În plus, calea de acțiune este facilitată de existența unei puternice minorități ruse în cele trei state baltice, un *casus belli* fiind ușor de găsit și de exploatat propagandistic. În plus, se poate acționa acoperit într-o primă fază, după modelul din Crimeea, estul Ucrainei sau cel eșuat la Odessa. Rusia va putea cu ușurință să stârnească un conflict aici între minoritarii ruși și autorități, apoi să îl dirijeze spre confruntare, apoi să intervină în sprijinul cetățenilor săi, are acoperirea perfectă. De asemenea, va putea acționa spre centru, lucru puțin probabil, deoarece geografia nu favorizează acțiuni rapide. Chiar dacă Belarusul va deveni o anexă a Rusiei, chiar exercițiul Zapad din 2017 pare să sugereze o astfel de posibilitate²⁵, un

²⁵ <https://www.rferl.org/a/belarus-ukraine-says-russia-left-troops-after-zapad-games/28764925.html>.

atac spre centrul european este mai puțin probabil, zona este dificil de parcurs rapid de trupe terestre.

Rămâne acțiunea spre sud, către Ucraina. Să nu uităm unul dintre principiile de bază ale războiului: surprinderea. În acest domeniu rușii sunt maeștri. Să ne amintim summitul NATO din aprilie 2008 de la București, unde atât Georgia, cât și Ucraina sperau să obțină MAP (Member Action Plan), dar nu au reușit. În același timp, în toată media rusă și în declarațiile oficiale ulterioare tema era Ucraina, cu avertismente și amenințări. Nu se spunea nimic despre Georgia. Totuși, Georgia a fost subiectul atacului din august 2008, semn că Rusia știe foarte bine să își disimuleze acțiunile viitoare.

Astfel, vom putea asista în viitorul apropiat la o escaladare verbală față de NATO și o acțiune ulterioară a Rusiei în Ucraina, spre coridorul de sud, spre Mariupol și de acolo spre istmul Perekop, intrarea pe uscat spre Crimeea izolată, care are mari probleme de aprovizionare după 2014. NATO nu va putea face mare lucru în acest caz, la fel cum nu a putut face mare lucru în acțiunile precedente ale Rusiei în Ucraina, respectiv ocuparea Crimeii și a estului. Vor fi doar sancțiuni economice și de altă natură, fără răspunsuri militare, nici măcar livrarea de armament letal Ucrainei.

Rusia va putea să încerce din nou crearea Novorusiei, prin ocuparea integrală a sudului Ucrainei, proiect întrerupt în urma evenimentelor de la Odessa²⁶. Un avans al Rusiei spre vest nu are cum să nu aprindă problema Transnistriei, entitate care se va racorda direct cu avansul rusesc, fapt care va aduce mari presiuni și prejudicii politice și militare pentru Republica Moldova.

Dar aici apare o componentă strategică esențială pentru România, respectiv Bugeacul. România nu își va putea permite, strategic vorbind, ca Rusia, în avansul său prin sudul Ucrainei, să ocupe Bugeacul. Faptul că va ajunge la intrarea de nord a istmului Perekop, asigurându-și legătura terestră cu Crimeea, că va ajunge la Odessa, tăind legătura Ucrainei cu Marea Neagră și ocupând ultimul port al ei, este una, dar o Rusie agresivă care să ajungă peste Dunăre de Galați este o problemă strategică de neconceput pentru România. Fără îndoială, din moment ce Rusia va ajunge la Odessa va face legătura și cu Transnistria, fapt care va aduce definitiv Republica Moldova în orbita rusească. Este o situație strategică de neconceput pentru România.

În acest sens, România trebuie să acționeze, să se poziționeze activ într-un astfel de scenariu. Va trebui să negocieze cu Ucraina ocuparea preemtivă a Bugeacului de către trupe române, trupe NATO, care să edifice un perimetru defensiv pe malul de vest al limanului Nistrului, o zonă de interdicție a avansului rusesc. O linie de interdicție care să fie Bugeacul, în așa fel încât trupele rusești să știe că o forțare a Nistrului de sud ar duce la o confruntare cu trupe NATO și astfel ar risca reacția întregii alianțe.

Aceste demersuri și pregătirea unor *contingency plans*, ce ar implica forțări ale Dunării pe la Galați, Chilia și Ismail, cu ocuparea Chiliei și Cetății Albe, ar trebui negociate cu NATO încă de pe acum. La fel, va trebui implicată serios diplomația română în discuții cu partea ucraineană, inclusiv asupra livrării discrete de armament și muniții pentru trupele ucrainene. Dar, la schimb cu concesiile majore privind minoritatea românească din Ucraina, a doua ca pondere în acest stat după cea rusă, lovită

²⁶ <https://www.theguardian.com/world/2014/may/02/ukraine-dead-odessa-building-fire>.

de noua lege a învățământului ce duce la deznaționalizarea etnicilor români. E momentul să negociem ca și un lider regional, parteneriatul special cu SUA ne poate permite asta.

În al doilea rând, România va trebui să acționeze mult mai hotărât în privința Republicii Moldova. În cazul în care se încearcă revigorarea Novorusiei, să nu uităm că Transnistria va fi implicată direct, în cazul în care forțele rusești forțează spre Odessa, un al doilea front va fi deschis dinspre Transnistria, entitatea aflată în spatele apărării ucrainene, și de la Tiraspol la Odessa sunt doar 100 de kilometri, de la sudul entității transnistrene și mai puțin. O manevră a transnistrenilor spre Odessa ar putea destabiliza total apărarea ucraineană; să nu uităm că pe teritoriul transnistrean, la Colbasna, se află unul dintre cele mai mari depozite de armament sovietic rămas aici din timpul Războiului Rece. Transnistria, ca satelit al Rusiei, nu va rămâne pasivă la o mișcare de forță a Rusiei, ba dimpotrivă. Avansul rusesc va fi sprijinit direct de entitatea transnistreană, de Armata a XIV-a transformată în trupe de menținere a păcii după 1992, care vor putea manevra dinspre nord-vest. Problema cea mai gravă va fi dacă acestea vor ataca dinspre Tighina direct spre sud, spre Bugeac, direct peste teritoriul Republicii Moldova. De aceea, din timp România va trebui să facă demersurile necesare pentru a bloca Tighina cu trupe române, care să susțină spatele armatei moldovene în fața Tighinei, imediat ce se declanșează o astfel de criză. În acest caz, al unui atac dinspre Atighina, trebuie să fim conștienți de faptul că trupele transnistrene nu vor avea rețineri în angajarea trupelor române, trupe NATO, din moment ce Rusia le va declara trupe aflate în afara controlului ei, la fel cum a făcut în estul Ucrainei, deci nu își va asuma direct un contact militar direct cu trupele NATO. Prin urmare, trupele române din spatele celor moldovene de la Tighina, vor trebui să fie suficient de bine pregătite și suficient de numeroase pentru a respinge un atac și a trece la contraofensivă, eliberând orașul și stabilind o linie de demarcație ușor de apărat, linia Nistrului, în acord total cu trupele române ce vor opera în Bugeac. Nistrul va trebui să fie limita maximă până la care Novorusia va putea avansa.

În acest sens, încă de pe acum trebuie continuată politica de scoatere din influența rusească a Republicii Moldova, un proces de durată, dar care va intra într-o fază critică în momentul unei agresiuni rusești spre sudul Ucrainei, care ar amenința cu legarea entității transnistrene de Federația Rusă. Dar toate aceste aspecte vor trebui negociate din timp, încă de acum, cu conducerea NATO. Nu strică să fim pregătiți în caz că se va întâmpla.

Un scenariu apropiat a apărut în romanul românesc *Cnutul maicii Rusia*²⁷.

Concluzii

Desigur, acest scenariu ipotetic poate și trebuie supus criticilor.

Este adevărat că am ținut seama mai mult de componentele terestre, la care NATO este deficitar comparabil cu Rusia, și nu am luat în calcul faptul că NATO ar putea obține supremația aeriană, ținând cont de superioritatea sa în acest domeniu. Realitatea este că încă nu am avut ocazia să vedem eficacitatea sistemelor antiaeriene rusești de tip S-300 sau S-400, ca să nu mai vorbim de S-500. Poate fi doar propagandă, dar cert este că SUA a protestat vehement atunci când Rusia a vrut să vândă

²⁷ Cristian Negea, *Cnutul maicii Rusia*, Baia Mare, Editura Marist, 2013.

sisteme S-400 Iranului. Pot fi eficiente sau nu, nu putem ști până nu le vom vedea în luptă. Dar dacă sunt eficiente, supremația NATO în aer poate fi contestată cu ușurință.

La fel, componenta navală. Am spus că Task Force cu portavioane se vor îndrepta spre Marea Baltică. Întrebarea este dacă vor intra aici. Odată trecute de strâmtoarea Skagerrak, marea este foarte îngustă, făcând vulnerabile navele prin atacuri aeriene sau de rachete de pe uscat, inclusiv de artilerie sub o anumită distanță, de aceea aceste Task Force și portavioanele evită acest lucru. Atuul lor cel mai important este proiecția forței aeriene de pe portavioane la distanță, fără să poată fi amenințate de pe uscat. Deci, portavioanele nu vor intra în Marea Baltică, preferând să stea la distanța de unde își vor putea trimite avioanele să lovească țintele determinate. Dar flota însoțitoare, mă refer la distrugătoare și fregate, poate intra în această mare și poate însoți o forță expediționară de debarcare, aflată sub protecția avioanelor de pe portavioane aflate la o distanță sigură. Dar și aici, nu știm cum vor acționa submarinele rusești, despre care se știe că sunt bine pregătite. În mod sigur, în cazul în care se va pregăti o debarcare, acestea vor acționa. Nu putem ști rezultatul.

Nu am evidențiat în niciun fel componenta informatică a războiului informatic și nici cea a războiului cosmic, în care fiecare tabără încearcă să doboare sateliții celeilalte. Este adevărat că în orice roman futurist despre al treilea război mondial aceasta are un rol decisiv. Rămâne întrebarea care parte va învinge.

La fel, nu am vorbit despre războiul propagandistic, economic, psihologic etc. și altele de acest gen, toate componente ale viitorului război, dar spațiul nu mi-a permis. De asemenea, nu am abordat componenta nucleară. Consider că lansarea unei arme nucleare tactice împotriva trupelor din teren va fi urmată imediat de represalii de aceeași natură, de aici la arme nucleare strategice e mai puțin de un pas. Atunci vom vedea cu ochii noștri MAD (*Mutual Assured Destruction*).

Realitatea este că e mai bine să previi decât să repari. În acest sens, pentru a nu ajunge în situația descrisă în acest articol, NATO va trebui să ia măsuri preventive pentru a tempera și la nevoie a stopa apetitul ofensiv al Rusiei. Va trebui în primul rând să elimine vulnerabilitățile, trecând deschis și hotărât la îmbunătățirea capacităților de luptă și de reacție, în primul rând la forțele terestre, acolo unde este vulnerabil. Pe modelul poliției aeriene de deasupra Țărilor Baltice, program la care a luat parte și România cu patru Mig 21 Lancer²⁸, va trebui implementat un program analog cu forțe terestre, însoțite de tancuri și elicoptere de luptă. Va trebui constituită cât mai rapid Forța de Reacție Rapidă a NATO (VJTF), compusă din efective din țările membre (5.000 militari), și dispusă periodic în zonele sensibile, pentru a arăta determinarea NATO în apărarea oricărui membru al său. Prin rotație, această Forță de Reacție Rapidă va trebui să facă exerciții militare periodice împreună cu alte trupe NATO în vecinătatea frontierelor cu potențial de risc, pentru familiarizarea cu terenul și pentru descurajarea unor potențiale agresiuni. Permanent, pe canale diplomatice și nu numai, vor trebui transmise mesaje clare de suport necondiționat al NATO față de oricare agresor potențial asupra unui membru al alianței.

Mai mult, trebuie întărită apărarea avansată. Mă refer aici la statele ajunse ca și tampon între Rusia și NATO. Pe noi, Moldova ne interesează în primul rând și aici

²⁸http://www.mapn.ro/evenimente/uploads/pdf/20090401_164742_fd74fab4fbf3b47260483457377d73f7.pdf.

va trebui să depunem toate eforturile diplomatice și politice pentru a ne asigura o Moldova prietenă, chiar dacă președintele ei actual s-a dovedit a fi omul Moscovei. Dar, România are destule pârghii ca să blocheze transformarea Moldovei într-un inamic, aici trebuind să presăm mult pentru a nu fi acceptată Transnistria ca și un jucător în politica moldovenească.

Iar despre Ucraina, o problemă NATO și una românească în același timp, va trebui să jucăm inteligent. Ucraina va trebui să rămână opusă Rusiei, este în interesul nostru să o avem ca și stat tampon, dar în același timp ea va trebui să asigure drepturi românilor de pe teritoriul ei, a doua minoritate după cea rusă, chiar dacă o lege nepotrivită adoptată de parlamentul ucrainean face mult rău românilor din Ucraina. Noi va trebui să o combatem și să ne asigurăm că toți etnicii români au toate drepturile, și putem face asta deoarece Ucraina are mai multă nevoie de noi. E suficient să amintesc că SRI asigură securitatea informațională a Ucrainei.

Pe de altă parte, după rezolvarea acestui contencios între noi, va trebui să o ajutăm cu mijloacele posibile pentru a putea să facă față agresiunii Rusiei din est. Neoficial, va trebui să o ajutăm inclusiv cu mijloace militare, de genul armamentului comun care se găsește în inventarul ambelor țări, dar și al Rusiei. Este în interesul nostru, dar și al NATO, ca Rusia să nu meargă mai departe de Crimeea și Donbass.

Iar dacă încearcă și chiar reușește, va trebui să avem planurile pregătite pentru a o bloca pe Nistru, prin ocuparea și apărarea acestei linii cu trupe românești pregătite în poziții defensive, gata de ripostă în cazul unui atac.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Trecătoarea Suwalki, coșmarul NATO (Sursa: <http://www.digitaljournal.com/news/world/suwalki-gap-key-to-nato-s-eastern-flanksecurity/article/469409>).

Fig. 2 – Poliția aeriană în Țările Baltice (Sursa: <https://eurasiangeopolitics.com/baltic-maps/>).

Fig. 3 – Flancul estic și Rusia (Sursa: <http://dev.nrt24.ru/russia-threatens-response-to-us-military-buildup-in-eastern-europe/>).

Fig. 4 – NATO și Rusia (Sursa: <http://bintel.com.ua/en/article/18-NATO-Warsaw/>).

Fig. 5 – Atacul Baltic (Sursa: <http://warnewsupdates.blogspot.com/2016/10/could-us-military-stop-russian-invasion.html>).

Fig. 6 – Regiunea transnistreană, Odessa și Bugeacul (Sursa: <https://www.languagesoftheworld.info/russia-ukraine-and-the-caucasus/challenges-transnistrias-potential-ascension-russian-federation.html>).

Fig. 1

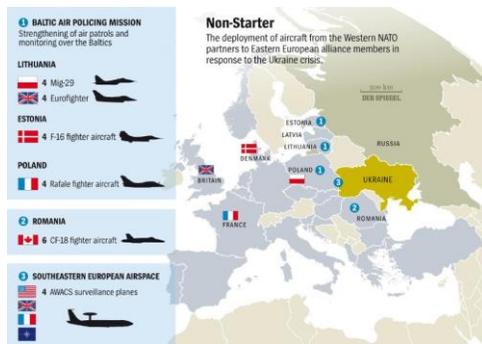

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

PATRIMONIU
HERITAGE

CELE TREI MESAJE ALE TABLOULUI MOARTEA LUI SOCRATE DE JACQUES-LOUIS DAVID

SORIN OANE¹

THE THREE MESSAGES OF THE PAINTING DEATH OF SOCRATES BY JACQUES-LOUIS DAVID

ABSTRACT

Jacques-Louis David's Painting The Death of Socrates from 1787 - today at the Metropolitan Museum of Art in New York -, tells to the viewers three messages:

First of all, it is the artist's message, keeping distance from the painting of the Old Regime, the so-called Rococo painting, which was one of frivolity, a sensory painting full of eroticism, in which it seemed that there was no idea of sacrifice for the good of the State (in July 1789, the French Revolution would begin, which would liquidate the Old Regime) and promote a new style, Neoclassicism. To understand this message, you need to understand the artist's time.

It is then the message of Socrates' life, transmitted unconsciously by the painter through this picture, which would sound like this: „the first duty of a citizen is to respect the law”. To understand this message, you need to understand the „code” of Socrates' process.

It is then the actual message of the painting, as the painter intended to convey, and which is a plea for freedom. David promoted through this painting the ideals of Enlightenment and his clear opposition to any dictatorship.

Keywords: Denis Diderot, Jacques-Philippe-Joseph of Saint-Quentin, Pierre Peyron, Giambettino Cignaroli, Jacques-Louis David, Socrates's trial, Socrates's death, Rococo, Neoclassicism.

MOARTEA LUI SOCRATE, SUBIECTUL PREFERAT AL PICTORILOR NEOCLASICI

Intervenția lui Diderot din 1758: gestul lui Socrate de a bea cupa cu otravă ne dezvăluie cheia înțelegerii acestui personaj. Neoclasicismul se dezvoltă în Europa cam între anii 1760-1815. El propune o „întoarcere la Antichitate”, o întoarcere la subiectele „serioase”, cele istorice adică. Teoreticienii neoclasiци cultivă nostalgia unor epoci trecute mărețe pe care le considerau ideale: Grecia secolului al V-lea î.Chr. și Roma republicană. În fapt, aceste modele istorice promovau valori morale noi față de epoca Vechiului Regim (cca.1715-1789), precum patriotismul, sacrificiul pentru binele comunității, eroismul, vitejia etc. Teoreticienii neoclasiци văd în aceste epoci niște modele etice și sperau să regenereze societatea timpului lor resuscitându-i pretinsele virtuți.

¹ Profesor, doctor în istorie, Colegiul Național „Alexandru Lahovari” – Râmnicu-Vâlcea; e-mail: oanesorin@yahoo.com.

Subiectul „moartea lui Socrate” este luat din istoria Greciei antice la îndemnul lui Denis Diderot (1713-1784), unul dintre primii critici de artă adevărați, cu precădere după ce, într-un pasaj din *Tratat despre poezia dramatică*, scris în 1758, acesta a atras atenția artiștilor că acest episod istoric ar fi foarte potrivit pentru a fi exploatat de către pictori în creațiile lor, deoarece era foarte „teatral”, subliniind faptul că un anume gest (în cazul lui Socrate, acela al înghițirii cupei cu cucută) ar fi putut să deschidă calea înțelegerii sufletului acestui personaj². Diderot atribuia artei misiunea de a educa³ și în perioada 1759-1781 el și-a publicat impresiile asupra a 12 Saloane („Salonul” era o expoziție organizată de către statul francez, din doi în doi ani, la Paris, din secolul al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea)⁴. Or, Diderot știa că în anul 1650 pictorul francez Charles-Alphonse Dufresnoy (1601-1658) realizase un tablou cu această temă, *Moartea lui Socrate* (aflat astăzi la Galeria Uffizi din Florența), și a considerat tema foarte potrivită pentru artiștii vremii. Dufresnoy era, totuși, un pictor clasic, adept al subiectelor istorice, serioase, și nu fusese atins de frivolitatea și erotismul rococoului. Tabloul lui Dufresnoy îl prezintă pe Socrate chiar în momentul în care acesta duce cupa cu otravă la gură.

Charles-Alphonse Dufresnoy, *Moartea lui Socrate* (1650)
(Muzeul Uffizi, Florența)

Secolul al XVIII-lea are șase tablouri *Moartea lui Socrate*. În secolul al XVIII-lea vor fi realizate șase tablouri cu subiectul „moartea lui Socrate”. Scopurile cu care au fost făcute aceste tablouri au diferit însă. Primele trei au fost realizate pentru a demonstra nocivitatea democrației, Socrate fiind, în fapt, prima victimă celebră a acesteia. Celelalte trei, dimpotrivă, s-au străduit să facă din filozof o victimă a luptei pentru libertate.

Primul pictor care a realizat scena, în secolul al XVIII-lea, a fost Étienne de La Vallée-Poussin (1735-1802), care ar fi pictat moartea lui Socrate în 1760, dar tabloul acestuia nu s-a păstrat.

² Alain de Botton, *Consolările filozofiei*, București, Editura Curtea Veche, 2006, p. 9.

³ Nadejje Laneyrie-Dagen, *Pictura. Secrete și dezvăluiri*, București, Editura RAO, 2004, p. 223.

⁴ *Ibidem*, p. 145.

Apoi, în 1762, un alt pictor francez a realizat un tablou cu același subiect: Jacques-Philippe-Joseph de Saint-Quentin (1738-1780)⁵. Cu acest tablou, Saint-Quentin a cucerit Marele Premiu al Academiei Regale în anul 1762. De fapt, 1762 a fost primul an când un pictor a cucerit acest premiu cu un subiect istoric și nu cu un subiect biblic. Deci, acest fapt este un fel de „moment zero” al noului stil pictural, cel neoclastic, și asta în momentul în care pictura rococo era la apogeu.

Jacques-Philip-Joseph de Saint-Quentin, *Moartea lui Socrate*, 1762,
tablou aflat astăzi la École des Beaux-Arts, Paris

În același an cu tabloul lui Saint-Quentin, 1762, scena a mai fost pictată și de un italian din Verona, Giambettino Cignaroli (1706-1770), pentru guvernatorul austriac al Lombardiei – pentru care mai pictase și *Moartea lui Cato* (1759). În tabloul lui, Socrate este deja mort. În jurul corpului său, oameni de toate vârstele plâng. Aceasta este cea mai „întunecată” descriere picturală a morții lui Socrate din serie. Îi lipsește atingerea eroismului, dar lasă spectatorilor să simtă groaza morții filozofului și, poate, oroarea statului democratic atenian nedrept.

Giambettino Cignaroli, *Moartea lui Socrate*, 1762
(Szépművészeti Múzeum, Budapest)

⁵ *A cup of Hemlock - The Death of Socrates*, articol publicat la 25 aprilie 2014 de Covenantart. history.blogspot (<http://covenantarthistory.blogspot.com/2014/04/a-cup-of-hemlock-death-of-socrates.html>).

Dacă tablourile de până în 1762 puneau accentul pe nedreptatea făcută lui Socrate de către o democrație ateniană degenerată, următoarele tablouri cu acest subiect fac parte din rivalitatea artistică dintre primii doi cei mai mari artiști neoclasiци francezi: Peyron și David.

Jean-Francois Pierre Peyron (1744-1814) – ca artist, nu și-a folosit niciodată întreg numele, semnând doar Pierre Peyron –, a fost cel mai important rival al lui David. A cucerit „Premiul Romei” în 1773, cu tabloul *Moartea lui Seneca* – astăzi pierdut –, în timp ce David era și el candidat (va cuceri și el acest premiu, dar în anul următor). „Prix de Rome” era o bursă de studii pentru studenții francezi de la arte, laureatul câștigând un sejur de patru ani la Palazzo Mancini, sediul Academiei Franceze din Roma între anii 1737-1793.

Jacques-Louis David (1748-1825) a fost cel mai influent pictor francez al stilului neoclasic. La 17 ani tânărul decidea că vrea să devină pictor. Are și noroc, căci Michel-Jean Sedaine, secretarul Academiei Regale, îi dăruiește prietenia sa și îl tratează ca pe propriul fiu. Pentru concursul din 1773 al Academiei Regale, David va picta și el aceeași scenă a morții lui Seneca, dar sorții i-au surâs lui Peyron. David este disperat și are chiar gândul sinuciderii. În anul 1774, după patru încercări (trei nereușite), reușește să ia „Premiul Romei” (cu tabloul *Antiochus și Stratonice*), premiu care îi permite să fie acceptat la Academia Franceză din Roma.

Peyron va rămâne șapte ani la Roma (1775-1782), în loc de patru, cum ar fi fost normal. Era doar favoritul directorului, artistul Joseph-Marie Vien. Dar, în 1782, când Peyron s-a întors la Paris, artistul și-a dat seama că „steaua” lui David urcase vertiginos (în 1783 David devine chiar membru al Academiei franceze!). Peyron a pictat *Moartea lui Socrate* pentru același Salon din 1787, unde a expus și David *Moartea lui Socrate*.

Cele două tablouri *Moartea lui Socrate* ale lui Peyron: cel din 1787
(aflat astăzi la Statens Museum for Kunst, Copenhaga, Danemarca - stânga)
și **cel din 1788**, aflat la Joslyn Art Museum, Omaha, SUA (dreapta)

Tabloul lui Peyron era o comandă de stat, de fapt de la rege, prin intermediul ministrului culturii de atunci, dar cu un scop total diferit de cel al tabloului lui David. Monarhul francez, Ludovic al XVI-lea, dorea ca tabloul lui Peyron să condamne nevrednicia democrației ateniene, căci Socrate a fost prima victimă celebră a acesteia. Cum a ajuns însă David să realizeze acest tablou? Total diferit. Dacă în cazul lui Peyron regele era clientul, în cazul lui David, Parlamentul francez a fost clientul artistului. În 1786, David a primit comanda acestui tablou de la Charles-Michail

Trudene de Sabliere, un bogat membru al Parlamentului și înzestrat elenist. Recompensa era generoasă – 6.000 de livre avans, plus alte 3.000 la predarea lucrării (Ludovic al XVI-lea i-a plătit lui David numai 6.000 de livre pentru tabloul de mari dimensiuni *Jurământul Horaților*). Expusă la Salonul din 1787, pictura a fost considerată cea mai inspirată redare a sfârșitului lui Socrate. Sir Joshua Reynolds (1723-1792), marele pictor englez, spunea despre ea că „(...) este cel mai încântător și minunat gest artistic după Capela Sixtină și Stanțele de la Vatican ale lui Rafael. Tabloul ar fi onorat Atena lui Pericle”⁶.

Tabloul lui Peyron era asemănător, în multe privințe, tabloului lui David. Doar că persoanele care îl înconjoară pe filozof nu exprimau aceeași emotivitate, nu erau la fel de expresive ca în tabloul lui David, care avea mai multă forță și claritate. Peyron a fost înfrânt de către David. În anul următor, Peyron a făcut o altă versiune a scenei morții lui Socrate, care pune accent mai mult pe culoare. Artistul știa foarte bine că primul lucru care acționează asupra simțurilor este coloritul. Dar și de data asta „desenul” lui David a fost mai presus decât „coloritul” lui Peyron.

MESAJUL PICTORULUI DAVID ESTE, DE FAPT, UN... ALT MANIFEST NEOCLASIC!

David avea 38 de ani în momentul pictării tabloului *Moartea lui Socrate*. Pânza aceasta este un alt manifest al neoclasicismului – care este, în fapt, o contracultură rococo –, primul manifest important, realizat tot de către David, fiind *Jurământul Horaților* (1784). David era decis să dărâme, „cu violență dacă era nevoie, arta coruptă, facilă și complezentă, a secolului trecut, artă care se adresa simțurilor, și numai lor, în timp ce cealaltă artă, cea pe care-o servea el și pe care dorea s-o întronizeze în Franța, era destinată să facă din om un element util familiei și societății, să-i înobileze sufletul, să-l pregătească pentru acțiuni eroice”⁷.

De altfel, artistul va spijini cu tot entuziasmul Revoluția Franceză și va fi un prieten a lui Maximilian Robespierre, celebrul dictator iacobin. În calitate de deputat al Convenției Naționale, David a votat chiar pentru moartea regelui Ludovic al XVI-lea. Apoi îl va susține pe Napoleon Bonaparte și va deveni pictorul de curte al acestuia. După înfrângerea de la Waterloo, din 1815, va pleca din țară. Emigrează în Belgia, iar ultimii 10 ani îi va petrece la Bruxelles. Într-o seară din februarie 1824, pe când ieșea de la teatru, dă peste el o trăsură. Nu își va mai reveni niciodată pe deplin. Moare pe 29 decembrie 1825.

MESAJUL VIEȚII LUI SOCRATE: CEA DINTĂI DATORIE A UNUI CETĂȚEAN ESTE RESPECTAREA LEGII

Este drept, David a dat tabloului său alt sens, pe care o să-l descifrăm imediat, dar tabloul transmite involuntar și mesajul lui Socrate însuși. Pentru a înțelege aceste mesaje trebuie să înțelegem procesul acestuia, care a avut loc în anul 399 î.Chr. Cum a ajuns filozoful în închisoare? De ce a fost condamnat la moarte? Ce i se reproșa lui Socrate? Să le luăm pe rând:

Acuzatorii și acuzațiile. Acuzatorii lui Socrate sunt: Meletos, un poet lipsit de talent, tăbăcarul și negustorul Anytos, și retorul Lycon. Sufletul procesului pare să

⁶ A. de Botton, *op. cit.*, p. 10.

⁷ George Oprescu, *Manual de istoria artei. Clasicismul. Romantismul*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 101-102.

fi fost Anytos. Socrate îi reproșase public faptul de a nu se gândi la educația fiului său, pentru a face din el un tăbăcar care să preia afacerile părintelui, de unde și dorința de răzbunare a lui Anytos. Acesta era sincer convins că vede în Socrate un personaj periculos. Celebrul filozof este chemat în fața judecătorilor sub două învinuiri:

A) Impietatea față de zei și încercarea de a introduce alți zei. Socrate, prin intermediul dialogurilor sale, critica proslăvirea zeilor olimpici. Adevărul este că la vechii greci zeii erau profund imorali. Socrate, care cerea oamenilor puritate morală, a încercat s-o atribuie și zeilor. Așa a fost acuzat că vrea să introducă noi zei. Dar, filozoful chiar introducea astfel de „zei” noi: conștiința, rațiunea, simțul critic⁸. Însă, într-o lume în care se considera că nimic nu se poate schimba fără voința și intervenția zeilor, ideile lui Socrate nu puteau fi socotite decât primejdioase. Or, Socrate considera că punctul de plecare al filozofiei trebuie să-l constituie cunoașterea omului de către el însuși;

B) Acuzația de corupere a tineretului. Socrate avea însă o reputație proastă cu mult timp înainte de acest proces. În 423 î.Chr., Aristofan îl satiriza foarte aspru pe filozof în comedia sa *Norii*. Socrate era prezentat de Aristofan ca un sofist. Sofiștii erau niște profesori ambulanti care îi învățau pe oameni arta de a vorbi, lucru absolut esențial în democrația atenică. Primeau onorarii mari de la cei care doreau să accedă la conducerea statului. Socrate era socotit și el un sofist (deși nu cerea bani pentru lecțiile sale), care „corupea tineretul”, nu în sens sexual, ci prin faptul că prin dialogurile lui repunea totul în discuție: autoritatea părintească, legile statului, religia comunității, binele, adevărul etc.

Procesul lui Socrate este și o ilustrare a resentimentului popular față de sofști, considerați moral vinovați de pierderea Războiului Peloponezic (431-404 î.Chr.), dintre Atena democratică și Sparta oligarhică. Conform tratatului de pace, la inițiativa Spartei, la Atena este aleasă o comisie de 30 de persoane care să redacteze o nouă constituție, cu scopul de a curăța orașul de demagogi. Dar, în practică, comisia va deveni la rândul ei tiranică. Cei 30 de tirani erau conduși de Critias, elev al lui Socrate. Lui i se opune viguros Theramenes, conducătorul partidei democratice din Atena, care însă va plăti cu viața pentru opiniile lui politice. După lupte sângeroase între cele două tabere, regele spartan Pausanias îi va chema pe toți la împăcare, iar regimul oligarhic al celor 30 de tirani ia sfârșit. Trasybulos, liderul democraților, introduce amnistia generală. Funcțiile publice sunt iar plătite, vechile instituții restaurate, ajungându-se în bună măsură la situația politică de dinainte de război.

Cum s-a desfășurat procesul? Textul lui Platon, *Apărarea lui Socrate*, reproduce probabil îndeaproape apărarea prezentată de Socrate judecătorilor. Adus în fața tribunalului, Socrate refuză ajutorul lui Lysias, avocat de meserie. Filozoful spune cine este și le înfățișează judecătorilor misiunea încredințată lui de către divinitate: să deștepte conștiința contemporanilor săi. Nu reușeste să-i convingă. Aceștia deliberează și 280 de voturi îl declară pe Socrate vinovat, contra a 220. Acuzatorii ceruseră moartea, dar acuzatul era liber să facă o contrapropunere, iar judecătorii urmau să aleagă una ori alta dintre pedepse. Socrate cere... să fie hrănit în Pritaneu, așa cum erau hrăniți marii binefăcători ai statului sau învingătorii la jocurile olimpice.

⁸ Francois Chamoux, *Civilizația greacă*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1985, p. 123.

Răspunsul lui Socrate le-a părut judecătorilor o insultă, așa încât la a doua votare 360 dintre ei l-au condamnat la moarte, iar 140 la amendă.

Procesul re judecat după 2400 de ani. Procesul a fost recreat în 2013, în SUA, cu ocazia unei ceremonii de strângere de fonduri pentru Muzeul Național Elenic din Chicago, fiind folosiți magistrați de renume din SUA. Procurorul a fost Patrick Fitzgerald, renumit în America pentru cazurile în care a trimis după gratii capi ai Mafiei, dar și reprezentanți ai Casei Albe sau un guvernator. Avocatul lui Socrate a fost Dan Webb, unul dintre cei mai scumpi avocați din SUA, care are printre clienți numeroși politicieni. Procurorul și-a pledat cauza, afirmând că verdictul dat de atenieni în urmă cu 2.400 de ani este privit azi ca o crimă împotriva gândirii libere pentru că povestea a fost spusă de Platon, discipolul lui Socrate, care nu poate fi considerat un martor obiectiv. „Atenienii sunt acuzați pe nedrept. Platon a prezentat doar varianta lui subiectivă”, a spus Patrick Fitzgerald. Pat Collins, un alt procuror care l-a asistat pe Fitzgerald, a afirmat că lipsa de respect pentru zei era o faptă periculoasă în Grecia Antică. Zeii erau considerați personaje răzbunătoare, care pot pedepsi un întreg oraș pentru lipsa de respect a unui singur individ. „L-a persiflat pe Zeus. A zis despre Lună că este o grămadă de gunoi. Să te iei de zei însemna un pericol real, pentru atenieni. Zeii au memorie și sunt ranchiunoși”, a pledat Pat Collins. Juriul a dat verdictul vinovat în cazul filozofului. Judecătorul de caz, Richard Posner, a acceptat verdictul, afirmând că Socrate era „un excentric” care „a influențat tinerii din Atena”, însă nu în așa măsură încât să reprezinte un pericol public. Judecătorul a adăugat că, în lumina verdictului, pedeapsa pe care ar acorda-o ar fi o amendă minimă: „I-aș da amendă doi dolari și asta ar fi tot”, a zis judecătorul⁹.

CONCLUZIA: Socrate este prima victimă a democrației¹⁰.

Ce ne spune, de fapt, procesul lui Socrate? Faptul că cetățeanul, într-o societate democratică, este o persoană care are drepturi și îndatoriri. Primul drept este acela al stabilirii legii; prima îndatorire este aceea de a o respecta. Exilul însemna atunci pedeapsa capitală. Exilatul își pierdea zeii, nu mai putea fi proprietar, era privat de toate drepturile civile și politice. Platon spunea că a te supune legilor însemna a te supune zeilor, iar Socrate a murit pentru că legile cetății i-au cerut asta. Sentința a fost severă, dar, trebuie s-o spunem, marele filozof a avut de ales între condamnarea la moarte și exilul, pedeapsă pe care grecii o considerau mai rea decât moartea, pentru că deveneau la fel ca toți ceilalți barbari. Condamnarea filozofului la moarte a fost conformă legilor statului atenian. Iar polisul atenian se menținea grație legilor. Tot grație lor, Socrate însuși a devenit filozoful faimos care a fost. Iar Socrate a fost de-a lungul întregii vieți, un fiu devotat – până la jertfa de sine –, cetății sale. A socotit că datoria sa de cetățean îi impune să participe la treburile cetății (a fost chiar pritan,

⁹ *Procesul lui Socrate re judecat dupa 2400 de ani. Ce au decis jurații*, în „Jurnalul Național” din 1 februarie 2013, online, <http://jurnalul.ro/fun/socrate-vinovat-rejudecare-proces-sua-635577.html>.

¹⁰ Miguel Ayanz, *Socrates, la primera victima de la democracia*, în „La razon” din 15 august 2018, online, <https://www.larazon.es/cultura/socrates-la-primera-victima-de-la-democracia-BC10214476>.

funcție dintre cele mai înalte ale Atenei)¹¹. Platon ne mai spune că Socrate ar fi putut să fugă din Atena după ce a fost judecat și declarat vinovat, dar a ales să rămână, din principiu. A ales să respecte legea, înmănată de un juriu format din atenieni, și nici măcar nu ar fi încercat să îi convingă pe aceștia că este nevinovat. Socrate și-a dus singur la capăt execuția, prin intermediul cucutei¹².

Concluzia este că moartea lui Socrate a fost o mare nedreptate făcută de democrație. Filozoful este, în fapt, prima victimă a democrației. Deși om bun, Socrate a fost considerat rău de ceilalți și omorât. Dar există și izbăvire în această poveste. La scurt timp după moartea filozofului, atmosfera a început să se schimbe. Isocrate relata că publicul prezent la spectacolul cu piesa *Palamede*, a lui Euripide, a izbucnit în lacrimi la pomenirea numelui lui Socrate. Diodor spunea că, până la urmă, acuzatorii săi au fost linșați de aceiași locuitori ai Atenei. Plutarh povestea că atât de mult îi urau ateniunii pe acuzatorii lui Socrate încât refuzau să facă baie alături de ei și i-au marginalizat în așa măsură încât aceștia, disperați, s-au spânzurat. Diogene Laertios spunea că, la scurt timp de la moartea filozofului, orașul l-a condamnat la moarte pe Meletos, i-a izgonit pe Anytos și Lycon, și a înălțat, în memoria lui Socrate, o statuie foarte scumpă, de bronz, sculptată de marele Lisip.

MESAJUL TABLOULUI - MOARTEA LUI SOCRATE ESTE O CRIMĂ ÎMPOTRIVA LIBERTĂȚII

Câteva cuvinte despre „necrofilia” operei lui David

Jean Starobinski susține că o „vagă necrofilie plutește peste opera lui David”¹³. Evident, Starobinski dă termenului de necrofilie sensul său etimologic original, acela de „iubitor de moarte”, și nicidecum acela de „sex cu cadavrele”, de perversiune sexuală. David considera că moartea eroilor neoclasiци trebuia să ne ducă gândul către țelul superior pentru care eroii și-au jertfit viața. Esența omului neoclasic avea două finalități: libertatea sau... moartea. Cum ar spune Jean-Paul Sartre: „omul este condamnat să fie liber”. Acum trebuie totuși să lămurim un lucru. Atena a avut o pasiune sălbatică pentru libertate. Dar libertatea de gândire și expresie – mai ales în privința zeilor –, era nulă: o dovedește procesul și moartea lui Socrate, cel mai cunoscut filozof al antichității¹⁴. Iar în preajma Revoluției Franceze, „retorica libertății” era prezentă din nou peste tot: în politică, societate și, evident, în artă. Aproape toți eroii lui David mor pentru libertate, aceasta fiind un fel de încununare a vieții. Iată câteva exemple de eroi ai lui David:

• **Seneca.** Cu 13 ani înainte de a picta *Moartea lui Socrate*, deci în 1773 – pe când pictorul avea 25 de ani –, David s-a ocupat de un alt filozof din Antichitate, Seneca. Tabloul *Moartea lui Seneca* înfățișează ultimele clipe de viață ale filozofului stoic, într-o vilă de lângă Roma, în luna aprilie a anului 65 d.Chr. Un centurion venise

¹¹ Doru Cosma, *Socrate, Bruno, Galilei în fața justiției*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 31-32.

¹² Elena Enache, *Procese care au zguduit lumea: de la Socrate la Iisus*, în „Ziare.com” din 29 aprilie 2009, online, <http://www.ziare.com/cultura/documentar/procese-care-au-zguduit-lumea-de-la-socrate-la-iisus-1091296>.

¹³ Jean Starobinski, *1789. Emblemele rațiunii*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 77.

¹⁴ Robert Flaceliere, *Viața cotidiană în Grecia secolului lui Pericle*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 43 și 280.

la el acasă cu câteva ore în urmă, aducându-i instrucțiuni de la împărat, care îi poruncește lui Seneca să se sinucidă cât de curând. Fusesse descoperită o conspirație menită să-l detroneze pe Nero, pe atunci în vârstă de 28 de ani, iar împăratul, maniac și impulsiv, se răzbuna orbește. Deși nu exista nici o dovadă care să-l incrimineze pe Seneca, deși acesta îi fusese preceptor timp de cinci ani și consilier loial de-a lungul unui deceniu, Nero îi ordona acum, ca măsură preventivă, să se sinucidă. Seneca a ales să facă acest lucru printr-o metodă comună la acea vreme: și-a tăiat corpul în mai multe locuri pentru a sângera până la moarte. Dar această metodă nu a funcționat. Apoi a încercat să se otrăvească (cu aceeași metodă ca a lui Socrate), dar, la fel, fără nici un efect. După acestea, Seneca a fost pus într-o baie fierbinte și s-a sufocat din cauza aburilor.

Două tablouri, *Moartea lui Seneca* și *Moartea lui Socrate*, care arată clar pasiunea autorului pentru libertatea de gândire și expresie, pentru libertate în general. Seneca s-a opus dictaturii unui tiran, Socrate s-a opus dictaturii poporului. Ambii și-au păstrat libertatea de exprimare, chiar cu prețul vieții. În ambele tablouri apare aceeași idee după care regulile dreptății au fost încălcate, reguli care stipulează că cei răi vor fi pedepsiți, iar cei buni răsplățiți. Sau cum ar spune Andrei Pleșu: „Adevărul nu se definește ca adevăr adevărat, decât dacă exprimarea lui te poate costa viața”¹⁵.

• **Socrate.** În *Moartea lui Socrate* filozoful își gândește moartea ca o apoteoză a vieții și pare chiar a se sinucide voluntar pentru a-și demonstra justetea ideilor – David pictase în 1781 *Belizarie cerșind*, unde pledoaria pictorului era un fel de „memento mori”, era o pledoarie în favoarea unei morți demne (Belizarie, marele general al lui Iustinian, după multe succese militare, cade victimă intrigilor politice și ajunge să cerșească pe străzi)¹⁶. Pentru Socrate întreaga viață a omului devine o mare temă morală, omul trebuind să-și dăltuiască sufletul în fiecare clipă, pentru a putea ca să realizeze numai binele. Bunuri reale și răuri reale sunt numai cele sufletești; moartea, exilul, boala și altele nu sunt un rău real, fiindcă ele nu pot atinge sufletul.

• **Titus și Tiberius, fiii lui Lucius Junius Brutus.** În 1789, David realizează tabloul *Lictorii aducându-i lui Brutus cadavrele fiilor săi*. Este vorba de Brutus, cel care l-a înlăturat pe ultimul rege roman, Tarquinius Superbus, în anul 509 î.Chr. Devenit consul al Republicii, împreună cu Collatinus, el descoperă un complot care urmărea restaurarea monarhiei, în el fiind implicați cei doi fii ai săi. Pentru consolidarea Republicii și a legilor statului, el își condamnă fiii la moarte și asistă la execuția lor.

• **Jean Paul Marat.** În 1793, David va realiza *Marat asasinat*, acesta fiind unul dintre conducătorii Revoluției Franceze, asasinat de către Charlotte Corday, o adversară a guvernului terorii iacobine. David îl prezintă pe Marat ca pe un Iisus, mort pentru libertatea poporului.

• **Joseph Barry.** David a pictat încă un tablou de acest fel, *Moartea lui Joseph Barry*, în care apare un mic erou al Revoluției Franceze, toboșarul Barry, omorât de contrarevoluționari. La ordinul de a se striga în cor „Trăiască regele”, toboșarul stri-

¹⁵ Andrei Pleșu, *Un inventar al riscurilor*, în „Dilema veche”, nr. 306/2009, p. 1.

¹⁶ Alain de Botton, John Armstrong, *Arta ca terapie*, București, Editura Vellant, 2014, p. 146-147.

gase cu indignare: „Trăiască republica”.

• **Leonidas.** În 1814, David va termina tabloul început încă din 1799, *Leonidas la Termopile*. Este povestea regelui spartan și a celor 300 de tovarăși ai săi morți pentru libertatea Greciei la Termopile, în luptă cu perșii invadatori. Deci, tot un sacrificiu pentru libertate.

Scena literară (platoniciană) a morții lui Socrate

Socrate a stat înlăntuit 30 de zile, dar în fiecare zi primea vizita prietenilor și se întreținea cu aceștia. Filozoful își dedică ultimele clipe conversației cu prietenii săi pe tema nemuririi sufletului, iar cuvintele-i ne-au fost păstrate de Platon în *Phaidon*. Pe la apusul soarelui, Socrate s-a îmbăiat, pentru a evita „ca femeile să fie nevoite să mă spele după ce mor”. Soția sa, Xantipa, și cei trei fii ai săi au fost primiți în încăperea sa pentru a-și lua rămas bun de la el, apoi Socrate și-a reluat cu discipolii conversația despre soarta sufletului uman, un subiect potrivit în circumstanțele respective. El a încercat să-i îmbărbăteze, argumentând că moartea este un lucru bun, nu rău. La apariția călăului, Socrate a poruncit:

- „**Să mi se aducă otrava dacă este amestecată deja, dacă nu, să o amestece**”. Călăul i-a oferit cucuta.

- „**Ei bine, prietene – a spus Socrate –, trebuie să te întreb, de vreme ce ai experiență în această privință, ce ar trebui să fac**”.

- ”Nimic, i-a replicat bărbatul, doar să te plimbi după ce ai băut-o până când simți o greutate în a-ți mișca picioarele, iar, apoi, dacă te întinzi pe pat, otrava își va face singură efectul”. Rugându-se zeilor, povestește Platon în *Phaidon*, Socrate a dat amestecul pe gât. Discipolii săi au izbucnit în lacrimi, iar filozoful a rămas uimit:

- „**Ce faceți, oameni buni? Motivul principal pentru care am gonit femeile a fost acela de a fi scutiți de astfel de neplăceri; căci am auzit că un bărbat trebuie să moară într-o liniște solemnă. Așa că vă rog să vă țineți firea**”. Socrate a început să se plimbe prin încăperea. Curând, simțind cum paralizia musculară îi urca prin picioare și i se răspândește în corp, el s-a întins pe pat și și-a acoperit fața cu un cearșaf. Călăul îi ciupea periodic membrele, iar Socrate afirma că nu simte nimic. Când prietenul său Criton l-a întrebat pe filozoful muribund cum vrea să fie înmormântat Socrate a răspuns:

- „**Oricum doriți voi, potrivit obiceiurilor noastre. Însă ține minte, Criton, nu pe mine mă veți îngropa, ci doar trupul meu. Eu voi fi plecat**”. Însă el nu a plecat imediat. Când paralizia i-a ajuns în zona inghinală, el și-a scos capul de sub cearșaf și i-a spus lui Criton:

- „**Îți datorez un cocș lui Asclepios; poți să-l răsplătești tu?**”. Asclepios era zeul grec al vindecărilor și medicinei, și se crede că Socrate dorea să-i mulțumească astfel că îl vindecase chiar de viață. Criton i-a răspuns:

- „*Se va face*”. Apoi, l-a întrebat pe filozof dacă mai dorește să comunice un ultim gând, însă nu a primit nici un răspuns¹⁷.

Scena picturală (davidiană) a morții lui Socrate. Personajele care pot fi identificate în tablou

La data executării sentinței, toți prietenii lui Socrate erau de față cu excepția lui Aristippos, a lui Xenofon, aflat în Asia, și a lui Platon, bolnav. În tablou, Socrate

¹⁷ Charles Panati, *Cartea sfârșiturilor*, București, Editura Orizonturi, 2005, p. 15.

este înconjurat de 12 persoane (ucenicii săi sunt în prim plan, iar soția sa apare în planul secund, pe scări). De fapt, numele a nouă dintre atenienii care au asistat la moartea lui Socrate le cunoaștem din *Phaidon*-ul lui Platon: Phaidon (evident), Critobulos (fiul lui Socrate), Hermogenes, Epigenes, Eschine, Antostene, Ctesippos, Menexenos și încă câțiva. Dintre străini au fost: Simmias, Cebes și Phaidondas din Theba, Eucleides și Terpsion din Megara¹⁸. Este evident că David nu respectă aici cele descrise în *Phaidon* și că acțiunea din tablou seamănă mai mult cu cea descrisă imagistic de Leonardo în *Cina cea de taină*. Este, de fapt, scena „învățătorul și ucenicii săi”. Pictorul David nu a identificat pe nimeni în pictură, în mod explicit. Totuși, unele dintre personaje pot fi recunoscute, astfel:

- **Socrate** (evident). David îl prezintă pe Socrate ca pe un martir, primind cucuta dintr-o cupă numită kylix – de fapt, este cel mai cunoscut caz de folosire a cucutei din istorie. David prezintă un Socrate idealizat. Deși ar fi avut mai bine de 70 de ani, tabloul îl arată cu un abdomen de sportiv, bine tonifiat. Mâna lui arată spre cer, indicând respectul său față de zei. Acest gest este influențat, probabil, de scena centrală a picturii *Școala din Atena* de Rafael, în care Platon are mâna stângă îndreptată spre cer, cu referire la doctrina sa idealistă.

Socrate își susține acum ultima sa lecție de filozofie. Subiectul este nemurirea sufletului. Filozoful consideră corpul drept o murdărie pentru suflet, iar moartea drept o purificare. Sufletul poate să se pregătească încă din această viață pentru despărțirea de corp prin practici ascetice, susține filozoful. „Boala numită trup”, așa își numește corpul filozoful atenian. Dacă admitem trupul ca o „boală” (alături de celelalte determinații precreștine consacrate: temniță sau închisoare, mormânt ș.a.), atunci, printr-o deducție legitimă, filozofia dobândește la Socrate virtuți terapeutice (ideea nu era deloc străină în epocă și chiar ceva mai devreme: vezi ordinul înființat de Pitagora, în care se practica abstenența, celibatul, postul, jurământul tăcerii...). Pledoaria lui Socrate nu este, de fapt, pentru dreptul său de a trăi, ci pentru dreptul său la moarte¹⁹. Conștient de insuficiența demonstrației sale, Socrate ar fi vrut să continue discuția, dar este întrerupt de sosirea călăului însărcinat cu execuția.

Jacques-Louis David, *Moartea lui Socrate*, 1787

- **Xantipa**. Este soția lui Socrate. Ea tocmai este escortată afară din celulă de către gardieni. Această **Xantipă a trecut în legendă drept personificarea nevastei certărețe și cicălitoare, pretențioasă și sufocantă**. Și era normal să fie așa, deoarece

¹⁸ Platon, *Opere IV (Phaidon sau despre nemurirea sufletului)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 51-53.

¹⁹ Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 214.

biografiile lui Socrate au fost scrise de către prietenii și discipolii săi, care o detestau; iar ea, la rândul său, îi detesta pe ei, pentru că i-l luau pe bărbatul ei de acasă. Deși avea o soție și trei fii, Socrate pare să-și fi petrecut tot timpul pe străzile, în piețele și în gimnaziile Atenei, ținându-le tinerilor promițători cursuri de politică, poezie și de acel tip de autoanaliză surprins în celebra avertizare: „**Cunoaște-te pe tine însuși**”. De fapt, el nici nu se prea îngrijea de ai săi. Nu le dădea nici un ban, pentru că nici nu câștiga nimic; și de acasă lipsea zile și nopți. Biata femeie ajunsese să fie atât de disperată, încât l-a și acuzat că își neglijează obligațiile și l-a dat în judecată. Socrate, în loc să se apere pe sine, a apărat-o tot pe ea. Și nu numai în fața instanței, ci chiar și în fața discipolilor indignați; zicea că, în calitate de nevestă ea avea perfectă dreptate și că era o femeie de treabă, care ar fi meritat un soț mai bun. Dar, după ce a fost achitat, și-a reluat liniștit obiceiurile extradomestice și nu chiar întotdeauna nevino-vate. Pentru că nu se mărginea doar să frecventeze salonul intelectual al Aspasiei, ci și casa Teodatei, cea mai cunoscută prostituată din Atena²⁰.

• **Criton.** La picioarele lui Socrate se află Criton, prietenul său cel mai vechi²¹. Criton a vrut să îl salveze pe filozof. A imaginat un plan de evadare, dar Socrate a refuzat, vrând – se pare –, să le dea o ultimă lecție de morală ateniilor, și anume să-i oblige să se confrunte cu nedreptatea acuzațiilor pe care i le aduceau. Ultimele cuvinte ale lui Socrate au fost adresate lui Criton. Socrate îl roagă pe prietenul său să aducă o jertfă zeului medicinei drept mulțumire că i-a vindecat sufletul de boala de-a fi fost unit cu un trup.

• **Apollodor.** Bărbatul sprijinit de zidul dinspre ieșirea din celula lui Socrate este Apollodor, unul dintre elevii preferați ai filozofului. Platon ne spune că deoarece acesta era foarte tulburat de moartea iminentă a acestuia, Socrate l-ar fi îndepărtat de lângă el²².

• **Platon.** La picioarele patului, cu privirea întoarsă, este Platon (427-347 î.Chr.), cel mai faimos elev al său. Avea 28 de ani în acel moment, dar tabloul îl prezintă cărunț și cu o expresie gravă. Dacă am scufunda în întuneric toată scena, cu excepția lui Platon, și un „reflector” ar izbucni din capul său, totul ar părea ca fiind o ...amintire a acestuia. Deci, sensul de citire al tabloului ar fi de la stânga la dreapta. Platon este „cu spatele întors către Socrate, surprins parcă în postura celui care încearcă să se detașeze, să se izoleze de suferința și deziluzia care-l încearcă la vederea maestrului său. La picioarele lui, căzute, se găsesc pana și pergamentul, evocând parcă neputința de a continua, dezolarea în fața pierderii uneia dintre cele mai îndrăgite surse de inspirație”²³. Nu s-a păstrat nici o operă de-a lui Socrate, dar filozoful apare copios în „dialogurile socratice” ale lui Platon, care îl prezintă ca personaj principal. Procesul și moartea lui Socrate sunt descrise elocvent de Platon în trei dialoguri: *Apologia lui Socrate*, *Criton* și *Phaidon*.

²⁰ Indro Montanelli, *Istoria grecilor*, București, Editura Artemis, 1996, p. 234.

²¹ Evan Puschak, *Understanding Art: The Death of Socrates* (<https://kottke.org/15/04/understanding-art-the-death-of-socrates>).

²² Stephen Farthing, *Istoria artei. De la pictura rupestră la arta urbană*, București, Editura Rao, 2011, p. 263.

²³ Florin George Popovici, *Moartea lui Socrate (Jacques-Louis David)* (<https://floringeorgepopovici.wordpress.com/2011/09/23/moartea-lui-socrate-jacques-louis-david/>).

L-am lăsat la urmă pe Platon, căci de el se leagă cea mai importantă consecință a asasinării lui Socrate. Moartea filozofului, în urma unui proces a cărui stupiditate l-a marcat profund, îl determină pe Platon să înceapă demersul distrugerii democrației. El atribuie democrației toate viciile posibile, toate având sorginea în valorizarea egală a opiniilor. Asasinarea lui Socrate îl îndeamnă să caute o posibilitate de limitare a „tiraniei maselor“. Soluția propusă de Platon, într-o construcție ideatică la care a zidit mai bine de patru decenii, s-ar numi azi „profesionalizarea politicii“. Ulterior, filozoful austriac Karl Popper, autorul *Logicii cercetării*, s-a remarcat drept cel mai virulent critic al lui Platon, pe care nu ezita să-l identifice drept părintele istoric al totalitarismului.

ȘCOALA TEOLOGICĂ DE CALIGRAFIE ȘI MINIATURĂ DIN TĂRNOVO ȘI INFLUENȚA EI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC MEDIEVAL

GINEL LAZĂR¹

THE THEOLOGICAL SCHOOL OF CALLIGRAPHY AND ILLUMINATION IN TARNOVO AND ITS INFLUENCE ON THE ROMANIAN MEDIEVAL SPACE

ABSTRACT

In the Middle Ages, a theological school of calligraphy and illumination for the training of specialists was established at the Patriarchal Church in Tarnovo, maybe even while this was still the see of an archbishopric. Many apprentices learned there the art of copying and illuminating religious manuscripts, their professors being some of the most important scholars of the epoch, such as: pious Theodosios from the Kilifarevo Monastery, a future patriarch of Tarnovo, Euthimios, another patriarch of Tarnovo, or his apprentice, Gregorios.

After Bulgaria was annexed by the Turks, at the end of the 14th century, the literary activity suddenly ceased. The literary effort was however continued, with great efforts, in the large Bulgarian monasteries, but especially in the monasteries on Mount Athos, which helped preserve and regenerate the Bulgarian people's spirit. For more than two centuries (1185-1396), the theological school in Tarnovo thrived, leaving posterity a priceless legacy. Most of the clerical scholars, either monks or priests, went to the Romanian Principalities, especially to Moldavia, bringing with them true masterpieces and continuing their activity of copying manuscripts, thus contributing to the development of culture in the Romanian medieval space. The cultural flourishing during the reign of Stephen the Great was largely due to the Bulgarian scholars from Tarnovo, who trained exceptional apprentices in the Moldavian cultural centres, starting with the great Neamț Monastery.

Keywords: theological school of calligraphy and illumination, Theodosios from the Kilifarevo Monastery, Euthimios, Tarnovo, Moldavia, the great Neamț Monastery.

Biserica și societatea bulgară dispuneau de propria lor tradiție culturală, ca și de liturghia slavă, apărute și dezvoltate în veacurile anterioare, ca urmare a misiunii Kyrillo-methodiene, iar amintirea Primului Țarat bulgar reprezenta un puternic ferment cu valoare politică în evoluția Statului Asăneștilor, care în căutarea legitimității era adus tot mai aproape de esența sa politică și spirituală; diferită sub aspectul limbii atât de Roma, cât și de Constantinopol, ea era totuși mai aproape de centrul bizantin, de lumea și de cultura greco-bizantină, la ale cărei izvoare îi era mai firesc să revină. Din 1235 Patriarhia bulgară este recunoscută de Imperiul bizantin de la Niceea, devenind al doilea centru ortodox în ierarhia bisericii răsăritene. În capitala Tărnovo,

¹ Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național de Istorie a României – București; e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr.

sediul Patriarhiei Țaratului bulgar, se dezvoltă o amplă activitate bisericească, unde un loc special este destinat Școlii teologice de caligrafie și miniatură, aflată sub înrâurirea Bizanțului.

În vestita Școală a Patriarhiei Târnovei se formau viitorii cărturari și specialiști miniaturişti, deveniți veritabili ambasadori ai culturii². Mulți ucenici au deprins aici arta copierii și minierii manuscriselor de cult, avându-i dascăli pe unii dintre marii cărturari ai epocii, precum: cuviosul Theodosie de la mănăstirea Kilifarevo³, viitor patriarh, învățatul Eutimie, un alt patriarh al Târnovei, sau ucenicul său, Grigore Țamblac⁴. Dintre cei amintiți, ne aplecăm puțin asupra cărturarului Eutimie, ucenic al lui Theodosie, un adevărat erudit al timpului său, instruit la Muntele Athos și la Constantinopol, creatorul unui adevărat curent cultural și religios, propagat în alte centre culturale bulgărești. Datorită acestei personalități culturale, arta caligrafiei și minierii de manuscrise a cunoscut o altă evoluție, consacrand Școala teologică de la Târnovo printre cele mai apreciate din Balcani⁵. Datorită învățatului Eutimie, ortografia medio-bulgară se va reforma, astfel încât noua redacție slavonă va avea un impact major și în spațiul nord-dunărean. Un caz particular îl reprezintă unele scene din pronaosul bisericii din cadrul mănăstirii Coziei, unde inscripțiile scenei canonice *Acatistul Maicii Domnului* sunt redactate în ortografia similară reformei inițiate de patriarhul bulgar⁶. Eutimie al Târnovei era cunoscut și respectat, în întreaga lume ortodoxă, pentru adâncă pietate și vastă sa cultură. Faima lui Eutimie îi era bine-cunoscută și lui Nicodim de la Tismana⁷. Nicodim a intrat în corespondență cu

² *Istoriya na Bălgariya*, tom III, *Vtora Bălgarska Dărjava*, Sofija, 1982, p. 430-437.

³ La mănăstirea Kilifarevo, situată în apropierea Târnovei, a funcționat un vestit centru literar, unde se copiau manuscrise de cult, folositoare serviciului religios. Cel care a ridicat prestigiul mănăstirii a fost Theodosie, dascăl al Școlii literare de la Târnovo și unul dintre vestiții patriarhi târnoveni. Theodosie a introdus isihasmul în mănăstirile bulgărești, devenind un înflăcărat susținător al acestui curent spiritual. *Viața sfântului Theodosie din Târnovo* a fost redactată în greacă de patriarhul ecumenic Calist I (vezi *Jitie i jizn prepodobnago otța našego Teodosija ije v Trănovе postnicestvovavșago, săpisano sveteișim patriarhom Konstantina grada kir Kalistom*, ed. V. Zlatarski, în „СбВННН” („Sbornik za narodnik ymotvorenija, nauka i knijnina”), 20, 1, 1904, p. 1-41). Despre importanța literară a centrului de la Kilifarevo, vezi și *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 400, p. 437; Evghenia Lvova, *Arta bulgară*, traducere și cuvânt înainte de Ion Marina, București, 1977, p. 36.

⁴ Unul dintre ucenicii lui Eutimie este chiar Grigore Țamblac, autor al unei scrieri despre viața patriarhului Bulgariei.

⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991, p. 194-195.

⁶ Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, București, 1976, p. 230, n. 175.

⁷ „Deși în spațiul românesc nord-dunărean sunt confirmate dovezi documentare ale existenței vieții călugărești încă din primele secole ale creștinismului, organizarea temeinică a monahismului din Țara Românească, după modelul athonit, preluat ulterior și de Moldova, s-a desăvârșit cu ajutorul sfântului Nicodim, ctitorul marilor mănăstiri din Țara Românească, veritabil adept al isihasmului. Recunoscut drept un dascăl al liniștii, marele sihastru sârb constituie, în jurul centrelor monahale de lavră, sihăstriei cu viață de obște, dezvoltând astfel tradiția athonită“ (vezi *Tetraevanghelul sfântului Nicodim de la Tismana caligrafiat și miniat la mănăstirea Prislop în anii 1404-1405*, editor G. Lazăr, Onești, 2018, p. 14; cartea de cult a fost editată de Muzeul Național de Istorie a României sub forma unui volum anastatic, bi-

patriarhul bulgar, de la care aștepta consiliere în cele duhovnicești⁸. În calitate de ultim patriarh al Târnovei și apărător al orașului din Haemus, când capitala Țaratului a fost asediată de turci în 1393, cărturarul Eutimie a fost și cel din urmă decan al Școlii de teologie. Probabil că tot el a organizat activitatea literară din Târnovo, trăsând sarcini cu privire la salvarea operelor de seamă și adăpostirea lor la Vidin sau în centrele monastice din nordul Dunării. Patriarhul Eutimie a acordat un respect deosebit cultului *Sf. Filofteia*, ale cărei moaște se găseau la Târnovo, dedicându-i sfintei o scriere hagiografică, scoțându-se în evidență rolul de protectoare a Țaratului bulgar⁹. Înalțul ierarh bulgar va transfera sfintele moaște, din Târnovul asediat de turci, la Vidin, centrul Țaratului omonim, pentru a le feri de profanare, iar de aici ele vor ajunge în catedrala mitropolitană din Argeș¹⁰. Așa cum bine remarcă R. Theodorescu, prezența moaștelor *Sf. Filofteia* în capitala Țării Românești a determinat un cult aparte, o iconografie proprie, vizibilă în „naosul lăcașului argeșean“, dar și un prestigiu care a depășit granițele țării¹¹.

După ocuparea Bulgariei de către turci, activitatea literară a luat sfârșit brusc. Focarul livresc s-a mai păstrat, cu mari eforturi, în marile mănăstiri bulgărești, dar în special în mănăstirile de la Muntele Athos, factor de conservare și regenerare a spiritului poporului bulgar¹². Timp de mai bine de două secole, Școala de teologie de

bliofil, conținând o complexă parte introductivă de specialitate bilingvă, română și engleză. Studiu istoric realizat de Ginel Lazăr și tradus de Raluca Ghențulescu, p. 13-40, română, p. 41-71, engleză. Studiu referitor la investigarea materialelor care compun *Tetraevanghelul*, realizat de Cristina Carșote, Zizi Ileana Baltă, Elena Badea, Lucreția Miu și tradus de Raluca Ghențulescu și Cristina Carșote, p. 72-96, română, p. 97-122, engleză); *Istoria Românilor. De la universalitatea creștină către Europa „Patriilor“* (Tratatul Academiei Române), IV, București, 2001, p. 275.

⁸ „Scrierile dintre aceștia nu sunt datate, însă în baza contextului istoric se crede că au circulat între 1375 și 1393. Întrebările cuviosului, cât și răspunsurile eruditului patriarh din Târnovo, sunt extrem de profunde, evidențiind preocupările acestora pentru învățătura teologică și urmarea exemplului divin. Patriarhul Eutimie i-a trimis lui Nicodim două epistole. Într-o epistolă răspunde la șase întrebări cu caracter dogmatic, iar în cealaltă, păstrată fragmentar, adică o întrebare și un răspuns, se pomenește de examinarea morală a tinerilor, de la 15 în sus, care doreau să intre în cinul călugăresc. Din studiul acestor scrisori reiese că Nicodim avea misiunea de a-i pregăti pe viitorii călugări din Țara Românească și avea nevoie de sfaturile unei autorități în domeniul teologic, așa cum era perceput Eutimie al Târnovei“ (vezi *Tetraevanghelul sfântului Nicodim de la Tismana...*, p. 25; Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 15-30; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 292; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ediția a II-a, ediție îngrijită, note, comentarii și indice de Gheorghe Lazăr, București, 2000, p. 196; V. Ciocîltan, *Înțelesul politic al „minunii“ Sfântului Nicodim de la Tismana*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie“, XXII, București, 2004, p. 155; Vasile Mărculeț, *Organizare ecleziastică și implicații bizantine în spațiul românesc (secolele X-XIV)*, Brăila, 2014, p. 158.

⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 177.

¹⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 195.

¹¹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 177.

¹² „Când vorbim însă despre influența mănăstirilor de la muntele Athos trebuie să avem în vedere faptul că acesta este centrul artei religioase ortodoxe unde poporul bulgar este primit ca un participant cu drepturi egale. Începută în secolul al X-lea și consolidată deosebit de mult în special în timpul lui Ioan Asan al II-lea, influența elementului bulgar asupra așezămintelor

la Târnovo a performat, lăsând posterității o moștenire neprețuită. Cei mai mulți dintre cărturarii monahi sau preoți au ajuns în Principatele Române, Țara Românească și Moldova, unde au continuat activitatea de copiere de manuscrise, contribuind la dezvoltarea culturii în spațiul românesc medieval¹³.

Așadar, înainte de prăbușirea statalității bulgare, mai întâi de Târnovo, apoi de Vidin, relațiile culturale dintre Bulgaria și provinciile românești de la nord de Dunăre erau fructuoase, influența culturală și limba liturgică slavă, de redacție medio-bulgară, fiind doar două exemple grăitoare. Academicianul Gheorghe Mihăilă s-a ocupat îndeaproape de problematica împrumuturilor vechi sud-slave în limba română¹⁴. Recunoscutul slavist român, născut în centrul țării, într-o veche vatră românească din ținutul Brașovului, a identificat, ajutat, evident, de activitatea din ultimul secol a școlii române de slavistică, la momentul redactării lucrării sale, sute de cuvinte sud-slave care au intrat în uzul fonetic și ortografic al limbii române. În acest context nu ne propunem decât să evidențiem importanța cuvintelor cărturărești care au pătruns în limba română în epoca slavonismului cultural. „Aspectul fonetic al acestor cuvinte prezintă o importanță capitală pentru datarea aproximativă a pătrunderii lor în limba română. Lucrările existente ale cercetătorilor români și străini, în primul rând acelea ale acad. Al. Rosetti și E. Petrovici permit să se conchidă că <<cele mai vechi elemente slave pătrunse în limba română au caracterele limbii bulgare>> (până în secolele XII-XIII)”¹⁵. Autorul își arată încă o dată fidelitatea față de Al. Rosetti pe care îl citează în încheierea cărții, când se precizează că limba română este „o limbă romanică care a suferit o puternică influență slavă meridională”¹⁶.

În atare condiții istorice nu trebuie să ne surprindă infuzia de călugări cărturari bulgari târnoveni, dar nu numai, în spațiul nord-dunărean, „alungați” din propriile mănăstiri la sfârșitul secolului al XIV-lea, în urma cuceririi otomane. Aceștia au poposit în Țările Române dunărene, mai ales în Moldova, unde vor pune bazele unor școli literare de factură bizantino-balcanică. Să nu creadă cineva că aceștia erau chiar atât de puțini, dovadă impactul major cultural, începând cu sfârșitul secolului amintit. Numeroasele manuscrise de cult care s-au păstrat până în zilele noastre, răspândite în diverse colecții muzeale sau biblioteci, din țară sau străinătate,

de la Sfântul Munte continuă și în timpul ocupației turcești. Călătorul francez Paul Lukas și preotul rus Porfiri Uspenski ne informează că mănăstirile de la Zograf, Hilandar, Grigoriat și Kotlomuș sunt aproape în întregime bulgărești în privința spiritului și a componenței membrilor lor. Prin chiliile mănăstirești de la Athos trec învățați și conducători spirituali care au lăsat o urmă neștersă în memoria istorică a poporului bulgar, precum Ivan Cucuzel, Teodosie de Târnovo, Grigorie Țamblac ș.a. În pofida condițiilor grele din timpul tiraniei turcești și fanariote, în aceste chilii s-au păstrat moaștele sfinte ale demnității naționale bulgare – s-au păstrat acte, documente, obiecte de artă decorativă aplicată și manuscrise vechi, cu miniaturi minunate, în fața cărora lordul Curzon „credea că visează...” (A. Bojkov, *Școala de pictură de la Triavna*, traducere de Anca Irina Dragomir, București, 1973, p. 72-73).

¹³ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 195.

¹⁴ Lucrarea lui Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, reprezintă de fapt disertația de candidat a autorului în științe filologice, susținută în limba rusă la Universitatea de stat „Lomonosov” din Moscova, în aprilie 1957.

¹⁵ *Ibidem*, p. 9.

¹⁶ *Ibidem*, p. 274.

sunt dovezi elocvente ale muncii inițiate de acești copiiști „benedictini“. Deși în Țara Românească avem mărturii clare ale organizării vieții monahale după modelul athonit de către sfântul Nicodim de la Tismana și ucenicii săi, în Moldova situația este neclară în această privință. Unii dintre cercetători opinează că ucenicii sârbi ai lui Nicodim ar fi organizat, conform tradiției de la Muntele Athos, spiritualitatea mănăstirească moldavă în a doua parte a secolului al XIV-lea, începând cu marea Lavră a Neamțului, considerat cel mai important centru monastic din Moldova¹⁷. Istoricul V. Mărculeț, recunoscut pentru acuratețea științifică, afirmă că o asemenea teorie este dificil de probat¹⁸. Profesorul teolog M. Păcurariu este, de asemenea, foarte rezervat, concluzionând că doar câțiva ucenici ai cuviosului Nicodim, care l-au ajutat pe acesta la ctitorirea centrelor monahale de lavră din Țara Românească, nu ar fi putut ridica într-un timp relativ scurt multe mănăstiri în Moldova¹⁹. În concluzie, Păcurariu admite că anumite mănăstiri moldave, contemporane cu Nicodim, puteau fi influențate la nivelul organizării religioase de principiile teologice ale sfântului din Oltenia²⁰.

După tradiția istorică, marea Lavră Neamț a fost întemeiată de călugării Sophronios, Pimen și Silvanos, veniți împreună cu alți frați călugări și ucenici din sudul Dunării. Deoarece știm că mănăstirea Neamț a fost ridicată în timpul domniei lui Petru I Mușat²¹, adică anterior cuceririi Târnovei și Vidinului de către turci, nu excludem ca frații călugări întemeietori să fi fost ucenici ai lui Nicodim sau chiar români veniți de la Muntele Athos²². Aceștia erau, probabil, puțini la număr, neavând capacități intelectuale înalte și resurse literare valoroase. Așadar, putem admite, în baza tradiției istorice, că organizarea vieții monahale din Moldova să fi fost influențată parțial de călugări formați în centrele ortodoxe din sudul Dunării, excludem Târnovo, deoarece capitala Țaratului bulgar nu fusese încă cucerită de turci. Lucrurile vor lua o întorsătură radicală după căderera orașului Târnovo, când foarte mulți călugări bulgari târnoveni au emigrat în Țara Românească și, cu precădere, în Moldova, unde organizarea mănăstirească avea nevoie de o sevă nouă.

Biserica bulgară și, în special mănăstirile de pe Țareveț și Trapezița, au servit tradiția ideologică a Țaratului vlaho-bulgar al Asăneștilor, iar ulterior a celui de-al Doilea Țarat bulgar. Apogeul doctrinei politice a Țaratului bulgar, din secolul al XIV-lea, a fost atins în timpul țarului bulgar Ioan Alexandru, care s-a intitulat împărat și autocrat al tuturor bulgarilor și grecilor. Țarul bulgar își folosește fără reținere acest titlu, el putând fi întâlnit pe monedele bătute de el, în conținutul documentelor pe care le emitea, în scrierile istoriografice bulgărești, precum și în însemnările de danie din cuprinsul unor manuscrise. Titulatura sa imperială s-a păstrat și în două minunate manuscrise, copiate la Târnovo la porunca sa. Un prim manuscris, redactat în medio-bulgară, în anii 1344-1345, copiază modelul bizantin al *Cronicii Universale* a lui

¹⁷ Ierom. Ambrozie Ghinescu, *Sfântul Pahomie – „liniștitorul din Sihăstria Pocrovului“*. *Mărturii și evocări*, Schitul Pocrov, 2017, p. 11 (ediție on-line).

¹⁸ V. Mărculeț, *op. cit.*, p. 160.

¹⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 291-292.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ DRH, A. Moldova (1384-1448), I, București, 1975, nr. 21 (vă leat 6915), 7 ianuarie 1407, p. 29-30.

²² M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 300; V. Mărculeț, *op. cit.*, p. 160.

Constantin Manases. Acest manuscris se păstrează acum în Biblioteca Vaticanului/ Arhivele secrete. O frumoasă miniatură îl descoperă pe țarul bulgar în picioare, în veșminte imperiale, purtând diademă și sceptru, cu încălțări roșii și nimb auriu în jurul capului. La dreapta țarului, în picioare, stă Mântuitorul, iar la stânga suveranului bulgar se află Constantin Manases. Din cer coboară un înger care aduce cu el o coroană, pe care o pune pe capul țarului peste diadema imperială²³. Tot în același manuscris mai găsim o altă miniatură, unde țarul bulgar este înfățișat în picioare lângă regele biblic David. Un alt manuscris, un *Tetraevangheliar*, caligrafiat și miniat în anii 1355-1356, o adevărată capodoperă a genului, este păstrat în prezent în colecțiile British Library. Copiat după un izvod bizantin, este ferecat în coperte de argint și aur, împodobit inițial cu pietre prețioase, conține 367 de miniaturi, pictate absolut minunat de meșteri ai Școlii de miniatură din Tărnovo. Colofonul cărții de cult precizează realizarea operei de către diacul Simeon, la porunca țarului Ioan Alexandru. Suveranul bulgar este reprezentat alături de familia sa, după modelul imperial bizantin, cu toate însemnele și atributele puterii²⁴. Exemplele de mai sus au darul de a simboliza originea divină a țarului și a familiei sale, aflate sub protecția lui Hristos. Titulatura imperială și detaliile despre originea divină a țarului sugerează pretenția lui Ioan Alexandru la moștenirea tradiției imperiale bizantine. Dumnezeu a părăsit Constantinopolul și pe basileu, și și-a ales o nouă capitală și un nou suveran. Mitul Romei eterne era mai real ca oricând, acest principiu legitimând o nouă ideologie imperială, generată de cu totul alți factori decât în timpul lui Simeon Veliki sau în epoca Asăneștilor. Cum bine remarcă Ecaterina Dimitrova, *Tetraevanghelul* copiat de diacul Simeon este o comoară remarcabilă a Renașterii culturale și spirituale a Bulgariei din a doua parte a secolului al XIV-lea, și o capodoperă a artei manuscrise bizantine, marcând finalul cultural înfloritor cu puțin înainte de prăbușirea Bulgariei sub invazia turcilor otomani. Circulația *Tetraevanghelului* descoperă o adevărată odisee. După căderea Țaratului de Tărnovo meșterii miniaturişti din cadrul Școlii de miniatură din Tărnovo au poposit în Moldova, aducând cu ei și multe opere de seamă, printre care și celebrul *Tetraevanghel* al lui Ioan Alexandru. La fila nr. 5^r există o însemnare de redacție medio-bulgară, caligrafiată cu chinovar, care deslușește modalitatea de cumpărare a cărții de către un domnitor moldav pe nume Alexandru. „† Fiul lui Stefan Voevod. † Ioan Alexandru întru Hristos Dumnezeu credinciosul voevod și domn a toată Țara Moldovei a răscumpărat acest tetraevanghel ce a fost în zălog. Dumnezeu să-l ierte și să-i dăruiască viața vecinică. Și aici viață îndelungată²⁵. Fără date, dar cu un conținut istoric care reflectă o expresie a autorității domnești, însemnarea lasă posterității identificarea misteriosului Alexandru. Primul nume propus a fost Alexandru cel Bun, însă acesta nu era fiul lui Ștefan, așa cum menționează însemnarea marginală, ci al voievodului Roman. Următorul este dom-

²³ *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 409.

²⁴ G. Lazăr, *Școala artistică metropolitană din Tărnovo și influența ei în dezvoltarea artelor în Balcani*, în „Muzeul Național”, XXV, București, 2013, p. 9, n. 5, cu indicarea bibliografiei (la care adăugăm și cartea Evgheniei Lvova, *Arta bulgară*, citată anterior, p. 37); *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 320.

²⁵ Ecaterina Dimitrova, *The Gospels of Tsar Ivan Alexander*, The British Library, London, 1994, p. 21.

nitorul Alexandru Lăpușneanu, dar nici acesta nu a avut drept tată un anume Ștefan Voievod. Pentru varianta aceasta optează inițial N. Iorga, care ulterior se răzgândește în favoarea lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Ipoteza cu privire la Lăpușneanu îl cucerește pe Emil Turdeanu, care susține că „numai lui Lăpușneanu i se putea da titlul din inscripție“: „domn și stăpânitor a toată țara Moldovei“²⁶. Ultimele cercetări îl scot în evidență pe Alexandru, fiul lui Ștefan și al Evdochiei de Kiev. Acesta se pare că fusese asociat²⁷ la domnie către sfârșitul secolului al XV-lea, însă nu este menționat în documentele de cancelarie ale vremii cu acest statut. În virtutea principiului eredității, Alexandru rezida la Bacău, unde extinde curțile domnești și ridică un lăcaș de cult închinat „Adormirii Maicii Domnului”, târnosit la 1 ianuarie 1491. Pisania bisericii îl amintește cu titlul de voievod, alături de gloriosul său părinte. Biserica „Precistei“ este înzestrată cu un *Tetraevanghel* miniat, copiat de monahul Theodor Mărășescul, unul dintre marii miniaturisti ai epocii ștefaniene, și cu un minunat panaghiar, ambele obiecte de cult având inscripții de danie, care îi confirmă lui Alexandru prerogativele de domn asociat²⁸. În acest stadiu al cercetării ne este greu să confirmăm una din ipoteze, dar nici nu o putem infirma. Dacă ar fi să ne raportăm strict la conținutul real al titulaturii domnești, atunci putem opta fără rețineră pentru Alexandru cel Bun, voievod și domn autocrat al întregii Țări a Moldovei. Cât despre încurcătura diacului, care îl denumește incorect pe tatăl voievodului, Ștefan în loc de Roman, se poate explica prin lacunele istorice ale acestuia. Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, nu a fost niciodată încoronat ca domn al Moldovei, el murind prematur în iulie 1496 și nu figurează în actele de cancelarie sub titulatura de domn asociat. Totuși, tradiția domnească îi permite întâiului născut și moștenitor al tronului să se intituleze astfel, iar pisania bisericii din Bacău, precum și daniile amintite, *Tetraevanghelul* și panaghiarul sunt exemple elocvente, care reflectă o tradiție, bazată pe dreptul de moștenire, și nu pe un titlu real. În fine, Alexandru Lăpușneanu a fost fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea, nepot al lui Ștefan cel Mare, nu fiul acestuia. În cele două domnii ale sale a făcut dovada vasalității față de Polonia, fiind controlat

²⁶ E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din „Cercetări literare“, V, București, 1943, p. 161.

²⁷ *Istoria Românilor*, IV, p. 175, p. 750.

²⁸ *Tetraevanghelul* lui Alexandru dăruit bisericii din Bacău se găsește în prezent la Muzeul Rumjancev din Moscova (vezi E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 155-160, autorul afirmând că nu deține informații despre o prezentare detaliată a acestuia, amintind doar catalogul expoziției de artă veche rusească organizată la Moscova în 1913, specificând că lucrarea nu i-a fost accesibilă, însă amintește o scurtă bibliografie care poate fi consultată la n. 4, p. 159). *Panaghiarul* face parte din patrimoniul Muzeului Național de Artă a României, nr. de inv. 14.162/M 1.525. În prezent este expus în cadrul expoziției „Ștefan cel Mare. Din Istorie în veșnicie“, deschisă la MNIR în perioada aprilie-iulie 2018. Inscripția slavonă este următoarea: „Io Alexandru Voevod, fiul lui Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, a făcut acest panaghiar ca să fie la biserica sa din Bacău” (vezi N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii române. I. Despre mănăstirea Neanțului. II Bălinești*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice“, seria a II-a, nr. 34, București, 1912, p. 461; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 891; Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV-XIX)*, București, 1968, p. 196-197; *Ștefan cel Mare. Din Istorie în veșnicie* (catalog de expoziție), București, 2018, p. 64-65.

și de Înalta Poartă, iar presupusa sa titulatură autocrată nu este în acord cu realitatea politică a Moldovei din a doua parte a secolului al XVI-lea.

Revenind la odiseea *Tetraevanghelului* din Târnovo, Olimpia Mitric amintește *Tetraevanghelul* țarului Ioan Alexandru, din anul 1355-1366, în contextul răscumpărării de către Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Ulterior, acesta este semnalat în Țara Românească la curtea lui Alexandru al II-lea Mircea, unde, după acest model, s-a realizat *Tetraevanghelul Sucevița 23*. *Tetraevanghelul* lui Alexandru al II-lea Mircea (Sucevița 23) caligrafiat și miniat la comanda voievodului Țării Românești, Alexandru al II-lea Mircea, a fost ferecat în Moldova, în anul 1605, de către Ieremia Movilă, deoarece ferecătura originală nu s-a mai păstrat, ulterior intrând în colecția de manuscrise de la Sucevița. După *Tetraevanghelul* lui Alexandru al II-lea Mircea a fost realizat *Tetraevanghelul* lui Ieremia Movila (Sucevița 24)²⁹. La o dată necunoscută, însă în secolul al XVII-lea, *Tetraevanghelul* țarului bulgar ajunge la mănăstirea „Sf. Pavel” de la Muntele Athos, unde a fost descoperit și primit în dar de colecționarul englez Robert Curzon din partea egumenului lăcașului de cult³⁰.

Slavona, adoptată de biserică și de cancelaria domnească, sub influența statalității bulgare și cu concursul slavilor din nordul Dunării, ne-a mijlocit schimburile culturale cu mănăstirile ortodoxe din Balcani și de la Muntele Athos. Așadar, ajuns în țara Moldovei, *Tetraevanghelul* țarului bulgar, dar și alte asemenea manuscrise, au influențat cultura veche românească, majoritatea cărților de cult copiate în Moldova fiind de redacție medio-bulgară, ceea ce demonstrează o influență certă a Școlii de la Târnovo. Manuscrisele de factură bulgărească aveau o serie de caracteristici care le individualizau față de alte manuscrise copiate în alte redacții slavone. Este vorba despre reprezentările evangheliștilor, pictate pe întreaga filă, frontispiciul bogat decorat, în formă de vrej fitomorf, ortografia medio-bulgară specifică reformei literare, inițiată de patriarhul Eutimie și, poate cel mai important element definitoriu, Predoslovia arhiepiscopului Bulgariei, Theofilact al Ohridei³¹. În marile centre culturale mănăstirești ale Moldovei – Neamț, Putna, Bistrița, Sucevița, Dragomirna –, au fost copiate manuscrise de redacție medio-bulgară, având în conținutul lor Predosloviile arhiepiscopului Theofilact al Ohridei. Un exemplu elocvent este *Tetraevanghelul* cuviosului Spiridon, copiat la Putna în 1502, la porunca lui Ștefan cel Mare. Face parte din colecția de manuscrise medievale a MNIR, fiind digitizat și tipărit în ediție anastatică,

²⁹ Olimpia Mitric, recenzie, p. 239-240, pentru lucrarea Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Catedra UNESCO Studii sud-est europene, Editura Civitas, 2004 (vezi http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC11/recenzii.pdf).

³⁰ Egumenul Mănăstirii „Sf. Pavel” de la Muntele Athos i-a prezentat lui Robert Curzon în 1837 *Tetraevanghelul* țarului Ioan Alexandru. Robert Curzon (1810-1873), al 14-lea baron Zouche de Harringworth, călător și colecționar de manuscrise, a relatat că manuscrisul i-a fost dăruit, rămânând profund impresionat când a descoperit miniaturile manuscrisului, fără egal în tot Levantul. După moartea sa, survenită în 1873, urmașii săi au donat impresionanta colecție de manuscrise și cărți tipărite către British Museum, apoi a fost transferată în colecțiile British Library, având nr. de inv. MS 39.627 (vezi *supra*, n. 11 (A. Bojkov)).

³¹ I.R. Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească: Tetraevanghelul popii Nicodim (1404-1405)*, în „Romanoslavica“, XIII, 1966, p. 205.

cu o amplă parte introductivă științifică bilingvă, română și engleză³². La un an de la copierea *Tetraevanghelului* din 1502, donat de Ștefan cel Mare bisericii cu hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” a curții domnești de la Piatra-Neamț, ieromonahul Spiridon este întâlnit în Bulgaria, la mănăstirea Rila, unde copiază mai multe cărți de cult, la comanda egumenului Teoctist, demonstrând relațiile apropiate dintre centrele mănăstirești moldave și cele bulgărești³³. O altă influență bulgărească este semnalată de prezența în Moldova a manuscrisului *Mărgăritare*, atribuit sfântului Ioan Gură de Aur, tradus din greacă în medio-bulgară, de monahul Dionisie în anul 1360, de la mănăstirea Kilifarevo, aflată sub influența Școlii de miniatură de la Târnovo. Manuscrisul lui Dionisie se găsea la mănăstirea Neamț, unde a constituit izvod pentru mai multe manuscrise copiate de călugării celei mai mari Lavre a Moldovei, răspândiți ulterior și la Putna³⁴. Un alt *Tetraevanghel* deținut de MNIR, de redacție medio-bulgară, este cel cumpărat, ferecat și donat de marele vornic Crâstea Ghenovici mănăstirii Florești, ctitoria sa³⁵. Amintitul *Tetraevanghel* ne relevă importanța manuscriselor de redacție medio-bulgară și pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, acesta fiind copiat la mănăstirea Bistrița, aflată în aria de influență a Neamțului.

Exemplele pot continua, însă ne limităm doar la acestea. Celor interesați le recomandăm cartea lui E. Turdeanu, deja citată, referitoare la manuscrisele slave din epoca ștefaniană. În încheiere, trebuie reținut faptul că în baza caracteristicii caligrafiei, miniaturii, conținutului canonic și a redacției medio-bulgare, se poate determina o influență certă a Școlii teologice de caligrafie și miniatură din Târnovo în Moldova medievală, de la sfârșitul secolului al XIV-lea până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Rămâne ca în viitor cercetarea de specialitate să reunească într-un singur volum un număr apreciabil de manuscrise slavone, de redacție medio-bulgară, din diferite epoci, pentru a se putea stabili cu precizie filiația dintre manuscrisele bulgărești și cele copiate în Moldova în secolele amintite. Cert este că școala literară teologică moldavă remarcată în timpul lui Gavril Uric și, mai ales, în epoca lui Ștefan cel Mare, este de origini bulgărești, predominând influența Școlii teologice de la Târnovo. Rădăcinile bulgărești ale centrelor mănăstirești din Moldova sunt afirmate de o serie de cercetători români. Influența redacției sârbo-croate, de tip nicodiniană, nu este întâlnită în Moldova. Mai mult, *Tetraevanghelul* copiat de sfântul Nicodim de la Tismana la mănăstirea Prislop în Țara Hațegului, în anii 1404-1405, nu a constituit un model pentru copierea acestui gen de carte de cult. Originea tuturor manuscriselor de cult este bizantină, însă ele au pătruns în nordul Dunării, în special

³² *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon. Caligrafiat și miniat la mănăstirea Putna în 1502, din porunca lui Ștefan cel Mare*, editor G. Lazăr, București, 2017, p. 9-23 (studiu istoric bilingv realizat de G. Lazăr, traducere în engleză de Alexandra Mărășoiu), p. 24-45 (studiu referitor la investigarea nedistructivă a materialelor care compun *Tetraevanghelul*, realizat de Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Migdonia Georgescu, traducere de Cristina Carșote).

³³ *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon...*, p. 11 și n. 10, unde este semnalată bibliografia în discuție.

³⁴ E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 219.

³⁵ Monica Lazăr, G. Lazăr, *Odiseea prețiosului Tetraevanghel slavon al Mănăstirii Florești de pe Valea Smilei*, în „Acta Terrae Fogarasiensis“, II, Făgăraș, 2013, p. 425-440.

în Moldova, prin filieră bulgărească, influențând stilul școlii literare a mării Lavre de la Neamț³⁶.

³⁶ *Tetraevanghelul sfântului Nicodim de la Tismana...*, p. 32-34; Liana Tugearu, *Tetraevanghelia lui Nicodim*, în „*Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*“, MNAR, București, 2001, p. 88; *Studii asupra Tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 231.

CERAMICA MEDIEVALĂ TRANSILVĂNEANĂ. CÂTEVA CONSIDERAȚII

CLAUDIA ELENA SIMA¹

TRANSYLVANIAN MEDIEVAL CERAMICS. FEW CONSIDERATIONS

ABSTRACT

Ceramics, the art of clay, „is that multimillenary craft which, by some ancient myths and popular beliefs, was stolen by humans from the divinity, using fire to give speech and soul to vessels”.

The name of ceramics has its origin in the Greek word „keramos” which contains the notion of ripening and also the plasticity character of the clay. By ceramics „it’s understood a complex of materials which are based on some compounds of aluminum silicate, meaning of clay, in a condition more or less cleanse. The clays are also used mixed with other substances, giving birth to different ceramics categories”.

Until the wanted ceramics item is obtained a long process was covered, a process containing more steps: choosing the raw materials, cleaning, leavening, kneading, formation, drying, cooking using the oven, the way of settlement of the vessels in the oven, the burning and the way of removing the vessels from the oven.

At the beginning, the way of processing the clay was by hand and later by using potter’s wheel.

The ceramics specific to Făgăraș County was: „the ceramics with blue décor or polychrome, on a thin white-yellow layer of clay, being frequently common in Romanian traditional interiors”.

Keywords: ceramics, medieval, Transylvania, clay, guild.

Ceramica, arta lutului, „este acel meșteșug multimilenar pe care, după unele mituri străvechi și credințe populare, omul l-ar fi furat divinității, folosindu-se de foc pentru a da vaselor grai și suflet”².

Silueta, proporțiile și capacitatea vaselor sunt determinate, în primul rând, de funcțiunea lor. Unele dintre ele, cu forme mai deosebite, evocând figura omenească sau anumite animale, au servit la origine ca obiecte de cult.

Denumirea de ceramică își are originea în cuvântul grecesc „keramos”, care cuprinde noțiunea de coacere și totodată caracterul de plasticitate al argilei. Prin ceramică „se înțelege un complex de materiale care au la bază compuși ai silicatului de aluminiu, adică ai argilei, în stare mai mult sau mai puțin curată. Argilele se

¹ Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș;
e-mail: simaclusia85@yahoo.com.

² Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București, Editura Meridiane, 1974, p. 5.

întrebuințează și amestecate cu alte substanțe, dând naștere la diverse categorii de ceramică³.

Ceramica a apărut cu 6.000-7.000 de ani în urmă, ocupând un loc important în viața de toate zilele a oamenilor, fiind folosită la prepararea, păstrarea, transportarea și consumarea alimentelor.

Ceramica lucrată pe teritoriul țării noastre cuprinde aceste două aspecte: cel utilitar și cel estetic; ea se menține neîntrerupt din preistorie până astăzi și constituie una dintre manifestările cele mai reprezentative ale artei noastre. Ea fie că rămâne la suprafață, fie că stă îngropată în pământ sau ascunsă în apă, se păstrează timp îndelungat și-și menține după mii de ani forma, desenul, culorile pe care le avea în momentul când a fost folosită. Ea aduce o importantă contribuție la reconstituirea modului de viață al oamenilor.

Ceramica din perioada prefeudală și feudală are o deosebită însemnătate, nu numai fiindcă reprezintă o latură artistică a civilizației noastre, dar și pentru că pune la îndemâna cercetătorilor un material interesant și din punct de vedere istoric. Ea evidențiază legăturile economice ce au existat între diversele părți ale lumii de atunci și modul de trai.

Evoluția ceramicii pe teritoriul țării noastre, între secolele al IV-lea și al XVIII-lea, poate fi considerată ca desfășurându-se conform următoarelor etape mai importante:

1. Ceramica secolelor IV-V, care vedește menținerea tipului ceramicii La-Tène (dacică), poate cu unele adaosuri germanice. Pe de altă parte, tipurile de olărie romană rămân probabil și ele în vechile centre de fabricație.

2. Ceramica secolelor VI-IX, caracterizată prin simplificarea ceramicilor tradiționale, prin dispariția unui număr de forme, cu excepția borcanului, care se va menține de-a lungul întregului Ev Mediu, decorat în valuri și striuri.

3. Ceramica secolelor IX-XI, caracterizată prin forma de borcan, cu buza îngroșată, fără toartă, uneori cu ștampile pe fund și către sfârșitul aceste epoci prin ornamente făcute cu roțița.

4. Ceramica secolelor XI-XIV, caracterizată prin pătrunderea influenței bizantine și balcanice în ceramica cultă și printr-o înflorire a ceramicii românești prefeudale, în care se înmulțesc formele și se îmbogățește materialul decorativ.

5. Ceramica secolelor XIV-XVII, în care înflorește ceramica monumentală.

6. Ceramica secolului al XVIII-lea prezintă o adevărată renaștere a ceramicii populare⁴.

Prelucrarea ceramicii era realizată de către olarii care trebuiau să țină cont de anumite etape. Când olarii își alegeau așezările țineau cont de prezența carierelor de lut și a humelor necesare pentru culori. Țineau cont ca în apropiere să existe păduri, al căror lemn să poată fi folosit pentru ardere; astfel, de regulă, se așezau în zonele deluroase și muntoase, și foarte puțin în câmpie.

³ Barbu Slătineanu, Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Arta populară în Republica Populară Română. Ceramica*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 39.

⁴ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 167-168.

Olarii de la sate se ocupau de agricultură și olărit pentru a putea supraviețui și erau așezați la marginea satelor. La orașe existau adevărate cartiere de olari. Aceste tipuri de așezări se întâlnesc în toate orașele românești, cât și în cele săsești. În orașele mari (Argeș, București) olarii erau organizați și grupați pe cartiere, unde aveau bisericile lor, în jurul cărora se adunau.

În Transilvania au apărut breslele săsești, „care erau organizații foarte rigide de meșteri și calfe”⁵. Acestea datează probabil din secolul al XIV-lea. După modelul breslelor săsești au apărut și breslele ungurești, pe la începutul secolului al XVI-lea. Dacă breslele săsești nu acceptau români în rândurile lor, cele ungurești acceptau. Românilor le era interzis să se organizeze în bresle, însă singura breaslă românească orășenească cunoscută este cea din Hațeg, care deși avea o organizație recunoscută nu avea dreptul să folosească smalțul. Românii neorganizați în bresle își puteau vinde marfa doar păturii nevoiașe.

În Muntenia și Moldova olarii nu erau organizați în bresle, ci în organizații conduse de un staroste, căruia meșterii îi dădeau ascultare. Pentru desfacerea produselor, meșterii de la oraș își desfac marfa pe loc, iar cei de la sate, țărani, sunt obligați să umble ca să-și vândă marfa.

Până să se ajungă la obținerea obiectului ceramic dorit se parcurgea un proces îndelungat, ce cuprindea mai multe etape: alegerea materiei prime, curățarea, dospirea, frământarea, formarea, uscarea, coacerea, folosirea cuptorului, modul de așezare a vaselor în cuptor, arderea și modul de scoatere a vaselor din cuptor.

Materia primă principală folosită la realizarea obiectelor ceramice era lutul curat, care era greu de găsit. În afară de lut, olăria mai are nevoie de nisip cuarțos, care era folosit pentru smalț, hume colorate folosite pentru ornarea vaselor, huma albă necesară pentru angobă. Calitatea lutului contează cel mai mult, deoarece dacă acesta nu este destul de gras sau este prea gras, pasta se rupe. De cele mai multe ori olarii amestecau luturi de calitate diferită, dacă nu își permiteau doar lut curat, pentru realizarea vaselor. De exemplu, dacă lutul era prea gras ei îl amestecau cu nisip mărunț pentru a se degresa.

Lutul poate fi curățat în două moduri: pe cale uscată sau pe cale umedă. Prin metoda uscării lutul se pune la uscat, apoi este zdrobit și sfărâmat cu maiul, după care este curățat cu mâna de corpuri străine (pietre, scoici, paie), apoi se trece prin ciur. Când curățirea se face în stare umedă, ea urmează după dospire și frământare, când pământul transformat în pastă este tăiat felii.

Pentru dospire lutul era așezat în lăzi (troacă, trocan), în albi sau chiar pe pământul bine curățat, fiind ferit de soare și de vânt. Pentru grăbirea dospirii meșterii olari udau pământul, de aceea durata acesteia putea fi scurtă sau lungă.

Frământarea cea mai des întâlnită este cea făcută cu picioarele, prin călcare: lutul este pus jos, apoi, adunat într-o moviliță, este călcat de jur împrejur până se întinde și ia forma unei roți; aceasta este strânsă apoi grămadă și călcată din nou. Această operație se făcea de mai multe ori, după care lutul trebuia curățat cu grijă. Alteori, lutul era bătut cu maiul, fie în lada unde a fost pus la dospit, fie întins pe jos pe o cârpă, pe scânduri sau pe o piele de vită. Ultimul frământat este cel care se face înainte de modelarea cu mâna sau pe roată.

⁵ B. Slătineanu, P.H. Stahl, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 28.

Modelarea cu mâna într-o bucată de lut se realizează astfel: „se practică o gaură, iar marginile se modelează apoi cu mâna; presarea pe o suprafață plată determină fundul vasului. O piatră în interior sau altele tot mai mari, puse succesiv, ușurează operația și-i dau o anumită perfecțiune. Acest procedeu este însă cel mai puțin întâlnit la olarii primitivi, dar este întâlnit adesea la cei care lucrează la roată”⁶.

Procedee

Forma vaselor se face pe roată, care este alcătuită din două discuri legate între ele printr-un ax. Axul, la rândul lui, este prins în două locuri de o masă sau de o lădiță; atunci când olarul imprimă cu piciorul o mișcare de rotație discului de jos (întotdeauna mai mare și mai greu decât cel de sus), axul se învârtăște antrenând în mersul lui discul superior⁷.

Fazele de lucru la roată se împart în:

- trântirea printr-o mișcare bruscă a bulgărilor de lut pe centrul discului superior;
- centrarea bulgărelui de lut pe discul roții, care se face cu cele patru degete de la mână, excluzând degetul mare;
- mișcarea executată de degetele mari ale mâinilor, care sparg scoarța exterioară a lutului și ajutată de celelalte degete care împing din exterior modelează un inel din care se vor trage pereții vasului;
- curățarea vasului are ca scop netezirea părții dinspre interior a fundului, mâna dreaptă netezește, iar mâna stângă alungește de-a lungul peretelui exterior;

Fază de lucru

Masă de olar – începutul sec. XX

⁶ Apud Arina Hușleag, *Tehnologia producerii ceramicii preistorice și tradiționale*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, V, Editura Altip, 2016, p. 630.

⁷ B. Slătineanu, P.H. Stahl, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 40-41.

- se ridică pereții prin tragerea în sus, executată cu ambele mâini, formând deocamdată un cilindru de formă nedefinită;

- forma de cilindru neregulat care se află pe roată se modelează cu ajutorul unor cuțite de lemn sau metal, plimbându-se pe partea exterioară a vasului⁸.

Uscarea are mai multe faze. Prima fază se realizează în atelierul olarului după ce vasul a fost luat de pe „tăier” și trecut pe o policioară. Umezeala și temperatura din atelier asigură o uscare lentă din profunzime către suprafață. A doua fază are loc după câteva ore, când vasele sunt așezate pe alte policioare, la adăpost de vânt și de soare, astfel ca evaporarea apei din pasta vaselor să se continue tot într-un ritm lent. A treia uscare se petrece în cuptor, în faza premergătoare coacerii propriu-zise.

Odată modelate și uscate, vasele sunt ornate și apoi arse în cuptor. Dacă acestea nu se smălțuiesc, sunt arse o singură dată; când se smălțuiesc, smalțul se întinde pe suprafața lor după prima ardere, iar apoi sunt arse a doua oară. Vasele realizate sunt arse în cuptoare, principala condiție fiind aceea ca să se obțină o repartiție uniformă a căldurii, care să cuprindă în mod egal toate vasele.

Din trecut până în zilele noastre au existat mai multe tipuri de cuptoare: sub nivelul pământului, care aveau o secțiune orizontală rotundă; cuptorul folosit la ceramica neagră; cel mai răspândit cuptor are interiorul de forma unui cilindru așezat vertical, puțin mai larg la bază; cele mai noi cuptoare au ca material de construcție cărămida, au formă paralelipipedică, cu secțiune orizontală dreptunghiulară.

Așezarea vaselor în cuptor este o operațiune delicată, deoarece înainte de ardere ele sunt foarte fragile. Vasele mai grele sunt puse la fund, iar cele mai ușoare deasupra lor. La vasele smălțuite, pentru a nu se lipi unele de altele sunt puse obiecte intermediare.

Arderea sau coacerea are diverse stadii: în primă fază, până la 120°-150°, se elimină apa existentă în masa de lut; la 400° se elimină apa chimică; între 750°-850° se face arderea smalțurilor, iar la 900° se coace oala. Dacă temperatura este mai mare, 1000°, se produc deformări. Obținerea temperaturii dorite este realizată prin cantitatea de lemn introdusă în cuptor și prin calitatea lor.

După terminarea arderii, se lasă cuptorul să se răcească, dar gura cuptorului se închide pentru ca răcirea să fie lentă. Odată cu descărcarea cuptorului, olarul face și trierea obiectelor, alegând pe cele bune și despărțindu-le de cele insuficient de arse sau stricate (sparte, deformate sau cu culoarea, sau smalțul arse prea tare)⁹.

Ceramica în Transilvania

În Transilvania, investigațiile asupra ceramicii medievale sunt reduse. Barbu Slătineanu susținea: „Se știe foarte puțin despre olăria medievală din Transilvania, căci Ardealul nu a avut palate domnești și nu s-au făcut îndeajuns săpături care să scoată la iveală ce s-ar fi găsit”¹⁰.

Ceramica transilvăneană reprezintă un amalgam al tradițiilor autohtone cu influențe recunoscute din „peninsula Balcanică și zona Italiei (sud), Europa Centrală

⁸ Herbert Hoffmann, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în „Muzeul Național Brukenthal. Studii și comunicări”, nr. 3, Sibiu, 1956, p. 14.

⁹ Apud B. Slătineanu, P.H. Stahl, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 42-51.

¹⁰ Zoltán Cserey, *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, I, Catalog de expoziție, Sf. Gheorghe, 1997-1998, p. 16.

și de Vest (vest), Asia de sud și Orientul Apropiat, care pe parcursul mai multor secole au produs o ceramică variată până în zilele noastre”¹¹.

Maghiarii apar în Transilvania în secolul al XI-lea, iar sașii au fost colonizați de la mijlocul secolului al XII-lea. Olarii sași sunt pomeniți prima dată în noul regulament al breslelor săsești din 1376 (în cadrul breslelor din Sibiu, Sebeș-Alba, Orăștie și Sighișoara).

Apariția primelor bresle ale olarilor este legată de evoluția orașelor din secolele XIV-XV, când s-a dezvoltat o organizare superioară a meșterilor sub forma breslei. Breasla „era o asociație meșteșugărească formată din meșteri care lucrau în aceeași branșă sau într-o branșă înrudită, având interese economice asemănătoare și se bucurau de un statut juridic identic”¹².

Breslele aveau ca scop primordial „apărarea producătorilor și a producției, sub toate formele, eliminarea concurenței dintre meșteri și controlarea calfelor”¹³. Din anul 1367 avem un document de reînnoire a statutelor breslelor, care atestă că olarii din Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie erau organizați într-o breaslă aparte – „luti figulorum farternitas”¹⁴. Pe lângă centrele amintite mai sus, trebuie menționate și Brașovul, a cărei breaslă datează din 1553¹⁵, Bistrița, acest centru producând ceramică încă din secolul al XV-lea, primind comenzi de la domnii români din Moldova și Țara Românească pentru producerea de cahle, cărămizi și țiglă, și Cluj, olarii de aici fiind organizați în breaslă „încă din anul 1512”¹⁶. În timp au mai fost menționați meșteri olari și în alte zone și orașe ale Transilvaniei: Dej, Sighișoara, Biertan, Hălchiu, Rodbav, Csnădie, Mediaș etc.¹⁷.

Regulamentele breslelor din anii 1376, 1539 și 1776 prevăd că atât procurarea materiilor prime, cât și producția și desfacerea mărfurilor, „sunt libere”¹⁸, deci nu sunt îngădite prin anumite articole. În regulamentul din 1539 se menționează un articol important care se referă la obligativitatea breslei ca orice meșter care are o situație financiară bună și nu este înscris într-o breaslă să i se interzică practicarea meșteșugului. În regulamentele din 1670 și 1776 se prevedea ca breslele olarilor din Transilvania să fie recunoscute de către Universitatea Națiunii Săsești¹⁹.

Pentru a intra în cadrul unei bresle, tânărul trebuia să lucreze 3-4 ani ca ucenic, fără plată, după care devenea calfă și primea un salariu de 16 dinari pe săptămână.

¹¹ Karla Roșca, Horst Klusch, *Ceramica din Transilvania*, Sibiu, 2010, p. 8.

¹² *Dicționar Explicativ al Limbii Române*, București, 1998, p. 111.

¹³ Apud Gheorghe Faraon, *Conservarea colecției de ceramică populară a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, V, Editura Altip, 2016, p. 731.

¹⁴ Franz Zimmerman, C. Werner und G. Muller, *Urkunderbuch*, II Band. 1342-1390, Hermannstadt, 1897, p. 449-452.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile tradiționale din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 251.

¹⁶ Apud Gh. Faraon, *op. cit.*, p. 731.

¹⁷ *Ibidem*, p. 261.

¹⁸ Articol menționat în Regulamentele breslelor din anii 1376, 1539 și 1776.

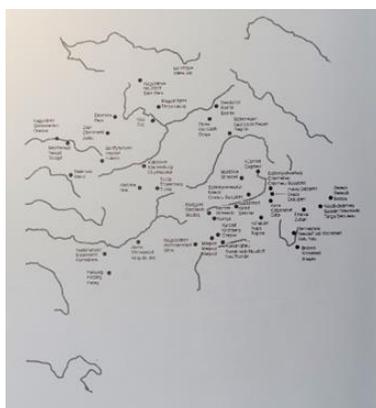
¹⁹ Karla Roșca, H. Klusch, *op. cit.*, p. 15.

Din punct de vedere al dezvoltării ceramicii, breslele au jucat un rol important. Ele dau un avânt meșteșugului prin calificarea riguroasă cerută calfelor, prin obligativitatea folosirii materialelor de calitate și prin perfecționarea tehnicii²⁰.

Conscripțiile amintesc că în anul 1680 în Porumbacu de Sus²¹ erau mai mulți olari care își desfășeau produsele prin toate satele și târgurile districtului Făgăraș. Meșteșugul nu-i scutea totuși de la îndeplinirea sarcinilor iobăgești, care constau în dijma din produse.

Centre importante de olari: din sudul Transilvania, Valea Sebeșului, Săsciori (olari români), Petrești (olari sași); spre Făgăraș, Cârțișoara (olari unguri românizați); spre est, Satul Nou (olari unguri) și Tohanu Nou (olari români).

În Transilvania s-a constatat existența unor centre ceramice care au fost numite ținându-se cont de caracterul etnic al olarilor: în Hațeg și Bihor întâlnim ceramica românească; în Rupea și împrejurimile acesteia întâlnim ceramica săsească; în zona Secuimii întâlnim ceramica maghiară.

Hartă a centrelor ceramice

Țara Făgărașului, cuprinsă între Olt și munții Făgăraș, este o zonă etnografică din țara noastră cu interesante și deosebit de valoroase creații artistice în toate domeniile culturii materiale și spirituale populare.

Meșteșugul olăritului are străvechi tradiții în Țara Făgărașului și îl găsim răspândit sub formă de ocupație în aproape toate satele pentru satisfacerea nevoilor gospodărești locale. Specializarea în olărit se produce abia în secolul al XVIII-lea, când apar centre de olari în satele Noul Român, Cârța și Cârțișoara; despre acest centru din urmă găsim următoarea informație: „olarii sași, austrieci și secui din Cârțișoara au produs în exclusivitate ceramică de uz pentru populația românească din împrejurimi, preluând și formele tradiționale ale acesteia”²². În orașul Făgăraș specializarea are loc mai devreme, aici olarii sunt organizați într-o breaslă în 1614,

²⁰ H. Hoffmann, *op. cit.*, p. 5.

²¹ Lelia Rădulescu, *Centre de olari în Țara Făgărașului*, în „Cvmidava”, III, Muzeul Județean Brașov, 1969, p. 530.

²² Karla Roșca, H. Klusch, *op. cit.*, p. 9.

cu statut propriu, breasla având un caracter mixt, fiind constituită din 16 olari și doi zilieri, români și maghiari. Ceramica specifică Țării Făgărașului era „ceramica cu decor albastru sau policromă, pe angobă alb-gălbuie, fiind frecvent întâlnită în interioarele tradiționale românești”²³.

În urma săpăturilor arheologice efectuate între anii 1967-1971 la Cetatea Făgăraș, a concluziilor care au fost susținute de numeroasele informații furnizate de urbariile Țării Făgărașului, a conscripțiilor și inventarelor curții princiare de la Făgăraș, și a celor domeniiale de la Porumbacu de Jos și Comăna de Jos, s-au adus interpretări despre ceramica din Transilvania. Documentele care datează din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, au ajutat la formarea unei imagini asupra vieții social-economice, asupra economiei feudale specifică Evului Mediu.

Țara Oltului a fost un domeniu feudal împărțit în trei curți: curtea principală de la Făgăraș, curtea de la Porumbacu de Jos și curtea de la Comăna de Jos. Zona Făgărașului era cea care cuprindea târgul Făgăraș și târgul Beclean, zona Porumbacu de Jos cuprindea satele Porumbacu de Jos, Porumbacu de Sus, Arpașu de Sus, Ucea de Jos și Cârțișoara, iar zona Comăna cuprindea satele Comăna de Jos, Comăna de Sus, Cuciulata și Șercaia.

Producția de la Făgăraș și Beclean indică o ceramică de uz, de culoare roșie, obținută prin ardere oxidantă, nesmălțuită, dovedind prin tehnică și varietatea produselor o îndelungată tradiție meșteșugărească. Se folosește smalțul la interiorul vaselor de capacitate, iar ca decor se remarcă folosirea tehnicilor de ornamentare în pastă crudă, nearsă, de culoare verzuie sau galbenă.

Zona Porumbacu este zona care alimenta și curtea de la Făgăraș. Centrelor din zonă le este specifică aceeași ceramică de uz roșie, parțial smălțuită, similară ca tipologie cu cea de la Făgăraș.

Zona Comăna satisfacea nevoile curții în primul rând, dar și ale populației rurale²⁴.

În cadrul Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat” sunt 61 de piese specifice ceramicii medievale, descoperite prin săpăturile arheologice realizate la cetatea Făgăraș: oale smălțuite, oale nesmălțuite, ulcioare nesmălțuite, strachină tronconică, căni cu gură bilobată, farfurii etc. Dintre acestea prezintă în continuare doar câteva.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Farfurie smălțuită alb și verde, decor floral incizat; sec. XVII; descoperită la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; dimensiuni: I=6,5cm; D=23 cm; d=12 cm; incompletă, lipită (nr. inv. CM 15).

Fig. 2 – Oală smălțuită verde scurs în interior, cu butoni; sec. XVII; descoperită la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; Dimensiuni: I=21,5 cm; d=10,4 cm; buză lipsă (nr. inv. CM 1).

Fig. 3 – Cană smalț verde scurs în interior; sec. XVII; descoperită la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; dimensiuni: I=7,5 cm; D=7 cm; d=13 cm; lipsă fragment buză (nr. inv. CM 24).

²³ *Ibidem*, p. 103.

²⁴ Z. Cserey, *op. cit.*, p. 19-36.

Fig. 4 – Ulcior nesmălțuit; sec. XVII; descoperit la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; Dimensiuni: I=17,5 cm; D=5 cm; d=8 cm; gaură pe burta vasului (nr. inv. CM 8).

Fig. 5 – Canceu smalt maro și verde, linii punctate și incizate; sec. XVIII; descoperit la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; Dimensiuni: I=17,5 cm; d=7,4 cm; lipsă toartă și fragment buză (nr. inv. CM 36).

Fig. 6 – Oală nesmălțuită; sec. XVII; descoperită la săpăturile arheologice din Cetatea Făgăraș; Dimensiuni: I=12,5 cm; D=10 cm; d=5,5 cm; restaurată; lipsă mânășă (nr. inv. CM 11).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

CĂI DE DIFUZARE A CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI

VIORICA BICA¹

MOYENS DE DIFFUSION DE L'ANCIEN LIVRE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Le but de cette démarche scientifique est la réévaluation du patrimoine des livres anciens roumains à l'aide d'une bibliographie érudite. Le passé des anciens livres roumains garde inaltérée, la mémoire du temps, s'inscrivant dans les coordonnées de la culture et de la civilisation roumaines. Aux anciens livres roumains, on a consacré une recherche bibliographique, bibliologique minutieuse. Entre les années 1903 et 1944 Ioan Bianu, Nerva Hodoș et Dan Simonescu publient Bibliografia românească veche (BRV I-IV). Les quatre tomes renfermant 2015 ouvrages roumains imprimés, édités entre 1508-1830, constituent un corpus documentaire d'exception dans le cadre de la recherche scientifique. Au XVI-ème siècle Brasov était un important centre économique et culturel, à la fois. La fondation de l'imprimerie en 1545 par Johannes Honterus a créé les prémisses d'une activité typographique éditoriale soutenue. Entre 1560 et 1581, Coresi fait éditer à Brașov dix ouvrages roumains: Tetraevangelul, Catehismul ou Întrebarea creștinească, Apostolul, Tâlcul evangheliilor, Molitvelnicul, Liturghierul, Psaltirea, Psaltirea slavo-română, Pravila et Evanghelia cu învățătură. Les textes imprimés ont eu un rôle prépondérant visant la perpétuation du même climat culturel dans les trois provinces roumaines. A la suite des recherches entreprises en Transylvanie, Florian Dudaș relate que dans cette province ont été diffusées 354 exemplaires du Cazania de Varlaam. On y ajoute les exemplaires qui ont été diffusés dans la Valachie et la Moldavie, en résultant un tirage de 1.000, au minimum. L'étude basé sur la centralisation des enregistrements réalisés jusqu'en 1979 ont prouvé que jusqu'à cette date-là, on avait signalé 206 exemplaires du Îndreptarea legii (1652), 196 exemplaires du Nouveau Testament (Bălgrad), 1648 et 206 exemplaires du Chiriadromion (Bălgrad, 1699). Constantin Brâncoveanu fera des donations en Transylvanie. A Scheii Brașovului ont été offert Triodul (Buzău, 1700), Triod-Penticostal (Buzău), 1697, Mineele, parus à Buzău (1698), deux exemplaires du Apostol, București (1683) et Biblia, București (1688). Au monastère Sâmbăta de Sus, fondé par Constantin Brâncoveanu, parviendra la série complète des Minee, Buzău (1698), Evangheliarul (Snagov, 1697), Triodul et Octoih (Buzău, 1700). Les métropolitains érudits Dosoftei de la Moldavie offrent au Palais métropolitain de Alba Iulia un exemplaire de Viața și petrecerea sfinților (Iasi, 1683) et Antim Ivireanul faisait donation à Scheii Brasov un exemplaire de l'ouvrage Carte sau lumină, paru à Snagov en 1699 et un Molitvelnic, Râmnic, 1706. La donation de livres anciens vers la Transylvanie a contribué à l'affirmation et au développement de l'unité spirituelle, culturelle, linguistique des Roumains. Les donations princières ont été orientées vers les autres provinces roumaines. En 1682 à Scăieni (Prahova), Ștefan Cantacuzino fera la donation d'un exemplaire de la Biblia, qu'il avait édité à Bucaresti. En 1688 Constantin Brâncoveanu offrira lui aussi, un exemplaire de la Biblia, au monastère Hurezi. Une autre voie de diffusion du livre ancien est le colportage, qui s'élargit par suite de la présence des Roumains de la Transylvanie en Moldavie et Valachie, au développement de l'activité typographique et de la demande croissante des livres anciens. Les colporteurs occasionnels, popes, copistes, chantres, moines, typographes, paysans, se

¹ Bibliotecar, Biblioteca Municipală Octavian Paler – Făgăraș; e-mail: icabica@yahoo.fr.

rendaient dans les centres typographiques et en procuraient les livres nécessaires à leur communauté. Une activité soutenue l'ont eue les colporteurs spécialisés tels que Vasile Sturza Moldoveanul, copiste, qui a vendu en Transylvanie le livre ancien *Cazania, Iași, 1643*, un exemplaire de *Tâlcuirea liturghiei (Iași, 1697)* et un *Octoih (Târgoviște, 1712)*. Badea Cârțan de Cârțișoara Făgărașului, ayant le mérite d'avoir créé des ponts spirituels des deux versants des montagnes de Făgăraș et Bucegi. La donation et le colportage en tant que moyens de diffusion du livre de la deuxième moitié du XVII-ème siècle, témoignent de l'intérêt prépondérant que la société roumaine de ces temps-là a manifesté envers la lumière du livre. A travers les idées qu'elle transmet, par sa diffusion, par le message humaniste et son rôle culturel, formatif, la civilisation du livre met en évidence son apport essentiel à l'accomplissement de sa fonction: le culturalisme de la société.

Mots-clés: imprimerie, diffusion, donation, colportage, livres anciens.

Prin conținutul ei tematic și mesajul ei ideatic, cartea românească veche a contribuit la consolidarea uneia dintre marile *idei-forță* care a străbătut epocile medievale și premoderne din spațiul cultural-etnic și politic românesc: unitatea națională. De-a lungul veacurilor, în vremurile de grea cumpănă sau în momentele de relativă stabilitate, românii din Moldova, Țara Românească și Transilvania au avut mereu „conștiința originii lor romane și a unității lor etnice”², însoțită de convingerea unei viețuiri permanente, fără întreruperi, pe teritoriul Daciei de altădată. Pentru menținerea și argumentarea conștiinței originii lor comune, românii au fost favorizați și de situația geografică a țării, deoarece munții, podișurile, dealurile și apele României nu au fost niciodată elemente despărțitoare pentru munteni, moldoveni sau transilvăneni. „Numeroasele trecători și drumuri au fost bătătorite fără opreliște de țărani, negustori, cărturari”³. Unitatea de relief a țării noastre a constituit elementul primordial în păstrarea unei limbi atât de unitare, lipsită în mod practic de dialecte, cu diferențe neesențiale de la o regiune la alta. Limba română a contribuit „la propagarea unui climat cultural unitar, dar și la menținerea unei fizionomii morale foarte asemănătoare, aceeași în toate provinciile, chiar dacă nuanțe specifice au îmbogățit, datorită împrejurărilor istorice, unele trăsături spirituale ale nucleului originar al etnogenezei poporului român”⁴.

Studiul circulației cărții vechi reflectă „stadiul exprimat de regulă statistic, prin numărul operelor și al exemplarelor cunoscute”⁵. *Bibliografia românească veche* păstrează tipăriturile editate între anii 1508-1830. Primul care a încercat o privire asupra literaturii române vechi a fost Timotei Cipariu, în introducerea la *Analecte literare* (1858). Al. Lambrior a făcut o expunere critică a dezvoltării literaturii române în cursurile sale, la Liceul Național din Iași, între 1880-1882, rămase în manuscris.

² Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 5.

³ Idem, *Temeiurile istorice ale Unirii*, în „Tribuna”, X, nr. 2/20 ianuarie 1966, p. 1.

⁴ Athanasie Joja, *Profilul spiritual al poporului român*, în vol. „Logos și Etnos”, București, Editura Politică, 1967, p. 9.

⁵ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore, București*, Editura Sport-Turism, 1987, p. 15.

Aceste cursuri l-au orientat spre V.A. Urechia în cercetarea documentației vizând editarea studiului *Schițe de istoria literaturii române*. În anul 1888, A. Philippide publică *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, consemnând tipăriturile editate până în anul 1821. Nicolae Iorga a publicat în anul 1901 *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (București). Ea a fost urmată de *Istoria literaturii religioase până la 1688*, București, 1904. Sextil Pușcariu publică în anul 1921, la Sibiu, *Istoria literaturii române*, cuprinzând Epoca veche până la 1780. Un studiu aprofundat, rămas neterminat din cauza morții timpurii a autorului, este *Istoria literaturii române*, publicat de N. Cartoian la București, 1940-1944 (volumele I-III). Sinteze generale, rezumând cursuri universitare, completate cu pagini referitoare la cercetările ultimelor decenii, sunt: *Literatura română veche*, ediția a III-a, București, 1970, de Al. Piru, și *Istoria literaturii române*, București, 1969, de G. Ivașcu. *Bibliografia românească veche*, editată de către Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu între anii 1903 și 1944 (BRV I-IV), cuprinde în cele patru tomuri 2.015 tipărituri românești, apărute între anii 1508-1530. O bibliografie critică a literaturii române vechi (-1780) cuprinde *Istoria literaturii române*, de Sextil Pușcariu (Sibiu, 1936), vizând perioada 1508-1716, și *Istoria literaturii române* de N. Cartoian (București I-III, 1940-1944).

Tezaurul de valori bibliofile, conservat în cadrul fondurilor patrimoniului cultural național din Cluj-Napoca, Sibiu, Oradea, Alba Iulia, Timișoara, Arad, Târgu Mureș sau Baia Mare, atestă prezența precumpănitoare a cărților în viața culturală românească a Transilvaniei în decursul secolelor trecute. Relativ la numărul cărților vechi, trebuie să avem în vedere, în special în contextul evaluărilor statistice ce se întreprind, vitregiile timpului, care au mistuit în vârtejul lor o bună parte a vechilor manuscrise și tipărituri românești. Multe au ars odată cu lăcașurile de lemn, în urma incendiilor provocate de trăsnet, războaie și pustiiri străine. Altele au fost robite, au fost luate pentru a fi răscumpărate sau vândute. Interesul manifestat de cercetarea bibliologică față de însemnările vechi constă în faptul că ele privesc viața și funcția socială a scrierilor, evidențiind locul și rolul cărților, ale cărții tipărite în primul rând, în cadrul colectivității umane, fiind scrise de regulă, după copierea textelor sau imprimarea cărților, din momentul în care volumele „și-au început călătoria prin lume, urmându-și, asemenea oamenilor, destinul, adică, din momentul în care societatea le-a cunoscut și, folosindu-le, a beneficiat de lumina culturii scrise”⁶. În lansarea și vehicularea primelor texte românești un rol activ l-au avut centrele orășenești și mănăstirești. Cunoașterea ambianței culturale și religioase relevă elaborarea producțiilor literare care au cunoscut o difuzare largă, dincolo de granițele politice ale vremii. Analiza întreprinsă de cercetători a evidențiat existența mai multor itinerarii străbătute de cartea românească: vest-est (Banat - Hunedoara - Sibiu și/sau Brașov), vest - nord (- est) (Banat - Hunedoara - Cluj - sau Moldova), nord - est – sud (Moldova - Brașov), sud - nord (- est) (Transilvania de sud și Țara Românească - Moldova sau Transilvania de nord.). Toate acestea demonstrează faptul că „românii aveau o singură cultură, chiar dacă în secolul al XVI-lea aparțineau la stăpâniri diferite. Limba

⁶ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 16.

română literară poartă marca centrelor în care a fost scrisă, dar manifestă deja unele semne de unificare⁷.

În Transilvania, prima tipografie a fost deschisă în 1529, la Sibiu, iar cea de a doua în 1535 la Brașov, de către Johannes Honterus. La 16 iulie 1544, Filip Moldoveanul imprimă un *Catehism românesc*, fiind atestată astfel, prima carte tipărită în limba română cu litere chirilice. Tot la Sibiu, Filip Moldoveanul a tipărit în 1546 un *Tetraevanghel* slavon, împodobit cu gravuri, de fapt o reproducere a celui tipărit de Macarie în 1512, iar în 1551-1553 un Evangheliar slavo-român, numit după locul de păstrare *Evangheliarul de la Petersburg*, cel mai vechi text tipărit în limba română conservat până azi. A fost atribuit lui Filip Moldoveanul datorită asemănării din punct de vedere tipografic cu lucrarea acestuia tipărită în 1546. Câteva file din *Evangheliarul de la Petersburg* se păstrează la Alba Iulia. În Transilvania, tipografiile au fost plasate în principalele centre culturale: Sibiu, Blaj, Brașov, Alba Iulia, Arad, Oradea. Cărți românești s-au tipărit însă și la Viena și Buda.

În Țara Românească, arta tiparului a apărut și s-a dezvoltat datorită activității ieromonahului Macarie, care a lucrat la Veneția în tipografia lui Torezzani, unde a învățat și s-a calificat ca maestru tipograf. Tipografia venețiană a fost vândută la Cerna Gora (Muntenegru) și a fost folosită la tipărirea cărților apărute la Cetinie sub îngrijirea lui Macarie, între anii 1493-1495. Forțat să ia calea pribegiei din cauza asupririi otomane, Macarie a găsit sprijin la curtea lui Radu cel Mare, înființând prima tipografie în Țara Românească la Mănăstirea Dealu de lângă Târgoviște. Primele cărți tipărite de Macarie la noi sunt: *Liturghier*, terminat la 10 noiembrie 1508 sub domnia lui Mihnea cel Rău, *Octoih* în 1510, sub Vlad cel Tânăr și *Tetraevanghel* în 1512, sub Neagoe Basarab. Tipografia lui Macarie a funcționat până în anul 1512, când și-a încetat activitatea. Ca și în Occident, primele cărți tipărite la noi au căutat „să se substituie cărții manuscrise”⁸. O caracteristică a primelor tipăriri de la noi este aceea că tăietura literei, inițialele și frontispiciile imită cartea manuscris. Modelul folosit nu este însă specific manuscriselor Țării Românești, ci poartă amprenta tiparului venețian și a unor elemente artistice din țara meșterului Macarie. Prin măiestria execuției, tipăriturile lui Macarie imprimate în Țara Românească stau alături de tipăriturile europene din epoca de perfecționare și răspândire a invenției lui Gutenberg și se ridică deasupra tipăriturilor vremii în limba slavonă. Dintre cele trei lucrări, *Evangheliarul* din 1512, imprimat sub oblăduirea lui Neagoe Basarab, în vremea căruia cultura românească atinge noi culmi de dezvoltare, este capodopera tipăriturilor noastre din secolul al XVI-lea. Datorită eleganței lor tipografice, primele tipăriri din Țara Românească au constituit modele pentru tipăriturile slave de mai târziu. Multe dintre inițialele împodobite și frontispiciile cu stema Țării Românești din *Evangheliarul* lui Macarie au servit ca modele pentru ornamentele care înfrumusețază tipăriturile lui Filip Moldoveanul, diaconul Coresi și ucenicilor acestuia.

Activitatea tipografică în Țara Românească a fost reluată în 1544 la Târgoviște de către Dimitrie Liubavici, sârb de origine, care și-a făcut ucenicia în

⁷ Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 45.

⁸ Victor Duță, *Călătorie în lumea scrierii și tiparului*, București, Editura Sport-Turism, 1988, p. 123.

tipografiile venețiene. El a tipărit cinci cărți în limba slavonă, dintre care două au fost comenzi din Moldova. Cea dintâi lucrare al lui Liubovici datează din 1545, un *Molitvenic*, capul unei serii de tipărituri care va cuprinde și o *Pravilă*, considerată prima carte de legi tipărită la noi. Meșterul sârb i-a pregătit în tipografia sa pe românii Petre și Oprea, care-i vor continua tradiția. Meșterul Oprea, la rândul său, îl va învăța meserie pe diaconul Coresi. Acesta a dominat, prin personalitatea sa, cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Traducător și meșter tipograf, originar din Târgoviște, Coresi și-a desfășurat activitatea la Brașov, între anii 1557 și 1588. Aici a tipărit: *Octoihul-1557; Întrebarea Creștinească-1559, Tâlcul Evangheliilor* (circa 1564), *Psaltirea, Cazania, Molitvenicul, Liturghierul, Evangheliarul*. Utilizând graiul din Țara Românească și sud-estul Transilvaniei, cărțile tipărite de Coresi stau la baza formării limbii române literare. Coresi a tipărit 35 de cărți, dintre care 9 în românește. Este o activitate editorială remarcabilă pentru acea vreme. Tipăriturile coresiene au avut o contribuție inestimabilă la răspândirea și circulația limbii române literare nu numai pe teritoriul Transilvaniei, ci și al Țărilor Române. Răspândirea cărților românești de la Brașov în întreaga Transilvanie, în Moldova și Țara Românească cu învoiala domniei și a autorităților bisericii, face ca această activitate să însemne începutul biruinței limbii poporului în cultura feudală la români⁹.

Secolul al XVII-lea a constituit pentru tipografia românească o perioadă de avânt. Este vremea în care Petru Movilă, ajuns mitropolit al Kievului, înființează aici un centru tipografic. El a trimis în țară domnitorilor Vasile Lupu și Matei Basarab meșteri tipografi și utilajele necesare, contribuind la înființarea tipografiei domnești de la Iași și a celor din Țara Românească la Câmpulung, Govora și Târgoviște. În secolul al XVII-lea, un rol covârșitor în dezvoltarea tiparului l-a avut Dosoftei (1624-1693). *Liturghia* românească a mitropolitului Dosoftei apare abia în 1679, la 118 ani de la *Evangheliarul* românesc al lui Coresi. Luând ca model o *Psaltire* în limba polonă versificată de Jan Kochanowski și structura versului popular românesc, Dosoftei a tradus în românește *Psaltirea pre versuri tocmită*, realizând pentru prima dată o lucrare în versuri, tipărită în 1673 în limba română. Lucrarea care domină sfârșitul secolului al XVII-lea prin valoarea sa artistică și prin forma grafică este *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, imprimată în 1688. Sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea este dominat de personalitatea lui Antim Ivireanu, originar din Gruzia, cărturar și orator pasionat. Trăind într-o epocă aureolată de personalitatea remarcabilă a lui Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanu a înființat tipografia la Snagov și Râmnic, unde au fost imprimate cărți în grecește și în românește, printre care și *Floarea darurilor*. *Didahiile* cuprind predici în care se denunțau moravurile societății vremii. Înzestrat cu un talent artistic deosebit, Antim Ivireanu a fost și un excepțional ilustrator (*Evangheliile* din 1693 și 1697).

În Țările Române numărul tipografiilor a crescut continuu. Statistic, între anii 1508 și 1830 au fost înființate 31 de centre tipografice, care au tipărit 2.113 cărți, într-un tiraj total de aproximativ 2.000.000 de exemplare. Dintre acestea doar circa 150.000 s-au păstrat până în prezent; cele mai multe s-au tipărit în Transilvania: 817 titluri; în Țara Românească au fost imprimate 511 cărți, iar în Moldova 335. Pentru

⁹ P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei RSR, 1965, p. 132.

69 de cărți nu a fost identificat locul de apariție, iar 321 au fost tipărite în afara Țărilor Române. 1.556 de cărți au apărut în românește, 138 în greacă, 63 în slavonă, 53 în latină etc. În secolul al XVI-lea au apărut 52 de cărți, în al XVII-lea 113, în al XVIII-lea 799, iar în primii 30 de ani ai secolului al XIX-lea 1.149.

Alături de manuscrise, textele tipărite au avut un rol deosebit în păstrarea aceluiași climat cultural în cele trei țări române. Cel dintâi este Filip Moldoveanul, originar din Moldova, care a tipărit: *Evanghelia slavo-română*, *Catehismul românesc* din 1544 și *Tetraevanghelul slav* din 1546. Cel de-al doilea este Coresi. Născut în Țara Românească, diaconul Coresi își desfășoară activitatea mai ales la Brașov (la Târgoviște s-a format însă ca tipograf și imprimă în anul 1558 *Triodul-Penticostar*), dar cărțile tipărite de el sunt cerute și de românii de peste munți, unele fiind chiar rezultatul comenzilor făcute de voievozii munteni sau de fruntașii bisericii. În *Sbornicul slavon* din 1569 și *Octoiul slavon* din 1575 întâlnim numele lui Alexandru II, domnul muntean, și al mitropolitului său Eftimie, iar în postfața *Psaltirii* de la 1577 se precizează că s-a tipărit „cu porunca domnului Io Alexandru voievod și a fiului său Io Mihnea voievod și a preasfințitului mitropolit Serafim”¹⁰. Un exemplu semnificativ ni-l oferă *Evanghelia cu învățătură* din 1581, care s-a tipărit cu ajutorul aceluiași mitropolit Serafim. Înalțul preot a trimis la Brașov textul slavon, după care s-a făcut traducerea românească. În titlul ei apar numele domnului și mitropolitului muntean, Mihnea Turcitul, și respectiv Serafim. Traducătorii au fost Coresi „ce era meșter învățat într-acest lucru (...), împreună și cu preoții de la biserica Șcheilor de lângă cetatea Brașovului, anume popa Iane și popa Mihai”¹¹. Lucrarea este rezultatul colaborării dintre românii de dincoace și de dincolo de Carpați, prin conlucrarea dintre munteanul Coresi și cei doi preoți șcheieni, dar și prin acceptarea textului de către mitropoliții muntean și ardelean. Că lucrarea se adresa tuturor românilor, deopotrivă ardelenilor, muntenilor și moldovenilor, reiese și dintr-o scrisoare trimisă de Lucas Hirschel brașoveanul primarului Bistriței, Gaspar Budaker, prin care recomandă această lucrare preoților din ținutul Bistriței, dar și preoților moldoveni care veneau aici. Lucas Hirschel preciza că această *Cazanie* s-a tipărit cu aprobarea mitropolitului ardelean Ghenadie, dar și cu consimțământul voievozilor muntean, Mihnea II, și moldovean, Petru Șchiopul, și al mitropoliților acestora. Însăși stabilirea la Brașov a diaconului Coresi este notabilă. În acest sens P.P. Panaitescu preciza: „Activitatea tipografică în limba română condusă de Coresi la Brașov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meșteșugăresc și comercial cu Țara Românească și cu Moldova. Tipografia condusă de Coresi a fost adusă la Brașov din Țara Românească, el însuși era un meșter tipograf din această țară și avem dreptul să afirmăm, ținând seama de poziția economică a Brașovului, că și cărțile tipărite de dânsul au fost deopotrivă destinate Transilvaniei dar și țărilor de peste munți”¹².

Coresi a creat o școală tipografică românească. Ucenici de-ai săi, ca tipograful Lorinț și fiul său Șerban, au dus mai departe însăși ideea de a edita pentru toți românii. În postfața *Liturgierului slavon* tipărit la 1588 de Șerban la Brașov s-a consemnat: „(...) începutu-s-au aceste sfinte cărți numite Liturgia în zilele bine-

¹⁰ BRV, I, p. 68.

¹¹ *Ibidem*, p. 88.

¹² P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152.

credinciosului domn Io Mihnea voievod a toată țara Ungrovlahiei (...)”¹³. Tipăriturile coresiene și ale elevilor lui Coresi, editate în aproximativ câte 100 de exemplare – doar *Psaltirea* din 1570 s-a editat în 500 de exemplare –, au cunoscut o largă difuzare, circulând pe întreg teritoriul românesc.

În istoria tiparului românesc se înregistrează apoi un răstimp de mai bine de o jumătate de veac. O nouă pagină se deschide odată cu urcarea la tron a lui Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova. Detalii cu privire la împrejurările în care se reia activitatea tipografică în Țara Românească cunoaștem din *Predoslovnia* primei cărți tipărite în timpul domniei lui Matei Basarab: *Molitvenic*, Câmpulung, 1635. Cartea munteană și moldoveană tipărită în prima jumătate a secolului al XVII-lea se menține pe linia tradițională a culturii feudale. Acest tradiționalism pare mai pronunțat în Muntenia, unde se tipăresc în românește numai cărți de predici – cele două *Evanghelii învățătoare* din 1642 și 1644, cea din urmă reproducând predici din Cazania lui Varlaam –, precum și lucrări juridice – *Pravila* de la Govora, 1640; *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652. În Moldova, în schimb, tot ceea ce se imprimă acum este în limba română. Cea mai prețioasă dintre acestea este fără îndoială Cazania lui Varlaam. Larga ei circulație se explică prin simplitatea expunerii și limba populară în care este redactată, calități care au impus-o ca o carte de lectură. Același spirit inovator caracterizează și activitatea tipografică din Transilvania. Pe lângă faptul că unele cărți se tipăresc în ediții speciale pentru Transilvania – așa s-a procedat cu *Pravila* de la Govora în 1640 –, aici încep să apară tipografi formați pe lângă tipografiile muntene. Primul dintre aceștia a fost preotul Dobre, trimis în Transilvania la cererea mitropolitului Ghenadie de către mitropolitul Teofil. Acesta reimprimă *Evanghelia* cu învățătură a lui Coresi la 1641, după ce în anul precedent tipărise *Catehismul calvinesc*, care a primit celebrul răspuns de la Varlaam. Un alt tipograf muntean venit în Transilvania este ieromonahul Silvestru, acela care a tipărit în Țara Românească *Evanghelia învățătoare* din 1642 și căruia îi revin merite incontestabile pentru traducerea *Noului Testament*. Activitatea tipografică din Transilvania este continuată de Ion Zoba din Vinț. Șirul tipăriturilor sale încep cu *Sicriul de aur* (Sebeșul Săsesc, 1684), continuă cu *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare* (1685), cu *Ceaslovețul* din 1687, pentru a se încheia în 1689 cu un *Molitvenic*.

În 1689 tipografia din Bălgrad își încetează activitatea, probabil datorită agitațiilor și presiunilor ce se făceau în legătură cu trecerea românilor la catolicism. Pentru a veni în ajutorul românilor, Constantin Brâncoveanu îi dă Mitropolitului Transilvaniei, Atanasie Anghel, un tipograf iscusit în persoana lui Mihail Iștvanovici. Acesta tipărește la Bălgrad în 1699 *Bucoavna* și *Chiriadromionul*. Cea dintâi cuprinde alfabetul chirilic, exerciții de silabisire și texte pentru lectură cu caracter religios. Tipăritura lui Mihail Iștvanovici este, de fapt, o reeditare a textului Cazaniei lui Varlaam și reprezintă un punct al colaborării dintre românii din cele trei țări. Existența la curtea lui Brâncoveanu a unor tipografi atât de iscusiți, cum este Mihail Iștvanovici, atestă faptul că în Țara Românească în acea perioadă exista o activitate tipografică înfloritoare. Aici, la 1678, mitropolitul Varlaam înființează prima tipografie la București, în care editează *Cheia înțelesului*. În „*Predoslovnia*” acestei lucrări, Varlaam mărturisește că a pus bazele acestei tipografii pentru răspândirea cuvântului

¹³ BRV, I, p. 100.

scris „întru neamul meu rumânesc”. Dintre lucrările mai importante ce se tipăresc aici, până la editarea celebrei *Biblie de la București*, menționăm *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1683), ambele în limba română, marcând un moment important în acțiunea de introducere a limbii române în biserică. *Biblia lui Șerban* este o mărturie a colaborării culturale strânse a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați, fiind sinteza eforturilor intelectuale depuse de cărturarii din cele trei țări române de-a lungul secolelor. Ea deschide epoca de intensă activitate tipografică din anii de domnie ai lui Constantin Brâncoveanu, secondat îndeaproape de cărturarul Antim Ivireanu. Prin strădania acestuia s-au tipărit cărți la Snagov (1696), Râmnicu Vâlcea (1705), Târgoviște (1709) și Mănăstirea Antim din București (1716). La Buzău funcționa o tipografie din 1691, datorită strădaniilor depuse de mitropolitul Mitrofan. Comparativ cu epoca precedentă, la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, activitatea tipografică este într-o evidentă creștere. Acest fapt se datorează activității asidue a lui Dosoftei în Moldova, Antim Ivireanul și episcopul Mitrofan în Țara Românească sau a unor ucenici ai acestora în Transilvania. Activitatea a fost mai bogată în Muntenia, unde au apărut 95 de cărți, în timp ce în Moldova doar 19, iar în Transilvania 16. Dintre acestea menționăm *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), *Pilde filozoficești* și *Alexandria* (ambele la Târgoviște, 1713).

Următoarea etapă din istoria cărții vechi românești înregistrează o permanențizare a tiparului prin activitatea neîntreruptă a tipografilor din București, Râmnic și Buzău, Iași și apoi Rădăuți, Blaj, Alba Iulia. Dintre cărturarii care au contribuit în mod deosebit la tipărirea cărților sunt episcopii de Râmnic, Damaschin, Chezarie și Filaret, iar la Blaj, Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic și Grigore Maior. În privința cărților tipărite se constată o schimbare, în sensul că se publică mai multe cărți laice sau chiar unele cărți bisericești, prin predosloviile lor răspândind cunoștințe profane. Așa a procedat, de exemplu, Chezarie de Râmnic în predosloviea *Mineului* pe luna noiembrie (Râmnic, 1778), în care prezintă trei epoci din istoria poporului român, care mai înainte se numea „dachi și geți”, vorbește apoi despre luptele pe care Decebal le-a avut cu Traian. Sunt amintiți o serie de domni ca Radu Negru, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu¹⁴. Activitatea tipografică din Transilvania renaște datorită eforturilor unor cărturari transilvăneni, însă și prin colaborarea unor tipografi veniți de peste munți, în special din Țara Românească, în ciuda măsurilor repetate luate de Habsburgi pentru a stăvili relațiile culturale dintre cele trei țări române. Primul dintre aceștia a fost Dimitrie Pandovici. La Blaj, tipărește o *Poruncă a Mariei Tereza*¹⁵. În 1756 Dimitrie Râmniceanu editează o *Învățătură creștinească*¹⁶. Ioan Râmniceanu editează la Blaj în 1763 *Acatistierul* și în anul 1765 *Evanghelia*¹⁷, împreună cu alți doi tipografi. Unii tipografi transilvăneni se întâlnesc peste munți. Primul dintre aceștia este Ioan Făgărășeanul, care în 1733 tipărea la Râmnic un *Liturghier*¹⁸. Un tipograf ardelean este menționat și în foaia de titlu a două

¹⁴ *Ibidem*, II, p. 226.

¹⁵ *Ibidem*, IV, p. 68.

¹⁶ *Ibidem*, II, p. 134.

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

¹⁸ *Ibidem*, p. 48.

tipărituri ieșene din anii 1753 și 1754 (Ioan Simeonovici), iar pe *Ceaslovul* tipărit tot aici, la 1777, apare un Mihai Brașoveanul, probabil originar din Brașov¹⁹.

Constatările menționate cu privire la schimbul de tipografi constituie indicii ale unei activități tipografice bogate. La București, de pildă, funcționează în acea perioadă, până în anul 1722, o tipografie la mănăstirea Toți Sfinții, ctitorită de Antim Ivireanu, alta la mănăstirea Sfântul Sava, iar cea de a treia este reorganizată în 1742 cu material adus din Transilvania de același tipograf Dimitrie Pandovici. În capitala Țării Românești s-au tipărit cărți la Mănăstirea Colțea și la tipografia Școlii Văcăreștilor. În istoria tiparului românesc transilvan se amintește încercarea temerară a brașoveanului Petcu Șoanul, care-și confecționează singur un atelier tipografic, în care editează câteva calendare. Tradiția vie de sporire a cărților de la biserica din Șchei apare într-o însemnare a cronicii lui Radu Tempea din 1731, despre alcătuirea acestei tiparnițe. Acțiunea lui Petcu Șoanul este consemnată ca fiind un eveniment deosebit. El a tipărit primul calendar după un izvod al preotului Stănie Grid. Calendarul tipărit de Petcu Șoanul în 1733 a avut ca influență o largă circulație, din moment ce copii făcute după el au fost semnalate la Bacău, Suceava, Brașov sau în alte localități din Gorj, Banat, Bucovina.

La cumpăna dintre cele două veacuri, al XVII-lea și al XVIII-lea, tipografia se definește ca „un meșteșug orașenesc”²⁰, centrată pe conotațiile în plan economic și social al acestei țări, 14 din 16 tipografii funcționând la oraș. În același timp, într-o proporție asemănătoare, 13 din 16 tiparnițe vor fi plasate în centre eparhiale, mitropolii sau episcopii: București, Târgoviște, Iași, Buzău, Râmnicu Vâlcea, Alba Iulia sau la așezări monahale din proxima vecinătate a acestor centre: Cetățuia, Snagov. Numai în trei cazuri tipografiile românești au funcționat în orașe care la acea dată nu aveau legătură cu organizarea lor bisericească. În aceste condiții s-a constatat că foarte mulți practicanți ai acestei meserii, pe care unul dintre ei, Gheorghe Radovici, o definește ca „meșteșug bisericesc al tipografiei”²¹, sunt fețe bisericești. Faptul, ca de altfel și ansamblul producției tipografice, ne demonstrează că imprimăria, cea mai penetrantă formă de influență culturală a epocii, se află sub înrudirea Bisericii ortodoxe. Aceasta, în contextul cultural mai larg creat în sud-estul Europei de „renaștere a ortodoxiei prin cultură, careia îi corespundea în Răsăritul ortodox o etapă inovatoare în evoluția mentalităților ce deschidea calea unor premise ale laicizării culturii”²².

În urma cercetărilor întreprinse în Transilvania de Florian Dudaș, aflăm că acolo au circulat 354 de exemplare din *Cazania* lui Varlaam²³. Dacă la această cifră se adaugă și exemplarele care au circulat în Țara Românească și Moldova, ținând seama și de numărul de exemplare pierdute în cele trei veacuri și jumătate, câte s-au scurs de la apariția ei, un tiraj de minimum 1.000 de exemplare este notabil. Un studiu bazat pe centralizarea înregistrărilor realizate până în anul 1979, în baza Legii nr.

¹⁹ *Ibidem*, p. 221-222.

²⁰ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998, p. 101.

²¹ *BRV*, I, p. 391.

²² Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Eminescu, 1985, p. 151.

²³ Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983.

63/1973, a arătat că până la acea dată fuseseră semnalate 206 exemplare din *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), 117 exemplare din *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), 196 exemplare din *Noul Testament* (Bălgrad, 1648) și 206 exemplare din *Chiriacodromion* (Bălgrad, 1699)²⁴. Dacă admitem implicarea domniei în realizarea unui program vizând editarea unor texte liturgice general accesibile, dar sigure din punct de vedere dogmatic, apare ca firească încercarea unor domnitori de a asigura cărțile necesare tuturor bisericilor din țară. Efortul va fi orientat spre asigurarea principalelor texte liturgice – *Evangheliarul*, *Apostolul* – sau de strană: *Octoiul* și *Triodul*. În acest caz, s-a admis pentru acele cărți de maximă importanță un tiraj de circa 3.000 de exemplare. Difuzarea lucrărilor era influențată de natura lor și de motivația demersului editorial. Atunci când paharnicul Șerban Cantacuzino a editat *Liturghierul*, apărut la Buzău în 1702, cu intenția ca exemplarele sale să se împartă pe la sfintele biserici, el a făcut apel la posibilitățile de distribuție ale bisericii, destinatară și beneficiară acestui demers editorial. Legat de proprietatea editorului asupra lucrării și implicarea sa nemijlocită în procesul difuzării cărții, trebuie amintită practica daniei, fenomen cu ample și profunde motivații și semnificații sacre, spirituale și politice. Ca și editarea unei cărți, dania se afla, în spațiul spiritual ortodox, sub semnul sacralității. „Sacralitatea actului donației de carte era susținut de conotațiile sale spirituale, de tendința spre permanență în timp a obiectului dăruit și de sacrificiul material pe care actul în sine îl presupunea, căci cartea era scumpă”²⁵. Constantin Brâncoveanu va face bogate danii în Transilvania. Numai în Scheii Brașovului au fost dăruite *Triodul*, Buzău, 1700, *Octoiul*, Buzău, 1700, *Triod-Penticostar*, Buzău, 1697, *Mineele*, Buzău, 1698, două exemplare din *Apostol*, București, 1683, și *Biblia*, București, 1688²⁶. Danie brâncovenească se va face și la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, ctitoria domnului, unde va ajunge seria completă a Mineelor, Buzău, 1698, *Evangheliarul*, Snagov, 1697, *Triodul* și *Octoiul*, Buzău, 1700²⁷.

Membrii familiilor domnitoare fac importante danii bisericilor din Transilvania. Astfel, stolnicul Constantin Cantacuzino dăruiește *Apostol*, București, 1683, *Penticostar*, Buzău, 1701, și *Octoih*, Râmnic, 1706; spătarul Mihai Cantacuzino face danie la Ghirișul Românesc (Cluj) un exemplar din *Evangheliarul* apărut la Snagov în 1697; în Banat, la Lugoj, dăruia un *Antologhion* apărut la Râmnic în 1705. În Scheii Brașovului, Ștefan Cantacuzino va face danie un *Ceaslov*. În aceste cazuri, cei ce donează au trebuit să procure lucrările respective. La fel vor proceda și unii boieri. Vom aminti *Liturghier* și *Molitvelnic* dăruite în Schei atât de postelnicul Șerban, cât și de comisul Ștefan. Stolnicul Radu Izvoreanu dăruia în 1704 un *Molitvelnic*, Buzău, 1699, satului Drăguș. Înalții arhieriei vor face și ei danii de carte. Mitropoliții cărturari Dosoftei al Moldovei dăruiește Mitropoliei din Alba Iulia un exemplar din *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682, iar Antim Ivireanu făcea danie în Scheii Brașovului un exemplar din lucrarea *Carte sau lumină* apărută la Snagov în 1699 și un *Molitvelnic*, Râmnic, 1706. Dania de carte spre Transilvania se constituie într-un mijloc

²⁴ D. Bădără, *op. cit.*, p. 33, apud M. Breazu, R. Bănățeanu, *Considerații preliminare privind fondul național de carte românească din sec. al XVII-lea*, în „Valori bibliophile”, I, p. 408.

²⁵ *Ibidem*, p. 37.

²⁶ Vasile Oltean, *Întâia școală românească din Scheii Brașovului*, Brașov, 1981, p. 46-47, 50.

²⁷ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 73.

concret de afirmare și cultivare a unității spirituale, culturale, lingvistice și de neam a românilor, înscriindu-se în ansamblul politicii culturale și religioase a acestei perioade.

Nu numai spre Transilvania erau orientate daniile domnești, ci și spre celelalte Țări Românești. Astfel, Șerban Cantacuzino, venind parcă să confirme afirmația din „Prefață” privind dăruirea lucrării „pre la toate bisericile țării”, va dona la Scăieni (Prahova) un exemplar al Evangheliei pe care o editase la București în 1682, iar Constantin Brâncoveanu va dărua un exemplar din Biblia apărută la București în 1688 Mănăstirii Hurezi. La fel vor proceda și ceilalți membri ai familiei domnului, arhieriei, boierii și prelații, contribuind fiecare la înfăptuirea politicii de apărare a unității spirituale a poporului prin răspândirea unor cărți liturgice cu texte accesibile. Impresionante danii, având la origini aceleași motivații și desigur și puterea exemplului domnesc, sunt daniile unor preoți, dieci, dascăli, țărani. Toma Făgărășanul va cumpăra la 1684 din București cu „zece bani de argint” un Molitvelnic, pe care îl va dărua bisericii din Beșimbac/Olteț (jud. Brașov), Macovei și Nicolae Toma vor plăti lui Iosif Tipograful 23 de florini pentru o Evanghelie din 1682, pe care o dau bisericii din Feleac. Pentru hrana sufletului și luminarea minții, pentru înlăturarea neînțelegerii și neînvățurii, comunități sătești întregi își uneau resursele financiare în vederea cumpărării cărților necesare bisericilor lor. Numele lor erau înscrise, spre „veșnică pomenire”, pe filele acestor cărți, fie că era vorba de o familie, de un „neam” sau chiar de întreaga comunitate. Astfel, Dudaș amintește cazul unui exemplar al Bibliei apărută la București în 1688, provenită din Țara Hațegului și în care lista celor ce au contribuit la cumpărarea sa se întinde pe mai mult de 150 de file²⁸.

O importantă cale de difuzare a cărții, premergând specializarea în desfacerea ei, este colportajul, fenomen cultural tradițional pentru Țările Române, care se dezvoltă în condițiile permanentei prezențe a românilor din Transilvania în Moldova și Muntenia, a dezvoltării activității tipografice și a cererii crescânde de carte. Colportorii „ocazionali” sau „specializați” erau recrutați dintr-o sferă socială amplă: preoți, dieci, dascăli, monahi, copişti, tipografi, târgoveți sau chiar țărani care mergând în centrele tipografice cu diverse treburi aduceau la întoarcere cărțile necesare comunităților din mijlocul cărora plecau – aceasta pentru colportorii ocazionali. Colportorii specializați erau, în general, persoane a căror existență era direct legată de activitatea cu cartea, copişti și tipografi care în drumurile lor duceau cu ei și un număr de cărți, fără a avea probabil o comandă fermă pentru toate. Dintre acești colportori specializați rețin atenția prin activitatea lor mai susținută dascălul Vasile Sturza Moldoveanul, copist care a vândut în Transilvania o Cazanie, Iași, 1643, un exemplar din Tâlcuirea liturghiei, Iași, 1697, și un Octoih, Târgoviște, 1712. Badea Cârțan (1849-1911), cioban din Cârțișoara Făgărașului, „a trecut în desagi, pe cărările ascunse ale Carpaților”²⁹, 4.858 opere, în 76.261 volume, pentru a fi distribuite românilor transilvăneni. Dania, ca și colportajul, în ansamblul mijloacelor de difuzare a cărții din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 80.

lea, prin amploarea pe care o ating, demonstrează interesul pe care societatea românească a epocii a manifestat-o față de carte.

Din cărți aflăm că ele erau considerate de editori ca o inițiativă costisitoare: „Mai departe să știți și să ne credeți că cu multă cheltuială am făcut această carte³⁰, se consemna în „Precuvântarea” Antologhionului apărut la Câmpulung în anul 1643. În epocă nu se obișnuia înscrierea prețului pe cărți. Există o singură excepție, Pravila apărută la Govora în 1640, în care se menționează: „iar prețul aceștii carte ne-am socotit cu toate cheltuiiale[le], 21 de costande de argint”³¹.

S-a afirmat că prețul acestor cărți se stabilea ținându-se seama în primul rând de costul întregului proces tipografic³². În acest sens sunt invocate prețurile cu care erau plătite exemplarele din diverse tipărituri, cumpărate chiar din tipografie. Astfel un exemplar din Cazania lui Varlaam, provenind din satul Cămărașul, județul Cluj, a fost cumpărat „de Mierțe cu soția sa Ispira și fiul lor Popa Ion din târg din Iași de la tiparul domnesc dintru cetatea Domnului nostru, lui Io Vasile Voievod și domnul Țării Moldovei și au dat patru galbeni ca să le fie lor pomană și feciorilor și strămoșilor și nepoților și strănepoților și tuturor seminții lor”³³, după cum relatează însemnarea din 1643. În același an, un alt exemplar al aceleiași lucrări a fost cumpărat de „Mihalcea Durac, ce au fost logofăt mare (...), și au dat patru galbeni de aur svenții sale lui Varlaam Mitropolitul Sucevii³⁴. Cazania lui Varlaam se prezintă ca un volum în folio de trei file nenumerate, 384 file nenumerate, încă 116 file nenumerate și 3 file nenumerate la sfârșit, conform *BRV*, vol. I, deci 253 coli pentru fiecare exemplar. Acceptând că prețul de vânzare la editor ar reprezenta prețul de cost și admitând echivalența 1 ban egal cu 1/330 dintr-un galben, va rezulta un preț de 5,21 bani pentru o coală tipărită. Aceste calcule „pledează pentru valabilitatea ideii conform căreia prețul de vânzare la depozitul editorului este egal cu suma cheltuielilor editoriale per exemplar”³⁵.

Însemnările de pe cărți se constituiau, de multe ori, în adevărate contracte de vânzare-cumpărare. După o anumită perioadă de timp de la operația lucrărilor, prețul devenea unul al pieței, constituit ca urmare a unui comerț liber, încă o dovadă că în epoca aceasta nu era organizat, ci mai degrabă avea un caracter aleatoriu. Prețurile erau indicate în cele mai variate monede: galbeni, costande, florini, taleri, zloți, ducați, bani. Acest fapt făcea extrem de dificilă echivalența de prețuri exacte. Se vindeau cărți și pentru bani și produse, cum este cazul unui exemplar din Cazania lui Varlaam, vândut la 1713, în satul Marginea, județul Alba, pentru 17 florini și 2 mierțe de grâu³⁶ sau numai pentru produse, cum este cazul Chiriadromionului, Bălgrad, 1699, vândut în 1711 la Oradea în târg pe 2 boi, sau a altui exemplar al aceleiași lucrări vândut la Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș, în 1717, pentru un bou, o

³⁰ *BRV*, I, p. 135.

³¹ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 40.

³² *Ibidem*, p. 113.

³³ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 113.

³⁴ *Ibidem*, p. 113-114.

³⁵ D. Bădără, *op. cit.*, p. 40.

³⁶ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 61.

slănină, 6 ferdele de grâu și un sărindar³⁷. Acest sistem de plată demonstrează că vânzarea de carte în târguri la acea dată era o acțiune strict individualizată, chiar nominală în foarte multe cazuri. Cu toate aceste dificultăți, s-a încercat de către Florian Dudaș, prin analizarea unui mare număr de însemnări relative la prețul cărților, mai ales în Transilvania și Banat, aproximarea unor prețuri. Astfel, Cazania lui Varlaam, Iași, 1643, a avut un preț mediu de 21-28 florini, Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, de 50-60 de florini, preț la care putea fi achiziționată și Biblia, București, 1688, în timp ce tipăriturile lui Antim Ivireanu se puteau cumpăra cu 10-20 florini³⁸. Dincolo de variațiile de preț determinate de starea exemplarului, condițiile vânzării, timpul scurs de la apariția cărții, „se poate remarca totuși o anumită uniformitate a acestor prețuri, mai ales în perioada imediat următoare aparițiilor”³⁹.

Prin valoarea sa, cartea ocupă o poziție socială deosebită. Editarea unei cărți constituia o acțiune asimilabilă ctitorilor unei biserici. Cartea putea servi pentru răscumpărarea celei mai grele vini, omuciderea. Un exemplar din Chiriacodromion, Bălgrad, 1699, este cumpărat și dăruit la începutul secolului al XVIII-lea, în Cărpiniș, de Irimie Groza, „pentru greșeala ce-au ucis pre Filimon Mihai și au făcut pace cu feciorul lui Filimon Mihai și cu tot neamul lui dimpreună înaintea satului și înaintea șpanilor și a toate chisturile vormeghiei Hinidorii pentru [ca] să fie slobod de tot neamu lui Filimon Mihai pre pacea ce-a făcut și să se țină, mai mic și plecat a tot nemzatul lui Filimon Matei din Căpriniș pentru greșala ce-au ucis pre Filimon Mihai”⁴⁰.

Cartea se constituia adeseori în bun succesoral. În cazul în care cartea era donată bisericii din sat, donatorul făcea precizări ferme privind statutul lor, atât pentru a preveni revendicarea ulterioară a acestora de către rude, cum este cazul exemplarului Evangheliei apărute la Snagov în 1697, care a fost dăruită de Toader Cutilă în satul Curătele (Bihor), făcându-se precizarea: „(...) nimeni să nu [o] poată lua de la ei, nici cu frați să nu se împarte pre ea”⁴¹, cât și pentru a împiedica înstrăinarea cărții donate, cum încearcă în 1713 diacul Ioan din Popești (Bihor), care pe exemplarul Chiriacodromionului apărut la Bălgrad în 1699 nota că după dispariția sa „în bani să nu se poată vinde”⁴². Valoarea și prestigiul cărții o transforma în gaj. Cele două atribuții, recunoscute de societatea vremii, ofereau creditorului suficiente garanții privind recuperarea banilor sau a altor bunuri împrumutate. Un Penticostar, apărut la Târgoviște în 1649, este dat de posesorul său, popa Radu din Gabrul (Dolj), în 1678, drept gaj până își va achita birul steagului de domnie nou, iar creditorul va nota aceasta pe filele cărții: „Luat-am această carte ce să cheamă Penticostar de la popa Radu ot Gaborul pentru bani 345, ca să-mi aducă banii de birul steagului de domnie noao a bunului și creștinului Io Șerban Voivod”⁴³. Importanța, semnificația și valoarea

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 66.

³⁹ D. Bădără, *op. cit.*, p. 41.

⁴⁰ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 82.

⁴¹ Idem, *Cartea veche românească în Bihor, sec. XVI-XVII. Catalog*, Oradea, 1977, p. 131.

⁴² Idem, *Vechi cărți românești*, p. 109.

⁴³ D. Bădără, *op. cit.*, p. 42, apud A. Ilieș, *Însemnări de pe cartea veche românească*, vol. II, 1973, p. 351.

rea acestor cărți determina, din partea celor care le posedau, un efort susținut pentru păstrarea lor. Fie că erau păstrate în stranele bisericesti sau în bibliotecile mănăstirilor, sau încredințate preoților și dascălilor, ele erau expuse acelorași factori de risc ce amenință dintotdeauna cartea: focul, inundațiile, atacul biologic sau jafurile ce au însoțit invaziile și războaiele vremii. Pentru buna lor păstrare, cărțile, care în această perioadă ieșeau nelegate din tipografii, erau date la legat. Cel mai frecvent tip de legătură al epocii era cel în piele de vițel de culoare maro, roșiatică sau neagră, pe scoarțe din lemn de esență moale, de obicei lemn de tei, caietele tipografice fiind cusute între ele cu sfoară. Scoarțele erau fixate de blocul cărții prin două până la cinci binduri de cotor, binduri ce aveau și rolul de a consolida blocul cărții cu capitalband textil și forzaturi din hârtie solidă.

În paginile cărților apar litere ornate cu elemente fitomorfe (semipalmete), elemente zoomorfe, avimorfe, motive mitologice sau scene biblice imprimate la *rece*, fie în *sec*, fie pe foiță de aur. Pentru o bună închidere a volumului se confecționau închizători din piele și metal. Letrinele preiau motive renașcentiste și orientale. Frontispiciile sunt realizate din împletituri de ramuri. Din trunchiul central se desfac lujeri în volute largi care sfârșesc cu semipalmete sau cu flori compozite. Acest tip de legătură se executa în mănăstiri sau de legători „peregrini” ce colindau satele și orașele. O astfel de lucrare costa în epocă între 2 și 6 florini⁴⁴.

Ceea ce a impus tiparul în civilizația românească a fost capacitatea sa de multiplicare rapidă. Problema circulației cărții vechi tipărite a constituit o temă majoră de investigație pentru cercetătorii istoriei și tiparului românesc.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea biserica ortodoxă trece de la slujba religioasă în limba slavonă la cea românească. Limba română devenind astfel limba oficială a bisericii, se structurează și modul de comunicare a ideilor, a mesajului pe care istoricii de azi îl consideră definitiv. Introducerea limbii române în biserică, legată de asigurarea unui număr sporit de cărți în limba română, schimbă coordonatele funcției sociale a cărții. Serviciul divin făcut pretutindeni sau în cele mai multe localități după aceeași carte, impunea anumite norme unitare. Particularitățile locale, atât pe planul vocabularului, cât și pe cel al valorii și scrierii, se izbeau pentru prima dată, pe o scară tot mai largă, de „generalizarea limbii culte”⁴⁵, cultivate prin creația unor cărturari ai condeului. Astfel, unitatea de limbă nu numai că a devenit perceptibilă, dar ea se afirmă, se promovează, se cultivă în mod conștient. Însemnările de carte atestă un alt aspect important în ceea ce privește funcția socială a cărții tipărite în secolul al XVII-lea. Ele dovedesc că posesorii de carte, cu foarte rare excepții, erau lăcașurile de cult sau comunitățile sătești. Chiar dacă era cumpărată de cineva pe cheltuială proprie, cartea devenea obiect de dănie. Cel care a cumpărat-o a dăruit-o bisericii din localitate sau unei mănăstiri. Ca posesiune a unei colectivități, ea devenea un bun accesibil unor pături sociale din cele mai largi. Funcția socială a cărții tipărite poate fi considerată ca fiind realizată atunci când ideile pe care le promova, mesajul pe care-l poartă, se reflecta la conștiința celor cărora se adresează. În secolul al XVII-lea cartea românească tipărită se menține în cadrele bisericii, la slujbe întâi de toate, la întărirea și consolidarea credinței ortodoxe și a mentalității definite de ea. Această

⁴⁴ Cornelia Popacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁵ *Ibidem*, p.123.

mentalitate colectivă avea la români și în secolul al XVII-lea două componente care depășeau cadrul strict confesional. Mai întâi, prin apartenența românilor la biserica răsăriteană, ea delimita comunitatea etnică și de neam românească de celelalte comunități în vecinătatea cărora sau împreună cu care trăia într-un anumit spațiu geografic. Se delimita conștient și militant de comunitățile etnice și de neam care țineau de biserica catolică sau care au îmbrățișat una dintre ramurile protestantismului și au aderat fie la luteranism, fie la calvinism ori la unitarianism. În dialogul militant cu aceste confesiuni, cartea românească de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XVII-lea devenise pentru români o componentă a ideii individualității specifice de neam. Apărarea ortodoxiei în acest context era, deci, un factor de consolidare a contribuției comunității și unității de neam, rolul principal fiind în acest sens deținut de Moldova și Țara Românească, unde biserica ortodoxă era nu numai o confesiune a populației, ci și singura dominantă în stat, o biserică oficială, pe când în sistemul celor patru biserici recepte – catolicism, luteranism, calvinism și unitarianism –, din Transilvania, biserica ortodoxă românească a fost menținută în situația unei confesiuni tolerate și în aceste împrejurări românii de aici expuși unui prozelitism mai ales calvin și luteran. În lupta împotriva acestui prozelitism din Transilvania s-a întărit ideea apartenenței românilor de pretutindeni la aceeași comunitate religioasă.

Cea de a doua componentă a mentalității definite de ortodoxie era aceea de apartenență la o comunitate umană răsăriteană și sud-est europeană ortodoxă, în care neamurile slave și grecii dețineau un rol preponderent, ceea ce în planul producției de carte românească din secolul al XVII-lea se concretiza prin numărul relativ mare de cărți imprimate în limbile slavonă și greacă. Prin activitatea deosebit de prodigioasă a doi cărturari români, Petru Movilă și Nicolae Milescu spătarul, care au jucat un rol covârșitor și în viața culturală la ucraineni și ruși, legăturile cu lumea ortodoxă răsăriteană în secolul al XVII-lea s-au consolidat, prevestind totodată luptele antiotomane ce urmau să se declanșeze încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Dar și Udriște Năsturel și Antim Ivireanu, precum și alți cărturari au întărit, prin activitatea lor, legăturile cu lumea ortodoxă răsăriteană și sud-est europeană, iar tiparul românesc a îndeplinit în cadrul acestora rolul de convergență culturală. Astfel, conștiința ortodoxiei la români depășea, în mentalitatea timpului, aspectul strict confesional. Ea se afirma și pe planul definirii mai evolute și mai accentuate a conștiinței de neam românească, circumscrisă atât față de lumea catolică și protestantă, cât și în planul lumii ortodoxe răsăritene și sud-est europene.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Filip Moldoveanu, *Catehism românesc*, 1544.

Fig. 2 – Dimitrie Liubavici, *Molityvelnic*, 1545.

Fig. 3 – Coresi, *Întrebarea creștinească*, 1559.

Fig. 4 – Coresi, *Tetraevanghel slavon*, 1562.

Fig. 5 – Dosoftei, *Dumnezeiasca liturghie*, 1679.

Fig. 6 – Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, 1682.

Fig. 7 – *Apostol*, București, 1683.

Fig. 8 – Antim Ivireanu, *Floarea Darurilor*, 1711.

Fig. 9 – Foaie de titlu *Bibliografia românească veche*, tomul IV.

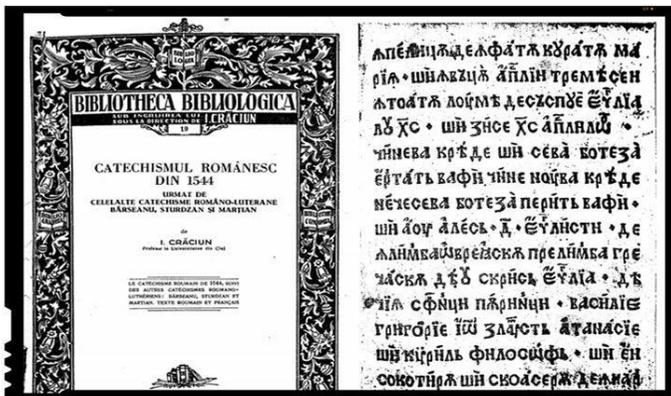

Fig. 1

Fig. 2

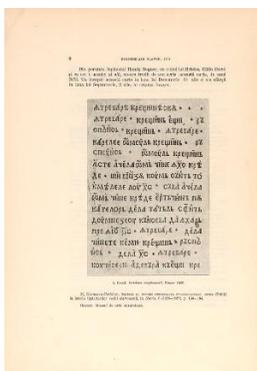

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

CONSIDERAȚII PRIVIND CÂTEVA VITRALII DIN BISERICILE SIBIENE

MARIA MIHAELA AVRAM¹

ASPECTS CONCERNING SOME STAINED GLASS WINDOWS IN SIBIU CHURCHES

ABSTRACT

Stained glass has been known since ancient times. Stained glass was used to ornament church windows and at the same time to communicate scenes from the Bible to all viewers. They may relate a story or represent saints, floral motifs or geometric design and text. Some of Sibiu churches have stained glass windows donated by important families. Many windows remained almost intact since Late Middle Ages, others did not survive and had to be replaced by new ones. In some churches stained glass windows have been added in the 20th century in order to delight worshipers with their beauty. The paper presents some of the most important churches that have that magic effect of light pouring through colored glass windows.

Keywords: stained glass windows, Sibiu churches, ornaments, motifs, aspects.

Fereastra a constituit și constituie un element important al oricărei construcții, fie ea laică sau religioasă. Odată cu evoluția formelor a evoluat și semnificația acestora, simbolismul ferestrei fiind întâlnit la multe populații. În *Dicționar de simboluri*, autorii interpretează fereastra și lumina ce pătrunde prin ea ca fiind un simbol al receptivității: „Ca deschidere spre cer și lumină, fereastra simbolizează receptivitatea; dacă fereastra este rotundă, este vorba de o receptivitate asemănătoare celei a ochiului și a conștiinței (ochi de bou); dacă este pătrată se referă la receptivitatea terestră în opoziție cu aportul cerului”².

O interpretare diferită întâlnim la edificiile religioase, unde contează forma ferestrei și poziționarea ei pentru a permite luminii să pună în valoare elementele importante ale interiorului: „În teologia creștină, lumina este un concept plin de semnificații, reprezentând iluminarea minții umane prin cunoașterea divină. Prin urmare, ferestrele bisericilor se ridică dincolo de latura funcțională, devenind simboluri ce reprezintă pătrunderea grației divine în lume. Ele pot avea multe forme și mărimi, pot avea vitralii sau sticlă transparentă, muluri simple sau ornamente complexe”³.

¹ Masterand, Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu; e-mail: avram.mihaela@gmail.com.

² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 2, București, Editura Artemis, 1995, p. 42.

³ Denis R. McNamara, *Cum să înțelegem arhitectura bisericilor*, București, Editura Litera, 2012, p.170.

Vitraliul a fost definit drept o „fereastră sau panou decorativ din plăci din sticlă colorată sau pictată, montat în rame metalice (specific stilului gotic)⁴. Acesta se poate monta și în cadru de lemn. Prelucrarea sticlei a fost cunoscută din antichitate – descoperirile arheologice din Egipt, Mesopotamia și Roma Antică dovedind acest lucru. Vitralii propriu-zise s-au întâlnit și la palate și în Moschei din Orientul mijlociu, precum și în casele romanilor bogați.

Arta vitraliilor a cunoscut perioade de înflorire și decădere, în funcție de perioada economică pe care o traversau sau de mișcările religioase ale vremii. Tematica a variat în funcție de rolul jucat, subiectele din Biblie fiind regăsite în marile catedrale gotice de exemplu, iar cele exclusiv florale sau geometrice în cele din Orientul Mijlociu. Scenele laice încep să apară odată cu Renașterea, când se modifică parțial și stilul vestimentar. În toate cazurile lumina joacă un rol esențial, crearea unui vitraliu fiind în esență un proces de punere în valoare a luminii, asociată cu puterea divină. *Evangelia după Ioan* asociază lumina cu natura lui Iisus și învierea spirituală: „Eu sunt Lumina lumii; cine Mă urmează pe Mine, nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții”⁵.

Lumina, jocurile de umbre și lumini, au fascinat dintotdeauna artiștii: „L'homme a toujours été attiré par la lumière et il a rêvé de pouvoir l'emprisonner, la domestiquer, l'appriivoiser (...) pour jouer avec elle”⁶.

Interesul pentru arta vitraliilor a fluctuat de-a lungul vremii, având suișuri și coborâșuri. Astfel, după Al II-lea Război Mondial, vitraliile au cunoscut din nou o renaștere, fiind adoptate și de oamenii cu dare de mână, care doreau să își înfrumusețeze ferestrele caselor cu acest tip de artă decorativă. Vitraliile sunt introduse după război și în biserici ortodoxe, care nu cunoscuseră acest tip de ferestre.

Tehnica vitraliilor a cunoscut și ea o evoluție, în special în privința procedurilor, deși vechile metode sunt încă actuale.

O contribuție esențială în tehnica vitraliului a avut-o călugărul Theophilus în jurul anului 1100, care a descris-o în detaliu și a rămas în linii mari neschimbată. Materialul de bază în executarea unui vitraliu este sticla, alături de plumb și armătură: „În Evul Mediu, pentru obținerea sticlei se folosea (după cum susține Teophilus), un amestec constituit din trei părți: cenușă vegetală, materie potasică (soda) și nisipul de râu (care substituia siliciul). Rezulta o sticlă care avea în compoziție mai puțin siliciu, ceea ce ducea în timp la ușoara deteriorare a acesteia, la acțiunea umidității”⁷.

În Transilvania au existat dintotdeauna materii prime pentru confecționarea sticlei, ea fiind produsă în numeroasele glăjării. Cea mai veche manufactură de sticlă este atestată documentar încă din secolul al XVI-lea (Brașov), însă fabrici de sticlă au funcționat și s-au răspândit și în alte locații, ca de exemplu la Comăna sau

⁴ *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Chișinău, Editura Cartier, 1999, p. 1008.

⁵ *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, 1938, Ioan 8:12, p. 1036.

⁶ „Omul a fost dintotdeauna atras de lumină și a visat să poată să o încâtușeze, să o domesticească, să o îmblânzească pentru a se „juca” cu ea” (E. Limbos, M.C. Maine, *La ronde des vitraux*, édition Fleurus, Paris, 1970, p. 4).

⁷ Catherine Brisac, *La vetrata, Pittura e Luce: Dieci Secoli di Capo Lavori*, Milano, 2002, p. 247.

Porumbacu de Sus⁸. Sticla era folosită atât la confecționarea de recipiente, a pandantivelor de candelă din sticlă, cât și a plăcilor de sticlă necesare la icoanele pictate.

În secolele XIII-XIV, construcțiile specifice goticului pătrund și în Transilvania, majoritatea fiind biserici, exemple fiind Biserica Neagră și biserica Sfântul Bartolomeu din Brașov, biserica evanghelică și biserica Ursulinelor din Sibiu, biserica Sfânta Margareta din Mediaș etc., dar și construcții laice precum castelul Bran sau castelul Corvinilor. Stilurile gotic, baroc sau rococo s-au răspândit și în Transilvania aducând cu ele varietatea ornamentelor și atenția la detalii, creând un limbaj arhitectural nou, specific occidentului. În acest context s-a remarcat și în Transilvania dorința de înfrumusețare a bisericilor prin folosirea vitraliilor, mai întâi la edificiile creștine, apoi și la unele laice.

Sibiul are o populație de aproximativ 150.000 de locuitori, împărțiți în mai multe religii recunoscute, precum cea ortodoxă, romano-catolică, reformată, penti-costală, greco-catolică și musulmană. Unele dintre bisericile sibiene frecventate de acești credincioși au avut de la început ferestre cu vitralii, la altele au fost adăugate mai târziu, în perioada comunistă, iar la altele s-au înlocuit sau renovat vitraliile în ultimii ani. Vom încerca să prezentăm cronologic, doar câteva dintre aceste biserici înzestrate cu vitralii, subliniind importanța acestei forme de artă creștină în arhitectura sibiană.

1. Catedrala lutherană-evanghelică; un document din 1371 atestă faptul că partea cea mai veche aparține corului. Construcția bisericii a cunoscut mai multe etape, definitivată în 1520 când s-a ridicat turnul cu scară spiralată. Pe un vitraliu înnoit complet la restaurarea din 1905-1911 se află o inscripție care amintește de transmigranții protestanți austrieci, care în secolul al XVIII-lea au fost expulzați pe motiv confesional din țările de origine și relocați în Transilvania⁹. În prezent catedrala se află într-un proces de restaurare, majoritatea vitraliilor fiind luate pentru reconducție, proiect cu o valoare de 21,91 milioane de lei¹⁰. Vitraliile din ferula bisericii nu au intrat în programul de restaurare, ele putând fi admirate de vizitatori. Din cauza lucrărilor de restaurare din corpul principal al bisericii, concertele de orgă se țin în acest an în ferulă.

2. Biserica Ursulinelor; inițial mănăstire dominicană, părăsită în 1474 deoarece se afla în afara zidurilor cetății și nu prezenta siguranță, biserica a fost reconstruită în interiorul cetății. La început a fost în stil gotic, apoi a fost barocizată, doar portalul rămânând în stil gotic. Biserica și mănăstirea odinioară gotice au fost cedate călugărițelor ursuline în anul 1734 cu ajutorul Mariei Tereza, care a făcut donații importante¹¹. Și această biserică se află într-un proces de restaurare, însă nu a vitraliilor, ci a altarului, schelele blocând parțial vizibilitatea vitraliilor. Vitraliile de

⁸ Ioan Apostol Popescu, *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 35.

⁹ <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=15>.

¹⁰ <https://www.news.ro/economic/restaurarea-bisericii-evangelice-din-sibiu-primul-proiect-de-finantare-semnat-pe-por-2014-2020-valoarea-acestuia-aproape-22-de-milioane-de-lei-1922405611002017042016902139>.

¹¹ <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=122>.

la ferestrele laterale sunt vizibile, având reprezentate forme geometrice, la fel cu cele din capelă.

3. Biserica catolică „Sfânta Treime” din Piața Mare. Construită în stilul baroc vienez timpuriu, bisericii i-a fost pusă piatra de temelie în data de 4 iulie 1726, iar în 13 septembrie 1733 a fost sfințită de către episcopul Ardealului, baronul Georg von Sorger¹². Inițial, interiorul nu a fost pictat și ferestrele aveau sticla incoloră, vitraliile colorate fiind inserate la începutul secolului al XX-lea. Ele reprezintă scene biblice, în culori vii, luminoase, vibrante. Unul dintre vitralii, confecționat la Budapesta în 1901, a fost donat bisericii de către Adalbert Gottstein.

4. Biserica „dintre brazi”. Inițial biserică greco-catolică, construită între 1778-1788, a fost cedată cultului ortodox, biserica având actualmente hramul „Sfinților Petru și Pavel”. La data de 15 octombrie 1778, Grigore Maior, episcopul Făgărașului, a pus piatra de temelie pentru vlahii de pe Cibin¹³. În anul 1986 biserica a fost înfrumusețată cu vitralii care înfățișează scene biblice. Într-un vitraliu este reprezentat Martirul Constantin Brâncoveanu împreună cu fiii săi și sfetnicul Ianichie. Într-un alt vitraliu este înfățișat momentul în care Avraam se pregătea să aducă jefă Domnului propriul copil. Celelalte vitralii prezintă sfinți din calendarul ortodox, printre care: Constantin și mama sa Elena, Sofronie și Visarion etc.

5. Biserica lutherană „Sfântul Ioan”. Deși a fost construită în anul 1912, ea a fost ridicată pe locul unei alte biserici, documentată în anii 1881-1883, care a fost demolată din cauza stării precare. Unul dintre vitralii a fost donat de copiii care au fost crescuți în orfelinatul bisericii, în anul 1912. Un altul a fost donat de către Charlotte Dietrich, președinta asociației de femei evanghelice din Sibiu. Unul dintre cele mai mici vitralii a fost donat de către arhitectul bisericii, Josef baron Bedeus. Un altul, confecționat la Berlin la data de 07.XII.1904, conform inscripției din partea de jos a vitraliului, a fost donat de o familie înstărită din Sibiu¹⁴. Unele vitralii au fost deteriorate, nemaiputând fi citită inscripția.

6. Catedrala Mitropolitană „Sfânta Treime”. În vederea construirii catedralei, în anul 1875 au fost demolate câteva case și o bisericuță veche, grecească, din 1788. Practic, biserica a fost construită între anii 1902-1906, fiind o copie la scară redusă a bisericii Sfânta Sofia din Constantinopol¹⁵. Singurul vitraliu care datează de la data construcției catedralei este amplasat pe portalul de la intrare. El a fost realizat la Viena, reprezintă figuri geometrice, în centru fiind amplasată o cruce bizantină, iar de-o parte și de alta o panglică tricoloră. Restul vitraliilor au fost adăugate odată cu restaurarea bisericii în 2009 și reprezintă forme geometrice și florale. Singurul vitraliu în care apare o scenă cu subiect religios se află amplasat deasupra corului. Informațiile ne-au fost furnizate de preotul Gheorghe Streza.

Vitraliile necesită o întreținere permanentă, o curățare periodică sau chiar o restaurare. Din păcate, în secolul al XIX-lea a existat moda înlocuirii vitraliilor vechi cu copii mai ușor de întreținut, cele vechi fiind depozitate necorespunzător, aruncate

¹² <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=121>.

¹³ <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=130>.

¹⁴ <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=19915>.

¹⁵ <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=126>.

sau vândute unor colecționari privați. Astfel s-au pierdut lucrări valoroase, cele salvate fiind păstrate, uneori fragmentar, în muzeele lumii.

Și în România unele vitralii au fost lăsate în paragină sau au fost prost restaurate, fără nicio protecție împotriva intemperiilor. Tendința actuală este de a păstra originalul, oricât de fragmentat este. Vitraliile revin în atenția lumii moderne, cursuri de restaurare fiind inițiate în diferite institute de învățământ superior, pentru ca arta vitraliilor să nu dispară.

Dorința de a înfrumuseța locuința a dus în ultima vreme la apariția unor obiecte din sticlă pictată care imită vitraliile și care pot fi confecționate la domiciliu de către orice iubitor de frumos. Moda picturilor adevize pe sticlă a apărut în Statele Unite ale Americii, dar s-a răspândit și în Europa, în România existând deja magazine de specialitate cu materialele necesare confecționării lor¹⁶.

Mai vechi sau mai noi, vitraliile continuă să trezească interesul iubitorilor de frumos. Opace, semitransparente sau transparente, vitraliile sunt adevărate opere de artă. Lumina filtrată a dat bisericilor o eleganță deosebită, un sentiment de liniște și siguranță, o atmosferă deosebită a spațiului interior. Astăzi interesul pentru vitralii a crescut, casele personale fiind împodobite cu vitralii, realizând un ambient deosebit prin jocul de lumini.

Vitraliile decorative de azi păstrează frumusețea unică de altădată și aduc idei, elemente și stiluri noi, precum simetrie și asimetrie, elemente geometrice, elemente naturale, clasice sau abstracte etc. Jocul subtil de culori este dus la extrem, iar tehnicile de azi permit punerea în practică aproape a oricărei fantezii. În ziua de azi vitraliul este din ce în ce mai prezent și este apreciat ca o artă nemuritoare, arta sticlei¹⁷.

Bisericile sibiene se pot lăuda cu unele dintre cele mai frumoase și valoroase vitralii indiferent de religia căreia îi aparțin, făcând parte din patrimoniul cultural românesc.

Lista ilustrațiilor¹⁸:

Fig. 1-2 – Vitralii Biserica Lutherană.

Fig. 3-4 – Vitralii Biserica Ursulinelor.

Fig. 5-6 – Vitralii din Biserica Catolică din Piața Mare.

Fig. 7-8 – Vitralii Biserica dintre Brazi.

Fig. 9-10 – Vitralii din Biserica Sf. Ioan.

Fig. 11 – Vitraliul de pe portalul Catedralei Mitropolitane.

¹⁶ Hiltrud Pitz-Thissen, *Imitații de vitralii Tiffany*, Budapest, Editura Cser, 2007, p. 5.

¹⁷ <https://www.blog.welcome.ro/vitraliile-decorative-un-plus-de-arta-si-culoare>.

¹⁸ Toate fotografiile aparțin autoarei.

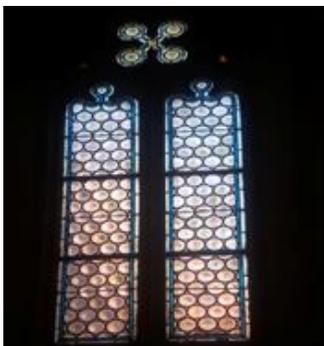

Fig. 1-2

Fig. 3-4

Fig. 5-6

Fig. 7-8

Fig. 9-10

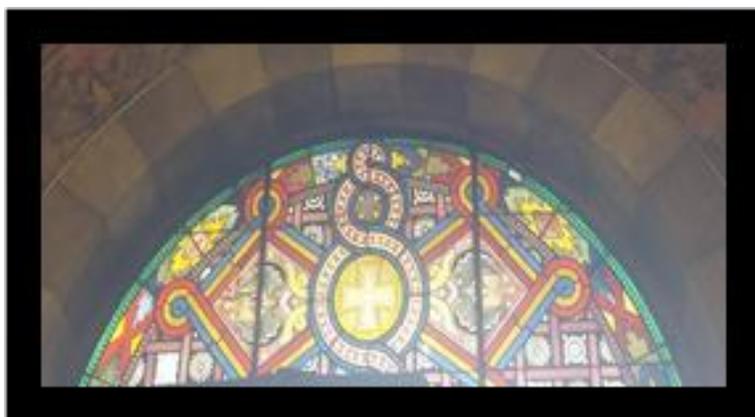

Fig. 11

PATRIMONIUL CULTURAL AL LOCALITĂȚII HOREZU

CONSTANTIN MĂNESCU¹

CULTURAL HERITAGE OF HOREZU

ABSTRACT

The cultural heritage of Horezu in Valcea County occupies an important place in the context of Romanian folk culture. It is made up of folk art (architecture, wood art, ceramics, folk and folk art, folklore), written culture (religious books printed at Râmnic and preserved in the Hurezi Monastery, documents and manuscripts, inscriptions in various points of the monastic hurrricane complex, as well as the 27 objectives on the list of historical monuments in Horezu), as well as from contemporary cultural institutions (Constantin Brâncoveanu House of Culture, Contemporary Folk Art Gallery and Ada Orleanu Town Library). Horezu has two objectives on the World Cultural Heritage List: Hurezi Monastery (1993) and Horezu Ceramics (2012).

Keywords: patrimony, culture, Horezu, ceramics, folklore, old book, inscriptions, library, Hurezi Monastery, manuscripts.

În configurația etnoculturală a județului Vâlcea, localitatea Horezu este centrul unei subzone deosebit de productive și performante, care coagulează fondul structural al zonei Vâlcea în contextul culturii populare românești, cuprinzând valori recunoscute pe plan național, mai ales în domeniul artei populare. Ca și celelalte zone etnofolclorice românești, cultura populară horezeană își are obârșiile în epoca arhaică sau preistorică, în acel substrat pre-dacic sau proto-dacic, deoarece aceste locuri, prin bogăția resurselor naturale, au favorizat prezența neîntreruptă a omenirii și dezvoltarea unei civilizații materiale și spirituale. Din acest fond ancestral ni s-au transmis atât formele cele mai vechi de locuință – bordeiele și colibele din pari și nuiele la suprafața solului, precum și motivele ornamentale întâlnite pe cămașa feminină, asemănătoare cu cămașa femeilor dace, sau cele din domeniul ceramicii (inspirate din cultul apei, din cultul solar, cu semnificații mitic-simbolice, azi uitate). Transmise din generație în generație până în zilele noastre, meșteșugurile prin care locuitorii Horezului au prelucrat materiile prime avute la îndemână au lăsat în decursul timpului tezaurele de port popular, textile, ceramică și de prelucrare a lemnului, în care ei și-au pus talentul lor, dar și dorurile, aspirațiile, necazurile și bucuriile. Domeniile preponderente ale culturii tradiționale în localitatea Horezu sunt: arhitectura, arta lemnului, ceramica, țesăturile și portul popular, folclorul.

a) În domeniul *arhitecturii*, meșterii țărani ridicați de pe aceste meleaguri, dar care au făcut ucenicie pe lângă constructorii aduși de voievodul Constantin Brâncoveanu în satul Romanii de Jos pentru ridicarea complexului mănăstiresc și a

¹ Preot paroh, doctorand în istorie, parohia Urșani - Horezu, județul Vâlcea.

palatului domnesc, având grija pentru detaliul mărunț al ornamentației, cât și încadrarea caselor în peisaj, astfel încât să se producă o armonie, un tot unitar între locuință și cadrul natural în care aceasta este amplasată². În construcția locuinței s-a produs aici o sinteză de tehnică, funcționalitate și artă, caracterizată prin combinarea tradiției arhitectonice a lemnului cu tradiția marilor construcții medievale de zid, reprezentată în aria Horezului de ctitoria brâncovenească de la Romani și de culele de la Măldărești.

La începutul secolului al XX-lea, se observă o deosebire între casele târgoveților și ale funcționarilor de la subocârmuire, și cele ale meșteșugarilor olari și ale familiilor de moșneni și clăcași din Bârzoteni, Florești, Ifrimești, Râmești, Romani, Tănăsești și Urșani. Majoritatea caselor din centrul Târgului, aveau un fel de terasă în față, pe care o au și cele din zilele noastre, unde negustorii își expun tarabele cu mărfuri în zilele de târg. Ele au și o verandă la etaj, pe care localnicii o numesc foișor. Jos sunt încăperile pentru prăvălie, iar sus „apartamentul” negustorului. În schimb, casele țărănești din satele învecinate târgului erau alcătuite unele din două, altele din trei camere și erau modeste. Cele așezate în pantă aveau un subsol care servea fie drept pivniță, fie ca atelier de fierărie, lemnărie sau de ceramică. Casele de olari aveau două odăi: în prima se afla atelierul de olărie, cu o poliță pe care se puneau coca de argilă și cu roata olarului, iar într-una era odaia de dormit. În curtea casei se afla șopronul, numit *sclo*, care servea ca loc de adăpost căruței și vitelor, grajdul de vite și cuptorul în care erau arse oalele și străchinile, alături de care se aflau butoaiile și butiile pentru prune și țuică³.

Interioarele acestor case din zona Horezului aveau un aspect sobru și se caracterizau prin simplitate. Amenajarea era simplă: în cea de-a doua cameră, pe lângă soba oarbă, se mai afla un mobilier alcătuit din patul de zestre și dulapul rudăresc scund, bogat ornamentate cu motive geometrice, scaunele joase și masa rotundă scurtă, așezată de obicei în mijlocul casei. Ambianța plăcută din interiorul caselor țărănești din această zonă subcarpatică era realizată prin țesăturile de lână (pături) confecționate în carouri sau cu dungi albe cu negru, care acopereau paturile și pereții din dreptul acestora, prin scoarțele cu dungi colorate, deasupra cărora erau așezate de jur împrejurul pereților ștergare lungi, împodobite cu alesături sau broderii în roșu și negru. S-au păstrat până în zilele noastre aceste ștergare și batiste frumos cusute, așezate deasupra icoanei din casă, la răsărit, sau deasupra tabloului cu membrii familiei. Țesăturile și mobilierul frumos crestat dau o notă caracteristică odăii în această parte a țării. Ștergarele de pe pereți, împreună cu scoarțele armonios colorate, cu căpătaie lungi alese în război, cu fețele de masă, pun în valoare și bogăția ornamentală a mobilierului din lemn crestat⁴. Este de subliniat faptul că la Horezu, zonă în care olăritul a fost dezvoltat, aspectul decorativ al odăilor a fost îmbogățit cu piese ce-

² Paul Petrescu, *Arhitectura*, în vol. Georgeta Stoica, Elena Secoșan, Ion Vlăduțiu, P. Petrescu, *Arta populară din Vâlcea. Râmnicu Vâlcea*, 1972, p. 53.

³ Gheorghe I. Tanoviceanu, *Târgul Horez cu satele Bârzoteni și Olari (Vâlcea). Studiu monografic*, în „Anuar al Societății studenților în geografie Soveja”, I, București, 1933, p. 23-24.

⁴ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească. Istorie. Cultura materială. Obiceiuri*, București, Editura Științifică, 1973, p. 181.

ramice cu caracter ornamental. Remarcăm faptul că produsele ceramice hurezene sunt mult căutate în prezent, ca piese decorative ale interioarelor din mediul urban.

O mostră de casă cu foișor polifuncțional și executat la standarde artistice, datând din a doua jumătate a secolului al XX-lea, este casa meșterului olar Stelian OGREZEANU, din Olari-Horezu, rezultat al colaborării proprietarului cu meșterul lemnar Jean Dumitrescu. Cei doi au conceput imaginea unei case românești în stil tradițional: „Sala și pridvorul de lemn sunt ornamantate cu motiv predominant floral, în vreme ce stâlpii, diferiți unul de altul, au încrustări similare celor din Gorj, ceea ce le conferă o distincție aparte”⁵. Firește, evoluția târgului Horezu spre urbanismul modern a determinat îndepărtarea vizibilă a construcției de case de practica tradițională, proces care a cuprins treptat și satele din cuprinsul actual al orașului.

b) În domeniul *artei lemnului*, putem afirma pe bună dreptate că prelucrarea lemnului a constituit o preocupare constantă a poporului român de-a lungul întregii sale istorii, ca urmare a însemnătății pe care această materie primă a avut-o în principalele sfere de viață, civilizație și cultură. Datorită întrebuințării ample pe care a avut-o lemnul în cultura populară românească tradițională, ca urmare a bogăției acestei materii prime, unii cercetători sunt înclinați să vorbească chiar de o „civilizație a lemnului”⁶. În practica acestui meșteșug, meșterii populari din Horezu au realizat obiecte pe care le putem grupa în trei categorii: piese de mobilier țărănesc; elemente de construcții țărănești și unelte de muncă; obiecte de uz casnic și instrumente muzicale (în special fluier). Dintre acestea, cele care au atins un înalt standard artistic aparțin mobilierului. Cei mai valorosi meșteri ai locului, constructori de piese de mobilier în secolul al XX-lea, au fost frații Dumitru și Jean Dumitrescu, originari din Costești, care au învățat sculptura în lemn din fragedă tinerețe. Strămoșii lor au practicat acest meșteșug din cele mai vechi timpuri, dovadă fiind numele de familie Ciopleală și Cioplința, cu care ei au venit aici din zona Sibiului între anii 1663-1664⁷. Ulterior, unul din urmașii acelora, Pavel, și-a luat numele de Dumitrescu, acesta fiind tatăl celor doi frați menționați mai sus. De la tatăl lor Pavel, vestit prin talentul cu care lucra mobilă și tâmpile (catapetesme) de biserici, frații Dumitru și Jean au deprins meșteșugul sculpturii în stilul românesc vechi și în stilul brâncovenesc, cu care au venit în contact la mănăstirea Hurezi. Ceea ce caracterizează mulțimea pieselor executate de cei doi meșteri (stâlpi de casă, mai rar porți, uși, mese, scaune, lavițe, scrinuri, lăce, blidare, biblioteci, canapele), este săpatul mai adânc în lemn, lucrătura mai mărunță, rafinată chiar, în care a excelat mai ales Jean Dumitrescu, ca și acuratețea redării motivului decorativ. De observat că, în ansamblul compozițional al modelelor ce le realizează, survin de fiecare dată note specifice, proprii meșteșugului

⁵ Ioan St. Lazăr, *Meșterii populari contemporani. Jean Dumitrescu, Dumitru Dumitrescu*, în vol. Georgeta Stoica, Elena Secoșan, I. Vlăduțiu, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 233.

⁶ I. Vlăduțiu, *Creatori populari contemporani din România*, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 78.

⁷ Dumitru Bondoc, *Arta sculpturii în lemn în Costeștii Vâlcei. Tâmplarii sculptori Dumitru și Jean Dumitrescu. Studiu-album*, Râmnicu Vâlcea, Editura Bibliostar, 2016, p. 15.

lor iscusit. „Modelul bizantin îl fac cât mai migălos, dar mai pun și câte ceva de la mine; altfel, nu-mi vine (...)”, mărturisirea semnificativ Dumitru Dumitrescu⁸.

După căsătorie, meșterul Jean Dumitrescu se va stabili în Horezu și va lucra mobilier bisericesc sculptat și catapetesme pentru o serie de biserici din apropierea Horezului, așa cum au fost cele făcute pentru bisericile din satele Vaideeni, Bogdănești, Tomșani și Racovița-Polovragi, sau pentru schitul „Sfântul Ștefan” din Romani-Horezu. Apogeul lucrărilor sale în domeniul sculpturii și tâmplăriei l-a constituit însă confecționarea tâmplăriei noii catedrale ridicate în localitatea Horezu între anii 1927-1946. Aici el a realizat: ușile de la intrare, jețul regal, jețul arhieresc, iconostasul principal, iconostasul auxiliar, strana, ușile împărătești și diaconești și, nu în ultimul rând, catapetasma lucrată în lemn de tei, capodopera artistului. Aici, modelul „migălos” al sculpturii este și mai pregnant, apropiindu-se mult de arabescurile tâmplei bisericii mănăstirii Hurezi, de unde artistul s-a inspirat. De remarcat aici aspectul stâlpișorilor sculptați în relief, ce încadrează deschiderea unde sunt amplasate ușile împărătești și diaconești, aceștia constituind un element specific meșterului Jean Dumitrescu⁹. Tot în categoria pieselor de mobilier se încadrează tradiționalele lăzi de zestre, executate de meșterii din România de Sus, remarcabile prin decor: ornamentele, preponderent geometrice (rozete, cercuri, semicercuri, linii drepte sau curbe) și vegetale (bradul), sunt dispuse atât pe partea din față, pe picioare și pe capete, cât și pe capacul bombat (specific lăzilor din partea locului), toate componând un ansamblu decorativ cu o compoziție echilibrată, armonioasă.

Meșterul popular pentru categoria elementelor de construcții țărănești și unelte de muncă a fost Anghel Moiescu din România de Jos, sat de dogari, care a învățat meseria de la Dumitru Cârstoiu, din România de Sus. De la acesta a deprins el tâmplăria și dogăria, ajungând în scurtă vreme să execute o gamă largă de obiecte, mari și mici: butice, donițe, covate, putini, putinee, băncioare, vedre, buți, butoaie de 50-60 de litri sau bădane de câte 600 litri. Aceste obiecte ne trimit cu gândul la părinții și bunicii noștri, la universul preocupărilor lor, la modul cum își câștigau existența, pentru că aceste obiecte din lemn serveau la depozitarea produselor muncii lor: laptele, brânza, zerul de la animale sau prunele, merele, țuica și vinul. Ceea ce sporește valoarea acestor obiecte, care au devenit, din nefericire, obiecte de muzeu, este prezența motivelor artistice. Obiectele mai mici se bucurau de toată atenția meșterului Anghel Moiescu, deoarece acesta le decora prin incizii cu „oichi”, „floare”, „cârje”, „sprânceană”, „popi” (pupi), motive bătrânești, care crează ritmuri decorative vii, bogate în sugestii¹⁰.

În această categorie intră și porțile de lemn sculptate, întâlnite din ce în ce mai rar pe meleagurile noastre. În strânsă legătură cu realizarea acestora s-a dezvoltat un alt meșteșug, foneria sau fierăria artistică, ale cărei începuturi trebuie puse tot în legătură cu mănăstirea Hurezi. Exponentul principal al acestui meșteșug a fost Constantin Bogorodea din satul România de Sus, care a realizat o mulțime de piese artistice din fier forjat: lanțuri, copili, zăvoare pentru uși, pirostria, cosoare, frigări și

⁸ I.St. Lazăr, *op. cit.*, p. 233.

⁹ D. Bondoc, *op. cit.*, p. 117.

¹⁰ I.St. Lazăr, *op. cit.*, p. 236.

alte unelte din gospodăria țărănească, dar mai ales aplice, lampadare și candelabre. Motive cu flori și păsări, efectele decorative ale liniilor, drepte sau ondulate, denotă un simț acut de observație, o mână fermă, ce știa să obțină din materialul brut forme compoziționale frumoase, simetrice. Acest meșter a lucrat la șantierul de restaurare a feroneriei complexului mănăstiresc Hurezi, redându-i aspectul medieval și realizând aici, printre altele, aplica înfățișând huhurezul – vechea emblemă a locului –, pe o creangă cu frunze și flori stilizate, și aplica cu doi vulturi contopiți, ce amintesc de stema Țării Românești¹¹.

Dintre obiectele de uz casnic, au o valoare deosebită furcile și fusul de tors, tocurile de coasă, lingurile de lemn și caucurile. Cel mai bun meșter în acest domeniu a fost Petre Iacovoiu, născut în satul Urșani, dar stabilit după căsătorie în Tănășești. Acesta confecționa mai ales linguri de lemn cu coada lungă sau scurtă, în formă de cocoș, păun, sau cu coada dreaptă, pe care le înfrumuseța cu diverse motive artistice: trifoiul, romb, zigzagul, semicercul, dispuse într-o nesfârșită suită de combinații în câmpuri ornamentale distincte¹². Foarte rar repeta un motiv. Pe unele linguri apare și imaginea stilizată a șarpelui. Piesele cele mai reprezentative din creația lui Petre Iacovoiu se află la ora actuală în patrimoniul mai multor muzee de specialitate din țara noastră (Sibiu, Craiova, Pitești, Râmnicu Vâlcea).

Tehnica de lucru a lui Petre Iacovoiu l-a influențat profund pe Constantin I. Badi din satul învecinat Bârzoteni, mai mic cu 17 ani ca el, care a dobândit la rândul său meșteșugul prelucrării artistice a lemnului din fragedă copilărie. Constantin I. Badi a pornit de la „ciumege crestate”, ajungând la linguri, furci de tors, băte, tăvi, solnițe. Prin urmare, unele din uneltele făurite de el puteau avea și funcție utilitară, nu numai decorativă. Materia primă folosită pentru linguri era lemnul de plop și de paltin. În decorul cozilor de lingură făurite de acest meșter popular, dintre care unele au coada în forma unor păsări, apar frecvent linia dreaptă, linia în zigzag, liniile întretăiate, triunghiul, romb, crucea, el folosind adesea și așa-numiții „fluturași” (ornamente semiovale), „dintii de fierăstrău” (de fapt o linie în zigzag ce amintește de dinții unui fierăstrău) și „musculițele” (motiv geometric preluat de pe cămăși). Produsele lui erau vândute la târgurile din zona județului Vâlcea, dar acum le întâlnim în muzee, ca trofee care au câștigat premiul I la diferite expoziții, concursuri și târguri din țară¹³.

Un loc aparte în ansamblul realizărilor meșteșugărești tradiționale prin prelucrarea lemnului, îl ocupă fluierile. Străvechi instrumente populare, care i-au însoțit pe ciobani în ancestrala transhumanță, acestea au fost confecționate prima dată în așezarea păstorească învecinată, Vaideeni. De aici, meșteșugul a fost împrumutat în satul Urșani, unde la începutul secolului al XX-lea un băiat de 13 ani cânta la hora satului dintr-un fluier de soc confecționat de el însuși. Acesta, pe nume Constantin Antonie, avea să devină „meșterul Dinuț”, fiind ucenic al vestiților meșteri fluierari Ion Țugulescu și Dumitru Tărtăreanu din Vaideeni. El a realizat fluier împodobite cu alamă aurie și decorate cu șerpui de cercuri și puncte, dar în același timp era preocupat și de acuratețea timbrului sonor, încercând esențele de lemn și calculând

¹¹ *Ibidem*, p. 231.

¹² I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 123.

¹³ *Ibidem*, p. 124-125.

distanțele între găuri în funcție de dimensiunile fluierului, precum și mărimea gurii acestuia pentru a obține sunetul cel mai plin. Mărturisirea meșterului rămâne grăitoare pentru condiția meșterului-artist: „Eu trăiesc din cântecul fluierului; dacă nu lucrez din cântecul fluierului; dacă nu lucrez într-o zi ceva sau nu cânt, simt o tristețe sufletească (...)”¹⁴. La ora actuală, meșteșugul confecționării fluierelor este continuat de Nicolae Bem (nenea Culiță), care trăiește în satul Urșani, recunoscut pentru abilitatea cu care dă viață lemnului de prun, mai sălbatic, uscat, dar îmblânzit de meșter pentru a realiza un sunet plin de claritate. Ca și predecesorii săi, meșterul colindă cu fluierul sale târgurile din Polovragi, Vaideeni și din Mărginimea Sibiului.

c) *Ceramica*, meșteșug de tradiție milenară, își are rădăcinile în neolitic și în epoca fierului, dovedind continuitatea noastră pe aceste meleaguri. Strămoșii noștri daci practica olăritul, meșteșug care a fost și este practicat în zona Horezului de către olari atât pentru a-și asigura surse de venit complementare, cât și pentru a-și exercita o dispoziție artistică. Cercetătorii acestui domeniu afirmă că, potrivit descoperirilor arheologice, în zona localității Horezu existau în secolele II-IV d.Chr. cuptoare de ardere cu o capacitate 800-1.000 de străchini, în timp ce alte centre de olărit din țară (Șișești, Mehedinți, Dăești, Vâlcea, Baru Mare, Hunedoara) din aceeași perioadă aveau o capacitate mult mai mică, între 50 și 500 de vase¹⁵.

Vorbind despre ceramica de Hurezi, pot fi abordate mai multe aspecte: procesul tehnologic al confecționării produselor, care este manual, materialele folosite (lutul și culorile naturale), diversitatea produselor, ornamentica (decorul) și cromatica obiectelor, Târgul anual al Olarilor „La Cocoșul de Hurezi” și meșterii populari olari. Ne vom referi doar la motivele cultivate de olarii horezeni, deoarece acestea sunt mărturiile ale culturii populare și, sub raport etnografic, au o însemnătate deosebită pentru cunoașterea specificului culturii populare tradiționale din Horezu. Toată această trudă, toată această muncă migăloasă, cu etapele ei respectate din moși-strămoși în cele mai mici amănunte, au făcut din localitatea Horezu un centru puternic, activ și în plină dezvoltare și la ora actuală, considerat pe bună dreptate capitala ceramicii populare românești.

Ornamentica populară, exprimată prin semne, motive și simboluri, reprezintă, în esență, un fenomen specific de comunicare de la un creator popular, colectiv sau individual (emițător), la un purtător cultural și artistic (receptor), a unui mesaj caracterizat printr-un limbaj de o mare bogăție de forme și virtuozități care accentuează adesea decorul popular, în chip diferențiat de la o grupă de popoare la alta, de la un popor la altul, de la o zonă etnografică la alta. În acest sens, ornamentica constituie un mijloc de comunicare, asemenea unui cod, între creatorii care știu să codifice și purtătorii care înțeleg să decodifice mesajul astfel recepționat. În materie de decor, apreciază Paul Petrescu, olarii horezeni „au realizat unele dintre cele mai frumoase exemplare de ceramică ornamentată din întreaga olărie românească”¹⁶.

¹⁴ Dorina Antonie-Bardașu, *Constantin Antonie*, în vol. „Arta populară din Vâlcea”, 1972, p. 231.

¹⁵ Ruxandra Alaiba, *Meșteșugul olăriei în secolele II-IV în spațiul dintre Carpați și Prut*, Iași, Editura Junimea, 2008, p. 51, nota 18.

¹⁶ P. Petrescu, *Ceramica*, în vol. „Arta populară din Vâlcea”, p. 204.

Decorul ceramicii de Horezu este realizat în tehnici diferite: stropitul, jirăvitul, desenarea cu cornul, imprimarea cu tipare de lemn sau de pământ ars, săpatul cu scobița. Toate vasele de Horezu sunt, în prealabil, angobate și apoi smălțuite, necesitând așadar două arderi. Tehnica specifică Horezului este jirăvitul, executat cu două unelte de tip străvechi, cornul și gaița. Corina Mihăescu clasifică ornamentele ceramicii de Horezu în trei grupe: fizimorfe, skeomorfe și sociale. Elementele fizimorfe cuprind șase grupe de ornamente: cosmomorfe (soarele, luna și steaua); fitomorfe (floarea, frunzele, vrejii, bobocii de floare, spicul grâului, porumbul, strugurele, teaca de ardei, frunza de stejar, ghinda, „fereguța”, „pomul vieții”, bradul, îmbinat cu crucea sau cu troița, sub influența creștină); zoomorfe și avimorfe (cerbul, căprioara, boul, oile care merg la păscut însoțite de păstori, calul, șarpele, peștele, motivul „păianjenului”, fluturii, porumbița); geomorfe sau toponimice (scene care „povestesc” cum merg boii la arat, cum duce ciobanul oile la păscut, cum toarce o femeie în natură sau cum se roagă la o troiță din drum) și ornamentele antropomorfe (oameni la horă, lăutari cântând, haiduci, Adam și Eva în Rai)¹⁷.

Ornamentele skeomorfe sunt acelea care reprezintă uneltele de care oamenii se folosesc la muncile lor (dinții fierăstrăului, cârligele sau zăluțele, plugul, toporul, furca de tors, fusul, fântâna și cumpăna), iar cele sociale sunt reprezentări ale diverselor aspecte din viața unei comunități (hora satului, lăutarii, batista ginereului, la arat, ouăle de Paști, casa cu acareturile și oamenii ei)¹⁸. Dar emblema centrului de ceramică de la Horezu este cocoșul, care a fost din cele mai vechi timpuri ceasornicul țaranului. Cei bătrâni, în vechime se luau după cântatul cocoșilor. La orele 3-4 dimineața dădeau de mâncare la vite, iar la 5 plecau cu boii la plai, aceste momente cunoscându-le după cântatul cocoșilor. Mesajele „Cocoșului de Hurez” sunt mai multe: el vestește destrămarea întinericului și începutul unei noi zile de muncă; este simbol al reînvierii și al nemuririi sufletului; este simbol al orgoliului oltenesc de sub munte („este vai de găina care începe să cânte cocoșește și de bărbatul pe care îl conduce femeia”), precum și al vigilenței, evocând supremația spiritului în viața omenească. Olarii bătrâni, de altădată, aveau o vorbă, după cum îmi spunea Ion Vișoreanu: „Ca să fii olar bun, trebuie să fii ager ca și cocoșul, iscusit ca șarpele și răbdător ca peștele”.

„Cocoșul de Hurez” avea să cânte pentru prima oară în afara ogrăzii lui de la Horezu în zilele de 7-8 august 1971, la Călimănești. În cadrul Festivalului de folclor *Cântecele Oltului*, a fost integrat primul „Târg al olarilor”, amenajat în Parcul Ostrov de la Călimănești. Acesta avea să devină *Târgul ceramicii populare românești „Cocoșul de Hurez”*, cocoșul devenind atunci un mesager al artei autentice, prin vestiții ceramiști de la acea dată: Stelian OGREZEANU, Victor OGREZEANU, Victor VIȘOREANU, Dumitru MISCHIU, Constantin BUCLESCU, Dumitru NEDESCU și Ion POPA¹⁹. Primele trei ediții ale acestui târg (1971, 1972 și 1973) au avut loc la Ostrov-Călimănești, iar la 23-24 august 1974, când a avut loc cea de-a IV-a ediție a târgului, „Cocoșul de Hurez”

¹⁷ Corina Mihăescu, *Ceramica de Hurez. Lutul-miracol și devenire*, București, Editura Contrast, 2005, p. 115-123.

¹⁸ *Ibidem*, p. 123-124.

¹⁹ Nicolae Sârbu, „Cocoșul de Hurez” - mesager al artei autentice, în „Orizont”, IV, nr. 861/10 august 1971, p. 3.

a fost adus în ograda sa străbună din Horezu, târgul fiind organizat an de an în frumosul peisaj de la „Trei Stejari”, la marginea dinspre Măldărești a Horezului. Ajuns la 1-3 iunie 2018 la cea de-a XLVIII-a ediție, cu participare a ceramiștilor din Franța, Italia și Spania, Târgul ceramicii populare românești de la Horezu promovează creația populară autentică, originalitatea și măiestria artistică a creatorilor, calitatea stilistică și funcționalitatea obiectelor. De menționat faptul că la cea de-a XX-a ediție a acestui târg (1-3 iunie 1990) a avut loc colocviul cu tema: „Evoluția ceramicii populare și transmiterea acestui meșteșug tinerei generații”, specialiștii propunând ca Victor Vișoreanu, liderul meșterilor populari din Vâlcea, să inițieze și să formeze noua generație de olari în contextul evoluției actuale a artei populare²⁰.

La numele ceramiștilor menționați, se adaugă Eufrosina Vișoreanu, Ion Vișoreanu, familiile de olari Bâscu, Țambrea, Iorga, Mischiu, Giubega, Paloși, Olaru, Pietraru, Frigură și multe altele, care au ridicat meșteșugul olăritului la rang de artă, ceramica de Hurez constituind un „laborator” al creației populare contemporane. Între ei, s-a remarcat familia Vișoreanu (Victor și Eufrosina, cu fiul lor Ion), creatoare a „stilului Vișoreanu”, care s-a menținut în matca tradiției, dar s-a remarcat prin fantezia creatoare²¹. Toți ceramiștii din Horezu au făcut din „Cocoșul de Hurez” un brand cultural al Vâlcei și al țării, și din olărit un prodigious flux al patriotismului viu, în care frământarea creatoare a meșterilor s-a împletit cu viața fremătândă a oamenilor. Grație trudei și ingeniozității lor, confecționarea ceramicii de Horezu a fost declarată ca „meșteșug tradițional unic” și a fost înscrisă pe lista reprezentativă UNESCO a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității, în cadrul celei de-a VII-a sesiuni a Comitetului Guvernamental pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, care a avut loc la Paris în zilele de 3-7 decembrie 2012.

d) *Țesăturile și portul popular*. Torsul și țesutul reprezintă două meșteșuguri specific feminine, care se aseamănă cu meșteșugul olăritului în două privințe. În primul rând ele s-au dezvoltat în zona Horezului dată fiind bogăția materiilor prime de aici (lână, păr de capră, in, cânepă, borangic, mai puțin bumbac, pe care l-au cumpărat localnicii). În al doilea rând, au apărut din necesitate, pentru îmbrăcăminte și organizarea interiorului casei, și apoi au produs opere de artă. Este cazul mai ales al covoarelor și al scoarțelor, țesute mai întâi la Mănăstirea Hurezi, în realizarea cărora meșterii populari (femeile) au preluat elemente de factură orientală sau occidentală, dar le-au interpretat într-o manieră proprie, realizând obiecte de o valoare incontestabilă. Îndeosebi scoarțele aveau o importantă funcție ornamentală în interiorul caselor țărănești, fiind așternute pe pat și pe lavițe sau atârinate pe perete.

Portul popular este, de asemenea, în strânsă legătură cu cele două meșteșuguri, torsul și țesutul, având rădăcini adânci în străvechiul fond cultural traco-dacic. Portul tradițional din microzona Horezu, dacă ne referim la structura morfologică a costumului femeiesc, se prezintă în două variante: costumul cu catrințe (zâvelci), atestat pe teritoriul Olteniei încă din epoca bronzului, și costumul cu vâlnic, denumit în Vâlcea „opreg”, a cărui vechime nu o cunoaștem, dar despre care specialiștii afirmă

²⁰ Gheorghe Deaconu, *Cronica de sărbătoare*. „Cocoșul de Hurez”, în „Izvorașul. Revistă de cultură populară”, serie nouă, Râmnicu Vâlcea, II, nr. 2, 1991, p. 28.

²¹ Corina Mihăescu, *Stilul Vișoreanu*, București, Editura Contrast, 2006, 80 p.

cu certitudine că în secolul al XIX-lea era o piesă de port frecventă, atestată în foile de zestre și în costumul ctitorilor țărani pictați în bisericile din Vâlcea²². Iarna, atât femeile, cât și bărbații, purtau cojoace cu flori, fără mâneci, numite pieptare. La ora actuală, costumul popular femeiesc mai este întâlnit în satul Urșani și este purtat în sărbători, la biserică sau la nunți, fiind lăsat „moștenire” de la străbunice până în zilele noastre și păstrat cu mare cinste.

Costumul popular bărbătesc, mult mai simplu decât costumul femeiesc, se compune din căciulă sau pălărie, cămașă, cioareci (nădragi sau ȋtari), brău, bete și încălțăminte. Șuba și cojocul completau costumul în anotimpul răcoros. În picioare se purtau opinci, care se legau cu curele lungi, din piele de porc sau de vită, și aveau un moț în vârf. La sărbători, femeile purtau în opinci „tureci” sau „călțuni”, croiți pe picior și ornamentați cu găitane („flori de găitane”), sau cu cusătură pe marginea călțunilor. Am avut ocazia să admir costumul popular bărbătesc și femeiesc, la toate categoriile de vârstă (bătrâni, adulți și copii), cu ocazia unei șezători organizate de Casa de Cultură „Constantin Brâncoveanu” și de primarul Ilie Fârtat (2012-2016) la Căminul Cultural din satul Urșani, în ziua de 24 februarie 2016, cu ocazia sărbătorii populare tradiționale a Dragobetelui. De menționat faptul că în satele aparținătoare orașului Horezu, îndeosebi în Urșani, este prezent, sub influența „ungurenilor” din Vaideeni, și costumul ciobănesc de origine transilvăneană. Nota caracteristică a costumului ciobănesc este cromatica sobră, limitată la combinațiile de negru și alb.

e) O altă componentă a culturii tradiționale din spațiul horezean o constituie *folclorul*, care se caracterizează prin conviețuirea tradițiilor păstorești, aduse sau înduse de „ungureni” statorniciți la Vaideeni, cu fondul autohton de factură olteanescă. Folclorul vâlcean a cunoscut cristalizări specifice atât în folclorul ceremonial, al obiceiurilor din cele două cicluri, familial și calendaristic, cât și în folclorul literar, muzical și coregrafic. În ceea ce privește folclorul ceremonial, acesta este legat de cele trei momente principale din viața omului: nașterea, nunta sau căsătoria și moartea. Dintr-un studiu monografic realizat de învățătorul Gheorghe Stăiculescu în anul 1942, aflăm astfel de obiceiuri, transmise din generație în generație până astăzi. „La *naștere*, se obișnuiește după trei zile să se pună ursitoarele. Se pun pe o măsuță, alături de noul născut, mai multe obiecte, ca: un ban de argint, pentru ca pruncul să fie bogat; porumb, fasole, grâu, pâine, un[t]delemn, vin, zahăr, ca să fie îndestulat, o carte, și dacă este fată o bucată de pânză și ac. Se lasă peste noapte acolo și cam pe la miezul nopții vin ursitoarele în număr de trei să pună la cale soarta ce o va avea în viață noul născut”²³. *Nunta* avea un ritual bogat în ceremonialuri. După ce băiatul cerea fata, se făcea foaia de zestre, apoi se fixa nunta. Înainte de data nunții, fetele din sat, prietenele miresei, erau obligate să-i lucreze fiecare câte o basma, împodobită la colțuri cu lăniță sau arnici, sau să-i coase câte o batistă. În seara nunții, la mireasă se făcea bradul, împodobit cu foițe colorate și cu două jumătăți de măr, puse una în vârf și alta la cotorul bradului. O parte din aceste obiceiuri se păstrează până astăzi, dar de-

²² Nina Florea, *Croiul și ornamentația cămășii femeiești din microzona Horezu-Vâlcea*, în „Buridava. Studii și materiale”, IV, Râmnicu Vâlcea, 1982, p. 218.

²³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor*, Dosar nr. 1.613/1943, f. 35.

a lungul timpului nunta a cunoscut în satele Horezului multiple mutații. În ce privește *moartea*, se păstrează încă obiceiul de a se agăța de degetul mortului un bănuț ca să plătească „taxa vamală” spre lumea cealaltă. Tot în acest scop se mai aruncă monede metalice la cele trei opriri ale cortegiului mortuar, în drum spre cimitir.

Se mai păstrează încă obiceiurile din ciclul calendaristic, practicate mai ales de rudari: plugușorul, sorcova, mersul cu capra, de Anul Nou, se colindă la Crăciun cu steaua. Când vine preotul în ajunul Bobotezei prin sat cu botezul, fetele fură fir de busuioc, pe care îl pun noaptea sub cap, ca să-și viseze soarta. De Sfântul Gheorghe, se pun frunze de fag la poartă și la stâlpul casei, ca semn al biruinței primăverii asupra iernii.

La acestea se adaugă horele sătești, organizate mai ales de sărbătorile de iarnă și la Paști, cu un bogat repertoriu coregrafic (dansuri oltenești, sârba, resteul, florica și altele). Folclorul literar este mai sărac în zona Horezului, dar este reprezentat totuși prin proverbe și zicători, care concentrează experiența de viață a mai multor generații.

O mare contribuție la cultura scrisă a neamului nostru și-a adus-o Mitropolitul Ștefan I al Ugrovlahiei, originar din Râmeștii Horezului, care a tipărit în 1652 *Îndreptarea legii* sau *Pravila mare de la Târgoviște*, precum și un *Slujebnic (Liturgier)*, în 1653, manuscris copiat însoțit cu miniaturi alese ale unui artist nesemnat. Apogeul culturii scrise la Horezu îl reprezintă epoca brâncovenească, Mănăstirea Hurezi devenind în perioada medievală un focar de cultură, un puternic centru de viață spirituală. Aici s-au zămislit scrieri, s-au copiat manuscrise și cărți, s-a amenajat cea mai mare bibliotecă românească din perioada de trecere de la medieval spre modern, prin toate acestea voievodul Constantin Brâncoveanu dovedind interesul pentru cultură și pentru știința de carte. Pentru a-și îndeplini misiunea culturală, acesta va încredința spre administrare ctitoria sa de la Hurezi arhimandritului Ioan, la rândul său distins cărturar și iscusit caligraf. Ucenicul său, Lavrentie Dimitrievici ieromonahul, se va îngriji de tipărirea, în 1749, a unei *Bucoavne pentru învățătura pruncilor*, și în 1757 de tipărirea la Horezu a unei istorii a cetății Kievului și a domniei lui Petru cel Mare, fiind singurul călugăr hurezean al cărui nume figurează în istoria culturii române²⁴.

Pe lângă realizările scrise în cărțile pregătite la Mănăstirea Hurezi, din patrimoniul culturii scrise hurezene fac parte și inscripțiile întâlnite la cele 27 de obiective înscrise pe Lista monumentelor istorice din localitatea Horezu, întocmită între 1991-1992 și actualizată în 2004, dintre care 18 sunt de categorie valorică A și 9 de categorie valorică B. De la formule clasice, cu un conținut specific religios, și până la creații poetice izvorâte din înțelepciunea populară, aceste inscripții, pe lângă valoarea de document istoric, transmit aspirații, gânduri și preocupări culturale ale ctitorilor monumentelor respective, care au dorit să lase peste veacuri mărturie ale spiritualității românești. Cea mai grăitoare în acest sens este pisania de deasupra ușii de la intrarea în biserica mare a Mănăstirii Hurezi, din exterior, datată iunie 1692, în care marele voievod Brâncoveanu arată că, asemenea proorocului David, și-a propus „să nu intre în sălașul casei sale, să nu se suie pe așternutul patului său și să nu dea somn ochilor

²⁴ Gherasim Cristea, Episcopul Râmnicului, *Mănăstirea Hurezu - candela nestinsă a ortodoxiei românești*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2003, p. 167.

săi și pleoapelor sale dormitare până nu va afla loc Domnului și sălaș Dumnezeului lui Iacov”²⁵.

În perioada modernă și contemporană, viața culturală a continuat și continuă să existe. În luna septembrie 1929, preotul D. Ionescu din parohia Bălteni, comuna Copăceni, tipărea revista *Lumânărica zilei*, foaie de îndrumare creștină-socială a Centrului preoțesc din Lădești, care apărea lunar. După trei luni, această revistă și-a mutat redacția și administrația în Târgul Horezu, unde a apărut, în perioada decembrie 1930-1931, pe str. General C. Iancovescu nr. 419, ca *Foaie de îndrumare a Centrului preoțesc din plaiul Horezu*. Între colaboratori se numărau: Gheorghe Doară, D. Ionescu-Căpețel, Alexandru Mazilu, T.P. Păcescu, Nicolae D. Presură, Petru Stoenac²⁶.

La începutul anului 1939, autoritățile comunei Horezu fac demersurile necesare pentru înființarea „Ateneului Popular” din satul Urșani, o instituție de culturalizare a maselor populare, ce avea să poarte numele marelui om politic I.Gh. Duca. Construirea localului pentru această instituție culturală s-a realizat prin donații ale oamenilor, înscrise pe cinci sute de liste de subscripție. Ateneul Popular „I.Gh. Duca” din comuna Horezu-Urșani l-a avut ca președinte pe preotul Gheorghe Nicolaescu²⁷.

Cea mai importantă instituție culturală din Horezu poate fi considerată Casa de Cultură „Constantin Brâncoveanu”. Înființată în 1968, ea coordonează activitatea culturală și educativă a orașului. Primul director al Casei de Cultură, Ion Bordincel, a înființat aici, în 1976, Galeria de artă populară contemporană Horezu, care găzduiește o expoziție de costume populare și cioplituri în lemn, precum și „recolta valorică” a Târgului „Cocoșul de Hurezi”, adică piesele de ceramică premiate de-a lungul anilor și donate de meșterii populari. Casa de Cultură găzduiește și Biblioteca Orășenească „Ada Orleanu”, care deține un fond de carte enciclopedică de peste 37.000 volume, din care aproximativ 3.000 sunt în limbile franceză, engleză și germană. Tot în cadrul Casei de Cultură activează Ansamblul folcloric „Brădulețul”, care în 1976 a reprezentat România la Festivalul Internațional de Folclor de la Zakopane-Polonia, cucerind trofeul *Toporașul de aur*, la categoria competitivă „Ansambluri autentice”. După anul 1990, acest ansamblu folcloric a prezentat numeroase spectacole în străinătate, îndeosebi în Franța, unde a realizat schimburi culturale cu colectivul artistic similar din Alençon (Normandia)²⁸.

²⁵ Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 533.

²⁶ Horia Nestorescu-Bălcești, *Bibliografia presei Vâlcene (1875-1970)*, în „Studii Vâlcene”, I, Râmnicul Vâlcei, 1971, p. 123.

²⁷ Serviciul Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Vâlcea*, dosar nr. 41/1939, f. 11.

²⁸ Doru Moțoc, „Brădulețul” pleacă în Franța, în „Curierul de Vâlcea”, I, nr. 106/7 iunie 1990, p. 2.

CASE ȘI INSCRIȚII DIN RĂȘINARI, SEC. XVIII-XIX (I)¹

ELA COSMA²

HOUSES AND INSCRIPTIONS FROM RĂȘINARI, 18th-19th CENTURIES (I)

ABSTRACT

The first part of this article, dedicated to Rășinari, the greatest commune in Mărginimea Sibiului, presents a few houses from the 18th-19th centuries and their inscriptions.

The oldest house preserved in Rășinari is the Bishops' House, a building of historical patrimony. Constructed in 1710, it served as the seat both of the Serbian Orthodox bishops of Transylvania between 1761-1796 (Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici) and of the Romanian Orthodox archpriests who herded the parishes Râu Sadului, Poplaca, Bungard, Sadu, Tălmăcel, Boița, Porcești and Rășinari. The Church Museum organized in the former Bishops' House hosts rich collections of folklore and sacred art, but especially historical archive documents and old religious printings.

The building of the „Octavian Goga” Gymnasium is also classified among the historical monuments. Built in 1836, at that time it represented „the most beautiful Romanian school in Transylvania” (Victor Păcală). The school inscription is interpreted by means of the important promoters of Rășinari in 1836: school inspector general Moise Fulea, the village juries Ioan Giurculeț, Petru Vidrighin, Nicolae Măieran, Dan Brat [?], Nicolae Adam, Iacob Ciucean; later on the school principal and priest Sava Popovici-Barcianu and especially the metropolitan bishop Andrei Șaguna.

Keywords: Rășinari, historical patrimony, Orthodox Church, Romanian School, 18th-19th centuries.

În urma Simpozionului „Istorie Culturală și Patrimoniu”, organizat de Muzeul Național Brukenthal și de Muzeul de Artă Brukenthal din Sibiu³, în zilele de 29-30

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului științific „Rășinari – istorie și patrimoniu spiritual” (2015-2025), susținut de Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române Cluj-Napoca, Parohia Ortodoxă Rășinari, Primăria Comunei Rășinari, în colaborare cu Grupul de Acțiune Locală (GAL) din Mărginimea Sibiului.

² Cercetător științific, doctor în istorie, Institutul de Istorie „George Barițiu” – Cluj-Napoca; e-mail: ela_cosma@yahoo.com.

³ Simpozionul (internațional) „Istorie Culturală și Patrimoniu”, organizat de Muzeul Național Brukenthal (dir. dr. Adrian Sabin Luca), Muzeul de Artă Brukenthal (dr. Alexandru Sonoc, șef de secție la Galeriile de Artă), Universitatea „Lucian Blaga” (prof. univ. dr. Mihaela Grancea), la 29-30 iunie 2017, Sibiu, comunicare Ela Cosma, *Date statistice despre români la începutul epocii moderne*.

iunie 2017 la Sibiu, am întreprins o mică excursie de documentare la Rășinari, sat al Mărginimii Sibiului⁴ cu rezonanță mitică și literară, pe care nu-l vizitasem până atunci. Lecturile anterioare și informarea mea pe internet asupra obiectivelor de vizitat includeau, în primul rând, mormântul Sfântului Andrei Șaguna, cu mausoleul ce-l adăpostește, apoi casele natale ale lui Octavian Goga și Emil Cioran.

Spre uimirea mea, Rășinariul – numit de sași și *Städterdorf*, ceea ce literal se traduce prin „Sat orășenesc” sau „Sat de orășeni” –, m-a surprins la fața locului printr-o realitate neașteptată: casele și clădirile vechi, troițele numeroase și fără asemănare cu altele văzute până acum, străzile șerpuitoare convergând spre centrul satului, un aer aparte și o bunăstare istorică – pe scurt, un sat românesc de vechime impresionantă, dar cu pregnantă alură de urbe.

Acest „Sat de orășeni” are, în zilele noastre, o populație de 5.086 locuitori (2011), după alte surse 5.280 locuitori, ceea ce îl transformă în „cea mai mare comună mărgineană”⁵, incluzând alături de reședința Rășinari și satul Prislop. Străbătând localitatea la pas, am făcut nenumărate fotografii, în după-masa zilei de 30 iunie, pentru a reveni la Rășinari, la prima oră, în zorii dimineții următoare, la 1 iulie 2017, într-o febrilă și animată sâmbătă de târg.

Impresii foarte puternice mi-au stârnit câteva inscripții în piatră ori pe case de zid, abia așteptând să fie transcrise din litere chirilice. Este ceea ce am făcut îndată la întoarcerea acasă, descifrând prescurtările și simbolurile folosite, identificând persoanele ce purtau numele încrustate în piatră. Era imposibil să descopăr eu America și... Rășinariul în casele și inscripțiile sale; cu siguranță alții, înaintea mea, dezlegaseră deja toate tainele locului. Prin urmare, am căutat cu aviditate bibliografia subiectului; am parcurs, înainte de orice, prețioasa monografie dedicată Rășinariului de Victor Păcală (1915)⁶, lucrare premiată de Academia Română și considerată de Dimitrie Gusti un adevărat miracol științific al epocii sale⁷. Dar ceea ce sare în ochi celui ce vizitează Rășinariul pentru prima oară se pare că a rămas nevăzut celor care l-au cercetat cu amănuntul.

Iată de ce nu vor fi fără rost tablourile de mai jos. Ele înfățișează case și clădiri rășinărene din secolele XVIII-XIX, împreună cu inscripțiile lor reproduse și transcrise. În imagini și cuvinte, aceste case și inscripții din Rășinari sunt oglinda vie a trecutului, adevărate monumente istorice. Totuși, doar unele din ele sunt declarate ca atare, iar altele își așteaptă încă, pe bună dreptate, recunoașterea.

⁴ Mărginimea Sibiului, zonă turistică de la poalele Munților Cindrel, ce cuprinde „18 sate pastorale cu populație preponderent românească”, câștigând titlul de *Destinație EDEN, alăturându-se astfel rețelei de Destinații de Excelență în Turism și Gastronomie Locală care se întinde pe tot teritoriul Uniunii Europene*. În schimb, Rășinariul a fost desemnat în 2012 drept unul dintre „Cele mai frumoase sate din România”, așa cum apreciază Ghidul oficial al Asociației cu același nume (cf. Panoului *Trasee cicloturistice și de drumeție în împrejurimile Rășinariului/Cycling and hiking routes in surrounding of Rășinari Village*).

⁵ Site-ul Primăriei comunei Rășinari, județul Sibiu, <http://www.primaria-rasinari.ro/>.

⁶ Cartea lui Victor Păcală a fost reeditată în 2016, în tiraj mic, conform doamnei Marina Bogdan, manager al Grupului de Acțiune Locală Mărginimea Sibiului.

⁷ Ioan Ciprian Candea, *Protopopul Emilian Cioran – o viață în slujba Bisericii*, în „Revista Teologică”, nr. 2, 2009, p. 78.

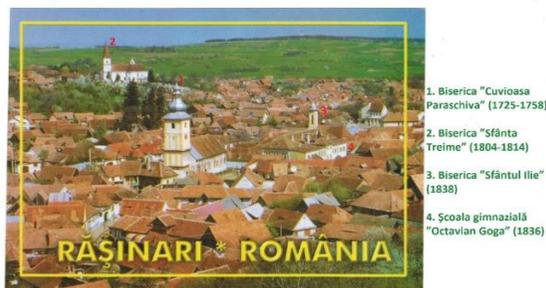

Fig. 1. Rășinari, cu bisericile și școala sa

1. CASA EPISCOPALĂ (1710, 1761-1796)

Cea mai veche casă din Rășinari – conservată până în zilele noastre –, este Casa Episcopală, care găzduiește Muzeul Bisericesc. Construită în 1710, această casă a servit ca reședință episcopilor sârbi ce au păstorit Episcopia ortodoxă a Transilvaniei între 1761-1796, dar și protopopilor români aflați în fruntea Protopopiatului ortodox Rășinari, înființat după 1761, ce cuprindea parohiile Rășinari, Râu Sadului, Poplaca, Bungard, Sadu, Tălmăcel, Boița și Porcești. Astăzi, Muzeul Bisericesc este în custodia Parohiei Ortodoxe Române din Rășinari, preot paroh fiind părintele Nicolae Jianu, curator Ioan Obârșie.

Fig. 2. Casa Episcopală (1710, 1761-1796) din Rășinari.

Din prezentarea Muzeului Bisericesc, oferită chiar la intrare, în pridvor, citim: „Casa Episcopală sau *Episcopia*, cum este cunoscută de către locuitorii comunei Rășinari, (...) este o casă simplă țărănească, construită în anul 1710, clădită din lemn și acoperită cu șisă⁸; e formată din trei încăperi. În față e un mic *privar*, un fel de antreu, cu intrare în *tinda* casei. În dreapta tindei se află *coamărul*, iar în stânga *casa cea mare*. (...) Episcopul ocupa casa cea mare, iar protopopul care era și administrator al reședinței ocupa tinda și coamărul (...). La începutul sec. XX casa a intrat în proprietatea rășinăreanului Ioan Vidrighin, de la care a fost răscumpărată de către mitropolitul Nicolae Bălan în anul 1922, pe seama parohiei Rășinari. Trecută în lista monumentelor istorice, casa a fost restaurată în întregime și în prezent este muzeu

⁸ Șisă sau *șiță*, șindrila mare (de 100-150 cm), draniță.

bisericesc, cu obiecte ce reflectă viața religioasă a Rășinariului din vechime și până astăzi. Casa Episcopală și prin ea Rășinariul a avut un rol important în istoria Transilvaniei (...)

Fig. 3. Pridvorul Casei Episcopale din Rășinari

Casa Episcopală este ilustrarea perfectă a casei românești de lemn, specifică rășinărenilor cu multă vreme înainte de veacul al XVIII-lea, și întâlnită până în secolul XX. Ea respectă întrutotul tiparul casei țărănești din Rășinari, așa cum l-a descris Victor Păcală în 1915, cu *privariul* (pridvorul) de la intrarea din curte, *tinda* (în care dă *privariul* și care leagă celelalte două încăperi), *coamărul* (camera dinspre fundul curții) și *casa cea mare* (odaia de la stradă)⁹. În privința structurării spațiului de locuit, monograful observa că „puține locuințe fac excepție de la această regulă”¹⁰.

Au locuit în Casa Episcopală de la Rășinari episcopii Dionisie Novacovici (între anii 1763-1767), Sofronie Chirilovici (1771-1774), Ghedeon Nichitici (1783-1788) și Gherasim Adamovici (1789-1796)¹¹. Muzeul Bisericesc adăpostește portretul original al ultimului episcop sârb, Gherasim Adamovici, care a decedat aici și a fost înmormântat în apropiere, în fața altarului din Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, mormântul fiind acoperit cu o lespede roșie.

Odăile fostei Case Episcopale slujesc azi ca săli de expoziție ale Muzeului Bisericesc, în care am descoperit o neașteptată bogăție de exponate: obiecte etnografice, obiecte de cult, icoane pe sticlă ale „școlii de pictură” din Rășinari (sec. XVIII), fotografii vechi și, mai ales, o mică, dar prețioasă arhivă-bibliotecă. Aceasta cuprinde manuscrise, documente, carte veche de cult și periodice de epocă. Amintesc: *ocolnița* din 1488, adică diploma acordată rășinărenilor de regele Matia Corvin, publicată și comentată de Nicolae Iorga¹²; de asemenea, documente, diplome, cărți liturgice și științifice (sec. XVIII-XIX) și colecția *Telegrafului Român*, publicat de Șaguna la Sibiu începând din 1853.

⁹ Victor Păcală, *Monografia satului Rășinari*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1915, p. 407-419.

¹⁰ *Ibidem*, p. 113.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992, p. 223-229.

¹² Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții Ardelene și Maramureșene*, București, 1906, p. 228-229.

Fig. 4. Portretul episcopului Gherasim Adamovici, pictură în ulei din secolul al XVIII-lea, Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari

Fig. 5. Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, pictură de I. Roth, Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală din Rășinari

Piesa de rezistență a Muzeului o reprezintă un volum gros, legat în piele, ce s-a dovedit a fi inedit. Aceasta a determinat realizarea unui protocol de cercetare și colaborare științifică pe 10 ani (2017-2027), încheiat pe de o parte între Parohia Ortodoxă și Primăria din Rășinari, grație implicării logistice a Grupului de Acțiune Locală, GAL (manager Marina Bogdan), și pe de altă parte Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca¹³. Cercetători ai Institutului (Ela Cosma, Mirela Popa-Andrei, Victor Vizauer), sub coordonarea latinistului Vasile Rus, au început deja transcrierea și traducerea integrală din limba latină a documentului-fluviu din 1788. *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem* derulează de-a lungul a 1.318 pagini istoricul proceselor urbariale ale rășinărenilor împotriva Magistratului orașului Sibiu, pentru restituirea vechilor hotare și drepturi (processe desfășurate între 1735-1785, sub trei împărați austrieci: Carol VI, Maria Theresia, Iosif II), precum și conscripția generală a satului pe 30 de ani (1754-1784). Este o perioadă eroică, când ciobanii rășinăreni au luptat cu arma legii și au câștigat, căci în 1786 au reușit să se elibereze de orice servituți urbariale față de sibieni¹⁴, iar împăratul Iosif II i-a acordat Rășinariului privilegiu rare de sat liber crăiesc. Acest statut s-a păstrat cu mândrie până la instaurarea dualismului (1867).

În apropierea Casei Episcopale se găsește Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, zidită între 1725-1758, pe locul unei mai vechi biserici de lemn de la anul 1383¹⁵. În veacul al XVIII-lea, ea marca centrul satului, unde se afla și locul de judecată numit „La Scaun”. În jurul ei s-au grupat pe rând clădirile civile și publice ale autorităților

¹³ Acord de colaborare și proiect științific din 15 iulie 2017, între Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, reprezentat de c.ș. I dr. Ela Cosma, pe de o parte, și Parohia Ortodoxă Rășinari, reprezentată de preot paroh Nicolae Jianu, Primăria Comunei din Rășinari, reprezentată de primar, dl. Bucur Bogdan, pe de altă parte.

¹⁴ V. Păcală, *op. cit.*, p. 87.

¹⁵ *Istoricul Bisericii „Cuvioasa Paraschiva”*, în pronaosul bisericii.

și instituțiilor locale, care în secolul al XIX-lea au început a se construi nu din lemn, ci din piatră și zid.

2. ȘCOALA DIN RĂȘINARI (1836)

Școala de azi, purtând numele unui mare fiu al satului, poetul Octavian Goga (1 aprilie 1881-7 mai 1938), se află în centrul istoric din Rășinari, lângă cel mai vechi lăcaș ecleziastic, Biserica „Cuvioasa Paraschiva”. Instituția școlară păstrează cataloagele de altădată¹⁶ cu notele obținute de faimoșii ei elevi, Octavian Goga și Emil Cioran, ambii rășinăreni de obârșie, cu case natale în localitate.

Școala gimnazială „Octavian Goga” din Rășinari este o clădire clasificată în rândul monumentelor istorice. Pe bună dreptate, întrucât data construcției sale este anul 1836, iar la vremea respectivă reprezenta „cea mai frumoasă școală românească din Ardeal”, în cuvintele lui Victor Păcală, care detalia: „(...) o zidire măreață cu un etaj și cu 5 – iar după adaptarea nouă ce i se făcu la 1850 cu 6 săli de învățători și cu alte vreo 7 camere destinate pentru biblioteca școlară, pentru director, pentru comitetul parohial și primăria comunală”¹⁷.

**Fig. 6. Școala „Octavian Goga” din Rășinari (stânga),
Biserica „Cuvioasa Paraschiva” și Casa din 1850
(în spatele bisericii)**

Nu era aceasta cea mai veche școală din Rășinari, căci pe la 1830 funcționau două școli mai mici, „școluțe”: una chiar în piața comunei, cu 3 camere și 3 învățători, iar alta, școala cu 1 învățător din Copăcele sau „din cruci”¹⁸ – adică de la cimitirul unde se zidise de curând (1804-1814) Biserica „Sfânta Treime”, cu mausoleul de azi al mitropolitului Șaguna. Construcția școlii mari din Rășinari a început în 1835, pe un loc larg din centrul satului, fiind de aceea cunoscută sub numele de „Școala de lângă Scaunul bisericii”, puțin mai jos de „școluța” veche care, conform altor voci, ar fi existat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în casa primarului Radu Morariu. Clădirea acestei prime școli, confiscată de sași, ar fi fost transformată în

¹⁶ *Monumente din Rășinari*, pe site-ul „Sibiu. Memoria locului – AFCN”, http://memoria-locului.ro/article-118_RASINARI.html.

¹⁷ V. Păcală, *op. cit.*, p. 377.

¹⁸ *Ibidem*, p. 376.

cârciumă¹⁹. Iată că nu departe de ea, noul lăcaș școlar românesc era gata în 1836, fiind sfințit în 1837 de către episcopul Vasile Moga. Zece ani mai târziu, în 1847, episcopul Andrei Șaguna, patronul școlii, a sfințit din nou școala, de data aceasta de hramul „Bunevestiri”, sărbătorit de atunci în fiecare an. Între 1837-1864 instituția se numea „Normaliceștile Școale Reunite”, între 1864-1871 „Școala Normală Capitală cu drept de publicitate”, iar între 1871-1920 „Școala confesională ortodoxă”²⁰.

Inscripția ce atestă construcția din 1836, aflată în chenarul de la parterul înalt al clădirii, în apropiere de poarta de intrare în curtea școlii, este gravată în limba română cu litere chirilice. Într-o formă mai prietenoasă și fără prescurtări, conținutul inscripției de pe școala din Rășinari este acesta:

„În anul Domnului 1836 s-au ridicat această școală, cu cheltuiala slobod crăiescului sat Rășinari, supt înălțatul împărat Ferdinand I, fiind episcop neunit dume-nealui Vasile Moga, director Moise Fulea, jurați Ioan Giurculeț, Petru Vidrighin, Nicolae Măieran, Dan Brat [?], Nicolae Adam, Iacob Ciucean”.

Să oferim câteva detalii asupra persoanelor menționate în inscripția școlii.

În anul construirii clădirii școlii din Rășinari, 1836, împăratul Ferdinand își începuse de un an domnia în Austria (1835-1848). Sfârșitul domniei sale l-a adus declanșarea revoluției de la 1848, astfel că la finele anului revoluționar împăratul Ferdinand a abdicat de la tron în favoarea nepotului său, tânărul Franz Joseph.

După cei patru episcopi sârbi (Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici) cu sediul la Rășinari (1761-1796) și după vacantura episcopală care a urmat (1796-1810), primul episcop ortodox român al Transilvaniei din perioada stăpânirii habsburgice a fost Vasile Moga (1744-1845). În timpul îndelungatei sale păstoriri (1810-1845), episcopul Moga s-a preocupat, mai cu seamă, de învățământul primar românesc, de cel pedagogic și teologic. A militat pentru deschiderea, deși pentru scurt timp, a unui seminar teologic românesc la Sibiu. A reușit să trimită numeroși bursieri la Viena și să construiască sau să deschidă o întreagă pleiadă de școli primare cu limba de predare românească. O astfel de școală primară ortodoxă este și cea din Rășinari, ridicată la anul 1836 și sfințită de episcopul Moga la 1837²¹.

Moise Fulea (1787-1863), protopopul tractului Sibiu între anii 1812-1856, a ocupat funcția de „director al școalelor naționale neunite din Ardeal”. Era, adică, un soi de inspector general al tuturor școlilor ortodoxe românești din Transilvania. În această calitate, a coordonat activitatea preoților-inspectorii școlari, a elaborat *Instrucțiunea* din 1822, care constituie o adevărată programă de învățământ, s-a

¹⁹ Școala Gimnazială „Octavian Goga” din Rășinari, *Scurt istoric al unității școlare*, <http://scoli.didactic.ro/scoala-gimnaziala-octavian-goga-rasinari>.

²⁰ V. Păcală, *op. cit.*, p. 377-381.

²¹ Alexandru Chiriță, *Vasile Moga, primul episcop român la Sibiu*, în „Lumina”, 21 decembrie 2010, <http://ziarullumina.ro/vasile-moga-primul-episcop-roman-la-sibiu-17757.html>. Monografia dedicată episcopului, aparține lui Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774-1845*, Cluj, 1939.

îngrijit de statutul dascălilor și de construirea unor noi edificii școlare românești²². Între acestea din urmă se afla, desigur, frumoasa școală din Rășinari.

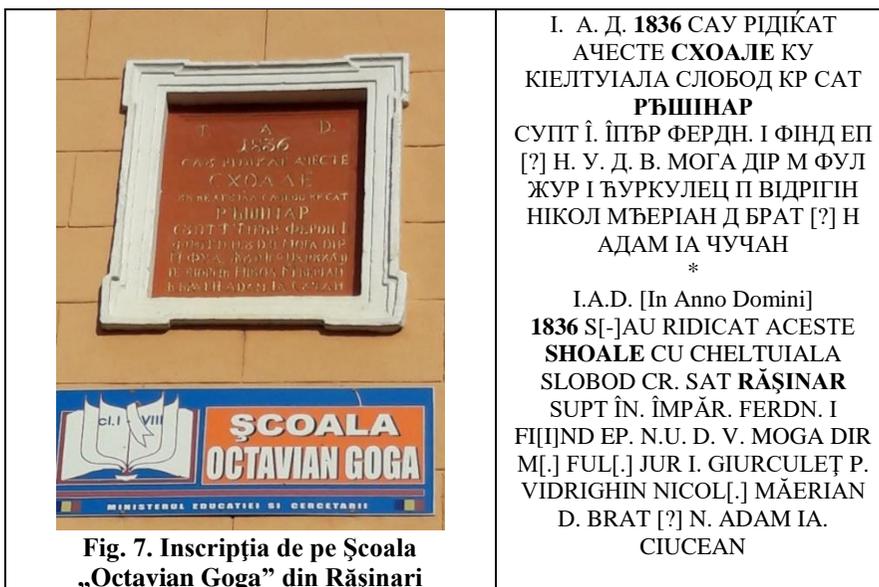

Fig. 7. Inscripția de pe Școala „Octavian Goga” din Rășinari

І. А. Д. 1836 САУ РІДІКАТ
АЧЕСТЕ СХОАЛЕ КУ
КІЕЛТУАЛА СЛОБОД КР САТ
РЪШНАР
СУПТ Ї. ІПЪР ФЕРДН. І ФІНД ЕП
[?] Н. У. Д. В. МОГА ДІР М ФУЛ
ЖУР І ЖУРКУЛЕЦ П ВІДРІГІН
НІКОЛ МЪЕРІАН Д БРАТ [?] Н
АДАМ ІА ЧУЧАН

*

I.A.D. [In Anno Domini]
1836 S[-]AU RIDICAT ACESTE
SHOALE CU CHELTUIALA
SLOBOD CR. SAT RĂȘINAR
SUPT ÎN. ÎMPĂR. FERDN. I
FI[]ND EP. N.U. D. V. MOGA DIR
M[.] FUL[.] JUR I. GIURCULEȚ P.
VIDRIGHIN NICOL[.] MĂERIAN
D. BRAT [?] N. ADAM IA.
CIUCEAN

Pe unii din jurații amintiți în inscripția școlii îi vom reîntâlni și în anii următori, în aceeași postură. Ioan Giurculeț descindea dintr-o familie înrudită – poate – cu familiile Giurca, poreclită și Ghiurcu, Giurcoiu (care l-a dat pe Ioan Giurcoiu, notar în Rășinari la 1905)²³. Pe monumentul eroilor rășinăreni, amplasat vizavi de Biserica „Sfânta Treime”, sunt pomeniți între cei căzuți în 1914-1918, în anii Primului Război Mondial, soldații: Coman Giurcoi, Nicolae Giurcoi, Dumitru Giurculeț.

Și Petru Vidrighin, jurat al satului cel puțin între anii 1836-1847, aparținea unei familii bogate și puternice din Rășinari, ai cărei ascendenți nu îi cunoaștem, dar care a dat descendenți implicați în viața satului și o seamă de intelectuali: proprietarul Petru Vidrighin (1876-1948), Nicolae Vidrighin (1881-1950), preotul Dumitru Vidrighin (1883-1936)²⁴. La 1905 se consemnează existența licențiatului Facultății de Comerț din Leipzig, Bucur Vidrighin, a preotului Nicolae Vidrighin, a căpitanului Servian Vidrighin, a inginerului Stan Vidrighin²⁵.

²² Pavel Cherescu, *Mărturii documentare privind contribuția protopopului Moise Fulea (1787-1863) la dezvoltarea învățământului confesional ortodox din Transilvania*, în „Orizonturi Teologice”, VI, nr. 1-2, 2005, p. 69-142, cu o bogată anexă documentară.

²³ V. Păcală, *op. cit.*, p. 134-135, 381.

²⁴ Conform pietrei de mormânt din marmură neagră, de la căpătâiul mormântului comun al celor trei Vidrighin, situat în cimitirul Bisericii „Sfânta Treime”, în proximitatea mausoleului mitropolitului Andrei Șaguna și a mormântului mitropolitului Nicolae Colan. Aceste informații și altele de mai jos le extrag din fotografiile surprinse în cursul vizitei mele la Rășinari, la 30 iunie-1 iulie 2017.

²⁵ V. Păcală, *op. cit.*, p. 381.

Juratul din 1836 Nicolae Măieran, în inscripție Măerian – al cărui nume de familie se trage de la *maierii* sau *măierii* sibiieni, crescătorii români de vite din suburbia Sibiului, la ieșirea din oraș înspre Șura Mică²⁶ –, era un om cu stare, fondând în 1862 – el ori fiul lui omonim –, *Fondul săracilor români din Rășinari*²⁷.

Juratul Dan Brat (sau Bratu), dacă am descifrat bine inscripția ștearsă în partea inferioară, soțul Stanei, născută Popovici, era tatăl preotului Ioan Bratu (1819-1878) și bunicul Aureliei Bratu (1856-1938), căsătorită Goga, nimeni alta decât mama lui Octavian Goga²⁸.

Juratul Nicolae Adam – sau poate fiul lui, purtând același nume –, este și el unul din fondatorii, la 1862, ai Fondului săracilor români din Rășinari²⁹.

Iacob Ciucean, jurat la 1836, zece ani mai târziu și-a construit casă tot în centrul satului, la capătul uliței coborând de la școală și de la Biserica „Sfânta Paraschiva” spre podul de la Valea Caselor, anume vizavi de Biserica „Sfântul Ilie”, greco-catolică pe atunci. Iacob Ciucean a avansat din poziția de jurat, astfel că în 1847 ajunsese judele satului Rășinari, cum vom vedea mai departe³⁰. În casa ridicată de acest Iacob Ciucean avea să se nască Emil Cioran la 1911.

Este interesant faptul că, în momentul 1911, primarul din Rășinari era tot un Iacob Ciuceanu (Ciucian), care a condus destinele comunei între 1905-1940. La începutul mandatului său, în 1905, primarul Iacob Ciuceanu (Ciucian) împreună cu soția Paraschiva au ridicat la intrarea în Rășinari dinspre Dumbrava Sibiului o frumoasă troiță, renovată în 1977 de fiul lor Emilian Ciucian cu soția Maria.

Fig. 8. Inscripția troiței ridicate de familia Ciuceanu (1905)

²⁶ Ela Cosma, *Maierii Sibiului în documente pașoptiste*, în vol. „Perseverență și devoțiune în căutarea adevărului istoric. Omagiu profesorului și istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 75 de ani”, coord. Antonio Faur, Radu Românașu, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2016, p. 127-150.

²⁷ V. Păcală, *op. cit.*, p. 395.

²⁸ Vezi *Arborele genealogic al familiilor Barcianu și Goga din Rășinari*, expus la Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari.

²⁹ V. Păcală, *op. cit.*, p. 395.

³⁰ Ela Cosma, *Case și inscripții din Rășinari, sec. XVIII-XIX (II)*, lucrare în manuscris.

Fig. 9. Troița lui Iacob Ciuceanu (1905)

Fig. 10. Crucea în memoria primarului Iacob Ciuceanu și a eroilor din Rășinari (2002)

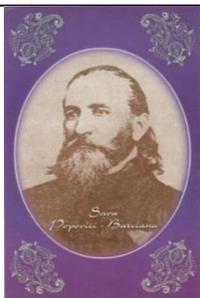

Fig. 11. Preot director școlar Sava Popovici-Barcianu (1814-1879), a cincea generație de preoți după protopopul Coman Bârsan (1699-1804)

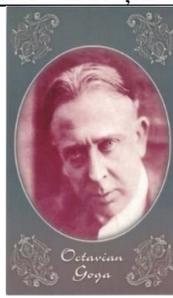

Fig. 12. Octavian Goga (1881-1938), poet, ziarist și om politic originar din Rășinari

În memoria primarului Ciuceanu, a soției sale Paraschiva, născută Droc, și a eroilor rășinăreni s-a ridicat monumentul de marmură albă cu cruce, dezvelit cu prilejul întâlnirii Fiilor Satului Rășinari, în august 2002.

Revenind la inscripția școlii de la 1836, din aceasta lipsește o figură importantă, o personalitate pe care n-o putem omite în acest context. Este vorba despre preotul paroh Sava Popovici-Barcianu, care abia din 1838 avea să devină directorul școlii aflate „în fruntea tuturor școlilor primare românești” (V. Păcală). Nu doar că preotul Sava Popovici-Barcianu a condus școala timp de decenii, dar „în jurul lui se poate grupa toată viața culturală din Rășinariul de atunci”³¹.

Preotul director școlar Sava Popovici-Barcianu (1814-1879) era a 5-a generație de preoți, după tatăl său Daniil Popovici (poreclit popa Dan, 1788-1866), bunicul său Savva Popovici (popa Savva cel Tânăr, 1765-1816), străbunicul său protopopul Savva Popovici (Savva cel Bătrân, 1735-1808) și stră-străbunicul său, protopopul Coman Bârsan (1699-1804)³².

³¹ *Ibidem*, p. 378.

³² Vezi *Arborele genealogic al familiilor Barcianu și Goga din Rășinari*, expus la Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari și în Emilian Cioran, *Șapte generații de preoți*

Însă, la Rășinari, legătura strânsă dintre Biserică și Școală este ilustrată nu doar de preotul paroh Sava Popovici-Barcianu sau de protopopul Moise Fulea. O uriașă contribuție pe acest tărâm și-a adus Andrei Șaguna. Încă de la sosirea sa în Transilvania, în vara anului 1846, ca vicar general al episcopiei românești vacante, el și-a ales drept reședință Rășinariul. De aici a plecat la Carloviț, pentru a fi hirotont episcop în Duminica Tomii anului 1848, o întreprindere sponsorizată de rășinăreanul Coman Cioran³³. Aici a cerut mitropolitul să-și doarmă somnul de veci, ultima sa voință dând glas dragostei sale nesfârșite față de casa sa pământeană și locul său de suflet, Rășinari.

Dacă s-a afirmat, pe bună dreptate, că, pe atunci când găzduia fosta Episcopie din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rășinariul era „vechea capitală a Ortodoxiei Transilvaniei”³⁴, tot de aici și din sânul Bisericii a purces în secolul al XIX-lea înflorirea Școlii românești din Ardeal.

Fig. 13. Mitropolitul Andrei Șaguna (1808-1873), înmormântat în mauseleul Bisericii „Sfânta Treime” din Copăcele sau din Cruci

Fig. 14. Procesiune la mormântul Sfântului de la Rășinari, ante 1915 (Foto: V. Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, 1915, p. 384)

și protopopi-profesori din aceeași familie: *Barcianu, 1699-1903*, Sibiu, 1991. Remarcabil lucru, se pare că moșul de neam, protopopul Coman Bârsan (1699-1804), a trăit 105 ani!

³³ „Sinaxar: Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei, prăznuit la 30 noiembrie”, în *Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei: slujba și acatistul, argumente pentru canonizare*, prefață IPS dr. Laurențiu Streza, Sibiu, Editura Andreiană, 2012, extras aflat la Biserica „Sfânta Treime”. Despre Coman Cioran, ca apropiat al lui Andrei Șaguna, vezi Pr. Ioan Ciprian Candea, *Protopopul Emilian Cioran – o viață în slujba Bisericii*, în „Revista Teologică”, nr. 2, 2009, p. 73-75.

³⁴ *Mărginimea Sibiului - Destinație Europeană de Excelență*, proiect finanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României prin fonduri FEADR, Măsura 313 (Încurajarea activităților turistice), implementat de Comuna Rășinari în 2010-2013, panou din centrul satului.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ICOANELE PE STICLĂ DIN TRANSILVANIA

ELENA BĂJENARU¹

A FEW CONSIDERATIONS ABOUT GLASS ICONS OF TRANSYLVANIA

ABSTRACT

Between Transylvanian glass icon and our popular literature there was a permanent connection which outlines the sensibility of Transylvanian village from more than two centuries ago, a connection which explains best the spiritual motivations, the psychological resorts of peasants' preferences for one iconographic theme or other, thereby being revealed the soul of Romanian peasant from Transylvania.

Keywords: glass icon, popular literature, iconographic theme.

În ultimele decenii, icoana pe sticlă transilvăneană a fost cercetată intens, beneficiind de numeroase lucrări – monografice, zonale sau pe centre –, cataloage de expoziție sau articole. Dar în ciuda acestei vaste literaturi de specialitate, icoana pe sticlă este departe de a-și dezvălui întreaga ei istorie.

Patrimoniul extrem de valoros păstrat până la noi dar, mai ales, recente cercetări de arhivă au lămurit activitatea unor centre² sau au adăugat, pe harta acestui meșteșug, noi nume, fără însă a stabili care a fost locul și momentul de început al meșteșugului. Nicula și-a asumat, multă vreme, rolul primordial în apariția și răspândirea acestei arte populare în zona intracarpatică, unele centre de pictură și-au revendicat descendența din pictura niculeană – Șcheii Brașovului, Făgăraș (în 1819 documentele de arhivă consemnează prezența unui iconar de la Nicula în Făgăraș), Gherla (a cărui activitate pare a debuta atunci când activitatea Niculei începe să scadă). Este posibil, însă, ca meșteșugul picturii pe sticlă, ca fenomen de masă, să fi apărut simultan în mai multe zone ale Transilvaniei, viitoarele cercetări de arhivă și studierea valorosului patrimoniu de icoane pe sticlă, păstrat în colecții publice sau particulare, vor putea confirma sau infirma această ipoteză.

¹ Director, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: ebajenaru@yahoo.com.

² Ioana Rustoiu, *Icoanele Lazului*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007; Ioana Rustoiu, Elena Băjenaru, Ana Dumitran, Károly Fülöp Szöcs, ... *Prin mine, Ioan Pop Zugravul*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008; Ana Dumitran, *Icoanele bisericii din Lancrem*, în „Apulum. Seria Historia & Patrimoniu”, XLVIII, 2011; Ana Dumitran, *Despre icoanele pe sticlă așa-numitele de Iermuțeni*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 15/I, 2011, p. 131-180; Elena Băjenaru, *Icoane și iconari din Țara Făgărașului. Centre și curente*, București, Editura Oscar Print, 2012; Ana Dumitran, *Colecția Mușat. O geografie spirituală a icoanei pe sticlă*, București, Editura DAR Development Publishing, 2018.

Cele mai vechi icoane din Transilvania aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și au fost realizate de zugravi de pictură murală care și-au desfășurat activitatea în zone diferite ale provinciei – Ioniță zugravul, activ în zona Brașov-Făgăraș, cu icoane edite din 1778 (interesant este că de la acest zugrav există doar icoane pe sticlă, dar nu avem știință de vreo biserică pictată de el), Nicolae zugrav din Ludoș, cu icoane din 1787, sau Petru zugrav din Topârcea. Recent, acestora li s-a adăugat un nou nume – Popa Ursu din Stoboru, care la 1784 primise o comandă impresionantă de icoane pe sticlă³.

Judecând după valoarea remarcabilă a icoanelor realizate de acești zugravi – desen, cromatică, dimensiuni –, putem presupune un început anterior al picturii pe sticlă cu cel puțin un deceniu sau chiar două. Aceste prime icoane pe sticlă au constituit punctul de plecare pentru meșteșugul picturii pe sticlă, care s-a practicat în Transilvania timp de aproape două veacuri, tehnica picturii pe sticlă dezvoltându-se în centre situate pe principalul drum comercial care lega sudul de centrul Transilvaniei – în Brașov, Țara Făgărașului (Făgăraș, Săsăuși, Cârțișoara, Arpașu de Sus), Sibiu (Vale, Mărginimea Sibiului), Șebeș-Alba (Lancrăm, Laz, Maierii Albei Iulia), Gherla, Nicula. Fiecare dintre aceste centre s-a dezvoltat pe un drum propriu, cu o tematică iconografică în funcție de timp istoric, de cererea și preferințele credincioșilor, de capacitățile artistice ale iconarilor-țărani și, nu în ultimul rând, de posibilitățile financiare ale cumpărătorilor sau comandatarilor. Numele acestor iconari nu s-au păstrat decât în parte și doar acolo unde iconarii înzestrați cu talent și conștienți de capacitățile lor artistice și-au semnat creațiile – Ioan Pop, Savu Moga, Matei Țămforea din Țara Făgărașului, Familia Poienaru, Ioan Costea, Ioan Costea Verman ș.a.

Adânc legată de viața țaranului român din Transilvania, o înțelegere a icoanei pe sticlă, a dimensiunii la care s-a pictat (este suficient să amintim doar că în ancheta Lenei Constante, realizată în deceniul trei al secolului trecut în satul Drăguș-Făgăraș, au fost găsite 1.590 de icoane în 285 de case⁴), a frecvenței unei teme iconografice sau alta, nu poate fi posibilă decât din perspectiva însăși a creatorilor lor și a privitorilor lor originari, dar și a legăturii, mai puțin vizibile ce-i drept, care a existat între icoana pe sticlă și universul de literatură și credințe populare, mentalități despre lume și viață ale țaranului român. Ne propunem să descoperim legătura de colaborare dinamică care a existat între literatura noastră populară, care ne dezvăluie cum se „răsfâng în sufletul poporului de jos diferite manifestațiuni ale vieții, cum simte și gândește el sub influența ideilor, credințelor, superstițiilor moștenite din trecut”⁵, și icoana pe sticlă, măreață prin simplitatea frumuseții ei, care a transpus grafic și în culori aceste „manifestațiuni”, sub rezerva că, poate, viitoare cercetări ale subiectului vor oferi nuanțări sau, cine știe, chiar schimbări de perspectivă.

Plecând de aici, vom putea înțelege de ce, de exemplu, icoanele pe sticlă de Nicula au continuat să fie cumpărate de credincioși, deși intelectualitatea secolului al

³ Ana Dumitran, *Colecția Mușat...*, p. XVIII, XX.

⁴ Lena Constante, *Pictura pe sticlă din satul Drăguș*, în „Artă, Tehnică și Grafică”, caiet VI, București, 1938, p. 64.

⁵ Ovid Densușianu, *Folclorul cum trebuie înțeles*, în vol. „Flori alese din cântecele poporului”, ediție îngrijită de Marin Bucur, București, 1966, p. 52.

XIX-lea, le considerau „sperietoare de prunci”, de ce o temă iconografică a fost pictată mai des decât alta. Credincioșii lumii rurale au văzut în icoana pe sticlă, dincolo de un desen, stângaci uneori, dincolo de o cromatică armonioasă sau nu, chipul nevăzut al lui Dumnezeu, lumea sfinților. Ei și-au trăit viața raportându-se la Dumnezeu, care în acele vremuri era singurul ajutor, singura speranță.

Iconarul țăran a transmis icoanelor pe sticlă stilul său de viață și de simțire. Aceste picturi au teme iconografice și motive strâns legate de viața sa, un fond de idei, tradiții și obiceiuri, simboluri care au fost esențializate, filtrate și transpuse pe sticlă. Prin ceea ce au specific și esențial, icoanele pe sticlă se constituie în răspunsuri artistice pe care sensibilitatea țăranului le-a dat, mai bine de două veacuri, problemelor fundamentale ale vieții. Aceste răspunsuri s-au concretizat în teme ca: *Adam și Eva* – despre păcat și credință, *Nașterea lui Iisus* – bucuria vieții asupra morții, *Iisus cu vița de vie* – Euharistie și Pământul Făgăduinței în același timp, *Sfântul Gheorghe omorând balaurul* – credința în triumful binelui, *Judecata de Apoi* – viața fără de păcat etc.

Țăranii iconari, deținători ai unor puternice tradiții multisekulare și cu o „potențialitate spirituală binecunoscută”⁶, au transmis mai departe aceste tradiții și prin transpunerea lor în linii și culori pe fragilul material al sticlei. Venind din mijlocul țăranilor, iconarul țăran a cunoscut basmele, legendele care-i înfrumusețau viața, a știut cel mai bine care erau credințele, tradițiile care guvernau satul românesc, care erau sfinții care îl protejau cel mai bine.

Sărbătorile legate de viața lui Iisus (Nașterea Domnului sau Crăciunul, Botezul, Înălțarea, Învierea), de sfinți protectori (Sfântul Nicolae, Sfântul Gheorghe, Sfântul Haralambie, Sfântul Ilie ș.a.) sau de marile praznice, toate aceste întâlniri ale țăranului cu Dumnezeu sunt însoțite de un străvechi și valoros folclor literar, folclor apărut cu mult înainte ca meșteșugul picturii pe sticlă să își facă loc între manifestările artistice populare. Nicolae Iorga, într-o conferință dedicată icoanei, sublinia această relație dintre folclor și icoană: „(...) la noi, din ce în ce mai mult, folclorul ia în stăpânire icoana, ceea ce nu se întâmplă aiurea”⁷.

Între bogata noastră literatură populară și icoanele pe sticlă a existat, la nivelul sensibilității, un dialog permanent, care a unit și a oferit convingerea că sunt expresia sufletului aceluiași popor. Admirabila noastră literatură populară, care poartă cu ea, peste timp, înțelepciunea populară și credința în Dumnezeu, și icoana pe sticlă, transpunerea în linii și culori a acestei credințe, sunt dimensiuni ale aceluiași univers al creației populare, care au compus și compun avuția noastră națională. Literatura populară și icoana pe sticlă sunt limbaje care aparțin aceluiași domeniu – arta populară –, și care valorizează sensibilitatea poporului român, în diversitatea ei largă de posibilități. Aceste două esențe ale vieții poporului român, care au satisfăcut una setea de basm, cealaltă setea de credință, sunt consubstanțiale, își trag seva din aceeași rădăcină – cultura populară – și au aceeași substanță – sensibilitatea, structura sufletească a poporului român. Iar acești doi poli, egali în demnitate, ai sufletului românesc – universul întreg de credințe, legende și basme populare, „rămășițe de cultură divină,

⁶ Ion Apostol Popescu, *Elemente de colindă în icoanele pe sticlă*, extras, p. 843.

⁷ Nicolae Iorga, *Icoana românească*, Vălenii de Munte, 1933, p. 14.

din misterele trecutului și credințe nescrise”⁸ și icoana pe sticlă – teologie populară prin care Dumnezeu a coborât pe pământ și s-a umanizat, iar omul s-a urcat la cer și s-a îndumnezeit –, au dat valoare însuși omului, au echilibrat și au adus speranță în sufletul și inima credinciosului.

Creații artistice anonime⁹ ale unei conștiințe colective, literatura populară și icoana pe sticlă sunt expresia unei arte populare pline de toate sensurile și legăturile lumii de aici și a lumii de dincolo, așa cum au fost ele percepute de către creatorul lor. Fiecare icoană este unică, neexistând două identice, la fel cum nu există două legende, basme similare, fiecare din cei care au realizat-o, au îmbogățit-o sau au transmis-o, a adăugat o părticică din sufletul lui și al vremii. Lucian Blaga surprindea foarte bine această unicitate a creațiilor populare: „(...) un popor așa de orientat spre pitoresc, e departe de orice primejdie conformistă de a crea clișee și în serie”¹⁰. Opere de artă călătorești, literatura populară și icoana pe sticlă au dus – de la un sat la altul, de la o zonă la alta –, aspirația omului după veșnicie, năzuința, dorința lui permanentă de a fi în legătură, în contact direct cu cei care-i pot oferi această veșnicie.

Literatura noastră populară ni-L dezvăluie pe Creator, Dumnezeu și om în același timp, umblând prin lume alături de sfinți, luptându-se cu răul universal pentru credincios, iar această luptă i-a insuflat acestuia siguranța că nu este singur în fața necazurilor, primejdiilor. Dumnezeu i-a dat țăranului sfinții ca să îi fie de ajutor, de aceea el respectă sărbătorile închinatelor, cu credința că aceștia îi apără familia, gospodăria, animalele. Și atunci când tehnica înnobilării sticlei prin pictură a apărut, țăranul s-a folosit de culoare și desen pentru a aduce cerul mai aproape de el.

Episoade care alcătuiesc țesătura basmelor noastre au fost incluse în structura legendelor hagiografice. Lupta unui erou pe malul apei pentru salvarea unei fete de împărat se întâlnește la noi, în basmele noastre populare și pretutindeni – Perseu și Andromeda, Tristan și Isolda. Literatura noastră populară orală este bogată în legende pioase, pline de grație naivă despre Maica Domnului și Pruncul Iisus, basme despre Dumnezeu și împărăția cerurilor, despre Sfânta Vineri, Sfântul Petru sau Sfântul Gheorghe, despre merele de aur etc. Colindele au avut corespondențe în icoanele pe sticlă, „întrăurirea lor resimțindu-se nu numai în starea de spirit sau în viziunea iconarilor plini de har, dar și în compoziție (...)”¹¹.

Pentru a apropia cât mai mult icoana pe sticlă de sufletul țăranului român, iconarul a împodobit-o „cu tot farmecul legendelor, cu priveliștile vieții lui de toate zilele, (...) apropiind astfel Scriptura de sufletul său stăpânit de puritate și slavă”¹². Legende despre Dumnezeu și sfinți, țăranul iconar le-a transpus în peisajul spațiului în care s-a născut și a trăit, în satul său, în casa sa. Sfinții au chipuri umane, expresiile acestora fiind firești, neavând nimic din hieratismul recomandat de iconografia bizan-

⁸ Elena Niculiță Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 11.

⁹ În cazul icoanei pe sticlă, sunt și câteva excepții – iconari talentați, care având conștiința propriei valori și-au semnat icoanele: *Ioan Pop zugravul, Matei Zugravul*.

¹⁰ Apud I.A. Popescu, *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, p. 87.

¹¹ I.A. Popescu, *Elemente de colindă*, p. 845.

¹² I. Ioanidu, G.G. Rădulescu, *op. cit.*, p. 166.

tină sau de manualele de pictură murală ale vremii. Chipul sfântului apare redat în icoanele pe sticlă parcă desprins din basme: Sfântul Nicolae, cel care îi ajută pe nevoiași, este redat ca un om blând, de o vârstă sau alta, Sfântul Gheorghe, care luptă cu balaurul, este uneori un tânăr, alteori un om în vârstă. Multe din sfintele celebrate de credincioșii satelor pot fi recunoscute în trăsăturile lor spirituale de simplitate, gingășie și prospețime în lumea bogată de chipuri feminine din basmele sau legendele noastre. Chipul Maicii Domnului din icoanele pe sticlă, indiferent de tipul iconografic redat, exprimă gingășie, dragoste maternă ori durere sufletească. Iar uneori, în scenele *Răstignirii*, Maica Domnului este pictată cu atâta simplitate și expresivitate a trăsăturilor și într-o cromatică de o vibrație pătrunzătoare, încât parcă își găsește un echilibru în colinde: „O, fiul meu cel iubit/Cel ce lumea ai zidit (...)/Of, cum te-ai schimbat la față/Of, cum zaci tu fără viață/(...)/Cine mi-a dat mângâiere/În amara mea durere”¹³.

Ornamentica (flori de măr, de trandafiri), elementele decorative, care i-au înconjurat pe sfinți în icoană, au fost preluate din realitatea imediată a casei și grădinii pictorului – plugul cu care Adam ară este plugul cu cormană pe care țăranul truditore l-a folosit, biserica este cea din satul său, frânghia răsucită, care formează chenarele micuțelor icoane niculene, simbol al aspirației omului spre Nemurire și care parcă se deapănă de pe ghem asemenea destinului eroilor din poveștile noastre populare, a fost întâlnită la porțile sau bisericile de lemn sculptate, înconjurându-le ca un brâu protector. Culoarele pline, în tonuri adânci, niciodată terne, niciodată strigătoare, se întregesc complementar. Iconarii au reușit, cu un minimum de detalii, să redea un maximum de expresivitate și să creeze frumuseți inefabile, la fel ca și creatorii de folclor care au surprins, în colindele, basmele sau povestirile despre Dumnezeu și sfinți, esența, fără un descriptivism exagerat. Toate acestea au creat o intimitate în relația țăranului cu Divinitatea și lumea sfinților, intimitate care este vizibilă, cu ochii trupești, în icoana pe sticlă și, cu ochii minții, în folclor. Țăranul se adresează Divinității cu „Dumnezeu drăguțul sau bunul Dumnezeu”, care în colinde îi păzește oile¹⁴, iar în basme merge pe pământ alături de sfinți și îl ajută.

Pentru a se apropia mai mult de sufletul credinciosului, povestirile despre viețile sfinților martiri au împrumutat elemente de basm: creștere miraculoasă, confruntarea cu zmeul sau balaurul (Sfântul Gheorghe, Sfânta Paraschiva), întâlnirea cu împărați păgâni și faptele lor bune (Sfântul Nicolae). Iar fiecare sfânt, care a avut o contribuție importantă în protejarea casei, a familiei, în formarea credinței, a avut, pe lângă basme, legende ce i-au descris viața și minunile, și un bogat tezaur de colinde – Sfântul Nicolae, Sfânta Paraschiva, Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Petru etc. Chiar și atunci când iconarul a preluat unele motive sau teme din iconografia apuseană, el le-a filtrat prin sensibilitatea sufletului său, autohtonizându-le. Într-o icoană pictată de Savu Moga, *Nașterea Maicii Domnului*, Ioachim, tatăl Mariei, devine Achim, nume întâlnit destul de frecvent în spațiul intracarpatic, iar mama Mariei, Ana, toarce ca o

¹³ *Florile dalbe, flori de măr. Colinzi* (în continuare, *Florile dalbe*), Alba Iulia, Editura Altip, 1991, p. 179.

¹⁴ „Colo jos, Doamne mai jos/Nu știu ceață sau verdeață/Sau i-o turmă de oi creață/Dar la oi cine că umblă/Umblă Domnu Dumnezeu/C-un fluier mare la brâu/Tot cântând și fluierând” (în *Florile dalbe*, p. 69).

adevărată țărăncă, întreaga scenă a *Nașterii* căpătând astfel viață, un spațiu și un timp interior al ei.

Există, așadar, un raport de adiacență între icoanele pe sticlă, rugăciuni smerite și umile adresate lui Dumnezeu de țăranul credincios și întregul univers de literatură populară. Prezența acestui univers în icoana pe sticlă este, uneori, explicită (în structura temei sau chiar tema în totalitate), alteori aceasta ni se dezvăluie doar dacă noi cei de azi cunoaștem acest univers de spiritualitate românească. Iar fără această cunoaștere, nu putem înțelege sensurile adânci și uneori ascunse ale icoanei pe sticlă. De altfel, acest univers poate releva cel mai bine motivațiile spirituale, psihologice ale preferințelor țăranului credincios pentru o temă iconografică sau alta, tot acest corpus de credințe populare, care însoțește tema determinând frecvența unui anume subiect iconografic, frecvență care se explică prin puterile magice cu care erau investiți sfinții, puteri exemplificate în basme, legende sau credințe. Iar această latură este, în fapt, „aspectul nodal” al relației osmotice care a existat între literatura noastră populară și icoanele pe sticlă, revelându-se astfel sufletul țăranului român din Transilvania. Fiecare sfânt important al calendarului, cu atribuții bine precizate, este însoțit de credințe, obiceiuri respectate cu sfințenie de către credincioși. Maica Domnului cu Pruncul, simbolul maternității, este protectoarea familiei, Sfântul Nicolae este considerat ocrotitorul celor săraci, Sfântul Haralambie protejează de boală, Sfântul Ilie aduce ploaia ce binecuvântează pământul, Sfântul Mihail, care poartă cheile Raiului, luptă împotriva diavolului și veghează la căpătaiiu celor bolnavi etc. Privind din această perspectivă, descoperim că folclorul a influențat arta icoanei pe sticlă nu numai la nivelul sensibilității, ci a intervenit și în tema iconografică, în arta portretului – în umanizarea și realismul figurilor –, evidențiind puterea descriptivă și de esențializare a țăranului iconar, care cu o naivitate blândă și duioasă face legătura între colindă și rugăciune, între basm și scriptură.

Vom exemplifica aceste câteva considerații despre legătura tainică dintre icoana pe sticlă și folclor cu doar trei teme iconografice¹⁵.

Adam și Eva este un subiect pictat pe sticlă cu predilecție la Nicula, Șcheii Brașovului și Făgăraș. Tema este una profund simbolică, despre bine și rău, păcat și credință. Adam și Eva sunt reprezentați frontal, separați de Pomul cunoașterii, plin de mere și pe care este încolăcit șarpele. Subiectul nu redă un sfânt cu puteri protectoare sau tămăduitoare, ci prezintă scena căderii în păcat a lui Adam și Eva. Atunci cum se explică totuși transpunerea grafică a acestui moment al Vechiului Testament? Răspunsul poate fi găsit, pe de o parte, în teatrul religios la sărbătorile de Crăciun, destul de răspândit în satele ardelenne până în prejma celui de-Al Doilea Război Mondial, când se juca o piesă de teatru popular *Adam și Eva* (era întâlnită și sub alte denumiri – *Pomul cunoașterii* sau *Cu lumea*), iar pe de altă parte în colindă, această zestre fără seamăn a patrimoniului național. Arhiva de Folclor a Academiei Române, filiala Cluj, prin Ioan Mușlea, a inițiat începând cu anii '30 ai secolului trecut chestionare privitoare la calendarul poporului român pe luni, credințe, obiceiuri, printre care și câteva legate de teatrul popular religios – *Adam și Eva* sau *Cu lumea*, sau *Pomul cunoașterii*

¹⁵ Un text mult mai amplu despre acest subiect urmând a fi tipărit într-un catalog de icoane pe sticlă, *Icoana pe sticlă din România. Origini și izvoare*.

și *Facerea lumii*, teatru jucat de tineri sau copii. O serie de colinde din Transilvania, cântate tot de Crăciun, au o corespondență plină de semnificații în icoanele pe sticlă cu acest subiect iconografic: „În grădina Raiului/Șade Adam cu Eva lui/(...). Șarpele veninos/A plecat o creangă-n jos/Și-a căzut un măr frumos/Eva iute l-a luat/Lui Adam i l-a dat”¹⁶. Căderea în păcat a lui Adam și a Evei, păcatul originar, a frământat mult sufletul țaranului român, dacă judecăm fie și numai după numărul mare de colinde (*Veniți toți cei din Adam, Dumnezeu de la început, De n-ar fi greșit Adam*) sau elemente ale subiectului inserate în alte colinde. În unele sate din Țara Făgărașului – Ucea, de pildă –, se cânta, tot de Crăciun, o colindă a Evei¹⁷.

Elementele care compun scena iconografică – pomul, mărul –, au și ele înțelesuri profunde. Tradiția spune că Pomul cunoașterii este pomul din care a fost făcută crucea pe care a fost răstignit Iisus. Pomul vieții simbolizează ideea de tinerețe fără bătrânețe, de continuitate și nemurire spirituală, este încărcat cu forțe sacre, deoarece este vertical, crește, își pierde și își recapătă frunzele, se regenerează, moare și renaște de multe ori¹⁸. Mărul, văzut ca simbol al iertării păcatului, îl întâlnim în poveștile și basmele noastre populare (*Prâslea cel voinic și merele de aur*), în colindele românești¹⁹, în legendele Sfântului Ilie sau ale Sfinților Petru și Pavel, unde mărul este simbolul Pomului Raiului, al cunoașterii și vieții veșnice, are calități de iertare, purificare, fertilitate²⁰. În unele colinde, merele de aur sunt oferite de Iisus ca semn al iertării păcatului originar, al dobândirii vieții veșnice, pe care o va petrece în Rai, alături de pomul dător de viață²¹.

Această cădere în păcat se prelungește într-o legendă despre zăpădul pe care Adam l-a semnat cu Diavolul, zăpădul prin care Diavolul i-a permis lui Adam să are Pământul (după unele legende bogomilice pământul a fost creație a Diavolului), în schimbul sufletelor lui Adam și ale urmașilor acestuia, zăpădul distrus de Sfântul Ilie, care s-a înălțat la ceruri imediat după ce i-a reușit acțiunea. Într-o colindă ce se cânta în centrul Transilvaniei, dialogul sincer al lui Dumnezeu cu Adam, care pecetluiește căderea din Rai, îți transmite sentimentul de retrăire a acestui moment biblic: „Du-te Adam din rai în jos/Că n-ai fost de nici un folos/Că porunca cari ți-am dat-o/Sub picioare ai călcat-o/De-acum îți vei câștiga/Pâine cu sudoarea ta/Lucrând pământul cu tină/Și cu osteneală multă”²². *Urcarea la cer a Sfântului Prooroc Ilie* a fost pictată în centrele din sudul Transilvaniei – Șcheii Brașovului, Țara Făgărașului (Făgăraș) –, unde este zugrăvit Adam îmbrăcat în port popular, care ară, însoțit de inscripția „Adam ară”.

¹⁶ *Florile dalbe*, p. 196.

¹⁷ Din păcate este doar menționată, nefiind redat și textul.

¹⁸ *Pomul vieții din neolitic până în prezent* (<https://sites.google.com/site/seimenisatdinneolitic/3-1-1-pomul-vietii-din-neolitic-pana-in-prezent>), accesat la 19 iulie 2015).

¹⁹ Este un leitmotiv care apare în foarte multe colinde: „Cele jos îi mai de jos/Florile dalbe/ Este-un măr înmărmurat/De ramuri în jos plecat” (în *Florile dalbe*, p. 218).

²⁰ Sabina Ispas, *Copacul și Crucea* (în: <http://magazinistoric.blogspot.ro/2014/05/copacul.htm>), accesat la 12 iulie 2015).

²¹ *Ibidem*.

²² *Florile dalbe*, p. 44.

Poate nici o icoană pe sticlă nu are legături atât de profunde cu folclorul nostru ca *Nașterea Domnului*. Realizată de toți zugravii și în toate centrele iconografice transilvănene, icoana Nașterea Domnului, „uneori de o frumusețe distilată până la magie”²³, a fost pictată parcă doar pentru a reda, pe sticlă, grafic și în culori, bucuria cosmică a nașterii Celui care va veni, bucurie cuprinsă în poveștile, povestirile, dar mai ales în colindele care însoțesc acest moment istoric al umanității. Corpusul colindelor despre *Nașterea lui Hristos*, capitolul cel mai duios al evlaviei creștine, este atât de vast, variat și încărcat de sensibilități profunde, încât este greu să îl cuprinzi. Spiritualitatea, frumusețea nobilă a colindelor s-au prelungit din plin în icoanele cu această temă, fiind un adevărat ferment pentru realizarea unei frumuseți cât mai cuprinzătoare și originale²⁴.

Precum în viața satului tradițional din Transilvania și în colinde, și în icoană întregul univers participă la acest moment, alături de Maica Domnului – cerul, pământul, oamenii și viețuitoarele: „Auzi acum cerule,/Și-ascultă pământule,/O taină înfricoșată/Și minune-adevărată!/Acum a binevoit/Și din cer s-a coborât/Din Fecioară s-a întrupat/Hristos, ceresc Împărat!”²⁵, „Îngerii cântau/Păstorii fluierau/Magii se închinău”²⁶. Icoanele pe sticlă cu *Nașterea Domnului* nu au nimic din cutumele iconografiei bizantine, acestea fiind filtrate prin sensibilitatea și trăirile credinciosului, astfel încât este creată impresia că întreaga scenă se petrece într-un sat transilvănean: „Sfânta Maică prea slăvită/Rătăcește obosită,/Printr-un plai scăldat în soare/Prin fânețe, numai floare/La un grajd cu boi sosește/Jos în iesle poposește”²⁷.

Nașterea lui Iisus, moment de bucurie cosmică, a trezit sentimente puternice, venite din adâncurile sufletului creator al țaranului: „Astăzi vin și-mi plec genunchi/Înainte ieslei Tale/Copilaș din altă lume/Obosit și plin de cale (...)/Nu am smirnă ca și magii/Nici tămâie și nici aur/Lacrimile pocăinței îmi sunt singurul tezaur/Ți le-aduc acum înainte/Cu sfială și rușine/Copilaș venit din ceruri/Să porți crucea pentru mine”²⁸. Limbajul cromatic al icoanelor, armonizat parcă cu melosul colindelor, este surdinizat, liniștit, transmițând aceeași stare de bucurie interiorizată ca și chipul Maicii Domnului din icoană, care privește introspectiv pe pruncul Iisus, gândind la vremile ce va să vină.

Despre puterile ocrotitoare sau tămăduitoare ale sfinților ne povestesc legendele, basmele sau icoanele pe sticlă. Pentru a le proteja de boli familia, animalele, țărani i-au avut pe Sfântul Haralambie, sărbătoarea sa, pe 10 februarie, fiind ținută cu sfințenie. În unele legende se spune că Dumnezeu i-a dat Sfântului ciurma în stăpânire, drept răsplată pentru chinurile îndurate. Acesta a legat-o cu lanț de fier și o slobozea doar atunci când oamenii nu-i țineau sărbătoarea. În această zi, în satele din sudul Transilvaniei, noaptea, nouă femei torceau tortul, năvădeau firele, țeseau și coseau o cămașă care era pusă la intrarea în sat, alături de icoana sfântului, iar prin gura acestei

²³ I.A. Popescu, *Elemente de colindă*, p. 844.

²⁴ *Ibidem*, p. 848.

²⁵ Ioan Funariu, *Colinzi din Țara Făgărașului*, Brașov, Editura Orientul latin, 1991, p. 55.

²⁶ *Florile dalbe*, p. 165.

²⁷ I. Funariu, *op. cit.*, p. 55.

²⁸ *Florile dalbe*, p. 190.

cămăși treceau toți membrii obștii²⁹. Acest obicei, numit *Iia ciumei*, păstrează amintirea unei minuni săvârșite de sfânt – câțiva credincioși, salvați de crunta boală în prezența sfântului, i-au dăruit o cămașă țesută și cusută într-o singură zi. Un fragment dintr-o legendă³⁰, care descrie chinurile pe care le-a îndurat sfântul până la minunile săvârșite de el, a impresionat sufletul plin de credință și naivitate frumoasă al țaranului, iar unele icoane pe sticlă din Țara Făgărașului transcriu, în linii și culori, acest fragment care l-a emoționat – acela când sfântul a fost dus în curtea unei prostituate să păzească casa: „Iară cum sosi acolo sfântul rezemându-se de un stâlp uscat, îndată o minune – înfrunzii acel stâlp uscat și făcu atâtea ramuri încât acoperi toată casa”³¹. Iar femeia văzând această minune, căzu în genunchi dă să închină sfântului”³². Vecinii auzind aceste minuni, „au căzut la picioarele lui închinându-se și crezând să botezării în numele lui Iisus Hristos”³³.

Așadar, privind icoanele pe sticlă realizezi cât talent nativ a avut țaranul creator, talent în a surprinde în sclipirea cristalină a sticlei esențialul, talent în a transmite emoții, același talent cu care a compus basmele și legendele, care a asigurat muzicalitatea colindelor, dar și muzicalitatea și armonia cromatică a icoanelor pe sticlă.

Arta icoanelor pe sticlă ne descoperă, în manifestările ei artistice, o lume autohtonă transfigurată de frumusețea gloriei divine. Magicul și miraculosul creștin, cuprins în basme, legende s-au imprimat adânc în sufletul țaranului, devenind părți constitutive ale structurii lui sufletești. Iar interferența acestora cu icoanele pe sticlă dau expresia artistică a dialogului său cu lumea, cu Dumnezeu.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Anonim, *Urcarea la cer a sfântului prooroc Ilie*, Șcheii Brașovului, prima jum. a sec. XIX (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Szöcs).

Fig. 2 – Ioan Pop (atribuire), *Sfântul Gheorghe*, Făgăraș, 1847 (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Icoane pe sticlă).

Fig. 3 – Matei Țâmforea (atribuire), *Maica Domnului Îndurerată*, Cârțișoara, 1874 (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Szöcs).

Fig. 4 – Matei Țâmforea (atribuire), *Sfântul Nicolae*, Cârțișoara, 1877 (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Szöcs).

Fig. 5 – Anonim, *Adam și Eva*, Nicula, prima jum. a sec. XIX (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Szöcs).

Fig. 6 – Ioan Matei Purcariu, *Nașterea lui Iisus*, Cârțișoara, 1894 (Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Colecția Icoane pe sticlă).

²⁹ Ioan Pâra-coordonator, Constantin Băjenaru, Adelina Graură, Elena Băjenaru, Florin Graură, *Calbor, satul călător între Olt și Ardeal*, Făgăraș, Editura Negru Vodă, 2011, p. 95.

³⁰ Un manuscris cu *Legenda Sfântului Haralambie* se află în patrimoniul Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, nr. inv. II 4.575.

³¹ *Ibidem*, f. 10r.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

FURCI DE TORS DIN PATRIMONIUL MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”

AUREL DRAGNE¹

LA QUENOUILLE DU PATRIMOINE DU MUSÉE DU PAYS DE FĂGĂRAȘ „VALER LITERAT”

RÉSUMÉ

Le patrimoine du Musée du Pays de Făgăraș „Valer Literat” s'est enrichi de pièces ethnographiques. L'ornement et la typologie de la quenouille sont détaillés dans cette étude. Le Musée du Pays de Făgăraș „Valer Literat” détient 22 quenouilles enregistrées dans la collection ethnographique L'art du bois. On y retrouve les traces de la main adroite et de l'outil simple qui ont donné une forme au bois. Le présent ouvrage est né de cet intérêt et de cette admiration. Les artistes populaires s'attachaient avant tout aux sujets expressifs. Les chercheurs ont remarqué un grand répertoire original de motifs ornementaux et décoratifs. A ce sujet-ci, on peut distinguer des motifs géométriques, floraux, phytomorphes, porteurs de symboles transmis par les siècles. Les artistes cherchent à styliser leurs motifs ornementaux, en ramenant la représentation à un motif stylistique, qui contient l'essence du modèle.

Mots-clés: quenouille, collection ethnographique, typologie, symbolistique, ornement.

Într-unul din studiile consacrate furcilor de tors aflate în patrimoniul Muzeului „Astra” din Sibiu, Simona Maria Cursaru subliniază de la bun început importanța cercetării și dezvoltării colecțiilor muzeale². Acestea reprezintă cu siguranță zestrea cea mai de preț a unui muzeu. Patrimoniul etnografic al prestigioasei instituții sibiene s-a constituit sub egida ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român). Printre promotorii ideii de realizare a unor colecții de o asemenea anvergură se numără și George Barițiu.

Apariția muzeului făgărașean în cea de-a treia decadă a secolului al XX-lea constituie tot un demers al Astreii, pornit de această dată din sânul Despărțământului Făgăraș: în 1923, preotul profesor Valeriu Literat, în calitate de director al filialei făgărașene a asociației, adoptă decizia constituirii unui muzeu local ale cărui colecții să fie reprezentative pentru Țara Oltului, zonă etnografică distinctă din partea de sud-est a Transilvaniei³. Implicarea sa a fost hotărâtoare pentru apariția și parcursul mu-

¹ Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: aureldragne@yahoo.com.

² Simona Maria Cursaru, *Furca de tors în cadrul colecției de artă populară în lemn a Complexului Național Muzeal „Astra”*, în „Transilvania”, nr. 7-8, 2005, Sibiu, p. 100-104.

³ Îndeosebi în privința portului, Țara Oltului prezintă trei subzone: a Avrigului, a Făgărașului și a Perșanilor (cf. Cornel Irimie, *Portul popular din Țara Oltului. I. Zona Făgăraș; II. Zona*

zeului: sub atenta sa îndrumare se va constitui nucleul colecțiilor, cu piese valoroase de carte veche, documente, artă, meșteșuguri tradiționale sau cu specific etnografic. Valeriu Literat s-a remarcat totodată prin activitatea de teren întreprinsă, dovedindu-se a fi printre cei mai de seamă cercetători interbelici care au investigat realitățile spațiului făgărășean conform rigorilor științifice⁴.

De-a lungul anilor, patrimoniul muzeului s-a îmbogățit și diversificat. O categorie aparte a pieselor cu caracter etnografic o reprezintă furcile de tors.

Furca de tors a constituit de-a lungul timpului o unealtă indispensabilă în procesul confecționării textilelor: exceptând filamentele de mătase, firele nu se găsesc în stare naturală, fiind rezultatul unor operațiuni tehnologice specifice de prelucrare a fibrelor de origine animală sau vegetală (câneapă, in, bumbac). În opinia unanim acceptată a istoricilor și etnologilor, torsul, ca îndeletnicire, datează încă din neolitic timpuriu. Datorită perisabilității materialului din care au fost produse, fusele și furcile de tors vechi s-au conservat doar în cazuri excepționale. Spre deosebire de acestea, fusaiiolele, confecționate din lut ars sau alte materii rezistente în timp, constituie principalele dovezi arheologice privind practicarea torsului în preistorie⁵.

Avrig; III. Zona Perșanilor, în „Caiete de artă populară”, 1958). Această împărțire corespunde modelului administrativ al domeniului făgărășean din secolele XVI-XVII, cu cele trei curți economice: Porumbac, Făgăraș și Comăna. Corelat cu prezența principalelor fortificații ale zonei – Avrig, Breaza, Făgăraș și Comăna –, s-a presupus existența unor obști sau uniuni de obști autonome în spațiul desemnat de documentele cancelariei maghiare din prima jumătate a secolului al XIII-lea ca *Terra blachorum*. Istoric, arealul e denumit Țara Făgărașului, identificându-se geografic cu depresiunea omonimă, mărginită de Munții Făgăraș și Podișul Târnavelor.

⁴ Date fiind condițiile vitrege de la mijlocul secolului al XX-lea, doar o parte a cercetării sale a fost valorificată prin intermediul unor studii apărute în publicațiile vremii. Lucrări valoroase, precum cea legată de breasla tăbăcarilor făgărășeni sunt încă în manuscris. O parte din studiile sale, ce au ca tematică patrimoniul ecleziastic făgărășean, au fost publicate postum, editor fiind Nicolae Sabău (*Biserici Vechi Românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996). Pentru celelalte studii și lucrări publicate vezi Pr. M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, disponibil on-line la pagina: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/L/ValeriuLiterat.html>.

⁵ Paula Mazăre, *Definirea și clasificarea artefactelor preistorice destinate torsului: fusaiiolele*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, 4, 2012, p. 103-131. Întâlnite încă din neolitic, sunt prezente din abundență în situri de epoca bronzului. Aplicate în capătul fusului, fusaiiolele îndeplinesc rolul de volanți de inerție. Ele facilitează rotirea uniformă și prelungită a fusului în timpul procesului de tors. Totodată acționează ca bobină temporară ce menține firele pe fus. Simpla atribuire funcțională a unui artefact perforat și definirea sa drept fusaiolă rămâne o chestiune problematică pentru arheologia modernă: el poate îndeplini funcții diferite (măргеle, pandantive, piese cu semnificație simbolică/identitară, butoni, șaibe etc.), neavând întotdeauna certitudinea că interpretarea dată de cercetători corespunde funcțiunii reale a obiectului. În acest sens, criteriile de evaluare a artefactelor, precum cele care caracterizează orificiul (centrarea, dimensiunea, forma), cât și cele care definesc mărimea (greutate, înălțime, diametru), capătă o însemnătate deosebită. Mai multe fusaiole identificate arheologic în arealul făgărășean se află în colecția de arheologie a muzeului. Datând din primul secol al mileniului creștin, au fost descoperite cu prilejul cercetărilor de la Comăna de Jos: vezi I. Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *Comăna de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980.

În pofida valorii artistice deosebite și a simbolisticii îngemănate, studiile consacrate furcii de tors sunt relativ sărace. În capitolele dedicate industriei casnice textile, tratatele de etnografie românească conțin informații generale cu privire la ornamentica și tipologia furcii de tors în concordanță cu zonele etnografice specifice⁶.

O lucrare temeinic fundamentată este catalogul de colecție al furcilor de tors aflate în patrimoniul Muzeului de Etnografie și Artă Populară din Târgu Mureș. Analizând piese ce provin cu precădere din colecția etnografică Aurel Filimon, doamna Aurelia Diaconescu cercetează nu doar aspectul utilitar și valoarea artistică a furcii de tors, ci îi relevă deopotrivă valențele etnoculturale, etnoestetice, etnopsihologice⁷.

După modalitatea de întrebuințare a furcii, autoarea respectă împărțirea, deja consacrată, în cele două categorii: *furca de brâu* și *furca cu tijă lungă*. Adoptând o mai adecvată terminologie, cele două grupe categoriale sunt desemnate ca „furca purtată la brâu sau la subsuoară, ce formează corp comun cu torcătoarea”, respectiv „furca detașată de torcătoare”⁸.

Utilizată cu precădere în zone în care textilele și piesele de port sunt produse exclusiv în casă de către femeie, furca de brâu devine o unealtă reprezentativă, ce reflectă caracterul autarhic al economiei gospodăriei tradiționale. Românele de pretutindeni au adoptat și preferat această unealtă, întrucât torsul se putea efectua în locuri și împrejurări variate: cu prilejul treburilor casnice, în decursul activităților cu caracter agricol și pastoral, fie șezând, fie în picioare sau în timpul mersului.

Furca detașată de torcătoare e caracteristică îndeosebi comunităților maghiare și săsești din Transilvania. Destinată unei utilizări în interiorul locuinței, se distinge prin tija lungă prevăzută la bază cu un suport. În funcție de modul de fixare, suportul poate fi o bancă, o talpă pentru picior sau un scăunaș.

Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” deține în patrimoniu 22 furci de tors, înregistrate în cadrul colecției etnografice *Arta lemnului (AL)*. Cele 133 de piese ale colecției, realizate artistic în lemn, provin din domenii variate: unelte și obiecte gospodărești, industrie casnică textilă, mobilier țărănesc, stâlpi de poartă sau funerari, troițe. Însumând 16,5% din totalul pieselor, furcile de tors dețin o pondere importantă. Douăsprezece dintre ele au intrat în patrimoniu în urma unor donații, restul ca achiziții.

Referitor la data de înregistrare în actele de evidență semnalăm câte două furci de tors pentru anii 1953, 1957, 1961, 1971, 1973, patru pentru 1974 și câte una în 1975, 1976, 1977, 1992, respectiv 2006. La trei piese data nu e specificată.

În privința provenienței în raport cu arealul făgărașean, se remarcă preponderența furcilor de tors ce aparțin unor localități amplasate în partea centrală a Țării Făgărașului. Cele 16 piese ce provin din această zonă pot fi repartizate astfel: trei din

⁶ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, Editura Științifică, 1973; Cornel Irimie, Florentina Dumitrescu, A. Paleolog, *Arta lemnului la români*, București, Editura Meridiane, 1978; Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.

⁷ Aurelia Diaconescu, *Furca de tors. Unealtă, simbol și obiect de artă populară*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

⁸ *Ibidem*, p. 18-19.

Berivoi, câte două din Lisa, Rucăr, respectiv Făgăraș, și câte una pentru localitățile Sâmbăta de Sus, Drăguș, Olteț, Viștea de Sus, Vad, Șercaia și Calbor.

Extremitatea răsăriteană a Țării Făgărașului nu mai e la fel de bine reprezentată, în patrimoniul muzeului regăsindu-se doar trei piese, ce provin din localitățile Părău, Grid și Veneția de Jos.

O furcă de tors provine din localitatea Grânari, comuna Jibert, zonă de interferență între Țara Oltului și Podișul Târnavelor, în timp ce pentru alte două locul de proveniență nu e specificat.

O absență notabilă o constituie localitățile din partea apuseană a Țării Făgărașului, care nu sunt reprezentate în colecția muzeului cu nicio furcă de tors. Această lipsă ar putea fi suplinită pe de o parte de piesele aflate în colecțiile altor instituții muzeale, cât și de informațiile oferite de lucrările cu caracter etnografic mai vechi. La începutul secolului al XX-lea, Dimitrie Comșa semnaleză în al său *Album de creștături în lemn* și câteva tehnici de ornamentare specifice furcilor de tors din această zonă: în satele din vecinătatea localității Turnu Roșu furcile erau vopsite înainte de a fi crestate; la Avrig, lemnul, curățat de coajă, mai întâi se afumă, ca apoi să fie decorat prin tehnica creștării⁹.

Orice încercare de tipologie a furcii de tors în spațiul făgărășean se dovedește a fi o întreprindere anevoioasă, chiar riscantă, dat fiind numărul mic de piese conservate raportat la cele peste 67 de localități pe care le însumează doar vechiul District al Făgărașului.

O analiză sumară a furcilor de tors aflate în patrimoniul muzeului relevă faptul că majoritatea pieselor fac parte din categoria furcilor de brâu. Din punct de vedere al formei, tehnicilor de realizare și ornamentației, se detașează mai multe tipuri ale furcii de tors în Țara Oltului.

Furca de tors cu coarne sau cornițe derivă dintr-un arhetip: trunchiul brut, nefasonat, ale cărui ramuri au rol de susținere a caierului. Însăși denumirea uneltei de tors provine de la acest tip primitiv, ce-și are etimologia în latinescul *furca* (băț bifurcat)¹⁰. Esența lemnoasă preferată în realizarea acestui tip de furcă este bradul. Forme evolute au fost realizate prin înlăturarea scoarței de pe ramuri și trunchi, suprimarea unor ramificații, conservarea a trei-patru etaje de crengi care sunt răsucite înspre tijă, constituind așa-zisele *cornițe*, cu rol în prinderea caierului. Sunt ornamentate frecvent cu registre policrome realizate prin înfășurarea pe tija furcii a unor fire de lână colorată. Din punct de vedere cromatic, predomină culorile verde, galben, roșu, albastru-vinețiu, albastru-azur. Uneori vârful furcii, cornițele și firul de prindere al caierului sunt împodobite cu ciucuri din lână policromi (**Fig. 1**).

⁹ D. Comșa, *Din ornamentica română. Creștături în lemn*, reeditare după *Album de creștături în lemn*, 1909, în „Transilvania”, Sibiu, 1979, text introductiv de Rodica Fota, p. 2. Disponibil on-line: https://archive.org/stream/299943597AlbumDeCrestaturiInLemnDimitrieComsaSibiu1909ReeditatSibiu1979/299943597-Album-de-crestaturi-in-lemn-Dimitrie-Com%C5%9Fa-Sibiu-1909-reeditat-Sibiu-1979_djvu.txt.

¹⁰ Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, p. 19.

O altă modalitate de ornamentare constă în înfășurarea împrejurul tijeii a unor salbe realizate din lemn de alun, despicat în benzi de-a lungul fibrei cu cosorul sau rineta (**Fig. 2**).

În patrimoniul muzeului sunt înregistrate patru furci de tors de acest tip, aparținând unor localități situate în zona centrală a Țării Făgărașului: două piese din Rucăr (nr. inv. AL 51, AL 52) și câte o piesă din Sâmbăta de Sus (AL 67), respectiv Viștea de Sus (AL 96). Aceste piese au lungimea tijeii între 110-160 cm.

Furca de tors a cărei tijă prezintă patru sau mai multe fețe plane decorate prin crestare, denumită în unele sate „furcă închistrițată”, constituie un alt tip bine reprezentat pentru arealul făgărașean. Cele patru piese provin din localitățile Grid (AL 55, **Fig. 4-5**), Părău (AL 54, **Fig. 6**), Veneția de Jos (AL 92) și Vad (AL 109; **Fig. 7**). Exceptând Vadul, situat în arealul central-răsăritean, toate celelalte localități sunt situate geografic în extremitatea răsăriteană a Țării Făgărașului.

Printre tehnicile de realizare a acestor furci se evidențiază tăierea și cioplirea, iar printre cele de ornamentare crestarea și incizia.

Din punct de vedere structural, în ornamentația acestor furci de tors se constată tendința spre verticalism. Alternanța registrelor mai puțin decorate cu a spațiilor dinamice, împodobite prin incizie sau crestare, are rolul de a accentua efectul artistic al furcii.

Repertoriul ornamental e constituit din trei categorii de motive: geometrice, simbolice și floral-fitomorfe. Cele geometrice sunt utilizate precumpănitor, astfel că morfologic accentul cade pe componenta geometrică a decorului. Semantica reprezentărilor artistice reflectă tendința de abstractizare: linii oblice, paralele, diagonale, conduc la formarea unor figuri geometrice frecvent întâlnite, ca de pildă triunghiul, romb, dreptunghiul sau combinații ale acestora¹¹.

S-a presupus că aceste motive își au originea în vechile semne de răboj¹². Artă ornamentală constituie depozitarul tainelor colective ale unei etnii¹³. Profesorul N. Dunăre remarcă faptul că modul geometric de tratare a constituit forma predominantă de exprimare ornamentală plastică încă din perioade străvechi: „(...) ornamentele geometrice constituie expresia incontestabilă a unei eredități primordiale care se regăsește sub forme analoage la începuturile artistice ale tuturor popoarelor”¹⁴.

Motivele ornamentale, subliniază Aurelia Diaconescu, alcătuiesc un limbaj prin care ni se transmit simboluri străvechi, al căror înțeles noi nu îl mai putem percepe, dar care s-a perpetuat prin generații ca elemente decorative¹⁵.

Vechile simboluri sunt transpuse într-o formă drept-lineară, specifică artei plastice și ornamenticii tradiționale românești. Definit ca „elementarizat” sau

¹¹ Tancred Bănățeanu, Marcela Foțșă, *Ornamentul în arta populară românească*, București, 1963.

¹² Probabil această semnificație o au crestăturile de pe furca de tors cu numărul de inventar AL 53 (**Fig. 3**). Vezi mai jos nota 40.

¹³ Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională și comparată*, București, Editura Meridiane, 1979, p. 143.

¹⁴ *Ibidem*, p. 63.

¹⁵ Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, p. 31.

„stihial”, procedeul constituie un mod de reprezentare a cărei caracteristică este simplitatea și discreția¹⁶ Rombul, pătratul, triunghiul, rozeta constituie o adevărată familie ornamentală subordonată cultului solar¹⁷.

Dintre motivele geometrice, rombul deține un simbolism aparte. Înșiruirea sa pe verticala furcii de tors nu e o simplă succesiune de forme; rombul deschide și închide cicluri ale vieții precum nașterea, plinătatea vieții, moartea¹⁸. El simbolizează totodată succesiunea anotimpurilor sau timpul însuși în curgerea sa, aidoma caierului care se toarce pe fus.

Din punct de vedere geometric, rombul este o figură compusă, realizată prin desenarea în oglindă a triunghiului. Ori triunghiul este reprezentarea plastică a bradului, falnic, verde și peren, devenit simbol al vieții, tânăr și nemuritor, o „coloană a cerului”. În colindele cetelor de feciori din Țara Oltului flăcăii sunt asemuiți brazilor. Tija furcilor arhaice era realizată din vârful unui brad, fiind mai apoi dăruiată de către feciori aleșelor inimii cu prilejul șezătorilor¹⁹.

Adeseori, pe furcile de tors făgărășene crucea este încadrată de un romb, aflat într-o succesiune de motive ornamentale. În acest caz, ea simbolizează răstimpurile sau popasurile spirituale pe care omul le dedică de-a lungul vieții sale divinității. În societatea tradițională omul își așează întreaga sa lucrare sub oblăduirea și protectoratul lui Dumnezeu: orice activitate e începută și încheiată cu invocarea binecuvântării Sale și pecetluită cu semnul crucii. Viața însăși trăită prin cruce denotă o înțelegere profundă a sensului existenței, care, în perspectiva lucrului bine întocmit, reclamă efort, sacrificiu, abnegație.

Ca simbol străvechi, crucea prefigurează punctul de confluență a celor două dimensiuni: lumescul și spiritualul, profanul și sacralul, firescul și supranaturalul. Prezența sa pe furca de tors imprimă orizontalității lumii, pecetea verticalității și sacralizării.

Motiv astral și totodată simbolic, rozeta e reprezentată îndeosebi central, încadrată structural de brâie convergente de fierăstraie, dinți de lup sau chenare geometrizate. Un caz aparte este furca de tors din Grid (AL 55; **Fig. 5**), unde rozeta se substituie inflorescenței motivului floral. E considerată simbol al vieții și al fertilității.

Elementele florale și fitomorfe au fost redată fie în mod abstractizat, ca în cazul frunzei de trifoi sau bujorului, fie prin motive liber desenate precum ramura de brad sau frunza de salcâm.

Decorarea furcii de tors prin vopsire și pictare e un procedeu frecvent. Un caz aparte îl constituie una dintre cele trei piese provenite din localitatea Berivoi, ale cărei ornamente realizate prin incizie sunt pictate în cromatică tricoloră (AL 93; **Fig. 8**).

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

¹⁷ R. Antonescu, *Dictionar de simboluri și credințe tradiționale românești*, disponibil on-line: <http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf>, p. 574.

¹⁸ Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁹ Semnificațiile ancestrale ale bradului, dar și linia semantică ce unește cele trei imagini, brad-furcă de tors-flăcău, sunt prezente în toate formele și manifestările culturale folclorice și etnografice (cf. R. Antonescu, *op. cit.*, p. 78).

Maniera de cioplire și succesiunea motivelor conferă furcii de tors aspectul unui stâlp de prispă miniatural, ca în cazul furcii de la Drăguș (AL 94; **Fig. 9**).

Furca de tors cu aripi apare în spațiul făgărășean sub influența furcilor din Mărginimea Sibiului, unde cunoaște o largă răspândire. În colecția muzeului sunt înregistrate două piese de acest tip, fără a le cunoaște proveniența.

Furca de tors cu numărul de inventar AL 53 (**Fig. 10**) se evidențiază prin maniera artistică de realizare a compoziției ornamentale și prin simbolistică. Pentru confecționarea tijei a fost întrebuițat bradul, în timp ce aripile furcii, decorate simetric, sunt traforate în stinghie de fag despicate la bardă. Registrul ornamental al piesei valorifică motive străvechi ce dobândesc aură creștină prin simbolistică și interpretare.

Ramura înmugurită amintește de legământul încheiat între Dumnezeu și Noe, ca reprezentant al omenirii. E o evocare a potopului primordial: apa, ca esență a vieții, e prezentă în cosmogonii ale marilor religii.

Motivul ramurii e frecvent întâlnit în iconografie. În reprezentarea *Intrării triumfale a Domnului în Ierusalim (Duminica Floriilor)* e înfățișat ca stâlpări. Sub forma crinului apare în maniera apuseană de tratare iconografică a temei *Bunavestire*. Motivul iconografic al ramurii a fost preluat și în icoana pe sticlă făgărășeană de zugrăvi precum Ioan Pop sau Matei Țămforea. La cel din urmă e evident atât în maniera de reprezentare a îngerilor, purtători de ramuri și cununii, cât și în ghirlandele florale ce conferă compozițiilor sale o notă distinctă de originalitate și culoare.

Linia șerpuită, vechi motiv al *valurilor vieții*, e o sinusoidă ce își sfârșește întotdeauna ascendent traiectoria către tija furcii. Ea simbolizează viața în desfășurare, cu momentele ei de triumf, dar și cu greutatea inerente, pe care omul e dator să le asume și totodată e chemat să le depășească.

Semnificațiile celor două triumphiuri suprapuse sunt multiple. Motivul *omului pelerin* în această lume, acel filosofic *homo viator*, e sugerat de clepsidra care-i măsoară existența, precum curgerea nisipului. Toate își au o vreme a lor; omul e dator în scurtul răstimp să-și agonisească merindea spirituală în perspectiva vieții veșnice. Marea trecere își are obârșia în moarte prin înviere; omul însuși poate fi definit din această perspectivă ca un adevărat *pesah* - paște, căci trecerea sa e de la moarte la viață.

O altă semnificație a simbolului este aceea de cupă-potir, *pahar al mântuirii*. Euharistia prefigurează încă de pe acum *Liturghia cerească*, ca pregustare sau *arvună a Împărăției*.

Există însă și o cupă a cărei amară băutură e sorbită de către muribund în ceasul cel mai de pe urmă. Însăși Moartea, hâdă făptură, stă la căpătâiul agonizantului oferindu-i paharul cel otrăvit, precum e reprezentată în celebrele *Ars moriendi* din trecut. Începând cu secolul al XVI-lea, sub influența Contrareforme coordonate de către iezuiți, faptele bune devin definitorii în iconomia mântuirii: actul propriu-zis al morții își pierde din însemnătate, accentul fiind de acum pus pe calitatea vieții. Arta de a muri e înlocuită de principiul *ars vivendi*, căci viața omului devine precum-pănitore de felul cum va atârna balanța judecății. O nouă reprezentare iconografică, intens difuzată prin intermediul xilografurii și a litografiei, supune meditației două compoziții: *Moartea păcătosului* și *Moartea dreptului*. Motivul cupei-pahar ca

substituit al morții a pătruns în imaginarul colectiv tradițional atât prin intermediul imaginii, cât și al literaturii populare și apocrif²⁰.

Potirul reprezentat pe furca de tors poate fi decriptat și prin acel *pahar comun* sau *de obște* din ceremonialul religios al cununiei. Paharul cu vin pe care preotul îl binecuvântează și îl oferă mirilor, închipuie bucuria și veselia, dar și soarta pe care cei doi soți o vor împărtăși împreună, cu necazuri și bucurii. Bucata de pâine (cozonac sau pișcot) oferită alături de paharul cu vin constituie o reminiscență a unui ritual străvechi, moștenit din ceremonialul nunții la romani: ea amintește de pâinea comună (*libum farreum, confarreatio*) care se frânge spre a fi consumată cu acest prilej de către soți. Acest străvechi ritual prefigurează momentul solemn al împărtășirii mirilor: în Biserica primară, *Taina Cununii* era săvârșită odată cu *Liturghia*²¹. Sub influența ceremonialului bisericesc al nunții, dar și al *Euharistiei*, în Țara Oltului paharele, cămile, ulcelele din care sunt serviți participanții la botezuri, nunți și înmormântări sunt descrise ca având formă de potir²². La rândul său, potirul a preluat semnificațiile antice ale *cupei imortalității*, al cărei conținut era laptele matern, mai apoi *vinul tinereții veșnice*²³. *Paharele de cale albă* sunt consemnate în unele zone ale țării în cadrul ceremonialului de nuntă. Atunci când mireasa își ia rămas bun de la părinți, e cinstită de către mamă cu un pahar de vin; la rândul său, tatăl fetei oferă mirelui un pahar de băutură. După ce beau din ele, paharele, legate cu panglică albă, sunt luate de către miri²⁴.

Rozeta sau roata cu cele patru spițe amintește de acel moment din ceremonialul religios al nunții în care mirii și nașii, considerați părinți spirituali, ținându-se de mână fac *înconjurul mesei*. Această *horă* constituie un rest al dansurilor rituale din cultul religiilor precreștine. Creațiile iconografice care însoțesc aceste ceremonialuri sunt de o bogată încărcătură simbolică: *Paharul mântuirii* (în strânsă legătură cu *Euharistia*), *Isaie, dănțuiește* (imn prin care Biserica se veselește alături de proroc pentru că i s-a îndeplinit profeția, bucurie ce dăinuie prin dans), *Sfinților mucenici* (căci mirii sunt chemați să se facă părtași ai lui Hristos și sfinților Lui)²⁵.

Crucea treflată, simbol al Trinității, relevă idealul, cât și modul de viețuire autentic creștin.

Măiastra sugerată de modelul traforat pe partea interioară a aripilor, reprezentată atât în ipostază descendentă, cât și în ascendență, are ca ax de simetrie verticala furcii de tors. E o trimitere la vechiul motiv al *păsării suflet*, făptură mitică a panteonului tradițional, ce are rol psihopomp. Călăuzind sufletele defuncților în

²⁰ În privința apariției, cât și a modului de difuzare a acestor imagini în spațiul transilvan, vezi mai pe larg studiul nostru, *Icoana pe sticlă, oglindă a multiculturalității transilvane*, în „Cibinium 2001-2005. Identitate și globalizare în secolul XX - cercetare și reprezentare muzeală”, Sibiu, 2006, p. 244-256.

²¹ Pr. Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, Editura Nemira, 2002, p. 317-318.

²² R. Antonescu, *op. cit.*, p. 554.

²³ *Ibidem*.

²⁴ R. Antonescu, *op. cit.*, p. 494.

²⁵ Pr. E. Braniște, *op. cit.*, p. 318.

marea trecere, a fost asimilată în creștinism Arhanghelului Mihail²⁶. În acest context, furca de tors dobândește noi interpretări: prin verticalitatea sa devine un simbol, un prototip la acel *axis mundi* al savanților, *pol ceresc*, punct de legătură între cer și pământ, om și divinitate.

Vechile simboluri ale tradiției au fost transpuse magistral în artă de Constantin Brâncuși. Suita de lucrări intitulate *Măiastra* încearcă să surprindă esența zborului, în timp ce *Coloana fără sfârșit* reflectă continua aspirație către transcendență și spiritualitate.

Furca de tors - arbore al vieții e reprezentată în colecția muzeală printr-un singur exemplar, ce provine din localitatea Lisa (AL 24, **Fig. 11**). Ca tehnici de producere și ornamentare se evidențiază traforarea, cioplirea, crestarea și incizia. Elementele decorative predominante sunt cele vegetale, fitomorfe și avimorfe, liber desenate, ce trădează complexitatea compoziției, măiestria și creativitatea artistului popular. Motivul central îl reprezintă *pomul vieții*, mit străvechi al omenirii care, așa cum subliniază cercetătorul Romulus Antonescu, întruchipează în formă poetică visul irealizabil al „tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte”²⁷. Chiar și atunci când și-a pierdut conținutul metaforic originar – expresie vegetală a Realității absolute –, pomul sacru s-a menținut prin valorile sale estetice în arta decorativă a tuturor popoarelor²⁸.

Cele trei moduri de reprezentare a motivului, cel local traco-dacic, cel elenistic și cel iranian sunt prezente în spațiul românesc din timpuri străvechi. Tiparul plastic elenistic al pomului vieții a fost supus de-a lungul timpului unor continue transformări și interpretări, sub influența decorului simplu geometrizat, ce concordă cu viața unei populații agricole și pastorale. Vrejul de viță-de-vie specific e înlocuit fie de o plantă locală, fie prin reprezentarea, stilizată, a unei plante exotice, în maniera artei decorative orientale. Unele motive, ca de pildă păsările, dispar sau sunt figurate separat, ca elemente decorative autonome.

Triumful tiparului iranian pe teritoriul României, remarcă autorul citat, se datorează similitudinilor cu motivul arborelui sacru autohton, de fond traco-dacic, cât și străvechiului cult dendrolatric al bradului, prezent în trecut în acest spațiu²⁹. Modelul iranian e caracterizat de persistența rădăcinilor, fiind frecvent figurat ca un copac cu coroană mai mult sau mai puțin dezvoltată, cu rădăcină îngroșată aidoma

²⁶ R. Antonescu, *op. cit.*, p. 497 și urm.; interviu în privința motivelor ornamentale de pe o furcă de tors unicat din localitatea Prihodiște, jud. Hunedoara, posesoarea îi destăinuie profesorului Gheorghe Pavelescu, la anul 1985, semnificația acestora: „Da nu vezi? Apoi aici în partea de jos, astea sunt păsările sufletului, că știi dumneata că sufletul se face pasăre după ce moare omul. Aici (mai sus) îs cele nouă ceruri pe unde trece sufletul. Între ele îs vămile în care trebe să dea socoteală pentru păcatele lui. Aici (pe margini) îi calea laptelui, aia de o vedem mai albă pe cer și tăte se găta cu bradul care are în crengi soarele, luna și stelele” (apud Aurelia Diaconescu, *op. cit.*, p. 38-39).

²⁷ R. Antonescu, *op. cit.*, p. 543.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

unui triunghi. Golul, cavitatea, uneori orificiul de la rădăcina sa constituie un substitut al izvorului; seva arborelui e sacră, fiind considerată purtătoare și dătătoare de viață³⁰.

Civilizația românească tradițională a conservat și transpus motivul pomului vieții în simbolistica ceremonialurilor specifice riturilor de trecere. În obiceiuri precum *cununia la pom*, *mărul* sau *pomul de cununie*, este evidentă aglutinarea simbolismului arborelui înflorit și roditor cu cel al iubirii dintre soți, al căsătoriei și nașterii de prunci, al fertilității.

Arbori precum salcia, trandafirul, bradul, mărul constituie repere ale sufletului în călătoria sa; ei dobândesc astfel rol de copaci psihopompi, căci orientează sufletele spre lumea cealaltă, fiind percepuți ca „trecătoare” din această lume³¹. În studiul dedicat sensurilor și simbolisticii *pomului la înmormântare* în spațiul românesc, etnologul Romulus Antonescu concluzionează: „(...) simbolismul „pomul vieții” tranzitează sensurile sale asupra existenței umane luată în totalitatea sa, înglobând totodată mai multe semnificații: pom al vieții, trecătoare din lumea aceasta în lumea cealaltă, umbrirea, răcorirea și odihna sufletului, după ce a trecut prin toate vămile, sfârșind cu a fi pom al Raiului sau chiar însuși Raiul”.

Pomul vieții e prezent în ornamentica furcii de tors (**Fig. 11**) sub multiplele sale valențe. Simbolistica sa relevă interferențele cu ceremonialul logodnei și cununii: e evocat parcursul prin viață al familiei, cu răstimpuri bine determinate de meditație și reculegere pentru cei deja plecați. El ilustrează totodată momentul solemn și dramatic al trecerii în cealaltă lume, al adumbririi sufletuști și al odihnei paradisiace.

Motivele avimorfe prezente pe furca de tors înfățișează porumbelul, în multiple ipostaze. În accepțiunea populară, e o pasăre curată, blândă, nevinovată, bineplăcută lui Dumnezeu, ferită astfel de farmec, vrajă, blestem.

Pasăre fecundă și socială, porumbelul reprezintă sublimarea instinctului, a erosului³². El îngemănează valori precum fidelitatea, iubirea curată și fertilitatea³³. În această ipostază sunt înfățișați cei doi porumbei, popular *porumbi*, la baza coronamentului, aidoma unei perechi de îndrăgostiți sau tânără familie. Motivul e omniprezent în lirica populară de dragoste, în creațiile folclorice, precum și în lirica veterotestamentară, ca de pildă în *Cântarea Cântărilor*. Aici *porumbița* dobândește accepțiunea unei metafore universale a frumuseții femeii care, alături de „mirele cel alb și rumen, întâiul între zeci de mii”³⁴, simbolizează alegoric uniunea indestructibilă dintre

³⁰ *Ibidem*. Originea sa e plasată în India și Persia. Copac sfânt, e zeificat ca arbore al Paradisului și arbore ambroziac. E considerat arhetip al arborilor sacri de la germani și scandinavi, al arborelui lui Adam, al pomului cunoștinței binelui și răului, al arborelui cu șarpe, al celui antropogonic, al arborelui de Crăciun, al arborelui lui Buda. În esență e un arbore cosmogonic: simbol al vegetației, al vieții universale și în consecință al nemuririi.

³¹ *Ibidem*, p. 545.

³² J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 3, București, Editura Artemis, 1995, p. 122.

³³ R. Antonescu, *op. cit.*, p. 550.

³⁴ *Biblia sau Sfânta Scriptură, Cântarea Cântărilor*, 5:1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1991. Versetul e întâlnit pe o piesă extrem de valoroasă prin vechime și raritate, adevărat tablou moral pictat pe glajă, ce provine din mediul protestant transilvan al secolului al XVIII-lea: la populația germană, interdicțiile privind imaginile sfinte și icoanele

Hristos și Biserică. Această unitate constituie modelul autentic al legăturii dintre soți în cadrul familiei tradiționale creștine.

În zona mediană a coronamentului, noile motive avimorfe simbolizează sufletul în ascendența sa. Porumbelul, prin frumusețe, grație, albul imaculat reprezintă ceea ce are omul în sine nepieritor, adică *principiul vital*, inima³⁵. E cunoscut faptul că inima a fost și este considerată sălașul trupesc al sufletului și al conștiinței³⁶. Asemuirea sufletului cu porumbelul e specifică și iconografiei creștine: reprezentări ale martiriului sfântului Policarp al Smirnei înfățișează un porumbel ieșindu-i din trup după moarte³⁷.

Cele două păsări sunt figurate acum într-o manieră ușor diferită față de cea precedentă: ele nu se mai privesc, principiul verticalității primează ca manieră de reprezentare, privirile lor fiind de pe acum ațintite spre *cerurile deschise*, motiv universal al *Epifaniei*. Ascendența le e înrăurită de harul divin, căci, pe linie creștină, porumbelul înfățișat în ipostază descendentă este simbol al Duhului Sfânt.

Ca simbol străvechi, aparținând fondului precreștin, motivul avimorf figurat în partea superioară a coronamentului e *pasărea suflet*, așa cum de altfel porumbelul e atestat în creația folclorică în contexte simbolice psihopompe. *Porumb* sau *porumbel* e denumită în unele zone și întruchiparea *pasării suflet*, așezată sau reprezentată pe stâlpii funerari.

Simbolistica bradului ca arbore sacru e evidentă, motivul fiind figurat pe verticala furcii de tors. În vârful *pomului vieții*, floarea cu cele patru petale e o trimitere la motivul crucii, ca reprezentare a sacralului și la cele patru puncte cardinale, înțelese ca și coordonate duhovnicești ale paradisiului, trasate încă de pe acum în inima omului. Floarea este însăși *raiul*, *paradisul pierdut*, *sânurile lui Avraam* în care drepții sălășluiesc și în care sufletul e chemat la rândul său spre a fi slobozit și spre a-și afla odihna. În colindele cetelor de feciori din Țara Oltului, *întâiul Adam*, în înțelesul de om generic de după cădere, deplânge pierderea vremelnică a Paradisiului, asemuit unei minunate grădini, înmiresmată de „mirosul florilor, de zborul albinelor”³⁸.

au făcut loc altui tip de reprezentare în care sacralul e reliefat prin ziceri și cuvânt – *sententia* – în jurul cărora au fost dezvoltate motive decorative geometrice și florale. În prezent, piesa se află în patrimoniul muzeului făgărășean, Colecția Szöcs. E datată 1780, atelier neidentificat, achiziție din Nocrich, județul Sibiu (Ana Dumitran, Szöcs Fülöp Károly, Elena Băjenaru, *Icoane pe sticlă din Transilvania*, Alba Iulia, Editura Altip, 2012, p. 8, 168).

³⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op. cit.*, p. 122.

³⁶ Suita de reprezentări intitulată *Oglinda inimii omului* constituie, prin popularitate și universalitate, o impresionantă transpunere în imagini a acestei percepții (A. Dagne, *op. cit.*).

³⁷ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op. cit.*, p. 123.

³⁸ „Măru-n gură stoarce zvoară,/Ieși Adam din Rai afară/Dacă-n Rai nu ți-a plăcut; Adam iese răzământ/Răzământ și lăcrământ/Pe marginea Raiului; Fața către Rai ș-o-ntoarce/La pământ a-ngenunchiat/Poale sfinte-a sărutat; Și din gur-a cuvântat/Drag mi-e Raiul, dulce-i Raiul/Numai Raiul dulchisit; Că eu de Rai nu mă-ndur/De dulceața Raiului/De mirosul florilor; De zborul albinelor/Așteapt-Adame puțintel/Pân' la zi de judecat'; Până se vor judeca/Bunele cu relele/Și trupu cu sufletu; Atunci Adame s-or alege/Cine-n Rai va rămânea/ Ca albina între flori” – colind al cetei de feciori la intrarea în casă. Informator Ion Bica, Voivodenii Mari, nr. 21. Colind cules în anul 2001 (cf. A. Dagne, *Voivodenii Mari. Schiță monografică istorico-*

În acest sens, arborele vieții constituie *calea cea îngustă*, ascendentă, pe care trebuie să o urmeze omul în devenirea sa. E o adevărată *scară a virtuților*, a *cunoașterii și a cunoștinței*, a deosebirii binelui de lipsa lui, valori dobândite atât prin efort personal, prin asceză, cât și prin descoperire și inspirație divină. E *scara minunată* din revelația Patriarhului Iacov al Vechiului Testament, sprijinită pe pământ, cu vârful atingând cerul, pe care îngeri și mesageri divini se pogoară, dar și *climax-ul* sau *leastăvița* descrisă de teologi, urmată de asceți, sugestiv redată în pictura murală bisericească. În *pomul* sau *mărul mortului*, ofrandă prilejuită de parastas, anumite prescuri sunt numite *scări și capete*. Rostul lor simbolic este de a călăuzi sufletul celui răposat. Cele două motive circulare traforate de-a lungul tije, ornamentate aidoma unor prescuri, dobândesc această semnificație.

Interferențele culturale din spațiul multiethnic transilvan a condus la adoptarea și în arealul făgărășean a unor furci de tors a căror tijă e prevăzută cu suport, desemnate în literatura de specialitate ca **furci de tors cu tijă lungă și scăunaș**³⁹.

Din cele șapte piese de acest tip deținute de muzeu, doar patru provin din comunități românești: furcile de tors din Calbor (AL 25, **Fig. 12**), Olteț (AL 123, **Fig. 13**), Făgăraș (AL 140, **Fig. 14**) și Lisa (AL 23, **Fig. 15**). Ca trăsătură dominantă se detașează maniera de ornamentare, decorul pieselor fiind constituit din motive geometrice și floral-geometrizate.

Piesa cu numărul de inventar AL 119 (**Fig. 16**) provine de la comunitatea maghiară din localitatea Grânari. Tija lungă de aproximativ doi metri e ornamentată prin strunjire. Același procedeu de realizare, îmbinat cu pictarea unor motive decorative florale liber desenate, a fost folosit în producerea unei furci de tors săsești, căreia nu îi cunoaștem localitatea de proveniență (AL 142; **Fig. 17**). Piesa a intrat în patrimoniu în anul 2006, în urma unei donații. Un element distinct al furcii de tors săsești din Șercaia (AL 120) îl constituie tija de secțiune octogonală vopsită în negru. Suportul furcii, traforat circular, prezintă patru picioare de sprijin.

Nelipsită din inventarul uneltelor specifice industriei casnice textile, furca de tors a pătruns ca simbol în riturile de inițiere feminină. Piese meșteșugit făurite sunt dăruite de feciori fetelor cu prilejul șezătorilor. În cazul în care darul era acceptat, gestul dobândește valoare de logodnă⁴⁰. Deseori actul oferirii furcii de tors transcende

bisericească, mss., Lucrare de licență, Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”, Sibiu, iunie 2001, p. 137-139).

³⁹ Simona Maria Cursaru, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁰ R. Antonescu, *op. cit.*, p. 273 și urm. Nu întâmplător furca de tors e folosită în unele zone etnografice în ceremonialul nunții, iar în Banat, în cazul decesului unei femei măritate, în momentul scoaterii sicriului, soțul frânge furca pe care o aruncă peste casă, pentru a nu rămâne mult timp văduv. În Țara Oltului exista interdicția ca cineva să meargă cu furca de tors în casa miresei, întrucât îi strică nunta; în cazul în care trebuia neapărat să toarcă, femeia lua doar caier și fus, împrumutând furca. De furca de tors sunt legate o serie de superstiții pe care femeia e datoare să le respecte cu strictețe pentru a asigura *sporul casei*, bunăstarea, integritatea și sănătatea familiei. Când se pune fuior nou de cânepă pe furcă, e bine ca femeia să iasă pe ulița satului, mai departe de casă, ca și pânza ce se va țese să fie mai lungă; întrucât e considerată piață rea, trebuie să se ferească de a merge cu furca la grajdul vitelor sau la câmp deja semănat, altfel va bate grindina; dacă furca de tors se pune pe masă înnebunesc oile; înainte de a naște,

cercul comunității sătești. În acest caz circulația piesei e relevantă în stabilirea zonelor de endogamie⁴¹. Prin originalitate și valoare artistică, furca de tors e menită în a se impune cu pregnanță judecătii estetice a obștii. Ea reflectă prestigiul social al celui care o oferă, cât și al celei desemnate în a primi alesul dar⁴².

O piesă aparte este furca de tors din Lisa (AL 23, **Fig. 15**). Suportul furcii, prevăzut cu trei picioare, e traforat în formă de inimă. Piesa conservă monograma artizanului, „AI”, cât și anul, 1955. Prezintă două registre ornamentale; decorul celui inferior e constituit din motive simbolice, florale și fitomorfe geometrizzate: crucea, trandafirul, trifoiul cu patru foi. Din punct de vedere cromatic, se evidențiază roșul, albastrul, verdele, auriul pe fond argintiu-metalic, realizat cu vopsea pe bază de bronz. Treimea superioară, de secțiune octogonală, conține în câmpul ornamental un text versificat pe care îl reproducem în încheierea succintei prezentări:

„Mii și mii de ani va trece
cu amor și cu nevoi,
dar iubirea niciodată
nu va trece dintre noi”.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Furcă de tors, de brâu, cu coarne, Rucăr, Țara Oltului, AL 52.

Fig. 2 – Furcă de tors, de brâu, cu cornițe, lână, salbă, Viștea de Sus, Țara Oltului, AL 96.

Fig. 3 – Furcă de tors de brâu, cu aripi, Țara Oltului, AL 53.

Fig. 4 – Furcă de tors, de brâu, Grid, Țara Oltului, AL 55.

Fig. 5 – Furcă de tors, de brâu, Grid, Țara Oltului, AL 55.

Fig. 6 – Furcă de tors, de brâu, Părău, Țara Oltului, AL 54.

Fig. 7 – Furcă de tors, de brâu, Vad, Țara Oltului, AL 109.

Fig. 8 – Furcă de tors, de brâu, Berivoi, Țara Oltului, AL 107.

femeia însărcinată trebuie să umble prin casă pe distanța dintre ușă și masă, sprijinită în furca de tors, pentru a nu se îmbolnăvi. Referitor la realitatea domestică performată și totodată specifică femeilor din Țara Oltului, ce vizează nu atât simpla menținere, cât sporul casei și al familiei, vezi mai pe larg la Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, București, Editura Paideia, 2002.

⁴¹ Furca de tors cu numărul de inventar AL 55 a fost achiziționată în anul 1973 din localitatea Grid. Textul incizat pe treimea superioară a tijeii dovedește că a fost produsă sau dăruită ca amintire Anicăi Bârsan de către un fecior din Veneția de Sus, a cărui monogramă s-a păstrat: „SUVENIRE B.V./VENEȚIA DE SUS/ANUL 1951/ANICA BÂRSAN”. Cea din Părău (AL 54) conservă numele „N. NOARA C. BUTA”, crestate în registrul superior al furcii. Pentru reliefare, literele au fost vopsite cu bronz argintiu (**Fig. 19**). Una dintre cele trei furci din Berivoi prezintă numele meșterului, „BELEAUA MIHAI” (AL 95). În registrul superior al furcii de tors din Vad se poate desluși textul „AMINTIRE/G COA/RU ANUL/1934”, iar mai jos „N. URIAN” (AL 109, **Fig. 7**). Tija furcii de tors cu aripi, AL 53, conservă pe două dintre laturi următoarele simboluri realizate prin crestare: „IIII // IIII //”, probabil vechi semn de răboj (**Fig. 3**) și „NN I 322”, posibil „NN 1922” (**Fig. 18**).

⁴² Simona Maria Cursaru, *op. cit.*, p. 102 și urm.

- Fig. 9** – Furcă de tors, de brâu, Drăguș, Țara Oltului, AL 94.
Fig. 10 – Furcă de tors, de brâu, cu aripi, Țara Oltului, AL 53.
Fig. 11 – Furcă de tors, de brâu, arborele vieții, Lisa, Țara Oltului, AL 24.
Fig. 12 – Furcă de tors cu tijă lungă, Calbor, Țara Oltului, AL 25.
Fig. 13 – Furcă de tors cu tijă și scăunaș, Olteț, Țara Oltului, AL 123.
Fig. 14 – Furcă de tors cu scăunaș, Făgăraș, Țara Oltului, AL 140.
Fig. 15 – Furcă de tors cu tijă și scăunaș, Lisa, Țara Oltului, AL 23.
Fig. 16 – Furcă de tors maghiară, cu tijă lungă și scăunaș, Grânari, Țara Oltului, AL 19.
Fig. 17 – Furcă de tors săsească, cu tijă lungă și scăunaș, proveniență colecția Szöcs, AL 123.
Fig. 18 – Furcă de tors, de brâu, cu aripi, Țara Oltului, AL 53.
Fig. 19 – Furcă de tors, de brâu, Părău, Țara Oltului, AL 54.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 11

Fig. 10

Fig. 3

Fig. 18

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 7

Fig. 13

Fig. 12

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 19

**O CARTE DE BUCATE DIN *BELLE ÉPOQUE*. POFTĂ BUNĂ!
DE ZOTTI HODOȘ (TIPOGRAFIA DIECEZANĂ,
CARANSEBEȘ, 1899, 1900)**

GUDRUN-LIANE ITTU¹

**A COOKERY BOOK FROM *BELLE ÉPOQUE*. POFTĂ BUNĂ!
DE ZOTTI HODOȘ (TIPOGRAFIA DIECEZANĂ, CARANSEBEȘ, 1899, 1900)**

ABSTRACT

The paper is dealing with a cookery book, considered to be the best one written in Romanian language at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The author, Zotti Hodoș, was a well educated lady, who not only knew the international fine cookery, but also the regional one. She spoke many foreign languages and studied probably at a girls boarding school in Vienna. The book comprises refined and expensive receipts from the international cuisine, but also simpler ones, meant to be cooked by less wealthy people. Many receipts from Zotti's cookery book are still prepared in Transylvanian Romanian families.

Keywords: Cookery book, Zotti Hodoș, fine cookery, receipts, expensive meals, reasonable priced.

Dacă în *belle époque* în orașele transilvănene exista suficientă literatură gastronomică în limbile maghiară și germană, cea de limbă română era aproape inexistentă. În cercetările noastre nu am găsit nicio carte de bucate românească apărută în Imperiul austro-ungar înainte sau concomitent cu cea scrisă de Zotti, în ciuda faptului că, în nr. 2 din 1909 al revistei *Luceafărul*, la „Poșta redacției”, o doamnă Lucia R. din Timișoara afirma: „(...) cea mai bună carte de bucate românească este Poftă bună de d-na Zotti Hodoș, care a apărut în ediție nouă și se poate comanda direct de la autoare din Sibiu, Kapgasse”².

Numele Zotti Hodoș l-am întâlnit cu prilejul parcurgerii publicației *Telegraful Român*, în căutare de reclame comerciale. În numărul 69 din 31 august (13 septembrie) 1921, publicul cititor era anunțat că: „A apărut tocmai acum partea I din cea mai bună carte de bucate Poftă bună, de Zotti Hodoș. Partea aceasta cuprinde 162 de rețete pentru: supe, ciorbe, asiete, rasoluri și sosuri – la sfârșit meniuri pentru zile comune și pentru sărbători. Cartea costă 6 lei. De vânzare la Librăria Arhidiecezană în Sibiu și în alte librării”³.

Peste numai două luni, mai precis în numărul 84 al aceluiași periodic, avea să fie reiterat și completat anunțul, de astă dată vorbindu-se despre alte două părți ale respectivei lucrări: „La Librăria Arhidiecezană Sibiu, strada Măcelarilor 45 se găsec

¹ Doctor în istorie, Sibiu; e-mail: gudrunittu@yahoo.de.

² *Poșta redacției*, în „*Luceafărul*”, nr. 2/1909, p. 48.

³ *Telegraful Român*, LXIX, nr. 69/31 august (13 septembrie) 1921, Sibiu, p. 4.

de vânzare cele mai bune cărți de bucate sub titlul Poftă bună de Zotti Hodoș. Au apărut: Partea I à 6 lei, Partea a III à 10 lei, Partea a IV à 10 lei. Plus porto poștal à lei 2.50”⁴.

Continuând căutările în mediul online⁵, am realizat că autoarea publica încă de la sfârșitul secolului anterior. În 1897, la tipografia diecezană din Caransebeș, în seria „Biblioteca noastră”, al cărei director era chiar soțul autoarei, Enea Hodoș, a apărut comedia *Întocmai!* (probabil o traducere din limba franceză). În 1899, la aceeași tipografie și în aceeași serie, avea să publice prima parte a unei cărți de bucate cu titlul *Poftă bună!*, eveniment editorial semnalat în *Tribuna poporului* din Arad, în data de 22 iunie (4 iulie): „A apărut în „Biblioteca noastră” Poftă bună! Carte de bucate de Zotti Hodoș. Atragem atențiunea cetitorilor asupra acestei cărți, care conține sub 420 de numere peste 600 de rețete și anume cele mai bune rețete din bucătăria practică și modernă. Această carte se poate întrebuința în orice gospodărie românească. Cartea cuprinde atât rețetele bucatelor celor mai simple, cât și rețete de bucate mai complicate: adică supe, ciorbe, arsiete, pastete, rasoluri, aspicuri, gelantine, fripturi naționale și franțuzești, torte, parfouri, înghețate, ceaiuri, licheruri etc. Prețul 70 cr. plus porto 5 cr. se afla de vânzare la D-na Zotti Hodoș Caransebeș”⁶. În anul următor (1900) avea să apară cea de-a doua parte a colecției de rețete.

În 1914, anul izbucnirii Primului Război Mondial, autoarea publica, de astă dată la Editura Arhidiecezană din Sibiu, o nouă carte dedicată artei culinare – *Masă ieftină. Gătirea mâncărilor de dulce și de post. Rețete de bucate simple și bune*, în acord cu vremurile grele care aveau să vină.

Din păcate, nicio bibliotecă publică din Sibiu nu deține scrierile doamnei Hodoș. Mă consider norocoasă că am găsit partea a doua a cărții de bucate *Poftă bună!* (Caransebeș 1900) în biblioteca unei prietene, care o moștenise de la bunica ei și care a avut amabilitatea să mi-o pună la dispoziție⁷. Înainte de a trece însă la analiza acestei rarități bibliofile, se impune să oferim câteva date despre soții Hodoș. Enea Hodoș (1858, Roșia Montană-1945, Sibiu) a fost descendentul unei ilustre familii de intelectuali transilvăneni, folclorist și scriitor, membru corespondent, din 1904, al Academiei Române. În anul 1877 s-a înscris la Universitatea din Viena, unde a urmat, ca bursier al Societății „Transilvania”, cursurile de medicină timp de patru ani. În anul 1880 a părăsit această facultate, trecând la cea de Litere și Filozofie din Budapesta, iar apoi din Viena. La întoarcerea în țară, Enea Hodoș a fost profesor la Școala (românească) de fete din Sibiu, iar din 1889 până în 1905, profesor de limba română și limba maghiară la Institutul teologico-pedagogic din Caransebeș. Din cauza unor neînțelegeri cu protopopul, a părăsit în 1905 Caransebeșul, stabilindu-se la Sibiu, unde va locui până la moarte sa, survenită în 1945. A lipsit din urbea de pe Cibin doar în intervalul 1919-1920, perioadă în care i se încredinșase organizarea școlii normale din

⁴ *Ibidem*, nr. 84/23 noiembrie (6 decembrie) 1921, Sibiu, p. 4.

⁵ <http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=h&page=320&&limit=20>.

⁶ *Tribuna poporului*, III, nr. 120/22 iunie (4 iulie) 1899, Arad, p. 4; <https://core.ac.uk/download/pdf/44697770.pdf>.

⁷ Doresc să-i mulțumesc și pe această cale reputatei arhiviste din Sibiu, Liliana Popa, care mi-a pus la dispoziție cartea de bucate *Poftă bună!*.

Sighetul Marmației⁸. Dacă viața și opera lui Enea Hodoș sunt cunoscute și cercetate, în privința lui Zotti trebuie să facem doar presupuneri. Din genealogia familiei Hodoș, disponibilă online⁹, aflăm că a fost fiica fruntașului transilvănean Gheorghe Secula (1839-1884) și a Iuditei Secula, familie cu valori și idealuri identice cu ale familiei soțului ei. Tot din genealogia online aflăm că soții Zotti și Enea Hodoș au avut o fiică, Astra, căsătorită cu unul dintre fiii din prima căsătorie a Constanței Hodoș (născută Taloș).

Zotti a primit cu siguranță o educație aleasă, cunoscând, alături de limbile română și maghiară, franceza și germana. A urmat, probabil, cursurile unei școli superioare de fete din Viena, școală la care prepararea de mâncăruri alese și purtarea elegantă făceau parte din planul de învățământ. Din rețetele propuse în cartea de bucate în discuție ne dăm seama că era o bună cunoscătoare a bucătăriei internaționale, în special a celei central europene, dar și a celei franțuzești, englezești și românești cu influențe orientalo-balcanice. Ipoteza noastră, conform căreia a fost școlită la Viena, este susținută de multitudinea de cuvinte germane folosite pentru desemnarea sau explicitarea de ingrediente sau preparate – măduvă-*Markbein*, mușchi englezesc-*Lungenbraten*, ulei fin-*Tafelöl*, pesmet-*Brösel*, nucșoară-*Muskatnuss*, varză nemțescă-*Kohl*, spanac-*Spinat*, mazăre verde-*Erbsen*, fleică friptă-*Holzfleisch*, budincă de migdale-*Mandelkoch*, aluat cu unt-*Blätterteig*, aluat fraged-*Butterteig* etc., precum și de o trimitere la renumitul restaurant vienez Riedhof¹⁰, unde se servea rasol, de fapt renumitul preparat imperial „Tafelspitz”¹¹: „Astăzi nu mai ie obicei să se dea la masă, când avem musafiri, rasol de vită. Cu toate acestea, lumea care a rămas credincioasă obiceiurilor din bătrâni, vede bucuros pe masă un rasol gustos, garnisit cu multe de toate. Cu deosebire cine a mâncat la Riedhof din Viena un rasol, nu uită bunătaea aceasta vieața întregă”¹².

Neștiind când s-a căsătorit Zotti Secula cu Enea Hodoș, putem doar presupune că ideea scrierii unei cărți de bucate s-a născut la Sibiu, în perioada în care soțul ei a fost profesor la Școala de fete, deoarece după mijlocul secolului al XIX-lea educația fetelor devenise și în societatea românească din Transilvania, aflată în progres social și economic, o prioritate. Însușirea de cunoștințe solide în domeniul artei culinare, respectiv familiarizarea cu bucătăria fină, străină și autohtonă, erau indispensabile pentru o viitoare doamnă, care trebuia nu numai să conducă o gospodărie, ci să și reprezinte. Să dai mese îmbelșugate, cu mâncăruri gustoase, foarte elaborată și cu denumiri străine putea să contribuie la creșterea prestigiului social al familiei. Prin urmare, lucrarea lui Zotti Hodoș a apărut din necesitate, venind să umple un gol.

Exemplarul din 1900, pe care am avut plăcerea să-l parcurg, poartă caracteristicile vechimii sale și amprenta generațiilor de gospodine cărora le-a trecut

⁸ Vezi: https://ro.wikipedia.org/wiki/Enea_Hodoș, accesat 17 mai 2018.

⁹ https://ro.wikipedia.org/wiki/Familia_Hodoș, accesat 17 mai 2018.

¹⁰ <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Riedhof>, accesat 17 mai 2018.

¹¹ Gabriela Salfellner, *The Best Imperial Recipes from Tafelspitz to Kaiserschmarren*, Vitalis, Vienna, 2012, p. 43.

¹² Zotti Hodoș, *Poftă bună!, Carte de bucate*, Partea II, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1900, p. 72.

prin mână. Este foarte uzat, pătat, unele pagini sunt rupte, iar altele lipsesc (39-65; 246-251, precum și ultimele câteva). Deși aceste lipsuri sunt regretabile, ele nu constituie un impediment în descifrarea și conturarea specificului acestei cărți.

Propunând, pe de-o parte, rețete scumpe și sofisticate – „pastete” [pateuri], claponi și fazani umpluți, vânat de tot felul în sosuri elaborate, torturi și alte deserturi fine –, și, pe de altă parte, rețete simple, necostisitoare, cartea se adresează atât elitelor înstărite, cât și clasei mijlocii cu posibilități materiale limitate. Cartea este structurată pe zece capitole (I. Supe, Ciorbe; II Assiette; III Rasoluri și sosuri; IV Legume; V Fripturi, garnituri, salate; VI Prăjituri, cofeturi; VII Torte, bomboane; VIII Creme, parfaituri; IX Înghețate; X Dulciuri, compoturi, băuturi diferite), urmate de meniuri pentru toate zilele și pentru mese festive (ambele pentru toate anotimpurile), de cuvinte explicate și de cuprins.

Asemenea altor autori/autoare de cărți de bucate, Zotti Hodoș preia în culegerea ei rețete verificate de la membre ale familiei (de la mama, soacra și cumnatele ei), prietene și cunoștințe, trecând după respectivele rețete întotdeauna numele sursei. Astfel apar nume precum: Judita Secula, Ana, Cornelia, Eugenia și Lucreția Hodoș, Ada Bălaș, Maria Ghidiu, Olivia Vuia, Sofia Pap, Amalia Lazici, Emilia Mureșanu, Sidonia Maior, Elisaveta Curta, Ida Faur, Letiția Onciu, Netta Călcianariu.

Prețul cărții, trecut atât în moneda maghiară, 56 de creițari, cât și în monedă românească, 70 de bani, ar putea indica faptul că autoarea și-a dorit ca aceasta să fie achiziționată nu numai de românii din Imperiu, ci să circule și în România. Intenția pare manifestă atunci când simte nevoia ca la rețeta nr. 286, „Pogăcele cu jumere”, să explice, într-o notă de subsol, faptul că, *jumară* desemnează, funcție de provincia în care este folosit, alimente diferite: „Jumări sunt în România ouăle bătute și prăjite în unt sau unsoare. În Ardeal și în alte părți, jumere sunt rămășițele din slănină proaspătă de porc, tăiată bucăți, prăjită și stoarsă de unsoare. În rețeta noastră, vorba jumere e întrebuințată în înțelesul din urmă”¹³. La rețeta nr. 174, „Ghiveci”, preluată de la Lucreția Hodoș, după ce enumeră o serie de legume cunoscute în Ardeal, continuă cu pătlăgele vinete, bame și praz, subliniind că „acestea din urmă se află mai ales în România”¹⁴. Pentru că roșiile și vinetele aveau același tip de flori, lumea le asemăna pe primele cu ultimele, numindu-le astfel pătlăgele roșii și pătlăgele vinete. Între timp, s-a renunțat la cuvântul pătlăgele, rămânând doar exprimările „roșii și vinete”.

În ceea ce privește cantitățile ingredientelor necesare preparării rețetelor, Simona Lazăr, cea care a îngrijit și adnotat reeditarea cărții de bucate din 1865 a lui Christ Ionin, face o constatare interesantă, anume că „indicațiile pentru ingrediente nu iau întotdeauna în calcul (...) cât cântărește, în multe cazuri, prețul ingredientelor este cel indicat. (...) Zotti Hodoș îți spune să pui drojdie de 2 creițari sau făină de 15 creițari (...) de fapt, tocmai acest amănunt din redactarea rețetelor ne dă o informație prețioasă, că la finele veacului al XIX-lea, în Banat și Ardeal, prețurile erau constante

¹³ Zotti Hodoș, *op. cit.*, p. 153.

¹⁴ *Ibidem*, p. 99.

și la același nivel în tot teritoriul, astfel încât gospodinele nu riscau să greșească rețeta”¹⁵.

După cum am afirmat mai sus, cartea de bucate *Poftă bună!* conține rețete autohtone ardelenesti și bănățene, rețete din bucătăria internațională franceză, engleză, din cea central europeană – germană, austriacă, maghiară –, dar și rețete din România, de influență orientalo-balcanică. În cazul rețetelor cu specific bănățean și ardelean, autoarea folosește uneori regionalisme pentru desemnarea ingredientelor – cucuruz, curcubată, poame, blid, slobozeală –, sau cuvinte corupte din limba germană (caralabe, de la *Kohlrübe* sau *Kohlrabi*; pasteturi, de la *Pasten*; a șpecăului, a împăna, de la *spicken*, paprică pentru boia etc.). Dintre mâncărurile ardelenesti amintim *Varză ardelenescă*, *Varză ca la Cluj*, *Costiță de porc ca la Turda*, *Scoverzi* etc., iar din bucătăria internațională *Rasol boeuf à la mode*, *Mușchi à la jardinière*, *sos de fricassée*, *Roastbeef năbușit*, *Biftec englezesc*, *Rostbraten à la Eszterházy*, *Friptură la rețea*, *Netzbraten*, *Nickles-Pickles* ș.a. Bucătăria românească este prezentă cu *Plăcinte românești*, *Salată de pătlăgele vinete*, *Musaca*, *Musaca de pătlăgele vinete*, *Pătlăgele vinete cu smântână* – vinetele fiind folosite în Transilvania abia din perioada interbelică la scară largă –, *Ciulama* etc.

La capitolul deserturi, respectiv torturi și prăjituri, predomină cele de sorginte central europeană. Dintre acestea, unele precum *Kugelhupf* [corect *Gugelhupf*], *Tortul de Linz* și *Torta de migdale* sunt vechi de secole, ele apărând deja în cărțile de bucate vieneze din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, iar altele sunt creații mai recente. Astfel, *Sachertorte* (Tortul Sacher) a fost creat în 1832 de cofetarul vienez Franz Sacher (1816-1907), iar *Tortul Dobos* de cofetarul budapestan József C. Dobos (1847-1924), în 1885, cu prilejul „Expoziției universale” din capitala Ungariei. Ca o noutate în domeniul cofetăriei, Dobos a folosit ca umplutură pentru cele șapte foi ale tortului o cremă fină de unt și ciocolată, or, până la acea dată, cremele erau cele fierte (*crème pâtissière*) sau frișcă îndulcită și aromatizată (*crème chantilly*)¹⁶. Un alt desert îndrăgit până în zilele noastre, a cărui rețetă o găsim în cartea de bucate a lui Zotti Hodoș sub denumirea de *Crème pittah și cremă*¹⁷, este *cremșnitul*, în germană *Crème-Schnitte*. Desertul a fost creat în spațiul central european, probabil în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar nu s-a transmis numele cofetarului sau a cofetăriei unde a fost preparat pentru prima dată. Paternitatea cremșnitului este revendicată atât de unguri, cât și de austrieci, polonezi și sloveni. Autoarea propune varianta clasică a rețetei, constând din două foi umplute cu cremă de vanilie, dar există și alte varietăți, în care crema se amestecă cu albuș bătut spumă sau cu frișcă, ultima fiind rețeta celebrei cofetării „Ruszwurm” din Budapesta (deschisă la 1827)¹⁸. Într-o altă variantă, considerată simbol culinar al localității Bled din Slovenia, frișca nu se amestecă cu crema de vanilie, ci este întinsă într-un strat consistent deasupra acesteia¹⁹.

¹⁵ Christ Ionin, *Bucătăria română. Carte coprinzătoare de mai multe rețete de bucate și bufet 1865*, București, Editura GastroArt, 2018, p. 87.

¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Dobos_torte.

¹⁷ Zotti Hodoș, *op. cit.*, p. 178-179.

¹⁸ <http://www.ruszwurm.hu/backwerke-im-bild/die-ruszwurm-cremeschnitte/>.

¹⁹ <https://www.oetker.at/at-de/rezepte/r/cremeschnitten-aus-bled-mit-blaetterteig.html>.

În continuare, reproducem câteva rețete propuse de Zotti Hodoș, rețete specifice zonei Banatului și Transilvaniei.

Nr. 9, **Supă de vin (Supă de post)**, p. 6:

„În vinul subțiat cu apă, fierbem câteva bucăți de zahăr, coajă de lămâie, scortişoare, cireșe, vișine ori alte poame uscate (poamele uscate le spălăm întâi în apă caldă). Dăm pâine prăjită tăiată cubic lângă supa aceasta”.

Nr. 158, **Gulii (caralabe) umplute**, p. 92:

„Luăm guliile tinere, îndeosebi de cele vinete, le curățim de coajă, le tăieăm deasupra în formă de capac. Le scoatem miezul cu o linguriță și le lăsăm subțiri de ½ centimetru. Miezul scos îl păstrăm pe o farfurie. Când sunt gata toate, prăjim într-o cratiță unsoare cu ceapă, orez, carne tocată, la care adăugăm, după ce s-au răcit, un ou sau două, piper, sare și o parte din miezul scos. Cu acestea umplem guliile, le punem capacul, și după ce am uns bine o cratiță, punem pe fundul ei restul miezului, peste acesta înșirăm guliile una lângă alta cu capacul în sus, le acoperim cu apă sau bulion fierbinte și punem la fiert. Până când fierb încetisor, facem o prăjeală subțire din unsoare și făină, rumenim în ea puțină ceapă și frunze de petrinjel tăiat mărunt. Strângem prăjeala aceasta cu apă rece, ca să nu se facă cocoloașe, îi dăm sare și o vărsăm peste guliile care fierb. Acoperim din nou guliile și le lăsăm să fiarbă cu prăjeala, mișcăm însă adeseori cratița, ca să nu se lipească guliile de fundul cratiței. Când sunt fierte, se aranjează frumos în castron (blid), adăugăm la sos smântână și-l vărsăm peste iele”.

Nr. 159-161, **Șparanghel și conopidă cu zmântână**, p. 93:

„Atât șparanghelul cât și conopida se curăță de părțile lemnoase și se fierb puțin în apă sărată. Până când fierb, prăjim într-o cratiță pesmet în o lingură de unt ori unsoare. Scurgem apa de pe șparanghel (sau conopidă), îl așezăm în o cratiță unsă și presărată cu pesmetul prăjit. Punem din acest pesmet și între șparanghel (sau conopidă). Deasupra punem unul sau două pahare de smântână, după cantitatea ce o preparăm. Se poate prepara și cu pesmet mai puțin, atunci se pune numai pe fundul cratiței și deasupra. Dacă avem smântână prea puțină, putem să o subțiem cu puțin bulion (supă de carne). La mașină se ține puțin, numai cât să odată sau de două ori undă. Dacă scade smântâna și șparanghelul sau conopida sunt seci, această bucată delicată e negustoasă și nereușită. Șparanghelul și conopida se pregătesc și mai simplu în Germania. Acolo se servă îndată ce se scot din apă sărată, vărsate cu unt proaspăt și fierbinte. De multe ori se aduce în două vase separate, într-unul zarzavatul fiert în apă sărată, și într-o ceașcă untul fierbinte în care se încinge.

Dovleacul (curcubată) se poate pregăti ca și conopida și șparanghelul. Se curăță de coajă, se taie felii de grosimea șparanghelului și de câțiva centimetri de lungi, se fierbe apoi în apă sărată și se urmează ca și la șparanghel și conopidă”.

Nr. 262-263, **Tăieței cu șuncă (jambon)**²⁰, p. 146:

²⁰ În cartea Elisei Fröhlich, *Die siebenbürgische Küche*, Sibiu 1897 (ediția a 6-a, 1910, p. 31), se găsește o variantă a acestei rețete, foarte populară în zilele noastre în Europa Centrală. Fröhlich prepară *Schinken-Nudeln* cu o singură foaie de aluat, pe care așează alternativ un strat de șuncă și unul de tăieței, peste care se toarnă două sute ml de smântână amestecată cu trei ouă bătute și se coace timp de ¾ de oră în cuptor. Rețetele moderne ale preparatului, accesibile

Tăiem dintr-o pătură de tăiței petecute pătrate. Le fierbem în apă sărată, le punem să se scurgă în strecurător vărsate cu apă rece. Facem acum două pături din făină, gălbenuș de ou și vin. Le întindem subțire, apoi ungem un model²¹ fie în formă de stea, de inimă ori alta, o căptușim cu o pătură de aluat cu vin. Facem o mestecătură de șuncă tocată mărunt cu smântână și puțin unt. Mestecăm tăiței cu șunca cu smântână, îi punem în forma căptușită cu aluat și-i acoperim cu a doua pătură. Facem deasupra câteva împunsături și dăm tăiței la mașină, Când e puțin rumenită coaja deasupra, deșertăm tăiței în castron și-i servim întregi.

Și mai simplu se pot pregăti. Fierbem tăiței și-i scurgem, prăjim în unsoare șuncă macră tăiată mărunt. Adaugem tăiței cei fierți, mestecăm odată, punem smântână în ei și-i dăm la masă”.

Nr. 264, **Tăiței cu carne**, p. 146-147:

„Prăjim bucățele de carne de vacă în unsoare, cu sare, piper și maiorană²². Carnea poate fi și tocată mărunt, îi dăm apoi supă ori apă caldă, ca să fiarbă carnea [în]năbușită până ce se înmoaie. Întindem tăiței ceva mai gros ca de obicei și-i tăiem scurți și înguști. După ce i-am fierți și prăjit, îi folosim ca garnitură la carnea cea mustoasă, în care am pus nițică smântână sau mestecăm tăiței fierți și scurși de apă cu carnea cea mustoasă”.

Nr. 350, **Tortă popească (Bischofsprot)** (Ada Bălaș), p. 184:

„Într-un castron curat se mestecă cu o lingură de lemn 1/8 chilogram de zahăr mărunt cu 5 gălbenușuri până se fac spumă, 1/8 chilogram de migdale opărite, curățite și jumătate din ele tăiate lungăreț, iar jumătate măcinate, se mestecă în castronul cu ouăle și zahărul, se mai adaug[ă] 1/8 chilogram de șocolată tăiată bucățele, suc de la jumătate de lămâie și coaja rasă, chitră (Zitronat) de 10 crețari tăiată bucățele, o linguriță de rom, cu care udăm o lingură de pesmet. Albușul bătut spumă de la cele 5 gălbenușuri se mestecă în castron și pe urmă 3 linguri de făină albă. Tava lată trebu[i]e unsă cu unt ori unsoare curată și presărată cu făină. Se dă la copt. O tăiem felii subțiri, când e de tot rece”.

Considerăm că ar putea interesa și meniurile pentru mese festive, întocmite de Zotti Hodoș, meniuri care se constituie într-un indicator al rafinamentului gastro-nomic atins de familiile înstărite la început de secol XX. Din cauza paginilor lipsă, rețetele unora dintre preparate, cum ar fi supa à la Victor Hugo, pe care nu am găsit-o în alte cărți de bucate, rămân deocamdată necunoscute. În ceea ce privește carnea, remarcăm că cea de vânat, de vițel, de păsări de curte și de pește este preferată cărnii de porc.

online, sunt derivate din varianta a doua oferită de Zotti Hodoș, deosebindu-se de aceasta prin condimentare mai accentuată și prin folosirea de ceapă prăjită, ouă, brânză parmezan și frunze de pătrunjel (<http://www.kimcookstheworld.com/austria-schinkenfleckerl/>, accesat 6 iunie 2018).

²¹ *Die* sau *der Model* (germană) înseamnă formă, în cazul nostru este vorba despre o tavă de copt.

²² Maiorană: este vorba despre măghiran (*majorana hortensis*).

Pentru mese festive

„I. Supă albă²³ cu aluat umplut cu carne de vițel. Stridii crude cu lămâie. Știucă cu smântână. Mușchi englezesc²⁴ năbușit în foi de varză nemțească. Budincă de orez complicată, cu șodou de ciocolată. Curcan fript cu salată verde și compot. Brânză. Cremă olandeză cu tăblițe de Berlin. Fructe. Cafea neagră.

II. Supă neagră²⁵ cu bobite. Hachée cu carne de vânat. Păstrăvi cu lămâie. Căprioară cu sos garnită cu macaroane. Pittah de mere²⁶. Pui umpluți și piept de vițel umplut, compot și salată verde. Torte. Cașcaval. Parfait de vanilie. Pepene și struguri. Cafea neagră.

III. Supă à la Victor Hugo. Icre negre unse pe felii de franzele. Somn cu aspic și maioneză. Galantină de clapon. Iepure cu sos și paștet de vol-au-vent. Conopidă cu smântână. Gogoși dospți. Purcel fript cu castraveți și găscă friptă cu salată de pătlăgele roșii. Torte. Brânză. Înghețată de smeură și cafea. Poame. Cafea neagră”.

În concluzie, putem afirma că *Poftă bună*, carte de bucate de Zotti Hodoș, a fost de la cumpăna veacurilor și până în primul sfert al secolului XX cartea de căpătâi a doamnelor române din Banat și Transilvania, ea contribuind în mare măsură atât la răspândirea bucătăriei fine internaționale, cât și la cunoașterea, la scară largă, a bucătăriei regionale. Numeroasele reeditări fac dovada popularității acestei cărți, care este folosită până în zilele noastre²⁷.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Reclamă pentru cartea de bucate *Poftă bună* de Zotti Hodoș, în *Telegraful Român*, nr. 69 din 31 august (13 septembrie) 1921.

Fig. 2 – Reclamă pentru cartea de bucate *Poftă bună* de Zotti Hodoș, în *Telegraful Român*, nr. 84 din 23 noiembrie (6 decembrie) 1921.

Fig. 3 – Pagina de titlu a cărții de bucate *Poftă bună* de Zotti Hodoș, Tipografia Diecezană Caransebeș, 1900.

²³ În loc de carne, se fierb multe oase, un os de măduvă și multe legume, vezi nr. 1-2, „Supă albă din oase cu găluște”, p. 3-4.

²⁴ Mușchi de vită preparat împreună cu ficat de găscă, vezi *Poftă bună*, nr. 208, „Mușchi englezesc (*Lungenbraten*)”, p. 121-122.

²⁵ Supele negre sau brune, *potage brun* (în limba franceză), sunt supe de carne sau vânat a căror culoare închisă se obține prin prăjirea legumelor și adaos de rântăș brun. La urmă se adaugă vin desert precum Sherry, Porto sau Madeira.

²⁶ Prin „Pittah de mere” (*almás pite* în maghiară), se înțelege o plăcintă cu aluat fin de unt și umplutură de mere, nucă și scorțișoară.

²⁷ Pe pagina de facebook a unei producătoare de paste făinoase din județul Hunedoara putem citi următoarele: „Taieteii „Lască de la buna Romanița” sunt singurul produs tradițional atestat de pe Valea Mureșului din județul Hunedoara. (...) Pregătită în casele hunedorene de către gospodine, în special la sate, din făină și ouă provenite din gospodăria proprie, după o rețetă transmisă din generație în generație, în anul 1899 lașca și-a găsit locul în cartea de bucate intitulată „Poftă Bună! Carte de bucate”, autor Zotti Hodos, rămasă în familia noastră de la „buna Romana”.

Carte de bucate. A apărut tocmai acum partea I din cea mai bună carte de bucate *Poftă Bună*, de *Zotti Hodoș*. Partea aceasta cuprinde 162 de rețete pentru: Supe, ciorbe, asiete, pești, rasoluri și sosuri, — la sfârșit menu-uri pentru zile comune și pentru sărbători. Cartea costă 6 Lei. De vânzare la Librăria Arhidiecezană în Sibiu, și în alte librării.

Fig. 1

La Librăria Arhidiecezană,
Sibiu, strada Măcelarilor 45, se găsesc de vânzare cele mai bune:

Cărți de bucate

sub titlul **Poftă Bună**, de *Zotti Hodoș*. Au apărut: Partea I à 6 Lei, Partea III à 10 Lei, Partea IV à 10 Lei. Plus porto postal, à Lei 2'50.

Fig. 2

Fig. 3

PEMII. MINORITATEA ASCUNSĂ DIN MUNȚII BANATULUI ȘI PORTUL LOR POPULAR

DOROHOI ANCUȚA¹

DIE BÖHMEN. DIE VERBORGENE MINORITÄT VON DEN BERGEN DES BANATS UND IHRE VOLKSTRACHTEN

INHALT

Seine Majestät, Kaiser Franz I. Gründet im Banate deutsche Kolonien, der Ort sei so beschaffen wie im Böhmerwalde, Grundstücke werden gratis verabfolgt, jeder Kolonist habe sich bei der Herrschaft zu melden und die Reise bis Wien auf eigene Kosten zu bewerkstelligen. Von Wien abwärts erfolgt die Reise auf keiserlichen Kosten usw².

Schlüsselwörter: Banat, Wolfsberg, Böhmen, Trachten, Kirchweih, Hochzeit.

Povestea Gărânei și a celorlalte sate, care împreună cu acesta spun povestea Banatului Montan de azi, începea în anul 1828³ când împăratul Francisc I, prin comandantul Regimentului de graniță, decida să trimită o comunitate vorbitoare de germană din regiunea Boemiei, actualmente localizată în Cehia, către Munții nepopulați, dar cu un mare potențial agricol, ai Banatului.

72⁴ de boemi din localitățile Klattan, Plzen, Pišek și Ceske-Budevovyka s-au decis atunci pentru Gărâna. Li se promiteau case, ajutoare la defrișarea pădurilor, unelte, hambare, care, grajduri, boi – câte o pereche pentru fiecare familie, vaci (câte o vacă de familie), pământ agricol și semințe pentru cultivarea acestuia. De asemenea, cei decși să plece spre Banatul Montan primeau scutire de la impozite și armată timp de cinci ani. Toate aceste promisiuni aveau să fie ținute.

Momentul în care boemii au ajuns în Munții Banatului a fost unul cu puternic impact asupra întregii viitoare comunități: aveau să găsească aici o pădure la mare altitudine, pe care ei urmau a trebui să o defrișeze. Deși au primit ajutor din partea militarilor, a durat totuși o vreme destul de îndelungată până ce toate casele⁵, la vremea aceea doar din lemn, să fie construite; iată și motivul pentru care la început

¹ Timișoara; e-mail: ancudorohoi@gmail.com.

² Ancuța Dorohoi, *Lucrare de Disertație. Colectivul de Limba și Literatura Germană*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2015, p. 6.

³ <http://www.banaterra.eu/german/content/wolfsberg>.

⁴ 72 la început, apoi 444 de persoane s-a mutat în Wolfsberg.

⁵ La început, casele construite din lemn aveau doar o bucătărie, două camere de locuit și o „Gute Stube”, o cameră pentru oaspeți, ce nu era folosită defel în alt mod, iar în spatele casei era un grajd pentru animale, grajd care în prezent este transformat în camere, ce devin disponibile pentru închiriere. Casele aveau fiecare și o micuță grădină, unde se puneau flori și legume.

trăiau mai multe familii laolaltă, fie în casele deja construite, fie în ceea ce se numeau „cabane de ajutor” (**Fig. 1**). Conceptul a rămas de-atunci neschimbat, căci pemii au dorit mereu să păstreze – de la obiceiuri până la familii –, totul în cadrul comunității. Dar problema cea mai mare a fost lipsa hranei, atât pentru oameni, cât și pentru animale. Pe lângă acestea au mai fost și alte dezavantaje, precum temperatura – mai mereu scăzută –, ori zăpada, dar și avantaje, ca aerul foarte curat și apa potabilă de bună calitate.

Mai sus amintitele probleme au forțat populația să încerce o schimbare în anul 1832: așadar mulți au fost cei care au încercat să plece din Wolfsberg, mai înspre câmpie – actualmente Măureni –, dar după nici un an au realizat că viața în satul lor era mai bogată decât la câmpie și s-au întors. Această întoarcere i-a ambiționat și mai tare și de-atunci au început pemii să își dezvolte propriile afaceri: produceau lapte, unt și brânză, pământul era rodnic în cartofi, iar pe când femeile îndestulau și familia, și pregăteau și marfa de vânzare, bărbații porneau la drum spre Reșița – localitatea de la baza muntelui –, unde își vindeau produsele.

La revoluția din 1848 au fost luați și bărbații pemi din toate satele Banatului Montan, inclusiv Wolfsberg. Viața a redevenit grea pentru femeile rămase acasă, căci ele urmau a avea grijă de copiii, de vite și de casă, fără însă a mai putea vinde produse. Astfel și traiul s-a îngreunat. Din fericire această perioadă nu a durat mult și în curând lucrurile s-au reșezat pe făgașul normal, ba chiar s-a raportat⁶ o creștere a grămezilor de fân din curte.

Curios este însuși faptul că au început să ajungă în Wolfsberg tot mai multe familii, astfel că în curând satul era locuit de 253 de familii. Această nouă realitate a adus cu sine multe noi modificări în traiul pemilor: în 1905 se folosea deja telefonul în comunitate, apăruseră chiar și meserii noi, precum cele de tâmplari ori croitori⁷.

Nici nu a apucat a înflori bine comunitatea și totul a fost iarăși răsturnat de Primul Război Mondial. Atât războiul, cât mai ales anii de pe urma lui au devastat micuțele comunități din Banatul Montan. Conducătorii le erau români, iar în acea vreme au primit locuitorii denumirea de „pemi”. Români nu știau germană și pentru a nu se chinui rostind denumirea germană de „Böhmen”, au ales calea mai ușoară, românizarea denumirii până la „pemi”. Termenul s-a instaurat definitiv, iar în prezent acești boemi nici nu mai sunt cunoscuți sub altă formă. La fel s-a întâmplat și cu numele localității Wolfsberg.

Legenda spune că o femeie trecea singură pe ulița satului, când a întâlnit în cale un lup flămând. Neștiind ce să facă, femeia a început să strige din toți rărunchii, iar lupul s-a speriat și a plecat. De atunci, căci pemii au descoperit că există în sat lupi, s-ar fi numit localitatea Wolfsberg, denumire ce însă nu a plăcut regimului comunist și, la fel ca multe alte sate cu denumiri germane din România, și Wolfsberg avea să se transforme în Gărâna. La intrarea în sat există în prezent o plăcuță cu ambele denumiri (**Fig. 2**).

⁶ Josef Schmidt, *Die Deutschböhmen im Banate*, Timișoara, Deutschen Buchhandlung, 1938.

⁷ Anuța Dorohoi, *op. cit.*

Însăși stema localității însumează prezența lupilor în zonă, dar și a altor activități din satele pemești. Stema nu este una specială a Gărânei, ci o stemă însumată atât de Gărâna, dar mai ales de Brebu Nou-Weidenthal:

„Stema comunei Brebu Nou, potrivit anexei nr. 1.4, se compune dintr-un scut triunghiular cu marginile rotunjite, de culoare verde, tăiat de trei fascii undate înguste, de argint, și o bandă roșie, în căprior.

În partea superioară, spre dreapta, se află un lup de argint.

Pe banda roșie se află trei flori de colț, din argint cu roșu.

În vârful scutului, în câmp verde, se află un coș cu mâner și două panglici, pe stativ, totul de aur.

Scutul este trimbrat de o coroană murală de argint cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor însumate:

Lupul dă numele vechi al localității Gărâna (Wolfsberg-Dealul Lupului).

Cele trei fascii undate reprezintă stațiunea Trei Ape.

Florile de colț atestă frumusețea reliefului muntos.

Coșul reprezintă instrumentul de transport indispensabil și popular.

Coroana murală cu un turn crenelat semnifică faptul că localitatea are rangul de comună”⁸ (Fig. 3).

Cu toate greutățile prin care au trecut pemii, au reușit printre ele să construiască și lucruri care azi atestă viețuirea activă în aceste locuri, precum Biserica din sat, căci deși inițial construiseră o biserică din lemn la instalarea în sat, mai toți mergeau la slujbe la Weidenthal (azi cunoscută ca Brebu Nou), localitatea învecinată, care deținea o biserică mai mare. Religia era catolică, iar sărbătorile cele mai importante erau: Adventul, Crăciunul, Paștele, Rusaliile, nașterea, căsătoria și moartea. Noua biserică ce avea să apară în Wolfsberg în 1870 era sub patronajul Sfintei Teresa de Avila, iar în fiecare an pemii sărbătoreau și încă sărbătoresc hramul Bisericii⁹ (Fig. 4).

Hramul bisericii sau „Kirchweih”, cum este numele său în germană, se sărbătorește și în prezent, în fiecare an la începutul lunii octombrie, la primul sau al doilea sfârșit de săptămână al lunii. Toată comunitatea de pemi se întoarce în Gărâna, se îmbracă festiv și încep procesiunile: întâi și-ntâi este slujba în biserică, urmată de un marș de-a lungul satului, marș care pornește cu un pom împodobit pe care se suie fetele de măritat, iar muzica nu lipsește nici ea de la această sărbătoare, fiindcă după ce pomul este ridicat pe vârful dealului de 1.000 de metri pe care se află biserica, oamenii devin doritori de dans și de-ale gurii și ziua întreagă se completează cu un bal în căminul cultural al satului (Fig. 5-6).

Nu doar Kirchweih-ul era (și este) sărbătorit cu mare fast, ci și alte petreceri din cadrul satului, căci pe vremea aceea în sat exista o fanfară, iar locurile cu fanfare erau mereu aducătoare de bună-dispoziție. Fanfara cânta atât la petrecerile, cât și la nunțile din sat.

⁸ Hotărârea nr. 409/2005 privind aprobarea stemelor unor comune din județul Caraș-Severin, din 16 mai 2005.

⁹ Ancuța Dorohoi, *op. cit.*, p. 42.

O nuntă în Wolsberg era un adevărat motiv de sărbătoare, căci oamenii se gândeau la viitorul satului. Însă până la a ajunge să facă nuntă, tinerii trebuiau logodiți, iar acest lucru cerea anumite reguli: băiatul, dimpreună cu tatăl său, erau invitați acasă la fată, acolo unde erau așteptați de întreaga familie – adunată de cele mai multe ori în fața focului. După o scurtă discuție introductivă despre vreme, tatăl feciorului se interesa de fata casei ce era de măritat, dar întrebarea îi era adresată tatălui acesteia, nicidecum ei direct. Dacă tații se puneau de-acord, nunta putea avea loc. De regulă nunțile aveau loc luna, iar nu duminica, fiindcă atunci era deschisă starea civilă, iar perechea trebuia să primească atât binecuvântarea Bisericii, cât și a stării civile.

După oficierea căsătoriei, oamenii erau invitați la o masă care dura patru ore și la care aranjarea oamenilor la mese venea după reguli foarte clare. Nici chiar mirele nu stătea lângă mireasa lui, iar atenția cea mai mare le era acordată oaspeților de onoare, care erau de regulă preotul și învățătorul satului. Nu doar ordinea oaspeților, ci și ordinea felurilor de mâncare servită era tare precisă: ospățul începea cu supă de vită, se continua cu preparate de vită servite cu varză acră, iar la final se servea și ceva dulce.

Cu toții știau că după masă urma dansul mirilor, iar pentru a-și primi la dans mireasa, mirele trebuia să se arate demn de ea, însă odată primită, mireasa era nevoită să-și lege baticul pe cap, gest ce semnifică existența unui bărbat în viața ei și, firește, că avea să poarte batic începând de-atunci întreaga viață.

În cadrul portului popular, mai ales cel feminin, simbolistica îmbrăcămînții este cu adevărat relevantă, de multe ori dând detalii semnificative despre cursul vieții: dacă o femeie măritată purta mereu batic, fetele nemăritate aveau adesea funde în păr sau în jurul gâtului, iar la sărbătorile mari nu lipsea nici baticul din jurul gâtului. Cămașa albă era purtată de toate femeile, la fel și un „Leiber”, o vestuță mai scurtă cu inserații florale. În partea de jos se purta de regulă un jupon, iar peste acela o fustă dintr-un material aparte, de cele mai multe ori și ea cu motive florale. Peste fustă se lega un sorț, pentru a proteja femeia în cazul în care s-ar fi pătat. Bineînțeles că picioarele erau acoperite și ele de ciorapi albi și scurți până la genunchi, cu diverse modele, la fetele tinere și până de curând și la femeile mai vârstnice, însă cele de pe urmă au renunțat la ciorapii albi în detrimentul noilor ciorapi cu chilot. Pantofii încălțați, mai ales la ocaziile speciale, trebuia neapărat să fie cu toc, chiar și din lemn, pentru a suna cât mai bine în ritmul impus de muzica fanfarei. Între timp lucrurile s-au mai schimbat, însă diferențe prea mari nu se observă nici acum față de costumele din trecut (**Fig. 7-12**).

Asemenea costumelor, și obiceiurile s-au mai schimbat în timp, mai ales odată cu plecarea în masă a pemilor, odată ce drumul a fost liber. Astfel se face că în prezent locuiesc în jur de 20 de pemi în Gărâna, însă mai toți copiii celor odată născuți aici revin acasă pentru marile sărbători. Pemii țin la tradițiile lor și le respectă cu sfințenie. Nu au putut fi oprți de niciun regim, de nicio drasticitate a vremilor, în a-și face drumul firesc în viață, iar acest lucru le-a adus tradițiile până în prezent, ba chiar datorită altor născociri întâmplare în curtea unui pem, sărbătorim în prezent ediție după ediție de „Gărâna Jazz Festival”. Wolsberg este pe hartă, dar nu doar geografic, ci și cultural și artistic, iar pentru o atestare a locului, a traiului și a portului pemesc, a fost deschis și muzeul satului, chiar lângă biserică (**Fig. 13**).

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1** – Casă din Wolfsberg/Gărâna, fotografie din colecția personală.
- Fig. 2** – Semnul de la intrarea în sat, fotografia din colecția personală.
- Fig. 3** – Stema Localității Brebu Nou. Sursa: wikipedia.ro).
- Fig. 4** – Biserica din Wolfsberg/Gărâna, fotografie din colecția personală.
- Fig. 5** – *Marșul cu pomul împodobit*, fotografie din colecția personală.
- Fig. 6** – Urcarea fetelor nemăritate pe pom, fotografie culeasă de la d-na Camelia Duca.
- Fig. 7** – Port pemesc, varianta I, față, fotografie culeasă de la dl. George Basarabă.
- Fig. 8** – Port pemesc, varianta I, spate, fotografie culeasă de la dl. George Basarabă.
- Fig. 9** – Port pemesc, varianta II, față, fotografie culeasă din documentarul *Banatul Montan*.
- Fig. 10** – Port pemesc, varianta II, spate, fotografie culeasă din documentarul *Banatul Montan*.
- Fig. 11** – Port pemesc, varianta II, întreg, fotografie din colecția personală.
- Fig. 12** – Port popular pemesc, varianta III, spate, fotografie din colecția personală.
- Fig. 13** – Interior Muzeul satului Heimatstubb din Gărâna.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

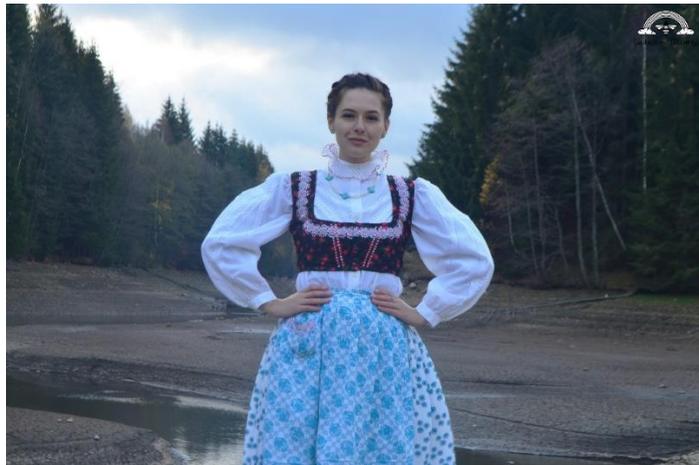

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

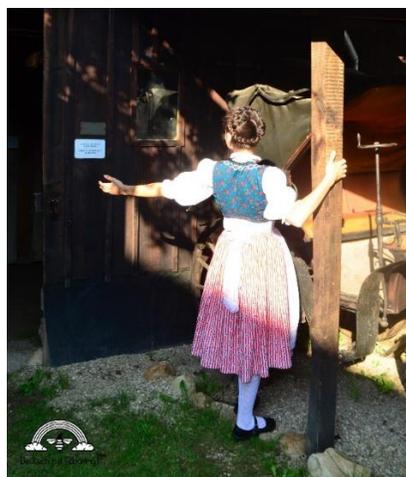

Fig. 12

Fig. 13

DIN CONFESIUNILE LUI VIRGIL TEODORESCU. DESPRE SUPRAREALISM, PUBLIC ȘI POEZIE ÎN ANII COMUNISMULUI

MONICA RAMONA LAZĂR¹

FROM THE *CONFESSIONS* OF VIRGIL TEODORESCU. ABOUT SURREALISM, PUBLIC AND POETRY IN COMMUNISM

ABSTRACT

The „Virgil Teodorescu” donation, which has entered the collections of the National Museum of Romanian Literature a few years ago, is currently being studied, with a focus on the primary recording of the items. From the Manuscript Fund I have selected some of Virgil Teodorescu’s confessions, but also notes on the art of poetry in connection with the public and politics of the Communist years. Virgil Teodorescu’s artistic manifestations can be divided, based on the „poetic accent”, into: the acute surrealist period (1930-1949), the transition period (1950-1969) and the moderate surrealist period (1970-1988).

Keywords: manuscript, donation, vanguardism, surrealism, confessions, poetry, public, imaginary, gentleness, symbols.

Virgil Teodorescu (1909-1988), scriitor român, a fost poet, eseist, creator de piese de teatru, traducător, președinte al Uniunii Scriitorilor din România și membru corespondent al Academiei Române (1974-1988). La începutul activității sale literare a publicat sub două pseudonime, respectiv Victor Rareș și Cocol Taalat. Mai târziu, în anii maturității, a semnat, uneori, sub pseudonimele Matei Ciunia, Petre Luva, Petre Malcoci².

În literatura română numele său este legat de mișcarea de avangardă, din care a evoluat un nou curent, suprarealismul. Face parte din grupul suprarealiștilor români, alături de Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun, D. Trost³. Manifestările artistice ale lui Virgil Teodorescu pot fi împărțite în funcție de „accentul poetic”: perioada suprarealismului accentuat (1930-1949), perioada tranziției și a patosului civic (1950-1969) și suprarealismul moderat (1970-1988)⁴.

¹ Muzeograf, Muzeul Național al Literaturii Române – București; e-mail: monicalazar75@gmail.com.

² Academia Română, *Dicționarul General al Literaturii Române. S/T*, București, 2007, p. 686.

³ Aurel Sasu, *Dicționarul Biografic al Literaturii Române. M-Z*, București, 2006, p. 700.

⁴ „Pentru a ni-l apropia pe veritabilul Virgil Teodorescu va trebui să adoptăm o perspectivă retrovizoare. Și anume să socotim profesia sa de credință suprarealistă drept un bovarism, o mască a unei structuri mai simple, mânate de o secretă neîncredere în sine înspre o înfățișare teribilă, așa cum capătă în clipele de primejdie unele vietăți blajine” (vezi Gheorghe Grigurcu,

În anii șaptezeci, în plin avânt al proletcultismului, Virgil Teodorescu este vicepreședinte (1972-1974) și ulterior președinte al Uniunii Scriitorilor din România (1974-1978). Poetul avangardei coordonează activități și proiecte literare, iar în paralel scrie, dovadă fiind volumele apărute în presa literară a vremii. În 1970 apare în colecția „Cele mai frumoase poezii” volumul *Vârsta Cretei*⁵. În acest volum sunt incluse poeme din toată perioada creației sale literare, până la momentul tipăririi, în fapt o reeditare, într-o formulă specială, într-un format deosebit. În cuprins regăsim poeme din următoarele volume: *Blănurile oceanelor* (1945), *Butelia de Leyda* (1945), *Drepturi și datorii* (1958), *Semicerc* (1964), *Rocadă* (1966), *Corp comun* (1968), *Inedite* (1931-1941)⁶.

În primele două volume, *Blănurile oceanelor* și *Butelia de Leyda*, tipărite în 1945, se verifică predilecția poetului pentru imponderabilul stării de vis⁷. În volumul *Repaosul vocalei* (1970), actul creației literare este rezultatul unei „teratologii de cabinet”, în care „suprarealismul este un simbolism cifrat”. Memoria se identifică în forme lucide: „vitriolată”, „piromană”, „bombardă”, „hârtie de turnesol”, „febrilă inertă juxtapusă sau murdară”⁸.

Chiar dacă vicisitudinile vremii l-au împins spre patosul civic, specific curentului angajat politic regimului, Teodorescu nu se rupe total de suprarealism. Spre sfârșitul vieții se reîntoarce, timid, la simbolurile curentului.

Donația „Virgil Teodorescu”, intrată în patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române din București acum câțiva ani, este studiată în prezent, avându-se în vedere evidența primară a pieselor. Din Fondul de Manuscrise am selectat o parte din confesiunile sale, dar și însemnări despre arta poetică, în raport cu publicul și politicul anilor comunismului. Pentru comunicarea de față am ales patru piese⁹, pe care le-am studiat cu atenție:

- *Confesiuni* (manuscris);
- *Vorbirea* (poezie);
- *Este publicul opac la poezie?* (articol);
- *Invitație* (la recepția oferită cu ocazia zilei de 23 August 1981).

Doar o parte din *Confesiuni* supunem atenției cititorului, pentru că restul informațiilor nu fac parte din Fondul de Manuscrise, cel puțin deocamdată, cercetarea

Poeți români de azi, București, 1979, p. 424); considerații despre volumul de poezii *Repaosul vocalei* (1970).

⁵ „Cartea sa de poeme rămâne o fortăreață veșnică în care penița rețază rețele de sârmă ghimpată, făcând să se audă scrâșnetul înaintării în istorie” (vezi V. Teodorescu, *Vârsta Cretei*, Prefață de Al. Protopopescu, București, 1970, p. VII).

⁶ Volumul *Vârsta Cretei* a fost consultat la Biblioteca Muzeului Național al Literaturii Române din București. Am găsit un exemplar frumos, un format de buzunar, cu o supracopertă colorată. Pe reversul paginii de gardă găsim un desen de Marcela Cordescu, cu portretul lui Virgil Teodorescu.

⁷ Ion Pop, *Avangardismul poetic românesc*, București, 1969, p. 269.

⁸ Gh. Grigurcu, *op. cit.*, p. 424-425.

⁹ Piese care fac obiectul prezentei comunicări au primit un număr de listă, în urma procesului de evidență primară a bunurilor culturale intrate în muzeu. Ulterior, aceste bunuri vor avea un număr de inventar și vor fi introduse în baza de date DOCPAT.

donăției fiind în curs de desfășurare. Din studierea datelor transmise de V. Teodorescu putem identifica mai multe etape în evoluția sa: perioada copilăriei¹⁰, perioada adolescenței, a studiilor universitare și debutul literar¹¹, „revolta surdă și inconformismul”¹².

În preambul, scriitorul face o prezentare despre locul său natal, satul Cobadin din județul Constanța, inclusiv despre mozaicul de culturi din Dobrogea, de care era fascinat, lucru demonstrat în multe poezii din lirica sa¹³.

Încă de mic copil dovedește o sensibilitate aparte, ca și mama sa, învățătoare de profesie, după cum ne spune autorul. Cuvinte precum „moarte” sau „război” sunt „odioase”. Două întâmplări memorabile l-au marcat pe poet încă din copilărie: „Sistemul meu imagistic aluziv și ubicuitatea poeziei mele au fost la rândul lor marcate de două întâmplări memorabile.

Prima: moartea lui Măgărdici. Măgărdici ținea o dugheană în sat și era specialist în fabricarea ghiudemului cu ajutorul amoniacului pe care-l emana propria lui latrină. Într-o zi Măgărdici a început să râdă și a râs vreo trei-patru zile până când a murit de râs.

A doua s-a petrecut în timpul războiului balcanic, prin 1913. Nu împlinisem încă patru ani. În curtea școlii fuseseră înălțate corturile comandamentului militar sanitar. Niște corturi extraordinar de frumoase. Și peste puțin timp au început să curgă răniții și muribunzii. Gemete, ochi ieșiți din orbite, chipuri desfigurare, sânge. Groaza mea a întrecut orice margini într-o dimineață când, intrând în grajd să-mi lipesc obrazul de crupa vacii, am dat peste un morman de cadavre și de soldați în agonie, zăcând într-o baltă de sânge. Acest teribil spectacol mi-a traumatizat pentru totdeauna existența. Fără a-i înțelege mecanismul, războiul mi-a devenit odios chiar din clipa aceea (...)”¹⁴.

Lui Virgil Teodorescu i se publică prima poezie în *Anuarul Liceului Mircea cel Bătrân* din Constanța, pe când era elev în clasa a V-a (1926).

În 1929, în ultima clasă de liceu, are loc debutul literar, în *Bilete de papagal* (prima serie), în care semnează cu pseudonimul Virgil Rareș, pentru că elevii nu aveau voie să publice. Din confesiuni aflăm că Tudor Arghezi, directorul ziarului, îl va sprijini constant, fără să intervină în textele sale¹⁵.

Confesiunile se încheie cu o remarcă ce anunță o schimbare de stil, pe fondul unei „mișcări revoluționare”¹⁶.

¹⁰ *Confesiuni*, mss., f. 2.

¹¹ *Ibidem*, f. 3.

¹² *Ibidem*, f. 4.

¹³ „Dobrogea de atunci semăna cu Isarlicul lui Ion Barbu, populată cu turci, bulgari, români, nemți, armeni, greci, albanezi, iar satele din împrejurimi aveau niște nume formidabile, adevărate splendori verbale: Tariverde, Biulbiul, Caceamac, Agemler, Tașpunar” (vezi *Ibidem*, f. 1).

¹⁴ *Ibidem*, f. 2.

¹⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁶ Manuscrisul este semnat, dar nu este datat, ceea ce face dificilă încadrarea lui cronologică. Urmărind firul narativ al confesiunilor, înclinăm să credem că ele au fost scrise prin anii cincizeci, având în vedere și faptul că ultima referință se leagă de raporturile lui Virgil Teodorescu cu Tudor Arghezi și de urmările debutului literar al subiectului.

În anii comunismului, în plin avânt patriotic, lirica lui Virgil Teodorescu se încarcă cu „elemente sociale”, însă suprarealismul nu se pierde, el suferă într-o perioadă de tranziție. Nu lipsesc accentele critice, la adresa regimului, însă acestea sunt cifrate de multe ori. Un cod al simbolurilor se conturează, mai ales în poezie. Cercetând manuscrisul poeziei *Vorbirea* am observat o însemnare marginală, inserată ca o poezie, în creion de culoare roșie:

„forțat prin această
suavă prezență transparentă
prin acest compendiu
al șoaptei
captivantă dar și concisă
zburăți în lume
frumoase poeme”.

Sub text vedem altă însemnare, ce pare o semnătură codificată, mai ales că este și subliniată, tot în creion roșu: „elefantul-libelulă”¹⁷. Astfel, iau naștere mai multe întrebări. Cine este „elefantul-libelulă”? De ce autorul a scris cu roșu? De ce a subliniat semnătura tot cu roșu? Este un semn de revoltă adresat subtil proletcultismului, un nume de cod, cu care se joacă autorul în intimitatea scrisului său¹⁸. Urmărind critica vremii, observăm „cumințenia” poetului¹⁹.

În articolul *Este publicul opac la poezie?*, Teodorescu atrage atenția asupra mai multor aspecte, legate de următoarele concepte: „public”, „fenomen poetic”, „operă de artă”. Autorul vorbește despre „unii subiecți sociali” și „marele public”, aflați în opoziție în anii șaptezeci.

Pe primii îi critică: „Cei care fac parte din această specie se declară pe deplin satisfăcuți, să zicem, cu arta lui Mircea Crișan sau a Margaretei Pîslaru, gata oricând să-ți ceară, cu vehemență socoteală, pe motiv că nu înțeleg nimic din ceea ce le propui (...)”. Scriitorul își încheie alocuțiunea cu o speranță în suflet: „(...) marele public în sine nu este și nu poate fi opac la poezie, el închipuind o imensă oglindă în care opera de artă își recapătă reflecția secundă (...)”²⁰.

Toți comentatorii producției suprarealiste a lui Virgil Teodorescu i-au relevat caracterul contemplativ. Atributul definitoriu al sufletului său e blândețea. Când și-o disimulează, introducând în poeme crudități de limbaj, când preferă termeni indecenți, spunerile sale nu au nimic personal²¹.

¹⁷ *Vorbirea*, mss., poezie, f. 1.

¹⁸ Manuscrisul nu este semnat și nici datat, însă grafia îi aparține lui Virgil Teodorescu.

¹⁹ „Cumințenia lui Virgil Teodorescu ar fi a sistemului imagistic adițional, bazat pe comparații laborios detaliate, în timp ce suprarealiștii radicali se lasă în voia fluxului oniric, fără răgazuri critice” (vezi I. Pop, *op. cit.*, p. 269).

²⁰ *Manuscris* (mss.), f. 1.

²¹ Dumitru Micu, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, 2000, p. 338.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1a-d – *Confesiuni*, filele manuscrisului.

Fig. 2 – *Invitație*, tipizat.

Fig. 3 – *Poezia Vorbirea*, manuscris.

Fig. 4 – *Publicul și poezia*, articol/alocuțiune, manuscris.

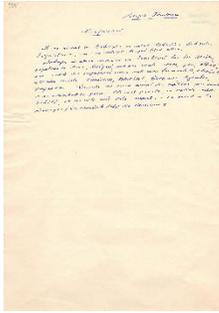

Fig. 1a

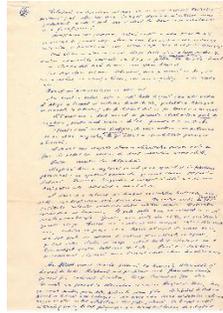

Fig. 1b

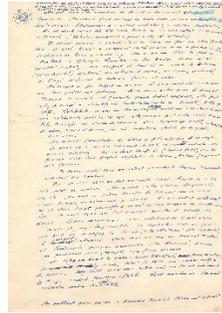

Fig. 1c

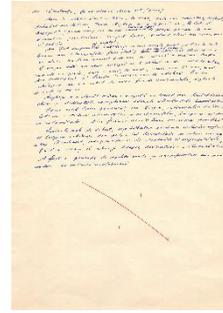

Fig. 1d

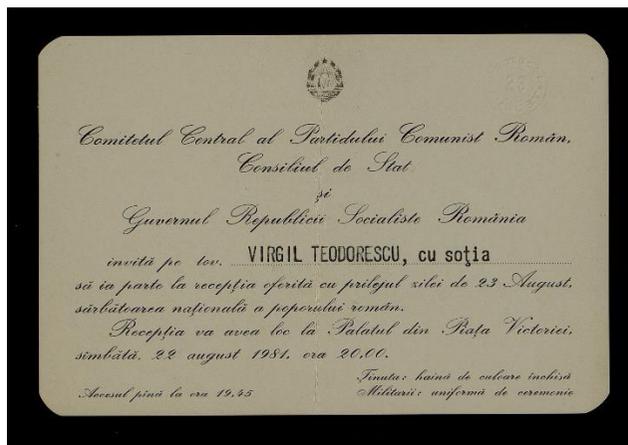

Fig. 2

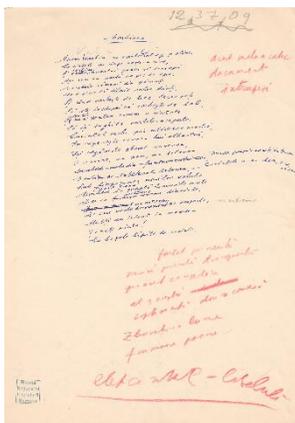

Fig. 3

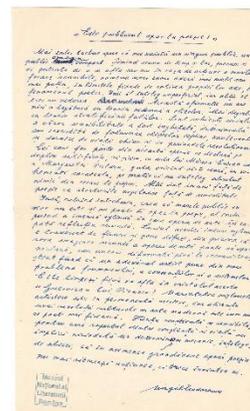

Fig. 4

ETAPE PRELIMINARE IN PROCESUL DE RESTAURARE – CONSERVARE A CERAMICII ARHEOLOGICE

LIGIA OTILIA TEODOR¹

PREPARATIVE STEPS IN THE RESTORATION PROCESS OF ARCHAEOLOGICAL POTTERY

ABSTRACT

This paper presents the preliminary stages that precede the actual process of restoration and conservation of ceramic artifacts discovered in the archaeological excavations.

Prior to rebuilding and reconstituting a vessel, the ceramic fragments from the excavations must be washed by the dirt, chemically treated to remove limestone deposits, neutralized to neutral pH, slowly dried at room temperature and preserved for stabilization.

Keywords: archaeological pottery, restoration-conservation, preliminary stages.

Aspecte generale

Având în vedere deosebita importanță pe care o prezintă materialul ceramic provenit din săpăturile arheologice în studiul științific făcut de specialiștii istorici și arheologi, este de la sine înțeles faptul că fragmentele de lut ars descoperite în excavațiile întâmplătoare sau în cele sistematice trebuie aduse și păstrate într-o stare cât mai bună de conservare. De cele mai multe ori fragmentele provenite din săpăturile arheologice sunt friabile, au depuneri de pământ, calcar și silicați, prezintă exfolieri ale stratului exterior de ceramică sau ale decorului. Ulterior excavației, condițiile de depozitare și/sau manipulare pot duce și ele la deteriorarea fragmentelor ceramice, fapt ce face dificilă restaurarea materialului arheologic și prelucrarea sa de către specialiști.

Factori de degradare anteriori excavării

Anterior excavării și scoaterii la suprafață a fragmentelor ceramice, starea acestora de sănătate este influențată de condițiile de zacere în sol, respectiv de pH-ul și umiditatea solului, compoziția chimică și biologică a acestuia.

Agenții fizico-chimici din sol, sărurile solubile de tip cloruri, nitrați, fosfați, sulfăți sau carbonați, determină procesele chimice care au ca efect:

- depuneri de calcar;
- depuneri de silicați;
- friabilitatea materialului ceramic.

¹ Inginer doctor, expert restaurator, Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” – Iași;
e-mail: ligiaotiliateodor@yahoo.com.

Factori de degradare și deteriorare din mediul ambiant

După scoaterea materialului arheologic din mediul de zacere, degradarea fragmentelor ceramice se poate agrava din cauze naturale sau ca rezultat al manipulării necorespunzătoare de către factorul uman.

Cauzele naturale pot fi:

- *fizice* – cu caracter mecanic (clivare, eroziune, fracturare etc.), termic (crăpări, contractări etc.) sau datorate radiațiilor luminoase (decolorări, degradări cromatice);

- *chimice* – ca urmare a reacțiilor chimice produse de diverși compuși chimici cu materialul ceramic, ce determină eflorescențe, corodări, deteriorări ale stratului pictural etc.:

- *biologice* – determinate de dezvoltarea microorganismelor sau a organismelor vegetale (licheni, mușchi, ciuperci).

Condițiile de păstrare și manipulare a materialelor arheologice ceramice până la intrarea în laboratorul de restaurare sunt și ele un factor ce influențează degradarea și deteriorarea acestora.

De asemenea, factorul uman poate interveni nedorit în deteriorarea pieselor ceramice prin manipularea cu neglijență, prin modul necorespunzător de întreținere și de păstrare care se abate de la principiile și condițiile standard ale normelor de conservare și care poate produce loviri, zgârieturi, fisurări, fracturări, desprinderi și spargerii.

Intervenții după excavare

Ulterior excavării și scoaterii la suprafață a fragmentelor ceramice este necesar ca starea acestora de sănătate să fie conservată cu atenție pentru a se evita o degradare avansată ce ar putea apărea la schimbarea mediului.

Se impune depozitarea fragmentelor ceramice ce prezintă depuneri de pământ **după** uscarea lor, pentru a evita mucegăirea materialului până la intrarea în laborator.

O situație ideală ar fi spălarea materialului și uscarea acestuia pe șantierul arheologic, ambalarea și transportul lui în saci de rafie ce permit aerisirea.

Deoarece deteriorarea vestigiilor arheologice ceramice, datorată condițiilor de zacere în sol, este imposibil de prevenit, este cu atât mai important să se acorde o atenție sporită condițiilor în care sunt păstrate fragmentele ceramice după excavarea acestora. Se impune depozitarea materialului ceramic până la intrarea în fluxul de restaurare în condiții salubre, în locuri cu umiditate scăzută, într-un microclimat stabil, lipsit de noxe și eventuale atacuri biologice.

În cazul materialelor anorganice, cum este și ceramica, stabilitatea microclimatului presupune o umiditate relativă UR de 50-65% și temperatură constantă, evitându-se temperaturile prea scăzute ce pot afecta prin fenomenul de îngheț-dezghet degradări majore în compoziția argilei arse.

Prima etapă este stoparea atacurilor biologice existente și/sau împiedicarea apariției acestora, și se realizează prin schimbarea condițiilor de păstrare cu unele adecvate (mediu uscat, temperatură medie constantă) și prin acțiunea de sterilizare condusă de conservatorul biolog prin metode specifice.

După îndepărtarea și/sau prevenirea atacului biologic, urmează etapa de spălare în apă curentă a fiecărui fragment, prin periere ușoară pentru îndepărtarea depunerilor de pământ.

Se intervine apoi asupra efectelor datorate degradărilor fizice și chimice prin tratamente fizico-mecanice și chimice specifice, pentru îndepărtarea depunerilor cauzate de acțiunea mediului de zacere (carbonați, silicați etc.) și pentru îndepărtarea unor săruri solubile existente în compoziția ceramicii, recristalizate pe suprafața fragmentelor odată cu schimbarea mediului.

Tratamentul chimic pe care îl folosim în laboratorul nostru pentru îndepărtarea depunerilor de calcar este imersarea în soluție de **acid citric** 20%, soluție care nu deteriorează pigmentii minerali folosiți la decorarea vaselor și nu este toxic.

Neutralizarea acidului din fragmente se realizează în apă curentă și la final cu apă distilată, folosind pentru verificarea pH-ului benzi indicatoare Merck.

Urmează etapa de uscare atentă a fragmentelor, la temperatura camerei, lent, până la îndepărtarea totală a umidității din ceramică, pe grătare ce permit circulația aerului.

Stabilizarea fragmentelor de ceramică, a materialului de bază și a stratului de decor se realizează prin impregnare cu diverse soluții corespunzătoare. Pentru ceramica arheologică se pot folosi soluții diluate de lac nitrocelulozic, ceruri naturale sau sintetice, substanțe macromoleculare de tipul rășinilor acrilice etc. Conservarea fragmentelor se poate face prin pensulare sau imersare în soluție, în condiții normale sau în vid.

Un aspect foarte important în alegerea substanțelor folosite în conservarea și restaurarea pieselor ceramice provenite din săpături arheologice, ca de altfel a tuturor pieselor de patrimoniu, este *reversibilitatea* acestor substanțe. Este necesar ca soluțiile utilizate în etapele de conservare să poată fi îndepărtate ulterior, fără a afecta starea obiectelor.

Fragmentele ceramice curățate și conservate sunt pregătite pentru sortare și împerechere prin răspândirea pe suprafețe cât mai întinse, ce permit vizualizarea bună a tuturor și a fiecăruia în parte.

Sortarea se face în funcție de culoarea, consistența și grosimea pastei, forma profilului, decor, folosind cu precădere talentul, experiența și „ochiul” format în timp al restauratorului.

Împerecherea fragmentelor ce aparțin aceluiași vas se marchează cu creionul pe interior și permite restauratorului trecerea la etapa următoare, ce constă în restaurarea propriu-zisă prin reconstituirea formei inițiale a obiectului.

Concluzii

Este evident că pentru protejarea descoperirilor arheologice din ceramică este necesară aplicarea riguroasă a unor măsuri specifice. Faza cea mai importantă este momentul ulterior excavării, când condițiile de păstrare se schimbă radical. Dar la fel de hotărâtoare sunt și fazele ulterioare de transport, manipulare, curățare și prezervare, care contribuie esențial la evoluția stării de conservare a materialului ceramic.

Luând în considerare faptul că materialul ceramic arheologic reprezintă cel mai important izvor de cunoaștere pentru mii de ani de istorie, putem concluziona că este absolut necesară stabilizarea stării de sănătate a fragmentelor ceramice ulterior descoperirii lor și înainte de restaurarea propriu-zisă a obiectelor, facilitând astfel prezentarea și expunerea lor în muzee.

Bibliografie

HG 1546/2003 – *Norme de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*, Guvernul României, Monitorul Oficial, nr. 58/23.01.2004.

B. Fabbri, C. Ravanelli-Guidotti, *Il restauro della ceramica*, Firenze, Editura Nardini, 2004.

R.L. Feller, *The Deteriorating Effect of Light on Museum Objects; Principles of Photochemistry; The Effect on Varnish and Paint Vehicles and Paper*, Museum News, Technical Supplement, Los Angeles, no. 6, 1964, p. 24-32.

A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ministerul Culturii, București, 1999.

H.J. Plenderleht, P. Philippot, *Climatology and Conservation in Museum*, in „Museum”, XIII, 4, 1960, p. 203-212.

I. Sandu, V. Vasilache, F.-A. Tencariu, V. Cotiugă, *Conservarea științifică a artefactelor din ceramică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010.

Illustrations:

Fig. 1 – Ceramic pieces with deposits of dirt and thick, uniform limestone.

Fig. 2 – Ceramic piece with limestone.

Fig. 3 – Ceramic piece with limestone.

Fig. 4 – Ceramic piece with silicate deposit.

Fig. 5 – Ceramic piece with peeling/cleavage.

Fig. 6 – Drying ceramic pieces on grill.

Fig. 7 – Ceramic pieces after washing, removing limestone and silicate, drying and preservation.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

ASPECTE PRIVIND RESTAURAREA UNOR OBIECTE ARHEOLOGICE DIN FIER

MIHAELA ANTONINA SIMON¹

ASPECTS REGARDING THE RESTORATION OF ARCHEOLOGICAL IRON OBJECTS

ABSTRACT

The paper is about restoration stages of an iron piece – a copy of II-IV Century AD Sarmatian sword, that was found in a systematic archaeological excavation at Probota-Iasi, between 1960-1961 by archaeologists Emilia and Neculai Zaharia, researchers at the Institute of Archaeology Iasi.

Keywords: Sarmatian sword, iron restoration, iron preservation.

Lucrarea de față prezintă o metodă de restaurare a pieselor din fier înglobate în produși de coroziune, cu miez metalic în cantitate mică, descoperite în săpăturile arheologice.

Piesa la care ne vom referi – un exemplar din secolele II-III d.Chr. –, este o sabie de cavalerie de tip sarmatic și a fost descoperită într-o săpătură arheologică sistematică la Probota - județul Iași, între anii 1960-1961, de către arheologii Emilia și Neculai Zaharia, din cadrul Institutului de Arheologie Iași.

Ca armă ofensivă, cavaleria cea grea a sarmaților avea o sabie lungă și dreaptă (*gladius praelongus, spata*) suspendată alături și pe care în luptă o țineau cu amândouă mâinile.

„Este de mirare – scrie Tacit –, că întregă puterea sarmaților consistă, am putea zice, în afară de ei înșiși. Când luptă pe jos, ei de-abia se mișcă, dar când vin cu escadroanele lor, nu este trupă care să le poată rezista (...). Ei au sulite lungi (coțți) și spade foarte lungi, pe care le țin cu amândouă mâinile, când le întrebunțează”.

Alte arme ale cavaleriei grele erau securile ușoare de război, de o parte cu un tăiș lat convex, în forma unei semilune, iar la cealaltă parte cu o muchie înaltă.

Cavalerii acționau în perechi: frâiele arcașului călare erau controlate de mâna vecinului său. Încă de pe atunci, cavaleria utiliza sabie, scut și arc.

Sabia este realizată din fier, prelucrat prin forjare. Este o sabie de cavalerie, puțin curbată, specifică popoarelor nomade. Garda și butonul de la mâner lipsesc. Pe lamă se evidențiază urme ale tecii din lemn.

Este alcătuită din opt fragmente de lungimi diferite (**Fig. 2** și **Fig. 3**).

¹ Inginer, expert restaurator, Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova” – Iași.

În urma analizelor fizico-chimice s-a observat că piesa prezintă produși de coroziune specifici fierului (hidroxizi, cloruri de fier) pe întreaga suprafață.

Studiind radiografia, se observă prezența în cantitate mică a miezului metalic înglobat în produșii de coroziune (**Fig. 1**).

Pieseii se aplică metoda de stabilizare a produșilor de coroziune. Aceasta constă în dizolvarea clorurilor de fier în mediu alcalin în prezența sulfitului de sodiu, agent reducător ($\text{NaOH}/\text{Na}_2\text{SO}_3$).

Această metodă are următoarele avantaje: dizolvă toate clorurile de fier insolubile în apă, consolidează și stabilizează straturile de coroziune ale obiectului și nu modifică structura metalografică.

În compoziția soluției de declorurare cu sulfat alcalin intră 20 g NaOH și 63 g Na_2SO_3 anhidru la litrul de soluție. Se lucrează la 50°C. Vasul în care se face declorurarea este închis etanș, pentru ca aerul să nu transforme sulfatul în sulfat, caz în care poate reîncepe procesul de coroziune.

Reacțiile chimice sunt:

- oxiclorigura de fier reacționează cu hidroxidul de sodiu, formându-se clorigura de sodiu (care trece în soluție) și oxihidroxidul de fier;

- oxihidroxidul de fier reacționează cu sulfitul de sodiu, rezultând magnetita, compus stabil și sulfat de sodiu.

Fragmentele au fost periate cu perii cu fir moale în soluție. Periodic, soluției uzate i s-a făcut testul de prezență a clorurilor prin metoda cu azotat de argint.

După eliminarea clorurilor, fragmentele au fost clătite în băi repetate de apă distilată până la neutralizare, pusă în evidență prin pH-ul neutru al apei de spălare. Se realizează uscarea liberă a fragmentelor, utilizând hârtie de filtru.

Întregirea s-a realizat folosind Araldite 2020 și întăritor XW 396 (3:1), surplusul de rășină îndepărtându-se cu ajutorul frezelor acrilat de dimensiuni diferite. Integrarea cromatică a zonelor de îmbinare a fost realizată cu tanin 5% în alcool.

Conservarea finală a sabiei a fost făcută cu Paraloid B72 5% în acetonă (**Fig. 4 și Fig. 5**).

Concluzii

Este evident că pentru protejarea descoperirilor arheologice din metal este necesară aplicarea riguroasă a unor măsuri specifice. Faza cea mai importantă este momentul ulterior excavarrii, când condițiile de păstrare se schimbă radical. Dar la fel de hotărâtoare sunt și fazele ulterioare de transport, manipulare și apoi restaurare, depozitare și/sau expunere, care contribuie esențial la evoluția stării de conservare a materialului metalic.

Luând în considerare faptul că cercetarea arheologică și, în special, studierea pieselor sau fragmentelor din metal arheologic reprezintă cel mai important izvor de cunoaștere pentru mii de ani de istorie, putem concluziona că este absolut necesară continuarea susținută a studiilor asupra factorilor de degradare și deteriorare ce pot modifica starea de sănătate a pieselor din metal și asupra modalităților de combatere a efectelor lor.

Bibliografie

- M. Banta ș.a., *Adezivi Sintetici Moderni*, București, 1967.
- E. Beral, M. Zapan, *Chimie organică*, București, Editura Tehnică, 1977.
- Buletinul Centrului de Restaurare Conservare Iași*, nr. 1-2, 2003.
- Conservarea și Restaurarea Patrimoniului Cultural*, vol. V, Iași, 2003.
- A. Moldoveanu, *Conservarea Preventivă a Bunurilor Culturale*, București, 1999, Ministerul Culturii, Centrul de Pregătire și Formare a Personalului din Instituțiile de Cultură.
- W. Mourey, *Conservarea antichităților metalice - de la săpătură la muzeu*, București, Editura Tehnică, 1998.
- A. Nanu, *Tehnologia Materialelor, vol. IA. Materiale metalice și proprietățile lor*, Timișoara, 1955.
- Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- I. Sandu, G.I. Sandu, *Aspecte moderne privind conservarea bunurilor culturale, vol. I. Nomenclatură, tipologii și cazuistici*, Iași, Editura Performantica, 2005.

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1** – Radiografie a fragmentelor de sabie înainte de restaurare.
- Fig. 2** – Sabia înainte de restaurare – față.
- Fig. 3** – Sabia înainte de restaurare – verso.
- Fig. 4** – Sabia după restaurare – față.
- Fig. 5** – Sabia după restaurare – verso.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

RESTAURAREA UNEI LUCRĂRI DE SECOL XIX DE TIP *PROSKYNETARIA*

MIRUNA MIHAELA CĂMINESCU¹

RESTORATION ON THE PIECE FROM 19TH CENTURY BY TYPE *PROSKYNETARIA*

ABSTRACT

The proskynetarion falls into the category of cult objects originating in Jerusalem. It is likely to be one of the most important objects that chronicle the pilgrimages to the Holy Grave. Taking into account the fact that they exist in several parts of the Christian world (Egypt, Iraq, Greece, Turkey, Macedonia, Germany, Poland, Bulgaria, Russia, Romania etc.), proskynetaria can be seen as objects of cultural diffusion. In that line, it is a well-known fact that at the Holy Grave there are numerous ritualistic objects from Romania (and from other countries), presents of rulers or high religious authorities. Moreover, pilgrims used to bring various objects (small crosses, myrrh and holy water bottles, icons etc.) bought at religious places.

Keywords: Jerusalem, pilgrimage, ritualistic objects, proskynetaria, Holy Grave, Orthodoxy.

Termenul de *proskynetar* era atribuit unui gen de tipăritură specific pentru perioada medievală, ce avea ca obiect expunerea unor itinerarii ale locurilor sacre. Căutând definiția în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, găsim o trimitere la deslușirea termenului de către însuși Anton Pan: „carte de rugăciuni și de informații despre locurile sfinte; *Proschinitar sau Închinătoru Sfintelor Locuri de Anton Pan* (1852)”. Dar rădăcini semantice îi găsim cuvântului și în grecescul *proskynesis*, care înseamnă prosternare.

În secolul al XVII-lea, proskynetarele circulau sub formă de ghiduri ilustrate, tipărite la Ierusalim pentru pelerinii ortodocși de origine greacă și rusă. Acestea conțineau hărți și imagini ale locurilor sfinte, însoțite de diverse explicații. Se presupune că acest tip de tipărituri au fost sursă de inspirație pentru pictorii palestinieni, imaginile de pe proskinetaria preluând modelul imaginilor topografice europene. Sunt numeroase exemple în care sunt pictate, în vedere panoramică, orașe sfinte (Ierusalim cel mai adesea), zidurile cetăților, clădiri de cult sau cu importanță religioasă, peisajul înconjurător, dealuri, râul Iordanului, portul Jaffa, unde debarcau pelerinii etc.².

¹ Restaurator, SC Com-Art SRL – Craiova; e-mail: miruna.caminescu@yahoo.com.

² <http://www.byzantinemuseum.gr/en/gardens/?nid=2079>.

**Mănăstirea Sfântului Sabbas, între Betleem și Marea Moartă,
și scene din viața pustnicilor și călugărilor, sec. XVIII, BXM 18841**

În general, proskynetarele aveau inscripții grecești, însă cele produse în Egipt, Persia, Siria sau Liban aveau inscripții în limba arabă. De asemenea, întâlnim proskynetare cu inscripții scrise cu alfabet chirilic, ca de exemplu cele din Macedonia, Bulgaria, Serbia, Bosnia și Herțegovina, Ungaria și România. Motiv să credem că au fost confecționate ca suveniruri pentru pelerini creștini de toate naționalitățile care călătoreau la Ierusalim.

Cea mai veche proskynetaria descoperită în lume, datând din 1704, este expusă în muzeul Samur, Franța (*Cetatea Sfântă a Ierusalimului și Împrejmirile Sale, 1704*)³, iar cea mai recent descoperită datează din 1896. Pentru a facilita transportul, proskynetaria era pictată pe pânză de in grunduită, fiind astfel ușor de rulat.

**Cea mai veche proskynetaria de la Ierusalim,
datată 1704, Muzeul Samur, Franța**

Inițial, pe fiecare Proskynetarion scenele hagiografico-topografice au fost dominante, iar cu timpul, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, reprezentările hagiografice au predominat.

³ http://www.e-perimetron.org/vol_8_3/Rubin.pdf.

Câteodată era special lăsat nepictat un mic câmp de pe suprafața pânzei, clientul având posibilitatea de a adăuga acolo o inscripție personalizată sau chiar numele său.

De la cea mai veche lucrare descoperită și până în prezent, multe *proskynetare* au fost găsite în muzee, biserici sau colecții particulare în Europa de Vest și Est, precum și în întreg Orientul Mijlociu. Câteva dintre ele au fost publicate, altele sunt cunoscute doar din observațiile, imaginile și ahivele personale ale unor particulari, pentru că acest gen de reprezentări nu au captat atenția istoricilor de artă occidentali, decât cu foarte puține excepții.

Waldeman Deluga⁴ este unul dintre aceștia. A reușit să-i coopteze și pe cei trei istorici care au semnat catalogul Muzeului de Artă Coptă din Cairo, Paul Van Moorsel, Mat Immerzel și Linda Langon⁵. Aceștia au întocmit recent un inventar, ei semnalând în țara noastră prezența a doar unui singur exemplar (nepublicat) aflat la **Muzeul Arhiepiscopiei⁶ Ortodoxe din Cluj**. Inventarul s-a dovedit a fi incomplet, în realitate existând mai multe lucrări, cu dimensiuni diferite, răspândite la noi mai ales în zona de sud-est a țării.

Proskynetaria din Muzeul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Cluj

În România, cea mai veche despre care avem informații este cea datată cu anul 1819 – expusă la Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova. Lucrarea măsoară 2,004/1,240 m și a fost restaurată în atelierul de restaurare al SC CONS-ART SRL, Craiova. Mai este cunoscută *Proskynetaria* donată unei biserici din Moldova în anul 1901, datată 1845, precum și o lucrare din biserica „Sfântul Nicolae” din satul Goștile, județul Călărași, datată 1872.

Schema compozițională și inscripțiile cu caractere chirilice care însoțesc numeroasele reprezentări sunt argumentele care susțin ipoteza pictării lor în cadrul atelierelor mănăstirești.

⁴ Waldemar Deluga, Mat Immerzel and Magda Laptas, *Proskynetaria from Jerusalem (Souvenirs of a pilgrimage to the Holy Land)*.

⁵ Un articol semnat de cei trei istorici de artă și dedicat icoanelor siriene și frescelor, cu referire la icoanele pe pânza *proskynetarion*, a fost publicat în primul volum al operei *Eseuri asupra artei creștine în orientul mijlociu (ECACME)*.

⁶ În original, titulatura muzeului este Muzeul Arhidiecezei Ortodoxe din Cluj.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, conceptul de proskynetarion pictat a fost abandonat, fiind înlocuit cu reproduceri tipărite, fără doar și poate mai ieftine, dar cu atât mai puțin rezistente probei timpului, doar câteva supraviețuind până astăzi.

Icoana de tip proskynetaria asupra căreia vă supun atenția acum este datată 1888, după cum se vede în inscripția de la baza medalionului central și provine din Mănăstirea „Sfântul Ioan Rusu” din Slobozia, județul Giurgiu. Are nr. inv. 813 și următoarele dimensiuni – pânză: 148x116,5x5 cm; ramă: 160,5x129x7 cm.

Imagine de ansamblu față-verso

Inscripția de unde deducem datarea icoanei mai cuprinde cuvinte în limba română, scrise cu caractere chirilice, din care distingem în acolada centrală cuvântul cheie și emblematic pentru majoritatea lucrărilor de acest fel: „dăruit”.

Detaliu cu inscripția anului în care a fost pictată *Proskynetaria* și unde se poate citi termenul „dăruit”

Stilul lucrării se caracterizează prin întrepătrunderea unor surprinzătoare influențe realiste de tip occidental, cu decorativismul și naivitatea întâlnită în arta meșterilor populari. Imaginea picturală este unitară, ceea ce reflectă influența stilului baroc din centrul și estul Europei. Ornamentația veșmintelor sfinților, elementele vegetal-florale, culorile pure, strălucitoare, contrastul de complementaritate, precum și ancadramentele aurii ale scenelor și textelor, ilustrează o manieră cromatică aproape rustică, acest tip de manifestare fiind denumit „baroc rural”.

Icoanele și compozițiile miniaturale ce le însoțesc anturează o reprezentare centrală care înfățișează Biserica Sfântului Mormânt, amplasată într-un cadru real, cel al orașului Ierusalim. În dreapta și stânga medalionului central sunt reprezentări ale Maicii Domnului și Mântuitorului. Un brâu bogat din viță de vie, printre mlădițele căreia apar figuri de prooroci însoțiți de cei patru evangheliști, întregește compoziția iconografică.

Întreaga imagine din registrele superior și inferior este descriptivă, fiind un ansamblu de scene cu viața pământească a lui Hristos, scene vetero și neotestamentare, toate împletindu-se și decurgând una din alta și culminând cu cele mai importante momente ale perioadei pascale desfășurate la jumătatea secolului al XIX-lea.

Proskynetaria a ajuns în atelierul nostru într-o stare avansată de degradare, având suportul de pânză, pe care a fost executată pictura scenelor, perforat și tăiat în mai multe locuri, consecință a unor manipulări greșite sau neatente, străpuns de orificii de zbor, urmare a unui atac xilofag la nivelul șasiului pe care a fost întinsă pânza lucrării, contaminat de acțiunea unor fungi care au modificat, pe suprafețe extinse, nu doar culoarea suportului de pânză, ci și cromatica stratului pictural și prezentând deformări ale suprafeței picturale (încrêțituri, suprafețe concave sau convexe care alternează cu cele plane), datorate variațiilor de temperatură și umiditate ale mediului în care a fost depozitată.

Detalii cu zonele unde pânza a suferit deteriorări de natură mecanică sau ca urmare a unui atac xilofag

Detalii cu zonele unde pânza a suferit deteriorări de natură mecanică sau ca urmare a unui atac xilofag

Nici la nivelul ramei ornamentale sau a planșelor care protejau verso-ul icoanei, lucrurile nu au stat mai bine, fiecare fiind deformată de la geometria inițială din cauza variațiilor de temperatură și umiditate.

Degradări la nivelul ramei decorative și a planșelor de protecție ale verso-ului proskynetariei

După ce au fost îndepărtate rama ornamentală și panourile de protecție aplicate pe spatele proskynetariei, s-au efectuat operațiunile preliminare de îndepărtare a depunerilor slab aderente (praf, pânze de păianjen, larve de insecte etc.), atât la nivelul stratului pictural, cât și al verso-ului – vizibile în imaginile următoare:

Imagini cu depunerile prezente pe suprafața panourilor de protecție și pe verso-ului proskynetariei, operațiunea de desprăfuire

A urmat consolidarea profilactică a stratului pictural, pentru facilitarea efectuării celorlalte operațiuni care vizau verso-ul lucrării cu minime riscuri de pierdere a picturii.

Desprăfuirea stratului pictural și consolidarea profilactică

S-au efectuat probe de curățire atât pe verso-ul lucrării, cât și, în paralel, pe planșele de protecție, iar după stabilirea soluțiilor optime, s-a procedat la îndepărtarea diverselor depuneri existente pe aceste suprafețe. Pe suportul textil s-au folosit metode mixte, anumite depuneri fiind ușor solubilizate cu o soluție de C 2000 de concentrație 6%, iar altele cedând doar după intervenția combinată: solubilizare și îndepărtare mecanică cu bisturiul cu lame interșanjabile.

La planșele de protecție a fost eficientă solubilizarea depunerilor cu soluție de C 2000 4%.

Probe de curățire, îndepărtarea depunerilor

După ce întreaga suprafață a verso-ului a fost curățită, s-a procedat la operațiunea de dublare a zonelor cu degradări mecanice (rupturi, tăieturi, orificii de zbor, destrămări ale pânzei etc.). Pentru aceasta s-au pregătit, dintr-o pânză de in cu gren similar, bucăți măsurate pe dimensiunea porțiunilor afectate, astfel încât să rămână jur-împrejur o margine de 1 cm.

Imagini cu procesul de măsurare a zonei cu degradări mecanice și cu decuparea pânzei pentru dublare

Porțiunea din pânză de dublare care va rămâne pe suportul textil al prosky-netariei se decupează aproape complet din petecul pregătit, rămânând prins doar superficial. Adezivul (un amestec de ceară de albine și colofoniu), se aplică doar pe

porțiunea care se dorește a fi lipită, marginea fiind păstrată în acest cadru doar pentru ca spatula caldă să nu lase urme în aceste zonele ale petecului, surplusul desprinzându-se cu ușurință după ce mijlocul a fost lipit.

Dublarea cu pânză de in cu gren similar a zonei afectate de degradări mecanice

Operațiunea se repetă pentru fiecare zonă cu probleme, în final verso-ul arătând cum se poate observa în imaginea de mai jos:

Vedere de ansamblu – verso-ul proskynetariei

Următoarele operațiuni s-au efectuat la nivelul stratului pictural, unde, după scoaterea foiței japoneze cu care s-a consolidat lucrarea, s-a procedat la îndepărtarea depunerilor diverse care acopereau pelicula de culoare. Eficientă pentru acest proces s-a dovedit o soluție de C2000 7%, iar pe alocuri, acolo unde au existat depuneri de ceară, s-a intervenit mecanic cu un bisturiu.

Îndepărtarea foiței japoneze și a diverselor depuneri de pe suprafața stratului pictural

În continuare, după ce s-au chituit toate zonele cu degradări mecanice sau cu lacune ale peliculei de culoare, s-a efectuat operațiunea de integrare cromatică, urmată de vernisare.

Vernisarea lucrării

În paralel cu aceste operațiuni, s-a lucrat și la rama proskynetariei, curățându-se de diversele depuneri, completându-se zonele lacunare de la îmbinări și, acolo unde a fost nevoie, de la ornamente, ca în final să fie acoperită cu un nou strat de slagmetal auriu, patinată și vernisată.

După montarea șasiului proskynetariei în ramă, s-au confecționat sisteme de prindere a planșelor de protecție, astfel încât nici lucrarea și nici planșele să nu aibă joc și să nu existe pericolul desprinderii și alunecării prin spatele ramei.

Imagini cu etape din fixarea planșelor de protecție pe rama proskynetariei

Rezultatul tuturor demersurilor mele de a restaura această minunată lucrare de secol XIX este surprins în imaginea de mai jos:

În loc de concluzie găsesc potrivit să adaug o apreciere făcută de Marcu Beza în 1934 asupra unei picturi murale aflată la Mănăstirea Crucii, situată la vest de Ierusalim: „La stânga, trecem cu lumânări aprinse într-o hrubă și ne oprim dinaintea unei largi picturi în semicerc. E mai degrabă o hartă religioasă, ce ne dă calvarul și împrejur o seamă de așezăminte sfinte. Plimb stăruitor lumânarea până ce pot să citesc la o margine: Una mie șapte sute...”⁷.

Bibliografie

Episcopul Auxentios al Foticeei, *Lumina Sfântă de Paști de la Ierusalim (studiu asupra ritului Luminii Sfinte din Biserica Sfântului Mormânt)*, Sibiu, Editura Deisis, 1996.

Arhimandrit Ioanichie Bălan, *Pelerinaj la Mormântul Domnului*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1994.

Marcu Beza, *Pe țărâmurile biblice*, București, Editura Libra, 2000.

Idem, *Urme românești la Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, anul IV, 1933.

Idem, *Urme românești la Muntele Sinai și la Mănăstirea Sf. Sava*, în „Boabe de grâu”, anul III, 1932.

Catalogul Comisiei Monumentelor Istorice, 1913.

Constantin Ion Ciobanu, Tudor Stavilă, *Icoane vechi din colecții basarabene*, Chișinău, Editura Arc, 2000.

Jean Danielou, *Simbolurile creștine primitive*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Waldemar Deluga, Mat Imemrzeel and Magda Laptas, *Proskynetaria from Jerusalem (Souvenirs of a pilgrimage to the Holy Land)*.

Dicționar biblic, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995.

Mircea Eliade, *Alchimia asiatică*, București, Editura Humanitas, 2003.

Nicolae Iorga, *Icoana Românească (după niște conferințe), chestiuni preliminare*.

Idem, *Sinteza bizantină*, București, Editura Minerva, 1972.

Paul Van Moorsel, Mat Immerzel, Linda Langon, *Eseuri asupra artei creștine în orientul mijlociu (ECACME)*.

Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-II, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

⁷ Marcu Beza, *Pe țărâmurile biblice*, București, Editura Libra, 2000, p.18.